

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

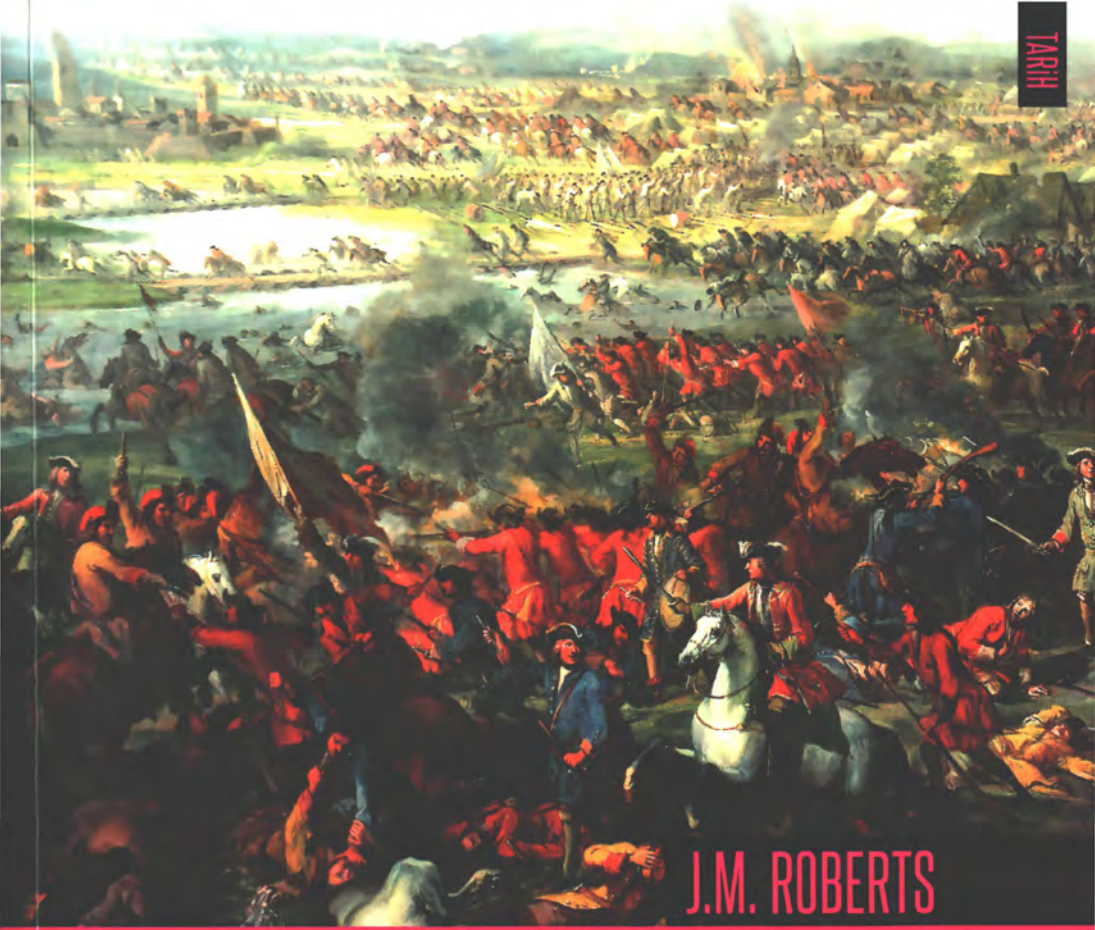
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

J.M. ROBERTS

DÜNYA TARİHİ 2. Cilt

18. Yüzyıl ve Sonrası...

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur

İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <http://inkilap.org>

Dünya Tarihi II / The New Penguin History of the World

© 2002, J.M. Roberts

Anatolia Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
Türkiye’de yayın hakkı:

© 2016, İnkılâp Kitabevi
Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Yayımcı ve Matbaa Sertifika No: 10614

*Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince
İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş. 'ye aittir.*

Sayfa tasarım İsmet Sayar - Filiz Tutkan Sarpel
Kapak tasarım Gökçen Yanlı
Yardımcı düzeltmen Doruk Demircioğlu
Yayıma hazırlayan Nazlı Ceyhan Sümter
Editör Senem Davis

ISBN: 978-975-10-3066-5

16 17 18 19 9 8 7 6 5 4 3
İstanbul 2016

Baskı ve Cilt

İNKILÂP KİTABEVİ BASKI TESİSLERİ

Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)

Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)
Faks: (0212) 496 11 12
posta@inkilap.com
www.inkilap.com

J.M. ROBERTS

DÜNYA TARİHİ 2. Cilt

18. Yüzyıl ve Sonrası...

İngilizceden Çeviren

İdem Erman

Tansu Akgün

J. M. Roberts

Britanyalı tarihçi J.M Roberts 1928 yılında İngiltere'nin Bath kentinde doğdu. Oxford, Keble College'da burslu öğrenim gördü. Doktorasını aynı üniversitede "Fransız Devrimi ve Napolyon Bonaparte Döneminde İtalya Cumhuriyeti" konusu üzerine yaptı. Princeton, Yale ve Columbia gibi saygın üniversitelerde akademik çalışmalarda bulundu. Alanında saygın bir yeri olan Profesör Roberts, popüler tarih konusunda pek çok başarılı çalışmaya imza attı. Roberts, 2003 yılında öldü.

İdem Erman

1958'de İstanbul'da doğdu. Bugüne kadar kitap ve sinema filmleri başta olmak üzere pek çok makale ve belgeseli Türkçeye çevirdi. Emekli TV yöneticisi olan İdem Erman, çeviri çalışmalarına devam etmektedir.

Tansu Akgün

12 Şubat 1977'de İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Rus Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Başta Rusça ve sonra İngilizceden olmak üzere yayımlanmış çeşitli çevirileri bulunmaktadır.

- II. CİLT -

İÇİNDEKİLER

Haritalar	VII

BEŞİNCİ BÖLÜM AVRUPA ÇAĞININ OLUŞUMU

1 Yeni Bir Tür Toplum: İlk Modern Avrupa	551
2 Otorite ve Ona Meydan Okuyanlar	571
3 Büyük Güçlerin Yeni Dünyası	598
4 Avrupa'nın Dünyaya Saldırısı.....	628
5 Dünya Tarihinin Yeni Şekli.....	654
6 Eski ve Yeni Fikirler	670

ALTINCI BÖLÜM BÜYÜK HIZLANMA

1 Uzun Vadeli Değişim	692
2 Bir Devrim Çağındaki Politik Değişiklikler.....	712
3 Politik Değişim: Yeni Bir Avrupa	736
4 Politik Değişim: Anglosakson Dünya	758

5	Avrupa'nın Dünya Hegemonyası.....	778
6	Avrupa Emperyalizmi ve Emperyalist Yönetim.....	800
7	Avrupalılaştan Dünyaya Asya'nın Cevabı.....	818

YEDİNCİ BÖLÜM

AVRUPALILARIN DÜNYASININ SONU

1	Sistemdeki Zorlanmalar	848
2	Birinci Dünya Savaşı Dönemi	866
3	Gelişen Yeni Asya.....	896
4	Osmanlı Mirası ve Batı'daki Müslüman Bölgeler	910
5	İkinci Dünya Savaşı.....	922
6	Yeni Bir Dünyanın Şekillendirilmesi	944

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YAKIN ÇAĞ

1	Bakış Açıları.....	970
2	Yeni Bir Dünya Düzeni.....	1010
3	Değişen Kararlar	1058
4	Bir Dönemin Kapanışı.....	1090
5	Açılışlar ve Kapanışlar.....	1112

*Haritalar**

Avrupa'nın Asya ve Afrika'daki Başlıca Ticaret İstasyonları ve Mülkleri (1750).....	562
Avrupa'da Reform ve Karşı Reform	581
Avrupa (1648 Westphalia Antlaşması).....	609
Osmanlı'nın Avrupa'daki Gerilemesinin Başlangıcı	613
Rusya'nın 1500-1800 Arasındaki Genişlemesi	618
Britanya Gücünün 1783-1804 Arasında Hindistan'da Büyümesi.....	637
Amerika Kıtası'nın Keşfi	642
Britanya'nın 1770'lerdeki Atlantik Ticareti	648
Britanya'nın Amerika Sömürgelerinin 18. Yüzyıldaki Ekonomik Kaynakları	651
19. Yüzyılda Afrika ve Asya'da Hıristiyan Misyonerliği.....	657
Modern Dönemin İlk Yıllarında Afrika.....	662
Amerika Birleşik Devletleri'nde Kölelik Sorunu.....	696
ABD'nin Ortaya Çıkması ve Birleşmesi	718
Napolyon Döneminde Avrupa.....	731
1815 Yılında Avrupa.....	744

* Kitaptaki haritalarda yer alan tüm ülke isimleri orijinal haliyle bırakılmıştır. (Yay. hzl.)

1905'e Kadar Rus Genişlemesi	752
1914 Yılında Avrupa	753
Uzak Batının Kazanılması	762
Amerika İç Savaşı 1861-1865	765
Britanya İmparatorluğu (Ve Koruduğu Bölgeler) 1815-1914	776
Bağımsızlıktan Sonra Güney Amerika	789
Britanya Hindistanı 1858-1947	805
1880 Yılında Afrika	807
Bölüşülmüş Afrika:	
1914 Yılında Avrupa Egemenliğinde Olan Bölgeler	812
Manchu Döneminde Çin	820
Japonya'nın Genişlemesi 1895-1942	832
Yirminci Yüzyılın İlk Dönemlerinde Asya'daki Önemli Dinler	840
Güneydoğu Asya'da Sömürgeci Genişleme 1850-1914	841
19. Yüzyılda Avrupa'dan Yapılan Göçler	849
Dünyadaki Bazı Nüfus Hareketleri	849
Osmanlı'nın Gerilemesi ve	
Modern Türkiye'nin Doğuşu 1683-1923	856
Büyük Savaş 1914-1918	881
1918'de Rusya	887
1918-1949 Arası Çin	903
1939-1945 Savaşı Sırasında Avrupa	931
B.M.'nin 1947'de Önerdiği Filistin Paylaşımı	963
1948-1967 İsrail	963

1967-1975 İsrail.....	963
Dünya Çapında Beklenen Yaşam Süresi (1985)	978
Dünya Çapında Nüfus Yoğunluğu (1985)	978
Dünya Çapında Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla (1987)	978
Dünya Çapında Alınan Günlük Kalori	978
Dünyadaki Enerji Kaynakları.....	982
Savaş Sonrası Almanya ve Orta Avrupa	1012
Doğu Asya’da Savaş Sonrası İyileşme	1028
Güney ve Doğu Asya’da Nüfus Baskısı.....	1028
Osmanlı Sonrası Yakın ve Ortadoğu	1035
Afrika ve Asya’da Sömürgeciliğin Sonu	1041
Savaş Sonrası Latin Amerika	1051
Savaş Sonrası Avrupa-Ekonomik ve Askeri Bloklar	1075
Sovyetler Birliği ve Ardılları	1092

Avrupa Çağının Oluşumu

1500 civarında, dünya tarihinde yeni bir çağın başladığına dair pek çok işaret vardır. Bunlardan bir kısmına daha önce değinildi; Amerika'nın keşfi ve Asya'daki Avrupalı girişimin ilk filizleri bunların içindedir. Doğurduğu sonuçlar yeni çağın ikili doğasının ipuçlarını vermektedir. Bu gerçekten de dünya tarihinin çağıdır ve birçoğunun arasında bir tanesinin, Avrupa uygarlığının şaşırtıcı başarısının egemen olduğu bir hikâyedir. Aynı sürece ait iki konudan biri bütün ülkelerdeki olaylar arasında daha sürekli ve organik bir karşılıklı bağlantının varlığıdır, ancak bu geniş bir şekilde Avrupalıların çabalarıyla açıklanır. Avrupalılar sonunda dünyanın efendisi olurlar ve bu efendiliği zaman zaman farkında bile olmadan dünyanın tek bir dünya haline gelmesi için kullanırlar. Bunun sonucu olarak dünya tarihi son iki üç yüzyıl giderek büyüyen bir kimlik ve birlik teması taşır.

İngiliz tarihçi Macaulay meşhur bir yazısında Kızılderililerin Büyük Göller'in kıyılarında birbirlerinin kafa derisini yüzdüklerini, böylece bir Avrupalı kralın komşusunun topraklarına göz dikerek soyup soğana çevirebileceğini söylemiştir. Bu birazdan yelken açacağımız hikâyenin dünyada giderek daha da karmaşıklaşan mücadelelerin giderek büyüyen savaşlara dönüşmesi çarpıcı bir yanındır ancak politika, imparatorluk kurma ve askeri yayılma, olup bitenin sadece küçük bir parçasıdır. Dünyanın ekonomik entegrasyonu sürecin bir başka bölümüdür; ortak amaçların ve fikirlerin yayılması açısından hâlâ önemlidir. Bunun sonucu, riyakâr ifadelerimizden biriyle bir çeşit "Birlik içindeki dünya" dır. Bağımsız veya hemen hemen bağımsız uygarlıkların çağı artık sonuna gelmiştir.

İlk bakışta bu durum dünyamızın engin çeşitliliği içinde, son derece aldatıcı bir mübalağa gibi görünebilir. Ulusal, kültürel ve ırksal farklılıklar oluşmaya ve korkutucu çatışmaları esinlemeye devam etmektedir. 1500'den beri çağlar tarihi (çoğunlukla olduğu gibi) esas olarak savaşlar ve şiddetli çatışmalar dizisi biçiminde yazılabilir ve farklı ülkelerde yaşayanların, atalarının yüzyıllar önce yaptığı gibi birbirlerini eşit olarak görmedikleri aşikârdır. Bugün insanlar aslında birbirlerine, örneğin 10. yüzyıllardaki atalarından daha çok benzemektedirler ve bu benzerliklerini toplumlarını örgütleme ve hayatlarını devam ettirme biçimlerine verdikleri görünümde bile göstermektedirler. Kökenlerin derecesiyle bu değişimin sınırları,

ardından gelen hikâyenin çoğunu oluşturmaktadır. Bu, çoğu yerde halen devam eden ve bazen modernleşme olarak tanımladığımız şeyin getirileridir. Modernleşme yüzyıllardır kültürler arasında farklılıklar olduğunu kararlıkla vurgulamaktadır ve dünya tarihinin genişleyen bütünleşmesinin en derin, en temel ifadesini oluşturmaktadır. Süreci tanımlamanın başka yolu da dünyanın Avrupalılaştığını söylemek, modernleşmeyi, kökeninde Avrupalıların olduğu bir fikir ve teknik gelişme meselesi olarak yorumlamaktır.

“Modernleşme”, “Avrupalılaşma”yla aynı olsa bile (ki sık sık “Batılaşma” denir) bu tartışma başka zamana bırakılabilir çünkü bu bazen sadece sözel bir tercih meselesidir. Kronolojik olarak, Avrupa’nın modernleşmesiyle dünyanın birleşmesinin başladığı aşikârdır. Avrupa’daki büyük değişim modern tarihin başlangıç noktasıdır.

Yeni Bir Tür Toplum: İlk Modern Avrupa

“Modern tarih” tanıdık bir terim, ancak her zaman aynı anlamı taşıyor. Modern tarihin, ana konusu Yahudilerin, Yunanlıların ve Romalıların hikâyesi olduğu bir dönemi vardır. Bu anlayış, örneğin benim zamanımda, Oxford’da ortaçağı da içeren bir alanı tanımlamak için kullanılmıştır. Derken “ortaçağ” tarihinden de ayrıştırılmıştır. Şimdi bir başka ayırım daha sık yapılmaktadır ve bazı tarihçiler bunun içinde de ayrımlar yapmakta, zaman zaman “erken modern” bir süreçten söz etmektedirler. Bu şekilde bizim dikkatimizi gerçekten de bir sürece çekmekte ve bunun içine, geleneklerin egemen olduğu, tarımsal, batıl inançlı ve ortaçağın kendi içine hapsolmuş Batı Hıristiyanlığından çıkan bir yeni Atlantik dünyasını eklemektedirler. Bu süreç değişik yerlerde, değişik zamanlarda ve değişik ülkelerde meydana gelmiştir. İngiltere’de çok hızlı gelişmiştir. İspanya’da 1800’lerde tamamlanmaktan çok uzakken, Doğu Avrupa bir asır sonra bu süreçten etkilenmemiştir bile. Ancak bu sürecin gerçekliği, kendini ifade edişindeki bütün düzensizliğe rağmen açıkça ortadadır, bu nedenle de asıl önemi Avrupa’nın kurduğu dünya hegemonyasının temelinde yatar.

Bu işle ilgili konuları konuşmak için faydalı bir başlangıç noktası şu basit ve açık gerçektir: İnsanlık tarihinin büyük bir kısmında, insanların yaşamları, kendilerine ve ailelerine barınak ve yeterli yiyecek sağlayabilmek için kısıtlı imkânlarla sahip olmaları gerçeğiyle, derin ve zalim bir şekilde biçimlenmiştir. Başka bir yaşam ihtimali dünya nüfusunun küçük bir azınlığı tarafından ancak son zamanlarda makul karşılanmaya başlanmış ve epeyce insan için ancak erken modern Avrupa’daki, büyük oranda da Elbe’nin batısındaki ekonomik değişikliklerle bir gerçeklik haline gelmiştir. Ortaçağ Avrupa’sı o dönemde dünyanın büyük bir kısmında olduğu gibi çoğunlukla üretim fazlasına sahip, üretimin tüketim gereksinimlerinin üstüne çıktığı ve bunları üretenlerden –yani köylülerden– pazar operasyonundan çok sosyal ve yasal kurumlarla sağlanan toplumlara dayanmaktadır. Bir “modern” Avrupa’nın varlığını gördüğümüzde bu değişmiştir. Söz konusu fazlanın ortaya çıkışı ve hareketliliği genellikle “kapitalizm” olarak etiketlenmiş ve giderek karmaşıklaşan pa-

zarlarda genellikle nakit işlemlerle çalışan çok yönlü bir varlığın görevlerinden biri haline gelmiştir.

Bu değişimleri, daha önce olanlardan daha farklı bir şekilde takip edebiliyoruz, çünkü ilk kez elimizde makul ölçüde bol ve sürekliliği olan bilgi var. Çok önemli bir bağlamda tarihsel kanıtlar, son dört, beş yüzyılda çok daha informatif bir içerik kazanır; çok daha istatistikseleldir. Böylece ölçüm yapmak da kolaylaşır. Yeni istatistiki bilgilerin kaynağı genelde yönetimdir. Birçok nedenden dolayı, yönetimler kendi idareleri altındaki kaynaklar veya potansiyel kaynaklar hakkında giderek daha fazla bilgi edinmek istemektedirler. Ancak özel belgeler, özellikle iş hayatıyla ilgili olanlar, bize 1500'den sonrasına ilişkin çok daha fazla sayısal bilgi sağlamaktadır. Kâğıt ve matbaa yaygınlaştıkça belgelerin çoğalması ve bunların günümüze kalması çok büyük ölçüde artmıştır. Toplu olarak bir araya getirilmiş olan verilerin, örneğin gemilerin hareketlerine dair belgelerin, fiyat raporları gibi kayıtların varlığını gerektiren ticari teknikler ortaya çıkmıştır. Daha da ötesi, tarihçiler kendi tekniklerini ayrıntılandırıdıkça az sayıdaki, hatta parçalanmış kaynaklara saldırmışlar ve böylece birkaç yıl öncesine kadar mümkün görünmeyen çok daha büyük başarılar kazanmışlardır.

Bunların hepsi, erken modern Avrupa'nın boyut ve biçimindeki değişikliklerle ilgili epeyce bilgi sağlamıştır, ancak hem bu tür malzemelerin izin verdiği tahminleri hem de bunlardan öğrendiklerimizi abartmamaya dikkat etmek zorundayız. İyi istatistiklerin toplanması uzun bir süre çok zor olmuştur. Hatta çok temel sorularda bile –örneğin bir yerde kimlerin yaşadığına dair sorularda bile– yakın zamanlara kadar hatasız cevaplar almak çok zordur. 18. yüzyılın ıslahatçı hükümdarlarının en önemli amaçlarından bir tanesi, kendi devletleri içindeki toprakların, kendi deyimleriyle kadaastro haritalarının verilerini veya tebaa olarak kaç kişi bulunduğuna dair hatasız verileri toplamaktan başka bir şey değildir. Büyük Britanya'da ilk resmi nüfus sayımı 1801 yılında yapılmıştır – *Domesday Kitabı*'ndan yaklaşık sekiz yüz yıl sonra. Fransa ilk resmi nüfus sayımını 1876 yılında, Rus İmparatorluğu ise 1897 yılında yapmıştır. Bu tür gecikmeler aslında şaşırtıcı değildir. Bir nüfus sayımı veya haritalama gelişmiş ve güvenilir bir idari mekanizma gerektirmektedir. Üstelik bu tür çalışmalar muhalefet yaratabilir (yönetimler bilgi topladıkları zaman, bunu genellikle yeni vergiler takip etmiştir). Bu tür zorluklar, modern tarihin büyük bir kısmında Avrupa'nın büyük bir çoğunluğunda olduğu gibi, okuma yazma bilmeyen nüfusun bulunduğu yerlerde sıkıntıları artırmıştır.

Yeni istatistiki malzeme çözdüğü kadar çok tarihsel soruna da yol açmıştır. Çağdaş fenomenin sersemletici çeşitliliğini gözler önüne sermiş, bu da çoğunlukla genelleme yapmayı zorlaştırmıştır. 18. yüzyılda Fransız köylülüğüyle ilgili herhangi bir şey söylemek zorlaşmıştır çünkü araştırma bu basit terimin içinde saklanan

farklılıkları ortaya çıkarmıştır, böylece belki de tek bir Fransız köylülüğü değil, birkaç farklı köylülük olduğu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, istatistikler nedenlere hiçbir ışık tutmadan ancak gerçekleri aydınlatırlar. Bununla birlikte 1500'den sonra ölçüm çağına giderek daha çok gireriz. Bunun bütünlüklü etkisi, önceki zamanlarda başka yerlere göre daha savunulabilir açıklamalar yapmayı kolaylaştırmak olmuştur.

Demografik tarih bunun en açık örneğidir. 15. yüzyılın sonunda Avrupa nüfusu bir büyümenin eşiğinde durmaktadır. 1500'den sonra kabaca iki evreyi ayırabiliriz. 18. yüzyılın ortasına kadar nüfus artışı (dikkate değer yerel ve geçici duraksamaların dışında) göreceli olarak yavaş ve düzenlidir; bu kabaca “erken modern” tarihe denk düşer ve bunu karakterize eden unsurlardan biri olur. İkinci evrede artış çok daha fazla hızlanmış ve bunu büyük değişimler izlemiştir. Bizi burada sadece birinci evre ilgilendirmektedir, çünkü modern Avrupa'nın alacağı şekli bu düzenlemiştir. Bu evrenin içindeki genel gerçekler ve eğilimler yeterince açıktır. Her ne kadar ağırlıklı olarak tahminlere dayanıyor olsalar da rakamlar, eski dönemlere oranla, kısmen 17. yüzyılın başlarından itibaren, nüfus sorunlarına duyulan neredeyse sürekli ilgi nedeniyle çok daha sağlam bir zemine dayanır. Bu durum, 17. yüzyılın sonunda, esas olarak İngiltere’de, istatistik (daha sonra politik aritmetik olarak bilinen) biliminin kuruluşuna katkıda bulunmuştur. Her ne kadar fazla bir şey yoksa da tahminler ve sonuçlar denizinin içinde görece dikkatli bir yöntemdir. Bununla birlikte kaba resim ortadadır. 1500 yılında Avrupa’da 80 milyon kişi yaşamaktadır, iki yüz yıl sonra 150 milyondan biraz daha az, 1800’de ise 200 milyonun hemen altında bir rakama ulaşılır. 1750 yılından önce Avrupa, gayet düzgün bir şekilde, dünya nüfusu içindeki payı olan beşte biri koruyacak şekilde 1700’e kadar gelir, ancak 1800’e gelindiğinde dünya nüfusunun dörtte birine sahiptir.

Açıktır ki çok uzun bir süre, daha sonra Avrupa’daki büyüme oranıyla başka yerlerde gerçekleşen büyüme oranı arasında ortaya çıkmış sayılar kadar çarpıcı bir eşitsizlik görülmemiştir. Bunun başka anlamları olduğu sonucuna varmak gayet makul görünmektedir. Avrupalı ve Avrupalı olmayan nüfuslar, 1800 sonrasında ortaya çıkana kadar birbirinden pek az farklıdır. Avrupalılar arasındaki olağan ölüm yaşı, hâlâ çok aşağıdadır. 1800’den önce, ortalama nüfus bugünkünden çok daha gençtir, çünkü insanlar erken ölürlər. 18. yüzyılda doğan bir Fransız köylüsünün ömrü yirmi iki yıldır ve doğan çocuklarından ancak dörtte biri hayatta kalmaktadır. Yani şans 1950 yılındaki bir Hintli köylü veya imparatorluk Roma’sındaki bir İtalyan köylü kadardır. Kıyaslanacak olursa, çok az insan kırklı yaşlarına kadar yaşar ve bizden daha kötü beslendikleri için kırklı yaşlara geldiklerinde daha yaşlı görünürler. Yapı olarak ufak tefek ve sağlıklı görünüşlüdürler. Ortaçağda olduğu gibi, kadınlar erkeklerden önce ölmektedirler, erkekler ikinci, hatta üçüncü evlilik-

lerini yapabilmektedirler. Bunun nedeni günümüzde olduğu gibi boşanma değildir, çünkü kısa bir süre içinde dul kalmaktadırlar. Ortalama bir Avrupalı çift kısa bir evlilik hayatı sürdürebilir. Baltık ve Adriyatik arasına çekilecek bir çizginin batısında yaşayanlar, bu çizginin doğusunda yaşayanlara göre daha kısa evlilikler yaparlar, daha da ötesi burada yaşayanlar daha sonra ilk evliliklerini yirmili yaşlarda yapma eğilimini gösterdikleri için bu tutum, Doğu'da ve Batı'da farklı nüfus kalıpları oluşmasına yol açmıştır. Genellikle, eğer Avrupalıların refahları yerindeyse epeyce geniş ailelere bakabilmişlerdir. Yoksulların aileleri ise daha küçüktür. Bazı yerlerde ailenin sınırlandırılması için zaten kullanılmakta olan kürtaj ve bebek öldürme gibi yöntemlerden başkalarının da kullanıldığına dair sağlam kanıtlar bulunmaktadır. Bu gizemli konuyu açıklayabilmek için daha çok kültürel ve ekonomik unsura ihtiyaç duyulmaktadır. Okuması yazması olmayan bir toplumda tarihsel olarak kapsamanın mümkün olmadığı alanlardan bir tanesi de budur. Doğum kontrolü hakkında kesin olarak çok az şey söyleyebildiğimiz gibi eğer varsa bunun sonuçları hakkında yani ilk modern Avrupalıların kendileriyle ilgili düşünceleri ve kendi hayatlarını kontrol edebilmeleri hakkında daha da azını söyleyebiliyoruz.

Bunların da ötesinde demografi, tarımın ekonomik egemenliğinin devam ettiğini göstermektedir. Çok uzun bir süre ihtiyaçtan çok daha fazla yiyecek üretilmiş ve bu ancak yavaş büyüyen bir nüfusu beslemiştir. 1500 yılında Avrupa hâlâ köylerden oluşan, çoğunlukla kırsal bir kıtadır ve insanlar son derece düşük bir yaşam düzeyinde yaşarlar. Modern gözlerle bakıldığında boş görünecektir. Kıtanın kalan kısmıyla oranlandığında epeyce fazla olan İngiltere'nin nüfusu 1800 yılında günümüzün altıda biri kadardır. Doğu Avrupa'da çok büyük boşluklar bulunmakta, bunların kalabalıklaşmasını isteyen hükümdar her türden göçü hevesle teşvik etmektedir. Fakat şehirler ve kasabalar gerek sayısal gerekse boyutsal olarak büyümekte ve bunlardan bir ya da iki tanesi bütünsel anlamda nüfustan çok daha hızlı bir şekilde gelişmektedir. Amsterdam, 18. yüzyılda yüz yirmi bin nüfusa ulaşır. Paris, bin beş yüzle bin yedi yüz arasındaki nüfusunu muhtemelen ikiye katlar. Londra aynı yüzyıllar arasında yüz yirmi binden yedi yüz bine çıkarak Paris'i epeyce geçer; İngiltere nüfusunun azlığı göz önünde bulundurulursa, bu elbette şehir hayatına çok büyük bir geçiş anlamına gelmektedir. İngilizceye önemli bir söz kalıbı katılır: Kenar mahalle. Ancak bunu orta büyüklükte ve daha küçük kasabalar için genellemek mümkün değildir. Kenar mahallelerin çoğu çok küçüktür, 1700'de nüfusları hâlâ yirmi bin kadardır. 1500'de nüfusu yüz binin üzerinde dokuz Avrupa şehri varken, iki yüzyıl sonra bunların sayısı en az on ikiye ulaşır. Yine de Avrupa'nın kentleşme konusunda daha önceki egemenliği bu yüzyıllara damgasını vurmaya-caktır, başka kıtalarda hâlâ birçok büyük şehir vardır. Meksiko, örneğin 16. yüzyılda üç yüz bin kişilik nüfusuyla Avrupa şehirlerini geride bırakır.

Ne kentleşme ne de nüfus artışı eşit yayılır. Fransa, bu yıllarda en geniş Batı Avrupa toplumdur; 1700 yılında 21 milyon vatandaşı vardır, bu dönemde İngiltere ve Galler'in nüfusu 6 milyondur. Ancak kıyaslama yapmak güçtür, çünkü bazı bölgelerde diğerlerine oranla tahmin yapmak zordur. Bu dönemde sık gerçekleşen sınır değişiklikleri yüzünden kimin hangi tarafta kaldığından, farklı dönemlerde aynı isim altında neden söz ettiğimizden emin olmak güçtür. Bazıları tabii ki duraksama yaşamışlar ve 17. yüzyılda meydana gelen felaket dalgasıyla nüfus büyümesinde gerilemeler yaşanmıştır. İspanya, İtalya ve Almanya'da 1630'larda salgın hastalıklar yaşanmış ve 1665'teki büyük Londra veba salgını gibi başka ünlü yerel tehditler de olmuştur. Kıtlik bir başka seyrek ve yerel duraksama nedenidir; 17. yüzyılın ortasında Almanya'da yamyamlık vakaları duyulmuştur. Az beslenme ve açlığa karşı dayanıksızlık kötü bir hasat mevsimini izleyen ekonomik krizle bir araya gelince kısa bir süre içinde faciaya yol açmaktadır. Bu facia, Orta Avrupa'da sık sık görüldüğü üzere savaşla bir araya gelince, sonuç afete dönüşmektedir. Orduları da beraberlerinde taşımakta olan kıtlık ve salgın hastalıklar küçük bir bölgenin derhal boşalmasına neden olmaktadır. Bu kısmen ekonomik hayatın hâlâ ne derece yerel olduğunu gösterse de tersi şudur. Bir sefer bölgesinde bulunan belli bir şehir tek bir sıyrık almadan, ele geçmeden ve yağmalanmadan kalırken, birkaç kilometre ötede bir başka şehir mahvolmaktadır. Durum, nüfus artışı üretim artışı tarafından geride bırakılana kadar son derece hassas olmuştur.

Burada da birçok şeyde olduğu gibi ülkelerin tarihleri farklıdır. Tarımın yeniden yayılması görüldüğü kadarıyla 15. yüzyılın ortalarına denk düşer. Bunun işaretlerinden bir tanesi 14. yüzyıldaki nüfus azalması sırasında bir kenara atılmış olan toprakların yeniden kullanılmaya başlanmasıdır. Ancak birkaç yer hariç 1550 öncesinde bu alanda çok az yol alınır. Çok uzun bir süre bir kenarda bekler, ancak bu tarihte toprağın üretkenliğini artıran, asıl olarak emeğin uygulanmasıyla yoğun ekim yapabilmekten kaynaklanan bazı teknik ilerlemeler yaşanmıştır. Bunların etkisinin hissedilmediği yerler ortaçağ geçmişine takılıp kalmış olan kırsal bölgelerdir. Paranın gelişi bile bazı cemaatlerin kendi kendine yetiyor oluşlarını çok yavaş kırabilmiştir. Serflik başka her yerde ölmekte olmasına rağmen Doğu Avrupa'da sınırlarını genişletmiştir. Yine de 1800'de Avrupa'yı bir bütün olarak, birkaç önde gelen ülkeyi de özel olarak ele alırsak tarım ilerlemenin en çok görüldüğü iki sektörden biridir (diğeri ticarettir). Bütün olarak bakıldığında Avrupa, başta yavaş ancak giderek hızlanan sürekli bir nüfus artışını sürdürebileceğini kanıtlamıştır.

Tarım, pazara doğru yönelimi arttıkça ve teknik icatlarla yavaş yavaş değişmiştir. Bunlar birbirleriyle bağlantılıdır. Yakında yaşayan büyük bir nüfus bir pazar, dolayısıyla bir dürtü anlamına gelir. 15. yüzyılda bile Aşağı Ülkeler'de¹ yaşayan-

1 Belçika, Hollanda ve Lüksemburg (Yay. hzl.)

lar yoğun ekim tekniklerinin önderleridir. Flanders'da da, daha iyi drenaj daha iyi otlakların ve daha geniş bir hayvan nüfusunun yolunu açmıştır. Görece daha kalabalık şehirlerin olduğu bir başka bölge de Po Vadisi'dir; Asya'dan gelen yeni bitkiler Kuzey İtalya'da Avrupa'ya tanıtılmıştır. Örneğin pirinç Avrupa kilerine yapılmış önemli bir eklemidir, 15. yüzyılda Arno ve Po vadilerinde ekilmeye başlanmıştır. Öte yandan tohumların hepsi bu ani başarıdan nasiplerini alamamışlardır. Avrupa'ya Amerika'dan gelen patates, son derece ortada olan besin değerine sahip olmasına, halk arasında bir afrodizyak ve siğil tedavisinde başarılı bir bitki olarak tanınıyor olmasına rağmen İngiltere'de, Almanya'da ve Fransa'da normal bir tüketim malzemesi olana kadar iki yüz yıl beklemiştir.

Tarımsal gelişmeler, Aşağı Ülkeler'den 16. yüzyılda Doğu İngiltere'ye yayılmış ve burada daha sonra yavaş yavaş ayrıntılandırılmışlardır. 17. yüzyıl Londrası buğday ihracatçısı bir limandır ve Kıta Avrupası'ndan buraya nasıl buğday ekileceğini öğrenmeye gelirler. 18. yüzyıl daha iyi çiftçilik ve hayvancılık koşulları getirir. Bu tür gelişmeler, bugün hepimizin normal kabul ettiği ancak o zamanlar hayal dahi edilemeyecek bir şekilde ekinlerin gelişmesine ve çiftlik hayvanlarının kalitesinin artmasına yol açar. Kırsal bölgelerin görüntüsü değişir ve sakinleri dönüşür. Tarım, en basit bilime bile, insanların çevre üzerindeki kontrollerini, göreneklerin seçiciliğinden çok daha hızlı bir şekilde artırmak için ne yapılması gerektiğini gösterir –deneme, gözlem, kayıt ve tekrar deneme. Gelişme, toprakların daha büyük çiftlikler halinde yeniden örgütlenmesinin, özel olarak onlar tarafından işlenmeye müsait toprakların dışında küçük toprak sahiplerinin azalmasının, ücretli emeğin ortaya çıkışının, binalara, makineleşmeye ve drenaja yüksek sermaye yatırımı yapılmasının yolunu açar. Değişimin hızı abartılmamalıdır. İngiltere'de değişimin göstergelerinden bir tanesi “çit çevirme”nin yani geleneksel köydeki açık tarlalarla ortak toprakların konsolidasyonunun süratidir. Bu işlemin sıklaşması ve çoğalması nedeniyle parlamentonun yasa çıkartması ancak 18. yüzyılın sonuyla 19. yüzyılın başında mümkün olacaktır. Tarımın pazarla tamamen entegre olması ve toprağa tıpkı diğerleri gibi sadece bir mal olarak bakılması 19. yüzyılı, hatta İngiltere'de yani dünya tarımının liderinde bile okyanus ötesi buğday topraklarının açılışını bekleyecektir, ancak 18. yüzyılda izleyeceği yol ortaya çıkmaya başlamıştır.

Büyüyen tarımsal üretkenlik, sonunda sürekli tekrarlanan ve gücünü demografik ilerlemeyi yok ederek gösteren yokluğu ortadan kaldırmıştır. Belki Avrupa nüfusunun kaynakları üzerine baskı yaptığı ve böylece Avrupa'nın 14. yüzyıldaki gibi büyük bir bela tarafından tehdit edilişi 16. yüzyılın sonunda olur. Bundan sonraki kötü nöbet, bir sonraki yüzyılın ortasındaki yıllarda yaşanır, İngiltere ve Hollanda en kötüsünden kurtulurlar. Bundan sonra, kıtlık ve yokluk Avrupa'da yerel ve ulusal olaylar şeklinde kalır, hâlâ geniş ölçekli demografik zarara yol açtıkları doğrudur, an-

cak ithal edilen tahıllar nedeniyle tedrici bir şekilde önüne geçilmektedir. Kötü hasat dönemleri, söylendiğine göre Fransa'yı 1708–1709 arasında “koca bir hastane”ye çevirmiştir, ancak bu savaş zamanında olmuştur. Bu yüzyılın sonlarına doğru bazı Akdeniz ülkeleri buğday unu için Baltık topraklarına bel bağlamışlardır. İthalat kaynaklarının güven altına aldığı doğrudur, ancak özellikle karadan nakil gerektiren yerlerde yeterince hızlı işlememektedir. Fransa ve Almanya'nın bazı bölgelerinde 19. yüzyılda bile yokluk görülür ve 18. yüzyılda Fransa nüfusunun üretimden daha hızlı artması nedeniyle Fransızların çoğunun yaşam standardında gerileme olur. İngiliz tarım emekçisi de geriye dönüp baktığında bu çağın bir kısmını sofrasında buğday ekmeği ve, hatta et bulundurabildiği bir altın çağ olarak görmektedir.

16. yüzyılın sonunda yavaş büyüyen kaynakların üzerindeki artan nüfus baskısına bulunan çarelerden biri de göçmenliğin teşvikidir. 1800 yılında Avrupalılar deniz aşırı topraklara insan yollamak için çok şey yaparlar. 1751 yılında bir Kuzey Amerikalı, bu kıtada bir milyon kadar İngiliz kökenli olduğunu tahmin etmektedir; modern hesaplamalara göre 17. yüzyılda Yeni Dünya'ya iki yüz elli bin İngiliz göçmen gitmiştir, bir sonraki yüzyılda ise yarım milyon kişi göçecektir. Burada Almanlar da vardır (iki yüz bin kişi) ve Kanada'ya çok az Fransız gitmiştir. 1800 yılında Rio Grande'nin kuzey kısmındaki Amerikan topraklarına iki milyon Avrupalının göç etmiş olduğunu varsaymak için makul nedenler vardır. Bu nehrin güneyinde yüz bin İspanyol ve Portekizli bulunmaktadır.

Vatanlarında yeterince yiyecek bulamamak korkusu, bu büyük göçleri teşvik etmiştir. Bu ekonomik hayatla ilgili bütün düşüncenin egemenliğinin hâlâ tarımda olduğunu yansıtmaktadır. Üç yüzyıl boyunca Avrupa ekonomisinde ana sektörlerin yapısında ve ölçeğinde çok önemli değişimler olmuştur, ancak 1800 yılında, Fransa ve İngiltere gibi ticaret ve imalatın en çok gelişmiş olduğu iki Batı Avrupa ülkesinde tarım sektörü hâlâ egemenliğini korumaktadır (durum 1500'de de aynıdır). Daha da ötesi, nüfusun çok minik bir kısmı hariç tarımdan tamamen kopmuş bir sanayi hiçbir yerde gelişmemiştir. Bira üreticileri, dokumacılar ve boyacıların hepsi tarıma bağımlıdır, bunlar bir yandan topraklarını ekerken bir yandan da dokumuş, eğirmiş ve pazara mal üretmiştir. Tarımın dışında, sadece ticaret sektöründe köklü bir değişim gözlemleyebiliyoruz. Burada 15. yüzyılın ikinci yarısında temponun yükselişi gözle görülebilir bir durumdadır. Avrupa bu tarihten itibaren, önce 13. yüzyılda görülmüş olana benzeyen ve ölçek, teknik ve yön gösteren bir ticari canlılık dönemine girer. Bu da şehirlerin büyümesiyle bağlantılıdır. Her ikisi hem uzmanlara gerek duyarlar hem de onlara bir yaşam sağlarlar. Ortaçağın büyük panayırları ve pazarları hâlâ devam etmektedir. Ortaçağdan kalma tefecilik yasaları ve loncaların kısıtlayıcı pratikleri de öyle. Ancak 1800'den önce yepyeni bir ticari dünya ortaya çıkar.

16. yüzyılda ortaya çıkmış ve bu tarihte dünya ticaretinin içine kadar uzanmış, savaş tarafından kısa bir duraksama geçirdikten sonra 1930'a kadar devam etmiş, daha sonra tekrar bir savaş tarafından durdurulmuştur. Başlangıcı, daha önce değinilmiş olan, ekonomik çekim merkezinin Güney'den Kuzeybatı Avrupa'ya, Akdeniz'den Atlantik'e kaydırılmasıyla olmuştur. Duruma katkıda bulunan faktörlerden biri politik sıkıntılar ve 16. yüzyılda İtalya'nın savaş tarafından harabeye çevrilmesidir; diğerlerinin katkıları az ve kısa ömürlü ve Portekizlilerin Yahudileri bezdirerek birçoğunun ticari becerileriyle birlikte aynı dönemde Aşağı Ülkeler'e göç etmeleri gibi önemlidir. 16. yüzyılın en büyük başarı hikâyesi Anvers'e aittir, ancak iki yüzyıl sonra politik ve ekonomik felaketler nedeniyle çöker. 17. yüzyılda Amsterdam ve Londra onu geçerler. Her iki olay da da kalabalık nüfuslu bir hinterlanda dayalı önemli ticaret ve imalat sanayii, hizmet sektörü ve bankacılık gibi alanların ayrışmasına yol açan kârlılığı sağlamıştır. Eskiden İtalyanların elinde bulunan bankacılık üstünlüğü, 16. yüzyılda önce Flanders sonra da Alman bankacılara ve sonra da Hollanda ve Londra'ya geçmiştir. Amsterdam Bankası ve İngiltere Bankası 1694 yılında kurulmuşlar ve kısa bir süre sonra uluslararası ekonomik güçlere dönüşmüşlerdir. Bunların çevresinde kümelenen diğer bankalar ve ticaret evleri kredi ve finans operasyonlarını yürütmüşlerdir. Faiz oranları düşmüş ve bir ortaçağ icadı olan ticaret senedi çok yaygın olarak kullanılmaya başlanmış, uluslararası ticaretin önde gelen finansal enstrümanı haline gelmiştir.

Bu, külçe yerine kâğıt para kullanımının başlangıcıdır. 18. yüzyılda ilk Avrupa kâğıt parası ortaya çıkar ve çek icat edilir. Birleşik hisse şirketleri anlaşmaya açık güvenliğin bir başka biçimini kendi hisselerini ortaya çıkarırlar. Bunların Londra kahvelerindeki kotasyonları 17. yüzyılda, Londra Borsası'nın kuruluşuyla devralınır. 1800 yılında benzer kurumlar birçok ülkede ortaya çıkar. Sermayenin hareketliliğinin yeni biçimleri ve sermayenin kaydırılması Londra, Paris ve Amsterdam'ı hızla geliştirir. Lotaryalar ve piyangolar moda olur, görkemli yatırım patlamaları da öyle, bunlardan en ünlüsü İngiliz Güney Deniz "Köpük"üdür. Ancak bu dönemde dünya çok daha ticari hale gelmiş, parayla para kazanmak fikri yaygınlaşmış ve para modern kapitalizmin aparatlarından biri olarak kendi kendini temin etmiştir.

Bunun çok kısa bir sürede ortaya çıkan etkisi, 17. yüzyılın sonlarına doğru diplomatik görüşmelerde ticari sorunlara giderek büyüyen bir dikkat ve ülkelerin bunlar nedeniyle savaşa hazırlanmış olmasıdır. 1652 yılında İngilizler ve Hollandalılar ticari nedenlerle savaşır. Böylece hem onların, hem Fransızlarla İspanyolların ticari sorunların önem kazandığı, hatta genellikle zirveye oturduğu bitmek tükenmez kavgalarıyla dolu uzun bir çağ açılmış olur.

Yönetimler tüccarlarını sadece onların çıkarlarını korumak üzere savaşarak korumazlar, ticari ekonominin çalışabilmesi için başka bakımlardan da müdaha-

lelerde bulunurlar. Bazen, bizzat kendileri hem girişimci hem de işveren olurlar; Venedik cephaneliği söylendiğine göre, 16. yüzyılda dünyadaki tek başına en büyük imalat girişimidir. Yönetimler bir ferman yayınlayarak bir şirkete tekel imtiyazları da tanımakta, böylece geri dönüş garantisi alan şirketler de daha kolay sermaye artırmaktadır. Sonunda insanlar, imtiyazlı şirketlerin ekonomik avantajları korumanın en iyi yol olmadığını düşünmeye başlamış ve bunlar gözden düşmüştür (19. yüzyılın sonunda kısa bir diriliş yaşanır). Bununla birlikte bu tür faaliyetler yönetimle yakından ilişkilidir ve böylece işadamlarının kaygıları politikayı ve yasaları biçimlendirir.

Zaman zaman ticari gelişmeyle toplum arasındaki karşılıklı ilişkiler son derece derin sonuçları olan değişimlere ışık tutar. Bir örnek şudur: 17. yüzyılda bir İngiliz finansörü halka ilk kez hayat sigortası sunar. Bireylere yıllık maaş üzerinden satış başlamıştır zaten. Yeni olan ise hesap biliminin ve yeni çıkmış olan “politik aritmetik” istatistiklerinin bu işe uygulanmaya başlamasıdır. Tahmin yerine akılcı bir hesaplama, şimdiye kadar dehşet uyandırıcı bir belirsizlik ve akıldışılık olan ölüme karşı yapılmaktadır. Bu giderek rafine olur ve insanlara geniş ölçekli felaketlere karşı koruma sunulur (belli bir fiyat karşılığında). Bu doğal olarak, bir sonraki yatırıma büyük miktarlarda servet hareketliliğini sağlayan bir başka ve çok önemli bir araçtır. Ancak hayat sigortasının keşfinin zamanlamasının zaman zaman “akıl çağı” denen bir dönemin başlangıcına rastlaması, ekonomik değişimin boyutlarının çok uzaklara erişmiş olmasının ifadesidir gerçekten. Bu tek ve çok küçük bir kaynaktır ve evrenin laikleşmeye başladığının ifadesidir.

Avrupa ticaretinin en etkileyici yapısal gelişimi buna, birden büyük bir önem kazandıran ve 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan deniz aşırı ticarettir. Bu gelişme, 1500’den önce gözlemlenir hale gelmiş olan ekonomik faaliyetin Akdeniz’den Kuzey Avrupa’ya kaymış olmasının bir parçasıdır ve gelecekteki dünya ekonomisinin sınırları da ilk kez görünür hale gelmiştir. 1580’lere kadar, bu iş daha çok İberyalı halklar tarafından yapılmıştır. Bunlar sadece Güney Atlantik ve Karayipler ticaretini ellerinde tutmakla kalmamışlar, 1564’ten sonra “Manila Kalyonları”yla Acapulco’dan Filipinler’e düzenli seferler yapmışlardır. Çin de, Batılı Portekizlilerin varlığına rağmen daha doğudaki Avrupalılarla ticari temaslar kurmuştur. Küresel ticaret, eski Akdeniz ticaretini gölgede bırakmaya başlamıştır. 17. yüzyılın sonunda, Portekiz ve İspanya’nın Atlantik ötesi sömürgeleriyle yaptıkları kapalı ticaret önemini hâlâ korumaktayken, deniz aşırı ticarete Hollandalılar ve giderek büyüyen rakipleri İngilizler egemendir. Hollanda’nın başarısı Avrupa pazarına getirdiği tuzlu ringa balığı ve özellikle buna uygun yük gemileri olan “flüt” ler veya hızlı gemiler sayesinde büyüür. Hollandalılar bu gemiyle önce Baltık ticaretine egemen olurlar; buradan Avrupa’nın nakliyecileri olmaya doğru ilerlerler. Her ne

kadar 17. yüzyılın sonuna doğru İngilizlerle yer değiştirecek olsalar da, özellikle Uzakdoğu'daki sömürgelere ve ticaret istasyonlarına uzun yol şebekesi kurmayı başarırlar, Portekizlilere üstünlük kurarlar. İngiliz üstünlüğünün temeli, aslında Atlantik'tir. Balık burada da önemlidir; İngilizler Newfoundland kıyılarından besin değeri yüksek morina balığı avlarlar, kuruturlar ve kıyıda tuzlarlar sonra Cuma günü tutulan oruç nedeniyle fazla balık tüketimi yüzünden talebin fazla olduğu Akdeniz ülkelerine satarlar. *Bacalo* adı verilen bu yiyeceğe, hâlâ Portekiz ve Güney İspanya'da turistik kıyılar geride bırakıldığında sofralarda rastlanmaktadır. Hem Hollandalılar hem de İngilizler yavaş yavaş nakliyat ticaretini genişletip ve çeşitlendirirler bir süre sonra kendileri de satıcı haline gelirler. Fransa da bu yarıştan geri kalmaz; 17. yüzyılın ilk yarısında onun da denizaşırı ticareti ikiye katlanmıştır.

Giderek yükselen nüfus ve uygun nakliye imkânlarının ortaya çıkması (su her zaman kara taşımacılığından daha ucuzdur) tahıl konusunda da uluslararası ticareti yaratır. Gemi yapımı, zift, keten veya kereste ve çivi gibi malların dolaşımını önce Baltık ticaretinde teşvik eder, bu mallar daha sonra Kuzey Amerika ekonomisinde önem kazanır. Avrupa tüketimi için içine karıştıkça; bunların hepsi sömürge imparatorluklarının temelini oluştururlar. 18. yüzyılda okyanus ekonomisi ve dünyanın dört bir yanında iş yapan –hatta dövüşen ve entrika çeviren– bir uluslararası ticaret toplumuyla karşı karşıya kalırız.

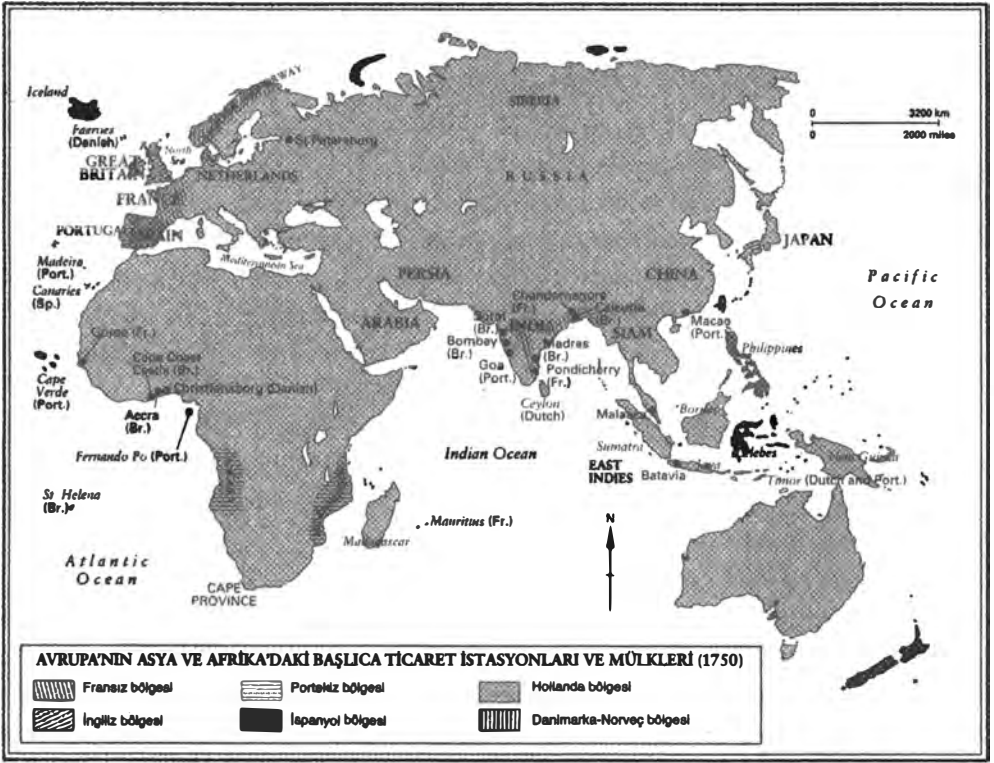
Bu ekonomide çok önemli ve giderek büyüyen bir rol oynamakta olanlar kölelerdir. Bunların büyük bir çoğunluğu Afrikalı siyahilerdir, ilk Afrikalı köleler, 1444 yılında Avrupa'ya getirilmiş ve Lizbon'da satılmıştır. Avrupa'da kölelik bu tarihte sönükleşmiştir. (her ne kadar Avrupalılar hâlâ köle haline getirilip Araplar ve Türkler tarafından satılıyorlarsa da). Artık tamamen diğer kıtalara yayılacaktır. İki üç yıl içinde, Batı Afrika'da sürekli bir köle istasyonu kurmuş olan Portekizliler birkaç bin siyahi daha satarlar. Bu tür rakamlar yeni trafiğin kârlılığının derhal fark edilmiş olmasını göstermektedir, ancak gelecekte yaşanacak olana dair pek az ipucu taşımaktadırlar. Ancak daha şimdiden açıkça görünen, bu işin zalimliği (Portekizliler, çocukların alınmasının anne ve babalarının ikisinin birden tutulmasını sağladığını hemen kaydederler) ve Afrikalıların da suç ortağı oluşudur; köle arayışı daha iç kısımlara doğru yayıldıkça, köleleri yakalayan ve toptan olarak değiş tokuş eden yerel yordakçılara dayanır.

Çok uzun bir süre, Atlantik Adalarındaki Avrupa, Portekiz ve İspanyol yerleşimleri Batı Afrika'nın sağladığı kölelerin hemen hemen tümünü alır. Sonra bir değişiklik olur. 16. yüzyılın ortalarında Afrikalı köleler Atlantik'in öteki ucuna Brezilya, Karayip Adaları ve Kuzey Amerika anakarasına gönderilirler. Böylece bu ticaret, demografik, ekonomik ve politik sonuçlarını hâlâ yaşamakta olduğumuz dramatik bir büyüme sürecine girer. Modern tarih açısından önem taşıyanlar her bakımdan

yalnızca Afrikalı kölelerdir ama yegâne köle tacirleri sadece Avrupalılar değildir. Bununla birlikte siyahi köle ticareti, Afrikalıların başka Afrikalıları Portekizlilere, İngilizlere, Hollanda halkına satarlar, onlar da Amerika'daki başka Avrupalılara satar. Bu tepkisel, sonuçlar Avrupalıların Osmanlılar tarafından veya Afrikalıların Araplar tarafından köleleştirmesinden çok daha fazla olan bir fenomendir. Bunlar tarafından köleleştirilenlerin sayılarına ilişkin tahmin yapmak çok daha kolaydır ama bu sayılar da aşağı yukarıdır. Amerikan kolonilerini mümkün ve yaşanır kılan emeğin büyük bir çoğunluğu siyahi köleler tarafından sağlanmıştı, ancak iklimsel nedenlerle köle nüfusu bunlar arasında eş bir dağılım göstermez. Bu kölelerin büyük bir çoğunluğu her zaman tarımda veya ev içi hizmetlerde kullanılmıştır: Siyah zanaatkârlar veya daha sonraki fabrika işçileri nadirdir.

Köle ticareti ticari anlamda da çok önemlidir. Bu ticaretten zaman zaman büyük kârlar sağlanmaktadır. Bu, gerçek insanlardan oluşan yükleriyle tıka basa dolu, hastalık taşıyıcı köle gemilerinin durumunu da kısmen açıklar. Bu gemilerin yaptıkları her yolculukta ölüm oranı yüzde 10'un altına çok ender düşer ve bazen ölüm oranları korkunç boyutlara varır. Ticaretin varsayımsal değeri, sermayenin dönüşü çok fazla abartılmış olmasına rağmen son derece değerli ve rekabete açık kılmaştır. İki yüzyıl boyunca diplomatik tartışmaları kıskırtmış, hatta bu ticareti tekeline almak isteyen uluslararası savaş çıkmasına neden olmuştur. Bu da köle ticaretinin ekonomik anlamda olmasa bile, devlet adamlarının gözündeki önemini kanıtlamaktadır.

Bir dönem, köle ticaretinden edinilen kârların Avrupa'nın sanayileşmesi için sermaye birikimi sağladığı söylenmişse de bu artık çok da akla yakın görünmemektedir. Sanayileşme yavaş bir süreçtir. 1800'den önce, her ne kadar bazı Avrupa ülkelerinde endüstriyel yoğunlaşma görülmüş olsa bile, hem imalat hem de hammadde işleme sanayiindeki büyüme asıl olarak küçük ölçekli zanaatkâr üretimi olarak gerçekleşmiş ve bu da radikal yeni yöntemler ve kurumlarla değil, teknik ayrıntılarla olmuştur. Avrupa 1500 yılında çok sayıdaki becerikli zanaatkârın sağladığı çok büyük bir servet havuzunu zaten yeni işlemlerin araştırılmasına ve yeni tekniklerin keşfine harcamaya başlamıştır. İki yüzyıllık silahçılık sayesinde madencilik ve metalurji çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Bilimsel araçlar ve mekanik saatler, malları kusursuzlaştırmaya yönelik becerilerin yaygın bir şekilde kullanıldığına tanıklık etmektedir. Bunlar gibi avantajlar, endüstri çağının ilk kalanlarını biçimlendirmiş ve Asya'yla var olan geleneksel ilişkileri tersine çevirmiştir. Asyalı zanaatkârlar çok uzun yıllar boyunca becerileri ve yaptıkları işlerin kalitesiyle Avrupalıları kendilerine hayran bırakmışlardır. Asya kumaşları ve seramikleri günlük dilimizde de hâlâ yaşamakta olan bir üstünlüğe sahiptirler, örneğin müslin, kaliko, şantung hâlâ bize tanıdık gelen sözcüklerdir. 14. ve 15. yüzyıllarda, bazı zanaat biçimlerinde

üstünlük özellikle de mekanik ve mühendislik alanlarında Avrupa'ya geçer. Asyalı kodamanlar kendilerine işe yarar ateşli silahlar yapmayı öğretmesi için Avrupalıları ararlar,, hatta Avrupa panayırlarında artık sıradan hale gelmiş olan mekanik oyuncakları toplarlar. Rollerin böylesine ters yüz olması Avrupa'nın geleneksel meslekler içinde becerileri bir araya toplaması ve bunların yeni alanlara açılmasıdır. Bu genellikle şehirlerde olmuştur; zanaatkârlar, talebin peşinde bir şehirden başka bir şehre gitmişlerdir. Bunu görebilmek çok kolaydır. Ama asıl görülmesi zor olan Avrupa zihniyetinin zanaatkârları ileri itmesi ve sosyal olarak üstün bir duruma gelme itkisini uyandırmış olmasıdır, böylece tıpkı Rönesans döneminde mimarlığın ve altın işlemeciliğinin önem kazanmasına benzer bir şekilde makine mühendisliği çılgınlığı başlamıştır. Üstelik bu duruma başka yerlerde rastlanmamıştır.

İlk sanayi bölgeleri, sadece tarımla yakından ilişkili (biracılık veya tekstil gibi) Avrupalı imalatçıların kurduğu merkezlerin çevresinde değil, kırsal alanda da büyümüştür. Bu çok uzun bir zaman gerçekliğini korumuştur. Anvers, Avrupa'ya İngiliz kumaşlarının girdiği en büyük liman olmuş, bunun sonucunda liman sayesinde akacak malların oluşumu için dikim ve boyama kuruluşları ortaya çıkmıştır. Bu

arada, İngiliz kırsal bölgesindeki yün tüccarları ihtiyaçları olan hammaddeyi sağlamak üzere köylü yün eğiricileriyle dokumacılarını “yerleştirerek” endüstriyel büyümenin ilk modelini kurmuşlardır. Madenlerin varlığı bir başka mekânsal faktördür; madencilik ve metalurji tarımdan bağımsız en önemli endüstriyel faaliyetlerdir ve bunlar yaygın olarak dağılmışlardır. Ancak endüstriler durgunlaşabilmişler ve, hatta çökebilmişlerdir. Bu görüldüğü kadarıyla İtalya’da olmuştur. Bu ülkenin ortaçağdaki endüstriyel üstünlüğü, Flaman Aşağı Ülkelerle Karolenj topraklarının ortasındaki Batı ve Güney Almanya’dakiler, İngiltere, Hollanda ve İsveç’in yeni imalat liderleri olarak ortaya çıkışı netlik kazanana kadar yüz yıl daha sürmesine karşın, 16. yüzyılda çökmüştür. 18. yüzyılda, Rusya’nın işlenmemiş doğal madde endüstrisi, bu ülkenin endüstrileşmiş ülkeler listesine girmesini sağlamıştır. Bu tarihte denkleme başka unsurlar da katılır; organize bilim, endüstriyel teknikleri taşımaya başlar ve sanayi devlet politikaları tarafından bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde biçimlendirilmeye başlar.

Kapsamlı yayılmanın ve büyümenin uzun vadeli görüntüsü açıktır ki daha fazla nitelik gerektirmektedir. 19. yüzyılda bile kolayca dramatik dalgalanmalar meydana gelmektedir. Kötü bir hasat dönemi herkesin bankalara hücum etmesine yol açmakta veya mamul mallardan birine olan yoğun talep yığılma demeye yetecek kadar büyümektedir. Bu büyüyen bir gelişmeyi ve ekonomiye entergrasyonu yansıtırken yeni rahatsızlık biçimlerine neden olabilmektedir. 1500’den çok fazla geçmeden, örneğin fiyatların önceden tahmin edilemeyen bir hızla yükseldiğine dikkat edilmeye başlanır. Bazı yerlerde bu eğilim gerçekten çok keskindir, fiyatlar bir yıl içinde ikiye katlanır. Her ne kadar bu oran gibisi başka yerde sürdürülebilir olmamışsa da uzun vadede genel etkiye bakıldığında Avrupa fiyatları bir yüz yıl içinde kabaca dörde katlanır. 20. yüzyıl enflasyonu göz önünde bulundurulduğunda, bu o kadar da şaşırtıcı gelmeyebilir, ancak çok yeni bir durumdur, çok büyük ve korkutucu yankıları olur. Bazı mülk sahipleri bundan nemalanır, bazıları ise sıkıntıya düşer. Bazı toprak sahiplerinin tepkisi kiralari yukarı çekmek ve feodal haklarının getirdiği kârı mümkün olduğu kadar artırmak yönünde olur. Bazıları mallarını satar. Bu bağlamda, enflasyon genel olarak yol açtığı üzere sosyal hareketliliğe neden olur. Yoksulların arasında yarattığı etki ise genel olarak haşindir, tarımsal ürünlerin fiyatları artar ve ücret artışları aynı sürati göstermez. Böylece gerçek ücretler düşer. Bu durum zaman zaman yerel unsurların da işe karışmasıyla iyice kötüleşir. İngiltere’de örneğin, yün fiyatlarının yükselmesi nedeniyle toprak sahipleri, ortak toprakları da kendi mallarına katarlar ve böylece koyunların otlatılmasına açılan topraklardaki ortak kullanım ortadan kalkar. Perişan durumdaki köylü aç kalır ve böylece ünlü çağdaş deyimlerden biri olan “koyun insanı yedi” deyişi ortaya çıkar. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde her yerde halk ayaklanmaları ve huzursuzluklar ortaya

çıkarak bunların her ikisi de yaşanmakta olan durumun akıllalmazlığını ve vehametini ortaya koyar. Her yerde toplumun uç noktalarındakiler enflasyonun çimdiğini en keskin şekilde hissedenler olurlar; yoksullar enflasyon yüzünden açlık çekerken, krallar da herkesten daha çok harcamak zorunda oldukları için rahatsız olurlar.

Bu yüzyılın uzun sürmüş fiyat yükselişlerini açıklamak için tarihçiler bol miktarda mürekkep harcamışlardır. Artık çağdaş gözlemciler tarafından ortaya konmuş olan, enflasyonun temel nedeninin Yeni Dünya madenlerinin İspanyollar tarafından açılmasından sonra yeni külçe arzı olduğu açıklaması kimseyi tatmin etmemektedir çünkü altın durumu kötüleştirilmiş olsa bile enflasyon, Amerikan külçelerinin önemli miktardaki arzından daha önce başlamıştır. Muhtemelen temel baskı, her zaman sayıları üretimdeki büyük ilerlemeler daha gelecekte yatmakta iken yaşanan nüfus artışından kaynaklanmaktadır. Fiyatlardaki yükselme 17. yüzyılın başlarına kadar sürer. 1700 civarında yavaş bir yükselişe kadar zaman zaman düşme işaretleri gösterir.

Günümüzde, sosyal değişimlerin ekonomik değişimlerin hemen ardından geldiğinin hatırlatılmasına ihtiyaç duymuyoruz. Sosyal formların ve kurumların değişmezliğine dair inancımız pek az. Üç yüz yıl önceyse erkekler ve kadınlar bunların Tanrı ihsanı olduğuna inanmaktaydılar ve sonuç, her ne kadar enflasyonun kötü etkileri nedeniyle sosyal değişimlerin meydana gelmesi olsa bile (ve elbetteki başka nedenler olduğunu da belirtmek gerekir) bu değişimler eski formların ısrarlı varoluşları nedeniyle örtülü kalabilmiştir. Avrupa toplumunun büyük bir kısmı 1500 ve 1800 arasında yüzeysel ve sayısal olarak değişmeden kalmıştır, ancak bunun altında yatan ekonomik gerçeklikler büyük ölçüde değişmiştir. Görünüş aldatıcıdır.

Bazı ülkelerde durum 1500'den önce kırsal yaşamda kendini göstermeye başlamıştır. Tarım giderek daha da bir iş konusu haline geldikçe (her ne kadar hiçbir şekilde sadece bu yüzden değilse de) geleneksel kırsal toplum değişmek zorundadır. Biçimler genellikle korunmuştur ve sonuçlar çok daha birbirleriyle bağdaşmaz durumdadır. Her ne kadar feodal efendilik Fransa'da 1780'lere kadar varlığını sürdürdüyse de, bu tarihte sosyal bir gerçeklik olmaktan çok ekonomik bir araçtır. "Senyör" kiracılarını hiç görmeyebilir, soylu kandan gelmeyebilir ve efendilik adına kiracıların emeğinden, zamanından ve ürettikleri üzerinde hak iddia etmenin karşılığı olan paranın dışında herhangi bir şey talep etmeyebilir. Daha Doğu'da, feodal ilişkiler çok daha gerçek olarak kalır. Bu kısmen hükümdarların ve soyluların Batı ve Güney Avrupa'da büyümekte olan nüfusun içindeki kereste ve tahıl pazarındaki avantajlardan yararlanmak için kurdukları ittifakı yansıtır. Köylüleri toprağa bağlarlar ve giderek da ağırlaşan hizmetler beklerler. Rusya'da serflik toplumun temelini oluşturur.

Öte yandan, İngiltere’de, Fransa’da var olan ticarileşmiş “feodalizm” bile 1800’e varmadan çok önce yok olmuştur ve soyluların emsallerinin parlamentoya resmen çağrılmalarının ötesinde herhangi bir yasal ayrıcalıkları yoktur (diğer yasal üstünlükleri Kral III. George’un diğer tebaalarının çoğu gibidir, parlamento seçimlerinde oy kullanamazlar). İngiliz soyluları, İskoç emsalleriyle tahkim edilmelerinden sonra bile sayıca azdır, 18. yüzyılda Lortlar Kamarası’nın üye sayısı iki yüzden azdır, üyelerin babadan oğula geçen yasal statüleri de tek vârisle sınırlandırılmıştır. Büyük Britanya’da soylulardan oluşan ve Avrupa’nın her yerinde olduğu gibi kendilerini nüfusun kalanından ayıran genişletilmiş yasal ayrıcalıkların tadını çıkartan geniş bir sınıf yoktur. Fransa’da Devrim arifesinde muhtemelen çeyrek milyon soylu vardır. Bunların hepsinin önemli yasal ve resmi hakları bulunmaktadır; İngiltere’de buna denk düşen yasal kesim rahat rahat Oxford Üniversitesi’nde herhangi bir salona sığabilmektedir ve bunların sahip olduğu haklar çok daha azdır.

Diğer yandan, İngiliz toprak sahiplerinin servetleri ve sosyal nüfuzları çok büyüktür. Asilzadelğin altında doğru dürüst tanımlanmamış olan İngiliz centilmen sınıfı yayılır, bunların üst tabakası soylu ailelerle bağlantılıdır. Diğer uça büyük saygı gören ancak centilmen sayılmayan zengin çiftçiler ve tacirlere doğru kayar. Bu kavramın geçirgenliği bağlılığın ve hareketliliğin teşviki açısından çok büyük bir değer taşır. Centilmenlik statüsüne zenginlik, mesleki seçkinlik veya kişisel erdemlerle ulaşılabilir. Bu statü esasta, hâlâ aristokratik onur kavramını yansıtan ancak özel statüsünden, barbarlığından ve yasal dayanaklarından arındırılarak uygarlaştırılmış bir davranış kodudur. 17. ve 18. yüzyıllarda, centilmenlik düşüncesi İngiliz tarihinin formatif kültürel etkilerinden biri haline gelir.

Aslında, egemen hiyerarşiler ülkeden ülkeye değişiklik gösterirler. Avrupa boyunca çeşitli karşıtlıklar göze çarpar. Sonuçla ilgili düzgün herhangi bir şey yoktur. Bununla birlikte, 1700’de eski biçimleri farklılaştıran bir sosyal değişime doğru güçlü bir eğilim gözlemlenmektedir. Bu eğilim en ileri ülkelerde kurucu statülere ve bunların nasıl tanınacağına dair yeni fikirler taşır. Her ne kadar tamamlanmış olmasa da, insanların haklarını ve beklentilerini tarif ederken kişisel bağlardan pazar ilişkilerine, toplumun kolektif vizyonundan daha bireysel olana geçiş söz konusudur. Bu en fazla Birleşik Bölgeler denen ve bu dönemde Flemenk Hollanda’sında ortaya çıkan cumhuriyette görülür. Burada tüccarlar, özellikle de Hollanda’nın merkezi ve en zengin bölgesi olan Amsterdam’dakiler etkilidir. Bu cumhuriyette toprak sahibi soyluluk hiçbir zaman ticaret ve şehir oligarşisi yöneticileri kadar dikkate alınmaz.

Sosyal değişim Avrupa’da başka hiçbir yerde 1789’da İngiltere ve Birleşik Bölgelerde olduğu kadar ileri gitmez. Başka yerlerde geleneksel statüleri sorgulamak

daha yeni başlamıştır. Figaro, 18. yüzyılda dikkate değer bir şekilde başarılı olmuş bir Fransız komedisinin uşak kahramanı, ayrıcalıklarını hak etmek için doğmaktan başka bir zahmete katlanmadığını söylediği aristokrat efendisiyle alay eder. Bu o zamanlar tehlikeli ve yıkıcı bir fikir olarak karşılanmış ancak çok fazla uyarıya neden olmamıştır. Avrupa hâlâ aristokrasinin kibirine batmış bir durumdadır (1800'den sonra da epey bir süre böyle kalacaktır). Müstesnalığın dereceleri çeşitlidir ama soylu olanla soylu olmayan arasındaki farklılıklar çok önemlidir. Her ne kadar endişe içindeki soylular onları böyle davranmakla suçlasalar da, krallar hiçbir yerde, çaresiz kaldıklarında bile avamlarla ittifak kurmamışlardır. Krallar da aristokrattır. Bir tanesinin söylemiş olduğu gibi bu onların sanatıdır. Yalnızca o yüzyılda Fransa'da büyük bir devrimin meydana gelişi işleri bu ülkede bir parça değiştirir ama ülke dışında pek bir değişiklik olmaz. 19. yüzyıl başlarken Avrupalıların büyük bir çoğunluğunun soylu kana saygıları devam etmektedir. Onca değişime rağmen hâlâ birçok insan otomatik olarak bu durumun yasalara da yansması gereken bir farklılık olduğunu düşünmektedir.

Tıpkı bazılarının toplumu farklı yasal haklardan ve sorumluluklardan oluşan bir düzen olarak tanımlanmasının gerçeği ifade etmediğini hissetmeye başlaması gibi, bazıları da dinin özel bir sosyal hiyerarşiyi onayladığından daha az emin olmaya başlamıştır.

19. yüzyılda Ulsterli bir kadın şöyle ifade etmiştir;

*Zengin oturur şatosunda
Fakir bekler kapısında
Herkesin yerini Tanrı verir
Zenginin mülkünü de malını da*

Buna inanmak uzun bir süre mümkün olmuştur ama sabit ve değişmeyen bir düzenin Tanrı'nın isteği olduğunu söylemekle tam olarak aynı şey değildir bu. 1800'de bile bazı insanlar Tanrı'nın, babasının kendisine bıraktığı mirasın üzerine konmaktansa bu dünyada kendi yolunu bularak O'nun bilgeliğini gösteren zenginleri daha çok sevdiğini düşünmeye başlamışlardır. "Yönetim, insanların isteklerini tatmin için insan aklının icat ettiği bir şeydir," demiştir 18. yüzyılda yaşamış bir İrlandalı, kendisi aynı zamanda bir muhafazakârdır da. Geniş bir yararcılık dalgası yükselmeye başlamıştır ve gelişmiş ülkelerde insanlar giderek kurumlara daha fazla değer vermeye başlamışlardır, toplumsal kurumlar bunların arasındadır.

Ekonomik değişim eski resmi hiyerarşiler üzerinde bir baskı oluşturur (çoğalan hareketlilik, şehirlerin büyümesi, pazar ekonomisinin yükselişi, yeni ticari fırsatların ortaya çıkışı gibi) ancak baskı aynı zamanda okuryazarlık ve sosyal bilinçle de

yayılır. Kabaca söyleyecek olursak, üç durum ayrıştırılabilir. Doğuda, Rusya’da ve aynı öçüde Polonya, Doğu Prusya ve Macaristan’da, yalnızca sosyal kalıpların sağlamlığından değil 18. yüzyılın sonuna gelinceye kadar bu kalıpları tehdit etmediği için de bu yeni gelişmeler hiçbir rahatsızlık uyandırmaz. Bu karaya hapsolmuş ülkeler, denizci Avrupa’da var olan düzene karşı ticari gelişmenin içinde saklı tehditlere karşı güven içindedir, geleneksel egemen sınıflar sadece durumlarını korumakla kalmaz,, hatta kendi ayrıcalıklarını daha da büyütürler. İkinci grup ülkelerde, ekonomik ve sosyal dünyalar arasında bir çatışma yaşanmak üzeredir ve var olan düzen değişim talebini kışkırtmaktadır. Politik koşullar bunun çözülmesine izin verdiğinde, zamanı geldiğinde bile taleplerin tatmini gerekecektir. Fransa gürültülü bir örnektir ama bazı Alman devletlerinde, Belçika’da ve İtalya’nın bir kısmında benzer türden bir bakış vardır. Üçüncü grup ise toplumdaki formel farklılıkların, servet (ve, hatta yetenek) karşısında daha az anlam ifade ettiği, yasal hakların geniş bir şekilde yayıldığı, ekonomik fırsatların yaygın olarak hissedildiği, ücrete bağlı yaşamın son derece belirgin olduğu İngiltere, Hollanda ve denizin karşı tarafındaki İngiliz Kuzey Amerika’sı gibi görece daha açık toplumlardan oluşur. 16. yüzyılda bile İngiliz toplumu, kıtasal ülkelere nazaran çok daha akışkandır ve, hatta Kuzey Amerikalılar 18. yüzyılda kendilerine yeni bir anayasa yaptıklarında babadan oğula geçen unvanların kullanılmasını yasaklarlar. Bu ülkelerde bireysellik âdetler ve fırsatların yarattığı kısıtlamalar ne olursa olsun yasalar tarafından adeta dokunulmazlık kazanmıştır.

Bunun gibi kesinlikten ve tanımlardan uzak genel bir hesaplama yapmak kolaydır. Kaba bir üçlü ayırım yapmak da çok şeyi bulanıklaştırır. Toplamların arasında öylesine zıtlıklar vardır ki homojen yapılar olarak düşünürsek gayet yanlış yorumlamalara varabiliriz. İlerlemiş ülkelerde çok garip, hatta Nuh Nebî’den kalma çok şey vardır. İngiltere, Fransa ve Almanya’da şehirler büyük bir çoğunlukla, rahat bir köylülükle sarmalanmış dar tüccar oligarşileri, başarılı lonca yöneticileri veya katedral kurulları tarafından yönetilmekte olan küçük kasabalardır. Chartres rahat rahat ortaçağdan kalmış bir kırsallığın ve ortaçağ âdetlerinin içine gömülmüş ve 18. yüzyıldaki nüfusu hâlâ beş asır öncesiyle aynıyken, Fransız ekonomisinin iki temel direği olan canlı, tıklım tıklım dolu limanlara sahip Nantes ve Bordeaux’le aynı ülkede bulunmaktadır. Bu ülkelere “ilerlemiş” dememizin nedeni dünyanın büyük bir çoğunluğuna nazaran daha ötelere daha hızlı ilerleme eğilimini gösteriyor olmalarıdır.

Bu durum zaman zaman sözde reformcuların da hayranlığını kazanmıştır. *Status quo*’nun en büyük sorgulayıcılarından biri olan Voltaire 18. yüzyılın başlarında büyük bir tüccarın İngiltere’de bir soylu gibi saygı gördüğü, gerçeğinden etkilenmiştir. Durumu azıcık abartmaktadır ve bazı önemli nüansları kesinlikle bulanık-

laştırmaktadır, ancak şurası önemlidir ki 18. yüzyıl İngilteresi'ni yönetmekte olan politik sınıf, toprağa dayalı bir sınıftır ve ateşli bir şekilde toprağa dayalı değerleri savunmaktadır, (Büyük Britanya'nın bir dünya gücü olarak ortaya çıkışının nedeni kısmen budur) ancak ülkenin ticari çıkarlarını savunmak konusunda çok dikkatlidir ve bu konuda Londra şehrinin ortak aklının rehberliğini ve liderliğini tanımaktadır. İnsanlar her ne kadar “toprak” ve “parayla ilgili” çıkarlar arasında bir siyasi bölünme üzerine konuşmaya devam ettiyse de politika uzun zaman toprak sahibi sınıflar içinde tartışmalı yerler ve çatışan gelenekler meselesi olarak kalmışsa da, diğer ülkelerdeki çıkarlar bunlarla çatışacağı için hiçbir zaman büyümemiş ve yabancılaşmamıştır. Bunun açıklaması karmaşık olmalıdır. Bazıları, İngiliz tarımının ticarileşmesi gibi bir önceki yüzyılın da ötesine giderken, yönetim ve ticari dünya içindeki özel yatırım tesislerinin büyümesi gibi bazıları çok daha yakın tarihlidir.

İngiltere'yle Hollanda'daki ileri sosyal gelişmenin, ekonomik ve özellikle ticari başarıyla aynı döneme denk düşmesi çarpıcıdır. Bu geniş ölçüde dinlerine atfedilmiştir: Her ikisinde de görülen Hristiyanlık içindeki büyük altüst oluşun sonucunda Katolik kilisesinin egemenliği ortadan kalkmıştır. 18. yüzyıldaki rahiplik karşıtlarıyla 20. yüzyıldaki sosyologlar bu tesadüfü araştırmış ve kullanmıştır. Protestanlığın kapitalizme bir etik sağladığı söylenmiştir. Bu artık akla yakın gelmemektedir. Bir kere, birçok Katolik kapitalist bulunmaktadır ve bunlar genellikle başarılıdır. Fransa ve İspanya 18. yüzyılda hâlâ önemli ticaret ülkeleridir ve başta İngiltereyle aynı büyüme oranlarının tadını çıkartmışlardır, ancak daha sonra geriye düşmüşlerdir. Bunların her ikisi de Atlantik'e erişimi olan ülkelerdir ve 16. yüzyıldan beri ekonomik büyüme eğilimi gösteren ülkelerdir. Bu açıklama, başka bir açıdan da geçersizdir. İskoçya –Kuzeyli, Protestan ve Atlantik ülkesi olduğu halde– geri kalmıştır, yoksuldur ve feodaldır. Akdeniz ve Doğu Avrupa'yı kuzeyden ayıran birçok fark vardır, bu basit bir coğrafi pozisyonun kaynaklanmaz, ayrıca modernleşme oranlarının farklılığıyla ilgili birden fazla unsur söz konusudur. İngiliz ve Hollanda tarımının ilerlemesini, örneğin, her şeyden çok göreceli toprak kıtlığına borçlu olabilirler.

Avrupa'nın doğusu da geri kalmıştır. Sosyal ve ekonomik yapısı 19. yüzyıla kadar hiçbir temel değişiklik göstermez. Burada çok daha derine kök salmış nedenler söz konusudur, örneğin çok daha kısa bir tarım mevsimi ve toprağın batıya göre daha az zengin olması başından beri ürün geri dönüşünün daha az olmasına yol açmış, böylece tarımsal büyümenin çok önemli erken safhalarında ekonomik olarak handikap yaratmıştır. İnsan elinden çıkma handikaplar da vardır. Buradaki yerleşim, çok uzun bir süre Orta Asya'dan gelen göçerler nedeniyle sorunlu olmuş, güney kanadında Balkanlar ve Türkiye sınırının bulunması, çok uzun bir süre buranın savaş, akın ve eşkıyalık bölgesi olmasına yol açmıştır. Bazı bölgelerde

(Macaristan'da örneğin) Türklerin yönetimi ülke nüfusunun boşalmasına yol açacak kadar kötü etki yapmıştır. Avrupa tarafından tekrar geri alındığında, köylünün toprağa bağlanması için uğraşmıştır. Bu süreçte Muscovy'den Rusya'ya dönüşen topraklarda, serf nüfusu nüfusun bütününe oluşturacak kadar büyümüştür. Diğer doğu ülkelerinde (Prusya bunlardan biridir), toprak sahiplerinin kiracıları üzerindeki iktidarı güçlenmiştir. Bu eğer yatıştırılamazsa, sırtını kraliyet otoritesine döneneğinden korkulan aristokrasiye hükümdar müdahalesinin ötesinde bir şeydir. Aynı zamanda ekonomik gelişme aracıdır. Ekonomik ilerleme ne ilk ne de son kez sosyal adaletsizlikle bir araya gelmektedir. Serflik toprağın yeterince üretken olmadığı yerlerde gereken kaynakları yaratmanın bir yolu olmuştur, tıpkı diğer birçok ülkede, birçok farklı dönemde görülmüş olan zorunlu emek gibidir.

Bunun hâlâ belli ölçüde görünür olan sonuçlarından biri de Avrupa'nın kaba- ca Elbe'yle bölünmüş olmasıdır. Elbe'nin batısında uzanan topraklar 1800'de çok daha açık sosyal formlara yavaşça evrilmişlerdir. Doğusunda uzanan topraklar- daysa azınlık toprak sahiplerinin büyük ölçüde köylülük üzerinde büyük bir güç uyguladığı otoriter yönetimler söz konusudur. Bu bölgede, şehirler, asırlar boyunca Batı'daki şehirlerde görülen refahtan yoksundurlar. Bunlar daha çok kırsal bir de- nizin içinde aşırı bir şekilde vergilendirilmiş adalardır ve serfliğin ölü eli nedeniyle kırsal bölgeden ihtiyaçları olan emeği kendilerine çekmekten çok uzaktırlar. Po- lonya ve Rusya'nın büyük arazilerinde para ekonomisi bile zar zor var olmaktadır. Daha sonraki Avrupa tarihinin altında Doğu ve Batı arasındaki bu farklılık yat- maktadır.

Bu durum bir bakıma resmi durumlarda da, örneğin kadınlara nasıl davranıldı- ğıyla seçilmektedir, ancak burada Akdeniz Avrupa'sıyla kuzey arasında bir bölün- meden daha söz etmek mümkündür. Aynı türden bölünme Kuzey ve Latin Amerika arasında da vardır. Resmi olarak da yasal olarak da, kadının yasal statüsü asırlar boyunca nasılsa öyle kalmıştır ve bu sorun sürecin en sonunda sorgulanacaktır. Bu- nunla birlikte, kadınların gerçek bağımsızlığı, özellikle de üst sınıflardan kadınlar söz konusu olduğunda daha ileri ülkelerde genişlemiş görünmektedir. 15. yüzyılda bile yabancılar İngiliz kadınlarının alışılmamış ölçüde özgürlük içinde yaşadıkla- rını söylemişlerdir. Bu durum ortadan kalkmamış, hatta 18. yüzyılda en azından Fransa'da iyi ailelerde doğmuş kadınların ciddi ölçüde bağımsızlaştıklarının işaret- leri görülmüştür.

Bunun nedeni kısmen 18. yüzyılın yeni bir üst sınıf yaşam tarzını ortaya çıkart- mış olmasıdır Bu yaşam tarzı, kraliyet sarayı dışında sosyal birlikteliklere yer açmış ve bunlar giderek ailevi ve dinsel törenlerden bağımsızlaşmışlardır. 17. yüzyılda, Londralı erkeklerin ilk kulüplerin filizleneceği kahvehanelerde buluştukları bilinir. Kısa bir süre sonra *salon* ortaya çıkar, bir hanımın oturma odasında dostların ve

diğer tanındıkların sosyal anlamda bir araya gelmesidir bu. Özellikle bir Fransız yaratısı olan *salonlardan* bazıları 18. yüzyılda çok önemli entelektüel merkezler haline gelirler ve bir kadının din dışında şeylere akıl yormasının yerinde, hatta moda-ya uygun karşılandığını gösterirler. XV. Louis'in metresi Madam de Pompadour resmi yapılırken resme bir kitabın, Montesquieu'nun sosyolojik tezlerini içeren *De l'esprit des lois*'nın da dahil edilmesini uygun görür. Ancak kadınlar mavi jartiyerlere hever etmediklerinde bile saraydan bağımsız bir topluluğun varlığı, ailenin kısıtlayıcılığından, o tarihe kadar hemen hemen sosyal çeşitlilik ve farklılık arayışı içindeki insanın bulabileceği neredeyse yegâne yapılar olan dini ve mesleki topluluklardan sınırlı olmakla birlikte gerçek bir kaçış olmuştur.

18. yüzyılın sonuna doğru, artık kadın sanatçıların ve romancıların bulunduğu kız kuruluşunun sadece bir manastır hücreğine çekilmek olmadığını kabul edildiği bir çağa varırız. Ancak bu değişimleri görmek o kadar kolay değildir. Bu yüzyılın ilk yıllarında İngiliz *Spectator* dergisinin erkek okuyucular kadar kadın okuyucuları da hitap etmeye değer bulması bize biraz daha geriye bakmamız gerektiğini işaret eder. Belki de böylece 18. yüzyılın büyük politik etki sahibi kadınlarına dair dikkat çekici örnekler, yani bir İngiliz kraliçesiyle dört imparatoriçe (Bir Avusturyalı, üç tane Rus) üretmesine yardımcı olmuştur. Bunların hepsi kendi başarılarına ve genellikle de büyük bir başarıyla hüküm sürmüşlerdir. Ancak kadınların kurtuluşunun tarih öncesi hâlâ büyük ölçüde araştırılmamış olduğu için bunu büyük bir güvenle söylemek mümkün değildir.

Son olarak bunların hiçbirisi ilk modern Avrupa'nın en ileri ülkelerindeki ezi-ci çoğunluğun bile yaşamını etkilememiştir. Çoğu kadın ve erkek için geleneksel yaşamın sorgulanmaya kesinliklerini kırarak olan büyük gücü sağlayacak kitle-sel endüstriyel işler daha ortaya çıkmamıştır. Her ne kadar ağırlıklarını en fazla Polonya'nın ilkel köylerinde veya Fas etkisi yüzünden kadının ikinci plana atılışının ve toplumdan uzaklaştırılışının yoğunlaştığı İspanya'da hissettiriyor olsalar bile, bu kesinlikler 1800 yılında hâlâ her yerde egemendir.

Otorite ve Ona Meydan Okuyanlar

1800 yılında Avrupalıların çoğu sosyal ve politik örgütlerle ilgili dört yüzyıl önce uygun ve kavranılabilir bulunan fikirleri taşımaktadırlar. Ortaçağ bu bağlamda da diğerlerinde olduğu gibi birdenbire sona ermemiştir. Toplum ve yönetimle ilgili akla yakın bir şekilde “ortaçağ”a ait olarak tanımlanabilecek fikirler geniş bir bölge üzerinde etkili güçler olarak varlığını sürdürmekte ve bunların içine gidecek daha fazla sosyal gerçeklik sığmaktadır. Kabaca söyleyecek olursak, toplumun “birleşik” örgütlülüğü denilen şey –kendi mensuplarını koruyan ve statülerini tarif eden yasal ayrıcalıklar çevresinde gruplaşmış insanlar– hâlâ 18. yüzyıl Avrupası’nda hüküm sürmektedir. Orta ve doğu bölgelerinde daha önce belirttiğimiz gibi serflik çok daha katılaşmış ve yaygınlaşmıştır. Politik kurumlardaki sürekliliklerin birçoğu açıkça görülmektedir. Kutsal Roma İmparatorluğu, 1500 yılında olduğu gibi 1800 yılında da varlığını sürdürmektedir, papanın maddi iktidarı da. Hâlâ Kapet soyundan biri Fransa kralıdır (gerçi ailenin 1500’deki kolundan gelmemektedir, bu kol zaten sürgündedir). İngiltere’de 1820 gibi ileri bir tarihte bile, Kral IV. George’un taç giyme töreni sırasında Kral’ın destekçileri, hükümdarın unvanını desteklediklerini herkese göstermek üzere Westminster Hall’e zırhlarıyla girerler. Birçok ülkede hâlâ devlet dinin ve toplumun birbirine karıştığı ve kilisenin otoritesinin yasayla tescil edildiği bir varlık olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar bu tür fikirlere epeyce karşı çıkmış olsa ve bazı ülkeler bunun acı sonuçlarını yaşamışlarsa da, tarihe ağırlığını koyan birçok meselede olduğu gibi bunlarda da 1800’de epeyce sorun vardır ve yalnızca on yıl öncesine göre durum çok daha ağırdır.

Bunlar kabul edildikten sonra, yine de 1500’le 1800 arasındaki üç asır süresince genel Avrupa eğilimi ortaçağ yönetimlerinin özelliklerini oluşturan sosyal ve politik bağları çözmek veya en azından zayıflatmak olarak ortaya çıkar. İktidar ve otorite devlet tarafından sağlanan merkezi yoğunlaşmaya doğru akar ve kişisel bağımlık düzenlemelerinden ibaret olan “feodal”den uzaklaşır (“feodal” düşünce, 17. yüzyılda geçerli olan bir yasanın teknik adı olarak ortaya çıkmıştır ve yüzyılın gerçekliği artık ortadan kalkmakta olan bir şeyi saptamak ihtiyacıdır). Hristiyan-

lık düşüncesi hâlâ duygusal, hatta bilinçaltı düzeyde önemli olsa bile bir politik gerçeklik olarak bu dönemde geçerliliğini yitirmiştir. Papalık otoritesi, Hizipler çağında ulusal duyarlılıkların elinden çekmeye başlamış ve Kutsal Roma imparatorları 14. yüzyıldan itibaren etkilerini yitirmişlerdir. Avrupa'yı entegre etmek için yeni bir birleştirici ilke de ortaya çıkmamıştır. Bunun denemesi Osmanlı tehdidiyle yapılır. Hristiyan prensler Müslüman saldırısının Hristiyan dostların yardımını sağlayacağını sanmakta, papalar hâlâ haçlı retoriğini kullanmaktadırlar, ancak Türklerin de gayet iyi bildiği gibi Hristiyan devletler kendi çıkarlarının peşinde koşacaklar ve eğer gerekirse kâfirlerle işbirliği yapacaklardır. Artık *Realpolitik* çağ başlamıştır. Devlet çıkarlarının akıllıca hesaplanmasıyla ilkeler ve onur bastırılmaktadır. Avrupalıların, kendilerini diğer uygarlıklardan ayıran kültürel farklılıklar konusunda giderek daha çok hemfikir olurken (kendi çıkarlarına, bundan emindirler) temel birliklerini sağlamış olan kurumlara çok az dikkat göstermeleri (ve yenilerini yaratmamaları) tuhaftır. Sadece zaman zaman devleti de aşan bir şeyin yaratılmasını savunan görüşler olmuştur. Belki de bunun altında kültürel üstünlüğün yeni fark edilmesi yatmaktadır. Avrupa muzaffer bir yayılma çağına girmektedir ve ortak kurumlara ihtiyacı yoktur. Devlet otoritesi ve dolayısıyla yönetimlerin iktidarı bu yüzyıllarda sağlamlaşmıştır. Biçimlerin bizi yanıltmaması gerekir. Bunu hayata geçirenlerin bütün argümanlarına ve bu konuyla ilgili her türlü sınırdan söz eden kitlesel politik yazılara rağmen genel eğilim yasamanın üstünlüğü fikrinin kabulüne doğrudur; bu, Avrupalıların devlet otoritesini doğru ellere teslim etme, yasa yapma gücünün üzerine herhangi bir kısıtlama olmaması gerektiği noktasına geldiklerini gösterir.

Eldeki kazanımlara rağmen bu, geçmişin düşüncesinden çok büyük bir ölçüde kopuştur. Ortaçağda yaşamış bir Avrupalı için insan müdahalesinin üstünde, yasal dokunulmazlığı olan ve yasa koyucuların değişmesiyle değiştirilemeyen beyan edilmiş özgürlüklerin her zaman saygı gösterilmesi gereken temel yasalar olması veya insanların asla karşı çıkamayacakları Tanrı'nın yasalarının sosyal ve yargısal hale gelmesi, ilahiyat bakımından da Tanrı'ya ve kutsal olana küfür anlamına gelirdi. 17. yüzyılda İngiliz hukukçuları temel toprak yasaları üzerindeki anlaşmazlıkların olabileceği konusunda bocalamışlar ancak hepsi bazı yasaların kalması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bir yüzyıl sonra, Fransa'nın önde gelen hukuk düşünürleri aynı şeyi yapacaklardır. Bununla birlikte, sonunda her iki ülkede de (az çok diğer bazı ülkelerde de) egemenliğin yasal olarak dizginlenmemiş kanun yapan güçte oluşu devletin karakteristik özelliği olarak kabul edilmiştir ancak bu epey bir zaman almıştır. Erken modern Avrupa tarihinin büyük bir kısmında modern egemen devlet, en yaygın yönetim şeklinin monarşi olması gerçeği nedeniyle örtülü kalmıştır. Bu yüzyıllarda Avrupa tarihinin büyük bir çoğunluğunu hükümdarların güç müca-

deleleri meydana getirmiş ve bu da aslında tam olarak neyin tehlikede olduğunu görmeyi zorlaştırmıştır. Prenslikler şeklindeki hükümdarlıkların iddialarına her şeyden önce birbirinden epeyce farklı iki temelde meydan okunmuştur: Herhangi bir yönetimin, bu hükümdarların talep ettikleri tarzda bir gücü ellerinde tutmalarının yanlış olduğu ilkesini temel alan bir direniş (buna özgürlüğün ortaçağa has veya muhafazakâr anlamda savunulması denebilir) ve bu türden o güçlerin ilkesel anlamda düzgün bir şekilde var olabileceği, ancak bunların yanlış ellerde toplanmış olması temelindeki direniş (buna da özgürlüğün modern veya liberal anlamda savunulması denebilir). Pratikte bu iki talep de genelde birbirinden ayrışamayacak şekilde karışmıştır, ancak böyle bir karışıklığın kendisi bile değişen fikirlerin önemli bir belirtisidir.

Yasal ilkedен uzaklaşıldığında, devletin güçlendirilmesi hükümdarların kendi yollarını yaratmaktaki giderek artan becerilerini göstermektedir. Bunun belirtilelerinden biri birçok ülkede ortaçağdan sonra ortaya çıkmış olan temsili kurumların 16. ve 17. yüzyıllardaki neredeyse evrensel çöküşüdür. 1789 yılına kadar, Orta ve Doğu Avrupa değilse bile Batı Avrupa temsilci gruplar tarafından pek fazla engellenmeyen hükümdarlar tarafından yönetilmiştir; Büyük Britanya’ya önemli bir istisnadır. Krallar, 16. yüzyılda ortaçağ baronlarına ve derebeylerine önemli görünecek olan iktidarların tadını çıkartmışlardır. Bu fenomen, zaman zaman mutlak monarşinin yükselişi olarak tanımlanmıştır. Eğer bir hükümdarın taleplerinin yerine getirilmesini istemesi yolundaki değişimi abartmayacak olursak (ortaçağa özgü dokunulmazlıklar veya temsili meclisler yoluyla iktidarının üzerindeki pratik denetimlere rağmen) bu terim uygundur. Her yerde ya da neredeyse her yerde, hükümdarların rakiplerine karşı göreceli dayanıklılıkları 16. yüzyıldan itibaren artmıştır. Yeni finansal kaynaklar bu hükümdarlara, bunları karşılama imkânından yoksun büyük soylulara karşı ordu ve silah edinme olanağı sağlamıştır. Bazen monarşi, soylu kişilere karşı bir düzen empoze etmek noktasında, yavaş gelişen ulus bilinciyle ittifak kurmuştur. Birçok ülkede, 15. yüzyılın sonlarında, eğer huzur ve barış gelecekse kraliyet yönetimini gönüllü kabul söz konusu olmuştur. Neredeyse her vakanın kendine özgü nedenleri vardır, ancak hemen hemen her yerde hükümdarlar kendilerini büyük soyluların düzeyi üstüne çıkarırlar ve yeni durumlarını saygı, yeni kanunlar ve vergiler sayesinde sağladıkları bir otoriteyle sağlamlaştırırlar. İktidar statüleri *de facto* olarak verilmiş ve zaman zaman makamlarında *de jure* olan büyük soylularla iktidarı paylaşma zorunluluğu ağırlığın kralların üzerine binmesini engellemiştir. Tudor Hanedanlığı döneminde İngiltere’deki Danışma Meclisi (privy council) derebeylerinin toplandığı bir konsey olduğu kadar meritokrasiyi¹ de temsil etmektedir.

1 Meritokrosi: Yönetim erkininin kişilerin yetenek ve bireysel üstünlüğün dayandığı yönetim biçimi. (Yay. hzl.)

16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlarında bu, bazılarının “Rönesans Devleti” dedikleri biçimin ortaya çıkışını getirmiştir. Bu terim, kraliyet memurları tarafından doldurulmuş ve merkezileşme amacının ortaya çıkardığı şişmiş bürokrasileri ifade eden şaşalı bir terimdir, ancak ima ettiği antitezi aklımızda tutarsak yeterince açıktır: Yönetim fonksiyonları büyük ölçüde feodal ve kişisel bağlılıkları veya yapıları (bunların en büyüğü kilisedir) temsil eden ortaçağ krallıklarıdır. Elbette politik örgütlenmenin hiçbir modeli tarihsel olarak saf bir formda var olmamıştır. Kraliyet memurları, kökenleri bilinmeyen “yeni adamlar” her zaman var olmuştur ve bugün hâlâ hükümet dışı örgütleri temsil eden hükümetler vardır. “Modern devlet”e ani bir geçiş söz konusu değildir; genellikle eski biçimler kullanılarak asırlar sürmüştür. İngilterede Tudorlar, yerel eşrafı kraliyet yönetiminin yapısı içine katmak için var olan Kraliyet Sulh Yargıçları kurumunu ele geçirmişlerdir. Bu, başka yerlerde daha görece epeyce günü olan derebeyi otoritesini yıkmak yönündeki uzun bir sürecin sadece bir evresidir. İngiltere’de bile soylular çok büyük bir düşmanlığa kalkışmadıkları sürece çok iyi muamele görmüşlerdir. İsyan, bir istisna olmak bir yana 16. yüzyıl devlet adamının hayatının sürekli bir gerçeği olmuştur. Sonunda her zaman kraliyet güçleri galip gelecektir, ancak hiçbir hükümdar sadece güce dayanmak arzusunda değildir. Çok ünlü bir sözün de açıkladığı gibi cephanelik, bir kralın *en son* argümanıdır. Fransız soylularının 17. yüzyılın ortasından başlayarak yaşadıkları altüst oluşun tarihiyle İngiltere’deki yerel çıkarların yarattığı düşmanlaşmanın aynı dönemde oluşu ve Habsburgların kendi bölgelerini yerel derebeylerin mülkleriyle birleştirme çabaları hep bunu göstermektedir. Birleşik Krallık son feodal isyanı 1745’te yaşamıştır, diğer ülkeler ise daha göreceklidir.

Vergilendirme de hem isyan tehlikesi nedeniyle hem de bunu toplayacak olan idari mekanizmanın uygun olmaması yüzünden, doyurulacak ordular ve memurlara rağmen fazla ileri götürülememiştir. Bunun yollarından biri, memurların kendilerinden talep edilen hizmetler karşılığında ücret veya yan ödeme istemelerine izin vermektir. Son derece açık nedenlerle bu tam bir çare olamamıştır. Hükümdarın toplanacak olan parayı artırması bu bakımdan gerekli olmuştur. Kraliyet arazilerini kullanarak bir şeyler yapmak hâlâ mümkündür ancak bütün hükümdarlar eninde sonunda yeni vergiler koymak zorunda kalmışlardır ve bu pek azının çözebildiği bir sorundur. 19. yüzyılın sonuna, hatta daha da ötesine kadar çözüme kavuşturulamamış teknik sorunlar çıkmıştır, ancak yeni vergiler icat etmek konusunda üç yüz yıl kadar oldukça verimli bir hayal gücü kullanımı söz konusu olmuştur. Kabaca açıklarsak vergi toplayanlar tarafından sadece tüketimden (her ne kadar gümrük ve kullanım veya satış vergisi gibi doğrudan olmayan vergiler veya karşılığında para ödenmesi gereken ticaret ruhsatı veya yetki belgesi gibi önlemler alınmışsa da) veya gayrimenkulden vergi alınabilmıştır. Genellikle bu durum, zaten

küçük olan gelirlerinin büyük bir kısmını zenginlere oranla ihtiyaç maddelerine daha fazla harcayan yoksullar aleyhine oransızlığa neden olmuştur. Toprak sahibinin kendi vergi yükümlülüklerini mülkiyet piramidinin en altında yer alan kişiye geçirmesinin de önüne geçmek hiçbir zaman kolay olmadığı gibi vergilendirme de, olan ortaçağdan kalma yasal dokunulmazlık tarafından özellikle engellenmiştir. 1500 yılında, iktidarın gücünün istilasından özel olarak korunmakta olan bölgelerin, insanların ve nüfus alanlarının olduğu genel kabul görmektedir. Bunlar birçok şehrin sahip olduğu ayrıcalıklar gibi, asırlar öncesinden kalma geri çevrilemez kraliyet ihsanlarıyla, Magna Carta’da olduğu gibi sözleşmelerle, geleneklerle veya ilahi yasalarla sağlanmış olabilirler. Bunun en yüce örneği kilisedir. Kilise mülkleri laik vergilendirme sistemine tabi değildir, kilise mahkemelerine kraliyet adaleti ulaşamaz ve bu mahkemeler, örneğin evlilikte olduğu gibi son derece önemli sosyal ve ekonomik kurumları kontrol eder. Ancak bir bölge, bir meslek veya bir aile de kraliyet yargısından veya vergisinden muafiyetin tadını çıkarabilir. Kraliyet duruşu da tek tip değildir. Fransa kralı bile sadece Britanya düküdür ve orada ne yetkiye sahip olduğu bir farklılık yaratır. Bu gibi faktörler “Rönesans Devleti”nin bir arada yaşamak zorunda olduğu gerçekliklerdir. Rönesans Devleti, her ne kadar gelecek kraliyet bürokratlarında ve onların dosyalarında yatıyor olsa bile, var olabilmek için bunların varlığını kabul etmek zorundadır.

16. yüzyılda Batı Hristiyanlığını çok büyük bir kriz sallar. Bu kriz imanının eski ortaçağdan kalma birliğini ebediyen tahrip edecek ve kraliyet iktidarının konsolidasyonunu ateşleyecektir. Protestan reform hareketi dini otorite üzerindeki tartışmalardan biri olarak başlamış, biçimsel ve teorik yapısının birçok meydan okumaya rağmen başarıyla yaşamaya devam ettiği papalık taleplerini sorgulamaya çağırmıştır. Bu bağlamda tamamen ortaçağa özgü bir fenomendir ancak böyle bir açıklama bütün hikâyeyi kapsamadığı gibi reform hareketinin politik önemini vurgulamaktan da çok uzaktır. Bir kültürel devrimin de tetiğini çektiği göz önünde bulundurulursa, modern tarihin başlangıcı olarak görülen geleneksel duruşunu sorgulamanın hiçbir nedeni yoktur.

İlahi reformun taleplerinde yeni bir şey yoktur. Papalığın ve *curianın* bütün Hristiyanlığın çıkarlarına hizmet etmediği, 1500’den itibaren yerleşmiş bir görüştür. Bazı eleştirmenler buradan bir doktrinel görüş ayrılığına giderler. 15. yüzyılın derin ve huzursuz yükselişi ruhani sorulara yeni cevaplar arayışın ifadesidir ama aynı zamanda bu cevapları göksel otorite tarafından çizilmiş sınırların dışında aramaktır. Sapkınlık hiçbir zaman yok edilememiş, sadece bastırılmıştır. Popüler din adamı karşıtlığı eski ve yaygın bir fenomendir. Uzun zamandır, çok daha aydın din adamlarına talep oluşmasını teşvik etmektedir. 15. yüzyılda dini yaşamda yeni bir akım ortaya çıkar, belki de sapkınlıktan daha yıkıcı bir akımdır bu, çünkü sapkınlıktan

farklı olarak, sonunda geleneksel dini duruşun bizzat kendisine ait kökleri kesip atabilecek güçleri içinde barındırmaktadır. Bu eğitilmiş, hümanist, akılcı, kuşku-cu ve daha iyi bir dünya isteyen bir entelektüel harekettir. Bu hareket, ideallerini çağdaşlarının gözünde çok daha açık bir hale getirmiş ve Avrupa tarihinde çok önemli bir rol oynamış olan Hollandalı bir insanın adıyla, Erasmusçuluk olarak tanımlanabilir. Erasmus inancına sonuna dek sadıktır, kendini bir Hıristiyan olarak tanımlamakta ve anlamlandırmakta, sorgusuz sualsiz Kilise sınırları dahilinde kalmıştır. içinde kalmaktadır. Ancak onun idealindeki Kilise muhtemel bir reforma açıktır. Daha sade bir tapınma ve daha saf bir papazlık arayışı içindedir. Her ne kadar Kilise'nin veya papalığın otoritesine meydan okumamış olsa bile, örtülü bir şekilde bu otoritenin ilkesine meydan okumaktadır, bilimsel eserlerinde gayet yıkıcı imalar söz konusudur. Aynı şey Avrupa'daki meslektaşlarıyla yaptığı yazışmalar-da da söz konusudur. Meslektaşları ondan, yürüttükleri mantıktan ve dolayısıyla artık mumyalaşmış Aristocu inanç öğretilerinden kurtulmayı öğrenirler. Erasmus, Yunanca bilginin yeniden yaygınlaştığı bir dönemde yazdığı Yunanca *Yeni Ahit*'te doktrin üzerine bir tartışmanın sağlam temelini kurmuştur. O, zavallı dogmatik yapıların kurulmuş olduğu metinlerdeki düzmecelikleri ortaya çıkaran bir düşü-nürdür.

Ancak o veya onun bakış açısını paylaşanlar doğrudan doğruya dini otoriteye saldırmadıkları gibi ruhani konulardan dünyevi konulara da dönmemişlerdir. On-lar iyi Katoliklerdir. Tıpkı sapkınlık gibi, din adamlarının duruşlarına ve prensle-rin hırslarına uygun düşmeyen hümanizm 16. yüzyılın başlarında, bekleyen birçok şey gibi sanki kendisini bir dini devrime dönüştürecek olan insanları ve fırsatları beklemektedir. Bir Alman keşişinin kasıtsızca yaptığı bir şeyin ardından gelen ha-reketi açıklayacak başka bir uygun terim mevcut değildir. Bu keşişin adı Martin Luther'dir ve 1517 yılında Aryenlerin yok oluşundan bu yana sağlam kalmış olan Hıristiyan birliğini parçalayacak olan enerjiyi açığa çıkarır.

Uluslararası bir kişilik olan Erasmus'un tersine Luther, kısa boşluklar dışında hayatı boyunca Elbe kıyısında küçük bir kasaba olan Wittenberg'de yaşamıştır. Augustinusçu bir keşiştir, kendini ilahiyat okumalarına adanmıştır, ancak ruhundaki azapların sonucunda kutsal metinleri yeni bir ışığın altında yorumlaması gerekti-ğine karar vermiştir. Tanrı, cezalandıran değil affeden bir varlıktır. Bu ihtiyaç onu devrimci yapmaz, bakış açısındaki ortodoksiyi papalıkla tartışana kadar sorgula-maz. Roma'da bulunmuş ancak orada gördüklerinden hoşnut kalmamıştır, papalık şehri ona göre dünyevi bir yerdir ve buranın ruhani hükümdarları olması gerektiği gibi değildir. Bu onun Saksonya'da dolaşıp para karşılığında (bu paralar Roma'da var olandan daha görkemli bir St. Peter Kilisesi'nin inşasına harcanmaktadır), taşıyıcılarının bu dünyada işlediği günahların öteki dünyada affedileceği papalık

belgelerini satan gezgin bir Dominikene karşı sıcak hisler duymasını da engeller. Bu kişinin vaazlarına dair bilgiler kendisini dinleyen köylüler tarafından Luther'e aktarılır. Yapılan araştırmanın sonucunda köylülere söylenenlerin sadece yanıltıcı olmakla kalmadığı, son derece de çirkin olduğu ortaya çıkar. Bu vaizin yaptığı edepsizce işlemler ortaçağ Katolikliğinin en çirkin yüzlerinden birini ortaya koymaktadır. Bu Luther'i çok öfkeliendirir, çünkü kendisi tövbekâr olabilmek için bir insanın hayatını tümünden değiştirmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu konuya ve belli bazı papalık uygulamalarına karşı pozitif görüşlerini doksan beş tez halinde formüle eder. Akademik tartışmanın geleneğine uygun olarak bunları Latince yazar ve 21 Ekim 1517 tarihinde Wittenberg Şatosu Kilisesi'nin kapısına asar. Tezleri ayrıca Almanya'nın en yüksek rütbeli din adamı olan Mainz Başpiskoposu'na da gönderir. Başpiskopos bu tezleri Luther'in ele aldığı konular üzerine vaaz vermesinin yasaklanması ricasıyla Roma'ya ulaştırır. Bu süre içinde Tezler Almancaya çevrilip yeni bilgi teknolojisi sayesinde basılmış ve Almanya'nın her yerinde dağıtılmıştır. Böylece Luther, istediği tartışmayı başlatır. Luther'in yaşadığı devletin hükümdarı olan Saksonyalı Frederick, onu teslim almayı reddeder ve Luther'in hayatı böylelikle kurtulur. Dalalet eğiliminin önlemi en başından almamış olmak önüne geçilemez bir sonuca yol açmıştır. Luther'in tarikatı kendisini dışlar ama üniversitesi dışlamaz. Papalık kısa bir süre sonra Luther'in aniden son derece başarılı ve üretken bir edebi deha olmasının, basılı risalelerin ilk kez bütün imkânlarıyla kullanıldığı, yerel derebeylerinin ihtiraslarıyla beslenen Alman ulusal şikâyet hareketiyle karşı karşıya kalır.

İki yıl içinde Luther'e Hussite denmeye başlanır. Reform, Alman politikasına karışmıştır. Ortaçağda bile reform isteyenler laik hükümdarlardan yardım beklemişlerdir. Bu her zaman iman örtüsünün dışına çıkarak da olmayabilir. Büyük İspanyol din adamı Ximenes, İspanya kilisesinin karşılaştığı sorunlara çözüm aramak için Katolik hükümdarların otoritesini kullanmalarını istemiştir. Hükümdarlar sapkınları korumak durumunda değildir, onların görevi gerçek imanı sağlamaktır. Bununla birlikte, laik otoriteye başvurmak, başvuranların niyetlerinin ötesine geçen değişikliklere neden olmuştur ve bu bakımdan görüldüğü kadarıyla Luther'in durumu da budur. Argümanları kendisini hızla arzu edilenin ötesine, reformun zemini de önce papalık otoritesini sorgulamaya ardından da doktrini sorgulamaya doğru kayar. Luther'in ilk protestolarının çekirdeği teolojik değildir. Bununla birlikte, sonunda ekmek ve şarap ayininin reddine kadar gitmiş (kavranması çok daha zor bir Son Akşam Yemeği görünümüyle) insanların, sadece ibadetlerinin gözlenmesiyle (bunlara "işler" denmektedir) değil imanlarıyla da değerlendirileceklerini (bu kurtuluşu bir yana bırakmaktadır) vaaz etmiştir. Bu, kilise dışında hiçbir kurtuluşun mümkün olmadığını söyleyen geleneksel öğretinin temelini sarsar (ancak,

Erasmus'a bu konudaki düşüncesi sorulduğunda, Luther'i lanetlemeyecektir; daha da ötesi, Luther'in çok değerli şeyler düşündüğünü söylediği bilinmektedir). 1520 yılında Luther aforoz edilir. Meraklı bir seyirci topluluğunun önünde, aforoz ilanını, kilise yasaları kitabıyla birlikte yakar. Vaaz vermeye ve yazmaya devam eder. Kendisini imparatorluk meclisi karşısında tövbeye çağırdıklarında, görüşlerinden geri adım atmayı reddeder. Almanya bir iç savaşın eşiğine gelmiştir. Luther meclisten ayrıldıktan sonra ortadan kaybolur, güvenliği için kendisine sempati duyan bir prens tarafından kaçırılmıştır. 1521 yılında İmparator V. Charles kendisine İmparatorluk yasağı getirir. Luther artık kanun dışıdır.

Luther'in günah çıkartma, günahın bağışlanması ve din adamlarının bekâretinin kınanmasına kadar genişlettiği doktrinler birçok Almanı kendine çeker. Luther'in yandaşları, bu görüşleri vaazlarla ve *Yeni Ahit*'in Almanca tercümesini dağıtarak yayarlar. Lutheryanizm, bu görüşleri imparatorla karmaşık ilişkilerine ve imparatorun kendi üstlerindeki üstü örtülü otoritesine karıştıran Alman prensleri tarafından politik bir gerçeklik haline getirilmiştir. Savaşlar çıkar ve "Protestan" kelimesi kullanılmaya başlanır. 1555 yılında Almanya, geri dönülmez bir şekilde Katolik ve Protestan devletlere bölünmüştür. Bu durum Augsburg Meclisi tarafından bir anlaşmayla tanınır. Bu anlaşmaya göre her devletin egemen dinini, hükümdarı da kabul etmek zorundadır. Böylece dini çoğulculuk anlamında Avrupa'nın ilk kurumsallaşması yaşanmış olur. Kendisini evrensel Katolikliğin savunucusu sayan bir imparator açısından bu durum tuhaf bir sonuçtur ancak eğer Alman prenslerinin sadakati böyle sağlanacaksa bu gereklidir. Hem Katolik hem de Protestan Almanya'da din, birbiriyle rekabet eden inançların dünyasında daha önce hiç olmadığı kadar politik otoriteyi desteklemektedir.

Ancak ortada basit bir reform fenomeni yoktur; İsa'nın öğretisinin verimli toprağından protestanlığın diğer çeşitleri de çıkar. Bazıları sosyal huzursuzluklara neden olur. Luther kısa bir süre sonra, haklılıklarını kanıtlamak için kendi adını kullanarak efendilerine isyan eden köylülerin görüşleriyle kendi öğretisini ayırtmak zorunda kalır. Radikal gruplardan biri Anabaptistlerdir, bunlar hem Katoliklerden hem de Protestanlardan zulüm görürler. 1534 yılında liderlerinin mülkiyette ortaklık ve poligamiyi savunması karşıtlarının korkularını teyit eder ve bunların üzerine şiddetle gidilmesine neden olur. Ancak Protestanlığın diğer biçimleri arasında sadece Kalvinizm buna benzer bir genelleme içine alınabilir. Kalvinizm, John Calvin adında bir Fransız tarafından ortaya atılmış olmakla birlikte İsviçre'nin reforma yapmış olduğu en önemli katkıdır. John Calvin, temel doktrinlerini daha çok gençken formüle etmiş bir din bilginidir. Ona göre Adem'in cennetten düşüşünden sonra insanoglu doğru yoldan ayrılmıştır ve Tanrı tarafından daha önce "seçilmiş" bir avuç insan dışında kimsenin kurtuluşu mümkün değildir. Eğer Augustinci bir

keşif olan Luther, Paul'ün sesiyle konuşuyorsa Calvin, Augustin'in vurgularını akla getirmektedir. Bu kasvetli tarikatın başarısını anlamak hiç de kolay değildir ancak etkisine tarih, sadece İsviçre'de değil Fransa, İngiltere, İskoçya, Felemenk Hollandası ve İngiliz Kuzey Amerika'sında tanıklık etmektedir. En kritik adım seçilmişler arasında olmaya inanmaktır. Bunun işaretleri Tanrı'nın emirlerine içten bağlılık ve ayinlere katılım olduğuna göre buna ikna olmak düşünüldüğünden daha kolay olabilir.

Calvin'in yönetimindeki Cenevre rahat yaşanan bir yer değildir. Calvin, kendi kendini yönetmek bakımından çok önemli bir deneyim olan teokratik bir devlet kurar. Burada dinden çıkmak ve cadılık ölüm cezasına çarptırılır, ancak bu herhalde çağdaşlarına o kadar da şaşırtıcı gelmemiştir. Zina birçok Avrupa ülkesinde zaten suçtur ve ilahi mahkemeler tarafından cezalandırılır. Cenevre'deyse bu suç çok daha fazla ciddiye alınır ve ölümle cezalandırılır; zina yapan kadın boğulur, erkeğinse kafası kesilir (bu, kadınların erkeklere oranla ahlaken ve zekâ bakımından daha zayıf yaratıklar olduğunu kabul eden ve dolayısıyla kadınlara daha ılımlı cezalar veren erkek egemen Avrupa toplumunun ceza pratiğinin açık bir şekilde tersine çevrilişidir). Dini sapkınlıktan suçlu bulunanlara da ağır cezalar verilmektedir.

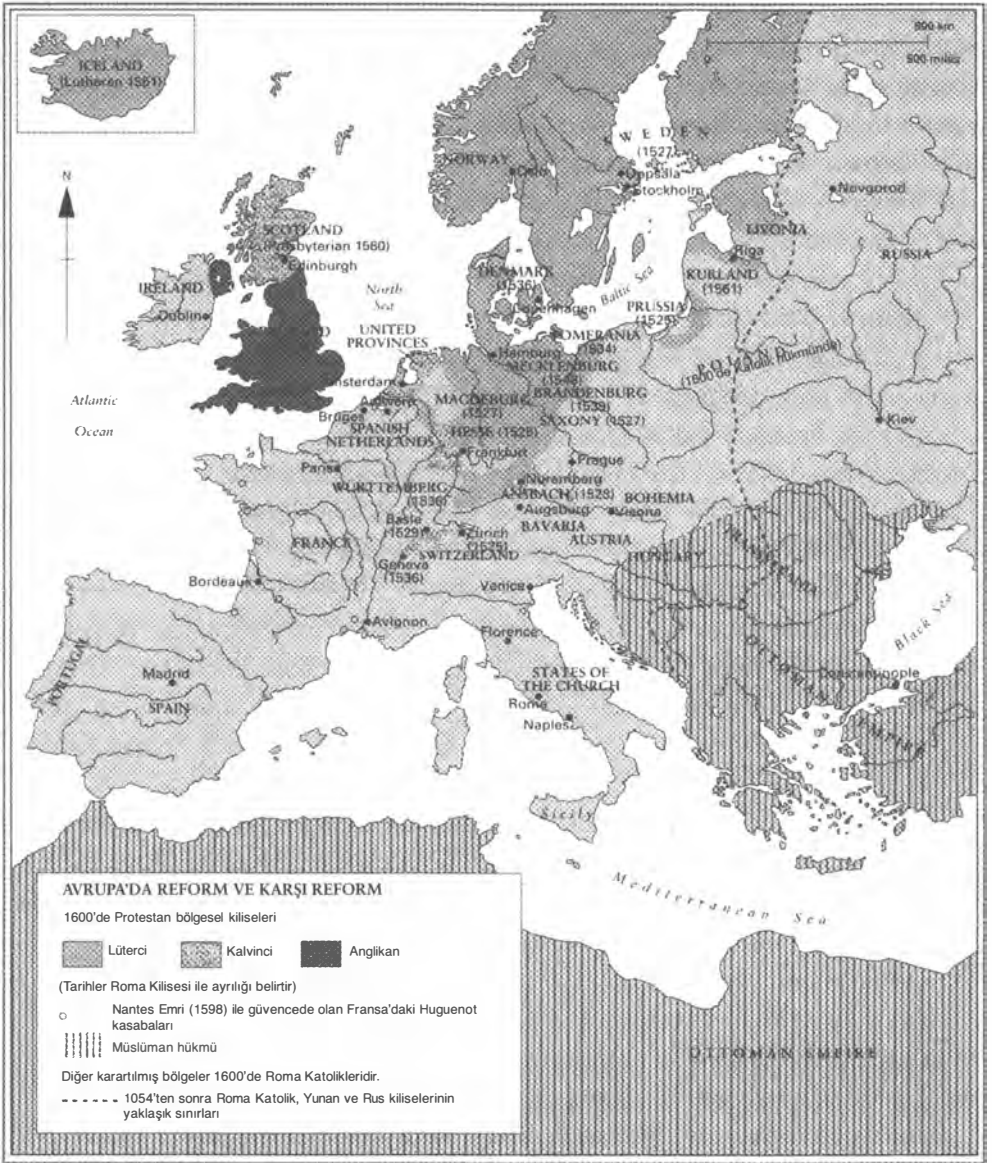
Kalvinist rahiplerin eğitildiği Cenevre'den çıkan bu yeni tarikat Fransa'da kök salar, burada soylular arasında kendine yandaşlar bulur ve 1561 yılında 2000 kişilik bir cemaat oluşturur. Hollanda, İngiltere ve İskoçya'da ve en sonunda Almanya'da Lutheryanizme meydan okur. Polonya, Bohemya ve Macaristan'a da yayılır. Kalvinizmin Lutheryanizmi bastıran ilk canlı yayılışı, İskandinavya hariç, Lutheryanizmi ilk kabul etmiş olan Alman topraklarının ötesinde hiçbir zaman güçlü bir şekilde kök salamaz.

Protestan reform hareketi çeşitliliği hâlâ özetlemeye ve sadeleştirmeye izin vermemektedir. Kökenleri itibarıyla karmaşıktır. Derinlere kök salmıştır, koşullara da çok şey borçludur. Etkileri ve ifadesi açısından zengin ve erişilmesi zordur. Eğer "Protestanlık" adı birçok dışavurumun altında yatan temel bir kimliğin belirtisi olması bakımından ele alınacak olursa, bu kimlik nüfuzunda ve etkisinde bulunabilir. Bu yıkıcı bir etkidir. Avrupa'da ve Amerika'da İncil'in okunması ve vaaz üzerinde temellenmiş, zaman zaman bunlara ayinlerin üzerinde bir önem atfeden yeni ilahi kültürler yaratmıştır. Milyonlarca kişinin hayatını, onları yeni ve yoğun bir kişisel denetim ve bilince alıştıran etkilemiş (böylece tuhaf, bir şekilde Roma Katoliklerinin uzun bir süredir aradığı şeyi sağlamış) ve bakir olmayan din adamlarını yeniden yaratmıştır. Olumsuz olarak, var olan bütün ilahi kurumları hor görmüş veya en azından sorgulatmış, prenslerin kendi bulundukları noktadan artık manipüle edebildikleri kilise şeklinde yeni politik bir güç yaratmıştır. Bu güç genellikle papaları sadece kendileri gibi bir prens olarak kabul edenler tarafından papalara

karşı kullanılmıştır. Protestanlık haklı olarak hem dost hem de düşman tarafından Avrupa'yı, dolayısıyla da dünyayı biçimlendiren tayin edici güçlerden biri olarak görülecektir.

Bunlara rağmen bir ulus devletin ilk kez papalık otoritesini reddini ne Luther-yanizm ne de Kalvinizm sağlamıştır. İngiltere'de neredeyse tesadüfen özgün bir din-sel değişiklik yaşanmıştır. Gal kökenli bir hanedanlık olan Tudorlar, 15. yüzyılın sonunda tahta geçmişlerdir ve bu hanedanlıktan gelen ikinci kral olan VIII. Henry altı evliliğinden ilkini bitirip yeniden evlenerek tahta bir vâris sağlamak şeklindeki makul isteği yüzünden papalık otoritesine takılmıştır. Bu durum bir kavgaya ve 16. yüzyılın laik otorite açısından en dikkate değer iddialarından birine yol açmıştır. Bu, İngiltere'nin geleceği açısından da önemli bir gerginliktir. İstenen yasayı sadakatle kabul eden kendi parlamentosunun da desteğiyle VIII. Henry kendisini İngiltere kilisesinin başı ilan etmiştir. Doktrinel olarak geçmişten kopmak gibi bir niyeti yoktur; kendisi, her şeyden önce Luther'i kraliyet kalemleriyle çürüttüğü için papa tarafından İman'ın Savunucusu unvanıyla ödüllendirilmiştir (ondan sonra gelenler de bu unvanı taşıyacaktır). Ancak kraliyetin üstünlüğünün kabulü Roma'dan ayrı bir İngiliz kilisesinin yolunu açacaktır. Manastırların ve bazı ilahi kurumların boşaltılması ve bunların mülklerinin aralarında soyluların ve eşrafın bulunduğu alıcılara satılması kazanılmış hak olarak ortaya çıkar. Yeni doktrinlere sempatiyle bakan din adamları İngiltere kilisesini bir sonraki hükümdarın döneminde kutsal Protestan fikirlere doğru çekeceklerdir. Halkın tepkisi karışıktır. Bazıları bunun Roma'yla kavgalı eski ulusal geleneklerin tatmini olarak görür, bazıları ise yersiz icatlar olarak bakar. Karmakarışık tartışmalarla ve karanlık politikalardan bir yapıt olan *Ortak Dua Kitabı* ve hem Katoliklerden hem de Protestanlardan şehitler çıkar. IV. Tudor, yani kendisine haksız yere Kanlı adı takılmış olan belki de İngiltere'nin en trajik kraliçesi mutsuz Mary döneminde, papalık otoritesine dönüş söz konusu olur (Protestan sapkınlar yakılır). Daha da ötesi, bu tarihte Avrupa'daki devletler farklı dini zeminlere çok daha fazla çekilmiş oldukları için ulusal çıkarlar ve dış politika din sorunuyla tümünden karışır.

İngiltere reformlarının Alman reformlarında olduğu gibi ulusal bilincin gelişmesine dair bir kilometre taşı oluşuna dair söylenecek tek şey bu değildir. Bu mesele bir Parlamento Akti'yle düzenlenir ve dini düzenlemeye mündemiç bir anayasal sorun ortaya çıkar; kanun koyucu otoritenin herhangi bir sınırı var mıdır? Mary'nin üvey kızkardeşi I. Elizabeth'in tahta çıkışıyla sarkaç tersine döner, ancak uzun bir süre nereye kadar gittiği açıkça görülemez. Yine de Elizabeth ısrar eder, parlamentosu da bunu onaylar. Elizabeth babasının tutumunu temelde sürdürecektir: İngiliz Kilisesi veya bundan böyle söylendiği üzere İngiltere Kilisesi, doktrinel olarak Katolik olduğunu iddia eder ama kraliyetin üstünlüğüne dayanır. Daha da önemlisi, bu üstünlük Parlamento Akti'yle tanınmış olduğu için İngiltere artık uzun zamandır istediği üzere boyun eğdirmiş olduğu topraklardaki dalalet tohumlarını

söküp atmaya kararlı olan Katolik İspanya Kralı'yla savaşabilir. Böylece bir başka ulusal dava daha Protestanlıkla tanımlanmış olur.

Reformlar, ortaçağdan kalma diğer yapılar monarşik iktidarlar tarafından yok edilirken İngiliz Parlamentosu'nun ayakta kalmasına yardımcı olmuştur ancak bu, hikâyenin bütünü olmaktan çok uzaktır. İngiltere Anglosakson döneminden beri birleşmiş olan bir krallık olduğundan ve kendisine rakip bölgesel meclisler bulun-

madığından parlamentonun ulusal politikalara odaklanması, başka yerlerde bulunan benzer yapılardan çok daha kolay gerçekleşmiştir. Kraliyet dikkatsizliğinin de yardım ettiği bozulmanın sonucu olarak VIII. Henry, kısa bir süre için ele geçirdiği yığınla mülkü (krallığın yaklaşık beşte biri kadar toprağı) mutlak monarşiye sağlam bir temel oluşturmak amacıyla satıp savınca çok büyük bir fırsatı harcamış olur. Bunun gibi büyük ağırlık taşıyan belirsizliklere rağmen Henry'nin ulusal bir kilise yaratmak için ulusal temsili yapıdan onay istemesi parlamento tarihinin hâlâ en kritik kararlarından biri olarak görünmektedir.

Elizabeth döneminde Katolik şehitler verilir çünkü bunlar sapkın oldukları için değil hain oldukları için yargılanırlar ve İngiltere, din bakımından Fransa'yla Almanya'ya göre çok daha az bölünmüştür. 16. yüzyılda Fransa Katolik ve Kalvinist çıkarlar arasında parçalanarak büyük sıkıntı çeker. Her ikisi de özünde Din Savaşları adı altında iktidar mücadelesi veren soylu klanlardır. 1562'yle 1598 yılları arasında dokuz tane savaş çıkar. Bu mücadelelerinin Fransa monarşisini çok aşağı çektiği, Fransa soyluluğunun merkezi devlete karşı savaşı kazanma noktasına geldiği zamanlar olur. En sonunda bu mücadeleler daima birini diğerine karşı kullanan tahtın işine yarar. Fransa'nın harap olmuş halkı bu karışıklığın ve perişanlığın çilesini 1589 yılında tahta kraliyet ailesinin alt dalından birinin, küçük Navarre Devleti'nin kralı olan Henry'nin (öncelinin öldürülmesinden sonra) tahta çıkışına kadar çeker. IV. Henry adıyla tahta çıkan kral, üyelerinin hâlâ Fransız tahtında hak iddia ettiği Bourbon Hanedanlığı'nı kurar. Kendisi bir Protestandır, ancak tahta çıkışın bir koşulu olarak Katolikliği kabul eder, çünkü Katoliklik Fransızların çoğunun ulus kimliğinin sürekliliğini sağlaması bakımından sıkı sıkıya tutundugu bir durumdur. Protestanlar devlet içinde devlet olmalarını sağlayacak özel bazı ayrıcalıklara, kralın buyruklarının surlarını aşmadığı kalelere sahip olurlar. Bu eski moda çözüm yeni dokunulmazlıkların yaratılmasıyla dinlerini korumaya yarar. Henry ve ardılları bundan sonra suikast ve entrikalarla fena halde hırpalanmış bir tahtın otoritesini yeniden sağlamaya dönerler yüzlerini, ancak Fransız soyluları hiçbir şekilde hizaya getirilememişlerdir.

Bundan da önce, dini düşmanlık Roma kilisesinin Karşı Reform olarak bildiğimiz, kendi içinde yeniden toparlanmasıyla daha da alevlendirilmiştir. Bunun en resmi ifadesi 1543'te toplanan ve gelecek on üç yıl içinde üç oturum daha yapmış olan Trenk Konsili'dir. Bu konsil İtalyan ve İspanyol piskoposlarının egemenliğindedir ve kiliseyi İtalya'da biraz, İspanya'da ise hiç tehdit etmemiş olan Reform'un biçimlenmesine yardımcı olmuştur. Konsilin kararları, disiplin ve doktrin açısından 19. yüzyıla kadar ortodoksinin yapı taşlarını oluşturmuş ve bir araya gelecek olan Katolik hükümdarlara standartlar sağlamıştır. Piskoposlara daha fazla yetki

verilmiş, köy ve mahalle kiliseleri yeni bir önem kazanmıştır. Konsil, örtülü bir şekilde Katolik Avrupa'nın liderliğine ilişkin eski soruyu da cevaplamıştır, lider artık tartışmasız bir şekilde Papa'dır. Reform gibi Karşı Reform da yeni bir adanmış yoğunlukla biçimlerin ve ilkelerin ötesine geçmiştir, laikleri ve din adamlarını benzer bir şekilde tazelemiştir. Her hafta ayine katılmak zorunluluğunun yanı sıra, vaftiz ve evlilik gibi konuları daha sıkı düzenlemiş ve tövbe belgelerinin, “af dileyenlere” satışını –Lutherci patlamaya neden oluşunun verdiği deneyimle– sonlandırmış, aynı zamanda İtalya'da aralarına girmeye çalışan misyonerlerin haklarında “Bizim Hintliler” demesine yol açacak kadar derinden geleneksel boş inançlara ve cahillığe batmış olan kırsal bölgeleri günahattan kurtarmaya çalışmıştır, kutsal metinlere Yeni Dünya'da olduğu gibi burada da ihtiyaç olduğunu ima etmiştir.

15. yüzyılda, inananlar arasında Karşı Reform'u besleyecek kadar ruhanilik ve kendiliğinden coşku zaten vardır. Bu yeni ruh halinin aynı zamanda dayanıklılığını kanıtlamış bir kurum olarak en etkili ifadelerinden biri bir İspanyol'un, İgnatius Loyola adında bir askerin icadıdır. Kaderin garip bir cilvesi olarak kendisi 1530'larda Calvin'le Paris'te aynı koleje gitmiştir, ancak bu ikisinin tanıştıklarına dair bir belge mevcut değildir. 1534 yılında Loyola ve birkaç arkadaşı yemin ederler. Amaçları misyonerliktir ve bunun için kendilerini eğitirken Loyola yeni bir dini tarikatın kurallarını ortaya koyar. 1540 yılında Papa bu tarikatı tanıır ve buna Jesus (İsa) Cemaati adını verir. Kısa bir süre sonra Cizvit adını alacak olan bu tarikat, Kilise tarihinde ilk Benediktinlerin ya da 13. yüzyıldaki Fransiskanların taşıdığı türden bir önem taşıyacaktır. Savaşçı kurucuları, bu tarikat mensuplarının kilisenin milisleri olduğunu düşünür, gayet disiplinlidirler ve Papa'yı Roma'da oturan generalleri olarak gördükleri için de papalık otoritesine bütünüyle bağlıdırlar. Cizvitler Katolik öğretisini değiştirmişlerdir. Dünyanın her yerinde misyonerlerin ön safında yer almışlardır. Avrupa'da entelektüel üstünlükleri ve politik becerileri sayesinde kralların saraylarında en yüksek mertebelere erişmişlerdir.

Karşı Reform her ne kadar papalık otoritesini destekleyen yeni bir araç olmuştur da (reform gibi) laik hükümdarların tebaaları üzerindeki otoritesini de sağlamlaştırmıştır. Politik otorite üzerindeki (veya örgütlü otorite üzerindeki) dini bağımlılık politik aparat, kısılcını daha da genişletmiştir. Bunun en açık örneği İspanya krallıklarıdır. Burada iki güç, Trent Konsili'nden çok daha önce hiç kuşkuyla yer bırakmayacak bir Katolik monarşisi yaratmak üzere birlikte hareket etmişlerdir. Kısa bir süre önce tamamlanmış olan Yeniden Fetih bir haçlı seferi olmuştur. Katolik hükümdarların unvanları bile ideolojik mücadeleyle birlikte bir politik sürecin tanımını ortaya koymaktadır. İkinci olarak da İspanyol monarşisi, birdenbire sahip olduğu çok fazla sayıda Hristiyan olmayan, hem Yahudi hem de Müslüman tebaa sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu çok ırklı toplumda, Yahudi ve Müslümanlar-

dan potansiyel tehdit olarak korkulmuştur. Onlara karşı kullanılan araç yenidir: ortaçağdaki müjdecisine din adamlarının kontrolünde olmadığı için benzemeyen, bu kez tahtın kontrolünde bulunan Engizisyon. Papalık fermanıyla 1478 yılında kurulan İspanyol Engizisyonu, çalışmaya 1480 yılında Kastilya'da başlamıştır. Papa kısa bir sürede kaygıya kapılmıştır; Katalonya'da hem laik hem de ruhani yetkililer birlikte direnmişler, ancak hiçbir sonuç elde edememişlerdir. 1516 yılında, hem Aragon hem de Kastilya tahtlarına çıkan ilk hükümdar olan V. Charles döneminde Engizisyon Amerika kıtasında, Sicilya'da, Sardunya'da, Kastilya ve Aragon'da olduğu gibi İspanya'nın egemen olduğu her yerde kraliyet konseyinden aldığı yetkileri kullanan yegâne kurumdur. Bu kurumun en çarpıcı etkilerinden biri daha sonra "etnik temizlik" denecek olan Yahudilerin sürgüne gönderilmesi ve Moriscoe'lar (din değiştirmiş Mağribiler) üzerindeki ağır yaptırımlardır.

Bu durum İspanya'ya, Engizisyon'un kolayca anlaşılabildiği bir avuç Lutherci karşısında parçalanmaz bir dini birlik sağlamıştır. Ancak sonunda ağır bir maliyeti olacaktır. Daha ateşli bir Katolik olan Charles döneminde bile İspanya, laik hayatında olduğu gibi dininde de yeni bir tür merkezi mutlak monarşi, *Par Excellence*¹ bir Rönesans devleti kurmak çabasıdadır. Aslında farkında olmadan, dünyanın her yerinde yaşanan olaylar üzerine karar almak durumunda olan ilk idari organizmadır. Yarımada'daki resmi anayasacılık kalıntıları durumu pek etkilemez. İspanya her yerde Karşı Reformcu devletlere model, oluşturacak ve bu model 1558'de Charles'ın emekli olduktan sonra çekilip zamanının büyük bir kısmını ibadet ederek geçirdiği Estremadura'daki manastırda ölümünden sonra zorla bütün Avrupa'ya empoze edilecektir.

Kendilerini Karşı Reform davası uğruna dini sapkınların ortadan kaldırmaları olarak tanımlamış olan Avrupalı hükümdarların arasında hiçbiri Charles'ın oğlu ve vârisi, Mary Tudor'un da dul kocası olan İspanya kralı II. Philip kadar kararlı ve bağnaz olmamıştır. Kendisine babasının imparatorluğunun yarısı kalmıştır: İspanya, Hint Adaları, Sicilya ve İspanyol Hollanda'sı (1581 yılında Portekiz'i de topraklarına kadar ve Portekiz 1640'a kadar İspanya'da kalır). İspanya'daki dinsel arındırma politikalarının sonuçları hakkında yorumlar çeşitlidir ancak tartışmaya hiç açık olmayan konu, bu politikaların İspanyol Hollanda'sındaki etkileridir. Bu politikalar burada, dünyanın eski monarşik bağlılıklardan ve toprak sahiplerinden koparak kurulan ilk devletin ortaya çıkışını kışkırtacaktır.

Bazılarının "Hollanda İsyanı", Felemenklerin de "Seksen Yıl Savaşları" dedikleri olay ulusların köklerini oluşturan birçok başka olay gibi bir kısmı bilinçli olmak üzere, büyük bir mit yaratma kaynağı olmuştur. Buna rağmen nihayetinde son derece modern bir toplum ortaya çıktığı için gayet "modern" bir isyan olduğu, dini

1 Par Excellence: Kendi türünün en iyisi, olağanüstü (Yay. hzl.)

hoşgörü ve ulusal bağımsızlık için ateşli bir mücadele anlamına geldiği vasayımı çok yanıltıcı değildir. Hollanda'nın sorunları gayet ortaçağa özgü bir zeminden Kuzey Avrupa'nın en zengin topraklarındaki eski, evlilik yoluyla Habsburglar'a geçmiş olan Burgonya Dükaliği'nin mirasından yükselmiştir. Birbirinden çok farklı on yedi bölgeden oluşan İspanyol Hollanda'sı bunun bir kısmını biçimlendirmiştir. Sakinlerinin Fransızca konuştukları güney bölgeleri, Avrupa'nın en kentleşmiş bölgeleriyle büyük Flaman ticaret merkezi Anvers'i barındırırlar. Buralar çok uzun bir zamandır sorunludur ve Flaman şehirleri, 15. yüzyılın sonlarına doğru bir anda kendilerini bağımsız şehir devletlerine dönüştürmeye çalışmışlardır. Kuzey bölgeleri daha çok tarım ve denizcilik bölgeleridir. Buranın sakinleri topraklarına karşı tuhaf bir bağlılık göstermektedirler, belki de bunun nedeni 12. yüzyıldan beri deniz seviyesinin altında bulunan toprakların denizden setlerle ayrılıp kurutularak kazanılmış olmasıdır.

Kuzey ve Güney daha sonra Belçika ve Hollanda olacaklardır, ancak 1554 yılında bu henüz belli olmamıştır, hatta her ikisi arasında herhangi bir dini ayrım da göze çarpmamaktadır. Her ne kadar güneydeki Katolik çoğunluk bazı Protestanların kuzey bölgelerine göç etmelerine neden olacak kadar büyümüş olsa da her iki mezhep bir gelecek bağıyla birbirine bağlı olan iki bölgede karışık haldedir. 16. yüzyılın ilk yıllarında Avrupa, daha sonra başlayacak olan Karşı Reform hareketinden sonra ortaya çıkacak olana göre dini farklılıklara çok daha hoşgörülüdür.

Philip'in Trent Konsili'nin kararlarını uygulamadaki kararlılığı, daha sonra olacak olanları kısmen açıklamaktadır ama sorunun kökenleri çok daha gerilere gider. İspanyollar merkezi hükümetle yerel cemaatler arasındaki ilişkileri modernleştirmeye çaba göstermekte (bunun anlamı giderek artan refahı daha etkili vergilendirmektir) ve bunu çok daha güncel yöntemlerle, muhtemelen Burgonyalılardan daha az incelikle yapmaktadırlar. İspanyol kraliyet elçileri ilk kez güney bölgelerinin soylularıyla çatışmışlardır. Çağın diğer soyluları gibi, sahip oldukları simgesel "bağımsızlıklar"ı –ki bunlar dokunulmazlıklar ve ayrıcalıklardır– savunmak bakımından gayet hassas ve huysuz olan Güneyli soylular, onun oğlu olsa bile kendilerini gayet iyi anladığını hissetmiş oldukları (onların dillerini konuşmuştur) büyük Charles'tan çok daha uzak bir hükümdar tarafından tehdit edildiklerini hissetmektedirler. İspanyol bir komutan olan Alva Dükü'nün, kâfirlerin izini sürerken yerel kararlara karışarak yerel ayrıcalıkları ihlal ettiğini ileri sürerler. Onlar da Katoliktir ancak Protestanlığın kök saldığı Flaman şehirlerinin refahından çıkarları vardır ve bunlara İspanyol engizisyonunu tanıtmaktan korkmaktadırlar. Ek olarak o zamanın bütün soyluları gibi enflasyon baskısı yüzünden huzursuzdurlar.

İspanyol yönetimine direniş Brabant malikânesinde tamamen ortaçağ formunda başlar ve İspanyol ordusunun birkaç yıl süren zulmünden sonra, yine kendilerin-

den birinin, Orangelı William'ın liderliğinde soylular kendi meşru hükümdarlarına karşı birleşirler. Tıpkı çağdaşı Elisabeth Tudor gibi William da (kendisine “Sessiz” lakabı takılmıştır, çünkü hükümdarının önünde eğilmek üzere kâfir tebaası karşısına çıkartılması talebi karşısında dizginlenemeyen öfkesini göstermeyi reddetmiştir) popüler davalarla ilgili sempati toplamakta gayet beceriklidir, ancak soylular ve çok daha fazla tehlikede olan Kalvinist şehirliiler arasında her zaman potansiyel bir uçurum söz konusudur. İspanyol valilerin geliştirdikleri daha iyi taktikler ve İspanyol ordularının başarıları sonunda, bu uçurumu açmaya yetecek gücü gösterirler. Soylular saflardan düşerler ve böylece, hiç farkında olmadan, İspanyol orduları modern Belçika'yı tayin etmiş olurlar. Mücadele sadece kuzey bölgelerinde sürer (ancak 1584 yılında öldürülmesine kadar Sessiz William'ın politik yönetimi altında devam eder).

Hollandalılar (artık onlara bu ismi verebiliriz) çok daha tehlikededir ve güneyli dindaşları gibi soyluların muğlak tatminsizliklerine ayak bağı olmazlar, ama kendi aralarında çok ender anlaşabilen bölgelere bölünürler. Öte yandan aralarındaki bölünmeyi gizleyebilmek için dini özgürlük ve hoşgörü çılgınlığını kullanırlar. Bunun karşılığını da kuzeyden bol miktarda Flaman sermayesi ve yetenek göçüyle alırlar. Düşmanlarının bazı zorlukları vardır. İspanyol ordusu muhteşemdir ancak şehir surlarının arkasına çekilen ve kanalları açarak kırları sel altında bırakan düşmanla kolayca başa çıkamamaktadır. Hollandalılar, neredeyse tesadüfen, asıl çabalarını İspanyollarla çok daha eşit koşullarda karşılaşılabildikleri ve çok daha büyük zarar verebildikleri denize yoğunlaştırırlar. İspanyolların Hollanda'yla iletişimi kuzey deniz rotasının isyancılar tarafından saldırı altında olması nedeniyle çok zorlaşır. İtalya üzerinden uzun yollar aşarak Belçika'da büyük bir ordu beslemek çok maliyetlidir ve yenmek zorunda oldukları başka düşmanlar olduğunda maliyet daha da artacaktır. Kısa bir süre içinde bu da olur. Karşı Reform uluslararası politikayı yeni bir ideolojik unsurla zehirlemiştir. Kıtada bir güç dengesi yaratmak ve İspanyolların başarılı olmasını engellemek amacı İngilizleri İspanyollara karşı önce diplomatik sonra da karada ve denizde askeri mücadeleye yöneltir ve Hollandalılar kendilerine bir müttefik kazanırlar.

Savaş, neredeyse raslantısal bir şekilde çok önemli yeni bir toplum yaratır. Bu toplum zayıf bir merkezi hükümetin çevresinde toplanmış, yedi küçük cumhuriyetin oluşturduğu gevşek bir federasyon olan Birleşmiş Bölgelerdir. Bu federasyonun vatandaşları unutulmuş bir ulusal geçmişi yeniden keşfederler (Sömürgecilerinden kurtulan Afrikalıların 20. yüzyılda yaptıkları gibi) ve Romalıların kayıtlarında el yordamıyla ayırt edilebilen Cermenik kabile halkının erdemlerini göklere çıkarırlar. Bu çabanın izleri Amsterdam ileri gelenlerinin yaptırdığı, Roma kamplarına yapılan saldırıların betimlendiği resimlerde görülebilir (Rembrant'ın eserlerinden

bildiğimiz bir çağdır bu). Bilinçli bir şekilde yaratılmış olan bu yeni ulus bu tür tarihi propagandadan daha ilginçtir. Kurtuluş sağlandıktan sonra Birleşmiş Bölgeler dini hoşgörünün, büyük özgürlüklerin ve bölgesel bağımsızlığın tadını çıkarır. Hollandalılar, Kalvinizmin yönetimin yüksek kademelerine yayılmasına izin vermezler.

Sonraki kuşaklar İngiliz kurumları bir sonraki yüzyıl civarında evrilmiş olmasına rağmen burasıyla Elizabeth çağı İngiltere’indeki özgürlükler arasında bir bağ arama eğiliminde olmuşlardır; bu bir tarihi yanılısamadır. Çelişkili bir biçimde, bunun bir kısmı devletin yasama otoritesinin güçlenmesidir. Böylece o zamana kadar gelmiş olan ayrıcalıklar 17. yüzyılın sonunda sınırlandırılmış ve bu diğer Avrupalılar tarafından hayranlıkla karşılanmıştır. Uzun bir süre boyunca bu bir sonuç olarak görülmemiştir. Elizabeth kraliyet gösterisi üretmek konusunda kimseyle kıyas kabul etmez. Gençliği ve güzelliği solup gittikten sonra, daha uzun yaşayanlara özgü bir haşmete bürünmüştür. 1603 yılına gelindiğinde kırk beş yıldır kraliçedir. Bunu, hanedanlığın çıkarlarını vatanseverlikle kaynaştıran Tudor içgüdülerinin beslediği bir ulusal kültle, dâhi şairlerle, kendisini halkının karşısında görünür kılan sık sık seyahat etmesi gibi olağan araçlarla (soylularıya birlikte kaldığı için bu masrafları azaltıyordu) ve parlamentodaki hayret uyandıran becerileriyle sağlamıştır. Din uğruna zulüm uygulamamıştır. Bunu, söylediği gibi “insanların ruhlarına pencere açmak istemediği” için yapmamıştır. İyi Kraliçe Bess’in tahta çıkış gününün, ardıllarının döneminde yönetime karşı bir vatansever muhalefet bayramı olarak kutlanmasında şaşılacak bir şey yoktur. Ne yazık ki monarşiye taşımış olduğu bu parıltıyı sürdürecektir bir çocuğu olmamıştır, geride eli kolu bağlı bir devlet bırakmıştır. Dönemin bütün diğer hükümdarları gibi, hiçbir zaman büyük bir geliri olmamıştır. Ardında bıraktığı borçlar, İskoç Stuart Hanedanlığı’nın ilk kralı ve Elizabeth’in vârisi olan I. James’e pek yardımcı olmamıştır. Bu hanedanlığın erkeklerinin kusurları ve eksiklikleri, haklarında ılımlı bir şeyler yazmayı hâlâ çok zorlaştırmaktadır. Stuartlar İngiltere’ye peş peşe dört kötü kral vermişlerdir. Yine de James ne oğlu kadar aptal ne de torunları kadar ilkesizdir. Muhtemelen incelikten yoksun oluşu ve farklı usulleri, hükümdarlığı sırasında uygulamış olduğu acımasız politikalardan çok daha fazla zarar vermiştir.

Stuartları savunmak gerekirse tek sorunlu monarşinin İngiliz monarşisi olmadığı konusunda hemfikir olunabilir. 17. yüzyılda Avrupa’daki birkaç ülkede hemen hemen eş zamanlı bir kriz söz konusudur ve bu kriz Avrupa çapında görülen bir ekonomik krizle paralellikler gösterir. Bu iki krizin birbiriyle bağlantılı olması mümkündür, ancak bu bağlantının doğasından emin olmak hiç de kolay değildir. Sivil mücadelelerin Karşı Reform tarafından açılmış olan din savaşları sürecinin son evresine tesadüf etmesi ayrıca ilginçtir. Özellikle birkaç yerde İngiliz Adaları’nda, Fransa ve İspanya’da yaşanan eş zamanlı çöküşün bu savaş içinde yer almaya zorlanmış yönetimlerin ihtiyaçlarına bir şeyler borçlu olduğunu en azından farz edebiliriz.

İngiltere’de kriz iç savaş, hükümdarın öldürülmesi ve İngiliz tarihinin yegâne cumhuriyetinin kurulmasıyla baş gösterir. Tarihçiler hâlâ bu kavganın asıl nede-nini ve I. Charles’le parlamentosu arasında silahlı çatışmaya varan mücadelenin geri dönülmez bir noktaya nasıl vardığını tartışmaktadır. Çok önemli anlardan biri kendi tebaasından biriyle savaşa girip (İngiltere kralı olduğu gibi İskoçya kralıdır da) 1640 yılında parlamentosunu yardıma çağırması olduğu andır. Yeni vergiler konmadığı takdirde İngiltere kendisini savunamayacaktır. Ancak bu tarihte parlamentonun bazı üyeleri İngiltere içinde kurulmuş olan Kilise’nin yasayla lağve-dilmesi ve tekrar Roma iktidarının kurulması yolunda bir kraliyet planı olduğuna ikna olmuştur. Parlamento kralın hizmetkârlarına saldırır (en göze çarpan ikisini darağacına gönderir). Charles 1642 yılında güç kullanmanın tek çıkar yol oldu-ğuna karar verir ve iç savaş patlar. Bu savaşta yenilir. Parlamento pek çok İngiliz gibi huzursuzdur. Eğer Kral, lortlar ve avam arasındaki kadim yapının dışına çıkı-lırsa, bu işin sonu nereye varacaktır? Charles kendisine destek olacak bir dış istila aramak seçeneğini bir kenara atar (İskoçlar bu kez onun yanında savaşmaktadır). Parlamenteoya egemen olanlar bu işe bir son verir, Charles yargılanıp idam edilir. Çağdaşlarını hayretler içinde bırakan bir sonuçtur bu. Oğlu da sürgüne gönderilir.

Bunun ardından İngiltere’de tahta çıkan iki kral arasındaki hâkim figürün 1658’de ölümüne dek, bütün İngilizlerin en kayda değer şahsiyetinin Oliver Crom-well olduğu bir dönem başlar. Cromwell, parlamento konseylerinde askeri bir deha olarak sivrilmiş olan taşralı bir centilmendir. Asker olmak ona büyük bir güç sağlar (ardına ordusunu alarak politikacıları dağıtabilmektedir) ama ordusunun desteğini kaybetmeyi göze alamadığı için de bazı sınırlamalar getirir. Sonuç, yapısal anlamda gayet doğurgan bir İngiliz Cumhuriyeti’dir. Cromwell İngiltere’yi hoşgörüsüz bir Protestanlığa teslim etmeden parlamento yoluyla yönetmenin bir yolunu bulmayı başarmıştır. Bu İngiltere Ulusal Topluluğu’dur.

Bazı parlamenterlerin hoşgörüsüzlüklerinin İngiliz (ve Amerikan) Protestanlı-ğındaki pek çok tarz içindeki ifadelerinden biri de Püritanizm denilen akımdır. Pü-ritanizm, Elizabeth döneminden beri İngiliz yaşamında tam tarif edilmemiş, ancak büyüyen bir güçtür. Sözcüleri, kuramsal ve törensel olarak özellikle kapalı ve sert bir tarz aramışlardır. İlk Püritenler Anglikanlardır, ancak bazıları kendi kiliseleri-nin Katolik geçmişinden kopuşu konusunda sabırsız davranmışlardır, zaman geç-tikçe bu ikinci eğilimin adı daha fazla geçecektir. 17. yüzyılda, “Püriten” tanımı katı bir doktrin olması ve ritüeli onaylamamasının ötesinde, davranış şekillerinde güçlü bir Kalvinistik anlam içeren reforma işaret etmektedir. Cumhuriyet zama-nında, İç Savaş sırasında parlamentonun yanını tutanların çoğu parlamentonun kazandığı zaferi, yani püritanizmi hem ahlaki hem doktrinel hem de yasal olarak sadece muhafazakâr ve kralcı Anglikanların üzerinde değil, aynı görüşte olmayan

ve İngiltere Ulusal Topluluğu sayesinde kendi seslerini bulmuş olan dini azınlıklara (Konregesyionistler, Baptistler, Üniteryanlar) da empoze etmek istemektedirler. Püritanizmin politik veya dini anlamda demokratik bir yanı yoktur. Bu seçilmiş kişiler kendi büyüklerini özgürce seçebilirler ve kendi kendini yöneten bir toplum olarak davranabilirler, ancak kurtarılmışların oluşturduğu kendi kendine atanmış bu çemberin dışından bakıldığında bunlar, Tanrı'nın başkaları için de ne istediğini bildiklerini iddia eden bir oligarşidir ve bu nedenle de daha fazlası onlar için kabul edilemezdir. Tipik olmayan, Protestan düzeninde herhangi bir belirleyiciliği olmayan az sayıda cemaat demokratik fikirleri ortaya atmış ve bu fikirler cumhuriyet yıllarındaki büyük tartışmalara çok katkıda bulunmuştur.

Politik ve dini konularda yirmi binden fazla kitabın ve risalenin (bu kelime İngilizce'de 1650'lerde kullanılmaya başlamıştır) basılması, İç Savaş ve Commonwealth yıllarını İngiliz politika eğitimi bakımından çok büyük bir dönem haline getirir. Ne yazık ki Cromwell'in ölümüyle, cumhuriyet kurumsal anlamda iflas etmiştir. İngilizler, herhangi bir yeni anayasayı desteklemek için yeterli sayılar üzerinde anlaşamazlar. Ancak birçoğu, ortaya çıktığı kadarıyla, eski monarşi aracını kabul edecektir. Böylece Commonwealth Stuartların restorasyonu 1660 yılında sona erer. İngiltere aslında kralını üzerinde hiç konuşulmayan koşullarla geri almıştır: Son tahlilde II. Charles, parlamento böyle istediği için geri gelmiştir ve İngiltere Kilisesi'ni koruyabileceğine inanmıştır. Karşı Reform Katolikliği, İngilizleri devrimci Püritanizm kadar korkutmuştur. Kral ve parlamento arasındaki mücadele sona ermemiştir ama İngiltere'de mutlak monarşi söz konusu değildir; bu andan itibaren taht savunmadadır.

Tarihçiler malum "İngiliz Devrimi"nin ne ifade ettiği konusunda uzun uzun tartışmışlardır. Açıktır ki din çok büyük bir rol oynamıştır. Uç noktadaki Protestanlığa bir daha hiç görülmeyecek ölçüde, ulusun üzerinde etki yaratmaya yönelik bir şans tanınmıştır. Bu, Anglikanlara duyulan derin nefrete yol açmış ve İngiltere politikasını asırlar boyunca antiklerik bir şekle sokmuştur. Klasik bir İngiliz tarihçinin mücadeleden "Püriten Devrim" diye söz etmesi nedensiz değildir. Ancak din, bu yılların anlamını anayasal tartışmalardan daha fazla boşaltmış değildir. Diğerleri İç Savaş'ta bir sınıf mücadelesi aramışlardır. Bu meseleye angaje olmuşların çoğunun ilgisini çeken nedenlerle ilgili hiç kuşku yoktur, ancak yine de belli herhangi bir kalıba uygun değildir. Bazıları da, birbirlerine yönetim ilişkileriyle ilgili ve sisteme finansal bağımlılıkları olan bürokratların, saraylıların ve politikacıların oluşturduğu "şişmiş" bir sarayla, bunun bedelini ödeyen yerel ileri gelenlerden oluşan "taşra" arasında bir mücadele görürler. Ancak taşralılar da bölünmüşlerdir. İç Savaş'ın trajedilerinden biri de aileleri bölmüş olmasıdır. İngiliz devriminin sonuçlarından emin olmak, anlamından veya çıkış nedeninden emin olmaktan çok daha kolaydır.

Kıta ülkelerinin büyük bir çoğunluğu I. Charles'ın yargılanması ve idam edilmesi karşısında dehşete düşmüştür, ancak onların da kendilerine ait bazı kanlı meseleleri vardır. Fransa'nın kraliyet iktidarının Kardinal Richelieu'ye bilinçli bir şekilde bırakılması sadece Huguenot'ların (Fransız Calvinistlerine bu şekilde hitap edilmeye başlanmıştır) ayrıcalıklarını azaltmakla kalmaz bölgelerdeki kraliyet memurları kraliyet iktidarının doğrudan temsilcileri haline gelirler: Bunlara *intendants* denilmektedir. İdari reform Fransız halkının 1630'larda ve 1640'larda neredeyse aralıksız yaşadığı çileleri daha da ağırlaştırır. Fransa hâlâ büyük bir ağırlıkla tarımsal ekonomiye bağlı olduğu için Richelieu'nün ölçüleri en fazla yoksulların canını yakar. Köylünün üzerindeki vergiler ikiye katlanır ve birkaç yıl içinde üç katına da çıktığı olur. Bunun sonucu, acımasızca bastırılan halk ayaklanmalarıdır. Daha da ötesi, Fransa'nın bazı bölgeleri, Otuz yıl Savaşları denen Almanya ve Orta Avrupa'yla girilen büyük çatışmanın Bourbon-Habsburg mücadelesine dönüşen evresinde yapılan seferlerden dolayı mahvolmuştur. Lorraine, Burgundy ve Doğu Fransa'nın büyük bir kısmı yıkıntıya dönüşmüş, bazı bölgelerde nüfus üçte bire düşmüştür. Fransız monarşisinin yeni (ve bazılarına göre) anayasaya aykırı bir vergi koyacağı iddiaları, sonunda Richelieu'nün ardıllarının döneminde politik bir krizin fünyesini çeker. Geleneksel anayasayı savunma rolü özellikle krallığın birinci mahkemesinden önce dava açabilen hukukçuların da içinde bulunduğu Paris *parlementine* düşer. 1648'de bu kişiler Paris'te (kısa bir süre içinde *Fronde* adı verilecek olan) bir ayaklanmanın başını çekerler. Bu kez büyük soyluların başını çektiği zar zor bastırılan ikinci ve çok daha tehlikeli bir *Fronde*'u bir uzlaşma anlaşması izler. Ancak Paris *parlement*'i bunların oluşturduğu birleşmiş cepheyi uzun süre sürdüremez, bu kişiler bölge soyluları arasında, bölgesel isyanların göstermekte olduğu merkezîyetçilik karşıtı duyguları uyandırmaktadır. Yine de Taht kurtulur (*intendantlar*¹ da öyle). 1660 yılında Fransa'daki mutlak monarşi temelinde hâlâ sağlamdır.

İspanya'da da vergilendirme sorunları rahatsız edicidir. Bir bakanın İspanyol Devleti'nin biçimsel federal yapısından miras kalan bölgeciliği ortadan kaldırmaya kalkışması Portekiz'de (Portekiz, II. Philip'in bağımsızlığına saygı göstereceğine söz vermesi üzerine İspanya'ya katılmıştır), Bask bölgesinde ve Katalonya'da isyana yol açar. Katalonya'daki isyanı bastırmak on iki yıl sürecektir. 1647 yılında Napoli'deki İspanyol Krallığı'nda da isyan çıkar.

Bu sivil altüst oluş anlarının hepsinde para talebi direnişi kıskırtmıştır. Finansal bakımdan Rönesans Devletleri başarılı değillerdir. 17. yüzyılda bu devletlerin çoğunda ayağa kalkan orduların varlığı sadece bir askeri devrime işaret etmez. Savaş, vergileri çok büyük ölçüde öğretmektedir. Vergilendirmenin yol açtığı sıkıntılar Fransızların üzerinde İngilizlerden çok daha fazla sorun yaratmaktadır. Bu durum-

1 Intendant : İdare memuru (Yay. hzl.)

da acaba neden Fransız monarşisi İngiltere’de meydana gelen “kriz”e oranla daha az sıkıntı yaşamıştır? İngiltere bu dönemde bir iç savaş yaşamış ve (bir süre için de olsa) monarşisini bir yabancı istilânın yol açtığı yıkım olmadan devirmiştir. Arada sırada yaşadığı isyanların maliyeti 17. yüzyıl Fransa’sındaki kanlı köylü isyanlarıyla da kıyaslanamaz. İngiltere’de de, dini ayrılıklar nedeniyle otoriteye spesifik bir başkaldırma yaşanmıştır. İspanya’da böyle bir şey yoktur ve Fransa’da çok önceden halledilmiştir. Huguenotların gerçekte örtülü çıkarları vardır, ancak koruyucularını monarşi içinde görmüşler ve böylece *Fronde*lar sırasında ondan yana çıkmışlardır. Bölgecilik İspanya’da önemlidir, Fransa’daysa ise yönetimle ilgili yenilikler tarafından tehdit edilen muhafazakâr çıkarlara destek sağladığı ölçüde önem kazanmıştır, görüldüğü kadarıyla İngiltere’de de çok az rol oynamıştır. 1660 yılında genç XIV. Louis’in Fransa’da gücünü pekiştirmesi ve II. Charles’ın İngiltere’ye geri dönüşü aslında bir dönüm noktası oluşturmuştur. Fransa 1789’a gelinceye kadar bir daha yönetimle ilgili sorun yaşamayacak ve bir sonraki yarım yüzyılda şaşırtıcı bir askeri ve diplomatik güç sergileyecektir. İngiltere’de de daha sonra ortaya çıkacak olan anayasal sıkıntılara rağmen bir daha hiçbir zaman bir kral tahttan indirilmeyecek ve iç savaş çıkmayacaktır. 1660’tan sonra sürekli bir İngiliz Ordusu var olmuş ve İngiltere’de 1685 yılında yetersiz bir taht kavgacısıyla onu izleyen birkaç yüz kandırılmış köylünün çıkardığı son isyan devlete hiçbir zarar vermemiştir. Geriye dönüp bakıldığında en çarpıcı olan, insanların hükümlanlık gerçeğini kabul etmekteki gönülsüzlükleridir. İngilizler ağırbaşlı bir şekilde bireysel özgürlüklerini Haklar Bildirgesi’yle savunmuşlardır, ancak 1689’da bile bir kralın parlamentoda yaptığını bir başkasının yapamayacağını söylemek zordur. Fransa’daysa hukukçuların bazı şeyleri yasal olarak yapamayacağını söylemelerine rağmen herkes kralın iktidarının mutlak olduğu konusunda hemfikirdir.

En azından bir düşünür ve İngiliz politik filozoflarının en büyüğü olan Thomas Hobbes kitaplarında, özellikle de 1651’de yazdığı *Leviathan*’da toplumun hareket şeklinin farkına vardığını gösterir. Hobbes, birinin yasanın ne olduğuna dair son sözü söylemesi üzerinde hemfikir olmamanın dezavantajlarını ve yarattığı belirsizliğin dengeyi bozacağını, böyle bir gücün tiranca bir güç haline geleceğini söyler. Zamanının sorunları onu öylesine etkilemiştir ki otoritenin nerede bulunacağını kesin olarak bilinmesi bir ihtiyaç haline gelmiştir. Sürekli olmasa bile düzensizlikler her zaman patlamalara açıktır. Hobbes’ın ortaya koyduğu gibi (kabaca), havanın yağmurlu olduğunu söylemek için sürekli şakır şakır sağanak yağmurda kalmak gerekli değildir. Yasama gücünün (egemenliğin) başka yerlerde değil ama devlet içinde sınırsızlığını kabul etmek ve bu gücün dokunulmazlıklar, âdetler, ilahi yasalar veya başka herhangi bir şeyle anarşie düşme tehlikesi olmadan sınırlandırılmayacağı Hobbes’ın siyasi teoriye katkısıdır. Her ne kadar bu katkı için teşekkür

edilmiş olsa da, tanınmak için 19. yüzyılı beklemesi gerekecektir. İnsanlar genelde görüşlerini kabul etmiş gibi davranırlar ama hemen hemen evrensel bir şekilde dışlanmışlardır.

Anayasal İngiltere aslında Hobbes'ın ilkelerine göre işleyen ilk devletlerden biridir. 19. yüzyılın başlarında İngilizler (İskoçlar, Birlik Akdi'nin 1707'de imzalanmasının ardından Westminster'daki parlamento çatısı altına girmiş olmalarına rağmen hâlâ pek emin değillerdir) ilkesel olarak yasanın potansiyel hareket alanında, pratik olanların haricinde hiçbir sınır olmadığını kabul etmişler ve zaman zaman bunu pratikte de göstermişlerdir. Bu sonuca geç Viktorya döneminde bile gayet açık bir şekilde meydan okunmuştur, ancak 1688 İngiltere'si Stuartların erkek tarafından doğrudan geçişi reddedip II. James'i tahttan indirmiş ve yerine kızıyla eşini belli şartlar altında oturtturarak kesin bir şekilde kabul etmiştir. Parlamentonun gücünün yüz yıldan fazla bir süredir giderek artmakta olduğunun göstergelerinden bir tanesi, tahtın parlamento *idare etmek* ihtiyacıdır. İngiliz sözleşme monarşisinin yaratılması, sonunda İngiltere'nin *ancien régime*'le yaşadığı son kopuşun ve anayasal bir devlet olarak işleyişinin başlangıcıdır. Merkezi iktidar fiili olarak paylaşılmıştır. Bunun en önemli parçası başat sosyal çıkarları, toprak sahibi sınıfları temsil eden Avam Kamarası'dır. Kral, hâlâ iktidarın önemli bir kısmını elinde tutar ama danışmanları, kısa bir süre içinde açığa çıkacağı üzere, Avam Kamarası'nın güvenini elde etmek zorundadır. Yasamanın egemeni olan parlamento içindeki taht, yasa yoluyla her şeyi yapabilir. Kıta ülkelerinde (hâlâ olduğu gibi) herhangi bir dokunulmalık olmadığı gibi, hiçbir yapı parlamentoyla rekabet etmeyi düşünemez. İngilizler'in bu büyüklükteki bir otorite yoğunluğunun yol açtığı tehlikeye cevabı otoritenin, gerekirse devrimle toplumun en önemli elemanlarının istekleri doğrultusunda davranması gerektiğidir.

1688 yılı İngiltere'ye Hollandalı bir kral getirir, Kraliçe Mary'nin kocası III. Willam. Bu kralın en büyük önemi İngiltere'nin, Birleşik Bölgeler'i tehdit etmekte olan ve Fransa'ya karşı hareketlenebilmesini sağlayan "Şanlı Devrim"dir. Bunu izleyen İngiliz-Fransız savaşları için yalnızca anayasal veya ideolojik anlamda açıklanabilecek birçok karmaşık çıkar iş başındadır. Daha da ötesi, daha sonraki çeyrek yüzyıl boyunca değişen Fransa karşıtı koalisyonlara girip çıkan Kutsal Roma İmparatorluğu'nun, İspanya'nın veya çeşitli Alman prenslerinin varlığı her iki taraf arasındaki siyasi ilkelerin zıtlığı açısından herhangi bir anlam taşımaz. Bununla birlikte, bu mücadelenin içinde bir yerlerde ideolojik bir unsurun gömülü olmasının bazı çağdaşlarının dikkatini çekmiş olması son derece haklıdır. İngiltere ve Hollanda, XVI. Louis'nin Fransa'sına göre çok daha açık toplumlardır. Farklı dinlerin varlığına izin verirler ve onları korurlar. Basına sansür uygulamazlar ancak kişileri ve devleti koruyan yasalarla bu durumu düzenlerler. Sosyal ve ekonomik gücün fiili

1 Ancien Régime : Eski düzen (Yay. hzl.)

sahiplerini temsil eden oligarşiler tarafından yönetilirler. Fransa'ysa zıt kutuptur.

Fransa'da mutlakiyet XIV. Louis döneminde doruk noktasına ulaşır. Benzer kategoriler içinde onun ihtirasını ayırt etmek hiç de kolay değildir. Onun için kişisel, hanedanlığı özgü ve ulusal yüceliği birbirinden ayırt etmek zordur. Belki de Avrupalı prenslerin tümüne bir model oluşturmuş olmasının nedeni de budur. Politika fiilen idareye indirgenir. Kraliyet konseyleri, bölgelerdeki kraliyet ajanları, *intendant*lar ve askeri komutanlar bir araya gelerek soyluların varlığını ve yerel imtiyazları göz önünde bulundururlar, ancak hükümdarlık Fransa'da o zamana kadar gayet güçlü olan politik güçlerin bağımsızlığı üzerinde kargaşa yaratmıştır. Bu bütün ülkede kraliyet iktidarının kurulduğu bir dönemdir ve bazıları bunda daha sonra devrimci bir yan bulacaklardır. Yüzyılın ikinci yarısında Richelieu'nün bir araya getirmiş olduğu çerçevenin içi sonunda idari gerçekliklerle doldurulmuştur. XIV. Louis, aristokratları onlara Avrupa'nın en şaşıla sarayını sunarak terbiye etmiş sosyal hiyerarşie olan inancı sayesinde aristokratları onurlandırıp maaşa bağlayarak mutlu olmuş, ancak hiçbir zaman *Fronde*ları unutmamış ve soyluluğu Richelieu'nün yaptığı gibi kontrol etmiştir. Louis'nin akrabaları konseyin dışında bırakılmış, konsey güvенеbileceği soylu olmayan bakanlardan oluşturulmuştur. *Parlement* yargı rolüyle sınırlandırılmıştır. Fransız kilisesinin Roma otoritesinden bağımsızlığı kesin bir şekilde açıklanmıştır ama bunun nedeni En Hıristiyan Kral'ın (Louis'nin unvanlarından biri de budur) kanatları altında daha da güvenli bir hale gelmiş olmasıdır. Huguenotların çoğuna göre Louis, ne pahasına olursa olsun kâfirlerin kralı olmamakta kararlıdır. Kâfirler hiçbir zaman dışlanmazlar, dalaletten dönmeleri için gayet sert bir şekilde zulme uğrarlar.

Fransız kültürel başarılarının da aynı döneme tesadüf etmesi Fransızların XIV. Louis'nin hükümdarlığının sert yüzünü hatırlamalarını hâlâ zorlaştırmaktadır. Louis hiyerarşik, birleşik, teokratik bir topluma hükmetmiştir. Yöntemlerini güncelleştirmiş olsa bile amaçları bakımından yüzü geçmişe dönüktür. Louis Kutsal Roma imparatoru olmayı umut etmektedir. Dinin savunucusu olan filozof Descartes'ın düşüncelerinin taşıdığı tehlike nedeniyle onun dini törenle gömülmesine bile izin vermez. Çok uzun bir süre, onun tarzındaki bir yönetim, Fransızların en çok istediği yönetim tarzı olarak görülmüştür. Etkili yönetimin süreçleri zalimce işleyebilmektedir. Katolikliğe dönmeleri için Huguenotların üzerine asker göndermek veya vergi ödemekte tereddüt eden köylüleri her ay bir süvari birliğinin ziyaret etmesi gibi yöntemler bilinmektedir. Yine de hayat, bazı istisnai yıllar dışında, daha önceki yıllardan daha iyidir. Louis'nin iktidarı bir düzensizlik çağının sonudur, bir yenisinin başlangıcı değil. Fransa işgallerden kurtulmuş ve bunun karşılığında 18. yüzyılın sonuna kadar sürecek şekilde toprağa yatırım azalmıştır. Daha sonra *Grande*

*Siècle*¹ diye anılacak olan bu dönemin parlak yüzeyinin altında yatan somut gerçekler bunlardır.

Louis'nin Avrupa'daki pozisyonu çoğunlukla savaşta kazandığı başarılarla ölçülür (ancak hükümdarlığının sonuna doğru ciddi bir gerileme dönemi yaşanır). Burada mesele sadece ordular ve diplomasi değildir. Fransa'nın prestijini uzun süre kalacak şekilde zirveye taşımasının nedeni temsil ettiği monarşi modelidir. O, mutlak hükümdarların en mükemmelidir. Ludovicci başarısının fiziksel göstergesi yeni ve kocaman Versay Sarayı'dır. Sadece bir iki bina veya bu binaların içinde yaşanan hayatlar sarayın ihtişamını taklit edebilmiştir. 18. yüzyıl Avrupa'sı, sözde ulu hükümdarların Louis'nin hükümdarlığı dönemindeki büyük savaşları izleyen istikrar ve süreklilik yıllarında tebaalarının cebinden çıkan paralarla binbir zahmete girerek yarattıkları Fransa sarayının minyatür taklitleriyle dolmuştur.

1715 ve 1740 yılları arasında, devletlerde iç değişiklikleri kışkırtacak herhangi bir gerilim yaşanmadığı gibi 17. yüzyılda görülen türden ideolojik ayrılıklar ve önemli sonuçlar yaratacak herhangi bir ekonomik veya sosyal gelişme de olmamıştır. Bu nedenle, yönetimlerin çok az değişmesi ve her yerde toplumların altüst oluşlarla dolu bir yüzyılın ardından yerleşik hale gelmeleri şaşırtıcı değildir. İngiltere, Birleşik Bölgeler, İsviçre kantonları ve İtalya'nın fosil cumhuriyetleri dışında her yerde hâkim devlet biçimi mutlak monarşidir. Bu durum 18. yüzyılın büyük bir kısmında bu şekilde kalır, hatta zaman zaman “aydınlanmış despotizm” gibi kaygan, günümüzün “sağ” ve “sol” gibi terimlerinden daha açık bir anlama sahip olmayan bir şekilde anılacaktır. 1750'lerde bu biçimin barındırdığı şey pratik reformların sürdürülmesinin güncel bazı ilerlemiş düşüncelerden etkilenmiş hükümdarların icatlarıyla devam etmesidir. Bu icatlar fiilen mutlak monarşi iktidarının mekanizmalarıyla empoze edilir. Zaman zaman insancıl olmakla birlikte, “aydınlanmış despot”ların politikaları politik anlamda liberal olmak zorunda değildir. Öte yandan bu politikalar, geleneksel sosyal ve dini otoriteleri yıktıkları, sosyal hiyerarşi veya yasal haklarla ilgili kabul edilmiş görüşlere üstün geldikleri, devlet içinde yasa yapan güce yoğunlaşmaya yardımcı oldukları ve bu gücün karşı konamaz otoritesini, giderek artan oranda birlikler hiyerarşisinin üyeleri olarak değil bireyler olarak gördükleri tebaalarına kabul ettirdikleri için moderndir.

Bu genel tanıma pratikte tam olarak uyacak bir örnek bulmanın tıpkı günümüzün “demokratik devlet”ine veya 1930'ların “faşist devleti”ne bütün örneklerle uyacak bir şekilde tanım bulmak kadar zor olması şaşırtıcı değildir. Akdeniz ve Güney ülkeleri arasında, örneğin Napoli, İspanya, Portekiz ve bazı diğer İtalyan devletlerinde (hatta papalık devletleri zamanında bile) ekonomik reform arayışı içinde olan bazı bakanlar vardır. Bunların bazılarının itici gücü yeniliklerdir; di-

1 Grande Siècle (Fr.): Büyük Yüzyıl (Yay. hzl.)

ğerleri (Portekiz ve İspanya) büyük güçler olarak kaybettikleri statülerini onarmak için aydınlanmış despotizmlere dönüşürler. Bazıları kilisenin iktidarına tecavüz ederler. Hemen hemen hepsi Bourbon aile ilişkisinin bir parçası olan hükümdarlara hizmet ederler. Bunların en küçüklerinden biri olan Parma'nın papalıkla bir kavga-ya karışması, bu ülkelerin hepsinin birden Karşı Reform papalığının sağ kolu olan İsa topluluğuna saldırmasına neden olur. 1773 yılında papa bu ülkeler tarafından Topluluğu dağıtmaya yönlendirilir, bu çok büyük bir sembolik yenilgidir. Katolik Avrupa'da din adamı, karşıtı ilkelerin gücünü pratik etkisi açısından gösterdiği için önemlidir.

Bu ülkelerin arasında büyük güç statüsünü taşıyor görünen sadece İspanya'dır ve o da düşüşe geçmiştir. Öte yandan doğudaki aydınlanmacı despotizmler en fazla üç dört tanedir. Buradaki tuhaf vaka Polonya'dır. Bu dağınık ve köhne krallıkta "aydınlanmacı" çizgideki reform anayasa kayasına çarpacaktır. Aydınlanma ortadadır ama bunu fiili hale getirecek despotizm mevcut değildir. Daha başarılı olanlar Prusya, Habsburg İmparatorluğu ve Rusya'dır. Bunların tümü de aydınlanmacı bir cephenin ardında devleti güçlendirirler. Burada bir kez daha Versay'ın en zarif taklitlerinden daha fazlaya mal olan savaş içinde değişimin ipuçları bulunabilir. Rusya'da devletin modernizasyonu yüzyılın ilk yıllarına kadar geriye gider. Büyük Petro, teknik ve kurumsal değişimlerle Rusya'nın geleceğini bir büyük güç olarak garantiye almak istemiştir. Yüzyılın ikinci yarısında İmparatoriçe II. Katerina bu değişimlerin faydalarından yararlanır. Kendisi aynı zamanda, insancıl görüşlerin koruyuculuğunu yaptığını geniş bir şekilde reklam ederek rejimi parlatır. Ancak bunların hepsi çok yüzeyseldir. Toplumun geleneksel düzeni değişmeden kalmıştır. Rusya politikası geniş ölçüde soylu fraksiyonların ve ailelerin mücadeleleriyle biçimlenen tutucu bir despotizmle yönetilmektedir. Aydınlanma gayet verimli, merkezileşmiş ve ekonomik bir idari yapıya sahip olan Prusya'yı da çok fazla değiştirmemiştir. Prusya dini hoşgörüyü de sahiptir ve Hohenzollern monarşisi gayet güçlü geleneklere sahip ve 18. yüzyılda neredeyse hiç değişmemiş bir toplumu yönetir. Prusya kralı iktidarının soylularıyla ilişkilerine dayandığını kabul eder ve isteyerek de onların yasal ve sosyal ayrıcalıklarını dikkatle korur. II. Frederick, hükümdarlığının sonunda, o tarihe kadar Prusya bölgesindeki serflerin oluşturduğu ordusundaki rütbeli subayların ancak soylulardan oluşabileceğine ikna olmuştur.

Habsburg sömürgelerinde reformları tetiklemekte tayin edici olan Prusya'yla rekabettir. Yol üzerinde çok büyük engeller vardır. Hanedanlığın bölgeleri ulus, dil ve kurumlar açısından çok dağınıktır. İmparator Macar Kralı'dır, Milano Dükü'dür ve Avusturya Arşidükü'dür, bunlar unvanlarından sadece birkaç tanesidir. Eğer bu çeşitlilikleri barındıran imparatorluk Avrupa işlerine ağırlığını koymak istiyorsa merkezileşme ve idari anlamda tek tiplik temeldir. Bir başka sorun da tıpkı Bourbon devletlerinde olduğu ancak Rusya veya Prusya'da görülmediği üzere Habsburg

İmparatorluğu'nun ezici çoğunluğunun Katolik olmasıdır. Her yerde kilisenin iktidarı derin bir şekilde hissedilmektedir. Habsburg toprakları İspanya dışında Karşı Reformun gayet başarılı olduğu yerlerden biridir. Kilise büyük mülklere sahiptir. Bu her yerde gelenekler tarafından, kilise yasaları tarafından ve papalık politikalarıyla korunur, ayrıca eğitim tekeli de kilisenin elindedir. Son olarak, Habsburglar bu yüzyıllar boyunca neredeyse kesintisiz bir şekilde Kutsal Roma İmparatorluğu tahtının mirasçıları olmuşlardır ve bunun sonucunda da Almanya'yla ilgili özel sorumlulukları vardır.

Bu geçmiş, Habsburg topraklarının modernizasyonuna “aydınlanmacı” bir renk sağlamıştır. Her yerde pratik reformlar sosyal iktidar veya kiliseyle çatışma içine girmiştir. İmparatoriçe Maria Theresa reformlara sempatiyle yaklaşmamış, ancak danışmanları 1740'tan sonra, Habsburg monarşisinin Prusya'nın üstünlüğüyle mücadele etmek zorunda olduğunu gördükten sonra kendisini ikna etmişlerdir. Mali ve dolayısıyla idari reform yolu bir kez açıldıktan sonraysa kiliseyle devlet arasındaki yasal çatışma kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu durum Maria Theresa'nın oğlu ve vârisi II. Joseph döneminde zirveye ulaşmıştır. Joseph annesi kadar sofu değildir ve ilerlemeci görüşlere sahiptir. Yaptığı reformlar özellikle laiklik ölçülerini zorlamıştır. Manastırlar mülklerini kaybetmiş, dini atamalara müdahale edilmiş, kutsallık hakkı ortadan kaldırılmış ve eğitim din adamlarının elinden alınmıştır. Reformlar ilerledikçe kızgın bir muhalefete neden olmuş, ancak bu muhalefet 1790 yılında Joseph'in Brabant, Macaristan ve Bohemya'daki soyluların açık savunmaya geçmeleriyle kıyaslandığında çok fazla bir şey ifade etmemiştir. Bu topraklar, güçlü yerel kurumların (mevkiiler ve kurultaylar) sayesinde Joseph'in politikalarına karşı çıkabilmişler ve Joseph'in hükümdarlığı sırasındaki hükümdarlığının sonundaki birçok politikayı felç etmiştir.

Reformların uygulandığı şartlar, onlara yön veren önyargılar, reformlarının kazandıkları başarılar ve “aydınlanmacı” fikirleri barındırma ya da barındırma derecelerindeki farklılıklar model olarak alınabilecek “tipik” bir aydınlanma despotizmi olduğu fikrinin ne kadar yanıltıcı olduğunu göstermiştir. Reformcu politikalarla arzuların açıkça etkilediği Fransa yönetimi bu durumu onaylamıştır. Değişimin önündeki engeller çelişkili bir biçimde XIV. Louis'nin ölümünden sonra güçlenmiştir. Ayrıcalıklıların gerçek etkisi, Louis'nin ardılı (yönetimi krallığa bağlı bir azınlık olarak başlamıştı) döneminde artmış ve *parlement*lerde, kişisel çıkar ve tarihsel ayrıcalığı bozan kanunları eleştirme eğilimi çoğalmıştır. Tahtın sınırsız kanun koyma yetkisi fikrine karşı yeni ve artan bir direnç ortaya çıkmıştır. Fransa'nın uluslararası rolü, yüzyıl ilerledikçe mali yapısına giderek artan yükler bindirmiş ve reform konusu, yeni vergi gelirleri bulma (direncin artmasına neden olacak bir

uygulamadır) konusu içinde kristalleşmeye başlamıştır. Fransız monarşisi içinde reform tekliflerinin çoğu bu temele dayanmaktadır.

Fransa 1789 yılında, çelişkili biçimde, eleştirel ve ilerlemiş fikirlerin birleştiği, yayıldığı ve bu fikirleri uygulamaya geçirmenin en zor olduğu ülkedir. Bu konu, 18. yüzyıl sonundaki geleneksel monarşilerde Avrupa çapında görülen bir konudur. Reform ve modernleşmenin denendiği her yerde, edinilmiş tarihsel çıkarlar ve geleneksel toplum yapısı bir engel koymuştur. Ama mutlak monarşi hiçbir yerde bu sorunu çözecek gibi görünmemektedir. Tarihsel otoriteyi, kendisi de ona dayandığı için fazla sorgulayamamaktadır. Sınırsız kanun koyma yetkisi, 18. yüzyılda hâlâ sorgulanmaktadır. Tarihsel haklar kaldırılacaksa, mülkiyet de kaldırılamaz mıdır? Avrupa'nın en başarılı yönetici sınıfı olan İngilizlerin hiçbir şeyin kanuni haklar küresinin dışında, reform kapsamının dışında olmadığını, böyle devrimci bir fikrin kendilerine karşı kullanılabileceğini korkmadan kabul etmiş görünmelerine rağmen, bu soru makul bir sorudur.

Bu önemli özelliğe sahip olan aydınlanmış despotizm de daha önce hazırlanmış bir konuyu (bazı ülkelerde üç yüzyıldan fazla süren karmaşık politik evrim öyküsünün merkezinde devletin gücünün artmasının yatması konusu) içinde barındırır. Saati geri almayı deneyenlerin dönem dönem kazandıkları başarılar her zaman geçici olmuştur. En kararlı reformcuların ve en yetenekli devlet adamlarının bile günümüz bürokratlarının kesinlikle yetersiz bulacakları bir devlet işleyişi içinde çalışmak zorunda oldukları doğrudur. 18. yüzyıl devleti, kaynakları öncellerinden daha fazla seferber edebilmesine rağmen bunu hiçbir devrimsel teknik gelişim olmadan yapmak zorunda kalmıştır. 18. yüzyılın sonundaki iletişim olanakları, üç yüzyıl önce olduğu gibi rüzgâr ve kas gücüne bağımlıdır. 1790'larda kullanılmaya başlanılan "telgraf", sadece ipler çekilerek işletilen bir semafor sistemidir. Ordular, üç yüzyıl önceki ordularından sadece biraz daha hızlı hareket edebilmekteledir ve silahları gelişmiş olmasına rağmen bu silahları kullanma konusunda gelişmemişlerdir. Bugünküne benzeyen bir polis gücü hiçbir ülkede yoktur. Gelir vergisi sonradan ortaya çıkacaktır. Devletin yetkisindeki gözlemlenebilecek duruma gelmiş olan değişiklikler teknolojiye çok, fikirlerdeki değişiklikler sayesinde ve iyi bilinen kurumların etkilerinin artması sayesinde gerçekleşmiştir. 1789'dan önce, Büyük Britanya'yla yabancılara karşı, tebaasını kendini koruduğundan fazla koruyarak kendini tebaasıyla tanımlamakta başarılı olan Hollanda Cumhuriyeti hariç, halkın tamamının yönetim dilini anladığı düşünülebilen bir devlet yoktur. Atlantik'in doğusunda, yönetimin modern ulus devletlere benzediği başka hiçbir yer yoktur.

Büyük Güçlerin Yeni Dünyası

Temel biçimlerini 15. ve 16. yüzyılda alan ve günümüzde hâlâ var olan kurumlar, yerleşmiş diplomasi kurumlarıdır. Yöneticiler birbirlerine uzun mesajlar gönderip müzakerelerde bulunmuşlardır ama bunu yapmanın ve neler olduğunu anlamanın daima çok sayıda yöntemi olmuştur. Örneğin Çinliler, imparatorlarının dünyanın yöneticisi olduğu ve ona gönderilen bütün elçilerin tebaalarının ricalarını ya da övgülerini sunmak amacıyla gönderildiğini düşünmüşlerdir. Ortaçağ kralları birbirlerine özel kurallarla korunan ya da ara sıra elçilerin görevlerini yapan ve kendileri için özel bir tören düzenlenen haberciler göndermişlerdir. 1500 yılından sonra barış zamanında, bugün de hâlâ geçerli olan düzenli görüşmeler yöntemini kullanan ve görevli oldukları ülke hakkında kendi yöneticilerine bilgi veren elçiler görevlendirilmeye başlanmıştır.

Venedik büyükelçileri dikkat çekici ilk örneklerdir. Ticarete ve düzenli ilişkilerin kurulmasına bağımlı olan bir cumhuriyetin profesyonel diplomatların ilk örneklerini kullanması şaşırtıcı değildir. Bu ilk örnekten sonra çok şey değişmiştir. Diplomalara ayrıcalık ve dokunulmazlık verildikçe daha önceki temsilcilerin yaşadığı sıkıntılar yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Ayrıca antlaşmaların ve diğer diplomatik biçimlerin yapıları da kurallara bağlanıp ve düzenlenmiştir. Prosedür standartlaşmıştır. Bütün bu değişiklikler, faydalı olacaklarına inanıldığında yavaş yavaş gerçekleşmiştir ama büyükelçiler 1800 yılına kadar temsilcilik rolünü ücret almadan üstlenen asiller olduğu için profesyonel diplomatlık o tarihe kadar ortaya çıkmamıştır. Yine de diplomasinin profesyonelleşmesi başlamaktadır. Kişiler arasındaki feodal bağlar ve papayla imparatorun belirsiz üstünlüklerinin yerini 1500'den sonra yönetici güçler arasındaki yeni ilişkiler dünyasının alması bir diğer işarettir.

Yeni sistemin en dikkat çekici özelliği, dünyanın egemen devletler olarak bölündüğü varsayımına verdiği yeni ifadedir. Bu fikrin ortaya çıkması biraz zaman almıştır. 16. yüzyıl Avrupa'sı çağdaşları tarafından, her birinin kendi hükümdarı olan bağımsız bölgeler topluluğu olarak görünmemektedir. Her bölgenin kendi içindeki bileşenleri "ulusal" olarak adlandırılacak bir birlikten uzaktır. Bunun tek nedeni Kutsal Roma İmparatorluğu gibi geçmiş deneyimlerin hayatta kalabil-

mesi değildir. Nedenlerinden bir de erken modern Avrupa'nın yönetim prensibinin hanedancılık olmasıdır.

Avrupa'nın 16. ve 17. yüzyıldaki politik birimleri devletlerden çok mal mülktür. Bunlar saldırganlık, evlilik ve miras yoluyla toplanmış mülklerdir. Herhangi bir aile de benzer yollarla mülk sahibi olabilmektedir. Bu durumun sonuçları miras bir hükümdardan diğerine geçtikçe harita üzerinde görülecektir. Miras olarak kalan bölgede yaşayanların bu konu hakkında el değiştiren çiftliklerde yaşayan köylülerden fazla söyleyebilecekleri bir şey yoktur. Müzakereler ve evliliklerin olası sonuçlarıyla yapılan antlaşmaların ve veraset sırasının dikkatlice oluşturularak incelenmesinin nedeni hanedancılıktır.

Hükümdarlar hanedanlık çıkarlarının yanı sıra, din ve giderek artan bir oranda ticaret ya da zenginlik konularında da tartışıp savaşımlardır. Bazıları deniz aşırı topraklar da kazanmıştır. Bu kazanımlar işleri karıştırıcı bir etken olmuştur. Feodal üstünlüğün eski ilkelerine zaman zaman hâlâ başvurulabilmektedir. Ayrıca, yeni bölgelere yerleşmesi ya da milli duyguların uyanması gibi bu ilkelerin dışında da haritaları değiştiren etkenler daima var olmuştur. Yine de kabaca söyleyecek olursak, 16. ve 17. yüzyıldaki hükümdarların çoğu kendilerini, miras aldıkları hakları ve çıkarları kendilerinden sonrakilere geçirmekle yükümlü muhafızlar olarak görmekteledir. Bu konuda kendilerinden beklenenleri yerine getirmişlerdir, diğer insanların ve ailelerin tavırlarını kendi toplumlarında yansıtmışlardır. Bu silsile sadece ortaçağda çekiciliğini korumamış, 16. ve 17. yüzyıllarda hükümdarlık aile içinde devam etmiştir.

Avrupa'nın hanedanlık haritası 1500 yılında büyük bir dönüşüme uğrayacaktır. İki büyük aile sonraki iki yüzyıl boyunca o tarihte İtalya'da çatışmalara yol açtıkları gibi Avrupa'da da çatışmalara neden olacaktır. Bunlar Habsburg Hanedanlığı ve Fransa'da önce Valois, IV. Henry'nin tahta çıkmasından sonra da Bourbonlardır. Birincisi ağırlıklı olarak Avusturyalı ve ikincisinin merkeziyse daima Fransa olacaktır. İkisi de çok sayıda başka ülkeye hükümdarlar ve hükümdar eşleri gönderecektir. 16. yüzyıl başlarken kavgalarının ana nedeni Burgundy mirasıdır. İki hanedanlık da Avrupa'da daha etkili bir rol oynamaktan uzaktır. Aslında o dönemde bu iki hanedanlığın (daha eski olmalarına rağmen) güç olarak diğer hanedanlıklardan, örneğin ilk hükümdarı VII. Henry 1485 yılında İngiltere tahtına çıkan Galli Tudorlardan pek bir farkı yoktur.

Sadece İngiltere, Fransa ve belki de İspanya ve Portekiz gerçek bir ulusal uyum ve politik birlikteliği sağlayacak devletler olarak ayrılmaktadır. Nispeten daha önemsiz bir güç olan İngiltere gelişmiş bir örnektir. Ada ülkesi olan, istilaya uğrama tehlikesi olmayan ve 1492'den sonra Calais limanı haricindeki (1558 yılında kaybedilmiştir) kıta topraklarından kurtulmuş olan İngiltere'nin yönetimi olağandışı

bir biçimde merkezileşmiştir. Uzun “Güller Savaşı” düzensizliğinden sonra krallığın birliğini sağlamak konusunda kaygılı olan Tudorlar ulusal çıkarı hanedanlığın çıkarıyla bilinçli bir şekilde birleştirmiştir. Shakespeare milliyetçiliği dilini doğal sayılabilecek bir biçimde kullanmıştır (ve dinsel farklılıklardan pek bahsetmediğine dikkat çekilebilir). Fransa da milli birliğe giden yolda biraz ilerlemiştir. Valois–Bourbon Hanedanlığı, hükümdarlarının Fransa kralları olarak tam egemenlik uygulamadıkları bölgelerde dokunulmazlığa ve ayrıcalıklara sahip olmalarına rağmen Tudorlardan daha büyük sorunlara sahiptir. Tebaalarından bazıları Fransızca bile konuşamamaktadır. Yine de Fransa ulusal bir devlet olma yolunda ilerlemektedir.

İspanya da iki hükümdarı Katolik kralların torunu Habsburglu Charles, 1516 yılında I.Charles olarak akıl hastası annesiyle tahtı paylaşıp kadar birleşmemesine rağmen aynı yolda ilerlemektedir. Charles Kastilya’nın haklarını Aragona’nın haklarından ayırmak konusunda çok dikkatli davranmıştır ama İspanyol milliyeti tahtta kaldığı dönem boyunca kendi farkına varmıştır, çünkü Charles başlangıçta halkçı olmasına rağmen İspanya’nın milli kimliğini Habsburg Hanedanlığı içinde bulanıklaştırmış, İspanya’nın çıkarlarını hanedanlık amaçlarına ve zaferlerine feda etmiştir. Yüzyılın ilk yarısının önemli diplomatik olayı 1519 yılında V. Charles olarak Kutsal Roma İmparatoru seçilmesidir. Onun seçilmesi için uğraşan büyükbabası Maximilian’ın izinden gitmiş ve geçmişte yaptığı dikkatli evlilikler dünyanın o güne kadar gördüğü en uzak bölgelere yayılmış imparatorluğun başına geçmesini sağlamıştır. Annesinden İspanyol krallıklarını, böylelikle Sicilya’daki Aragona ve yeni keşfedilmiş Amerika’daki Kastilya haklarını almıştır. Maximilian’ın oğlu olan babasından Burgundy Dukalığı’nın bir parçası olan Hollanda’yı ve büyükbabasından Avusturya’nın Habsburg topraklarını, Franche–Comté’yle birlikte Tirol’ü, Alsace’ı ve İtalya’da birkaç yer almıştır. Bunlar dönemin en büyük hanedanlık birikimidir ve Bohemya’yla Macaristan tahtları da İmparator olarak Charles’ın yerini alacak kardeşi Ferdinand’ın elindedir. Habsburg üstünlüğü 16. yüzyılın büyük bölümü boyunca Avrupa politikasının temel gerçeğidir. Gerçek ve gerçek dışı hak iddiaları imparatorluk tacını taktığında sahip olduklarının listesinde görülebilir: “Romalıların kralı; İmparator adayı; semper¹ Augustus; İspanya, Sicilya, Kudüs, Balear Adaları, Kanarya Adaları, Hint Adaları ve Atlantik’in ötesindeki anakaraların kralı; Avusturya Arşidükü; Burgonya, Brabant, Styria, Karintiya, Carniola, Lüksemburg, Limburg, Atina ve Patras Dükü; Habsburg, Flanders ve Tirol Kontu; Burgonya, Hainault, Pfirt, Roussillon Saray Kontu; Alsace Prensi; Suabiya Kontu; Asya ve Afrika Lordu.

Bu unvan yığını bir milliyeti temsil etmemektedir. Pratik amaçlarla, iki ana bloğa ayrılmıştır: Hollanda’yı elinde bulundurması, Amerika’dan gelen altın kül-

1 Semper (Lat.): Daimi. (Çev.)

çeleri sayesinde zengin bir İspanyol mirası ve ailenin Almanya'daki üstünlüğünü devam ettirmek için o bölgede etkin bir rol oynanması gereken Habsburg toprakları. Charles imparatorluk tahtından baktığında bunlardan çok daha fazlasını görmüştür. Bu düşüncesini göstermek için kendine "Tanrı'nın sancaktar"ı adını vermiş ve Afrika'yla Akdeniz'de Türklere karşı savaşmış bir Hristiyan kahraman gibi davranmıştır. Kendi gözünde, diğer hükümdarlardan daha fazla ortaçağ imparatorudur; Hristiyanlığın lideridir ve yaptıklarından dolayı sadece Tanrı'ya karşı sorumludur. İmparatorluk tahtının bir diğer talibi, "İnancın Savunucusu" denilen Tudor Hanedanı VIII. Henry'den daha fazla hak iddia etmektedir. Almanya, İspanya ve Habsburg hanedanlarının çıkarları, Charles'ın kendi rolü hakkındaki görüşüne kurban edilecektir. Yine de elde etmeye çalıştığı şey olanaksızdır. Böyle bir imparatorluğu yönetmek bir hayaldir. Reformla 16. yüzyıldaki iletişim ve yönetim araçlarının yetersizliği nedeniyle herhangi bir insanın yapamayacağı kadar zordur. Üstelik Charles bu nafile amaç için aralıksız seyahat ederek tek başına yönetmeye çalıştığı imparatorluğunun hiçbir parçasının (Hollanda olmadığı müddetçe) evi olarak görülmemesini sağlamıştır. Arzusu ortaçağ dünyasının içinde bulunduğu durumu ve Charles'ın bunları yapmak için yanlış tarih seçtiğini gösterir.

Kutsal Roma İmparatorluğu'nun, tabii ki Habsburg ailesi kadar serveti yoktur. Ortaçağ geçmişinin en eski ve gerçekdışı biçimini içinde barındırmaktadır. Bu geçmişin en çok hissedildiği Almanya, imparator ve imparatorun tımar sahiplerinin temsil edildiği meclis altında birleşmiş görünen bir kaosun içindedir. Yedi seçici, Altın Boğa'dan¹ beri kendi bölgelerinde hemen hemen egemenlerdir. Ayrıca yüz tane bağımsız prens ve elliden fazla imparatorluk şehri vardır. Yaklaşık üç yüz ufak devletçik ve imparatorluğa bağlı küçük devletler ilk ortaçağ İmparatorluğu'ndan kalan yamalı haritayı tamamlamaktadır. 16. yüzyılın başında bu karışıklığı düzeltmek ve Almanya'ya ulusal bir birlik sağlamak için yapılan deneme başarısızlığa uğramıştır. Bu deneme önemsiz prensler ve şehirler için daha uygundur. Sadece yeni yönetim kurumları ortaya çıkmıştır. Charles'ın 1519 yılında imparator seçilmesi hiçbir suretle önceden belli olan bir sonuç değildir. İnsanlar haklı olarak geniş Habsburg topraklarındaki Alman çıkarlarının çiğneneceğinden ve görmezden gelineceğinden korkmuşlardır. (VIII. Henry'nin yeterli parayı ödeyebileceğine kimse inanmadığı için tek diğer önemli aday olan). Fransa Kralı'nın önüne geçmesi için seçicilere önemli rüşvetler verilmesi gerekmiştir. Habsburg Hanedanlığı'nın çıkarları bu olaydan sonra, hanedanlık 1806 yılında ortadan kalkana kadar, Kutsal Roma İmparatorluğu'ndaki tek birleştirici ilke olmuştur.

1 Altın Boğa : Altın mühürlü bir ortaçağ berati, özellikle imparator IV. Charles'ın 1356'da seçime giren prensler arasında verdiği ayrıcalık berati. (Çev.)

Avrupa'daki en dikkat çekici coğrafi birliklerden biri olan İtalya hâlâ çoğu despot prenslerin yönettiği ve bazıları dış güçlere bağlı olan bağımsız devletler olarak parçalanmış durumdaydı. Papa, kilise devletlerinde dünyevi bir hükümdardı. Aragon Hanedanlığı'ndan gelen Napoli kralı bu ülkeyi yönetiyordu. Sicilya bu kralın İspanyol akrabalarındı. Venedik, Cenova ve Lucca cumhuriyetti. Milano Sforza ailesinin yönettiği Po Vadisi'nin büyük bir dükalığıydı. Floransa teorik olarak bir cumhuriyetti ama 1509'dan sonra aslında eski bir bankacı aile olan Medicilerin ellerindeki bir monarşi halini aldı. İtalya'nın kuzeyinde, Savoy dukeleri Alpler'in diğer tarafında atalarından kalan topraklarından Piedmont'u yönetiyordu. Yarımadadaki bölünmeler yarımadayı çekici bir av haline getirdi ve aile ilişkilerindeki karışıklıklar Fransız ve İspanyol yöneticilere, bu bölgeye müdahale için gerekli bahaneyi sağladı. Avrupa diplomasi tarihinin 16. yüzyılın ilk yarısındaki ana konusu, özellikle İtalya'da, Habsburglarla Bourbonların rekabetiydi.

İtalya'da Fransızların 1494 yılında ortaçağ maceralarını ve akınlarını anımsatan (Haçlı Seferlerine benzeyen) istilasıyla başlayan Habsburg-Valois Savaşları 1559 yılına kadar sürdü. "İtalyan Savaşları" adı verilmiş toplam altı savaş vardı ve ilk çıktıklarında göründüklerinden daha önemliydi. Avrupa devletler sisteminin evriminde ayrı bir dönemi oluşturdular. V. Charles'ın tahta çıkması ve Francis'in imparatorluk seçimlerini kaybetmesi hanedanlar arasındaki rekabetin çizgilerini daha belirgin bir hale getirdi. İmparatorluğun yöneticisi Charles için Almanya'daki Luteriyen sorunu ilgi dağıtıcı vahim bir gelişmeydi, İspanya Kralı Charles içinse Almanya'nın gücünün azalmasının başlangıcıydı. Bu rekabet Fransızlara fakirleşme ve istila, İspanya İtalya'da hükümünü devam ettirdiği için Fransızların kralına sonunda hayal kırıklığı getirdi. Savaşlar nedeniyle İtalya'da yaşayanlar çeşitli felaketlere uğradı. Roma barbar istilaları döneminden sonra ilk defa (emirlere karşı gelen imparatorluk ordusu tarafından, 1527'de) yağmalandı ve İspanyol hegemonyası şehir cumhuriyetlerinin güzel günlerini sona erdirdi. Fransız ve Türk gemileri İtalya sahillerine birlikte saldırdı. Hristiyan birliğinin içi boş bir kavram olduğu Fransız kralının Sultan'la resmi bir ittifak kurmasıyla ortaya çıktı.

Belki bunlar sadece Osmanlılar için güzel yıllardı. Türklere karşı çoğunlukla tek başına bırakılan Venedik, Doğu Akdeniz'deki imparatorluğunun parçalanmaya başlamasını seyretti. İtalya'da hüküm sürme hayalinin ve Amerika'dan sonu yokmuş gibi gelen hazinelerin yarattığı hayallerin etkisinde kalan İspanya Fas'ta fethettiği bölgeleri tamamıyla bırakmıştı. V. Charles ve oğlu Afrika'daki girişimlerinde başarısızlığa uğradılar. Türkleri 1571 yılında İnebahtı Savaşı'nda yenmeleri anlık bir başarıydı ve Türkler üç yıl sonra Tunus'u İspanyollardan geri aldı. Osmanlılarla girilen savaşlar ve İtalya'daki Habsburg sorunu İspanya maliyesi için bile ağır bir yükü. V. Charles, ömrünün son yıllarında borç yüzünden kıpırdayamaz hale geldi.

1556 yılında, Almanya'daki dinsel tartışmalar konusunda Augsburg'da varılan ilk anlaşmadan hemen sonra, imparatorluğu Avusturya mirasını almış kardeşine ve İspanya hükümdarlığını İspanya'da doğup yetişmiş oğlu II. Philip'e bıraktı. Charles Hollanda'da doğmuştu ve imparatorluğunu sona erdiren tören Hollanda'da, Altın Post Salonu'nda yapıldı. Törenden ayrılırken genç bir soylu Orangeli William'ın omzuna yaslanarak ağladı. Habsburg mirasının bu bölünmesi 1550'lerdeki Avrupalıların arasındaki sınırı gösteren bir işaretti.

Bu gelişmenin ardından, Avrupa tarihinin yüzyıllarca sürecekt en karanlık dönemi geldi. Avrupalı yöneticiler ve halkları dönemin büyük bir sakinlik içinde açılmasından sonra 17. yüzyılda, 20. yüzyıla kadar eş görülmeyecek olan kin, bağnazlık, katliam, işkence ve acımasızlık sergilediler. İspanya'nın askeri üstünlüğü, Karşı Reform'un neden olduğu ideolojik çatışma, Fransa'nın ve uzun bir süre Almanya'nın iç dinsel kavgalarla paralize olmaları; İngiltere, Hollanda ve İsveç'te yeni güç merkezlerinin ortaya çıkması ve sonraki iki yüzyılda yaşanacak deniz aşırı çatışmaların ilk belirtileri bu döneme hâkim olan olgulardı. İspanya'nın gücünün azaldığı ve Fransa'nın kıtadaki üstünlüğünü devam ettirdiği ancak bu dönemin sona ermesiyle ortaya çıkacaktı.

En uygun başlangıç noktası Hollanda İsyanı'ydı. İsyan 1936-1939 yılları arasındaki İspanya İç Savaşı gibi bu olayın dışındaki devletleri de ideolojik, politik, stratejik ve ekonomik kavgaların içine çekti. İspanya, İtalya ve Flanders'tan gelebilecek İspanyol ordularının işgal tehlikesiyle karşı karşıya olan Fransa rahat olamazdı. İngiltere başka yönlerden kavganın içine çekildi. İngiltere, Protestan olmasına rağmen (yeni Protestan olmuştu) Philip, I. Elizabeth'le kesin bir ayrılığa gitmekten kaçınmaya çalışıyordu. Mary Tudor'la evlenerek kazandığı İngiliz çıkarlarını tekrar öne sürme şansını uzun süre feda etmek istemedi ve bunları elinde tutabilmek için ilk aklına gelen düşünce ikinci bir İngiliz kraliçesiyle evlenmek oldu. Üstelik, uzun bir süre ilgisini Osmanlılara karşı düzenlenen seferlere verdi. (Ama İspanyolların, İngilizlerin İspanyol İmparatorluğu'na rağmen korumsalık yapmalarına verdikleri karşılık İngiltere'deki milli ve dinsel duyguları harekete geçirdi.) İngiltere-İspanya ilişkileri 1570'ler ve 1580'lerde hızla bozuldu. Elizabeth iflasa gitmesini istemediği Hollanda halkına açıkça ve gizlice yardım etti ama bunu büyük bir istekle yapmadı. Bir hükümdar olarak zorbaları sevmiyordu. Dini doktrinlere de karşı çıkan Kraliçe Elizabeth'i tahttan indirmek için papalığın da onayını alan İspanyollar 1588 yılında büyük bir saldırı düzenledi. Bir İngiliz hatıra madalyasının üzerinde "Tanrı'nın nefesiyle dağıldılar" yazıyordu. Kötü hava İspanyolların planlarını bozdu ve İngiliz gemicileriyle topları (iki tarafın da hiçbir gemisi top ateşiyle batmamasına rağmen) İspanyol donanmasını felakete sürükledi. İspanya'yla yapılan savaş, İspanyol donanmasının kalan gemi-

leri limanlarına zar zor döndükten sonra da uzun süre devam etti ama tehlikenin büyüğü geçmişti. İngilizlerin büyük öneme sahip denizcilik geleneği neredeyse tesadüfen doğmuş oldu.

I. James, tebaasının İspanyol karşıtı önyargılarına rağmen barış yapıldıktan sonra yeni bir çatışmaya girmekten kaçındı. İngiltere, Hollanda isyanı on iki yıllık ateşkesten sonra yeniden alevlenip daha büyük bir çatışma olan Otuz Yıl Savaşları'na dahil olunca kıtadaki çatışmalara karışmadı. Bu savaşların özünde Almanya'daki imparatorluk otoritesini Karşı Reform'un zaferiyle birleştirip yeniden kurmak isteyen Habsburglar vardı. Bu gelişme Augsburg Barışı'nı ve dinsel olarak çoğulcu Almanya'nın hayatta kalmasını tartışılır duruma getirdi. Ayrıca, aşırı hırslı Habsburg Hanedanlığı'nı desteklemek olarak da görüldü. Karşıt akımlar bir kez daha ideolojik çatışma kalıbını karıştırdı. Habsburg ve Valois'nın 16. yüzyılda İtalya'yı tartışmış olduğu gibi, Habsburg ve Bourbon bir sonraki yüzyılda Almanya'yı tartıştı. Hanedanlık çıkarları Katolik Fransa'nın Katolik Habsburglara karşı sahaya çıkmasına neden oldu. "Kilisenin en büyük kızı" olduğu iddia edilen Fransa Alman prenslerinin haklarını savunmak için bir kardinalin liderliği altında Hollandalı Calvinistler ve Danimarkalı, İsveçli Luthercilerle ittifak yaptı. Bu arada, Orta Avrupa'nın büyük bölümünde mutsuz insanlar yarı bağımsız yerel diktatörlerin saçma arzularına ve hırslarına katlanmak zorundaydılar. Kardinal Richelieu, Fransa'nın yüzyıldan fazla bir süre uygulayacağı, Ren'in öte yakasını karıştırarak sorun çıkartma dış politikasının yaratıcısı olma iddiasını herkesten fazla taşıyabilirdi. Bundan şüphe hâlâ duyan vardiysa da, *Realpolitik*¹ ve *raison d'état*² yani egemen devlet menfaatinin basitçe ve ahlak kuralları hiçe sayılarak ileri sürülmesi çağının Richelieu'yle başladığı açıktı.

1648 yılında imzalanan ve Otuz Yıl Savaşı'nı sona erdiren Vestfalya Barışı bazı açılardan değişimin belgesiydi. Yine de geçmişin kaybolmakta olan izlerini taşıyordu. Bu durum ona avantajlı bir nokta sağlıyordu. Avrupa'daki din savaşları döneminin sonuydu. Avrupalı devlet adamları önemli sorunlarından biri olan halklarının dini geleceği sorununu genel bir anlaşmanın konusu yaptılar. Ayrıca bu anlaşma İspanya'nın askeri üstünlüğüyle V. Charles'ın imparatorluğunun yeniden kurulması rüyasının sonu anlamına da geliyordu. Habsburg tarihindeki bir dönem de böylece kapanıyordu. Almanya'da, Brandenburg Seçici Prensliği'nde, sonradan Habsburgların mücadele edeceği yeni bir güç ortaya çıktı ama Habsburgların Almanya'daki amaçlarının neden olduğu sinir bozukluğu İsveç ve Fransa'yı uğraştırdı. Burada geleceğin gerçek bir işareti vardı: Avrupa'nın Elbe'nin batısında

1 Realpolitik (Alm.): Herhangi bir ideale veya kurama bağlanmaksızın tamamıyla mevcut gerçeklere uyum sağlayarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmak anlamında kullanılan terim. (Çev.)

2 Raison d'état (Fr.): Ulusal çıkar. (Çev.)

kalan bölümünde Fransız üstünlüğünün görüldüğü bir dönem başlıyordu. Daha geniş bir bakış açısından Avrupa'nın doğudaki ve batıdaki güç dengesinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderinin ve küresel güç dağılımının, Avrupa diplomasisinin temelini teşkil eden konular haline geleceği bir dönemi açtı.

Kolomb'dan yüz elli yıl sonra İspanya, Portekiz, İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın denizaşırı imparatorluklara sahip oldukları dönemde bunların 1648 barışını yazanlar için pek bir önemi kalmamıştı. İngiltere müzakere merkezlerinin hiçbirinde temsil bile edilmiyordu. Savaşın ilk evresi sona erdikten sonra yaşanan olaylarla pek ilgilenmemişti. İç çatışmalarla ve İskoç komşularının neden olduğu sorunlarla meşgul olan İngiltere'nin dış politikası Avrupa'dan çok Avrupa dışına yönelmişti. Kısa süre içinde Hollandalılarla savaşa (1652-1654) girmesinin nedeni buydu. Cromwell, Hollanda halkına dünyada iki ülkenin de ticaret yapabileceği yeterli yer olduğunu söyleyerek kısa sürede barışı sağlamasına rağmen İngiltere ve Hollanda diplomasisi ticaret ve sömürge çıkarlarının etkisini diğer ülkelerden daha fazla sergiliyordu.

Fransa'nın kıta üzerindeki üstünlüğünün temelinde sağlam doğal avantajları vardı. Fransa Batı Avrupa'da en fazla nüfusa sahip ülkeydi ve bu basit gerçeklik Fransız askeri gücünü 19. yüzyıla kadar destekledi. Bu gücün karşısında durabilmek için uluslararası kuvvetlerin bir araya gelmesi gerekiyordu. Fransa modern gözle bakıldığında fakir bir halka, fakat önemli ekonomik kaynaklara sahipti ve XIV. Louis'nin yönetiminde gücünü ve prestijini artırma kapasitesi vardı. XIV. Louis'nin saltanatı resmi olarak 1643'te başladı ama kral 1661 yılında, yirmi iki yaşındayken, kendi işlerini yönetme niyetini duyurdu. İktidarı alması Fransız tarihinde olduğu kadar uluslararası tarihte de önemli bir olaydı. Louis krallığının değişiminin o güne kadar gelmiş en mükemmel sembolüydü. Dış politikası, hükümdarlığının diğer yönlerinden sadece böyle değerlendirmek daha uygun olduğu için ayrılabilir. Örneğin Versay binası sadece kişisel zevkinin bir örneği değil diplomasisine uygun prestijin bir binada sergilenmesiydi. İç ve dış politikası birbirlerinden ayrılabilir olmalarına rağmen, birbirleriyle ve ideolojiyle iç içeydi. Louis Fransa'nın kuzeybatı sınırının stratejik biçimini geliştirmek istedi ama Hollandalıları (Versay için yılda milyonlarca lale soğanı almasına rağmen) tüccar olarak küçümsedi, cumhuriyetçi olarak onaylamadı ve Protestan olarak onlardan nefret etti. Karşı Reform'un militan ruhu onda yaşıyordu. Hepsi bu kadar da değildi. Louis yasalara saygı gösteren bir adamdı (krallar böyle olmak zorundaydı) ve yaptıklarının sorumluluğunu alacak yasal haklara sahip olması onu rahatlatıyordu. Yayılmacı bir dış politikanın arka planında bu yatıyordu. Bu politika sonunda ülkesine pahalıya patlamasına rağmen Fransa'yı 18. yüzyılın yarısında istediğini yapabilecek bir üstünlüğe taşıdı, Fransızların hâlâ özlemle andığı bir efsane yarattı.

Louis'nin gelişmiş sınır isteği İspanyol Hollanda'sını ve Franche-Comté'yi hâlâ elinde bulunduran İspanya'yla çatışma anlamına geliyordu. İspanya'nın yenilmesi Hollandalılarla savaşa giden yolu açtı. Hollandalılar bölgelerini kaybetmediler ama savaş 1678 yılında, Louis'nin dış politikadaki zirve noktası olarak değerlendirilen bir barışla sona erdi. Artık bu barıştan sonra dikkatini Almanya'ya çevirebildi. Bölgesel fetihlerin ötesinde imparatorluk tahtını istiyordu ve bunu almak için Türklerle ittifak yapmaya istekliydi. Hollanda yöneticisi Orange Hanedanlığı'ndan William'ın 1688 yılında, karısı Mary Stuart'ı babasının yerine İngiliz tahtına geçmesi için İngiltere'ye götürmesi dönüm noktası oldu. Bu tarihten itibaren Louis için İngiliz Kanalı'nın öte yakasında, hoşgörülü Stuart krallarının yerine yeni ve ısrarcı bir düşman ortaya çıktı. Hollandalı William en önemli Protestan ülkenin kaynaklarını yaygın bir alanda kullanabilirdi ve İngiltere, Cromwell döneminden sonra ilk defa, Avrupa devletlerinin Louis'ye karşı oluşturduğu askeri ittifaka asker gönderdi (Papa bile gizlice bu ittifaka katılmıştı). Kral Williams Savaşı (Augsburg İttifakı Savaşı olarak da geçer) Fransa kralının kibirli hırsına karşı çıkmak için İspanya ve Avusturya'yı, ayrıca Avrupa'nın Protestan devletlerini bir araya getirdi. Bu savaşı sona erdiren barış Fransa kralının taviz vermek zorunda kaldığı ilk barışı.

İspanya kralı II. Charles 1700 yılında çocuğu olmadan öldü. Hasta ve zihin özürlü bir kral olduğu için bu Avrupa'nın uzun süredir beklediği bir gelişmeydi. Ölümü büyük bir tehlikeye ve fırsata neden olacağı için büyük bir diplomatik hazırlık yapılmıştı. Hanedanlık mirası tehlikedeydi. Geçmişte yapılan evliliklerin sağladığı ittifaklardan kaynaklanan iddialar, Habsburg İmparatoru'yla XIV. Louis'nin (bu konuda hakkındaki haklarını torununa devretmişti) konuyu tartışacağı anlamına geliyordu. Herkes konuyla ilgileniyordu. İngilizler İspanyol Amerikası'ndaki ticarete ne olacağını, Hollandalıların İspanyol Hollandası'nın kaderini öğrenmek istiyordu. Bölünmemiş bir mirasın Bourbon ya da Habsburg'a gitme ihtimali herkesi telaşlandırdı. V. Charles'ın imparatorluğunun hayaleti yeniden ortaya çıktı. Bölüşüm anlaşmaları daha önceden yapılmıştı ama II. Charles'ın vasiyeti tüm İspanyol mirasını Louis'nin torununa bıraktı. Louis, daha önceden yaptığı anlaşmaları bir kenara bırakarak bunu kabul etti. Ayrıca sürgüne gönderilmiş taht talibi Stuart Hanedanlığı'ndan III. James'i tanıyarak İngilizleri kızdırdı. Kısa süre içinde İmparator, Hollanda Cumhuriyeti ve İngiltere arasında Büyük İttifakı kuruldu ve on iki yıllık savaşın sonucunda Louis'nin, şartlarını kabul etmek zorunda kaldığı İspanyol Mirası Savaşı başladı. İspanya ve Fransa tahtlarının hiçbir zaman birleşmemesini garanti altına alan antlaşmalar (Utrecht Barışı) 1713 ve 1714 yıllarında imzalandı. İspanya'nın ilk Bourbon kralı, Hint Adaları'nı alıp tazminat olarak imparatora verilen ve ileride Fransa'dan gelebilecek saldırılara karşı Hollanda halkına bir savunma hattı sağlayan Hollanda bölgesini bırakarak İspanya tahtına

çıktı. Avusturya ve İtalya da avantaj sağladı. Fransa denizaşırı bölgelerde Büyük Britanya'ya (İngiltere'nin 1707 yılında İskoçya'yla birleşmesiyle bu ismi almıştı) tavizler verdi. Stuart Hanedanı Fransa'dan kovuldu ve Louis İngiltere'deki Protestan mirasını tanıdı.

Bu önemli olgular yetmiş beş yıl sonraki Fransız Devrimi'ne kadar Batı kıta Avrupası'nın istikrarını sağladı. Herkes bundan hoşnut değildi (imparator İspanya tahtındaki hakkından vazgeçmeyi reddetti) ama Alpler'in kuzeyindeki Batı Avrupa'nın ana yapısı önemli, ölçüde 1714'te olduğu gibi kaldı. Belçika tabii ki yoktu ama Avusturya Hollanda'sı şu andaki sınırlarının büyük bir bölümünü ele geçirmişti ve Hollanda Cumhuriyeti modern Hollanda'yla aynıydı. Fransa Franche-Comté'yi ve XIV. Louis'nin kazandığı Alsace'la ve Lorraine'i, 1871'le 1918 yılları arası hariç, elinde tutacaktı. İspanya ve Portekiz 1714'ten sonra şu anki sınırları içinde ayrı bir şekilde kalacaktı; hâlâ geniş sömürge imparatorluklarına sahiplerdi ama ikinci derecede bir güç olmalarına olanak sağlayabilecek potansiyel güçlerini hiçbir zaman kullanamayacaklardı. Büyük Britanya batıdaki yeni büyük güçtü. İngiltere 1707'den itibaren, yöneticileri Hanover Seçicileri olduğu için 1714'ten sonra kıtayla kişisel bağlantı kurmasına rağmen eski İskoç tehdidi konusunda endişe duymadı. Alplerin güneyindeki karışıklığın sona ermesi biraz daha uzun sürdü. Hâlâ birleşmemiş olan İtalya, Avrupa hanedanlarının temsilcilerinin yarım kalmış işleri tamamlamak ve hanedanlık rekabeti döneminden kalanları ele geçirmek için bir devletten diğerine geçtiği bir başka otuz küsur yıllık belirsizlik dönemine girdi. 1748'den sonra yarımada sadece tek önemli yerel hanedanlık, Alpler'in güneyinde Piedmont'u ve Sardunya Adası'nı yöneten Savoy Hanedanlığı kalmıştı. Papalık devletlerinin, sadece bir tane hanedanlık devleti olmasına rağmen, 15. yüzyıldan itibaren İtalyan monarşisi olarak değerlendirildikleri ve zayıflayan Venedik, Ceno-va ve Lucca cumhuriyetlerinin İtalyan bağımsızlığının parçalanmış sancağını tuttukları doğrudur. Diğer devletlerde yabancı yöneticiler vardı.

Batı'nın politik coğrafyası bu durumda uzun süre kaldı. Bunun nedeni, devlet adamlarının mümkün olduğu kadar uzun bir süre, henüz sona ermiş olan çatışmaya yeniden girmek istememeleriydi. 1713 Antlaşması ilk defa, anlaşmayı imzalayanların güç dengesiyle barışı koruma amaçlarını gösterdi. Böyle faydalı bir amaç politik düşünme biçimindeki önemli bir yenilikti. Böyle bir gerçekçilik için bazı nedenler vardı; savaşlar her zamankinden daha masraflı hale gelmişti ve 18. yüzyılda diğer güçlere karşı dış yardım almadan savaşabilecek iki devlet olan Büyük Britanya ve Fransa bile zorlanmıştı. İspanyol Mirası Savaşı'nın sona ermesi de gerçek sorunlara etkili çözümler getirdi. Yeni bir çağ başlıyordu. 20. yüzyıl politik haritasının büyük bir bölümü Batı Avrupa'da, İtalya hariç, görülebiliyordu. Hanedancılık dış politika prensibi olarak ikinci derece öneme sahip olmaya başlıyordu. Milli politikalar çağı,

en azından hanedanlarının çıkarlarını ülkelerinin çıkarlarından ayıramayacaklarını hisseden bazı prensler için başlamıştı.

Bunların hiçbiri, Ren Nehri'nin doğusu (Elbe'nin daha doğusu) için geçerli değildi. O bölgelerde önemli değişiklikler olmuştu ve 1800'den önce başkası da olacaktı. Kökenleri 16. yüzyılın başı gibi uzun bir geçmişe dayanıyordu. Avrupa'nın doğu sınırları o dönemde Habsburg Avusturya'sı ve 14. yüzyılda bir evlilikle oluşturulmuş, Jagiellonların yönettiği Polonya-Litvanya Krallığı tarafından savunuluyordu. O dönemde Doğu Avrupa politikasının en önemli gerçeği olan Osmanlı gücüne direnmenin Venedik Deniz İmparatorluğu'nu paylaştılar.

“Doğu Sorunu” tabiri henüz bulunmamıştı; bulunmuş olsaydı Avrupa'yı İslam'a karşı savunma sorunu anlamına gelecekti. Türkler 18. yüzyıl gibi geç bir döneme kadar zaferler kazanmaya ve fetihler yapmaya devam ettiler ama sonra son güçlerini de harcadılar. İstanbul'u ele geçirdikten sonra iki yüzyıl boyunca, Doğu Avrupa diplomasisi ve stratejisinin şartlarını belirlediler. Bu ele geçirmenin ardından, yüzyıldan uzun bir süre deniz savaşları ve Türklerin yayılması devam etti. Bundan en büyük zararı Venedik gördü. Diğer İtalyan devletleriyle karşılaştırıldığında uzun süre zengin kalan Venedik önce askeri sonra ticari gücünü kaybetti. Ticari gücünü kaybetmesine neden olan askeri gücünü kaybetmesi, 1479 yılında İyonya Adaları'nı alan ve Karadeniz'de ticaret yapmak için yıllık bir ücret koyan Türklerle yaptıkları uzun süreli savaşın sonucuydu. Venedik iki sene sonra Kıbrıs'ı almasına ve önemli bir üsse çevirmesine rağmen 1571 yılında bu ülkeyi yeniden kaybetti. Venedik 1600 yılına gelindiğinde (imalatçıları sayesinde) hâlâ zengin bir devlet olmasına rağmen Hollanda Cumhuriyeti, hatta İngiltere seviyesinde bir ticaret gücü değildi. İlk önce Antwerp ardından Amsterdam Venedik'i geçti. Türklerin başarısı 17. yüzyılın başlarında kesintiye uğradı ama sonra yeniden devam etti. Venedikliler 1669 yılında Girit'i kaybettiklerini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Ukraynalıların Türklerin hükümrانlığını kabul etmelerine ve Polonyalıların Podolia'yı bırakmak zorunda kalmalarına rağmen Türklerin 1664 yılında fethettikleri Macaristan, Avrupa'da aldıkları son bölge olacaktı. Türkler 1683 yılında ikinci Viyana kuşatmasına başladı (birincisi yüz elli yıl önceydi) Avrupa iki yüzyıldan uzun bir süredir yaşadığı en tehlikeli durumla karşı karşıya kalmışa benziyordu. Aslında gerçek durum böyle değildi. Bu kuşatma Viyana'nın karşılaşacağı son kuşatma olacaktı, çünkü Osmanlı gücünün büyük günleri geride kalmıştı.

Aslında Macaristan'ın fethedilmesiyle başlayan çaba, uzun süredir sorun yaşayan bir gücün son gayretiydi. Osmanlı ordusu en son askeri teknolojiyi takip etmiyordu. 17. yüzyıl savaş alanlarının belirleyici silahı olan sahra topçularına yeterli sayıda sahip değildi. Türkler deniz savaşlarında kadırgaların eski mahmuzlama ve bordalama taktiklerine bağlı kalmıştı ve Atlantik ülkelerinin gemiyi yüzen bir top bataryası olarak kullanma tekniği karşısında gittikçe daha başarısız oluyorlardı.

Türklerin gücü fazla abartılmıştı. Almanya, Macaristan ve Transilvanya'da Protestanlığı kurtarmıştı ama Avrupa ve Afrika'da olduğu kadar (Irak'ı 1639 yılında Perslerden alarak neredeyse tüm Arap-İslam dünyasını Osmanlı yönetimine dahil ettiği) Asya'da da çakılıp kalmıştı ve bu durum yetersiz ya da yeteneksiz hükümdarlar yüzünden gevşeyen bir yapı için önemli bir sorundu. Büyük bir vezir yüzyılın ortasında gevşeyen yapıyı toparlamış ve son saldırıları mümkün kılmıştı ama imparatorluğun doğasında olan ve bu yüzden düzeltemeyeceği zayıflıklar vardı.

Politik birlikten çok yağmalamak için askeri işgal gerçekleştiren Osmanlı İmparatorluğu, sürekli olarak yayılmak ve yeni vergiyle insan gücü kaynaklarını toplamak zorundaydı. Üstelik, sadakatlerini kazanamayacağı tebaalara tehlikeli bir biçimde bağımlıydı. Osmanlılar *millet* sistemi içinde kendi yetkilileri tarafından yönetilen Müslüman olmayan toplumların geleneklerine ve kurumlarına çoğunlukla saygı gösterirdi. Bunların arasında en önemlileri Yunan Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudilerdi ve hepsinin kendi düzenleri vardı. Örneğin Yunan Hristiyanlar özel bir kelle vergisi ödemek zorundaydı ve İstanbul'daki kendi patrikleri tarafından yönetiliyorlardı. Yağmalama düzeninin desteklenmesi için yapılan bu düzenlemeler daha alt seviyelerde yerel toplulukların liderleri tarafından yapılıyordu. Bu düzen, paşalar bağlantısızlık ve etkisizliğin ortasında kendi yuvalarını yaptıkça tebaaların fazla güçlenmesine neden oldu. Sultan'a bağlılıklarını azalttı, hatta iyice uzaklaşmalarına neden oldu.

Avrupa'nın İslam'a karşı saldırıya geçmeden önce son savunmasını yaptığı 1683 yılı güzel bir simgesel tarih olmasına rağmen görüldüğü kadar tehlikeli bir an değildi. Türklerin gücü bu tarihten sonra, 1918'de İstanbul ve eski Osmanlı'nın merkezi olan Anadolu'yla sınırlanana kadar neredeyse hiç ara vermeden gerileyecekti. Polonya Kralı John Sobieski'nin Viyana'yı kurtarmasının ardından Macaristan yüz elli yıllık Osmanlı yönetiminden sonra bağımsızlığını ilan etti. Başarısız bir sultanın 1687 yılında tahttan indirilmesi ve hapsedilmesi Türklerin zayıflığına çare olmadı. Macaristan 1699 yılında, Osmanlıların mağlup olarak imzaladıkları ilk barış anlaşmasından sonra resmen Habsburg egemenliği altına girdi. Transilvanya, Bukovina ve Karadeniz sahilinin büyük bir bölümü sonraki yüzyılda Osmanlı yönetiminden çıktı. 1800 yılına gelindiğinde, Ruslar Osmanlı'nın Hristiyan tebaasının korunması konusunda özel bir hak iddia etmişler ve bir ayaklanma çıkarmayı denemişlerdi. Osmanlı yönetimi 18. yüzyılda Afrika ve Asya'da da zayıfladı. Osmanlı Halifeliği aynı yüzyılın sonunda biçimsel olarak korunsada gerileme dönemindeki Abbasi Halifeliği'ne benziyordu. Fas, Cezayir, Tunus, Mısır, Suriye, Mezopotamya ve Arabistan farklı derecelerde bağımsız ya da yarı bağımsız hale geldiler.

Osmanlı mirasının vârisleri ya da Osmanlı İmparatorluğu parçalanırken en sert darbeleri indirenler Doğu Avrupa'nın geleneksel muhafızları olan Polonya-Litvan-

ya milletler topluluğu ve Habsburglar değildi. Polonyalılar bağımsız bir devlet olma günlerinin sonuna yaklaşıyordu. Litvanya ve Polonya'nın kişilere dayalı birliği, iki ülke olarak gerçek bir birliğe çok geç dönüşmüştü. Jagiellon Hanedanlığı'ndan gelen son kral 1572 yılında vâris bırakmadan ölünce taht sadece teorik olarak değil pratikte de seçmeli hale geldi. El konulması gereken geniş bir bölge ortaya çıkmıştı. Kralın ardılı bir Fransız oldu ve Polonya'daki nüfuzlu kişiler ve yabancı krallar sonraki yüzyıl boyunca kendi ülkeleri Türklerin, Rusların ve İsveçlilerin devam eden baskısı altında zor günler geçirirken her seçimi tartıştılar. Polonya bu düşmanlara karşı ancak bu düşmanlar başka bölgelerde utanç yaşayınca başarılı oldu. İsveçliler, Otuz Yıl Savaşları sırasında Polonya'nın kuzey sınırından çekildiler ve Polonya'nın son sahili 1660 yılında teslim edildi. İç bölünmeler de artmıştı. Karşı Reform Polonyalı Protestanlara dini baskı getirdi ve serf isyanlarıyla Ukrayna'da Kazak ayaklanmaları çıktı.

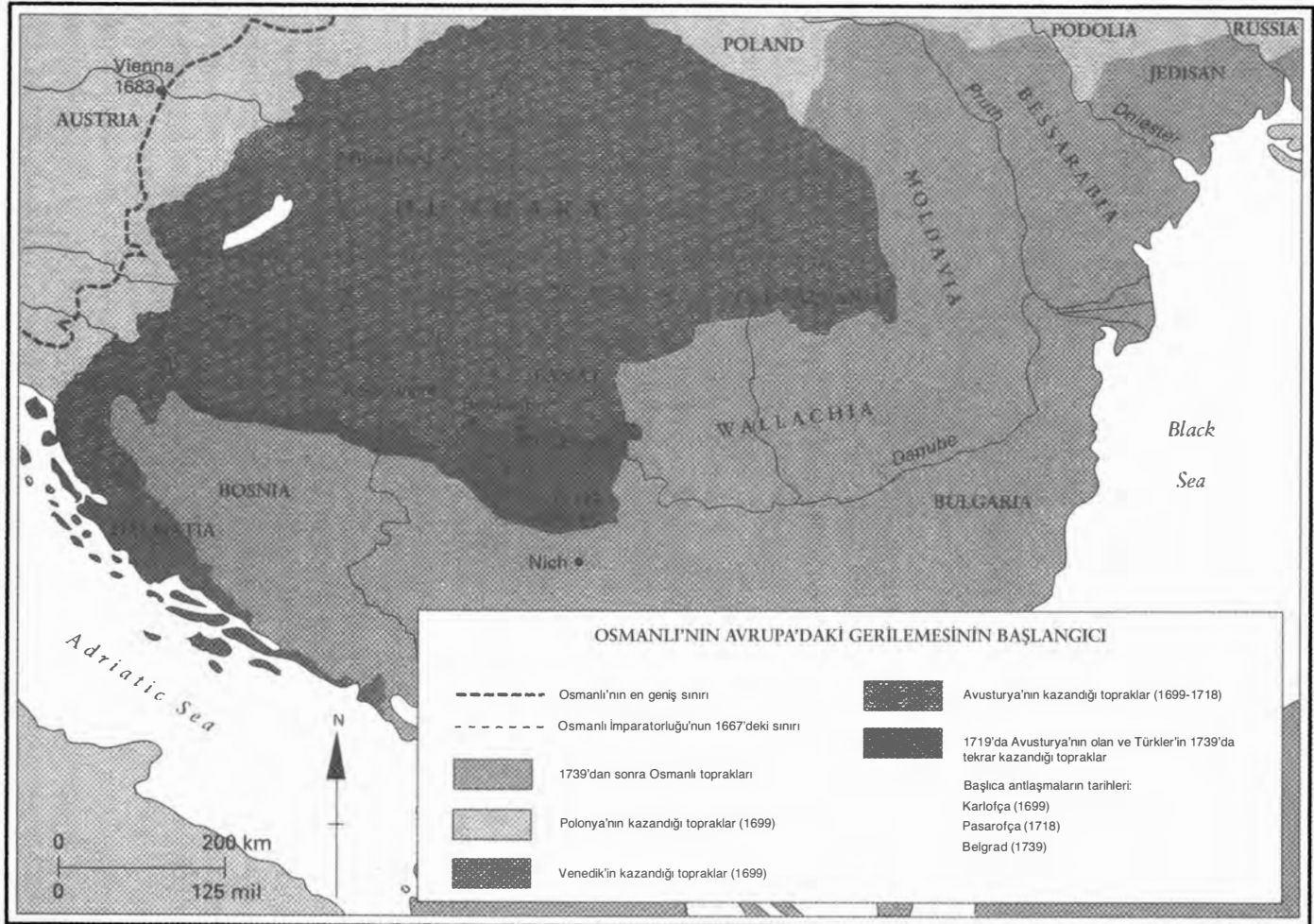
Kahramanlıklar gösteren John Sobieski, yabancı hükümdarların komplolarının sonucunda seçilmeyen son kraldı. Önemli zaferler kazanmış ve Polonya'nın nadir rastlanan ve merkezileşmeden uzak yapısına önderlik etmeyi başarmıştı. Seçilmiş kralların toprak sahiplerinin yasal güçlerini dengeleyecek çok az yasal güçleri vardı. Düzenli orduları yoktu ve soylular ya da nüfuzlu kişiler arasındaki ayrılıkçılar istediklerini almak için silahlı isyan (konfederasyon) çıkaracak olsalar kendi askerlerinden başka güvenebilecekleri kimse yoktu. Krallığın merkezi parlamenter yapısı olan mecliste, yapılacak reformların önünde oy birliği engeli vardı. Coğrafi olarak düzgün tanımlanmamış, dinsel olarak bölünmüş ve bencil kırsal aristokratların yönettiği Polonya'nın hayatta kalabilmesi için önemli reformlar gerekiyordu. Polonya modernleşen dünyadaki bir ortaçağ toplumuydu.

John Sobieski bunu değiştirmek için hiçbir şey yapamazdı. Polonya'nın toplumsal yapısı reforma şiddetle direniyordu. Aristokratlar ya da nüfuzlu kişiler olağanüstü zengin birkaç büyük ailenin önemli müşterileriydiler. Klanlardan biri olan Radziwilllerin İrlanda'nın yarısı büyüklüğünde mülkleri ve Varşova'daki sarayı gölgede bırakacak bir sarayları vardı; Potockilerin mülkleri yaklaşık 17.000 km²'yi (Hollanda Cumhuriyeti'nin neredeyse yarısı) kaplıyordu. Daha küçük toprak sahipleri böyle büyük ailelerin karşısında duramazdı. Onların mülkleri 1700 yılında Polonya'nın onda birinden azdı. Yasal olarak Polonya "ulus"unu oluşturan yaklaşık bir milyon soylunun çoğu fakirdi ve bu nedenle konfederasyon kurma ya da meclisi manipüle etme güçlerinden vazgeçmek istemeyen nüfuzlu kişilerin sözünden çıkmıyorlardı. Bu yığının en altında, 1700 yılında hâlâ toprak sahiplerinin emrinde olan, kendilerinden beklenen feodal yükümlülüklerle karşı aralıksız mücadele eden, Avrupa'nın en sefil birkaç köylü nüfusundan biri olan Polonya köylüleri vardı. Kasabalar kuvvetsizdi. Toplam nüfusları soylu nüfusunun ancak yarısı ka-

dardı ve 17. yüzyıldaki savaşlarda perişan olmuşlardı. Yine de Prusya ve Rusya'da geri kalmış tarımsal ve feodal altyapılarına dayanarak hayatta kaldılar. Polonya üç doğu devleti arasında tamamen batmış tek devlettir. Seçim prensibi kendi hanedanlıklarını büyütme içgüdüleri olan Polonyalı Tudorların ya da Bourbonların ortaya çıkmasını engelliyordu. Polonya 18. yüzyıla yabancı bir kralın, 1697'de John Sobieski'nin yerine seçilen, kısa süre içinde İsveçliler tarafından indirilen ve sonra Ruslar tarafından yeniden tahta çıkartılan Saksonya prensinin yönetiminde girdi.

Rusya doğudaki yeni önemli güçtü. Milli kimliği 1500 yılında zorlukla fark ediliyordu. Polonyalılar ve İsveçliler daha önce görmüş olmalarına rağmen pek çok Batılı devlet adamı potansiyelini ancak iki yüzyıl sonra görebildi. Dünyadaki en kuvvetli iki devletten biri olarak ortaya çıkması için hızlı ve etkileyici bir çaba harcaması gerekiyordu. Büyük İvan'ın Rusya'nın geleceğinin zemin planını hazırladığı Avrupa çağının başlangıcında, böyle bir sonuç akıllara bile gelmiyordu ve bu durum uzun süre devam edecekti. "Çar" unvanını resmi olarak taşıyan ilk kişi Büyük İvan'ın 1547 yılında tahta çıkan torunu IV. İvan'dı. Bu unvanın taç giyme töreninde verilmesi, Moskova Knezliği'nin büyük prensinin pek çok insanı yöneten bir imparator olduğu anlamına geliyordu. "Korkunç" lakabını almasına neden olan acımasız gücüne rağmen Avrupa meselelerinde önemli bir rol oynamadı. Rusya sonraki yüzyılda bile o kadar az biliniyordu ki bir Fransız kralı yazdığı bir mektubu on yıl önce ölmüş olan bir çara göndermişti. Gelecekteki Rusya'nın biçimi yavaş yavaş belirleniyordu ve Batı bunun neredeyse hiç farkında değildi. Rusya'nın toprakları Büyük İvan'dan sonra bile kesin olarak belli değildi. Türkler Güneydoğu Avrupa'ya girmişti. Türklerle Moskova Knezliği arasında bağımsızlıklarını şiddetle savunan Kazakların yaşadığı Ukrayna vardı. Güçlü komşuları olmadığı için bunu kolaylıkla yapıyorlardı. Rusya'nın doğusundaki Ural Dağları teorik olarak olsa da gerçekte pek de öyle olmayan zorlu bir sınır sağlıyordu. Rusya'nın hükümdarları düşmanlarla çevrili bir bölgede kendilerini yalıtılmış hissetmeyi her zaman daha uygun buldular. Doğal sınırlarını ya da müşterilerinin koruyuculuğunu içgüdüsel olarak aradılar.

İlk adımlar Büyük İvan'ın, Rusya stratejik merkezini kuran kazanımlarının güçlendirilmesi olmalıydı. Ardından kuzeydeki el değmemiş bölgelere girilmesi geldi. Korkunç İvan tahta çıktığında, Rusya'nın küçük bir Baltık sahili ve Beyaz Deniz'e kadar uzanan, çok az sayıda ve dağınık biçimde ilkel insanın yaşadığı ama Batıya bir yol açan geniş toprakları vardı. Arkhangelsk Limanı 1584 yılında kuruldu. İvan Baltık cephesinde pek bir şey yapamadı ama 1571 yılında Moskova'yı yakan ve güya bu süreçte yüz elli bin kişiyi katleden Tatarlara karşı başarılı oldu. Tatarları Kazan ve Astarhan'dan çıkarıp Volga boyunca yönetimi eline geçirerek Moskova Knezliği'nin gücünü Hazar Denizi'ne taşıdı.

İvan'ın yönetiminde başlayan başka bir önemli hamle de Urallar'dan geçerek Sibirya'ya doğru oldu ve fetihten bir yerleşim amacıyla yapılan Uralları boydan boya geçmekti. Rus cumhuriyetinin büyük bir bölümü günümüzde bile Asya'dadır ve bu dünya gücü iki yüzyıl boyunca çarlar ve ardılları tarafından yönetilmiştir. Bu sonuca giden ilk adımlar, sonradan Sibirya sınırındaki önemli konulardan biri olacak gelişmenin ironik beklentileriydi: Urallar'ın ötesine yerleşen ilk yerleşimciler görünüşe göre Novgorod'dan gelen siyasi mültecilerdi. Bunların ardından gelenlerin arasında serflikten kaçanlar (Sibirya'da hiç serf yoktu) ve zulüm görmüş Kazaklar vardı. 1600 yılına gelindiğinde Urallar'ın yaklaşık 1000 km ötesinde Rus yerleşimleri vardı ve devletin kürklerden vergi almasını sağlayan yetenekli bir bürokrasi tarafından denetleniyorlardı. Amerikan sınırındaki nehirlerden daha önemli olan nehirler bölge için kilit bir önem taşıyordu. Elli yıl içinde bir adam yükleriyle birlikte, nehir aracılığıyla, Urallar'ın 500 km doğusundaki Tobolsk'dan 5000 km uzaklıktaki Okhotsk Limanı'na sadece üç kayık değiştirerek gidebilir hale geldi. Buraya geldiğinde, Japonya'yı oluşturan adalar zincirinin en kuzeyindeki ada olan Sakhalin'den (Land's End ve Antwerp arasındaki deniz geçidi kadar uzun bir deniz geçidi) sadece 750 km uzakta olacaktı. 1700 yılına gelindiğinde Urallar'ın doğusunda iki yüz bin yerleşimci vardı. O tarihten sonra Çinlilerle Nerchinsk anlaşması yapmak mümkün hale geldi ve bildiğimiz kadarıyla bazı Ruslar Çin'in fethinden bahsediyordu.

İvan'ın ölümünden sonra yaşanan "Sıkıntılar Çağı"ndaki tehlikeler ve isyanlar Batı'da, sonucunda Baltıkların kaybedilmesine, hatta Litvanyalılar ya da Polonyalıların Moskova'yla Novgorod'u işgal etmesine neden olan olaylar yaratmasına rağmen Doğu bu gelişmelerden fazla etkilenmedi. Rusya 17. yüzyılın başlarında hâlâ önemli bir Avrupa gücü değildi. İsveç artan gücünü Rusya üzerinde kullandı ve çarlar, 1654-1667 arasındaki büyük savaşa kadar Smolensk ve Küçük Rusya'yı geri alamadılar. Aldıktan sonraysa 1812'ye kadar kaybetmediler. Haritalar ve anlaşmalar bu tarihten sonra batıdaki Rusya'yı gerçekçi bir biçimde tanımlamaya başladı. Rusya 1700 yılına gelindiğinde ilk Karadeniz istihkâmı olan Azov'u almıştı ve güneybatı sınırı, önemli bir tarihsel şehir olan Kiev'i ve doğu sahilinde yaşayan Kazakları içine alarak Dinyeper'in batı sahili boyunca uzanıyordu. Kazaklar Polonyalılara karşı çarın korumasını istediler ve Sovyet dönemine kadar süren özel, yarı özerk yönetim anlaşmaları yaptılar. Rusya'nın pek çok kazancı, uzun süredir Türklerle ve İsveç'le savaşan Polonya'nın zararına olmuştu ama Rus orduları 1687 yılında Osmanlılara karşı savaşan Polonyalılara destek verdiler. Bu tarihsel bir andı: 1918'de imparatorluklar ortadan kalkana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarına yönelik Rus saldırılarına nasıl bir sınır getirilebileceği konusunda Avrupalı devlet adamlarını endişelendiren klasik Doğu Sorunu'nu başlatmıştı.

Rusya'nın yapılanması büyük oranda politik bir hareketti. Bu sürecin motoru ve

merkezindeki güç monarşiydi. Ülkenin varlığını önceden belirleyecek bir ırk birliği ve kesin sınırlarını belirleyecek bir coğrafi tanımı yoktu. Ortodokslukla birleştiyse diğer Slavlar da Ortodoks'tu. Kişisel nüfuz bölgelerinin ve çarların gücünün artması bir ulus oluşturulmasının anahtarıydı. Korkunç İvan yönetim reformları yaptı. Moskova Knezliği prenslerinin Tatarlarla savaşmak için zorla asker topladığı sistem Korkunç İvan'ın döneminde soylulara mülklerinin karşılığında askerlik hizmeti yapma zorunluluğu getirilerek geliştirilmeye başladı. Bu sistem Polonya kralının İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth'i Rusların Batı'nın teknik yeteneklerine sahip olmaları durumunda yenilemez bir hale gelecekleri konusunda uyarmasına neden olan bir ordunun kurulmasını sağladı; tehlike uzaktaydı ama bu ileri görüşlü bir uyarıydı.

Devletin varlığını devam ettirmesini tehdit etmeseler de zaman zaman aksaklıklar yaşandı. Rurik Hanedanlığı'ndan gelen son çar 1598 yılında öldü. Soylu ailelerle Polonyalı müdahaleciler arasındaki taht mücadeleleri ve tahta çıkma teşebbüsleri yeni bir hanedanlıktan gelen ilk çar olan Michael Romanov 1613 yılında ortaya çıkana kadar sürdü. Romanov, babasının gölgesi altında yaşamış zayıf bir hükümdar olmasına rağmen Rusya'yı üç yüz yıl boyunca, çarlık yıkılana kadar yönetecek olan bir hanedanlık kurdu. Ardılları rakip soyluları püskürtüp ve bu soyluların en güçlüleri olan ve Korkunç İvan'ın engellediği bir gücü yeniden hayata geçirmek isteyen *boyar*ları aşağıladılar. Konumlarını aşan tek potansiyel iç rakip kiliseydi. Kilise 17. yüzyılda hizipleşme yüzünden zayıflamıştı ve 1667 yılında patrik, çarla girdiği bir tartışma yüzünden mevkiini kaybedince Rus tarihinde önemli bir adım atılmış oldu. Rusya'da kilise yetkilileri çekişmesi olmayacaktı. Rus Kilisesi bu tarihten itibaren, yasal ve yasal olarak, işin ehli olmayan bir memura bağlandı. İnananlar arasında mevcut Ortodoksluğa karşı çok sayıda spontane kuramsal ve ahlâki muhalefet görülecek, uzun süre devam eden ve kültürel olarak çok önemli olan gizli dinsel muhalefet *raskol*¹ başlayacak, bu muhalefet ileride politik muhalefeti besleyecekti ama Rusya, Batı Avrupa'da çok yaratıcı bir güç olan devlet ve kilise çatışmasını reform hareketini bildiğinden daha fazla bilmeyecekti.

Sonuç olarak devam eden Rus yönetim biçimi çarlık otokrasisinin geçirdiği son evrim oldu. Temel özellikleri; açık yasal kontrollerle sınırlanmamış yarı kutsal bir hükümdarda vücut bulması, bütün tebaasının ona borçlu olduğu hizmete yapılan vurgu, arazi sahipliğinin bu fikre bağlanması, kilise hariç bütün kurumların devletten geldiği ve bağımsız yapıları olmadığı fikri, güçlerin ayrılmaması, büyük bir bürokrasinin gelişmesi ve askeri ihtiyaçların üstünlüğüydü. Bu özelliklerin tamamı, listeleyen bilim insanının da işaret ettiği gibi, başlangıçta yoktu ve hepsi de her zaman eşit biçimde işlemedi. Bununla birlikte çarlığın, ortaçağda kasabaların, krallık içindeki mülklerin, loncaların ve çok sayıda başka yapının, sonradan üze-

1 Raskol (Rus.): Parçalanma, ayrılma. (Çev.)

rine meşrutiyetin inşa edileceği ayrıcalıkları ve özgürlükleri kurmuş olduğu Batı Hristiyanlığındaki monarşiden farklı olduğunu açıkça gösterdiler. Eski Moskova Knezliği'nde en yüksek memurun "köle" ya da "uşak" anlamına gelen bir unvan taşıdığı dönemde komşuları Polonya-Litvanya'da bu statünün karşılığı "vatandaş"tı. XIV. Louis bile gücünü Tanrı'dan aldığına inanabilmesine ve eşsiz bir yetkiye sahip olmak istemesine rağmen yetkisinin haklar, din ve ilahi hukuk tarafından sınırlandırıldığını her zaman kabul etti. Yine de tebaası onun mutlak kral olduğunu biliyordu ve bir despot olmadığından eminlerdi. İngiltere'de, üzerinde parlamento kontrolünün olduğu farklı bir monarşi geliyordu. İngiliz ve Fransız monarşileri birbirlerinden farklı olmalarına rağmen ikisi de çarlıkta düşünülemeyecek pratik ve teorik sınırlamaları kabul etti. Rusya'nın hiç bilmediği bir Batı geleneğinin izini taşıyorlardı. Rus aristokrasisi var olduğu süre boyunca Batı'da despotizmi tanımlayan bir ibare olarak kullanılacaktı.

Yine de bu durum Rusya için uygundu. Altında yatan tavırlar Rusya için hâlâ uygun gibidir. 18. yüzyıl sosyologları büyük, durgun ülkelerin despotizmi tercih ettiklerini ileri sürerlerdi. Bu fazla basit bir görüştü ama Rusya gibi çok sayıda doğal bölgeyi ve çok sayıda farklı halkı içinde barındıran, büyük bir ülkede gizli, merkezden uzak eğilimler her zaman vardı. Günümüze kadar yaşanan olaylar bu farklılığı yansıtmıştır. Rusya, sınırlarındaki düşmanların ülke içindeki farklılıklardan yararlanmasını istemiyorsa merkeze büyük bir bağlılık içinde bir arada kalmalıydı.

Boyarların aşağılanması yönetici aileyi en üst seviyede tek başına bıraktı. Rus soyluları 17. yüzyılda toprakla ve sonradan serflerle ödüllendirilen hizmetler sayesinde kazandıkları soyluluk yüzünden giderek daha fazla devlete bağımlı hale geldiler. Çıkartılan Rütbelere Listesi'yle bütün ülkeye otokraziye hizmet etme şartı getirildi. Bu gelişme bütün soylu kategorilerini tek bir sınıfta birleştirdi. Soylulara getirilen yükümlülükler hayat boyu devam ediyordu, 18. yüzyılda kademe kademe azaldılar ve sonunda tamamen kaldırıldılar. Yine de hizmet soyluluğa giden yol olarak kalmaya devam etti ve Rus soylular diğer ülkelerdeki soylulardan farklı olarak hükümdarlarının sahip olduğu bağımsızlığa hiçbir zaman sahip olamadılar. Soylulara yeni ayrıcalıklar verildi ama kapalı bir kast ortaya çıkmadı. Soyluluk yeni soyluların katılması ve doğal artışla büyüdü. Bazı soylular çok fakirdi çünkü Rusya'da büyük evlat hakkı ya da meşruta yoktu ve mülk üç ya da dört nesil için tekrar tekrar bölünüyordu. 18. yüzyılın sonuna doğru pek çok soylunun yüzden az serfi vardı.

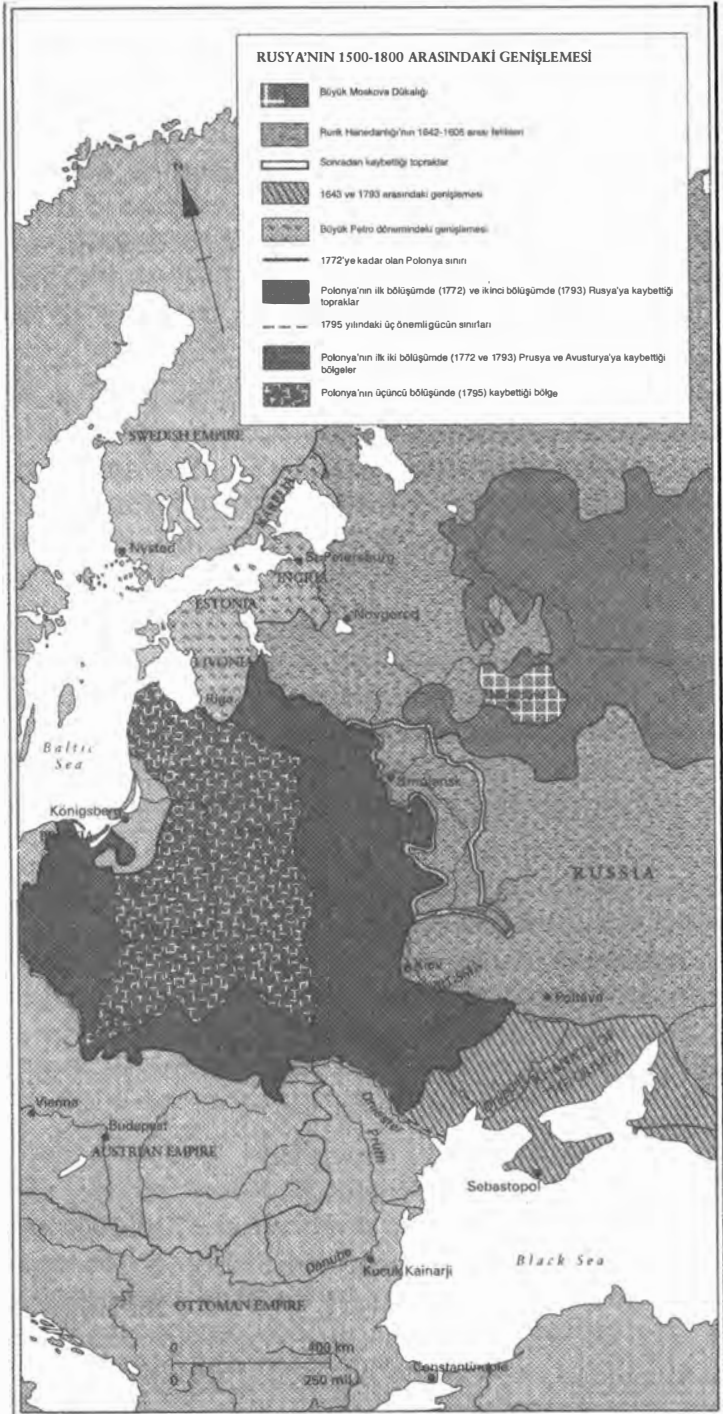
Rusya'nın tüm hükümdarları arasında otokraziyi en unutulmaz şekilde kullanan ve karakterini en derinden biçimlendiren çar Büyük Petro'ydu. Henüz on yaşında bir çocukken tahta çıktı ve öldüğünde Rusya'da silinemez bir iz bırakmıştı. Bir yönden, 20. yüzyılın geleneksel toplumları modernleştirmek için acımasızca uğraşan güçlü adamlarına benziyordu ama döneminin hükümdarlarından pek de far-

kı yoktu. Tüm dikkatini savaşta zafer kazanmaya verdi (Rusya, Büyük Petro'nun yönetiminde sadece bir yıl savaşmadı) ve bu hedefe giden yolun Batılılaşma ve modernleşmeden geçtiğini kabul etti. Amacı, Batılılaşma ve modernleşme yolunu açacak reformların arkasındaki itici güç olacak bir Rus Baltık sahili kazanmaktı. Böyle bir sürece sempatik yaklaşmasının nedeni çocukluğunu Moskova'nın, yabancı tüccarların ve onların maiyetlerinde bulunanların yaşadığı "Alman" mahallesinde geçirmiş olması olabilir. Batı Avrupa'ya 1697-1698'de yaptığı meşhur yolculuk teknolojiye gerçekten ilgi duyduğunu gösterdi. Zihnindeki yurttaşlarını modernleştirme isteğini yine zihnindeki onları komşularından duyduğu korkulardan tamamen kurtarma isteğinden muhtemelen ayırmadı. Onu harekete geçirenlerin kesin dengesi nasıl olursa olsun, reformları ideolojik bir mihenk taşı rolünü oynadı. Ruslar kuşaklar ilerledikçe geçmişe korkuyla bakacaklar ve Petro'nun yaptıklarını ve bu yaptıklarının Rusya için ne anlama geldiğini uzun uzun düşüneceklerdi. Bu Ruslardan birisi 19. yüzyılda şunları yazdı: "Büyük Petro sadece boş bir sayfa buldu... bu sayfanın üzerine Avrupa ve Batı sözcüklerini yazdı."

En kolay kıymet biçilebilen başarısı topraklarını genişletmesiydi. Kamçatka'ya ve Buhara vahalarına seferler düzenlemesine ve öncellerinin Tatarlara ödediği vergiyi kesmesine rağmen en büyük arzusu Batı'da denize ulaşabilmektir. Karadeniz donanması inşa ederek Azov'u topraklarına kattı (ama Polonyalıların ve İsveçlilerin yarattığı tehlikeler yüzünden sonradan bırakmak zorunda kaldı). İsveç'le Baltık Denizi'ne ulaşabilmek için yaptığı savaşlar ölüm kalım mücadelesiydi. Çağdaşlarının bu savaşların sonuncusuna verdiği isimle Büyük Kuzey Savaşı 1700'de başladı ve 1721'e kadar sürdü. Dünya çok önemli bir şeylerin olduğunu, dünyadaki en iyi ordu olan İsveç kralının ordusu 1709 yılında kendi ülkelerinden uzak bir bölge olan Ukrayna'nın ortasındaki Poltava'da, komutanları Kazaklarla ittifak kurmaya çalışırken çok kötü bir yenilgi alınca fark etti. Petro, saltanatının geri kalanı boyunca bunu dünyanın kafasına iyice soktu ve Rusya bu savaştan sonra yapılan barış antlaşmasıyla Baltık sahiline, Livonya'ya, Estonya'ya ve Karelya kıstağına sağlam bir şekilde yerleşti. İsveç'in büyük güç olduğu günler sona ermişti; ülke yeni bir büyük gücün ilk kurbanı olmuştu.

Fransız *Almanach Royale*'i¹ bundan bir yıl önce, ilk defa Romanovları Avrupa'nın hanedanlık aileleri arasında saydı. Zafer Batı'yla daha fazla bağlantı kurmanın yolunu açmıştı ve Petro barışın geleceğini önceden görerek 1703 yılında, İsveçlilerden aldığı topraklar üzerinde, iki yüzyıl boyunca Rusya'nın başkenti olacak yeni ve güzel şehir St. Petersburg'u inşa etmeye başlamıştı. Politik ve kültürel çekim merkezi Moskova Knezliği'nden Rusya'nın Batı'nın gelişmiş toplumlarına en yakın sınırına kaymıştı. Rusya'nın Batılılaşması artık daha kolay olabilirdi. Bu, geçmişten önemli bir kopuştu.

1 *Almanach Royale* (Fr.): Kraliyet almanagi. (Çev.)

Moskova Knezliği bile Avrupa'dan tamamen soyutlanmamıştı. Büyük İvan'ın evliliğinin ayarlanmasına Batı kilisesine döneceğini ümit eden bir papa yardım etmişti. Komşuları olan Katolik Polonyalılarla ilişkiler aralıksız devam etti ve İngiliz tüccarlar I. Elizabeth döneminde Moskova'ya gittiler (İngiliz gümüşçülerin eserleri bugün Kremlin'de sergilenmektedir). Ticaretin sürmesiyle Batı'nın bilgi ve tecrübesi zaman zaman Rusya'ya geldi. Avrupalı hükümdarların ilk daimi elçilikleri 17. yüzyılda açıldı ama Ruslar arasında şüpheli bir tavır daima mevcuttu. Daha sonraki dönemlerde de olduğu gibi yabancı yerleşimcileri ayrı tutma çabaları vardı.

Petro, geleneği bir kenara koydu. Uzmanların (gemi yapım ustaları, silah döküm-cüleri, öğretmenler, kâtipler ve askerlerin) Rusya'ya gelmesini istiyordu ve bunlara ayrıcalıklar verdi. Yönetim konusunda eski, babadan kalma aile yönetimini kaldırdı ve yeteneklerine göre seçilen bürokratlar sistemini kurmaya çalıştı. Teknik becerileri öğretmek için okullar ve o güne kadar papazların öğretilerine bağlı olan Rusya'ya bilim fikrini tanıtmak için Bilimler Akademisini kurdu. Pek çok önemli reformcu gibi, yüzeysel olarak değerlendirilebilecek reformlar için büyük bir enerji harcadı. Saray mensuplarının Avrupa kıyafetleri giyilmesi emredildi; eski uzun sakallar kısaltıldı ve kadınlara, halk içine çıkarken Alman modasına uygun giysiler giymeleri söylendi. Rusya gibi geri kalmış bir ülkede bu tür psikolojik şoklar kaçınılmazdı. Petro'nun yapmaya çalıştığı reformlar konusunda hiçbir müttefiki yoktu ve bu reformları hızlı bir biçimde yapmalıydı. Reformlar otokratik güce dayanıyordu. Boyarların eski Duma'sı kaldırıldı ve yerine atanmış kişilerden oluşan bir parlamento kuruldu. Petro, toprak sahipliği ve devlet gücüyle egemenlik ve egemenlikle mülk arasındaki bağları çözmeye başladı. Rusya'yı yeni, çok uluslu bir imparatorluk kimliğine doğru ilerletti. Karşı çıkanlar acımasızca bastırıldı fakat zihinlerdeki muhafazakâr kasti dağıtmak Petro için daha zor oldu. Petro'nun emrinde sadece modern bir yönetim için yeterli olmayan, yönetim aygıtı ve muhabere vardı.

Rusya'nın başarılı modernleşmesinin en çarpıcı göstergesi yeni askeri gücüydü. Bir diğeri kilisenin devletin bir dairesi konumuna indirilmesiydi. Daha karışık denemeleri yapmak daha zordur. Rusların büyük bir çoğunluğu Petro'nun açıkça sadece teknisyenleri ve üst sınıftan bazı kişileri etkileyen eğitim reformundan faydalanmadı. Bunun sonucu St. Peterburg'a odaklanmış, yeterince Batılılaşmış yüksek soylular sınıfı oldu. Bu sınıfın üyeleri 1800'e gelindiğinde büyük ölçüde Fransızca konuşuyorlar ve zaman zaman Batı Avrupa'da yükselen düşünce akımlarıyla ilgileniyorlardı. Taşralı soylular çoğunlukla bunlara kıızıyorlardı. Geri kalmış halk denizi içindeki bir kültür adası gibiydiler. Soylular uzun bir süre yeni okullardan ve akademilerden faydalanmadılar. Rus halk yığınları cahil kaldı. Okuma yazma öğrenenler bunu genellikle köy papazlarından yetersiz bir seviyede öğrenmişlerdi ve çoğunlukla sadece bir nesil bunu yapmıştı. Okuryazar bir Rusya için 20. yüzyıla kadar beklenmesi gerekiyordu.

Rusya'nın toplumsal yapısı da gitgide ülkenin sınırlarını çizme eğilimi gösterdi. Ülke serflığı kaldıran son Avrupa ülkesi olacaktı Hristiyan ülkeler arasında sadece Etiyopya, Brezilya ve Amerika Birleşik Devletleri zorunlu emeği daha uzun süre devam ettirdi. Serflik 18. yüzyılda neredeyse her yerde gerilerken Rusya'da yayıldı. Bunun temel nedeni emeğin topraktan daha az olmasıydı. Rusya'da mülklerin değeri toprağın büyüklüğüyle değil o toprağa bağlı "canlar"ın yani serflerin sayısı ile hesaplanıyordu. Serflerin sayısı, çarların soyluları memnun etmek için üzerindeki köylülerle birlikte toprak vermeyi uygun gördüğü 17. yüzyılda arttı. Bu serfler borçları yüzünden toprak sahiplerine bağlılardı ve çoğu bu borçları ödeyebilmek için toprak sahibinin kölesi oldular. Bu arada kanun serflere gittikçe artan kısıtlamalar getirdi ve serflik gitgide ekonomik yapının temelini oluşturdu. Serfleri geri alma ve elinde bulundurma konusundaki yasal haklar giderek arttı ve Petro, kafa vergisi ve askere alma sorumluluğunu toprak sahiplerine verince toprak sahipleri bu hakları kendi çıkarlarına kullandılar. Ekonomi ve yönetim böylelikle Rusya'da hiçbir Batı ülkesinde olmadığı kadar iç içe geçti. Rus aristokratlar çara karşı görevlerini yerine getirerek babadan oğula geçen devlet memurlukları aldılar.

18. yüzyılın sonunda bir toprak sahibinin serfine ölüm cezası vermek dışında yapamayacağı bir şey yoktu. Ağır işlerde çalışma zorunlulukları yoksa keyfi olarak para cezası alabilirlerdi. Çok sayıda serf Sibiry'a kaçırıyordu ya da kadirgelerde çalışmak için gönüllü oluyordu. Rus halkının yaklaşık yarısı 1800 yılında toprak sahiplerinin kölesiydi, kalanların büyük bölümü neredeyse aynı hizmetler konusunda Taht'a karşı yükümlüydü ve tahtın kendilerini soylulara verme tehlikesi her zaman vardı.

Yeni topraklar kazanıldıkça bu topraklarda yaşayanlar daha önce serflikle hiç tanışmamış olsalar da serf konumuna düştü. Sonuç büyük bir atalet ve daha katı bir toplum oldu. Rusya'nın sonraki yüzyıl boyunca karşı karşıya kalacağı sorun yüzyılın sonunda görülüyordu: Ekonomik ve politik taleplerin serflığı giderek hoş görülemez hale getirdiği ama serflikin mevcut durumunun önemli reform sorunları çıkardığı bir dönemde bu kadar büyük bir nüfusla ne yapılacaktı? Filin üzerindeki bir adam gibiydi. Gittiği sürece sorun yoktu ama inmeye çalıştığında sorun çıkıyordu.

Zorunlu emek ekonominin belkemiği haline gelmişti. Rus toprağı, 18. yüzyılda yerleşime açılmaya başlanan ünlü Kara Topraklı Bölge¹ hariç, zengin değildi ve en verimli topraklarda bile tarım yöntemleri kötüydü. Periyodik kıtlık ve salgın dönemleri doğal denge sağlayıcılar olmalarına rağmen üretim hızı 20. yüzyıla kadar nüfusun artış hızına yetişemedi. Nüfus 18. yüzyılda yaklaşık ikiye katlandı. Otuz altı milyonluk nüfusun yaklaşık yedi milyonu yeni bölgelerin kazanılmasıyla, geri kalanıysa doğal olarak artmıştı. Bu nüfus artış oranı bütün Avrupa ülkelerinin nüfus artış oranlarından fazlaydı. Bu nüfusun sadece yirmi beşte biri şehirlerde yaşıyordu.

1 Kara Topraklı Bölge: Ukrayna'dan Güney Sibiry'a kadar uzanan bölge. (Çev.)

Yine de Rus ekonomisi yüzyıl boyunca önemli bir gelişme kaydetti ve serflikten sanayileşme için faydalanma konusunda benzeri yoktu. Bu durumun Petro'nun kesin başarılarından biri olduğu düşünülebilir. İlk iki Romanov Hanedanı döneminde bazı başlangıçlar olmasına rağmen Rus sanayileşmesini bir plan dahilinde başlatan Petro'ydu. Etkisinin hemen görülmediği doğrudur. Rusya çok geri kalmış bir seviyeden başladı ve 18. yüzyılda hiçbir Avrupa ekonomisi hızlı büyüme kapasitesine sahip değildi. Hububat üretimi artmasına ve Rusya 18. yüzyılda tahıl (ileride Rusya'nın başlıca dış ticaret ürünü olacaktı) ihraç etmeye başlamasına rağmen bu gelişmeler eski bir yöntem olan daha fazla toprağı tarıma açma yöntemi ve belki de fazla ürünlerin toprak sahibi ve vergi tahsildarı tarafından daha başarılı bir şekilde toplanmasıyla elde edildi. Köylünün tüketimi azaldı. Bu durum imparatorluk döneminin büyük bir bölümünde devam etti. Köylünün üzerine binen yük eziciydi: Köylüler, Büyük Petro döneminde ürünlerinin yüzde 60'ını vergi olarak veriyordu. Verimliliği artıracak teknikler yoktu ve giderek sertleşen sistem düşük verimliliğin devam etmesine neden oldu. Tipik Rus köylüsü, 19. yüzyılın ikinci yarısında bile, işten sonra kendisine kalan kısa zamanı toprak sahibinin kiraladığı dağınık arazilerin birinden diğerine gitmekle geçiriyordu. Çoğunlukla sabanı yoktu ve ürünlerin toprak kazılarak çıkartılması gerekiyordu.

Bu zirai temel Rusya'yı büyük bir güç haline getiren askeri çabayı ve sanayileşmenin ilk evresini yine de bir şekilde destekledi. 1800 yılına gelindiğinde Rusya en fazla pik demir üreten ve en fazla demir cevheri ihraç eden ülkeydi. Bu gelişmeye en büyük katkıyı sağlayan kişi Petro'ydu. Rusya'nın maden kaynaklarının önemini anlayıp bunları değerlendirecek yönetim aygıtını kurdu. Araştırmalara başladı ve bu araştırmalardan faydalanmak için ülke dışından madenciler getirdi. Madencilği geliştirmek için topraklarındaki maden kaynaklarını gizleyen ve kullanımlarını engellemeye çalışan toprak sahipleri için ölüm cezası çıkarıldı. Bu kaynaklara ulaşmak için iletişim hatları geliştirildi. Rus sanayisinin merkezi yavaş yavaş Urallar'a doğru kaydı. Baltık Denizi Petro'nun ölümünden birkaç yıl sonra su yoluyla Hazar Denizi'ne bağlandı.

Üretim tüm yüzyıl boyunca Rusya'nın avantajlı bir ticaret dengesi kurmasını sağlayan maden işleme ve kereste sanayii çevresinde büyüdü. Petro'nun yönetimi döneminde yüzden az olan fabrika sayısı 1800 yılına gelindiğinde üç bini aşmıştı. Rusya iç gümrük engellerinin kaldırıldığı 1754'ten sonra dünyadaki en büyük serbest ticaret bölgesi haline geldi. Devlet serf emeği ya da tekeller sağlanması konusunda olduğu gibi bu konuda da Rus ekonomisini biçimlendirmeye devam etti. Rus sanayisi teşebbüsten değil kurallardan doğdu. Sanayileşme Rusya'nın toplumsal gerçeğinin tabiatına ters düştüğü için böyle olmak zorundaydı. İç gümrük engelleri yoktu ama uzun mesafeli iç ticaret de yoktu. Rusların çoğu 1800'de de 1700'de olduğu gibi küçük bir üretim için zanaatçılara bağlı ve para ekonomisinin pek görülmediği, kendi kendi-

ne yeten yerel topluluklarda yaşıyorlardı. Bazı “fabrikalar” zanaatçıların bir araya gelerek oluşturduğu yapılarıydı. Pek çok yerde hizmetlerin temelinde kiralık işgücü değil emekçilerin çalıştırılması vardı. Dış ticaret hâlâ yabancı tüccarların elindeydi. Kaynaklarından faydalanılması için devletin verdiği hibeler ve serfler maden sahiplerini cesaretlendirmesine rağmen böyle bir cesaretlendirmeye ihtiyaç duyulması başka yerlerde etkili olan büyüme isteğinin Rusya’da olmadığını gösterir.

Devletin getirdiği yeniliklerde Petro’ndan sonra önemli bir gerileme oldu. Aynı hız yakalanamadı. Bürokrasinin kaybettiği gücü tekrar yakalamasını sağlayacak kadar eğitilmiş insan yoktu. Petro vârisini açıklamamıştı (kendi oğlunu işkenceyle öldürmüştü). Onun ardından tahta çıkanlar önemli soylu ailelerin düşmanlığıyla karşılaştılar ve Petro’nun güçlü karakteriyle uyguladığı terörü sergileyemediler. Petro’nun torunu 1730 yılında ölünce hanedanlık sırası kesintiye uğradı. Hükümdarlar hizipleşmelerden faydalanabilirlerdi ve Petro’nun torununun yerine yeğeni Anna’nın geçmesiyle Romanovlar tahtı yeniden aldı. Anna’yı tahta, öncellerini tahakküm altına almış olan soylular geçirmiş olsa da Anna kısa sürede bu soyluları bastırdı. Petro’nun ölümünden sonra Moskova’ya alınan yönetim merkezi (muhafazakârlar çok memnun olmuştu) simgesel olarak yeniden St. Peterburg’a taşındı. Anna ülke dışında doğmuş bakanların yardımını aldı. Bu yönetim biçimi Anna 1740 yılında ölene kadar yeterince iyi işledi. Onun ardılı ve çocukluk çağındaki büyük yeğeni (yirmi yıl sonra öldürülene kadar hapiste kalacaktı) tahtı Büyük Petro’nun, muhafız alaylarının ve yabancılardan rahatsız olan Rusların desteğine güvenen kızı Elizabeth’e bıraktı. Ondandır 1762 yılında, tahta bir yeğeni geçti ve feragat etmek zorunda bırakılana kadar altı ay ülkeyi yönetti. Tahttan indirilen çarı öldüren soylunun metresi olan II. Katerina, öldürülen kurbanın dul eşi olarak tahta çıktı III. Petro’yla evlendikten sonra II. Katerina adını almış olan bu Alman prensesi Petro gibi “Büyük” sıfatıyla anıldı.

Katerina’nın etrafında oluşturduğu ihtişam yaptığı pek çok şeyi maskeleydi ve çağdaşlarının çoğunu aldattı. Sakladığı şeyler arasında tahta çıkarken izlediği kanlı ve şüpheli yol da vardı. İlk hamleyi yapmasaydı belki de kocasının yerine o kurban olacaktı. Her ne olursa olsun, onun ve öncellerinin tahta çıkış şartları otokrasinin Petro’ndan sonra ne kadar zayıfladığını gösterdi. Hükümdarlığının ilk bölümü hassas bir süreçti. Hatalarından faydalanacak güçlü çıkar grupları vardı ve kendini yeni ülkesiyle özdeşleştirmesine rağmen (Lutherci inancını bırakıp Ortodoksluğa geçtiğini duyurmuştu) bir yabancıydı. “Ya yok olacağım ya da yöneteceğim,” demişti ve çok etkili bir yönetim gösterdi.

Katerina’nın saltanatı Büyük Petro’nun saltanatından daha görülmeye değer olmasına rağmen yenilikçi gücü daha azdı. O da okullar kurup sanatı ve bilimi destekledi. Aralarındaki fark Petro’nun, gelişmelerin pratik etkileriyle ilgilenmesiydi.

Katerina aydın düşünürlerin prestijini saray ve kanunlarla yükseltmeyi tercih etti. Gerçek şartlar gerici olmasına rağmen görünüş çoğunlukla ilericiydi. Kanunlarla ilgili retorik ülkeyi yakından gözlemleyenleri kandıramadı. Gerçeklik rejimi eleştirme cesaretini göstermiş olan Rusya'nın ilk muhalif entelektüeli olarak görülen genç Radişev'in sürgün edilmesiyle kendini gösterdi. Katerina'nın gösterdiği reformcu istekler, saltanatı devam ettikçe ve dış sorunlarla ilgilendikçe zayıfladı.

Soyluların yetkilerini ve ayrıcalıklarını değiştirip bozmayı reddetmesi ne kadar tedbirli olduğunu gösterir. Adaletin yerel uygulaması konusunda toprak sahiplerine daha fazla yetki veren ve serflerin, efendilerinden talepte bulunma hakkını ellerinden alan bir çariçeydi. Yönetim Katerina'nın otuz dört yıllık saltanatı boyunca toprak sahiplerinin serfleri üzerindeki yetkilerini kötüye kullanmalarını sınırlamak için sadece yirmi kere harekette bulundu. Bunlardan en önemlileri, devlete hizmet zorunluluğunun 1762 yılında kaldırılması ve Petro'nun soylulara karşı uyguladığı politikaların yarım yüzyıl gerilemesini tasdikleyen haklar belgesiydi. Soylular şahıs vergisi, bedensel ceza ve asker beslemekten muaf ve sadece soylular tarafından yargılanabilir (ve mevkileri ellerinden alınabilir) hale geldiler, fabrikayla maden açmak için münhasır hak kazandılar. Toprak sahibi bir anlamda otokrasinin ortağı oldu.

Bu durum uzun vadede zararlıydı. Katerina'nın yönetiminde olduğu dönemde diğer ülkeler toplumsal yapı korselerini gevşetirken Rusya kendi korsesini giderek sıkıttı. Bu durum Rusya'nın sonraki yarım yüzyılda yaşanacak mücadeleler ve değişimler için yetersiz kalmasına neden oldu. Tehlikenin bir işareti serf isyanının büyüklüğüydü. İsyan 17. yüzyılda başlamıştı ama en korkutucu ve tehlikeli kriz 1773 yılında, 19. yüzyıl öncesi Rus tarım tarihinin en önemli bölgesel ayaklanması olan Pugaçev isyanıyla yaşandı. Sonraki dönemlerde geliştirilen polis teşkilatı isyanın bölgesel ve baş edilebilir bir seviyede kalmasını sağladı ama isyan, imparatorluk döneminin neredeyse tamamında devam etti. Tekrar tekrar çıkması pek de şaşırtıcı değildir. Kara Topraklı Bölgede'ki köylülere yüklenen hizmetlerin ağırlığı Katerina'nın saltanatında arttı. Eğitimli sınıf kısa süre içinde eleştirilerde bulunacak, köylülerin durumu en çok ilgilendikleri konulardan biri olacaktı ve pek çok gelişen ülkede sonraki iki yüzyılda görülecek olan çelişkilerin ilk belirtileri Rusya'da yaşanacaktı. Modernleşmenin sadece bir teknoloji meselesi olmadığı açıktı. Batılı fikirleri aldıysanız etkilerinden de kaçınamazdınız. Ortodoksluğa ve otokrasiye yönelik ilk eleştiriler görülmeye başlıyordu. Giderek kemikleşen bir toplumsal sistemi muhafaza etme ihtiyacı, Rusya'nın cesur ve acımasız liderlikle bu liderliğin sağladığı bitmez tükenmez askeri insan gücünü elinde tutması için gerekli değişikliklerin durmasına neden olacaktı.

Bu değişiklikler Katerina'nın öldüğü 1796 yılında oldukça etkileyiciydi. Çariçenin prestijinin en sağlam temeli orduları ve diplomasisiydi. Rusya'ya yedi milyon yeni tebaa kazandırmıştı. "Üç dört elbisesi olan fakir bir kız" olarak geldiği

Rusya'nın ona çok iyi davrandığını, kendisinin de Azov, Kırım ve Ukrayna'yı alarak Rusya'ya olan borcunu ödediğini söyledi. Öncellerinin politikasını devam ettirmişti. Petro'nun saltanatının hareketliliği, monarşinin zayıf olduğu dönemde bile, Rus dış politikasını iki yöne, Polonya'nın içine ve Türkiye'ye doğru ilerletti. Rusya'nın muhtemel rakiplerinin 18. yüzyılın büyük bir bölümünde giderek artan sorunlarla boğuşmalarının da bu ilerlemeye faydası oldu. İsveç sahneden çekildikten sonra, Rusya'nın karşısında durabilecek sadece Prusya ve Habsburg İmparatorluğu kaldı. Bu ikisi de çoğunlukla birbiriyle mücadele ettiği için Rusya, giderek güçten düşen Polonya ve parçalanmakta olan Osmanlı İmparatorluğu üzerine yürüyebilirdi.

Brandenburg seçmen prensi, imparatorun da rızasıyla 1701 yılında kral oldu. Krallığı Prusya, 1918 yılına kadar hayatta kalacaktı. Hohenzollern Hanedanlığı 1415'ten beri eski topraklarını genişleterek seçmen prensler soyunu devam ettiriyordu ve o dönemde dükalık olan Prusya, Polonyalı bir kral yönetimdeki Töton Şövalyelerini bölgeden çıkarttıktan sonra, 16. yüzyılda Brandenburg'la birleşmişti. Dinsel hoşgörü, tebaası Lutherci olan bir seçmen prens 1613 yılında Kalvinizm'i kabul ettikten sonra, Hohenzollern politikası oldu. Hohenzollernlerin karşı karşıya olduğu tehlike Doğu Prusya'dan Ren Nehri'nin batı kıyısına kadar uzanan topraklarının dağınıklığı ve farklılığıydı. İsveçliler, Prusya düzenli ordusunun kurucusu olan ve İsveç'e karşı modern Avrupa tarihinde en uzun süre devam eden askeri geleneğin temelindeki zaferleri kazanan "Büyük Seçmen" Frederick William'ın bile bazı terslikler yaşadığı 17. yüzyılın ikinci yarısında bu dağınık toprakların arasındaki boşlukları doldurdular. Silahlar ve diplomasi Frederick William'ın ardılına, kendisinin çok istediği krallık tahtına ve XVI. Louis'ye karşı oluşturulan Büyük İttifak'a taşıdı. Prusya tek başına da oldukça önemli bir güçtü. Bunun büyük bir masrafı vardı ama dikkatli idare II. Frederick'in tahta çıktığı 1740 yılında, en iyi orduya ve Avrupa'daki en dolu hazinelerden birine sahip olmasını sağlamıştı.

II. Frederick bu hazineyi ağır vergiler uyguladığı ve dış istilaya maruz bıraktığı halkı için kullansa da büyük ölçüde Habsburglar ve Polonya krallığı için kullanmasından dolayı "Büyük" olarak bilinecekti. Acımasız (ve nefret ettiği) babasından daha az mı ya da çok mu çekici olduğunu söylemek zor. Kesinlikle kötü niyetli, kinci ve vicdansızdı. Buna karşılık flüt çalan ve flüt için beste yapan, akıllı insanların sohbetinden hoşlanan, oldukça entelektüel ve kültürlü biriydi. Hanedanlığının çıkarları olarak gördüğü topraklarını genişletme ve prestijini artırma konularına bağlılık açısından babasına benziyordu.

Frederick ülkeyle birleşemeyecek kadar uzakta olan bazı bölgeleri bıraktı ama Prusya'ya daha değerli topraklar kazandırdı. İmparator 1740 yılında ölüp ar-

dında yerine geçmesi için uğraştığı ama bu olasılığı kesinleştiremediği kızını bıraktığında Silezya'yı fethetme fırsatı doğmuştu. Kızının adı Maria Theresa'ydı. 1780 yılında ölene kadar Frederick'in en acımasız rakibi olarak kaldı. Frederick'e duyduğu kişisel nefretin bir nedeni vardı. "Avusturya Mirası"nı paylaşmak için yapılan genel bir Avrupa savaşı, Prusya'nın Silezya'yı almasını sağladı. Bu top-raklar sonraki savaşlarda da kaybedilmeyecekti ve Frederick, saltanatının son yılında, Maria Theresa'nın oğlu ve ardılı II. Joseph'in Habsburg mirası karşılığında Bavyera'nın alınması konusunda müzakere yapma denemelerine engel olmak için Alman Prensleri Birliği'ni kurdu.

Bu dönem, bir bütün olarak Avrupa tarihi için bir bölgeden ve Almanya prens-lerinin liderliği için girilen rekabetten daha önemlidir. İlk bakışta, geçmişteki hanedanlık meselelerinin 18. yüzyılda hâlâ ne kadar önemli olduğunu gösterir ve daha da önemlisi yüzyıl sürece, Avrupa için çok önemli sonuçları olacak bir konunun da başlangıcıdır. Frederick Habsburg ve Hohenzollern hanedanlıkları arasında Almanya'ya egemen olmak için yapılacak ve ancak 1866'da çözüme ulaşacak bir çatışma başladı. Bunun önemi şu anda düşünülenenden çok daha fazlaydı ama bu bağlam Hohenzollernlere, öncelikli çıkarlarının çoğu Almanya dışında olan imparatora karşı Alman vatanseverliği duygusuna başvurma perspektifini sağladı. İlişkilerin iyi olduğu dönemler olacaktı ama Avusturya'nın 1740 yılında başlayan uzun çatışmadaki özürlü basit bir Alman devletinden fazlası ama ve aynı zamanda basit bir Alman devletinden eksikliği olması olacaktı.

Avusturya çıkarlarının geniş alana yayılmış olmasının dezavantajı Maria Theresa'nın saltanatı döneminde açıkça ortaya çıktı. Avusturya Hollandası stratejik bir avantajdan çok bir yönetim derdiydi ama Alman sorunlarının neden olduğu en oyalayıcı konular doğuyordu. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi hakkında uzun ve aralıksız bir çatışma yaşanması olasılığı belirince sorunların baskısı daha da arttı. Rus-Türk ilişkileri yaklaşık otuz yıldır bir istihkâm inşa etme ya da Altın Ordu'nun bir parçası olarak doğan ve Türklerin hakimiyeti altında bir halk olan Kırım Tatarlarının akınları hakkında ara sıra çıkan küçük çatışmalar haricinde sakindi. Sonradan Katerina 1768-1774 yılları arasında en başarılı savaşını yaptı. Osmanlılarla, Küçük Kaynarca adındaki önemsiz bir Bulgar köyünde imzalanan barış antlaşması tüm yüzyıldaki en önemli antlaşmalardan biriydi. Türkler Kırım Tatarları üzerindeki hâkimiyetlerini kaldırdılar (askeri insan gücü yüzünden maddi, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetini bıraktığı ilk Müslüman halk oldukları için manevi bir kayıptı). Rusya tazminat ve gemilerini Karadeniz'de özgürce dolaştırıp Boğazlardan özgürce geçirebilme hakkıyla birlikte, Aksu Nehriyle Dinyeper Nehri arasındaki bölgeyi de aldı. Şartlar içinde gelecek açısından en doğurgan olanı "İstanbul'da kurulacak bir kilisenin ve buna hizmet

edenlerin” çıkarları konusunda Türklerle ilişki kurma hakkıydı. Bunun anlamı Rus yönetiminin Sultan’ın Yunan (yani Hristiyan) tebaasına verilen yeni hakların garantörü ve koruyucusu olarak tanınmasıydı. Bu, Rusların Türklerin işlerine karışma konusunda aldıkları bir açık çekti.

Bu gelişme bir son değil başlangıçtı. Katerina 1783 yılında Kırım’ı ilhak etti. Türklerle girdiği yeni bir savaş sınırlarını Dinyester Nehri’ne kadar genişletti. Bir sonraki sınır, Karadeniz’den yaklaşık yüz elli km içeride Tuna Nehri’yle birleşen Prut Nehri olacaktı. Rusya’nın Tuna’nın ağzına yerleşme olasılığı Avusturya için hâlâ bir kâbustu ama Doğu’da bu olasılıktan daha önce gerçekleşen tehlike Rusya’nın Polonya’yı alması olacaktı. Rusya İsveç’in müdahale edebilecek durumda olmaması sayesinde Varşova’ya ulaştı. Çıkarlarını sıkıntıda olan Polonya kralı aracılığıyla korudu. Polonya’daki nüfuzlu kişilerin kendi aralarında bölünmeleri ve kavgaları reform yolunu tıkadı. Polonya reform olmadan Rusya’ya karşı direnemeyeceği için özgürlüğü de hayal olacaktı. Birkaç ufak reform şansı görülse de bu şanslar yetenekli Rusların, Polonya’yı kısa süre içinde iç savaşa götüren konfederasyonlar yaratmak için dinsel farklılıkları kullanmasıyla ortadan kaldırıldı.

Polonya’nın bağımsızlık tarihinin son evresi, Türklerin 1768 yılında Polonya’nın bağımsızlığını savunma bahanesiyle Ruslara savaş ilan etmesiyle açılmıştı. 4 yıl sonra, 1772 yılında Polonya’nın ilk “Paylaşım”ı gerçekleşti ve Rusya Prusya, Avusturya, Polonya topraklarının üçte birini ve halkının yarısını paylaştı. Polonya’yı bir şekilde korumuş olan eski uluslararası sistem artık yoktu. İki paylaşım daha yapıldıktan sonra, Rusya 450.000 km²’lik bir bölge olarak en fazla toprak elde eden ülke oldu (durumdan hoşnut olmayan Polonyalıların Rusya için bir kazanç olmadığı sonraki yüzyılda anlaşılabilecekti) ve Prusya’da ganimet paylaşımından, Almandan çok Slav tebaa olarak kârlı çıktı. Doğu Avrupa’nın 1500 yılından beri devam eden dönüşümü tamamlandı ve Avusturya’yla Rusya’nın ilgisini, Osmanlı’nın mirasını paylaşma konusundan başka yere çekecek hiçbir ganimetin kalmadığı 19. yüzyıl sahnesi açıldı. Bağımsız Polonya yaklaşık yüz yirmi beş yıllığına ortadan kalktı.

Katerina haklı olarak Rusya için çok şey yaptığını iddia etti ama zaten var olan bir gücü kullanmıştı. Daha 1730’larda bile bir Rus ordusu batıda Neckar Nehri’ne kadar gitmişti. Bir diğeri 1760 yılında Berlin’e yürüdü. 1770’lerde Akdeniz’de Rus donanması vardı. Birkaç yıl sonra, bir Rus ordusu İsviçre’de seferdeydi ve yirmi yıl sonra bir diğeri Paris’e girecekti. Bu güç gösterilerinin merkezinde yatan çelişki bu askeri kuvvetin geri kalmış bir toplumsal ve ekonomik yapıya dayanmasıydı. Belki de Petro’nun yaptıklarının doğasında bu vardı. Rus Devleti kendine hiç uymayan bir topluma dayanıyordu ve Rus eleştirmenleri bu durumu sonradan çok eleştireceklerdi. Tabii ki bu, zamanın geri alınabileceği anlamına gelmiyordu. Osmanlı İmparatorluğu Prusya’nın ortaya çıkışının Rusya’nın ortaya çıkışı gibi yeni bir çağı işaret

ettiği bir dönemde ciddi bir rakip olabilme gücünü tamamen kaybetmişti. Hollanda Cumhuriyeti'yle İsveç'in gelecekte sahip olacakları uluslararası ağırlık 1500 yılında tahmin edilemezdi ama 1800 yılına gelindiğinde önemleri gelip-geçmişti; hâlâ önemli milletlerdi ama ikinci seviyeye düşmüşlerdi. Fransa ulusal devletler çağında da, 16. yüzyıl hanedanlık rekabeti günlerinde olduğu gibi ön sıralarda yer alan bir devlet olacaktı; gücü nispeten fazlaydı ve Avrupa'da zirveye yerleşeceği günler henüz gelmemişti ama onu daha önce yenmiş olan yeni bir rakiple karşı karşıyaydı. Avrupa sahilinin diğer tarafında, birdenbire gelişen bir hanedanlığa sıkışmış olan 1500 yılının küçük İngiliz Krallığı'ndan dünya gücü haline gelen Büyük Britanya çıkmıştı.

Bu gelişme en az Rusya'nınki kadar şaşırtıcı ve ani bir dönüşümdü. Avrupa diplomasisinin eski kategorilerini çarpıcı bir biçimde aştı. Bazı tarihçilerin "Atlantik Takımadaları" adını verdiği, aralıklı olarak Tudor ve Stuart Hanedanları tarafından farklı ölçeklerde ve derecelerde yönetilen adalar ve krallıklar yeni bir okyanus gücü olarak ortaya çıktılar. Ülke yeni birliğin yanı sıra, etkisini dünya çapında hissettirme konusunda benzersiz kurumsal ve ekonomik avantajlardan faydalandı. Avrupa çatışmaları ve tartışmalarının yaşandığı ana bölgeler üç yüzyıl içinde eski İtalya, Ren ve Hollanda savaş alanlarından Orta ve Doğu Almanya'ya, Tuna Vadisi'ne, Polonya ve Karpatlara, Baltık bölgesine ve ayrıca (en önemli değişiklik olarak) okyanuslara kaydı. Sadece Doğu Avrupa'nın yeniden oluşturulmasıyla değil kapsamı anlamıyla imparatorluk ve okyanus savaşları, ayrıca modern dönemin ilk dünya savaşları olan XIV. Louis savaşlarıyla da işaretleri verilen yeni bir dönem başlamıştı.

Avrupa'nın Dünyaya Saldırısı

Dünya tarihinde 1500'den sonra önemli bir değişiklik oldu. Böyle bir değişikliğin daha önce bir örneği yaşanmamıştı. Daha önce hiçbir kültür yerkürenin tamamına yayılmamıştı. Kültürel eğilim tarih öncesi dönemlerde bile ayrışma yönündeydi. Şimdi tersine dönmeye başlamıştı. Yaşananların getirdiği zorunlu değişiklikler 18. yüzyılın sonunda açıkça görülüyordu. Rusya da dahil olmak üzere Avrupa devletleri o tarihe kadar dünya topraklarının yarısından fazlası üzerinde hak iddia etmişti. Yaklaşık üçte birini zaten kontrol ediyorlardı (ya da kontrol ettiklerini söylüyorlardı). Tek bir medeniyeti paylaşanlar daha önce hiçbir zaman böyle büyük bir bölgeyi kendi çıkarları için kullanmamışlardı. Bu durumun sonuçları geri döndürülemez değişikliklerde görülmeye başlamıştı. Avrupalılar, ekolojiyi daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir biçimde yeniden biçimlendirecek tarım ürünü ve hayvan türleri nakline başlamıştı. Avrupa'nın yönetim, din ve eğitim kurumlarıyla bezenmiş yeni uygarlık merkezleri kuran halkları 1800 yılında batı yarımküreye gönderilmişlerdi bile. Kuzey Amerika'daki eski Britanya yerleşimlerinden yeni bir ulus doğarken İspanyollar, Güney Amerika'da kendi uygarlıklarını kurmak için iki eski uygarlığı yıkmıştı. Doğu'daki öykü farklıydı ama en az Batı'daki kadar etkileyiciydi. 1800 yılında East Indiaman'le¹ seyahat eden bir İngiliz (yaklaşık yirmi bin Hollandalının yaşadığı) Ümit Burnu'nu geçtikten sonra, yerleşimcileri yeni yeni kabul etmeye başlayan Avustralya'ya kadar gitmedikçe Avrupalı sömürge yerleşimcilerinin topraklarına ayak basamazdı ama Doğu Afrika, Pers İmparatorluğu, Hindistan ve Endonezya'da iş için gelmiş ve ettikleri kârları değerlendirmek için er ya da geç eve dönmeyi planlayan Avrupalıları bulabilirdi. Kanton'da ve çok az sayıda olmak üzere kapalı Japonya Ada Krallığı'nda bile Avrupalılar vardı. Sadece Afrika'nın, hastalıklarla iklimin girişe hâlâ izin vermediği iç bölgelerine ulaşılmamıştı.

Bu şartlar altında başlayan (ve ilerleyecek olan) dönüşüm neredeyse tamamen tek yönlü bir süreçti. Avrupalılar dünyaya yayıldılar ama o dünyadan hiç kimse Avrupa'ya gelmedi. Türklerden başka çok az Avrupalı olmayan insan, egzotik oldukları için getirilenler ve köleler hariç Avrupa'ya girdi. Araplar ve Çinliler hiç

1 East Indiaman: Büyük, yelkenli ticaret gemisi. (Çev.)

de yeteneksiz denizciler değildi. Okyanus yolculukları yapmışlardı, pusulayı biliyorlardı ve Pasifik Adaları'nda yaşayanlar gizemli işleri için uzun deniz geçişleri yapmışlardı. Yine de Horn Burnu'ndan ya da Afrika'nın ucundan dolaşıp Atlantik limanlarına giden gemiler Asya değil Avrupa gemileriydi.

Bu durum dünya ilişkilerini önemli ölçüde dönüştürdü. Bu dönüşüm Avrupalıların eseri idi. Bu durumun altında keşifler, teşebbüsler, teknik ilerleme ve yönetimlerin desteği yatıyordu. Bu eğilim 18. yüzyılın sonunda geri döndürülemez bir hale gelmişe benziyordu ve Avrupalıların doğrudan yönetimi, olduğundan daha kısa bir sürede çözülecek olmasına rağmen yaşanan deneyimlerle kanıtlanacaktı. Hiçbir uygarlık, yayılırken geçici ve seyrek gerilemeler yaşamadan, bu kadar hızlı ve etkili bir başarıya ulaşmamıştı.

Avrupalıların bir avantajı da peşinden gitmek zorunda oldukları güçlü motivasyon kaynaklarıydı. Keşifler çağının arkasında yatan temel motivasyon kaynağı, Uzakdoğu'nun Avrupa'dan hiçbir şey istemediği bir dönemde Avrupa'da çok istenen şeylerin kaynağı olan Uzakdoğu'yla daha kolay ve doğrudan bağlantı kurabilme isteğiydi. Vasco da Gama krala sunmak için getirdiği şeyi gösterdiğinde Calicutlular ona gülmüştü. Arap tüccarların Asya'nın diğer bölgelerinden Hindistan'a daha önce getirdikleri şeylerle kıyaslanabilecek bir şey getirmemişti. Avrupalıları, Marco Polo'nun tesadüfi yolculuğundan daha fazla Doğu'ya ulaşmaya sevk eden şey Doğu uygarlığının efsanevi üstünlüğüydü. Çin, Hindistan ve Japonya 16. ve 17. yüzyıllarda kültürel anlamda zirvedeydiler. Arada Türkler olması nedeniyle Doğu Avrupa'dan ayrı olması, bölgeyi Avrupalılar için daha önce hiç olmadığı kadar çekici bir hale getirmişti. Elde edilecek önemli kârlar ve haklı sayılabilecek önemli çabalar vardı.

Ödül beklentisi yüksek moral için iyi bir reçeteyse başarı beklentisi de öyleydi. 1500'e gelindiğinde önemli keşif çalışmaları yapılmıştı ve yeni teşebbüslere güvenle kalkışılabilirdi. Başarılı her deniz yolculuğunun daha fazla bilgi getirmesi ve daha fazla şey yapılabileceğini gittikçe kesinleştirmesi önemli bir etkendi. Zaman ilerledikçe, daha fazla keşfi finanse edecek kârlar sağlanacaktı. Ayrıca Hristiyanlığın psikolojik etkisi de vardı. Bu etki, yerleşimler kurulduktan kısa bir süre sonra misyonerlik girişimlerinde ifadesini buldu ama Avrupalıların ilk defa karşılaştığı insanlar üzerinde üstünlük kurmasını sağlayan kültürel bir olgu olarak her zaman vardı. Sonraki dört yüzyıl içinde, çoğunlukla feci etkileri olacaktı. Gerçek dine sahip olduklarını düşünmenin rahatlığıyla Avrupalılar sabırsızlardı ve rahatsız ettikleri halkların uygarlık değerlerini ve başardıklarını küçük görüyorlardı. Sonuç daima tatsız ve çoğunlukla merhametsiz oldu. Dinsel heyecanın daha az kabul ve tasdik edilebilir dürtülere kolaylıkla dönüşebileceği doğrudur. Amerika fetihlerini inceleyen en önemli İspanyol tarihçi kendisinin ve meslektaşlarının Hint Adaları'na

gitme nedeninin “Tanrı’ya ve kralına hizmet etmek, karanlıkta yaşayanlara ışık tutmak ve bütün insanların istediği gibi zengin olmak” olduğunu söylemişti.

Açgözlülük kısa süre içinde yetkinin kötüye kullanılmasına, güç kullanarak ege-menlik kurulmasına ve sömürüye neden oldu. Bu durum büyük suçlar işlenmesinin yolunu açtı. Bu suçlar çoğunlukla bilinçsizce işleniyorlardı ve bazen bütün toplumların yıkımına neden oluyorlardı ama bu durum sadece, Avrupa girişimlerinde başlangıçtan itibaren hüküm sürme isteğinin en kötü görünümüydü. Hindistan sahillerine ilk ulaşan maceracılar kısa süre içinde Asyalı ticaret gemilerine borda etmeye, bu gemilerin mürettebatı ve yolcularına işkence etmeye ve onları öldürmeye, yüklerini yağmalamaya ve tahrip olmuş gemilerini yakmaya başlıyorlardı. Avrupalılar, az sayıda olmalarına rağmen teknik üstünlükleri sayesinde istediklerini elde edebildiler ve tarih içinde artmış nüfus yığınına karşı birkaç yüzyıl boyunca dengeyi sağlayabildiler.

Vasco da Gama’dan sonra o bölgeye giden ilk Portekizli kaptan, uygun bir bahaneyle Calicut’u bombaladı. Bir süre sonra 1517 yılında Canton’a ulaşan Portekizliler dostluk ve saygı belirtisi olarak top atışı yaptılar ama toplarının gürültüsü Çinlileri dehşete düşürdü (Çinliler ilk başta onlara *folangki* –“Frankler’in bozulmuş biçimi– dediler). Bu silahlar Çinlilerin elindeki silahlardan çok daha güçlüydü. Asya’da ateşli silahlar uzun süredir vardı ve Çinliler barutu Avrupalılardan yüzyıllar önce bulmuşlardı ama top teknolojileri olduğu yerde saymıştı. Avrupa ustalığı ve metalurjisi 15. yüzyılda dünyadaki bütün silahlardan daha iyi silahlar üreterek önemli mesafeler kat etmişti. Daha önemli gelişmeler de olacak ve böylece Avrupalıların üstünlüğü 20. yüzyıla kadar artacaktı. Bu gelişme diğer alanlarda da, özellikle daha önce değindiğimiz gemi yapımı ve tamiri alanlarında olmuştu ve olacaktı. Bu gelişmeler Avrupa’nın dünyaya açılmasına katkıda bulunan önemli bir silahı, silahlı yelkenlileri ortaya çıkardı. Evrim 1517 yılında henüz tamamlanmamıştı ama Portekizliler Türklerin onları Hint Okyanusu’nun dışında tutmak için oluşturdukları donanmayı yenebilmişti (Türklerin, düşman gemilerini yakalamak ve onlara bordalamak için kullandıkları kürekli kadirgalar Kızıldeniz’in dar sularına daha uygun olduğu için bu bölgedeki savaşlarda Türkler daha başarılı oldu. Portekizliler bu bölgede bile Süveyş Kanalı’na kadar kuzeye ilerlemeyi başardı). Çinlilerin savaş yelkenlileri kürekli kadirgalardan daha başarılı olamadı. İlerlemek için küreklerin kullanımından vazgeçilmesi ve geminin yanlarına çok sayıda top yerleştirilmesi Avrupa’nın yetersiz insan gücünün değerini artırdı.

Avrupa’nın bu üstünlüğü çağdaşları karşısında büyük bir avantajdı. Papa, 1481 gibi erken bir dönemde, Afrikalılara silah satışını yasakladı. Hollandalılar 17. yüzyılda top dökmenin sırlarını kendilerine saklama ve bunların Asyalıların eline geçmesini önleme konusunda oldukça endişeliydiler. Yine de bunu başardılar. 15.

yüzyılda, Hindistan'da Türk topçuları vardı. Bu topçular Çin'e ulaşmadan önce Portekizliler Perslilere top sağlıyorlardı ve Türkleri zor durumda bırakmaları için nasıl top dökeceklerini öğretiyorlardı. Çinlilerin 17. yüzyıldaki top dökme ve topçuluk bilgileri Cizvit papazlarının Çinli yetkililerle iyi geçinmelerinin nedenlerinden biriydi.

Avrupa'nın sahip olduğu avantaj, top dökme konusundaki yeni bilgiler Hollandalıların korktuğu gibi Doğu toplumlarına ulaştığı dönemde bile ortadan kalkmadı. Çin topçuları Cizvitlerin talimlerine rağmen Avrupa topçularının seviyesine ulaşamadı. Avrupa'nın teknolojik üstünlüğünün başka nedenleri de vardı ve o dönemde dünya sadece teknik bilgiye sahipti. Avrupa'nın, üstünlük döneminin başında sahip olduğu değerlerden biri sadece bilgiye sahip olması değil bu bilgiye diğer kültürlerden farklı yaklaşmasıydı. Bilgiyi pratik sorunların çözümünde kullanma isteğinden ve teknolojik içgüdüden yararlanıyorlardı. Avrupalıların bir başka psikolojik özelliklerinin, değişim sağlayacak güce artan güvenlerinin kökeninde bu içgüdü vardı. Avrupalılar ve dünyanın diğer halkları arasındaki en temel fark belki de buydu. En önemli üstünlük olan psikolojik üstünlük bu güven temeli üzerinde yükseliyordu. Bazı Avrupalılar 1500 yılında bile geleceği görmüşlerdi ve bu öngörü işlerine yaradı.

Avrupalıların sahip oldukları bu avantajla ilk hedefleri Afrika ve Asya oldu. Portekizliler bu kıtalara yaklaşık yüzyıl başkanlık ettiler. Sayıları o kadar fazlaydı ve Doğu'ya giden rotaları açma konusunda o kadar başarılı oldular ki Portekiz Kralı "Hindistan, Etiyopya, Arabistan ve Pers'in fetih, denizcilik ve ticaret lordu" unvanını aldı (Papa da bu unvanı onayladı). Bu unvan, Portekiz bağlantılarının zayıf olduğu Etiyopya konusunda biraz yanlış bilgilendirici olsa da Portekiz girişimlerinin kapsamını ve Doğu'ya gösterdikleri eğilimi ortaya koyar. Afrika'nın iç bölgelerine ulaşabilmek tehlikeli olmaktan çok olanaksızdı. Portekizliler, Tanrı'nın Afrika'nın etrafına, tedavisi bilinmeyen ve zararlı hastalıklarla (bu hastalıklar Avrupalıları 19. yüzyılın sonuna kadar sahil şeridinde tutacaktı) bir duvar ördüğünü söylediler. Batı Afrika kıyılarındaki merkezler bile sağlıksızdı ve sadece köle ticaretiyle uzak mesafeli ticaretin buralardan yapıldığı tahmin ediliyordu. Doğu Afrika merkezleri de, daha az olmakla birlikte, sağlıksızdı ama sadece iç bölgelere ilerlemek için buralardan yola çıkıldığı için değil Portekizlilerin Kızıldeniz ve Ortadoğu yoluyla Doğu Avrupa'nın Venedikli tüccarlarına geçen baharatların ücretini almak üzere kasten taciz ettikleri Arapların kurduğu ticaret yolunun durakları oldukları için de önemlilerdi. Portekizlilerin ardılları da Afrika'nın iç bölgelerine girmeyeceklerdi ve bu kıtanın tarihi, ormanlarının ve savanalarının bilinmez engelleri, Avrupalılarla sadece bu engellerin hemen dışında çürütücü ve bazen de kışkırtıcı ilişkiler kuran yerleşimcileri sayesinde iki yüzyıl daha kendi ritminde hareket edecekti. Asya'da

Avrupa döneminin başlamasının, konuyla ilgilenen hiçbir gücün ilk başta geniş alanları zapt etmekle ve bu alanlarda yerleşmekle ilgilenmediğini gösterdiği doğrudur. 18. yüzyılın ortalarına uzanan sürecin önemli gelişmeleri ticaret sömürgelerinin kurulması, limanlarda imtiyaz kazanılması, sahilleri korumak için hisarlar ve üsler inşa edilmesi idi. Bu gelişmeler erken dönem emperyalizminin Asya'da aradığı tek şeyin güvenli ve kârlı bir ticaret olduğunu gösterir.

Bu ticarete 16. yüzyılda Portekizliler hâkimdi. Ateş güçleri sayesinde önlerine geleni süpürdüler ve kısa süre içinde üslerden ve ticaret sömürgelerinden oluşan bir zincir kurdular. Portekizliler, Vasco da Gama Calicut'a gittikten on iki yıl sonra Batı Hint sahilinin yaklaşık 450 km uzağındaki Goa'ya Hint Okyanusu'ndaki ana ticaret sömürgelerini kurdular. Burası ticaret merkezi olduğu kadar misyonerlik merkezi de olacaktı. Portekiz İmparatorluğu inanç propagandasını destekledi ve Fransiskanlar bu konuda önemli bir rol oynadı. 1513 yılında ilk Portekiz gemisi, baharatlarıyla ünlü Molük Adaları'na ulaştı ve Endonezya'nın, Güneydoğu Asya'nın ve Timor kadar güneydeki adaların Avrupa ufkuna katılımı başladı. Dört yıl sonra ilk Portekiz gemileri Çin'e ulaştı ve Avrupa'nın bu ülkeyle doğrudan deniz ticareti başladı. On yıl sonra Mako'yu kullanma izni aldılar, 1557 yılında Mako'da daimi bir yerleşim kurdular. V. Charles Uzakdoğu'da sadece Filipinleri elinde tutarak ve Hint Okyanusu bölgesindeki çıkarlarından vazgeçerek İspanya'nın da talep ettiği hakları Portekizlilere verince Portekizliler sonraki elli yılda Doğu İmparatorluğu'nda tekel oldular.

Bu bir ticaret tekeliydi ama sadece Avrupa'yla yapılan ticaretin tekeli değildi. Asya ülkeleri arasında nakliyecilik gibi yapılacak daha çok iş vardı. Hindistan'a giden Pers halıları, Moluk Adaları'ndan Çin'e giden baharatlar, Japonya'dan Çin'e giden bakır ve gümüş, Siyam'a giden Hint kumaşları hep Avrupa gemileri tarafından nakledildi. Portekizliler ve ardılları Asyalıların uzun süre boyunca Avrupa'dan gümüş dışında pek fazla bir şey istememesi nedeniyle Avrupa aleyhine oluşan ticaret dengesizliğinin yarattığı zararı karşılayabilmek için nakliyecilikten faydalandılar. Denizdeki tek önemli rakip Araplardı ve Doğu Afrika üsleri, Kızıldeniz'in girişindeki, 1507'de yerleştikleri Sokotra Adası, Basra Körfezi girişinin kuzey kıyısındaki Hürmüz Adası ve Goa'daki Portekiz birlikleri tarafından etkili bir biçimde kontrol ediliyorlardı. Portekizliler bu merkezler aracılığıyla ticaretlerini Kızıldeniz kıyısındaki Massava ve Basra Körfezi'nin başına kadar genişletip Basra'da bir fabrika kurdular. Ayrıca Burma ve Siyam'da imtiyazlar kazandılar ve 1540'larda Japonya'ya çıkan ilk Avrupalılar oldular. Bu ağ yerel yöneticilerle yapılan anlaşmalar diplomasisi ve Portekizlilerin denizdeki silah güçlerinin üstünlüğüyle desteklendi. Her ne kadar isteseler de güçlerini karada kullanamadılar çünkü yeterli adamları yoktu ve bu da bir ticaret imparatorluğunun sadece ticari anlamda değil kullanılabilir bütün kaynaklarla kurulması gerektiğini gösteriyordu.

Portekiz'in Hint Okyanusu'ndaki üstünlüğü temel zayıflıklarını, yani insan gücü eksikliğini ve sağlam olmayan ekonomik temelini gizledi. Sadece yüzyılın sonuna kadar sürdü ve yerini, ticaret imparatorluğu tekniklerini ve kurumlarını bir üst seviyeye taşıyan Hollanda halkına bıraktı. Hollandalılar sonunda Endonezya'da yerleşmelerine rağmen *par excellence* ticaret emperyalistleriydi. Portekiz 1580 yılında İspanya'yla birleşince ellerine bir fırsat geçti. Bu değişiklik daha önceden kendi ellerindeki Doğu'dan Lizbon'a gelen malları Kuzey Avrupa'ya ihraç etme ticaretinden artık dışlanmış olan Hollandalı denizcileri harekete geçirdi. Geçmişte İspanya'yla yaptıkları Seksen Yıl Savaşları, Hollandalıların İberyalılara rağmen kâr elde edebilecekleri alanlara girmeleri için ek bir motivasyon kaynağı oldu. Portekizliler gibi Hollandalıların sayısı da azdı; yaklaşık iki milyondur ve hayatta kalmalarının dayanakları sınırlıydı. Bu yüzden ticaretle sağlayacakları zenginlik onlar için çok önemliydi. Avantajları denizci insan gücü, gemileri, kuzey sularında balıkçılık ve taşımacılık üstünlüklerinin sağladığı zenginlikle deneyim ve ülke içindeki ticari uzmanlığın yeni girişimler için kaynakları kolaylıkla harekete geçirebilecek durumda olmasıydı. Portekiz'in İspanya'yla birleşmesinden sonra azalan gücünden faydalanıp Zanzibar'ın kuzeyindeki Doğu Afrika merkezlerini geri alan Arapların eski güçlerine yeniden kavuşması da Hollanda halkına yardım etti.

Doğu'daki Portekiz İmparatorluğu'nun önemli bir bölümü 17. yüzyılın ilk on yılında yıkıldı ve yerini Hollandalılar aldı. Hollandalılar bir süre için Portekiz Brezilyası'nın şeker üretim bölgesi olan Pernambuco'yada yerleştiler ama bu bölgeyi ellerinde tutamadılar. Hollandalıların ana hedefi Moluk Adalarıydı. Bireysel deniz yolculukları (yedi yıl içinde bazıları Macellan Boğazı'nın, bazıları Afrika'nın etrafından dolanan altmış beş yolculuk yapıldı) dönemi, Hollandalıların Doğu'daki ticaret üstünlüğünün temel aracı olacak olan Hollanda Doğu Hint Şirketi'ni kuran Hollanda Cumhuriyeti yönetimi States General'in inisiyatifiyle 1602 yılında sona erdi. Şirketin çalışanları daha önce Portekizlilerin yaptığı gibi rakipleri dışarıda bırakmak için yerel yöneticilerle ticaret merkezleri sistemi ve diplomasi aracılığıyla çalıştılar. Hollandalıların ne kadar nahoş rakipler oldukları 1623 yılında Amboyna'da 10 İngiliz'i öldürmeleriyle ortaya çıktı. Bu gelişme İngilizlerin baharat ticaretine müdahale denemelerine son verdi. Amboyna Portekiz çıkarlarını ortadan kaldırma çabalarında ele geçirilen ilk Portekiz üslerinden biri oldu ama önemli Portekiz istihkâmlarının sayısı 1609 yılında Doğu'ya bir genel vali gönderilene kadar azalmadı. Bu operasyonların temelinde Java Adası'ndaki Jakarta'ya (eski adı Batavia) bir kumanda merkezi kurma isteği vardı ve bu merkez Hollanda sömürge yönetimi sona erene kadar varlığını sürdürdü. Hollandalı çiftlik sahiplerinin, emirlerinin altındaki emek gücünü acımasızca kullanma konusunda şirkete güvenebilecekleri bir yerleşim merkezi haline geldi. Hollanda sömürgelerinin erken dönem ta-

rihi ayaklanmaların, sürgünlerin, köleleştirmelerin ve katliamların olduğu korkunç bir tarihti. Hollandalılar tüm kâr kaynaklarını ele geçirmek için yerel nakliyecilerin gemilerini (ve Çinlilerin yelkenlilerini) ortadan kaldırdılar.

Hollanda'nın en fazla önem verdiği konu Avrupa'ya yapılan baharat ticareti ve bunun sağladığı önemli gelirdi. Amsterdam'a gönderilen yüklerin sağladığı gelirin üçte ikisini yüzyılın büyük bir bölümünde Hollandalılar aldı. Hollandalılar ayrıca, değerli Doğu Asya ticaretinde de Portekizlilerin yerini almak üzerelerdi. Çeşitli seferler düzenlemelerine rağmen Portekizlileri Mako'dan çıkartamadılar ama Çin anakarasıyla dolaylı ticaret yapacakları Farmoza'ya yerleşmeyi başardılar. Portekizliler 1638 yılında Japonya'dan çıkartıldı ve yerlerini Hollandalılar aldı. Sonraki yirmi yıl içinde, Seylan'da da Portekizlilerin yerini aldılar. Diğer yandan, Siyam ticaretinde tekel olmak için yaptıkları başarılı müzakereler bir başka güçlü devlet olan Fransa tarafından bastırıldı. Fransa'nın bölgeye bağlantısı 1660 yılında şans eseri, Fransız misyonerleri şartlar gereği Siyam başkentine gittiğinde başladı. Fransa'nın askeri ve diplomatik misyonu misyonerlerin orada bir merkez kurmaları ve Siyam sarayında Yunanlı bir danışman olması sayesinde 1685 yılında devam etti. Bu ümit verici başlangıç iç savaşta başarısız olunması yüzünden sona erdi ve Siyam iki yüzyıl boyunca Avrupa etkisinin dışında kaldı.

Hollandalılar 18. yüzyılın başlarında Hint Okyanusu ve Endonezya'da üstündü, Çin denizlerinde de önemli çıkarları vardı. Bu durum, Goa ve Mako hâlâ Portekiz merkezleri olmalarına rağmen daha önceki Portekiz modelinin yeniden ortaya çıkmasını sağladı. Hollanda gücünün merkezi, Malezya ve Endonezya'ya Formosa'ya ulaşabildiği ve Çin'le Japonya ve daha güneyde Moluk Adaları'yla bağlantı kurabildiği Malakka Boğazı'ydı. Bu bölgede Japonya'dan ve kendi para akışını sağlamış olan Çin'den gelen altın külçeleriyle kendi kendini finanse etmeye başlayan bir iç ticaret vardı. Hollandalılar daha batıda Calicut, Seylan ve Ümit Burnu'nda da yerleşim kurup ve İran'da fabrika açtılar. Batavia büyük bir şehir olmasına ve ihtiyaç duydukları malları üretmek için çiftlikler kurmuş olmalarına rağmen, Hollandalılar anakarada hâkimiyet kuramamışlardı. Hollanda hâlâ bir sahil ya da ada ticareti imparatorluğuydu ve deniz gücüne dayanıyordu ve Hollanda'nın deniz gücünden üstün bir deniz gücü çıktığında tamamen ortadan kalkmasa bile yenilecekti.

17. yüzyılın son yıllarında bu koşullar açıkça yaşanmaya başladı. Hint Okyanusu'nun egemenliğini almak için ortaya çıkan rakip İngiltere'ydi. İngilizler daha önce de baharat ticaretine girmeye çalışmıştı. I. James döneminde Doğu Hint Şirketi kurulmuştu ama şirketin acenteleri Hollandalılarla işbirliği yapmaya çalıştıklarında da savaştıklarında da başarılı olamamıştı. Bunun sonucu İngilizlerin 1700 yılına gelindiğinde Malakka Boğazı'nın doğusunda kendi çıkarları doğrultusunda bir hat kurmaları oldu. Hollandalıların 1580'de yaptıkları gibi süreci değiştirmeleri

gerekiyordu ve bunu başardılar. Bu gelişme, İngiliz tarihinin Protestan reformu ve sanayileşmenin başlaması (Hindistan'da üstünlük sağlanması) arası dönemdeki en önemli olayıydı.

İngilizlerin Hindistan'daki en önemli rakibi Hollandalılar ya da Portekizliler değil Fransızlardı. Uzun bir süre boyunca tehlikeli bir durum yaşanmadı. Britanya gücü Hindistan'da yavaş yavaş arttı. İngilizler Madras'ta St. George istihkâmını kurduktan ve II. Charles'ın evlendiği kraliçenin çeyizi olarak Portekizlilerden Bombay'ı aldıktan sonra, yüzyılın sonuna kadar Hindistan'ın içine ilerlemediler. İngilizler sahip oldukları bölgelerden (Bombay tamamen hâkim oldukları tek bölgeydi) kahve ve tekstil ürünleri ticaretine başladılar. Bu ticaret Hollandalıların baharat ticareti kadar etkileyici değildi ama önemi ve değeri artıyordu. Londra'da kahvehaneler açılmasının da gösterdiği gibi İngilizlerin geleneksel alışkanlıklarını ve böylelikle toplumu değiştirmiş oldu. Kısa süre içinde, çay için Hindistan'dan Çin'e gemiler gönderilmeye başlandı. 1700 yılına gelindiğinde İngilizler yeni bir milli içecek kazanmışlardı ve bir şair bu durumu "keyiflendiren ama sarhoş etmeyen fincanlar" şeklinde dile getirmişti.

Doğu Hint Şirketi kuvvetlerinin 1689 yılındaki yenilgisinin de gösterdiği gibi, Hindistan'da askeri üstünlük kolay sağlanamayacaktı. Üstelik belli bir refah sağlamaya da gerek yoktu. Bu yüzden şirket, eğer mümkünse çarpışmaktan kaçındı. Yine de yüzyılın sonunda şirkete Kalküta'da inşa ettiği William istihkâmını işgal etme hakkı verilince önemli bir kazanım sağlanmasına rağmen yöneticiler 1700 yılında Hindistan'da yeni bölgeler ele geçirme ya da sömürgeler kurma fikirlerini gerçekçi bulmayarak reddettiler. Aurangzeb'nin 1707 yılında ölmesinden sonra Babür İmparatorluğu çökünce bütün önyargılar değişecekti. Sonuçları yavaş yavaş ortaya çıktı ama genel etkisi Hindistan'ın, üstün güçleri olmayan özerk devletler biçiminde dağılması oldu.

Babür İmparatorluğu 1707'den önce de Marathalar tarafından zor duruma düşürülmüştü. İmparatorluğun merkezi eğilimleri daima *nevvabların*¹ lehine olmuştur ve güç onlarla Marathalar arasında bölünmüştü. Sihler üçüncü bir güç odağıydı. 16. yüzyılda bir Hindu mezhebi olarak ortaya çıkan Sihler, Babürlerin aleyhine dönmüşler ama Hinduluk ve Müslümanlıktan sonra üçüncü din olarak ortaya çıkmak için genekselsel Hinduizmden de uzaklaşmışlardı. Sihler askeri bir kardeşlik oluşturdular, kastları yoktu ve dağılma döneminde çıkarlarını koruyacak kadar iyi durumdaydılar. Kuzeybatı Hindistan'da, 1849'a kadar dayanacak olan bir Sih İmparatorluğu doğdu. 18. yüzyılda Hindular ve Müslümanlar arasındaki kutuplaşmanın arttığını gösteren işaretler vardı. Hindular farklarının açıkça görülmesini sağlayan dinsel törenleri pekiştirerek kendi toplumlarına çekildi. Müslümanlar da

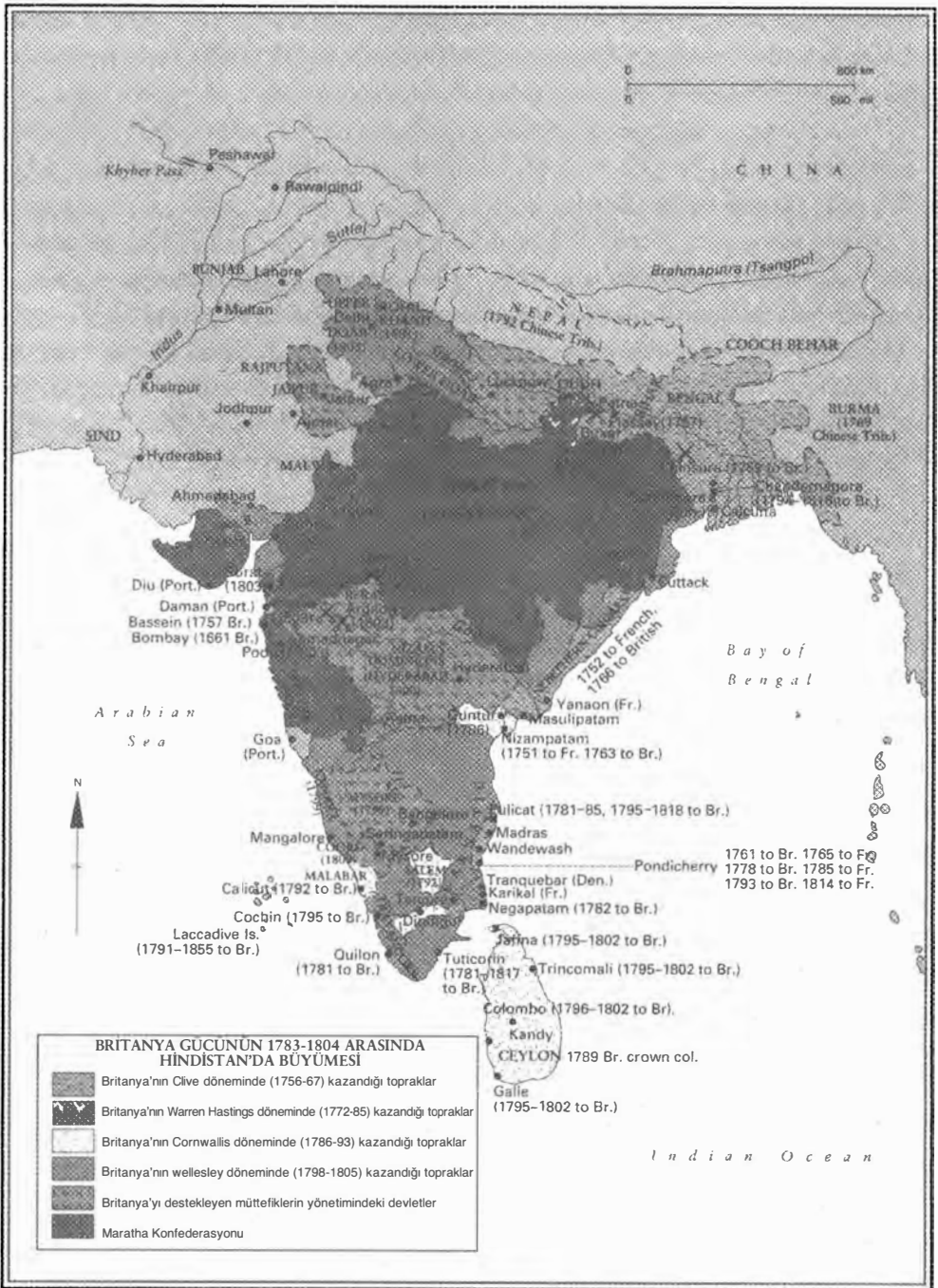
1 Nevvab: Babür İmparatorluğu'nun bir bölgesini ya da eyaletini vekâleten yönetenlere verilen ad. (Yay. hzl.)

aynı şekilde davrandı. Muhafazakâr ve ilerlemeci olmayan Babür askeriyle sivil yöneticileri tarafından yönetilen bu ayrışmanın üzerine 1730'lardaki Pers istilası ve toprak kayıpları geldi.

Yabancı müdahaleleri büyük ölçüde bu durumu teşvik etti. Bugünden o güne baktığımızda, hem Britanyalıların hem de Fransızların durumdan faydalanmak için uzun süre beklemelerinin önemli olduğunu görürüz. Britanyalı Doğu Hint Şirketi 1740'larda bile hâlâ Hollandalılar kadar zengin ve güçlü değildi. Bu gecikme temel amaçları olarak hâlâ ticareti gördüklerinin bir kanıtıydı. Müdahale etmeye başladıklarında Fransızlara karşı duydukları düşmanlık ve Fransızların yapabileceklerinden duydukları korkuyla hareket eden Britanyalıların bazı önemli avantajları vardı. Kalküta'da bir merkeze sahip olmaları potansiyel olarak en büyük ödül olan Hindistan'ın o bölgelerine (Bengal ve aşağı Ganj Vadisi) açılan bir kapı sağlıyordu. Britanya'nın deniz gücü sayesinde Avrupa'yla deniz bağlantısını kurmuşlardı ve bakanlar Versay'da Fransız tüccarlarını değil Londra'da Doğu Hindistan tüccarlarını dinliyorlardı. Fransızlar en tehlikeli potansiyel rakipti ama yönetimleri daha çok Avrupa kıtasındaki meselelerle ilgiliydi. Britanyalıların hevesli misyonerleri yoktu. Protestanların Asya misyonlarındaki çıkarları Katoliklerin çıkarlarından daha sonra gelişti ve Hintliler kendi hayatlarını istedikleri gibi yaşarken şirket kârının hızla arttığı doğal güç yapısını sağlamak için yapılacak (Babürlerin yaptığı müdahalelere benzer) müdahaleler haricinde yerel geleneklere ya da kurumlara müdahale etmek istemiyorlardı.

Görkemli bir geleceğe giden yol Hint politikalarından geçiyordu. Fransızlar ve Britanyalıları arasındaki çekişmenin ilk görünümü rakip Hint prenslerini desteklemek oldu. Bu durum 1744 yılında güneydoğudaki Carnatic sahil bölgesinde, Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin ilk silahlı çatışmaya girmelerine neden oldu. Hindistan Britanya ve Fransa güçleri arasındaki dünya çapında bir çatışmanın içine çekilmişti. Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) belirleyici oldu. Bu savaş çıkmadan önce, Fransa'yla Büyük Britanya'nın resmen barışta olduğu 1748 yılından sonra bile Hindistan'da savaşılmayacağına dair bir belirti yoktu. Fransa'nın konumu, Carnatic'te yerel prensler üzerindeki nüfuzunu güç ve diplomasi kullanarak artıran ve bu nedenle Britanyalıları büyük bir telaşa düşüren Vali Dupleix sayesinde gelişti. 1756 yılında savaş yeniden çıkınca Bengal *Nevvabı* Kalküta'ya saldırdı ve şehri aldı. Çoğu kısa süre içinde efsanevi "Kara Delik" zindanlarında havasızlıktan ölen İngiliz esirlere karşı davranışları düşmanlığı artırdı. Doğu Hint Şirketi'nin şirket çalışanı Robert Clive tarafından kumanda edilen ordusu şehri geri aldı, Sondemagon'daki Fransız merkezini ele geçirdi ve 22 Haziran 1757'de, Hooghly Nehri'nin Kalküta'dan yaklaşık yüz elli km uzaktaki kıyısında bulunan Plassey'de, *nevvabın* daha büyük bir ordusunu yendi.

AVRUPA'NIN DÜNYAYA SALDIRISI

Çok kanlı bir savaş olmadı (*navvab*'ın ordusu kıskırtılmıştı) ama dünya tarihindeki en belirleyici savaşlardan biriydi. Bengal'in ve gelirlerinin kapısını Britanyalılara açtı. Carnatic'deki Fransız etkisi bu sayede kırıldı, daha fazla toprak kazanımlarına ve ileride Britanya'nın Hindistan'da tekel olmasına giden yolu açtı. Hiç kimse bunu planlamamıştı. Britanya hükümetinin ticarete yönelik tehditleri anlamaya başladığı ve şirkete yardım için düzenli birliklerden oluşan bir tabur gönderdiği doğrudur. Bu tavır işin içinde milli bir çıkar olduğunu kabul etmesi ve bu askeri çabanın boyutunun küçük olması nedeniyle iki misli açıklayıcıdır. İçinde Avrupa saha topçularını barındıran birkaç Avrupa birliği belirleyici olabilirdi. Hindistan'ın kaderi, şirketin bir avuç Avrupalı ve Avrupalıların yetiştirdiği askerine ve bölgedeki yetkililerinin diplomatik yetenekleriyle dirayetlerine bağlıydı. Parçalanmış Hindistan'daki yönetim ihtiyacı bu dar taban üzerine Britanya Hindistanı'nın inşa edilmesiyle karşılanacaktı.

Doğu Hint Şirketi 1764 yılında Bengal'in resmi yöneticisi oldu. Yönetmekten çok ticaret yapmak isteyen şirket yöneticilerinin niyeti kesinlikle bu olmamıştı. Bununla birlikte, Bengal kendi yönetiminin parasını ödeyebilirse bu yükün altına girilebilirdi. Artık sadece birbirinden uzak birkaç Fransız üssü kalmıştı. 1763 barışı silahlandırılmamaları koşuluyla beş ticaret yerine izin vermişti. Fransız Compagnie des Indes 1769 yılında feshedildi. Kısa süre sonra Britanyalılar, Hollandalılardan Seylan'ı aldı. Benzersiz bir emperyalizm örneğinin yaşanacağı sahne artık hazırды.

Bu uzun bir yol olacaktı ve uzun bir süre isteksizce takip edilecekti ama Doğu Hint Şirketi zaman geçtikçe kendi gelir sorunları ve yönetim himayesini yaymak için bitişik bölgelerdeki yerel yönetim düzensizlikleriyle ilgilenmeye başlayacaktı. Şirketin öncelikli ticari rolünün gölgede kalması iş için iyi değildi. Çalışanlarına kendi yuvalarını kurmak için daha önemli fırsatlar sundu. Bu durum, ilk önce şirketin yöneticilerinin yetkilerini azaltan sonra da Hindistan'da 1858 yılına kadar devam edecek "ikili kontrol" sistemini 1784 yılında kurarak şirketi tahtın kontrolüne veren Britanyalı politikacıların ilgisini çekti. Aynı yasa yerel ilişkilere müdahaleyi kısıtlayan kanunları getirdi. Şirket kadar Britanya yönetimi de Hindistan'da sömürgeci güç rolüne çekilmeyi istemiyordu ama sonraki elli yıl içinde daha fazla toprak kazanıldıkça bu rolü aldı. 19. yüzyıl Raj'ının aydınlanmış despotizmine giden yol açılmıştı. Hindistan çok geç bir tarihte birkaç kişi haricinde kimsenin tahmin edemediği bir biçimde, yüz milyonlarca tebaanın dinlerini değiştirmeden ya da asimile olmadan imparatorluğa eklenmesi açısından Avrupa devletlerinin o güne kadar kazandığı hiçbir sömürgeye benzemiyordu. Bu durum Britanya'nın sömürge yapısının karakterini tamamen değiştirecekti ve böylelikle Britanyalıların stratejisi, diplomasisi, dış ticaret kalıpları, hatta genel görünüşü de değişecekti.

Doğu'da bu yüzyıllarda kazanılan topraklar, Hindistan ve Hollanda Endonezyası hariç, Avrupalıların Amerika'da ele geçirdiği topraklarla kıyaslanamazdı. Kolomb'un Amerika'ya gitmesinden sonra "Batı Hint Adaları"nın hızlı sayılabilecek büyük keşfi başlamıştı. Amerikan topraklarının fethinin, Granada'nın düşmesinin ve İspanyol anakarasındaki Yeniden Fetih'in tamamlanmasının hemen arkasından yaşanan, Kuzey Afrika'yı Mağribilerden alma mücadeleleriyle kıyaslandığında daha kolay olacağı kısa sürede ortaya çıkacaktı. Yerleşim özellikle Hispanyola¹ ve Küba'da hızla ilerledi. Amerika'da inşa edilen ilk katedralin kilit taşı 1523 yılında koyuldu. İspanyollar, şehir inşa etmelerinin de gösterdiği gibi, kalmak için gelmişlerdi. 1538 yılında ilk üniversiteler (katedralin de inşa edildiği Santa Domingo'da) kuruldu ve ertesi yıl Meksika'da ilk baskı makinesi kuruldu.

İspanyol yerleşimciler tarım uzmanları gibi toprak ve spekülâtörler gibi altın arıyorlardı. Hiç rakipleri yoktu ve Brezilya hariç Orta ve Güney Amerika'yı 16. yüzyılın sonuna kadar onlar yerleşime açtı. Adalardaki ilk İspanyollar çoğunlukla fakir, güçlü ve hırslı Kastilyalılardı. Anakaraya İncil'in mesajını ve Kastilya kralının zaferini yaymak için gittiklerini söyleseler de asıl amaçları ganimet toplamaktı. 1499 yılında anakaranın iç bölgelerine ilk önce Venezüela'da girdiler. Balboa 1513 yılında Panama Kanalı'nı geçti ve Avrupalılar Pasifik Okyanusu'nu ilk defa gördü. Balboa'nın seferinden sonra evler yapıldı ve tarım ürünleri yetiştirildi. *Conquistadorlar*² çağı başlamıştı. Bunlardan biri olan Hernan Cortés'in maceraları ardından gelecekleri etkiledi. 1518 gibi geç bir dönemde Cortés birkaç yüz taraftarıyla birlikte Küba'dan ayrıldı. Küba valisinin otoritesine kasten karşı çıkıyordu ve bunun nedeni olarak valinin krala verdiği zararları gösteriyordu. 1519 yılının Şubat ayında Vera Cruz Sahili'ne çıktıktan sonra adamlarının geri dönmemesini sağlamak için gemilerini yaktı ve Meksika'nın ortasındaki yüksek platolara doğru ilerlemeye başladı. Bu ilerleme emperyalizm tarihinin en dramatik öykülerinden birinin ortaya çıkmasını sağlayacaktı. Meksika şehrine ulaştıklarında gördükleri uygarlık karşısında hayretler içinde kaldılar. Altın ve değerli taşlardan oluşan zenginliğin yanı sıra, Kastilyalıların anavatanlarında yaptıkları tarıma uygun topraklar da vardı.

Az sayıda olmalarının ve merkez platoya hâkim olan Aztek İmparatorluğu'nu kahramanca almalarının yanı sıra Cortés'in taraftarlarının çok büyük avantajları ve şansları vardı. Üzerilerine yürüdükleri insanlar teknolojik olarak ilkel, *conquistadoresin* getirdiği barut, çelik ve atlar karşısında kolaylıkla hayranlığa düşen insanlardı. Aztek direnişi Cortés'i, bir gün gelmesini bekledikleri tanrının vücut bulduğu insan olarak gördükleri için zayıf kaldı. Aztekler dışarıdan gelen hastalıklar

1 Hispanyola (İspanyolca, La Española): Küba'nın doğusunda bulunan Karayipler'in ikinci büyük adası. (Yay. hzl.)

2 Conquistador (İsp.): Fatih. (Çev.)

konusunda da oldukça hassaslardı. Üstelik kendileri de başkalarından faydalanan acımasız bir ırktı. Kızılderili tebaa yeni fatihleri kurtarıcı ya da en azından efendilerinin değişmesi olarak gördükleri için mutluydular. Şartlar İspanyolların lehineydi. Yine de kendi sertlikleri, cesaretleri ve merhametsizlikleri belirleyici etkenler oldu.

Pizarro, 1531 yılında aynı şekilde Peru'yu fethetti. Bu fetih, Meksika'nın fethinden daha önemliydi ve *conquistador*ların açgözlülüğüyle merhametsizliklerini daha fazla göstereceklerdi. Yeni imparatorluğun yerleşimi 1540'larda başladı ve Potosi'deki Gümüş Dağı'nda, tarihteki en önemli maden keşiflerinden biri olacak ve sonraki üç yüzyıl boyunca Avrupa'nın ana gümüş kaynağını oluşturacak olan gümüş yatakları bulundu.

İspanyol İmparatorluğu 1700 yılına gelindiğinde Amerika'da modern New Mexico'dan Plate Nehri'ne kadar uzanan büyük bir alanı kaplıyordu. Panama ve Acapulco şehirlerinden, deniz aracılığıyla Filipinler'deki İspanyollarla bağlantısı vardı. Yine de harita üzerindeki bu büyük alan aldatıcıydı. Rio Grande'nin kuzeyindeki Kaliforniya, Teksas ve New Mexico bölgelerinde çok az insan yaşıyordu. İşgal birkaç istihkâm, ticaret merkezi ve sayıları biraz fazla olmakla birlikte birkaç misyon anlamına geliyordu. Güney'de, şu anda Şili'nin bulunduğu bölgede yerleşimler kurulmuştu. En önemli ve en yoğun nüfusa sahip üç bölge, kısa sürede İspanyol Amerika'sının en gelişmiş bölgesi haline gelen Yeni İspanya (Meksika'ya bu isim verilmişti) madenleri sayesinde önemi artan ve büyük oranda işgal altında olan Peru ve Karayip Adaları'nın daha büyük ve daha uzun süredir yerleşime sahip olanlarıydı. Yönetim İspanyolların yerleşmesine uygun olmayan bölgeleri görmezden geliyordu.

Hint Adaları, Kastilya kralına bağlı Kastilya ve Aragon'un kardeş krallıkları olarak Meksika ve Lima'daki valiler tarafından yönetiliyordu. Kralın, otoritesini doğrudan uygulamak için kullandığı, kendilerine ait bir kraliyet konseyleri vardı. Bu durum teoride üst seviyede bir merkezileşmeydi ama coğrafya ve topografya böyle bir iddiayı pratikte boşa çıkarıyordu. Yeni İspanya'yla Peru'yu İspanya'dan kontrol edebilmek mevcut iletişim olanaklarıyla mümkün değildi. Genel valiler ve yöneticiler günlük işler konusunda istedikleri gibi davranabiliyorlardı oysa sömürgeler, mali getiriler konusunda Madrid'den yönetiliyorlardı ve İspanyollarla Portekizliler Amerika'daki yerleşimlerinden sadece kendileri için değil başkentleri için de kâr etmeyi başaran tek sömürge güçleriydi. Bunun nedeni büyük ölçüde değerli madenlerin taşınmasıydı. Atlantik'i aşip İspanya'ya giden gümüş 1540'tan sonra V. Charles ve II. Philip'le yapılan savaşlarda kullanılacaktı. 1650 yılına gelindiğinde, 16.000 ton gümüş ve 180 ton altın Avrupa'ya gelmişti.

İspanya'nın başka ekonomik getiriler sağladığını söylemek zor çünkü dönemin diğer sömürgeci güçleriyle birlikte, ticaretin sınırlı olduğu inancını paylaşıyordu. Sömürgeleriyle yaptığı ticaretin düzenlemelerle ve güç kullanılarak korunması ge-

rektiğine inanıyordu. Ayrıca sömürgelerin, anavatanın pazar fırsatlarını azaltabilecek sanayiler yapmasına izin verilmemesi gerektiğini savunan erken dönem sömürge ekonomisi kuramını onaylıyordu. Maalesef İspanya bunun avantajlarından faydalanma konusunda diğer ülkeler kadar başarılı olamadı. İspanyol yetkililer tarım ürünleri, madencilik ve el sanatlarını Amerika'da geliştirip sanayinin gelişmesine izin vermeseler de yabancı tüccarları (o zamanki görüşe göre başkasının işine burunlarını sokanları) uzak tutmayı başaramadılar. İspanyol ziraatçılar devletin sağlayamayacağı bir şeyleri (özellikle köleleri) istemeye başladılar. Adaların ve Yeni İspanya'nın ekonomisi madenciliğin dışında tarıma dayanıyordu. Adalar kısa süre içinde köleliğe bağımlı hale geldiler. Fethedilmiş bölgelerdeki halkların köleleştirilmelerini desteklemeyi istemeyen bir İspanyol yönetimi anakara kolonilerinde emek gücü bulabilmek için başka yöntemler geliştirdi. Adalarda başlayan ve Meksika'ya sıçrayan ilk yöntem bir çeşit feodal lordluktu. İspanyollara emekleri karşılığında korumalarını sağlayacakları *encomienda*, bir grup köy verilecekti. Genel etkisi serflikten ya da kısa süre içinde siyahi Afrikalıların köleliği anlamına gelecek olan şeyden farklı olmadı.

Sömürge bölgelerinde yaşayan halkların sömürgecilikten sonra emek gücü olarak kullanılmaları, işgal gücünün Orta ve Güney Afrika sömürgeciliğini Kuzey Afrika sömürgeciliğinden farklılaştırma düşüncesi kadar etkili oldu. Fas işgali dönemi İspanyol ve Portekizlilerin çok ırklı bir toplumda yaşama fikrine alışmalarını sağladı. Latin Amerika'da da kısa süre içinde karışık kanlardan oluşan bir nüfus ortaya çıktı. Portekizliler otuz yıllık savaştan sonra Hollandalıların elinden almayı başardığı Brezilya'da yerli halk ve ilk olarak 16. yüzyılda şeker tarlalarında çalışmaları için getirilen siyahi kölelerle karışarak ürediler. Portekizliler Afrika'da da siyahi ırkla karışarak üreme konusunda kaygı duymadılar. İnsanları renkleri yüzünden ayırmamaları Portekiz sömürgeciliğinin hafifletici görünümlerinden biri oldu.

Geniş alanlar üzerinde ırksal olarak karışmış toplumlar yaratmaları İspanyol ve Portekiz İmparatorluklarının devam eden miraslarından biri olmasına rağmen bu toplumlar ırksal katmanlara ayrıldı. İberya doğumlular ve *creoleler*, yani Avrupa kanından olup da sömürgeye doğanlar daima üstün sınıf oldular. *Creoleler*, zaman içinde *peninsulareleri*, yani İberya doğumluları, önemli mevkilere almadılar ve onlara karşı düşmanca davrandılar. *Creolelerden* başlayan ve kanına göre en fakirlerle en çok baskı görenlere, yani Kızılderililere ve siyahi kölelere doğru inen bir toplumsal derecelendirme vardı. Kızılderili dilleri İspanyol misyonerlerin gayretleri sayesinde konuşulmaya devam etse de kıtanın baskın dilleri, doğal olarak, fatihlerin dilleri oldu. Dilin bu kullanımı kıtanın kültürel birliğini sağlama konusunda en önemli yapıcı etkiydi. Aynı derecede önemli bir başka etki de katoliklikti.

Kilise İspanyol (ve Portekiz) Amerika'sının başlangıcında çok önemli bir rol oynadı. Misyonerler (özellikle Fransiskanlar) daha önceki dönemlerde dini yaymak için çalışmışlardı ama ardılları üç yüzyıl boyunca yerli Amerikalıların uygarlığında durmaksızın çalıştı. Kızılderilileri kabilelerinden ve köylerinden aldılar, onlara Hristiyanlığı ve Latinceyi öğrettiler (ilk rahipler yerleşimcilerin neden olabileceği bozulmalardan yerlileri korumak için çoğunlukla İspanyolca öğretmemişlerdi), pantolon giydirdiler ve aydınlığı diğer kabile üyelerine yaymaları için geri gönderdiler. Sınırdaki misyon merkezleri daha sonradan ortaya çıkacak ülkelerin şekillerini belirledi. Çok az direnişle karşılaştılar, örneğin Meksikalılar Kutsal Bakire kültürünü kendi tanrıçaları Tonantzin'le bağdaştırarak büyük bir istekle kabul ettiler.

Kilise başlangıçtan itibaren kendini, Kastilya kralının Kızılderili tebaasının kayıtsız şartsız koruyucusu olarak gördü. Bu durumun etkisi sonradan, Katolik mezhebi içindeki ağırlık merkezinde önemli demografik değişiklikler olduğunda görülecekti ama çok daha önce de görünür etkileri oldu. İspanyolların yeni tebaalarına karşı davranış biçimleri aleyhine karşı ilk vaaz 1511 yılında (Dominikan bir rahip tarafından) Santo Domingo'da verildi. Monarşi başlangıçtan itibaren Yeni Dünya'daki ahlaki ve Hıristiyanlık görevlerini ilan etmişti. Kızılderilileri korumak için yasalar çıkartıldı, onların haklarını ve kendilerini korumak için neler yapılabileceği konusunda rahiplerden tavsiye alındı. Kraliyet yönetiminin 1550 yılında, Yeni Dünya'daki halkların yönetim ilkeleri konusunda tartışma yaratan teolojik ve felsefi bir araştırma yapması olağandışı bir şey oldu, ama Amerika çok uzaktaydı ve kanunların dayatılması zordu. Yerli halk nüfusunun azalmasının emek gücü eksikliğine neden olacağı bir dönemde yerli halkı korumak çok daha zordu. İlk yerleşimciler Karayiplere çiçek hastalığı getirmişlerdi (ilk kaynağı görünüşe göre Afrika'ydı) ve Cortés'in adamlarından biri bu hastalığı anakaraya taşıdı. Amerika'daki İspanyol İmparatorluğu'nun demografik bir felaket yaşamasının ana nedeni muhtemelen buydu.

Bu arada kilise yerli halkın dinini değiştirmeye (iki Fransiskan papazı Khocomilcho'da bir gün içinde on beş bin kızılderiliyi vaftiz etti), sonra da onları misyonların ve papazların koruması altına vermeye devam ediyordu. Diğer din adamları da krala sunumlar yaptı. Bunlardan bir tanesi olan Dominikan papaz Bartolomé de Las Casas'a değinmeden geçmek olmaz. Amerika'da papaz olarak atanan ilk kişi olmak için yerleşimci olarak gelmişti. Sonradan ilahiyatçı ve papaz olarak hayatını V. Charles yönetimini etkileyebilmeye ayırmıştı ama başarılı olamadı. Hintlilere karşı davranışları konusunda kendisini tatmin etmeyen günah çıkarmalarda bulunanların günahlarının bağışlanmasını reddeden bir anlayışı son ayinlerinde bile savundu ve karşıt görüşte olanlarla ortaçağı referans olarak tartıştı. Aristo'dan aldığı fikirle bazı insanların "doğal" köleler olduğunu varsayıyordu (kendisinin de siyahi köleleri vardı) ama Kızılderililerin bu insanlar arasında olduğunu reddediyordu. Aydınlanma dönemi gazetecilerinden birinin yazılarını iki yüzyıl sonra kullanması nedeniyle tarihsel hafızaya sömürgecilğin ilk eleştirmenlerinden biri olarak kendi çağından çok sonra geçti.

Kilisenin dualarıyla ayinleri yüzyıllar boyunca Katolikliğin bazı özelliklerini kendisine uygun ve anlaşılabilir bulan yerli halk için Avrupa kültürünü tanımanın tek yolu oldu. Sadece birkaç tanesi Avrupalıların okullarına kabul edildi. Meksika'da 17. yüzyıla kadar yerli bir papaz olmadı ve eğitim, papazlık için olan hariç, yerlilerin sorduğu sorulara cevap vermekten öteye geçmedi. Kilise, rahiplerinin tüm çalışmalarına rağmen dışarıdan gelen bir sömürge kilisesi olarak kalma eğilimi gösterdi. Rahiplerin yerli Hıristiyanları koruma denemeleri bile yerlilerin,

toplumlarındaki güç sahipleriyle uyum sağlama yoluna engeller (örneğin onlara İspanyolca öğretmeme) koydu.

Belki de bu kaçınılmazdı. İspanya ve Portekiz Amerika'sındaki Katolik teke-
li, kilisenin politik yapı içinde tanımlanması anlamına gelmek zorundaydı: Kilise
çok az bölgede etkin olan yönetim aygıtının önemli bir desteği idi ve İspanyolların
yerlilerin dinini değiştirmek için şevkle çalışmasını sağlayan tek dinsel motivas-
yon kaynağıydı. Yeni İspanya'da kısa süre içinde Engizisyon kuruldu ve Ameri-
kan Katolikliğini Rio Grande'nin güneyinde Karşı Reform Kilisesi biçimlendirdi.
Bu gelişmenin sonradan önemli sonuçları olacaktı. Kilise bazı rahiplerin Güney
Amerika'daki devrimci hareketler ve bağımsızlık hareketlerinde önemli roller ala-
cak olmalarına ve Cizvitlerin yerlileri korumak için gösterdikleri çaba dolayısıyla,
18. yüzyılda, Portekizli yerleşimcilerin ve Brezilya yönetiminin gazabına uğrayacak
olmalarına rağmen bir kurum olarak ilerlemeci bir duruş sergileyemedi. Bu durum
uzun vadede liberalizmin, Katolik Avrupa'da olacağı gibi bağımsız Latin Amerika
politikasında da kilise karşıtı kurumların görevini üstleneceği anlamına geliyordu.
Bu durum aynı dönemde Britanya Kuzey Amerika'sında kök salmakta olan dinsel
çoğulcu toplumla olan zıtlığın bir göstergesiydi.

Anakara sömürgelerinden önemli miktarda altın ve gümüş gelmesine rağ-
men erken modern dönemde Avrupa için en fazla ekonomik öneme sahip bölge
Karayipler'di. Bu önemin ana nedeni Arapların ilk olarak Sicilya ve İspanya'da Av-
rupalılarla tanıştırdığı, ardından Avrupalılar tarafından önce Madeira ve Kanarya
Adaları'na sonra da Yeni Dünya'ya götürülen şekerin başı çektiği tarım ürünleriy-
di. Karayipler ve Brezilya şeker sayesinde ekonomik dönüşüm geçirdiler. Ortaçağ-
da insanlar yiyeceklerini balla tatlandırırlardı. 1700 yılına gelindiğinde şeker, pa-
halı olmasına rağmen Avrupalılar için bir ihtiyaçtı. Tütün, sert kereste ve kahveyle
birlikte adaların başlıca ürünü ve Afrika köle ticareti filizinin ana köküydü. Bu
ithalat ürünleri, onları ekenleri anavatanlarının ilişkileri konusunda çok önemli bir
konuma getirdi.

Geniş ölçekli Karayip tarımının öyküsü vakit kaybetmeden (Avrupa'dan getir-
dikleri) meyveleri ekmeye ve sığır yetiştirmeye girişen İspanyol yerleşimcilerle baş-
ladı. Üretim, pirinç ve şeker üretmeye başladıkları dönemde adaların yerli halkı Av-
rupalıların kötü davranışlarına ve hastalıklara yenik düştüğü için uzun süre emek
eksikliği çekecekti. Bir sonraki ekonomik evre parazitlere yani korsanlık ve kaçak-
çılığa, neden olan sanayilerin kurulması olacaktı. İspanyollar Karayip Adaları'nın
büyük olanlarını (Büyük Antiller) işgal ettikleri için çoğu Atlantik kıyısında olan
daha küçük yüzlerce ada işgale uğramadan kalmıştı. Bu adalar Yeni İspanya'dan
evlerine dönen gemileri avlamak ve İspanyol sömürgecilere yasak mallarını satmak
için onları uygun bir üs olarak gören İngiliz, Fransız ve Hollandalı kaptanların

ilgisini çekti. Etin saklanması için gerekli tuzun bulunacağı Venezüella sahilinde de Avrupalı yerleşimciler görüldü. Bireylerin ardından İngiliz kraliyet imtiyazları ve Hollanda Batı Hint Şirketi biçiminde yönetim girişimleri de 17. yüzyılda görülmeye başladı.

İngilizler, o döneme kadar onyıllardır Yeni Dünya'da çağdaşlarının “ekim alanları” (yani yerleşimci sömürgeleri) adını verdikleri uygun yerler arıyorlardı. İlk önce Kuzey Amerika anakarasını denediler. Sonra 1620'lerde, Barbados'daki ve Leeward Adaları'ndaki St. Christopher'da ilk iki başarılı Batı Hint Adaları sömürgelerini kurdular. İkisi de gelişti. 1630 yılına gelindiğinde St. Christopher'da yaklaşık üç bin, Barbados'ta yaklaşık iki bin kişi yaşıyordu. Bu başarı tütüne, yani bazılarının kendisine müdahale ettiği için Yeni Dünya'nın Eski Dünya'dan aldığı intikam olarak gördüğü uyuşturucuya dayanıyordu (bu görüşe göre diğer intikam araçları frengi ve ucuz otomobildi). Bu sömürgeler sadece getirdikleri gümrük gelirleri nedeniyle değil Karayipler'deki yeni nüfus artışı ihraç malları için talep ve İspanyol İmparatorluğu'nun ticaretine müdahale etmek için yeni fırsatlar yaratması nedeniyle de İngiltere açısından çok önemli hale geldi. İngilizler diğer Leeward Adaları'nı, Fransızlar da Windwatd Adaları'nı aldı. Fransızlar böylelikle bu kârlı işte İngilizlere katıldı. 1640'larda Batı Hint Adaları'nda yaklaşık yedi bin Fransız ve elli binden fazla İngiliz vardı.

Yeni Dünya'ya doğru olan İngiliz göç dalgası bu tarihten sonra Kuzey Amerika'ya yöneldi ve Batı Hint Adaları'ndaki beyaz yerleşimcilerin sayısı bu miktara bir daha hiç ulaşmadı. Bunun nedeni kısmen tütünün yanına ikinci bir ürün olarak şekerin eklenmesiydi. Tütün, ekonomik olarak küçük miktarlarda üretilebiliyordu, bu yüzden küçük arazi sahiplerinin sayısının artması ve daha fazla beyazın göç edeceği şartların oluşturulması için uygundu. Şekerse büyük miktarlarda üretilirse ekonomikti. Çok sayıda kişinin çalıştığı büyük ekim alanları için uygundu ve bu çalışanlar 16. yüzyılda yerli halkın nüfusu azaldığı için siyah köleler olacaktı. Köleleri Hollanda sağlıyordu ve Hudson Nehri'nin girişindeki New Amsterdam'daki bir ticaret üssünde çalışarak Uzakdoğu'da kazandıkları genel ticaret tekeline batı yarımkürede de kazanmak için uğraşıyorlardı. Bu gelişme Karayipler'deki önemli demografik değişimin başlangıcı oldu. 1643 yılında, Barbados'ta otuz yedi bin beyaz ve sadece altı bin Afrikalı siyahi köle vardı. 1660 yılına gelindiğinde Afrikalı siyahi kölelerin sayısı elli bine çıkmıştı.

Fransa'nın Guadeloupe ve Martinik sömürgelerinin önemi de şeker sayesinde arttı. Onlar da köle istedi. Karışık bir büyüme süreci yaşanıyordu. Karayiplerdeki, zaten büyük olan ve büyümeye devam eden kölelerle ithal Avrupa ürünleri piyasası, ekonomik tekeline korumakta güçlük çeken İspanyol İmparatorluğu piyasa-

sına eklendi. Bu durum güçlü devletlerin sonraki yüzyıldaki ilişkilerinde Batı Hint Adaları'nın oynadığı rolü belirledi. Sömürge sınırlarının yan yana olup güvenliğinin iyi olmadığı ve kazanılacak büyük ödüllere ev sahipliği yapan Karayip bölgesinde uzun süre düzensizliğin kurbanı oldular (Hollandalı bir kaptan Hint Adaları'ndan İspanya'ya yıllık geliri taşıyan büyük *flotayı*¹ ele geçirdi). Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde bu bölgeler, en etkili günlerini 17. yüzyılın son çeyreğinde yaşayan korsanların klasik ve aslında efsanevi av alanları oldular. Büyük güçler, kabul edilebilir şartlara ulaşana kadar aralarındaki anlaşmazlıklar konusunda savaştılar. Bir sonuca varmaları uzun zaman alacaktı. Batı Hint Adaları ve Brezilya 18. yüzyıl boyunca köleler için iyi bir pazar oldu, köle ticareti büyük oranda bu bölgelerde yapıldı. Zaman ilerledikçe Avrupa Afrika ve Yeni İspanya ekonomilerinin dışında yeni Kuzey Amerika ekonomisine de girdi.

Kuzey Amerika'da yerleşim klasik sömürgeci teoriye göre Latin Amerika ya da Karayipler'deki yerleşim kadar çekici olmadı. Değerli madenler bulunmamıştı ve kuzeyde kürkler olmasına rağmen o bölgede Avrupalıların istediği fazla bir şey yoktu. Yine de güneyde İspanyol tekeli olduğu için gidecek başka bir yer yoktu ve çok sayıda ülke kuzeye gitmeyi denedi. İspanyolların Rio Grande'nin kuzeyine yayılmaları işgalden çok misyonerlik çalışmaları olduğu için bizi pek ilgilendirmez ama İspanyol Florida'sı İspanyolların Avrupa'yla Karayipler'in kuzey çıkışı aracılığıyla kurduğu iletişim açısından önemliydi. Atlantik kıyısında yerleşimlerin kurulması diğer Avrupalıları da çekti. Yeni Hollanda, Yeni İngiltere ve Yeni Fransa'nın yanında Yeni İsveç'te olacaktı.

Yeniden Fetih anlayışının misyonerlik gayreti kuzeyde neredeyse hiç olmamasına rağmen Kuzey Amerika'da yerleşim istekleri diğer yerlerde de görülmüş olan isteklerdi. 16. yüzyılın büyük bir bölümünde Kuzey Amerika'nın imkânlarını en sık keşfeden millet olan İngilizler, İspanyol Hint Adaları'ndakilere rakip olabilecek madenler bulunabileceğini düşündüler. Başkaları nüfus baskısının göçü cazip hale getirdiğine inanıyordu ve artan bilgi çok az yerel nüfusun yaşadığı ılımlı iklimlerde geniş bölgeler olduğunu ortaya çıkardı. Ayrıca Asya'ya bir kuzeybatı geçişi bulmak için de bir istek vardı.

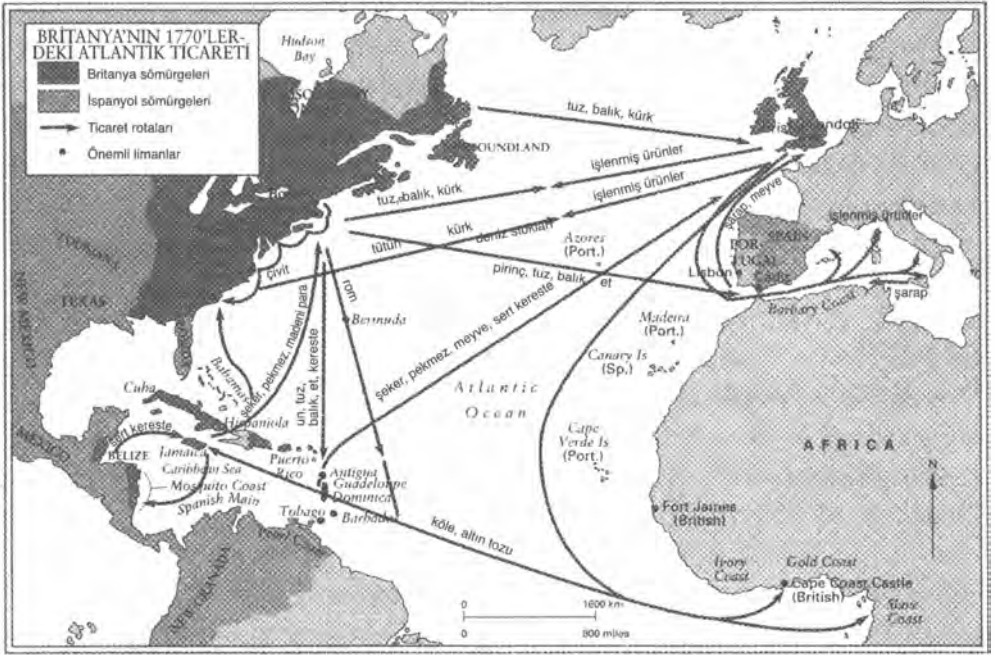
Bu etkiler 1600'den itibaren daha fazla keşif yapılmasını sağladı ama Florida'nın kuzeyinde sadece Roanoke, Virginia'da bir yerleşim vardı. Daha fazlasını elde etmek için İngilizler çok güçsüzdü, Fransızlarınsa akli başka yerdeydi. 17. yüzyılla birlikte daha gayretli, düzenli ve daha iyi finanse edilmiş çabalar, anakaradaki önemli ürünlerin artma ihtimali, İngiltere'de göç lehine politik değişiklikler ve İngiltere'nin önemli bir deniz gücü olarak ortaya çıktığı görüldü. Bu gelişmeler

¹ Flota (İsp.): Filo. (Çev.)

Atlantik sahilinde devrimsel dönüşümlere neden oldu. 1600 yılında çok az Kızılderilinin yaşadığı, el değmemiş bölge yüz yıl sonra önemli bir yerleşim bölgesi haline geldi. Yerleşimciler bazı yerlerde Alleghenie Dağları'na kadar iç bölgelere ilerledi. Bu arada Fransızlar da St. Lawrence Vadisi ve Büyük Göller boyunca karakollar kurdu. Bu geniş yerleşimlerde, çoğunluğu Britanya ve Fransız kökenli yaklaşık yarım milyon beyaz yaşıyordu.

İspanya Kuzey Amerika'nın tamamını talep etti ama İngilizler "toprağa sahip olmadan yapılan taleplerin hiçbir anlama gelmediğini" söyleyerek uzun süre buna karşı çıktılar. Elizabeth dönemi maceracıları kıyının büyük bir bölümünü keşfettiler ve otuz derece enleminin kuzeyindeki tüm bölgeye kraliçenin şerefine, "Virginia" adını verdiler. I. James 1606 yılında bir Virginia şirketine yerleşim kurma yetkisi verdi. Bu sadece resmi başlangıçtı. Şirketin ilişkileri kısa süre içinde yapısını değiştirmesini gerektirdi ve James çok sayıda kâr getirmeyen teşebbüste bulundu ama 1607 yılında Amerika'daki ilk İngiliz yerleşimi kurulmuştu bile. Şu anda Virginia'nın bulunduğu bölgedeki Jamestown'da varlığını sürdürecekti. Karşılaştığı ilk zorlukları başarıyla atlattı ve 1620'den sonra "açlıktan ölme" dönemi sona erince gelişmeye başladı. Fransız kâşif Samuel de Champlain 1608 yılında, Jamestown kurulduktan bir yıl sonra, Quebec'te küçük bir kale inşa etti. Fransız sömürgecilerinin durumu kısa süre için o kadar güvensizdi ki yiyeceklerin Fransa'dan gelmesi gerekiyordu ama böylelikle Kanada'da yerleşim başlamış oldu. Hollandalılar 1609 yılında kuzeydoğudan Asya'ya bir geçiş bulması için İngiliz kâşif Henry Hudson'ı gönderdi. Başarısız olan Hudson, geri dönüp kuzeybatıda bir geçiş bulmak için Atlantik boyunca ilerledi. Kendi adını alan nehri keşfetti ve böylelikle Hollandalıların ilk toprak iddialarının temelini oluşturdu. Birkaç yıl içinde nehir boyunca, Manhattan'da ve Long Island'da Hollanda yerleşimleri kuruldu.

İngilizler diğer milletlerden daha ilerideydiler ve öyle de kaldılar. İki olgu sayesinde geliştiler. Birincisi, ilk ve en başarılı örnek olan tüm toplulukları nakletme teknikleriydi. Bu insanlar, kendi emeklerini kullandıkları ilk tarım sömürgelerini kurdular ve kısa süre içinde, hayatlarını sürdürmek için anavatanlarına ihtiyaç duymamaya başladılar. İkincisi, başlıca ürün haline gelen tütünün önce Virginia, ardından da 1634'de yerleşimin başladığı Maryland'de bulunmasıydı. Avrupalıların sınırları içinde kalan tarıma elverişli kuzey bölgeleri sömürgelerin hayatta kalmasını sağladı. Kuzeye duyulan ilgi kürk ticareti ve balıkçılık ihtimali sayesinde zaten artmış olmasına rağmen kısa süre içinde ihraç edilebilecek, ihtiyaç fazlası tarım ürünleri de ortaya çıktı. Bu gelişme, 19. yüzyılda fazla nüfusun yaşadığına inanılan bir ülkedeki toprağa aç İngilizler için ümit verici bir beklentiydi. 1630'lar da yaklaşık yirmi bin İngiliz "New England'a gitti.

New England sömürgelerinin ayırt edici bir özelliği de dinsel ayrılıklar ve Kalvinist Protestanlıkla olan birliktelikleriydi. Reform olmasaydı o anki durumlarına gelemezlerdi. Yerleşimlerde alışıldık ekonomik güdüler işbaşında olsa da İngiliz Protestanlığının Püriten kanadından olan ve 1630'larda Massachusetts'e göç edenlerin liderliği, anayasaları teokratik oligarşiden demokrasiye kadar değişen sömürgelerde meyvesini verdi. Bazen İngiliz soyluları tarafından yönetilseler de İngiliz toplumsal ve politik pratiklerinden radikal bir kopuş yaşama konusundaki kısıtlamalardan Güney kolonilerinden daha kısa bir sürede kurtuldular ve dinsel kurallara uymayı reddetmeleri bu kurtuluşu, katlanmak zorunda oldukları şartlar kadar etkiledi. New England sömürgelerinin, İngiltere'nin yüzyılın ortasında yaşadığı yapısal sorunlar döneminde tahttan tamamen kurtulabilecekleri bile düşünüldü ama bu olmadı.

İngilizler sonradan New York eyaleti olacak Hollanda yerleşimlerini ele geçirdikten sonra, 1700 yılında Florida'dan kuzeyde Kennebec Nehri'ne kadar uzanan Kuzey Amerika kıyı şeridi, yaklaşık dört yüz bin beyazın ve kırk bin siyahi kölenin yaşadığı 12 sömürge olarak düzenlendi (13 sömürge Georgia, 1732 yılında ortaya çıktı). Daha kuzeyde hâlâ tartışmalı olan bir bölge ve onun kuzeyinde de tartışmasız Fransızların olan bölge vardı. Bu bölgede İngiliz yerleşimleriyle kıyaslandığında sayıları çok az olan sömürgeciler yaşıyordu. Tüm Kuzey Amerika'da yaklaşık on

beş bin Fransız vardı ve İngiliz sömürgeleri kadar fazla göç almamışlardı. Çoğu St. Lawrence boyunca yayılmış ve Büyük Göller bölgesinde, hatta ötesinde öbek öbek dağılmış avcılarla tuzakçılar, misyonerler ve kâşiflerdi. Yeni Fransa harita üzerinde büyük bir alandı ama St. Lawrence Vadisi ve Quebec dışında stratejik ve ticari olarak önemli, kaleler ve ticaret merkezlerinin dağınık bir biçimde yayıldığı bir bölgeydi. İngiliz ve Fransız sömürge bölgeleri arasındaki tek fark yerleşimin yoğunluğu değildi. Yeni Fransa sıkı bir biçimde anavatandan yönetiliyordu. Bir şirket yapısı 1663'den sonra doğrudan krallığın yönetimi için dağıtılmıştı ve Kanada Fransız bir vali tarafından anavatandaki bir bölge gibi bir *intendant*¹ talimatlarıyla yönetiliyordu. Dinsel özgürlük yoktu. Kanada'daki kilise tekel ve misyonerdi. Bu kilisenin tarihi şanlı cesaret ve şehitlik, ayrıca tatsız uzlaşmazlık örnekleriyle doludur. Yerleşilen bölgelerdeki çiftlikler merkezi olmayan yönetim sorumluluğu konusunda değerli bir araç olan *seignion*ların² yönetiminde toplanmıştı. Toplumsal biçimler, İngiliz yerleşimlerinden çok daha fazla bir oranda Eskidünya'nın biçimleriydi. Soyluların Kanada unvanları bile kaldırılmıştı.

Çok çeşitli İngiliz sömürgeleri vardı. Tüm Atlantik şeridinde yayılmış olan sömürgelerin farklı iklimleri, ekonomileri ve arazileri vardı. Kökenleri çeşitli kurumsallaşma yöntemlerini ve güdülerini yansıtıyordu. 1688'den sonra hissedilir miktarda İskoç, İrlandalı, Alman, Protestan Fransız ve İsviçreli gelmeye başladığı için İngiliz dili uzun süre boyunca hâkim olmasına ve İngilizce konuşmayan az sayıdaki göçmen Anglosakson kültürünü benimsemesine rağmen kısa süre içinde etnik olarak karışmış bir duruma geldiler. Dinsel çeşitlilik de vardı ve 1700'den sonra, bazı sömürgelerin belirli mezheplerle yakın ilişki kurmalarının yanı sıra etkili bir dinsel hoşgörü sağlanmıştı. Bütün bu nedenler, sömürgelerin kendilerini tek bir toplum olarak görmesini zorlaştırdı. Amerika'da bir merkezleri yoktu, geçmişlerinde hâlâ İngiliz kültürü olan sömürgelerin ortak yaşamlarının merkezinde İngiliz tahtı ve anavatan vardı. Yine de İngiliz Kuzey Amerika sömürgelerinin bireylere Kanada'nın düzenli ve sıkı toplumunda ya da Avrupa'daki evlerinde bulamayacakları ilerleme fırsatları sundukları açıktı.

1700 yılına gelindiğinde bazı sömürgeler kraliyet yönetiminden sağlayabilecekleri en ufak bir bağımsızlığı bile alma eğilimi göstermişlerdi. Halkların geleneğinde sonradan önemli bir rol oynayacak bağımsızlık ruhunun kanıtlarını görmek için biraz gerilere bakmak çekici gelebilir. Aslında, Amerika Birleşik Devletleri'nin tarih öncesini bu terimlerle okumak yanlış anlamalara yol açacaktır. 1620 yılında Cod Burnu'na ayak basan "İngiliz Rahipler" 18. yüzyılın sonuna kadar tekrar önemsenmediler ya da milli mitolojideki önemli yerlerini almadılar. Aslında onlar da

1 intendant (Fr.) : Fransız kralı adına bölgeleri yöneten memur. (Çev.)

2 Seignion (Fr.) : Feodal derebeyi. (Çev.)

bir *New England* kurmak istemişlerdi. Bağımsızlık fikrinden çok daha önce görülebilen şey ileride bağımsızlık ve birlik terimleriyle düşünmeyi kolaylaştıracak olguların ortaya çıkmasıdır. Bu olgulardan biri, temsilci geleneğinin yerleşimin ilk yüzyılında yavaş yavaş güçlenmesiydi. İç farklılıklarına rağmen bütün sömürgeler 18. yüzyılda, Londra'da görevlendirilmiş kraliyet valisiyle temsilciler meclisine benzeyen bir şey aracılığıyla görüşme konusunda anlaşmışlardı. Yerleşimlerden bazıları, erken dönemlerde Kızılderililere karşı işbirliği yapma ihtiyacı duymuşlardı ve bu işbirliği Fransız savaşlarında çok daha önemli bir hale gelmişti. Fransızların Britanyalı sömürgeciler karşısında müttefikleri Huronları kaybetmeleri sömürgelerin her birinde ortak çıkar duygusunun doğmasına (ayrıca Britanyalıların Huronların geleneksel düşmanları olan Iroquoisleri kendi yanlarına çekmelerine) yardımcı oldu. Ekonomik çeşitlilikten bir tür ekonomik birliktelik de doğuyordu. Orta ve Güney sömürgeler ekim alanlarında pirinç, tütün, çivitotu üretip ve ormancılık yaptılar. *New England* gemiler yaptı, pekmez ve içki arıtıp damıttı, mısır yetiştirdi ve balıkçılık yaptı. Amerikalıların (Batı Hint Adaları sömürgeleri de dahil olmak üzere) işlerini kendi çıkarları açısından anavatanından daha iyi görebilecekleri konusunda bir duygu ve düşünce mantığı geliyordu. Ekonomik büyüme tavırları da değiştirdi. *New England*'ın kuzey anakara sömürgeleri anavatanlarını küçümsüyor hatta sevmiyorlardı. Gemi yapımı ve Karayip ticaretinde, yasadışı bir biçimde rekabet ettiler. Ekim alanlarına sahip sömürgelerden farklı olarak anavatanının istediği hiçbir şeyi üretmiyorlardı. Ayrıca, dinsel anlamda tamamen muhaliftiler.

Britanya Amerika'sı 18. yüzyılda zenginlik ve uygarlık konusunda büyük bir ilerleme gösterdi. Toplam sömürge nüfusu artmaya devam etti ve yüzyılın yarısına gelindiğinde yarım milyonun üzerine çıktı. Anakara sömürgelerinin Büyük Britanya için, geçmişte Batı Hint Adaları'nın olduğundan çok daha önemli olacakları 1760'larda söyleniyordu. 1763 yılına gelindiğinde Philadelphia şıklık ve görgü konusunda pek çok Avrupa şehriyle boy ölçüşebilecek durumdaydı. 1763 yılında Kanada fethedilip o yıl içinde yapılan barış antlaşması uyarınca Britanyalılara bırakılınca önemli bir belirsizlik daha ortadan kalktı. Bu gelişme pek çok Amerikalının Britanya yönetiminin sağladığı korumanın değeri ve batıya doğru yayılma sorunu konusundaki görüşlerini değiştirdi. Tarımla uğraşan yerleşimciler kıyı ovalarını doldurdukça yukarı Ohio ve kuzeybatı yönünde dağ ve nehir vadileri engelleriyle kısıtlanmaya başladılar. Fransızlarla çatışma tehlikesi ortadan kalkmıştı ama Britanya yönetiminin 1763'ten sonra bu konuyu ele alırken hesaba katması gereken tek şey bu değildi. Kızılderililerin hakları ve olası tepkileri de hesaba katılmalıydı. Kızılderililerin düşmanlığını kazanmak tehlikeyi davet etmek olacaktı ama sömürgecilere engel olunarak Kızılderili savaşlarından kaçınılacaksa bunu sağlamak için sınırın da Britanya birlikleri tarafından kontrol edilmesi gerekecekti.

AVRUPA'NTN DÜNYAYA SALDIRISI

Sonuç Londra yönetiminin yayılmayı sınırlayacak bir batı bölgeleri politikası dayatması, savunma masrafları için sömürgelerden alınan vergileri artırması, ticaret sistemini sıkılaştırması ve sistemin işleyişine edilen tecavüzlere göz yummayı sona erdirmesi oldu. Bütün bunların, sömürge bağlantılarının ekonomik durumlarının ve sömürgelerin anavatanla ilişkilerinin sömürge politikalarını hazırlayanlar tarafından itiraz etmeden kabul edildiği son yıllarda gerçekleşmesi talihsizlikti.

Yeni Dünya’da Avrupa yerleşimlerinin başlamasının üzerinden iki yüz elli yıl geçmişti. Amerika’da yayılmanın Avrupa tarihi üzerinde çok büyük etkisi olmuştu ama bunu tanımlamak kolay değildi. Sonuç olarak 18. yüzyıla gelindiğinde bütün sömürgeci güçlerin, farklı yöntemler izleseler de sömürgelerden ekonomik fayda sağladıkları açıktı. İspanya’ya akan gümüş bunun en açık örneğiydi ve bu durumun bir bütün olarak Avrupa ekonomisine, hatta Asya’ya etkileri oldu. Sömürgelerde artan nüfus Avrupa’nın ihracatını ve üreticilerini hareketlendirdi. Bu anlamda en önemli sömürgeler Avrupa’dan 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında edilen en son büyük halk göçleriyle sona erecek olan göç dalgasında insanlara yol gösteren İngiliz sömürgeleriydi. Sömürgeci yayılmanın Avrupa gemiciliği ve gemi yapımcılığının önemli ölçüde büyümesiyle de bağlantısı vardı. Gemi yapım ustaları, gemi sahipleri ve kaptanlar köle ticaretinden, kaçakçılıktan, büyük şehirlerle sömürge arasındaki yasal ithalat ve ihracattan ya da yeni tüketici piyasalarına arz etmek için yapılan balıkçılıktan kâr ettiler. Artan ve hesaplanamaz bir etkiye sahiplerdi. Amerikan sömürgelerini elinde tutmanın emperyalizmin ilk çağında emperyalist güçler üzerindeki toplam etkisini hesaplamak bu yüzden zordur.

Bu olgunun uzun vadede en önemli kültürel ve politik önemi hakkında daha güvenli konuşabiliriz: Batı yarımküre kültürel olarak Avrupalı olacaktı. İspanyollar, Portekizliler ve İngilizler birbirlerinden çok farklı olabilirler ama aynı metnin farklı anlatımlarını sundular. Hepsi Avrupa uygarlığından seçme şeyler getirdiler. Bunun politik anlamı Tierra del Fuago’yla Hudson koyu arasında kalan iki kıtanın, sömürgeci güce bağımlı olmayı bıraksalar da Avrupa’nın yasal ve idari ilkelileriyle düzenlenecek olmalarıydı. Ayrıca yarımküre Hristiyan olacaktı. Hinduizm ve Müslümanlık o bölgede sadece küçük azınlıklar tarafından kabul edilecekti ve Hristiyan kültürüne rakip olamayacaktı.

Bu genellemeler arasındaki özel durum Kuzey ve Güney Amerika arasında ileride yaşanacak farklılaşmanın büyük bir politik öneme sahip olacak olmasıydı. Kuzey Amerika yerli hayatlarının Orta ve Güney Amerika uygarlıkları kadar etkileyici insani başarılar sağlayamadığı doğrudur, ama sömürgecilik ayrıca farklılaştırıcı bir olguydu. Antik dönemle olan benzerliklerini hatırlamak hayalperestlik olmayacaktır. Antik Yunan şehirlerinin sömürgeleri Kuzey Amerika sahilindeki İngiliz yerleşimleri gibi bağlı bulundukları devletler tarafından büyük oranda bağımsız

toplumlar olarak kuruldular. Kurulduktan sonra kendilerine ait bir kimliğe doğru evrilme eğilimi gösterdiler. İspanyol İmparatorluğu temel olarak metropoliten ve sömürgeci kurumların düzenli kalıplarını, Roma İmparatorluğu'nun eyaletlere taşımış olduğu gibi sömürgelere taşıdı. Britanya Kuzey Amerika'sının evrimleşme biçiminin, geleceğin dünya gücünün çekirdeğini oluşturacağını anlaşılması biraz zaman alacaktı. Bu evrim, Amerikan tarihini olduğu kadar dünya tarihini de şekillendireceğini kanıtlayacaktı. Kuzey Amerika'nın geleceği temel çizgileri içinde sabitlenmeden önce iki önemli dönüştürücü etkenin harekete geçmesi gerekecekti: Batıya doğru hareket edildikçe kuzey kıtayı oluşturan yeni yerlerin ortaya çıkışı ve Anglosakson olmayanların daha büyük akımlar halinde bölgeye göçü. Tüm bu güçler gelecekteki Amerika Birleşik Devletleri'ne, Bizans'ın Rusya üzerine vurduğu damgaya benzer bir damga vuracak olan İngiliz mirasının koyduğu kalıpların içine ve çevresine akacaktı. Milletler kökenlerinden kaçmazlar sadece kökenlerine farklı yöntemlerle bakmayı öğrenirler. Bazen bu durumu en iyi görenler dışarıdan bakanlardır. Alman bir devlet adamı 19. yüzyılın sonuna doğru 19. yüzyılın en önemli uluslararası gerçeğinin Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin aynı dili konuşması olduğunu söylemiştir.

Dünya Tarihinin Yeni Şekli

Etkilerini hissettirmeleri yirmi otuz yıl alacak olan Amerika'daki sömürge isyanları serisinin ilki 1776 yılında başladı. Bu isyanlar, Amerika kıtalarının tarihinde bir dönemi temsil etmelerinin ötesinde, Avrupa hegemonyasının ilk evresinin bir bütün olarak değerlendirilmesi için uygun bir dayanak noktası sağlamışlardı. Dünyanın başka bölgelerinde yaşanan, Fransızların Hindistan'da Britanya'ya karşı sergiledikleri ciddi rekabetin ortadan kalkması ve en son keşfedilen Avustralasya kıtasının yerleşime açılması gibi gelişmeler de ritim değişikliğini gösterir. 18. yüzyılın sonunda, bir dönemin kapandığı ve diğerinin açıldığı duygusu hâkimdi. Bu önceki üç yüzyılın dünya tarihinde yaptığı değişiklikleri değerlendirmek için iyi bir noktaydı.

Doğrudan fetih ve işgal, bu üç yüzyıl boyunca, Avrupa hegemonyasının temel biçimleri olacaktı. Avrupa'ya, diğer uygarlıklar üzerindeki göreceli üstünlüğünü artırmaları için kullanabileceği zenginliği sağladılar ve Avrupa etkisinin diğer biçimlerinden yayılan politik yapılar kurdular. Güç olarak olmasa bile çıkarlarının coğrafi genişliği açısından ilk dünya güçleri olan bir avuç Avrupa devletinin, yani keşifler çağının diğer Avrupa devletlerinden farklı fırsatlar ve tarihsel kaderler vermiş olduğu Atlantik devletinin eseriydiler.

Bu fırsatlardan ilk yararlananlar 16. yüzyılın tek büyük sömürgeci güçleri olan İspanya ve Portekiz oldu. Yedi Yıl Savaşı'nı sona erdiren Paris Barışı 1763 yılında imzalandığında zirvelerine ulaşmışlardı. Bu antlaşma İspanya ve Portekiz'in ege-men olduğu dünya düzeninin yerini alan yeni dünya düzeni için uygun bir işaretti. Büyük Britanya'yı yüzyılın neredeyse dörtte üçü boyunca meşgul eden Fransa rekabetinden üstünlükle çıktığını tescil etti. Düello sona ermedi. Fransızlar kaybettiklerini tekrar kazanmak için hâlâ ümitli olabilirlerdi. Büyük Britanya yine de geleceğin önemli sömürgeci gücüydü. Bu iki devlet, imparatorluğu, Fransa ve Büyük Britanya gibi Portekiz ve İspanya'nın güç kaybetmeye başladığı 17. yüzyılda kurulmuş olan Hollanda'yı gölgede bırakmıştı. Ama İspanya, Portekiz ve Hollanda Cumhuriyeti'nin hâlâ önemli sömürge toprakları vardı ve dünya haritası üzerinde kalıcı izler bırakmışlardı.

Bu beş devlet, 18. yüzyıldan itibaren, okyanus tarihleri sayesinde Orta Avrupa'nın denize kıyısı olmayan devletlerinden ve önceki yüzyıllarda büyük öneme sahip olan Akdeniz devletlerinden ayrılmışlardı. Sömürge ve denizaşırı ticaret çıkarları, diplomatlarına yeni tartışma nedenleri ve bölgeleri vermişti. Diğer devletlerin çoğu ve zaman zaman bu beş devlet de, Avrupa dışı konuların ne kadar önemli olabileceğini kavrama konusunda yavaş kalmışlardı. İspanya bu süreçte Hint Adaları'ndan gelen hazineyi tüketecek kadar çok savaştı (ilk önce Habsburglar için İtalya'da, sonra Osmanlılara karşı ve son olarak Avrupa'da üstünlük sağlamak için Otuz Yıl Savaşları'nda). Fransızlar, Britanyalılarla olan uzun düellolarında dikkatlerin dağılması ve kaynakların kıta çıkarları için kullanılması konusunda her zaman daha sorumluydu. Avrupa dışı konuların Avrupa'nın diplomasi alanındaki çıkarlarıyla karışabileceği düşüncesine artık pek rastlanmıyordu. İspanyollar ve Portekizliler kendi çıkarlarını düşünmeye başladıktan sonra diğer Avrupa devletlerinin endişe etmeleri gereken bir şey kalmamıştı. Florida'daki Fransız Protestan yerleşiminin kaderi ya da İspanyolların Roanoke seferlerindeki belirsiz taleplerine karşı çıkılması, Avrupalı diplomatların akıllarını pek karıştırmadı ve müzakereleri etkilemedi. I. Elizabeth'in teşvik ettiği İngiliz korsanlar ve maceracılar, İspanyol filolarına ve sömürgelerine ciddi zararlar vermeye başlayınca bu durum değişmeye başladı. Hollandalılar da onlara katıldı ve sonraki yüzyılın diplomasi konularından biri bu tarihten itibaren açıkça görülmeye başladı; XIV. Louis'nin bir bakanı şöyle yazdı: "Avrupa devletleri arasındaki savaş ve barış dönemlerindeki daimi mücadelenin nedeni ticarettir". İki yüzyıl içinde çok şey değişmişti.

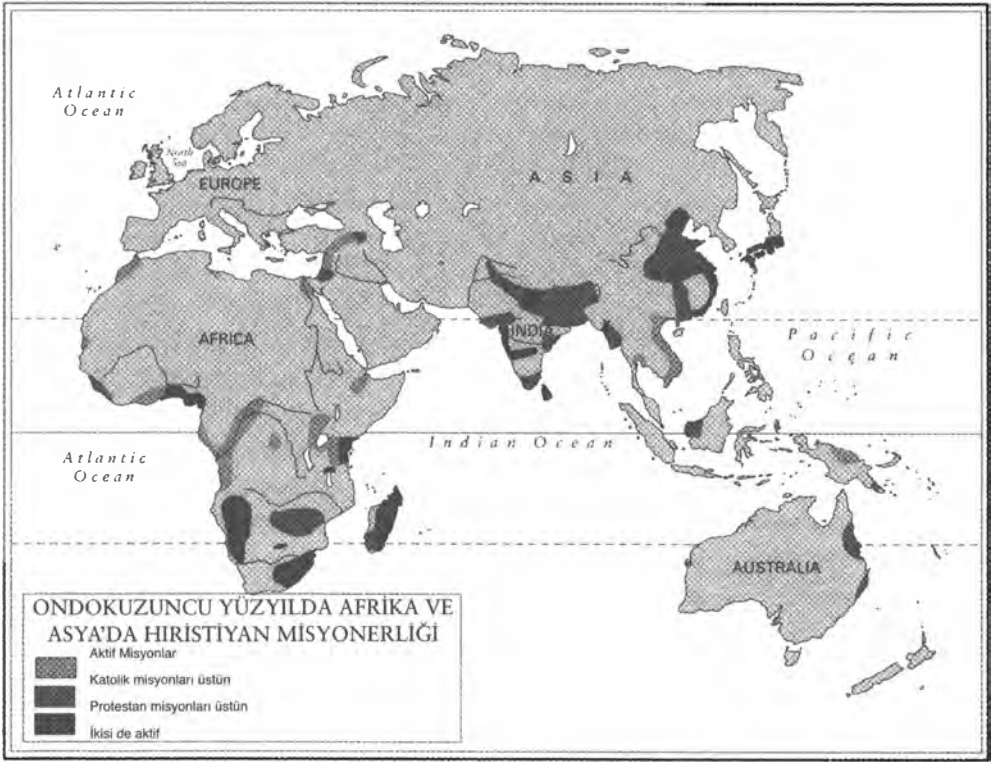
Yöneticiler doğal olarak daima zenginlik ve zenginliği artırma fırsatlarıyla ilgilenmişti. Venedik ticaretini uzun süre diplomasi aracılığıyla korumuştur ve İngilizler Flanderlere yaptıkları kumaş ithalatını antlaşmayla korumuşlardı. Herkese yetecek kadar kâr olduğu ve bir devletin sadece diğerleri pahasına bu kârı elde edebileceği büyük oranda kabul ediliyordu. Diplomasi, Avrupa dışındaki zenginliğin peşinden koşarken zaman geçmişti. Bu tarz meseleleri diğer meselelerden ayrı biçimde ele almak için bir deneme bile yapıldı. Fransız ve İspanyollar 1559 yılında, kaptanlarının birbirlerine "sınırın ötesinde" (bu sınır o dönemde Asor Adaları'nın batısı ve Yengeç Dönencesi'nin güneyi anlamına geliyordu) yaptıkları şeylerin Avrupa'nın iki devleti arasında düşmanlık nedeni olmaması konusunda anlaştılar.

Diplomatik varsayımların, adını böyle koymak gerekirse, değişimi İspanyol İmparatorluğu'yla ticaret konusunda girilen çatışmalarla başladı. Çağın düşünme biçimi sömürge ilişkilerinde en önemli konunun anavatanın çıkarları olmasını doğal karşılıyordu. Bu çıkarlar ekonomikse sömürge yerleşimleri maden ve doğal kaynaklarından faydalanarak ya da anavatanla kurdukları, anavatanın lehine olan ticaret dengesi uyarınca ve eğer mümkünse kendi ihtiyaçları için üretim yapma eği-

limi gösteriyorlardı. Ticaret üsleri de uluslararası trafiğin belli bölgelerinin egemenliğini anavatana veriyordu. 1600 yılına gelindiğinde, ticaret üslerine sahip olma taleplerinin deniz gücüyle sonuçlandırılacağı açıldı ve İspanya'nın deniz gücü, İspanyol donanması yenildikten sonra eskiden gördüğü saygıyı görmeyecekti. Aslında Philip tüm dikkatini, (Valoisler ve Elizabeth arasındaki çatışmanın, Hollanda isyanının ve Karşı Reform'un kaynaklarını tükettiği) Avrupa'yla güvenliğin sadece deniz gücüne ve sömürgecilerin ihtiyaçlarının İspanyollar tarafından karşılanması için gerekli düzenlemeye bağlı olduğu Hint Adaları üzerine yönelterek bir çıkmaza düşmüştü. Seçimi imparatorluğa sahip çıkmayı denemekte ama onu Avrupa politikalarının bedelini ödemek için kullandı. Bu seçim, bu kadar büyük bir imparatorluğu 16. yüzyıl bürokrasi ve iletişim araçlarıyla kontrol etmenin zorluklarını hafife almak anlamına geliyordu. İspanyollar, Hint Adaları'ndaki zenginlikten istifade etmek için düzenli gemi konvoyları sistemi kurdular. Sömürge ticaretini birkaç yetkili limandan yürüttüler ve sahil koruma filolarıyla güvenliği sağladılar.

Sömürge gelirlerinden pay almak için savaşılmaya hazır olduklarını açıkça ilk ortaya koyanların dikkatlerini Avrupa dışındaki meselelere sarf etmeleri konusunda ilk zorlayanlar Hollandalılar oldu. Ticarete hâkim olmak Hollandalılar için diğer konulardan daha önemliydi. Ticarete hâkim olabilmek için 17. yüzyıldan başlayarak Doğu Hint Adaları, Karayipler ve Brezilya'da, dünyanın önde gelen şeker üreticilerini savunan İspanyol ve Portekizlilere karşı büyük donanmalar kullandılar. Tek büyük yenilgilerini 1654 yılında Brezilya'da aldılar ve Portekizliler Hollanda garnizonlarını boşaltmayı ve önemli bir direnişle karşılaşmadan kontrolü tekrar ele geçirmeyi başardı.

Ticari zenginlik sağlamak için girilen bu macera 17. yüzyıl İngiliz yönetimlerinin en Protestan olanlarının isteklerine kestirmeden ulaşmalarını sağladı. İngiltere bir yüzyıl önce Hollandalı asilerin müttfikleri olmuştu ve Cromwell, Katolik İspanya'ya karşı oluşturulan Protestan ittifakının lideri olmayı her şeyden çok istiyordu. Bunun yerine kendini, üç İngiltere-Hollanda savaşının birincisinde savaşırken buldu. Birincisi (1652-1654) aslında bir ticaret savaşıydı. Savaşın nedeni İngilizlerin, İngiliz gemileriyle ya da malları üreten devletlerin gemileriyle İngiltere'ye yapılan ithalatı kısıtlama kararı almasıydı. Bu karar, İngiliz gemiciliğini cesaretlendirme ve Hollanda gemiciliğiyle mücadele edebilir duruma getirme denemesiydi. Hollanda'nın refah kaynağını, yani Avrupa malları ve özellikle Baltık malları ticaretini kalbinden vurdu. İngiliz Milletler Topluluğu'nun iyi bir donanması vardı ve savaşı kazandı. İkinci raunt, İngilizlerin New Amsterdam'ı ele geçirmesinin Hollandalıları kızdırmasıyla 1665'de oldu. Bu savaşta Fransızlar ve Danimarkalılarla ittifak kuran Hollandalılar bunun faydasını denizde gördüler.

Barış antlaşmasında, Surinam'daki Barbados'ta bir şube açma karşılığında New Amsterdam'ı İngilizlere bırakmalarına rağmen İngilizlerin ithalat kısıtlamalarını gevşettiler. Bu karar, Avrupa ilişkilerini olduğu kadar Avrupa dışı ilişkileri de düzenleyen ilk çok milletli barış antlaşması olan Breda Antlaşması'yla (1667) alındı. Fransa bu antlaşmayla Batı Hint Adaları'nı İngiltere'ye bıraktı ve karşılığında yerleşimi cazip olmayan ama stratejik önemi olan Acadia bölgesini aldı. İngilizler iyi iş çıkartmıştı. İngiliz Milletler Topluluğu geleneği altında sürdürülen yeni Karayip kazanımları, Jamaika'nın İspanyollardan alınmasıyla devam etmişti. İngiltere'nin fetih yoluyla kazandığı ilk okyanus ötesi topraktı.

Cromwell'in politikaları, bilinçli sömürge politikasına doğru giden ilk bilinçli dönüştü. Onun görüşlerine çok şey katmış olabilir. Geri dönen Stuartlar, deniz ve sömürge ticareti için kurulan "Gemi Seferleri" sistemine neredeyse hiç dokunmadılar. Jamaika'yı ellerinde tutmaya ve Batı Hint Adaları'nın kazandığı yeni önemi hesaba katmaya devam ettiler. II. Charles, adını Hudson Koyu'ndan alan yeni bir şirkete, kuzey ve batıdaki kürk ticareti için Fransızlarla rekabete girme imtiyazı verdi. O ve başka açılardan yetersiz olan ardılı II. James, en azından İngiltere'nin

deniz gücünü (biraz gerileme olmakla birlikte) devam ettirmeyi başardılar ve bu sayede Orange Hanedanı William XIV. Louis'yle yaptığı savaşlarda donanmayı kullanabildi.

Önce İngiliz ve ardından Britanya diplomasisinin yeni sömürge vurgusunun olgunlaştığı sonraki yüzyılın ayrıntılı değişikliklerini göstermek sıkıcı olur. Üçüncü İngiltere-Hollanda savaşı (önemli sonuçları olmadı) aslında, İngiltere ve Fransa'nın uzun rekabetinin yaşandığı bu dönemin bir parçası değildir. Augsburg Birliği Savaşı (ya da Amerika'daki adıyla Kral William Savaşı) sömürge savaşlarına neden oldu ama önemli değişiklikler olmadı. İspanya Veraset Savaşları çok farklıydı. İspanya İmparatorluğu kadar Fransız gücünün de kaderini belirleyen bir savaştı ve modern dönemin ilk dünya savaşıydı. Savaşın sonunda Britanyalılar, Acadia (artık Nova Scotia adıyla anılacaktı) ve batı yarımküredeki diğer bölgeleri Fransızlardan almakla kalmayıp İspanyol sömürgelerine köle arz etme ve sömürgelerle ticaret yapabilmek için her sene ticaret eşyalarıyla dolu bir gemiyi gönderme hakkı kazandılar.

Denizasıırı meseleler bu olaydan sonra Britanya dış politikasında gittikçe daha fazla önem kazanmaya başladı. 1714 yılında hanedanlık değişmesine ve Hanover seçici prensi Büyük Britanya'nın ilk kralı olmasına rağmen Avrupa meselelerinin önemi azaldı. Britanya politikası bazı rahatsız edici anlar yaşadı ancak Britanya ticaretini ilerletme, destekleme ve genişletme hedeflerine geri döndü. Bunu başarıyla yapmanın en iyi yolu, bazen diplomatik baskı (Habsburgları, Asya'yla ticaret yapması için bir Ostend şirketi için hazırladığı planı geri çekmeye ikna etmekte olduğu gibi) bazen de imtiyaz ve stratejik avantaj sağlamak için savaşarak genel barışı sağlamak oldu.

Savaşın önemi gittikçe daha açık bir biçimde ortaya çıktı. İki Avrupa gücünün Avrupa dışı bir konu hakkında girdikleri ilk savaş 1739 yılında, Britanya yönetiminin Karayipler'de gemileri arama hakkı –ya da İspanyollar açısından imparatorluklarını, 1713 yılında kazanılan ticaret ayrıcalıklarının suistimal edilmesine karşı korumak için attıkları adımlar– yüzünden İspanya'ya düşmanlık duymasıyla başladı. Bu savaş, “Jenkins'in Kulağı Savaşı” (Britanyalı bir kaptan olan Jenkins'in, İspanyol bir sahil güvenlik subayının kestiği kulağını Avam Kamarası'nda göstermesi milliyetçilik duygularını geliştirmişti) adıyla hatırlanacaktı. Çatışma, kısa süre içinde Avusturya Veraset Savaşı'yla devam etti ve böylelikle İngiltere-Fransa mücadelesine dönüştü. 1748 barışı, iki rakibin de toprak durumunu pek değiştirmede ve Fransa'nın, Britanya yerleşimlerini istihkâmlar aracılığıyla Amerika'nın batısından kestiği Kuzey Amerika'daki çatışmayı da sona erdirmeyi. Britanya yönetimi bu tehlike karşısında Amerika'ya ilk defa düzenli askerler gönderdi ama bu askerler başarılı olamadı. Bir Britanya bakanı sadece Yedi Yıl Savaşları'nda,

Fransa'nın Avrupa'daki müttefiki Avusturya'ya vermiş olduğu taahhütler sayesinde uzun süredir devam eden düello konusunda son kararı verme şansını yakaladı. Britanya, kaynaklarını düzenli bir şekilde kullanmaya başlayınca Kuzey Amerika ve Hindistan'daki zaferlerin ardından, bazıları İspanya pahasına kazanılan Karayip zaferleri geldi. Bir Britanya kuvveti Filipinler'i bile ele geçirdi. Bu, küresel bir savaştı.

1763 barışı, pek çok İngiliz'in istediği Fransa ve İspanya'yı sakat bırakmadı ama Kuzey Amerika ve Hindistan'daki Fransız rekabetini ortadan kaldırdı. Kanada'ya ya da şeker üretilen Guadeloupe Adası'nı elinde tutma sorusu ortaya çıktığında, Kanada lehinde bir değerlendirmede, artan şeker üretiminin neden olduğu rekabetin, o anda Britanya bayrağı altında olan Karayipli yetiştiricileri korkutmasından endişe ediliyordu. Sonuç, büyük bir yeni Britanya İmparatorluğu oldu. 1763 yılına gelindiğinde, Kuzey Amerika'nın doğusunun tamamı ve batıda Mississippi'nin ağzına kadar Körfez Sahili Britanyalılarındı. Fransız Kanada'sının ortadan kaldırılması, 17. yüzyılın önemli Fransız kâşiflerinin kurduğu St.Lawrence'dan New Orleans'a kadar uzanan Mississippi vadisi, Fransız İmparatorluğu tehdidini (Fransızların bakış açısından umudunu) ortadan kaldırmıştı. Kıta sahilindeki Bahamalar, küçük Antiller ve Tobago'dan geçerek güneyde, Karayipler hariç ada zincirinin kuzey halkasıydı. Bu zincir içindeki Jamaika, Honduras ve Belize kıyıları Britanyalılarındı. Britanyalılar, 1713 barış antlaşması sayesinde İspanyol İmparatorluğu'yla sınırlı köle ticareti yapma hakkını kazanmışlardı ama bu sınırı kısa sürede aştılar. Afrika'da, sadece Gold Coast'ta birkaç Britanya ticaret merkezi vardı ancak bunlar Afrika köle ticaretinin yapıldığı merkezlerdi. Bengal'in doğrudan yönetimi, Britanya'nın Hindistan'da yayılması için başlangıç bölgesi oldu.

Britanya'nın sömürge üstünlüğü deniz gücüne dayanıyordu. Bunun sebebi, VIII. Henry'nin yaptırdığı ve aralarında çağının en büyük savaş gemisi (*Harry Grace a Dieu* 186 top taşıyordu) olan gemiler olabilirdi ama bu başlangıcın arkası I. Elizabeth dönemine kadar gelmedi. Kraliçenin, Saray'dan ya da ticari yatırımcılardan çok az mali destek alabilen kaptanları, İspanyollarla yaptıkları savaşlardan kazandıkları deneyimle hem savaş geleneği kazandılar hem de daha iyi gemiler yarattılar. Stuart krallarının ilk dönemlerinde ilgi ve gayret yine azaldı. Kraliyet yönetimi gemilerin masrafını karşılayamıyordu (ve yenilerinin yapılması için koyulan vergiler Parlamento'yu sinirlendiren nedenlerden biriydi). Geleceğin Kraliyet Donanması'nı oluşturacak deniz gücüne olan ilgi İngiliz Milletler Topluluğu döneminde arttı. İngilizler, Hollandalıların deniz ticaretindeki üstünlüğüyle donanmalarının gücü arasındaki bağlantıyı o zamana kadar sineye çekmişlerdi ve sonunda ilk İngiliz-Hollanda savaşının çıkmasına neden olan Denizcilik Yasası'nı çıkarttılar. Güçlü bir deniz ticareti, savaş gemilerinde görev alacak denizciler için bir okul vazifesi gördü ve deniz ticaretinden alınan gümrük vergileri güçlü savaş gemileri

için kaynak sağladı. Bu ticaret sadece diğer devletlerin mallarının taşınması üzerine inşa edilebilirdi. Bu yüzden, gerekirse silah kullanarak rekabete girmek ve Amerika ticareti için İspanya'yla mücadele etmek önemliydi.

Bu rekabette savaşmak için geliştirilen makineler düzenli bir şekilde gelişti ve bu alanda uzmanlaşma sağlansa da 15. ve 19. yüzyıllar arasında devrim niteliğinde bir değişiklik olmadı. Seren yelkenleri ve borda ateşi kullanılmaya başlandıktan sonra gemilerin modelleri bu gelişmelere uygun şekilde belirlendi. Devletlerin farklı gemi modelleri hâlâ bir devletin üstünlük kurmasını sağlayabiliyordu ve Fransızlar, 18. yüzyıldaki düelloda İngiliz gemilerinden daha iyi gemiler yapıyorlardı. Gemilerin bordaları, 16. yüzyılda İngilizlerin etkisiyle uzatıldı. Güvertedeki baş kasarası ve pupanın yüksekliği de bu dönemde kademe kademe azaldı. Bronz toplar, 17. yüzyılın başlarında bile önemli ölçüde gelişmişti. O tarihten sonra yaşanan değişimlerle topların tasarımı, atış isabeti ve atış gücü gelişti. Küçük gemilerin bile gücünü önemli ölçüde artıran kısa menzilli ama büyük kalibreli ve ağır gülleli demir topla topların atış isabetini keskinleştiren çakmaklı ateş mekanizması 18. yüzyıldaki iki önemli yenilikti.

Savaş gemileri ve ticaret gemilerinin işlev ve tasarımlarının farklı olması gerektiği, 17. yüzyılın ortalarında kabul edildi ama eski gemiler ve korsanlık bu ayrımın kesin çizgilerle yapılamamasına neden oldu. Korsanlık ucuz deniz gücü sağlamanın bir aracıydı. Yönetimler savaş dönemlerinde düşman gemilerini avlamaları için özel kaptanları ve onların çalışanlarını yetkilendirir, kazandıkları ganimet sayesinde kâr ederlerdi. Bu düzenli korsanlığın bir biçimiydi ve İngiliz, Hollandalı, Fransız korsanlar hükümetin izniyle diğer devletlerin ticaret gemilerine karşı büyük başarılar kazandılar. İlk büyük izinli korsanlık savaşı, Kral William döneminde Fransızların, İngiliz ve Hollanda halkına karşı giriştikleri savaştı ve Fransızlar başarısız oldular.

17. yüzyıldaki diğer yenilikler taktik ve yönetim alanlarındaki yeniliklerdi. Resmi işletişme sistemi kuruldu ve Kraliyet Donanması için ilk savaş talimatları yayınlandı. Askere alma daha önemli bir hale geldi. İngiltere'de zorla askere almalar başladı (Fransızlar, denize kıyısı olan bölgelerde mecburi bahriyeliliği kullandı). Böylelikle büyük donanmalar için asker sağlandı ve saldırıya maruz kalma durumlarında, asker sayısı ile yetenek eşitliğinin önemi ortaya çıktı.

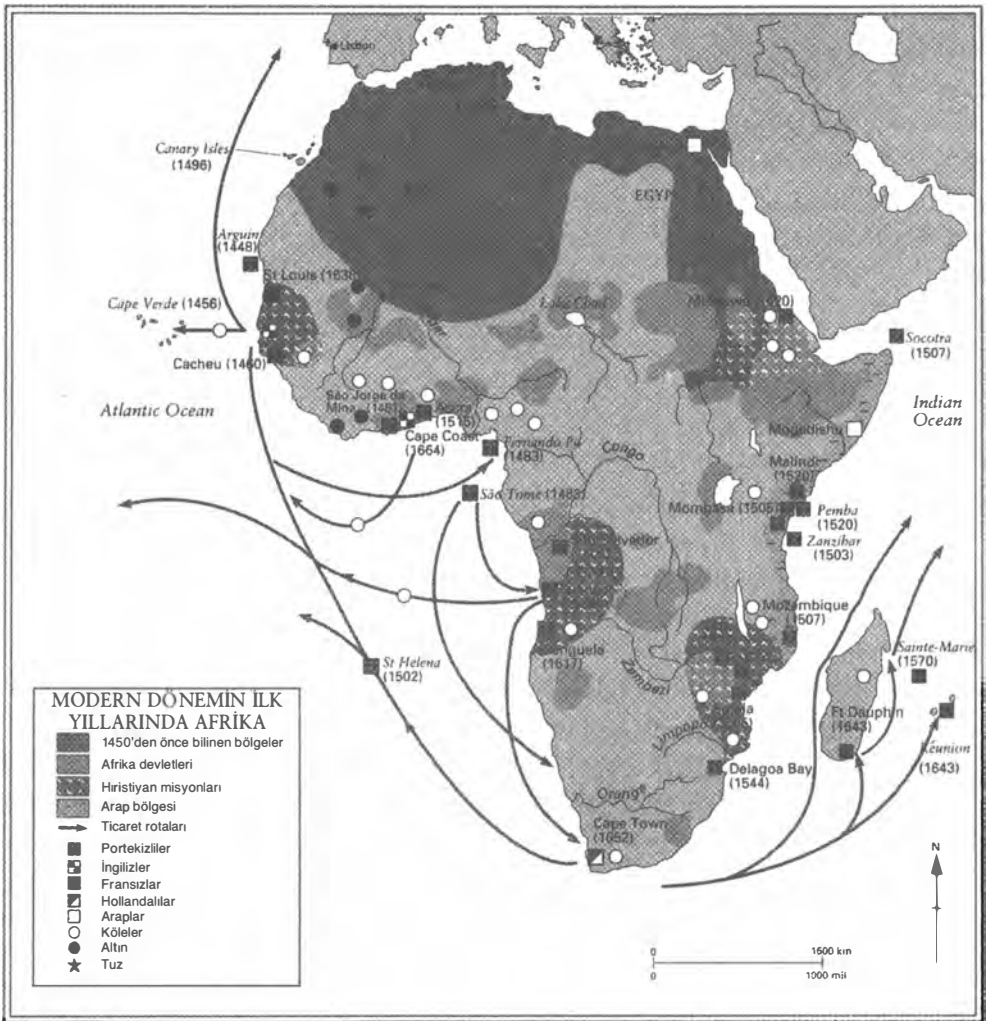
17. yüzyıldaki ilk gelişme döneminden itibaren iki yüzyıldan fazla sürecek olan dünya çapındaki *Pax Britannica*'nın¹ temelini oluşturacak bir deniz üstünlüğü çıktı. Hollanda Cumhuriyeti, özgürlüğünü Fransızlara karşı karada koruma sıkıntısına düşünce, Hollanda rekabeti ortadan kaldırdı. İngilizlerin denizdeki önemli rakipleri Fransızlardı ve Kral William'ın saltanatının sonunda Fransızların kesin kararlarını

1 Pax Britannica (Lat.): Britanya barışı. Britanya'nın, 1815 sonrasında Avrupa'da oluşan barış döneminde, deniz gücü sayesinde deniz ticaret yollarını kontrol etmesi. (Çev.)

vermiş olduğunu görebiliriz. O döneme kadar devam eden karada ya da denizde kuvvetli olma ikilemi kara lehine sonuca bağlanmıştı. Fransız gemi yapımcıları ve kaptanları, yetenek ve cesaretleri sayesinde zaferler kazanacak olmalarına rağmen Fransa'nın deniz üstünlüğü iddiası bir daha canlanmayacaktı. İngilizler, okyanus gücü olma isteklerini bir kenara bırakmadılar. Kendi büyük ordularını bulundurmaktansa Avrupa'daki müttefiklerini sahada tutmak yeterliydi ama kaynakların yoğunlaşmasından başka şeyler de vardı. Britanya'nın deniz stratejisi, diğer deniz güçlerinin stratejilerinden farklı bir şekilde evrildi. Fransızların XIV. Louis'nin donanmasına duydukları ilgi, Fransız donanmasının 1692 yılında İngilizler karşısında Fransız amirallerin gözden düşmesine neden olan bir yenilgi almasından sonra düştüğü için bu evrimle bağlantılıdır. Deniz gücünün sonuçta deniz yüzeyine dost gemilerin rahatça hareket edebileceği, düşman gemilerin ise edemeyeceği bir şekilde hâkim olma meselesi olduğu stratejik gerçeğine anlam kazandıran zaferlerden ilkiydi. Bu sonuca ulaşmanın yolu düşman donanmasını etkisiz hale getirmektir. Düşman donanması oldukça tehlike de olacaktı. Bu yüzden düşman donanmasını savaşta mağlup etmek bir yüzyıl boyunca Britanyalı donanma komutanlarının başlıca amacı oldu ve Kraliyet Donanması bu yüzyıl içinde neredeyse hiç aralıksız denizlerin hâkimi ve korkutucu saldırı geleneğinin temsilcisi oldu.

Deniz savaşları stratejisi, filoların operasyon düzenlemek için deniz üslerine ihtiyaç duymalarından dolayı sömürge teşebbüslerini doğrudan olduğu kadar dolaylı olarak da etkiledi. Britanya imparatorluğunun kurulması için bu konu özellikle önemliydi. İmparatorluk, 18. yüzyılın sonlarına doğru yerleşim bölgelerinin çoğunu kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı ve bu durum Avrupa hegemonyasının 1800 yılında, Yeni Dünya dışındaki ticaret merkezlerini, adalardaki ekim alanlarını, üsleri ve geniş alanları işgal etmekten çok ticarete hâkim olmak meselesi olduğunu gösterdi.

Emperyalizmin üç yüzyıldan kısa süren bu sınırlı biçimi bile dünya ekonomisinde devrimsel değişiklikler olmasına neden oldu. 1500'den önce, yüzlerce, bazıları ticaretle bağlantılı, az çok kendine yeten ve başkalarına bağımlı olmayan ekonomi vardı. Avrupalılar, Amerika ve Afrika'yı neredeyse hiç, Avustralasya'yı ise hiç bilmiyorlardı. Bu kıtalar içindeki iletişim büyüklüklerine oranla çok azdı ve Asya'dan Avrupa'ya az miktarda lüks mal ticareti yapıyordu. 1800 yılıyla birlikte dünya çapında bir mübadele ağı ortaya çıktı. Japonya bile bu ağın bir parçasıydı ve orta Afrika, hâlâ bilinmez ve gizemli olmasına rağmen kölelik ve Araplar aracılığıyla bu ağa bağlıydı. Bu ağ hakkında üstünkörü fikir veren ilk iki çarpıcı gelişme Asya'nın Avrupa'yla ticaret yaptığı, Portekizlilerin kontrolünde olan deniz rotasının değişmesi ve Amerika'dan Avrupa'ya altın ve gümüş külçelerinin akması olmuştu. Avrupa'da Asya'nın istediği hiçbir şey üretilmediği için bu akış, özellikle

de gümüş akışı olmasaydı Asya'yla ticaret pek yapılamazdı. Amerika'dan gelen ve zirve noktasına 16. yüzyılla 17. yüzyılın başlarında ulaşan altın ve gümüş külçelerinin ana önemi bu olabilirdi.

Değerli metallerin bu yeni bolluğu, Avrupa'nın Asya ve Amerika'yla girdiği karşılıklı etkileşimin ilk ve en çarpıcı ekonomik etkisi olmasına rağmen, Afrika'dan Karayipler'e ve Brezilya'ya götürülen kölelerin de bir parçasını oluşturduğu ticaretin genel büyümesi kadar önemli değildi. Köle gemileri Amerika'dan Avrupa'ya genellikle Avrupa için ihtiyaç haline gelen sömürge ürünleriyle dolu geliyorlardı. Avrupa'da önce Amsterdam ve sonra da Londra uluslararası liman olarak

Antwerp'ten daha önemli hale geldiler. Bunun nedeni büyük ölçüde, Hollanda ve İngiltere gemilerinin taşıdıkları sömürge mallarının yeniden ihracındaki önemli artışı. Bu ana ticaret akışının çevresinde daha fazla uzmanlaşma ve branşlaşmayı getiren dallar ve alt dallar gelişti. Gemi yapımı, dokuma kumaşlar ve sonradan sigortacılık gibi mali hizmetler büyüyen ticaret hacminin sonuçları olarak birlikte gelişti. 18. yüzyılın ikinci yarısında, Hollanda dış ticaretinin dörtte birini doğu ticareti oluşturuyordu ve Doğu Hint Şirketi'nin Londra'dan dışarı gönderdiği gemilerin sayısı üç kat arttı. Üstelik bu gemiler, tasarım anlamında gelişmiş, daha fazla yük taşıyan ve eski gemilere oranla daha az insanın çalıştığı gemilerdi.

Avrupa'nın dünyayla kurduğu bağın maddi sonuçlarını hesaplamak diğer kıtaların kurduğu bağın maddi sonuçlarını hesaplamaktan çok daha kolaydır. Avrupa'nın beslenme düzeni, dünyada içinde en fazla besin türü barındıran beslenme türlerinden biriydi ve bu durum modern çağın ilk dönemlerinde gerçekleşmişti. Tütün, kahve, çay ve şekerin gelmesi Avrupa'nın damak zevki, alışkanlıkları ve ev düzeninde devrimsel değişikliklere neden oldu. Patates, çok daha büyük nüfusların beslenmesini sağlayarak pek çok ülkenin hayatını değiştirecekti. Özellikle Asya'dan gelen ilaçlar Avrupa ilaçlarına eklendi.

Böyle maddi etkilerin ardından devam etmek zor. Dünya'dan gelen yeni bilginin Avrupa zihniyetiyle girdiği karşılıklı etkileşimi tam olarak anlatmak daha da zor. 16. yüzyılın hemen başlarında Doğu ve Batı'daki yolculuklarla keşifler hakkındaki kitapların artması zihinleri değiştiriyordu. Avrupalıların, diğer halkların antropolojileri hakkındaki bilginin etkilerini 17. yüzyılın sonuna doğru göstermelerine rağmen doğu çalışmalarının bu yüzyıl içinde başladığı söylenebilir. Bu tür gelişmelerin etkilerini yoğun bir biçimde göstermelerinin bir nedeni de matbaa çağında gerçekleşmiş olmalarıdır ve bu durum Avrupa dışındaki dünyaya artan yeni ilgiyi değerlendirmeyi güçleştirir. Yine de 18. yüzyılın ilk yıllarında önemli bir entelektüel etkinin olduğuna dair işaretler çok derinlerde olmakla birlikte vardır. Hıristiyanlığın yardımı olmadan ahlaklı hayatlar yaşayan vahşilerin pastoral betimlemeleri, karşıt düşünceleri harekete geçirmiştir. İngiliz filozof John Locke, insanların Tanrının onlara bahsettiği fikirleri paylaşmadığını göstermek için diğer kıtaları kanıt olarak kullanmıştır. Çin edebiyatının (Cizvitlerin çalışmalarının yardımıyla) Avrupa'ya girmesi, İncil'de insanlığın yeniden başlangıcı olarak tasvir edilen Nuh Tufanı hakkındaki geleneksel düşüncelerin saçmalık olduğunu gösterecek kadar uzun bir kronolojiyi açığa çıkarırken, Çin'in yüceltilmiş ve hassasiyetle betimlenmiş resmi, toplumsal kurumların göreliliği konusunda spekülasyonlar yapılmasını sağlamıştır.

Çin ürünlerine ulaşmak kolaylaştıkça 18. yüzyıl Avrupa mobilya, porselen ve giysilerinde Doğu motifleri modası başladı. Bu moda, Avrupalıların hayatında sınırsal ve entelektüel bir etki olarak varlığını, başka bölgelerdeki farklı standartla-

rı olan farklı medeniyetlerin varlıklarından haberdar olmanın ötesinde sürdürdü. Bu kıyaslamalar, Avrupa'nın diğer dinlere yaklaşımı konusunda kendisiyle, Çin'in kendisiyle duyduğu kadar gurur duyacak tavırlar sergilemediğini gösteren bazı rahatsız edici görünümlere sahip olabilirken, *conquistador*ların kahramanlıkları gibi Avrupa'nın üstünlüklerini gösteren örnekler de vardı.

Avrupa'nın dünya üzerindeki etkisini birkaç basit formülle özetlemek, dünyanın Avrupa üzerindeki etkisini aynı şekilde özetlemekten daha zor ama bu etki, en azından bazı tezahürlerinde, çok daha açık bir biçimde görülebiliyor. Avrupa dışı ülkelerin çoğunun, neredeyse dünyanın hiçbir yerinde, Avrupa yayılmasının ilk evresinden maddi çıkar sağlayamamış olması korkunç bir gerçek. Üstelik çoğu bu yayılma dolayısıyla büyük sıkıntılar çekti. Bu durumun suçunu her zaman Avrupalılara yüklemek doğru olmaz – sadece o bölgelerde oldukları için suçlanabilirler. En çok bilinenler dışındaki bulaşıcı hastalıklar konusunda bilginin olmadığı bir çağda, Avrupa'dan Amerika'ya getirilen çiçek hastalığı ya da diğer hastalıkların yıkıcı etkisi göz ardı edilemezdi. Çok feci etkileri oldu. Meksika nüfusunun 16. yüzyılda dörtte üç oranında azaldığı hesaplanmıştı. Bazı Karayip Adaları'ndaki insanların tamamı öldü.

Bu demografik yıkımdan sonra hayatta kalanların çok daha değerli hale gelen emeklerinin acımasızca sömürülmesi farklı bir meseledir. Avrupa'nın, dünyanın geri kalanı üzerindeki etkisinin neredeyse her örneğinde tekrarlanan buyruğu altına alma ve hükmetme *leitmotivi*¹ meselesidir. Farklı sömürge bölgeleri ve farklı Avrupa gelenekleri baskı ve sömürüyü farklı oranlarda kullanırlar. Sömürge toplumlarının hepsi aynı aşırılıkta gaddarlık ve korkuya dayanmıyordu ama hepsi lekelenmiştir. Hollanda Cumhuriyeti'nin ve onun olağanüstü 17. yüzyıl uygarlığının zenginliğinin kökleri, en azından Baharat Adaları ve Endonezya'da, kanlı toprağın içindeydi. Kuzey Amerika'da Alleghenilerin batısına yayılma başlamadan çok uzun süre önce, Virginia'ya yerleşen ilk İngilizlerin Kızılderililerle kurdukları iyi ilişkiler bozulmuş, Kızılderilileri öldürme ve topraklarından çıkartma süreci başlamıştı. İspanyol Amerikasındaki halklar, *encomienda* sisteminin en kötü muamelelerine karşı devlet tarafından bir ölçüye kadar korunmuş olsalar da köle gibi kullanılmışlardı ve kültürlerini yok etmek için bilinçli çabalar gösterilmişti. Güney Afrika'daki Hotentotların ve Avustralya'daki Aborjinlerin kaderleri de Avrupa kültürünün dokunduğu bölgelerin kültürünü Hindistan ya da Çin gibi eski ve gelişmiş uygarlıkları olmadıkça ortadan kaldıracabileceği dersini tekrarlardı. Bu ülkelerde bile yeterli güç getirmeye karar vermiş Avrupalılara karşı direnilemeyecek ve önemli zararlar görülecekti. En açık hükmetme kalıbını gösterenler sömürge yerleşimlerydi.

1 Leitmotiv: Nakarat. (Çev.)

Bu yerleşimlerin çoğunun refahı uzun süre boyunca, ekonomik önemlerine daha önce değindiğimiz Afrikalı köle ticaretine dayanıyordu. Köle ticaretinde beyazın siyaha olsun, Avrupalının Avrupalı olmayana olsun ya da kapitalistin emekçiye olsun, insanın insana gösterdiği en vahşi merhametsizliği gören eleştirmenler 18. yüzyıldan başlayarak bu ticareti sürekli eleştirdiler. Avrupa yayılması ve Amerika uygarlığı tarih yazımını, ikisinde de önemli bir olgu için etkiledi. Köleliğin, Yeni Dünya'nın büyük bölümünü şekillendirmedeki öneminden dolayı diğer dönemlerdeki farklı kölelik biçimlerine –ya da köleliğin başka halkları, kasıtlı ya da kasıtsız, ortadan kaldıran kaderine– çekilen dikkat azaldı.

Yeni Dünya'nın sömürge yerleşimlerindeki pazarlar, 19. yüzyılda kaldırılana kadar sömürge ticaretinin yönünü belirledi. Köle tacirleri en sağlam müşterilerini ilk önce Karayipler'de, sonra da Kuzey ve Güney Amerika anakarasında buldu. Köle ticaretine hükmeden ilk millet olan Portekizliler, ilk önce Hollandalılar sonra da I. Elizabeth'in "kurt denizciler"i tarafından Karayipler'den çıkartıldılar ama Portekizliler 16. yüzyılda Brezilya'ya köle ihraç etmeye başladılar. Hollandalılar Batı Hint Adaları'nın köle ihtiyacını düzenli bir şekilde karşılayabilmek için 17. yüzyılın başlarında West Indies şirketini kurdularsa da bu üstünlüklerini 17. yüzyılda, Afrika'nın "köle sahili"ne ticaret merkezleri kuran Fransız ve İngiliz köle tüccarlarına kaptırdılar. Bu milletlerin hepsi toplam olarak dokuz'la on milyon arasında siyah köleyi batı yarımküreye gönderdi ve bu kölelerin yüzde sekseni 1799 yılından sonra gitti. Köle ticaretinden en fazla refah 18. yüzyılda sağlandı. Yaklaşık altı milyon köle gönderildi. Bristol ve Nantes gibi Avrupa limanları köle ticareti sayesinde yeni bir ticari zenginlik dönemi yakaladı. Siyah köle emeği yeni toprakların açılmasını sağladı. Yeni ürünlerin büyük ölçekli üretimi Avrupa'nın talep, üretim ve ticaret kalıplarında önemli değişiklikler yaptı. İrksal sonuçlarını hâlâ yaşıyoruz.

Bu büyük göçün, sadece fiziksel zorluğu değil psikolojik ve duygusal trajedileri yüzünden de neden olduğu insani eziyetin (bir siyah, deniz yolculuğunun korkunç şartlarında sağ kalmayı başarabilse bile Batı Hint ekim alanlarında sadece birkaç yıl hayatta kalabiliyordu) boyutu gözden kayboldu ve artık ölçülemez. Tarihçiler hâlâ, köleliğin Amerika'daki siyahları daha gelişmiş uygarlıkları ilişkiye sokup "uygarlaştırdığı"nı mı yoksa onları gelişimini tamamlamamış başkalarına bağımlı bir çocuk haline mi getirdiğini tartışıyorlar. Bu soru, içinde barındırdığı acımasızlığın hesaplanamaz olması kadar çözümsüz görünüyor. Bir yanda prangaların ve kamçı cezasının kanıtları diğer yanda bunların Avrupa hayatının sıradan olayları olduğu ve bencilliğin, üreticileri kendi çıkarlarını düşünmeye teşvik ettiği görüşü var ama köle isyanları bunun her zaman böyle olmadığını gösterdi. Ayaklanma, Brezilya dışında pek fazla rastlanmasa da değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Bu tartışma pek biteceği benzemiyor.

Afrika'daki, kayıtlara neredeyse hiç geçmemiş zararı hesaplamak, kanıtlar sadece varsayımlara dayandığı için çok daha zor. Açıkça görülen demografik kayıp, Amerika'dan Asya'ya yeni gıda maddeleri gelmesiyle dengelenmiş olabilir. Köle avlamak için gelen Avrupalıların getirdiği yan ürünlerin aslında nüfusun artmasını sağladığı hipotezi dışarıdan gelen hastalıkların ölçülemez etkileriyle kıyaslanamaz.

Afrika köle ticaretinin uzun bir süre boyunca İspanyol rahiplerin Amerika Kızılderililerini savunmak adına gösterdiklerine benzer şüpheler yaratmadıkları dikkate değerdir. Bazı Hristiyanların köle ticaretinin kısıtlanmasına karşı giriştikleri tartışmalar hâlâ belirli ölçüde korkutucu olan bir ilginçlik taşır. 18. yüzyılda özellikle Fransa ve İngiltere'de sorumluluk ve suçluluk duyguları hissedilmeye başlandı. Bu suçluluk duygusunun bir ifadesi, Britanya'nın 1787 yılında ele geçirdiği Sierra Leone'yi kullanma biçimiydi. Sierra Leone yardımsever Britanyalılar tarafından İngiltere'de serbest bırakılan Afrikalı köleler için bir barınak olarak kullanıldı. İnsancılık düşüncesiyle eğitilmiş halkın sağladığı politik ve ekonomik konjonktür, sonraki yüzyılda köle ticaretini ve Avrupa dünyasında köleliği ortadan kaldıracaktı. Kölelik, Avrupa gücünün dünyada yayılmasında önemli bir toplumsal ve ekonomik olguydu. Gücün ve açgözlülüğün insanlığa karşı kazandığı zaferi en acımasız haliyle simgeleyen önemli bir mitsel olgu da olacaktı. Ne yazık ki gelişmiş toplumların zayıf toplumlar üzerinde güç kullanarak kurdukları genel üstünlüğün de önemli bir ifadesiydi.

Bazı Avrupalılar bunu kabul ettiler ama yine de dünyanın geri kalanına sunduklarının ve hepsinden önemli Hristiyanlığı yaymalarının kötülük getirdiğine inanmadılar. Trent Konseyini toplayan Papa III. Paul bir konuşmasında, "Kızılderililer de insan... ama Katolik inancını anlayabilecek kapasitede değiller. Ancak aldığımız bilgilere göre Katolikliği kabul etmek için aşırı bir istek duyuyorlar," dedi. Bu iyimserlik İspanya ve Portekiz sömürgelerinden başından itibaren misyonerlik etkisi olduğu için sadece Karşı Reform ruhunun dile getirilmesi değildi. Cizvit misyonerler 1542 yılında Goa'da çalışmaya başladılar ve oradan bütün Hint Okyanusu'na, güneydoğu Asya'ya ve, hatta Japonya'ya yayıldılar. Fransızlar da diğer Katolik güçler gibi ekonomik ya da politik olarak bulunmadıkları bölgelerde bile misyonerlik çalışmalarının üzerinde durdular. Misyonerlik çalışmaları on altıncı ve 17. yüzyıllarda yeni bir şevk kazandı ve bu şevki Karşı Reform'un sağladığı kabul edilebilir. Roma Hristiyanlığı 16. yüzyılda, o güne kadar yaptığından daha fazla insanı Hristiyan yaptı ve daha önce ulaşmadığı kadar çok bölgeye ulaştı. Bunun gerçekte ne anlama geldiğini değerlendirmek zor ama Roma Katolik Kilisesi'nin Amerika yerlilerine sağladığı teologlarının bazen zayıflasa da canlı tuttukları koruma, sömürgecilik teorisinde tebaa halklara karşı gösterilen tek vasılık kavramıdır.

Protestanlık, misyonerlik çalışmalarında olduğu gibi sömürge yerleşimlerindeki yerli halk hakkında duyulan kaygı konusunda da çok geride kaldı. Hollandalılar neredeyse hiçbir şey yapmadı ve İngiliz Amerika sömürgecileri yerlilerin dinini değiştirmeyi başaramamakla kalmadı yerli Amerikalı komşularının bazılarını köleleştirdi (Pennsylvania'daki Quakerler takdire şayan istisnadırlar). Anglosakson denizaşırı misyonerlik hareketlerinin kökenlerine, 17. yüzyılın sonuna kadar rastlanmaz. İncil bile dünyaya ulaştığında trajik bir belirsizlik taşıyordu. Çürütücü potansiyeli olan geleneksel yapılar ve fikirlerle çatışan, onların altını oyan, toplumsal otoriteyi, yasal ve ahlâki kurumları, aile ve evlilik kalıplarını tehdit eden bir Avrupa ihraç malıydı. Misyonerler Avrupa'nın dünyanın geri kalanıyla ilişki kurma öyküsünü tekrarlayan hükmetme ve zapt etme sürecinin araçları oldular.

Belki de Avrupalıların getirdiği ve sonunda, tehdide ya da en azından iki tarafı da keskin bıçağa dönüşmeyen hiçbir şey yoktu. Portekizlilerin 16. yüzyılda, Amerika'dan Afrika'ya getirdikleri bitkisel yiyecekler –tapyoka, tatlı patates, mısır– Afrika'nın besin çeşitliliğini artırdı ama toplumsal düzensizliğe ve isyana yol açan nüfus artışını da tetikledi (en azından bu tartışıldı). Diğer yandan Amerika'ya götürülen bitkiler, sonradan köle talebine neden olacak yeni endüstrilerin kurulmasını sağladı. Kahve ve şeker bu türde ticaret mallarıydı. Daha kuzeyde buğday yetiştiren Britanyalı yerleşimciler köle ihtiyacı duymadılar ama toprak talebini artırdılar ve yerleşimcilerin, Kızılderililerin geleneksel avlanma sahalarına girmesi ve onları acımasızca kovmasına neden olan baskıları artırdılar.

Doğmamış kuşakların yaşamlarını – bu tür yer değişimleri ilk yapıldığında – onlar belirleyecekti. 1800 yılından sonrasına bakmak bu konuda yardımcı olur. Buğday, batı yarımküreyi Avrupa şehirlerinin tahıl ambarı haline getirecekti: Yirminci yüzyılda Rusya ve Asya ülkeleri bile oradan buğday alıyordu. İspanyollar 16. yüzyıl gibi erken bir dönemde, Madeira Adaları ve Amerika'ya, başarıyla işleyen şarap endüstrisini kurdular. Jamaika'da muz, Java'da kahve ve Seylan'da çay endüstrileri kurulunca, gelecekteki politikaların çoğunun temelleri atılmış oldu. Bütün bu değişiklikler 19. yüzyılda sanayileşme, pamuk (İngiltere 1760 yılında 1.135 ton ham pamuk ihraç etti. Bu sayı 1837 yılında 165.000 tona çıktı) gibi eski ürünlere duyulan talebi artırdıkça ve bazen yeni ürünler yarattıkça taleplerdeki değişimlerle iç içe girdi. Bu gelişmenin sonuçlarından birisi de kauçuğun Güney Amerika'dan, Malaya ve Hindin'e başarıyla nakledilmesi oldu ve bu değişim, gelecekte çok büyük bir stratejik öneme sahip olacaktı.

Avrupa hegemonyasının ilk yüzyıllarında, gelecek konusunda yapılan tahminlerin kapsamı, ileride yeterince anlatılacak. Bu hegemonya kalıbının sıklıkla tekrar edilen bir diğer özelliği de planlanmamış, rastlantısal doğasıdır. Nispeten az sayıda insanın verdiği bireysel kararların bir karışımıydı. En masum yeniliklerin bile çok

önemli sonuçları olabilirdi. Avustralya'nın kırsal bölgelerinin, birkaç on yıl içinde büyük zarar görmesine neden olacak milyonlarca tavşanın, 1859 yılında birkaç düzine ithal edilen tavşandan ürediğini hatırlatmak gerekir. Bermuda da daha küçük bir ölçekte olmasına rağmen benzer bir şekilde İngiliz kara kurbağaları yüzünden vebayla tanışacaktı.

Yine de bilinçli hayvan ithalatı çok daha önemliydi (Avustralya'daki tavşan afetine karşı ilk yanıt İngiltere'ye kakım ve gelinciklerin gönderilmesiyle geldi. Daha iyi bir cevap için miksamatozun beklenmesi gerekecekti). Avrupa'da faydalanılan evcilleştirilmiş neredeyse bütün hayvanlar, 1800 yılından sonra Amerika'da da evcilleştirilmeye başlandı. En önemlileri sığırlar ve atlardı. Ova Kızılderililerinin yaşamında devrimsel bir değişime yol açacaklardı. Sığırlar ve atlar, soğutmalı gemilerin ortaya çıkmasından sonra Güney Amerika'yı, İngilizlerin aslında İspanyollardan aldıkları koyunu Avustralasya'da tanıtımalarının o kıtayı da yapacağı gibi, önemli bir et ihracatçısı yapacaktı. Avrupalılar farklı kandan insan ırkını da getirdiler. Hollandalılar, Amerika'daki Britanyalılar gibi uzun süre boyunca ırkların karışmasını teşvik etmediler, yine de Latin Amerika, Goa ve Portekiz Afrika'sında çok önemli etkisi oldu. Bu etkiler ırklar arası evliliğe pek rastlanmayan ve renkle köle statüsünün neredeyse tamamen birbirine bağlı olduğu Britanya Kuzey Amerika'sında politik, ekonomik, sosyal ve kültürel problemler olarak geleceğe miras kalacaktı.

Büyük sömürge nüfuslarının ortaya çıkması geleceğin haritasını şekillendirse de yönetim sorunlarını beraberinde getirdi. Britanya sömürgelerinde parlamenter, gelenek ve pratiği yansıtan temsilci yapılar kurulurken Fransa, Portekiz ve İspanya otoriter ve monarşik kurumlar sistemini sürdürdü. Bu devletlerden hiçbirisi sömürgeleri için bağımsızlığı akıllarına getirmede ve sömürgelerin çıkarları ne kadar önemli olurlarsa olsunlar anavatanın çıkarlarının önüne geçmedi. Bu durum sorunlara neden olacaktı ve 1763 yılına gelindiğinde, Britanya'nın Kuzey Amerika sömürgelerinde, 17. yüzyılda İngiltere'de Saray ve Parlamento arasında çıkan çatışmaları anımsatan çatışmaların belirtileri vardı. Sömürgeciler, diğer devletlerle olan çatışmalarında yönetimleri resmi olarak savaşta olmasa bile kendi çıkarlarını düşünen tavırlar sergilediler. Hollanda ve İngiltere'nin Fransa'yla resmi olarak müttefik oldukları dönemde bile gemicileri ve tüccarları "çizginin ötesinde" birbirleriyle savaşıyorlardı.

Sömürgeci yönetimlerin 18. yüzyıldaki sorunları büyük ölçüde batı yarımküre meseleleriydi. Yerleşimciler buraya gitmişlerdi. Ticaret, 1800 yılında dünyanın diğer bölgelerinde, Hindistan'da bile mal mülkten daha önemli bir meseleydi ve çok sayıda önemli bölge hâlâ Avrupa etkisini hissetmek zorundaydı. Doğu Hint Şirketi 1789 gibi geç bir dönemde Canton'a yılda sadece yirmi bir gemi gönderiyordu. Hollandalıların Japonya'ya yılda iki gemi gönderme izinleri vardı. Orta Asya'ya

hâlâ Cengiz Han döneminde izlenen kara rotasından gidilebiliyordu ve Ruslar iç bölgelerde etkili olmaktan çok uzaklardı. Afrika iklim ve hastalıklar tarafından korunuyordu. Keşifler ve araştırmalar, Avrupa hegemonyasının gerçekleşebilmesi için kıtanın haritasını tamamlamak zorundaydılar.

Gelişmeler Pasifik ve “Güney Denizleri”nde daha hızlıydı. Somersetli Dampier’in 1699 yılında yaptığı deniz yolculuğu, yerleşmiş coğrafyada bilinmeyen bir kıta olan Avustralasya’nın entegrasyonunu başlattı ama tamamlanması bir yüzyıl daha sürdü. Kuzey’de Bering boğazının varlığı 1730 yılında gösterildi. Bougainville ve Cook’un 1760’lar ve 1770’lerde yaptıkları deniz yolculukları Tahiti, Samoa, Doğu Avustralya, Havai ve Yeni Zelanda’yı açılacak olan son Yeni Dünya’ya ekledi. Cook, Güney Kutup Dairesi’ni bile geçti. Toplam sayıları 717 olan ilk sömürge mahkûmları 1788 yılında New South Wales’e geldi. Britanyalı hâkimler, Amerikalı sömürgelerin artık istemedikleri İngilizleri atabilecekleri bir yer olmaktan çıktığı ve, hatta yeni bir devlet kurdukları için suçluları gönderebilecekleri yeni bir yer arıyorlardı. Birkaç yıl sonra ilk koyunun gelmesi ve böylece ülkenin geleceğini güvence altına alacak olan endüstrinin kurulması daha önemli bir gelişmeydi. Hayvanlarla birlikte mace-racılar, elinden hiçbir iş gelmeyenler ve İncil Güney Pasifik’e geldi. İlk misyonierler Tahiti’ye 1797 yılında geldi. Bu misyonierlerle birlikte, Avrupa uygarlığının nimet-lerinin, embriyo halinde olsa bile dünyanın her yerine yayıldığı kabul edilebilir.

Eski ve Yeni Fikirler

Avrupa'nın dünyanın geri kalan bölümüne ihraç ettiği uygarlığın özü fikirlerde yatar. Koydukları sınırlar ve sundukları olanaklar uygarlığın işleme biçimini, tarzını ve kendisini görme biçimini şekillendirdi. Avrupalıların 1500'le 1800 yıllar arasında belli belirsiz dile getirdikleri temel fikirler, 20. yüzyılın verdiği zararlara rağmen, hâlâ yolumuzu belirlerken kullandığımız işaret direkleridir. Avrupa kültürünün laik temeli o dönemde atıldı. Tarihsel gelişimin, Avrupalıların üzerinde durduklarını hissettikleri bir zirveye doğru ilerleyen, ilerlemeci bir nosyon olduğu kabul edildi. Faydacılık kriteriyle uyumlu bir şekilde kullanılan bilimsel bilginin sınırsız ilerlemeyi mümkün hale getireceğine duyulan güven o dönemde arttı. Kısacası, ortaçağ uygarlığı düşünen insanların kafasında sona erdi.

Bütün bunlara rağmen tarihteki olaylar genellikle açık bir biçimde gelişmez ve 1800 yılına gelindiğinde çok az Avrupalı bu değişimin farkına varmış olacaktı. Birkaç yüzyıl içinde çoğu Avrupalının anladığı ve ona uygun şekilde davrandığı çok az hareket olmuştu. Monarşi, statülerin babadan oğla kaldığı toplum ve din gibi geleneksel kurumlar o yıl içinde hâlâ milyonlarca insan üzerinde egemendi. Sadece yüzyıl önce Avrupa'nın hiçbir yerinde sivil evlilik yoktu ve pek çok yerinde hâlâ yok. 1800 yılından sadece yirmi yıl önce Polonya'da, dini doktrinlere karşı çıkan biri son kez yakılmıştı ve İngiltere'de bile bir 18. yüzyıl hükümdarı ortaçağ kralları gibi tüberküloza yakalandı. Aslında 17. yüzyılda birkaç alanda gerileme yaşanmıştı. Avrupa ve Kuzey Amerika'da, ortaçağdakinden daha yoğun bir cadı avı vardı (Şarlman, cadıları yakanları ölüme mahkûm etmişti ve kilise hukuku cadıların geceleri uçtuğuna ve cadıların pagan şeytanlıklarına inanmayı yasaklamıştı). Batıl inançlar bununla bitmedi. İngiliz bir büyücünün komşuları tarafından ölene kadar dövülmesi olayına son defa 1700'den oldukça sonra rastlandı ve 1782'de Protestan bir İsviçreli cadılık yaptığı için idama mahkûm edilerek öldürüldü. St. Januarius'un Napoliten mezhebi Fransız Devrimi döneminde hâlâ politik önemini koruyordu çünkü azizin kanının pıhtılaşmasının ya da pıhtılaşmamasının Tanrı'nın yönetimden memnun olup olmadığını göstergesi olduğuna inanılıyordu. Suçlular hâlâ barbar yöntemlerle cezalandırılıyorlardı. Bazı suçların gaddarca cezalandırmayı hak

ettiği düşünülüyordu ve Fransa kralı IV. Henry'i öldüren suikastçıyla XV. Louis'i öldürme teşebbüsünde bulunan suikastçı, kendi anne babalarını öldürmüş gibi değerlendirildiler ve korkunç işkenceler gördüler. İkinci, ceza sisteminde reform yapılmasını en etkileyici bir biçimde savunan metnin yayınlanmasından sadece birkaç yıl önce, 1757'de işkence altında öldü. 18. yüzyıldaki modernliğin parıltıları bizi kolaylıkla aldatabilir. Zarif ve kusursuz sanatla çarpıcı cesaret ve gurur örnekleri üreten toplumların halkları, köpeklerle ayı avlamaktan, horoz dövüşünden ya da kazların kafalarını kopartmaktan zevk alıyorlardı.

Halk kültürü geçmişin ağırlığını açık bir biçimde taşıyorsa da, geçmişi destekleyen biçimsel ve kurumsal aygıt neredeyse bu üç yüzyılın sonuna kadar Avrupa'nın pek çok yerinde değişmeden kaldı. Modern insanlar için en çarpıcı örnek düzenli dinin 18. yüzyılda nerdeyse her yerde egemen olmasıydı. Katolik, Protestan ya da Ortodoks olsun her ülkede kilise reformcuları bile, dinin kanun ve devletin baskısı altında korunması gerektiği anlayışını doğal karşılıyorlardı. Sadece birkaç aydın düşünür bunu sorguladı. Avrupa'nın büyük bölümünde, Kilise'nin görüşlerinden farklı görüşlere hâlâ tahammül yoktu. Fransız kralının taç giyme töreninde ettiği yemin, din karşıtlığını yok etme zorunluluğunu getiriyordu ve Katolik olmayan Fransızların vatandaşlık statüsü ve çocuklarını yasal evlilik akdiyle yasal duruma getirme hakkı ancak 1787 yılında tanındı. Katolik ülkelerdeki sansür çoğunlukla etkili olmasa da hâlâ doğru kabul ediliyordu ve Hristiyan inancıyla Kilise'nin otoritesine karşıt yazıların dağıtılması önlenmeye çalışılıyordu. Karşı Reform ruhu kaybolmaya başlamış ve Cizvitler dağılmış olmasına rağmen yasak kitaplar listesi ve bu listeyi hazırlayan Engizisyon hâlâ yerindeydi. Üniversiteler her yerde rahiplerin elindeydi. İngiltere'de bile Oxford ve Cambridge, Anglikan Kilisesi'ne bağlı olmayan Hristiyanlara ve Katoliklere kapalıydı. Üniversitelerin müfredatını ve verdikleri eğitimin tanımını da din belirliyordu.

Toplumun kurumsal kumaşı yeniliğin başlangıcını da gösterdi. Üniversitelerin bu yüzyılda önemini kaybetmelerinin bir nedeni de Avrupa'nın entelektüel hayatının tekeline artık ellerinde bulundurmuyor olmalarıydı. 17. yüzyılın ortasından itibaren pek çok ülkede ve çoğunlukla en yüksek himaye altında, 1662 yılında imtiyaz verilen İngiliz Royal Society ya da dört yıl sonra kurulan Fransız Académie des Sciences gibi akademiler ya da bilim toplulukları kuruldu. Bu tür kurumların sayısı 18. yüzyılda önemli ölçüde arttı. Daha küçük şehirlere yayıldılar ve tarımın geliştirilmesi gibi daha sınırlı ve belirli hedeflerle kuruldular. Önemli bir gönüllü sosyalleşme hareketi açıkça görülüyordu. En açık biçimde İngiltere ve Fransa'da görülmesine rağmen Batı Avrupa'da yayılmadığı çok az ülke kaldı. Her türden kulüp ve topluluklar potansiyelini geçmişin toplumsal kurumlarında tüketmesi artık tatmin olmayan bir çağın özelliği idi ve bazen yönetimlerin dikkatini çektiler. Bazı-

ları edebi, bilimsel ya da tarımsal etkinliklerinin tek doğru olmadığını kabul ettiler ve genel fikirlerin tartışıldığı, bu fikirler hakkında görüş alışverişinde bulunulduğu ya da sadece sohbet edildiği toplantılar düzenleyip toplantı yerleri sağladılar. Bu şekilde yeni fikirlerin paylaşılmasına yardım ettiler. Bu toplulukların en dikkat çekici olanı özgür masonların uluslararası kardeşliği idi. Masonlar, İngiltere'den kıta Avrupası'na 1720'lerde geçtiler ve yarım yüzyıl içinde oldukça yayıldılar. 1789 yılına gelindiğinde yarım milyondan fazla mason olduğu tahmin ediliyordu. Daha sonra çok sayıda iftiraya uğrayacaklardı. Uzun süredir devrimci ve yıkıcı hedefleri olduğuna dair bir mit dilden dile yayılacaktı. Bu mit genel anlamda masonluk için doğru olmasa da bazı masonların bunları düşündüğü doğru olabilirdi ama mason localarının, diğer topluluklar gibi yeni fikirlerin halka ulaşmasına ve tartışılmalarına yardım ettikleri için gelenek ve âdet buzunun kırılmasına katkıda bulunduklarına inanmak kolaydı.

Tabii ki fikirlerin ve bilginin artan dolaşımı temel olarak bu tarz toplantılara değil yazılı metinlerin matbaa aracılığıyla yayılmasına dayanıyordu. Avrupa'nın 1500'den sonra yaşadığı en önemli dönüşümlerden biri daha okuryazar hale gelmesiydi; bazıları bunu, imgeye odaklanmış bir kültürden yazıya odaklanmış bir kültüre geçiş olarak özetlediler. Okuma ve yazma (özellikle okuma), evrensel olarak yayılmamış olmasına rağmen, yaygınlaştı ve bazı yerlerde genele doğru yayıldı. Artık ne küçük bir elit kesimin ayrıcalıklı ve gizli bilgisi ne de dinsel törenlerle yakından ve özellikle ilgilenenlerin gizemli bilgisiydiler.

Bu değişikliği değerlendirirken, ölçülemez olanın alanından biraz çıkıp ölçülebilir verilerin alanına girebiliriz ve bu alan da bize 1800 yılında hâlâ okuryazar olmayan büyük bölgeler olmasına rağmen, Avrupa'nın 1500'de olmadığı kadar okuryazar bir toplum olduğunu gösterir. Aslında bu da görüldüğü kadar yardımcı bir ifade değildir. Hem yazma hem de okuma konusunda farklı derecelerde başarı sağlanmıştı. Kendimizi belli bir bölgeyle sınırlayacak olursak, Avrupa ve sömürgeleri 1800 yılında en fazla okuryazar insanın yaşadığı bölgelerdi. Diğer kültürlerden daha yüksek oranda bir okuryazar kitlesi vardı. Bu durum önemli bir tarihsel değişimdi. O tarihten sonra Avrupa pek çok eğitimli insan için konuşma ve imgenin yerini alan matbaanın egemen olduğu bir çağa girdi ve bu çağ, radyo, sinema ve televizyon aracılığıyla sözlü ve görsel üstünlük sağlayan 20. yüzyıla kadar sürdü.

Okuma ve yazmayı öğrenme kaynakları 19. yüzyılın ortalarına kadar iyi değildi (o dönemde, görünüşe göre Avrupalıların yarısı hâlâ okuryazar değildi) ama 1500 yılından sonra toplu ama eşitsiz bir gelişim olduğunu gösteriyorlardı. Ülkeler arasında, aynı ülkenin farklı dönemleri arasında, şehir ve kırsal arasında, cinsiyetler arasında ve meslekler arasında önemli farklılıklar vardı. Bu durum, daha az bir seviyede de olsa hâlâ geçerlidir ve genel görüşleri bildirme sorununu büyük ölçüde

azaltır. Belirsiz görüşlere rastlamak son döneme kadar mümkündü ama belirli olgular, eğilimler hakkında fikir verebilirdi.

Okuryazarlığın artmasını sağlayan eğitim çabalarının ilk işaretleri, matbaanın bulunmasından önce de görülebilir. Bu işaretler, önemi daha önce belirtilmiş olan 12. ve 13. yüzyıllar arasındaki şehir hayatının yeniden canlanması ve güçlenmesinin bir başka parçası olacaklardı. Erkek öğretmenlerin görevlendirildiği ve okul yerleri sağlandığına dair en erken delillerden bazılarına, o dönemde Avrupa uygarlığının öncü kolu olan İtalyan şehirlerinde rastlanır. Bu şehirlerde okuryazarlığın belirli memuriyetler için temel niteliklerden biri olduğuna dair yeni bir görüş geliştii. Örneğin hâkimliğin şartlarından birinin okumayı bilmek olduğunu görürüz ve bu şart, erken dönem tarihi konusunda ilginç imalar barındıran bir olgudur.

İtalyan şehirleri bu konudaki liderliklerini 17. yüzyıldan sonra İngiltere ve Hollanda'ya kaptırdı (iki ülke de dönemlerine göre oldukça şehirleşmişti). Bu ülkelerin yaklaşık 1700'de en yüksek okuryazarlık oranına sahip ülkeler oldukları düşünülüyordu. Liderliğin bu ülkelere geçmesi, okuryazarlığın artması hakkındaki tarihin, coğrafi olarak eşit olmayan bir konu olduğunu gösterir. Yine de 18. yüzyıl yayımının uluslararası dili Fransızca olacaktı ve bunu sağlayan kamuoyunun temeli kesinlikle Fransa'daydı. Okuryazarlık seviyesinin İngiltere ve Hollanda Cumhuriyeti'nde daha yüksek olmasına rağmen okuryazar insan sayısının toplam nüfusun daha fazla olduğu Fransa'da daha fazla olması şaşırtıcı olmayacaktı.

Okuryazarlığa karşı olan genel eğilimde matbaanın yayılmasına çok önemli bir yer vermek gerekir. 17. yüzyıla gelindiğinde halkın okuması için basılan çok sayıda masal, gerçek ve karşılıksız aşk öyküleri, yıllıklar, astroloji kitapları ve azizlerin hayatlarını anlatan kitaplar vardı. Bu kadar çok ürünün olması, talep olduğunun kanıtıdır. Elyazmalarına başvurmak, nispeten daha zor ulaşılmalarından dolayı –zor olduğu ve zaman gerektirdiği için– matbaa, okuryazar olmaya da yeni bir anlam kazandırmıştı. Matbaa sayesinde teknik bilgiye kolayca ulaşılabilirdi ve uzmanların, alanlarında bilgi kazanmak için okumaları kendi çıkarlarındaydı.

Okuryazarlığı artıran bir başka güç de Protestan Reformu'ydu. Reformcular, neredeyse dünyanın her yerinde inanlara okumayı öğretmenin ne kadar önemli olduğunu vurguladılar. Almanya ve İskandinavya'nın 19. yüzyıla gelindiğinde çok sayıda Katolik ülkeden daha yüksek bir okuryazarlık oranına sahip olması tesadüf değildir. Reform, İncil'i okumayı daha önemli bir hale getirdi. İncil kısa sürede çeşitli dillerde basıldı ve matbaanın getirdiği standartlaştırma ve yaygınlaştırma bu baskıların etkisinin artmasını ve düzenli hale gelmesini sağladı. İncil'e duyulan aşırı bağlılığın bazı talihsiz durumları olsa da, aydınlanma için büyük bir güçtü. Okumaya ilgiyi artırdı ve entelektüel hareketin odağı oldu. İngiltere ve Almanya'da ortak bir kültür yaratma konusundaki önemi yadsınamaz. Her ülkede İncil çevirilerinin yayınlanmasını sağladı ve bu olağanüstü bir çalışmaydı.

Yönetimler ve reformcular örneğinin gösterdiği gibi, çoğunlukla okuryazarlığın gelişimini destekledi ama bu sadece Protestan ülkeleriyle sınırlı değildi. Özellikle 18. yüzyılda yenilikler yapan monarşilerin kanun koyucuları çoğunlukla eğitimi – yani büyük ölçüde ilköğretimi – geliştirmek için uğraştılar. Avusturya ve Prusya bu anlamda dikkate değer ülkelerdi. Püriten geleneği, Atlantik’in diğer yakasında en başından itibaren New England toplumlarını okul yapmaları konusunda zorladı. Eğitim, diğer ülkelerde özel girişimlerin ve (İngiltere’de olduğu gibi) yardım derneklerinin ya da Kilise’nin gayri resmi ve devlet tarafından düzenlenmemiş çalışmalarına bırakıldı. Öğretime sadık özel dinsel düzenlemeler (Fransa’daki gibi) çağın 6. yüzyılla birlikte başladı.

Düzenli basının gelişmesinin, artan okuryazarlığın destekçisi ve yardımcısı olması da önemli bir sonuçtu. Tek sayfalık yayınlar ve ara sıra çıkan gazeteler 18. yüzyılla birlikte düzenli basılan gazetelere çevrildi. Çeşitli ihtiyaçlara cevap verdiler. Gazeteler 17. yüzyılda Almanya’da başladı, 1702 yılında Londra’da günlük gazete çıktı ve yüzyılın ortasına gelindiğinde önemli bir bölgesel basın vardı. Her yıl milyonlarca gazete basılıyordu. 18. yüzyılın ilk yarısında İngiltere’de, dergiler ve haftalık gazeteler çıkmaya başladı ve en önemlileri olan *Spectator*, üslubunu ve tavrını biçimlendirmek için bilinçli bir çaba harcayarak gazetecilik için bir model oluşturdu. Bu çaba yeni bir şeydi. Gazetecilik sadece Hollanda Krallığı’nda İngiltere’de olduğu kadar başarılı oldu. Belki de bunun nedeni, diğer bütün Avrupa ülkelerindeki çeşitli derecelerde ve çeşitli okuryazarlık seviyelerine göre sansür uygulanmasıydı. Eğitimli insanlar ve okuryazarlar için çıkan gazetelerin sayısı arttı ama politik rapor ve yorumlara pek fazla rastlanmıyordu. İleri fikirleri barındıran çalışmaları yazarların bu çalışmaları sadece el yazmaları olarak dağıtması, 18. yüzyıl Fransa’sında bile normaldi. Eleştirel düşüncenin kalesi olan bu ülkede bile, gelişigüzel olsa da ve yüzyıl ilerledikçe etkisini kaybetse de sansür vardı.

Eğitim konusundaki resmi yaklaşımda değişim rüzgârlarının esmesini sağlayan kolay ulaşılabilir gazetelerin yıkıcı potansiyelinin farkına yavaş yavaş varılıyordu. Eğitim ve okuryazarlığın tehlikeli olabileceği ve büyük ölçüde yayılmaması gerektiğine dair yaygın bir his 18. yüzyıla kadar yoktu. Sansürün, okuryazarlığın getirdiği potansiyel tehlikelerin tasdiki olmasına rağmen bu durumu ağırlıklı olarak dinsel terimlerle görme eğilimi vardı. Engizisyon’un bir görevi de okunması yasak kitaplar listesinin etkisini devam ettirmektir. Günümüzden geçmişe baktığımızda okuryazarlık ve matbaanın otoriteyi eleştirmek ve sorgulamak konusunda verdiği büyük fırsatın, dine zarar vermekten daha önemli bir etkisi olduğu görülebilir. Yine de tek önemi bu değildi. Teknik bilginin yayılması diğer toplumsal gelişimleri de hızlandırdı. Okuryazarlık gelişmeseydi sanayileşme mümkün olmayabilirdi. 17. yüzyılda “bilimsel devrim” adı verilen gelişme, daha hızlı ve geniş alanda yayılan bilginin neden olduğu etkiye bağlanabilir.

Yine de bu “devrim”in temel kaynakları bundan daha derinde, değişen entelektüel tavırlarda yatar. Bu tavırların özünde insanoğlunun doğayla ilişkisi konusundaki görüşün değişmesi vardır. Pek çok insan Tanrı’nın gizemli yöntemlerinin kanıtı olarak şaşkınlık ve korkuyla gözlemlenen doğanın dünyasından çıkarak ona hâkim olmanın bilinçli yöntemlerini aramaya doğru bir adım attı. Ortaçağ bilimadamlarının çalışmalarının bir zamanlar ilkel ve yaratıcı olmadıkları inancı moda olmasına rağmen böyle değillerdi ve iki önemli sınırlamanın sıkıntısını çekiyorlardı. Bu sınırlamalardan birincisi, pratik kullanımı olan çok az bilgi üretmeleri ve bu nedenle ilgi çekememeleri idi. İkincisi teorik zayıflıklarıydı. Teknik olduğu kadar kavramsal seviyede de üstün olmaları gerekiyordu. Ortaçağ bilimi Arap dünyasından gelen fikirlerle beslenmesine ve bazı dallarında tanım ve teşhise sağlıklı bir vurgu yapmasına rağmen kısımlarında sağlama yapma olanakları gelişmediği kısımlarında sağlama yapma isteği olmadığı için varsayımlara dayanıyordu. Örneğin dört elementin, ateş, hava, toprak ve suyun her şeyin bileşeni oldukları hakkındaki dogmatik iddia deneylerle reddedilmedi. Deney çalışmalarının, simya geleneği ve hermetik gelenek içinde devam etmesine ve Paracelsus’un altın arama dışında başka amaçları da olan deneyler yapmasına rağmen bilim hâlâ mitsel ve sezgisel kavramlarla yönlendiriliyordu.

Bu durum 17. yüzyıla kadar değişmedi. Rönesansın bilimsel görünüşleri oldu ama ifadelerini çoğunlukla tanımlayıcı çalışmalarda (Vesalius’un 1543 yılındaki insan anatomisi çalışması çok iyi bir örnektir) ve sanatlarla mekanik zanaatlardaki pratik sorunların çözümünde buldular. Bu tanımlayıcı ve sınıflandırıcı çalışmaların bir dalı, kâşiflerin ve kozmografların sağladığı yeni coğrafi bilgilere anlam kattığı için özellikle etkileyiciydi. Coğrafyada, 16. yüzyılın ilk yıllarında bir Fransız doktor, “ve astronomiyle ilgili alanlarda Platon, Aristo ve eski filozoflar ilerleme sağladılar ve Pitoleme bu gelişmeleri ilerletti. Yine de bu filozoflardan biri bugün yaşasaydı, coğrafyanın geçmişteki tanımları değiştirdiğini görecekti,” demişti. Doğa dünyasına yeni bir entelektüel yaklaşım için dürtülerden biri de buydu.

Çabuk harekete geçecek bir dürtü değildi. Az sayıdaki eğitimli insan 1600 yılına gelindiğinde Aristo ve İncil’in ortaçağdaki sentezini temel alan geleneksel dünya resmini kolayca kabul etmiyorlardı. Bazıları tutarlılık olmadığını, bağlantıların eksikliğini ve korkutucu bir belirsizliğin olduğunu hissettiler ama bu meseleyle ilgilenenlerin çoğu, eski resmin doğru olduğunu, evrenin merkezinin dünya olduğunu ve dünyanın hayatının, tek akıl sahibi olan insan üzerine kurulu olduğunu doğru kabul ettiler. Sonraki yüzyılın en önemli entelektüel başarısı, eğitimli bir insanın böyle düşünmesini olanaksız kılacaktı. Bu başarı o kadar önemliydi ki modern dünyayı ortaçağ dünyasından ayıran en önemli değişiklik olarak değerlendirildi.

17. yüzyılın başlarında bilimde yeni bir şey ortaya çıkmıştı. O zamana kadar kendilerini açığa çıkaran değişimler, entelektüel bir bariyerin aşıldığı ve uygarlığın doğasının ebediyen değiştiği anlamına geliyordu. Avrupa’da, insanları sistematik deneylerle doğaya hâkim olmak için zaman, enerji ve kaynak yatırmaya teşvik eden son derece faydacı yeni bir tavır ortaya çıktı. Daha sonra gelen bir dönem bu tavırların başlangıcına baktığında, Lordlar Kamarası başkanlığı da yapan, sonraki hayranları tarafından Shakespeare’in, yani inanılmaz bir entelektüel enerjisi ve çok sayıda benzersiz kişisel özelliği olan bir adamın oyunlarının yazarı olduğunu var saydıkları Francis Bacon’u gördü. Eserleri o dönemde çok az etkili oldu ama onun eserlerini geçmişin otoritesini kâhince reddediş olarak gören gelecek nesillerin dikkatini çekti. Bacon, gözlem ve tümevarımı temel alan bir doğa incelemesini savundu ve doğadan insanın hedefleri için faydalanmaya yöneldi. “Bilimlerin gerçek ve meşru amacı”, diye yazdı, “insanın hayatının yeni keşifler ve güçlerle zenginleştirilmesidir. İnsanın, yaratımının ilk aşamasında sahip olduğu güce ve egemenliğe [büyük ölçüde] yeniden sahip olması ve bunları yeniden harekete geçirmesi” bu şekilde sağlanabilir. Bu aslında (bir tavırdı insanoğlunun Adem’in dünyaya gönderilmesinin sonuçlarından kurtulma tutkusu kadar tutkulu) tutkulu ama Bacon bunun sadece bilimsel araştırmaların etkili bir biçimde düzenlemesi halinde gerçekleşebileceğinden emindi. Bu anlamda da bir kâhindi ve sonraki bilim toplulukları ve kurumlarının habercisiydi.

Bacon’un getirdiği yenilikler sonradan abartıldı ve başka insanların –özellikle çağdaşları Kepler ve Galile’nin– bilimin gelişmesinin önemi hakkında söyleyecekleri daha çok şey vardı. Ardılları Bacon’a, “yeni sanatlar, beceriler ve insan hayatını daha iyi hale getirecek yeni araçların” keşfini (yani teknolojinin hâkim olduğu bir bilimi) hedef alan bir programı dilemediği ve pişman olacağı için bağlı kalmadılar. Yine de, *a priori*¹ prensiplerden sonuç çıkarmak yerine gözlem ve deneyle varmayı, meselenin özüne ulaşmayı savunduğu için mitolojik bir figür statüsünü hakkıyla kazandı. Soğuşun et üzerindeki etkilerini görmek için dondurucu bir Mart günü bir tavuğu karla doldururken nezleyle yakalandığından bilim şehidi mertebesine ulaştığı da söylendi. Temel düşünceleri kırk yıl sonra gündelik bilimsel konuşmalar haline geldi. “Bu olağanüstü dünya makinesinin işleyişi,” dedi bir İngiliz bilim insanı 1660’larda, “sadece deneysel ve mekanik çalışmalar yapan filozoflarla açıklanabilir.” Bunlar Bacon’ın anlayacağı ve onaylayacağı, hâlâ üzerinde yaşadığımız dünyanın merkezinde olan fikirlerdi. 17. yüzyıldan sonra soruları deneylerle yanıtlamak bilim insanının karakteristik özelliği oldu ve bu özellik uzun süre boyunca deneylerde neyin açığa çıktığını sistemler kurarak anlamak için yeni denemeler yapılmasını sağladı.

1 A priori: Deney öncesi. (Çev.)

Bu anlayış ilk başta, en iyi biçimde elde olan tekniklerle gözlemlenebilecek ve ölçülebilecek fiziksel fenomen üzerinde yoğunlaşmayı getirdi. Teknolojik yenilikler, Avrupalı ustaların yüzyıllar içinde yavaş yavaş geliştirdikleri becerilerden çıktı. Bu beceriler artık başka entelektüel sorunların çözümünü sağlayacak sorun çözümlemesine yöneltilebilirdi. Logaritma ve calculusun bulunması, diğer bileşenlerle birlikte daha iyi saatler ve optik gereçlerin yapılmasını sağlayan gelişmelerden biriydi. Saat ustalarının sanatı 17. yüzyılda rakkasın kontrol gereci olarak kullanılmasıyla ileriye doğru büyük bir adım atınca zamanın daha dakik araçlarla ölçülmesi ve böylelikle astronomi kolaylaştı. Teleskopla birlikte gökyüzünü incelemek için yeni olanaklar ortaya çıktı. Harvey, deney sayesinde yaptığı teorik bir araştırma sonucunda kan dolaşımını keşfetti ama kanın *nasıl* dolaştığı, mikroskop kanın aktığı küçük damarları incelemeyi mümkün kılınca anlaşıldı. Teleskop ve mikroskopla yapılan incelemeler sadece bilimsel devrimin keşiflerinin merkezinde olmadılar. Sıradan insanların, dünyanın yeni görünümüyle neyin kastedildiğini anlamasını sağladılar.

Bizim şu anda farkında olduğumuz, bilim insanı ve filozof arasındaki sınır çizgisi uzun süre boyunca çizilemedi. Yine de, bilimadamlarının dünyasıyla gerçek ve uluslararası bilim topluluğu doğmuştu. Burada yine matbaaya geliyoruz. Yeni bilginin hızlı yayılması önemliydi ve bunun tek biçimi bilimsel kitapların yayınlanması değildi. Royal Society'nin *Philosophical Transactions* isimindeki bilim dergisiyle diğer entelektüel kurumların inceleme ve tutanakları giderek artan sayıda yayınlandı. Bilimadamları birbirleriyle ciltler tutan özel yazışmalar yaptılar ve bu yazışmalardaki bilgiler, bilimsel devrimin aslında nasıl gerçekleştiğine dair en değerleri kanıtları sundu. Bu yazışmalardan bazıları yayınlandı. Günümüzün önde gelen bilimadamlarının yazışmalardan daha anlaşılırdılar ve daha fazla kişi tarafından okundular.

Bilimsel devrimin, günümüz insanların ilgi çekici bulacağı bir özelliği de amatörlerin ve bilimle yarı zamanlı uğraşan kişilerin de önemli bir rol oynamalarıydı. Bilim Avrupa'da gelişirken Çin'deki olağanüstü teknik başarıların durma nedeninin, bilimin Avrupa'da soyluların ve amatörlerin toplumsal itibarına katkı yapması olduğu söylendi. Yüzyılın ortalarında daha yaygın bir şekilde görülmeye başlayan bilgili insan topluluklarının üyeleri, profesyonel bilimadamları olmayan ama ellerini deneysel çalışmalarla kirletseler de kirletmeseler de bu yapıları kendi konumlarının ve saygınlıklarının ağırlığını veren, bilime karşı hevesli soylulardı.

Bilimin başlıca dalları arasındaki ayrım 1700'e gelindiğinde, daha sonra olacağı kadar önemli olmasa da vardı. Bilim o dönemlerde bugünkü kadar fazla zaman gerektirmiyordu. Bilim insanları, teoloji hakkında kitaplar yazarken ya da devlet kurumlarında çalışırken, aynı zamanda çalışmalarına önemli katkılarda bulunabi-

liyorlardı. Bu durum 17. yüzyıl devriminin bazı sınırlamalarını açıklayabilir, bazı alanlarda büyük ilerlemelere izin verirken diğerlerine olan ilgiyi kısıtlayan tekniklerin sınırlarını da aşabilir. Örneğin kimya nispeten küçük bir ilerleme gösterirken (maddenin bileşenleri hakkında 1600'deki düşünme biçimini devam ettiren Aristotelyen dört öge şemasını kabul eden birkaç kişi hâlâ vardı), fizik ve kozmoloji hızla gelişti ve pekişme alanı diyebileceğimiz bir alana geldi. Yeni teorik yaklaşımların onları canlandırdığı 19. yüzyıla kadar daha cansız ama düzenli bir gelişme süreci izledi.

17. yüzyıldaki bilimsel başarı bir bütün olarak büyük bir başarıydı. Her şeyden önce fenomeni ilahi gücün doğrudan ve çoğunlukla bilinemez bir hareketi olarak gören evren kuramını değiştirdi. Bunun yerine fenomeni, hareket yasalarının evrensel işleyişine uygun bir şekilde düzenli olarak değişen bir mekanizma olarak kabul eden evren kuramını getirdi. Bu kuram, Tanrı inancıyla hâlâ biraz uyumluydu. Yüceliği, günlük doğrudan müdahalelerde değil yarattığı büyük mekanizmada gösteriliyordu. En ünlü analojiye göre Tanrı, yüce saat yapımcısıydı. 17. yüzyıldaki sıradan bilim öğrencileri ya da bilimsel dünya görüşü, din karşıtı ya da Tanrı merkeziliği karşıtı değildi. İnsanı evrenin merkezi olmaktan çıkaran yeni astronomi görüşlerinin, Tanrı'nın eşsizliğine tamamen karşı çıkmamış olmaları (1686 yılında, üzerinde yerleşim olan birden fazla dünya olabileceğini tartışan bir kitap çıktı) kesinlikle çok önemli olmasına rağmen, kozmoloji devrimini yapanların zihninde bu yoktu. Kilise yetkililerinin Güneş'in Dünya'nın etrafında döndüğü önermesiyle başlarını derde sokmaları onlara göre sadece kazaydı. Ortaya sürdükleri yeni görüşler Tanrı'nın yöntemlerinin büyüklüğünü ve gizemliliğini vurguluyordu. Yeni bilginin Hristiyanlaştırılması olasılığını, ortaçağ'ın Aristoteles'i Hristiyanlaştırmış olduğu için doğal karşıladılar.

Alman filozof Kant 18. yüzyılın sonunda "Kopernik devrimi" ifadesini ortaya atmadan çok uzun süre önce yeni kozmolojinin ilk adımlarının, *Gök Cisimlerinin Dönüşleri Üzerine* adlı kitabı 1543 yılında basılan Polonyalı rahip Kopernik'e ait olduğu kabul edildi. Aynı yıl içinde Vesalius'un anatomi hakkındaki önemli çalışması da basıldı (ve Arşimed'in çalışmalarının ilk baskısı yapıldı); Kopernik, bilim insanından çok bir Rönesans hümanistiydi. Yaşadığı dönem göz önüne alınırsa bu hiç şaşırtıcı değildir. Gezegenlerin Güneş'in etrafında, çemberler ve dış çemberler sistemi içinde döndüğü fikrini kısmen felsefi ve estetik nedenler için şans eseri buldu. Hipotezini kanıtlayacak bir yolu olmadığı ve bu görüşe karşı en akliselim kanıtlar sunulduğu için (tabiri caizse) çok parlak bir fikirdi.

Güneş'in evrenin merkezi olduğunu destekleyen ilk gerçek bilimsel veriyi bu görüşü kabul etmeyen Danimarkalı Tycho Brahe sağladı. Brahe, takma bir burna

sahip olmanın ayrıcalığı dışında ilk önce basit aletlerle ve sonra cömert kralının kurduğu, çağının en iyi cihazlarının bulunduğu gözlemevinden gezegenlerin hareketlerini izleyip kaydetmeye başladı. Sonuç Batı geleneğinin yörüngesi içinde İskender döneminden sonra astronomik verilerin ilk defa sistematik bir şekilde toplanması oldu. Brahe'nin, kendisine yardım etmesi için çağırdığı ilk önemli Protestan bilim insanı Johannes Kepler, daha dikkatli gözlemler yapmaya kendisi devam etti ve ikinci önemli teorik adımı attı. Gezegenlerin hareketlerinin düzensiz hızlarda elipsler çizmeleri durumunda düzenli bir şekilde açıklanabileceğini gösterdi. Bu gelişme, kozmolojinin içinde kaldıkça gitgide kısıtlandığı Batlamyusçu çerçeveyi kırdı ve 20. yüzyıla kadar gezegenlerle ilgili açıklamaların temelini oluşturdu. Ardından, yaklaşık 1600'de keşfedildiği düşünülen teleskopu, muhtemelen şans eseri eline geçiren Galileo Galilei geldi. Galileo, Padua Üniversitesi'nde bir akademisyen, bilimin ilk dönemlerinde birbiriyle bağlantılı olan fizik ve askeri mühendislik profesörüydü. Teleskopu kullanarak Aristotelyen şemayı sonunda dağıttı. Kopernikçi astronomi görünür hale geldi ve sonraki iki kuşak, gezegenlerin doğaları hakkında bilinenleri yıldızlara uygulayacaktı.

Galileo'nun en önemli çalışması, gözlem alanında değil teori ve bu teoriyi pratiğe uygulama alanındaydı. Cisimlerin hareketine matematiksel bir yaklaşım getirerek Kopernikçi evreni mümkün kılan fiziği tanımladı. Mekanik, Galileo'nun bu çalışmasıyla zanaatçıların uzmanlığından çıktı ve bilimin uzmanlığına girdi, üstelik Galileo sonuçlarına sistematik bir deneyle ulaştı. Galileo'nun, "iki yeni bilim" dediği statik ve dinamik bu deneye dayanıyordu. Bu çalışmanın basılı sonucu 1632 yılında çıkan ve bilimsel düşüncedeki devrimin ilk ifadesi olarak görülen *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog* (Batlamyus sistemi ve Kopernik sistemi) isimli kitap oldu. Latince değil İtalyan dilinde yazılmış olması ve Papa'ya ithaf edilmiş olması, içeriği kadar önemli olmasa da ilginç olan iki gerçektir. Galileo tartışmasız iyi bir Katolik'ti. Yine de kitap ortaçağ kilisesinin önemli kültürel zaferi olan Hristiyan-Aristotelyen dünyanın sonu anlamına geldiği için oldukça gürültü çıkardı. Galileo yargılandı. Ölüme mahkûm oldu ve sözlerini geri aldı. Kopernikçi ve güneş merkezli görüşler o günden sonra bilimsel düşünceye hâkim oldular.

Galileo'nun öldüğü yılda, Isaac Newton doğdu. Kopernikçi evrenin fiziksel açıklamasını yapmayı o başardı. Kepler ve Galileo'nun söylediklerini açıklayan mekanik kanunları gösterdi ve dünya hakkındaki bilgilerle gökyüzü hakkındaki bilgileri sonunda bir araya getirdi. Yeni bir matematik olan "Newton metodu", ya da sonraki terminolojiye göre, sonsuz küçükler hesabını kullandı. Bunu Newton bulmadı; fiziksel fenomene uyguladı. Hareket halindeki cisimlerin pozisyonlarını hesaplamak için bir yöntem sundu. Vardığı sonuçlar, Öklid'in çalışmasından sonraki en önemli ve etkileyici bilimsel çalışma olduğu kanıtlanacak bir kitabın

konusu olan gezegenlerin hareketleri üzerine tartışmada gözler önüne serildi. Kısa adıyla *Principia*¹ (ya da Türkçe adıyla *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri*) yerçekiminin, fiziksel evreni nasıl devam ettirdiğini gösterdi. Bu keşfin genel kültürel sonuçları, bilim içindeki sonuçlarıyla kıyaslanabilir. Uygun bir ölçme aracımız yok ama belki daha da önemliydiler. Gözlem ve hesaplama ile keşfedilen yeni bir yasanın birçok şeyi açıklayabilmesi, yeni bilimsel düşünme biçiminin neler kazanabileceğini gösteren önemli bir bulguydu. Papa'dan alıntı yapmak biraz aşırıya kaçmak olabilir ama aşağıdaki vecizesi, Newton'un çalışmalarının Avrupa zihnine yaptığı etkiyi özetleyen en iyi ifadedir:

Doğa ve Doğa yasaları gece karanlığında saklanıyor:

Tanrı, "Newton gelsin!" diyor ve her şey aydınlığa çıkıyor.

Newton böylelikle Francis Bacon'la birlikte kendi döneminde yeni öğretinin aizi mertebesine çıkartılan ikinci kişi oldu. Newton göz önüne alındığında bu abartılı bir mertebeydi. Evrensel, bilimsel çıkarların adamıydı ve bu konuda söylenilen bir deyişe göre, kendi donatmadığı bir şeyi biraz geliştirmişti. Newton'un eserinin önemi, bilim insanı olmayanları daima bertaraf etti. Açıkça söylemek gerekirse, Kopernik'le başlayan devrimi tamamladı. Statik evren kavramı yerini dinamik evren kavramına bıraktı. Başardıkları sonraki iki yüzyılın fizikini önceden hazırlayacak ve diğer tüm bilimleri yeni bir kozmolojiyle destekleyecek kadar önemliydi.

Newton ve öncellerinin tahmin etmedikleri şey, bu gelişmenin bilim ve din arasında çözümsüz bir çatışmaya yol açabilecek olmasıydı. Newton aslında yerçekimi kanununun, evrenin, bir kez yaratıldıktan sonra kendi kendine yeten, kendini yöneten bir sistem olduğu görüşünü yeterince desteklemediğini görmekten memnun olmuşa benziyordu. Evren sadece bir saat değilse, yaratıcısı onu icat edip, inşa edip bitirdikten sonra geriye çekilmiş olabilirdi. Tanrı'nın müdahalesini kabul ederek doldurabileceği mantıksal bir boşluk hoşuna gitmişti çünkü tutkulu bir Protestan savunucusuydu. Yine de papazlar, özellikle Katolik papazlar yeni bilimi kolayca kabul etmediler. Papazlar ortaçağda bilime önemli katkılar yapmışlardı ama 17. yüzyılla 19. yüzyılın ortasındaki dönem arasında papazların yaptığı önemli bir bilimsel çalışma olmadı. Bu durum, Karşı Reform'un zafer kazandığı ülkelerde, kazanmadığı ülkelere oranla daha doğruduydu. 17. yüzyılda bilimle din arasında açılan ve o tarihten sonra Avrupa'nın entelektüel tarihinde sık sık kendini gösteren gedik, çeşitli zamanlarda gösterilen tüm çabalara rağmen kapanmadı. Bunu simgeleyen bir kriz Napolili Bruno kriziydi. Bruno bir bilim insanı değil bir vurguncu ve antik Mısır'dan geldiği söylenen sihirli bir "gizli bilim"le ilgili, tartışmalı çalışmalarını

¹ Principia (Lat.): İlkeler. (Çev.)

basarak Avrupa’da dolaşan, tarikatıyla bağlarını koparmış eski bir Dominiken rahibiydi. Sonunda Engizisyon onu yakaladı. Sekiz yıl hapiste kaldıktan sonra, dindeki düşüncelere aykırı düşünceler taşıdığı için Roma’da yakıldı. İdamı, “özgür düşünce”nin gelişimi ve ilerlemeyle din arasındaki, ileride yaşanacak çatışma hakkındaki tarihsel mitolojisinin temellerinden birini oluşturdu.

Bilimadamları ve filozoflar 17. yüzyılda böyle bir karşıtlığı pek hissetmedi. İncil ve teolojik konularda çok sayıda yazı yazan ve kutsal kitaplar hakkındaki çalışmalarının *Principia* kadar kusursuz olduğuna inanan Newton, Musa’nın güneş merkezli kuramı bildiğini düşünüyor gibiydi. Okuyucularına “Felsefe ve içi boş aldatmacalardan ve bilimin sözde karşıtlarından sakınmalarını” ve Eski Ahit’e müracaat etmelerini tavsiye etti. Logaritmanın kâşifi Napier, Vahiyler Kitabı’ndaki Şeytan’ın Sayısı’na yapılan gizemli göndermeleri çözebilecek yeni bir araç bulduğu için sevindi. Fransız filozof Descartes, bulduklarını konusuna teknik olarak şüpheci yaklaşımına bağlı kalarak dinsel inancın ve Hristiyan doğruluğunun tatmin edici felsefi savunmaları olarak formüle etti ama bu tutumu onu (ya da ismini ondan alacak felsefi hareket olan Kartezyanizmi) Kilise’nin düşmanlığını kazanmaktan kurtaramadı. Dinsel inancın geleneksel savunucuları, sadece insanların vardığı sonuçların değil bu sonuca ulaşırken kullandıkları yolun da tehlikede olduğunu fark ettiler. Dinsel inancın, şüphe prensiplerinden başlayan ve tatmin edici bir şekilde üstün geleceklerini gösteren akılcı bir şekilde tartışılmış kabulü, doğruyu yetkili eserlerin söylediğini öğreten Kilise için zayıf müttefikti. Descartes’ın doğru inançla ilgisi olamayan inancını ve Hristiyanlığını bir kenara koyan ve bütün kitaplarını yasaklı kitaplar listesine alan Kilise (kendi açısından) mantıklı sayılabilecek bir iş yaptı.

Yetkili eserlerden çıkan tartışmayı, 17. yüzyılın son dönemlerinde bir Fransız Protestan rahip Pierre Boyle, tartışmanın tatmin edici olmayan açık uçluluğunu göstererek devam ettirdi: yetkili eserleri hangi yetkili yazmıştı? Sonuçta bu bir görüş meselesiydi. Geleneksel Hristiyanlığın her dogmasının doğal akılla uyumlu olmadığı müddetçe çürütülebileceğini söyledi. Bu tür fikirler Avrupa düşünce tarihinde yeni bir dönemin kendini göstermesini sağladı. Bu döneme Aydınlanma adı verildi.

Bu sözcük ve benzer sözcükler 18. yüzyılda pek çok Avrupa dilinde kendi entelektüel dönemlerinin farkını koyan ve onu geçmişten ayıran insanların neler hissettiğini anlatmak için kullanıldı. En önemli imgesi, daha önce karanlıkta kalanların aydınlanmasıdır ama Alman filozof Kant “Aydınlanma nedir?” sorusunu sorduğu yazısında farklı bir cevap verdi: aydınlanma, insanın kendini kısıtlayan vesayetten kurtulmasıdır. Bu görüşün merkezinde otoritenin sorgulanması vardı. Aydınlanmanın bırakacağı önemli miras eleştiri tavrını genelleştirmesi olacaktı. Sonunda

her şey sorgulamaya açık hale gelecekti. Bazıları hiçbir şeyin kutsal olmadığını hissediyorlardı (ve uzun vadede bunun doğru olduğu ortaya çıkacaktı) ama bu aldatıcı bir düşünceydi. Aydınlanmanın da kendi yetkilileri ve dogmaları vardı. Eleştirel duruşun kendisi uzun süre sorgulanmadan kaldı. Üstelik Aydınlanma, fikirler koleksiyonu olduğu kadar tavırlar yığınıydı ve onunla uzlaşmanın bir zorluğu da buydu. Pek çok akıntı aydınlanmanın içine döküldü ama hiçbir şekilde aynı yatağı izlemedi. Aydınlanmanın kökleri karışıktır. Gelişme daima, aydınların birleşik ordusunun ilerlemesinden çok devam eden bir tartışmaya, bazen de katılımcılarının çok sayıda ortak varsayımı olduğu bir iç savaşa benziyordu.

Descartes sistematik kuşkunun, sağlam bilginin başlangıcı olduğunu tartıştı. Elli yıl sonra İngiliz filozof John Locke, ana bileşenleri duyu yoluyla zihne iletilen izlenimler olan bir bilgi psikolojisi tarifi getirdi. İnsan doğasında doğuştan gelen fikirler olmadığını söyleyerek Descartes'la tartıştı. İnsan zihninde sadece duyu verileri ve zihnin bu veriler arasında kurduğu bağlantılar vardı. Bu görüş, doğal olarak insanoğlunun sabit doğru veya yanlış fikirleri olmadığını ima ediyordu. Locke ahlaki değerlerin, zihnin acı ve zevki deneyimledikçe ortaya çıktığını öğretti. Bu tür fikirlerin gelişmesi için çok uzun bir gelecek olacaktı; bu fikirlerden eğitim hakkında, toplumun doğal şartları düzenlemesi hakkında ve çevrecilikten türeyen çok sayıda farklı gelişme hakkında teoriler çıkacaktı. Arkalarında önemli bir geçmiş vardı: Descartes ve Locke'un, beden ve zihin, fiziksel ve ahlaki ayrımlarıyla ifade ettikleri düalizmin kökleri Platon ve Hristiyan metafiziğine dayanır. Bu noktada en çarpıcı olan, Platon'un fikirlerinin Locke tarafından hâlâ Hristiyan inancının geleneksel çerçevesiyle ilişkilendirilebilmesidir.

Bu tür tutarsızlıklar Aydınlanma içinde daima olacaktı ama aydınlanmanın genel eğilimi açıktır. Bilimin kazandığı yeni prestij de duyuşal gözlemlerin, bilgiye ve değeri faydacıl etkisi tarafından kanıtlanacak olan bilgiye giden yol olduklarını kanıtlayacak gibiydi. Bilim, insanların yaşadığı dünyanın gelişmesini sağlayabiliirdi. Teknikleri doğanın gizemlerini çözebilir ve bu gizemlerin mantıksal, akılcı dayanaklarını fizik ve kimya yasalarıyla ortaya koyabiliirdi.

Bunların hepsi uzun süre optimistik (*optimiste* sözcüğü Fransızcaya 17. yüzyılda girdi) inançlar olarak kaldı. Dünya iyiye doğru gidiyordu ve bu yönde gitmeye devam edecekti. 1600 yılında her şey çok farklıydı. Klasik geçmişin Rönesans'a tapınması, kötümser bir hava yaratmak ve büyük geçmişe oranla bir gerileme duygusu yaşatmak için savaş ayaklanmalarıyla ve dindar insanların daima sahip oldukları dünyanın sonunun yaklaştığı duygusuyla birleşti. 17. yüzyılın son dönem yazarları, antikçağlarda sağlanan gelişmelerin modern dönemlerden daha iyi olduğu konusundaki önemli bir yazılı tartışmada, Aydınlanma'dan doğan ilerleme düşüncesini kristalize ettiler. Uzman olmayanların inancı da buydu. Eğitilmiş bir

insanın, mantık ve çok sayıda farklı çalışmanın içeriğini, en azından kendisi için tatmin edici bir biçimde bir araya getirmesi 18. yüzyılda hâlâ mümkündü. Voltaire bir şair ve oyun yazarı olarak da ünlüydü ama tarih (bir süreliğine kraliyet tarihçisiydi) hakkında da ayrıntılı yazılar yazdı. Newtoncu fiziği yurttaşlarına açıkladı. Adam Smith, modern ekonomi bilimini kurduğu söylenilebilecek olan *Ulusların Zenginliği* isimli kitabıyla dünyayı kendine hayran bırakmadan önce ahlâk felsefesi olarak biliniyordu.

Dinde, (Gibson'un ifadesiyle) "Gizli, hatta gönülsüz kuşkuculuk en dindar eğilimi sahipleniyor" görüşlerine rağmen eklektizimde kendine böyle yer buldu. "Aydınlanmış" düşüncede ilahi ve teolojik olana çok az yer vardı. Bunun tek nedeni, eğitilmiş Avrupalıların artık kendilerini cehennemin beklediğini düşünmemeleri değildi. Dünya gittikçe daha az gizemli bir yer oluyordu; ayrıca daha trajik olmayı da taahhüt ediyordu. Pek çok derde Tanrı'nın değil insanların neden olduğu düşünülmeğe başlandı. Deprem gibi korkunç doğal felaketlere hâlâ müdahale edilememesi sorun yaratıyordu ama pek çok hasta deva bulabildiyse ve bir düşünürün söylediği gibi, "insanın yapması gereken mutluluğu aramak ve ıstıraptan kaçınmak" ise, bunun kurtulma ya da lanetlenmeyle ne ilgisi vardı? Tanrı, her şeyi başlatan İlk Etki ve her şeyin nasıl işleyeceğinin kurallarını koyan Büyük Yönetici olarak filozofların evren kapsamına baştan savma bir şekilde hâlâ girebiliyordu ama sonradan eseri ne, doğrudan ya da Kilise ve Kilisenin düzenlediği ayinler aracılığıyla yaptığı müdahale için bir yer var mıydı? Aydınlanma kaçınılmaz olarak Kiliseye, entelektüel ve ahlâki otorite üzerinde hak iddia eden kuruma karşı isyan çıkmasına neden oldu.

Bu çok önemli bir çatışmaydı. Düşünen insanların, yeni otorite arama ve aradıklarını bilim ve aklın öğretilerinde bularak kilise otoritesini reddetmeleri, 17. ve 18. yüzyılda çok az yerde tamamen geçerliydi. Geçmişin otoritesi giderek artarak ve emin adımlar atılarak reddedildi. Antik ve modern kültür hakkındaki tartışmanın klasik öğretinin otoritesinin altını oyması gibi Protestan reformu da geleneksel Avrupa kültürünün bir diğer direği olan Katolik Kilisesi'nin otoritesini yıktı. Protestan reformcular eski papazı yeni kilise yönetim kurulu üyesiyle (ya da Eski Ahitle) değiştirdiklerinde, kendilerinin başlattıkları ve Aydınlanma insanların daha da ilerlettiği dini otoritenin altını oyma çalışmalarını geriye çeviremediler.

Bu tarz uzantıların ortaya çıkması papazların şüphelerini ne kadar doğru çıkarılmış olsa da zaman aldı. 18. yüzyıldaki gelişmiş düşüncenin özellikleri kendilerini, eğilimlerini bir ölçüye kadar maskeleyen oldukça pratik ve günlük öğütlerle gösterdiler. En iyi şekilde, altlarında yatan ve neden oldukları temel inançlar açısından özetlenebilirler. Diğer bütün inançların temelinde aklın gücüne duyulan yeni güven vardı. Aydınlanmacıların, Rönesans'taki yaratıcı ustaların, Avrupalıların entelekt-

tüel güce duydukları inancı artırmak için 18. yüzyıla kadar fazla şey yapmış olmalarına rağmen Bacon'ı sevmelerinin nedeni bu güveni paylaşmasıydı. Sınırsız gelişmenin olabileceğine duyulan inanç bu güvene dayanıyordu. Aydınlanma çağının pek çok düşünürü bu çağı tarihin zirvesi olarak gören iyimser insanlardı. İnsanlığın doğaya hâkim olarak ve aklın insanın kalbine yazdığı doğruları ortaya çıkararak gelişeceği konusundaki inançları tamdı. Ön kapıdan atılan doğuştan gelen fikirler arka kapıdan sürünerek girdiler. İyimserlik sadece aşılması gereken önemli pratik engeller olduğunun fark edilmesiyle biraz güç kaybetti. Bu engellerden ilki cehaletti. Son düşüncelerin bilinmesi mümkün olmayabilirdi (ve bilim, doğadaki karmaşıklıkla ortaya koydukça bu görüşe katıldı) ama aydınlanmacıları endişelendiren bu tarz bir cehalet değildi. Akıllarında daha çok gündelik hayat vardı ve gündelik hayattaki cehaletin giderilebileceğinden emindiler. Aydınlanmanın en önemli edebi ifadesinin amacı buydu. Diderot ve D'Alembert'in önemli *Encyclopédie*'si büyük bir bilgi ve propaganda toplamasıydı ve 1751'le 1765 yılları arasında yirmi bir cilt olarak basıldı. İçindeki makalelerden birinin de söylediği gibi aydınlanmanın önündeki bir başka önemli engel (özellikle tartışma ve yayın özgürlüğü konusuna müdahale ettiği zamanlarda) hoşgörüsüzlüktü. Yazarlarından bir tanesi *Encyclopédie*'nin, zihinleri bilgiyle doldurmak kadar değiştirmeyi de amaçlayan bir "silah" olduğunu söyledi. Dar kafalılık mutluluğun önündeki bir diğer engeldi. Aydınlanma değerlerinin, tüm uygar toplumların değerleri olduğu farz ediliyordu. Evrensel değerlerdi. Avrupalı entelektüel elitler, belki ortaçağ hariç hiçbir dönemde bu kadar dünya vatandaşı olmadılar ya da ortak dili bu kadar paylaşmadılar. Aydınlanma, öğrenmek için olağanüstü bir heves gösterdiği için diğer toplumlar hakkında edinilen bilgi dünya vatandaşlığını geliştirdi. Bunun nedeni kısmen samimi merakı. Seyahat ve keşifler, toplumların daha önce bilmedikleri fikirler ve kurumlarla tanışmalarını sağladı ve bu da toplumsal ve etik göreliliklere olan ilgiyi artırdı. Eleştiriler için yeni zeminler hazırladılar. 18. yüzyıldaki Avrupalıların, Çin'i insancıl ve aydınlanmış bir yer olarak düşünmeleri, Çin'in gerçeklerini sadece yüzeysel olarak bildiklerini gösteren bir kanıttır.

Cehalet, tahammülsüzlük ve dar kafalılık ortadan kalktıktan sonra akıl sayesinde sırrı çözülen doğa kanunlarının düzenli işleyişinin, körlükleri ya da savunulamaz ayrıcalıkları yüzünden geçmişe bağlı kalanlar hariç toplumun her kesiminin çıkarına olacak bir reform getireceği farz ediliyordu. Fransız yazar Montesquieu'nun yazdığı *Lettres Persanes*¹, mevcut toplum kurumlarının (Fransız kanunlarını kastedi) doğa yasalarıyla karşılaştırılarak geliştirilebileceğini öneren bir gelenek başlattı. Bu geleneğe göre Aydınlanma insanları kendilerini yeni bir toplumsal düzenin papazları olarak atıyorlardı. Kendi rollerini eleştirmen ve reformcu olarak

1 *Lettres Persanes* (Fr.): İran mektupları. (Çev.)

görmeleri, o günden beri kullandığımız entelektüel teriminin ilk defa toplumsal bir ideal olarak ortaya çıkmasını sağladı. Ahlâkçılar, filozoflar, âlimler, bilimadamları zaten vardı. Tanımlayıcı özellikleri, uzmanlaşmış olan yetkinlikleriydi. Aydınlanma, genellenmiş eleştirel aklı yarattı. Bağımsız, akılcı, devamlı ve evrensel eleştiri ilk defa kurumsallaştırıldı ve sonucunda modern “entelektüel” oldu.

18. yüzyıl bu terimi kullanmadı. Bu tipte insanlar vardı ama bunlara sadece “filozoflar” denildi. Bu durum, zaten bilinen bir sözcüğün ilginç bir uyarlaması ve anlamının genişletilmesi idi. Sadece felsefi çalışmaların uzmanlaşmış zihinsel meşguliyeti değil ortak bir duruş ve eleştirel bakışın kabulü anlamına da geliyordu. Ahlâki ve değer belirleyici tonlar olan, eleştirel bir bakışla ortaya çıkarılan gerçekleri, geniş ve bilgisiz halk yığınına anlatmak için taşınan heyecanı işaret etmek için dostlar kadar düşmanlar tarafından da kullanılan bir terimdi. İlk örnekleri, aralarındaki farklılıklara rağmen kısa süre içinde bir araya gelen ve *philosophes*¹ adıyla anılan bir grup Fransız yazardı. Sayıları ve ünleri Fransa’nın Aydınlanma düşüncesinin orta dönemindeki üstünlüğünü gösterir. Diğer ülkeler, ne bu gelenek içinde bu kadar çok ve önemli figür çıkarabildiler ne de ellerindeki filozoflara böyle bir itibar ve yüksek mevki verdiler. Yine de Aydınlanmanın ilk dönemindeki önde gelen ilahlar İngiliz Newton ve Locke’tu. Aydınlanma idealleri ve yöntemlerinin en önemli gelişimini dile getiren filozofun Bentham ve bu gelişimin en önemli tarihsel anıtının Gibbon’un çalışması olduğunu söylemek yanlış olmaz. Daha kuzeyde İs-koçya 18. yüzyılda önemli kültür insanları yetiştirdi. Aşırı entelektüel kuşkuculuğu iyi bir doğa ve toplum muhafazakârlığıyla birleştiren, Aydınlanmanın en zeki olduğu kadar en çalışkan teknik felsefecilerinden Hume’u ve modern zamanların en yaratıcı kitaplarından birinin yazarı Adam Smith’i çıkardı. İtalya, Roma Kilisesi’nin hâkimiyetine rağmen Aydınlanma’ya katkı yapma konusunda Fransa hariç, en verimli Latin ülkesiydi. İtalyan Aydınlanması sadece ceza sistemi reformunun temeli olan ve suçluların cezalandırılma yöntemlerini eleştiren kitabın yazarı ve tarihteki önemli sloganlardan biri olan “mümkün olduğunca çok insanı mümkün olduğunca çok mutlu edebilmek” sloganını yaygınlaştıran Beccaria’yı çıkarmış olmasına rağmen hatırlanmaya değerdir. Alman Aydınlanması (muhtemelen dil nedeniyle) göz önüne çıkma konusunda geç kaldı ve tüm dünyada alkış alan daha az kişi üretti ama bilinçli olarak Aydınlanmayı aşmaya çalışsa da çoğu aydınlanmanın simgesi olan ahlâk tavsiyeleriyle anılan önemli düşünür Kant’ı çıkardı. Sadece İspanya dikkat çekici bir şekilde geride kaldı. Bir ya da iki aydınlanmacı devlet adamının çalışmalarına izin vermesi bile benzer bir etki yaratmadı. İspanya üniversiteleri 18. yüzyılda hâlâ Newton’u reddediyordu.

Diğer devletlerin çalışmaları uygarlık tarihi açısından önemli olsa da çağdaş-

1 Philosophes (Fr.): Filozoflar. (Çev.)

larını en fazla etkileyen çalışmalar Fransızlarındı. Bunun çok sayıda nedeni vardı: basit bir tanesi göz kamaştırıcı bir gücü olmasıydı. Fransa, XIV. Louis döneminde sağlam bir prestij kazanmıştı. Bir diğer neden Fransız kültürünün, Fransız dili sayesinde pek çok bölgeye yayılmış olmasıydı. 18. yüzyılda Avrupalı entelektüeller ve soylular *lingua franca*¹ konuşuyordu. Maria Theresa ve çocukları aile arasında bu dili konuştular ve II. Frederick bu dilde (oldukça kötü) şiirler yazdı. Fransızca yazılan bir kitabın Avrupa’da okuyucu bulacağı kesindi. Bu dilin başarısı Alman dilindeki kültürel ilerlemeyi engellemiş olabilir.

Ortak bir dil propaganda, tartışma ve eleştirel yorumları mümkün kıldı ama pratik bir reform yoluyla kısa vadede gerçekleştirilecek olanlar politik şartlara bağlıydı. Bazı devlet adamları “aydınlanmış” fikirleri pratiğe geçirmeyi denediler çünkü devlet adamlarının çıkarlarıyla filozofların hedefleri arasında benzerlikler vardı. “Aydınlanmış despotizmler” kendilerini, edinilmiş çıkarlar ve muhafazakârlıktan gelen muhalefetle karşı karşıya bulduklarında bu durum açıkça görüldü. Bu çatışmalar, Habsburg dominyonlarında Kilise pahasına eğitim reformunun zorlanması sırasında ya da Voltaire’in, mali yeniliklerin önünde duran Paris *parlementine*² karşı yaptığı saldırılarda görüldü. Rus çariçesi Büyük Katerina gibi bazı hükümdarlar, kanun yaparken Aydınlanma fikirlerinin etkilerini büyük bir gösterişle sergilediler. Bu fikirlerin, Kilise’ye karşı yapılan faydalı reformları hariç en önemli ve tesirli etkileri eğitim konuları ve ekonomik konularda görüldü. Aydınlanmış düşünürlerin ekonomik tavsiyeleri en azından Fransa’da yönetimleri etkiledi.

Dini sorular, *philosophes*in dikkatini benzersiz bir güçle çekti. Din ve din öğretisi doğal olarak hâlâ Avrupa yaşamının hiçbir alanından ayrılamazdı. Bunun tek nedeni kiliselerin otorite iddiaları değil, kiliselerin önemli toplumsal ve ekonomik kurumlar olarak her yerde ve her zaman bilfiil hazır bulunmalarıydı. Toplumun, reformcuların ilgisini çekebilecek her alanda bir ölçüde din mevcuttu. Özellikle Roma Katolik Kilisesi, adli reformun önünde engel olarak duran kilise ya rahip ayrıcalıklarının suistimal edilmesi ya ekonomik gelişmeyi engelleyen satılamaz mülkler ya da kilisenin, yöneticilerin eğitime engel olan eğitim tekeli veya farklı toplum kesimlerine eşit davranılmasını engelleyen dogma yüzünden her zaman kendini gelişme karşıtı olarak buldu. Ama *philosophes*in eleştirisine uğrayanlar bu kadar değildi. Dinin suça neden olabileceğini düşünüyorlardı. Dinsel eziyet döneminin son skandallarından biri, bir Protestanın 1762 yılında Toulouse’da, Katolikleri dine karşı gelmeye kışkırtma suçlamasıyla idam edilmesi oldu. Bu sebeple işkence

1 *Lingua franca* (İta.) : Sözcük anlamı Frenk dili. / Farklı dil ve lehçeler konuşan halklar ve toplulukların kendi aralarında iletişim kurmak için kullandıkları ortak bir dil. (Çev.)

2 *Parlement* (Fr.): Parlamento. (Çev.)

gördü, yargılandı ve idam edildi. Voltaire bunu *cause célèbre*¹ haline getirdi. Çabaları kanunu değiştirmeye yetmedi ama Katolikler ve Protestanlar Güney Fransa’da Katolik ve Protestanları bölmeye devam eden şiddetli duygulara rağmen o bölgede –ya da muhtemelen tüm Fransa’da– böyle adli bir cinayetin bir daha işlenmesine izin vermediler. Yine de Fransa 1787’ye kadar Protestanlara sınırlı da olsa yasal hoşgörü göstermedi, Yahudilere ise o tarihten sonra da göstermedi. II. Joseph, Katolik topraklarında dinsel hoşgörüyü bu tarihten önce göstermeye başlamıştı.

Bu durum, aydınlanmanın pratik başarısına önemli bir sınır çizer. Aydınlanma, tüm devrimci gücüne rağmen hâlâ *ancien régime*’in² son derece kısıtlayıcı kurumsal ve ahlâki çerçevesi içinde kalmak zorundaydı. Despotizmle olan ilişkisi muğlak-tı: teokratik monarşideki bir sansüre ya da dinsel hoşgörüsüzlüğe karşı mücadele edebilirdi ama reform yapmak için despotik güce de bağlı kalabilirdi. Yine de, aydınlanma düşüncelerinin gelişimi teşvik eden tek şey oldukları unutulmamalıdır. Voltaire’in hayran olduğu İngiliz kurumlarının kaynağı aydınlanma değildi ve 18. yüzyıl İngilteresi’nde yaşanan değişimlerin çoğu dine, “felsefe”ye borçlu olduğundan daha fazla şey borçludur.

Aydınlanmanın en büyük politik önemi, geleceğe bıraktığı miraslarında yatar. Sonradan “liberalizm” olarak adlandırılacak anahtar taleplerin çoğunu aydınlanma açıklığa kavuşturmasına ve formüle etmesine rağmen Aydınlanma dönemi insanların özgürlüğü kendileri için değil getireceği sonuçlar için istemelerinden dolayı, aydınlanmanın mirası tartışmaya açıktır. 18. yüzyılın anlayışı insanoğlunun dünya üzerinde mutlu olmasının yollarını bulmaya çalışmaktı. Bu çağ dünya mutluluğunu sadece ulaşılabilir bir hedef olarak belirlemedi, bunun ölçülebileceğini (Bentham “mutluluk hesabı” hakkında yazdı) ve aklın çalışmasıyla geliştirilebileceğini düşündü. Her şeyden önce Aydınlanma, bilginin toplumsal eğilimi içinde özünde iyi ve ilerlemeci, bu yüzden de bilgiye güvenilmesi gerektiği düşüncesini yaydı. Bu fikirlerin hepsinin derin politik imaları vardı.

Ayrıca bu çağ, gelecekteki Avrupa liberal geleneğine en çok bilinen katkısını daha belirgin ve olumsuz biçimde yaptı; Aydınlanma, klasik kilise karşıtlığını yarattı. Roma kilisesine karşı yapılan eleştiriler, devletin kilise kurumlarına ve otoritesine yaptığı saldırıları destekledi. Kilise ve devlet arasındaki çatışmanın felsefi köklerinden başka kökleri de vardı ama Aydınlanma ve akılcılığın, batıl ve bağnazlığa karşı verdiği savaşın bir parçası olarak görüldü. Özellikle papalık eleştirilerin ya da hor görmelerin hedefi oldu. Voltaire bir zamanlar, papalığın yüzyılın sonu gelmeden ortadan kalkacağına inanmışa benziyordu. *Philosophes*in destekçilerinin

1 Cause célèbre (Fr.): Meşhur bir dava. (Çev.)

2 Ancien Regime (Fr.): Sözcük anlamı Eski Düzen. Fransa’da 1789 devriminden önceki toplumsal ve siyasi düzen. (Çev.)

çoğunun ve düşmanlarının gözünde en büyük başarısı papalığın Cizvitleri dağıtması oldu.

Birkaç *philosophe* kiliseye olan saldırılarını kurumların ötesine geçirerek dinin kendisine yönelttiler. Tam anlamıyla ateizm (deterministik materyalizmle birlikte) ilk ciddi ifadesini 18. yüzyılda buldu ama fazla taraftar bulamadı. Aydınlanma döneminde bu tür şeyleri düşünenlerin çoğu Kilise'nin dogmaları hakkında kuşkucuydu ama belirsiz bir teizmi devam ettirdiler. Dinin, toplumsal bir güç olarak önemine kesinlikle inandılar. Voltaire şöyle dedi: "İnsanların uğruna dine sahip olmak gerekir". Hayatı boyunca, Newton'la birlikte, Tanrı'nın varlığını iddia etti ve Kilise'yle barışık bir halde öldü.

Aydınlanma döneminde her zaman gözden kaçma tehlikesi olan şey insan doğasının entelektüel olmayan ve akılcı olmayan yönüydü. Yüzyılın bu anlamda en önemli figürü ve "aydınlanmışlar"la *philosophes*in önde gelen figürlerinin çoğuyla çatışan kişi Cenevrelî Rousseau'ydu. Düşünce tarihindeki önemi, akılcılığın gölgesinde kalma tehlikesiyle karşı karşıya olan duyguları ve ahlâkı tutkulu bir biçimde savunmasında yatar. Bu nedenle çağının insanların gelişmemiş yaratıklar bu gölgede bırakmayı destekleyen toplumun etkisiyle bozulmuş, taraflı ve yozlaşmış varlıklar olduğunu düşünüyordu.

Rousseau'nun görüşleri Avrupa kültürünü derinden bazen de zararlı bir biçimde etkiledi. Her kalbe yeni bir sıkıntı verdi. Yazılarında yeni bir din yaklaşımı, sanata ve edebiyata akacak yeni bir psikolojik tutkuya sahip birey, doğaya ve doğal güzele duygusal yaklaşımın keşfi, modern milliyetçilik doktrininin kökenleri, eğitim kuramında yeni bir çocuk merkezilik, (kökü antik Sparta hakkındaki mitsel görüşe dayanan) laik bir Püritanizm ve çok daha fazla şey bulunabilir. Bütün bunların iyi ve kötü sonuçları oldu. Rousseau, kısaca söylemek gerekirse, Romantizm denilen şeyin oluşturulmasındaki anahtar figürdü. Yenilikçi bir dahiydi. Üstelik paylaşımcıydı. Aydınlanmanın getirdiği birlik erozyonunu sevmemesi insanların kardeş ve toplumsal, ahlâki bir bütünün üyeleri olduğunu düşünmesi, bu düşünceden farklı sonuçlara varan İrlandalı yazar Edmund Burke tarafından da dile getirildi. Rousseau bir ölçüde Aydınlanma'nın zirve noktasından indikten sonra başkalarının da sahip olmaya başladığı görüşleri dile getiriyordu. Rousseau'nun Romantizm açısından taşıdığı özel ve merkezi önemden şüphe edilemez.

Romantizm çok kullanılan ve çoğunlukla yanlış kullanılan bir terimdir. Tamamen karşıt görünen şeyler için de kullanılabilir. Örneğin 1800'den kısa bir süre sonra, bazı insanlar geçmişe önem vermeyi reddetmiş ve miraslarını Aydınlanma dönemi insanların yaptığı gibi yıkmanın yollarını aramışken, bazı insanlar da tarihsel kurumları ısrarla savunmuştu. Bu iki kesime de Romantik denilebilir (ve denildi) çünkü ikisinde de ahlâki tutku, entelektüel analizden daha fazla dikkate alındı.

Bunlar gibi antitezlerin arasındaki en açık bağlantı, Romantik Avrupa'nın duygu, sezgi ve doğala yaptığı yeni vurguda yatar. Türlü ifadeler bulacak olan Romantizm, bilimin bütün sorulara cevap bulabileceğine duyulan inançsızlık ya da akılcı bencilliğe karşı duyulan tepki nedeniyle aydınlanma düşüncesine bir itiraz olarak başladı ama pozitif kökleri bundan daha derinde, reformun çok sayıdaki geleneksel değeri tek bir üstün samimiyet değeriyle değiştirmesinde yatar. Romantizm güvenilirlik, kendinin farkına varma, dürüstlük, ahlâki heyecan aradığı için onu, bazı Katoliklerin de gördüğü gibi laik bir Protestanlık olarak görmek tamamen yanlış olmaz. Maalesef o da kendini, bedellerine aldırmadan, çoğunlukla öyle gördü. Önemli etkileri 19. yüzyıl boyunca, genellikle üzücü sonuçlarla geri tepecekti ve 20. yüzyılda, Avrupa kültürünün enerjisinin son görünümlerinden biri olarak dünyanın pek çok bölgesini etkileyecekti.

Büyük Hızlanma

18. yüzyılın ortalarında dünyadaki pek çok insan (muhtemelen pek çok Avrupalı da) tarihin süregeldiği gibi devam edeceğine hâlâ inanabilirdi. Geçmişin etkileri her yerde bütün ağırlığıyla hissediliyor ve çoğunlukla ortadan kaldırılamıyordu: Bunlardan kurtulmak için Avrupalıların bazı çabaları olmuştu ama Avrupa'nın dışında hiçbir yerde böyle bir ihtimal akıllara bile gelmemişti. Avrupalılarla ilişki kuran az sayıdaki insanın hayatı, dünyanın pek çok bölgesinde, bu ilişkiler sayesinde köklü değişikliklere uğramış olmasına rağmen dünyanın çoğu bu değişikliklerden etkilenmemiş ve pek çoğu da geleneksel yöntemlerin kötü etkilerine maruz kalmamıştı.

Tarihsel değişim bilinci, 18. yüzyılda Avrupalı düşünürler arasında yayılmaya başlamıştı bile. Yüz elli yıl sonra ise değişim dünyanın neredeyse her yerinde o kadar sert ve hızlı yaşandı ki bu değişimi görmezden gelmek olanaksız değilse bile çok zordu. 1900 yılına gelindiğinde Avrupa'da ve Avrupalıların yerleştikleri yerlerde geleneksel geçmişle olan bağlantının önemli bir bölümü geri döndürülemeyecek bir biçimde kesilmişti. Kökten ilerlemeci bir tarih bakışı büyük oranda kabul görmeye başlamıştı. İlerleme miti, hiçbir zaman sorgulanmamış olaylara çok daha fazla anlam katmıştı.

Aynı derecede önemli olmak üzere, Kuzey Avrupa ve Atlantik ülkelerinin etkileri de dışa doğru yayılmış ve Avrupa'nın, dünyanın geri kalanıyla olan ilişkilerini ve o bölgelerde yaşayan insanların, yaşamlarını üzerine inşa ettikleri temelleri değiştirmişti ama yine de pek çoğu bu değişiminden pişmanlık duyup direnmişti. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde (bu sadece tahmini ve anlatılanlar açısından uygun bir tarihtir) eski geleneklere göre yönetilen dünya yeni bir yola girmişti. Kaderinde artık hâlâ devam etmekte olan ve giderek hızlanan bir dönüşüm vardı ve bu sıfatlardan ikincisi de en az birincisi kadar önemliydi. 1800 yılında doğan ve yetmiş yıl yaşayıp hayatının sonbaharını gören bir kişi hayatı boyunca dünyanın son bin yılda yaşadığı değişimden daha fazla bir değişim görebilirdi. Tarih hızlanıyordu.

Avrupa'nın dünya üzerindeki hegemonyasının pekişmesi bu değişimlerin merkezindeydi ve değişimi sağlayan en önemli motorlardan biriydi. 1900 yılına gelindiğinde Avrupa medeniyeti o zamana kadar varolmuş en başarılı medeniyet olduğu-

nu göstermişti. Bu başarı hakkındaki en önemli şeyin ne olduğu konusunda her zaman hemfikir olmayabilirlerdi ama çok az Avrupalı bu başarının daha önce örneği görülmemiş bir servet yarattığını ve dünyanın geri kalanını güçleri ve nüfuzlarıyla daha önce hiçbir uygarlığın yapmadığı kadar tahakküm altına aldıklarını inkâr edebilirdi. Avrupalılar (ya da soylarından gelenler) dünyayı yönetti. Egemenlikleri büyük ölçüde politikti ve doğrudan yönetime dayanıyordu. Avrupalı aileler dünyanın büyük bir bölümüne yayılmışlardı. Hâlâ biçimsel ve politik olarak Avrupa'dan bağımsız kalmış, Avrupa dışı ülkeler de pratikte Avrupalıların isteklerini yerine getirmek ve Avrupalıların ilişkilerine müdahalesini kabul etmek zorundaydı. Çok az yerel halk dayanabilmişti ve Avrupa böyle bir dirençle karşılaştığında zaferi sinsice kazanıyor, direnenler Avrupalıların âdetlerini uygulamak zorunda kalıyor ve böylece başka bir biçimde Avrupalılaşıyordu.

Uzun Vadeli Değişim

İngiliz rahip Thomas Malthus 1798 yılında konu hakkında yazılmış en etkili kitap olduğu kanıtlanmış olan *Nüfus Hakkında Bir Deneme* isimli kitabını yayımladı. Nüfus artışının kuralları tanımlamıştı ve kitabı görünüşte sınırlı bilimsel amaçtan daha önemli bir hale getirmişti. Örneğin, ekonomi kuramı ve biyolojiye de en az demografik çalışmalara yaptığı kadar katkı yaptı. Bu önemli sonuçlar, kitabın temelde nüfus hakkındaki düşünce değişikliklerini konu aldığı için konusu açısından nispeten daha az önem taşıyordu. Kabaca söyleyecek olursak, Avrupalı devlet adamları ve ekonomistler artan nüfusun bir refah göstergesi olduğu konusunda hemfikirdiler. Krallar, tebaalarının sayısını sadece daha fazla vergi toplamak ve asker sağlamak için değil daha büyük bir nüfusun ekonomik hayatı hızlandırdığı ve daha önce böyle olduğuna dair işaretler olduğu için artırmaya uğraşmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Daha fazla nüfus, ekonominin daha fazla insana yaşam olanağı sağladığını açıkça göstermişti. Bu görüş, konu hakkında otorite gözüyle bakılan, 1776 yılında yazdığı ve büyük bir etki yaratan *Ulusların Zenginliği* isimli kitabında nüfustaki artışın ekonomik saadet için zorlu bir sınav olduğunu söyleyen önemli ekonomist Adam Smith tarafından da desteklenmişti.

Malthus, bu görüşün üzerine soğuk bir su döktü. Toplum için sonuçlarının ne olacağı düşünülürse düşünülün, artan nüfusun er ya da geç toplumun büyük kısmı olan fakirlere felaket ve yıkım getireceği kararına vardı. Ünlü bir açıklamasında dünya üretiminin ürün yetiştirmeye elverişli alanlarla sınırlı olduğunu öne sürdü. Bu durum nüfusa da bir sınır getiriyordu. Nüfus kısa vadede her zaman artma eğilimindeydi. Arttıkça, gittikçe daralan geçinme aralığına giderek artan bir baskı uygulayacaktı. Bu aralık tükendiğinde arkasından kaçınılmaz olarak kıtlık gelecekti. Nüfus, tüketilebilir besinlerle hayatını devam ettirebilecek sayıya gelene kadar düşecekti. Bu düzen ancak erkekler ve kadınlar çocuk sahibi olmaktan kaçınırlarsa (ve çocuk sahibi olmanın sonuçlarını düşünerek sağduyulu davranır ve geç evlilikleri tercih ederlerse) ya da hastalık veya savaş gibi doğal felaketlerle devam edebilirdi.

Bu karamsar tezin karışıklığı ve saflığı hakkında çok daha fazla şey söylenebilirdi. Büyük bir tartışma ve karşı-tartışma yarattı. Bu kadar dikkat çeken bir teori, doğru ya da yanlış olsun, dönem hakkında bize çok şey söylemelidir. Her nasıl olursa, nüfusun artması insanları o kadar endişelendirdi ki Malthus'un ki gibi pek de ilginç olmayan bir düzyazı bile büyük bir başarı kazandı. Önceden nüfus artışının farkında olmayan ve nüfusun, daha önce hiç artmadığı kadar artmasına neden olan insanlar bu durumun farkına vardılar. Malthus'un söylediklerine rağmen, 19. yüzyılda insan ırkının bazı bölümlerindeki nüfus hızla arttı ve akıl almaz seviyelere ulaştı.

Böyle bir değişikliği ölçmek için en iyi yöntem uzun dönemleri incelemektir. Belirli tarihleri ve 20. yüzyılda da devam eden tüm trendleri dikkate almak bize hiçbir şey kazandırmaz tersine çok şey kaybettirir. Rusya'yı da (nüfusu hakkında ancak son zamanlara kadar oldukça kısıtlı istatistiklerden bilgi alınabilmiştir) dahil edersek, 1800 yılında 190 milyon olan Avrupa nüfusu bir yüzyıl sonra yaklaşık 420 milyona çıkmıştı. Dünya'nın geri kalanındaki nüfus nispeten daha yavaş arttığı için bu durum Avrupa nüfusunun toplam dünya nüfusundaki oranını beşte birden dörtte bire çıkarttı. Avrupa'nın Asya'daki büyük nüfus merkezleri karşısındaki sayısal dezavantajı kısa bir süre için azaldı (bu arada Avrupa teknik ve psikolojik üstünlüğünü hâlâ devam ettiriyordu). Ayrıca, bu dönemde Avrupa nüfusunun önemli bir bölümü kıta dışına göç etmişti. 1830'larda Avrupa'nın denizaşırı ülkelere verdiği göç ilk defa yılda yüz bin kişiyi aşmıştı. Bu sayı 1913 yılında bir buçuk milyondan fazlaydı. Daha uzun süreli bakacak olursak, 1840'la 1930 yılları arasında yaklaşık 50 milyon kişi denizaşırı ülkelere, çoğu da batı yarımküreye gitti. Avrupa'daki nüfus artış hızının bu yıllarda ne kadar hızlandığının anlaşılabilmesi için göç eden bu insanlar ve *onların soyundan gelenler de* hesaba katılmalıdır.

Nüfustaki bu artış Avrupa'ya eşit olarak dağılmamıştı ve bu da güçlü devletlerin konumlarında değişiklikler yapmıştı. Devletlerin güçleri genellikle askeri insan gücüyle hesaplanıyordu ve 1871 yılında önemli bir değişiklik oldu. Almanya, Rusya'nın batısındaki tek yönetim altındaki en büyük nüfus sıralamasında Fransa'yı geçti. Bu değişiklikleri anlamanın bir başka yolu da Avrupa'daki askeri olarak güçlü devletlerin farklı tarihlerdeki nüfus oranlarını kıyaslamaktır. Örneğin, 1800-1900 yılları arasında Rusya nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı yüzde 21'den yüzde 24'e, Almanya'nın ki yüzde 13'den yüzde 14'e çıkarken, Fransa'nın ki yüzde 15'den, yüzde 10'a, aynı şekilde Avusturya'nın ki de biraz daha düşük olmak kaydıyla yüzde 15'den yüzde 12'ye indi ama nüfusu Malthus kitabı yazdığında 8 milyonken 1850 yılına gelindiğinde 22 milyona (bu sayı 1914 yılında 36 milyona çıkmıştı) çıkan Birleşik Krallık'da olduğu gibi önemli artışlar da oldu.

Nüfus farklı zamanlarda, farklı oranlarda olmak kaydıyla her yerde arttı. Örneğin, Doğu Avrupa'nın en fakir tarım ülkeleri en yüksek artış oranlarını 1920'lerde ve 30'larda yaşadılar. Bu dönemdeki nüfus artışının altında yatan temel neden ölümlerdeki azalmaydı. Ölüm oranları tarihin hiçbir döneminde son yüzyılda olduğu kadar önemli ölçüde düşmemişti ve bu ilk olarak 19. yüzyılda Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde kendini gösterdi. Kabaca söyleyecek olursak, 1850'den önce Avrupa ülkelerinin çoğunda doğum oranları ölüm oranlarının çok az üstündeydi ve bütün ülkelerde aşağı yukarı eşitti. Bu oranlar o dönemde hâlâ büyük oranda kır hayatı yaşayan insanların hayatlarının temel belirleyenlerinin pek de fazla etkilenmediğini gösteriyordu. 1880'den sonra bu durum hızla değişti. Gelişmiş Avrupa ülkelerindeki ölüm oranı 1900'e gelindiğinde yıllık binde 35'den, binde 28'e kadar düzenli bir biçimde düştü. Elli yıl sonra bu oran yaklaşık binde 18 olacaktı. Daha az gelişmiş ülkelerin ölüm oranı 1850 – 1900 yılları arasında hâlâ binde 38'di ve 1950'de binde 32'ye düştü. Bu durum iki Avrupa arasında önemli bir eşitsizlik yarattı ve zengin Avrupa'da hayattan beklentileri artırdı. Gelişmiş Avrupa ülkeleri batıda olduğu için (ölüm oranı yüksek, yoksul İspanya hariç) doğu ve batı arasındaki eskiden beri var olan fark daha da arttı ve Baltıklar'dan Adriyatik'e kadar yeni bir hayali sınır çizildi.

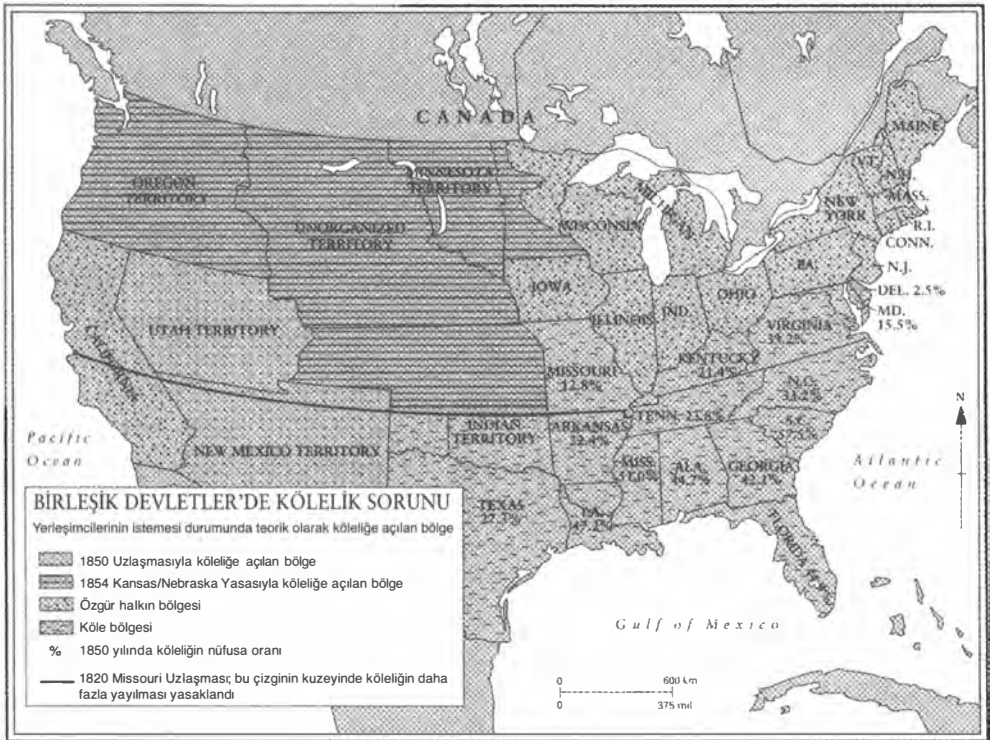
Düşük ölüm oranının yanı sıra başka faktörler de vardı. Erken yaşta evlilik ve artan doğum oranı, ekonomik olanaklar arttıkça nüfus artışının ilk evresinde kendilerini göstermişlerdi ama erken yaşta yapılan evliliklerden doğan çocuklar 19. yüzyıldan itibaren, daha ucuz yiyecek, tıp ve mühendislik alanındaki gelişmeler, toplum sağlığına verilen önemin artması sayesinde daha çok hayatta kalmaya başladılar. Bunların arasında tıp bilimi ve sağlık hizmetlerinin sağlanması nüfusun artma eğilimini etkileyen faktörlerden son ikisiydi. Doktorlar ancak 1870'lerden sonra öldürücü hastalıklarla mücadele edebilmeye başladılar. Bunlar difteri, kızıl, boğmaca tifo gibi çocuk ölümlerine neden olan hastalıklardı. Bebek ölümleri büyük oranda azaldı ve doğumdan sonra yaşama beklentisi önemli ölçüde arttı ama bunlardan önce, toplumsal reformları yapanlar ve mühendisler daha iyi kanalizasyon sistemleri ve büyüyen şehirler için daha iyi temizlik planlarıyla doğum sonrası ölümleri ve diğer hastalıkları azaltmak (yine de ölümle sonuçlanmalarını engelleyememişlerdi) için bir sürü şey yapmışlardı bile. 1830'larda ve 1840'larda Londra ve Paris'i kırıp geçiren kolera, 1900 yılına gelindiğinde sanayi ülkelerinde ortadan kaldırılmıştı. 1899'dan sonra hiçbir Batı Avrupa ülkesinde veba salgını yaşanmadı. Bu değişimler daha fazla ülkeyi etkiledikçe bütün ülkelerde genel eğilim uzun vadede önemli sonuçlar sağlayacak olan ortalama ölüm yaşını artırmak oldu. Yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde, Kuzey Amerika'daki, Birleşik Krallıkta, İskandinavya'daki ve sanayileşmiş Avrupa ülkelerindeki kadınlar ve erkekler

ortaçağda yaşamış olan atalarından iki, üç kat daha uzun bir yaşama sahip olmayı bekleyebilirlerdi. Bu durumun çok önemli sonuçları oldu.

Bir diğer demografik gösterge olan büyümenin yavaşlaması da hızlı nüfus artışı gibi ilk önce ekonomik olarak en gelişmiş ülkelerde görüldü. Bunun nedeni azalan doğum sayısıydı ama ölüm oranlarındaki düşüş daha hızlı olduğu için bu azalma uzun süre hissedilmedi. Nüfusun artması her toplumda ilk başta bir iyileşme olarak görüldü. Doğurganlığın gelirle ters orantılı gelişmesi bugün de hâlâ geçerli bir kuraldır (Amerikalı zengin politik hanedanlıklar hariç). Bazı toplumlarda (Doğu Avrupa toplumlarından çok Batı Avrupa toplumlarında) bunun nedeni geç evlenmeye yönelik bir eğilimin olması ve bu yüzden kadınların doğurganlık dönemlerinde daha az evli kalmalarıydı. Bazı toplumlarda ise çiftlerin daha az çocuk sahibi olmayı tercih etmeleri –ve etkili doğum kontrol yöntemleri sayesinde bunu artık güvenle yapabiliyorlardı. Bu teknikler muhtemelen o dönemde de bazı Avrupa ülkelerinde biliniyordu. 19. yüzyılda bu yöntemlerde gelişmeler olduğu (gerekli araçların üretilmesinde teknik ve bilimsel ilerlemeler sayesinde) ve bunların yaygınlaştırılması konusunda propaganda yapıldığı kesindir. Toplumsal değişimin yaptığı etkiler burada bir kez daha ortaya çıktı, çünkü böyle yayılan bir bilgiyi, örneğin, daha gelişmiş bir okuryazarlık oranıyla ve büyüyen beklentilerle ilişkilendirmemek zordur. İnsanlar atalarından daha zengin olmaya başlamalarına rağmen sürdürülebilir yaşam hakkındaki görüşlerini –bu nedenle de sürdürülebilir ailenin büyüklüğü hakkındaki görüşlerini– daima yaşam şartlarına göre belirlediler. Evlilik yaşını ileriye alsalar da (Fransız ya da İrlandalı köylülerin yaptığı gibi) ya da doğum kontrol yöntemlerini uygulasalar da (İngiliz ve Fransız orta sınıflarındaki gibi) yaşamı başka kültürel etkenler belirliyordu.

Erkeklerin ve kadınların aile içindeki yaşam ve ölüm biçimlerindeki değişiklikler toplumun yapılarını değiştirdi. Bir yandan, 19. ve 20. yüzyılda batı ülkeleri daha fazla genç insana sahipti ve bir süre için genç nüfusun oranı daha önce hiç olmadığı kadar yüksek olmuştu. 19. yüzyıl Avrupa’sındaki yayılmanın, canlılığın, enerjinin nedenini buna bağlamamak zordur. Diğer yandan gelişmiş toplumlarda ileri yaşlara kadar yaşayanların oranı daha önce hiç olmadığı kadar artmıştı. Bu durum daha önceki yüzyıllarda yaşlıların ve çalışamayacak durumda olanların bakımını sağlayan toplumsal mekanizmaya giderek zarar verdi. Sanayi alanında iş bulabilmek için rekabet artınca sorun daha da büyüdü. 1914 yılına gelindiğinde, Avrupa’da ve Kuzey Amerika’daki neredeyse her ülkede yoksulluk ve birinin bakımına muhtaç olma sorunlarıyla mücadele etmek için çareler düşünülüyordu ama bu sorunların ve onlarla mücadele etmek için harcanan çabanın büyüklüğü her ülkede farklıydı.

Bu tür sorunlar, batı ülkelerinin çözümleri için genel modelin kurmuş olduğu 1918 yılına kadar Doğu Avrupa ülkelerinde kendini göstermedi. Ölüm oranları,

gelişmiş ülkelerde bile uzun bir süre doğum oranlarından düşük kalmaya ve böylece Avrupa'nın ve Avrupa dışı dünyanın nüfusu artmaya devam etti. Nüfus artışı dönemin neredeyse her konusunu etkileyen en önemli konulardan biriydi. Maddi sonuçlarına örnek olarak o zamana kadar rastlanmamış orandaki şehirleşme ve üretim endüstrisinin büyük tüketici pazarındaki artış verilebilir. Değişen kurumlardan duyulan rahatsızlıktan, bu kurumlarla mücadeleye kadar uzanan toplumsal sonuçları oldu. Devlet adamlarının hangi riskleri alabilecekleri (ve almaları gerektiği) konusunda nüfusu hesaba katmaları ya da insanların aşırı nüfus konusunda gittikçe daha fazla endişelenmeleri gibi uluslararası etkileri oldu. 19. yüzyılda Birleşik Krallıkta duyulan, çok fazla fakir ve işsiz insan olacağı endişesi dış göçlerin cesaretlendirilmesine neden oldu ve insanların imparatorluk hakkındaki duygu ve düşüncelerini biçimlendirdi. Daha sonradan Almanlar, asker potansiyelini kaybetmekten korktukları için halkının dış göç konusundaki cesaretini kırdılar. Fransızlar ve Belçikalılar da aynı nedenden dolayı çocuk başına para veren ilk ülkeler oldular.

Bu verilerden bazıları, doğru bir biçimde, Malthus'un karanlık kehanetlerinin yıllar geçtikçe ve korkulan felaketler meydana gelmedikçe unutulmaya yüz tuttuğunu gösterir. 19. yüzyıl yine de Avrupa'ya demografik felaketler getirdi. İrlanda

ve Rusya'da kıtlıklar, pek çok yerde de kıtlığa yakın şartlar yaşansa da bu tür felaketler gittikçe azaldı. Açlığın ve kıtlığın gelişmiş ülkelerde ortadan kalkması, hastalıkların daha az zararlı olmasını sağladı. Bu arada Avrupa, Balkanların kuzeyinde 1815-1848 ve 1871-1914 yılları arasında neredeyse hiç savaşın olmadığı iki barış dönemi geçirdi; Malthus'un bir başka iddiası olan savaş da boşa çıkmışa benziyordu. Son olarak, nüfustaki artış beraberinde yüksek yaşam standartlarını da getirince (ortalama ölüm yaşının artmasında görüldüğü gibi) Malthus'un görüşünün pek de doğru olmadığı ortaya çıktı. Karamsar bakanlar sadece (akıllıca) Malthus'un cevaplanmadığını söyleyebildiler. Bütün bu olanlar sadece korkulan kadar az besin olmadığını ortaya çıkarmıştı. Kaynakların sınırsız olduğunu kanıtlamamıştı.

Aslında insan hayatının temel koşullarını dönüştüren önemli tarihsel değişimlerden biri yaşanıyordu. Bu değişime besin üretimi devrimi adı verilebilir. Başlangıcını görmüştük. 18. yüzyılda Avrupa tarımı, ortaçağdakinden iki buçuk kat daha fazla ürün verme kapasitesine ulaşmıştı. Tarımda çok daha büyük bir gelişim yaşanmak üzereydi. Tarımsal üretim çok daha önemli miktarlara ulaşacaktı. Yaklaşık 1800'den başlayarak Avrupa'nın tarımsal üretkenliğinin daha önceki seviyeyi kat kat aşarak, her yıl ortalama yüzde 1 oranında arttığı ölçülmüştür. Daha önemlisi, zaman geçtikçe Avrupa endüstrisi ve ticareti, dünyanın diğer bölgelerinde çok büyük besin depoları kurma olanağını verdi. Bu değişikliklerin ikisi de tek bir sürecin, 1870 yılına gelindiğinde Avrupa ve Kuzey Amerika'yı dünya üzerindeki zenginliğin toplandığı iki merkez haline getiren üretim kapasitesine yapılan hızlı yatırım sürecinin belirtileriydi. Bu yatırımın merkezinde tarım vardı. İnsanlar "tarım devrimi"nden bahsetmişler ve bunun sadece hızlı değişimi ima eden bir sözcük olmadığını göstermişlerdi. Bu kabul edilebilir bir terimdi; 1750 ve 1870 yılları arasında dünya besin üretiminde sağlanan büyük artışı tanımlamak için daha uygun bir sözcük bulunamazdı (ayrıca sonradan bu üretim daha da arttı). Pek çok farklı kaynaktan faydalanan ve kaçınılmaz olarak ekonominin diğer sektörleriyle de bağlantısı olan çok karmaşık bir süreçti. Sadece kıta Avrupa'sını değil Kuzey ve Güney Amerika'yı, ayrıca Avustralya'yı da içine alan dünya çapındaki ekonomik değişimin görünümülerinden biriydi.

Bu önemli özellikleri ortaya koyduktan sonra daha ayrıntılı bir inceleme yapılabilir. 1750 yılında İngiltere dünyadaki en iyi tarım ülkesiydi. En gelişmiş teknikler kullanılıyordu ve tarımın ticarete dayalı piyasa ekonomisiyle entegrasyonunda en ileri seviyedeydi. Bu liderlik bir yüzyıl daha devam etti. Avrupalı çiftçiler kullanılan yöntemleri incelemek, hammadde ve makine satın almak, tavsiye almak için İngiltere'ye gittiler. Adadaki barış ortamından (1650 yılından sonra Britanya topraklarında geniş kapsamlı ve sürekli devam eden askeri operasyon olmaması ekonomiyi hesaplanamaz bir yarar sağlamıştır) ve ürünlerini alacak nüfusun art-

masından faydalanan İngiliz çiftçisi, daha fazla gelişme için sermaye oluşturacak kârlar sağladı. Bu kârı yine bu alanda harcama isteğinin nedeni ticari beklentilerin karşılığını kısa vadede almaktı ama aynı zamanda İngiliz toplumunun doğası hakkında da bize daha derin bir bilgi de verebilir. Daha iyi koşullarda tarım yapmanın İngiltere'deki kendi topraklarına sahip ya da topraklarını piyasa koşulları tarafından belirlenen şartlarla kiralayan bireylere getirileri oldu. İngiliz tarımı, toprağın 18. yüzyılda bile ticari bir mal olarak görüldüğü kapitalist piyasa ekonomisinin bir parçasıydı. Toprağın kullanımı üzerindeki Avrupa ülkeleriyle benzer kısıtlamalar VIII. Henry'nin kilise topraklarına el koymasıyla hızla ortadan kalktı. 1750'den sonra bunun en son büyük aşaması yüzyılın sonunda çıkan (tahıl için yüksek fiyatlar verilen dönemle rastlaşması önemli) İngiliz köylüsünün geleneksel otlak, yakıt ya da diğer ekonomik avantajlarını kişisel kâr için belli bir döngüye sokan Çitleme Yasası'ydı. 19. yüzyılın başında İngiliz ve Avrupa tarımı arasındaki en önemli farklardan biri İngiltere'de geleneksel köylülüğün neredeyse ortadan kalkmış olmasıydı. İngiltere'de ücretli işçiler ve küçük toprak sahipleri varken Avrupa'daki ortak kullanım ve kiralık araziler aracılığıyla kendilerini toprağa bağlayan kanuni haklara sahip köylü halk yoktu.

Refah ortamı ve İngiliz toplum kurumları tarafından kurulan yapı sayesinde teknik gelişmeler devamlı arttı. Bu gelişmeler uzun bir süre gelişigüzel devam etti. Daha önceki dönemlerdeki hayvan yetiştiricileri henüz başlangıç çağında olan kimya ya da henüz var olmayan genetik bilgileri sayesinde değil uzun yıllara dayanan tecrübeleri sayesinde başarılı olmuşlardı. Yine de elde ettikleri sonuçlar dikkate değerdi. Çiftlik hayvanları sürülerinin ortaya çıkmasıyla manzara değişti. Zayıf, sırtları onları besleyen manastırların gotik kemerlerine benzeyen koyunların yerini bugün bildiğimiz şişman, kare vücutlu, besili koyunlar aldı. "Besili hayvanlara" sözü 18. yüzyıl çiftçilerinin kadeh kaldırırken kullandığı bir sözdü. Kanal açma, çitle çevirme geliştikçe çiftliklerin görünüşü de değişti ve her biri farklı bir köylü tarafından işlenen, dar şeritler biçimindeki büyük, geniş ortaçağ tarlaları yerlerini sırayla işlenen çevrilmiş tarlalara bıraktı ve İngiliz kırları büyük, yamalı bir yorganı andırmaya başladı. 1750 yılında bu tarlaların bazılarında makine girmişti bile. 18. yüzyılda makinelerin kullanılması ve geliştirilmesi hakkında düşünceler vardı ama makineler, çok daha geniş tarlaların işlenebilir duruma geldiği 1800 sonrasına kadar alınan ürüne pek de fazla katkı yapmamıştı. 1800 yılından sonra makine kullanmak yapılan masrafla kıyaslandığında daha verimli hale geldi. Buhar makinelerinin batözleri çalıştırması uzun sürmemişti. Batözlerin İngiltere tarlalarında görülmeye başlamalarıyla birlikte 20. yüzyılda insan gücünü tamamen makine gücüne bırakacak olan uzun bir yol açıldı.

Bu gelişmeler ve değişimler, *mutatis mutandis*¹ve biraz da geç kalarak kıta Avrupa'sına yayıldı. Neredeyse hiç gelişmenin olmadığı önceki yüzyıllar hariç bu değişimler diğer dönemlerdeki değişimlerle kıyaslandığında çok da hızlı değildi. Calabria ve Endülüs'te yüzyıldan fazla bir süre bu değişiklikler gözlemlenmedi. Yine de, kırsal Avrupa değişmişti ve değişimler pek çok yolla gelmişti. Besin temininde kullanılan yöntemlerdeki tutuculuğa karşı verilen mücadele ancak sabit ürün rotasyonları, miadı dolmuş mali düzen, kötü standartlardaki ziraat ve çiftçilik ve kör cehalet karşısında ayrı ayrı kazanılan yüzlerce zaferden sonra başarıya ulaştı. Bu zaferin daha iyi ürünler, bitki bozulmalarını ve hayvan hastalıklarını daha iyi kontrol edebilme, yeni ürün türlerini tanıma ve bunlar gibi çok sayıda kazanımı oldu. Temellerin bu kadar kapsamlı bir değişikliğe uğramasının, toplumsal ve politik alanda da kaçınılmaz olarak etkileri oldu. Fransızlar 1789'da serfliği tamamen kaldırdı. O tarihte Fransa'da çok az sayıda serf olduğu için bunun pek de fazla bir anlamı olmadı. Aynı yıl içinde "feodal düzen" in kaldırılması çok daha önemli bir gelişmeydi. Bu belirsiz terimin anlamı, toprağın bireyler tarafından diğer herhangi bir yatırım gibi kendi çıkarları için kullanılmasının önünde duran geleneksel, yasal âdetlerin ve hakların ortadan kalkmasıydı. Daha önceden bunu istediklerini düşünen çok sayıda köylü pratikte bunun hiç de hoşlarına gitmediğini fark edip, karşı çıktılar. Toprak sahipleri lorta gibi ödenen geleneksel ücretler kalktığı için memnundular ama ortak topraklar üzerindeki geleneksel haklarını kaybetmelerinden hiç hoşlanmamışlardı. Daha önceden Kilise'ye ait olan çok sayıda arazi birkaç yıl içinde bireylere satıldı. Bunların sonucunda ortaya çıkan arazi sahibi insanların sayısındaki artış ve mülklerin ortalama hacmindeki büyüme Fransa'da da, İngiltere örneğinde olduğu gibi büyük bir tarımsal ilerlemeye neden olmalıydı ama öyle olmadı. İlerleme çok yavaş oldu ve İngiltere'ye pek de benzemeyen bir durum ortaya çıktı.

Bu durum haklı olarak, yaşananların hızı ve benzerliği hakkındaki genellemelerin dikkatlice ve iyice incelendikten sonra yapılması gerektiğini gösteriyordu. Almanların 1840'larda tarım makinelerini gezgin sergilerde gösterme gayretlerine rağmen, Almanya çok büyük bir ülkeydi ve önemli bir ekonomi tarihçisinin "açıkça söyleyecek olursam, demiryolu çağından önce kır hayatına hiçbir genel ve sonuç verici gelişme sokulamaz" dediği ülkelerden (diğeri de Fransa'ydı) biriydi. Ama yine de tarımsal gelişmenin önünde duran ortaçağ kurumlarının çözülmesi aralıksız devam ediyordu ve bu çözülme tarımsal gelişmenin yolunu açmıştı. Napolyon döneminde Almanya'nın bazı bölgelerini işgal eden ve buralarda kendi kanunlarını uygulayan Fransız ordularının ve diğer orduların da gelmesiyle bu durum hızlandı ve böylece 1850 yılına gelindiğinde toprağa bağlı köylülük ve zorunlu işçilik Avrupa'nın büyük bir bölümünde ortadan kalktı. Bu gelişme tabii ki *ancien*

1 *mutatis mutandis* (Lat.): Gerekli değişiklikler yapılmış olarak. (Çev.)

*régime*¹ davranışlarının da kurumları ortadan kalktıktan sonra hemen yok olduğu anlamına gelmiyordu. Prusyalı, Macar ve Polonyalı toprak sahipleri, kanuni destekleri ortadan kalkmasına rağmen topraklarında ataerkil otoritelerini az ya da çok oranda devam ettirdiler ve bu otorite 1914 yılı gibi geç bir döneme kadar devam etti. Otoritelerini devam ettirmeleri muhafazakâr aristokratik değerlerin bu bölgelerde Batı Avrupa'dan çok daha güçlü ve yoğun bir şekilde devam ettirilmesi açısından önemliydi. Junkerler² toprak yönetiminde piyasanın koşullarını çoğunlukla kabul ederken kiracılarıyla ilişkileri söz konusu olduğunda bunları dikkate almıyorlardı.

Tarımdaki geleneksel yasal düzenlemelerin değişimine karşı en uzun süreli direniş Rusya'da oldu. Serflik, 1861 yılında kaldırılana kadar ısrarla devam etti. Serfliğin kaldırılması Rus tarımını tamamen bireyci ekonomi ve piyasa ekonomisi koşullarına teslim etmekle kalmadı, Avrupa tarihinde bir dönemin kapanmasına da neden oldu. Toprağın serfliğe dayalı işletilmesi ve toprak sahibine bağlı köylülük Urallar'dan başlayıp Coruna'ya kadar uzanan bölgede ortadan kalktı. Batı Hristiyan dünyası tarafından barbar istilalarının yaşandığı tarihlerde antik dönemden alınan ve yüzyıllarca Avrupa medeniyetinin temelini oluşturan sistem sona ermişti. 1861'den sonra Avrupa'daki kır proletaryası her yerde ücret ya da himaye karşılığında çalıştı. 14. yüzyıldaki tarım kriziyle İngiltere ve Fransa'da yayılmaya başlayan düzen evrensel hale gelmişti.

Köle emeğinin ortaçağdaki gibi kullanımı en uzun süre Avrupa dünyasının bir bölümünü oluşturan bazı Amerika ülkelerinde devam etti. Zorunlu emeğin en ilkel biçimi olan kölelik, 1865'deki iç savaşta tüm ülkede kaldırılana kadar (galip yönetim aslında iki sene önce bu kanunu yürürlüğe koymuştu) Amerika'daki bazı eyaletlerde yasaldı. Amerika Birleşik Devletleri, köleliğin kaldırılmasına olanak sağlayan ama ülkenin hızlı gelişimini sekteye uğratan savaş bittikten sonra eski durumuna döndü ve Avrupa için hayati önem taşıyan bir yer haline geldi. Kölelik hakkındaki tartışmaların merkezindeki tarım etkinliği olan pamuk yetiştiriciliği, Yeni Dünya'nın savaştan önce bile Avrupa tarımına vazgeçilemeyecek bir seviyede katkı yaptığını göstermişti. Savaştan sonra sadece kolay yetişmeyen pamuğun değil bazı besin ürünlerinin de Avrupa yolu açılmıştı.

Amerika Birleşik Devletleri –ayrıca Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda, Arjantin ve Uruguay– kısa süre içinde Avrupa'dakinden çok daha ucuza besin arz edebilecek duruma geldiler. Bunu iki şey mümkün kıldı. Bunlardan biri, bu yeni geniş arazilerin Avrupa kaynaklarına eklenmesiydi. Amerika'daki ovalar, Güney

1 Ancien Regime (Fr.): Sözcük anlamı Eski Düzen. Fransa'da 1789 devriminden önceki toplumsal ve siyasi düzen. (Çev.)

2 Junkerler: Prusyalı aristokrat aile. (Çev.)

Amerika pampalarındaki geniş çayırlar ve Avustralasya'nın¹ ılıman bölgeleri tarım ürünleri ve hayvan yetiştirmek için geniş alanlar sunuyorlardı. İkincisi bu bölgeleri kullanılabilir hale getiren ulaşım devrimiydi. 1860'larda çok sayıda buharlı tren ve gemi kullanılmaya başlandı. Bu devrim nakliye masraflarını aşağıya çekti ve artan talebin hızla ve düşük fiyatlarla karşılanabilmesini sağladı. Bu sayede edilen kârlar, Yeni Dünya'nın geniş otlaklarına ve tarım alanlarına daha fazla sermaye yatırılmasını sağladı. Aynı durum daha küçük ölekte olmakla birlikte iç Avrupa'da da yaşanıyordu. Doğu Avrupalı ve Alman çiftçiler 1870'lerden itibaren Rus tahılının, Polonya ve batı Rusya'da inşa edilen demiryollarıyla Karadeniz limanlarından kal-kan buharlı gemiler sayesinde büyüyen şehirlere daha kolay ulaşabileceğini gö-erek yeni bir rakip kazandıklarını fark etmeye başladılar. 1900 yılına gelindiğinde Avrupalı çiftçilerin çalıştıkları bölge, kendileri farkında olsunlar ya da olmasınlar, dünyanın tümüydü. Şili guanusunun² ya da Yeni Gine kuzusunun fiyatı yerel piya-salardaki fiyatlarıyla aynıydı.

Bu kabataslak anlatımda bile tarımsal genişlemenin denizaşırı sınırlarını önemli bir biçimde genişlettiğini görüyoruz. Tarım, uygarlığı yarattıktan ve genişlemesine binlerce yıl sınır çizdikten sonra birdenbire uygarlığı ilerleten güç haline gelerek yaklaşık yüzyıl içinde daha önce beslediğinden çok daha fazla sayıda insanı bes-leyebileceğini göstermişti. Büyüyen şehirlerin talebi, demiryolunun ortaya çıkma-sı, sermaye olanakları, tarımın 1750–1870 yılları arasında büyüyen okyanus ötesi ekonominin diğer yönleriyle arasındaki kopmaz bağlantının önemli noktalarıydı. Bu dönemdeki tarımın tarihi, kronolojik olarak daha önce olmasına ve yatırım sermayesinin dinamosu olmasına rağmen sadece daha uygun düştüğü için geniş ölçekli bir sanayileşme temeli üzerine kurulmuş tamamen yeni bir toplumun ortaya çıkışıyla açıkça kendini hissettiren toplam büyümeden ayrılabilir.

Sanayileşme, diğer birçok önemli konudan biridir. Ne kadar önemli olduğunu görebilmek hiç kolay değil. Avrupa tarihinde barbarların istilalarından sonra ya-şanan en etkili değişimin yolunu açtı ama çok daha önemli bir gelişme, insanlık tarihinde tarımın, demirin ya da tekerleğin ortaya çıkışından sonraki en büyük de-ğişiklik olarak değerlendirildi. Köylü ve zanaatçı toplumları, oldukça kısa bir süre (yaklaşık yüz elli yıl) makine işçisi ya da muhasebeci toplumlarına dönüştü. Sıç-rama yapmasını sağlayan tarımın eski önemini kaybetmesine neden olması ironik bir gelişmeydi. İnsanların yaşadığı deneyimleri, kültürel evrim binyılının ürettiği farklılaşmadan kültürel birlikteliğe doğru yönlendiren, ortak deneyimlere çeviren en önemli olgulardan biriydi.

1 Avustralasya: Avustralya, Yeni Zelanda, Yeni Gine ve yakınlarındaki Güney Pasifik adalarını kapsayan bölge. (Çev.)

2 Guano (İsp.): Deniz kuşlarının dışkısından oluşan doğal gübre. (Çev.)

Özünde yatan süreçler çevremizde açıkça görülmesine rağmen bu olguyu tarif etmek hiç de kolay değil. Süreçlerden biri insan ya da hayvan emeğinin yerine gücünü başka kaynaklardan, özellikle mineral kaynaklardan alan makinelerin geçmesiydi. Diğer üretimin daha büyük birimler halinde düzenlenmesiydi. Bir diğeri de üretimde artan uzmanlaşmaydı ama bütün bu değişimlerin, bizi onların oldukça ötesine götüren uzantıları ve dalları var. Sanayileşme, sayısız girişimci ve müşterinin verdiği sayısız bilinçli kararı düzenlemesine rağmen toplumsal hayatı süpürüp geçen kör bir güce, bir felsefecinin bir zamanlar devrimsel değişimin yarısı olarak ortaya koyduğu “duygusuz faaliyetler”den birine benzer. Sanayileşme yeni şehir düzenlemelerini beraberinde getirdi, yeni okullara, yüksek öğrenim biçimlerine ve kısa bir süre içinde yeni günlük yaşam ve birlikte yaşama modellerine ihtiyaç duyuldu.

Böyle bir değişimi mümkün kılan kökler modern çağın ilk dönemlerine kadar uzanır. Yatırım sermayesi, tarımsal ve ticari yeniliklerin yaşandığı yüzyıllar boyunca yavaşça biriktirilmişti. Bilgi de artmıştı. Sanayileşme başladığında yük taşımak için ilk ağı, kanallar aracılığıyla kuruldu ve 18. yüzyıldan itibaren Avrupa’da daha önce hiç olmadığı kadar çok kanal yapımına başlandı (tabii ki Çin de bu gelişim tamamen farklıydı). Şarلمان’nin adamları bile nasıl kanal yapılacağını biliyorlardı. En şaşırtıcı teknik yeniliklerin bile kökleri geçmişe uzanır. “Sanayi Devrimi”nin (19. yüzyılın ilk yıllarında Fransız dönemindeki büyük devrime bu ismi verilmişti) insanları, gelecekte kullanılacak yetenekleri ve deneyimi yavaş yavaş inşa eden sanayi öncesi devirlerdeki sayısız zanaatçı ve sanatçının omuzlarında duruyorlardı. Örneğin 14. yüzyılda Ren Nehri’nin batısında yaşayanlar dökme demir yapmayı öğrenmişlerdi. 1600 yılına gelindiğinde maden eritme ocakları demirin kullanımının önündeki yüksek maliyet engelinin aşılmasını sağlamış ve 18. yüzyılda bazı işlemlerde odun yerine kömür kullanılmasını sağlayan yenilikler ortaya çıkmıştı. Demirin ucuzlaması, daha sonraki yıllara oranla küçük miktarda da olsa, yeni alanlarda kullanılması için deneyler yapılmasını sağladı; böylece ardından başka değişiklikler de gelecekti. Bu yeni madene duyulan talep, filizlerinin kolaylıkla bulunduğu yerleri önemli hale getirdi. Yeni tasfiye teknikleri, bitkisel yakıtlardan çok mineral yakıtların kullanılmasına olanak sağlayınca kömür ve demir kaynaklarının bulunduğu bölgeler, Avrupa ve Kuzey Amerika’nın sanayi coğrafyasını biçimlendirmeye başladı. Dünyadaki keşfedilmiş kömür yataklarından çoğu Kuzey yarımkürede, Don Havzası’ndan başlayıp, Silezya, Ruhr kıyısı, Lorraine, İngiltere ve Galler’in kuzeyini içine alarak Pennsylvania ve Batı Virginia’da biten kuşak üzerinde bulunmuştu.

Daha iyi metal ve daha zengin yakıt, yeni bir enerji kaynağı olan buhar makinesinin keşfiyle sanayileşmenin ilk dönemlerine belirleyici katkıda bulundu. Kökleri

yine çok derinlere uzanıyordu. Buhar gücünün hareket elde etmek için kullanılması Helenistik dönemde İskenderiye’de biliniyordu. Eğer (bazı kişilerin inandığı gibi) bu bilgiyi geliştirecek teknolojileri olsaydı çağdaş ekonomik hayatın bununla uğraşmasına gerek kalmayacaktı. 18. yüzyıl teknolojiye temel değişiklikler olarak değerlendirilebilecek kadar önemli yenilikler kazandırdı ve yatırılacak para bulununca da değişiklikler hayata geçti. Bu değişikliklerin sonucu devrimsel bir öneme sahip güç kaynağıydı. Yeni buhar makineleri kömür ve demirin sadece ürünü değildi. Bunlar yakıt olarak ve makine yapım maddesi olarak da kullanılıyordu. Bunlara daha fazla talep duyan ilerlemeleri olanaklı kılarak, üretimi dolaylı olarak harekete geçirdiler. Bu ilerlemelerden en belirgin ve görülmeye değer olanı demiryolu yapımıydı. Öncelikle çok miktarda demire, sonra da raylar ve demiryolu araçları için çeliğe ihtiyaç duyuldu. Bu sayede malların taşınma masrafları azalmıştı. Yeni trenler kömür ya da maden filizi taşıyordu ve demiryolu bu madenlerin bulunup çıkartıldıkları yerden uzak yerlere ucuz bir biçimde taşınmasını sağlıyordu. Yeni sanayi bölgeleri demiryolu hattının yakınlarında kurulup büyüdü ve demiryolu, malları bu bölgelerden uzak pazarlara taşıyabiliyordu.

Buharın ulaşım ve iletişim alanında yaptığı tek değişiklik demiryolu değildi. İlk buharlı gemi 1809 yılında denize indirildi. 1870’de hâlâ çok sayıda yelkenli olmasına ve donanmalar yelkenli savaş gemileri yapmaya devam etmesine rağmen, “buharlı”larla yapılan düzenli okyanus yolculukları iyice yaygınlaşmıştı. Ekonomik etkisi oldukça etkileyiciydi. Okyanus taşımacılığının masrafı yüzyıl öncesine kıyasla yedi kat azalmıştı. Buharlı gemilerin ve demiryolunun sağladığı maliyetlerdeki yolculuk sürelerindeki azalma geleneksel olanaklar hakkındaki fikirleri altüst etti. Atların evcilleştirilmesi ve tekerleğin bulunmasından itibaren insanlar ve mallar, yolların izin verdiği ölçüde saatte 2’yle 7 km arasında değişen hızlarda taşınıyordu. Su üzerinde daha hızlı gidilebiliyordu ve belki de gemilerin bin yıl içinde önemli değişikliklere uğramasının nedeni buydu ama bu yavaş gelişim, yaşamında at üzerinde yapılan yolculukla saatte altmış ya da 75 km hızla giden bir trende yolculuk etmek arasındaki farkı gören biri için çok küçük bir ilerlemedir.

Sanayinin getirdiği en hoş görüntülerden birini, hızla giden lokomotifin bacasından çıkıp kaybolmadan önce birkaç saniye yeşil kır manzarasının üzerinde asılı kalan uzun buhar kitlesini artık göremiyoruz. İlk defa görenleri çok etkilemişti ve sanayinin yarattığı dönüşümün daha az hoşla giden görsel etkileri de oldu. En korkutucu olanlardan biri, sanayi öncesi kasabalardaki kilise ya da katedral kulelerini andıran fabrika bacalarından çıkan dumanla siyaha bürünen sanayi şehirleriydi. Fabrikanın aslında sanayileşmenin ilk dönemlerinin tipik değil alışılmadık bir dışavurumu olduğuna çoğunlukla dikkat edilmez. 19. yüzyılın ortalarında bile İngiliz sanayi işçilerinin çoğu elliden az kişi çalıştıran imalathanelerde çalışıyordu. Uzun

bir süre büyük emekçi yığınlarına sadece tekstil alanında rastlandı. Bölgeye daha önceki imalathane kasabalarından farklı bir görsel ve kentsel karakter veren büyük Lancashire pamuk fabrikaları benzeri olmadığı için ürkütücüydü. 1850 yılına gelindiğinde üretim masraflarının düşürülmesi, faaliyette uzmanlaşmanın sağlanabilmesi, daha güçlü makinelerin kullanılması ve etkili iş disiplinin uygulanabilmesi için genel eğilim tek çatı altında merkezileşme yönündeydi.

19. yüzyılın ortasında bu değişikliklerden en etkili olanları olgunlaşmış sanayi toplumunu sadece bir ülkede yarattı: Büyük Britanya. Bunun arkasında uzun ve bilinçsiz bir hazırlık yatıyordu. Ülkedeki iç barış ve kıta Avrupa'sındakilerden daha az açgözlü bir yönetim yatırım için gerekli güveni sağlamıştı. Tarımın yeni getirileri ilk olarak İngiltere'de görüldü. İki ya da üç önemli keşfin sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojiyi kullanan makinelerden faydalanmak için gerekli maden kaynaklarına kolayca ulaşılabilirdi. Denizaşırı genişleyen ticaret, yatırım için gerekli kârları sağlamıştı ve temel finans düzeniyle bankacılık sanayileşme bunlara ihtiyaç duymadan önce oturtulmuştu. Toplum değişiklik için kendini psikolojik olarak hazırlamışa benziyordu. Gözlemciler 18. yüzyıl İngiltere'sinde parasal ve ticari fırsata karşı istisnai bir duyarlılık olduğunu meydana çıkarmışlardı. Son olarak, artan nüfus işgücü ve üretilen mallara karşı artan bir talep sağlıyordu. Bu kuvvetlerin hepsi bir araya geldi ve sonuç daha önce benzeri görülmemiş, süreklilik arz eden, ilk başta tamamen yeni bir şey olarak ortaya çıkan ve 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde geri döndürülemeyecek bir hale gelen sanayi büyümesi oldu. Almanya, Fransa, İsviçre, Belçika ve Amerika Birleşik Devletleri 1870'de kendilerine yetecek ekonomik büyüme kapasitesini göstermede Büyük Britanya'yı yakaladılar ama Büyük Britanya fabrika ve tarihsel öncelik ölçeğinde onlardan ilerideydi. Britanyalıların kendileri hakkında kullanmaktan hoşlandıkları tabirle “dünyanın atölyesi”nin sakinleri sanayileşmeyle gelen zenginliği ve gücü gösteren rakamları tekrarlamaya bayılıyorlardı. 1850'de dünya üzerindeki okyanus aşırı seyahat eden gemilerin ve demiryolu hatlarının yarısı Birleşik Krallık'ındı. Trenler bu demiryolları üzerinde dakik, düzenli ve yüzyıl sonraya kadar aşılamayacak olan hızlarda gidiyorlardı. Türevin ilk örnekleri (ve sözcüğün ilk kullanımı) olan “tarife”lerle düzenlenmişlerdi ve çalışma sistemleri elektrikli telgrafla yönlendiriliyordu. Birkaç yıl öncesine kadar posta arabaları ya da yük arabalarında seyahat eden insanlarla dolup taşıyorlardı. Büyük Britanya, Londra'daki büyük uluslararası serginin düzenlendiği 1851 yılında yeni üstünlüğünü duyurdu. Tasfiye için iki buçuk milyon ton demir eritmişti. Kulağa büyük bir miktar olarak gelmeyebilir ama Amerika Birleşik Devletleri'ninkinden beş kat ve Almanya'ninkinden on kat fazlaydı. Britanya'daki buhar makineleri o dönemde 1.2 milyon, Avrupa'nın tamamındaki üretiminin yarısından fazla beygir gücü üretebiliyordu.

1870 yılına gelindiğinde bu durumda bir değişiklik görülmeye başlanmıştı bile. Büyük Britanya hâlâ pek çok alanda öndeydi ama ezici üstünlüğünü kaybetmişti ve o konumda uzun süre kalmayacaktı. Hâlâ diğer Avrupa ülkelerinden daha fazla buhar beygircü ürettiyordu ama Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya'yı geçmişti (1850 yılından itibaren daha fazla beygircü üretmeye başlamıştı) ve Almanya da onlara hızla yaklaşıyordu. 1850'lerde Almanya ve Fransa, Büyük Britanya'nın daha önce başardığı demirin eritilmesinde odun kömüründen çok madeni yakıtların kullanılması dönüşümünü gerçekleştirdi. Britanya demir üretiminde hâlâ üstündü ve dökme demir çıktıları artmıştı ama üretimi artık Amerika Birleşik Devletleri'nden üç buçuk ve Almanya'dan dört kat fazlaydı. Bu yine de önemli bir üstünlüktü ve Britanya'nın sanayi üzerindeki hâkimiyeti henüz sona ermemişti.

İlk sanayi ülkesi Büyük Britanya ve diğer sanayi ülkeleri de ilerideki ulaşacakları seviyeyle karşılaştırıldıklarında henüz pek gelişmemiş durumdaydılar. 19. yüzyılın ortalarında sadece Büyük Britanya ve Belçika'nın nüfusunun büyük bölümü şehirlerde yaşıyordu. 1851'deki nüfus sayımı Britanya'nın sanayi kolları arasındaki tarımın hâlâ en büyük iş alanı olduğunu gösterdi (tek rakibi evlerde çalışan hizmetlilerdi). Üretim sanayinde çalışanların sayısının çoğalması, ekonomik zenginliğin yarattığı yeni birikimlerin artması ve yeni şehirleşme oranı bu ülkelerde değişim sürecinin hızlandığının göstergeleriydi.

Değişim, işçilerin akın ettiği bütün bölgelerde yaşandı. İnşa edilen fabrikalar ve yükselen bacalar West Riding of Yorkshire¹, Ruhr² ve Silezya³ gibi yerlerin fiziksel görünümünü değiştirdi ve yeni şehirler ortaya çıkardı. Bu bölgeler 19. yüzyılın, özellikle daha sonraki dönemde "bölge-kentler" adı verilecek olan yerleşimlerin çekirdeğini oluşturacak büyük merkezlerin ortaya çıktığı ikinci yarısında büyük bir hızla büyüdüler. Bazı Avrupa şehirleri ilk defa kırsal göç almadan büyüdü. Şehir alanları farklı ülkelerde farklı biçimde tanımlandığı için şehirleşmenin belirtilerini tahmin etmek zor ama bu durum o tarihlerde yaşananların ana hatlarını anlayabilmemize engel değil. 1800 yılında Londra'da yaklaşık 900 bin, Paris'te yaklaşık 600 bin ve Berlin'de yaklaşık 170 bin kişi yaşıyordu. 1900 yılına gelindiğinde Londra'nın nüfusu yaklaşık 4.7 milyona, Paris'in nüfusu yaklaşık 3.6 milyona ve Berlin'in nüfusu yaklaşık 2.7 milyona çıkmıştı. Bu yılda Glaskov, Moskova, St. Petersburg ve Viyana'nın nüfusları bir milyonu aşmıştı. Bunlar çok büyük rakamlardı. Hemen arkalarından nüfusu 500 binden fazla on altı Avrupa şehri geliyordu. Bu rakamı 1800 yılında sadece Londra ve Paris aşabilmişti. Bu büyük şehirler eski şehirlerle kıyaslandığında çok büyük kalan daha küçük şehirler özellikle Büyük

1 West Riding of Yorkshire: Yorkshire'ın üç alt bölgesinden biri. (Çev.)

2 Ruhr: Almanya'nın batısında, Ruhr Nehri vadisindeki sanayi bölgesi. (Çev.)

3 Silezya: Günümüzde Polonya'nın güneybatısında yer alan tarihsel bölge. (Çev.)

Britanya ve Almanya'da hâlâ kırsal kesimden çok sayıda insanı çekiyorlardı. Bu durum sanayileşmenin ilk gelişmeye başladığı birkaç ülkede şehirleşme eğiliminin daha fazla olduğunu gösteriyordu çünkü sanayileşmenin getirdiği zenginlik ve iş imkânları işçileri şehirlere çekiyordu. Nüfusu 1900 yılında yarım milyonu aşan yirmi üç şehirden on üçü, dört ülkedeydi: Altısı Birleşik Krallık'ta, üçü Almanya'da, üçü Fransa'da ve bir tanesi de Belçika'daydı.

Şehirler hakkındaki görüşler pek çok değişikliğe uğradı. 18. yüzyıl sona erdiğinde kır hayatının duygusal keşfi adını verebileceğimiz bir şey tüm canlılığıyla devam ediyordu. Bu durum sanayileşmenin ilk evresiyle aynı döneme denk geldi. 19. yüzyıl, çoğunlukla hoş olmayan yüzünü göstermek için kent kültürüne karşı olan estetiksel ve ahlaki eleştiri akımıyla başladı. Şehirleşmenin pek çok insan tarafından istenilmeyen, hatta sağlıksız bir değişim olarak görülmesi yaşananların devrimci gücünü gösteriyordu. Muhafazakârlar şehirlere güvenmediler ve onlardan korktular. Avrupalı yönetimlerin şehirdeki huzursuzluğu kolaylıkla kontrol altına alabileceklerini göstermelerinden uzun süre sonra şehirler devrimin yuvaları olarak değerlendiriliyorlardı. Bu hiç de şaşırtıcı değildi. Yeni büyük şehirlerin pek çoğunun merkezindeki şartlar zordu ve fakirler için korkunçtu. East End of London¹, kenar mahallelerine girmeyi seçenlere yoksulluğun, pisliğin, hastalığın ve mahrumiyetin korkunç kanıtlarını sunabilirdi. 1844 yılında, genç bir Alman iş adamı olan Friedrich Engels, Manchester'lı yoksulların içinde yaşadığı korkunç şartları gözler önüne serebilmek için yüzyılın en etkili kitaplarından biri olan *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* isimli kitabı yazdı ama çok sayıda İngiliz yazar da benzer konuları yazmak için pek de istekli değillerdi. Fransa'da "tehlikeli sınıflar" (Parisli yoksullara böyle deniyordu) olgusu yüzyılın ilk yarısında yönetimlerin zihnini meşgul etti ve sefalet 1789 ve 1871 yılları arasında art arda devrimci ayaklanmaların çıkmasına neden oldu. Açıkçası, büyüyen şehirlerin toplum yöneticilerine ve bu durumdan çıkar sağlayanlara karşı öfke ve nefret doğurabileceğinden korkmak pek de mantıksız değildi.

Şehrin ideolojik yıkım için yaptıklarını doğrulamak mantıklıydı. Şehir, 19. yüzyıl Avrupa'sındaki geleneksel davranış kalıplarının parçalayıcısı, yeni toplumsal biçimlerin ve fikirlerin potası ve insanların, köy yöneticisi olan papaz, bey ve komşu tetkikinden kolayca kaçabilecekleri büyük ve bilinmez bir çalılıktı. Uzun süredir el değmeden duran inançları da etkiledi (okuryazarlık alt sınıflar arasında da yavaş yavaş yaygınlaştığı için bu özellikle doğrudu). 19. yüzyılın şehir hayatının üst sınıf Avrupalıları ateizme ve imansızlığa olan eğilimlerini artırdığını görünce çok etkilendiler ve buna karşı verilebilecek alışıldık cevaplardan biri daha fazla

¹ East End of London: ortaçağdaki surlarla çevrili Londra şehrinin doğusunda ve Thames Nehri'nin kuzeyinde kalan bölge. 19. yüzyılda bu bölgede yoksul halk yaşıyordu. (Çev.)

kilise yapmaktı. Dinsel gerçeklik ve katı doktrinden (üst sınıflar bu konulardaki anlaşmazlıkları uzun süre boyunca rahatlıkla hoş görmüşlerdi) fazlasının da tehlikede olduğu hissedilmişti. Devrimci bir yazar olan Karl Marks, dine “toplumun afyonu” diyerek dudak bükmüştü. Mal sahibi sınıflar da aynı şeyi söyleyebilirlerdi ama dinin toplumu bir arada tutan çimento görevi gördüğünü kabul etmişlerdi. Katolik ve Protestan ülkelerde, şehirleri Hristiyanlığa kazandırmanın bir yolunu bulabilmek için uzun süreli denemeler yapıldı. Bu çaba eski kasabalar ve köylerin merkezlerindeki dini kurumların ve papazların yönettiği geleneksel yapıları batağa saplamış olan şehirlerde, Kilise’nin bir temeli olduğunu varsaydığı için yanlış anlaşıldı. Sanayi banliyölerinde yeni kiliseler yapmaktan, evangelizmle sosyal hizmetleri birleştirerek misyonlar yaratmaya ve bu misyonlarda papazlara modern şehir hayatını anlatmaya kadar pek çok dışavurum oldu. Yüzyılın sonunda dini görüşleri olanlar, öncellerinden farklı olarak en azından karşılarındaki rakibi tanımışlardı. Önemli bir İngiliz evangelist kitaplarından birinin başlığında denizaşırı bölgelerdeki misyonerlik çalışmalarıyla olan paralelliği vurgulamak için şu sözcükleri kullanmıştı: *En Karanlık İngiltere*. Bu karanlığa karşı verdiği cevap yeni toplumu çekecek ve özellikle şehir toplumunun hastalıklarıyla mücadele edecek yeni bir dinsel propaganda aracı olan Kurtuluş Ordusu’nu¹ kurmaktı.

Bir kez daha sanayinin getirdiği devrimin maddi yaşamın ötesinde bir etkisi olduğunu görüyoruz. Modern uygarlığın, bildiğimiz kadarıyla daha önceden yaşanmamış bir biçimde, kalbinde dinsel inancın resmi yapısı olmadan nasıl hayat bulduğunu çözmek çok karmaşık bir sorun. Geleneksel dinsel âdetlerin ortadan kalkmasında şehrin rolünü, eğitimlilerin inancını sarsan bilim ve felsefenin rolünden ayıramayız. 1870’in çoğu eğitilmiş, geleneksel otoritesinden soğumuş, laik düşünceli, kendi özünün farkına varmaya başlayan Avrupalı sanayi toplumları yeni bir geleceği görmeye başlamışlardı. Bu, o güne kadar görülmemiş bir uygarlaşmanın temeliydi.

Sanayileşmenin hayatın her alanını ne kadar derinden ve hızlı etkilediğini bir kez daha görebiliyoruz. Hayatın ritmi bile değişmişti. Tüm geçmiş tarih boyunca insanlığın büyük bölümünün ekonomik davranışlarını doğanın ritmi belirlemişti. Tarım ya da kır ekonomisinde yapılması gereken türde ya da yapılabilecek işleri belirleyen yıllık plan yapılıyordu. Mevsimler tarafından belirlenen çerçeve içinde yapılan çalışmaları ışık ve karanlık, iyi ve kötü hava şartları etkiliyordu. İnsanlar aletleriyle, hayvanlarıyla ve ekmeklerini kazandıkları tarlalarıyla gayet samimi bir şekilde yaşıyorlardı. Nispeten çok az kişi şehirlerde yaşıyordu ve hayatı doğa güçleri biçimlendiriyordu. Büyük Britanya ve Fransa’da 1850’den sonra bile kötü bir

¹ Kurtuluş Ordusu (the Salvation Army): Evangelizmi yaymak ve hayır işleri yapmak için 1865 yılında Londra’da kurulan Hristiyan organizasyonu. (Çev.)

hasat tüm ekonomiyi felakete sürükleyebiliyordu. O dönemde bile pek çok insan, ritimleri farklı öncüler tarafından belirlenen hayatlar yaşıyordu. Üretim ve talepleri (makinelere ekonomik olarak çalışır tutma, yatırım sermayesinin ucuzluğu ya da pahalılığı, emek gücünün elde edilip edilememesi) hayatlarını belirliyordu. Bu durumun simgesi, makinelerinin dakiklığın hayati önem taşıdığı bir çalışma düzeni kurduğu fabrikaydı. İnsanlar sanayide çalışmalarının sonucu olarak zaman hakkında daha öncekinden farklı düşünmeye başlamışlardı.

Sanayileşme yeni ritimleri kabul ettirdiği gibi emekçiyi de işe yeni yöntemlerle bağlıyordu. Bunu değerlendirirken, geçmişe karşı duygusal davranmaktan kaçınmak zor ama önemliydi. Fabrika işçilerinin bu monoton, kişisel ilgiyi dışarıda bırakan, başkasının kârı için çalışma duygusunu veren iş programının farkına varmaları, yok olan zanaatçı dünyası için pişmanlık duydukları ya da bu durumu işçinin ürüne yabancılaşması olarak değerlendirdikleri retoriğini ilk bakışta doğrulardı. Ortaçağ köylüsünün de yaşamı monotondur ve büyük bir bölümü başkasının kârı için çalışmaktaydı. Bir demircinin çalışma düzeni de daha az zahmetli değildi çünkü bir işveren tarafından, gündoğumu ve günbatımıyla ya da ticari günlük ve ilerlemeyle değil, kuraklık ya da fırtınayla belirleniyordu. Yeni düzen insanların hayatlarını kazanma yöntemlerini devrimsel bir dönüşüme uğratmış olmasına rağmen sonuçlarını daha önce yaşananlarla kıyaslayarak değerlendirebiliriz. Sanayileşmenin ilk dönemlerinde sürekli olarak yaşanan kötülöklere açık bir örnek olarak çocuğun emeğini kötüye kullanma verilebilir. Ahlakları köleliğin kaldırılması ve bunun getirdiği heyecanla oluşmuş yeni İngiliz kuşağı dini eğitimin öneminin ayrıca bu eğitimle gençler arasına girebilecek herhangi bir şeyin de farkındaydı ve çocuklar konusunda daha önceki nesillerin olmadığı kadar hassas olmaya çalışıyordu. Bu gelişmeler dikkatleri çocukların fabrikalarda çok kötü koşullarda çalıştırılmalarının çalışma modellerindeki dönüşümün bir parçası olduğu gerçeğinden başka yönlelere çeken sorunun (ilk olarak Birleşik Krallık'da) farkına varılmasını sağladı. Çocuk emeğinin kullanılması yeni bir şey değildi. Çocuklar Avrupa'da yüzyıllardır domuz çobanı, kuş kovucu, başak toplayıcı, kâhya, çöpçü, fahişe olarak ve çeşitli ağır işlerde çalışmışlardı (ve Avrupa dışındaki bazı ölkelerde hâlâ çalışmaktadırlar). Hugo'nun önemli romanı *Les Misarables*'daki¹ korumasız çocukların başlarına gelenler sanayi öncesi toplumdaki yaşamlarının resmidir. Sanayileşmenin getirdiği fark, sömürülerinin düzenli hale gelmesi ve fabrikaların kurumsal biçimlerinin getirdiği yeni sayılabilecek sert koşullardı. Tarım toplumunda çocukların çalışması daha kuvvetsiz olmaları yüzünden yetişkinlerden açıkça farklı olmasına rağmen makinelerde çocuk emeğinin yetişkinlerinkiyle rekabet edebileceği çok sayıda iş vardı. Emek piyasasındaki aşırı yoğunluk ebeveynlere, çocuklarını

1 *Les Misarables*: Sefiller. (Çev.)

aile bütçelerine katkı yapmaları için mümkün olduğu kadar çabuk, bazen beş ya da altı yaşlarında fabrikaya göndermeleri konusunda karşı konulmaz bir baskı yaratıyordu. Bu durumun sonuçları kurbanları için korkunç olmakla kalmadı, çocuğun toplumla ilişkisini kökten değiştirdi ve ailenin yapısı bozuldu. Bu tarihin en korkunç “duygusuz faaliyetler”inden biriydi.

Bu tür güçlerin yarattığı sorunlar dikkate almaktan kaçınılamayacak kadar acil-di ve kısa süre içinde sanayileşmenin getirdiği zorluklar hafifletilmeye başlandı. 1850’de İngiliz kanunları madenlerde, fabrikalarda çalışan kadınları ve çocukları korumak için müdahale etmeye başlamıştı bile. Tarıma dayalı ekonomilerin bin yıllık tarihinde, Atlantik dünyasında bile köleliği kaldırmak o güne kadar mümkün olmamıştı. Toplumsal dönüşümün benzersiz ölçeği ve hızı göz önüne alındığında sanayi Avrupa’sının ilk dönemleri, çerçevesi açıkça görülemeyen hastalıkları tedavi etmekte daha çabuk hareket etmediği için suçlanmamalıdır. İngiliz sanayileşmesinin toplumsal bedeli belki de daha ağır olduğu için ilk yıllarda bile, yeni zenginliğin yaratılması için ekonominin yasal müdahalelerden kurtarılması gerektiği düşünce-sinden vazgeçmek zordu.

Sanayileşmenin ilk dönemlerinde ekonomiye kesinlikle müdahale edilmemesi gerektiğini savunan ekonomi teorisyenlerinin ve siyaset yazarlarının bulunmasının neredeyse imkansız olduğu doğrudur. Yine de piyasa ekonomisinin politikacıların ya da devlet memurlarının yardımı ya da engellemesi olmadan kendi halinde işle-meye bırakılırsa daha iyi sonuçlar getireceği görüşünü savunan ve yaygın destek bulan bir akım vardı. Bu yönde çalışan bir kuvvet, bir grup Fransız tarafından meşhur edilen *laissez-faire*¹ sözüyle özetlenebilecek öğretiydi. Kabaca söyleyecek olursak, Adam Smith’den sonra gelen ekonomistler gittikçe artan bir fikir birliğiyle ekonomik kaynakların piyasanın “doğal” talepleri doğrultusunda kullanılması durumunda zenginlik üretiminin hızlanacağını ve böylelikle genel memnuniyetin de artacağını söylediler. Bir diğer desteklenen eğilim, bireylerin işlerini en iyi ken-dilerinin bildiği varsayımıyla ve toplumun giderek bireylerin hakları ve çıkarları doğrultusunda düzenlenmesiyle somutlaştırılan bireycilikti.

Bunlar sanayileşme ve liberalizm arasındaki uzun süreli birlikteliğin kaynakla-rıydı. Karşılıklı zorunluluklara ve görevlere, yerleşik fikirlere ve dinsel değerlere dayanan hiyerarşik tarım düzeninin hasretini çeken muhafazakârlara acı veriyor-du. Bununla birlikte yeni dönemi memnuniyetle karşılayan liberaller de hiçbir su-retle sadece olumsuz ve bencilce bir konumda yerlerini almamışlardı. Manchester şehrinin İngiliz sanayi ve ticaret gelişimindeki sembolik önemi nedeniyle “Man-chester” itikadı adı verilen görüş, liderleri için sadece kendilerini zenginleştirmek-ten daha önemli bir meseleydi. 19. yüzyılın ilk dönemlerinde İngilizlerin zihnini

1 Laissez-faire (Bırakınız yapınlar): Hükümetin sanayi ve ticaret işlerine müdahale etmemesi prensibi. (Çev.)

yıllarca meşgul eden büyük politik çarpışma bunu açıkça gösterdi. Başlıca konusu, Britanya çiftçisini yabancı ülkelerden gelen ucuz tohumlara karşı korumak için düzenlenmiş ithalat vergisi sistemini getiren “Tahıl Yasaları”nın kaldırılması için verilen savaştı. İdeolojik ve politik liderleri pek de başarılı bir işadamı olmayan Richard Cobden olan “kaldırılması taraftarları”, bu yasaların faydadan çok zarar getirdiğini söylüyorlardı. Her şeyden önce tohum üzerindeki vergilerin kaldırılması, tekelleşmesine izin verilmemesi gereken geleneksel yönetici sınıfın, tarımsal kazancın kanuni mekanizması üzerindeki hâkimiyetini gösteriyordu. Buna karşı olanlar ulusal ekonomiyi, bazı grupların kendi çıkarları için kullanmasından kurtarmak isteyen geleceğin dinamik güçleriydi. Kaldırılmaması taraftarlarının yanıtı şöyleydi: Üreticilerin kendileri de ucuz besin ithalatını sadece daha düşük ücret ödeyebilmek için isteyip kendi kârlarının azalmamasını istiyorlardı; yoksullara yardım etmek istiyorlarsa, neden fabrikalarında çalıştırdıkları kadınların ve çocukların çalışma şartlarını iyileştirmek için bir şey yapmıyorlardı? Fabrikalardaki üretim sürecindeki insanlık dışı şartlar, kırsal İngiltere’de hiçbir biçimde müsamaha gösterilmeyecek olan imtiyaz yükümlülüklerine karşı sert bir anlayışsızlık olduğunu göstermişti. Buna karşı, kaldırılması taraftarları ucuz besinin ucuz ihracat malları anlamına geldiğini söylediler. Ucuz ihracatta Cobden gibi biri için kârdan çok daha fazlası vardı. Merkantalist hükümetlerin müdahalesiyle kısıtlanmamış serbest ticaretin dünya çapında yaygınlaşmasıyla, maddi ve manevi anlamda uluslararası ilerlemenin geleceğini düşünüyordu. Ticaret insanları bir araya getirmiş, uygarlığın nimetlerini değiş tokuş edip çoğaltmış, her ülkedeki ilerici kuvvetlerin gücünü artırmıştı. Cobden serbest ticaretin Tanrı’nın isteğinin ifadesi olduğu görüşüne kendini adanmıştı (yine de Canton’da “İsa Mesih Serbest Ticarettir ve Serbest Ticaret İsa Mesih’dir” diye ilan eden Britanya konsülü kadar ileri gitmemişti.)

Büyük Britanya’daki (Tahıl Yasası hakkındaki tartışmanın temelini oluşturduğu) serbest ticaret konusu hakkında, bir özetin hakkaniyetle işleyebileceğinden çok daha fazla anlatılabilecek şey var. Ne kadar fazla anlatılırsa sanayileşmenin geçmişle olan entelektüel, toplumsal ve politik mücadeleye giren yaratıcı, pozitif ideolojileri kapsadığı, o kadar açıkça görülür. Bu nedenle sanayileşme, muhafazakârlar da liberaller de o dönemde olabileceğini düşünseler de basit ahlaki yargıların konusu olmamalıdır. Bir kişi eğitim ve politik reforma aktif bir biçimde destek verip, halkın çıkarının doğuştan ayrıcalıklar tarafından gözetilmemesine karşı savaşıyor örnek bir işveren olduğunu gösterirken aynı kişi işçilerin uzun saatlerce çalıştırılmasına izin vermeyen yasaya karşı çıkabilirdi. Rakibi, fabrikalarda çalışan çocukları korumak için mücadele edip kiracılarına karşı örnek bir toprak sahibi, hayırsever bir bey gibi davranabilirken, yerleşik Kilise düzenindeki imtiyazların genişletilmesine ya da toprak sahiplerinin politik etkilerinin azaltılmasına karşı çıkabilirdi. Her şey

birbirine karışmış durumdaydı. Tahıl Yasaları konusuna dönersek, muhafazakâr bir başbakan sonunda kaldırılması taraftarlarının gösterdiği delillerle ikna olunca çelişkili bir sonuç ortaya çıktı. Yasaların kaldırılması için fırsatı bulunca, parlamento 1846 yılında değişikliği yapması için ikna etti. Partisinde onu hiçbir zaman affetmeyen insanlar vardı. Sir Robert Peel kendi taraftarları tarafından iktidardan indirilip politik kariyerini kısa sürede noktaladı ve liberal rakipleri, o yoldan çekilince hakkında onurlandırıcı şeyler söylediler.

Bu konu sadece İngiltere’de bu kadar çok tartışıldı ve kesin bir sonuca varıldı. Diğer ülkelerde tam tersine, korumacılar bu yasayı kaldırmamanın en iyisi olacağını söylediler. Serbest ticaret fikri sadece, özellikle Britanya ekonomisi için genişleme ve refah dönemi olan yüzyılın ortalarında, ülkeye getirdiği refahın serbest ticarete inananlar tarafından görüşlerinin doğruluğunun kanıtı olarak değerlendirilen ve rakiplerini zayıflattığı düşünülen Birleşik Krallık dışında da destek bulmaya başladı. Serbest ticaret Britanya’nın politik bir dogması haline geldi ve 20. yüzyıla kadar dokunulmazlığını sürdürdü. Britanya’nın ekonomik alanda yakaladığı liderliğin itibarı serbest ticaretin diğer yerlerde de popüler hale gelmesini sağladı. Dönemdeki refah aslında bu ideolojik zafere olduğu kadar başka etkenlere de bağlıydı ama liberal ekonomiyi savunanların serbest ticarete olan inancını artırdı. İtikatları, kökleri Aydınlanma fikirlerinde yatan insan potansiyelinin ilerlemeci görüşünün zirvesiydi.

Bu iyimserliğin sağlam temelleri bugünlerde kolaylıkla gözden kaçırılabilir. Sanayileşmenin etkisini değerlendirirken, arkasında bıraktığı geçmişin sefaletini görmemiş olmanın getirdiği handikapı yaşıyoruz. Yoksulluğa ve bakımsız gecekondular mahallelerine (ve gelmiş geçmiş en kötü şartlara) rağmen 1900’ün büyük şehirlerinde yaşayanlar atalarından daha fazla tükettiler ve daha uzun yaşadılar. Bu tabii ki daha sonraki standartlarla kıyaslandığında iyi durumda oldukları ya da tatmin oldukları anlamına gelmez ama çoğunlukla fiziksel olarak atalarından ya da Avrupa dışında yaşayan çağdaşlarının çoğundan daha iyi durumdaydılar. Şaşırtıcı bir biçimde, insanlığın ayrıcalıklı azınlığının bir parçasıydılar. Bunun en iyi kanıtı uzayan yaşamlarıdır.

Bir Devrim Çağındaki Politik Değişiklikler

“Devrim” sözcüğü 18. yüzyılda yeni bir anlam kazandı. Geleneksel anlamda hükümetin yapısındaki, zor kullanılarak olmasa da, yapılan bir değişiklik anlamına geliyordu (yine de İngiltere’deki 1968 “Şanlı Devrim”in¹ şanlı olduğunun düşünülmesinin nedenlerinden biri İngilizlere öyle olduğuna inanmalarının öğretilmesiydi). Sarayda bir bakan değiştiği zaman insanlar “devrim” olduğundan bahsedebilirlerdi. 1789’dan sonra bu anlayış değişti. İnsanlar o yılı, yeni bir tür devrimin başlangıcı, geçmişten belki de şiddetle ama aynı zamanda toplumsal, politik ve ekonomik değişiklikler için sınırsız olanaklarla karakterize edilebilecek bir kopuş olarak gördüler ve bu yeni olgunun ulusal sınırları aşabileceğini, içinde evrensel ve genel bir şey barındırdığını düşünmeye başladılar. Böyle bir devrimin cazibesine kapılmayanlar bile bu yeni devrimin çağlarındaki politikanın bir olgusu olduğu fikrine katılabiliyorlardı.

Bu dönemdeki bütün politik değişiklikleri, bu terimler çerçevesinde anlaşılan “devrim” başlığı altında gruplamaya çalışmak bizi yanlış bir yola sevk eder ancak iki başka nedenle bir “devrim çağı”ndan bahsedebiliriz. Bunlardan biri, her ne kadar çoğu başarısız olsa da ve başarısızlığa uğramayanlar da insanların beklediğinden çok farklı sonuçlar olsa da bir yüzyıl içerisinde, o güne kadar görülenden daha fazla devrim adı verilebilecek politik ayaklanmanın olmasıydı. İkincisi, kavramı biraz esnetip bir grup yöneticinin başka bir grup yöneticiyle değiştirilmesinin ötesine geçen çok hızlı ve önemli politik değişiklik örneklerini de kapsamasına izin verirse, bu yıllarda devrimci etkileri olan çok sayıda, daha etkisiz politik değişiklikler olmuştu. Bunlardan ilki ve en gözle görülür olanı, ana olayı sonradan Amerikan Devrimi olarak tanınacak olan ilk Britanya İmparatorluğu’nun dağılmasıydı.

1763 yılında Britanya’nın Kuzey Amerika’daki emperyalist gücü en üst noktadaydı. Kanada, Fransızlar’dan alınmıştı. Fransızların Mississippi vadisindeki on üç sömürgeyi içine alan istihkâm şeridinin yarattığı korku ortadan kaldırılmıştı. Bu

1 Şanlı Devrim (Glorious Revolution): Ülkede Katolikliği benimsetmek isteyen İngiltere Kralı II. James’in aristokrat ve büyümeye yeni başlamış burjuvaların parlamentodaki işbirliğiyle indirilip yerine III. William’ın getirilmesidir. Her ne kadar kansız olduğu söylene de İrlanda ve İskoçya’da savaşlar, İngiltere’de de Katoliklik karşıtı ayaklanmalar vardı. (Çev.)

gelişme, bazı kahinlerin Fransızların yenilgisinden önce, bu yenilginin Britanya'nın Kuzey Amerika'daki hâkimiyetini güçlendirmekten çok zayıflatacağı yönündeki endişelerinde haklı çıkmadıkları anlamına gelebilir. Bununla birlikte, Britanya sömürgelerinde krallıkla yönetilen bazı Avrupa ülkelerindeki tebaadan daha fazla sömürgeci vardı. Bunların çoğu İngiliz soyundan gelmiyordu ya da anadilleri İngilizce değildi. Emperyal gücün ekonomik çıkarlarıyla örtüşmeyen çıkarları vardı. Yine de Britanya hükümetinin üzerlerindeki hâkimiyeti gevşek olmalıydı çünkü Londra'yla sömürgeler arasında çok büyük bir mesafe vardı. Fransız (ve Fransızların kışkırttığı Kızılderililerin) tehdidi ortadan kalkınca imparatorluğun bağları daha da gevşemek zorunda kaldı.

Kısa süre içinde zorluklar baş gösterdi. Batı nasıl düzenlenecekti? Mevcut sömürgelerle ilişkisi nasıl olacaktı? Kralın yeni Kanadalı tebaasına nasıl davranılacaktı? Ohio Vadisi'nde yaşayan Kızılderililerin, Batı'yı yerleşim kurmak ve ticaret yapmak için uygun alan olarak gören sömürgecilerin baskılarına karşı 1763 yılında çıkardıkları ayaklanma bu sorunların aciliyetini artırdı. Emperyal yönetim vakit kaybetmeden Allegheni Dağları'nın batısını yerleşime kapattığını açıkladı. Bu karar ilk önce, bu bölgeleri sömürmeyi ümit etmiş olan çok sayıda sömürgeciyi kızdırdı ve Britanyalı yöneticiler Kızılderilerle çeşitli anlaşmaları müzakere edip sömürgecilerle Kızılderileri birbirlerinden korumak için garnizonlu bir sınır yapınca, sömürgecilerin kızgınlığı daha da arttı.

Uykuda olan Amerikan bağımsızlığının olgunlaşması ve dönüm noktasına ulaşması için on yıl geçmesi gerekiyordu. Sıkıntılar hakkındaki homurdanmalar ilk önce dirence sonra da isyana dönüştü. Sömürge taraftarı politikacılar, sömürgecileri sahip oldukları özgürlüğün tehlikede olduğuna inandırıp Amerika hakkındaki politikaları radikalleştirmek için provokatif Britanya kanunlarını defalarca kullandılar. Atılacak adımları en başından sonuna kadar Britanyalılar belirledi. Büyük Britanya'da o dönemde, gelişmelerle çelişen bir biçimde art arda sömürgelerle ilgili reformlar yapmak için oldukça istekli bakanlar göreve geliyordu. Onların bu iyi niyetleri, daha önce işe yaradığını kanıtlamış olan bir statükonun ortadan kalkmasına yardımcı oldu. Böylelikle, sonraki on, yirmi yılda sıklıkla karşılaşılabilecek bir olgunun, kanunla garanti altına alınmış çıkarların, iyi niyetli ama politik olarak yanlış tasarlanmış bir reformla isyana teşvik eder hale getirilmeleri olgusunun ilk örneklerinden birinin yaşanmasına neden oldular.

Londra'da sıkıca sahiplenilen prensiplerden biri, Amerikalıların kendi savunmaları ve imparatorluğun ortak çıkarları için harcanmak üzere uygun miktarda vergi vermeleri idi. Bunu sağlamak için iki ayrı deneme yapıldı. Bunlardan ilki 1764-1765 yılında sömürgelere ithal edilen şekere gümrük vergisi koyulması ve çeşitli resmi belgelere koyulacak damga pulundan gelir elde etmek için Damga Pulu

Yasası'nın çıkartılmasıydı. Bunların önemli yönü toplamayı vaat ettikleri para ya da sömürgelerin iç işlemlerini vergilendirme konusunda getirdikleri yenilik değil, (bu konu çok tartışılmıştı) İngiliz politikacıların ve Amerikalı vergi mükelleflerinin de görmüş olduğu gibi, imparatorluk parlamentosu tarafından yapılan tek taraflı kanunlar olmalarıydı. Sömürgelerle ilgili olayların ve edinilen gelirin tartışıldığı yer, o bölgelerdeki meclislerdi. Gündeme gelen şey bir soru olarak bile zorlukla formüle edilebilecek bir konuydu: Birleşik Krallık Parlamentosu'nun mutlak kanun koyma gücü sömürgeleri de kapsamalı mıydı? Bu kanunların ardından ayaklanmalar, it-halat karşıtı anlaşmalar ve kızgın protestolar geldi. Elleri damga pulları olan talihsiz memurlar kötü şeyler yaşadılar. Kaygı verici bir gelişme yaşandı ve dokuz sömürgecinin temsilcileri yasayı protesto etmek için Damga Pulu Yasası Kongresi'ne katıldılar. Damga Pulu Yasası geri çekildi.

Bunun üzerine Londra hükümeti farklı bir yola saptı. İkinci mali hamlesi bo-yaya, kâğıda, cama ve çaya harici vergi koymak oldu. Bu vergiler, dahili vergiler olmadıkları ve ticareti imparatorluk yönetimi düzenlemiş olduğu için daha ümit verici görünse de bunun bir hayal olduğu ortaya çıktı. Amerikalı radikal politika-cılar halka, temsil edilmedikleri bir parlamento tarafından çıkarılan kanunların onlara hiçbir vergi yükümlülüğü getirmemesi gerektiğini söylediler. III. George'un gördüğü gibi, iktidarı saldırı altında olan Kral değil parlamentoydu. Yeni ayak-lanmalar ve boykotlar oldu ve bunlardan biri sömürgelerden çekilmenin tarihinde önemli bir yeri olan, 1770 yılında beş göstericinin ölümüyle "Boston Katliamı" olarak mitleştirilen gösteriydi.

Britanya yönetimi bir kere daha geri adım attı. Çaya koyulan vergi hariç diğer üç vergi kaldırıldı. Ne yazık ki sorun artık kontrolden çıkmıştı. Vergilendirmeyi aşmış imparatorluk parlamentosunun sömürgelerde uygulanabilecek kanun koyup koyamayacağı meselesine dönüşmüştü. III. George kısa bir süre sorunu şu sözler-le ortaya koydu: "Onları ya yönetmek ya da tamamen kendi hallerine bırakmak zorundayız." Sorun, bütün sömürgelerde açıkça görülmesine rağmen tek bir yerde odaklanmıştı. 1773'de gemilerdeki çayların radikaller tarafından denize atılma-sından (Boston Çay Partisi¹) sonra Britanya hükümetinin cevap vermesi gereken önemli soru şuydu: Massachusettes yönetilebilir mi?

Daha fazla geri adım atılmayacaktı: III. George, bakanları ve Avam Kamarası'nın çoğunluğu bu konuda anlaştılar. Boston'ı dize getirmek için birkaç zorlayıcı yasa çıkartıldı. New England radikalleri bu önemli dönemde, diğer bütün sömürgeler-den sempati topladılar çünkü Kanada'nın geleceği için önemli, insancıl ve makul

1 Amerika'daki İngiliz sömürgecilerin çay vergisini protesto etmek için 16 Aralık 1773'de, Boston limanındaki gemilerde bulunan çay sandıklarını denize atıkları eylem. Amerikan devriminin kıvılcımını çakan olaylardan biri olarak değerlendirilir. (Çev.)

bir yasa olan Quebec Yasası 1774’de çıkmış ve herkesi heyecanlandırmıştı. Bazıları Katolikliğe verdiği ayrıcalıklı konumdan hoşlanmazken (yasanın amacı Fransız Kanadalıları, yöneticilerini değiştirirken mümkün olduğu kadar rahat bırakmaktı), bazıları da Kanada sınırlarını Ohio’nun güneyine çekmesini, batıya doğru yayılmanın önüne çekilmiş bir engel olarak gördüler. Aynı yılın Eylül ayında Philadelphia’daki sömürgelerin delegelerinden oluşan Kıta Kongresi, Birleşik Krallıkla olan ticari ilişkileri kesti ve aralarında Quebec Yasası’nın da bulunduğu yürürlükte olan pek çok yasanın kaldırılmasını talep etti. Bu gelişmeden sonra zora başvurmak muhtemelen kaçınılmazdı. Sömürgelerdeki radikal politikacılar pek çok Amerikalı tarafından hissedilmekte olan bağımsızlık duygusunu açığa çıkarmışlardı ama 18. yüzyıldaki herhangi bir imparatorluk yönetiminin bunu kabul edebilmesi düşünülemezdi. Britanya Yönetimi aslında, yasalara saygı gösteren, ılımlı sömürgelilere verilen gözdağları ve düzensizlik iyice artana kadar zor kullanma konusunda oldukça isteksizdi. Aynı zamanda, hükümdarlık prensiplerinden vazgeçmek istemediğini de açıkça göstermişti.

Massachusettes’deki silahlar toplandı. 1775 Nisan’ında silahlardan bir bölümünü almak için Lexington’a gönderilen bir Britanya müfrezesi Amerikan Devrimi’nin ilk çarpışmasına girdi. Bu gelişme, başlangıcın sonu sayılmazdı. Sömürge liderlerinin duygularının katılaşması ve sadece Büyük Britanya’dan tam bağımsızlığın etkili bir direniş yaratacağı kanaatine varmaları bir yıl daha aldı. Sonuç, 1776 Temmuz’undaki Bağımsızlık Bildirgesi ve savaş alanına taşınan tartışmaydı.

Britanyalılar, coğrafi zorluklar yüzünden, Amerikan generalliğinin 1777’deki Saratoga savaşında istediğini alacak bir orduyu kendisinden üstün kuvvetlerden yeterince uzun bir süre sakınmayı başarması sayesinde, Fransızların 1763’deki yenilginin rövanşını almak için kısa süre içinde savaşa girmesi ve İspanyolların da onların peşinden savaşa girip deniz kuvvetlerinin dengesini bozması yüzünden savaş kaybettiler. Britanyalıların bir dezavantajı daha vardı. Amerikan halkını şiddet kullanıp yıldırarak ve böylece Britanya bayrağı altında kalmak isteyenleri General Washington’un ordusunun ihtiyaç yollarını ve hareket özgürlüğünü kesmeleri için cesaretlendirerek zafer kazanabilecekleri bir savaşa kalkışmadılar. Bunu yapamazlardı çünkü öncelikli hedefleri, tekrar Britanya yönetimini kabul edecek sömürgelerle uzlaşma sağlayabilecekleri bir barışın yolunu açık tutmaktı. Bu şartlar altında Bourbon koalisyonu kaçınılmazdı. Askeri karar 1781 yılında, Britanya ordularından biri Yorktown’da kendini karadaki Amerikalılar ve denizdeki ufak bir Fransız donanması arasında kapana kısılmış bulduğunda geldi. Sadece 7000 asker vardı ama bu askerlerin teslim olmaları Britanya silahlı kuvvetlerinin maruz kaldığı en kötü aşağılanma ve imparatorluk yönetimi döneminin sonu oldu. Barış görüşmeleri hemen başladı ve iki sene sonra Paris’te, Büyük Britanya’nın, sınırlarının Mississippi’ye kadar uzanması gerektiğini Britanyalı görüşmecilerin zaten

kabul etmiş olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını tanıdığı bir anlaşma imzalandı. Bu karar yeni bir ulusun şekillendirilmesinde önemli bir karardı. Mississippi vadisindeki kaybettiği yerleri geri almayı tasarlayan Fransızlar hayal kırıklığına uğradı. Görünüşe göre isyancılar kuzey kıtayı sadece İspanya ve Büyük Britanya'yla paylaşmıştı.

Bağlanmaları gereken dağınık uçlar ve ileride, on yıl boyunca sürecektir olan sınır tartışmaları için batı yarımkürede büyük potansiyel kaynaklara sahip yeni bir devletin ortaya çıkması kesinlikle devrimci bir değişimdi. Yabancı gözlemciler tarafından ilk başta daha önemsiz olarak görülmesinin nedeni, yeni ulusun potansiyelini yeterince gösterememesiydi. Aslında, bir ulus olduğu bile yeterince açık değildi. Sömürgeler bölünmüştü ve pek çok kişi birbirlerine düşeceklerini ve birliktelik sağlayamayacaklarını düşünüyordu. Sömürgelerin en büyük ve paha biçilmez avantajları uzakta olmalarıydı. Sorunlarını, hiçbir yabancı gücün müdahalesi olmadan çözebilirlerdi.

Savaşta kazanılan zaferden sonra bir avuç Amerikalı politikacının dünyanın gelecekteki tarihini belirleyecek kararlar aldığı altı kritik yıl geldi. Bütün iç savaşlarda ve bağımsızlık savaşlarında olduğu gibi, politik zayıflık olduğunu gösteren yeni bölünmeler yaşandı. Bu bölünmeler içinde en az öneme sahip olan acı yanları da olmasına rağmen kralcılarla isyancılar arasındaki bölünmelerdi. Bu sorun gayet kaba bir biçimde, kaybedenlerin göç etmesiyle çözüldü. Yaklaşık 80 bin kralcı, krala olan bağlılıklarından dolayı gözdağından teröre maruz kalmaya kadar çeşitli nedenlerle isyancı sömürgelerden ayrıldı. Diğer bölünmeler de gelecekte sorun çıkaracağına benziyordu. Sınıf çıkarları ve ekonomik çıkarlar çiftçileri, tüccarları ve plantasyon sahiplerini böldü. Eski sömürgelerle onların yerini alan yeni eyaletler ve ülkenin hızla gelişen bölgeleriyle gelişmeyen bölgeleri arasında önemli farklılıklar vardı. Bunlardan birinin, siyah kölelerin güney eyaletler için ekonomik açıdan önemini yarattığı farklılığın çözülmesi on yıl aldı. Diğer yandan Amerikalılar bir ulus yaratmaya giriştiklerinde önemli avantajlara sahiptiler. Pek çok ülkenin demokratik bir sistem yaratma yolunda karşılaştıkları cahil köylü toplumu sorunuyla karşılaşmayacaklardı. İşgal etmiş oldukları mevcut bölgelerde bile geniş alanlar ve ekonomik kaynaklar vardı. Son olarak, kullanabilecekleri Avrupa medeniyeti vardı ve bu mirasta yapılacak değişiklikler bakir ya da yarı bakir kıtayı transplantasyonlara uğratabilirdi.

Britanyalılarla yapılan savaş belli bir disiplin sağlamıştı. Eski sömürgeler Konfederasyon Şartları¹ üzerinde anlaştılar ve bu anayasa 1781 yılında yürürlüğe girdi. Yeni ulusun adı Amerika Birleşik Devletleri olarak belirlendi. Sağlanan barış, bu

1 Konfederasyon Şartları (Articles of Confederation): Amerika Birleşik Devletleri'nin 1781–1789 yılları arasında yürürlükte kalan ilk anayasası. (Çev.)

düzenlemelerin yetersiz kaldığı bir büyüme anlayışı getirmişti. Özellikle kaygı duyulan iki konu vardı. Birincisi, devrimin iç işlerde ne anlama geldiği konusundaki anlaşmazlıktan doğan rahatsızlıktı. Merkezi hükümet pek çok Amerikalıya göre muhalefet ve düzensizlikle başa çıkabilecek kadar güçlü değildi. Diğeri, özellikle dış ticareti etkileyen ve bağımsız eyaletlerin kendi paralarını kullanmalarıyla bağlantılı olan savaş sonrası çıkan ekonomik bunalımdı. Merkezi hükümet bu tür sorunlarla başa çıkabilecek kadar donanımlı değildi. Diğer ülkelerle olan ilişkilerde Amerika ekonomik çıkarlarını gözetmemekle suçlanıyordu. Doğru olsun ya da olmasın buna büyük ölçüde inanılıyordu. Sonuç olarak 1787 yılında Philadelphia’da eyalet delegeleri bir anayasa toplantısı düzenlediler. Dört aylık bir çalışma sonucunda bir anayasa taslağı hazırladılar ve onay için eyaletlere gönderdiler. Dokuz eyalet de onaylayınca anayasa 1788 yazında yürürlüğe girdi. 1789 yılının Nisan ayında, Britanyalılara karşı verilen savaşta Amerikan kuvvetlerinin komutanı olan George Washington yeni cumhuriyetin ilk başkanı olarak yemin etti. Bu tören geleneği hâlâ devam etmektedir.

Amaçlarını yerine getirmek için basit kanunlara ve prensiplere ihtiyaç duymaları konusunda çok şey söylendi ama yine de yeni anayasa iki yüz yıl sonra bile gelişme için potansiyelini göstermekteydi. Anayasayı hazırlayanlar yeniden yorumlamaya gerek duyulmayacak bir belge hazırlama konusunda kararlı olmalarına rağmen (neyse ki) başarılı olamadılar. Amerika Birleşik Devletleri Anayasası, dağınık haldeki büyük tarım toplumlarını dev ve endüstriyel bir dünya gücüne dönüştüren bir tarihsel dönem yaratabileceğini kanıtladı. Bunun sebebi kısmen bilinçli bir kanun değişikliğine hazırlıklı olmasıydı ama daha çok içinde barındırdığı doktrinlerin gelişen yorumlarıydı. Ne var ki büyük bir bölümü de değişmeden kaldı. Çoğunlukla biçimsel olmalarına rağmen, anayasanın bu özellikleri çok önemliydi. Bunlardan başka, ne anlama gelebilecekleri konusunda çok tartışma olmasına rağmen devam etmekte olan temel prensipler de vardı.

En belirgin olguyla başlayalım: Anayasa cumhuriyetçiydi. Bu durum 18. yüzyıl-da hiç de normal değildi ve normal olması gerektiği de düşünülmemelidir. Amerikalıların bir bölümü cumhuriyetçiliğin çok önemli ama pek de güven verici olmadığını düşünüyorlardı ve anayasayı, “monarşi eğilimli” olduğunu söyleyerek (özellikle başkanın yönetimin başına geçmesi) beğenmiyorlardı. Antik cumhuriyetler de, efsanelere girecek kadar güzel ahlâk kurallarında olduğu kadar zayıflayıp parçalanma eğilimleri konusunda da klasik eğitim almış Avrupalılara benziyorlardı. İtalyan cumhuriyetlerinin tarihi de bu konuda ümit vermiyordu ve Atina’yla Roma da çok daha kötü örneklerdi. 18. yüzyılda, Avrupa’da çok az sayıda cumhuriyet vardı ve açıkçası pek de iyi durumda değillerdi. Sadece küçük devletlerde varlıklarını sürdürebiliyorlardı ve Amerika Birleşik Devletleri’nin uzaklığının başka bölgelerde büyük bir devletin yıkılmasına neden olabilecek cumhuriyetçi biçimleri koruyabileceği düşünülüyordu. Yine de araştırmacılar yeni ulus hakkında pek ümitli değildi.

Amerika Birleşik Devletleri'nin sonraki başarısı, cumhuriyetçilik hakkındaki görüşlerin tersine dönmesinde çok önemli bir rol oynadı. Varlığını devam ettirebilme kapasitesi, ucuzluğu ve liberalizmi, çok kısa bir süre içerisinde uygarlaşmış dünya-daki geleneksel yönetimlerin eleştirilerine maruz kalmayacağını düşünülmesine yol açtı. Avrupa'daki politik değişim taraftarları ilham almak için Amerika'ya bakmaya başladılar. Cumhuriyetçi örneğin etkisi kısa sürede Kuzey Amerika'dan, Güney Amerika kıtasına kadar yayıldı.

Yeni anayasanın en önemli özelliklerinden biri de köklerinin büyük ölçüde Britanya'nın politik deneyimlerine dayanmasıydı. Örf ve Adet Hukuku' prensipleri yeni devletin hukuk sistemine geçen İngiliz hukukunun yanı sıra Britanya'nın po-

1 Örf ve Adet Hukuku (Common Law): İngiltere'de krallık mahkemeleri hâkimleri tarafından oluşturulan örf ve âdet hukukuna dayanan hukuk sistemi. (Çev.)

litik deneyimleri de yönetimin düzenlenmesinde etkili oldu. Ülkenin kurucularının hepsi, seçilmiş meclislerin halkın çıkarını monarşi yöneticileriyle tartıştığı Britanya sömürge sisteminde yetişmişlerdi. İngiliz modelini temel alan, başkanı dengelemek için çift meclisli bir yasama sistemini (meclis bileşimine, babadan oğla geçen herhangi bir ögeyi almadılar) kurdular. Yönetim mekanizmasının başına, seçilerek gelmiş olsa da bir hükümdar koyarak İngiliz meşrutiyet kuramını devam ettirdiler. 18. yüzyıldaki Britanya Anayasası, Britanya’da seçilmiş bir monarşi olduğu için böyle işlemiyordu ama görünüşte iyi bir benzerlikti. Kurucular aslında, bildikleri en iyi anayasayı almışlar, (gördükleri) bozuklukları temizlemişler ve Amerika’nın politik ve toplumsal şartlarına uygun gerekli değişiklikleri eklemişlerdi. Yapmadıkları şey, dönem Avrupa’sında belki de en gelişmiş biçimiyle bulunan alternatif yönetim prensiplerini (mutlak monarşi) uygulamaktı. Amerikalılar, özgür insanlar için bir anayasa hazırlamışlardı çünkü Britanyalıların böyle bir anayasa altında yaşadıklarına inanıyorlardı. Britanya Anayasası’nın bozulduğu için başarısızlığa uğradığını ve Amerikalılara, bu anayasanın sahip olmaları gereken hakları düzgün bir şekilde vermediğini düşünüyorlardı. Bu nedenle aynı yönetim prensipleri (hatta daha gelişmiş biçimleri), dayandıkları Anglosakson dünyanın hiçbir kültürel tavrını paylaşmayan bölgelerde de bir gün yayılacak ve korunacaktı.

Amerika Birleşik Devletleri’nin diğer devletlerden radikal bir biçimde ayrıldığı ve Britanya Anayasa modelinden saptığı konu federalizm prensibine olan bağlılığıydı. Bu en önemli konuydu çünkü eyaletlerin bağımsızlığının kabulü yeni bir ulusun ortaya çıkabilmesini mümkün kılmıştı. Eski sömürgeler, Kral George’un zorbalıklarını tekrar edecek yeni bir merkezi yönetim kurmak istemiyorlardı. Federal yapı çeşitlilik sorununa bir çözüm getirdi – *e pluribus unum*¹. Ayrıca seksen yıl boyunca Amerikan politikalarının biçimini ve içeriğini belirledi. Özünde, ekonomik, toplumsal ya da ideolojik olan sorular sormak, merkezi hükümetin bağımsız eyaletlerle arasındaki uygun ilişkinin nasıl olması gerektiği hakkındaki devam eden tartışmanın kanallarında boğulmak anlamına geliyordu. Amerika Birleşik Devletleri’ni dağılmanın eşiğine getirecek olan bir tartışmaydı. Federalizm ayrıca Yüksek Mahkeme’ye kararları yeniden gözden geçirme yetkisi vererek anayasa içinde üst bir yeniden düzenleme olanağı sağlıyordu. Amerika Birleşik Devletleri dışında, Amerikalıların başardıklarından etkilenen pek çok ülkede de 19. yüzyılda federalizm isteği görülmeye başlandı. Federalizm pek çok Avrupalı liberal tarafından birliği özgürce yeniden sağlamak için çok önemli bir araç olarak görülüyordu ve Britanya hükümetleri federalizme, sömürgelerle ilgili sorunlarını çözmek için iyi bir yedek yönetim biçimi olarak bakıyordu.

1 *e pluribus unum* (Lat.): Çok şeyden oluşan tek şey anlamındadır. Amerikan armasında da bulunan bu slogan ABD’yi ilk oluşturan on üç koloninin birliği anlamında kullanılmıştı. (Çev.)

Son olarak, Amerika Birleşik Devletleri anayasasının tarihsel önemini anlatan herhangi bir özetle dikkat, anayasanın açılış sözcüklerine çekilmelidir: “Biz, Amerika Birleşik Devletleri halkı” (üstünkörü bir biçimde dahil edilmiş gibi görünmelerine rağmen). 1789’da pek çok eyalette yapılan politik düzenlemeler hiçbir şekilde demokratik olmamalarına rağmen halk egemenliği prensibini başlangıçtan itibaren açıkça ilan etmiştir. Belli bir tarihsel dönemin mitolojisi o dönemin üzerini örtse de halkın isteği, Amerikalıların başvurabileceği bir temyiz mahkemesinin politikada devam ettirilmeseydi. Bu istek, Britanya’nın anayasal uygulamasından önemli bir kopuştu ve 17. yüzyıl sömürgecilerinin bazen kendilerine anayasa hazırlamalarına da bir şeyler borçluydu. Yine de Britanya meşrutiyeti sıkı kural koyucuydu. Kralın parlamento üzerindeki hükümlerliliği, halkın bir zamanlar olmamasına karar verdiği için yoktu ama aslında vardı ve mutlaklı. Önemli bir İngiliz anayasa tarihçisi Maitland’ın dediği gibi İngilizler, devlet kuramının yerine Kral’ın otoritesini koymuşlardı. Yeni anayasa kralın bu otoritesinden ve diğer kural koyucu kuramlardan ayrılmıştı (Locke’un 1680’lerde yönetimlerin güçlerinin kendilerine duyulan güvenden geldiğini ve bu güveni kötüye kullanmaları halinde İngilizlerin Şanlı Devrim’de yaptığı ve halkın yönetimleri üzebileceğini söylemesinde görüldüğü gibi bu durum Britanya politik düşüncesi için geçerli değildi).

Amerikalıların, bütün yönetimlerin hak ettikleri kuvveti yönetilenlerin rızasından aldıkları demokrasi kuramını benimsemesi (bu kuram Bağımsızlık Bildirgesi’nde de vardı) dönemi belirleyen önemli bir olaydı ama bu benimseme politik otorite sorununu bir çırpıda çözemedi. Pek çok Amerikalı demokrasinin getirebileceklerinden korktular ve baştan itibaren politik sistemin içindeki halk öğesini kısıtlamanın yollarını aradılar. Bir başka sorun 1789 yılının sonunda anayasada yapılan ilk on değişiklikle başlatılan temel haklardı. Bu temel haklar halk egemenliğinin elinde, anayasanın herhangi bir başka bölümü kadar değişikliğe açıktı. Burada, gelecekte çıkacak bir sorunun önemli bir kaynağı yatıyordu: Amerikalılar demokratik prensiplerin çoğunluğun isteklerini mi yerine getirdi yoksa belli temel hakları mı desteklediği konusunu daima kafa karıştırıcı bulmuşlardır (özellikle diğer ülkelerdeki ve, hatta kendi ülkelerindeki olaylar söz konusu olduğunda). Yine de 1787’de demokratik ilkenin *de facto*¹ benimsenmesi çok önemliydi ve bu benimseme, anayasa düşüncesinin dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası olduğunu doğrular. İlerideki kuşaklar için yeni Amerika Birleşik Devletleri, bir Amerikalının “dünyanın son ve en iyi umudu” dediği gibi, bütün dünyadaki özgür olma hasreti çeken insanların arzularının odağı olacaktı. Bugün bile Amerika, çoğunlukla muhafazakâr ve içine kapalı görünmesine rağmen, örnek olduğu ve koruduğu demokratik ideal pek çok ülkede gücünü korumaktadır ve geliştirdiği kurumlar hâlâ işlemektedir.

1 De facto (Lat.): Fiilen. (Çev.)

Avrupa'daki toplumsal ve politik tartışmaların merkezi Paris'ti. Genç Amerika Cumhuriyeti'nin doğumuna yardımcı olan Fransız askerlerinden bazıları dönmüş-tü. Avrupalı uluslardan çoğunun Atlantik ötesindeki devrime biraz mesafeli yaklaşmasına rağmen Fransızların bu devrimin tamamen farkında olması hiç şaşırtıcı değildir. Amerika örneği ve yarattığı umutlar, üzerinden iki yüz yıl geçmesine ve ondan sonra çok sayıda ayaklanma olmasına rağmen, hâlâ Fransız Devrimi denildiğinde akla gelen güçlerin özgürce harekete geçmesine destek sağladı. Maalesef, bu çok bilinen ve basit terim, anlayabilmemizin önüne engeller koyar. Politikacılar ve bilim insanları devrimin özünün ne olduğu, ne kadar sürdüğü, sonuçlarının ne olduğu, hatta ne zaman başladığı konusunda çok sayıda yorumda bulundu. Küçük bir azınlık dışında hepsi, 1789 yılında yaşanan şeyin çok önemli olduğu konusunda hemfikirdir. İçinde, gelecekte çok geçmişe bakan pek çok şey barındırmasına rağmen çok kısa süre içinde devrim kavramını tamamen değiştirdi. Fransız toplumu kabının aşırı kaynamasıydı ve bu kabın içinde 1640'ların İngiltere'sindekilere benzeyen muhafazakâr ve yenilikçi ögelerin düzensiz bir karışımı ve yönlerle hedeflerin bilinçliliğinin ve bilinçsizliğinin bir karışımı vardı.

Bu kafa karışıklığı, Fransa'nın maddi hayatı ve yönetimindeki büyük dağınıklığın ve uyumsuzluğun belirtisiydi. Fransa çok büyük bir Avrupa gücüydü ve yöneticileri ülkenin uluslararası rolünden vazgeçemiyor ya da vazgeçmek istemiyorlardı. Amerikan Devrimi'nin ilk etkisi, intikam için bir fırsat sağlaması oldu. Yorktown, Yedi Yıl Savaşları'nda Britanyalıları karşı alınan yenilginin intikamıydı ve Britanya'nın On Üç Koloni'den çıkartılması, Fransızların Hindistan ve Kanada kayıplarının karşılığıydı. Fransa'nın rakibini küçük düşürmekten başka getirisi olmayan bu savaşlardan elde ettiği sonuç, 1630'lardan başlayarak Avrupa'nın üzerinde üstünlük sağlamak için harcadığı çabaların sonucunda oluşan borç yükünün daha da artmasıydı.

1774 yılında tahta çıkan genç, pek de zeki olmayan ama yüksek prensip sahibi ve iyi niyetli XVI. Louis'nin bakanları bu borcu tasfiye etmek ve krallığı büyük bir yükten kurtarmak için çeşitli girişimlerde bulundular. Borcu azaltmak bir yana artmasını önlemeyi bile başaramadılar. Daha da kötüsü, çabaları başarısızlıklarını daha çok gözler önüne serdi. Bütçe açığı görülebiliyordu ve yayınlanan rakamlar XIV. Louis'nin yönetiminde olamayacak rakamlardı. 1780'lerde Fransa'da dolaşan bir hayalet varsa bu hayalet devrimin değil iflas durumunun hayaletiydi. Fransa'nın toplumsal ve politik yapısı, mali krizden çıkmanın tek yolu olan zenginlerden para almaya engeldi. XIV. Louis döneminden beri, Fransa'nın yasal ve toplumsal tavrı büyük imtiyazlar, özel muafiyetler ve hâlâ onay gören geleneksel haklardan dolayı zenginlere güce başvurmadan vergi koymanın olanaksız olduğu görülmüştü. 18. yüzyıl Avrupa yönetimlerinin paradoksu, en açık Fransa'da görülmüyordu. Teori-

de mutlak olan monarşi, ülkenin ortaçağ yapısını oluşturan özgürlükler ve haklar bütünü, kendi temellerini tehdit etmeden çiğneyemezdi. Monarşinin kendisi bu geleneğin üzerine oturuyordu.

Pek çok Fransız, Fransa'nın yaşadığı sorunlardan kurtulmak istiyorsa yönetim ve anayasa yapısını reforme etmesi gerektiğini görmeye başlamıştı, hatta bazıları daha da ileri gittiler. Yönetimin mali yükünün sınıflar arasında eşit bir şekilde paylaşılamamasında ve reform gerektiren pek çok suistimal olduğunu söylediler. Konu, birbirine karşıt eğilimlerin abartılmasına neden oldu: akıl ve batıl inanç, özgürlük ve kölelik, insaniyetperverlik ve açgözlülük. Fransa her şeyden önce yasal ayrıcalıklar sorunu üzerinde yoğunlaşma eğilimindeydi. Buna öfkeyle karşı çıkan sınıf, hakkında kültürel, ekonomik ya da toplumsal bir genelleştirmenin yapılamayacağı ama bütün üyelerinin kanun önünde bir dereceye kadar ayrıcalığa sahip olduğu geniş soylu sınıfıydı (Fransa'da 1789 yılında 200-250 bin arasında soylu erkek vardı).

Mali tehlike, Fransa yönetimlerini ayrıcalıklılarla çatışmaya doğru itse de kralın, çoğu soylu olan danışmanları da, kralın kendisi de anlaşamayla ilerlemeyi istiyorlardı. 1788 yılında gelen bir seri başarısızlık yönetimdeki çatışmanın kaçınılmaz olduğunu kabul etmesini sağladığında yönetim hâlâ sorunu yasal yollarla ve 1640'da İngilizlerin yaptığı gibi tarihsel kurumlar aracılığıyla çözmeye çalışıyordu. Yardım alabileceği bir Parlamento olmayan yönetim, Fransız meşrutiyetinin tavan arasından Fransa'nın sahip olduğu milli temsilci yapıya en uygun şeyi, Estates General'i çıkarttı. Soylulardan, ruhban sınıfından ve halkın temsilcilerinden oluşan bu yapı 1614'den beri toplanmamıştı. Mali olarak ayrıcalıklı durumda olanları daha fazla vergi vermeye ikna etmek için yeterli ahlaki otoriteyi kurabileceği ümit edilmişti. Bu şüphesiz çok önemli bir adımdı ama Estates General'in, yasal olarak ne yapabileceği muğlak olmasına rağmen büyük beklentiler içine sokulması gibi bir dezavantajı vardı. Bu gelişime birden fazla karşılık verildi. Bazıları, tarihten gelen ve tartışılmaz olan yasal ayrıcalıklar üzerinde tartışmalar olmasına rağmen Estates General'in tüm ulus için yasa çıkarabileceğini söylüyorlardı.

Bu çok karmaşık politik kriz, Fransa'nın başka sorunları olduğu bir dönemin sonunda zirve noktasına ulaştı. Bu sorunlardan biri nüfus artışıydı. Yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak daha sonraki dönemlerde yavaş olarak değerlendirilebilecek bir hızda artmıştı ama besin üretimindeki artışı geçecek kadar hızlıydı. Bu durum en fazla, çoğu topraksız ya da çok küçük toprağa sahip olan fakir kesimi etkileyen besin fiyatlarının artışına neden oldu. Yoksulların yaşamı, yönetimin mali talepleri –mali krizi uzun süre en çok fakirleri etkileyen doğrudan ve dolaylı vergilerle bertaraf etmişti– ve toprak sahiplerinin enflasyon dönemlerinde kendilerini korumak için ücretleri düşürüp kiralari artırımları yüzünden yüzyılın büyük

bölümünde zorlaştı ve sefaletleri arttı. Bu genel fakirleşmeye zaman zaman belli bölgeleri ya da sınıfları etkileyen, 1780'lerin ikinci yarısında yoğunlaşan belirli sorunlar da eklenmelidir. Kötü hasatlar, hayvan hastalıkları ve köylü ailelerin, gelirlerine katkı yapmak için dokuma yaptıkları bölgeleri etkileyen iktisadi durgunluk 1780'lerdeki ekonominin güvensiz yapısını iyice bozdu. Bu yaşananlar sonucunda 1789'daki Estates General seçimleri son derece heyecanlı ve sert bir havada geçti. Milyonlarca Fransız çaresizce sorunlarından kurtulmanın yollarını arıyor, günah keçilerini bulup suçlamak istiyor ve güvendikleri kralın onlar için iyi bir şey yapabileceği gibi oldukça gerçekdışı ve abartılı fikirler taşıyorlardı.

Yönetim zafiyeti, toplumsal eşitsizlik, ekonomik zorluklar ve reform arzusunun etkileri Fransız Devrimi'ni de beraberinde getirdi ancak bu etkenlerin daha sonraki politik çarpışmalar ve kendi yarattıkları sloganlar içinde erimelerinden önce neredeyse hiç kimsenin bu sonucu beklemediğini ya da istemediğini belirtmek gerekir. Fransa'da toplumsal bir eşitsizlik vardı ama pek çok 18. yüzyıl devletinin yaşayabileceğinden fazla değildi. Böyle özel reformların sansürün kaldırılmasından, ahlâk ve din dışı eserlerin yasaklanmasına kadar değişen çeşitli beklentileri, ümitleri olan savunucuları vardı ama hiç kimse kralın halkının isteklerinden ve ihtiyaçlarından haberdar edilmesi halinde bu değişiklikleri kolayca yapacağından şüphesi yoktu. Olmayan şey tepki grubunun açıkça karşısına çıkacak bir devrim grubuydu.

Gruplar ancak Estates General toplandığında oluştu. 5 Mayıs 1789'un (George Washington'un göreve başlamasından bir hafta sonra) dünya tarihine geçmesinin bir nedeni devrime taraftar ya da karşı olmanın kıta ülkelerinin çoğunda en önemli politik sorun haline geldiği ve, hatta Büyük Britanya'yla Amerika Birleşik Devletleri'nin birbirinden çok farklı olan politikalarını bozduğu bir dönemi açmış olmasıydı. Fransa'da olanlar diğer yerleri de kesinlikle etkileyebilirdi. En basitinden Fransa en büyük Avrupa gücüydü. Estates General ya onu felce uğratacak (pek çok yabancı diplomat bunu ümit ediyordu) ya da yeniden etkili bir rol oynamak için önündeki engelleri kaldıracaktı. Bunun da ötesinde Fransa, Avrupa'nın kültürel lideriydi. Yazarlarının ve politikacılarının söyledikleri ya da yaptıkları, Fransızcanın evrensel bir dil olması nedeniyle her yerdeki insanlara ulaşıyordu ve insanlar entelektüel rehber olarak Paris'e bakmaya alışkın oldukları için Fransa'ya saygıyla dikkat ediyorlardı.

1789 yazında Estates General egemenlik üzerinde hak iddia ederek kendini milli meclise dönüştürdü. Üyelerinin çoğu, toplumun önemli ortaçağ katmanlarını temsil ettikleri varsayımlarını boşa çıkartarak, hiçbir ayırım yapmadan bütün Fransızları temsil ettiklerini iddia ettiler. Meclis bu devrimci adımı atabilirdi çünkü Fransa'daki kargaşa, yönetimi ve meclisteki değişime karşı çıkan vekilleri korkutmuştu. Köylülerin isyanı ve Paris'teki ayaklanma, bakanların orduya güvenemeye-

ceklerini anlayıp korkuya kapılmalarına neden oldu. Bu gelişmeler ilk önce kralın ayrıcalıklı sınıfları terk etmesini ve sonra da Yeni Milli Meclis'i yöneten politikacıların taleplerini, isteksizce ve zorla, kabul etmesini sağladı. Bu kabuller aynı zamanda Devrim yandaşları ve karşıtları arasında kesin bir ayrışmaya neden olarak dünya çapında kısa süre içinde Sol ve Sağ olarak adlandırıldılar (Millet Meclisi'nde oturdukları yerlerden dolayı). Bu meclisin önüne koyduğu ana hedef bir anayasa yazmaktı ama süreç içinde Fransa'nın bütün kurumsal yapısını değiştirdi. 1791 yılında dağıldığında, kilise topraklarını kamulaştırmış, "feodal sistem" adını verdiği düzeni kaldırmış, sansüre son vermiş, merkezi temsili hükümet sistemini kurmuş, eski bölgesel ve mahalli bölgeleri kaldırıp yerine Fransızların hâlâ yaşadıkları "bölge"leri kurmuş, kanun önünde eşitliği sağlamış ve yürütme gücünü yasama gücünden ayırmıştı. Bunlar, dünyanın gördüğü en önemli parlamenter yapılardan birinin yaptığı en önemli şeylerdi. Başarısızlıklarının bu büyük başarılarını gölgelediği düşünülebilir; ama böyle düşünülmemelidir. Açıkça söylemek gerekirse, Fransa'nın modernleşmesi önündeki yasal ve kurumsal engelleri kaldırdılar. Halk egemenliği, merkezi yönetim ve bireylerin kanun önündeki eşitliği bu dönemden itibaren Fransa'nın kurumsal hayatının döndüğü kutuplardı.

Pek çok Fransız bunlardan hoşlanmadı; bazıları hiçbirini sevmeydi. 1791 yılına gelindiğinde, kraldan duyulan şüphenin kanıtları ortaya çıkmıştı. Devrim'in başlangıcında ona karşı gösterilen iyi niyet gitmiş ve devrim karşıtı olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. Gelişmelerden hoşlanmayan bazı soylular ülkeyi terk etmişti. Kralın iki kardeşinin onlara önderlik etmesi, hanedanlığın görünüşünü pek de iyi etkilememişti. Ama hepsinden önemlisi pek çok Fransız, Milli Meclis'in Kilise olaylarını çözme biçiminin papalık politikası yüzünden doğruluğu konusunda şüphe başlayınca Devrim'in aleyhine döndü. Fransız Katolikler kendileri için Papa'nın mı yoksa Fransa Anayasası'nın mı en üst otorite olduğuna karar vermek zorundaydı. Bu, devrimci politikayı körükleyen en önemli ayırım oldu.

1792 yılı başladığında, Britanya başbakanı on beş yıllık bir barış süreci bekleyebileceğini güvenle söyledi. Fransa nisan ayında Avusturya'yla, hemen ardından da Prusya'yla savaşa girdi. Sorun karmaşıktı ama pek çok Fransız yabancı güçlerin Devrim'i sona erdirmek ve Fransa'yı tekrar 1788 yılına geri döndürmek için mücadele ettiğini düşünüyordu. Yaz gelip işler kötüye gidince ve ülkede eksiklikler ve şüphe yayılınca kral itibar kaybetti. Paris'teki bir ayaklanma monarşiyi devirdi ve yeni bir meclisin, yeni ama bu defa cumhuriyetçi bir anayasa hazırlaması için toplanmasını sağladı. Konvansiyon adıyla bilinen bu yapı 1796'ya kadar Fransa yönetiminin merkezindeydi. İç ve dış savaşlar ekonomik ve ideolojik kriz içinde devrimi sürdürmeyi başardı. Üyelerinden çoğu politik görüşlerinde öncellerinden daha ileride değildi. Bireye ve mülkiyetin kutsallığına inanıyorlardı (tarımda or-

taklık öneren herkes için ölüm cezası getirdiler) ve yetişkin erkeklerin evrensel oy hakkını destekleyerek kamuyu ilgilendiren olaylarda küçük de olsa bir söz sahibi olmalarına olanak sağlamalarına rağmen fakirlerin her zaman olacağına inanıyorlardı. Onları öncellerinden ayıran, ani olarak karşılarına çıkabilecek durumlara karşı müdahalede bulunabilmek için daha önceki Fransız meclislerinden daha ileri gitmek istemeleriydi (özellikle yenilgi ihtimaliyle gözleri korktuğu zaman). Ayrıca uzun süre boyunca, onları almak istedikleri tedbirlerden daha radikal tedbirler almaya ve çok demokratik bir dil kullanmaya zorlayan radikal politikacılar tarafından manipüle edilen başkentte oturdular. Sonuç olarak, Avrupa'yı öncellerinden çok daha fazla korkuttular.

Geçmişten sembolik olarak kopuşları, Konvansiyon'un 1793 yılında kralın idamını oylamasıyla geldi. O güne kadar kralların adli kararlarla idam edilmelerinin İngilizlere özgü bir hata olduğuna inanılıyordu. Bu işe İngilizler de en az Avrupa'nın geri kalanı kadar şaşırılmıştı. Artık onlar da Fransızlarla savaşa girmişlerdi çünkü Fransızların Hollanda'daki Avusturyalılar karşısında stratejik ve ticari bir başarı kazanmasından korkuyorlardı. Savaş daha çok ideolojik bir mücadeleye benziyordu ve savaşı kazanmak görünüşe göre Fransız yönetimini ülke içinde daha da kana susamış bir hale getirmişti. Yeni bir idam aygıtı olan giyotin (kurbanlarını kesin ve çabuk ölümündeki teknik verimlilik ve cömertliğiyle devrim öncesi aydınlanmanın karakteristik bir ürünü), konvansiyonun devrimin hayatta kalmasını sağlamak için ülke içindeki düşmanlarının gözünü korkutmaya uğraştığı Terör Dönemi'nin simgesi haline geldi. Bu simgede yanlış yöne sevk edebilecek çok şey vardı. Terör'ün bir bölümü sadece retorik, kendi ruhlarını ayakta tutmaya ve rakiplerini korkutmaya çalışan politikacıların harareti havasıydı. Pratikte, eskinin insanlarıyla cumhuriyet adı altında hesaplaşılan düzensiz bir vatanseverliği, pratik gerekliliği, karışık bir idealizmi, kişisel çıkarları ve küçük bir intikamcılığı yansıtıyordu. Tabi ki çok sayıda insan öldü (neredeyse 35 binden fazla) ve çok sayıda insan tehlikeden kurtulmak için ülke dışına çıktı. Aslında kurbanlarının küçük bir bölümü giyotinde ölmüş pek çoğu ise iç savaş koşullarında, bazen ellerinde silahla eyaletlerde ölmüştü. Çağdaşlarının canavar olarak değerlendirdiği Fransızlar on sekiz ay içinde, 1793 yılında Paris'te on gün içinde sokak savaşlarında ve idam mangalarının elinde ölen yurttaş sayısı kadar adam öldürdüler. Farklı bir kıyaslama yapacak olursak, bu bir buçuk yıl içinde ölen insan sayısı, 1916'daki Somme savaşında ölen Britanya askerlerinin iki katıydı. Dökülen kanlar Fransız sınıfları arasındaki uçurumu büyüttü ama bu uçurum fazla abartılmamalıdır. Soyluların hepsi devrimde bir şeyler kaybetti ama pek azı ülke dışına çıkmayı gerekli gördü. Ruhban sınıfı soylulardan daha fazla acı çekti ve pek çok rahip ülke dışına kaçtı. Devrim sırasında Fransa'dan kaçanların sayısı, 1793 yılında Amerikan sömürgelerinden kaçanların sayısından azdı. Bağım-

sızlıktan sonra devrimden korkup ya da tiksiniş ülkeyi terk eden Amerikalıların oranı, Terör Dönemi'nden sonra Fransa'yı terk eden Fransızların oranından fazlaydı.

Konvansiyon zaferler kazandı ve ülke içindeki ayaklanmaları bastırdı. 1797 yılına gelindiğinde sadece Büyük Britanya, Fransa'yla barış yapmamıştı, Terör Dönemi geride bırakılmıştı ve cumhuriyetin 1796'da kabul edilmesiyle konvansiyon dönemini kapatan anayasanın kurallarına göre, parlamenter sisteme benzeyen bir şeyle yönetiliyordu. Devrim hiç olmadığı kadar güvendeydi ama pek de öyle görünmüyordu. Ülke dışındaki Kralcılar geri dönmelerine yardım edecek müttefikler arıyor ve Fransa içindeki hoşnutsuzlarla gizli gizli görüşüyorlardı. Yine de eski düzenin geri dönmesi pek az Fransızın hoş karşılayacağı bir olasılıktı. Diğer yandan demokrasi mantığının daha da zorlanması gerektiğini, zenginle fakirin arasında hâlâ, eskiden kanun önünde ayrıcalıklı olanlarla olmayanlar arasında olduğu kadar büyük bir fark olduğunu ve Parisli radikallerin olaylarda daha fazla söz sahibi olması gerektiğini öne sürenler de vardı. Bu durum, devrimden fayda sağlayanlar ya da daha fazla kan dökülmesini istemeyenler için restorasyon korkuları kadar endişe vericiydi. Sağdan ve soldan sıkıştırılan direktuvar (yeni rejime bu isim verilmişti), izlediği (zikzaklı) *via media*¹ siyasetini kabul edilemez bulan düşmanlar edinmesine rağmen iyi bir durumda sayılabilirdi. Direktuvar, bir grup politikacı, askerlerle birlikte entrika çevirip 1799 yılında yeni bir rejim kuran bir *coup d'état*² yapınca içeriden yıkıldı.

Pek çok araştırmacıya göre, Estates General'in toplanmasından on yıl sonra, Fransa en azından ortaçağla bağıını tamamen koparmıştı. Bu kopuş hukuk alanında çok hızlı oldu. Altında yatan neredeyse bütün reformlar, en azından prensipte 1789'da kanunlaştırılmıştı. Feodalizmin, yasal ayrıcalıkların ve teokratik mutlakiyetin resmen kaldırılması ve toplumun bireyci ve laik temeller üzerinde inşa edilmesi "89 prensipleri"nin özüyü ve ardından da 1791 anayasasının girişi olan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi geldi. Kanun önünde eşitlik, bireysel hakların yasalarla güvence altına alınması, kilise ve devletin ayrılması, dini konulardaki fikir ayrılıklarına gösterilen hoşgörü bu prensiplerin dışavurumlarıydı. Halk egemenliğinin, koyduğu kanunlarla hiçbir bölgeye ya da gruba ayrıcalık vermeyen, birlikte hareket eden Millet Meclisi aracılığıyla uygulanması bu prensiplerin altında yatan hukuk sisteminin temeliydi. Hem eski kralın idare etmeyi başaramadığı mali fırtınalardan (ulusal iflas ve Fransız parasının çok değer kaybetmesi) çok daha şiddetlileriyle baş edebileceğini göstermiş hem de aydınlanmış despotizmin, sadece hayal edebileceği yönetimle ilgili değişikliklerini yapmıştı. Diğer Avrupalılar korkuyla izlemiş ya da

¹ Via Media (Lat.): Orta Yol. (Çev.)

² Coup d'état (Fr.): Hükümet Darbesi. (Çev.)

bu güçlü yasama motorunun Fransız yaşamının her seviyesindeki kurumları yıkıp yeniden inşa ettiğini görünce en azından çok şaşırmışlardı. Yasamanın egemenliği, aydın despotların öğrendiği üzere büyük bir reform aygıtıydı. Asalet unvanları, hukuki eşitsizlik ve Fransız işçilerinin eski birlikleri gibi, adli işkence de sona ermişti. Henüz başlamakta olan sendikacılık, işçilerin ya da işverenlerin ortak çıkarlar için kurdukları birliklerin yasaklanmasıyla daha tomurcuk halindeyken ezildi. Geçmişe bakıldığında, piyasa toplumunu gösteren işaret direkleri açıkça görülebiliyordu. Şarılman hanedanlığındaki 1 : 20 : 12 oranlarındaki birimlere dayanan eski para sistemi (*livre, sou ve denier*) yerini onluk *franc* ve *centime* sistemine bıraktı ve ayrıca eski ağırlık ve uzunluk sisteminin yarattığı kargaşa yerini daha sonradan dünyanın neredeyse tamamında kullanılacak olan metrik sisteme (teoride) bıraktı.

Böyle büyük değişiklikler, doğaları gereği bölücüdürler çünkü zihinler kanunlardan daha yavaş değişir. Feodal borçlarının kaldırılmasını büyük bir hoşgörüyle karşılayan köylüler, “feodal” sistemin bir parçası olan ve menfaat sağladıkları ortak kullanımlar kaldırılınca pek de mutlu olmadılar. Dinsel konulardaki tutuculuğu yorumlamak, zor olmasına rağmen önemliydi. Rheims’de saklanan, ortaçağdan beri Fransa krallarının kutsandığı kutsal tekne Terör Dönemi’nde yetkililer tarafından halkın önünde parçalandı, Notre Dame Katedrali’ndeki Hristiyan sunağının yerine akıl sunağı konuldu ve pek çok rahip şiddetli eziyetlere maruz kaldı. Açıkçası, bunları yapan Fransa artık geleneksel anlamda Hristiyan değildi ve teokratik monarşinin ortadan kalkmasına insanların çoğu üzülmemişti. Yine de kiliseye karşı olan tavrı devrime, başka hiçbir şeyin kazandırmadığı kadar karşıt kazandırmış, akıl ve bazı devrimcilerin yükseldiği Ulu Varlık gibi yarı ilahi kültler yıkılmış ve pek çok Fransız erkeği (ve belki de Fransız kadınlarının çoğu) Katolik Kilisesi’nin Fransa’nın hayatına yeniden resmen sokulmasına mutlu olmuştu. Kilise, papaz bölgelerinde kendiliğinden ibadete gidenler aracılığıyla *de facto* olarak hayata girmişti bile.

Devrimci değişiklikler yüzünden yaşanan bölünmeler, “89 prensipleri” gibi Fransa sınırları içinde kalamayacaktı. Bunlar diğer ülkelerde ilk başta hayranlık uyandırmış, çok fazla suçlama ve güvensizlikle karşılaşmamıştı. Kısa süre içinde, özellikle Fransız hükümetleri ilkelerini propaganda ve savaş yoluyla yaymaya başlayınca durum değişti. Fransa’daki değişim kısa sürede diğer ülkelerde ne olması gerektiği tartışmasını yarattı. Böyle bir tartışma içinde yükseldiği terminoloji ve şartları yansıtmak zorundaydı. Bu şekilde Fransa politikalarını Avrupa’ya yaydı ve bu gelişme devrimci on yıl hakkındaki ikinci önemli olgudur. Modern Avrupa Politikası bu dönemde başladı ve o günden beri sağ ve sol terimlerini kullanıyoruz. Fransız Devrimi, politik bakış açıları için mihenk taşı ya da turnusol kağıdı olarak değerlendirilebilecek şeyleri yaratınca liberaller ve muhafazakârlar (bu terimlerin

kullanılmasından yaklaşık on yıl önce olmasına rağmen) politik olarak varoldular. Bir tarafta cumhuriyetçilik, geniş bir oy kullanma hakkı, bireysel haklar, ifade özgürlüğü ve özgür yayıncılık, diğer tarafta disiplin ve haklardan çok görevlere vurgu, hiyerarşinin toplumsal işlevinin kabulü, piyasa güçlerini ahlâki değerlerle yumuşatma dileği vardı.

Bazı Fransızlar her zaman Fransız Devrimi'nin evrensel bir önemi olduğuna inanmışlardı. Aydınlanmış düşünceyi dile getirirken Fransızların sorunlarının çözülmesi için uyguladıkları reçeteyi diğer milletlerin de kabul etmesi gerektiğini savundular. Bu sadece kendini beğenmişlik değildi. Sanayi öncesi ve geleneksel Avrupa toplumlarının hâlâ pek çok ortak özelliği vardı ve hepsi Fransa'dan bir şeyler öğrenebilirdi. Fransız etkisini bu şekilde yayma çabalarını bilinçli propaganda ve misyonerlik çalışmaları destekledi. Bu gelişme Fransa'da yaşananların evrensel tarihe girdiği başka bir rotaydı.

Devrim evrensel olduğu için benzersiz önemi sadece hayranlarına ve destekçilerine ait bir fikir değildi. Kendini düşünen bir güç olarak Avrupa muhafazakârlığının köklerinde de yatıyordu. 1789 yılından çok önce de modern muhafazakâr düşüncenin bütününe oluşturan öğelerden pek çoğunun, aydınlanma despotizminin reformcu tedbirleri, ruhban sınıfının nüfuzunu kaybetmesi ve “gelişmiş” fikirlerin etkisi, romantizmin kalbinde yatan, moda ve bilinçli bir biçimde akılcı duygusal tepki gibi fenomenlerde yattığı doğrudur. Bu kuvvetler özellikle Almanya'da yaygındı ama muhafazakâr, devrim karşıtı tartışmanın ilk ve pek çok yönden en büyük ifadesi İngiltere'de görüldü. Bu ifade Edmund Burke'ün 1790 yılında basılan *Fransız İhtilali Üzerine Düşünceler* isimli eseri idi. Amerikalı sömürgecilerin haklarının savunucusu olarak oynadığı rolden de kolayca anlaşılabileceği gibi bu kitap ayrıcalıkların akılsızca savunmasını yapmaktan oldukça uzaktı. Kitapta, muhafazakâr tutum kendini kurumların kanuna uygun bir şekilde savunulmasından kurtarıyor ve kendini toplumun istek, akıl ve ahlâki düzenlemenin yaratımı olduğu teorisiyle ifade ediyordu. Devrim ise tam tersine aklın, kuru akılcılığın ve en kötü günah olan gururun ifadesi olarak suçlanıyordu.

Devrim'in Avrupa siyasetine getirdiği yeni kutuplaşma, yeni bir devrim düşüncesinin önemini artırdı ve bunun da önemli sonuçları olacaktı. Siyasi devrimin, devam eden düzende şartların getirdiği bir kırılma olduğu düşüncesi yerini devrimin dokunulmadık hiçbir kurum bırakmayan ve prensipte sınırsız, belki de aile ve mülk gibi temel kurumları yıkmaya eğilimli radikal ve kapsamlı bir ayaklanma olduğu düşüncesine bıraktı. İnsanlar bu beklentiyle cesaretlenmelerine ya da cesaretlerinin kırılmasına göre devrimin evrensel bir olgunun tezahürü olarak ortaya çıktığı her yerde ona yakınlık duyular ya da karşı çıktılar. Hatta 19. yüzyılda devrimin evrensel, daimi bir güç olduğundan bahsettiler. Bu fikir henüz kesinlikle ölmemiş

olan ideolojik politika formunun uç bir ifadesiydi. Kabaca söyleyecek olursak bütün isyancı ve yıkıcı hareketlerin, prensipte, vakaların özel şartlarına bakmadan onaylanması ya da suçlanması gerektiğini hissedendenler vardı. Bu mitoloji pek çok dert yarattı ama önce Avrupa sonra da Avrupa'nın dönüştürdüğü dünya, daha önceki kuşakların dinsel sınıfların saçmalıklarıyla yaşamak zorunda oldukları gibi, buna duygusal tepki verenlerle yaşamak zorunda kaldı. Kurtuluşunda, maalesef hâlâ Fransız Devrimi'nin etkisi olduğunun kanıtıydı.

Fransız Devrimi'nin “başlangıcı” olarak pek çok tarih seçilebilir; “bitişi” için belirli bir tarih seçmek anlamsız olur. Yine de 1799 yılı bu süreçteki önemli bir noktalama işaretiydi. Direktuvary deviren *coup d'état*, 1814 yılına kadar sürecek ve Avrupa düzenini ters yüz edecek olan diktatörlüğün ilan eden bir adamı yönetime getirdi. Bu adam, bir zamanlar cumhuriyetin generali olan ama artık yeni rejimin ilk konsülü ve kısa süre sonra da Fransa'nın ilk imparatoru olacak olan Napolyon Bonaparte'tı. Çağındaki pek çok önde gelen figür gibi iktidara geldiğinde çok gençti. Bir asker olarak olağanüstü bir zekâyâ sahipti ve merhametsizliğini göstermişti bile. Zekice bir politik anlam taşıyan ve kazanmak için isyancı bir tavır sergilediği zaferlerine parlak bir şöhrat getirmişti. Pek çok açıdan 18. yüzyıl “maceraperest” tipinin çok iyi bir örneği idi. 1799 yılında büyük bir itibarı ve popüleritesi vardı. Politikacıları bir kenara itip yetkileri eline geçirdiği zaman politikacılar hariç kimse pek üzülmemişti. Avusturyalıları (tekrar Fransa'yla savaşa girmişlerdi) yenip Fransa için (daha önce de yaptığı gibi) zaferle sonuçlanan bir barış anlaşması yapınca kendini temize çıkardı. Bu zafer devrime karşı tehditleri ortadan kaldırdı. Bonaparte'ın devrimin ilkelerine olan bağlılığından kimse şüphe etmedi. Bu ilkeleri pekiştirmesi en olumlu başarısıydı.

Napolyon (imparatorluğunu ilan ettiği 1804 yılından sonra ona resmen bu isim verildi) Fransa'da monarşiyi yeniden kurmasına rağmen bu hiçbir anlamda bir restorasyon değildi. Sürgüne gönderilmiş Bourbon ailesine, bir uzlaşma olamayacağını gösterecek kadar hakaret etti. İmparatorluğunun onaylanması için halk oylaması yapmak istedi ve bunu başardı. Yönetimi, Fransızların lehte oy verdiği bir monarşiydi. Halk egemenliğine, yani devrime dayanıyordu. Konsil'ün başlatmış olduğu devrimi pekiştirmeye devam etti. 1790'ların bütün önemli yapısal reformları sağlamlaştırdı ya da en azından bunlara dokunulmadı. Kilise arazilerine el konulmasının ardından gelen arazi satışlarından kimse rahatsız olmadı, eski korporasyonlar yeniden canlanmadı, kanun önünde eşitlik ilkesini kimse sorgulamadı. Hatta her dairenin başına Terör Dönemi'ndeki olağanüstü hükümet temsilcilerine benzer bir yönetici, yüksek yetkili bir memur atanarak daha ileri adımlar atıldı (pek çok eski devrimci yüksek yetkili memur oldu). Yönetim yapısının daha da merkezileştirilmesi, doğal olarak, aydınlanmış despotlar tarafından da onaylandı. Yönetimin işletilmesinde devrim ilkelerinin pratikte sık sık ihlal edildiği doğrudur.

Napolyon'da, 1793'den sonra yönetime gelen öncelleri gibi cezalandırıcı bir sansürle basını kontrol altında tuttu, insanları mahkemeye bile çıkartmadan hapse attı ve suçlarını itiraf etmeye yetecek kadar insan hakkı verdi. Konsillüğün ve imparatorun altında temsilciler vardı ama sözlerine pek kulak asılmıyordu. Yine de Napolyon'un, Fransa'da Kilise'ye yapılanları yasal olarak kabul ederek Katolikleri rejimle barıştırdığı bir anlaşmayı Papayla imzalaması gibi akıllıca bir hareketi istemiş olan Fransızlar bu durumdan şikayetçi görünmüyordu.

Sonuçta bu durum devrimin pekişmesini ve ülke içinde sağlam bir yönetimin, ülke dışında ise askeri ve diplomatik kuvvet kazanılmasını sağladı. Bunların ikisi de Napolyon'un büyük askeri denemeleri yüzünden gücünü kaybetti. Bu denemeler bir süreliğine Fransa'ya Avrupa'da bir üstünlük sağladı. Fransız orduları doğuda Moskova batıda Portekiz yolunda savaştılar ve Atlantik'le Corunna'dan Stettin'e uzanan kuzey sahil şeridi boyunca garnizonlar kurdular. Yine de bunun bedeli ağırdı. İşgal edilen ülkelerin insafsızca sömürülmeleri bile Fransa'nın, bu hegemonyayı Napolyon'un kibirli gücü karşısında harekete geçip koalisyon kuran Avrupa ülkeleri karşısında devam ettirmesini sağlayamadı. 1812'de Rusya'yı istila ettiğinde ve önderlik ettiği en büyük ordu karların ortasında darmadağın olduğunda, düşmanları birbirleriyle kavga etmediği takdirde sonu gelmişti. Bu sefer kavga etmediler. Napolyon 1792'den beri, kısa bir süre hariç, savaş halinde olduğu (ondan önce de Devrimle birlikte Fransa'nın savaşa girdiği) Britanya'yı suçladı. Bunun bir önemi vardı; İngiltere-Fransa savaşı yüzyıllık rekabetteki en son ve en önemli tur olmanın yanı sıra meşruti monarşiyle askeri diktatörlüğün savaşıydı. 1798'deki Ebu Hur ve 1805'deki Trafalgar deniz zaferleriyle Napolyon'u Avrupa'ya hapseden İngiliz Kraliyet Donanması, ilerlemeye hazır olduklarında müttefiklerini finanse eden Britanya parası ve 1809'dan başlayarak Fransa'nın kaynaklarını kesen ve diğer Avrupalılara ümit veren İber Yarımadası'ndaki Britanya ordusuydu.

1814 yılı başlarken Napolyon sadece Fransa'yı savunabilecek durumdaydı. Bunu başarıyla yapmasına rağmen elindeki kaynakları doğuda Rusya, Prusya ve Avusturya ordularıyla ve güneybatıdaki Britanya saldırılarıyla baş etmeye yetecek durumda değildi. Sonunda generalleri ve bakanları Napolyon'u bir kenara çekip, Bourbon'ların geri dönüşü anlamına gelen barışı, halktan fazla tepki gelmeden sağlamayı başarsalar da 1789'dan önceki yıllara dönülecek kadar önemli gelişmeler olmadı. Papayla yapılan anlaşma bozulmadı, bakanlık sistemi kanun önündeki eşitlik temsilciler sistemi değişmedi. Aslında devrim, Fransa'daki yerleşmiş sistemin bir parçası haline gelmişti. Napolyon zamanı, toplumsal barışı ve bunun için gerekli kurumları sağlamıştı. Devrimden geriye onun onayladıklarından başka bir şey kalmamıştı.

Bu gelişmeler, onu geleneksel krallardan farklı, hatta en modern kral durumuna getiriyordu ve aslında politikalarında çoğunlukla yeniliğe güvenmeyip çok muhafazakârdı. Sonuçta hem oy olarak biçimsel anlamda hem de ordularını savaş alanında tutmak için ihtiyaç duyduğu halkın iyi niyetini kazanma anlamında gücünü halktan alan demokratik bir despottu. Bu anlamda 20. yüzyıl liderlerine XIV. Louis'den daha yakındı. Fransa'nın uluslararası gücünü daha önce olmadığı kadar yüksek bir seviyeye çıkartma konusunda itibarı bu kralla paylaşmış ve bu sayede ikisi de yurttaşlarının hayranlığını kazanmıştı. Yine de çok önemli bir fark vardı: Napolyon, XIV. Louis'den farklı olarak Avrupa'yı tahakkümü altına aldı ve ayrıca devrim gerçekleştiği için hegemonyası, ulusal bir üstünlükten daha fazlası anlamındaydı. Bir kurtarıcı ve önemli bir Avrupalı olarak değerlendirilmesi gereken Napolyon daha sonraki bir efsanenin yaratıcısıydı. 1800 ve 1814 yılları arasında Avrupa üzerindeki en belirgin etkisi, megalomani ve kişisel kibrinin sonucunda Avrupa'nın her köşesinde döktüğü kan ve yarattığı kargaşaydı. Ayrıca bazılarının

kasıtlı bazılarının ise kasıtsız önemli yan etkileri de oldu. Bunların hepsi, Fransız Devrimi ilkelerinin daha fazla yayılmasını ve etkisinin artmasını sağladı.

En önemli görünümü harita üzerindeydi. Avrupa'nın 1789'daki yamalı yorgana benzeyen devlet sistemi, Napolyon iktidara gelmeden önce, İtalya, İsviçre ve Hollanda Krallığı'ndaki Fransız orduları uydu devletler yarattığında devrimsel bir değişikliğe uğramıştı. Ama bu devletler Fransız desteği çekilince hayatta kalamadılar ve Konsil, Avrupa'nın bazı bölgelerinde kalıcı sonuçlar sağlayacak yeni bir organizasyon kurana kadar Fransız hegemonyası tekrar sağlanamadı.

Bu değişikliklerden en önemlileri politik yapısı köklü değişikliklere uğrayan ve bütün ortaçağ kurumlarını ortadan kaldıran Batı Almanya'da yaşandı. Ren Nehri'nin sol kıyısındaki Alman toprakları 1801 ve 1814 arasındaki dönemde Fransa'ya bağlandı ve tarihsel Alman yönetimlerinin parçalandığı dönem başladı. Nehrin öte yakasında Fransa, kiliseye bağlı devletleri laikleştiren, neredeyse tüm bağımsız şehirleri ortadan kaldıran, Prusya, Hanover, Bavyera, Baden'e başka bölgelerdeki kayıplarına karşılık toprak veren ve eski bağımsız imparatorluk soyluluğunu kaldıran yeni bir düzen kurdu. Pratikteki etkisi Almanya'daki Katolik ve Habsburg etkisini ortadan kaldırırken daha büyük prenslik devletlerinin (özellikle Prusya'nın) etkisini kuvvetlendirmek oldu. Bu değişiklikleri hesaba katan Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yapısı da değişti. Kutsal Roma İmparatorluğu, Avusturya'nın başka bir yenilgisinin Almanya'da daha fazla değişikliğe ve ortadan kalkmasına neden olduğu 1806 yılına kadar yeni yapısıyla varlığını sürdürdü. Almanya'nın, Osmanlı döneminden beri sahip olduğu politik uyumu sağlayan kurumsal yapı da sona erdi. Prusya ve Avusturya'nın gücüne eşit üçüncü bir kuvvet olan Ren Konfederasyonu kuruldu. Bu konfederasyon büyük bir yıkım yaratarak Fransa'nın ulusal çıkarlarını başarıyla savundu. Ren bölgesinde oluşturulacak ve Ren'in öte yakasında, Almanya'daki çıkar çatışmalarını takip edebilecekleri bir sınır Richelieu ve XIV. Louis'nin çok hoşuna giderdi. Bunun başka bir yönü daha vardı; eski yapı, ne de olsa, Almanya'nın güçlenmesine engel olmuştu. Sonunda müttefikler Napolyon sonrası Avrupa'yı kurmaya geldiklerinde Alman Konfederasyonu'nun kurulmasını da sağladılar. Prusya ve Avusturya, toprakları Almanya içinde kaldığı için bu konfederasyonun üyesi oldular ama eski birleşik konumlarına geri dönmediler. 1789 yılındaki farklı düzen prensipleri olan üç yüzden fazla politik birim 1815 yılına gelindiğinde otuz sekiz devlete düşmüştü.

İtalya'daki yeni düzenleme daha az etkileyici oldu ve sonucu da daha az devrimciydi. Napolyon sistemi yarımada'nın kuzeyinde ve güneyinde görünüşte bağımsız iki büyük birim yaratırken, yarımada'nın büyük bir bölümü (Papalığa bağlı devletler de dahil) resmen Fransa'yla birleşmişti ve bölgeler biçiminde organize olmuştu. Bunların hiçbirisi 1815'den sonra ayakta kalamadı ama eski rejim de tamamen

geri gelmedi. Özellikle, antik Cenova ve Venedik, direktuar ordularının kendilerini gönderdiği mezarlarda kaldılar. Cenova, Sardunya, Venedik ise Avusturya gibi daha büyük devletler tarafından zapt edildiler. Avrupa'nın başka bir yerinde, Napolyon'un en güçlü olduğu dönemde Fransa'nın sınırları kuzeyde Pireneler'den Danimarka'ya, güneyde Katalunya'dan neredeyse hiçbir engelle karşılaşmadan Roma ve Napoli arasındaki sınıra kadar uzanan büyük bir bölgeyi kapsıyordu. Sonradan Yugoslavya olacak bölgenin bu bölgeyle bağlantısı yoktu. İtalya'nın, bazılarını Napolyon'un kendi ailesindeki kişilerin yönettiği uydu devletler ve çeşitli derecelerde bağımsızlığa sahip tebaalar arasında kalan bölümüyle İsviçre ve Almanya'nın Elbe'nin batısındaki bölümü vardı. Doğuda ayrı bir yerde, önceden Rusya bölgesi olan bir başka uydu Varşova "dükalığı"ydı.

Bu ülkelerin çoğunda uygulanan benzer yönetim biçimleri ve kurumlar büyük bir deneyim sağladı. Bu deneyim, tabii ki devrim ilkelerini içinde barındıran kurumlar ve fikirlerdi. Polonya deneyimi dışında Elbe'nin ötesine pek geçemediler ve böylelikle Fransız Devrimi, Doğu ve Batı Avrupa'nın farklılaşmasına neden olan önemli biçimlendirici etkilerden biri oldu. Fransız İmparatorluğu içindeki Almanlar, İtalyanlar, İliyalılar¹, Belçikalılar ve Hollandalılar Napolyon kanunlarıyla yönetiliyordu. Bunun nedeni Napolyon'un kendi inisiyatifi ve ısrarıydı ama kanunları, pek çok Fransız'ın 1789'da istediği ama 1790'lardaki sorunlar yüzünden bu istekleri gerçekleştirememiş olan devrimci meclis üyeleri yapmıştı. Bu kanunlarla bütün Avrupa'ya yayılan aile, mülk, birey ve kamuoyu gücü gibi kavramlar ortaya çıktı. Yerel, geleneksel, Roma ve kilise yasalarını bazen değiştirdiler bazen de bu yasalara eklemeler yaptılar. Aynı biçimde imparatorluğun bölgesel sistemini ortak bir yönetim biçimine zorladı, Fransız ordularında yer almak ortak bir disiplini ve askeri düzenlemeyi getirdi ve ondalık sisteme dayanan Fransız ağırlık ölçüleri pek çok yerel ölçünün yerini aldı. Bu tür yenilikler diğer ülkelerdeki modernleşme yanlılarına ilham vererek ve örnek olarak Fransız kontrolündeki bölgelerin dışına da yayıldı. Bu modeller kolaylıkla özümsemiye çünkü Fransız yetkilileri ve teknisyenleri uydu devletlerin çoğunda görev aldılar ve Fransız olmayan pek çok kişi de Napolyon'un hizmetinde çalıştı.

Bu değişikliklerin tam anlamıyla etkilerini göstermeleri biraz zaman aldı ama çok kapsamlı ve devrimci değişikliklerdi. Hiçbir şekilde kesin liberal bir değişim değildi. İnsan Hakları Fransız ordularının üç renkli bayrağını izlerken, Napolyon'un gizli polisi, levazım subayları ve vergi memurları da peşinden gidiyordu. Napolyon'un etkisinden kaynaklanan daha incelikli bir devrim, yarattığı tepki ve direnişte yatıyordu. Fransızlar devrimci ilkeleri yayarken kendi arkalarını korumak için çoğunlukla bir sopayı da bekletiyorlardı. Devrimin kalbinde halk egemenliği yatıyor-

1 İliyalılar: Eski Dalmaçya ve Arnavutluk halkı. (Çev.)

du ve ulusalcılık idealiyle yakından bağlantılıydı. Fransız ilkeleri insanların kendi kendilerini yönetmeleri gerektiğini söylüyordu ve bunu yapmak için gerekli birim ulustu: Devrimciler bu nedenle “tek ve bölünmez” cumhuriyetlerini ilan etmişlerdi. Ulusalcılığın bazı yabancı hayranları bu ilkeyi kendi ülkelerine de uyguladılar; açıkçası, İtalyanlar ve Almanlar ulusal devletlerinde yaşamıyorlardı ve belki de yaşamalıydılar. Ama bu sadece paranın bir yüzüydü. Fransız Avrupası, Fransa’nın çıkarlarına uygun bir şekilde yürütülüyordu ve bu nedenle diğer Avrupalıların ulusal haklarını reddediyordu. Tarımlarının ve ticaretlerinin Fransa’nın ekonomik politikası için kurban edildiğini gördüler, Fransız ordularında yer almak ya da Napolyon Fransa’sının (işbirlikçi) yöneticileri ve valilerini kabul etmek zorunda olduklarını anladılar. Devrimin ilkelerini kabul edenler bile sıkıntı çekerken, bu ilkeleri reddedenlerin ulusal direnişi düşünmemeleri şaşırtıcı olurdu. Avrupa’daki milliyetçiliğe ve ulusal yönetimlere ve uygulamaya çekinilmesine rağmen Napolyon döneminde geniş ölçüde yaygınlaştı. Almanlar kendilerini Westphaliyalı ya da Bavyeralıdan çok Alman olarak, İtalyanlar Romalı ya da Milanoludan çok İtalyan olarak görmeye başladılar çünkü Fransa’ya karşı ortak çıkarları vardı. İspanya ve Rusya’da yurtsever direnişin, devrime karşı direnişle tanımlanması hemen hemen tamamlanmıştı.

Sonuçta, Napolyon’un kurmayı umduğu hanedanlığın ve kurduğu imparatorluğun geçici olduğu ortaya çıkmasına rağmen yaptığı işler çok önemliydi. Devrim, Fransa’da olduğu gibi diğer ülkelerdeki enerji kaynaklarının kilidini açtı ve ondan sonra bu kaynaklar bir daha hiç kapatılmadı. Napolyon, devrimin mirasından en üst seviyede faydalandı ve istese de istemese de bu onun en büyük başarısı oldu.

1814’de kayıtsız şartsız tahttan inmesi, öyküsünün bittiği anlamına gelmiyordu. İmparator, aradan bir yıl bile geçmeden sürgünde olduğu Elbe adasından Fransa’ya döndü ve yeniden kurulmuş olan Bourbon yönetimini bir çırpıda devirdi. Müttefikleri geçmişte kendilerini çok fazla korkutan Napolyon’u devirmek istediler. Napolyon’un, kendisine karşı birleşecek güçlere engel olma denemesi 18 Haziran 1815’de yenilenmiş Fransız İmparatorluğu ordusu Waterloo savaşında Anglobelçika ve Prusya orduları karşısında yenilince sona erdi. Savaşı kazananlar onu binlerce mil uzağa, Güney Atlantik’teki St. Helena’ya gönderdiler ve Napolyon 1821 yılında burada öldü. Saldığı korku, Devrimin başından itibaren yaklaşık çeyrek yüzyıldır Avrupa’da sürmekte olan savaş tehlikesinden kaçınacak bir barış yapma kararlılığını sağladı. Böylelikle Napolyon, sadece kendi yaptığı değişikliklerle değil, önderlik ettiği Fransa’nın saldırdığı korkuyla da Avrupa haritasını biçimlendirdi.

Politik Değişim: Yeni Bir Avrupa

Muhafazakâr devlet adamları 1815’de ne ummuş olurlarsa olsunlar, rahatsız ve çalkantılı bir dönem başlamıştı bile. Sonraki altmış yılda Avrupa haritasında gerçekleşen değişikliklere bakıldığında bu durum kolayca görülebilir. 1871 yılında birleşmiş Almanya da büyük kuvvetler arasında yerini alınca, Avrupa’nın Adriyatik’ten Baltık Denizi’ne uzanan şeridinin batısında kalan bölümü, birkaç ufak devletlerin reddetmesine rağmen ulus ilkesine dayalı olduğunu iddia eden devletler halinde şekillenmişti. Bu şeridin doğusunda bile uluslarıyla tanımlanan devletler vardı. 1914 yılına gelindiğinde milliyetçiliğin zaferi daha da gelişecekti ve Balkanların büyük bir bölümü de ulus-devletler olarak düzenlenecekti.

Yeni bir tür politikanın tezahürlerinden biri olan milliyetçiliğin kökleri çok eskiye, Büyük Britanya’daki bazı örneklerle ve eski dönemlerdeki bazı ufak Avrupa devletlerine dayanıyordu. Yine de büyük zafer 1815’den sonra yeni politikanın bir parçası olduğunda geldi. Bu politikanın özünde halkın çıkarını yöneticilerin ya da ayrıcalıklı kişilerin çıkarından üstün tutan yeni bir düşünce biçiminin kabulü yatıyordu. Ayrıca halkın çıkarını tanımlama ve koruma mücadelesinin yasal bir hak olduğunu varsayıyordu. Böyle bir mücadelenin özel alanlara ve kurumlara ihtiyaç duyduğu düşünülüyordu. Eski yasal ve saraya dayanan biçimler politik sorunlara çözüm bulabilmek için yeterli gelmiyordu.

Kamusal hayatı dönüştürmek için kurumsal düzeni kurmak bazı ülkelerde diğerlerinden daha uzun sürdü. Bu gelişme en gelişmiş ülkelerde bile hiçbir pratikle tanımlanamaz. Yine de belirli ilkelerin kabul edilmesi ve geliştirilmesiyle ilişkilendirme eğilimi yaygındı. Milliyetçilik eski ilkelere –örneğin hanedancılığa– en fazla karşı çıkan ilkelere biriydi. 19. yüzyılda, “tarihsel” olarak tanımlanan ulusların çıkarlarının yönetimler tarafından korunup geliştirilmesi Avrupa’nın siyasi teziydi. Bu durum, doğal olarak, hangi ulusların tarihsel olduğu, çıkarlarının nasıl tanımlanması gerektiği ve devlet adamlarının kararlarında ne ölçüde etkili olabilecekleri ya da olmaları gerektiği konularında sert ve uzun süreli anlaşmazlıklara neden oldu.

Ayrıca milliyetçilikten başka ilkelerde vardı. Demokrasi ya da liberalizm gibi terimleri daha iyi terimler bulunamadığı ve dönemde kullanıldığı için kullanmak zorunlu olsa da bu terimler bu ilkeleri tanımlamak için yeterli değildi. Pek çok ülkede daha çok insanı (biçimsel de olsa) yönetime katabilmek için temsilci kurumları kabul etmek gibi genel bir eğilim vardı. Birey, ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde gitgide siyasi ve toplumsal yapının temeli haline geldi. Bireyin toplumsal, dinsel, mesleki ve ailesel birimlere katılması bireysel haklarından daha önemsiz bir konu haline geldi. Yine de bu durum bazı alanlarda daha fazla, bazı alanlarda ise daha az özgürlük sağladı. Devlet, 19. yüzyılda tebaasıyla olan ilişkisinde kanuni olarak daha önce hiç olmadığı kadar güçlü hale geldi ve kanun aygıtı teknik olarak daha verimli hale geldikçe tebaasına daha fazla baskı yapabilecek duruma geldi.

Fransız Devrimi bu gibi değişikliklerin gerçekleşmesinde çok büyük bir öneme sahipti ama bir örnek ve mitoloji kaynağı olarak devam eden etkisi de en az bunun kadar önemliydi. Devrimden kaynaklanan bütün ümitler ve korkular 1815 yılında bitmiş olmasına rağmen, Avrupa çapında henüz etkisi hissedilmemişti. Fransa'da ortadan kaldırılmış olan kurumlar diğer pek çok ülkede eleştiri ve yıkıma neden oldu. Ekonomik ve toplumsal değişimin diğer kuvvetleri iş başında olduğu için bu kurumlar daha kırılğan durumdaydı. Bu durum devrimci fikirlere ve geleneklere yeni olanaklar sağladı. Bütün Avrupa'ya yayılmış olan, sonu iyi ya da kötü bitecek olsun potansiyel bir devrim fikri vardı. Bu fikir mevcut düzenin destekçilerini de muhtemel yıkıcılarını da politik konuları şiddetlendirmek, 1789 prensiplerine, milliyetçilik ve liberalizme uydurmak konusunda cesaretlendirdi. Bu fikirler Avrupa tarihine 1870'e kadar egemen oldu ve politikasının dinamiklerini belirledi. Taraftarlarının istediği her şeyi elde etmediler. Pratiğe geçirilmelerinin pek çok koşulu vardı, sık sık birbirlerinin yoluna çıkarak birbirlerini engellediler ve çok sayıda rakipleri oldu. Deneyleri, patlamaları ve keşifleri dünyanın geri kalanını değiştiren Avrupa'nın, 19. yüzyıldaki zengin ve çalkantılı tarihinde, yol göstericiler olarak hâlâ yer almaktadırlar.

Bu etkiler, 19. yüzyıl uluslararası düzeninin kuruluş belgesini, Fransız savaşları dönemini kapatan 1815 Viyana Antlaşması'nı biçimlendiren görüşmelerde de görülür. Antlaşmanın ana amacı bu etkilerin tekrar ortaya çıkmasını önlemektir. Antlaşmayı hazırlayanlar, muhafazakâr Avrupa'nın ideolojik çekirdeği olan ve Fransa'nın ileriki bir dönemde gerçekleştirebilecek saldırısına karşı bölgesel düzenlemeler getiren yasallaştırma ilkesini kullanarak Fransa'yı engellemek ve bir devrimden kaçınmak istediler. Bu bölgesel düzenlemeler dahilinde Prusya'ya Ren bölgesinde geniş bölgeler verildi. Kuzeyde Hollanda kralının yönetiminde, Beçika ve Hollanda'yı yöneten yeni bir devlet kuruldu, Sardunya krallığı Cenova'ya verildi ve Avusturya, İtalya'daki eski bölgelerini geri almakla kalmayıp Venedik'i de elin-

de tutup diğer İtalyan devletlerinin düzenini sağlaması için gerekli yetkiyi aldı. Bu olayların pek çoğunda yasallık, menfaatlere boyun eğdi ama büyük devletler yine de yasallıktan bahsettiler ve (düzenlemeler tamamlanınca) başarıyla uyguladılar. Viyana Antlaşması kırk yıl boyunca anlaşmazlıkların savaş yapmadan çözüldüğü bir çerçeve oluşturdu. Kırk yılın sonunda, 1815 yılında kurulan yönetimlerin çoğu, bir kısmı sallantıya uğramış olsa da hâlâ yerindeydi.

Bunun nedeni büyük ölçüde devrim korkusuydu. Bütün büyük kıta devletlerinde restorasyon dönemi (1815 sonraki yıllara bu isim verilmişti) polis ve komplocuların dönemi oldu. Art arda gelen başarısızlıklarla gizli toplulukların çoğunun cesaretlerini kırdı. Bu gelişme kolaylıkla halledilemeyecek yıkıcı bir tehditin olmadığını gösteriyordu. Avusturya kuvvetleri Piedmont ve Napoli'deki darbe girişimlerini bastırdı, Fransız askerleri liberal bir anayasayla önü kesilen gerici İspanyol kralının yeniden güç kazanmasını sağladılar. Rus imparatorluğu askeri bir komplotan ve Polonya ayaklanmasından kurtuldu. Almanya'daki Avusturya hâkimiyeti hiçbir tehdiye uğramadı ve Habsburg monarşisi 1848'den önce hiçbir önemli tehlikeyle karşılaşmadı. Rusya'yı yedeğine almış olan, Avrupa'daki ana kuvvet Avusturya ve İtalya 1815'le 1848 yılları arasında Viyana sisteminin dayandığı iki önemli kayaydı.

Sık sık liberalizm ve milliyetçiliğin ayrılmaz bir bütün oldukları hatasına düşüldü. Bunun doğru olmadığı sonradan kanıtlandı ama 1848 yılından önce çok az sayıda insan Avrupa'yı bir devrimle değiştirmeye çalıştı. Ayrıca bunu Fransız Devrimi'nin siyasal ilkelerini –temsili yönetim, halk egemenliği, birey ve basın özgürlüğü– ve ulusal ilkelerini geliştirerek yapmaya çalıştılar. Pek çok kişi bu ikisini karıştırdı. Karıştıranların en ünlü ve takdir görenlerinden birisi de genç İtalyan Mazzini'ydı. Pek çok yurttaşının istemediği İtalyan birliğini savunarak ve gerçekleştirmek için başarısızlığa uğrayan komplolar yaparak, yüzyıldan uzun bir süre boyunca her kıtadaki milliyetçiler ve demokratlar için bir model, ilham kaynağı oldu ve radikal düşüncenin ilk idollerinden biri haline geldi. Yine de savunduğu fikirlerin çağı henüz gelmemişti.

Kutsal İttifak (üç muhafazakâr kuvvetin – Rusya, Avusturya ve Prusya'nın oluşturduğu gruba verilen isim) antlaşmasının işlemediği Ren Nehri'nin batısında, durum farklıydı; kısa bir süre içinde yasallığa karşı çıkılacaktı. Bourbon hanedanlığının 1814'de yeniden başa geldiğinde yasallık ilkesiyle bir uzlaşma olmuştu. XVIII. Louis'nin, önceli XVII. Louis'nin 1795'de bir Paris hapishanesinde ölmesinden sonra Fransa'yı, kralların yönettiği gibi yöneteceği düşünülmüştü. Aslında Bourbon taraftarlarının saklamaya çalışmasına rağmen herkesin bildiği gibi Napolyon'u yenen müttefik ordularının malzeme konvoyuyla geri gelmiş ve Napolyon döneminin politik ve askeri Fransız elitlerinin kabul edebileceği ve tahminen Fransız halkının

da katlanabileceği bir biçimde ülkeyi yönetmişti. Yeniden kurulan rejim, halka sınırlı da olsa oy hakkı veren, anayasal monarşiyi getiren bir imtiyazla düzenlenmişti. Bireylerin hakları garantiye alınmış ve devrimcilerin el koyup sattıkları yerleşimler sorgulanmamıştı. 1789'ye geri dönüş olmayacaktı.

Yine de, gelecek konusunda kuşklar vardı. Sağ ve sol arasındaki mücadele imtiyaz hakkındaki tartışmalarla başladı (bu imtiyaz kralla halk arasında bir kontrat mıydı yoksa kraliyet cömertliğinin verildiği gibi kolaylıkla geri alınabilecek olan basit bir ikramı mıydı?) ve özgürlükle devrimi sahiplenen sınıflar için kazanılan alan hakkında ilkesel sorunları artıran konularda devam etti.

Devrimin kazanımları kesinlikle tehlikedeydi. Bunu ifade etmenin bir yolu, *ancien regime*¹ döneminde Fransa yönetiminde seslerini duyurmak için mücadele edenlerin başarıya ulaşmış olduğunu söylemek olabilir. “Ayrıcalıklıların” politik ağırlığı yeniden sağlanmış ve devrimin sonuçlarından çıkar sağlayanlar, Napolyon’un dalkavukları ya da basitçe söyleyecek olursak toprak sahipleri ve iş adamlarıydı. Fransa’nın eski asilzadelerinden olsunlar ya da olmasınlar bunlar Fransa’nın yöneticileri haline geldi. Bir başka değişim, Fransız kurumlarının beraberinde getirdiği bir millet oluşturma çabasıydı. Hiçbir kişi ya da birlik Fransa ulusal yönetiminin yönettiği alanların dışında kalmayı talep edemezdi. Sonuç olarak Devrim siyasi düşüncelerde önemli değişiklikler yaptı. Fransa’nın kamu işleri görüşülürken ve tartışılırken kullanılan terimler değişti. Muhafazakâr ya da liberal olsun, sağ ve sol arasında çizgi nereye çekilirse çekilsin, politik mücadele, kralla danışman olma ayrıcalığında değil bu çizgi üzerinde veriliyordu. Bourbon Hanedanlığı’ndan gelen son kral X. Charles’ın göremediği buydu. Aptalca, *coup d’etat*² olarak değerlendirilebilecek bir hareketle kendini sınırlayan anayasal sınırları aşmayı denedi. 1830’daki “Temmuz Devrimi”yle Paris ona karşı ayaklandı ve liberal politikacılar aceleyle devrimin önderliğine gelerek cumhuriyetçileri hayal kırıklığına uğratarak Charles’ın yerine yeni bir kral getirilmesini sağladılar.

Louis Philippe, Fransız kraliyet ailesinin küçük kolu olan Orleans ailesinin başındaydı ama pek çok muhafazakârın gözünde devrim onda vücut bulmuştu. Babası, XVI. Louis’nin idamı lehine oy kullanmışken (ve idamı seyretmeye de gitmişti) yeni kral da cumhuriyetçi orduda subay olarak savaşmıştı. Üstelik köklü bir komplo olduğuna inanılan ünlü Jakoben Kulübü’nün üyesi olmuştu ve devrimin en ünlü liderlerinden bazılarını destek vermişti. Liberaller içinse aynı nedenlerden dolayı iyi bir seçimdi. Sol kanat hayal kırıklığına uğramış olmasına rağmen, Devrim’i monarşinin sağladığı istikrarla uzlaştırmıştı. On sekiz yıl boyunca başkanlık ettiği rejim kesinlikle anayasaldı ve gerekli politik özgürlükleri sağlıyordu ama zenginlerin

1 Ancien Regime (Fr.): Eski Düzen; Fransa’nın 1789 Devrimi’nden önceki düzeni. (Çev.)

2 Coup d’etat (Fr.): Hükümet darbesi. (Çev.)

çıkarlarını da koruyordu. Şehirdeki kargaşaları (fakirlik yüzünden 1830'lu yıllarda çok sayıda çıkmıştı) vakit kaybetmeden bastırdı ve bu davranışı sol tarafından sevilmemesine neden oldu. Önemli bir politikacı, taraftarlarına zenginleşmelerini söylemişti –aslında söylemek istediği oy hakkı kazanmaları için yüksek gelire sahip olmaları gerektiğiysen de bu tavsiyesi yanlış anlaşıldı ve alay konusu oldu (1830 yılında Fransa'nın nüfusu İngiltere'nin yaklaşık iki katıyken İngilizlerin ve Fransızların sadece üçte birinin ulusal temsilcilerini belirleme hakkı vardı). Yine de, teoride, Temmuz Monarşisi 1789'un devrimci ilkesi olan halk egemenliğine dayanıyordu.

Bu durum Fransa'ya, ideolojilerle bölünmüş Avrupa'da özel bir uluslararası yer sağladı. 1830'larda anayasayla yönetilen Avrupa devletleri –İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz–le doğudaki kralcı hanedanlık devletleri ve onların İtalyan, Alman uydu devletleri arasında belirgin farklar vardı. Temmuz Devrimi muhafazakâr yönetimlerin hoşuna gitmedi. Belçikalılar, 1830'da Hollandalı krallarına karşı ayaklanınca muhafazakâr yönetimler paniğe kapıldılar ama Britanya'yla Fransa Belçikalıları desteklediği ve Rusya da Polonya'daki ayaklanmayla meşgul olduğu için krala yardım edemediler. Bağımsız bir Belçika ancak 1839'da kurulabildi ve bu gelişme 1848'e kadar İspanya ve Portekiz'de Avrupa diplomasisini sıkıntıya sokan iç çalkantılar olmasına rağmen Viyana Antlaşması'yla kurulan devlet sistemindeki tek önemli değişiklikti.

Güneydoğu Avrupa'da ise değişimin hızı artıyordu. Batı Avrupa'da zirve noktasına ulaşan devrimci dönem gibi bir dönem başlıyordu. 1804 yılında zengin bir Sırp tüccar Belgrad'taki disiplinsiz Türk garnizonuna karşı başlatılan ayaklanmaya önderlik etmişti. Osmanlı yönetimi o dönemde kendi isyancı askerlerini dizginlemek ve kentlerdeki Müslümanları katleden Hristiyan köylülerini bastırmak için tüccarın yaptıklarına göz yumuyordu. Bunun imparatorluğa faturası, 1817 yılında özerk bir Sırp prensliğinin kurulması oldu. Türkler o ana kadar Besarabya'yı Rusya'ya vermiş ve Yunanistan'la Arnavutluk üzerindeki etkilerini oradaki paşalara kaptırdıklarını fark etmişlerdi bile.

Bu durum 19. yüzyıl doğu sorununun, henüz açıkça görülmemesine rağmen, başlangıcıydı: Bölünmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun parçaları kime ya da neye miras kalacaktı? Avrupa'daki güçlü devletlerin aklında yüz yıldan uzun bir süredir bu soru vardı. Balkanlar'da ve İmparatorluğun Asya'daki bölgelerinde, Osmanlı Mirası'nı bölüşme savaşları bugün de devam ediyor. Irksal, dinsel, ideolojik ve diplomatik konular yeniden birbirine girdi. Geniş Osmanlı topraklarında mantığa aykırı bir biçimde yayılmış halklar ve topluluklar vardı ve Viyana Antlaşması büyük kuvvetlerin garantisi altında olmayanları kapsamıyordu. Osmanlı yönetimine karşı 1821 yılında “Yunan” (yani Sultan'ın pek çoğu haydut ve korsan olan Ortodoks Hristiyan tebaası) “Devrimi” olarak adlandırılan ayaklanma patlayınca

Rusya muhafazakâr ilkelerini bir kenara koydu ve ayaklananları destekledi. Din ve Rusya'nın eskiden beri var olan Güneydoğu Avrupa'ya inme isteği, Kutsal İttifakın Müslüman bir hükümdarı diğerlerini desteklediği gibi desteklemesini imkânsız kıldı. Sonunda Ruslar, Sultan'la savaşa bile girdiler. 1832 yılında ortaya çıkan, sınırları başkaları tarafından belirlenen yeni Yunan krallığı diğer Balkan halklarına da ilham kaynağı oldu ve 19. yüzyıldaki doğu sorunu, 18. yüzyıldan farklı olarak yanıltıcı milliyetçilik iddialarıyla içinden çıkılmaz bir hale getirildi. Görünüş iç açıcı değildi. Yunan ayaklanmasının başlaması Türklerin İstanbul ve İzmir'de Yunanları ve hemen ardından Yunanların Mora Yarımadası'ndaki Türkleri katletmelerini tetikledi. Balkanlarda sonraki iki yüzyılda çıkan sorunların kökü daha sonradan "etnik temizlik" olarak anılacak bu tür örneklerle zehirlenmişti.

1848'de yeni bir devrimci patlama geldi. Kısaca söyleyecek olursak 1815 düzeni tamamen tehlikedeydi. 1840'lar, özellikle 1846'da büyük bir kıtlığın yaşandığı İrlanda'da ve 1847'de ticari durgunluğun şehirleri aklıktan öldürdüğü orta Avrupa ve Fransa'da, ekonomik daralma, kıtlık ve sıkıntı yıllarıydı. İşsizlik çok yaygındı. Bu durum, her yerde yeni radikal hareketlerin artmasına neden olan şiddeti doğurdu. Bir karışıklık diğerini tetikledi. Örnekler yayılıyordu ve uluslararası güvenlik sisteminin yeni ayaklanmalarla mücadele etme kapasitesini zayıflatıyordu. İlk kıvılcım şubat ayında, Louis Philippe, burjuvaların oy hakkının genişlemesine karşı verdiği mücadeleye artık destek vermeyeceklerini anlayıp tahtı bırakınca Paris'te çaktı. Yılın ortasına gelindiğinde Londra ve St. Peterburg hariç bütün önemli Avrupa başkentlerinde yönetimler süpürülüp temizlenmiş ya da savunmaya geçmişlerdi. Fransa'da Şubat Devrimi'nden sonra cumhuriyet ortaya çıkınca Avrupa'daki bütün devrimci ve politik sürgünler cesaretlendi. Otuz yıllık komploların rüyaları gerçekleştirilebilir göründü. *Grande Nation*¹ tekrar harekete geçebilirdi ve Büyük Devrimin orduları ilkelerini yaymak için bir kez daha yürüyebilirlerdi ama böyle olmadı. Fransa liberal sempatinin klasik özelliğini sergileyerek şehit düşen Polonya önünde diplomatik bir şekilde diz çöktü ama verdiği tek askeri mücadele, tartışmasız muhafazakâr bir nedenle, papanın korunmasıydı.

Bu ilk belirtiydi. 1848'in devrimcileri çok farklı durumlar yüzünden harekete geçirilmişlerdi. Hedefleri birbirinden farklıydı ve ayrı, karışık yollar izlediler. İtalya ve Orta Avrupa'nın büyük bir bölümünde, liberal olmadıkları için zulmettiklerini düşündükleri yönetimlere karşı ayaklandılar. Anayasalarda gerekli özgürlüklerin sağlanması için büyük bir istek vardı. Viyana'da böyle bir devrim gerçekleşince 1815'deki muhafazakâr anayasanın mimarı şansölye Metternich ülkeden kaçtı. Viyana'da başarıya ulaşan devrim bütün Orta Avrupa'nın felç olması ve böylelikle dağılması anlamına geliyordu. Almanlar küçük devletlerdeki *ancien regime*

1 Grande Nation (Fr.): Büyük Ulus – Fransız Ulusu. (Çev.)

desteğinde bir Avusturya müdahalesinden korkmadan devrimlerini yapmakta artık özgürdüler. Avusturya'nın hâkimiyeti altındaki bölgeler de öyleydi. İtalyanlar (Sardunya'nın hırslı ama endişeli muhafazakâr kralının önderliğinde) Lombardiya ve Venetia'daki Avusturya ordularına saldırdılar, Macarlar Budapeşte'de, Çekler ise Prag'da ayaklandılar. Bu gelişmeler işleri daha da karıştırdı. Bu devrimcilerden çoğu, meşrutiyet hanedanlık otokrasisine saldırdığı için bir süreliğine bağımsızlığa giden yol olarak görünmesine rağmen meşrutiyetten çok ulusal bağımsızlık istiyorlardı.

Eğer liberaller orta Avrupa ve İtalya'daki bütün başkentlerde meşruti hükümetler kurmayı başarabilselerdi o ana kadar kendilerine ait bir devlet yapıları olmayan ya da çok kısa süreli olan uluslar ortaya çıkacaktı. Eğer Slavlar ulusal özgürlüklerini elde edebilselerdi, önceden Alman olarak düşünülen devletler, özellikle Polonya ve Bohemya'da kendi topraklarının geniş bir bölümünü kaybedeceklerdi. Bunun anlaşılması zaman aldı. Alman liberalleri bu sorunla 1848'de birdenbire karşılaştılar ve hemen karar verip milliyetçiliği seçtiler. (İtalyanlar yüzyıl sonra Güney Tirol de hâlâ benzer bir ikileme mücadele ediyorlardı.) 1848'deki Alman devrimleri, Alman liberalleri Alman milliyetçiliğinin doğudaki Alman topraklarının muhafaza edilmesine ihtiyaç duyduğunu düşündükleri için başarısızlığa uğradı. Bu toprakları muhafaza edebilmeleri için güçlü bir Prusya'ya ihtiyaçları vardı ve Almanya'nın geleceği için Prusya'nın şartlarını kabul etmek zorundaydılar. 1848 bitmeden işlerin yoluna girdiğini gösteren başka işaretler de vardı. Avusturya ordusu İtalyanları yenmişti. Haziran ayında Paris'te, devrimi demokrasi yönünde ilerletmek isteyen bir ayaklanma çok kanlı bir şekilde bastırılmıştı. Avusturyalılar, İtalyan devrimlerinin tek kalkanı olan Sardunya ordusunu bozguna uğratmışlar ve yarımada'daki bütün hükümdarlar Avusturya baskısı ortadan kalkınca verdikleri yasal imtiyazları kaldırmaya başlamışlardı. Habsburgların üzerindeki Hırvat ve Macar baskısı devam ediyordu ama sonra Rus ordusu mütteliklerine yardıma geldi.

Liberaller 1848'i "ulusların baharı" olarak gördüler. Öyle bile olsa filizler bü-yüme imkânı bulamadı. 1849 yılının sonunda Avrupa'nın resmi yapısı, bazı ülkelerde önemli değişiklikler olmasına rağmen 1847'de olduğu gibiydi. Milliyetçilik 1848'de kesinlikle popüler bir amaçtı ama devrimci yönetimleri görevde tutacak ya da açıkça aydınlanmış bir güç olmadı. Başarısızlığı, 1815'deki devlet adamlarının ona yeterli dikkati vermeyi "ihmal ettiği" düşüncesinin yanlış olduğunu gösterir. Hiçbir ulus hazır olmadığı için 1848'den yeni ulus çıkmadı. Bunun temel nedeni, uluslar olmasına rağmen Avrupa milliyetçiliğinin kitleler için hâlâ soyut bir kavram olmasıydı. Sadece az sayıda eğitilmiş ya da yarıeğitilmiş insanlar milliyetçiliği önemsediler. Ulusal farkların, toplumsal konulara dönüştüğü yerlerde dillerinin, geleneklerinin ya da dinlerinin kendilerine ait bir kimlik verdiğini hisseden insan-

lar harekete geçtiler ama bu hareketler yeni ulusların ortaya çıkmasını sağlamadı. Galiçya'nın Rutenya köylüleri, 1847'de Habsburg yönetimi izin verince Polonyalı toprak sahiplerini mutlulukla öldürdüler. Bunu kendileri için yeterli görüp 1848'de Habsburglara bağlı kaldılar.

1848'de gerçek halk ayaklanmaları da oldu. İtalya'da çoğunlukla köylülerden çok şehirli ayaklandı. Lombardiyalı köylüler geri dönen Avusturya ordusunu sevinçle karşıladılar çünkü topraklarının sahibi olan aristokratların yaptıkları devrimde kendi yararlarına bir şey bulamadılar. Almanya'nın, toprak sahibi kırsal toplumun geleneksel yapılarının devam ettiği bazı bölgelerinde, köylüler kendilerinden öncekilerin 1789'da Fransa'da yaptıklarını yaparak sadece kişisel kinlerinden dolayı değil nefret ettikleri ve korktukları kira, borç ve hizmet belgelerini ortadan kaldırmak için toprak sahiplerinin evlerini yaktılar. Bu tarz isyanlar, Temmuz Günleri'nde Paris'teki umutsuzluk ve işsizlikten kaynaklanan ayaklanmanın burjuvaları korkuttuğu gibi şehirli liberalleri de korkuttu çünkü köylüler (kabaca söyleyecek olursak) 1789'dan beri muhafazakârdı, yönetim Parisli radikal fakirleri ezmek konusunda taşranın desteğine güveniyordu ama devrimci hareketlerde de muhafazakârlık bulunabilirdi. Alman işçi sınıfının yarattığı kargaşa zenginleri telaşlandırdı. Bunun nedeni Alman işçi liderlerinin geriye doğru bir dönüş ararken “sosyalizm”den bahsetmeleriydi. Akıllarında loncaların, çırağlığın güvenli dünyası vardı ve fabrikalardaki makinelerden, Ren'deki kayıkçıları işsiz bırakan buharlı gemilerden, sınırsız ticaretin başlamasından –kısacası piyasa toplumunun başlangıcının açıkça görülen işaretlerinden– korkuyorlardı. liberalizmin kitlelere başvurmadaki eksikliği 1848'de halk devrimiyle açığa çıktı.

1848'in toplumsal önemi siyasal içeriği kadar karışıktır ve genelleştirmek kolay değildir. Devrim, muhtemelen en çok Doğu ve Orta Avrupa'nın kırsal bölgelerinde toplumu değiştirdi. Bu bölgelerde liberal ilkelerle halk devrimi korkusu toprak sahiplerini değişime zorlamak için birlikte ilerledi. Zorunlu köylü emeği ve kölelik 1848'in sonucu olarak Rusya hariç her yerde kaldırıldı. Bu yıl içinde, altmış yıl önce Fransa'da başlayan kırsal toplum devrimi Orta Avrupa'da ve Doğu Avrupa'nın büyük bölümünde sonuca ulaştı. Almanya ve Tuna vadisindeki tarım hayatını, bireylerin çıkarına ve piyasa şartlarına bağlı bir biçimde yeniden kurmanın yolu açıldı. Feodal toplum, uygulamaları ve alışkanlıkları hâlâ belli oranda yaşamasına rağmen bütün Avrupa'da sona yaklaşmaktaydı. Yine de Fransız devrimi ilkelerinin siyasi bileşenleri ortaya çıkabilmek için beklemek zorundaydı.

Milliyetçilik sürecinde bu uzun sürmedi. Yakındoğu'daki Rus etkisi üzerine 1854'de çıkan anlaşmazlık büyük güçler arasında 1815'den beri devam eden barış sürecini sona erdirdi. Fransızların ve Britanyalıların Osmanlı Sultanı'nın müttefiki olarak Rusya'ya karşı savaştıkları Kırım Savaşı pek çok yönden önemli bir savaştı.

Savaş Baltıklar'da, Güney Rusya'da, Kırım'da oldu ve en çok ilgiyi sonuncusu çekti. Britanya ordusu rakipleri ve müttefikleri gibi cesurca savaştı ama yetersiz yönetimle ilgili düzenlemelerin sıkıntısını yaşadı. Bunun yarattığı skandal anavatanda radikal bir reform dalgasının çıkmasına neden oldu. Bu arada savaş, Britanya sıhhiye hizmetinin çok aksamasından dolayı kadınlar için yeni bir mesleğin, hemşireliğin itibarını artırdı. Florence Nightingale'in çalışmaları, saygıdeğer kadınlara kararlık çağlarda kadınlar tarafından oluşturulan din topluluklarının yaratılmasından beri en büyük iş olanaklarını sağlamıştı. Savaş, modernleşme yolunda önemli adımların atılmasını sağladı: Kuvvetli devletler arasındaki savaşlarda ilk defa buharlı gemiler ve demiryolu kullanıldı ve İstanbul'la telgraf bağlantısı kuruldu.

Bu gelişmelerden bazıları kötü sonuçlar doğurdu. Uluslararası ilişkilere olan etkilerinin anlaşılması için uzun bir zamanın geçmesi gerekiyordu. Rusya yenildi ve uzun süreden beri Osmanlı'nın gözünü korkutan kuvveti bir süreliğine dizginlendi. Yeni bir Hristiyan devleti olan Romanya'nın kurulması için adımlar atıldı ve 1862'de kuruldu. Eski Osmanlı topraklarında milliyetçilik bir kere daha galip geldi ama savaşın en önemli etkisi Kutsal İttifak'ın dağılmasıydı. Avusturya ve

Rusya arasındaki, Balkanlardaki Osmanlı mirasına ne olacağı konusundaki 18. yüzyıldan kalan çekişme, Avusturya savaş sırasında Rusya'yı Tuna prensliklerini (gelecekteki Romanya) işgal etmemesi konusunda uyarınca ve sonradan kendisi işgal edince yeniden dirildi. Bu işgal, Rusya Macar devrimini bastırarak Habsburg hanedanlığını yeniden kurmak için müdahale ettikten beş sene sonra oldu. İki güç arasındaki dostluk sona erdi. Avusturya bir daha tehlikeyle karşılaştığında, bu tehlikeyi muhafazakâr Avrupa'nın Rus polisi yanında olmadan halletmek zorunda kalacaktı.

1856'da barış sağlanınca bu tehlikenin ne kadar çabuk geleceğini çok az kişi tahmin edebildi. Avusturya on yıl içinde iki kısa ve çetin savaşla İtalya ve Almanya'daki hâkimiyetini kaybetti ve bu ülkeler yeni ulusal devletlerle birleştiler. 1848'de milliyetçilik için çabalayanların kehanetleri doğru çıkmış, milliyetçilik Habsburgların feda edilmesi pahasına hiç beklenmedik bir biçimde zafer kazanmıştı. Devrim değil ama geleneksel olarak yayılmacı monarşi devletleri olan Sardunya ve Prusya'nın ihtirasları tamamen izole olmuş Avusturya'ya doğru genişlemelerine neden olmuştu. Avusturya, Rusya'nın müttefikliğini kaybetmekle kalmadı 1852'den sonra Fransa'nın başına Napolyon adını alan bir başka imparator (ilk Napolyon'un yeğeni) geçti. Napolyon ismi korkutucuydu. Uluslararası bir yeniden yapılanma –ya da evrim– programı önerdi. III. Napolyon (ikincisi I. Napolyon'un hiç başa geçmeyen oğluydu) 1815'deki Fransa karşıtı yapılanmanın ve bu yüzden İtalya ve Fransa'da bu yapılanmayı destekleyen Avusturya etkisinin ortadan kaldırılması için uğraştı. Pek çok kraldan farklı olarak çekinmeden milliyetçilikten bahsetti ve buna inanmış gibi gözüktü. İki önemli diplomatik uzman olan Sardunya başbakanı Cavour ve Prusya başbakanı Bismarck'ın çalışmalarını silah ve diplomasiyle ilerletti.

1859 yılında Sardunya ve Fransa, Avusturya'yla savaştı. Kısa süren savaştan sonra İtalya'da Avusturya'nın elinde sadece Venedik kaldı. Cavour diğer İtalyan devletlerini Sardunya'yla birleştirmeye çalıştı ve bunun bedeli olarak Savoy bölgesini Fransa'ya bırakmak zorunda kaldı. Cavour 1861'de öldü ve hedeflerinin ne kadar büyük olduğu konusundaki tartışma hâlâ devam etmiş olsa da ardılları 1871 yılında, Savoy'un kaybını unutturan eski Sardunya Kralı altında İtalya'yı birleştirdiler. Bu yıl içinde Almanya da birleşti. Bismarck, 1864 yılında Danimarka'ya küçük bir savaş açarak Alman liberal düşüncesini Prusya amacına yönlendirdi. İki sene sonra Prusya yıldırım gibi bir savaşla Bohemya'da Avusturya'yı yendi ve böylelikle 1740 yılında II. Frederick'in başlattığı Hohenzollern-Habsburg Alman hanedanlığı düellosu sona erdi. Avusturya 1848'den başlayarak Almanya karşısında zayıfladığı için bu savaş bir zaferden çok gerçeğin belgelenmesiydi. Alman liberaller aynı yıl içinde Alman tahtını imparatora değil Prusya kralına sundular. Yine de bazı devletler liderlik ve hamilik için hâlâ Viyana'ya bakıyorlardı ve Prusya kabadayısına karşı artık yalnız başlarındaydılar. Habsburg İmparatorluğu tamamen Tunalı olmuştu ve

dış politikada güneydoğu Avrupa ve Balkanlar'la ilgilenmeye başlamıştı. Habsburg İmparatorluğu 1815'de Hollanda'dan çekilmiş, Prusya Venedik'i 1866'da İtalyanlara bırakmıştı ve şimdi de Almanya'yı kendi haline bırakıyordu. Barıştan hemen sonra Macarlar, Macar Krallığı'nın üzerinde kurulmuş Habsburg monarşisinin yarısında özerklik kazanarak, aşağılanmış monarşiye bir yenilgi tattırma fırsatını kaçırmadı. Böylelikle bu imparatorluk 1867'de hanedanlıktan fazlasının birleştirdiği ve ortak bir dış politika yürüten iki dağınık parçaya bölünmüş İkili Monarşi ya da Avusturya-Macaristan monarşisi haline geldi.

Almanya'nın birleşmesi için bir adım daha gerekiyordu. Fransa, Ren Nehri'nin karşı yakasında bir Prusya gücünün ortaya çıkmasının pek de işine gelmediğini yavaş yavaş anladı. Kendi içinde tartışmalar olan Almanya yerine önemli askeri gücü olan tek bir Almanya'yla karşı karşıyaydı. Richelieu dönemi fark edilmeden sona ermişti. Bismarck bu yeni durumun farkına vardı ve III. Napolyon'un ülke içindeki zayıflığından, uluslararası arenada yalnız kalmasından da faydalanarak Fransa'yı 1870 yılında aptalca bir savaş ilan etmesi için kışkırttı. Prusya, Almanya'yı Fransa'ya karşı "savunmada" başı çektiği ve Almanya'da birinci Napolyon'un yönetimindeki Fransız ordularının neler yaptığını hatırlayanların bazıları hâlâ hayatta olduğu için bu savaşta kazanılan zafer yeni Alman ulusu binasının son taşı oldu. Prusya ordusu Fransa'daki ikinci imparatorluğu ortadan kaldırdı (bu imparatorluk ülkedeki son monarşik rejim olacaktı) ve ortaçağdaki imparatorlukla karışmaması için İkinci Reich adı verilen Alman İmparatorluğu'nu kurdu. Pratikte, federal biçimlerle üstü örtülmüş bir Prusya egemenliği vardı ama bir Alman ulusal devleti olarak pek çok Alman liberalini tatmin etmişti. Prusya Kralı 1871 yılında birleşik Almanya'nın tahtını, XIV. Louis'nin Versay'daki sarayında dost prenslerden alınca (öncelleri 1848'de Alman liberallerden almayı reddetmişti) Alman İmparatorluğu dramatik bir şekilde kuruldu.

Bu gelişme, uluslararası ilişkilerde son elli yılda yaşanan en büyük devrimdi ve dünyada Avrupa tarihi açısından önemli sonuçları olacaktı. Almanya kara gücü olarak 17. yüzyılda Fransa'nın İspanya'nın yerini alması gibi, Fransa'nın yerini aldı. Bu gelişme Avrupa'nın uluslararası ilişkilerini, bu ilişkiler Avrupa'da güçlenen devletler tarafından belirlenene kadar, zayıflatacaktı. Almanya bunu biraz da devrimci politikalara borçluydu. 19. yüzyılın bilinçli devrimleri, Cavour, Bismarck ve kendisine rağmen III. Napolyon'un başardıkları kadar şey başaramadı. Bu dönemde devrimin verdiği ümitler ve yaydığı korku düşünüldüğünde bu başarısızlık gariptir. Devrim, Avrupa'nın kenar bölgelerinin dışındaki yerlerde çok az şey başardı ve, hatta yorgunluk belirtileri göstermeye başladı. 1848'e kadar devrim tanımını hak etmeyen entrikalar, komplolar ve *pronunciamintoları*¹ hesaba katmasak bile çok sayıda devrim olmuştu. 1848'den sonra az sayıda devrim oldu. 1863'de yeni

1 Pronunciaminto (İsp.): Bir ülkenin sivil yönetiminin silahlı güçler tarafından devrilmesi. (Çev.)

bir Polonya devrimi oldu ama bu devrim 1871'e kadar güçlü ülkelerin topraklarından çıkan tek ayaklanmaydı.

O dönemde devrim çabalarının azalması anlaşılabilir. Devrimler Fransa'nın dışında pek de fazla şey elde edememişlerdi ve Fransa'ya da hayal kırıklığıyla diktatörlük getirmişlerdi. Amaçlarından bazılarına başka yollarla ulaştılar. Cavour ve yandaşları, bir devrimcinin onaylamayacağı bir şekilde Mazzini'yi üzerek birleşik bir İtalya yarattılar ve Bismarck 1848'in pek çok Alman liberalinin ülkeyi önemli bir güç haline getirmek için yapmayı ümit ettiği şeyi yaptılar. Diğer amaçlara ekonomik gelişmeyle ulaşıldı. 19. yüzyıl Avrupa'sı yoksulluk korkularına rağmen gittikçe zenginleşiyor ve zenginliğinin büyük bir bölümünü halkına veriyordu. Kısa süreli etkenler de bunun sağlanmasına yardımcı oldu. 1848'den hemen sonra Kaliforniya'da, 1850'lerde ve 1860'larda dünya ekonomisini harekete geçirecek önemli altın kaynakları bulundu. Bu yıllarda güven arttı, işsizlik düştü ve bu durum toplumsal barış için çok önemliydi.

Devrimlerin daha seyrek olmasının bir başka temel nedeni belki de devrimi gerçekleştirmenin zor olmasıydı. Hükümetler büyük ölçüde teknik sebepler sayesinde devrimlerle uğraşmanın gitgide daha kolay yollarını buluyorlardı. 19. yüzyılda modern polis teşkilatı kuruldu. Demiryolu ve telgraf sayesinde gelişen iletişim, merkezi hükümetin uzaktaki devrimlerle mücadele etmesini kolaylaştırdı. Hepsinden önemlisi ayaklanmalara karşı giderek artan bir teknik üstünlük sağlandı. 1795 gibi erken bir dönemde Fransız yönetimi, düzenli silahlı kuvvetleri elinde tuttuğu ve kullanmaya hazır yılları olduğu müddetçe Paris'e hükmedebileceğini göstermişti. 1815'le 1848 arasındaki uzun barış döneminde pek çok Avrupa ordusu, yabancı düşmanlara karşı savaşmaktan çok iç güvenliğini sağlamak için kendi halkına karşı kullanılan bir ordu haline gelmişti. Paris'teki 1830 ve 1848 devrimlerinin başarıya ulaşmalarının sebebi silahlı kuvvetlerin önemli bir bölümünün saf değiştirmiş olmasıydı. Bu kuvvetler yönetimin tarafına geçince, 1848 Temmuz Günleri'ndeki gibi çarpışmaların (bir araştırmacı bu çarpışmalar için tarihteki en büyük köle savaşı demişti) isyancıların mağlubiyetiyle sonuçlanması kaçınılmazdı. O yıldan sonra, silahlı kuvvetlerinin kontrolünü bir savaş yenilgisi ya da tahribatı nedeniyle kaybetmemiş ve bu gücü kullanmaya kararlı bir yönetime karşı çıkan bir halk ayaklanması, hiçbir büyük Avrupa ülkesinde başarıya ulaşmadı.

1871 yılında Paris'te çıkan ayaklanma Fransız yönetimi tarafından bir hafta içinde bastırılınca ve 1793-94 Terör Dönemi'ndeki kadar insanın ölmesine neden olunca bu zorluk son derece kanlı bir şekilde kendini gösterdi. Çeşitli radikalleri ve reformcuları yanına çeken bir halk rejimi, kendine ortaçağa kadar uzanan bağimsız kentler geleneğini ve daha da önemlisi Paris mahalli idaresinin (ya da halk meclisinin) devrimci coşkunun merkezi olduğu 1793'ü çağrıştıran bir isim alarak,

başkentte kendini Paris “Komünü” olarak ilan etti. 1871 Komünü, yönetimi ele geçirebildi çünkü yönetim Almanya’nın yenilgisinden sonra başkenti, şehrin savunulmasında kullanılan silahlardan arındıramamıştı ve bu yenilgi yönetimin kendilerini hayal kırıklığına uğrattığını düşünen Parislileri öfkelenmişti. Komün kısa süren yaşamında (sadece hükümete karşı hamleye hazırlanırken birkaç hafta rahat edebilmişti) çok az şey yaptı ama çok sayıda sol görüşlü söz söyledi ve kısa süre içinde halk devriminin düzenleyicisi gözüyle bakılmaya başlandı. Bu yüzden bastırma girişimleri daha sert oldu. Hükümet geri dönen savaş esirlerini tekrar toplayınca kanlı bir sokak savaşı oldu. Düzenli ordu kuvvetleri bir kez daha işçilerin ve esnafların aceleyle kurdukları barikatları aştı.

Devrim mitini sona erdirecek bir şey olsaydı, Paris Komünü’nün şiddetli bir şekilde bastırılması bu korkuyu ve etkiyi yaratmak açısından iyi bir örnek olurdu ama olmadı. Tersine devrim miti güçlendi. Muhafazakârlar Komün deneyimini, toplum yüzeyinin altında gizlenen her an patlamaya hazır tehlikelere karşı kullanılacak bir dayanak olarak gördüler. Devrimciler 1789’dan 1848’e kadar devam eden kutsal devrimler serisine şehitlik ve kahramanlıkla dolu yeni bir sayfa eklediler ama Komün, önemi sağ ve solu çoktan etkilemiş olan yeni bir unsur sayesinde devrimci mitolojiye de yeniden hayat verdi. Bu unsur sosyalizmdi.

Bu sözcük (bağlantılı sözcük olan “sosyalist” gibi) çok sayıda farklı şeyi içermek için bulunmuştu ve neredeyse ilk çıktığı andan itibaren öyle de oldu. İki sözcük de çoğunlukla Fransa’da, 1830’larda, zenginlerin faydalandığı piyasa şartlarına ve *laissez-faire*¹ prensibine dayanan ekonomiye karşı çıkan kişileri ve kuramları tanımlamak için kullanıldı. Sosyalistlerin çoğu bu konuda fikir birliğine varabiliyordu. İyi bir toplumda, sahip olduğu servet sayesinde diğer sınıfı ezen avantajlı bir sınıf olmayacağına inanıyorlardı. Bütün sosyalistler ayrıca, sahip olduğu haklar adaletsizlik yaratan mülkün hiçbir kutsallığı olmadığı konusunda hemfikir idi. Bazıları mülkiyetin tamamen ortadan kalkmasını istiyorlardı ve bunlara komünist adı veriliyordu. “Mülkiyet hırsızlıktır” çok başarılı bir slogandı.

Bu tür düşünceler korkutucu olabilir ama pek de yeni sayılmazlardı. Eşitlikçi fikirler tarih boyunca insanları etkilemişti ve Avrupa’nın Hristiyan hükümdarları, Tanrı’yı aç olana iyi şeyler bahşederken zengini eli boş gönderdiği için öven ilahileri kullanarak zengin ve fakir arasında büyük fark olan toplumları zorlanmadan yönetmeyi başarmıştı. 19. yüzyılın başında yaşanan, yeni tarzda bir devrim fikriyle bağlantısı olan bu tür fikirlerin bir kere daha tehlikeli ve yaygın hale gelmesiydi. Diğer gelişmeler yüzünden de yeni bir düşünme biçimine ihtiyaç vardı. Bu gelişmelerden biri liberal politik reformun başarısının, kanun önünde eşitliğin ekonomik olarak iyi durumdakilere bağlı olarak içeriğini kaybetmesi ya da yoksullar ve

1 laissez-faire (Fr.): Bırakınız yapınlar; hükümetin piyasa ekonomisine müdahale etmemesi prensibi. (Çev.)

hizmetkârların bilgisizliği yüzünden doğal özelliklerinden uzaklaşması durumunda yetersiz kaldığını göstermek oldu. Bir diğeri, 18. yüzyıldaki birkaç düşünürün de gördüğü gibi en fazla sayıda insan için en iyi şeyleri üretebilecek şekilde düzenlenebilecek ya da (bu düşünörlere göre) düzenlenmesi gereken dünyadaki, akıldışı, büyük servet farklarıydı. Bazı düşünörlere ve eylemcilere, daha sonraki kuşakların sosyalist fikirler olarak göreceğı bazı talepleri Fransız Devrimi'nde zaten görmüşlerdi. Eşitlikçi fikirler, sanayileşmenin yarattığı yeni ekonomik ve toplumsal değişim döneminin neden olduğu sorunlarla mücadele etmeye başlayınca modern anlamda sosyalizme dönüşmüş oldu.

Bu değişiklikler Büyük Britanya ve aynı derecede endüstrileştirilen ilk kıta ülkesi Belçika dışında etkilerini göstermekte çok yavaş kaldığı için eşitlikçi fikirlerin anlaşılması için keskin bir zekâ gerekiyordu. Kapitalist maliye ve üretimdeki küçük yoğunlaşma başlangıçları, belki de geleneksel toplumla açıkça büyük bir farklılık gösterdikleri için dikkat çekmişti. Bunların toplumsal düzen için potansiyel uzantılarını gören ilk kişilerden biri Fransız soylusu Claude Saint Simon'du. Sosyalist düşünceye yeni ufuklar açması teknolojik ve bilimsel ilerlemenin toplum üzerindeki etkisini değerlendirmede oldu. Saint Simon teknolojik ve bilimsel ilerlemenin ekonominin planlı bir şekilde düzenlenmesini mecburi kıldığını düşünmekle kalmayıp, dış görünüşte kırsal ve aristokratik olan geleneksel yönetici sınıfların da yeni ekonomik ve entelektüel güçleri temsil eden elitlerle değiştirilmesi gerektiğini belirtmişti (aslında, talep etmişti). Bu tarz düşünceler 1830'larda daha gelişmiş bir eşitlikçiliğı savunan çok sayıda düşünöru (çoğı Fransız'dı) etkiledi ve böyle bir değişikliğı çok cazip olduğunu gösteren ahlaki ve akılcı temeller de yok değildi. Saint Simon'un doktrinleri ve değerlendirmeleri, Temmuz Günleri'nde "sosyalist" bir devrim gördüklerini düşönen 1848'in Fransız yönetici sınıflarını dehşete düşörmeye yetecek kadar çok konuşuldu. Sosyalistler kendi düşöncelerinin gerçekleşmesinin bir sonraki evresindeydiler ve bu nedenle yanlış yorumlamaların anlaşılabilir olduğunu görerek kendilerini çoğınlukla Fransız Devrimi geleneğıne sahip çıkan kişiler olarak tanımladılar.

Tarihin eklem noktası olan 1848'de, sosyalizm tarihinin en önemli belgesi olan bir kitapçık ortaya çıktı. Bu kitapçık (başka bir isimle yayımlanmış olmasına rağmen) *Komünist Manifesto* olarak bilinir. Yahudi olarak doğmuş (yine de vaftiz edilmişti) olan genç Alman Karl Marks'ın çalışması olan bu *Komünist Manifesto*'yla sosyalizmin tarih öncesinin, bilimsel sosyalizm tarihinden ayırt edilebileceğı bir noktaya varmıştır. Marks "ütopyacı sosyalizm" adını verdiği öncellerinden tamamen kopuşunu ilan etti. Ütopyacı sosyalistler adil olmadığını düşöndükleri için sanayi kapitalizmine saldırmışlardı. Marks bunu bir yan unsur olarak düşönmüştü. Marks'a göre, insanları değişimin ahlaken cazip olduğunu ikna etmek için yapılan

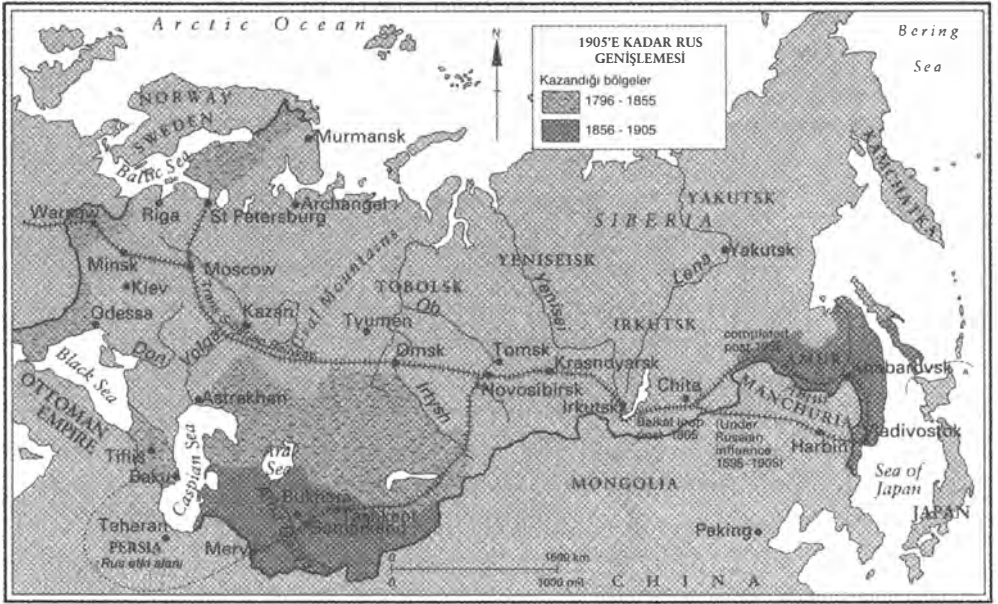
tartışmalardan hiçbir şey beklenemezdi. Her şey tarihin gittiği yöne, sanayi toplumunun yeni kurulan sanayi şehirlerinde kaçınılmaz olarak yarattığı, kendisinin sanayi proletaryası adını verdiği, köksüz ücretlilerden oluşan yeni çalışan sınıfa dayanıyordu. Bu sınıf Marks'a göre devrimci bir biçimde hareket etmekle yükümlüydü. Tarih, devrimci gücü ve zihniyeti yaratmak için onları zorluyordu. Tarih onlara devrimin tek mantıklı çıkar yol olacağı ve başarısının garanti olacağı şartları sunacaktı. Önemli olan kapitalizmin ahlaken yanlış olması değil, eskimiş ve bu nedenle tarihsel olarak hükmünün verilmiş olmasıydı. Marks her toplumun özel bir mülkiyet hakları ve sınıf ilişkileri sistemi olduğunu ve bunların toplumun siyasi düzenini biçimlendirdiğini iddia etti. Siyaset, ekonomik güçleri ifade etmek zorundaydı. Toplumun düzeni ekonomik gelişmelerin etkisiyle değiştiğinde ekonomik güçler de değişecekti ve böylelikle er ya da geç devrim, geçmişte kapitalist toplumun feodal toplumu ortadan kaldırdığı gibi kapitalist toplumu ortadan kaldıracaktı (ve Marks bunun kısa bir süre içinde olacağını düşünüyordu).

Marks hakkında söylenebilecek çok daha fazla şey var ama verdiği bu mesaj ona sonraki yirmi yılda ortaya çıkan uluslararası sosyalist hareket üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlayan çarpıcı ve cesaretlendirici bir mesajdı. Tarihin kendi yanlarında olduğu güvencesini vermesi devrimciler için önemli bir kuvvet ilacıydı. Adaletsizlik duygusundan kıskançlık dürtüsüne kadar değişen güdülerle sevk edildikleri amacın zafere ulaşmaya yazgılı olduğunu büyük bir şükran duyarak öğrendiler. Bu aslında dinsel bir inançtı. Marksizm, analitik bir araç olarak kullanabileceği entelektüel olanaklar olmasına rağmen kendini, kurumların gelişen üretim yöntemleriyle belirlendiği için insanların ihtiyaçlarına bağlı kalmak zorunda olduklarını söyleyen bir tarih görüşüne ve işçi sınıfının günahkar bir dünyada yaptıkları kutsal yolculuklarının, ihtiyacın demir kanununun işlemeyeceği adil bir toplum yaratılmasıyla sona erecek olan seçilmiş insanlar oldukları inancına dayanan popüler bir mitoloji olarak buldu. Sosyal devrimciler, sosyalist binyıla doğru kaçınılmaz olarak ilerleneceğini bilimsel olarak karşı konulamayacak bir biçimde kanıtlayan bu görüş sayesinde kendilerinden emin oldular ve devrimci aktivizme sıkı sıkı bağlı kalmayı gereksiz gördüler. Marks da kendi öğretisini sadece genele uygulayarak tarih içindeki, insanların karşı koyamayacağı ve ayrıntılı bir şekilde açıklayamayacağı değişiklikleri temizleyerek daha dikkatli bir biçimde izlemiş gibidir. Belki de pek çok öğretmen gibi öğrencilerinin hepsini tanımaması şaşırtıcı değildir: Sonradan kendisi bile Marksist olmamakla eleştirilmiştir.

Bu yeni din, işçi sınıfı örgütleri için ilham kaynağı oldu. Bazı ülkelerde sendikalar ve kooperatifler zaten vardı. İşçi sınıfının ilk uluslararası örgütü 1863'de ortaya çıktı. Marks'ın görüşlerini onaylamayan çok sayıda kişi olmasına rağmen (anarşistler de vardı) etkisi çok fazlaydı (örgütün sekreteriydi). Bu örgütün ismi

muhafazakârları korkuttu ve bazıları suçu Paris Komünü'ne attı. Hangi sebeple olursa olsun içgüdüleri doğrudu. 1848'den sonraki yıllarda olan şey, sosyalizmin devrimci geleneği liberallerin elinden alması ve (etkili olmak şöyle dursun) İngiltere dışında hâlâ pek görülmeyen sanayi işçileri sınıfının tarihsel rolüne olan inancın, devrimin yanlış olmayabileceği geleneksel düşüncesine eklenmesiydi. Siyaset hakkında Fransız Devrimi'nde gelişmiş olan düşünme biçimleri hiç de uygun olmadıkları anlaşılacak olan toplumlara geçmişti. Marks, Paris Komünü'nün sosyalizm açısından taşıdığı anlamı anlatarak ve Komün'ü destansı bir biçimde yücelterek bu dönüşümün ne kadar kolay olabileceğini gösterdi. Paris Komünü çok sayıda karışık ve birbirinden farklı kuvvetin ürünü olmasına rağmen Marks, yazdığı bir kitapçıkta Komün'ü kendi teorilerine ekledi ve eşitlikçilikten çok "bilimsel" sosyalizmle ifade etti. Üstelik Komün çok büyük bir olay olmasına rağmen Marks'ın proleter devriminin olgunlaşacağını tahmin ettiği büyük üretim merkezlerden birinde olmamıştı. Tersine büyük üretim merkezleri inatla sakindi. Aslında Komün, devrimci ve geleneksel Paris radikalizminin en son ve en önemli örneğiydi. Marks büyük bir başarısızlığa uğramasına karşın (neden olduğu baskıcı önlemler yüzünden sosyalizm de zarar görmüştü) Komün'ü sosyalist mitolojinin merkezine yerleştirdi.

Rusya, Polonya'daki toprakları hariç kıtanın diğer önemli güçlerini rahatsız eden sıkıntılara maruz kalmışa benzemiyordu. Fransız Devrimi feodalizm, Rönesans ya da reformun yaptığı gibi Batı Avrupa'yı önemli ölçüde biçimlendirirken Rusya'ya uğramadan geçip giden deneyimlerden biri olmuştu. Yönetimdeyken, Rusya'nın 1812 istilasını yaşadığı Çar I. Aleksander liberal fikirlere ilgi göstermiş ve, hatta bir anayasa hazırlamayı bile düşünmüştü ama bundan bir sonuç alamadı. Rusya kurumlarının resmen liberalleşmesi 1860'a kadar başlamadı ve o tarihten sonra bile bu liberalleşmenin kaynağı devrimci salgın değildi. liberalizmin ve devrimci ideolojilerin bu tarihten önce Rusya'yı hiç etkilemediğini söylemek doğru olmaz. Aleksander hükümdarlığı sırasında Pandora'nın fikirler kutusunun açılmasını andıran bir gelişme yaşadı ve kutunun içinden Batı Avrupa'dakilere benzer bir grup rejim eleştirmeni çıktı. Napolyon'u, Paris'e kadar takip eden ordularda görev alan bazı Rus subaylar anavatanlarıyla karşılaştırıldığında daha iyi olan bazı şeyler görmüşler ve duymuşlardı. Rusya'daki siyasi muhalefet böyle başladı. Otokrasilerde muhalefet komplo anlamına geliyordu. Bazı muhalifler Aleksander'ın 1825 yılında ölümüyle ortaya çıkan belirsizlikte bir darbe yapmayı deneyen gizli örgütlerde yer aldılar. Bu örgütlere "Dekabrist" hareket adı verildi. Bu hareket, kısa süre içinde çöktü ama politik liberalizme çok önemli bir anda saldırıp yok etmeyi amaçlayarak Rusya'nın tarihsel kaderini kötü anlamda etkileyen Çar I. Nicholas'yı korkutmaya yetti. Kısmen zor kullanarak sağladığı sakinlik sayesinde Rusya'nın kaderini Büyük Petro'dan sonra en fazla etkileyen çar oldu. Büyük bir otokrazi taraftarı olan Nicholas, diğer muhafazakâr güçler istememiş de olsa ters yönde ilerlemeye

başlamışken, Rusya'nın otokratik bürokrasisini, kültürel hayatı kontrol geleneğini ve gizli polisi onayladı. Tabii ki Rus otokrasisini Batı Avrupa monarşisinden ayıran tarihsel miras üzerine inşa edilecek daha çok şey vardı. Ayrıca halledilmesi gereken önemli sorunlar da vardı ve Nicholas'nın saltanatı bunlara bir cevap olduğu kadar eski despotizm yöntemlerinin, kullanmaya kararlı biri tarafından yeniden yaygınlaştırılması da olmuştu.

İmparatorluğun etnik, dilsel ve coğrafi farklılıkları Moskova geleneğinin başa çıkabileceğinden çok daha fazla sorun yaratmaya başladı. 1770'den sonraki kırk yıl içinde imparatorluğun nüfusu iki kat artmıştı. İçinde daima farklılıklar bulunan bu toplum çok geri kalmıştı. Az sayıdaki güçsüz ve kısa ömürlü gözüken şehirleri geniş kırsal büyümenin önemsiz parçalarıydı ve yerleşik uygarlık merkezlerinden çok daha büyük geçici karargâhlara benziyorlardı. En büyük yayılma güney ve güneydoğuya doğru oldu. Bu bölgelerdeki yeni elitlerin imparatorluk yapısına dahil edilmeleri gerekiyordu ve Ortodokslar arasındaki dini bağlar bunu yapmanın en kolay yollarından biriydi. Napolyon'la yapılan savaşın, Fransa ve bu ülkeyle ilişkili kuşkucu Aydınlanma fikirleriyle uzlaşma sağladığı gibi, Nicholas yönetiminde kurulan Rus imparatorluğunun ideolojik temelini kurulmasında da dine yeni bir önem verildi. "Resmi Milliyet" doktrin olarak dinsel, biçim olarak bürokratik olan Slavlıktı ve Rusya'da, tarihsel merkezi Moskova'da çıkan ayaklanmadan sonra kaybedilen ideolojik birliği sağlamayı amaçlıyordu.

Resmi ideolojinin önemi, bu tarihten itibaren Rusya ve Batı Avrupa arasındaki en önemli farklardan biri haline geldi. Rus yönetimleri 20. yüzyılın son on yılına kadar, birleştirici bir güç olarak ideolojiye olan inançlarını hiç kaybetmediler. Yine de bu durum, yüzyılın ortasında, uygarlaşmış sınıfların ya da daha geride kalmış halk yığınının günlük hayatlarının Doğu ve Orta Avrupa'dakinden farklı olduğu anlamına gelmiyordu. Rus entelektüelleri Rusya'nın bir Avrupa ülkesi olup olmadığını tartışmışlardır ve bu hiç de şaşırtıcı değildi. Rusya'nın kökleri uzak batıdaki ülkelerin köklerinden farklıydı; üstelik 19. yüzyılın ilk yarısında, hanedanlıkla yönetilen diğer ülkelerde hissedilen değişim olanaklarının kendi ülkesinde hissedilmesine izin vermeyen Nicholas'ın yönetiminde, kesin bir dönüş gerçekleştirilmişti. Rusya, sansür ve polisin *par excellence*¹ kullanıldığı bir ülkeydi. Bu durum uzun vadede bazı modernleşme olanaklarına kesinlikle engel olacaktı (Rus toplumunun köklerine yerleşmiş diğer engellerde aynı derecede önemliydi) ama kısa vadede çok başarılı oldu. Rusya 19. yüzyılı hiçbir devrim yaşamadan geçirdi. Polonyalılar ve Ruslar

1 Par excellence (lat.): En üst seviyede (Çev.)

geleneksel olarak birbirlerini sevmedikleri için Rus Polonya'sındaki 1830-1831 ve 1863-1864 ayaklanmalarının acımasızca bastırılması nispeten kolay oldu.

Diğer yandan aralıksız devam eden şiddet, ilkel toplumun düzensizliği ve belki de Rusya'nın normal bir politikaya dönmesine engel olan gittikçe şiddetlenen bir komplo geleneği vardı. Nicholas'a karşı olan eleştirmenler onun dönemini bir buz çağı veba bölgesi ve hapishane olarak tanımladılar ama Rusya tarihindeki, ülke içinde acımasız ve boyun eğmez despotizmin içe kapanıklığı yaşanırken uluslararası alanda önemli bir role sahip olduğu son dönem bu olmayacaktı. Bu rolün nedeni Rusya'nın önemli askeri üstünlüğüydü. Orduların ağızdan doldurmalı silahları kullandığı ve silah ilminin her ülkede eşit olduğu bir dönemde Rus ordusunun büyüklüğü belirleyici bir etkendi. 1849'un göstermiş olduğu gibi devrim karşıtı uluslararası güvenlik sistemi Rus ordusuna dayanıyordu ama Rus dış politikasının başka başarıları da oldu. Orta Asya hanlıkları ve Çin sürekli baskı altında tutuldu. Amur Nehri'nin sol kıyısı Ruslaştırıldı ve 1860'da Vladivostok kuruldu. İran'dan önemli imtiyazlar alındı ve Rusya 19. yüzyılda Gürcistan'ı ve Ermenistan'ın bir bölümünü topraklarına kattı. 1840'lara kadar Alaska'da istihkâmları ve Kuzey California'da yerleşimleri olan Rusya, Kuzey Amerika'daki genişlemeyi devam ettirmek için bir süre çaba harcadı.

Yine de Rus dış politikası en önemli çabayı güneybatıdaki Osmanlı Avrupa'sına yönelmek için gösterdi. 1806-1812 arasındaki ve 1828'deki savaşlar, Rus sınırının Besarabya'yı aşp Prut Nehri'ne ve Tuna Nehri'nin ağızına kadar genişlemesini sağladı. O tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının paylaşımının, 18. yüzyılda Polonya'nın paylaşımı gibi 19. yüzyıl diplomasisinin merkezine oturacağı anlaşıldı ama önemli bir fark vardı: bu sefer daha fazla güçlü ülkenin bu paylaşımında çıkarı söz konusuydu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası arasında yaygın olan milliyetçi hisler, üstünde anlaşılabilir bir çözümü zorlaştırıyordu. Çözüm bulmak kolay olmayınca Osmanlı İmparatorluğu tahmin edilenden daha uzun bir süre yaşadı ve devlet adamları günümüzde hâlâ doğu sorunuyla uğraşmaktalar.

Bu etkenler Kırım Savaşı'nın çıkmasına yol açtı ve Rusya'nın, Tuna'nın alt kısmındaki Osmanlı bölgelerini işgaliyle savaş başladı. Savaş, Rusya'nın iç işlerinde başka bir ülkenin iç işlerinde olduğundan daha önemli oldu. 1815 restorasyonun yarattığı askeri devin tartışmasız üstünlüğünün sona ermiş olduğunu gösterdi. Rusya kendi topraklarında yenildi ve Karadeniz bölgesindeki geleneksel hedeflerinin olası geleceğinden feragat etmesini de içeren bir barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı. Neyse ki I. Nicholas savaş devam ederken ölmüştü. Bu durum ardılının sorunlarını da basitleştirdi. Yenilgi bir değişiklik yapılması gerektiği anlamına geliyordu. Eğer Rusya geleneksel yönetim biçimine bağlı kaldığı takdirde fay-

dalanamayacağı potansiyel gücünü tekrar kazanmak istiyorsa Rus kurumlarının modernleştirilmesi kaçınılmazdı. Kırım savaşı çıktığında Moskova'nın güneyinde hâlâ Rus demiryolu yoktu. Rusya'nın bir zamanlar Avrupa'nın sanayi üretimine yaptığı katkı 1800'den sonra çok az artmıştı ve diğer ülkelerin gerisine düşmüştü. Tarımı dünyadaki en az verimli tarımlardan biriydi ve nüfusu düzenli olarak artarak kaynakları zorluyordu. Rusya bu şartlar altında radikal bir değişim geçirdi. Avrupa'daki çok sayıda ayaklanma kadar çarpıcı olmasa da, sonunda Rus hayatının köklerinde yatan bir düzen olan serfliği söküp attığı için başka yerlerde devrim adı verilen ayaklanmalardan çok daha önemli bir devrimdi.

Serfliğin yaygınlaşması 17. yüzyıldan beri Rus toplumsal tarihinin başta gelen özelliğiydi. Nicholas bile serfliğin Rus toplumunun merkezindeki en önemli kötülük olduğunu söylemişti. Saltanatı boyunca gittikçe sıklaşan serf isyanları, toprak sahiplerine saldırılar, ürün yakmalar ve sığır telefleri oldu. Serfliğin getirdiği mecburiyetlerin reddedilmesi halk direnişinin en tehlikesiz biçimiydi. Yine de serfliği bir anda kaldırmak çok zordu. Rusların büyük bir çoğunluğu serfti. Yasal bir *emir-le* bir gecede ücretli işçiye ya da çiftçiye dönüştürülemezlerdi ve devlet de malikane sistemindeki hizmetlerin kaldırılıp yerine hiçbir şey konulmaması durumunda maruz kalacağı yönetim yükünü kaldıramazdı. Nicholas buna cesaret etmemişti ama II. Alaksander etti. Çar, serfliği kaldırmanın farklı biçimlerinin olası avantajlarını ve dezavantajlarını yıllarca inceledikten sonra Rus tarihinde bir dönemi simgeleyen ve ona “Kurtarıcı Çar” unvanını kazandıran fermanı 1861’de yayımladı. Rus yönetiminin oynayabileceği tek kart otokratın tartışmasız otoritesiydi ve iyi bir amaç için oynanmıştı.

Ferman serflere özgürlük verdi ve zorunlu emeği kaldırdı. Serflere ayrıca toprak da dağıttı ancak toprak sahiplerinin değişimi kabul etmesi için topraklar rehin olarak toprak sahibinde kalacaktı. Geri ödemeyi sağlayabilmek ve aniden ortaya çıkan özgür emek piyasasının tehlikelerini önleyebilmek için köylüler belli bir oranda, toprakları aile esasına göre dağıtmakla görevlendirilen köy komitelerinin otoritesine bağlı kaldılar.

Bu düzenlemenin kusurları hakkında çok şey söylenmeye başlanması fazla uzun zaman almayacaktı. Bugün de çok şey söylenebilir ama geriye dönüp bakıldığında çok önemli bir başarı olarak görülmektedir. Birkaç yıl içinde Amerika Birleşik Devletleri de siyah kölelerini serbest bırakacaktı. Rus serflerinden çok daha az sayıdaydılar ve daha fazla ekonomik fırsatın olduğu bir ülkede yaşıyorlardı ama onları *laissez-faire* ekonomik teorisinin etkisi altında olan bir emek piyasasının içine atmak Amerika Birleşik Devletleri’nin yüzyıl sonra hâlâ sonuçlarıyla uğraştığı bir sorunun büyümesine neden oldu. Rusya’nın yazılı tarihinde o ana kadar kaydedilmiş olan en kapsamlı toplum mühendisliği buna benzer bir ayrışma olmadan

gerçekleştirildi ve potansiyel olarak dünya üzerindeki en güçlü kuvvetlerden birinin modernleşmesinin yolunu açtı. Köylünün mülkten ötesini görüp sanayi alanında çalışmasını sağlamak için atılması gereken ilk adımdı.

Özgürleşme, reform döneminin başlamasını sağladı. Hemen ardından 1870’de Rusya’ya yerel yönetimlere dayanan temsilci sistemi ve reform edilmiş bir hukuk sistemini sağlayan adımlar atıldı. 1871’de Rusya’nın, Fransa–Prusya savaşından faydalanıp 1856’da Karadeniz’deki özgürlüklerine getirilen kısıtlamaların bazıları- nı tanımayacağını söylemesi Avrupa’ya, yaptıkları konusunda sembolik bir uyarıydı. Rusya, en büyük sorununu çözdükten ve kurumlarını modernleştirmeye başladıktan sonra kendi evinin reisi olacağını yeniden duyuruyordu. Modern tarihteki en ısrarlı ve uzun süre peşinden koşulan yayılma politikasının yeniden başlaması sadece an meselesiydi.

Politik Değişim: Anglosakson Dünya

Birleşik Krallık 19. yüzyılın sonunda, Avrupa uygarlığının kapsadığı alan içinde, Avrupa kıtasının tarihsel kaderinden farklı, ayırt edilebilir bir alt birim yaratmıştı. Bu Anglosakson dünya, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'daki büyüyen Britanya topluluklarını kapsıyordu (Kanada ve Güney Avrupa'da başka önemli ulusal öğeler de vardı) ve bu dünyanın merkezinde biri 19. diğeri 20. yüzyılın en büyük dünya güçleri olan iki büyük Atlantik ulusu vardı. Pek çok kişi ne kadar farklı olduklarını göstermeye devam etmenin daha faydalı olduğunu düşündüğü için genç Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nin 19. yüzyılın büyük bir bölümünde ne kadar çok ortak yönü olduğunu göz ardı edebiliyordu. Biri monarşi diğeri cumhuriyet olmasına rağmen iki ülke de kıta Avrupa'sındaki önce mutlakiyetçi sonra da devrimci akımların etkisinden kendilerini kurtardı. Tabi ki Anglosakson politikalar da 19. yüzyılda, diğer ülkelerdeki kadar radikal bir biçimde değişti ama ne diğer kıta devletlerindeki değişimi sağlayan politik güçler tarafından ne de aynı yönde dönüştürülmediler.

Bu iki ülke farklılıklarına rağmen kısmi benzerlikleri doğrultusunda itiraf ettiklerinden daha fazla paylaşım içindeydiler. Dikkat çekici ilişkilerinin bir yönü de Amerikalıların hiçbir paradoksa düşmeden İngiltere'ye anavatan diyebilmeleriydi. İngiliz kültürünün ve dilinin mirası Amerika Birleşik Devletleri'nde uzun süre boyunca hâkim oldu. Diğer Avrupa ülkelerinden gelen göçmenler, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında bunu bastırabildiler. Yüzyılın ortasında çok sayıda Amerikalının (belki de çok büyük bir bölümünün) damarlarında diğer Avrupa uluslarının kanı akıyor olmasına rağmen toplumun niteliğini uzun süre boyunca Britanya soyundan gelenler belirledi. 1837'ye kadar İngiliz, İskoç ya da İrlandalı soyadına sahip olmayan bir başkan olmadı (1837'den 1901'e kadar da olmadı ve bugüne kadar sadece dört tane oldu).

Sömürgecilik sonrası ortaya çıkan sorunlar, çok sonradan da yaptıkları gibi, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık arasında duygusal olarak bazen sert ama her zaman karışık ilişkiler yarattı ama bundan fazlası da vardı. Örneğin gayet

sıkı ekonomik bağlantıları vardı. Amerika'nın bağımsızlığından sonra iki ülke arasındaki ticaret azalmak bir yana (bundan korkuluyordu) giderek arttı. İngiliz kapitalistler geçmişte pek çok kere borcunu ödemeyen ülkelerin bonolarıyla keyifsiz deneyimler yaşamış olmalarına rağmen Amerika Birleşik Devletleri'ni yatırım için çekici bir yer olarak gördüler. Çok büyük miktarlarda Britanya parası Amerikan demiryolu, bankacılık ve sigorta sektörlerine yatırıldı. Bu arada iki ülkenin yönetici elitleri hem birbirlerine hayran oldular hem de birbirlerinden nefret ettiler. Bazı İngilizler Amerikan hayatının kabalığını ve ahlaksızlığını sertçe eleştirdiler ama diğerleri enerjisine, iyimserliğine ve fırsatlarına içgüdüsel olarak yapıyorlarmışçasına ısındılar. Amerikalılar monarşiyle ve babadan oğula geçen unvanlarla pek kolay uzlaşamadılar ama İngiliz kültürü ve toplumunun büyüleyici gizemlerini keşfetmeye çalıştılar.

Kıta Avrupası açısından bakıldığında, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ortak yanları, aralarındaki belirgin farklardan daha önemliydi. Her şeyden önce ikisi de liberal ve demokratik siyasetlerini, zenginlik ve güçteki önemli ilerlemeleriyle birleştirmeyi başarabilmişti. Bunu çok farklı şartlarda yapmışlardı ama izolasyon gerçeği ikisi için de geçerliydi. Avrupa'yla Britanya arasında Manş Denizi, Amerika arasında Atlantik Okyanusu vardı. Bu fiziksel uzaklık Avrupalıların, genç cumhuriyetin potansiyel gücünü ve Batı'da kendi çıkarına uygun olan Amerikan milliyetçiliğinin en büyük başarısı olacak olan fırsatları görmelerini uzun süre engelledi. Britanyalılar 1783 barışında Amerikalıların henüz el değmemiş bölgelerdeki çıkarlarını, Amerika Birleşik Devletleri'nde kaçınılmaz bir biçimde yayılma dönemi başlatacak şekilde desteklemişti. Açık olmayan, Amerika Birleşik Devletleri'nin bunu ne kadar ileri taşıyabileceği ya da başka hangi güçlerin müdahil olabileceğiydi. Bu kısmen coğrafi bilgisizlik sorunuymdu. Kıtanın batıda kalan yarısında neler olduğunu kimse tam anlamıyla bilmiyordu. Doğudaki sıradağların hemen ardındaki geniş boşluklar on yıl boyunca yetecek genişleme alanı sağlayacak kadar büyüktü. 1800 yılında Amerika Birleşik Devletleri, psikolojik ve somut olarak Atlantik kıyısı ve Ohio vadisi demektir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasi sınırları başlangıçta kötü belirlenmiş olsaydı Fransa, İspanya ve Birleşik Krallık'la olan ilişkileri etkilenebilirdi. Yine de sınır yerleşimleri hakkındaki tartışmalar bitirilebilseydi, Amerikalıların diğer ülkelerle olan çıkan ilişkileri ticaret ve diğer ülkelerdeki vatandaşlarının korunmasıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin iç işlerine yabancı bir müdahale olmaması olduğu için pratikte bir izolasyon sağlanabilirdi. Fransız Devrimi ikincisinin gerçekleşme şansını artırdı ve bir tartışmaya neden oldu ama genç Amerikan cumhuriyetinin diplomasisinin zihnini meşgul eden konular çoğunlukla sınırları ve ticaretiydi. Bu konuların ikisi de iç politikada, güçlü ve bölücü ya da potansiyel olarak bölücü güçlerin çikmasına neden oldu.

Amerika'nın dış dünyayla bağıni kestiğı 1793'teki Fransız devrimci savaşının yarattığı sorunlar, Amerikan vatandaşlarının İngiliz-Fransız savaşında herhangi bir yer almaları durumunda Amerikan mahkemelerinden cezaya çarptırılacaklarını söyleyen Tarafsızlık İlanı'nın yayınlanmasına neden oldu. Bu ilanla belirtilen Amerikan politikası eğilimi 1796'daki klasik formülasyonunu aldı. Washington ikinci başkanlık döneminin sonunda "Dostlarına ve Yurttaşlarına" yaptığı veda konuşmasında başarılı, cumhuriyetçi bir dış politikanın hedeflerini ve yöntemlerini, Amerikalı devlet adamlarını ve ulusal psikolojiyi derinden etkileyecek bir dilde anlattı. Geriye dönüp baktığımızda Washington'un düşüncelerindeki çarpıcı nokta, çoğunlukla olumsuz ve pasif bir tonda olmalarıdır. "Yabancı devletlerle ilişkilerimizdeki davranış kuralları ticari ilişkilerimizi geliştirmek ve siyasi bağlantıya mümkün olduğu kadar az geçmek olmalıdır," diye başladı, Avrupa'nın öncelikli çıkarlarının, bize bir faydası yoktur ya da çok az vardır... Avrupa'dan bağımsız ve uzak konumumuz bizi farklı bir yol izlemeye götürüyor ve buna olanak tanıyor... İzlenecek doğru politika dış dünyanın herhangi bir parçasıyla kalıcı ittifaklar kurmaktan kaçınmak olmalıdır" diye devam etti. Washington yurttaşlarını herhangi bir devletle kalıcı ya da özel düşmanlığa ya da dostluğa girmemeleri konusunda da uyardı. Bütün bu sözlerde Amerika'nın ileride bir dünya gücü olacağına dair bir ipucu yoktur (Washington, Avrupa dışındaki ilişkileri dikkate bile almamıştı. Amerika'nın gelecekte Pasifik ve Asya'da oynayacağı rol 1796'da anlaşılamazdı).

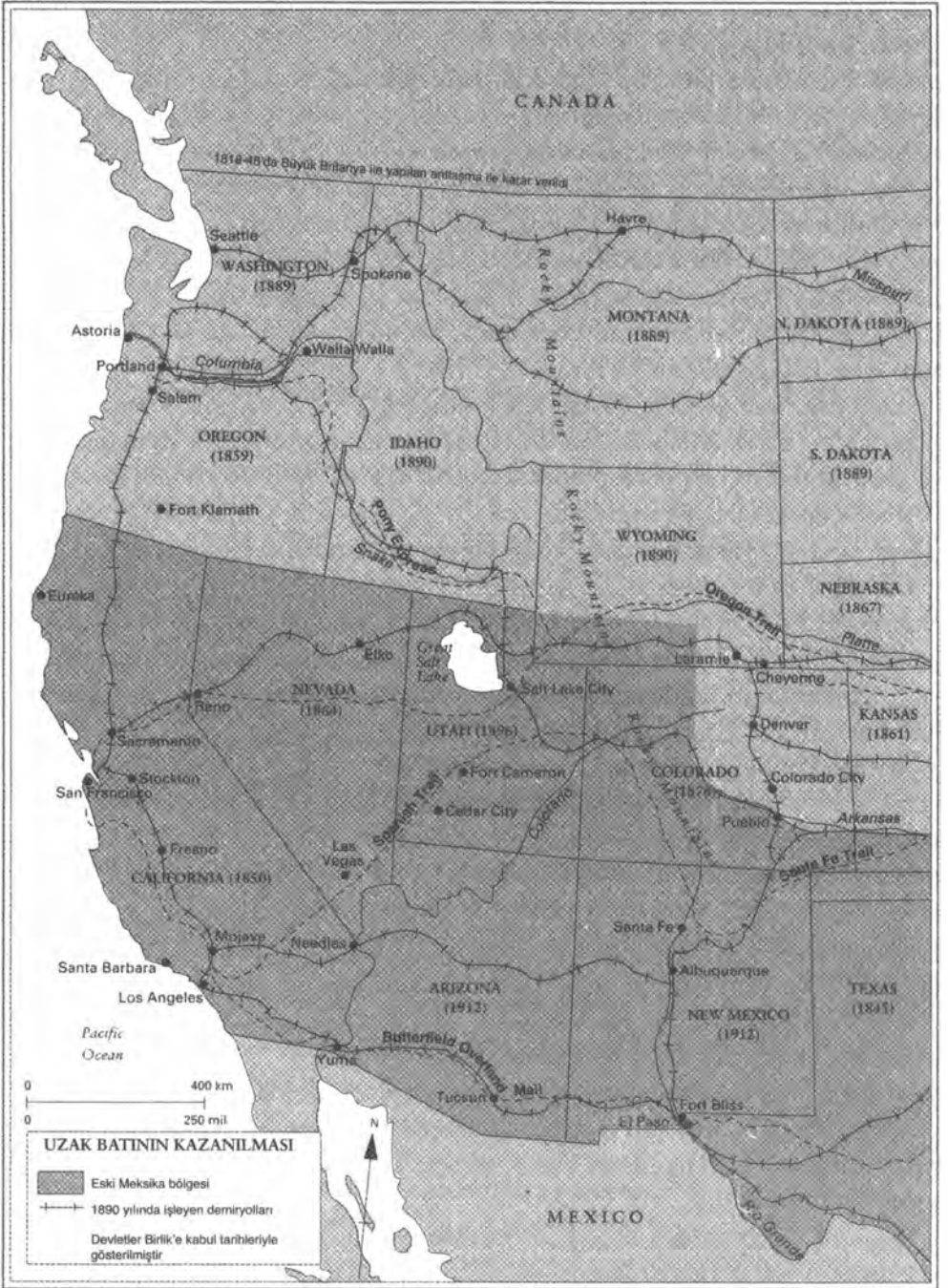
Genç cumhuriyetin dış ilişkilere çeşitli pragmatik yaklaşımları, Washington'un ardıllarının de izlediğı bir politika oldu. Kuvvetli bir ülkeyle yapılan tek savaş, 1812'de Büyük Britanya'yla yapılan savaştı. Bu savaş, genç cumhuriyette milli duygunun gelişmesini sağlamasının yanı sıra ulusun karikatürleşmiş simgesi olarak Sam Amca'nın ve sonradan milli marş olarak kabul edilecek olan "Yıldızlarla Süslü Bayrak" bestesinin ortaya çıkmasını da sağladı. Daha da önemlisi iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir evreydi. Amerika'nın savaş ilan etmesinin resmi nedeni, Britanya'nın Napolyon'la savaşırken ticarete izin vermemesiydi ama daha da önemlisi bazı Amerikalıların Kanada'yı ele geçirme ümitleriydi. Bu ümitler gerçekleşmedi ve genişlemenin savaşla başarılabilmesi nedeniyle ileride Britanya'yla yapılacak sınır görüşmelerinin barışçıl olmasına karar verildi. Savaş Amerika Birleşik Devletleri'ndeki İngiliz düşmanlığını artırmasına rağmen çarpışmalar (iki tarafın da utanç duyacağı şeyler yaşanmıştı) havayı temizledi. İleride çıkabilecek sınır tartışmalarında, aşırı bir provakasyon olmadığı takdirde, Amerika yönetiminin de Britanya yönetiminin de savaşı düşünmeyecekleri anlaşıldı. Bu ortamda Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey sınırının "Stony Dağları"nın (sonradan Rocky Dağları adını aldılar) batısına kadar genişletilmesine karar verildi. 1845'te sınır batıda denize kadar genişletildi ve tartışmalı Maine sınırı da kabul edildi.

Amerika'nın bölgesel tanımındaki en büyük değişiklik Louisiana'nın satın alınmasıyla geldi. "Louisiana" kabaca söyleyecek olursak Mississippi ve Rocky dağları arasındaki bölgeydi. 1800'de İspanyolların verdiği bölge 1803'de teorik olarak Fransızlara aitti. Bu değişiklik Amerika'nın ilgisini artırmıştı. Napolyon Fransası'nın, Fransız Amerikan emperyalizminin yeniden kurulması tasarısında, Amerikan ticaretinin yapıldığı nehrin ağzındaki New Orleans hayatı bir önem taşıyordu. Amerika Birleşik Devletleri, Mississippi üzerindeki gemiciliği özgür kılmak için görüşmelere başladı ve cumhuriyetinin toplam alanından daha büyük bir alanı satın aldı. Modern haritalarda bu alan Louisiana, Arkansas, Iowa, Nebraska, Kuzey ve Güney Dakota, Minesota'nın Mississippi ırmağının batısında kalan bölümü, Kansas'ın büyük bir bölümü, Oklahoma, Montana, Wyoming ve Colorado'nun büyük bir bölümünü kapsar. Fiyatı 11 milyon 250 bin dolardı.

Bu satış, tarihteki en büyük arazi satışıydı ve çok önemli sonuçları oldu. Amerika'nın yerel tarihini değiştirdi. Mississippi'nin batısına geçiş yolunun açılması, genç cumhuriyetin politikalarına dışarıdan gelecek devrimci etkinin demografik ve politik dengesinde bir değişikliğe yol açtı. Bu değişiklik yüzyılın ikinci onyılında, Allegheny Dağları'nın batısında nüfus iki kat arttığında kendini göstermeye başlamıştı bile. Amerika Birleşik Devletleri, Doğu ve Batı Florida'yı İspanya'dan satın alınca, 1819'dan itibaren Atlantik ve Meksika körfezleri boyunca, Maine'den Sabine Nehri'ne, Kızıl Nehir'e ve Arkansas Nehri'ne, Continental Divide Dağları'na ve Britanya'yla anlaştıkları 49. paralele kadar olan bölgede yasal bir egemenlik kazandı.

Amerika Birleşik Devletleri, Amerika'daki en önemli devlet haline gelmişti. Bu bölgelerde hâlâ bazı Avrupa koloni sömürgeleri olmasına rağmen, Britanyalıların savaşıyla fark ettikleri gibi, bunlar için mücadeleye girmek büyük bir çaba gerektiriyordu. Yine de Latin Amerika'ya olası bir Avrupa müdahalesinin yarattığı endişe ve Rusya'nın Kuzeybatı Pasifik'teki faaliyetleri Amerika'nın batı yarımküreye hâkim olmadaki kararlılığını açıkça ifade etmesine neden oldu. Bu ifade 1823'de ilan edilen ve yarımkürede hiçbir Avrupa sömürgeleşmesine hürmet edilmeyeceğini ve Avrupalı güçlerin yarımkürenin işlerine müdahalesinin Amerika Birleşik Devletleri tarafından dostça karşılanmayacağını bildiren "Monroe Doktrini"ydi. Bu doktrin, Britanya'nın çıkarlarına uyduğu için kolaylıkla devam ettirildi. Kraliyet Donanması bu doktrini zımnen kabul etmişti ve Britanya'nın deniz kuvvetleri karşılarında olduğu müddetçe hiçbir Avrupa kuvveti Amerika'ya karşı harekate geçmeyi düşünemezdi.

Monroe doktrini hâlâ Amerikan yarımküresi diplomasisinin temel taşıdır. Sonuçlarından biri de diğer Amerika ülkelerinin kendi bağımsızlıklarını Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı korumak için Avrupa desteğini alamayacak olmalarıydı.

1860'dan önce bu durumdan en fazla sıkıntı çeken Meksika oldu. Meksika sınırları içindeki Amerikalı yerleşimciler ayaklandılar ve sonradan Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi sınırlarına dahil edeceği bağımsız Teksas Cumhuriyeti'ni kurdular. Bunun üzerine çıkan savaşta Meksika başarısız oldu. 1848 barışı ülkeyi böldü ve Meksika ileri de Utah, Nevada, California'yı ve Arizona'nın büyük kısmını oluşturacak bölgeleri kaybetti. Kalan küçük bir bölümün de satın alınmasıyla modern Amerika Birleşik Devletleri'nin sınırları 1853'de oluştu.

Paris Barış Antlaşması'ndan yetmiş yıl sonra cumhuriyet fetihlerle, satın alınan topraklarla ve yerleşimlerle kıtanın yarısını kapsayacak kadar büyüdü. 1790'da dört milyondan az olan nüfus 1850'de yaklaşık yirmi dört milyona çıktı. Nüfusun büyük bir bölümü hâlâ Mississippi'nin batısında yaşıyordu ve yüz binden fazla nüfusu olan şehirler sadece üç önemli Atlantik limanı olan Boston, New York ve Philadelphia'ydı. Bununla birlikte, ülkenin çekim merkezi batıya kayıyordu. Doğu sahilinin politik, ticari ve kültürel elitleri Amerikan toplumunu yönetmeye uzun süre daha devam edecekti ama Ohio vadisinin yerleşime açılmasıyla birlikte batıya olan ilgi arttı. Washington'un veda mesajı önemini kanıtlamıştı. Batı, Amerika Birleşik Devletleri tarihindeki en büyük ve dünya gücü olarak kaderini belirleyen kriz o bölgede çıkana kadar, yetmiş yıl boyunca giderek artan bir şekilde politikayı etkiledi.

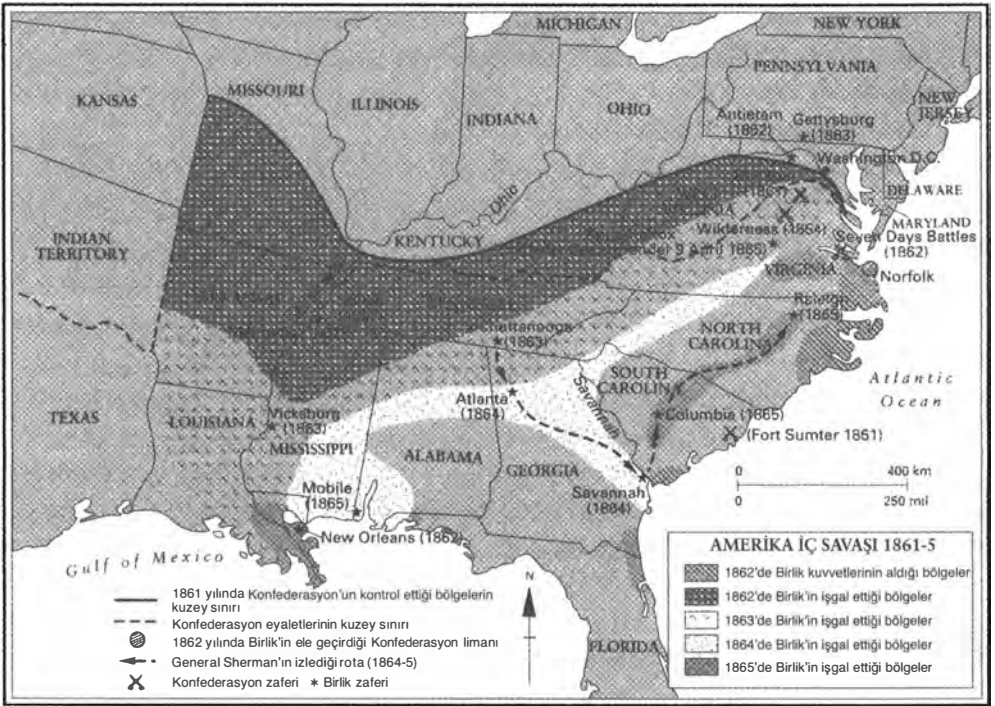
Bölgesel ve ekonomik büyüme Amerikan tarihini, politik kurumlarının demokratik eğilimi kadar derinden biçimlendirdi. Bu kurumlar üzerindeki etkisi de çok büyük ve bazı durumlarda çarpıcı olurken bazen de dönüşüme uğradılar. Kölelik bunun en önemli örneğidir. Washington başkan olduğunda Amerika'nın kuzey eyaletlerinde yaklaşık yedi yüz bin siyah köle vardı. Bu büyük bir sayıydı ama yeni anayasayı yapanlar eyaletler arasında politik denge sorunları çıkana kadar kölelere özel bir önem vermediler. Sonunda her eyaletin kaç tane temsilcisi olacağını belirlemede, kölelerin özgür bir insanın beşte üçü oranında sayılmalarına karar verildi.

Sonraki yarım yüzyıl içinde üç şey bu şartların devrimci bir biçimde değişmesini sağladı. Birincisi köleliğin çok büyük oranda yayılmasıydı. Bunun nedeni dünyanın pamuk tüketimindeki hızlı artışı (en çok İngiltere'deki fabrikaların tüketimi arttı). Bu durum Amerikan rekoltesinin 1820'lerde ikiye katlanmasını ve 1830'larda tekrar ikiye katlanmasını sağladı. 1860'a gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri ihracatının üçte ikisi pamuktu. Bu büyük artış büyük ölçüde yeni alanların tarıma açılmasıyla sağlandı ve yeni tarlalar daha fazla emek anlamına geliyordu. 1820'de 2.5 milyon, 1860'daysa yaklaşık 4 milyon köle vardı. Güney eyaletlerinde kölelik, ekonomik sistemin temeli haline gelmişti. Bu nedenle Güney toplumu çok farklı bir toplum haline geldi. Daha ticari ve şehirli olan kuzey eyaletlerinden farklı yön-

lerinin hep farkındaydılar ama artık güneyliler “özgün kurum” dedikleri köleliği kendi uygarlıklarının özü olarak görmeye başlamışlardı. 1860’a gelindiğinde çoğu kendilerini, idealleştirdikleri ve inandıkları hayat tarzı dışarıdan gelen despot müdahalelerle tehdit altında olan bir ulus olarak görüyorlardı. Onlara göre bu müdahalenin ifadesi ve simgesi Kongre’nin köleliğe karşı giderek artan düşmanlığıydı.

Köleliğin politik bir konu haline gelmesi, Amerikan hayatındaki rolünü değiştiren ikinci gelişmeydi. Amerikan politikasının başka biçimlerde de görülebilen genel evriminin bir parçasıydı. Cumhuriyetin ilk politikaları, daha sonradan “bölgesel” olarak adlandırılacak çıkarları yansıtıyordu ve Veda Konuşması da bunlara dikkat çekmişti. Kabaca söyleyecek olursak, bir yanda güçlü bir federal yönetim ve korumacı yasalar istemeye eğilimli ticaret ve iş çıkarlarını, diğer yanda eyaletlerin kendi haklarını iddia etmeye ve düşük faiz politikalarını savunmaya eğilimli tarım ve tüketici çıkarlarını temsil eden politik gruplar yaratmışlardı. Politikacılar bazen köleliğin zaman içinde ortadan kaldırılması (ama kimse nasıl kaldırılacağını bilmiyordu) gereken bir bela olduğunu söyleseler de o dönemde kölelik önemli bir politik sorundu. Bu sakın ortam kısmen Amerikan kurumlarının doğal eğilimlerinin sonucu olarak kısmen de toplumsal değişim yüzünden gitgide değişti. Hâkimlerin yorumu anayasaya güçlü bir milli ve federal vurgu kattı. Bu yeni potansiyel güce kongresel kanun yapma yetkisi verilince, kanunları yapanlar Amerikan demokrasisini daha fazla temsil etmeye başladılar. Andrew Jackson’un başkanlığı da en az bunun kadar önemlidir. Politikanın giderek demokratikleştirilmesi başka değişiklikleri de beraberinde getirdi. Birleşik devletler, topraklarından çıkarılan şehir proletaryası sorunuyla karşılaşmayacaktı çünkü Batı’da, bağımsızlık hayalini gerçekleştirme rüyasının hayata geçme ihtimali uzun süredir vardı. Bağımsız küçük çiftçi olma ideali, Amerikan geleneğinin merkezinde kalabilirdi. Louisiana’nın satın alınması sonucunda batı bölgelerinin yerleşime açılması, Kuzey’in ticari ve sanayi olarak büyümesinde olduğu kadar Amerikan politikasını biçimlendiren servet ve nüfus dağılımını kökünden değişmesinde de önemliydi.

Hepsinden önemlisi, Batı’nın yerleşime açılması kölelik sorununun biçimini değiştirdi. Yeni bölgelerin Kuzey Birliği’ne hangi şartlarla katılması gerektiği konusunda büyük bir tartışma alanı vardı. İlk önce satın alınan Louisiana ve sonra da Meksika’dan alınan bölgenin düzenlenmesinde sorulması gereken kışkırtıcı bir soru vardı: Yeni bölgelerde köleliğe izin verilecek miydi? Kölelik konusunu Amerikan politikasının en önüne taşıyan ve diğer bütün sorunları gölgede bırakana kadar orada tutan Kuzey’de, güçlü bir kölelik karşıtı hareket yükseldi. Kuzey, köle ticaretinin sona erdirilmesi ve kölelerin serbest bırakılması için başlattığı mücadelenin gücünü, 18. yüzyılın sonlarına doğru başka ülkelerde de benzer taleplerde bulunan kuvvetlerden alıyordu ama Amerikan hareketi tamamen farklıydı.

İlk olarak köleliğin yaygınlaşmasıyla, köleliğin Avrupalılaştırmış dünyada kaybolmaya başladığı bir dönemde karşı karşıya kaldığı için evrensel eğilim Amerika Birleşik Devletleri'nde en azından kontrol edilebilmişti. İkincisi, yerel yasaların izin verdiği eyaletlerde ya da henüz eyalet olmamış bölgelerde kişisel mülke hangi ölçüde müdahale edilebileceği konusundaki tartışma karışık anayasal sorunlar içeriyordu. Üstelik kölelik karşıtı politikacılar anayasanın ve aslında bütün Avrupa ülkelerinin politik hayatının kalbinde yatan bir soru sordular: Son sözü kim söyleyecekti? Egemenlik halkındı, bu yeterince açıkltı: Ama "halk", temsilcilerinin kongredeki çoğunluğu muydu yoksa kendi eyalet kanunlarını uygulayan ve haklarının fesih edilemeyeceğini kongreye karşı bile iddia eden bağımsız eyaletlerdeki kitle miydi? Böylelikle kölelik yüzyılın ortasında, Amerikan politikalarının yarattığı neredeyse her sorunun içine girdi.

Bu önemli konular, kuzey ve güney eyaletleri arasında bir güç dengesi olduğu müddetçe devam etti. Kuzeyin nüfusu biraz daha fazla olmasına rağmen senatodaki önemli eşitlik (her eyalet nüfusuna ya da büyüklüğüne bakılmadan senatoya iki temsilci gönderiyordu) devam ediyordu. 1819'a kadar yeni eyaletler birliğe, bir kölelik karşıtı, bir kölelik taraftarı olacak şekilde değişen bir sistemle katıldılar. On bir tane kölelik taraftarı ve aynı sayıda kölelik karşıtı eyalet katıldı. İlk kriz,

Missouri eyaletine izin verilip verilmemesi konusunda çıktı. Louisiana'nın satın alınmasından önce Fransız ve İspanyol kanunları köleliğe izin veriyordu ve oradaki yerleşimciler de bunun devam etmesini bekliyorlardı. Kuzeyli bir kongre üyesi yeni eyaletin anayasasına köleliğe karşı kısıtlamalar getirilmesini önerince, yerleşimciler ve güney eyaletlerinin temsilcileri çok sinirlendiler. Bölgesel avantaj konusunda büyük bir halk hareketi ve tartışma yaşandı. Birlikten ayrılmak bile konuşuluyordu ve bazı Güneyliler de ayrılmak gerektiğini düşünüyordu. Ahlâk sorunu bile konuşulmaz olmuştur. Missouri'yi kölelik yanlısı bir eyalet olarak kabul eden ve dengeyi sağlamak için Maine'i de kabul eden ve köleliğin 36° 30" enleminin kuzeyindeki Amerika Birleşik Devletleri topraklarına yayılmasını yasaklayan "Missouri Uzlaşması"yla, politik soruna politik bir cevap vermek mümkündü. Bu uzlaşma, Kongre'ye isterse köleliği yeni bölgelerin dışında tutma hakkı veren doktrini doğruladı ama sorunun uzun süre için yeniden çıkacağına inanmak için hiçbir neden yoktu. Aslında bir sonraki kuşak gelene kadar sorun çıkmadı ama bazıları geleceği önceden görmüştü: Eski başkan ve Bağımsızlık Bildirgesi'ni yayınlayan kişi olan Thomas Jefferson "çanların birlik için çaldığını" yazmıştı ve başka bir başkan da (ileride olacaktı) günlüğüne Missouri sorununun "kalın, trajik bir kitabın sadece önsözü" olduğunu yazmıştı.

Yine de kırk yıl boyunca hiçbir trajedi yaşanmadı. Bunun sebebi kısmen Amerikalıların düşünecekleri başka şeyleri olması, (her şeyden önce toprakların büyümesi) kısmen de 1840'lara kadar pamuk yetiştirmeye elverişli olan ve bu yüzden de köle emeğine ihtiyaç duyan bölgelerin birliğe katılması konusunda hiçbir sorunun çıkmamasıydı. 1831 yılında Boston'da, siyahi kölelerin koşulsuz serbest bırakılmalarını savunmak için bir gazete kuruldu. Gazetenin kurulması propagandayı sertleştiren, Kuzey'deki politikacıların üzerinde seçilme baskısı kuran, kaçan kölelere yardım eden ve yakalanmaları halinde mahkemeler emretse bile sahiplerine geri verilmelerine karşı çıkan "köleliğin kaldırılması" kampanyasının başlangıcı oldu. Köleliğin kaldırılması taraftarlarının sağladığı arka plana karşı Meksika'dan alınan hangi bölgelerde köleliğe izin verileceği konusundaki mücadele 1840'larda kızıştı. 1850'de yeni bir uzlaşmayla mücadele sona erdi ama bu durum uzun sürmeyecekti. Bu andan itibaren politika, Güneyli liderler arasında yayılan zulme uğradıkları ve kurban edildikleri duygularıyla ve eyaletlerindeki yaşam tarzını savunma kibriyle gerildi. Kölelik sorunu milliyetçilik taraftarlarının vatana bağlılıklarını etkiledi. Demokratlar 1850 Uzlaşması'nın kesin kararları tarafında yerlerini aldılar.

Sonraki on yıl felaket getirdi. Kansas'ı düzenleme ihtiyacı 1850 Uzlaşmasının getirdiği ateşkesi havaya uçurdu ve kölelik karşıtları, kölelik taraftarı Kansas'ı kendi görüşlerini kabul etmeye zorlayınca, ilk kan döküldü. Cumhuriyetçi kesim, Kansas'da köleliği izin verilip verilmeyeceği konusundaki kararı bölgede yaşayan

halkın verme teklifini protesto etti: Kansas 36° 30" enleminin kuzeyindeydi. Kanun, 1857'de üst mahkemenin bir kölenin sahibine geri verilmesi yönündeki kararında ("Dred Scott" davası) olduğu gibi köle sahiplerinin yanında yer alınca kölelik karşıtlarının öfkesi iyice arttı. Güneyde ise benzer protestolar, siyahlar arasında yayılan muhalefete ve seçim sisteminin güneyli bağımsızlara karşı kullanılması kararlılığına karşı kışkırtmalar olarak görüldü. Kölelik karşıtları cumhuriyetçi partinin desteğini alamamış olmalarına rağmen uzlaşmaya yanaşacak kişiler olmadıkları için bu görüş haklı çıktı. 1860 seçimlerindeki cumhuriyetçi başkan adayı köleliğin ileri de birliğe katılacak bütün bölgelerde yasaklanması gerektiğini söyleyen bir programı kampanyasında kullandı.

Bu program bazı güneyliler için haddinden fazla sertti. Demokratlar bölünmüş olmasına rağmen 1860 yılında, ülkede bölgesel tabanlı kesin bir oy paylaşımı yaşandı. En önemli Amerikan başkanlarından biri olacak olan cumhuriyetçi başkan adayı Abraham Lincoln, kuzey eyaletler ve Pasifik kıyısındaki iki eyaletten aldığı oylarla seçildi. Seçilmesi pek çok güneyli için yolun sonuydu. Güney Carolina seçimleri protesto için birlikten resmen ayrıldı. 1861 Şubat'ında altı eyalet daha onu izledi ve Lincoln'un, Washington'da resmen başkan ilan edilmesinden bir ay önce kurdukları Amerika Konfederasyon Devletleri, bölgesel yönetimini kurdu ve başkanını seçti.

İki tarafta diğerini devrimci projeler planlamak ve devrimci davranışlarda bulunmakla suçladı. İki tarafa da hak vermemek zor. Kuzeylilerin görüşlerinin temeli, Lincoln'un de gördüğü gibi, içinde potansiyel olarak sınırsız devrimci bir uzantı barındıran bir iddia olan demokrasinin üstünlüğüydü. Sonunda Kuzey'in elde ettiği, aslında Güney'de olan toplumsal bir devrimdi. Diğer yandan, Güney'in 1861'deki iddiası, Avrupa'daki devrimci Polonyalılar ya da İtalyanlar gibi kendi yaşamını düzenleme hakkına sahip olduğuydu. Milliyetçi iddiaların liberal kurumlarla uyusmasının pek mümkün olmadığı, tamamen uyusmasının ise imkânsız olduğu ne yazık ki doğrudur ama köleliğin savunulması aynı zamanda kendi kaderini çizme hakkının da savunulmasıydı. Bazı prensiplerini kesinlikle kaybetme riskiyle karşı karşıya oldukları için cumhuriyet tarihinin ve kimliğinin en büyük kriziyle ayrıldığı çizgileri açıklamakta zorlandıklarını genel, kişisel ve yerel ifadelerle kendilerini anlattılar. Bu çizgileri ailelerden, kasabalardan ve köylerden, dinden ve bazen de farklı renklerdeki gruplardan bahsederek ifade ettiler. Bu şekilde olmaları iç savaşların trajedisidir.

Savaş bir kere başladı mı içindeki devrimci potansiyel açığa çıkar. Bir tarafın "İşyan" diğer tarafın "Eyaletler arası savaş" diye adlandıkları savaşın önemli bir etkisi, çarpışmanın ihtiyaçlarından dolayı oldu. Birlik kuvvetlerinin konfederasyon kuvvetlerini yenmeleri dört sene aldı ve bu süre içinde Lincoln'un amaçlarında

önemli bir değişiklik oldu. Savaşın başlangıcında sadece olayların düzene sokulmasından bahsetmişti: Halka, güney eyaletlerinde “normal adli yollarla bastırılacak kadar büyük” sorunlar olduğunu ve askeri müdahalede bulunmaları gerekeceğini söylemişti. Savaşın temelde birliği bir arada tutmak için yapıldığı görüşü tutarlı bir şekilde tekrarlandı. Lincoln’un savaşmaktaki amacı, birliği oluşturan eyaletleri yeniden bir araya getirmektir. Bu görüş uzun bir süre savaş sonucunda köleliğin kalkmasını bekleyenleri tatmin edemedi ama sonunda dönüp dolaşıp ilk amacına geldi. 1862’de hâlâ şunları söyleyebiliyordu: “Birliği hiçbir köleyi serbest bırakmadan kurtarabileceksem, bunu yaparım. Birliği bütün köleleri serbest bırakarak kurtarabileceksem bunu yaparım ve eğer birliği bazı köleleri serbest bırakıp bazılarını kendi hallerine bırakarak kurtarabileceksem bunu da yaparım.” İsyancı eyaletlerdeki kölelerin serbest bırakılmalarına karar verdiğinde bu kararı hayata geçirdi. Bu karar 1863 yılının 1 Ocak gününde yürürlüğe girdi. Böylelikle güneyli politikacıların kâbusları, sebep oldukları savaş nedeniyle gerçek oldu. Bu karar hemen olmasa da çarpışmanın doğasını değiştirdi. 1865’te anayasada yapılan değişikliklerle Amerika Birleşik Devletleri’nin tamamında kölelik yasaklanınca son adım atılmış oldu. O tarihte konfederasyon yenilmiş, Lincoln öldürülmüştü ve “halkın, halk için seçtiği halk yönetimi” olarak özetlediği ebedi prensibi güvendeydi.

Bu prensip, kötü sonuçlar doğuran askeri zaferin kazanılmasından sonra bütün Amerikalılara su götürmez bir şekilde soylu ya da haklı gelmeyebilir ama başarısı sadece Amerikalılar için değil bütün insanlık için önemli şeyler doğuracaktı. Yüz yılın, uzantılarının Sanayi Devrimi kadar çok sonuca sahip olan tek siyasi olayıydı. Savaş, kıtanın geleceğini belirledi. Tek büyük güç Amerika’ya hâkim olmaya ve insanların keşfettiği en zengin kullanılmamış kaynaklardan faydalanmaya devam edecekti. Bu durum zamanı geldiğinde iki dünya savaşının çıkmasına neden oldu ve böylelikle dünya tarihini belirledi. Birlik orduları ayrıca Amerikan siyasetine hâkim olacak sistemin demokratik bir sistem olacağına karar verdi. Bu belki de Lincoln’un söyledikleri anlamında her zaman doğru değildi ama prensipte çoğunluğun kararıyla yönetilmiş siyasi kurumlar bundan böyle doğrudan müdahaleye karşı güvendeydi. Bu durumun Amerikalıların zihinlerinde, demokrasi ve maddi zenginliği birleştirmede sonradan görülen etkileri oldu. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki sanayi kapitalizminin, daha sonradan eleştiriye uğradığında kullanacağı büyük bir ideolojik yükümlülük havuzu olacaktı.

Bu kararın başka yerel sonuçları da oldu. En belirginini yeni bir renk sorununun ortaya çıkmasıydı. Kölelik varken bir anlamda hiçbir renk sorunu olmamıştı. Kölelik statüsü siyahların büyük bir bölümünü (çok az sayıda özgür siyah her zaman vardı) beyazlardan ayıran bir bariyerdi ve yasalarla tasdiklenmişti. Köleliğin kaldırılması yasal olarak ikinci sınıf olma durumunu ortadan kaldırdı ve Amerikalıların

çoğu daha hazır değilken, demokratik eşitlik durumuyla ya da mitiyle değiştirdi. Güneydeki milyonlarca siyah birdenbire özgür kaldı. Büyük bir bölümü eğitimsiz, tarım emeği dışında tecrübesiz ve kendi ırklarını yönetemeyecek durumdaydı. Güney eyaletlerinde bir süreliğine birliğin işgal ordularına destek güç olarak girdiler. Siyahlar destek güç ortadan kalkınca güney eyaletlerinin açıkça göz diktikleri meclislerine ve yönetimlerine giremediler. Bazı yerlerde oy verme kabinlerine bile alınmadılar. Yasal engellerin yerini, bazen eski kölelik düzeninden bile sert olan toplumsal ve fiziksel baskı aldı. Kölenin en azından para yatırımı olarak sahibi için bir değeri vardı, diğer herhangi bir mal gibi korunuyordu ve çoğunlukla minimum güvenlik ve bakıma sahipti. Ekonominin çökmüş olduğu, fakirleşen beyazların kendi geçimlerini sağlamak için uğraştıkları Güney'in pek çok bölgesinde, siyahların özgür emek piyasasında tutunmaları çok zordu. Yüzyılın sonunda, mağlubiyete ve köleliğin kaldırılmasına kızmış yoksul beyaz halk tarafından toplumsal hiyerarşiye ve ekonomik mahrumiyete maruz bırakıldılar. Bu koşullar Kuzey'e göçe ve 20. yüzyılda yeni ırk sorunlarının çıkmasına neden oldu.

Savaşın bir başka sonucu olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde iki partili sistem devam etti. Cumhuriyetçiler ve demokratlar karşılıklı olarak üçüncü bir parti çıkmadan bugüne kadar başkanlığı paylaştılar. 1861'den önce bunu başarabilmenin olanağı yoktu. Amerikan toplumundaki farklı hareketleri yansıtan pek çok parti gelmiş ve gitmişti. Savaş Demokrat Parti'nin Güney sorununa bağlılığını perçinleyen bir çivi oldu ama sadakatsizlik anlamı taşıdığı için ilk başta tehlikeli bir dezavantajdı (1885'e kadar hiçbir demokrat başkan seçilemedi). Cumhuriyetçilerin kuzey eyaletlerinin sadakatini kazanmalarını, birliğin ve demokrasinin kurtarıcıları ve köleliğin kaldırılmasını sağlayacak kişiler gibi görünmelerini sağladı. Partiler, bu kesin görüşler açıklığa kavuşmadan önce, üstünlüklerinin tartışılmaz olduğu bazı eyaletlerde kök salmışlardı. 20. yüzyıl Amerikan politikasının uzun süre, ilkel köklerini yansıtan iki büyük partinin iç dönüşümüyle yoluna devam edecekti.

1865'in Cumhuriyetçileri için o dönemde her şey yolunda gidiyordu. Belki de Lincoln yaşıyor olsaydı Güney'le uzlaşmak için bir yol bulabilirlerdi. Bu durumda ise, yenilmiş ve yıkıma uğramış Güney'e karşı uyguladıkları politikaların etkisi, "yeniden yapılanma" yıllarını daha da zorlaştırdı. Pek çok cumhuriyetçi sahip oldukları gücü siyahların demokratik haklarını sağlamak için dürüstçe kullandılar ama çok da kötü kullanmadılar. Savaş yüzünden sekteye uğrayan büyük büyüme tekrar sağlandığı için ekonomik dalga onların arkasındaydı.

Bu büyüme yetmiş yıldır devam ediyordu ve çok önemli bir seviyeye gelmişti. Amerikan vatandaşlarının dünyada kişi başına düşen en yüksek gelire sahip olma dönemi 1870'lerin başında başlıyordu. Bu büyük güven ve beklenti filizlenmesinin ötesinde, bütün politik sorunlar bir süreliğine çözülmüş görünüyordu. Amerikalı-

lar, cumhuriyetçi yönetim altında Amerika'nın iş yaşamının politik tartışma değil sadece iş yaşamı olduğu güvencesini aldılar ve bu son olmayacaktı. Bu yeni refah Güney'e yansımada ve, hatta Kuzey'in daha da gerisine düştü. Demokratlara diğer alanlarda destek sağlayabilecek bir konu çıkana kadar Güney'in hiçbir politik kaldıracı olmadı.

Bu arada, Kuzey ve Batı son yetmiş yılda gerçekleşen olağanüstü değişikliklerden aldıkları güvenle geleceğe daha umutlu bakabiliyorlardı. Yabancılar da bunu hissedebiliyordu. Bu nedenle giderek artan sayılarda Amerika Birleşik Devletleri'ne geliyorlardı, sadece 1850'lerde iki buçuk milyon kişi gelmişti. Kuzey ve Batı 1800'de 5 milyon 250 bin nüfusu beslerken 1870'te yaklaşık 40 milyona yükselmiş nüfusu besliyordu. O dönemde nüfusun yarıya yakını Allegheny Dağlar'nın batısında ve büyük bir çoğunluğu da kırsal bölgelerde yaşıyordu. Tren yollarının inşası, Great Plains'in yerleşime açılmasına ve o ana kadar başlamamış olan sömürünün başlamasına neden oldu. 1869'da kıtanın bir ucunu diğer ucuna bağlayan ilk demiryolunun tamamlandığı anlamına gelen altın çivi çakıldı. Amerika Birleşik Devletleri, yerleşime yeni açılan batı bölgesinde en önemli tarımsal büyümesini sağlayacaktı. Savaş yıllarındaki tecrübeli işçi eksikliği sayesinde çiftçiliği yeni bir seviyeye çıkartan ve Kuzey Amerika'yı, Avrupa'nın (ve günün birinde Asya'nın da) tahıl ambarı haline getirecek olan tarım devrimini başlatan makineler kullanılmaya başladı. Savaş bittiğinde çeyrek milyon biçerdöver kullanımdaydı. Sanayi alanında da önemli yıllar gelmek üzereydi. Amerika Birleşik Devletleri, henüz Büyük Britanya'yla karşılaştırılabilir bir sanayi gücü değildi (1870 yılında sanayi alanında hâlâ iki milyondan az kişi çalışıyordu) ama temel kurulmuştu. Büyük, giderek zenginleşen iç piyasa Amerikan sanayisinin parlak ümitler beslemesini sağladı.

Kendilerinden en emin ve başarılı oldukları döneme girmek üzere olan Amerikalılar, kaybedenleri unutmama konusunda iki yüzlü davranmadılar. Amerikan sistemi iyi çalıştığı için böyle yapmayı daha uygun gördüler. Siyahlar ve güneyin yoksul beyazları, unutulmuş başarısızlıklar olarak, iki yüz yıldır kaybeden durumunda olan Kızılderililerin durumuna düştüler. Büyüyen kuzey şehirlerinin yeni yoksulları, kaybedenler olarak değerlendirilmemelidir. En azından Endülüs'ün ya da Napoli'nin yoksullarından daha zengindiler ve daha iyi durumdaydılar. Amerika Birleşik Devletleri'ne gelme isteği, Amerika Birleşik Devletleri'nin hâlâ büyük bir çekim merkezi olduğunu gösteriyordu. Bu isteğin nedeni sadece maddi değildi. "Parişan edici reddedilmelerinin" yanı sıra "özgür nefes alabilmenin hasretini çeken" kitleler vardı. Politik uygulamaları ve biçimleri Britanya politikalarının "Amerikanlaştırılmasıyla" birlikte insanların (onaylayarak ve onaylamayarak) demokrasiyle tanıştığı Büyük Britanya'da Kıta Avrupası'ndan daha çok etkili olan Amerika Birleşik Devletleri, 1870'de politik radikaller için hâlâ politik bir esin kaynağıydı.

Bu tarz Atlantik ötesi etkiler ve bağlantılar iki Anglosakson ülke arasındaki dikkat çekici, düzensiz ama kuvvetli ilişkilerin görünümleriydi. İki ülke, farklı biçimlerde de olsa devrimsel değişiklikler geçirmişti. Büyük Britanya'nın 19. yüzyılın başında yakaladığı başarı, Amerika Birleşik Devletleri'nin dönüşümünden çok daha önemlidir. Büyük Britanya bir insan yaşamına sığabilecek kadar kısa bir süre içerisinde modern zamanların ilk sanayileşmiş ve kentleşmiş toplumuna dönüştü. Örneği görülmemiş ve düzeni sarsma potansiyeline sahip toplumsal ayaklanma döneminde, anayasal ve politik devamlılığı sağlamayı başardı. Aynı anda, Amerika Birleşik Devletleri'nin hiç yapmak zorunda kalmadığı bir şekilde, dünya ve Avrupa gücü olarak hareket ediyordu ve büyük bir imparatorluğu yönetiyordu. Kurumlarını, bireysel özgürlük dayanaklarının çoğunu kaybetmeden demokratikleştirmeye bu koşullar altında başladı.

1870'de Birleşik Krallık toplumsal olarak Amerika Birleşik Devletleri'nden (siyahları özel bir konu olarak dışarıda bırakacak olursak) çok daha az demokratikti. Toplumsal (doğumla ve mümkünse kazanılan toprakla ama bunlar yoksa kazanılabilen parayla da) hiyerarşi, Birleşik Krallık'ı katmanlara ayırmıştı. İngiliz yönetici sınıfların, yönetmek için var olduklarına duydukları inanç her araştırmacıyı çok etkilemiştir. Bu düzenin büyük kibrini, demokrasi sınırıyla dengeleyecek bir Batı Amerika da yoktu. Kanada ve Avustralya huzursuz göçmenleri çekmişti ama böylelikle İngiliz toplumunun değişim olasılığı da ortadan kalkmıştı. Siyasal demokrasi, toplumsal demokrasiden daha hızlı gelişmişti ama diğer yandan Amerika Birleşik Devletleri'nde uzun süredir yerleşmiş olan evrensel erkek oy hakkı 1918'e kadar Birleşik Krallık'a uğramayacaktı. İngiliz siyasetinin demokratikleşmesi, 1870'de artık geri döndürülemeyecek bir noktaya gelmişti.

Büyük değişim on, yirmi yıl içinde gerçekleşmişti. 1800 İngiliz anayasası, içinde özgürlükçü kurumlar barındırmasına rağmen –kanun önünde eşitlik, etkili bir kişisel özgürlük, temsilci sistemi– demokratik ilkelere dayanmıyordu. Temelinde belli başlı bireysel ve tarihsel hakların temsili ve Hükümdarın parlamento üzerinde hâkimiyeti vardı. Geçmişteki kazalar, o zamanki Avrupa standartlarına göre geniş bir seçmen grubu yaratmıştı ama 1832 yılında bile “demokratik” sözcüğü küçük düşürücü bir sözcüktü ve çok az kişi ulaşılması gereken bir hedef olduğunu düşünüyordu. Demokrasi pek çok İngiliz için Fransız Devrimi ve askeri despotizm anlamına geliyordu. Yine de İngiliz siyasi tarihindeki, yüzyılın en büyük adımı 1832 yılında atıldı. Bu adım, kendi içinde demokratik olmayan ve destekleyenlerin çoğunun demokrasiye engel olması için çıkarıldığını düşündükleri Reform Yasası'ydı.

Bu yasa, büyüyen sanayi şehirlerindeki kırsal bölgelerinin ihtiyaçlarını (mükemmel olmasa da) daha iyi yansıtan parlamento seçim bölgelerini oluşturmak ve her şeyden önce oy hakkını daha düzenli hale getirmek için (toprak sahipleri tarafından

kontrol edilen ufak seçim bölgeleri gibi) gariplikleri kaldırarak temsilci sisteminde önemli bir revizyon yaptı. Farklı yerlerde farklı prensipler gibi karmaşık bir sistem vardı. Bu yasayla kırsal bölgelerdeki toprak sahiplerine, kasabalarda evi olan ya da ev kiralamış olan orta sınıflara oy hakkı veriliyordu. Kesin oy verme hakkı kurallarının tuhaflikleri hakkında tartışmalar olmasına rağmen seçmen modeli kırsal bölgedeki paralı insanlardı. Bu yasa sonucunda seçmen sayısı 650.000'e çıktı ve eskisinden pek de farklı olmayan bir Avam Kamarası oluştu. Eskiden olduğu gibi aristokratların kontrolünde olmasına rağmen anayasa bu yönde değiştirildiği için Britanya politikalarının tamamen demokratikleşeceği ve sonra da tekrar değiştirilip Avam Kamarası'nın ne yapılması gerektiğini belirlemek konusunda daha fazla hak talep edeceği bir yüzyılın başladığını gösteriyordu. 1867'de çıkan başka bir yasa seçmen sayısını 2 milyona çıkarttı ve bunun ardından da 1872'de gizli oy geldi. Bu çok önemli bir adımdı.

Bu süreç 20. yüzyıldan önce tamamlanmayacaktı ama Britanya politikasının doğasına başka değişiklikler de getirdi. Geleneksel siyaset sınıfı yavaşça ve isteksizce, aile bağlarından ya da parlamento üyelerinin kişisel kimliklerinden fazlasını içeren grupları organize etme ihtiyacını hesaba katmaya başladı. 1867'deki gerçekten büyük seçimlerden sonra, bu ihtiyaç daha da açık bir şekilde görüldü. Eski toprak sahibi sınıftan daha fazla memnun edilmesi gereken bir kamuoyu olduğu gerçeği kısa sürede anlaşıldı. 19. yüzyıldaki bütün önemli İngiliz parlamento grubu liderleri başarılarını, sadece Avam Kamarası'nı değil Kamara'nın dışındaki toplumun önemli kesimlerini de dinlemeye borçlu olan adamlardı. Bu liderlerin ilki ve muhtemelen en önemli örneği, İngiliz muhafazakârlığının yaratıcısı Sir Robert Peel'di. Kamuoyunun kararlarını kabul ederek muhafazakârlığa, sağın pek çok Avrupa ülkesinde sergileme niyetinde olduğu uzlaşmazlıktan her zaman kurtaran bir esneklik verdi.

Tahıl yasasının kaldırılması sonucu çıkan büyük siyasi tartışma bunu gözler önüne serdi. Bu tartışma sadece ekonomi politikası hakkında değil ülkeyi kimin yönetmesi gerektiği konusundaydı ve bazı yönleriyle 1832'deki parlamento reformu mücadelesinin bir devamıydı. 1830'ların ortasında Peel muhafazakârları, 1832'nin sonuçlarını, 1846'da ise kaldırılmaları toprak sahibi sınıfın artık son sözü söylemeyeceği anlamına gelen koruyucu Tahıl Yasaları'nın kaldırılmasını kabul edebilecekleri bir duruma getirdi. Tarım kazancını İngiltere'nin düzeni olarak ve kendilerini de bu kazancın bekçisi olarak gören kır centilmenlerinin kalesi, yani kendi partisi büyük bir kinle Peel'i eleştirdi ve dışladı. Peel'in izlediği siyasetin, hakkında burjuva imalatçılarla aynı fikri paylaştıkları serbest ticaret prensiplerinin zaferini amaçladığını hissetmekte haklıydılar. Bu kararlar partiyi böldü ve yirmi yıl boyunca paralyze olmasına neden oldu ama Peel aslında onları bu kâbustan kurtarmıştı.

Yeniden birleştiğinde, pek çok ekonomik çıkar arasından sadece birini savunmakla kendini kısıtlamayan seçmenin tercihi olabilme konusunda partiyi özgür kılmıştı.

Britanya'nın gümrük vergisi ve mali politikalarının serbest ticarete doğru kayması, bazı yönleriyle en önemli gelişmelerden biri olmakla birlikte, Britanya siyasetinin yüzyılın ortalarında reform ve liberalleşme yolunda attığı adımlardı. Bu süre zarfında yerel yönetim reformuyla bir başlangıç yapılmış, yeni bir Yoksulları Koruma Kanunu çıkartılmış, fabrika ve maden yasaları çıkartılıp buraları polisin denetimine verilmiş, hukuk sistemi yeniden düzenlenmiş, Katoliklerin, Yahudilerin ve Anglikan kilisesine bağlı olmayan Protestanların üzerindeki kısıtlamalar ve evlilik kanunundaki Anglosakson döneminden kalma kilise tekelini kaldırılmış, diğer ülkelerinde kendilerinininkini kurarken örnek alacakları posta sistemi kurulmuş ve halkın eğitimine önem vermeyen eğitim sistemi değiştirilmeye başlanmıştı. Bütün bu gelişmelere kendine olan güveninin simgesi olarak, Kraliçe'nin hamiliğinde ve kocasının talimatıyla 1851'de Londra'da düzenlenen ve dünyanın çeşitli yerlerinden gelen ürünlerin satıldığı Büyük Sergi'nin zenginliği artırması da eklenmişti. Britanyalılar, Victoria döneminin ortalarında olduğu gibi kibirlenmeye niyetlenselerdi bunun için yeterli nedenleri olduğu söylenebilirdi. Kurumları ve ekonomileri hiç bu kadar sağlıklı olmamıştı.

Bu durumdan herkes memnun değildi. Bazıları ekonomik ayrıcalıklarını kaybettikleri için homurdanıyorlardı. Aslında, Birleşik Krallık'ta da diğer ülkelerde olduğu gibi aşırı zenginlik ve aşırı yoksulluk bir aradaydı. Yavaş yavaş gelişen merkezleşmeden duyulan korkudan daha önemli şeyler vardı. Parlamantonun yasama gücü, bürokrasinin daha önceden pratikte yönetim müdahalesinden muaf olan bölgelerde gittikçe daha fazla söz sahibi olmasına neden oldu. İngiltere 19. yüzyılda gücünü, diğer bütün ülkelerin yaptığığın aksine devlet aygıtı üzerinde yoğunlaştırmaktan oldukça uzaktı. Eşitliği sağlama konusunda başarılı olmasına rağmen aynı başarıyı, büyük ölçüde merkezleşmiş yönetim yüzünden özgürlük konusunda sağlayamamış olan Fransa'yla aynı kaderi paylaşmaktan korkanlar vardı. Yerel yönetimin Victoria döneminde, bazılarını yüzyılın son yirmi yılında gerçekleştirdiği, ülkeyi demokrasiye doğru götüren reformlar böyle bir endişeyi ortadan kaldırmak için çok önemliydi.

Bazı yabancılar bu reformları çok beğendiler. Pek çoğu diğer ülkelerde yönetimlerin devrilmesine yol açan halk ayaklanmaları girdabında, fabrika kasabalarındaki korkunç şartlara rağmen Birleşik Krallık'ın gemisini nasıl yüzdürebildiğine hayret ettiler. Britanya her yerde devrim tehlikesinin olduğu bir dönemde kurumlarını büyük ölçüde yeniden yapılandırmış, dönemden yara almadan çıkmış, gücünü ve zenginliğini artırmış, siyasetinde liberalizm ilkeleri daha açık bir şekilde görünmeye başlamıştı. Britanyalı devlet adamları ve tarihçiler ünlü "kuşaktan ku-

şaga büyüyen” sözüyle ulusun hayatının özünde özgürlüğün yattığını tekrar tekrar söylemekten çok hoşlandılar. İngilizler, her şeye tamamen izin vermese de bu söze tutkuyla inanmışa benziyorlardı. Ülkenin, Amerika’nın sahip olduğu coğrafi uzaklık ve neredeyse sınırsız toprak gibi avantajları yoktu –ve üstelik Amerika Birleşik Devletleri devrimi kontrol altına almak için tarihteki en kanlı savaşlardan birini yapmıştı. Öyleyse Büyük Britanya bunu nasıl başarmıştı?

Bu soru, tarihçilerin Büyük Britanya’da devrim ihtimaline yol açabilecek belli şartların olduğu ve Britanya toplumunun bunlardan faydalandığını düşünmeden, hâlâ sordukları bir sorudur. Devrime benzeyen hiçbir önerinin kabul edilmesine gerek duyulmamış olabilir. Belki de hızla değişen bu toplumda potansiyel devrim tehdidi hiç olmamıştı. Fransız Devrimi’nin Avrupa’ya getirdiği temel değişikliklerden birçoğu Büyük Britanya’da zaten yıllardır vardı. Temel kurumlar, paslanmış ya da tarihsel büyümeye izin vermeyecek şekilde kabuk tutmuş olmalarına rağmen önemli imkânlar sunmuşlardı. Avam Kamarası ve Lortlar Kamarası, reform yapılmadan önce bile, pek çok Avrupa ülkesindeki benzerleri gibi kapalı kurumlar değillerdi. 1832’den önce bile, yavaşça ve gecikmeyle olsa da yeni ihtiyaçlara cevap verme kapasitelerini göstermişlerdi. İlk Fabrika Yasası (herkesin kabul ettiği gibi pek etkili bir yasa değildi) 1801 gibi erken bir tarihte çıkmıştı. 1832’den sonra, parlamentonun dışarıdan zorlanması durumunda gerekli reformları yapacağını düşünebileceğimiz yeterli veri vardı. Bunları yapmasının önünde yasal bir engel yoktu. Sıkıntı içinde olanlar ve parlamentoya kızanlar bile buna görebilirdi. 1830’larda ve 1840’larda çok sayıda şiddetli isyan ve devrimci ayaklanma olmuştu ama o günün en önemli halk hareketi, “Çartizm” adı altında toplanan büyük protesto eylemleri, programları olan Halkın Beyanı’nda, parlamentonun kaldırılmasını değil halkın ihtiyaçlarına cevap verecek adımları atmasını istemişlerdi.

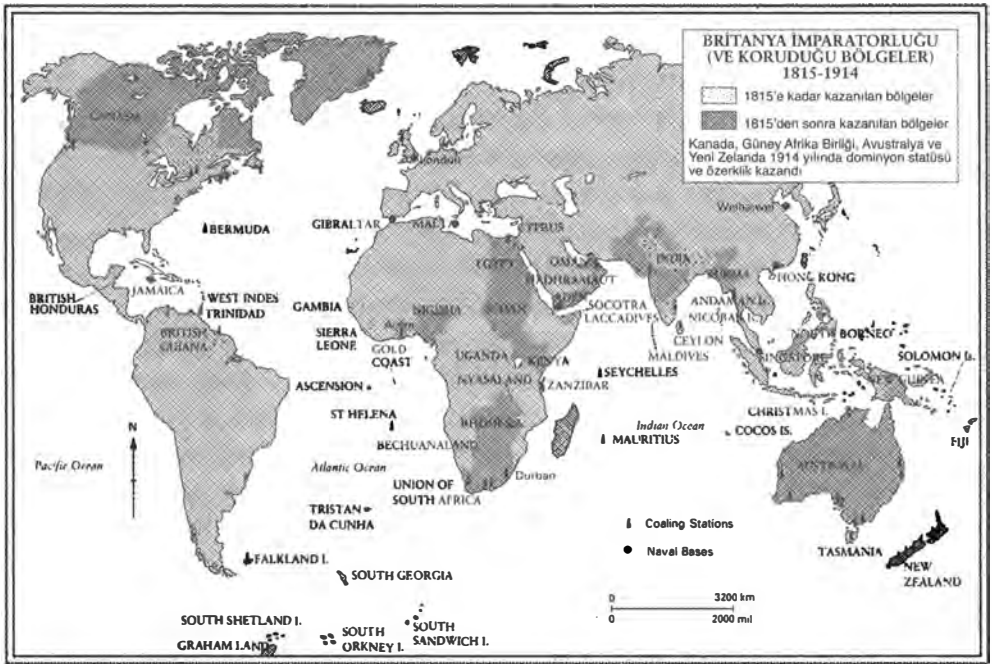
Yine de başka faktörler olmasaydı reform yapması için parlamentoya başvurulmayacaktı. Victoria İngiltere’sinin yaptığı reformların fabrika kanunu istisna olmakla birlikte, halk kitlelerini olduğu kadar burjuvaları da ilgilendirmesi önemlidir. İngiliz burjuvazisi politik güce, kıta Avrupası’ndaki burjuvaların değişiklik sağlamak için ele geçiremeyecekleri ve dolayısıyla geçiremedikleri bir dönemde ortak olmuştu. Bütün yolları kapalı ve çaresiz insanların müracaat ettikleri devrim, onları baştan çıkartmamıştı. Zaten İngiliz halkı da pek devrimci sayılmazdı. Devrimci bir harekette bulunamamaları, sonraki sol görüşlü tarihçileri çok üzdü. Bunun nedeni çok fazla ıstırap çekmeleri olsa da, ıstırapları fazla değildi ya da işçi sınıfının farklı kesimleri arasında çok fazla tartışılan büyük farklar vardı. Ne var ki geleneksel İngiliz davranış kalıplarının kolay kolay teslim olmadıkları dikkate değer bir unsurdur. Toplumsal olarak üst kesimde bulunan insanların dediklerini yapma alışkanlıkları olan bir ülkeyi uzun süre bu şekilde tutabilmek yabancıları,

özellikle Amerikalıları çok etkilemişti. Ayrıca devrime alternatif olan işçi sınıfı örgütleri vardı. Kendi kendine yetme, tedbir alma, sağduyu, itidale yaptıkları vurgu konusunda çoğunlukla muhafazakârdılar. Büyük İngiliz İşçi hareketini hazırlayan ögeler arasında muhafazakâr ismini taşıyan siyasi parti 1840'dan önce ortada yoktu, diğerleri de 1860'larda olgunlaştılar. Kazalara karşı kurulan "dostluk dernekleri", kooperatifler ve hepsinden önemlisi sendikalar başlangıçta biraz yavaş olmasına rağmen işçi sınıfının hayatının gelişmesine kişisel katkı sağlamak için gerekli kanalları sağlıyorlardı. Bu erken olgunlaşma İngiliz sosyalizminin yaşadığı çelişkinin son derece muhafazakâr, devrimci olmayan ve uzun süre dünyanın en büyüğü olan sendika hareketine ileride bağımlı kalışının temelini oluşturuncağı.

1840'lar sona erdiğinde, ekonomik eğilimler hoşnutsuzlukların yatıştırılmasına yardım etmiş olabilir. En azından işçi sınıfı liderleri pişmanlıkla böyle olduğunu söylediler. Bu iyileşmenin İngiltere'deki devrimci tehlikeye karşı söylendiğini düşündüler. Uluslararası ekonomi 1850'lerde düzelince dünyanın atölyesi, tüccarı, bankacısı ve sigortacısı olan ülkenin sanayi şehirleri güzel günler gördü. İş olanakları ve ücretler arttı, Çartistlerin topladığı destek dağıldı ve Çartistler kısa süre içinde geçmişin hatıralarında kaldılar.

Değişmeyen biçimin, içinde çok sayıda değişiklik barındıran simgeleri, krallığın merkezi kurumları yani parlamento ve Kraldı. Westminster Sarayı yanınca yenisi yapıldı ve daha sonradan "Parlamentoların Anası" olarak anılacak olan sarayın eski zamanlardan kalma olduğunu vurgulamak için ortaçağ taklidi bir dizayn tercih edildi. Britanya tarihinin en devrimci döneminin en şiddetli değişimlerinin üzeri, böylelikle gelenek ve görenek kisvesiyle örtülmeye devam etti. Her şeyden önemlisi monarşi devam etti. Victoria'nın tahta çıktığı 1837 yılında bile, Avrupa'nın politik kurumları arasında Papalıktan sonra gelen en eski ikinci kurumdu ama buna rağmen aslında çok değişmişti. III. George'un İngiliz krallarının en kötüsü olan ardılı yüzünden, halkın gözünde itibarı iyice düşmüştü ve onun vârisi de bu itibarı pek artıramamıştı. Victoria ve kocası birkaç cumhuriyetçi hariç tüm halkın gözünde monarşinin itibarını sorgulanamaz bir konuma getirdiler. Bu durum kraliçenin mizacına da uygun değildi. Taht politik tartışmanın üstünde bir konuma gelince, meşruti kraliçeye uygun bir politik tarafsızlığı sevmiş gibi davranmadı. Yine de taht bu konuma, onun kraliçe olduğu dönemde gelmiş benziyordu. Ayrıca monarşiyi de yerelleştirdi. "Kraliyet ailesi" ifadesi genç III. George'un döneminden beri ilk defa bir gerçekliğe tekabül ediyordu ve böyle olduğu da görülüyordu. Nankör İngiliz kamuoyundan pek teşekkür alamamış olsa da Alman kocası Prens Albert'in kraliçeye yardım ettiği konulardan biri de buydu.

Kraliçe ve kocasının değişiklik için sergiledikleri kapasite sadece İrlanda'da Britanya halkını hayal kırıklığına uğrattı. Gerçekten devrimci bir tehditle karşı karşıyaydılar ve 1798'de İrlanda'da çıkan bir ayaklanmayı bastırmak zorunda kaldılar.

1850'ler ve 1860'larda ortalık sakindi. Bunun nedeni, İrlanda'nın 1840'larda patates üretiminde başarılı olamaması, bunun ardından kıtlığın, hastalığın başlaması ve sorunun aşırı nüfus sorununun Malthusçu bir biçimde çözüme ulaşması sonucunda felakete uğramasıydı. Bir an için İrlanda'yı 1801'de Büyük Britanya'ya bağlayan Birlik Kanunu'nun feshedilmesi talebi sona erdi. Ağırlıklı olarak Katolik olan halkın, yabancı ve kurulmuş durumda olan Protestan Kilise'sine karşı olan hoşnutsuzluğu askıya alındı ve kiracılarla işçileri sömürürken mülklerinin başında bile olmayan İngiliz toprak sahiplerine hiçbir bağlılık duymayan köylü halktan da hiçbir ciddi şikayet gelmedi. Yine de sorunlar devam etti ve 1868'de göreve başlayan liberal hükümet bazılarıyla ilgilenmeye karar verdi. Bunun tek önemli sonucu Katolik köylülüğe dayanan ve "Yurt Yasası" isteyen yeni bir İrlanda milliyetçisi hareketin çıkması oldu. Bunun ne anlama gelebileceği konusunda tartışmak Britanya politikasını sık sık ziyaret etmek, birliğini ve İrlanda sorununu çözmek için yüzyıldan fazla sürdürdükleri çabaları bozmak anlamına gelebilir, hatta gelmelidir. Kısa sürede Kuzey ve Güney olmak üzere birbirine rakip olan iki farklı devrimci İrlanda hareketi ortaya çıktı ve Britanya liberalizminin zarar görmesine neden oldu. Böylelikle İrlanda bin yıldan sonra yeniden dünya tarihine önemli bir damga vurmaya başladı. Çok sayıda insanını Amerika Birleşik Devletleri'ne göndererek yüz sene önce daha az belirgin bir damga vurmuştu zaten.

Avrupa'nın Dünya Hegemonyası

1900 yılına gelindiğinde Avrupa halkları ve denizaşırı ülkelerdeki Avrupa soyundan gelenler dünyaya hükmediyordu. Bunu, kimi açık kimi saklı, pek çok yöntemle yapıyorlardı ve bu yöntemlerin özellikleri genel olgular kadar önemli değildir. Dünya, Avrupalı teşebbüslere çoğunlukla karşılık verdi ve hızla Avrupa düzenine doğru ilerledi. Bu ilerleyiş, dünya tarihindeki eşsiz bir gelişmeydi. Bir uygarlık ilk defa dünya çapında liderliğini kuruyordu. Daha önemsiz bir sonucu da kitabın kalanının giderek artan bir oranda tek, global bir tarihle ilgilenecek olmasıdır. Aslında 1914 yılına gelindiğinde, şu anda “küreselleşme” adı verilen ilk zirveye ulaşılmıştı.

Dünya üzerindeki toprakların büyük bir bölümünün sadece Avrupalı devletler (bazıları “batı” terimini tercih eder ama bu gereksiz bir titizliktir –Kuzey, Güney Amerika ve Avustralya’yla Yeni Zelanda, Asya ya da Afrika değil Avrupa kökenli bir kültürler yönetiyordu– ve bu sözcüğün kullanımı dar bir politik anlamda olduğu için yanlış bir yönlendirmeye neden olabilir) tarafından yönetildiğini düşünmemek önemlidir. Dikkate alınması gereken ekonomik ve kültürel bir hegemonya vardı ve Avrupa üstünlüğü, açıkça kontrol etmekle olduğu gibi etkilemeyle de dışavuruluyordu. Agresif, biçimlendirici, çıkarıcı, Avrupalı güçlerle bu güçlerin nesneleri olan ve onlara karşı çıkamayacak durumda olan yerli kültür ve halk arasında önemli bir fark vardı. Bu fark her zaman Avrupalı olmayanların dezavantajı değildi ama daima Avrupalıların dünyasına adapte olmak zorunda kalan zayıf taraf olmak eğilimindeydiler. Avrupa’nın ilerlemeci ideallerinin gücüne ya da Avrupa öğretisinin ve örneklerinin artırdığı yeni beklentilere dayanamayınca kendi istekleriyle adapte oldular.

Avrupalıların 1900’deki dünyalarını zihinde canlandırmanın bir yolu da ortak merkezli daireler serisini düşünmektir. En içte önce kendi, sonra da dünya kaynaklarını giderek artan bir ustalıkla kullanması sayesinde üç yüz yıl boyunca zenginliğini ve nüfusunu artıran Avrupa vardı. Avrupalılar dünya mallarını giderek artan bir oranda alıp tüketerek ve çevrelerini idare etmekte gösterdikleri enerji ve yete-

nekle, kendilerini diğer insanlardan gitgide ayırmışlardı. Uygarlıkları 19. yüzyılda zaten zengindi ve sürekli daha da zenginleşiyordu. Sanayileşme, yeni iş alanları ve kaynaklar yaratma konusunda Avrupa'nın kendine yeten bir kapasitesi olduğunu kanıtlamıştı; ayrıca yeni zenginliğin yarattığı güç, dünyanın diğer bölgelerindeki zenginliği de kendine çekmeyi olanaklı kılmıştı. Kongo kauçuğunun, Burma tikiinin ya da Pers petrolünün kârları uzun bir süre bu ülkelere yatırım olarak geri dönmeyecekti. Yoksul Avrupalı ve Amerikalılar ucuz hammaddelerden kâr ettiler ve düşen ölüm oranları, halkına daha zengin bir hayat sunmanın yolunu bulan sanayi uygarlığının öyküsünü anlatır. Avrupalı köylüler bile, Afrika ve Hindistan'daki çağdaşları taş çağını yaşarken ucuz giysiler ve aletler alabiliyorlardı.

Bu zenginlik, Avrupa hegemonyasının ikinci çemberiyle yani denizaşırı ülkelerde yerleşmiş olan Avrupa kültürleriyle paylaşılmıştı. En önemli örneği Amerika Birleşik Devletleri'dir; Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Amerika ülkeleri ve Güney Afrika listeyi tamamlar. Eski Dünya'ya karşı hepsi aynı dayanak üzerinde durmuyordu ama Avrupa'yla birlikte dünyanın çeşitli yerlerine yayıldıkları için pek de yardımcı olmayan bir ifadeyle "Batı Dünyası"nı oluşturuyorlardı. Bu ifade yine de önemli bir gerçeği dile getirmeyi amaçlar: İçinden çıktıkları kurumların ve fikirlerin benzerliğini. Tabi ki onları şekillendiren şeyler sadece bunlar değildi. Hepsinin farklı sınırları olmuş, hepsi çevreleriyle kendilerine özgü mücadeleler vermiş ve kendilerine özgü tarihsel şartlarla karşılaşmışlardı ama bu mücadelelerle farklı sınırların farklı bir biçimde biçimlendireceği kurumlarla ilgilenme yöntemleri aynıydı. Hepsi resmen Hristiyan'dı (20. yüzyıla kadar hiç kimse yeni bölgelere ateizm adı altında yerleşmedi) hepsi işlerini Avrupa hukuk sistemine göre düzenlemişti ve dillerini paylaştıkları önemli Avrupa kültürleriyle iletişim halindeydiler.

1900 yılında bu dünyaya çoğunlukla "uygar dünya" deniyordu. Çünkü ortak standartların olduğu bir dünyaydı. Bu tanıımı kullanan kendine güvenli insanlar, dünyada uygarlık adını hak eden daha başka şeylerin olduğunu görememişlerdi. Bunları aradıklarında sadece putperest, geri kalmış, bilgisiz insanları ya da uygar dünyaya katılmaya çalışan az sayıdaki insanı görme eğilimi gösterdiler. Avrupalıların bu kadar başarılı olmalarının bir nedeni buydu. Avrupa fikirlerinin ve değerlerinin doğal üstünlüğünün kanıtlarının, dünyaya yeni saldırılar yapmak ve anlayışsızlığını hissetmek için insanlara cesaret verdiğini düşünüyorlardı. 18. yüzyılın ilerici değerleri, dinden kaynaklanan değerleri desteklemenin daha önemli olup olmadığı konusunda yeni bir tartışma yarattı. Bir zamanlar diğer uygarlıklara duydukları saygıyı, 1800 yılında büyük ölçüde kaybetmişlerdi. Kendi toplumsal pratikleri kültürsüz barbarlarınkinden açıkça daha üstün görünüyordu. Bireysel hakların savunulması, özgür basın, oy hakkı, kadınların, çocukların (hatta hayvanların) sömürsünün önüne geçilmesi Avrupalı ve Amerikalıların çoğunlukla

uygun olup olmadıklarını düşünmeden diğer bölgelerde de günümüze kadar peşinden koştuğu ideallerdi. Hayırseverler ve ilerlemeciler uzun süre boyunca, Avrupa üstünlüğünün diğer iddialarını onaylamadıkları dönemde bile, Avrupa medeniyetinin değerlerinin tıp ve sağlık önlemleriyle birlikte evrenselleştirilmeleri gerektiğini düşündüler. Kaynaklardan akılcı yararlanılması, resmi eğitimin sağlanması ve geri kalmış toplumsal geleneklerin bastırılması için bilimden yararlanılması gerektiği düşünüldü. Avrupa medeniyeti değerlerinin yerel değerlerden daha iyi olduğuna ve yerel değerlerin yıkıcı olabileceğine dair neredeyse evrensel bir kanı vardı (açıkçası çoğunlukla daha iyiydiler).

Neyse ki üzerlerinde “kuluçkaya yeni yatmış koyu karanlık” (Victoria döneminden kalma bir ilahi) olan bazı bölgelerin halkları 1900’den sonra Avrupalılar ya da Avrupa soyundan gelenler tarafından yönetiliyordu. Bu bölgelerin tebaası Avrupa medeniyetinin dışı doğru yayılan üçüncü ortak merkezli çemberini oluşturuyordu. Aydın yöneticiler pek çok sömürgeci demiryollarının, Batı eğitiminin, hastanelerin, kendi kurumları başarısızlığa uğramış (üstün medeniyetler karşısında tutunamamaları bu başarısızlığın kanıtı olarak görülüyordu) insanlara hukuk ve düzenin nimetlerini getirmek için uğraştılar. Yerel kurumlarının korunup muhafaza edildiği durumlarda bile sömürgeci gücün kültürünü ve üstünlüğünü kabul etmiş bir pozisyonda duruyorlardı.

Böyle bir üstünlüğün bilincine vardıldıktan sonra gizlice hoşlanılsa bile bunu takdir ya da kabul etmek mümkün değildi. Yine de bir anlamda sömürgeciliğin en vicdanlı eleştirmenlerinin, bu üstünlüğün kötü tarafları arasında iyi bir şey olarak kabul ettikleri bir sonuç elde edilmişti. Bu sonuç, Avrupalı dünyada köleliğin kaldırılması ve Avrupalıların kontrol etmediği ülkelerde de kaldırılması için güç ve diplomasi kullanılmasıydı. Önemli adımlar Britanya parlamentosunun 1807’de köle ticaretini ve 1834’de ise köleliği kaldırmasıyla atılmıştı. Önemli bir deniz, imparatorluk ve ticaret gücünün bu kararı alması belirleyici oldu. Diğer Avrupa devletleri de kısa süre içinde aynı kararı aldılar ve kölelik 1865 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde de kalktı. Bu sürecin son halkası köleliğin 1888’de, sömürge yönetimleri ve Britanya donanmasının Afrika kıtasındaki ve Hint Okyanusu’ndaki Arap köle tacirlerine operasyonlar düzenlediği bir dönemde, Brezilya’da kaldırılması olabilir. Entelektüel, dini, ekonomik ve politik alandaki pek çok güç bu başarıda pay sahibi oldular ve hepsinin ayrı ayrı önemi konusundaki tartışma hâlâ devam etmektedir. Köle ticaretinin kaldırılmasının üzerinden üç yüz yıl geçmiş olmasına rağmen Avrupa’nın, köleliği kendisi için kaldıran tek uygarlık olduğunu söylemek gerekir. Kölelik içinde bulunduğumuz yüzyılda Avrupa’ya açıkça dönmüş olmasına rağmen güç kullanılmadan devam ettirilemez ya da açıkça kölelik olarak adlandırılmaz. Zorunlu emek kamplarının mutsuz sakinleri için bir teselli olmasa da

yüzyılımızdaki bu kamplar, varlıklarını reddederek veya kölelerini rehabilitasyon ya da kanuni ceza adı altında saklayarak ikiyüzlülüğü fazilet tercih eden insanlar tarafından yönetiliyor.

En dışta bulunan doğrudan yönetilen bölgeler çemberinin dışında, dünyanın geri kalanı bulunur. Bu bölgelerin halkları da Avrupa tarafından biçimlendirilmişti. Bazı değerleri ve kurumları Avrupa'yla kurdukları bağlantı sonucunda bozuldu (Çin ve Osmanlı İmparatorluklarında olduğu gibi) ve bu durum dolaylı yoldan Avrupa'nın politik müdahalesine ve geleneksel yönetimin zayıflamasına neden oldu. Bu müdahaleler bazen de değerleri ve kurumları teşvik etti ve bunlardan faydalandı. Bunu başarıyla yapan tek ülke Japonya'dır. Avrupa'nın etkisine maruz kalmamak neredeyse imkânsızdı. Avrupalı tüccarın meşgul, telaşlı ve koşuşturmalı enerjisinde bile bu açıkça görülebiliyordu. Aslında Avrupa egemenliğinin zorla uygulandığı bölgeler, doğrudan Avrupalılar tarafından yönetilmeyen bölgelerdi. Avrupa değerleri isteğin ve kıskançlığın güçlü kanatları üzerinde getirilmişti. Coğrafi uzaklık neredeyse tek emniyetti (ama Britanyalılar 1904'de Tibet'i bile işgal etti). Etiyopya başarıyla bağımsızlığını kazanan tek örnekti. 18. yüzyılda Britanya ve İtalya işgallerinden kurtulmuştu ve Batı ülkesi olmamasına rağmen on dört yüzyıl boyunca aralıklarla Hristiyan bir ülke olduğunu iddia etmesi önemli bir ahlaki avantajdı.

Kapıyı kim açarsa açsın, bütün uygarlık peşinden gitmeye çalışıyordu ama Avrupa uygarlığını dünyanın geri kalanına yayan en önemli araçlardan birisi Hristiyanlıktı çünkü insan davranışının bütün yönleriyle sınırsız bir ilgisi vardı. 19. yüzyılda düzenli kiliselerin bölgesel olarak yayılmaları ve düzenli takipçilerinin artması, havariler döneminden sonra yaşanan en büyük Hristiyan genişlemesinin bu çağda gerçekleşmesini sağladı. Bunun en önemli nedenlerinden birisi yenilenmiş misyonerlik hareketi dalgasıydı. Katolikler yeni kurallar koydular ve Protestan ülkelerinde denizaşırı misyonlara destek için yeni topluluklar kuruldu. Yine de bunun çelişkili etkisi, her türdeki ve şarttaki insana göre bir inanç olduğu varsayılan Avrupa etkisinin artması oldu. Hristiyanlığı kabul eden ülkelerde bu din yerel bir üslup taşıyan manevi bir mesajdan çok Avrupa uygarlığının bir başka görünümü olarak değerlendirildi. Bunun ilginç bir örneği misyonerlerin giysiye gösterdikleri ilgiydi. 17. yüzyılda Çin'de bulunan Cizvitler ev sahiplerinin kostümlerini benimsemişlerken 19. yüzyıldaki ardılları büyük bir hevesle Bantu ve Salomon Adalarında yaşayanların giysilerini Avrupa giysilerine uydurmaya çalıştılar ve böylelikle çok garip giysiler ortaya çıkardılar. Hristiyan misyonerlerin dini bir mesajdan fazlasını yayma yöntemlerinden biri de buydu. Önemli maddeler ve teknik yardım da getirdiler. Kıtık döneminde yiyecek, tarım teknikleri, hastaneler ve bazıları, açılmasını kabul eden toplumlarda karışıklığa yol açabilecek olan okullar. İlerlemeci bir uygarlığın kibirleri bunlar aracılığıyla süzüldü.

Misyoner olan ve olmayan Avrupalıların benzer ideolojik güvenleri, sömürgeleştirmedikleri ülkelerden bile uzakta tutulamayacaklarını bilmelerine dayanıyor olabilir. Dünya üzerinde Avrupalıların istedikleri takdirde silahlı kuvvetleriyle giremeyecekleri hiçbir yer olmadığı ortaya çıkmıştı. 19. yüzyılda silahların gelişmesi Avrupalılara, Portekiz gemisinin bordasından Calicut'a yapılan top atışından daha önemli bir avantaj sağladı. Bu gelişmiş aygıtlar diğer halkların eline geçse bile çoğunlukla bunları etkili bir şekilde kullanamıyorlardı. 1898 yılında Sudan'da yapılan Omdurman Savaşı'nda bir Britanya alayı yaklaşık 2 km uzaklıktan, Britanya ordusunun o günlerde kullandığı fişekli tüfeklerle ateş açtı. Çok kısa bir sonra şarapnel ateşi ve makineli tüfekler Mehdi ordusunu parçaladılar ve Mehdi ordusu Britanya hattına ulaşamadı. Savaşın sonunda Mehdi ordusunda on bin, Britanya ve Mısır ordularında 48 kayıp vardı. Durum bir İngiliz'in

*Ne olursa olsun,
Bizim Maxim silahımız var,
Onların yok*

diye anlattığı gibi değildi. Halife'nin de makineli tüfekleri vardı. Ayrıca kuvvetleriyle iletişim kurabilmek için telgraf aygıtı ve Nil'deki Britanya gambotlarını havaya uçurmak için mayınları vardı ama bunların hiçbiri düzgün bir şekilde kullanılamadı. Avrupalı olmayan kültürlerin Avrupalıların kendilerine karşı kullandıkları aygıtları Avrupalılara karşı kullanabilmeleri için sadece teknik değil zihinsel bir dönüşüm de gerekiyordu.

Avrupa uygarlığının gücünün dayandığı, daha hayırsever ve kabul edilebilir başka bir düşünce daha vardı. Bu düşünce 19. yüzyıl boyunca Avrupalı ülkelerin Avrupa dışı dünyayı yönetmek konusunda birbirleriyle savaşmalarının önünü tıkayan *pax Britannica*'ydı¹. Sömürgeyi doğrudan yönetme yöntemi, modern zamanlardaki en yaygın biçiminde olmasına rağmen, 17. ve 18. yüzyılda yaşanan sömürge savaşları, 19. yüzyılda yaşanmadı. Bütün ülkelerin tüccarları denizler üzerinde hiçbir izin almadan ya da hiçbir engellemeyle karşılaşmadan hareket edebiliyorlardı. Britanya'nın deniz üstünlüğü Avrupa uygarlığının rahatça büyümesinin ön şartıydı.

Pax Britannica, 1900'de merkezi Avrupa olan uluslararası ticaret sistemini garanti altına aldı. 17. yüzyıldan sonra birkaç tüccarın ve yatırımcı kaptanın yaptığı değiş tokuşun yerini yavaş yavaş, sanayileşmiş ve sanayileşmemiş ülkeler arasındaki önemli rol farkına dayanan karşılıklı dayanışma ilişkileri aldı. Sanayileşmemiş

¹ *Pax Britannica* (Lat.): Britanya barışı. Britanya'nın, 1815 sonrasında Avrupa'da oluşan barış döneminde, deniz gücü sayesinde deniz ticaret yollarını kontrol etmesi. (Çev.)

ölkeler sanayileşmiş ölkelerdeki giderek şehirleşen nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak başlıca üreticiler olma eğilimine girdiler ama bu kaba ayrımın daha nite-likli hale gelmesi gerekiyordu. Ölkeler tek başlarına bu iş için uygun değildi. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri 1914'de hem çıktısı Büyük Britanya, Fransa ve Almanya'nın toplam çıktısına eşit olan önemli bir üreticiydi hem de dünyanın lider üretim gücüydü. Avrupalı ve Avrupalı olmayan ölkeler arasında da böyle kesin bir ayrım yoktu. Japonya ve Rusya 1914 yılında Çin'den ya da Hindistan'dan daha hızlı sanayileşiyorlardı ama Rusya, Avrupalı, Hristiyan ve emperyalist olmasına rağmen gelişmiş ölkelerden biri olarak değerlendirilemezdi ve Japonların çoğu da (Rusların çoğu gibi) hâlâ köylüydüler. Balkanlar'da da ekonomi gelişmemişti. 1914 yılında sadece toplumsal ve ekonomik yapıları geleneksel toplum yapısına sahip ölkelerden farklı gelişmiş ölkeler nüvesinin olduğu ve bunların giderek dünyanın ana üreticisi ve tüketicisi haline gelen Atlantik ölkeleri grubunun çekirdeği olduğu iddia edilebilir.

Dünya ekonomisi, dünya ticaret bağlantılarını sağlayan finans hizmetlerinin toplandığı Londra'ya odaklı hale gelmişti. Dünya'daki işlerin büyük bir bölümü para birimi olarak sterlin kullanılan poliçelerle yapılıyordu. Temel para birimlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinde sabit kalmasını sağlayarak güven veren uluslararası altın standartlarına dayanıyordu. Bütün büyük ölkelerin altın paraları vardı ve bir çanta altın İngiliz lirası, beş dolarlık altın paralar, altın franklar ya da diğer önemli mübadele araçları dünyanın her yerinde geçerliydi. Londra başka bir anlamda da dünya ticaretinin merkeziydi çünkü Birleşik Krallık'ın toplam çıktısı 1914 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Almanya'nın toplam çıktısından az olsa da Birleşik Krallık en büyük ticaret ülkesiydi. Dünyanın gemi ve kara ticaretinin önemli bir bölümü Britanya'nın elindeydi. Başlıca ithalat ve ihracat ülkesiydi ve üreticilerinin çoğunu Avrupa dışındaki ülkelere gönderen tek ülkeydi. Büyük Britanya ayrıca en büyük sermaye ihracatçısıydı ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Amerika'daki denizaşırı yatırımlarından büyük bir gelir elde ediyordu. Kendine özgü rolü, üçlü uluslararası değişim sistemini dayatıyordu. Britanyalılar Avrupa'dan, imal edilmiş ya da edilmemiş mallar alıyorlardı karşılığında kendi ürünlerini, nakit para ya da denizaşırı ölkelerde üretilmiş ürünlerini veriyorlardı. Dünyanın geri kalan bölgelerine ürün, sermaye ve hizmet veriyorlardı ve karşılığında yiyecek, hammadde ve nakit para alıyorlardı. Bu kompleks sistem, Avrupa'nın dünyanın geri kalanıyla ürün verip hammadde almak dışında ne kadar az ilişkisi olduğunu gösteriyor. Ve tabii ki çok az ihracat yapan ama ürünlerinin iç piyasasını giderek artan bir oranda yöneten ve hâlâ sermaye ithal eden emsalsiz Amerika Birleşik Devletleri örneği vardı.

1914 yılında pek çok Britanyalı ekonomist, bu sistemin sağladığı refahın ve artan zenginliğin, serbest ticaret doktrinini doğruladığını düşünüyorlardı. Ülkelere refahı, bu tarz fikirlerin en zinde olduğu dönemde en hızlı artışı yakalamıştı. Adam Smith, ticareti anavatanla sınırlayan kapalı imparatorluk sistemi kaldırılırsa refahın devam edeceğini önceden söylemişti ve İngiliz–Amerikan ticaretinde, 1783 barışından sonraki birkaç yıl içinde kayda değer bir gelişme olunca haklı çıkmıştı. 1800 yılına gelindiğinde Britanya ihracatının büyük bir bölümü Avrupa dışındaydı ve önünde de Hindistan ve Doğu Asya’da genişleyecek bir ticaret dönemi vardı. Britanya İmparatorluğu’nun politikası potansiyel olarak utançla sonuçlanabilecek yeni sömürge elde etmekten çok ticarete kapalı ve bu nedenle refahın olduğuna inandıkları bölgeleri ticarete açmaya yönelikti. Bunun bariz bir örneği 1839-1842 Afyon Savaşı’ydı. Savaşın sonucu beş Çin limanının Avrupa ticaretine açılması ve Hong Kong’un, ticaretin idaresinden ayrı düşünülemeyecek yargılama yetkisinin merkezi olarak *de facto* Büyük Britanya’ya verilmesi oldu.

19. yüzyılın ortalarında daha fazla yönetimin, daha önce hiç olmadığı ve daha sonra hiç olmayacağı kadar serbest ticaretin büyümesini isteyeli yirmi yıl olmuştu. Bu dönemde gümrük engelleri kaldırılmış ve Britanya’nın görece avantajı (en büyük üretim ve ticaret ülkesiydi) devam etmişti ama 1870’ler ve 1880’lerde bu dönem geride kaldı. Dünya çapında bir ekonomik durgunluğun başlaması ve düşen fiyatlar, 1900 yılına gelindiğinde Büyük Britanya’nın yeniden gümrük tarifeleri olmayan tek büyük ülke olduğu anlamına geliyordu ve, hatta Almanya’yla girilen rekabet kızıştıkça eski serbest ticaret dogması bile sorgulanmaya başlandı.

Yine de 1914’ün ekonomik dünyası geriye dönüp bakıldığında, hayret verici ekonomik özgürlük ve güven dönemi olarak gözüktür. Uzun süreli Avrupa barışı, ticaret bağlantılarının olgunlaşabileceği bir ortam sağlamıştı. Sabit para birimleri dünya fiyat sistemine büyük bir esneklik sağladı. Kambiyo kontrolü dünyanın her yerinde kalktı ve Rusya’yla Çin de bu piyasaya diğer ülkeler gibi tamamen entegre oldular. Nakliye ve sigorta ücretleri gittikçe düştü, besin fiyatlarında uzun süreli bir düşme ve ücretlerde ise uzun süreli bir artış görüldü. Faiz oranları ve vergiler düştü. Kapitalist bir cennet kurulabilir görünüyordu.

Bu sistem Asya ve Afrika’yı da içine alacak kadar büyüyünce, Avrupa kökenli fikirlerin ve tekniklerin yayılması için bir araç oldu ama diğer bölgelerde de kısa sürede bunlara alışıldı. Anonim şirketler, bankalar, ticaret ve menkul kıymetler borsaları zorla ve taklitle bütün dünyaya yayıldı. Ticaretin geleneksel yapısını değiştirmeye başladılar. Dünya ticaretinin altyapıları olan limanların ve demiryollarının inşa edilmesi, sanayide istihdamın başlamasıyla birlikte bazı bölgelerde köylüleri sanayi proletaryasına dönüştürmeye başladı. Yerel ekonomiler üzerinde kötü etkilerinin görüldüğü durumlar oldu. Örneğin Hindistan’daki çivit üretimi,

Almanya ve Büyük Britanya'da sentetik boyalar kullanılmaya başlanınca neredeyse çöktü. Güneydoğu Asya'nın ekonomik tarihi ve stratejik önemi Britanyalıların kauçuk ağacını oraya getirmesiyle değişti (bu ayrıca Brezilya kauçuk endüstrisine de çok büyük zarar veren bir adımdı). İlk başta kâşiflerin, misyonerlerin ve askerlerin gedikler açtığı izolasyon, telgraf ve demiryolunun gelmesiyle tamamen ortadan kalktı. Daha derin ilişkiler de dönüşüm geçiriyordu. 1869 yılında Süveyş'te açılan kanal Britanya'nın ticaretini ve stratejisini biçimlendirmekle kalmadı, Akdeniz'e, bu sefer özel bir uygarlığın merkezi olarak değil bir rota olarak farklı bir anlam kazandırdı.

Ekonomik bütünleşme ve kurumsal değişme kültürel kirlenmeden ayrılamazdı. Misyoner dininin biçimsel araçları, eğitim kurumları ve yönetim politikası bu hikâyenin küçük bir bölümüdür. Örneğin resmi olarak kullanılan Avrupa dilleri, Avrupa kavramlarını da yanlarında götürdüler ve Avrupalı olmayan ülkelerdeki eğitilmiş elitlere sadece Hristiyan uygarlığının değil, laik ve "aydınlanmış" Avrupa kültürünün de mirasını açtılar. Misyonerler dogmalardan ya da sağlık ve eğitim hizmetlerinden çok daha fazlasını yaydılar. Yaptıkları ve empoze ettiği kültürün iddiaları arasındaki fark yüzünden sömürge rejimine yönelik eleştirileri de artırdılar.

20. yüzyılın bakış açılarından, Avrupa'nın dünya üzerindeki etkisinde en dayanıklı ve önemli olan şeylerin çoğunun kökleri, bunlar gibi kasıtsız ve tartışmaya açık etkilere kadar uzatılabilir. Hepsinden önemlisi, Avrupa giysilerini benimsemek gibi saçma bir biçimde olsun ya da daha da önemlisi Avrupa hegemonyasına karşı çıkmak için Avrupa'nın yöntemlerini kullanmaya çalışmak için olsun, Avrupa'yı taklit etme isteği vardı. Radikaller ve reformcular neredeyse her yerde Avrupalılaştırmayı savundular. 1776, 1789 ve 1848'in fikirleri Asya ve Afrika'da hâlâ iş başındaydı ve dünya, geleceğini hâlâ Avrupalıların terimleriyle tartışıyordu.

Bu olağanüstü sonuç çok sık gözden kaçırılır. 1900 yılı, Avrupa dışı bölgelerin aydınlığa kavuşturulmalarında öykünün sonu değil sadece iyi bir inceleme noktasıdır. Japonlar, zarif sanatsal gelenekleri miras almış yetenekli insanlardır ama yine de batının sadece sanayiciliğini almakla kalmamış (son derece anlaşılabilir bir şey) sanat biçimlerini ve giysilerini de kendilerinininkine tercih etmişlerdir. Japonlar artık viski ve Bordo şarabına rağbet ederken Çinliler, kökleri 19. yüzyıl Alman idealizmine ve İngiliz toplumsal ve ekonomik gerçeklerine dayanan bir sistem kuran, küçük görmek dışında Asya'dan pek bahsetmeyen ve hayatında Prusya'nın doğusuna hiç geçmemiş olan Alman felsefeci Marks'a resmi bir saygı gösteriyorlardı. Bu durum, başka bir garip gerçeği gösterir: Kültürel etkinin bilançosu karşı konulmaz bir biçimde tek yönlüdür. Dünya da Avrupa'ya ara sıra bazı modalar verdi ama hiçbir fikir ya da kurum, Avrupa'nın dünyaya verdikleri kadar etkili olmadı. Marks'ın öğretisi 20. yüzyıl Asya'sında, uzun süre boyunca etkili bir güç olarak kaldı. Söyle-

dikleri Avrupa'da bununla karşılaştırılabilir bir etki yaratan Avrupalı olmayan son kişi İsa Mesih'ti.

Kültürün fiziksel olarak nakledilmesinin bir biçimi de Avrupalıların başka kıtalara gitmeleri idi. Amerika Birleşik Devletleri'nin dışında en büyük iki Avrupa toplumunun yaşadığı denizaşırı (hâlâ da öyledir) bölge Güney Amerika ve 19. yüzyılın büyük bir bölümünde Londra'nın doğrudan yönettiği, ne tam özgür ne de tam sömürge olan, beyazların yerleşim kurdukları eski Britanya sömürgeleriydi. İki grup da 19. yüzyıl boyunca, sayıları Avrupa demografisinde bu döneme verilen Büyük Yeniden Yerleşme ismini doğrulayan bir biçimde, Amerika Birleşik Devletleri gibi, büyük Avrupa diasporası tarafından beslendi. 1800'den önce, Britanya Adaları'ndan edilenler hariç çok az Avrupalı göçü olmuştu. Bu tarihten sonra yaklaşık 60 milyon Avrupalı deniz aşırı ülkelere gitti ve bu dalga 1830'larda hızlanmaya başladı. 19. yüzyılda çoğu önce Kuzey Amerika'ya, sonra Latin Amerika'ya (özellikle Arjantin ve Brezilya'ya), Avustralya ve Güney Afrika'ya gittiler. Aynı anda gizli bir Avrupa göç dalgası, dünya yüzeyinin altıda birini kaplayan ve Sibirya'da göçmenleri çeken geniş bölgeleri olan Rusya İmparatorluğu'nun içinde yaşandı. Avrupa'dan denizaşırı ülkelere göç 1913'de, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde 1.5 milyon kişi Avrupa'dan ayrılınca zirve noktasına ulaştı; göç edenlerin üçte birinden fazlası İtalyan, yaklaşık 400 bini Britanyalı ve 200 bini İspanyol'du. Elli yıl önce İtalyanların sayısı çok azken Alman ve İskandinavların sayısı çok daha fazlaydı. Britanya Adaları'nın dalgası daima sabit kalmıştı. 1880 ve 1910 arasında 8.5 milyon Britanyalı denizaşırı ülkelere gitmişti (bu dönemde denizaşırı ülkelere giden İtalyanların sayısı altı milyondan fazlaydı).

Britanya'dan göç edenlerin çoğu (1815-1900 yılları arasında göç edenlerin yüzde 65'i) Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmişti ama özerk sömürgelere de çok sayıda göçmen gitti. Bu oran 1900'den sonra değişti ve 1914 yılına gelindiğinde Britanyalı göçmenlerin çoğu özerk sömürgelere gidiyordu. Çok sayıda İtalyan ve İspanyol Güney Amerika'ya gitti ve ayrıca İtalyanlar, Amerika Birleşik Devletleri'ne de gitti. Amerika Birleşik Devletleri hâlâ en büyük göç alan ülkeydi; 1820 ve 1950 yılları arasında 33 milyondan fazla Avrupalı Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti.

Bu çarpıcı nüfus gelişiminin açıklamasını yapmak pek de zor değil. Bazen politika, 1848'den sonra olduğu gibi göçe neden oldu. Avrupa'da artan nüfuslar, "işsizlik" olgusunun ortaya çıkmasının gösterdiği gibi her zaman ekonomik olanakları düşünüyorlardı. Avrupalı çiftçiler, göçün en hızlı yükseldiği 19. yüzyılın son yirmi yılında denizaşırı rekabet yüzünden zor duruma düşmüşlerdi. İnsanlık tarihinde ilk defa emeğe ihtiyaç duyulan, gitmenin ucuzladığı ve kolaylaştığı bölgelerde büyük fırsatlar ortaya çıkmıştı. Buharlı gemiler ve demiryolu demografik tarihi önemli ölçüde değiştirdi ve 1880'den sonra etkilerini göstermeye başladı. Yerel hareketliliği

sağladılar ve böylece geçici işçi göçleri ve kıta içi yolculuk çok daha kolay bir hale geldi. Büyük Britanya İrlandalı köylüleri, Galli madencilerle çelik işçilerini ve İngiliz çiftçileri ihraç etti. 19. yüzyılın sonunda Britanya toplumunda uzun süre önemli bir öge olarak kalacak olan doğu Avrupalı Yahudi topluluklarının, bir nehir gibi ülkeye akmalarını sağladı. Güney Fransa gibi sınır bölgelerini her zaman karakterize etmiş olan mevsimlik işçi göçünün yanı sıra Polonyalıların kömür madenlerinde çalışmak için Fransa'ya gitmesi, İtalyan garson ve dondurma satıcılarının Britanya halk kültürünün bir parçası haline gelmesi gibi daha uzun süreli hareketler de görüldü. Politik değişiklikler Kuzey Afrika sahilinin yolunu açınca, Avrupa'dan edilen kısa mesafeli göçler o bölgeyi değiştirdi. İtalyanlar, İspanyollar ve Fransızlar yerleşmek ya da kıyı şehirlerinde ticaret yapmak için o bölgeye gittiler ve böylece çıkarları, göçmenlerin geldiği yerlerdeki toplumlardan ve yerleştikteki bölgelerdeki toplumlardan farklı yeni bir toplum oluşturdu.

Ulaşımın kolaylaşması sadece Avrupalıların göç etmesini kolaylaştırmadı. Kuzey Amerika'nın Pasifik kıyılarındaki Çin ve Japon yerleşimi, 1900 yılına gelindiğinde önemli bir konuma gelmişti bile. Ayrıca Çinli göçmenler Güneydoğu Asya'ya, Japon göçmenler de Latin Amerika'ya gittiler. Bu manzara, göçü ırk kriteriyle sınırlayarak "Beyaz Avustralya"yı korumak isteyen Avustralyalıları korkuttu. Britanya İmparatorluğu, Hint topluluklarının dünyaya yayıldığı büyük bir çerçeve oluşturdu. Bu hareketler önemli olmalarına rağmen Avrupa halklarının son önemli *Völkerwanderung*'u¹ ve gelecek için barbar istilalarının geçmişte olduğu kadar önemli olan 19. yüzyılın başlıca fenomeni kadar önemli değillerdi.

Güney Avrupalılar, çoğunlukla İtalyanları ve İspanyolları çeken "Latin Amerika"da (bu terim 19. yüzyılın ortasında bulundu) daha fazla tanıdık şey bulabilirlerdi. Katolikliğin belirlediği kültürel ve sosyal bir hayat vardı. Latin dilleri ve gelenekleri vardı. Politik ve hukuki yapı, kurumlarından bazıları 19. yüzyılın başında yaşanan, anakaradaki İspanyol ve Portekiz sömürge yönetimini sona erdiren siyasi ayaklanma dönemi boyunca direnmiş imparatorluk geçmişini yansıtıyordu. Bu yönetim sona ermişti çünkü Avrupa'daki olaylar, eski imparatorluklardaki zayıflıkların ölümcül olduğunu kanıtlayan bir krize yol açmıştı.

Bu yönetimin sona ermesi için en azından İspanyolların fazla çaba harcamaları gerekmemişti. Metropolitan yönetim, kuzeydeki Britanya yönetiminin tersine 18. yüzyılda reformları silip süpürmeyi denemişti. Bourbonlar İspanyol tahtındaki son Habsburg'u 1701 yılında tekrar tahta çıkarınca İspanya İmparatorluğu yeni bir gelişme dönemine girmişti ama bu gelişmenin açıkça hissedilmesi, yirmi yıl aldı. Değişiklikler ilk önce yeni bir düzenleme, ardından da "aydınlanmış" bir reformun gelmesini sağladı. 1700'de¹iki olan genel valilik sayısı, New Granada (Panama ve

1 *Völkerwanderung* (Alm.) : Halkların göç etmesi (Çev.)

Ekvator, Kolombiya ve Venezuela'nın kapladığı bölge) ve nehrin ağzından Peru sınırına kadar kıta boyunca uzanan La Plata'nın da eklenmesiyle dörde çıktı. Bu yapısal düzenlemenin ardından, ilk başta istemeyerek gizlenen ve sonra bilinçli bir şekilde refaha ulaşma aracı olarak kullanılan kapalı ticaret sisteminin gevşetilmesi geldi. Bu gelişmeler sömürgelerin ve o ana kadar Sevil limanıyla sınırlandırılmış olan sömürge ticareti tekelinin sona ermesinden kâr sağlayan İspanyol bölgelerinin (özellikle Akdeniz kıyısına yakın bölgelerin) ekonomisini hareketlendirdi.

Ne var ki bu sağlıklı eğilimler, tedavi edemedikleri ölümcül zayıflıklarla dengelendiler. Bir seri ayaklanma İspanyol İmparatorluğu'ndaki kökleşmiş zayıflıkları ortaya çıkardı. Paraguay (1721–1735), Kolombiya (1781) ve hepsinden önemlisi Peru'da (1780) sömürge yönetimine karşı, ancak büyük bir askeri çabalarla kontrol altına alınabilececek önemli tehditler baş gösterdi. Sömürgelerden milis toplanması gerekiyordu ama askeri eğitim verilen *creoleler* sonradan İspanya'ya düşman olabileceği için milis toplamak iki uçlu bir çareydi. İspanyol sömürge toplumunun en alt tabakasında Kızılderililer ve İspanyol soyundan gelen sömürgeciler vardı ama bu sömürgecilerin politik önemi *creoleler*¹ ve *peninsulareler*² daha çabuk artacaktı. Zaman içerisinde bu önem arttı. Yüksek mevkilere gelmelerine izin verilmemesine kızan *creoleler* imparatorluk yönetiminden kurtulma konusunda Kuzey Amerika'daki Britanyalı sömürgecilerin başarısını örnek aldılar. Fransız Devrimi de ilk başta tehlikeden çok olanak sunuyordu.

Bu olaylar devam ederken, İspanyol yönetimi başka utançlar da yaşadı. 1790 yılında Büyük Britanya'yla girilen mücadele sonucunda, Kuzey Amerika'da ticaret ya da yerleşimi yasaklama hakkını sadece İspanyol yerleşimlerinin çevresindeki 45 km'lik bir alan içinde kullanabileceğini kabul eden İspanya, böylelikle Kuzey ve Güney Amerika'nın her yerinde sahip olduğunu iddia ettiği egemenlik hakkının son kalıntılarından da vazgeçmiş oldu. Bunun ardından Fransa, sonra Büyük Britanya (iki kere) ve Napolyon'un istilası sonrasında tekrar Fransa'yla yapılan savaşlar geldi. Bu savaşlar İspanya'nın sadece Santo Domingo, Trinidad ve Louisiana'yı değil, 1808'de Napolyon'un feragat etmesi için zorladığı hanedanlığını da kaybetmesine neden oldu. İspanya'nın deniz gücünün sonu Trafalgar'da gelmişti zaten. *Creoleler*, İspanya'nın Fransız işgaline uğradığı bu düzensizlik ve zayıflık döneminde imparatorluktan kurtulmaya karar verdiler ve 1810 yılında New Granada, La Plata ve New Spain'de çıkan ayaklanmalarla Bağımsızlık Savaşı başladı. *Creoleler* ilk başta başarılı olmadılar ve Meksika'da Kızılderililer fırsattan yararlanıp beyazlara saldırınca kucaklarında bir ırk savaşı buldular ama İspanya yönetimi onları yenebilecek ya da isyan dalgalarının önüne geçebilecek durumda değildi.

1 Creoleler: Sömürgelerde doğmuş İspanyollar (Çev.)

2 Peninsulare: İspanya'da doğmuş İspanyollar (Çev.)

Britanya'nın deniz gücü hiçbir muhafazakâr Avrupa gücünün İspanyollara yardım edememesini sağladı ve bu tavır pratikte Monroe doktrinine uygundu. Böylece eski İspanyol İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla, çoğu askerler tarafından yönetilen cumhuriyetler doğdu.

Portekiz Brezilyası'nda öykü, Fransızların 1807 yılındaki istilası yeni bir ayrılığı kışkırtmış olmasına rağmen, İspanyol İmparatorluğu'ndakinden tamamen farklı bir şekilde gelişti. Portekiz Vekil Prensi, Lizbon'dan Rio de Janeiro'ya gitmiş ve böylelikle Rio de Janeiro Portekiz İmparatorluğu'nun yetkili başkenti olmuştu. 1820'de kral olarak Portekiz'e dönerken oğlunu bıraktı ve oğlu da Brezilya üzerinde Portekiz yönetimini yeniden sağlama denemelerine karşı başlatılan direnişe başkanlık edip nispeten küçük bir tehlike atlattıktan sonra 1822'de bağımsız Brezilya'nın imparatoru oldu.

Dönemin Güney Amerika haritasına şöyle bir bakmak, Kuzey ve Güney Amerika'daki devrimler arasındaki önemli farkları görmek için yeterlidir. Bağımsızlık Savaşları'ndan Güney Amerika Birleşik Devletleri doğmadı. Büyük kahraman ve bağımsızlık lideri Simon Bolivar yeni devletlerin 1826 yılında Panama'da toplanan Kongre'sinden çok şey ummuş olsa da bu kongreden hiçbir şey çıkmadı. Nedenini anlamak zor değil. On üç Britanya sömürgesi, aralarındaki farklara ve önlerindeki zorluklara rağmen zafer kazandıktan sonra denize nispeten daha kolay bir biçimde ulaşabiliyorlardı ve önlerinde çok küçük bir arazi engeli vardı. Ayrıca işbirliği deneyimleri ve imparatorluğa bağlıyken bile bir ölçüye kadar kendilerini yönetme deneyimleri vardı. Bu avantajlara sahip bölgeleri, hâlâ ulusal yönetime sınırlı yetkiler veren bir anayasayı kabul ettirebilecek kadar önemliydi. Güneydeki cumhuriyetlerin, İspanyol yönetimi gibi ortak bir geçmişe sahip olmanın avantajlarına rağmen kıtasal bir birlik sağlayamamaları şaşırtıcı değildi.

19. yüzyılın başlarında Latin Amerikalılar birlik kurmalarını gerektirecek bir tehlike ya da fırsatla karşılaşmamış oldukları için birleştirici etkenlere sahip olamamaları da bir dezavantaj değildi. Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri hariç, dış dünyaya karşı onları koruyordu. Kıta içindeki, sömürgeleşme sonrası gelişme sorunları tahmin edilenden çok daha büyüktü ve sanal bir birlikle çözülecek gibi görünmüyordu. Aslında sömürge yönetiminin bir mirası da, yüz elli yıl sonra Afrika'da da görüleceği gibi coğrafya ve toplumun eski yönetimle ilgili bölünmeye göre düzenlenmiş politik birimlere uymamasıydı. Bağımsızlık savaşından sonra ortaya çıkan geniş, az nüfuslu devletler, bağımsızlık hareketini yöneten şehirli azınlık olan destekçilerini kontrol etmenin imkânsız olduğunu anlayınca sık sık küçük birimlere ayrılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Bazıları bölündü. Irksal sorunlar da vardı; neden oldukları toplumsal eşitsizlikler bağımsızlıkla ortadan kalkmadı.

Her ülke bu sorunları aynı şekilde yaşamadı. Örneğin, Arjantin'de ordu nispeten az sayıdaki Kızılderilileri neredeyse tamamen ortadan kaldırdı. Bu ülke 19. yüzyılın sonunda Avrupa kökenlilerin yönetimi altında olduğu için büyük ölçüde Avrupa'ya benziyordu. Bir başka uç örnek Brezilya'da nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan siyahlar, bağımsızlık döneminde hâlâ köleydi. Beyazlarla siyahların evlenmesi geleneksel bir olguydu ve bunun sonucunda da günümüz dünyasında belki de en az sıkıntı yaratan etnik bir karışım çıkmıştı. Güney Amerika'nın sömürge mirasının önemli başka bir parçası da dış dünyayla kurulan ekonomik ilişkilerin yavaş yavaş değişecek olmasıydı. Bu ilişkiler sonradan kıtanın ekonomik "bağımlılığı"nın kötü yanlarının ortaya çıkmasına neden olacaktı. Mirasın, bu ilişkiler konusunda başka bir önemi daha vardı. Sömürgecilik olmasaydı kıtanın zenginliğinin büyük bir bölümü de olmayacaktı. Brezilya'da üretilen ürünlerin hepsi (şeker, kahve, çikolata, sığır, buğday) Avrupalılar tarafından denizasırlı bölgelerden getirilmişti.

Yeni kurulan Latin Amerika devletleri, sömürge yöneticileri geçmişte mutlak yetçi oldukları ve temsilci kurumlarını kaldırmadıkları için sorunlarını çözerken kendi kendilerini yönetme geleneklerini hatırlayıp kullanamadılar. Cumhuriyetlerin liderleri uygulamayı düşündükleri politik prensipler için çoğunlukla Fransız Devrimi'ne baktılar ama bunlar, az sayıdaki elitlerinin kabul edecekleri uygulama için bile anlaşılamayan ülkeler için fazla gelişmiş fikirlerdi ve karşılıklı hoşgörüyü bile zorlukla gösteriyorlardı. Daha da kötüsü devrimci ilkeler Kilise'yi politikaya çekti. Toprak sahibi ve halk üzerinde etkisi olan Kilise'nin politikaya girmesi belki de kaçınılmaz bir gelişmeydi ama kıtanın çektiği sıkıntılara bir de kilise karşıtlığını eklemesi talihsizlikti. Bu şartlar altında yüzyılın büyük bir bölümünde bütün cumhuriyetlerin kontrolünün, *caudilloların*¹ yani askeri maceracıların ve daha kuvvetli bir rakip gelene kadar bu maceracılar silahlı kuvvet desteği veren hiziplerin ellerine geçmesi şaşırtıcı değildir.

İç savaşın karşı akımları ve yeni devletler arasında çıkan savaşlar (bazıları çok kanlı oldu) 1900 yılında bugünküne çok benzeyen bir haritanın ortaya çıkmasına neden oldu. En kuzeydeki eski İspanyol sömürgesi olan Meksika kuzeydeki topraklarının büyük bir bölümünü Amerika Birleşik Devletleri'ne verdi. Dört Orta Amerika kıta devleti ve Dominik Cumhuriyeti'yle Tahiti adlarında iki ada devleti ortaya çıktı. Küba bağımsızlığını kazanmak üzereydi. Güney'de on Güney Amerika devleti vardı. Bu ülkelerin hepsi cumhuriyetçiydi. Brezilya 1889'da monarşiden vazgeçti. Hepsinde şehir ayaklanmaları çıkmasına rağmen hepsi farklı derecelerde istikrar ve anayasal yöntemler gösterdiler. Meksika'da 1850'lerde bir Amerika yerlisi başkan bile oldu ama *mestizolar* (melezler) ve Avrupa soyundan gelenler (1870'den sonra göç hızlanınca sayıca arttılar) arasındaki toplumsal ayrım her yerde devam etti.

1 Caudillo (İsp.): Otoriter yönetimin başındaki siyasi-askeri lider (Çev.)

Latin Amerika ülkelerinin nüfusu 1800'de yaklaşık 19 milyonken yüzyıl sonra bu sayı 63 milyona çıktı.

Bu durum kesinlikle zenginleştiklerini gösterir. Pek çok Latin Amerika ülkesinde çeşitli, önemli doğal kaynaklar vardı. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri sanayileştikçe değerleri artan bu doğal kaynaklar için bazen savaştılar. Arjantin'in alanı ve dünyanın en güzel otlaklarından bazıları vardı. 1880'lerde buzdolaplı gemilerin keşfi Arjantin'i, İngiltere'nin kasabı ve sonradan da hububat yetiştiricisi haline getirdi. 19. yüzyılın sonunda Arjantin en zengin Latin Amerika ülkesiydi. Şili'nin nitratları (1879–1883 “Pasifik Savaşı”nda Bolivya ve Peru'dan almıştı) ve Venezuela'nın petrolü vardı; 20. yüzyılda ikisinin de önemi arttı. Meksika'nın da petrolü vardı. Brezilya'nın kahve ve şeker en önemlileri olmak üzere hemen hemen her şeyi (petrol hariç) vardı. Liste uzatılabilir ama Latin Amerika'nın artan zenginliğinin her şeyden önce temel maddelerin üretiminden geldiğini kanıtlayacaktır. Bunları sömürmek için sermaye Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden geldi ve bu durum denizaşırı bölgelerdeki Avrupalı uluslarla Avrupa arasında yeni bağlantıların kurulmasını sağladı.

Bununla birlikte servetteki bu artış birbiriyle ilişkili iki eksiklikle bağlantılıydı. Birincisi, bu ülkelerdeki gelir eşitsizliğini azaltmak için hiçbir şey yapmamıştı; aslında artırmış da olabilirdi. Sonuçta toplumsal gerilimler de ırksal gerilimler gibi büyük ölçüde çözülmemişti. Avrupalılaştırmış şehirli elitler, yerli ve *mestizo*¹ halktan tamamen farklı bir hayat yaşıyorlardı. Bu farkın önemi, Latin Amerika'nın dış sermayeye bağlanmasıyla giderek artıyordu. Yabancı yatırımcılar doğal olarak güvenli bir ortam istiyorlardı. Bu her zaman olmuyordu ama bu durum onları kendi servetlerini artıran mevcut toplumsal ve politik yetkilileri desteklemeye itti. Bu koşulların 20. yüzyılda Meksika'da toplumsal bir devrime yol açması birkaç yıl alacaktı.

Alacaklarını alamayan yabancı yatırımcıların öfkeleri ve hayal kırıklıkları bazen diplomatik anlaşmazlıklara, hatta silahlı müdahalelere neden oldu. Alacakların toplanması sömürgeciliğin yeniden canlanması olarak görülmüyordu ve Avrupalı yönetimler yüzyıl boyunca sert mesajlar gönderdiler ve bazı durumlarda bu mesajları silahlı kuvvetle desteklediler. 1902 yılında Büyük Britanya, Almanya ve İtalya'nın, devrimci isyanlarda zarar gören tebaalarından kaynaklanan alacaklarını almak için Venezuela'ya deniz ambargosu uygulamaları, Amerika Birleşik Devletleri'ni Monroe doktrininden daha ileri bir adım atma yolunda kışkırttı.

Teksas Cumhuriyeti günlerinden beri Amerika Birleşik Devletleri'nin komşularıyla ilişkisi pek sakin olmamıştı: Bugün de sakin değildir. Çok fazla karıştırıcı etken vardı. Monroe doktrini Amerika Birleşik Devletleri'nin yarıküreyi Avrupa'nın dışında tutma isteğini açıkça göstermişti ve Amerika Birleşik Devletleri'nin 1889

¹ Mestizo (İsp.): Melez (Çev.)

yılında düzenlediği ilk Panamerika Kongresi bu yolda atılan başka bir adımdı. Bu adımlar Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık arasındaki ekonomik ilişkileri kopartan Devrim'den farklı olarak, Avrupa'yla gelişen ekonomik ilişkileri engelleyebilecek adımlar değildi (Kuzey Amerikalılar da Güney Amerika ülkelerine yatırım yapmışlardı ve kendi yönetimlerini kurmak için özel istekleri olacaktı). Ayrıca yüzyıl sona erdiğinde, Monroe doktrininin arka planını oluşturan stratejik durum değişmişti. Buharlı gemiler ve Amerika'nın Uzakdoğu'yla Pasifik'teki çıkarlarının artması, Amerika Birleşik Devletleri'ni özellikle büyük ihtimalle bir kanal yapılacak olan Orta Amerika ve Karayipler'deki gelişmelere karşı daha duyarlı bir hale getirdi.

Bunun sonucu Amerika Birleşik Devletleri'nin 20. yüzyıl başlarında komşularıyla ilgili politikasının sertleşmesi ve, hatta küstahlaşması oldu. Amerika Birleşik Devletleri, İspanya'yla savaşıp Küba'ya özgürlüğünü kazandırınca (ve kendisi için de İspanya'dan Porto Riko'yu alınca) yeni Küba anayasasına bir uydu devlet olarak kalması için bazı kısıtlamalar koydurdu. Panama Kanalı bölgesi, Kolombiya'ya müdahale edilerek alındı. Venezuela'nın borç sorununa karışması, Amerika'nın gücünün bir ifadesi ve Monroe Doktrini'nin “doğal” bir sonucuydu. Bu gelişmeler Amerika Birleşik Devletleri'nin, iç işlerinde Avrupa müdahalesini gerektirecek kadar düzensiz olan herhangi bir batı yarımküre devletinin ilişkilerine müdahale hakkını kullanacağını duyurusuydu (pratikteki ifadesi Küba ve Dominik Cumhuriyeti'ydi). Sonradan bir Amerikan başkanı bunu temel alarak 1912 yılında Nikaragua'ya deniz piyadelerini gönderdi. Başka bir başkan da Meksika yönetimini baskı altında tutmak için 1914'de Meksika limanı Vera Cruz'u işgal etti. 1915 yılında yapılan antlaşmayla Haiti üzerinde kırk yıl sürecek bir koruma ve denetim sağlandı.

Amerika Birleşik Devletleri ve komşuları arasındaki ilişkilerin mutsuz öyküsü burada bitmedi ama şimdilik bu kadar anlatmak yeterli. Önemlisi, Latin Amerika ülkelerinin Avrupa'yla olan ilişkilerindeki muğlak tavırlarının belirtileri olmalıdır. Avrupa kültüründe köklenen, ekonomik açıdan Avrupa'ya bağlı olan Latin Amerika ülkeleri Avrupa'yla karışmamak için politik olarak zora maruz kaldılar. Bu tabii ki Avrupa uygarlığının içinde kalanlarla dışında kalanlar arasındaki ayrım da, beyaz adamın tarafında yer aldıkları anlamına gelmiyordu. Avrupalılar “Latin Amerikalılar”ı düşündüklerinde akıllarına yerliler ya da siyahlar değil Avrupa kökenli, şehirli, eğitilmiş, ayrıcalıklı azınlık geliyordu.

İspanyol İmparatorluğu'nun on üç sömürgecinin ayrılmasından hemen sonra dağılması pek çok insanın Britanya İmparatorluğu'nun sömürgelerinin de kısa süre içinde Londra yönetimini başlarından atacaklarını düşünmesine yol açtı. 19. yüzyılın sonunda Britanya dergisi *Punch* Britanya aslanını denizaşırı ülkelerdeki sömür-

geleri temsil eden silahlı ve üniformalı yavru aslanlara beğeniyle bakarken gösteren milliyetçi bir karikatür yayınladı. İmparatorluğun diğer bölgelerinden Britanya'nın o sırada savaşta olduğu Güney Afrika'ya karşı kullanılmak üzere gönderilen gönüllü askerler çok önemli oldukları için yavru aslanlar bu duruma uygun bir biçimde asker üniformaları içinde çizilmişlerdi. Yüzyıl önce tek bir sömürge askerinin bile anavatan için savaşabileceği düşünülemezdi. 1783 yılı Britanyalı devlet adamlarının düşüncelerini derinden etkilemişti. Haklarında yeterince şey öğrendiklerini düşündükleri sömürgeler paraya mal olan, fazla faydası olmayan, sömürgeci ülkeyi diğer güçlerle ve yerel halklarla faydasız çatışmalara sokan ve sonunda kendilerini besleyen eli ısırın, ustalıkla yönetilmesi gereken şeylerdi. Sömürgelere karşı bu tarz görüşlerin yarattığı güvensizlik, 18. yüzyılın sonunda Britanya İmparatorluğu'nun ilgisini Asya ticaretindeki olasılıklara doğru çevirmişti. Uzakdoğu'da Avrupalı yerleşimcilerden kaynaklanan zorluklarla karşılaşılmayacak gibi görünüyordu ve Doğu denizlerinde Kraliyet Ordusu'nun karşılayamayacağı kadar masraflı kuvvetlere ihtiyaç duyulmayacaktı.

Kabaca söyleyecek olursak, 19. yüzyıl boyunca Britanya'nın yönetim çevrelerindeki hâkim tavır bu olacaktı. Her sömürgecinin karışık işleriyle, her şeyden önce ekonomik ve sorunlarla karşılaşmayacakları bir biçimde ilgilenmelerine neden oldu. Bu tavır Kanada ve Avustralya'nın, geniş topraklarındaki ayrı ayrı sömürgeleri kendi yönetimlerine karşı sorumlu federal yapılar halinden birleştirmelerine neden oldu. 1867'de Kanada Dominyonu ve 1901'de Avustralya İngiliz Milletleri Topluluğu kuruldu. İki olayda da birlik, eski sömürgelere yetkili bir yönetim atayarak kuruldu ve ikisinin de kendilerine has zorlukları oldu. Kanada'daki önemli zorluk Quebec bölgesindeki Fransız Kanadalı topluluk, Avustralya'daki zorluk ise yerleşimciler ve suçlular arasındaki çıkar çatışmalarıydı – bunlara en son mal 1867 yılında teslim edilmişti. İkisi de ulus duygusunu yaratmak için kademe kademe birleştirilebilecek büyük ama az nüfuslu ülkelerdi. İki ülkede de süreç yavaş işledi: Kıtanın bir ucunu diğer ucuna bağlayan Kanada Pasifik Demiryolu'na son çivi ancak 1885'de çakıldı ve Avustralya'daki kıtanın bir ucunu diğerine bağlayacak demiryolunun yapılması her ülkede farklı ray açıklığı kullanıldığı için uzun süre gecikti. Sonunda, potansiyel dış tehditlerin artması –Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik gücü ve Asya'ya yapılan göçler– milliyetçiliğin gelişmesine yardımcı ve tabii ki Britanyalılarla çatışmalara girilmesine neden oldu.

Yeni Zelanda'ya, daha küçük bir ülkeye uygun bir biçimde merkeze daha az bağlı bir sorumlu yönetim atandı. Avrupalılar 1790'larda oraya gelmişler ve gelişmiş kültürlerini bozacakları yerli Maori halkını bulmuşlardı. Misyonerler peşlerinden gelerek yerleşimcileri ve tüccarları uzak tutmak için ellerinden geleni yaptılar ama bunu başaramadılar. Fransız bir girişimci Fransa çıkarına işler yapmaya başlayınca Britanya yönetimi sonunda gönülsüzce misyonerlerin ve bazı yerleşimcilerin baskı

uygulamasına izin verdi ve 1840'da Britanya egemenliğini ilan etti. Eski bölgeler, insaniyet namına ellerinde kalan yasal güçlerini kısa süre içinde kaybettiler. Yüzyılın sonraki yıllarında Yeni Zelanda yönetimleri, gelişmiş toplumsal refah politikalarını uygulayabilmek için önemli bir bağımsızlık mücadelesi ve azim sergilediler ve 1907'de kendi kendilerini tamamen yönetme hakkını kazandılar.

Bu yıl içinde Londra'da düzenlenen sömürgelerle ilgili konferansta "Dominyon" isminin ileride bütün kendi kendini yöneten sömürgeler, yani aslında beyazların yerleştiği sömürgeler için kullanılmasına karar verildi. 1914'den önce bu statünün verileceği son sömürge 1910 yılında kurulan Güney Afrika Birliği olacaktı. Bu gelişme, uzun ve mutsuz bir sürecin sonuydu -Britanya İmparatorluğu tarihindeki en mutsuz süreçti ve kapanmasıyla yirmi yıl içerisinde daha da sevimsizleşecek olan Afrika tarihindeki başka bir süreç açılacaktı.

Büyük Britanya, 1814'de Ümit Burnu'ndaki eski Hollanda sömürgesini stratejik sebeplerle ele geçirene kadar hiçbir Britanyalı sömürgeci Güney Afrika'ya yerleşmemişti. Bu sömürgeye "Cape Sömürgesi" adı verildi ve kısa sürede Britanya tavırlarını ve kanunlarını uygulama konusunda Britanya yönetiminin desteğini alan binlerce Britanyalı buraya geldi ama Hollandalıların sayısı hâlâ daha fazlaydı. Bu gelişme, Boerlerin yani Hollandalı çiftçilerin ayrıcalıklarının yavaş yavaş azalacağı bir dönemi açtı. Özellikle Afrikalı yerlileri istedikleri gibi cezalandırma özgürlükleri kısıtlanınca rahatsız oldular ve kızdılar. Britanya topraklarının tamamında kölelik kaldırılıp yaklaşık 35.000 siyah köle, anlatılanlara göre, yetersiz bir tazminatla serbest kalınca öfkeleri iyice arttı. Britanyalıların Afrika yerlilerin işine gelen politikadan vazgeçmeyeceklerine inanan Boerler göç ettiler. Orange Nehri'nin kuzeyine yapılan bu "büyük göç" Afrikalı bilincinin oluşmasında son derece önemlidir. Anglosaksonların ve Boerlerin bazen birlikte ama daima rahatsız bir biçimde yaşamaya çalıştıkları, siyah Afrikalıların kaderleri konusundaki görüşlerini birbirlerine kabul ettirmek için uğraştıkları uzun bir sürecin başlangıcıydı.

Natal'deki bir Boer cumhuriyeti, Afrikalıları sömürüden kurtarmak ve düşman bir devletin ileride Britanya'nın Uzakdoğu'yla olan iletişimini tehdit amaçlı kullanabileceği bir Hollanda limanının yapılmasına engel olmak için kısa sürede Britanya sömürgesi haline getirildi. Boerler bir kere daha, bu sefer Vaal Nehri'nin kuzeyine göç ettiler. Bu gelişme Güney Afrika'daki Britanya bölgesinin ilk büyümesiydi ama sonradan tekrar edilecek bir model oluşturdu. Britanya yönetimi ve bölgedeki Britanyalı sömürgeciler, insaniyet namına güvenlik sorununu aşmak için Afrika halklarıyla iyi ilişkiler kurmak zorundaydılar (aksi takdirde Boerlerin karşılaştığı Zulu sorunu gibi bir sorunla karşılaşabilirdi). Yüzyılın ortasına gelindiğinde kuzeyde iki Boer cumhuriyeti (Bağımsız Orange Devleti ve Transvaal) kalmıştı ve Britanya bayrağı altındaki Cape Sömürgesi'yle Natal'de ekonomik yeterliliğe sahip

çok az sayıdaki siyahın da katıldığı bir seçimle oluşan meclisler kurulmuştu. Ayrıca Britanya'nın koruması altında olan yerli devletler de vardı. Bunlardan biri olan Basutoland'de Boerlerin siyahların yönetimi altına girmesi Boerler için çok küçük düşürücüydü.

Bu şartlar altında mutlu ilişkiler kurmak pek mümkün değildi ve Britanya yönetimleri 1872'den sonra kendi yönetimlerinin altında olan Cape'deki sömürgecilerle mutlaka anlaşmazlığa düşüyordu. Yeni etkenler de ortaya çıkmıştı. Elmas bulunması Britanyalıların bir bölgeyi daha ilhak etmelerine yol açtı ve bu bölge Orange'ın hemen kuzeyinde olduğu için Boerlerin kızmasına neden oldu. Britanyalıların, Boerlerin mağlup ettiği Basutolara destek olması, Boerleri daha da sinirlendirdi. Son olarak, Cape sömürge valisi Transvaal cumhuriyetini ilhak etmek gibi aptalca bir harekette bulundu. Başarılı bir Boer ayaklanmasından ve Britanyalıların kötü bir yenilgi almalarından sonra Britanya yönetimi direnmedi ve 1881'de cumhuriyete bağımsızlığını geri verdi ama bu andan sonra Boerlerin Güney Afrika'daki Britanya politikasına olan güvensizlikleri muhtemelen hiç bitmeyecekti.

Bu güvensizlik yirmi yıl sonra, hiç beklenilmeyen iki değişiklik yüzünden savaşa neden oldu. Bu değişikliklerden bir tanesi 1886'da altın bulunan Transvaal cumhuriyetinde ufak çapta bir sanayi devriminin olmasıydı. Bunun sonucu madencilerin ve spekülâtörlerin akını, bölge dışı mali çıkarların Güney Afrika'nın işlerine müdahalesi ve Afrika devletinin isteksizce kabul ettiği Britanya hükümdarlığından kurtulmasını sağlayacak mali kaynaklara kavuşma şansını bulması oldu. İkinci değişiklik Afrika'nın diğer bölgelerinin 1880'lerde ve 1890'larda başka Avrupalı güçler tarafından yutulması ve Britanya yönetiminin Doğu'ya giden deniz rotalarını kontrol etmek için vazgeçilmez gördüğü ve Transvaal'le yapılan alışverişten gelir kazanmak için bağlı olduğu Cape'deki Britanya varlığını hiçbir şeyin sarsmaması gerektiği konusundaki kararlılığını güçlendirmesi oldu. Genel etkisi ise Britanya hükümetlerinin, Transvaal'ın Hint Okyanusu'na bağımsız bir geçit bulma ihtimalini kaygıyla izlemesi oldu. Bu kaygı onları Cape'li politikacılar, İngiliz demogogları ve süpheli finansçılardan oluşan ve 1899 yılında Boerlerle bir anlaşmazlık yaşanmasına, bu anlaşmazlığın sonucunda Transvaal başkanı Paul Kruger'in bir ultimatom vermesine ve Boer Savaşının çıkmasına neden olmuş garip bir idealist emperyalist kitlenin baskılarından kolay etkilenir bir hale getirmişti. Kruger Britanyalıları hiç sevmiyordu. Çocukken Büyük Göç'le kuzeye gelmişti.

Victoria dönemi Britanya ordusunun iyi bilinen gelenekleri, cesur ve iyi silahlanmış bir ordunun karşısına savaş için yeterli hazırlık yapmadan çıkan yüksek komutanlarla yönetici kadroların beceriksizliğine ve öngörüsüzlüğüne rağmen dönemin son savaşında fazlasıyla korunmuştu ama savaşın sonucu konusunda hiçbir şüphe yoktu. Emrinin altındaki bazı kişilerden daha iyi stratejik değerlendirme ya-

pan kraliçenin de söylediği gibi savaşı kaybetme ihtimalleri yoktu. Güney Afrika, Britanya deniz kuvvetlerinin kuşattığı bir arenaydı. Hiçbir Avrupa devleti Boerlere yardım edemezdi ve onlara karşı kullanılacak askerlerin ve kaynakların gelmesi an meselesiydi. Büyük bir emek harcanmasına (Güney Afrika'ya çeyrek milyondan fazla asker gönderilmişti) ve Britanya'nın iç politikada tadının kaçmasına neden olurken dünyaya da pek hoş giden bir resim vermedi. Boerler mazlum bir halk olarak görüldü. Aslında öyleydiler ama 19. yüzyıl liberallerinin milliyet konusundaki sabit fikirleri, araştırmacıların diğer olaylarda olduğu gibi bu olayında gölgede kalan yerlerini görememelerini sağladı. Neyse ki Britanyalı devlet adamları, 1902 yılında Boerler yenilince savaşı sona erdirmek için asil bir anlaşma yapacak kadar kendilerine geldiler.

Bu yenilgi Boer cumhuriyetlerinin sonu olsa da ardından hızla tavizler verildi. 1906 yılında Transval'ın kendine ait sorumlu bir yönetimi oldu ve madencilik sayesinde çok sayıda Boer olmayan kişi gelmiş olmasına rağmen Boerler ertesi yıl seçim zaferiyle yönetimi ele geçirdiler. Hiç vakit kaybetmeden Asyalı göçmenlere, özellikle Hintlilere karşı kanunlar çıkarmaya başladılar (Genç bir Hintli avukat, Mohandas Gandhi halkını savunmak için politikaya atıldı). 1909'da Güney Afrika Birliği için bir anayasa taslağı kabul edildi ve bu taslak Hollanda ve İngiliz dillerinin eşitliğine dayanıyordu. Hepsinden önemlisi her bölgede, belirlenecek olan seçim yönetmeliklerine uygun bir şekilde oluşturulacak seçilmiş bir meclis öngörüyordu. Boer bölgelerinde seçme hakkı sadece beyazlara verildi.

O zamanlarda yerleşim için söylenebilecek çok şey vardı. İnsanlar "ırk sorunu"ndan bahsederken Britanyalılar ve Boerler arasındaki acilen çözülmesi gereken ilişki sorunlarını kastediyorlardı. Yerleşimin kusurlarının ortaya çıkması biraz zaman alacaktı. Ortaya çıkınca bunun tek nedeni Afrikalıların tahmin edilenlerden daha sert olmaları değil, Güney Afrika toplumunun Rand bölgesinin sanayileşmesiyle başlayan dönüşümünün durdurulamayacak olması ve siyah Afrikalılar konusuna karşı konulmaz bir ivme kazandıracak olmasıydı.

Bu anlamda, Güney Afrika'nın geleceği dünya ekonomisinin trendine yakalanan bütün beyaz Britanya dominyonları kadar kesin bir biçimde etkilendi. Kanada, ovalarına demiryolu gelmesiyle birlikte, Amerika Birleşik Devletleri gibi Avrupa'nın en önemli tahıl ambarlarından biri oldu. Avustralya ve Yeni Zelanda hızla piyasaya giren Avrupa fabrikalarına yün üretmek için geniş otlaklarını açtılar. Soğutmanın icat edilmesiyle bu otlakları et ve Yeni Zelanda'da olduğu gibi süt üretmek için kullandılar. Bu şekilde bu yeni ülkeler, ekonomiyi 17. yüzyılda tarlalarında tütün ve çivit üretmelerine izin verilen ülkelerden çok daha fazla destekleyecek ürünler ürettirler. Güney Afrika kendini kademe kademe (sonradan Avustralya kadar) mineral üreticisi olarak göstereceği için durumu farklıydı. Bu üretimin başlangıcı elmas

endüstrisiydi ama en önemli adım 1880'lerde Rand bölgesinde altın bulunmasıydı. Bu altının sömürülmesi sonradan diğer minerallerin sömürülebilmesi için gerekli sermayeyi ve uzmanlığı bölgeye getirdi. Güney Afrika sadece Avrupalı şirketlerin ve hissedarların kârının değil, Avrupa ticaretinin California'da 1849 yılında bulunan altın kadar çok hareketlendiren dünya altın arzının da artmasını sağladı.

İngiltere'de hayırseverlik ve misyonerlik duygularının artması ve iyi yerleşimcilerin taleplerine güvenilmemesi konusunda oldukça deneyimli olan Sömürge Bürosu, Amerikalıların Ova Kızılderililerini bir kenara süpürmesinin unutulmasının aksine beyaz dominyonlarındaki yerli halkın unutulmasını zorlaştırdı. Çok sayıda Britanya sömürgesinde modernlik, Hindistan ve Güney Amerika'dakiler gibi antik medeniyetleri olmasa da çok geri, yontma taş çağından olmasa bile cilalı taş çağından kalmış ve bu yüzden son derece savunmasız olan ilkel toplumları etkiledi. Kanada Kızılderilileri ve Eskimolar nispeten az sayıdaydılar ve Batı'yla Kuzeybatı'nın sömürülmesinin önünde, av sahalarını korumak için mücadele eden Ova Kızılderilileri kadar önemli bir engel teşkil etmiyorlardı. Avustralya'daki öykü çok daha kanlıydı. Avcı ve toplayıcı bir toplum olan Aborijinler yerleşimin başlamasıyla dağıldılar, kabileler beyaz Avustralyalıların anlaşılabilir vahşiliklerine karşı çıkıp bir vahşetin içine sürüklendiler ve yeni gelen hastalıklar yüzünden sayıları iyice azaldı. Bütün Avustralya sömürgelerinin ilk yılları, katledilen Aborijinlerin kanlarıyla lekелendi. Sonraki yıllar ise kalan aborijinlerin aşağılanmaları, zorbalıklara maruz kalmaları ve sömürülmeleriyle ünlendi. Belki de eski Britanya topraklarında kaderleri Kuzey Amerika Kızılderililerinin kaderlerine bu kadar benzeyen başka bir halk yoktur. Yeni Zelanda'ya ilk gelen beyazlar, Maori'ye silahları da getirip birbirlerine karşı kullandılar ve toplumlarının bölünmesine neden oldular. Yönetimin kurulmasıyla, asıl amacı Maori'leri topraklarından çıkarıp yerlerine yerleşimcileri yerleştirmek olan savaşlar çıktı. Bu savaşların sonucunda yönetim, kabilelerin yaşadıkları bölgelerin daha fazla sömürülmesini engellemek için koruma tedbirleri aldı ama İngilizlerin özel mülkiyet kavramını kabilelerle tanıştırmalarıyla birlikte kabileler bölündü ve yüzyılın sonunda hepsi kendi bölgesini kaybetti. Maoriler de sayı olarak azaldılar ama bu azalma Avustralya aborijinleri gibi vahşice ve geri döndürülemez bir biçimde olmadı. Şu anda 1900 yılında olduğundan çok daha fazla Maori var ve sayıları Avrupa soyundan gelen Yeni Zelandalılarının sayısından çok daha hızlı artıyor.

Güney Afrika'nın öyküsü ise biraz karışık. Britanya koruması, yerel halklarından bazılarının atalarından kalan topraklar üzerinde, yavaş yavaş değişen bir biçimde 20. yüzyıla kadar yaşamalarını sağladı. Diğerleri kovuldular ya da öldürüldüler. Ne olursa olsun Güney Afrika'daki durumun kritik noktası, diğer yerlerde de olduğu gibi, yerel halkın kaderlerini hiçbir zaman kendi eline almamış olmasıdır.

Hayatta kalmaları yönetimin çıkarlarının ve iyilikseverliğinin yerel dengesine, yerleşimcilerin ihtiyaçlarına ve geleneklerine, ekonomik fırsatlara ve ihtiyaçlara bağlıydı. Kısa vadede bazen korkutucu askeri sorunlar çıkarmalarına rağmen (Cetewayaya Zulularının yaptıkları ya da Maorilerin gerilla savaşı gibi) ellerindeki kaynaklarla, Azteklerin geçmişte Cortes'e başarıyla direnmesinden fazla direnemiyorlardı. Avrupalı olmayanların direnebilmeleri için Avrupalılaştırmaları gerekecekti. Denizaşırı bölgelerde Avrupalı yeni ülkeler kurmanın bedelini daima o bölgenin yerlileri ellerinden geleni yapmalarına rağmen ödediler.

Son söz bu olmamalı. Kendini haklı çıkarma bulmacası hâlâ duruyor: Avrupalılar bunların olduğunu gördüler ve engel olmadılar. Bu durumu hepsinin kötü, açgözlü insanlar olduklarını söyleyerek açıklamak çok kolay (ve ne olursa olsun aralarındaki insanseverlerin çalışmaları bile en karanlık kararı savunulamaz hale getiriyor). Cevap, zihniyette bir yerlerde yatıyor olmalı. Anlayış eksikliği ya da cehaletten kaynaklanan bir şeydi. Yerel halkların, beyazların iyilik yapmak için bile onlarla temasa geçtiğinde zarar gördüklerini hatırlayabilecek çok sayıda Avrupalı'dan, bu kültürün kurulmuş yapılar üzerindeki çürütücü etkisini anlamaları beklenemez. Bunu anlamak antropolojik bilgi ve anlayış gerektirir. Pek çok yerel kültür yabaniyken ve Avrupalıların misyonerlere olan güveni daha sağlamken bunu anlayabilmek çok daha zordu. Bu kültür misyoner ilerleme ve gelişmenin kendi tarafında olduğunu *biliyordu* ve kendini Haç'ın tarafında da görebiliyordu. Bu bilinç ister beyaz yerleşimcilerin sömürgelerinde olsun ve sömürgeleri doğrudan yönetsin ister sömürge halklarıyla anlaşma yapıp toplumları "korusun", Avrupa yayılmasının her yönünde vardı. Daha gelişmiş bir uygarlığın mensubu olmanın verdiği güven, Hristiyanlığın önceden olduğu gibi yağmacı alışkanlıklar için verdiği bir izin değil, pek çok durumda haçlılarınkine benzer bir tavırdan kaynaklanan cesaretti. Hristiyanlığın, insanların özel mülkiyetlerini kabile haklarıyla değiştirmenin, tüm mal varlıkları taşıyabilen avcılar ve toplayıcıları ücretli işçiye dönüştürmenin gerçek ve maddi sonuçlarını görmelerini engelleyen durumlardan daha iyi bir şey olduğundan emindiler.

Avrupa Emperyalizmi ve Emperyalist Yönetim

Avrupalıların yabancı halkları ve diğer bölgeleri yönetmeleri dünyayı idare ettiklerinin gözle görülür bir kanıtıydı. Emperyalizmin geçmişte ve günümüzde ne olduğu hakkındaki tartışma devam ediyor olsa da bu konuya, Avrupa'nın dışındaki dünyaya uygulanan baskı biçimleriyle arasındaki sınır muğlak olan doğrudan derebeylik kavramıyla başlamak faydalı olacak. Böyle bir başlangıç, üzerinde zaman, mürekkep ve düşünce harcanan nedenler ya da güdüler hakkında sorular sormaz ya da sorulara cevap vermez. Başından itibaren farklı ve değişken nedenler vardı ve içerdikleri güdülerin hepsi açıklanamaz ya da kendi kendini aldatıcı değildir. Emperyalizm tarih boyunca devam ettiği için tek bir çağın tezahürü değildi. Emperyalist yönetim karada ve denizasırlı ilerlediği, bazı Avrupalıların diğer Avrupalıları, Avrupalı olmayanların Avrupalıları yönetir olduğu için Avrupa'nın denizasırlı ülkelerde de bölgelerindeki Avrupalı olmayanlarla ilişkisi garipti. Yine de sözcük 19. ve 20. yüzyıllarda, Avrupa'nın genişlemesiyle ve Avrupalıların dünya üzerindeki doğrudan yönetiminin daha önce hiç olmadığı kadar belirginleşmesiyle benzer anlama geldi. Amerikan devrimlerinin, son üç yüz yılda kurulan Avrupa imparatorluklarının gerilemekte olduğunu ortaya koymasına rağmen sonraki yüz yıl içerisinde Avrupa emperyalizmi çok daha ilerletildi ve hiç olmadığı kadar etkili bir hale geldi. Bu gelişme iki ayrı evrede gerçekleşti ve 1870'lere kadar uzanan evre birinci evre olarak değerlendirilebilir. Eski imparatorluk güçlerinden bazıları o dönemde imparatorluklarını genişletmeye devam ediyorlardı; Rusya, Fransa ve Büyük Britanya örnek olarak verilebilir. Diğerleri hareketsiz duruyorlardı ya da imparatorluklarının küçüldüğünü görüyorlardı; bunlara da Hollanda, İspanya ve Portekiz örnek olarak gösterilebilir.

Rusya'nın yayılmasının ilk bakışta Kuzey Amerika kıtasını dolduran ve zayıf komşularını idaresi altına alan Amerikan işgali ve Hindistan'daki Britanya'nın yayılmasıyla ortak yönleri olmasına rağmen bu çok farklı bir durumdu. Rusya'nın batısında, bölge kazanma ümidinin çok az olduğu olgun, yerleşik Avrupalı devletler vardı. Diğer güçler çıkarlarını Rusya'ya karşı savunacakları ve sonunda ona engel

olacakları için Tuna bölgesindeki Türk topraklarına doğru yayılması da pek mümkün değildi. Güneye ve doğuya doğru hareket etmekte daha özgürdü. 19. yüzyılın ilk üç çeyreğinde iki yönde de önemli kazanımları oldu. Perslere karşı kazandığı savaş (1826-1828) Hazar'da Rus deniz kuvvetlerinin kurulmasını ve Ermenistan'da toprak kazanmasını sağladı. Orta Asya'da Türkistan'ın içine alan, Buhara ve Hiva vahalarına doğru neredeyse aralıksız devam eden ilerleme, Hazar'ın doğusunun 1881'de tamamen ilhak edilmesiyle sona erdi. Sibirya'daki agresif yayılmayı, Amur Nehri'nin sol kıyısının Çin'den denize kadar ele geçirilmesi ve 1860 yılında Uzakdoğu başkenti Vladivostok'un kurulması izledi. Rusya, kısa süre sonra, Alaska'yı Amerika Birleşik Devletleri'ne satarak Amerika'daki yükümlülüklerinden kurtuldu. Bu gelişme Rusya'nın Amerika'nın değil Asya'nın ve Pasifik'in hâkimi olmak istediğini gösterir.

Bu dönemin diğer iki dinamik imparatorluğu deniz ötesi bölgelerde yayılan Fransa ve Büyük Britanya'ydı. Britanya elde ettiklerinin çoğunu, 18. yüzyılın büyük İngiltere-Fransa sömürge mücadelesinin son raundu olarak değerlendirilen Devrimci Savaşlar ve Napolyon Savaşları pahasına kazandı. Büyük Britanya 1815 zaferi sonrası yaptığı barış antlaşmasında, 1714 ve 1763'de olduğu gibi, deniz gücünü kuvvetlendirmek için bölgeler aldı. Malta, St. Lucia, Yunan Adaları, Ümit Burnu, Mauritius ve Trincomalee bu sebeple muhafaza edildi. Kısa süre sonra Kraliyet Donanması'na buharlı gemiler katıldı ve üslerin konumu düşünülürken kömür de dikkate alınmaya başlandı. Bu gelişme başka bölgelerin de ele geçirilmesine neden oldu. 1839'da Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkan bir iç ayaklanma, Britanyalılara Hindistan rotasında stratejik öneme sahip bir liman şehri olan Aden'i ele geçirme fırsatı verdi ve bunu diğer işgaller izledi. Trafalgar'dan sonra hiçbir kuvvet Britanyalılara meydan okuyamadı. Bunun nedeni, deniz üstünlüğünün Büyük Britanya'dan zorla alınması için gerekli kaynakların başka yerde olmaması değildi ama bunu yapmak büyük bir çaba gerektirecekti. Hiçbir ulusun bu deniz üstünlüğüyle mücadele edecek kadar çok gemisi ya da limanı yoktu. Dünyanın en büyük ticari gücünü, denizlerde devriye olarak kullanmanın başka uluslar için de avantajları vardı.

Deniz üstünlüğü, Britanya sömürgelerine çağın en hızlı gelişen ticari sisteminde yer alma imkânı veriyordu. Britanya politikası, Amerikan Devrimi'nden bile önce ticari girişimleri İspanyol ya da Fransız politikasından daha fazla cesaretlendiriyordu. Böylelikle eski sömürgelerin zenginliği, refahı arttı ve sonradan Dominyonlar da kâr etmeye başladı. Öte yandan Amerikan Devrimi'nden sonra, sömürge yerleşimlerinin modası Londra'ya geçmişti; dert ve masraf kaynağı olarak görülüyorlardı. Yine de 19. yüzyılın ilk yıllarında mevcut sömürgelerine yeni yerleşimciler gönderen tek Avrupa ülkesi Büyük Britanya'ydı ve bu sömürgeler bazen yabancı bölgeleri alarak anavatanın yönetim bölgelerini genişletiyorlardı.

Bazı toprak kazanımlarının (özellikle Güney Afrika'dakilerin) altında Asya'yla bağlantı kurmak ve yeni bir strateji geliştirmek yatıyordu. Bu karışık bir işti. Şüphesiz Amerikan bağımsızlığı ve Monroe doktrini batı yarımkürenin bir yayılma bölgesi olarak çekiciliğini kaybetmesine neden olmuştu ama Britanya'nın ilgisinin 1783'den önce doğuya kaydığını, Güney Pasifik'e açılmasında ve artan Asya ticaretinde görebiliriz. Hollanda'yla, Fransa'nın bir uydusuyken yapılan savaş sonradan Malaya ve Endonezya'da yeni Britanya yatırımlarına olanak sağladı. Hepsinden önemlisi, Britanya'nın Hindistan'a sürekli artan bir ilgisi vardı. 1800 yılına gelindiğinde Hint ticaretinin önemi, Britanya'nın ticari ve sömürgelerle ilgili düşünme biçiminin merkezi haline gelmişti. 1850 yılına gelindiğinde imparatorluğun Hindistan'ın dışında kalan büyük bir bölümünün, Hindistan'ın uyguladığı stratejik genişleme yüzünden ele geçirildiği ileri sürülmüştü. O ana kadar Britanya yönetiminin yarım ada içindeki genişlemesi hemen hemen tamamlanmıştı. Hindistan, Britanya emperyalizminin en önemli parçasıydı ve öyle de kaldı.

Bu beklenmedik, hatta öngörülmedik bir durumdu. 1784'de "İkili Kontrol" kurumu Hindistan'ın daha fazla toprağının ele geçirilmesine karşı çıkan kararlarla desteklendi. Amerikan isyanı deneyimi, yeni taahhütlerden kaçınılması gerektiği görüşünü destekledi. Doğu Hint Şirketi'nin yerel yönetim ve politikalarla olan ilişkileri, gelir yönetimi yüzünden karmakarışık bir hale gelince bir sorun çıktı. Önceki günlerde memurlarının yaptığı kişisel ticaret konusunda toleranslı davranan şirket, bu ticaretin aşırıya kaçmasını önlemek konusunda hiç olmadığı kadar önemli bir konuma geldi. Hindistan yönetimi sadece önemli bir koruma kaynağı olabileceği için değil aynı zamanda Londra'daki yönetimin Hintlileri iyi yönetmek gibi bir sorumluluğu olduğu için parlamentonun ilgisini çekiyordu ve bu yüzden yavaş yavaş anlaşma yolu bulundu. Vekillik kavramı hakkında konuşulmaya başlandı. Yönetimin yönetilenin yararına olması gerektiği fikrinin Avrupa'da taban bulmaya başladığı bir yüzyılda aynı prensibin er ya da geç sömürge halklarının yönetiminde de geçerli olması gerektiğinin düşünülmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Las Casas döneminden beri yerel halkların sömürülmesi yüksek sesle eleştirilmişti. 18. yüzyılın ortalarında Abbé Raynal'ın yazdığı çok satan bir kitap (yirmi yıl içinde otuz baskı yapmış ve çok sayıda yabancı dile çevrilmişti) rahiplerin, aydınlanma insanıyetperverliğinin laik terimlerine karşı yaptıkları eleştirileri dile getiriyordu. Edmund Burke 1783 yılında, Avam Kamarası'nda Hindistan hakkında yapılan bir tartışmada bu derin arka plana karşı şunları söylüyordu: "İnsanlar üzerinde kurulan politik gücün tamamı...bir şekilde onların yararına kullanılmalıdır."

Hindistan ilişkileri değerlendirilirken karşı çıkılan arka plan, bu yüzden değişiyordu. İki yüzyıl boyunca Babür sarayına karşı duyulan korku ve hayranlık ilk tüccarların ona ulaşip yakından bakmasıyla sona erdi ve orayı geri kalmışlık,

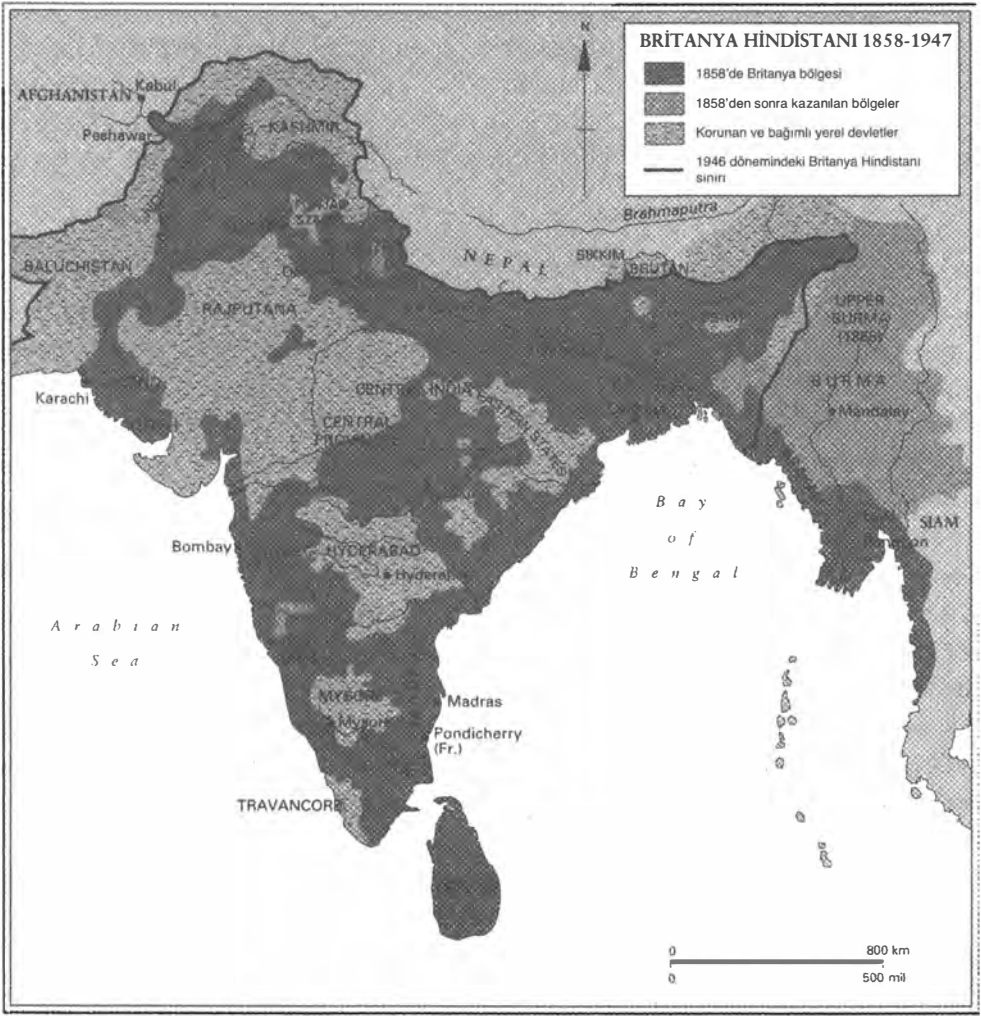
batıl inanç, aşağılık olarak değerlendirip saygısızlıklarının hızla artmasına neden oldu. Artık başka bir değişimin işaretleri vardı. Plassey zaferini kazanan Clive, hiçbir Hint lehçesini konuşmayı öğrenmezken ilk Hindistan genel valisi Warren Hastings, Oxford'da bir Pers ofisi kurulması için uğraştı, Hindistan'a ilk baskı makinesinin getirilmesini ve yerel bir yazı tipinin (Bengalce) geliştirilmesini destekledi. Hint kültürünün karışıklığına ve çeşitliliğine büyük değer veriliyordu. 1789 yılında doğu çalışmalarının ilk gazetesi *Asiatick Researches* yayınlanmaya başladı. Bu arada yönetimin güncel hayatla ilgili düzeyinde, şirket yargıçları Müslümanları ilgilendiren aile davalarında İslam hukukunu uygulamaya başlamışlardı bile ve ayrıca Madras'ın gelirlerden sorumlu şirket yetkilisi Hindu festivalleri düzenliyor ve Hindu tapınaklarına parasal kaynak sağlıyordu. 1806'dan itibaren East India Şirketi'nin yüksekokulu olan Haileybury'de Hint dilleri öğretilmeye başlamıştı.

Şirket imtiyazının periyodik olarak yenilenmesi Anglohint ilişkileri hakkında ki değişen hükümlerin ve tavırların ışığında yapıldı. Bu arada yönetimin sorumlulukları arttı. 1813 yılında yapılan yenileme Londra'nın kontrolünü güçlendirdi ve Şirket'in Hindistan'daki ticaret tekeli ortadan kaldırdı. O zamana kadar Fransa'yla yapılan savaşlar, Britanya gücünün toprakları ilhak etme ve dış politikasını güven altına almak için yerel yöneticilerle yaptığı antlaşma müzakereleri aracılığıyla güney Hindistan'a doğru yayılmasını sağlamıştı. 1833'te imtiyazın yenilenmesiyle şirket tarafından doğrudan ya da dolaylı bir biçimde yönetilmeyen tek toprak parçası kuzeybatıda kalmıştı. 1840'larda Pencap ve Sind ilhak edildi ve bu bölgelerin Kaşmir üzerindeki üstünlükleri sayesinde Britanyalılar neredeyse tüm yarımada'yı yönetir duruma geldiler.

Şirket ticari bir kurum olmaktan çıkmış ülkenin yönetimi haline gelmişti. 1833 imtiyazı, ticari fonksiyonunu (sadece Hindistan içindekini değil Çin ticaretindeki tekel olma durumunu da) elinden aldı ve şirketin elinde sadece yönetici rolü kaldı. Asya ticareti, mevcut düşünme biçimine uygun bir biçimde artık özgür olacaktı. Hindistan'ın geçmişiyile olan çok sayıda gerçek ve sembolik kopuşun tamamlanmasının ve yarımadanın modernleşen bir dünyayla son birleşmesinin yolu açılmıştı. Babür İmparatorluğu'nun ismi paralardan kaldırıldı ama Farsça'nın resmi yazışma ve hukuk dili olmaktan çıkarılması sadece basit bir simge değildi. Bu adım İngilizcenin resmi dil (ve böylelikle İngiliz eğitim sisteminin resmi eğitim sistemi) olma yolunda ilerleyişini vurgulamakla kalmadı Hint toplumları arasındaki güç dengesini de bozdu. İngilizleşmiş Hindular, onlar kadar yatırımcı olmayan Müslümanlardan daha iyi iş yaptıklarını kanıtlayacaklardı. Pek çok şekilde bölünmüş bir yarımada da İngilizcenin yönetim dili olarak kabul edilmesini, çok az Hintli faydalanabilecek olmasına rağmen ilkökul eğitiminin İngilizce olması kararı tamamladı.

Bununla birlikte başarılı genel valinin uyguladığı aydın despotizmi, maddi ve kurumsal gelişmeler sağlamaya başladı. Yollar, kanallar yapıldı ve ilk demiryolu 1853’de açıldı. Kanunlar koyuldu. Şirketin hizmetindeki İngiliz memurlar bu amaç için kurulmuş olan üniversitede eğitime başlandı. Hindistan’ın ilk üç üniversitesi 1857 yılında kuruldu. Başka eğitim kurumları da vardı. 1791 yılında bir İskoçyalı, Benares’de, bir Sanskrit koleji olan Lourdes of Hinduism’i açmıştı. Hindistan’ın kademe kademe yaşadığı dönüşümün büyük bölümü, yönetimin doğrudan bununla uğraşmasından değil artan özgürlük sayesinde bu ve bunun gibi kurumların çalışabilmelerinden kaynaklandı. 1813’den itibaren misyonerlerin gelmesi (Şirket o ana kadar onları uzak tutmuştu) anavatanda, kaderi Hindistan’da olanlara – özellikle memurların utanmalarına neden olan şeylere – bağlı olan yeni bir seçim bölgesinin ortaya çıkmasına neden oldu. Geçerli olan iki felsefe, hükümeti iyi şeyler yapmaya sevk etmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Faydacılar mutluluğun artmasını, evanjelik Hristiyanlar ruhların kurtulmasını istiyorlardı. İki tarafta Hindistan için en iyi olanı kendilerinin bildiğinden büyük bir kibirlilikle emindiler. İki tarafta Britanyalıların tavırlarını zaman içinde ustaca değiştirdi.

Buharlı gemilerin bulunmasının da etkisi oldu. Hindistan’ı yakınlaştırdılar. Daha fazla İngiliz ve İskoç orada yaşamaya ve kariyer yapmaya başladı. Bu gelişme, Britanya mevcudiyetinin doğasını gittikçe değiştirdi. Şirket sürgün hayatı yaşamaktan, ticari olarak elverişli durumlarda ödül peşinde koşmaktan, bazen de Hintlilerin toplumsal hayatıyla iç içe girmiş bir toplumsal hayat içinde rahat yaşamaktan memnundu. Çoğunlukla Hint centilmenleri gibi yaşıyorlar, bazıları Hint giysileri giyiyor ve yemekleri yiyor, bazıları da Hintli kadınlarla evleniyor ya da Hintli metresler tutuyorlardı. Yerlilerin geçmişten kalma ve barbarca hareketlerini (kız bebekleri öldürme ve *suttee* gibi gelenekler endişe vericiydi) yok etmeye niyetli reformcu memurlar, Hindu ya da Müslüman toplumunun tüm yapısını aşındırmaya yönelik vaazlar veren misyonerler ve hepsinden önemlisi kocalarının çalıştığı Hindistan’a ev kurmak için gelen İngiliz kadınlar Doğu Hint Şirketi’nin eski yöntemlerini pek onaylamıyorlardı. Yerlilerden gittikçe uzaklaşan, kültür ve ahlâk açısından daha geride olan Hintlilerin yönetilmesi gerektiğini tasdikleyen bir ahlaki bir üstünlükleri olduğuna gittikçe daha fazla inandırılan Britanyalı toplumun mizacını değiştirdiler. Yöneticiler, yönettikleri insanlara bilinçli olarak yabancılaştılar. Yöneticilerden biri, “kavgacı bir uygarlığın” temsilcileri olarak gördüğü vatandaşlarını onaylar bir biçimde konuştu ve görevlerini “yoğun nüfuslu, oldukça cahil, putperestliğin batıl inançlarına boğulmuş, girişken olmayan, kaderci, hayatın kötülükleri olarak değerlendirdiğimiz şeylerin çoğuna karşı kaygısız olan ve bunlarla mücadele edip ortadan kaldırmaya uğraşmak yerine bunlara teslim olmayı tercih eden bir ülkeye Avrupa medeniyetinin temel özelliklerini tanıtmak” olarak tanımladı.

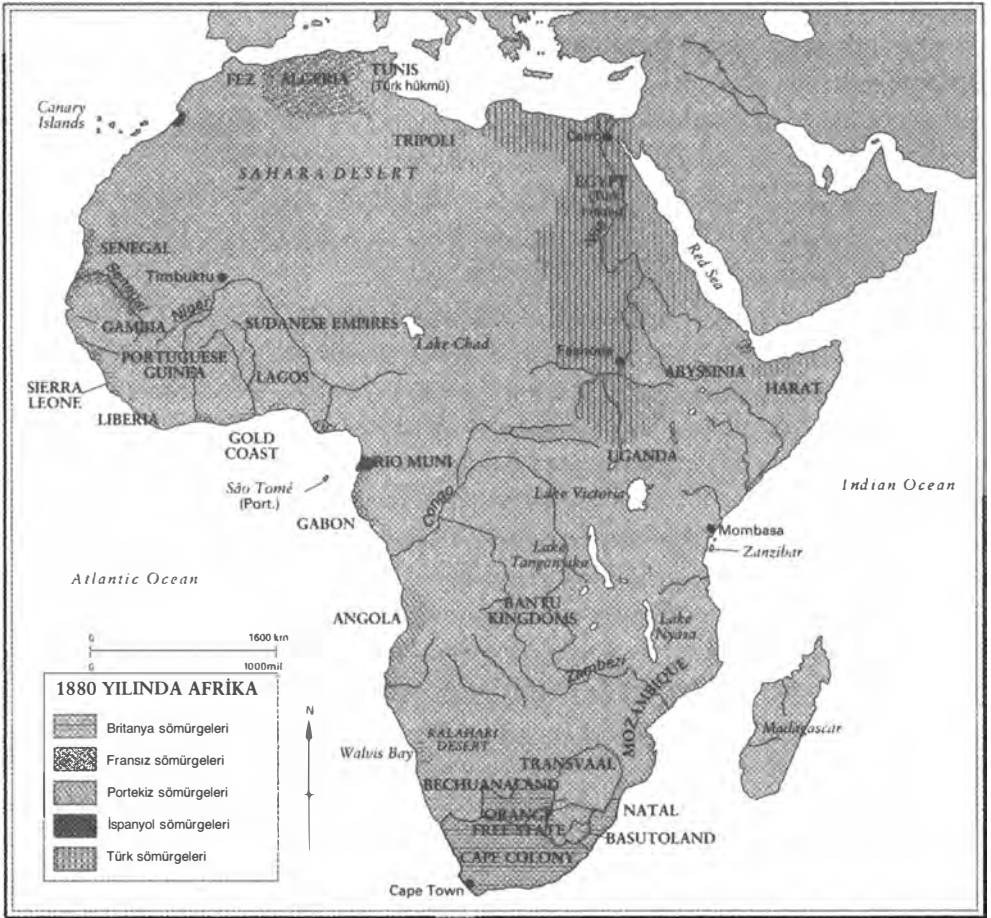

Bu sağlam inanç, önceki yüzyılda Hindistan'da para kazanmaktan başka bir şey yapmaya çalışmayan İngilizlerin inancından çok farklıydı. Artık yeni kanunlar önemli yerli çıkarlarına karşı gelirken Britanyalılar Hintlilerle çok az toplumsal temas kuruyorlardı. Eğitimli Hintlileri gittikçe yönetimin daha az seviyeleriyle sınırladılar ve kendi kapalı, dikkat çekici bir şekilde ayrıcalıklı hayatlarına çekildiler. Daha önceki fatihler az çok Hint toplumuna karışmışlardı. Victoria dönemi Britanyalıları anavatanla bağlantılarını sürekli olarak geliştiren modern teknoloji ve kendi entelektüel ve dinsel üstünlüklerine olan güvenleri sayesinde daha önceki bütün fatihlerden farklı olarak, ayrı ve giderek artan bir oranda ilgisiz

kaldılar. İngiliz dilinin ve İngiliz kahvaltısı ve akşam yemeği masasından kalan mirasın hâlâ doğruladığı gibi Hindistan'ın onları hiç etkilememesi düşünülemezdi ama tamamen İngiliz olmasa da Hindistan'ı mücadele olarak gören bir uygarlık yarattılar. "Anglohintli" 19. yüzyılda melezler için değil kariyerlerini Hindistan'da yapan İngilizler için kullanılan bir tabirdi ve kültürel, toplumsal olarak ayırt edici olan bir özelliği belirtiyordu.

Anglohintli toplumun Hindistan'dan ayrılığı, 1857'de çıkan ve Hint İsyanı olarak adlandırılan ayaklanmaların, Britanya'ya duyulan güvene verdiği korkutucu zararlar kesinleşti. Aslında bu ayaklanma, hayvan yağıyla yağlanmış yeni bir fişek türü kullanmanın sağlıksız bir etkisi olmasından korkan Hintli askerlerin isyanıyla başlayan bir ayaklanmalar zinciriydi. Bu detay önemlidir. Ayaklanma büyük ölçüde geleneksel toplumun yeniliğe ve modernleşmeye karşı verdiği gerici ve kendiliğinden gelişen bir tepkiydi. Ayrıcalıklarını kaybetmelerine üzülen ve bağımsızlıklarını kazanmak için ellerine bir şans geçmiş olabileceğini düşünen Müslüman ve Hindu hükümdarlar, destek kuvvetlerinin gelmesine çok kızdılar. Destek kuvvetlerine rağmen Britanyalıların sayısı çok azdı. Bu az sayıdaki destek kuvvetin cevabı, çabuk ve merhametsiz oldu. Britanyalılar, tutsak askerlerin katledilmesine ve bir Britanya kuvvetinin isyan bölgesindeki Lucknow'da aylarca kuşatma altında kalmasına engel olamadıysa da sadık kalan Hintli askerlerin de yardımıyla ayaklanmaları acımasız bir biçimde bastırdılar.

İsyan ve isyanın bastırılması çok büyük bir anlamda olmasa da Britanya Hindistan'ı için felaketti. Britanyalıların nihayet Babür İmparatorluğu'na son vermiş olmaları fazla bir şey ifade etmiyordu (Delhi isyancıları son imparatoru liderleri olarak ilan etmişlerdi), Hintli milliyetçilerin daha sonra iddia edeceği biçimde sona ermesi, Hindistan için bir trajedi olan ulusal bağımsızlık hareketinin ezilmesi de bir şey ifade etmiyordu. Ülkelerin kurulmasındaki pek çok önemli olay gibi, bir mit ve ilham kaynağı olarak önemli olacaktı. Daha sonradan inanılacak olan şeyler, gerçekte olan şeylerden yani özünde gerici olan protestolardan daha önemli olacaktı. Gerçekten kötü ve önemli etkisi, Britanya'nın iyi niyeti ve güveninde açtığı yaraydı. Britanya politikasının dile getirilen niyetleri ne olursa olsun, Hindistan'daki Britanyalıların bilinçleri bu tarihten itibaren Hintlilerin güvenilmez oldukları hatırasıyla doldu. İsyanın mitsel önemi Hintliler arasında olduğu gibi, Anglohintliler arasında da zamanla yayıldı. Uygulanan barbarlıklar yeterince kötüydü ama hiç yaşanmayan olaylar da baskı altında tutma ve toplumsal ayrıcalık uygulama politikası için temel olarak gösterildiler. İsyan doğrudan doğruya ve kurumsal olarak bir dönemin simgesiydi çünkü şirket yönetimini sona erdirmişti. Genel vali bundan böyle kraliçenin, Britanya kabinesinin bir bakanına bağlı vekiliydi. Bu yapı, Britanya Hindistanı'nın kalan doksan yılındaki çatısını oluşturdu.

İşyan böylelikle Hindistan tarihini, gitmeye niyetli olduğu yola doğru sertçe iterek değiştirdi. Hindistan için aynı derecede devrimci olan bir başka gerçeklik de etkisini kademeli olarak gösterdi. Bu gerçeklik, 19. yüzyılda Büyük Britanya'yla olan ekonomik bağlantısının gelişmesiydi. Ticaret, yarımada'daki Britanya varlığının nedenediydi ve ülkenin kaderini şekillendirmeye devam etti. Hindistan, Çin ticareti için vazgeçilmez bir üs haline gelince, ilk büyük gelişme gerçekleşti. En önemli büyüme Çin'e erişim, 1830larda ve 1840larda bazı nedenlerden dolayı kolaylaşınca yaşandı. Britanya'nın Hindistan'a yaptığı ihracatta, özellikle kumaş ihracatında ilk hızlı artışın yaşandığı dönemdi ve İşyan çıktığında Hint ticaretine karşı, Şirket'in kapsadığından çok daha fazla İngiliz'i ve İngiliz ticari firmasını kapsayan bir ilgi vardı.

Anglohint ticaretinin öyküsü artık, Britanya'nın üretim üstünlüğü ve dünya ticaretinin genel olarak büyümesi öyküsünün içinde kalmıştı. Süveyş Kanalı Asya'ya

yapılan ticaretin masraflarını önemli ölçüde azalttı. Yüzyılın sonunda İngiltere'nin Hindistan'la olan ticareti dörde katlanmıştı. Etkileri iki ülkede de hissedildi ama Britanya rekabeti olmadığı takdirde daha hızlı ilerleyebilecek sanayileşme, kontrolün getirildiği Hindistan'da daha fazla hissedildi. Ticaretin gelişmesi Hindistan'ın modernleşmesini ve kendi geçmişine yabancılaşmasını geciktirdi ama başka etkenler de vardı. Yüzyılın sonunda Britanya Hindistanı'nın kurduğu sistem ve bu sistemin izin verdiği kültürel etkilerin dürtüleri, modernleşmemiş bir Hindistan'ın hayatta kalabilmesini olanaksız hale getirmişti.

19. yüzyılın başlarında hiçbir ülke imparatorluk topraklarını Büyük Britanya kadar genişletmemişti ama Fransızlar 1815 yılında ellerinde kalmış olan imparatorluk topraklarına önemli eklemeler yaptı. Sonraki yarım yüzyıl boyunca Fransa'nın başka bölgelerdeki (örneğin Batı Afrika ve Güney Pasifik'teki) çıkarları unutulmamıştı ancak Fransız emperyalizmini yeniden canlandırmanın ilk işaretleri Cezayir'de görüldü. Osmanlı sultanının Kuzey Afrika'daki resmi derebeyliği çürümeye başladığı için o bölge tamamen Avrupalı yağmacıların emperyalist yayılmasına açıktı. Güney ve Doğu Akdeniz kıyıları Osmanlı İmparatorluğu'nun olası paylaşımının konularıydı. Fransa'nın bölgeye ilgisi doğaldı. Bu ilgi ülkenin 19. yüzyılda artan Doğu Akdeniz sahili ticaretine dayanıyordu. Bonaparte'ın 1798 yılında yaptığı ve Osmanlı'nın Avrupa dışı bölgelerini ele geçirme sorununu başlatan Mısır seferi daha önemli bir işaretti.

Cezayir'in fethi kesin bir tarih olmasa da 1830'da başladı. Sadece ülkenin yerli sakinleriyle değil Fas sultanıyla da yapılan savaşlar sonucunda, 1870 yılında ülkenin büyük bir bölümü ele geçirildi. Fransızlar ilgilerini, 1881 yılında Fransız idaresini kabul edecek olan Tunus'a çevirince yeni bir yayılma dönemi başladı. Bir süre Osmanlı idaresinde kalmış olan bu iki ülkeye sadece Fransa'dan değil İtalya ve daha sonra da İspanya'dan göçmenler gelmeye başladı. Bu gelişme Fransa'nın yönetim öyküsünü karıştıracak olan yerleşimcilerin birkaç şehre yerleşmesine neden oldu. Aztekler, Amerika Kızılderilileri ya da Avustralyalı Aborjinler gibi Afrikalı Cezayirliler de hemen hemen ortadan kaldırıldığında iş istenmişti. Bir zamanlar Hristiyanlığa karşı başarıyla savaşmış bir İslam medeniyeti potasının içinde oluşmuş olan Cezayir toplumu daha dirençliydi. Yine de özellikle geleneksel âdetlerini yıkan ve köylüyü piyasa ekonomisinin içine atarak fakirleşmesine neden olan top- rak kanunundan çok zarar gördüler.

Afrika sahilinin doğu ucunda, Mısır'da çıkan ulusal uyanış Avrupa dünyası dışındaki ilk büyük modernleştirici ulusal lider olan Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın ortaya çıkmasını sağladı. Avrupa'yı takdir eden Mehmet Ali Paşa, sultandan bağımsızlığını ilan ederken Avrupa'nın fikirlerini ve tekniklerini getirmeye çalıştı. Daha sonradan sultan, Yunan Devrimi'ne karşı yardım etmesi için çağırınca, Mehmet

Ali Paşa ödül olarak Suriye'yi almaya çalıştı. Osmanlı İmparatorluğu'na edilen bu tehdit 1830 yılında Fransa'nın, Mehmet Ali Paşa'nın yanında yer aldığı uluslararası bir krizin çıkmasına neden oldu. Başarılı olamadılar ama bu olaydan sonra Fransa'nın Akdeniz'in doğu kıyılarına ve Suriye'ye olan ilgisi devam etti ve bu ilgi Fransa'nın 20. yüzyılda bölgede kendine yer bulmasıyla meyvesini verdi.

Diğer güçlü devletlerin 1870'den sonra Büyük Britanya ve Fransa'nın peşinden gitmek istemelerinin bir nedeni de şüphesiz bu iki ülkenin 19. yüzyılın ilk yıllarında karşılırlarına çıkan fırsatları iyi değerlendirdiklerini düşünmeleri idi. Bu kıskançlık, 19. yüzyılın sonlarında "emperyalist dalga" diye adlandırılan hareketin olağandışı aniliğini ve enerjisini açıklayabilmek için yeterli değildir. 1914 yılına gelindiğinde dünyanın Antarktika ve kutup bölgesi haricindeki kısımlarının beşte dördünden fazlasında bir Avrupa ülkesinin ya da Avrupalı yerleşimcilerin olduğu bir ülkenin bayrağı dalgalanıyordu. Beşte birlik kısımda kalan Japonya, Etiyopya ve Siyam'da gerçek bir özerlik vardı.

Bunun nedenleri çok tartışıldı. Bu nedenlerden biri, birikmiş güçlerin rotasından sapan ivmesi idi. Avrupa hegemonyası kendi gücüne dayandığı için gitgide karşı gelinemez bir hal aldı. Emperyalizm kuramı ve ideolojisi bir noktaya kadar, Avrupa dünyasının aniden kendini kontrol ederken bulduğu büyük gücün rasyonalize edilmesi idi. Örneğin tıp tropik hastalıkların önüne geçince ve buhar ulaşımı hızlandırınca Afrika'da kalıcı üsler kurmak ve Afrika'nın içlerine doğru ilerlemek kolaylaştı. Kara Kıta'ya uzun süredir ilgi duyuluyordu ama sömürülmesi ilk defa 1870lerde mümkün hale geldi. Benzer teknik gelişmeler Avrupa'nın, ticaretini ve yatırımlarını koruyup geliştireceği ölçüde yayılmasını mümkün ve çekici bir hale getirdi. Bu tarz olanakların artırdığı ümitler çoğunlukla sağlam bir temel üzerine kurulmamışlardı ve genellikle hayal kırıklığı yarattılar. Sanayi ülkeleri Afrika'daki "gelişmemiş ülkelerin" yalvarmalarına ve Çin'deki milyonlarca fakirin yarattığı tüketim maddeleri pazarına rağmen en iyi müşterileri ve ticari ortakları olarak hâlâ diğer sanayi ülkelerini görüyorlardı. Eski ya da mevcut sömürgeler, yeni ele geçirilen bölgelerden daha fazla deniz ötesi sermaye yatırımı çekiyorlardı. Ülke dışına yatırılan Britanya parasının büyük bir bölümü Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Amerika'ya gitmişti; Fransız yatırımcılar Rusya'yı, Afrika'ya tercih etmişlerdi ve Alman parası da Türkiye'ye gitmişti.

Diğer yandan, ekonomik beklenti pek çok bireyi heyecanlandırdı. Emperyal genişleme bu bireyler yüzünden, içinde her zaman genelleme yapmayı zorlaştıran, tesadüflere bağlı bir etken barındırıyordu. Kâşifler, tüccarlar ve maceracılar pek çok olayda hükümetlerin isteyerek ya da istemeden daha fazla bölgeyi ele geçirmesine neden oldular. Çoğunlukla halk kahramanı haline geldiler ve bu nedenle Avrupa emperyalizminin en aktif dönemi, kamu işlerinde halkın daha fazla yer aldığı dö-

neme denk düştü. Kitleler gazete alarak, oy kullanarak ya da sokaklarda bağırarak emperyalist rekabeti ulusal rekabetin bir biçimi olarak vurgulayan politikada daha fazla yer aldılar. Yeni ucuz basın bilinmeyen bölgeleri keşfetmeyi ve sömürge savaşılarını dramatize ederek bu rekabete hizmet etti. Bazı kişiler, toplumsal tatminsizliklerin ulusal bayrağın yeni bölgeler üzerinde dalgalanmasının sağlanmasıyla yatıştırılabileceğini düşünüyorlardı ama uzmanlar bunun masraftan başka bir şey getirmeyeceğini biliyorlardı.

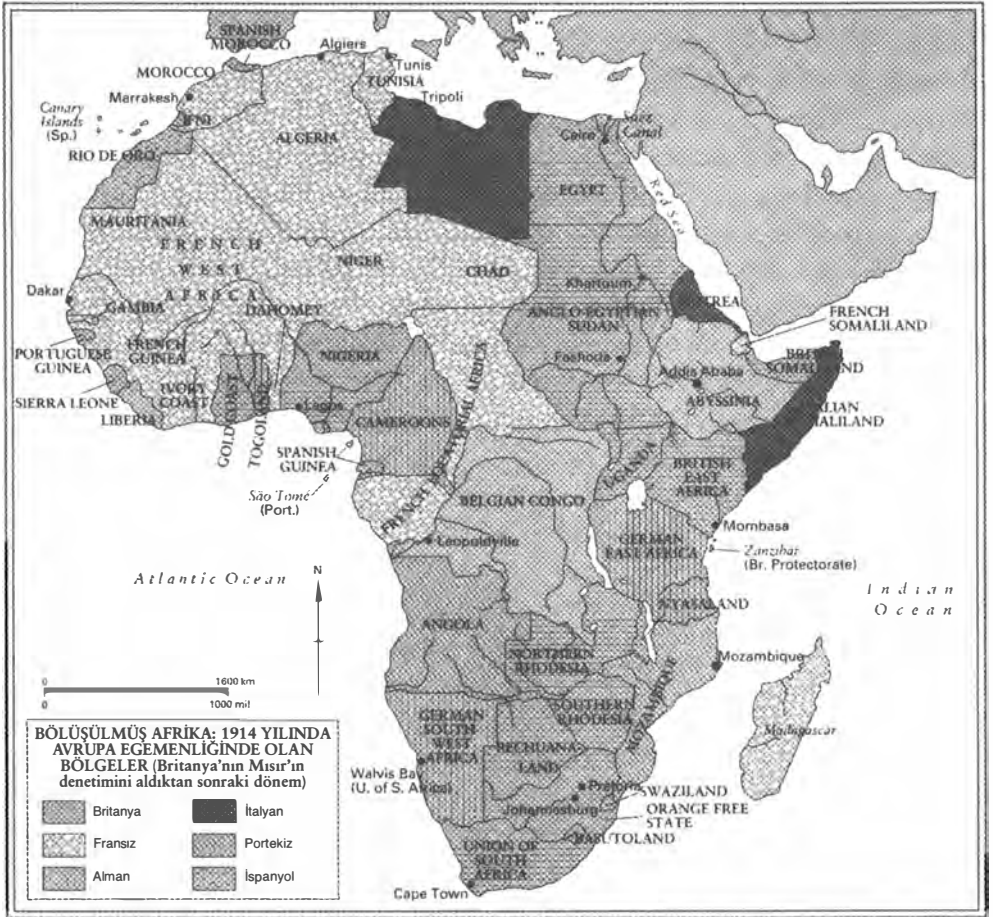
Ne var ki kinizm, kâr güdüsü olduğu kadar öykünün tamamı değildi. Bazı emperyalistlere ilham kaynağı olan idealizm, kesinlikle çoğunun da vicdanını rahatlattı. Doğru uygarlaşmaya sahip olduklarını düşünen insanlar, diğer insanları yine kendi iyilikleri için yönetmeyi bir görev olarak görmeye mecburdular. Kipling'in ünlü şiiri Amerikalıları, Beyaz Adam'ın ganimetlerini değil sorumluluklarını almaları için teşvik ediyordu.

1870'den sonra pek çok farklı öge, sömürge olaylarına kendi mantığını dayatan uluslararası ilişkilerin değişmesi bağlamında birbirine girdi. Öyküyü detaylı olarak açıklamaya gerek yok ama iki devam eden tema dikkati çekiyor. Birincisi, Büyük Britanya dünya çapında tek gerçek imparatorluk gücü olarak, sömürgeleri için diğer devletlerle herkesten fazla savaştı – her yerde sömürgesi vardı. Kaygılarının merkezinde sadece Hindistan yoktu; Cape rotasını ve Süveyş kanalından geçen yeni rotayı korumak için Afrika topraklarını ele geçirmesi ve Hindistan'ın kuzeybatı ve batı Sahra şevleri olan bölgelerinin karşılaşılabileceği tehlikelere karşı sürekli tetikte olması bunu gösteriyordu. 1870 ve 1914 arasında, Büyük Britanya ve başka bir önemli güç arasında Avrupa dışı bölgeler konusunda savaş çıkmasına neden olan krizler, Afganistan'daki Rus yayılması ve Fransızların Nil'in üst bölgesine yerleşme denemesiydi. Britanyalı subaylar daha çok Fransa'nın Batı Afrika'ya sızmasından ve İran üzerindeki Rus etkisinden endişe duyuyorlardı.

Bu gerçeklikler devam eden ikinci temayı işaret eder. Avrupa dışı dünyanın büyük güçler tarafından paylaşılması, Avrupa ülkeleri denizaşırı bölgelerde olanlar konusunda yaklaşık kırk yıl savaşmalarına ve Amerika Birleşik Devletleri onlardan biriyle (İspanya) savaşa girmesine rağmen şaşırtıcı bir biçimde barışçıl oldu. Sonunda 1914'de Büyük Savaş çıkınca, zorluklar yüzünden en çok birbirleriyle savaşan Büyük Britanya, Rusya ve Fransa aynı tarafta yer alacaktı. Anlaşmazlığın nedeni denizaşırı sömürge rekabeti değildi. 1900'den sonra sadece bir kere, Fas'ta, Avrupa dışı bölgeler konusundaki bir tartışma iki büyük Avrupa gücü arasında savaş tehlikesine yol açmıştı ama konu sömürge rekabeti değil Almanya'nın, diğer ülkelerin destek vermesinden çekinmeyerek Fransa'ya kabadayılık etmesiydi. 1914 yılından önce Avrupa dışı olaylar yüzünden çıkan kavgaların Avrupa içindeki daha tehlikeli rekabetleri önlemeleri gibi olumlu yanları da olmuş, hatta Avrupa barışının korunmasına da yardım etmiş olabilirler.

Emperyal rekabetin kendi ivmesi vardı. Bir güç, yeni bir imtiyaz ya da sömürge aldığı anda diğerlerini daha iyisini almak için kıskırtmış oluyordu. Emperyalist dalga bu şekilde kendi kendini besliyordu. 1914'ten sonra en önemli sonuçları Afrika'da görülecekti. Kâşiflerin, misyonerlerin ve tecrübeli askerlerin 19. yüzyılın başlarında köleliğe karşı yaptıkları, Avrupa yönetiminin "Kara Kıta"da yayılmasının aydınlanma ve insaniyetperverliğin –aslında, uygarlığın nimetlerinin– yayılması meselesi olduğu inancını güçlendirmişti. Afrika sahillerinde yüzyıllar boyu yapılan ticaret iç bölgelerde cazip ürünlerin olduğunu göstermişti. Cape'deki beyazlar (çoğunlukla Boerlerin Britanya yönetimine kızmalarından dolayı) iç taraflara doğru ilerlemeye başlamışlardı bile. Bu tür gelişmeler patlayıcı bir karışım oluşturdu ve bu karışım, 1881'de bir Britanya kuvveti Mısır'ın yönetimini başarılı olması halinde (bundan korkuluyordu) Süveyş Kanalı'nın güvenliğini tehlikeye düşürecek milliyetçi bir devrime karşı korumak için gönderilince patladı. Avrupa kültürünün çürütücü gücü (Mısırlı milliyetçilerin fikirlerinin kaynağı buydu) böylelikle Mısır'ın hâlâ bir parçası olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun reddinde bir başka evreyi ve "Afrika Kapışması" adı verilen dönemi başlattı.

Britanyalılar askerlerini Mısır'dan kısa süre içinde çekeceklerini ummuşlardı fakat 1914 yılında askerler hâlâ oradaydı. Britanyalı memurlar ülkenin yönetimini güneye doğru kaydırırken Anglomisırlı yönetim Sudan'ın içlerine doğru itilmişti. Bu arada İtalyanlar (Tunus Fransızların denetimi altında olduğu için oradan adletsiz bir biçimde uzak tutulduklarını hissediyorlardı) Türkiye'nin Libya ve Trablusgarp'daki batı illerini almıştı. Cezayir Fransızlarındı ve Fransa Fas'ta, İspanyolların yerleştirildiği bölgeler hariç istediğini yapıyordu. Fas'tan güneye, Ümit Burnu'na doğru inilirken sahil şeridi, Liberya Siyah Cumhuriyeti hariç Britanyalılar, Fransızlar, İspanyollar, Portekizliler ve Belçikalılar arasında tamamen paylaşılmıştı. Sahra'nın boş, çorak bölgeleri Fransızlarındı; Senegal Havzası ve Kongo'nun kuzey bölümünün çoğu da Fransızlarındı. Kongo'nun kısa süre içerisinde Afrika'nın en zengin mineral kaynaklarından biri olduğu anlaşılacak bölümünde ise Belçikalılar vardı. Daha doğuda, Cape'den Rodezya ve Kongo sınırına kadar Britanya toprakları uzanıyordu. Doğu sahilinde denizle aralarında Tanganyika (Almanlarındı) ve Portekiz Doğu Afrikası vardı. Kenya limanı Mombasa'dan başlayıp, Uganda'dan geçerek Sudan sınırına ve Nil'i besleyen kaynaklara kadar uzanan bir Britanya bölgesi vardı. Somali ve Eritre (Britanya, İtalya ve Fransa'nın ellerindeydiler), Liberya haricinde Avrupa yönetiminden bağımsız tek Afrika ülkesi olan Etiyopya'yı tecrit etmişlerdi. Bu antik ama Hristiyan devletin yöneticisi 1896'da, Adowa'da İtalyan ordusunu imha edip askeri bir başarı kazanarak 19. yüzyılda sömürgeleşme tehdidine karşı başarılı olan tek Avrupalı olmayan yöneticiydi. Fransızların 1871'deki Cezayir ayaklanmasını bastırmasında, Portekizlilerin 1902'de ve

1907'de Angola'daki isyanları (zorlukla) bastırmasında, Britanyalıların Zulu ve Matebeleleri ortadan kaldırmasında ve en kötüsü Almanların 1907'de Güneybatı Afrika'daki Herrero'da katliam yapmasında görüldüğü gibi Afrikalıların direnebilecek gücü yoktu.

Avrupa gücünün özellikle 1881'den sonra muazzam ölçüde yayılması Afrika tarihini değiştirdi. Kıtaya Müslümanlığın gelmesinden sonraki en önemli değişimdi. Avrupalı görüşmecilerin pazarlıkları, keşif kazaları ve sömürge yönetimlerinin sağladığı rahatlıklar, sonunda Afrika'ya modernleşmeyi getiren yolları inşa etti. Kabileler arası savaşların bastırılması, temel sağlık hizmetlerinin getirilmesi bazı bölgelerde nüfusun artmasını sağladı. Yeni ürünlerin üretilmesi, yüzyıllar önce Amerika'da olduğu gibi daha fazla insanın beslenmesini sağladı. Yine de farklı sömürge rejimlerinin farklı kültürel ve ekonomik etkisi oldu. Sömürgeciler gittik-

ten uzun süre sonra, Fransız yönetiminin ya da Britanya hukuki uygulamalarının kökleştiği ülkeler arasında önemli farklılıklar olacaktı. Afrikalılar tüm kıtada yeni çalışma kalıpları buldular, Avrupa okulları ya da sömürge alaylarında çalışmalarını sayesinde Avrupa yöntemleri hakkında bir şeyler öğrendiler, beyaz adamın hayatlarını düzenleme yöntemleri sayesinde çok beğenecekleri ya da nefret edecekleri farklı şeyler gördüler. Bazı Britanya sömürgelerinde olduğu gibi yerliler kurumları aracılığıyla yönetime karıştıklarında bile artık farklı bir bağlamda çalışmak zorunda kaldılar. Kabile ittifakları ve yerel ittifaklar haklarını aramaya devam edeceklerdi ama bunu daha çok sömürgeciliğin yarattığı yeni yapıların ürünlerine karşı yaptılar ve bağımsız Afrika'ya miras olarak bıraktılar. Hristiyan tek eşliliği, girişimci tavırlar ve yeni bilgiler (yeni bilgilere giden yol kültürel girişimlerin en önemlisi olan Avrupa dilleriyle açılmıştı) insanların kendini daha çok düşünmesine, dolayısıyla bireyciliğe neden oldu. Bu tarz tesirler 20. yüzyılın yeni Afrika elitlerini çıkaracaktı. İyi ya da kötü anlamda emperyalizm olmasaydı bu tesirler bu kadar çabuk etkili olamazlardı.

Afrika macerası Avrupa'yı pek değiştirmede. Avrupalıların Afrika'nın zenginliklerine kolayca ulaşabilmeleri önemliydi ama muhtemelen sadece Belçika, Afrika'dan ulusal geleceğini gerçekten değiştirecek kaynakları aldı. Afrika'nın sömürülmesine bazen Avrupa ülkelerinde de politik karşı çıkışlar oldu; *conquistadorlar*¹, 19. yüzyılın sonlarındaki maceracıların bazıları hakkında, ufak bir müdahaleden fazlasını yaptılar. Belçika Kralı Leopold'un Kongo'yu yönetmesi ve Portekiz Afrika'sındaki zorla insan çalıştırma bilinen örneklerdi ama Afrika'nın doğal kaynaklarının –insan kaynağı ve maddi kaynaklar– imparatorluk yetkililerinin göz yumması sonucu Avrupalılar tarafından acımasızca sömürüldüğü ya da yağmalandığı başka yerlerde vardı ve bu durum kısa süre içinde sömürgecilik karşıtı bir hareket yarattı. Bazı ülkeler Afrikalı askerleri ordularına aldılar ama sadece Fransa bu askerleri Alman ordusuyla dengeyi sağlayabilmek için Avrupa'da kullandı. Bazı ülkeler göçün toplumsal sorunları azaltacak bir çıkış yolu olmasını umdular ancak Afrika'nın, Avrupalıların yerleşmesi için sunduğu fırsatlar çok karışıktı. Güneyde iki büyük beyaz yerleşim bölgesi vardı ve Britanyalılar beyaz çiftçiler için uygun toprakların bulunduğu Kenya ve Rodezya'yı sonradan yerleşime açacaklardı. Bunlardan başka, Fransız Kuzey Afrika'sının şehirlerinde Avrupalılar ve Angola'da nüfusu artan Portekizli çiftlik sahipleri vardı. İtalyanların Afrika'yı bir çıkış yeri olarak görme ümitleri suya düşerken Almanların göçü önemsiz ve geçiciydi. Bazı Avrupa ülkeleri –Rusya, Avusturya, Macaristan ve İskandinav ulusları– Afrika'ya neredeyse hiç yerleşimci göndermediler.

1 Conquistador (İsp.) : Fatih (Çev.)

Tabi ki 19. yüzyıl emperyalizminin öyküsünde Afrika'dan çok daha fazlası vardı. Pasifik'in paylaşılması Afrika'nın paylaşılması kadar dramatik olmadı ama sonunda Pasifik ada halklarının arasında hiçbir bağımsız politik birim kalmadı. Ayrıca Britanyalılar, Fransızlar ve Ruslar, Asya'daki topraklarını genişlettiler. Fransızlar Hindişin'de, Britanyalılar ise Hindistan'a karşı gelebilecek tehditleri savuşturabilmek için Malaya ve Burma'da yerleşimler kurdular. Siyam bağımsızlığını korudu çünkü iki güç arasında tampon konumundaydı. Britanyalılar yine Hindistan'ın güvenliği için Tibet'te hâkimiyet kurdular. Bu bölgelerin çoğu Rusya'nın yayıldığı bölgeler gibi biçimsel olarak Çin hükümdarlığına bağlıydı. Öyküleri Çin İmparatorluğu'nun parçalanma öyküsünün bir parçasıydı. Çin'in parçalanma öyküsü de dünya tarihi açısından daha önemli olmasına rağmen Osmanlı, Fas ve Pers imparatorluklarının Avrupa baskısıyla zayıflatılmalarıyla paralellikler gösteriyordu. Bir an için Afrika'nın bölüşülmesi gibi bir Çin paylaşımı olabilecek gibiydi. Bu öykü başka bir yerde daha çok dikkate alındı. Çin dünyasındaki emperyalist dalganın Pasifik'deki dalga gibi Afrika'dakinden önemli ölçüde farklı olduğunu söylemek yerinde olur çünkü Amerika Birleşik Devletleri de bu dalganın içindeydi.

Amerikalılar uzun süre, Tanrı'nın onlara bahsettiğini düşündükleri kıtanın dışında riske girme konusuna tedirgin ve şüpheli yaklaştılar. Emperyalizm, Amerika'nın en kibirli olduğu dönemde bile ülke içinde maskelenmeli, örtülmeli ve susturulmalıydı. Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk ortaya çıkışı da emperyalist güce karşı bir ayaklanmayla olmuştu. Anayasada sömürge bölgelerinin yönetimi konusunda gerekli düzenlemeler yoktu ve sonunda tam eyaletlik kazanamayacağı tahmin edilen bölgelerin ve Amerikan yönetimi altındaki Amerikalı olmayanların durumlarının ne olacağını görmek çok zordu. Yine de Amerikalılar "Kader Bildirisi" olarak paketlenip sunulduğu için fark etmemiş olsa da Amerika Birleşik Devletleri'nin 19. yüzyıldaki yayılmasının emperyalizmden bir farkı yoktu. Bunun en açık örnekleri, 1812'deki Britanyalılarla yapılan savaş ve yüzyılın ortasında Meksika'ya yaptıklarıydı. Ayrıca Kızılderililerin topraklarından kovulmaları ve Monroe doktrininin hükmedici içeriği de unutulmamalıdır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin karasal yayılması 1890'larda tamamlanmıştı. Yurtiçi yerleşimin daimi sınırlarının artık ortadan kalktığı duyuruldu. Bu sırada ekonomik büyüme, bazen ekonomik milliyetçilik ve yüksek gümrük tarifeleri gibi terimlerle ifade edilen ticari çıkarların Amerikan yönetimi üzerindeki etkisine büyük önem veriyordu. Bu çıkarlardan bazıları Amerikan kamuoyunun dikkatini ülke dışına, özellikle Asya'ya çekti. Amerika Birleşik Devletleri'nin, Avrupalı güçler tarafından o bölgedeki ticaretin dışına çıkarılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu düşünüldü. California nüfusunun hızla artmasıyla yeni bir Pasifik bilinci dönemi doğarken eski bağlantı tehlikeye düşmüştü (ilk Amerikan Uzakdoğu donanması

1820'lerde gönderilmişti). Orta Amerika'da kanal açılması düşüncesi, yarım yüzyıl konuşulduktan sonra yüzyılın sonunda gerçekleşti. Amerika Birleşik Devletleri'nin Monroe doktrinini sürdürmesi için Pasifik'de bir okyanus şevine ihtiyaç duyabileceğini söyleyen strateji uzmanlarının doktrinlerine ilgi arttı.

Bütün bu akıntılar, denizasıırı yeni bölgeler kazanma konusundaki geleneksel kısıtlamaları bir kenara koyduğu için Amerika'nın denizasıırı emperyalizminin eşsiz bir örneği olarak bugünde devam eden yayılma denizine döküldü. Başlangıçları 1850'lerde ve 1860'larda Çin'le Japonya'nın Amerikan ticaretine açılmasında ve Samoa'nın yönetimine Britanyalılar ve Almanlarla birlikte ortak olunmasında yatar (Samoa'da 1878'de ele geçirilen bir deniz üssü Amerika Birleşik Devletleri'nin kontrolünde kaldı). Sonraki yirmi yılda Amerika, 1840'lardan sonra daha yoğun bir şekilde savunduğu Havai Krallığı'nın ilişkilerine daha fazla müdahale etmeye başladı. Çok sayıda Amerikalı tüccar ve misyoner o bölgeye yerleşmişti. Amerikalıların Havaililere çok yardımsever davranmaları, 1890'larda Amerika Birleşik Devletleri'nin ilhak denemeleri yapmasına yol açtı. Washington, Pearl Harbor'ı bir deniz üssü olarak zaten kullanıyordu ama Havai'de bir devrim olunca deniz piyaselerini de gönderdi. Sonunda Havai yönetimi, yerleşimcilerin harekete geçirdiği kuvvetlere boyun eğmek zorunda kaldı ve kısa ömürlü Havai Cumhuriyeti 1898'de Amerika Birleşik Devletleri topraklarına eklendi.

O yıl içinde, neden kaynaklandığı bilinmeyen bir patlama Havana limanındaki Amerikan kruvazörü USS *Maine*'i batırdı. Bu olay İspanya'yla yapılan savaşın bahanesi oldu. Savaşın gerçek nedenleri, Amerikan ticari çıkarlarının önemli olduğu ve Amerika'nın hassasiyetinin arttığı Küba'daki ayaklanmayı İspanyolların bastıramaması ve gelecekte açılacak bir kanal yüzünden Karayielerin öneminin git-tikçe artmasıydı. Asya'daysa Amerika'nın da yardımıyla Filipinler'de İspanyollara karşı bir ayaklanma çıktı. Manila'da yönetime İspanyolların yerine Amerikalılar geçince isyancılar, eski müttefiklerine düşman oldular ve gerilla savaşı başladı. Bu savaş, uzun ve zorlu olacak olan Amerika Birleşik Devletleri'ni Asya sömürgesinden koparma sürecinin ilk aşamasıydı. Washington'un bölgeden çekilmemesi, Çin İmparatorluğu'nun yıkılma olasılığından dolayı en iyi tavır gibi görünüyordu. İspanyol İmparatorluğu'nun Amerikadaki uzun tarihi Karayieler'de sona erdi. Porto Riko, Amerika Birleşik Devletleri'ne geçti ve Küba, egemenliğini Amerika'nın koruması koşulunu kabul ederek bağımsızlığını kazandı. Amerika kuvvetleri bu koşula dayanarak 1906-1909 arasında ve sonra 1917'de adayı işgal etmeye gittiler.

Bu gelişme, Amerikan emperyalizminin bu dalgasındaki son büyük gelişmenin giriş bölümüydü. Panama Kanalı'nın yapılması 19. yüzyılın ortasından beri gün-

demdeydi ve Süveyş Kanalı'nın tamamlanmasıyla akla yatkın gelmeye başlamıştı. Amerikan diplomasisi, olası Britanya katılımının yaratacağı engelin etrafından dolmak için görüşmeler yaptı. Her şey yolunda gidiyor gibiydi ama kanal bölgesinin Kolombiya'nın elinden alınmasını sağlayacak bir anlaşma 1913 yılında Kolombiyalılar tarafından reddedilince bir engel çıktı. Kanalin yapılacağı Panama'da bir devrim planlandı. Amerika Birleşik Devletleri, Kolombiya yönetiminin bu devrimi bastırmasını engelledi ve Amerika Birleşik Devletleri'ne kanalın yapılacağı bölgeyi ve düzeni sağlamak için iç işlerine müdahale hakkını veren yeni bir Panama cumhuriyeti kuruldu. Kanal inşaatı artık başlayabilirdi ve 1914 yılında kanal açıldı. Gemileri bir okyanustan diğerine kolayca geçirme imkânı, Amerikan deniz kuvvetlerinin stratejisini büyük ölçüde değiştirdi. Ayrıca Başkan Theodore Roosevelt'in söylediği gibi, Monroe doktrininin "doğal sonucu"nun temeliydi; Kanal Bölgesi yarımkürenin deniz savunmasında kilit bir noktaya gelince güçlü bir yönetim tarafından savunulması ve Karayip devletlerindeki Amerika Birleşik Devletleri üstünlüğü hiç olmadığı kadar önem kazandı. Amerika Birleşik Devletleri kısa süre içinde bu devletlere müdahale etmeye başladı.

Amerika Birleşik Devletleri'nin eylemleri, nedenleri ve teknikleri farklı olmasına rağmen (yeni sömürgelerde neredeyse hiç kalıcı Amerikan yerleşimi yoktu) Avrupalı halkların son büyük toprak kazanımlarının bir parçası olarak görülebilir. Güney Amerikalılar hariç neredeyse hepsi bu gelişmede yer almışlardı. Queenslandliler bile Yeni Gine'yi topraklarına katmayı denemişlerdi. 1914 yılında dünya yüzeyinin üçte birinde ya Birleşik Krallık ya da Rusya bayrağı dalgalanıyordu (yine de Rus topraklarının ne kadarının sömürge olarak değerlendirilmesi gerektiği tartışmaya açıktır). Rusya'yı dışarıda bırakıp bir değerlendirme yapacak olursak Birleşik Krallık kendi sınırları dışında 400 milyon, Fransa 50 milyondan fazla, Almanya ve İtalya yaklaşık 14 milyon kişiyi yönetiyordu. Bu daha önce benzeri görülmemiş bir resmi otorite toplanmasıydı.

Yine de, o tarihte bile denizaşırı emperyalizmin gücünü kaybettiğini gösteren işaretler görülmeye başlamıştı. Çin bir hayal kırıklığı olmuştu ve paylaşılacak fazla yer kalmamıştı ama Almanya ve Büyük Britanya, sonu muhtemelen İspanya gibi olacak Portekiz İmparatorluğu'nu paylaşmanın olanaklarını müzakere ediyorlardı. Avrupa emperyalizminin yayılabileceği en uygun bölge, zayıflamakta olan Osmanlı İmparatorluğu'ydü. İtalyanlar 1912'de Trablusgarp'ı alınca ve Türkiye'ye karşı kurulmuş Balkan koalisyonu ertesi yıl ülkenin Avrupa'da kalan topraklarının neredeyse tamamını alınca imparatorluğun dağılması iyice yakınlaştı. Böyle bir ihtimal büyük güçler arasında, Afrika'nın paylaşımında olduğu gibi anlaşmazlık çıkaracağı benziyordu. Bu paylaşımında büyük güçleri çok daha önemli sorunlar bekliyordu.

Avrupalılaştan Dünyaya Asya'nın Cevabı

Sezgileri kuvvetli bir Çinli araştırmacı, K'ang-hsi'nin sarayındaki, ilk başta kabul gören Cizvitlerin sonradan itibar kaybetmelerinde açıklayıcı bir şeyler bulabilirdi. Bu yetenekli adamlar yüzyıldan uzun bir süre ev sahiplerinin sevgisini kazanabilmek için akıllıca ve ihtiyatlıca uğraşmışlardı. Dinden hiç bahsetmemişler ve Çince öğrenmekle yetinmişlerdi. Çok güzel bir etki yarattığı söylenen Çin elbise-lerini giymişlerdi. Bu tavırları başarıya ulaşmalarını sağladı. Misyonlarının etkinliği felce uğramasına rağmen Çin'in dinsel geleneklerini, inançlarını kabul etmeleri ve Hristiyan öğretisini Çinlileştirmeleri papalığın dindeki bu uygunsuz esnekliği kontrol etmek için Çin'e iki temsilci göndermesine neden oldu. Bu gelişme o çağda yaşayanlar için olmasa bile tarihçiler için Avrupalıların diğer davetsiz misafirlerden farklı olarak Çin'in kültürel çekimine kapılmayabileceklerini gösteren bir işaretti.

Çin'in Avrupa kültürüyle olan uyumsuzluğunu açıkça göstermesinde, bütün Asya için bir mesaj vardı. Asya'da ne olacağı – ve ne olduğu – konusunda, yeni gelenlerin teknolojisinden bile daha önemli bir mesaj olacaktı. Çin'in kendi tarihinin de göstereceği gibi, doğu imparatorluklarının geçici ya da kendilerine has zayıflıklarından daha belirleyici bir mesajdı. Mançurya imparatorluğu, K'ang-hsi'nin hemen ardından gelen ardıllarının yönetimindeyken zirve noktasından inmeye başlamıştı. Yavaş ama sonunda ortadan kalkmasıyla sonuçlanacak gerilemesi, geçmişteki hanedanların yükselme ve gerileme döngüsü göz önüne alındığında şaşırtıcı değildir. Mançurya hanedanlığının kaderini öncellerinden farklı kılan, geleneksel Çin kültüründen daha güçlü bir kültürün tehdidiyle karşı karşıya kalmasına rağmen ülkeyi yönetebilecek kadar uzun bir süre hayatta kalabilmesiydi. Çin toplumu yaklaşık iki bin yıldır ilk defa, yeni barbar fatihlerin kültürünü almadan değişmek zorunda kalacaktı. Çin Devrimi başlamak üzereydi.

18. yüzyılda hiçbir Çinli memurun bunu anlayabilmesi beklenemezdi. Lort Macartney 1793 yılında diplomatik temsiliyet eşitliği ve serbest ticaret istemeye gelince yüzyılların getirdiği güven sarsıldı. Batı'nın ilk teklifleri ve müdahaleleri başarıyla geri püskürtülmüş ya da durdurulmuştu. Çin imparatoru, III. George'un temsilci-

sinin bu teklifini “iŖe yaramaz bir denizle dünyadan ayrılmış adanın yalnızlığı” tabirini kullandığı kibar ama sert bir mesajla reddetti. Ayrıca mesaj, “bu takdire diğer göreve olan bağlılığından dolayı” George’un sırtını sıvazlıyor ve “ileride daha büyük bağlılık ve sadakat göstermesi” için onu cesaretlendiriyordu.

Eğitimli Çinliler, bir sonraki yüzyılda hizmet etmek için geldikleri insanlara farkında olmadan büyüklük taslayacak olan Avrupalı ve Amerikalı misyonerler ve hayırseverler gibi, kendilerinin kültürel ve ahlaki olarak üstün olduklarını düşünüyorlardı. Bu düşünceye sahip Çin, bütün ulusların Tanrı’nın buyruğunu yerine getiren imparatora övgüler sunduğunu, Çin’in en gelişmiş medeniyeti kurmak için gerekli malzemelere ve yeteneklere sahip olduğunu düşünüyordu ve Avrupa’yla, Canton’da (1800 yılında yaklaşık bin Avrupalı vardı) sınırlı izin verilen ticaretten daha fazla bir ilişki kurmayı zaman ve enerji kaybı olarak görüyordu. Ayrıca bu ticaretin hiçbir anlamı yoktu. Çin, yaklaşık üç yüz yıllık ticaret boyunca Avrupa’dan sadece komik bulduğu mekanik oyuncaklar ve saatler dışında hiçbir şey almamıştı. Avrupa’nın Çin’le ticareti, gümüş ve diğer Asya ürünlerini satmaya dayanıyordu. Britanyalı bir tüccar 18. yüzyılın ortasında bu durumu şöyle değerlendirmemişti: “Doğu Hindistan ticareti...k l elerimizi ihraç ediyor, ürünümüzün ya da mamullerimizin çok azını harcıyor ve kendi ürünlerimizin tüketilmesini engelleyen çok iyi imal edilmiş mallar getiriyor”.

Çin’in kendi rejimine ve kültürel üstünlüğüne duyduğu güvene rağmen bugünden geçmişe baktığımızda ileride karşılaşacağı zorlukların işaretlerini görebiliriz. Yabancı bir hanedana ve merkezi kuvvete karşı, için için yanan bir ulusal karşıtlığı hayatta tutan gizli topluluklar ve mezhepler hâlâ yaşıyordu ve, hatta gelişiyorlardı. Bu topluluklar ve mezhepler, nüfus baş edilemeyecek bir oranda artınca taze destek buldular. 1850’den önceki yüzyılda nüfus ikiye katlanmış ve 1850’de 430 milyona ulaşmıştı. İşlenmiş topraklar çok küçük bir oranda artırılabil-diği için bu topraklar üzerindeki baskı fazlasıyla arttı, koşullar gün geçtikçe kötüleşti ve köylüler acınacak bir hale geldiler. Ülkenin iç barışının, geçmişe hanedanlığın konumunun zayıflaması anlamına gelen önemli ayaklanmalarla bozulduğu 1770’ler ve 1780’ler bu durumun uyarıcı işaretleriydi. Sonraki yüzyılın başlarında bu ayaklanmalar daha sık görülmeye ve daha yıkıcı olmaya başladılar. Vergiler ödenirken kullanılan gümüşün fiyatının artması durumu daha da güçleştirdi. Günlük alışverişin büyük bir bölümü ( cretlerin ödenmesi de dahil olmak üzere) bakırla yapıldı ve böylece yoksulların omuzlarındaki y k daha da arttı. Yine de bu gelişmelerin hiçbiri, hanedanlığı yıkabilecek bir etki yapmışa benzemiyordu. Tarihsel döngünün geleneksel modeline uydurulabilirlerdi. Orta sınıf memurların imparatora bağlı kalmaları yeterliydi ve bağlı kalmayıp hanedanlığın çökmesine yol a salar bile başka bir hanedanın gelip Çin’in değişmeyen düzenini devam ettireceğine inanmamak için bir

neden yoktu ama 19. yüzyılda barbarlarla yapılan mücadeleler yüzünden, bu sefer işler böyle gelişmeyecekti.

Enflasyon, on, yirmi yıl içinde dış dünyayla kurulup Macartney'e verilen karşılığı saçmalığa dönüştüren ilişkilerin bir sonucuydu. 1800'den önce Batı, Çin'e gümüşten başka bir şey sunamazdı ama 19. yüzyılın sonraki otuz yılı içerisinde bu durum değişti çünkü Britanyalı tüccarlar Çin'in istediği ve Hindistan'ın tedarik ettiği başka bir ticari mal, yani afyon buldular. Deniz seferleri, Çinlileri ülkelerini bu maddeye (ilk başta belli kısıtlamalar altında) açmaya zorladı ama 1839 yılında başlayan "Afyon Savaşı" 1842 yılında Çin'in Batı'yla olan ilişkilerini kökten değiştiren bir antlaşmayla sona erdi. Canton tekeli ve yabancıların vergi statüsü sona erdi. Britanyalılar batı ticaretine açılan kapıyı aralayınca diğer Avrupalılar da bu kapıdan girdiler.

Kraliçe Victoria yönetimi, farkında olmadan Çin Devrimi'ni başlattı. Yüzyıldan fazla devam edecek olan ayaklanma dönemi 1840'larda açıldı. Devrim kendini yavaş yavaş, yabancıların ve Çin'in kendi geçmişinin reddi olarak gösterecekti. Yabancıların reddi, ilerici Avrupa dünyasının ulusalcı tarzı ve deyimleriyle ifade bulacaktı, çünkü bu tür ideolojik kuvvetler geleneksel yapıları içinde kalamazlardı ve

Çinliler, modernleşme ve ulusal kuvvetin önündeki engelleri kaldırmaya çalıştığında bu yapının yıkıcı olduğu kanıtlanacaktı. Çin Devrimi, Afyon Savaşı sona erdikten yüzyıl sonra, binlerce yıldır Çin hayatının temelini oluşturan toplumsal sistemi yıkacaktı. O ana kadar eski Çin büyük ölçüde ortadan kalkacaktı. Ayrıca o ana kadar, Çin'in yaşadığı sorunların daha büyük bir ayaklanmanın dönüm noktası 20. yüzyıl başlarında yaşanacak olan Asya'yla Batı arasındaki Yüzyıl Savaşları'nın bir parçası olduğu ortaya çıkacaktı.

Bu karışıklıklar yavaş yavaş olgunlaştı. Başlangıçta, Batı'nın Çin'e müdahaleleri sadece basit, yabancı düşmanlığı yaratmıştı ve bu düşmanlık evrensel bir düşmanlık değildi. Uzun süre boyunca çok az Çinli yabancıların gelişinden belirgin bir endişe duymuştu. Bazı Çinliler (özellikle yabancılarla ticaret yapan Cantonlu tüccarlar) onlarla uzlaşmanın yollarını bile aramışlardı. Düşmanlık, şehirlerdeki Britanya karşıtı çetelerin ve orta sınıf köylülerin konusuydu. İlk başta pek çok yetkili sorunu sınırlı, imparatorun tebaasının tehlikeli bir uyuşturucuya bağımlı hale gelmesi sorunu olarak görmüştü. Kendi halklarında ve yönetimlerinde görülen bu zayıflık utanmalarına neden oldu. Afyon ticaretinde başka bir suç ortaklığı ve bozulma da vardı. Gelecekte tüm düzeni sorgulayacak ya da kültürel bir tehdit yaratacak olan daha derin sorunu ilk başta göremediler. Çin geçmişte de yenilgilere uğramıştı ve kültürü bu yenilgilerden yara almamıştı.

Daha derin tehlikenin ilk işareti 1840'larda, imparatorluk yönetimi misyonerlik çalışmalarının yasal olduğunu kabul etmek zorunda kaldığında görüldü. Misyonerliğe sınırlı izin verilmesine rağmen bu gelişme açıkça geleneğin bozulmasıydı. Bu tehlikeyi hisseden Konfüçyüsçü yetkililer halkı, çalışmaları yüzünden kolay bir hedef haline gelen misyonerlere karşı kışkırttılar ve 1850'lerle 1860'larda çok sayıda ayaklanma çıkmasına neden oldular. Bu tür gösteriler işleri daha da kötüleştirdi. Bazen yabancı konsoloslar geri çekileceklerdi. Bir gambotun gönderileceği istisnai durumlar da olacaktı. Art arda özür dileyen ve suçluları cezalandıran Çin yönetiminin itibarı zarar görecekti. Bu arada misyonerlerin faaliyetleri Çin'e bireycilik ve eşitlikçilik kavramlarını sokarak ve din değiştirenlere ekonomik ve toplumsal avantajlar sağlayarak geleneksel toplumun altını oyuyordu. İmparatorluk yönetiminin Hristiyanlığın önüne geçememesi, sınırlı bir gücü olduğunun işaretiydi.

Çin'in altını oyma süreci kara ve deniz kuvvetleriyle de doğrudan hızlandırıldı. Ayrıca sürecin işletilmesinde zor da kullanıldı. Çin'in bu gelişmelere verdiği karşılıkta giderek artan bir belirsizlik vardı. Yetkililer yabancıların gelmesine her zaman karşı çıkmadılar. İlk önce orta tabakalar telaşlandılar ve ardından Pekin yönetimi de yabancı askerlerin rejim için zararlı olabileceklerini hissetmeye başladı. Toplumsal huzursuzluk büyüyordu. Sadece yabancılar yönlendirilemezdi ve kurumları tehdit ediyordu. Çin, insanlık tarihindeki en büyük köylü ayaklanmalarıyla

karşı karşıya kalacaktı. Yüzyılın ortalarında ayaklanmaların işaretleri, haydutluk ve gizli topluluklar arttı. 1850'lerde "Kızıl Başlıklılar İsyanı"¹ büyük bir bedel karşılığı bastırıldı. Bu tarz sorunlar kurumları korkuttu, savunmaya çekilmelerine ve içten içe kemiren Batı tehdidine direnme güçlerinin azalmasına neden oldu. Bu büyük isyanların temel nedeni toprak isteğiydi ve en önemli isyan 1850'de başlayıp 1864'e kadar sürecek ve sonradan devrim olarak değerlendirilecek olan Taiping İsyanı'ydı.

Birinci Dünya Savaşı'nda ölenlerden daha fazla insanın ölümüne neden olan bu önemli sarsıntı, özünde geleneksel bir köylü isyanıydı. Zorlu dönemler ve doğal felaketler isyanın çıkmasında etkili olmuştu. Toprak isteği vergi toplayıcılarına duyulan nefret, Mançuryalılara karşı oluşan toplumsal kıskançlık (imparatorluğu yöneten memurların çoğu Çinli olduğu için bunun pratikte ne anlama geldiğini anlayabilmek zordur) ve ulusal kızgınlık isyana neden olmuştu. Güneyde çıkmış ve kuzeydeki az sayıda yerleşimcinin de desteklediği bölgesel bir isyandı. Ayaklanmanın arkasındaki ve ayaklamayı Çinlilerin de Avrupalıların da gözünde anlaşılabilir hale getiren yeni özellik, lideri Hung Hsiu-ch'uan'ın Amerikan Protestanlığı hakkında yüzeysel ama etkileyici bir bilgisi olmasıydı. Bu bilgisi sadece On Emir'i ana babaya ve atalara yeni bir vurgu yaparak yeniden yazmasının değil başka tanrılara tapınmanın zararlı olduğunu söylemesinin ve putları ortadan kaldırmasının ve Tanrı'nın krallığını dünya üzerinde kurmaktan bahsetmesinin yolunu açtı. Aşağı tabakadan Çinlilerin statüsünü araştırmada başarısız olduğu için kendi kültürü tarafından reddedildiğini hissediyordu. Eski Çin'deki periyodik köylü ayaklanmalarının çerçevesi içinde yeni bir ideoloji işliyordu ve kendini geleneksel kültürün ve devletin karşıtı olarak gösteriyordu. Bazı karşıtları bu durumu hemen anladılar ve hareketi toplumsal olduğu kadar ideolojik bir meydan okuma olarak değerlendirdiler. Bu yüzden Taiping isyanı, Çin'e yapılan batı müdahalesindeki bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Taiping ordusu başlangıçta birkaç önemli başarı kazandı. 1853'de Nanking'i aldılar ve "İlahi Kral" ilan edilen Hung Hsiu-ch'uan'ın yönetimini kurdular. Daha kuzeyde de karışıklık olmasına rağmen en fazla buraya kadar gelebildiler. Devrim, 1856'dan sonra savunmaya geçti. Yine de önemli toplumsal değişiklikler ilan etti (daha sonradan Çinli komünistler de bu değişiklikleri övdü) ve bu değişikliklerin ne kadar etkili ya da çekici oldukları pek açık olmasa da yıkıcı ideolojik etkileri oldu. Taiping toplum doktrininin temeli özel mülkiyete değil genel ihtiyaçların komünal bir biçimde karşılanmasına dayanıyordu. Toprak teoride eşit bir biçimde dağıtıldı. Kadınlara toplumsal ve eğitimsel eşitlik sağlanması devrimci bir adımdı.

1 Kızıl Başlıklılar İsyanı : 17 Haziran 1854'te Guangdong'da çıkan isyan. İsyanlılar kızıl başlık taktıkları için bu isim verildi. (Çev.)

Ellerini kollarını bağlayan geleneksel kısıtlamalar yasaklandı ve cinsel sadeliğin ölçüsü, hareketin isteklerinin bir göstergesi oldu (ama bu sadelik “İlahi Kral” için geçerli değildi). Bu gelişmeler Taiping inancının köklerinde yatan dinsel ve toplumsal öğelerin karışımını yansıtıyordu ve geleneksel düzeni tehdit ediyordu.

Hareket başlangıçta Mançurya kuvvetlerinin Avrupalılara yenilmelerinin yarattığı moral bozukluğundan ve Çin merkezi yönetiminin merkeze uzak bölgelerdeki güçsüzlüğünden faydalandı. Zaman ilerledikçe ve Mançurya kuvvetlerinin başına yetenekli (bazen Avrupalı) komutanlar geçtikçe, Taipinglerin okları ve mızrakları yetersiz kaldı. Yabancılar da hareketi bir tehdit olarak görmeye başladılar ama imparatorluk yönetimi Taipinglerle savaşırken bile yönetimin üzerinde baskılarını hissettirmeye devam ettiler. Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve ardından Büyük Britanya’yla yapılan antlaşmalar, Hristiyan misyonerlere anlayış gösterilmesini sağladı ve yabancıların, büyükelçiliklerin kurduğu ve karışık mahkemelerde yargılanması sürecini başlattı. Taiping’in yarattığı tehlike daha fazla Çin limanının yabancı ticarete açılması, Çin gümrüklerinin yönetiminin yabancı güçlerin eline geçmesi, afyon satışının yasallaştırılması ve ileri de Vladivostok’un kurulacağı bölgenin Ruslara bırakılması gibi başka tavizlerin de verilmesine neden oldu. Çinlilerin 1861 yılında dışişleriyle ilgilenmesi için yeni bir daire kurmaya karar vermeleri şaşırtıcı değildir. Bütün dünyanın “Tanrı’nın Buyruğu” olarak bildiği eski mit ve imparatora gösterilmesi gereken saygı günleri sona ermişti.

Sonunda yabancılar Taipinglere karşı verilen mücadeleye katıldılar. Yine de bu yardıma ihtiyaç duyulduğu pek söylenemez; hareket zaten gerilemekteydi. 1864 yılında Hung öldü ve kısa süre sonra Nanking Mançuryalıların eline geçti. Bu gelişme geleneksel Çin’in bir zaferiydi: Bürokratların yönetimi, aşağıdan gelen bir tehdidi daha savuşturmuştu. Önemli bir dönüm noktasına gelinmişti. Bir ayaklanma, köylü isyanının eski meydan okumalarının dışarıdan gelecek ve Konfüyüsçü Çin’in ideolojisini değiştirebilecek bir ideolojiyle desteklenebilecekleri tehlikesini ortaya koyan devrimci bir program sunmuştu. Ayrıca, Taiping isyanının bastırılması iç huzurun sağlandığı anlamına gelmiyordu. 1850’lerin ortalarından 1870’lere kadar başka isyanlar ve kuzeybatıyla güneybatıda Müslüman ayaklanmaları çıktı.

Çin, Batılı barbarlar karşısında kısa süre içinde daha büyük zayıflıklar gösterdi. Savaşlarda geniş alanlar harap oldu. Bu bölgelerin çoğunda askerler güçlüydü ve bürokrasinin yönetimini tehdit ediyorlardı. Çok sayıda insanın ölmesi toprak üzerindeki baskıyı azaltmak için bir katkıda bulunduydu da bu katkı hanedanın saygınlığı ve otoritesinin azalmasıyla dengelendi. Elverişsiz şartlar yüzünden Batılı güçlere imtiyazlar vermek zorunda kalınmıştı. Britanya ve Fransa kuvvetleri, 1856 ve 1860 arasında her yıl Çinlilere karşı savaştılar. 1861 yılında yapılan antlaşmayla Batılı tüccarlara açılan limanların sayısını on dokuza çıkarttı ve Britanya’ya Pekin’de

daimi bir büyükelçi bulundurma hakkını verdi. Bu arada Ruslar, sınırlarının Çin ticaretine açık kalmasını garanti altına almak için İngilizlerin ve Fransızların başarılarından faydalandılar. Başka imtiyazlar da verilecekti. Göçebe istilacıların iğnesini kırmış olan yöntemlerin, ideolojik güvenleri ve artan teknik üstünlükleri sayesinde Çin medeniyetine kendilerini kaptırmayan Avrupalılara karşı işe yaramadığı açıktı. Katolik misyonerlere arazi satın alma ve bina yapma izni verilince Hristiyanlık ekonomik müdahalelerle bağlantılı hale geldi. Din değiştirenleri koruma isteği kısa sürede kamu düzenine ve polise müdahale anlamına gelmeye başladı. Çin hükümdarlığının yavaş ama devamlı aşınmasının önüne geçmek mümkün değildi. Hiçbir zaman resmi anlamda sömürge olmayan Çin'in sömürgeleştirilmesi yavaş yavaş devam ediyordu.

Yüzyıl ilerledikçe toprak kayıpları geldi. Ruslar, 1870'lerde İli Vadisi'ni ele geçirdiler (sonradan büyük bir bölümünü geri verdiler) ve Fransızlar, Annam'da bir uydu devlet kurdular. Eski Çin hâkimiyeti ortadan kaldırılmıştı. Fransızlar Hindîçin'i işgal etmeye başladılar ve Britanyalılar 1886'da Burma'yı topraklarına eklediler. En kötü darbe başka bir Asya ülkesinden geldi; Japonlar, 1894-1895 savaşında Formoza¹yla Pescadores Adaları'nı aldılar ve Çin 17. yüzyıldan beri vergi aldığı Kore'nin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Japonya'nın başarısından sonra, Port Arthur'da yerleşim kuran Rusların kıskırtmasıyla diğer güçlü devletler de saldırılara başladılar. İngiltere, Fransa ve Almanya yüzyılın sonunda limanları uzun süreliğine kiralamışlardı. Bu gelişmelerden önce, diğer Avrupalılardan daha uzun süredir Çin'de olan Portekizliler, Makao bölgesindeki imtiyazlarını tam mülkiyete dönüştürdüler. İtalyanlar da piyasaya girmelerine rağmen pek bir şey elde edemediler. Batılı kuvvetler ekonomik ve mali çıkarlarını korumak için bu gelişmelerden uzun süre önce imtiyazlar almışlar, borç vermişler ve anlaşmalar yapmışlardı. Bir Britanya başbakanının yüzyılın sonunda iki tür ülkeden, “yaşayanlar ve ölenler”den bahsetmesi şaşırtıcı değildir. Çin ölen ülkelerin bir örneği olarak değerlendiriliyordu. Devlet adamları nasıl parçalanacağını zihinlerinde canlandırmaya başlamışlardı.

19. yüzyılın sonuna gelmeden, çok sayıda Çinli entelektüel ve devlet memuru, geleneksel düzenin yeni barbarlar karşısında dayanmak için gerekli enerjiyi yaratmayacağını iyice anladılar. Eski çizgiler içerisinde yapılan denemeler başarısızlığa uğramıştı. Yeni eğilimler ortaya çıkmaya başladı. Batı'nın faydalı olabilecek fikirlerini ve buluşlarını değerlendirmek için “ülkeyi geliştirme araştırmaları topluluğu” kuruldu. Bu topluluğun liderleri, Büyük Petro'nun başarılarını ve 1895 yılındaki savaşta Çin'e karşı üstünlüğü kanıtlanmış olan Japonya'yı incelediler. Muhtemel reformcular, arınmış ve canlanmış olmasına rağmen Konfüçyüsçü geleneği de

1 Formoza : Tayvan'ın eski ismi (Çev.)

tirebilmeyi umabilirlerdi. Üst tabakadan geliyorlardı ve imparatorun dikkatini çekmeyi başardılar. Çin kültürü ve ideolojisinin temel ilkelerine zarar vermeden yönetimle ilgili ve teknolojik bir reform yapmak için geleneksel çerçeve ve güç mekanizması içinde çalışıyorlardı.

Maalesef bu çalışma, 1898'deki Yüz Reform Günü'nün, imparator ve dul imparatoriçenin yani Çin-Mançurya husumetinin sarayda yarattığı rekabet politikasıyla çelişeceği anlamına geliyordu. Bazı reform fermanları yayınlanmasına rağmen bu fermanlar imparatoru hapsedip bir *coup d'état* yapan imparatoriçe tarafından hızla geri çekildiler. Reformistlerin başarısızlığa uğramalarının temel nedeni politik tavırlarındaki beceriksizliğin yarattığı öfkeydi. Başarısızlığa uğramalarına rağmen bu inisiyatif almaları önemliydi. Çin'in geleceği hakkında daha derin ve kapsamlı düşünmek gerektiği konusunda bir uyarıydı.

Çin, dramatik bir dönem olan "Boksör Hareketi"nde¹ olduğu gibi, dışarıdan gelen tehditlerle mücadelede eski yöntemlere döndü. İmparatoriçe tarafından istismar edilen bu hareket gerici-görünümlü, yabancı karşıtı, resmi görevlilerin cesaretlendirdiği bir halk ayaklanmasıydı. Misyonerler ve din değiştirenler katledildi, bir Alman bakan öldürüldü ve Pekin'deki elçilikler kuşatıldı. Boksörler kıpırdanmayı bekleyen yabancı düşmanlığını bir kez daha sergilediler. Hareketi birkaç yeni reformcu değil eski düzenin en muhafazakâr kuvvetleri yönlendirdiği için boksörlerin çabaları eski düzenden pek bir şey beklenmemesi gerektiğinin bir göstergesiydi. Boksörler uygun zaman geldiğinde, tarihte bütün önemli güçlerin silahlı kuvvetler komutanlığını yapmış bir komutanın emrinde (Alman bir komutan) savaştığı askeri bir müdahaleyle bastırıldı ve Çin bir kez daha diplomatik olarak aşağılanarak büyük miktarda tazminat ödemesine karar verildi.

Boksör hareketinin sona ermesi Çin'in daha da istikrarsızlaşmasına neden oldu. 1898 yılında başarısızlığa uğrayan reform gibi tepkiler de başarısızlığa uğramaktaydı. Belki de önlerindeki tek şans devrimdi. Ordunun, batı usullerine göre yeniden düzenlenen ve eğitilen subayları devrim hakkında düşünmeye başladılar. Sürgündeki öğrenciler Tokyo'da buluşup ülkenin geleceğini tartışmaya başlamışlardı bile. Japonlar, komşularının zayıflamasına neden olabilecek yıkıcı hareketleri cesaretlendirmekten mutluydular. 1898 yılında, "Asya, Asyalılarıdır" sloganını doğuran "Doğu Asya Kültür Birliği"ni kurmuşlardı. Japonlar, Hindistan için öldürücü olan ve Çin'i de yutmak üzere olan geleneksel gerici tuzağından kurtulmuş Asyalılar olarak, Çinli genç radikallerin gözünde önemli bir itibare sahiptiler. Japonya eşitlik açısından Batı'ya göğüs gerebilmişti. Diğer öğrenciler destek için başka yere,

1 Boksör Hareketi: Doğru ve Uyumlu Yumruklar Topluluğu üyelerinin ticaret, politika, din ve teknoloji alanlarındaki yabancı etkisine karşı 1899 yılında çıkardıkları ayaklanma. Bu topluluğun üyeleri dövüş sanatlarıyla uğraştıkları için yabancılar tarafından Boksörler olarak tanımlanıyorlardı. (Çev.)

bazıları da uzun ömürlü gizli topluluklara baktılar. Bu öğrencilerden birinin adı Sun Yat-sen'di. Yaptıkları çoğunlukla abartılır ama tam on kere devrim yapmayı denemişti. 1890'larda o ve diğerleri sadece anayasal bir monarşi istiyorlardı ama bu istek o dönem için son derece radikal bir talepti.

Çinliler geçmişten beri iyi tüccar oldukları için ülke dışında çok sayıda Çinli tüccar vardı. Hoşnutsuz sürgünler bu tüccarlardan faydalandılar. Bu tüccarlar 1905 yılında, Mançuryalıların ülkeden kovulmasını ve cumhuriyetçi anayasası olan bir Çin yönetimi kurulup toprak reformu yapılmasını amaçlayan devrimci bir ittifak kurulması için Japonya'da Sun Yat-sen'e yardım ettiler. Yabancılarla uzlaşmayı hedefliyordu ve bu uzlaşma o an için önemli, zekice bir taktiksel adımdı. Programı Batılı düşünürlerin (özellikle İngiliz radikal John Stuart Mill ve Amerikalı reformcu ekonomist Henry George'un) etkisi altındaydı. Batı bir kere daha Çin reform hareketinin uyarıcısı ve ideolojik yardımcısı olmuştu ve Çin Cumhuriyeti'ndeki etkin taraflardan biri olacaktı.

O yıl içinde olan olaylardan daha önemsiz olduğu düşünülse de geleneksel, devlet hizmetine girmek için yapılan sınav sisteminin değişmesi önemliydi. Sınav sistemi, iç homojenliği ve birlikteliğiyle bürokrasiye aldığı elemanlar sayesinde Çin uygarlığını bir arada tutuyordu. Bu durum kısa sürede değişmeyecekti ama Çin halkıyla ayrıcalıklı yönetim sınıfı arasındaki ayrım ortadan kalkmıştı. Bu arada ülkeye geri dönüp bulduklarından memnun olmayan ve artık bürokraside görev alabilmek için sınava girmek zorunda olmayan öğrenciler oldukça rahatsız edici bir etki yarattılar. Çin toplumunun batı fikirleriyle aydınlanma seviyesini yükselttiler. Modernize edilmiş ordunun askerlerini de dikkate alan pek çoğu, devrimin yakında olduğunu düşünüyorlardı.

İmparatoriçe ve onun kukla imparatoru 1908 yılında ölmeden önce birkaç ayaklanma (bazıları Fransızların da desteğiyle, Hindin'deki Sun-Yat sen tarafından yönetilmişti) olmuştu. İmparatoriçe ve imparatorun ölümü yeni ümitlerin doğmasını sağladı ama Mançu yönetimi reform için ayak sürümeye devam etti. Bir yandan prensiplerinden önemli tavizler verdi ve ülke dışından gelen öğrencileri daha yüksek mevkilere getirdi. Diğer yandan geçmişten bağını kopartamadı ya da Mançuların imparatorluk ayrıcalıklarının hiçbirinden vazgeçmedi. Belki de daha fazlası istenemezdi. 1911 yılında durum iyice kötüleşti. Üst tabakadakiler bağlılıklarını kaybetme belirtileri gösterdiler. Herhangi bir saldırı tehdidi karşısında artık hanedanı desteklemeyeceklerdi. Hanedan ülke içinde neredeyse hareket edemeyecek durumdaydı ve Çin'in sadece bir bölümünü kontrol edebiliyordu. Ekim ayında Hankou'da devrimci bir merkez olduğu ortaya çıktı. Yıl içinde birkaç ayaklanma bastırılmıştı. Hankou'da hızla büyüyen ayaklanma başarılı bir devrime dönüştü. İsmi, bu ilk devrimciler tarafından kullanılan Sun Yat-sen o sırada Amerika Birleşik Devletleri'ndeydi ve bu gelişmeye çok şaşırılmıştı.

Rejimin komutanlarının taraf değiştirmeleriyle devrimin yolu açıldı. Önemli komutanlardan biri Yuan Shih-k'ai Mançuryalıların karşısına geçince hanedan düştü. "Tanrı'nın Buyruğu" kaldırıldı ve 12 Şubat 1912'de altı yaşındaki -ve son- Mançurya imparatoru tahtı bıraktı. Sun Yat-sen başkanlığında cumhuriyet ilan edildi ve yeni bir ulusalcı grup onu desteklemeye başladı. Mart ayında, yeni cumhuriyette gücün gerçekte nerede yattığını tasdikleyerek ve Pekin'deki etkisiz anayasal rejimin Çin'in pratikte mahalli diktatörler aracılığıyla yönetimini tartıştığı yeni bir Çin yönetimi dönemini resmen başlatarak başkanlığı Yüan Shih-k'ai'ye bıraktı. Çin'in modern bir ulus devlet olabilmesi için önünde hâlâ uzun bir yol vardı. Yine de 19. yüzyılda yabancılara kaybettiği bağımsızlığını yeniden kazanmak için yürümeye başlamıştı.

19. yüzyılın başında Japonya'nın Batı'yla mücadelede Çin'den daha başarılı olduğu söylenebilir. Japonya da pek çok açıdan oldukça muhafazakârdı. Yine de *şogunluğun*¹ kuruluşundan beri çok şey değişmişti ve yıllar geçtikçe değişimin hızlandığına ve arttığına dair işaretler vardı. Bu gelişmenin kısmen Tokugawa dönemiyle nitelenebilir olması bir paradokstu. Barış getirmişti. Açık bir sonucu da Japonya'nın askeri sisteminin modası geçmiş ve etkisiz olmasıydı. *Samuraylar* asalak bir sınıftı. Lortlarının kale-kasabalarında durmaktan başka bir şey yapmayan, çalışmadan tüketen savaşçılardı ve toplumsal, ekonomik bir sorun teşkil ediyorlardı. Uzun süren barış, Tokugawa döneminin en önemli sonucu olan büyümeyi sağladı. Japonya, para ekonomisiyle tarımdaki eski feodal ilişkileri aşındıran yarı kapitalist yapısıyla ve artan şehir nüfusuyla yarı gelişmiş, değişmekte olan bir toplumdur. En büyük ticaret merkezi Osaka'nın *şogunluğun* son dönemindeki nüfusu 300 bin ila 400 bin kişi arasındaydı. Edo'nun² nüfusu yaklaşık bir milyondur. Bu iki tüketim merkezi 17. yüzyıldan beri kademe kademe gelişmekte olan mali ve ticari düzenlemelerle destekleniyordu. Tüccar düzenini aşağılayan eski görüşlerle dalga geçiyorlardı. Satış teknikleri bile moderndi. 18. yüzyılda Mitsui firması (hâlâ Japon kapitalizminin temel direklerinden birisidir), mağazalarında alışveriş yaparken yağmura yakalanan müşterilerine üzerinde şirket arması olan bedava şemsiyeler dağıtmıştı.

Bu değişikliklerin çoğu *şogunluğun*, değişikliğin hızını kendi ihtiyaçlarına uygun bir seviyede tutamamasından dolayı faydalanamadığı yeni bir zenginlik yarattı. Ana geliri, lortlardan 17. yüzyıldan beri aynı oranda gelen pirinç vergisiydi. Bu yüzden vergilendirme, daha iyi tarımdan ve toprak ıslahından kaynaklanan yeni zenginliği ortadan kaldırmadı çünkü bu zenginlik iyi durumdaki köylülerin ve köy

1 Şogunluk : MÖ 1192 ve M.S. 1867 yılları arasında askeri diktatör şogunların ülkeyi yönettiği ve yönetimin babadan oğula geçtiği sistem (Çev.)

2 Edo : Tokyo'nun eski adı. (Çev.)

liderlerinin elinde kaldı. Bu durum kır bölgelerinde farklılıkların artmasına neden oldu. Fakir köylüler çoğunlukla şehirlerdeki emek piyasasına girmek zorunda kaldılar. Bu gelişme feodal toplumun dağılmasının bir başka işaretiydi. Şogunluğun paranın değerini düşürmesiyle gittikçe artan bir enflasyon sıkıntısı yaşayan şehirlerde sadece tüccarlar zenginleşiyordu. Son bir ekonomik reform çabası 1840'larda başarısızlığa uğradı. Lortlar fakirleşti ve hizmetlilerinin onlara olan güveni kaybetti. Tokugawa dönemi sona ermeden önce bazı *samuraylar* ticaretle uğraşmaya başlamıştı. Lortlarının topladığı vergiden aldıkları pay 17. yüzyıldaki öncellerinin aldıkları payla aynıydı. Fakirleşmiş, politik durumdan hoşnut olmayan usta kılıç dövüşçülerine (ve Tokugawa'yla eşit şartlara sahip oldukları günleri hatırlayan lortların kederli ailelerine) her yerde rastlanıyordu.

Bu potansiyel istikrarsızlığın yarattığı tehlike çok büyüktü çünkü batı fikirlerine karşı kapalılık uzun süre önce ortadan kalkmıştı. Birkaç eğitimli kişi, Hollanda ticaretinin açtığı ufak delikten Japonya'ya giren kitaplarla ilgilenmişlerdi. Japonya, teknik gelişmeleri alma konusunda Çin'den çok farklıydı. Bir Hollandalı 16. yüzyılda şöyle demişti: "Japonlar çok zeki ve gördükleri her şeyi çabucak öğreniyorlar". Çinlilerden farklı olarak Avrupalıların ateşli silahlarını hemen almışlar ve hemen çok sayıda yapmaya başlamışlardı. Çinlilerin oyuncak gözüyle baktıkları Avrupa saatlerini taklit etmişlerdi. Çinlilerin içine gömüldükleri geleneklerinin kendilerine engel olmasına izin vermeyip, Avrupalılardan bir şeyler öğrenmek için çok istekli olmuşlardı. Büyük tımarlarda "Hollanda Araştırmaları" okulları ya da araştırma merkezleri kurdular. Şogunların, toplumları okuryazar yapmak için önemli bir adım olan eğitim için gerekli yabancı kitapları çevirme yetkisini alması Tokugawa dönemi Japonya'sında çok başarılı oldu: genç *samuraylar* bile Batı fikirlerini araştırmaya başlamışlardı. Adalar nispeten küçük oldukları ve iletişim kolay olduğu için yeni fikirler kolayca yayıldı. Böylelikle, Japonya'nın Batı'dan gelebilecek yeni ve beklenmedik bir tehdide karşı duruşu Çin'den daha avantajlı bir duruma geldi.

Japonya'nın batıyla bağlantı kurduğu ilk dönem, Nagazaki'deki bir adadan ticaret yapma hakkı verdiği birkaç Hollandalı tüccarın dışındaki Batılıları dışlayınca, 17. yüzyılda sona erdi. Avrupalılar o dönemde bu meydan okumaya karşılık verebilecek durumda değildi. 1840'larda bu durum değişecekti ve Çin'in yaşadıklarını gören bazı Japon yöneticiler telaşa kapıldılar. Avrupalılar ve Kuzey Amerikalılar, Asya ticaretine girmek istiyorlardı ve bunu yapabilecek yeni ve karşı konulamaz bir güçleri vardı. Hollanda kralı, Batılıları dışlamanın artık gerçekçi bir politika olmadığı konusunda şogunu uyardı ama Japon yöneticiler arasında direnmenin mi imtiyaz vermenin mi daha iyi olacağı konusunda ortak bir görüş yoktu. 1851 yılında Amerika Birleşik Devletleri başkanı Japonya'yla ilişkileri başlatmak için bir deniz subayı, Tuğamiral Perry'yi gönderdi. Onun komutanlığında Japon sularında yüzen

ilk yabancı filo 1853 yılında Edo Koyuna girdi. Bir sene sonra yabancı kuvvetlerin şogun yönetimiyle yaptığı ilk antlaşma olan antlaşmayı imzalayıp geri döndü.

Perry'nin gelmesi, Konfüçyüsçü terimlerle söyleyecek olursak, şogunluğun sonunun gelmekte olduğunu gösteren bir işaretti. Pek çok Japon bunu görmüştü ama bu hemen olmayacaktı ve barbar tehdidi karşısında karışıklığın yaşandığı yıllar oldu. Japon yöneticiler imtiyaz politikasını canı gönülden kabul etme noktasına doğrudan gelmediler (yabancıları kovmak için bir deneme daha oldu) ve Japonların ileride izleyeceği yol 1860'lara kadar belirlenmedi. Yine de birkaç yıl içinde Batı'nın başarısı somutlaştı ve "eşit olmayan antlaşmalar" adı verilen bir antlaşmalar serisiyle simgelendi. Ticari ayrıcalıklar Batılı yerleşimciler için daha fazla toprak, diplomatik temsilcilikler, Japonya'nın afyon ihracatına getirilen kısıtlamalar Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa, Rusya ve Hollanda'nın kazandığı temel imtiyazlardı. Kısa süre sonra şogunluk ortadan kalktı. Yabancılarla karşı direnememesi şogunluğun ortadan kalkmasının nedenlerinden biriydi ve diğer nedeni ise Tokugawa'yı kendi kontrolleri altındaki daha etkili ve merkezi bir sistemle değiştirmek için Batı'nın askeri tekniklerini uygulamaya başlamış olan feodal güçlerin birleşmelerinin yarattığı tehditti. Tokugawa ve rakipleri arasında bir mücadele oldu ama bu mücadele düzensizliğe ve anarşiye değil imparatorluk yönetiminin 1868 yılındaki "Meiji Restorasyonu"yla yeniden başa geçmesine neden oldu.

Yüzyıllardır resmi olarak inzivada olan imparatorun tekrar ortaya çıkması ve ardından devrimci yenilenmenin geniş oranda kabul görmesinin nedeni olarak eğitimli Japonların, kendilerini Çinlilerin ya da Hintlilerin kaderini paylaşmak zorunda bırakabilecek, Batı'ya karşı duydukları "utanç verici aşağılık duygusu"ndan kurtulmayı tutkuyla istemeleri gösterilebilir. 1860'larda *bakufu*¹ ve bazı klanlar Avrupa'ya elçiler göndermişlerdi. Yabancı karşıtı heyecan Batı'nın gücünün sırrını öğrenebilmek için bir kenara bırakılmıştı. Bu durumda bir ikilem vardı. Toplumun muhafazakâr görüşünde köklenen bir ulusalcılık, bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi savunması gereken geleneklerin çoğunun çözülmesine neden olacaktı.

Sarayın Edo'ya taşınması, "Meiji Restorasyonu"nun ve Japonya'nın yeniden doğuşunun simgesel başlangıcıydı; restorasyonun kaçınılmaz ilk evresi feodalizmin kaldırılmasıydı. Zor ve kanlı olabilecek bir süreç, imparator adına bir anıt diktirmek niyetlerini gösteren en büyük dört klanın topraklarını imparatora gönüllü olarak bırakmasıyla sorunsuz geçti. Zaten imparatorun olanı ona geri veriyorlardı ve şöyle dediler: "böylece bütün imparatorlukta merkezi bir yönetim sağlanabilir. Bu sayede ülke dünyanın diğer ülkeleriyle eşit seviyeye gelebilir". Bu ifade, Japon liderleri yarım yüzyıl boyunca etkileyecek olan vatansever bir ahlâktı ve eğitim oranı

1 Bakufu (Jap.): Şogunluk (Çev.)

yüksek olan, yerel liderlerin başka bir yerde gerçekleştirilmeleri imkânsız olan ulusal hedefleri önlerine koydukları ülkede oldukça yaygındı. Bu tür ifadeler başka ülkelerde pek rastlanmadığı doğrudur. Japonya'ya has olan şeyler, Çin'in kaderini görmelerinin yarattığı acil program, Japonya'nın toplumsal ve ahlaki geleneğinin yarattığı fikre verilen duygusal destek ve kurumsal bir yapısı olan imparatorluk tahtında sadece geçmişini korumaya yönelik ahlaki bir otoritenin olmamasıydı. Bu şartlar radikal bir değişikliğin yolunu açan 1688 muhafazakâr Japon devrimini olanaklı kıldı.

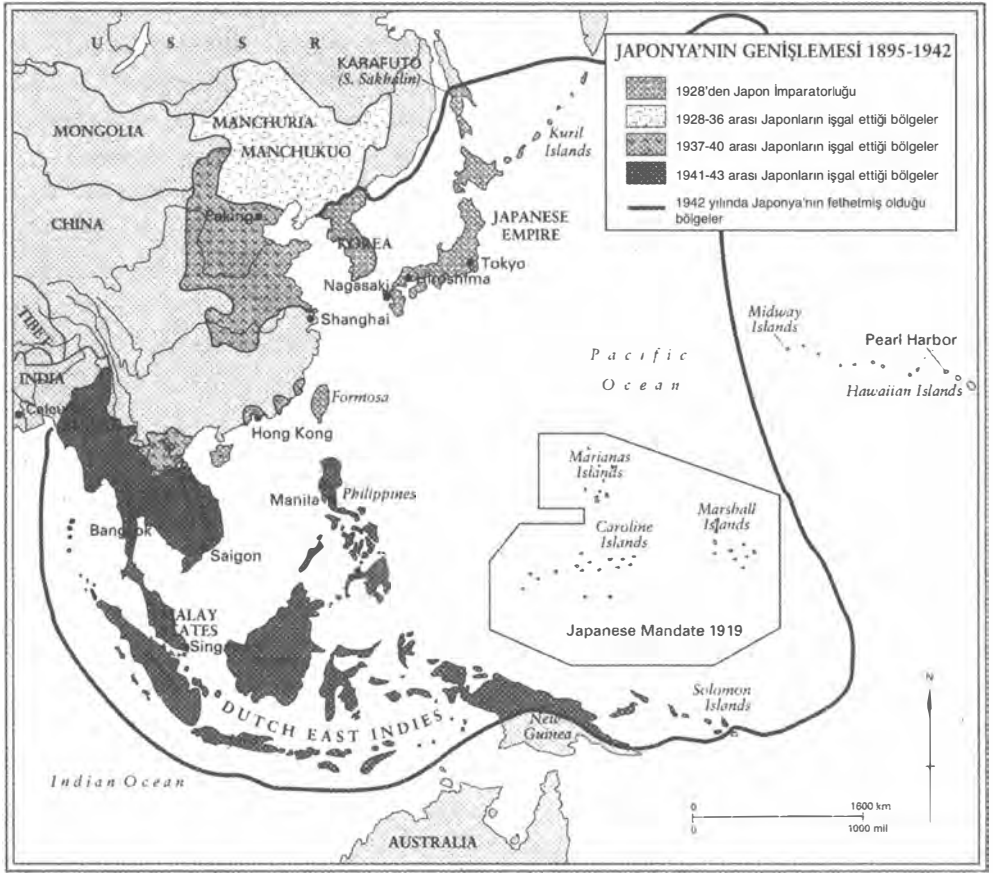
Japonya, Batı'nın yönetim ve toplumsal kurumlarının çoğunu hızla benimsedi. Başkanlık sistemi, postaneler, eğitim bakanlığı, mecburi askerlik, ilk demiryolu, dinsel hoşgörü ve Gregoryen takvim beş yıl içinde ülkeye girdi. Bölgesel milletvekilliği sistemi 1879 yılında yürürlüğe girdi ve on yıl sonra yeni anayasa çift meclisli parlamentoyu kurdu (üst meclisin düzenlenmesine hazırlık olarak asiller sınıfı yaratılmıştı) ama bu anayasa çok otoriter olduğu için görüldüğü kadar devrimci değildi. Yaklaşık aynı dönemde yenilikçilik tutkusu zayıflama belirtileri göstermeye başlıyordu. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar benzer bir şevk görülmeyecekti. 1890 yılında, önemli günlerde Japon öğrencilere okunacak olan Eğitim Fermanı, geleneksel Konfüçyüsçü geleneğe kendini adama ve gerektiğinde kendini ülkeye feda etmeyi emrediyordu.

Eski Japonya'nın belirgin ve belki de en önemli görünümü Meiji devrimini devam ettirmesi ve bunu açıkça yapmasıydı. Bu görünüm kısmen modern Japonya'nın da sırrı olsa da eski Japonya'dan pek bir şey kalmamıştı. Lortlara verilen devlet tahvilleriyle kompanse edilen feodalizm tekrar kurulamayacaktı. Girilen yeni yolun bir başka önemli görünümü eski düzenli sınıf sisteminin kaldırılmasıydı. *Samurayların* ayrıcalıkları kaldırılırken çok dikkatli davranıldı. Bazılarının zararları, yeni bürokrasi tarafından iş yaşamında (artık küçük düşürücü bir aktivite olarak bakılmıyordu) modern orduda ve donanmada önerilen fırsatlarla telafi edilebildi. Japonlar kanıtlanmış mükemmellik aradıkları için yabancıların görüşlerine başvurdular. Fransa-Prusya savaşından sonra kademe kademe Fransız askeri danışmanlarını bırakıp yerlerine Almanları aldılar; donanma danışmanları Britanyalı'ydı. Genç Japonlar, Batı'nın mükemmel ve tehdit edici gücünün sırlarını yerinde öğrenmeleri için Avrupa'ya gönderildi. Bu delikanlıların çoğunun gösterdiği gayrete hayran olmamak ve yaşadıkları dönemde Japonya'yı aşan başarılarından etkilenmemek mümkün değildir. *Shishi* (reformun en tutkulu ve kendini adanmış aktivistlerine bu isim verilmişti) sonraki dönemlerde Hindistan'dan Çin'e bütün ulusal liderleri etkiledi. 1930'larda Japon emperyalizminin en son ve yıkıcı dalgasını başlatacak olan genç subaylar bu ruhu hâlâ taşıyorlardı.

Reformcuların başarısının en ham göstergeleri ekonomikti ama bu göstergeler çok etkileyicidir. Tokugawa barışının yarattığı ekonomik avantajların üzerine inşa

ettiler. Japonya'nın hiçbir Avrupalı olmayan devletin ulaşamadığı büyümeyi elde etmesinin tek nedeni, Batı'nın teknolojisini ve uzmanlığını alması değildi. Ülke, kâr güdüsüyle hareket eden yatırımcıların desteğini aldığı için şanslıydı ve Çin'den kesinlikle daha zengindi. Japonya'nın ileri sıçramasının bir açıklaması da enflasyonun üstesinden gelmesi ve ülkenin tüm potansiyelini göstermesine engel olan feodal kısıtlamalardan kurtulmasıydı. Değişimin ilk işareti, 1868'de nüfusun beşte dördünü oluşturan köylüler faydalanamamasına rağmen tarımsal üretimdeki artıttı. Japonya, 19. yüzyılda daha fazla toprağı pirinç üretimine açarak ve mevcut tarlaları daha yoğun bir şekilde işleyerek artan nüfusunu beslemeyi başardı. Gelir büyük ölçüde başka kaynaklardan geldiğı için toprak vergisine olan bağımlılık azalmış olsa da yeni Japonya'nın en ağır yükü hâlâ köylülerin üzerindeydi. Japon çiftçiler ancak 1941 yılında modernizasyonun getirilerinden biraz faydalanabildiler. Nispeten geride kalmışlardı. Atalarının sadece yüzyıl önce Britanyalı çiftçilerinkine benzer hayat beklentileri ve gelirleri vardı ama 1900 yılında bile çiftçiler atalarından kötü durumdaydı. Tarımsal olmayan çok az kaynak vardı. Yatırım için ödenen toprak üretimi vergisi artmıştı. Tüketim düşük kalmıştı ama Stalin Rusya'sının sanayileşme sürecinde çekilen kadar acı çekilmemişti. Yüksek tasarruf oranı (1900'de yüzde 12) Japonya'nın dış borç ihtiyacını düşürmüştü ama tüketimi kısıtlamıştı. Modern bir devlet altyapısı, yerli silah endüstrisi, yabancı yatırımcıların yüksek olarak değerlendirdiğı kredi değeri ve 1914 yılında pamuk eğirme ve tekstil sanayindeki büyük gelişme, kredi girişleri yeterince açık olan büyüme bilançosunun diğer yönüydü.

Bu başarılar için ağır bir manevi bedel ödenmek zorunda kaldı. Japonya, Batı'dan bir şeyler öğrenmeye çalışırken bile içe döndü. Konfüçyanizmin ve, hatta ilk başta Budizm'in "yabancı" dinsel etkileri, şogunluk döneminde bile imparatorun ilahi gücün cisimleşmiş hali olma rolünü vurgulamaya ve geliştirmeye başlamış olan Şinto inancının taraftarları tarafından saldırıya uğradı. İmparatora, ulusun odak noktası olarak bağlılık talepleri, farklı kültürel yapıya sahip liberal yönlerde gelişmiş olan yeni anayasadaki ilkeleri tanımamaya kadar gitti. Rejimin karakteri kendini liberal kurumlardan çok imparatorluk polisinin baskıcı tavırlarında gösteriyordu. Meiji Restorasyonu dönemindeki devlet adamlarının karşı karşıya olduğu iki önemli görev düşünülecek olursa, otoriter bir vurgudan kaçınılabildiğini görmek zordur. Ekonominin modernleştirilmesi, modern anlamda planlama değil güçlü bir hükümet inisiyatifi ve sert mali politikalar anlamına geliyordu. Diğer sorun düzendi. İmparatorluk kuvvetleri, düzene karşı artan tehditlere karşı koymadaki başarısızlığı yüzünden yok olmanın eşiğine gelmişlerdi ve muhafazakârların hepsi yeni Japon modeliyle uzlaşmadığı için yeni tehlikelerle karşı karşıyaydılar. Durumdan hoşnut olmayan *roninler* –ustaları olmayan köksüz samuraylar– sorunun

bir nedeniydi. Diğer köylülerin kötü durumuydu. Meiji döneminin ilk on yılında köylü isyanları çıkmıştı. Yönetimin yeni askerleri 1877'deki Satsuma isyanında, muhafazakâr dirençle başa çıkabileceklerini gösterdiler. Satsuma, restorasyona karşı çıkartılan ayaklanmaların sonuncusuydu ve muhafazakârlığın son büyük mücadelesiydi.

Durumdan hoşnut olmayan *samurayların* enerjileri kademe kademe yeni devletin hizmetine aktarılacaktı ama bu gelişme, Japonya için taşıdığı anlamın faydalı olduğunu göstermiyordu. Samuraylar, ulusal yaşamın bazı kilit alanlarında milliyetçiliği güçlendirdiler ve bu durum diğer ülkelerin hiç hoşuna gitmedi. Bu gelişme, Batı'nın kızmasına neden olmakla kalmadı Asya kıtasındaki emperyalist amaçları da etkiledi. Japonya'da Meiji Restorasyonu'ndan sonra ülke içinde modernleşme ve ülke dışında macera arasında bir gerilim vardı ama uzun vadede aynı yola girdiler. Halk hareketleri ve demokratik hareketler emperyalizmin çekimini hissettiler.

Çin, kaderi çizilmiş bir kurbandı ve Asyalı dostları ona Batılı devletlerden daha sert davranacaktı. İlk başta sadece Japonya tarafından dolaylı olarak tehdit edilmişti. Çin'in sınır sömürgelerindeki hâkimiyetine Tibet, Burma ve Hindîçin'de Batılılar tarafından müdahale edildi ve Japonlar da uzun süredir Pekin'e bağlı olan antik Kore İmparatorluğu'nu tehdit etti. Japonya'nın o bölgedeki çıkarları oldukça eski ve kısmen de stratejikti: Tsushima Boğazları anakaranın en yakın olduğu bölgeydi ama Japonlar Rusya'nın Uzakdoğu, özellikle Mançurya konusundaki hırsları ve Çin'in onlara karşı çıkamayacak durumda olmasından endişeliydiler. 1876 yılında açık bir müdahale oldu. Kara ve denizden (Avrupalılar'ın Çin'e ve Perry'nin Japonya'ya yaptığı müdahaleye benzeyen) askeri müdahalenin tehdidi altında olan Koreliler, üç limanlarını Japonlara açmayı ve iki ülkede karşılıklı diplomatik temsilcilikler açılmasını kabul ettiler. Bu gelişme Çin'e bir hakaretti. Japonya, Kore'ye bağımsız bir ülke gibi davranıyor ve Kore üzerinde egemenlik iddia eden Pekin yönetimini atlayarak müzakere yapıyordu. Hatta bazı Japonlar daha fazlasını istiyordu. Japonya'nın Kore'yi istila ettiği ve kıyılarında başarıyla korsanlık yaptığı günleri hatırlıyorlardı ve ülkenin maden kaynaklarına ve doğal zenginliklerine göz dikmişlerdi. Restorasyon dönemi devlet adamları böyle bir baskının etkisinde hemen kalmadılar ama bir anlamda işleri yavaş yavaş hızlandırıyorlardı. 1890'lar da Japonya'yı Restorasyon döneminden sonra ilk büyük savaşa Çin'e karşı sokan adım atıldı. Büyük bir başarıya ulaşıldı ama 1895 yılında Batı güçleri Japonya'yı, Çin'in sunduğu barış antlaşmasından daha kötü şartlarda (Kore'nin bağımsızlık ilanını da içeren) bir antlaşma yapmaya zorlayınca ulusal bir utanç yaşandı.

Batı'nın kızgınlığı bu noktada, Asya'da yayılma heyecanıyla geçmişti. Halkın "eşit olmayan antlaşmalar"dan duyduğu hoşnutsuzluk zaten yüksek bir seviyede idi ve 1895'de yaşanan hayal kırıklığı bu hoşnutsuzluğu iyice artırdı. Çin'deki devrimci hareketleri desteklemek Japon hükümetinin de çıkarıydı ve onlara önercek bir sloganları vardı: "Asya, Asyalılarındır". Japonya'yla uğraşmanın Batı güçleri için Çin'e kabadayılık etmekten çok farklı olduğu açıkça ortaya çıkıyordu. Japonya, diğer Avrupalı olmayan ülkelerden farklı davranılacak, "uygar" bir ülke olma yolunda hızla ilerliyordu. Değişimin bir simgesi de Avrupa egemenliğinin aşagılıyıcı işaretlerinden biri olan dokunulmazlığın 1899'da sona ermesiydi. 1902'de, Japonya'nın Batı tarafından eşit bir ülke olarak kabul edildiğinin en açık onayı olan İngiltere-Japonya ittifakı geldi. Japonya'nın Avrupa'ya katıldığı söyleniyordu.

Rusya o dönemde Uzakdoğu'daki lider Avrupa gücüydü. 1895'de rolü belirleyici olmuştu. Sonraki ilerleyişi Japonların, çok istedikleri Kore ödülünün çok gecikirlerse ellerinden kaçacağını anlamalarını sağladı. Mançurya'daki demiryolu inşaatı, Vladivostok'un gelişmesi ve Rusya'nın -Rus yanlısı ve Japon yanlısı politik görüşlerin mücadele ettiği- Kore'deki ticari faaliyetleri korkutucuydu. Hepsinden

önemlisi Ruslar iyice zayıflayan Çin'den, Port Arthur deniz üssünü kiralamıştı. Japonlar 1904'de saldırdılar. Mançurya'da bir yıl süren savaşta Ruslar ağır bir yenilgi aldı. Kore ve Güney Mançurya'da çarcı iddialar sona erip Japon etkisi görülmeye başladı ve diğer bölgelerde 1945 yılına kadar Japonya'nın eline geçti ama Japon zaferinin daha önemli bir yanı vardı. Ortaçağdan beri ilk defa Avrupalı olmayan bir ülke, bir Avrupa devletini büyük bir savaşta yenmişti. Bunun etkileri ve sonuçları inanılmazdı.

Japonya'nın 1910 yılında Kore'yi resmen ilhak etmesi, bir sene sonra Çin Devrimi'yle Mançu yönetiminin devrilmesiyle birlikte bir kilometre taşı, Asya'nın Batı'ya cevabının ilk evresinin sonu ve bir dönüm noktası olarak görülebilir. Asyalılar, Batı'nın meydan okumalarına karşı çok farklı tepkiler göstermişti. Yüzyılın ikinci yarısında iki önemli Asya gücü olması gereken ülkelerden biri olan Japonya, modernleşme virüsünü kabul ederek Batı'dan gelen tehditlere karşı kendini aşılar-ken, diğer güç Çin bunu yapmamak için uzun süre uğraşmıştı.

Batı, her iki örnekte de ayaklanma çıkarmak için doğrudan ve dolaylı olarak kışkırtmalarda bulundu ama örneklerin birinde başarılı olurken diğerinde başarısızlığa uğradı. İki örnekte de Asya devletinin kaderi, sadece kendi cevabıyla değil Batı güçlerinin kendi aralarındaki ilişkilerle belirlendi. Aralarındaki rekabet Çin'de karışıklığa neden oldu ve bu karışıklık Japonlar için bir uyarıcı görevi gördü. İngiltere-Japonya ittifakı, büyük düşmanları Rusya'ya saldıracaklarını ve onu desteksiz yakalamalarını sağladı. Birkaç yıl sonra Japonya ve Çin, diğer ülkelerle resmen eşit bir şekilde Birinci Dünya Savaşı'na girecekti. Bu arada Japonya örneği ve her şeyden önemlisi Japonya'nın Rusya karşısında zafer kazanması diğer Asyalılar için ilham kaynağı oldu ve Avrupa yönetiminin değişmez kaderleri olup olmadığını düşünmelerinin en önemli nedeni oldu. 1905'te Amerikalı bir bilim insanı Japonların "Batı halklarıyla aynı seviyede olduklarını" söyleyebilecekti. Diğer Asyalılar da sıra kendilerine geldiğinde, Avrupa'nın yeteneklerini ve fikirlerini Avrupa'ya karşı kullanabilirler miydi?

Avrupalılar Asya'nın her yerinde Avrupalıların politik hegemonyasının çökmesini hızlandıran değişiklikler yaptılar ya da değişikliklerin yapılmasına yardım ettiler. Ulusalcılık ve insancılık fikirlerini, Hristiyan misyonerlerin yerel toplum ve inançlarda yaptığı değişiklikleri ve geleneğin tasvip etmeyeceği yeni bir çıkarıcılığı getirdiler. Bu gelişmelerin ilk ve belirgin sonucu Hint Ayaklanması ya da Boksör İsyanı gibi ilkel, neredeyse kör karşılıklar oldu ama ileride daha önemli bir hale gelecek sonuçları da oldu. Özellikle en büyük ve en önemli sömürge bölgelerinden biri olan Hindistan'da bu görülüyordu.

1877'de Parlamento, Kraliçe Victoria'ya "Hindistan İmparatoriçesi" unvanını vermişti. Buna bazı İngilizler gülmüş bazılarıysa onaylamamıştı ama bunun pek de

önemli olmadığını düşünenlerin sayısı çoktu. Çoğunluk Britanya'nın bölgede kalıcı olup olmayacağını düşünüyordu ve unvanları önemsemiyordu. “Biz Hindistan’a hoşluk yapmak için gelmedik” diyen vatandaşlarıyla aynı görüşü paylaşacaklardı ve sadece sert, sağlam bir yönetimin yeni bir ayaklanmaya engel olacağını düşünüyorlardı. Diğerleri, 20. yüzyılın başlarında “Hindistan’ı yönettiğimiz müddetçe dünyadaki en önemli güç oluruz. Eğer Hindistan’ı kaybedersek üçüncü sınıf bir güç oluruz,” diyen bölge valisiyle aynı fikri paylaşacaklardı. Bu iddianın altında iki önemli gerçek yatar. Birincisi, Britanya imparatorluğunun savunma harcamalarının çoğu Hintlilerden toplanan vergiden karşılanıyordu. Hintli birlikler Britanya’nın, Malta’dan Çin’e kadar güçlü bir ordusu olmasını sağlıyordu ve Yarımada’da daima stratejik bir yedek kuvvet bulunuyordu. İkincisi, Hindistan’daki gümrük vergisi Britanya’nın ticari ve sanayi gerçekliklerinin emrindeydi.

Bunlar, görmezden gelinemeyecek kadar önemli, sert gerçeklerdi. Yine de Raj’ın¹ tüm hikâyesi bu kadar değildi. İnsanoğlunun beşte birini yöneten yönetim için korku, açgözlülük, kinizm ya da güce duyulan aşktan fazlası vardı. İnsanoğlu, ortak amaçlarını haklı çıkaracak bir mit olmadan bu amaçların peşinden koşmazdı, Hindistan’daki Britanyalılar da koşmadı. Bazıları kendilerini, klasik eğitimin hayran olmalarını öğrettiği Romalıların mirasçıları, yabancı bir bölgede yaşamının yükünü taşıyıp savaşı, kanun tanımayan insanlara barış ve kanun getiren kişiler olarak gördüler. Diğerleri Hristiyanlığı, putları kıracakları ve günahkar âdetleri temizleyecekleri değerli bir hediye olarak gördüler. Bazıları bu görüşleri hiçbir zaman formüle edemediler ama getirdiklerinin bulduklarından daha iyi olduğuna ve bu yüzden iyi şeyler yaptıklarına ikna oldular. Bütün bu görüşlerin temelinde üstün olduklarına duydukları inanç vardı. Bu durum bazı emperyalistleri her zaman heyecanlandırmış olsa da hiç şaşırtıcı değildi. Bu inanç 19. yüzyılın sonlarında, o dönem revaçta olan ırkçı fikirlerle ve en güçlüünün hayatta kalacağı hakkındaki biyoloji biliminin öğrettiği düşüncelerle desteklendi. Bu tür fikirler, ayaklanma şokunun ardından Hindistan’daki Britanyalılar ve yerel Hintli halk arasındaki toplumsal farkın büyümesi için bir neden daha vermişti. Seçilmiş Hintli toprak sahipleri ve yerel yöneticiler yönetimin yasama alanına dahil edilmelerine rağmen halk oyuyla seçilen Hintliler ancak yüzyılın sonunda onlara katılabildiler. Ayrıca, Hintliler devlet memuru olabilmek için rekabete girebilmelerine rağmen karar verici bir rütbeyle ulaşmaları konusunda önlerinde önemli engeller vardı. Hintliler orduda da üst rütbelere çıkamıyorlardı.

Britanya ordusunun en büyük yekpare parçası top üstünlüğünün olduğu ve Hintli alayların tekrar ayaklanmaması için Avrupalılar tarafından yönetildikleri

1 Raj : Hindistan yarımadasında, 1757–1847 yılları arasındaki Britanya yönetimi (Çev.)

Hindistan'daydı. Demiryolunun, telgrafın ve daha gelişmiş silahların gelişi, herhangi bir Avrupa ülkesi kadar Hint yönetimi için de önemliydi ama silahlı kuvvet, Britanya yönetiminin kendine olan güveninin açıklaması değil ırksal üstünlüğe olan inançtı. 1901 Nüfus Sayımına göre yaklaşık 300 milyon Hintli vardı. Hintlileri yaklaşık 900 beyaz devlet memuru yönetiyordu. 4000 Hintliye bir Britanya askeri düşüyordu. Bir İngiliz'in ortaya koymuş olduğu gibi, bütün Hintliler aynı anda tükürse İngilizler boğulabilirdi.

Raj ayrıca dikkatlice yönetilen politikalara dayanıyordu. İsyandan sonra bu politikaların altında yatan tavırlardan biri Hint toplumuna mümkün olduğu kadar az müdahale edilmesi idi. Kız çocukların öldürülmesi, cinayet kapsamına girdiği için yasaklandı ama çok eşliliği ya da çocuk yaşta evliliği yasaklamak için hiçbir çaba harcanmadı (yine de 1891'den sonra kızların on iki yaşından önce evlenmeleri yasaklandı). Hukukun çizgisi, Hindu dini tarafından onaylanan sınırın dışına çıkacaktı. Muhafazakârlık, yerel Hintli yöneticilere karşı yeni bir tavırla yansıtılıyordu. İsyân, bu yöneticilerin genellikle sadık olduklarını göstermişti. Yönetime karşı gelenler, topraklarına Britanyalılar tarafından el konulmasına karşı duydukları kızgınlıkları yüzünden harekete geçmişlerdi. İsyandan sonra haklarına titizlikle saygı gösterildi. Prensler, sadece Britanyalı subayların yarattığı korkuyla kendilerini kontrol edip, bölgelerini bağımsız ve hemen hemen sorumsuzca yönettiler. Nüfusun beşte birinden fazlası yerel prensliklerde yaşıyordu. Diğer bölgelerde Britanyalılar, yerel aristokrasiyi ve toprak sahiplerini kendilerine bağlamışlardı. Bu uygulama önemli Hintli grupların desteğini alma çabasının bir parçasıydı ama çoğunlukla Britanyalıların, liderlik güçleri toplumsal değişim yüzünden zayıflamış gruplara dayanmalarına neden oldu. Aydınlanmış despotizm yararlarındaydı ama köylülerin menfaatleri (yüzyılın daha önceki dönemlerinde de olduğu gibi) ortadan kalkmıştı. Bunlar, isyanın kötü sonuçlarından bazılarıydı.

Diğer imparatorluk yönetimleri gibi Raj da sürekli değişime karşı kendini garanti altına alıyordu. Çok başarılı olduğu söyleniyordu. İsyânın bastırılması nüfusun artmasını sağladı – ve bunun bir sonucu da daha sık kıtlık yaşanması oldu. Hindistan'ın sanayileşmesinin önündeki engeller, tarım dışında hayatı kazanma yollarının oluşturulmasını (kırsal bölgelerde çok fazla nüfusun önüne geçilmesi için olası bir çözümdü) zorlaştırdı. Bu zorlukların nedeni büyük ölçüde Britanyalı üreticilerin lehine düzenlenmiş olan gümrük tarifesiydi. Yavaş yavaş ortaya çıkmakta olan Hintli sanayiciler sınıfı bu nedenle yönetime pek sıcak yaklaşmıyordu ve kızgınlıkları gittikçe artıyordu. İngiliz tarzında eğitim alanların da aralarında bulunduğu yabancılaşmış Hintliler, bu eğitimin ahlaki kurallarını Hindistan'daki Britanyalı toplumun faaliyetleriyle karşılaştırdıklarında çok sinirlenmişlerdi. Oxford'da Cambridge'de ya da hukuk okullarında okumak için İngiltere'ye gitmiş olan

Hintliler, aradaki zıtlığı yaralayıcı bulmuşlardı. 19. yüzyılın sonlarında, üniversite mezunu bir Hintli, Hindistan'da Britanyalı bir er tarafından bile önemsenmezken İngiltere'de Hintli parlamenterler vardı ve 1880'lerde bir genel vali, bir Avrupalının Hintli bir hâkim karşısına çıkartılmasını yasaklayan "haksız üstünlüğü" kaldırmak isteyince, Britanyalı yerleşimciler huzursuzluk çıkartmıştı. Bazıları, akıl hocalarının talimatlarını düşünmeye başlamışlardı. John Stuart Mill ve Mazzini Hindistan'da ve oradaki liderler aracılığıyla Asya'nın geri kalanında çok etkiliydiler. Özellikle Britanya gücünün tarihsel merkezi olan Bengal'deki Hindular çok kızdılar: Kalküta, Hindistan'ın başkentiydi ve 1905 yılında ikiye bölündü. Bu bölünme Raj'ı, 1857'de var olmayan ciddi bir mücadeleyle, Hint Ulusal Hareketi'yle karşı karşıya bıraktı.

Milliyetçilik duygusunun gelişimi yavaş, düzensiz ve dağınıktı. Farklı bölgelerde ve farklı seviyelerde en önemli gelişme olmasa da, modern Hint politikalarını biçimlendiren gelişim sürecinin bir parçasıydı. Üstelik milliyetçi duygular, Hintli olmayan güçlerden büyük ölçüde etkileniyordu. Britanyalı doğubilimciler 19. yüzyılın başlarında Hindu milliyetçiliğinin, kendisine olan saygısını kazanması ve yarımada'daki önemli bölünmelerin üstesinde gelmesi için gerekli olan klasik Hint kültürünü, yeniden keşfetmeye başlamışlardı. Hintli bilim insanları, Avrupalıların yol göstermesiyle o güne kadar ihmal edilmiş Sanskrit yazıtlarında saklı olan kültür ve dini gün ışığına çıkarmaya başladılar. Bu yazıtlar aracılığıyla Hinduizmi zengin, fantastik ama aynı zamanda batıl eklemelerinden kurtarılmış bir biçimde formüle edebildiler. 19. yüzyılın sonunda Ari ve Veda geçmişin yeniden canlanması –Müslüman Hindistan'a neredeyse hiç önem verilmemişti– Hinduların, Hıristiyan misyonerlerin iftiralarına güvenle karşılık vermelerini ve kültürel bir karşı saldırıya geçmelerini sağladı. Chicago'daki "Dinler Parlamentosu"na katılan Hindu temsilci 1893 yılında büyük bir kişisel saygı görmekle ve Hinduizm'in diğer kültürlerin manevi hayatlarını canlandıracak kapasiteye sahip önemli bir din olduğunu iddia edip büyük bir dikkat çekmekle kalmamış, bazı kişilerin din değiştirmesini de sağlamıştı.

Milli bilinç, destekleyeceği politik faaliyet gibi uzun süre çok az kişiyle sınırlı kaldı. Hindistan'ın dilinin Hintçe olması gerektiği teklifi, Hint toplumunda yüzlerce dil ve lehçe olduğu için ve Hintçe sadece bağlantılarını tüm yarımadaya yaymak için uğraşan küçük bir elit gruba çekici geldiği için pek de gerçekçi bir teklif değildi. Bu gruba katılmanın anlamı zenginlikten çok eğitimdi: omurgasını, eğitimlerinin Hindistan yönetiminde pay almalarını sağlayamaması yüzünden hayal kırıklığına uğramış olan çoğunlukla Bengalli Hintliler oluştuyordu. 1887 yılında sadece bir düzine Hintli sınavı kazanarak devlet memuru olabilmişti. Raj, Avrupalıların ırksal üstünlüğünü koruma, prensler, toprak sahipleri gibi çıkarları olanlara güvenme ve *babuların* yani eğitilmiş, burjuva, şehirli Hinduların dışlanması ve daha önemlisi aşığılanması konusunda kararlı görünüyordu.

Hint Millet Meclisi oluşturulmasının arka planında, yeni bir kültürel kendine güven ve mükafatlardan, küçümsemelerden duyulan sıkıntı yatıyordu. Açılış, Hintlilere ve Avrupalılara mahkemelerde eşit şekilde davranılması teklifinin Avrupalı yerleşimcilerin itirazları nedeniyle reddedilmesinden duyulan kızgınlıkla oldu. Yaşanan hayal kırıklığı, eski bir İngiliz devlet memurunun, Hint Millet Meclisi'nin 1885 yılının Aralık ayında Bombay'de ilk toplantısını yapmasının yolunu açacak adımları atmasını sağladı. Genel valiler de bu yönde inisiyatif kullandılar ve Avrupalılar meclisin yönetiminde uzun süre etkili oldular ve Londra'dan koruma ve tavsiye alarak uzun süre himaye ettiler. Bazı Hintli delegelerin, ülkelerinin iklimine uygun olmamasına rağmen yöneticiler öyle giyindiği için damat kıyafetine benzer giysiler giymeleri ve silindir şapka takmaları, Hindistan'daki Avrupa etkisini gösterebilmek için uygun bir örnektir.

Meclis kısa süre içinde ulusal birlik ve yeniden yapılanma prensiplerini ilan etti. Bu gelişme Japonya'da, Çin'de olduğu ve sonradan pek çok ülkede olacağı gibi Avrupa fikirlerinin etkisinin bir ürünüydü ama ilk başta özerkliği amaçlamamıştı. Meclis daha çok Hintlilerin görüşlerini genel valiye aktarmayı ve Britanya Tahtına "mutlak sadakati" duyurmayı amaçlıyordu. Milliyetçi görüşlerin Hindular arasında taraftar bulduğu yirmi yıldan sonra, bağımsızlık ihtimalini tartışmaya başladı. Bu süre içinde, meclisin temsil yetkisi olmadığını ilan eden Britanyalı yerleşimcilerin iftiraları ve bu görüşü onaylayıp daha geleneksel ve muhafazakâr toplumsal güçlerle çalışan idarenin tepki vermemesi yüzünden meclisin tavrı sertleşti. Radikaller daha ısrarlı olmaya başladı. 1904 yılında Japonya'nın Rusya karşısında aldığı canlandırıcı zaferler geldi. 1905 yılında Bengal'in bölünmesiyle çarpışmanın nedeni ortaya çıktı.

Bu bölünmenin iki amacı vardı: yönetmek açısından daha uygundu ve Hindu çoğunluğun olduğu Batı Bengal'i Müslüman çoğunluğun olduğu Doğu Bengal'den ayırarak Bengal'deki milliyetçiliğin altını oyacaktı. Bu gelişme uzun süreden beri kaynamakta olan kazanın patlamasına neden oldu. Mecliste güç kazanmak için mücadele başladı. İlk başta, pratikte beyazların bölgelerindekine benzer bir bağımsız özerklik anlamına gelebilecek olan *swaraj*¹ hedefinde anlaşarak bölünme önlendi. Radikaller, bölünme karşıtı ayaklanmalarla cesaretlendiler. Britanyalılara karşı yeni bir silah olarak malların boykot edilmesi kullanıldı ve bu silahın vergilerin ödenmemesi ya da askerlerin emirleri dinlememesi gibi pasif direniş biçimleriyle geliştirilmesi ümit edildi. Radikaller, 1908 yılında Meclis'in dışında bırakıldı. Bu gelişme yeni bir sonuç doğurdu: Radikallik terörizm yaratıyordu. Yabancı modeller bir kez daha önemli bir hale geldi. Rus devrimci terörüne, Mazzini'nin çalışmaları ve İtalyan bağımsızlığının kahraman gerilla lideri Garibaldi'nin biyografisi eklendi.

1 Swaraj (Hint.) : Ulusal egemenlik (Çev.)

Radikaller, politik cinayetin sıradan bir cinayet olmadığını tartıştılar. Suikast ve bombalamayı engellemek için özel tedbirler alındı.

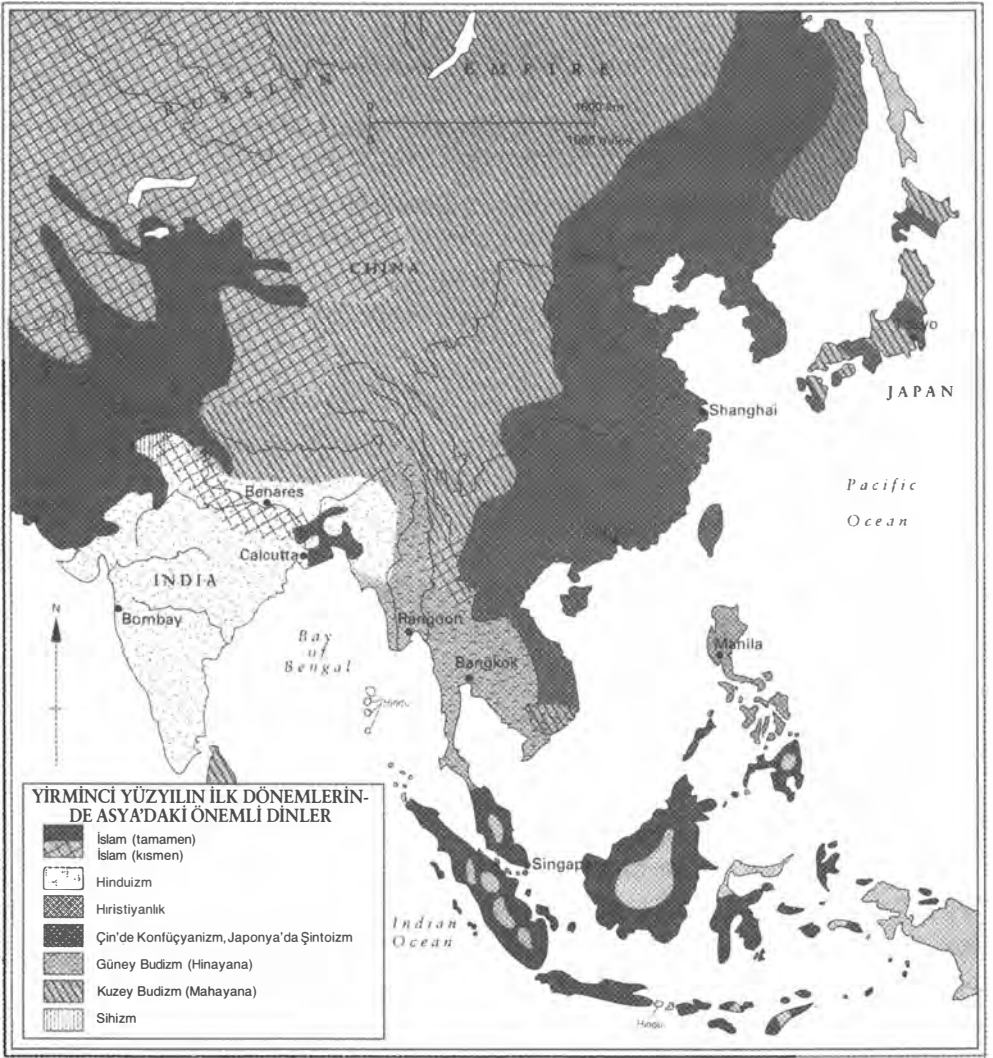
Bölünmenin üçüncü sonucu belki de en önemlisiydi. Müslümanlar ve Hindular arasındaki bölünmeyi açığa çıkardı. Müslüman Hindistan'a ayaklanmadan önce sızan İslamcı reform hareketine, Arap vahabi mezhebine kadar uzanan nedenler dolayısıyla Hint Müslümanları yüz yıldır Hindulardan farklı olduklarını hissediyorlardı. 1857 yılında Babür İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma denemelerinden dolayı Britanyalılara güvenmeyen Müslümanlar, yönetim mevkilerinde ya da adli mevkilerde bazı memuriyetler kazanmayı başarmıştı. Hindular, Raj'ın sunduğu eğitim fırsatlarından yararlanma konusunda Müslümanlardan daha istekliydi. Ticaret hayatındaki ağırlıkları daha fazlaydı ve yönetim üzerinde daha fazla etkileri vardı. Müslümanlar da, Hindularla rekabet etmek için gerekli İngiliz eğitimini alacakları bir İslam üniversitesi açacak ve Müslüman politik örgütlenmesini kuracak Britanyalı destekçiler bulmuştu. Bazı İngiliz devlet memurları bu gelişmenin, Raj üzerinde yaratacağı Hindu baskısını dengelemek için ellerinden gelen her şeyi yapmaya başladılar. İnekleri koruma hareketi gibi Hindu dinsel pratiklerinin güçlendirilmesi iki toplumun arasını açmaktan başka bir işe yaramayacaktı.

Bölünme, 1905 yılında, yarımadanın temel politik meselelerinden biri haline geldi. Bölünme karşıtları, Hindu sloganları ve simgeleriyle kampanya yürüttüler. Doğu Bengal'in Britanyalı valisi Hindulara karşı Müslümanların tarafını tuttu ve onlara yeni bölgede çıkar sağlamak için uğraştı. Görevden alındı ama yaptığı aşı tutmuştu: Görevden alınması Bengalli Müslümanların hiç hoşuna gitmedi. İngiliz-Müslüman *ententes*¹ oluyor gibiydi. Bu gelişme Hindu teröristleri dahada kızdırdı. Bütün bu gelişmelerin yaşandığı beş yıl içerisinde (1906-1910 arasında) fiyatlar ayaklanmadan beri en hızlı artışı göstermişti.

1909 yılında gerçekleştirilen politik reformlar, yaklaşık kırk yıl sonra Raj dönemi sona erene kadar Hindistan tarihini yönlendirecek olan politik güçlerin biçimlerini değiştirmekten başka bir şey yapmadı. Hintliler, Britanya bakanının Hindistan'dan sorumlu olduğunu bildiren konseye ilk defa kabul edildiler ve daha da önemlisi yasama konseylerinde Hintlilere, seçimle gelebilecekleri daha fazla yer ayrıldı. Seçimleri, toplumsal bir temeli olan seçmenler yapacaktı. Hindistan'ın Hindu ve Müslüman bölümleri kurumsallaşmıştı.

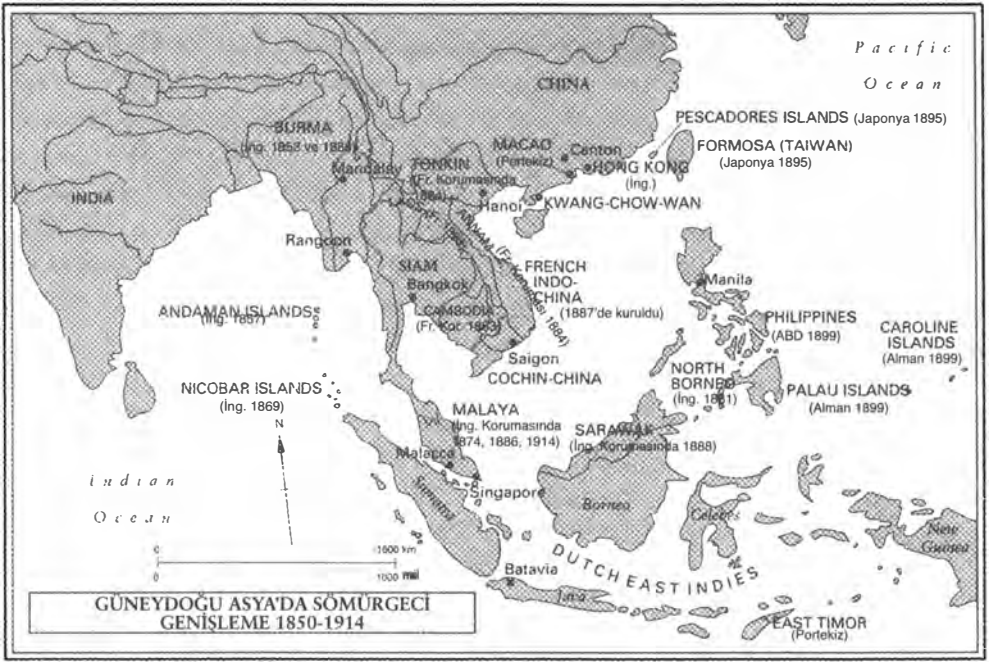
1911 yılında, tahtta oturmakta olan bir Britanya kralı ilk ve tek defa Hindistan'ı ziyaret etti. Kalküta, Britanya Hindistan'ının başkenti olmadan önce Babür yönetiminin merkezi olan Delhi'de büyük bir karşılama töreni düzenlendi. Hint prensleri hürmetlerini bildirmek için geldiler. Meclis, tahta karşı olan görevini sorgulamadı.

1 Entente (Fr.) : İttifak (Çev.)

V.George'la tanışma şerefine erişmenin somut ve simgesel getirileri oldu. Bunlardan en dikkate değeri ve politik olarak önemlisi Bengal'in tekrar birleşmesiydi. Raj'ın zirve noktasına ulaştığı bir an seçilecek olursa bu an seçilebilir.

Yine de Hindistan durulmadı. Terörizm ve isyana teşvik eden suçlar devam etti. Müslümanların tarafını tutma politikası Hinduların kızmasına, Müslümanların ise yönetimin Bengal'in bölünmesini geri çekerek Müslümanlara verdiği sözden döndüğünü düşünmesine neden oldu. Bölgede Hindu nüfuzunun tekrar sağlanacağından korktular. Diğer yandan Hindular bu gelişmeyi, direnmelerinin sonucu olarak gördüler ve Müslümanların istediği bölgesel seçim düzenlemelerinin kaldırılması

için bastırmaya başladılar. Britanyalılar, zorlamalar artınca Müslüman desteğinden vazgeçmek için çok şey yapmışlardı. Britanyalılarla işbirliği yanlısı olan Hint Müslüman elitler, orta sınıf Müslümanların sert Panislamist hareketinin baskısı altındaydı. Panislamistler, Britanyalıların Bengal’de Müslümanları hayal kırıklığına uğrattığı gerçeğini delil olarak gösterebilirdi ama ayrıca (İtalyanların 1911’de saldırdığı) Trablusgarp’ta ve 1912’yle 1913’te Balkanlarda, Hristiyan kuvvetlerin Müslümanların manevi lideri olan Halife’nin yaşadığı Türkiye’ye saldırdığına ve Büyük Britanya’nın da tartışmasız bir Hristiyan güç olduğuna dikkat çektiler. Alt sınıf Hintli Müslümanların yoğun duyarlılıkları, bir sokağın yeniden planlanması sırasında bir caminin de plana dahil edilmesinin İslam’a karşı tacizin bir parçası olduğunu iddia etmeye kadar vardı. 1914 yılında Türkiye, Büyük Britanya’yla savaşa girmeye karar verince, Müslüman Birliği Britanya’ya sadık kalmasına rağmen, bazı Hintli Müslümanlar Halife’nin üstünlüğünün mantıksal sonucunu kabul ettiler ve Raj’a karşı devrim hazırlığına giriştiler. Sayıları çok azdı. O yıl içinde gelecek için daha önemli olan, iki değil üç gücün, Britanyalılar, Hindular ve Müslümanlar’ın, Hindistan politikasında etkili olmasıydı. Bu gelişme, yarımadanın yaşamış olduğu tek politik bütünlüğün gelecekteki bölünmesinin kökeniydi ve bütünlük gibi bölünmenin de nedeni Hintli güçler olduğu kadar Hintli olmayan güçlerdi.

Hindistan, Asya’da Avrupalıların yönettiği en büyük Avrupalı olmayan nüfus ve bölgeydi ama Hint kültürünün etkisindeki Güneydoğu Asya ve Endonezya’da

sömürge toprakları vardı. Bu kadar büyük ve bu kadar çok halkın ve dinin bulunduğu bir bölge hakkında birkaç genelleme yapılabilir, negatif bir gerçek gözlemlenebilirdi. Modernleşme pek çok yerel geleneği bozmasına rağmen, 1914'den önce Asya'daki başka hiçbir Avrupa bölgesinde, Hindistan'da olduğu kadar dönüşüm olmamıştı. Bunu yaratan güçler diğer bölgelerde de rastlanan güçlerdi. Japonya örneğinde olduğu gibi Avrupa saldırganlığı ve Avrupa kültürünün yayılmasıydı. Bu güçlerin birincisi ve sonuncusu, 1914 yılından önce Çin'de ve Hindistan'da olduğundan daha kısa süre bölgede işledi. 1880'de Güneydoğu Asya'nın büyük bir bölümü, Avrupalı güçlerle "eşitsiz anlaşmalar" yapmak zorunda kalsalar bile bağımsız prensler tarafından yönetiliyordu. Sonraki on yıl içinde, Britanya'nın Burma'yı ilhakı ve ardından Fransa'nın Hindiçin'de yayılmasından sonra bu durum hızla değişti. "Boğaz Yerleşimleri"¹ doğrudan bir koloni olarak yönetilirken Malaya sultanları, yerel yöneticiler aracılığıyla politikayı belirleyen Britanyalı yerleşimcileri saraylarına aldılar. 1900 yılına gelindiğinde Hindiçin'in Fransız emperyalizmine kaptırdığı krallıklar arasında sadece Siyam bağımsız kalmıştı.

Kamboçya ve Laos'u, Hindistan'dan gelen dini ve sanatsal etkiler biçimlendirmişti ama Hindiçin'deki ülkelerden biri, kültürüyle Çin'e çok daha yakından bağlıydı. Bu ülke Vietnam'dı. Üç bölgesi vardı: Kuzeyde Tonkin, merkezde Annam ve güneyde Cochin. Vietnam'ın uzun bir ulusal kimlik geleneği ve Çin'in imparatorluk yönetimine karşı ulusal isyan tarihi vardı. Avrupalılaşmaya karşı en önemli karşı çıkışın burada olması şaşırtıcı değildi. Avrupa'nın Hindiçin'le bağlantıları 17. yüzyılda Fransa'dan giden Hristiyan misyonerlerle başlamıştı (bu misyonerlerden bir tanesi Vietnam dilini ilk defa Latin harflerine uyarlamıştı) ve 1850'lerde Fransızların (İspanyol kuvvetlerinin desteğiyle) buraya sefer düzenlemelerinin nedeni, Hristiyanların çektiği eziyetti. Bu sefer yüzünden ülke üzerinde egemenlik iddia eden Çin'le diplomatik bir anlaşmazlık çıktı. 1863'de Annam imparatoru Cochin bölgesini Fransızlara vermek zorunda kaldı. Kamboçya da, Fransa'nın hamiliğini kabul etti. Fransızlar ilerlemeyi sürdürdü ve Hindiçin'in direnişiyle karşılaştı. Fransızlar, 1870'lerde Kızıl Irmak deltasını işgal etti. Diğer tartışmalar, Hindiçin'deki Fransız hâkimiyetini onaylayan Çin'le savaş çıkmasına neden oldu. Hindiçin direnişçileri, merkezi bir rejimi hamilikler sisteminin arkasına saklayan Hindiçin Birliği'ni kurdular. Bu gelişme yerel yöneticilerin (Annam imparatoru ve Kamboçya'yla Laos kralları) korunması anlamına gelse de Fransız sömürge politikasının amacı daima asimilasyondur. Fransız kültüründen, modernizasyon ve uygarlaşma getirmek için elitlerini Fransızlaştıracak yeni Fransız tebaası yaratması beklenirdi.

Fransız yönetiminin merkezileştirme eğilimleri, yerel yönetimin biçimsel yapısının bir aldatmaca olduğunu ortaya çıkardı. Fransızlar istemeyerek de olsa yerel

¹ Boğaz Yerleşimleri : Britanya'nın Malakka Boğazı'ndaki Singapur, Penang ve Malakka sömürgeleri (Çev.)

kurumları halkın sadakatiyle ayakta kalacak başka kurumlarla değiştirmek yerine ortadan kaldırdılar. Tehlikeli bir süreçti. Fransız varlığının başka önemli yan ürünleri de vardı. Fransızlar, sanayileşmeyi yavaşlatacak Fransız gümrük tarifesi de getirmişlerdi. Bu gelişme Hindîçin işadamlarının Hintli işadamları gibi ülkelerinin kimin çıkarlarına göre yönetildiğini düşünmelerine neden oldu. Ayrıca Hindîçin'in, Fransa'nın bir parçası olduğu ve orada yaşayanların Fransızlaştırılmaları gerektiği görüşü de sorun çıkmasına neden oldu. Fransız yönetimi, Fransız eğitim sistemine geçmenin, resmi binalarda ve Üçüncü cumhuriyetin belgelerinde yazılı olan "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" sloganının bir yansımasına neden olabileceği ikilemiyle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Sonuç olarak Fransız hukuku ve mülkiyet kavramları, köy sahipliğine dayanan yapıyı kaldırmış ve gücü tefecilerin ve toprak sahiplerinin eline vermişti. Bu uygulama, pirinç üretilen bölgelerdeki artan nüfus yüzünden ileride devrimci bir potansiyel yaratabilirdi.

Japonya ve Çin, Hindîçinlilerin bu şartlar yüzünden çektiği sıkıntıların katalizörü oldu ve geleneksel Vietnam milliyetçiliğinin mirası kısa sürede kendini hissettirmeye başladı. Japonya'nın Rusya karşısında kazandığı zafer, birkaç genç Vietnamlının Tokyo'ya gitmesini ve Sun Yat-sen'le "Asya Asyalılarındır" sloganıyla tanışmalarını sağladı. 1911'deki Çin Devrimi'nden sonra bu gençlerden biri Vietnam Cumhuriyeti derneğini kurdu. Bu gelişmelerden hiçbiri, 1914 yılından önce böyle bir muhalefete karşı mücadele edebilecek durumda olan Fransızları rahatsız etmedi ama Vietnamlı Konfüçyüsçü aydın kesim arasında, Fransızlara karşı muhafazakâr bir muhalefet doğmasını sağladı. Aydın kesim 1907 yılında bir üniversite açmasına rağmen, Fransızlar bu üniversiteyi hemen kapattılar ve entelektüeller arasında yayılabilecek bir kargaşadan korktukları için 1918'e kadar açmadılar. Vietnamlıların fikirlerinin bu önemli parçaları, ortaya çıktıklarından on, yirmi yıl sonra Fransız yönetimi tarafından ortadan kaldırıldılar.

Fransız tarihi, daha güneyde Endonezya'yı da dolaylı olarak etkilemişti. 19. yüzyılın sonunda yaklaşık 60 milyon Endonezyalı vardı. Nüfus baskısı, ileride ortaya çıkacak gerilimleri henüz yaratmamıştı ama Hindistan dışında Avrupalı bir devletin yönettiği Avrupalı olmayan en büyük grup buydu. Ataları, Fransız Devrimi 1795 yılında, kurulan yeni bir Devrimci cumhuriyetin temelini oluşturan Birleşik Bölgelerin istilasına ve Hollanda Doğu Hint Şirketinin çözülmesine ve kısa süre sonra Britanyalıların Java'yı işgaline neden olmadan önce yaklaşık iki yüz sene Hollanda yönetiminde yaşamıştı. Britanyalılar vergi geliri sisteminde önemli değişiklikler yapıp suları bulandırdılar ama Endonezya'yı kışkırtacak başka etkiler de vardı. Endonezya, Hindistan'daki Hindu uygarlığından çıkmış olmasına rağmen ismen de olsa çok sayıda Müslüman yaşadığı ve Arabistan'la ticari bağları olduğu için İslam dünyasının da bir parçasıydı. 19. yüzyılın ilk yıllarında bu durum yeni bir önem kazandı. Bazıları doğuştan ve mevkileri nedeniyle hacı olan Endonezyalı

hacılar, Mekke'ye ve sonra da Mısır ve Türkiye'ye gittiler. Buralarda Uzakbatı'dan gelen reform fikirleriyle doğrudan tanıştılar.

Hollandalılar 1825'de geri dönüp, kendilerine karşı gelen bir prensle beş yıl süren "Java Savaşı"na girince durumun değişkenliği ortaya çıktı. Bu savaş adanın mali durumunu bozdu ve Hollandalılar daha fazla değişiklik yapmak zorunda kaldı. Bu değişikliklerin sonucunda toprağın yönetim için işlenmesini zorunlu kılan bir tarım sistemi ortaya çıktı. Bu sistemin işleyişi, 19. yüzyılın sonlarında Hollandalılar arasında sömürge yönetiminin uygulamaları yüzünden huzursuzluk çıkmasına neden olan köylü sömürüsü oldu. Bu huzursuzluk, yönetimin tavrında büyük bir değişikliğe neden oldu. 1901 yılında merkezi idareyi dağıtan ve köy yönetimleri aracılığıyla gelişme sağlamayı amaçlayan yeni bir "Etik Politikası" ilan edildi ama bu program uygulamada fazlasıyla ataerkil ve müdahaleci olduğu için zaman zaman husumet yarattı. Bazıları Hintlilerden etkilenen ilk Endonezyalı milliyetçiler bundan faydalandılar. Üç yıl sonra, ilk eylemlerini Hollanda halkına olduğu kadar Çinli tüccarlara karşı da yapan İslamcı bir birlik kuruldu. 1916 yılında Hollanda'yla birlik halinde kalıp özerklik isteyecek kadar ileri gittiler. Bu gelişmeden önce bağımsızlık yanlısı bir parti 1912'de kurulmuştu. Hollandalıların, Endonezyalılar ve herhangi bir ırk adına ülkeyi yönetmesine karşı çıktılar. Üç kurucusundan biri Hollandalıydı ve diğer Hollandalılar da onu izlediler. Hollandalılar 1916 yılında Endonezya için kısıtlı yetkilere sahip bir parlamentoya izin vererek bu grupların isteklerini karşılamak için ilk adımı atıldılar.

Milliyetçi Avrupa fikirleri 20. yüzyılın ilk yıllarında neredeyse bütün Asya ülkelerinde revaçtayken farklı şartlarda ve farklı şekillerde ifade buldular. Sömürge rejimlerinin hepsi aynı şekilde davranmadı. Amerikalılar, doğrudan İspanyol öncellerine yöneltilmiş ayaklanmayı bastırdıktan sonra Filipinler'de yardımsever bir yönetim sergilerken Britanyalılar Burma'daki milliyetçileri cesaretlendirdiler. Britanya'nın Raj yönetimi yerli halkın dinine müdahale etme konusunda oldukça dikkatli davranırken İspanyollar, Asya'nın diğer bölgelerindeki Portekizliler gibi Hristiyanlığa geçişleri artırdılar. Çeşitli Avrupa rejimlerinin, Asya'da farklı miraslar bırakması nedeniyle tarih Asya sömürgelerinin geleceklerini biçimlendirdi. Tarihsel olasılıkların ve tarihsel durağanlığın güçleri, Avrupa etkisinin doğrudan yönetilen Hindistan ya da Vietnam kadar dramatik olduğu Japonya ve Çin'de kendilerini gösterdi. Her örnekte bu etkinin işlediği içerik, geleceği biçimlendirmekte belirleyici oldu. Avrupa'nın Asya'da etkili olduğu birkaç yüz yıl sonunda bu içeriğin büyük bir bölümü bozulmadan kaldı. Geleneksel düşünce ve eylemin önemli bir tortusu bozulmadan kaldı. 20. yüzyıl Asya'sını açıklamak için Avrupa yayılması hakkında anlatılacak geniş bir tarih vardır. Yine de Asya'yı modern döneme taşıyan, bu yayılmanın hızlandırıcı ve özgürleştirici gücüdür.

Avrupalıların Dünyasının Sonu

Avrupalılar, 1900 yılında geriye dönüp baktıklarında iki ya da üç asırlık şaşırtıcı bir büyüme dönemi görebilirdi. Çoğu bunun iyi yönde bir büyüme – yani ilerleme – olduğunu söyleyecekti. Tarih ortaçağdan itibaren, çok az kişi tarafından sorgulanan amaçlara doğru ilerliyor gibiydi. Kriter entelektüel ve bilimsel ya da maddi ve ekonomik (ahlaki ya da estetik kriterler de ilerleme hakikati çok ikna ediciydi) olsun, kendi geçmişlerine bakmaları ilerlemeci bir süreçte olduklarından emin olmalarını sağlıyordu – uygarlıkları dünya çapında yayıldığı için bu durum dünyanın da ilerleme sürecine girdiği anlamına geliyordu. Üstelik önlerinde sınırsız bir ilerleme yatıyor gibiydi. Avrupalılar 1900’de kültürlerinin devam eden başarısına, Çinli elitlerin bir yüzyıl önce kendi kültürlerinin başarısına güvendiği kadar güveniyordu. Geçmişin onları haklı çıkardığından emindiler.

Yine de bu kadar güvenli hissetmeyen birkaç Avrupalı vardı. Bu kanıtın, kötümser bir sonuca işaret edebileceğini hissediyorlardı. Kötümserlerin sayısı iyimserlerden çok daha az olmasına rağmen kötümserler daha bilgili ve akıllı insanlardı. Bazıları içinde yaşadıkları uygarlığın kendi kendine zarar verme potansiyelini tamamen göstermediğini ama bunun pek de uzakta olmadığını tartıştılar. Bazıları, dinsel ve ahlaki mutlaklara attıkları demirden kurtulup, materyalizm ve barbarlık dalgalarıyla – muhtemel bir felakete – sürüklenen bir uygarlık gördüler.

İyimserlerin ya da kötümserlerin, belki de Avrupa uygarlığının karakteristik özellikleri olduğunu düşündükleri şeylere sabit gözlerle baktıkları için tamamen haklı olmadıkları ortaya çıktı. Geleceğin hangi yolda ilerleyeceğini görmek için Avrupa uygarlığının kendi doğasındaki güçlere, eğilimlere ve zayıflıklara baktılar. Avrupa’nın kendi üstünlüğünün inşa edilmiş olduğu ve böylece uygarlığın önemli merkezleri arasındaki dengenin bir kere daha değiştiği dünyayı Avrupa’nın değiştirdiğine pek çoğu dikkat etmedi. Napolyon’un bir yüzyıl önce Çin’in uykudan uyandırılmaması gereken bir dev olduğunu söylemiş olmasına rağmen “Sarı Tehlike” konusunda telaşlanan birkaç dengesiz sabit fikirli hariç, deniz ötesi Avrupa’ya baktılar.

Geçmişe bakıldığında en iyi tartışmayı kötümserlerin yaptığını söylemek ilgi çekici, hatta doğru bile olabilir. Bir şeyin niteliğini sonradan anlamak bazen tarihçi

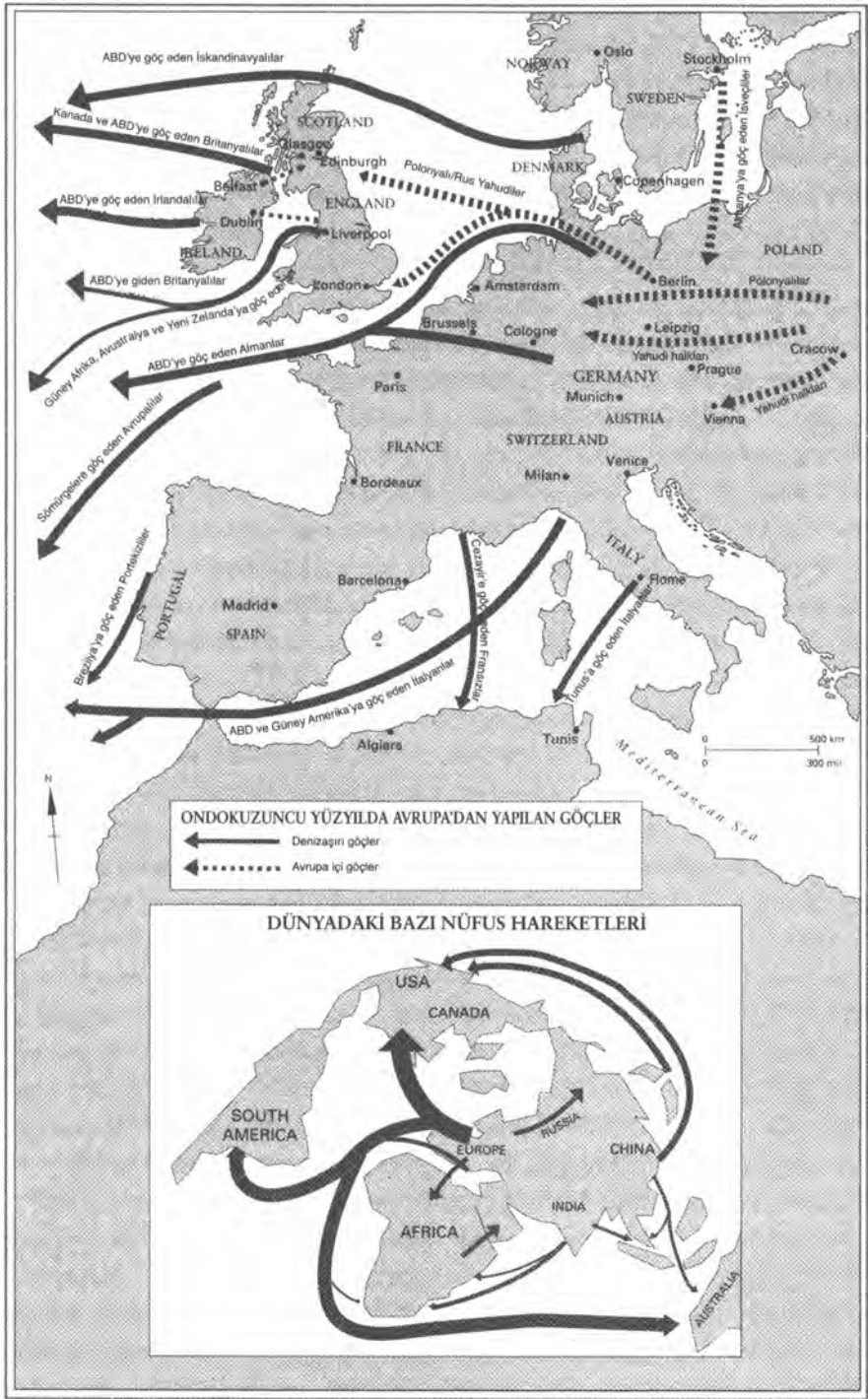
için dezavantajdır. Bu örnekte, iyimserlerin kendilerinden nasıl bu kadar emin olduklarını anlamayı zorlaştırır. Yine de bunu yapmamız gerekir. Aralarında önemli hedefleri ve anlayışları olan insanlar vardı. Ayrıca iyimserlik 20. yüzyıldaki bazı sorunların çözümünün önünde bir engel olduğu için kendi doğruları olan tarihsel bir güç olarak anlaşılmalıdır. Ve kötümserlerin söylediklerinin çoğu da yanlıştı. 20. yüzyılın getirdiği felaketlerden çekinerek, önceki dönemlerde daha önemsiz sorunlar yüzünden parçalanan toplumlardan daha zayıf toplumlara saldırdılar ama bu toplumlar yüzyıl önce korkan toplumlara benzemiyorlardı. 1900 yılında iyimserler ve kötümserler birden fazla şekilde okunabilecek verilerle çalışmak zorunda kaldılar. Kendilerini neyin beklediği konusunda kararsız olmaları, kınanacak değil sadece trajik bir durumdur. Elimizde daha iyi bilgiler olmasına rağmen kısa vade- li tahminlerde başarısız olmamız onları suçlayabilecek bir durumda olmadığımızı gösteriyor.

Sistemdeki Zorlanmalar

20. yüzyıl başlarken açıkça görülen tarihsel eğilimlerden biri, Avrupa dünya-sında devam eden nüfus artışıydı. 1900 yılında Avrupa'da yaklaşık 400 milyon –100 milyonu Rusya'da– Amerika Birleşik Devletleri'nde yaklaşık 76 milyon ve Britanya'nın denizaşırı dominyonlarında yaklaşık 15 milyon kişi yaşıyordu. Dünya üzerinde egemen olan uygarlıkların genel nüfus içindeki oranı yüksekti. Diğer yandan, yüzyılın ilk on yılında nüfus artışı bazı ülkelerde yavaşlamaya başlamıştı. Bu yavaşlama en çok büyümenin düşen ölüm oranlarına giderek daha fazla bağlı hale geldiği, Batı Avrupa'nın kalbi olan gelişmiş ülkelerde görüldü. Bu ülkelerde küçük aile tercihinin toplum içinde alt kesimlere doğru yayıldığına dair kanıtlar vardı. Geleneksel doğum kontrol yöntemleri uzun süredir bilinmekteydi ama 19. yüzyılda daha etkili teknikler gelişti. Bu teknikler yaygınlaştı (ve kısa sürede yaygınlaştığına dair işaretler vardı) nüfus yapısı üzerinde çok önemli etkileri oldu.

Diğer yandan, doğu Avrupa ve Akdeniz Avrupa'sında bu etkiler görülmedi. Bu bölgelerdeki hızlı nüfus artışı ciddi zorluklar yaratmaya başlıyordu. 19. yüzyılda göçler aracılığıyla çıkış yolu bulunması, bu sıkıntıların üstesinden gelinmesini sağ-ladı. Göç etmek çok kolay olmasaydı önemli sorunlar yaşanabilirdi. Avrupa'daki ölüm oranını düşüren yöntemlerin, Asya ve Afrika'ya da yayılması durumunda neler olacağı konusunda kötümser görüşler ortaya çıkabilirdi. 19. yüzyılda dünya uygarlığında yaratılan bu durumu önlemenin yolu yoktu. Bu durumda, Avrupa'nın kendini zorla kabul ettirme konusundaki başarısı son zamanlarda teknik üstünlü-ğüne eklediği nüfus avantajını kaybetmesine neden olabilirdi. Daha da kötüsü bir zamanlar korkulan (ama 19. yüzyıldaki ekonomik mucizenin aşırı nüfus korkusu-nu ortadan kaldırdığı) Malthusçu kriz sonunda gerçeğe dönüşebilirdi.

19. yüzyıl zenginlik yaratımında, dünyanın o güne kadar görmüş olduğu en büyük dalgayı yarattığı için Malthus'un uyarıları bir kenara koyulabildi. Bu dalga-nın kaynağı Avrupa'nın sanayileşmesiydi ve bu büyümenin altında yatan teknikler 1900 yılında yorulmaktan ya da ödün vermekten oldukça uzaktı. Yüzyıl önce (nis-peten) çok az miktarlarda bulunabilen mallar, artmakla ve daha hızlı bir biçimde dolaşmakla kalmadı yeni ürün sınıfları da ortaya çıktı. Kömür, odun, rüzgâr ve su

gibi enerji kaynaklarına petrol ve elektrik eklendi. 1800 yılında akıllara bile gelmeyen kimya endüstrisi bu yıllarda kuruldu. Artan güç ve zenginlik, tükenmez görünen –Avrupa içindeki ve dışındaki– tarım ve maden kaynaklarından yararlanmada kullanıldı. Yeni hammadde ihtiyaçları diğer kıtaların ekonomisini değiştirdi. Yeni elektrik endüstrisinin ihtiyaçları Brezilya’da kauçuk üretiminin hızla artmasını sağladı ama Malezya ve Hindişin’in tarihini ebediyen değiştirdi.

Milyonlarca kişinin günlük hayatı da değişti. Demiryolları, elektrikli tramvay, buharlı gemiler, motorlu arabalar ve bisikletler bireylerin çevreleri üzerinde yeni bir kontrol kurmalarını sağladı. Bir yerden başka bir yere daha çabuk gittiler ve binlerce yıl önce hayvanların arabalara koşulmalarından sonra kara ulaşımının hızı ilk defa arttı. Bu değişikliklerin genel sonucu olarak pek çok ülkede artan nüfus, zenginliğin artırdığı üretimi kolaylıkla devam ettirdi. Örneğin 1870 ve 1900 arasında Almanya’nın pik demir üretimi altı kat artmasına rağmen nüfusu yaklaşık üçte bir oranında arttı. Gelişmiş ülkelerdeki nüfus 1900 yılında, tüketim ya da aldıkları hizmetler veya daha iyi sağlık anlamında yüz yıl önceki atalarından çok daha iyi durumdaydı. Rus ya da Endülüs köylüleri hâlâ bu genellemenin dışındaydı (durumları ya da kaçınılmaz sonları hakkında bir değerlendirme yapmak hiç kolay değildir) ama refaha giden yol bulunduğu ve bütün ülkelerde uygulanabilir duruma geldiği için gelecek onlar için bile ümit vericiydi.

Bu mutlu tabloya rağmen bazı şüpheler de vardı. İleride olabilecekler görmezden gelinmesine rağmen yeni zenginliğin bedeli hakkındaki düşünceler ve dağılımındaki toplumsal adaletsizlik konusundaki şüpheler rahatsız ediciydi. İnsanların çoğu, uyumsuzluğun önceki dönemlerden daha fazla hissedildiği zengin ülkelerde yaşasınlar ya da yaşamasınlar fakirdi. Toplumun yeni bir zenginlik yaratmak için açık bir çaba gösterdiği dönemde fakirlik çok daha acı vericiydi. İnsanların kendi şartlarını düşünme biçimlerindeki bir başka değişiklik, insanların geçimlerini sağlama gücünün üzerinde oldu. İnsanların yapacak işlerinin olmaması gerektiği yeni bir düşünce değildi. Yeni olan, hızlı büyüme ve, çöküşün var olan süreçte şartların aniden düzelmesi gerekliliğini ortaya koyup milyonlarca işsiz insanın büyük şehirlere dolmasına neden olmasıydı. Bu durum, yeni bir isme ihtiyaç duyan yeni bir olgu olan “işsizlik”ti. Bazı ekonomistler bu olgunun kapitalizmin kaçınılmaz getirisi olduğunu düşündüler. Şehirler, sanayi toplumunun ilk gözlemcilerini derinden etkileyen kötülüklerden kurtulamamıştı. 1900 yılında Batı Avrupalıların çoğu kasabalarda yaşıyordu. 1914 yılında yüz binden de fazla nüfusu olan 140’tan fazla şehir vardı. Bazı şehirlerde milyonlarca insan kötü evlerde, yeterli eğitim ve temiz hava alamadan, sokaklardan başka bir yerde eğlenemeden sıkışık bir halde yaşıyorlardı ve bu durum toplumlarının yarattığı zenginliğin yanibaşında yaşanıyorlardı. “Kenar mahalleler” 19. yüzyılın bulduğu başka bir sözcüktü. Kenar mahalleler

düşünüldüğünde iki yakın netice ortaya çıkıyordu. Birisi korkuydu: 19. yüzyılın sonunda pek çok mantıklı devlet adamı şehirleri devrimci tehlikenin, suçun ve gü-nahkarlığın merkezleri olarak görüp onlara güvenmiyorlardı. Diğeri ümit vericiydi: şehirlerin durumu toplumsal ve ekonomik düzenin adaletsizliğine karşı bir dev-rimin kaçınılmaz olduğuna dair güven veriyordu. Bu iki karşılığında görmezden geldiği, Batı Avrupa’da bir devrim olma ihtimalinin az olduğunun deneyimlere da-yanan kanıtları olduğuydu.

Devrim korkusu, doğası yanlış anlaşıl-sa ya da abartıl-sa da düzensizlikle bes-lendi. Dünyanın geri kalanıyla karşılaştırıldığında kesinlikle Avrupalı olan ama ekonomik ve toplumsal gelişme yolunda hızlı ilerlememiş olan Rusya’da reform yeterince ileri gidememişti ve devrimci hareket devam ediyordu. Terörizmle –kur-banlarından biri çardı– kendini gösterdi ve sürekli patlak veren köylü isyanlarıyla desteklendi. Köylülerin toprak sahiplerine ve icra memurlarına saldırıları 20. yüz-yılın başında en üst noktaya ulaştı. Japonya’yla yapılan savaşta alınan yenilginin ve rejime olan güvenin sarsılmasının sonucu 1905 devrimi oldu. Rusya şüphesiz özel bir vaka olabilir ama İtalya’da 1898 ve 1914’de bazı araştırmacıların sınırlı devrim olarak değerlendirdikleri gelişmeler yaşandı ve İspanya’nın büyük şehir-lerinden biri olan Barselona’da 1909’da kanlı sokak çatışmaları oldu. Amerika Birleşik Devletleri’nin 1890larda fazlasıyla karşı karşıya kaldığı gibi, devrimci geleneği olmayan sanayileşmiş ülkelerde de oldukça şiddetli grevler ve gösteriler olabiliyordu. Büyük Britanya’da bile, grevler ve gösterilerde ölümler yaşandı. Bu veri, anarşistlerin düzensiz eylemleriyle birleştirildiği zaman polisleri ve saygıde-ğer yurttaşları üzen bir veriydi. Özellikle anarşistler, kendilerini halkın hayallerine sokmayı başardılar. 1890’larda yaptıkları korkutucu eylemler ve suikastlar geniş oranda tanınmalarını sağladı. Bu tarz eylemlerin önemi başarılı ya da başarısız olmalarının önüne geçti çünkü basının gelişmesi, bir bomba ya da hançer darbesi aracılığıyla kamuoyunda seslerini duyurma anlamına geliyordu. Bu yöntemleri kul-lanan anarşistlerin hepsinin amacı aynı değildi ama dönemlerinin çocuklarıydılar. Sadece yönetim tarzı yüzünden devleti değil adaletsizce yargıladıkları toplumu da protesto ettiler. Belagat konusunda eski rakipleri Marksistler kadar iyi olmasalar da eski devrim korkusunun canlı kalmasına yardım ettiler.

1900 yılında sosyalizm neredeyse her yerde Marksizm anlamına geliyordu. Önemli bir alternatif gelenek ve mit sadece, sayısız sendika hareketinin daha ön-ceden gelişmiş olduğu ve politik gruplar aracılığıyla çalışmanın devrimci olmayan bir radikalizm sağladığı İngiltere’de vardı. Kıta sosyalistleri arasında Marksizmin üstünlüğü, bütün ülkelerdeki sosyalist hareketi koordine etmek için yedi yıl önce kurulan uluslararası işçi sınıfı örgütü “İkinci Enternasyonal” anarşistleri kovunca, 1896 yılında resmen dile getirildi. Enternasyonal dört yıl sonra Brüksel’de daimi

bir ofis açtı. Üye sayısı, zenginlikleri, teorik katkıları, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin bu hareket içinde öne çıkmasını sağladı. Bu parti, polisin baskısına rağmen Almanya'nın hızlı sanayileşmesi sayesinde başarılı olmuştu ve 1900 yılında ilk gerçek kitle örgütü olarak Alman politikasının gerçekliği haline gelmişti. Üye sayısı ve zenginlikleri, Alman partisinin resmi öğretisi Marksizmin, uluslararası sosyalist hareketin de resmi öğretisi olmasını sağlayacaktı ama Marksizmin de kendi entelektüel ve duygusal cazibesi vardı. Bu cazibenin nedeni her şeyden önce, dünya sosyalistlerin ümit ettiği yönde ilerlemesiydi ve Marksistlerin, şiddetli bir devrimle sone ermek zorunda olduğunu ısrarla söyledikleri sınıf mücadelesine katılmanın verdiği duygusal tatmindir.

Böyle bir mitoloji yerleşmiş düzenin korkularını teyit etmesine rağmen bazı zeki Marksistler 1880'den sonra, gerçeklerin kesinlikle Marksizmi desteklemediğini fark etmişti. Çok sayıda insan kapitalist sistem içinde daha yüksek hayat standartlarına kavuşabilmişti. Bu sistemin bütün karmaşıklığıyla yayılması, sınıf mücadelesini Marks'ın öngördüğü şekilde basitleştirmiyor ve keskinleştirmiyordu. Ayrıca kapitalist politika kurumları işçi sınıfına hizmet edebiliyordu. Bu çok önemliydi; Almanya'da ve ayrıca İngiltere'de sosyalistler parlamentonun sağladığı fırsatları kullanarak önemli avantajlar sağlamışlardı. Oy, bir silah olarak kullanılabilirdi ve sosyalistler devrimi beklerken bu silaha önem vermemek niyetinde değillerdi. Bu durum bazı sosyalistlerin bu tür eğilimlerden faydalanarak resmi Marksizmi yeniden şekillendirme denemeleri yapmalarına neden oldu. Bunlara "Revizyonistler" adı verildi ve kabaca söyleyecek olursak toplumu şiddete başvurmadan sosyalizm yoluyla ilerletip dönüştürmeyi savundular. İnsanlar, dönüşüm tamamlandığında ortaya çıkana devrim demek istiyorlarsa, sadece bu sözcüğün kullanıp kullanılmayacağı konusunda bir tartışma yaşanabilirdi. Bu teorik pozisyonun ve kışkırttığı anlaşmazlığın içinde, yüzyılın sonunda iyice öne çıkan pratik bir konu vardı: Sosyalistler kapitalist yönetimlerde bakan olarak yer almalı mı yoksa almamalıydılar.

Bu konu hakkında çıkan tartışmanın durulması yıllar aldı. Sonuçta İkinci Enternasyonal revizyonizmi açıkça kınarken ulusal partiler, özellikle Alman partileri mevcut sistemle uygun gördükleri anlaşmalar yaparak bu hareketi devam ettirdiler. Devrim hakkında konuşmaya devam ettiler. Çok sayıda sosyalist, eğer hükümetleri onları savaşa gitmeye zorlarsa askeri alınmayı reddederek devrimi gerçekleştirebileceklerini ümit ettiler. Çoğunluğu Rus partisinde olan sosyalist bir grup, revizyonizmi sert bir biçimde suçlamaya ve şiddeti savunmaya devam etti. Bu gelişme parlamento politikalarından çok az umudu, önemli bir devrim ve terörizm geleneği olan Rusya'nın kendine has durumunu yansıtıyordu. Bu gruba Rusça'da çoğunluk anlamına gelen Bolşevik adı verildi ve bu grup hakkında ileride çok şey duyulacaktı.

Sosyalistler, kitleler adına konuştuklarını iddia ettiler. Bunu başarsınlar ya da başarmasınlar, 1900’de pek çok muhafazakâr, 19. yüzyılda liberalizm ve demokrasi sayesinde yaşanan ilerlemenin önüne ancak güç kullanılarak geçilebileceğinden endişelendiler. Bazıları hâlâ 20. yüzyıl öncesinden çok 19. yüzyıl öncesinden kalma bir zihin dünyasında yaşıyorlardı. Doğu Avrupa’nın büyük bir bölümünde, yarı ataerkil ilişkiler ve toprak sahiplerinin toprakları üzerindeki geleneksel otoritesi hâlâ bozulmamıştı. Bu tarz toplumlar hâlâ, sadece ayrıcalıklarının çiğnenmesine değil “piyasa toplumu” adı verilen bütün değerlere ve tavırlara da karşı olan aristokrat muhafazakârlar yaratabiliyordu. Bu çizgi gittikçe silindi ve muhafazakâr anlayış genellikle, yüzyıl önce bireyci olduğu için pek çok yerde radikal liberal olarak değerlendirilen, sermayenin savunulmasına doğru bir gerilime eğilimi gösterdi. Kapitalist, sınai ve muhafazakâr Avrupa, devletin toplumu düzenlemede aldığı giderek artan rol dolayısıyla zenginliğine müdahale etmesine sert bir biçimde karşı çıktı. Bu konu yüzünden İngiltere’de çıkan bir kriz Lortlar Kamarası’nın, seçilerek gelmiş Avam Kamarası’nı sınırlama yetkisinin kaldırılmasına ve böylelikle 1688 anayasasının kalıntılarının 1911 yılında devrimsel bir değişikliğe uğramasına neden oldu. Arka planda zenginlerin sosyal hizmetler için daha fazla vergi ödemesi gibi konular da vardı. Fransa bile 1914 yılında gelir vergisi ilkesini kabul etmişti.

Bu tarz değişiklikler, gelişmiş toplumlardaki politikanın demokratlaştırılması mantığını tescil etti. 1914 yılında Fransa, Almanya, Büyük Britanya, İtalya ve birkaç küçük Avrupa ülkesinde yetişkin erkeklerin oy kullanma hakkı vardı. Bu durum başka bir yıkıcı soruyu getirdi: Neden kadınların da ulusal politikayı belirleme de oy hakkı olmasın? Bu konu İngiliz politikasında bir hareketlenme yaratmıştı. 1914 yılında, Avrupa’da sadece Finlandiya ve Norveç’te kadınların oy kullanma hakkı vardı ve Avrupa dışında o döneme kadar Yeni Zelanda, iki Avustralya eyaleti ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki bazı eyaletler kadınlara oy kullanma hakkı tanımıştı. Bu konu pek çok ülkede otuz yıl daha gündemde kaldı.

Politik haklar, genel eğilimi daha önceki her önemli uygarlıkta olduğu gibi erkeklerin çıkarlarına ve değerlerine göre düzenlenmiş bir toplumdaki kadın hakları sorununun bir görünümüydü. Avrupa toplumunda kadının rolü hakkındaki tartışma, 18. yüzyılda başlamıştı ve bu tartışmanın uzun süre önce kapandığı varsayımlarında kısa süre önce çatlaklar görülmüştü. Kadınların eğitim, çalışma, kendi mallarını yönetme, ahlaki bağımsızlık ve, hatta daha rahat elbiseler giyme hakları, 19. yüzyılda giderek artan bir oranda tartışıldı. İbsen’in *Bir Bebek Evi* isimli oyunu, yazarının bireysel bir istek olarak tasarlamasına rağmen kadınların özgürlüğü için bir çağrı olarak yorumlandı. Bu tür konuların öne çıkartılması gerçek bir devrimi işaret ediyordu. Avrupa ve Kuzey Amerika’daki kadınların talepleri yüzyıllar değil bin yıldır yerleşmiş olan tavır ve davranışları tehdit etti. Aile ve cinsellik hakkında-

ki derinleşmiş kavramlarla bağlantılı oldukları için karışık duygular uyandırdılar. Bu anlamda bazı insanları –kadınları ve erkekleri aynı şekilde– toplumsal devrim ya da politik demokrasi tehdidinden daha fazla rahatsız ettiler. İnsanlar, sorunu bu boyutta görmekte haklıydılar. Avrupa’daki ilk feminist hareket, patlamaya müsait içeriğiyle Batı değerlerinin saldırısı olarak diğer kültürlerle ve uygarlıklara aktarıldığında daha da yoğunlaşacak olan bir şeyin tohumuydu.

Kadınların politikleştirilmeleri ve baskıcı olduklarını düşündükleri yasal ve kurumsal yapılara karşı yaptıkları politik saldırılar, muhtemelen kadınlara diğer değişikliklere olduğundan daha az faydalı oldu. Bu değişikliklerden üçü yavaşça geliyordu ve sonunda geleneğin altının oyulmasın çok önemli bir rol oynayacaklardı. Birincisi gelişmiş kapitalist ekonominin büyümesiydi. Bu gelişme 1914 yılında bazı ülkelerde kadınlar için çok sayıda yeni iş –daktilografik, sekreterlik, telefon operatörlüğü, fabrika işçiliği, büyük mağazalarda asistanlık ve öğretmenlik– anlamına geliyordu. Yüzyıl önce bu işlerin neredeyse hiçbiri yoktu. Kadınlara büyük bir ekonomik güç sağladılar: kendi hayatlarını kazanmaya başlamalarıyla, eninde sonunda aile yapısını değiştirecek yolda ilk adımları attılar. Kısa süre içinde sanayi toplumlarındaki savaş gereksinimleri, çeşitli mesleklerdeki emek ihtiyacı sayesinde bu ilerlemeyi hızlandıracaktı. 1900 yılında bile sanayi ya da ticaret alanında bir iş sahibi olmak çok sayıda genç kız için annesiyle babasının koyduğu kurallardan ve evlendikleri takdirde yapmak zorunda kalacakları ağır, sıkıcı işlerden kurtulma şansını yakalama anlamına geliyordu. 1914 yılına gelindiğinde pek çok kadın bundan faydalanamamıştı ama bu tür gelişmeler başka talepleri, örneğin genel ve mesleki eğitim taleplerini artıracakları için hızlanma süreci işliyordu.

İkinci önemli dönüştürücü güç 1914 yılında, kadınların hayatını değiştirme konusunda tüm potansiyelini göstermekten henüz uzaktı. Bu güç doğum kontrolüydü. Nüfusu önemli ölçüde etkilemişti bile. Kadınlar, tarih boyunca hayatlarını belirlemiş olan çocuk doğurma ve yetiştirme taleplerini kontrol edebilecekleri fikrini özümstedikçe, kadınların gücü ve statüsünde bir devrim yaşanacaktı. Kadınlar 1914 yılından itibaren, yaşam boyu sürecek evlilik zorunluluğuna girmeden cinsel tatmin yaşayabileceklerini fark etmeye başlayınca daha köklü bir değişim yaşanacaktı.

Kadınları eski düşüncelerden ve fikirlerden fark edilemez ama kaçınılmaz bir biçimde özgürlüğe doğru götüren üçüncü dönüştürücü gücü tanımlamak için tek bir isim koymak zor ama bu gücü yöneten prensip teknolojiydi. Bazıları 1900 yılında önce de on yıllardır yavaş yavaş birikmekte olan ve hepsi rutin, ağır, sıkıcı ev işlerinin değişmez çizelgesini azaltmaya yönelik yeniliklerden oluşan bir süreçti. Su şebekesinin, ısıtma ve aydınlatma için gazın gelmesi ilk örneklerdi. Elektriğin temiz ve esnek olmasının, sonraki dönemlerde çok daha belirgin etkileri olacaktı. Zengin olmayan insanlara da sadece lüks kavramını değil, ev halkının ihtiyaçlarını

daha kolay karşılama olanağı sunan daha iyi dükkânlar, perakende satıştaki büyük değişikliklerin ön cephesiydi. Daha iyi yöntemlerle üretilen ve konservelenen ithal besinler, eskiden – ve günümüzde Hindistan ve Afrika’da – günde bir ya da iki kere markete gitmeyi gerektiren besin ihtiyacını karşılama alışkanlıklarını yavaş yavaş değiştirdi. Deterjanların ve kolay temizlenen sentetik liflerin dünyası 1900’de hâlâ gelmemişti ama sabun ve çamaşır sodasına yüzyıl öncesine göre daha kolay ve ucuz ulaşılabilirdi. Ev işleriyle ilgili ilk makineler –hava gazı ocakları, elektrikli süpürgeler, çamaşır makineleri– 20. yüzyılın başlarında, en azından zenginlerin evlerinde görülmeye başlanmıştı.

Eski dönemlerde etriye ve torna tezgahının bulunmasının öneminin farkına varacak olan tarihçiler, bunlar gibi mütevazı eşyaların ve araçların toplam gücünü garip bir şekilde görmezden geldiler. Yine de bu eşyalar ve aletler, dünyanın yarısı için devrim anlamına geliyordu. 20. yüzyılın başında insanların gelişmelerden çok, garip “sufrajetler”le¹ ilgilenmesi anlaşılır bir durumdur. Kadınların harekete geçmelerini sağlayan dürtü, politik kurumların özgürleştirilmesi ve demokratikleştirilmesiyle erkeklerin ilgilenmesiydi. Kampanyalarının olduğunu varsaydığı arka plan buydu. Mantık olarak, kadınlara oy hakkı vermek seçmenlerin sayısının iki katına çıkacağı anlamına gelse de demokrasinin cinsiyet sınırlarını aşmasını sağlamak için yeterli neden vardı.

Politikanın resmi ve yasal yapısı, daha geniş bir “kitle”ye yayılma eğiliminin tüm öyküsü değildi. Kitlelerin organize edilmeleri gerekiyordu. 1900 yılına gelindiğinde bu ihtiyacı karşılamak için konuları seçimlerini kolaylaştırmak için basitleştiren, politik bilinci yaygınlaştırmak için bir araç olan ve özel çıkarları işleyen modern politik parti ortaya çıktı. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nden tüm dünyaya yayıldı. Eski moda politikacılar yeni parti modelini hiç beğenmediler, hiçbir suretle içtenlikle kabul etmediler çünkü kitle toplumunun gelişinin, halk tartışmasının bozulduğunun başka bir işaretiydi ve geleneksel elitlerin politikalarını sokaktaki adama göre düzenlemeleri gerekiyordu.

Kamuoyunun önemi İngiltere’de, 19. yüzyılın başlarında fark edildi. Tahıl Yasaları konusundaki mücadelelerde belirleyici oldu. 1870 yılında, Fransız imparatoru girmekten korktuğu ve kaybedeceği bir savaşa girme konusunda, halkın kopardığı yaygaraya karşı koyamayacağını hissetti. Tam anlamıyla muhafazakâr bir devlet adamı olan Bismarck, kamuoyuna uyup Almanya’nın sömürge çıkarlarını artırmak zorunda olduğunu hissetti. Kamuoyunun manüpolasyonu açık hale gelmiş benziyordu (ya da en azından pek çok gazete sahibi ve politikacı böyle düşünüyordu). Artan okuryazarlığın iki türlü etkisi oldu. Kitleleri oy verecek kadar uygarlaştırmak için eğitimlerine yatırım yapmak gerektiğine inanılıyordu. Artan okuryazar

1 Sufrajet : İngiltere’de oy hakkı kazanmaya çalışan kadınlara verilen isim (Çev.)

lığın sonucu, genellikle duygusalcılığı ve sansasyonculuğu teşvik eden ucuz basın piyasasının ve 19. yüzyılın bir başka icadı olan reklam kampanyalarının planlayıcı ve satıcılarının yaratılması oldu.

Kitlelerin en çok ilgisini çeken politik ilke hâlâ milliyetçilikti. Üstelik devrimci potansiyelini kaybetmemişti. Pek çok yerde açıkça görülüyordu. Milliyetçiler, Kırım Savaşı'ndan sonra, Osmanlı yönetimine karşı başarılar kazanıp Türklerin Avrupa'daki topraklarında yeni ülkeler kurmaya başladılar. Sırbistan, Yunanistan ve Romanya 1870 yılında sağlam bir biçimde kurulmuşlardı. Yüzyılın sonunda Bulgaristan ve Karadağ da onlara katıldı. Balkan devletlerinin Avrupa'daki anla-

mazlıklar Türk sorununu içine almadan önce Türkiye'ye karşı yaptığı son savaşların sonucunda, 1913 yılında Arnavutluk devleti kuruldu ve özerk Girit'in başına Yunan bir vali geçti. Milliyetçi hareketler birkaç kere büyük devletleri kendi sorunlarının içine çektiler ve barışa karşı potansiyel bir tehlike oluşturdular. Ruslar tarafından baskı gördüklerini hissedenden Polonyalıların, Yahudilerin, Ukraynalıların ve Litvanyalıların yaşadığı Rus İmparatorluğu'ndaki milletler için durum pek böyle değildi. Milliyetçiliğin, monarşi'nin Macar kesiminde kalan bölgelerinde gerçek bir devrimci tehlike yarattığı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki zorlanmaların sonucunda savaş çıkacak gibiydi. Slav çoğunluklar, Macar tiranlara karşı yardım alabilmek için Sırp sınırının ötesine bakıyorlardı. İmparatorluğun başka bölgelerinde, örneğin Bohemya ve Slovakya'da duygular bu kadar katı değildi ama milliyetçilik en önemli sorundu. Büyük Britanya bunlar gibi tehlikelerle karşı karşıya kalmadı ama onun bile İrlanda'da milliyetçilik sorunu vardı. Aslında iki tane vardı. Katolik İrlandalılar sorunu, 19. yüzyıldaki en belirgin sorundu. Britanya Liberal Partisi'nin söz verdiği "Özerk Yönetim"i kazanamamalarına rağmen önemli reformlar yapmayı ve imtiyazlar kazanmayı başardılar. Londra yönetiminin Katolik İrlandalı milliyetçilere özerk yönetim vermesi durumunda devrim yapacakları tehdidinde bulunan, Ulster'deki Protestan çoğunluğun yarattığı başka bir İrlanda milliyetçiliği sorunu çıkmış olmasına rağmen tarım reformu ve ekonomik şartların iyileşmesi, İrlanda sorununun zehrini almıştı. Bu durum sadece utanç verici değildi. İngiliz demokrasi araçları, 1914 yılında Özerk Yönetim yasasını çıkartınca, bazı yabancı gözlemciler Britanya politikasının ülkedeki devrim yüzünden Avrupa meselelerine müdahale edemeyeceğini düşünüp yanıldılar.

Milliyetçiliğin bu dışavurumlarını destekleyenler, bu desteği baskı görenler için verdiklerini söyleyerek kendilerine haklı çıkarıyorlardı ama büyük güçlerin milliyetçiliği de yıkıcı bir kuvvetti. Fransa ve Almanya, Alsace ve Lorraine bölgelerinin 1871 yılında Almanya'ya geçmesiyle psikolojik olarak iyice ayrılmışlardı. Fransız politikacılar *revanche*¹ konusunu uzun süre ve ısrarla işlediler. Fransa'da milliyetçilik politik tartışmalara özel bir tatsızlık kattı çünkü önemli ulusal kurumlara bağlılık sorusunu gündeme getirdiler. Ağırbaşlı, sakin olduklarına inanılan Britanyalılar bile zaman zaman ulusal simgeler konusunda heyecanlanıyordu. Emperyalizm konusunda açık ama derin bir istek ve Britanya'nın deniz üstünlüğünün korunması konusunda büyük bir duyarlılık vardı. Bu üstünlük, ekonomik dinamizmi Britanya'nın dünya ticaretindeki üstünlüğünü tehdit eden Almanya tarafından tehdit ediliyordu. İki ülkenin birbirlerinin en iyi müşterileri olmaları fark etmiyordu. Önemli olan, çıkarlarının pek çok yönden birbirleriyle çelişmesiydi. Üçüncü imparator II. Wilhelm'in yönetiminde Alman milliyetçiliğinin sertliği bu çelişmeye yeni

1 Revanche (Fr.) : İntikam (Çev.)

bir renk kattı. Almanya'nın potansiyelinin farkında olan II. Wilhelm sadece gerçek değil aynı zamanda sembolik bir ifade vermeye çalıştı. Bunun bir etkisi büyük bir donanma kurma isteğiydi. Bu gelişme bu kuvvetin kendilerine karşı kullanılacağını görebilen Britanyalıları kızdırdı ama Avrupa'da, Almanların uluslararası ilişkilere ağırlıklarını koyacağına dair artan bir izlenim vardı. Uluslararası klişeler tek bir ifadeyle özetlenemez ama halkın tepkilerinin gayet basit bir biçimde ifade edilmesi ne yardım ettikleri için 19. yüzyılın başlarında milliyetçi duygunun yarattığı yıkıcı gücün bir parçasıdır.

Kendilerini güvende hissedenler, 19. yüzyılda uluslararası şiddetin azaldığını söyleyebilirlerdi. 1876'dan (Rusya ve Türkiye'nin yumruk yumruğa geldiği zaman) beri Avrupa'nın önemli güçleri arasında savaş olmamıştı ve Avrupalı askerlerle devlet adamları, tek bir komutanın demiryolu ve telgraf sayesinde bir milyondan fazla askeri yönettiği ve modern, topluca üretilmiş silahların büyük kayıplar verdirdiği ilk savaş olan Amerikan iç savaşını anlayamadı. Bu gerçekler gözden kaçarken 1899 ve 1907'de silahlanma yarışının durdurulması için toplanan kongrelere amaçlarına ulaşamamış olsalar da iyimserlikle bakılabilir. Uluslararası uzlaşma antlaşmaları daha fazla kabul edilmeye ve savaşın daha önceki vahşiliğine kısıtlamalar getirilmeye başlandı. Alman imparatoru, Çinli Boksörlere karşı toplanan uluslararası güce askerlerini gönderirken önemli bir ifade kullanmıştı. Çinlilerin Avrupalılara karşı uyguladıkları zalimliğe sinirlenen Wilhelm askerlerine "Hunlar gibi" davranmalarını söyledi. Bu ifade insanların hafızalarına kazındı. Bu düşünce o dönem için bile aşırı olmasına rağmen ilginç olan, böyle bir talimatın gerekliliğine inanmasıydı. Hiç kimse 17. yüzyılda bir orduya Hunlar gibi davranmalarını söyleyemezdi çünkü zaten büyük ölçüde öyle davranıyorlardı. 1900 yılında Avrupalı birliklerin böyle davranması ve dolayısıyla böyle davranmalarının istenmesi beklenmezdi. Savaşlar insanileşmişti. "Uygar savaş" bir 19. yüzyıl kavramıydı ve ismiyle çelişmiyordu. 1899 yılında kısa süreliğine de olsa zehirli gazların kullanılması, domdom kurşunu, hatta havadan bomba atılması yasaklanmıştı.

Devrime karşı ortak direnç bilincinin Avrupalı yöneticilere getirdiği kısıtlama, Hristiyan dünyası fikriyle birlikte çökmüştü. 19. yüzyılda din, uluslararası ilişkilerde hafifletici ya da tartışmaları yatıştırıcı, başka kaynaklardan beslenen insancılık ve barışseverliği destekleyici, önemsiz ve dolaylı bir güçtü. İleride sosyalistlerin, dünya işçilerinin lortlarının çıkarları adına birbirleriyle savaşmayı reddedeceklerini ümit etmeleri gibi Hristiyanlık da şiddeti kontrol altına alma konusunda yetersiz kalmıştı. Bu durumun, düzenli kiliselerin güçlerini yitirmelerinin bir sonucu olup olmadığı açık değildir. Davranışları belirleme konusundaki zayıflayan güçleri hakkında, 1900 yılında daha fazla şüphe vardı. Bunun nedeni, geleneksel yapıda yeni bir dinin, eski Hristiyan kiliseleriyle mücadele etmesi değildi. 18. yüzyılda gözle-

nen ve Fransız Devrimi'nden sonra çok daha belirgin hale gelen eğilimler, gelişmeye devam ediyordu. Hristiyan mezheplerinin neredeyse hepsi, dönemin entelektüel ve toplumsal ilerlemelerinin getirdiği hastalıklardan etkilenmiş benziyordu. İşlerine yarayabilecek yeni araçlardan, örneğin 19. yüzyılın sonlarında kitle gazetelerinden faydalanmayı başarmış görünüyorlardı. Aslında bazıları, özellikle Roma Katolik Kilisesi bu tarz gelişmelere güvenmiyordu.

Hepsi düşmanca bir akımı hissetmelerine rağmen papalık itibarını ve gücünü kaybettiği için Roma Katolik Kilisesi en belirgin kurbandı. İlerlemeye, akılcılığa ve liberalizme karşı açıkça ilan ettikleri düşmanlık kilisenin dogmaları arasına girdi. Fransız devrimci orduları İtalya'ya devrimci ilkeler ve bölgesel değişiklikler getirip papalığın topraklarını işgal edince, Roma 1790'larda dünyevi gücünün azalması-nın sıkıntılarını çekmeye başlamıştı. Papalığın haklarına tecavüz edilmesi, dönemin önde gelen fikirleriyle –demokrasi, liberalizm, milliyetçilik– temize çıkartıldı. 1870 yılında eski papalık devletlerinin Vatikan dışındaki son toprakları, yeni İtalya kral-lığı tarafından ele geçirildi ve papalık sadece ruhani ve dini bir otorite haline geldi. Bu gelişme, Merovenj Hanedanlığı dönemine kadar uzanan dünyevi otoritelik dö-neminin sonuydu ve uzun süredir Avrupa medeniyetinin ve tarihinin merkezi olan bir kurum için bu durumun utanç verici olduğunu düşünenler vardı.

Aslında, bu durumun bir nimet olduğu ortaya çıkacaktı. Bununla birlikte o dö-nemde yağmacılık, papalığın dönemin güçlerine karşı dile getirmiş olduğu düş-manlığı ve pek çok ilerici düşünürün alaylarını onayladı. Papanın 1870 yılında kesin bir otoriteyle, inanç ve ahlâk üzerine *ex cathedra*¹ yaptığı konuşma, Kilise'nin dogmalarından biri haline gelince iki tarafın da duyguları yeni bir seviyeye ulaştı. Sonraki yirmi yılda kilise karşıtlığı ve papazları taciz etme, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya'nın politikalarında daha önemli bir hale geldi. Milliyetçi düşünceler, Polonya dışındaki Katolik ülkelerde kiliseye karşı harekete geçirilebildi. Yönetim-ler, kilise üzerindeki yasal güçlerini artırmak için papalık karşıtı önyargıdan fay-dalandılar ve önceden kilisenin egemen olduğu alanlara –en önemlileri ilk ve orta öğretim– girmeye başladılar.

Baskı uzlaşmazlığı besledi. Bu uzlaşmazlık içinde, Roma Kilisesi'nin öğretileri-nin soyut durumu hakkında görüşler nasıl olursa olsun, inançlı insanların çoğunun hâlâ kiliseye bağlı kaldıkları ortaya çıktı. Üstelik deniz ötesi bölgelerdeki din deği-ş-tirenler sayesinde sayıları arttı ve kısa süre içinde demografik eğilimlere eklendiler. Düzenli din, yetersiz kilise düzeninin müdahale etmediği ve içine battıkları laik kültürün rengiyle yavaş yavaş paganlaşan Avrupa'nın yeni şehir sakinleri arasında pek ilerleme kaydedemese de politik ve toplumsal bir güç olarak ölmekten uzaktı. Aslında, papalığın dünyevi rolünden kurtulması Katoliklerin papalıkla uyuşmala-rını kolaylaştırdı.

1 Ex cathedra (Fr.) : bilgince bir tavırla (Çev.)

Roma Katolik Kilisesi inananlardan talepleri açısından, en talepkâr Hristiyan mezheplerinden biriydi ve dinin dönemle yaptığı savaşta en öndeydi ama kutsal kitabın söyledikleri ve rahiplerle din adamlarının otoritesi her yerde tartışılıyordu. Pek çok Avrupalı ve Amerikalı hâlâ kiliselerinin dogmalarına ve İncil’de anlatılan hikâyelere kelimesi kelimesine inandığı için bu tartışma 19. yüzyılın en çarpıcı görünümlerinden biriydi. Bu inançlara neredeyse bütün ülkelerde saldırılar olduğunda büyük bir endişe duyuyorlardı. Geleneksel inanç ilk başta, fikirlerini çoğunlukla Aydınlanma kaynaklarından alan entelektüel elit tarafından tahdit ediliyordu: “Voltaireci”, 19. yüzyılda din karşıtı ve septik görüşleri tanımlamak için kullanılan bir sözcüktü. 19. yüzyıl ilerledikçe bu tür fikirler, ilk başta elitlerin ilgilendiği ama kitlelerin okuryazarlığının arttığı ve baskının ucuzladığı bir dönemde etkilerinin yayıldığı iki akımla desteklendi.

Yeni bir entelektüel meydan okuma, en önemlileri Alman olan ve 1840’lardan başlayarak İncil’in tarihsel bir kanıt olarak değeri hakkındaki varsayımları yıkmakla kalmayıp, daha da önemlisi kutsal kitap metinlerine yaklaşımda psikolojik bir değişiklik getiren İncil uzmanlarından geldi. Bu değişiklik, o tarihten itibaren İncil’e herhangi bir tarihsel metin gibi eleştirel yaklaşmayı mümkün kıldı. Fransız uzman Ernest Renan’ın 1863’de basılan *İsa’nın Hayatı* isimli başarılı (ve skandal çıkarabilecek) kitabı, halkın tavrını daha önce hiçbir kitabın yapamadığı kadar etkiledi. Karanlık çağlarda ortaya çıktıktan sonra Avrupa medeniyetinin en önemli metni olan İncil, eski yerini bir daha kazanamayacaktı.

Geleneksel Hristiyan inancına (ve doğal olarak uzun süredir Hristiyan varsayımlarına demir atmış durumda olan ahlak, politika ve ekonomiye) zarar veren fikirlerin ikinci kaynağı doğa bilimleriydi. Bilim, İncil’de söylenen şeylerin (ve İncil’deki her şeyin temel aldığı otoriteyi temel alan şeylerin) gerçeklerle uyuşmadığını gösteren ampirik kanıtlar üretmeye başlayınca aydınlanmanın kilise öğretisindeki içsel ve mantıksal tutarsızlıklara yaptığı saldırılar daha tehlikeli olmaya başladı. Başlangıç noktası jeolojydi. Yaklaşık 18. yüzyılın sonundan itibaren ortada olan fikirler 1830’larda İskoç bilim insanı Charles Lyell’in *Jeolojinin İlkeleri* isimli kitabı basılınca çok daha fazla kişiye ulaştı. Bu kitap doğa örtüsünü ve jeolojik yapıyı, yaratıcının tek bir eylemi açısından değil rüzgâr, yağmur gibi hâlâ işlemekte olan güçler açısından açıkladı. Lyell ayrıca jeolojik yapıyı doğal güçlerin belirlediği doğruysa, farklı jeolojik tabakalardaki farklı yaşam biçimlerinin fosillerinin varlığının, her jeolojik çağda yeni hayvanların ortaya çıktığı anlamına geldiğini gösterdi. Eğer bu doğruysa İncil’deki yaratım tarifi, açıkça zor bir durumda kalıyordu. Britanya’daki mağaralarda, soyu tükenmiş hayvanların fosilleşmiş kemiklerinin yanında bulunan taştan yapılmış aletler İncil’deki insanın yaratımıyla ilgili kronolojinin doğru olmadığını gösteriyordu. İnsanın İncil’de anlatılandan daha

yaşlı olduğu tartışmasının, Britanyalı bilim çevreleri 1859 yılında “antik dönemde insanların yaşadığına dair izler bulduk” diyerek insan topluluklarının yontma taş devrinde Somme Vadisi’nde yaşadıklarını kanıtlayan yazılar yayınlayınca, resmen kabul edildiği söylenebilir.

İngiliz bilim insanı Charles Darwin 1859 yılında, kısaca *Türlerin Kökeni* adıyla anılan, modern uygarlığın yeni ufuklar açan kitaplarından birini yayınladı. Bu kitapla farklı –biyolojik– alandaki bir yaklaşımın pek çok soruyu gündeme getirdiğini söylemek konuyu fazla basitleştirmek olur. Kitabın içindeki pek çok şeyi farkında olmadan başkalarına borçludur. Kitap, insanları harekete geçirmeye müsait bir zamanda ve ülkede yayınlandı. Halk, bir anlamda bu kitap için hazırды. Dinin geleneksel hâkimiyetinin doğruluğu konusu (örneğin eğitim alanında) tartışılıyordu. “Evrim” sözcüğü, Darwin kullanmaktan kaçınmasına ve ilkinden on yıl sonra yapılan beşinci baskıya kadar *Türlerin Kökeni*’nde kullanılmasına izin vermemesine rağmen duyulmuştu. Yine de kitabı evrimci hipotezin (canlıların daha basit formlardan uzun bir evrim süreci sonunda mevcut durumlarına geldikleri hipotezi) en önemli duyurusuydu. Bu evrim, 1871’deki *İnsanın Türeyişi* isimli kitabında açıkladığı üzere insanı içeriyordu. Bu evrimin nasıl gerçekleştiğine dair farklı görüşler vardı. Malthus’un insanoğlunun yiyecek için verdiği ölümcül rekabet görüşünden etkilenen Darwin, düşmanlarla çevrili ortamda başarıyı sağlayan niteliklerin, bu çevre içindekilerin “doğal seleksiyon”unu sağladığı görüşünü benimsedi. Bu görüş “en güçlünün yaşamını devam ettireceği” ifadesinin bir slogan olarak kullanılmasıyla kabalaştırıldı (ve çok yanlış tanıtıldı). Çalışmasının pek çok görüşü, yeni düşüncelere ilham verme açısından önemli olmasına rağmen Darwin, yaratımın İncil’deki daha önce hiç olmadığı kadar yaygın olan açıklamasına (ve insanların benzersiz bir konumda oldukları varsayımına) önemli bir darbe indirdi. Kitabı incil eleştirileri ve jeolojiyle birlikte, dürüst ve düşünen insanların İncil’in harfi harfine doğru olduğuna inanmalarını –1800’de bu hâlâ mümkündü– olanaksız hale getirdi.

Kutsal kitabın itibarının zayıflatılması, hâlâ bilimin mutlak inançları etkilediği en açık yöntemdir. Bilimin toplumun gözündeki kazandığı itibar daha önce hiç olmadığı kadar yüksekti. Bunun nedeni, karşı konulamaz olarak düşünülen doğanın kontrol edilmesi konusunda yeni bir konuma gelmesiydi. Bu gelişme, bilimin mitolojiye dönüşmesinin başlangıcıydı. Bu görüşün özü, 17. yüzyıl biliminin başarılarının sıradan erkeklerin ve kadınların hayatında 19. yüzyıl biliminin başarıları kadar değişikliğe neden olmamasıydı. Ameliyatlarda antiseptiklerin kullanılması gerektiğini (ve kullanma tekniklerini) bulan Joseph Lister’in ya da elektrik üretimi mümkün kılan Michael Faraday’ın yazdıklarının tek kelimesini bile anlamayan insanlar, 1900’daki ilaçların dedelerinin kullandığı ilaçlardan farklı olduğu-

nu biliyorlardı ve çoğu elektriği işyerlerinde ve evlerinde görüyordu. 1914 yılında Atlantik'in ötesine telsiz mesajları gönderilebiliyordu, uçmak için havadan düşük yoğunluklu gaz torbalarına ihtiyaç duymayan uçan-makineler yaygınlaşmıştı, as-pirin kolaylıkla bulunabiliyordu ve Amerikalı bir üretici ilk ucuz, seri üretilmiş oto-mobili satıyordu. Bilimin büyüyen gücü ve faaliyet alanı bu gerçeklerle yeterince ortaya koyuluyordu ama bu tarz bir maddi gelişme ortalama insanı etkiledi ve yeni bir mabete tapmasına neden oldu.

Ortalama insanın bilimin farkına varması teknoloji aracılığıyla oldu çünkü teknoloji uzun süre boyunca bilimin çoğu insanın hayatına olumlu etki yaptığı tek yoldu. Bu nedenle teknolojiye duyulan saygı, mühendislik ve üretimdeki önemli sonuçlar oranında arttı ve bugün bile pek çok yönden etkili olsa da sanayi süreçlerindeki önemi açıktır. Egemen dünya uygarlığıyla bu şekilde etrafı sarılan ve toplumla içi içe geçen bilimin gelişmesi, gücün büyümesinden başka anlamlara da geliyordu. 1914'e kadar olan yıllarda kurumlar, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkacak olan etkin dünya kültürünün ana nedeni olan bir bilim için pusuda bekliyordu. İnsanlar henüz bilimin temel felsefi anlamını çözmeye çalışırken, bilimin hızlı ilerleyişi insan hayatının her alanını etkilemişti bile.

Bu değişimin en kolay yapılabilecek (başlangıç noktası olarak en kolay alınabilecek) gözlemleri, bilimin durumunu kendi sahip olduğu toplumsal ve maddi olgu olarak gösteren gözlemlerdi. Bilim, 17. yüzyılda fizikte ilk büyük gelişmelerin kaydedilmesinden itibaren toplumsal bir gerçeklikti. İnsanların daha sonraki dönemlerde bilimsel olarak tanımlanacak yöntemlerle doğayı incelemek için bir araya geldikleri kurumlar kurulmuştu ve bilimadamları o dönemde bile bilimsel sorunları çözmeleri için yöneticiler tarafından görevlendiriliyordu. Uygulayıcı teknisyen olmayan kişilerin gemcilik ya da tarım gibi işlevsel sanatlarda – bunlara bilimden çok sanat deniyordu – yaptıkları deneyler önemli katkılar sağlayabiliyordu ama terminolojik bir nokta bu dönemi perspektife yerleştirmeye ve 19. yüzyıldan farkını göstermeye yardım eder: Bu dönemde bilim insanlarına hâlâ “doğa felsefecileri” deniyordu. “Bilim insanı” sözcüğü, insanların titizlikle yapılan deneysel ve gözlemsel doğa araştırmalarını bilim tarafından doğrulanmayan spekülasyonlardan ayırma ihtiyacı duyduğu 19. yüzyılın üçte birlik dönemine kadar ortaya çıkmamıştı. O dönemde bile pek çok insanın kafasında, bu tarz araştırmalar yapan kişilerle mühendislik, madencilik ve üretim çağında bilimin daha açık temsilcisi olan ve uygulamalar yapan bilim insanı ya da teknoloji uzmanı arasında pek ayrım yoktu.

19. yüzyıl bilimin, araştırmacılarının profesyonel mevkisi olan bir uzmanlık alanı olarak eğitilmiş insanlar tarafından yapıldığı düşünülen ilk yüzyıldı. Bilim yeni statüsüyle, mevcut üniversitelerde yeni bölümlerin açılması ve özellikle Fransa ve Almanya'da özel bilim ve teknik enstitülerinin kurulmasıyla eğitimde daha fazla

yer buldu. Profesyonel çalışmalar da daha büyük bilimsel bileşenleri kendilerine dahil ettiler. Bilimin toplumsal ve ekonomik hayattaki etkileri ortaya çıktıkça, bu tarz gelişmeler hızlandı. Toplam etkisi, uzun süredir devam etmekte olan eğilimi daha da ileri taşımak oldu. Dünyadaki bilimadamlarının sayısı 1700 yılından başlayarak düzenli bir biçimde katlanarak arttı: sayıları her on beş yılda ikiye katlandı (bu durum o zamandan beri tarihin her döneminde yaşayan bilimadamlarının sayısının ölmüş olan bilimadamlarının sayısından fazla olduğu anlamına gelir). 19. yüzyılda bilimin geliştiğinin kanıtı olarak başka ölçümler de (örneğin rasathanelerin kurulması) kullanılabilir ve bunlar düzgün bir eğri yaratır.

Bu toplumsal fenomen, din adamı olmayanların kolayca anladığı, insanın çevresini kontrolünün ve hayatının gelişmesinin altında yatan nedendir. Bu gelişme 19. yüzyılın, bilimin, dinin –belki de putperestliğin– bir nesnesi haline geldiği ilk yüzyıl olmasını sağladı. 1914 yılında eğitilmiş Avrupalılar ve Amerikalılar yüzyıl önce olmayan anestezi, motorlu araba, buhar türbini, daha sert ve gelişmiş çelik, uçak, telefon, telsiz ve çok sayıda mucizeyi olduğu gibi kabul edebiliyorlardı. Bu gelişmelerin çok önemli etkileri olmuştu. Belki de en çok hissedilene elektrik gücünün ucuzlamasıydı. Elektrik, banliyöde yaşayanların hayatını kolaylaştıran tramvaylar ve elektrikli trenler, fabrikalarda kullanılan elektrikli motorlar, evlerde kullanılan elektrikli lambalar aracılığıyla şehirleri biçimlendiriyordu. Hayvan sayısı bile etkilendi: Büyük Britanya’da 1900 yılında arabaları çeken 36 bin at varken bu sayı 1914’de dokuz yüze düştü. Bilimin günlük hayatta kullanılması yeni bir şey değildi. 17. yüzyıldan beri, bilimsel aktiviteden teknolojik olarak faydalanılmadığı hiçbir dönem olmamıştı. Balistik ilminde, denizcilik ve harita yapımında, tarımda ve birkaç basit sanayi işleminde büyük ölçüde kullanıldı. Bilim sadece 19. yüzyılda, birkaç dikkat çekici ve göz alıcı başarı haricinde de toplumu destekleme ve değiştirmede gerçekten önemli bir rol oynamaya başladı. Örneğin boya kimyası 19. yüzyıl araştırmalarının önemli yenilikler getirdiği ve ilaçları, patlayıcıları ve antiseptikleri de etkileyen geniş bir alandı. Bu gelişmelerin ekonomik olduğu kadar insani, sosyal sonuçları da oldu. Yeni, hızlı boyalar milyonlarca insanı etkiledi. Talihsiz Hintli çivit yetiştiricisi, pazarının kurduğunu anladı ve Batı’nın sanayi işçisi sınıfları daha canlı renklerde giysiler alabileceklerini gördüler. Sonunda seri üretim yöntemleri ve el yapımı kumaşlar farklı sınıfların giysileri arasında görülebilir farkların oluştuğu yol boyunca yavaşça yayıldı.

Bu gelişme bizi hayatı sürdürme ve değiştirme arasındaki sınırın ötesine taşır. 1914 yılından önce kaydedilen (örneğin fizik alanındaki) gelişmeler daha ileri bir düzeyde tartışmaya açılrsa da temel bilimlerin toplumu değiştirmeye devam ediyordu. Yüzyıl içerisinde bir yetenek bilim haline gelmişti. Önemli köprübaşları teoriye ve bulaşıcı hastalıkların kontrolüne yönlendirilmişti. 1860’larda Lister’in tanıttığı

antiseptiklerin önemi, on yirmi yıl sonra anlaşılmış, o ve arkadaşı Fransız kimyacıların en ünlü ve önemlilerinden biri olan Louis Pasteur bakteriyolojinin temellerini atmıştı. Kraliçe Victoria yeni tıp yöntemlerinin tanıtımının yapılmasında öncü olmuştu. Bir prensin ya da prensesin doğumunda anestezinin kullanılması, tekniklerin 1840'larda daha bebeklik dönemlerindeyken kullanılmalarının toplumsal kabulünü hızlandırdı. Çok az kişi, bulaşıcı hastalıkların tedavilerinin gelişmesinde dönüm noktası olan Salvarsan'ın¹ 1909'da bulunmasının, sıtmalılarının teşhis edilmesinin ya da röntgenin keşfinin önemini fark edecekti. Sonraki elli yıl içerisinde bu önemli ilerlemelerin de önüne geçecek gelişmeler olacaktı ve bu gelişmeler ilaç fiyatlarını büyük ölçüde artıracaktı.

Bilim, 1914 yılından önce bile kendi mitolojisini yarattığı sözünü doğrulayacak etkileri yapmıştı. "Mitoloji" bu bağlamda kurgu ya da yalan anlamına gelmez. Vardığı sonuçların büyük bir çoğunluğunun deneylerle kanıtlandığı ve "doğru" olduğu bilimin, geçmişte dinlerin yaptığı gibi insanların dünyaya bakışlarını etkileyen bir gerçek olduğunu söylemenin uygun bir yoludur. Mitoloji, bilimin doğayı keşfetme ve idare etme yönteminden daha önemli bir olgu olacaktı. Metafizik sorular, insanların ulaşmaları gereken hedefler, davranışlarını düzenlemekte kullanacakları standartlar konularında rehberlik edeceği düşünülmüştü. Hepsinden önemlisi halkın tavrını belirlemede yaygın bir etkisi oldu. Bunların hiçbirinin, bilimadamlarının ilgilendiği bilimle temelden ya da kaçınılmaz bir bağlantısı yoktu ama uzun vadeli sonucu, elitlerinin etkin bir dini inanca ya da üstün ideallere sahip olmadığı bir uygarlık yaratmak oldu. Özü, açıkça beyan edilmese de doğaya hâkim olarak yapılabilecekler olan güvende yatan bir medeniyetti. Prensipite, yeterli bilgi ve para kaynağı olduğu takdirde çözülemeyecek problem olmadığına inanıyordu; anlaşılması güç ama gizemli olmayan şeyler için yer vardı. Pek çok bilim insanı bu sonuçtan geriye çekildiler. İçerdiklerinin tamamı henüz anlaşılabilir olmaktan uzaktı ama etkin dünya görüşünün dayandığı varsayım buydu ve temelleri 1914 yılından önce atılmıştı.

En kaba haliyle bilime güvenmeye "bilimcilik" deniyordu ama muhtemelen çok az insan 19. yüzyılın sonlarında, en parlak olduğu dönemlerde bile bilimden tam bir açıklıkla ve yeterli bilgiye sahip olmadan faydalanabiliyordu. Bilimsel yöntemin itibarının iyi bir kanıtı entelektüellerin yöntemi, doğal bilimler alanının ötesine taşımak istemesiydi. Bunun ilk örneklerinden biri, toplumun yönetimini insanların zevke ve acıya tepki verdiği ve zevkin en üst seviyeye çıkartılması ve acının en alt seviyeye indirilmesi gerektiği prensiplerinin hesaplanmış kullanımı üzerine kurmayı ümit eden İngiliz reformcu ve entelektüel John Bentham'ın faydacı taraftarlarında görülen, "sosyal bilimler"i kurma isteğinde görülebilir. Dikkate alınacak

¹ Salvarsan : Frengi ilacı (Çev.)

olanın, çok sayıda olmalarının ve yoğunluklarının yarattığı hisler olduğu anlaşıldı. 19. yüzyılda Fransız filozof Auguste Comte toplum bilimi için bir isim buldu: sosyoloji; ve Marks cenazesinde bu bilimin “Darwin”i olarak tanımlanacaktı. Doğa bilimleriyle rekabet etmeye çalışan bu (ve diğer) denemeler, genel yarı mekanik kuralları arama temelinde ilerledi. Doğa bilimlerinin o dönemde bu tür kuralları aramayı bırakmalarından burada söz edilmemesinin nedeni, arayışın kendisinin hâlâ bilimsel modelin itibarını kanıtlamasıdır.

Bilim 1914 yılında çelişkili bir biçimde, Avrupa uygarlığında yanlış tanımlanmış gerginlik duygusuna katkıda bulunuyordu. Bu durum şüphesiz en çok geleneksel dinle ilgili sorunlarda görüldü ama daha kurnaz bir yol izledi. Bilim, pek çok insanın Darwin hakkındaki düşüncelerden ya da antropoloji veya insan zihninin incelenmesinin ileri sürdüğü görecilik aracılığıyla edindiği determinizmler içinde, kendisi için 18. yüzyıldan beri önemli olan nesnellik ve akılcılık değerlerine olan güveni azalttı. 1914 yılında, liberal, akılcı aydınlanmış Avrupa’nın geleneksel, dinsel ve muhafazakâr Avrupa kadar zorluklarla karşı karşıya olduğuna dair işaretler vardı.

Şüphe fazla büyütülmemelidir. 20. yüzyılın başındaki Avrupa hakkındaki en açık gerçeklik, bazı Avrupalıların, Avrupa’nın geleceği hakkında şüpheli ve korkulu olmalarına rağmen Avrupa’nın dünyada yaşanan olayların merkezi, yerküredeki politik gücün toplandığı bölge ve dünya kaderinin gerçek belirleyicisi olmaya devam etmeyeceğinin neredeyse hiç söylenmemiş olmasıydı. Avrupalı devlet adamları diplomatik ve politik olarak, kökleri Avrupa’ya dayanan Amerika Birleşik Devletleri’nin üstün olduğu batı yarımküre ve Japonya’nın giderek önemini artırdığı, Amerikalıların başkalarının saygı göstermesini gerektiren çıkarlarının olduğu Uzakdoğu hariç bütün dünyayı çoğunlukla görmezden gelebiliyordu. Avrupalı devlet adamlarının çoğunun 1900’de hayran olduğu, Avrupalıların birbirleri arasındaki ilişkilerdi. Pek çoğu için o dönemde endişe edecek başka önemli bir şey yoktu.

Birinci Dünya Savaşı Dönemi

Avrupa devletlerinin 1870'den sonra büyük savaşlar çıkmasını önledikleri gerçeğine karşılık uluslararası durumun 1900'den başlayarak tehlikeli bir biçimde değişkenlik gösterdiğine dair politik kanıtlar vardı. Bazı büyük devletlerin, dış etkileri de olan iç sorunları vardı. Aralarındaki büyük farka rağmen birleşik Almanya ve birleşik İtalya yeni devletlerdi. Kırk yıl önce yoktular ve bu durum yöneticilerini özellikle iç bölücü güçlere karşı daha hassas hale getiriyordu. Bu nedenle milliyetçilik duygusunu harekete geçirmek istiyorlardı. İtalya'nın bazı liderleri Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na (İtalya'nın müttefikiydi ama bölgelerin yöneticileri İtalyanlar tarafından "günahlarından arınmamış" olarak değerlendiriliyordu) karşı şüpheyi ve düşmanlığı canlı tutarak feci bir sömürge tehlikesine atıldılar ve 1911 yılında ülkelerini Türkiye'yle savaşa sürüklediler. Almanya, İtalya'ya yardım edebilecek önemli sanayi ve ekonomi başarısı kazanmıştı ama ihtiyatlı Bismarck emekli edildikten sonra Almanya dış politikada gözünü, kolay kavranılamayacak, güvenilir olmayan saygı ve itibar ödülleri –bazı Almanların deyişiyle “güneşte bir yer”– kazanmaya dikmişti. Almanya ayrıca, sanayileşmenin sonuçlarıyla da yüzleşmek zorundaydı. Yarattığı yeni ekonomik ve toplumsal güçlerin, anayasasının imparatorluk yönetiminde yarı feodal, tarım aristokrasisine ağırlık verdiği muhafazakâr karakteriyle uyuşması gittikçe zorlaşıyordu.

İç gerilim yeni devletlerle sınırlı kalmadı. İki büyük hanedan imparatorluğu Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın da tehlikeli iç sorunları vardı. Yönetimlerin, tebaalarının doğal düşmanları olduğu Kutsal İttifak dönemi varsayımlarına hâlâ uyuyorlardı. Görünürdeki devamlılığa rağmen ikisi de önemli değişiklikler geçirmişti. Yeni, tireyle ayrılmış haliyle Habsburg monarşisinin kendisi de başarılı bir Macar milliyetçiliğinin ürünüydü. 20. yüzyılın ilk yıllarında, monarşinin iki yarısını imparatorluğun içindeki diğer milletleri kıskırtmadan bir arada tutmanın gittikçe zorlaştığına dair işaretler vardı. Ayrıca sanayileşme burada da (Bohemya ve Avusturya'da) eski gerginliklere yenilerini eklemeye başlıyordu. Rusya, daha önce de belirtildiği gibi 1905'deki politik devrimde patlamıştı ve gayet derinden değişiyordu. Otokrasi ve otokratlar arasındaki terörizm, II. Alexander'ın reformlarının liberal vaatlerini ortadan kaldırdı ama ülkenin yüzyılın sonunda daha hızlı

bir endüstriyel büyümeye başlamasına engel olmadı. Bu gelişme, büyük bir öz-
gürleşmenin temel hazırlayıcısı olduğu ekonomik devrimin başlangıcıydı. Köylü-
lerden ürünlerini zorla almak için oluşturulan politikalar, dış borçların ödenme-
sinde kullanılacak ihracat ürünlerini sağladı. Rusya, 20. yüzyılla birlikte büyük
bir ekonomik gelişme oranı yakalamaya başladı. Rakamlar yine de hâlâ küçüktü:
Rusya 1910 yılında Birleşik Krallığın ürettiğinin üçte birinden daha az pik demir
ve Almanya'nın ürettiğinin dörtte biri kadar çelik üretti. Daha önemli olan, 1914
yılında Rus tarımının sonunda eşiği atladığını ve nüfusunun artışından daha hızlı
bir ürün artışı yakaladığını gösteren işaretler olmasıydı. Bir Rus bakan, serflüğün
kaldırılmasıyla bireyselleşmeye getirilen kısıtlamaların son kalıntılarını ortadan kaldı-
rarak çıkarları verimliliğin artmasına bağlı olan zengin bağımsız çiftçiler sınıfı ya-
ratmak için çaba gösterdi. Yine de aşılması gereken çok fazla geri kalmışlık vardı.
1914 yılında bile Rus nüfusunun sadece yüzde onundan azı şehirlerde yaşıyordu ve
150 milyondan fazla olan toplam nüfusun sadece 3 milyonu sanayi alanında çalış-
ıyordu. Rusya potansiyel bir dev olabilirdi ama hâlâ üzücü dezavantajları vardı.
Otokrasi ülkeyi kötü yönetmiş, isteksizce reform yapmış ve bütün değişikliklere
karşı çıkmıştı (yine de 1905 yılında önemli tavizler vermek zorunda kaldı). Genel
kültür seviyesi düşüktü ve pek de ümit verici değildi. Sanayileşme daha iyi bir eği-
time ihtiyaç duyacaktı ve bunun getireceği zorluklar olacaktı. Liberal gelenekler
zayıftı, terörist ve otokratik gelenekler güçlüydü. Rusya, ihtiyaç duyduğu sermaye
için hâlâ dış borca muhtaçtı.

Dış borcun önemli bir kısmı müttefiki Fransa'dan geldi. Üçüncü Cumhuriyet,
İngiltere ve İtalya'yla birlikte Avrupa'nın önemli güçleri arasında liberal ve anaya-
sal ilkeleri temsil ediyordu. Toplumsal olarak muhafazakâr olan Fransa, entelektü-
el gücüne rağmen huzursuzdu ve zayıflığının farkındaydı. Görünüşteki istikrarsız-
lığın nedeni kısmen politikacılar arasındaki sert değişimlerdi; kısmen de devrimci
gelenegi ve retorigi canlı tutmak isteyenlerin çabalarıydı. Bu çabalara rağmen, işçi
sınıfı hareketi zayıftı. Fransa yavaş yavaş sanayileşmişti ve aslında Cumhuriyet,
Avrupa'daki diğer rejimler kadar sağlamdı ama sanayinin yavaş gelişmesi Fransız-
ların da farkında olduğu bir başka dezavantajı, askeri alandaki güçsüzlüğü ortaya
çıkardı. 1870 yılı, Fransızların Alman ordusunu tek başlarına yenemeyeceklerini
göstermişti. O yıldan sonra iki ülke arasındaki eşitsizlik daha da artmıştı. İnsan
gücü olarak Fransa daha da gerilemiş ve ekonomik gelişme alanında da komşusun-
dan çok geri kalmıştı. 1914 yılından hemen önce Fransa, Almanya'nın çıkarttığı
altıda biri kadar kömür çıkartıyor, üçte birinden az pik demir ve dörtte biri kadar
çelik ürettiyordu. Fransızlar, 1870'in rövanşı olması durumunda, müttefiklere ihti-
yaç duyacaklarını biliyorlardı.

1900 yılında Manş Denizi'nin karşı yakasında aranmaması gereken bir ülke
varsa o da Fransa'ydı. Bunun ana nedeni sömürge meseleleriydi. Fransa (Rusya

gibi) dünya üzerinde Britanya çıkarlarının yattığı pek çok yerde, Birleşik Krallık'la sinir bozucu bir mücadeleye girmişti. Birleşik Krallık, uzun bir süre Avrupa'daki karışıklıklardan uzak kalabilmişti. Bu bir avantajdı ama onun da ülke içinde sorunları vardı. İlk sanayi ülkesi, işçi sınıfı hareketlerinin ve bunlar karşısındaki gücünden emin olamamanın verdiği sıkıntıları en çok yaşayan ülkelerden biriydi. 1900 yılına gelindiğinde Britanyalı bazı iş adamları, Almanya'nın önemli bir rakip olduğundan eminlerdi. Alman sanayisinin, teknoloji ve yöntem anlamında, Britanya sanayisinden daha üstün olduğunu gösteren pek çok işaret vardı. Eski kesinlikler çözülmeye başlamıştı ve serbest ticaret sorgulanıyordu. Ulsterlilerin ve sufragetlerin zorlamalarında bazı işaretler vardı ve zenginliğin çıkarlarını korumaya kararlı Lortlar Kamarası'yla toplumsal kanunlar hakkında çıkan tatsız tartışmalar, parlamentarizmin tehdit altında olabileceğini gösteriyordu. Victoria dönemi politikalarındaki fikir birliğini sağlayacak bir dirayet yoktu. Yine de, Britanya kurumları ve politik alışkanlıkları konusunda güven verici bir sağlamlık vardı. Parlamenter monarşi 1832'den başlayarak önemli değişiklikler yapabileceğini kanıtlamıştı ve bunu yapmaya devam edemeyeceğinden endişelenilmesini gerektirecek bir neden yoktu.

Dönemin İngilizlerinin kabul etmekte zorlanacakları tek bakış açısı, önceki elli yılda Birleşik Krallık'ın uluslararası konumundaki temel değişikliği gözler önüne serer. Bu değişikliğin nedeni, Avrupa dışındaki iki büyük güç olan Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'nın durumuydu. Japonya, Rusya karşısında kazandığı zaferle güçlendiğini göstermişti ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'yı gölgede bırakıp dünyadaki en güçlü devlet olacağına dair işaretler vardı. 19. yüzyıldaki yayılması, kendi yarımküresinde tartışmasız en güçlü devlet haline gelmesiyle zirve noktasına ulaştı. İspanya'yla yaptığı savaş ve Panama Kanalı'nın inşası süreci tamamladı. Amerika'nın yerel, toplumsal ve ekonomik şartları, politik sistemin karşılaştığı büyük yüzyıl ortası sorunlarıyla kolayca baş edebilmesini sağladı. Bu sorunlardan en önemlisi sanayileşmenin getirdiği sorundu. Ekonomik olarak en güçlü olanın diğerlerini köşeye sıkıştırması durumunda her şeyin iyiye gideceğine olan inanç, 19. yüzyılın sonuna doğru sorgulanmaya başladı. Bu gelişme, sanayide makineleşme çok büyük boyutlara ulaştıktan sonra oldu. Makineleşme, gelecekteki Amerikan gücünün temelini oluşturacaktı. 1914 yılında Amerika'nın pik demir ve çelik üretimi, Büyük Britanya ve Almanya'nın toplam üretiminin iki katıydı. Amerika Birleşik Devletleri kendine gerekli kömürü çok daha hızlı çıkartıyordu ve dünyadaki üretimin toplamından fazla motorlu araba üretiyordu. Aynı zamanda vatandaşlarının hayat standardı, bir mıknaş gibi göçmen çekiyordu. Doğal kaynakları ve ucuz, yüksek motivasyonlu emek gücü Amerika'nın ekonomik gücünün kaynaklarından ikisiydi. Diğeri yabancı sermayeydi. Amerika en çok borç alan ülkedi.

Politik yapısı 1914 yılında, Büyük Britanya ve Rusya haricindeki diğer önemli Avrupa devletlerinden eski olmasına rağmen yeni Amerikalıların gelişi Amerika Birleşik Devletleri'ne yeni bir ülke özelliklerini ve psikolojisini verdi. Yeni vatandaşlarını entegre etme ihtiyacı, güçlü bir milliyetçi duygunun yaygınlaşmasını sağladı. Bu yaygınlaşma, coğrafya, Avrupa'yı reddetme geleneği, Amerikan yönetimi ve iş hayatında Anglosakson gelenekte yetişmiş elitlerin etkin olması nedeniyle batı yarımküre dışında sert biçimler almadı. Amerika Birleşik Devletleri, 1914 yılında hâlâ tarihin kanatlarında bekleyen, Avrupa Amerika'yı kendi kavgalarına dahil etme ihtiyacı duyunca önemi ortaya çıkacak olan genç bir devdi.

Bu kavgaların sonucunda, o yıl içinde savaş başladı. Tarihteki en kanlı ya da en uzun savaş olmamasına rağmen en şiddetli çarpışmaların olduğu ve o ana kadar yapılan savaşlar arasında en geniş alana yayılmış savaş olduğu için bu savaşa sonradan "birinci" Dünya Savaşı adı verildi. Her kıtadan ülkeler bu savaşta yer aldı. Ayrıca, o güne kadar yapılan savaşlardan daha masraflıydı ve kaynaklara, daha önce benzeri görülmemiş bir talep vardı. Kısmen motorlu araçların çok önemli bir rol oynadıkları ilk savaş olduğundan bütün toplumlar bu savaş için seferber oldular. Bilimin dönüştürdüğü ilk savaş buydu. Ona verilecek en iyi isim içinde yer alanların kullandığı isimdi: *Büyük Savaş*. Bu isim sadece benzeri görülmemiş psikolojik etkisini doğrulamak için bile yeterliydi.

Ayrıca, temel meselesi Alman gücünün kontrol altına alınması olan iki savaştan birincisiydi. Almanların verdiği zarar, Avrupa'nın politik, ekonomik ve askeri üstünlüğünü sona erdirmişti. Bu ihtilaflardan her birinin nedeni Avrupa meseleleriydi ve savaş her zaman etkin bir Avrupa karakteristiği olmuştu. Almanya'nın başlattığı bir sonraki büyük mücadele gibi, diğer ihtilafları da içine çekmişti ve bütün meselelerin karmakarışık ettiği bir antoloji haline geldi ama Avrupa meselenin merkezindeydi ve kendi kendine verdiği zarar, dünya üzerindeki hegemonyasının sona ermesine neden oldu. Bu gelişme (onarılamaz bir zarar vermiş olmasına rağmen) 1918 yılında Büyük Savaş bittiğinde değil, 1945 yılında "İkinci Dünya Savaşı" sona erdiğinde yaşandı. Ardında, 1914 öncesi yapısı ortadan kalkmış bir kıta bıraktı. Bazı tarihçilerin 1914-1945 arasındaki dönemi bir bütün olarak "iç savaş" diye değerlendirmesine yol açtı. Bu, akıllarda bir metafor olarak kalması koşuluyla hiç de fena değildi. Avrupa hiçbir zaman uzun süre savaşız kalmamıştı ve iç düzensizliğin kapsamı bir devlet için temel varsayımdı. Avrupa hiç birleşmemişti. Bu nedenle hiç gerçek bir iç savaş yaşamadı ama bir uygarlığın kaynağı ve yaslandığı yer birlikti. Avrupalılar diğer Avrupalılarla siyah, sarı ya da kahverengi ırktan insanlarla olduğundan daha fazla ortak noktaları olduğuna inanıyorlardı. Üstelik 1914'de gücün sistemi ekonomik birlikti ve Avrupa en uzun iç barış dönemini yaşamıştı. 1945 yılında ortadan kalkacak olan bu gerçekler iç savaş metaforunu canlı ve kabul edilebilir kılan, bir uygarlığın kendi kendine zarar veren çılgnlığını anlatan unsurlardı.

Avrupa'daki denge, önemli devletler arasında kırk yıldan uzun bir süre barış olmasını sağladı. Bu barış 1914 yılında tehlikeli bir biçimde bozuldu. Pek çok insan savaşın yaratacağı şansların onlara devamlı barıştan daha fazlasını sunacağını düşünmeye başladı. Özellikle Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'daki yönetim çevreleri böyle düşündü. Böyle hissetmeye başladığı dönemlerde, devletler arasında bir anlaşmazlık çıkması durumunda bu anlaşmazlığın iki devletle sınırlı kalmasına izin vermeyecek olan bağlantılar, yükümlülükler ve çıkarlar vardı. İstikrarsızlığın nedenlerinden biri de büyük devletlerle özel ilişkiler içinde olan küçük devletlerdi. Bazıları, büyük bir savaş yapmak zorunda kalabilecek devletlerin elinden, bu savaşta karar verme gücünü alabilecek bir durumdaydı.

Bu hassas durum, devlet adamlarının, 1914 yılında içinde çalışmak zorunda oldukları psikolojik durum yüzünden daha da tehlikeli bir hal aldı. Kitlelerin, özellikle milliyetçi ve vatansever duygularının kolaylıkla kabarmabileceği bir dönemdi. Savaşın tehlikeleri büyük ölçüde görmezden geliniyordu çünkü küçük bir azınlık dışında hiç kimse savaşın 1870'deki savaştan farklı olacağını öngörmemişti: O dönemin Fransa'sını hatırlıyorlardı ama sadece birkaç yıl önce Virginia ve Tennessee'de modern savaşın uzun süren bir katliama neden olduğunu ve çok masraflı olduğunu unutmışlardı (Amerikan iç savaşında, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu güne kadar katıldığı savaşlarda ölenlerden daha fazla kişi ölmüştü). Herkes savaşların yıkıcı ve şiddetli olabileceğini biliyordu ama 20. yüzyılda, kısa süre içinde sona ereceğini inanıyorlardı. Silahlanmaya harcanan para, uygar devletlerin Napolyon Fransa'sında olduğu gibi uzun süreli bir mücadele nasıl dayanabileceklerini anlaşılmaz hale getirdi. Birleşik dünya ekonomisinin ve vergi mükelleflerinin böyle bir savaşı kaldıramayacağı söyleniyordu. Bu durum belki de davet edilen tehlike hakkındaki şüpheleri azalttı. Pek çok rahatı yerinde Avrupalının 1914 yılındaki hayatlarından sıkıldıklarına ve savaşta, yıkılmışlık ve verimsizlik hissini ortadan kaldıracak duygusal bir rahatlama gördüklerine dair işaretler vardı. Devrimciler doğal olarak, uluslararası bir çarpışmayı ortaya çıkarabileceği fırsatlar yüzünden gayet hoş karşıladılar. Son olarak, diplomatların önemli sorunları savaş olmadan çözmedeki başarılarının başlı başına bir tehlike olduğunu hatırlamak gerekir. Bu sistem o kadar çok çalıştı ki 1914 yılında her zamankinden daha çetin gerçeklerle karşı karşıya kalınca, bu gerçeklerin önemi onlarla uğraşmak zorunda olanları kaçırmaya yetti. Devlet adamları, savaşın arifesinde sorunları çözmek için büyükelçiler toplantısının, hatta bir Avrupa kongresinin neden yapılmadığını anlamakta zorluk çektiler.

1914 yılında doruğa ulaşan çatışmalardan birinin nedeni geçmişe uzanıyordu. Bu çatışma Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın güneydoğu Avrupa rekabetiydi. Kökleri 18. yüzyıla uzanıyordu ama son evresi Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım

Savaşı'ndan sonra Avrupa'daki hızlı çöküşüydü. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı bir bakış açısından, Osmanlı'nın yerini almak için yapılan savaşlardan biriydi. 1878'deki Berlin Kongresi'nden sonra Avrupa, Habsburg ve Romanov politikasının 1890'larda bir çeşit anlaşmayla yatıştırıldığı tehlikeli bir an yaşadı. Bu durum Rusya'nın Tuna Vadisi'ne olan ilgisi ve sömürge tutkusu Uzakdoğu'da Japonlar tarafından durdurulduktan sonra, tekrar canlanana kadar devam etti. O dönemde, Habsburg ve Türk imparatorluklarının dışında gerçekleşen olaylar, Avusturya-Macaristan politikasına da yeni bir saldırganlık veriyordu.

Bunun kökeninde devrimci milliyetçilik vardı. Bir reform hareketi bir süre için Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden bir araya getirebilir gibi görünüyordu ve bu gelişme Balkan devletlerinin, güçlü devletlerin kurduğu statükoyu kaldırmaya çalışmasına ve Avusturyalıların sağlam olmayan bir zeminde kendi çıkarlarını düşünmesine neden oldu. 1909 yılında, Osmanlı toprağı olan Bosna'yı kötü bir kararla ilhak ederek Rusları kızdırdılar ve küçük düşürdüler. Ruslara kayıplarını telefi edecek bir ganimet vermediler. Bosna'nın ilhak edilmesinin bir başka sonucu da İkili Monarşi'nin¹ Slav vatandaşlarının sayısını artırmasıydı. Monarşinin vatandaşları, özellikle Macar yönetimi altında yaşayan Slavlar arasında zaten bir hoşnutsuzluk vardı. Viyana'daki yönetim Macar çıkarlarının gittikçe artan baskısı altında, Slav vatandaşlarının destek için başvurabilecekleri Sırbistan'a karşı düşmanca davranıyordu. Monarşinin Slav vatandaşları Sırbistan'ı, ileride bütün Güney Slavları kucaklayacak devletin çekirdeğı gibi görüyorlardı ve Sırbistan yöneticileri, Belgrad'ı terörizm ve Bosna'yı tahrip etmek için bir üs olarak kullanan Güney Slav devrimcilerini durduramıyordu (belki de durdurmak istemiyordu). Tarihten alınan dersler çoğunlukla talihsizdir. Viyana yönetimi, Sırbistan'ın Tuna vadisinde, Sardunya'nın İtalya'nın birleşiminde oynadığı rolü oynayabileceğı kararını vermeye hazırды. İmparatorluğun pek çok memuru yılanın başı küçükken ezilmedikçe Habsburgların bir bölge daha kaybedeceğini düşünüyorlardı. Almanya'dan Prusya ve İtalya'dan Sardunya tarafından çıkartılan Habsburgların danışmanları, daha büyük bir Sırbistan ya da başka bir devlet olsun potansiyel bir yeni Güney Slav devletinin, imparatorluğu Tuna Vadisi'nden de çıkartabileceğini düşünmeye başlamışlardı. Bu gelişme büyük bir güç olarak sonunun geleceğı ve Macaristan'daki Macar egemenliğinin yerine Macar bölgesinde kalan ve güney Slavları tarafından desteklenen Slavlara daha iyi davranan bir yönetim geleceğı anlamına geliyordu. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun devam eden çöküşü sadece, Sırbistan'ın arkasında duran ve o bölgede yeni bir 1909 yaşanmaması için kararlı olan Rusya'nın işine yarayacaktı.

Diğer güçler, çıkarları, kendi tercihleri, duygusal ve resmi ittifakları yüzünden bu karışık durumun içine çekildiler. Bunların arasındaki duygusal ve resmi itti-

1 İkili Monarşi : Avusturya-Macaristan İmparatorluğu (Çev.)

faklar düşünüldüğünden daha önemsizdi. Bismarck'ın, Fransa'nın izolasyonunu ve Almanya'nın egemenliğini sağlamak için 1870'ler ve 1880'lerde gösterdiği çabalar, barış zamanında daha önce örneğine rastlanmayan bir ittifaklar sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu ittifakların karakteristik özelliği, ülkelerin birbirlerine destek olmak için hangi şartlarda savaşa gireceklerinin belirlenmiş olmasıydı ve bu durum diplomasiyi kısıtlıyordu. Sonunda planladıkları gibi davranmadılar. Planladıkları gibi davranmamaları, savaşın gelişine katkıda bulunmadıkları anlamına gelmez ama bu resmi antlaşmalar eğer insanlar isterse geçerli olabilir ve 1914'de geçerli olup olmayacaklarına başka faktörler karar verdi.

İttifakların kökeninde Almanların 1871'de Fransa'dan, Alsace ve Lorraine'i alması ve Fransızların intikam için yanıp tutuşmaları vardı. Bismarck, Almanya, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ı devrimci ve yıkıcı tehlikelere, yani büyük devletler arasında cumhuriyetin tek temsilcisi olan Fransa'ya karşı hanedanlığın savunulması temelinde bir araya getirerek savunma tedbirini aldı. Her şeyden önce 1789 yılından önce doğanlardan bazıları ve Büyük Devrim yıllarında yaşayanların yorumlarını hatırlayanlar, 1871 yılında hâlâ hayattaydı ve Paris Komünü ayaklanması eski uluslararası yıkım korkusunu yeniden canlandırmıştı. Muhafazakâr ittifakın 1880'lerde hükmü kalmadı çünkü Bismarck, Avusturya-Macaristan'la Rusya arasında bir anlaşmazlığın kaçınılmaz olması durumunda Avusturya-Macaristan'ı desteklemesi gerektiğini hissetti. Bu tarihten sonra Almanya ve İkili Monarşi'ye, İtalya eklendi. Böylelikle 1882 yılında Üçlü İttifak kurulmuş oldu. Bismarck, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ı bu şekilde barış içinde tutma konusunda biraz endişeli olsa da Rusya'yla olan "İkili Antlaşma"yı devam ettirdi.

1909'a kadar iki ülke arasında anlaşmazlık yaşanmadı. Bismarck'ın ardılları o tarihten sonra İkili Antlaşma'yı devam ettirmedi ve Rusya 1892'de Fransa'yla ittifak yaptı. Bu tarihten sonra Avrupa, Almanya'nın merkezi rolüyle dengede durduğu Bismarck Avrupa'sından, iki kampa ayrılmış bir Avrupa'ya doğru ilerlemeye başladı. Alman politikası bu durumu daha da kötüleştirdi. Birkaç krizde, diğer devletleri kendi öfkesiyle korkutmak ve kendine duyulan saygıyı artırmak istedi. Özellikle 1905 ve 1911 yıllarında, öfkesinin hedefinde Fransa vardı ve Fransa'nın Rusya'yla ittifak yaparak Almanya'nın isteklerini görmezden gelme hakkı kazanmadığını göstermek için ticaret ve sömürge meseleleri bahane olarak kullanıldı. Almanya'nın askeri planlaması, 1900 yılında gerekirse iki cepheli bir savaş yapma gerekliliğini kabul etmişti ve Rusya'nın kaynakları yavaş yavaş hazırlanırken Fransa'yı hızlı bir biçimde yenmek için hazırlıklar yapmıştı.

20. yüzyıl başlarken, Avusturya - Rusya savaşı çıkması durumunda, Fransa ve Almanya'nın da bu savaşa gireceği büyük bir olasılıktı. Ayrıca Almanlar, Türkleri korumaları altına alarak birkaç yıl içinde bu olasılığı artırdılar. Bu gelişme

Ruslar'ı, daha önceki dönemlerden daha fazla telaşlandırdı çünkü Rusya, Karadeniz limanlarından yaptığı buğday ihracatı için Boğazlar'ı kullanmak zorundaydı. Ruslar savaş güçlerini geliştirmeye başladılar. Bunun için önemli bir adım, Doğu Avrupa'daki cephelere Rus askerlerinin nakledilmesini sağlayacak demiryolu sisteminin tamamlanmasıydı.

Alman politikası olağandışı bir şekilde zarar vermediği için Büyük Britanya'nın telaşlanması gereken bir durum yoktu. 19. yüzyılın sonunda Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'yla çatışma halindeydi. Bu çatışmalar sömürgeci hırsların çarpıştığı Afrika'yla Orta ve Güneydoğu Asya'da çıktı. İngiltere-Almanya ilişkileri ara sıra ufak tefek sorunlar çıkırsa da kolaylıkla idare ediliyordu. Büyük Britanya yeni yüzyıla girdiğinde hâlâ Avrupa'yla değil imparatorlukla meşguldü. 18. yüzyıldan sonra, barış döneminde ilk ittifakı Uzakdoğu'daki çıkarlarını korumak için Japonya'yla kurdu. 1904 yılında Fransa'yla uzun, önemli tartışmalar başladı. Bu tartışmaların özünde İngiltere'nin Mısır'da özgürce davranma hakkına karşı Fransa'ya Fas'ta özgürce davranma hakkı verdiği Afrika hakkındaki anlaşma –Osmanlı mirasının bir başka parçası üzerinde uzlaşma– yatıyordu ama bütün dünyada, bazılarının kökü Utrecht Barışı'na kadar uzanan sömürge kavgalarının çıkmasına neden oldu. Büyük Britanya birkaç yıl sonra İran'daki çıkarlarının olduğu bölgeler hakkında Rusya'yla, benzer (ama daha az başarılı) bir antlaşma yaptı ama İngiltere-Fransa anlaşması tartışmalı bölgeler sorunu çözmekten çok daha ileri gitti. *Entente* ya da özel ilişki denilebilecek bir seviyeye geldi.

Bu gelişme Almanya'nın işine gelmedi. İngiltere – Fransa antlaşmasına sinirlenen Alman yönetimi, Fas'ın ilişkileri hakkında söyleyecekleri olduğunu, uluslararası bir konferansta Fransa'ya göstermeye karar verdi. Söyleyeceklerini söyledi ama Fransa'ya karşı kabadayılık etmesi *entente*'yi güçlendirdi. Britanyalılar on yıllardan sonra ilk defa, kıtasal güç dengesi konusuyla ilgilenmeleri gerekeceğini anlamaya başladılar. Eğer bunu yapmazlarsa, Almanya kıtayı tahakkümü altına alacaktı. Yolun sonunda Almanya'nın karada önemli bir askeri güç olduğu kabul edilecekti ve böylelikle Britanya stratejisinin, ülkenin kıta üzerinde ağırlığını hissettirdiği son dönem olan XIV. Louis ve Marlborough günlerinden beri izlediği varsayımlar değişecekti. Belçika üzerinden gelebilecek bir Alman istilasına karşı, Fransız ordusuna yardım etmek için neler yapılabileceği konusunda Fransa'yla gizli askeri görüşmeler yapıldı. Bu istila çok başarılı olmayacaktı ama Almanya büyük bir donanma oluşturma planlarıyla hızla ilerleyerek, Britanya kamuoyunun güvenliğini tazeleme şansını ortadan kaldırdı. Böyle bir adımın, Büyük Britanya'dan başka bir güce karşı atıldığı düşünülemezdi. Bu gelişmenin sonucu Britanyalıların (eğer sona erdiremezlerse) kazanmaya kararlı oldukları bir deniz kuvvetleri yarışı ve halkın duygularının daha fazla coşması oldu. Alman diplomasisi, iki ülkenin donanmaları

arasındaki farkın en aza indiği ve bu durumun daha çok Büyük Britanya'da hissedildiği 1911 yılında, Fas konusunda bir başka krizi kışkırttı. Bu sefer Britanyalı bir bakan açıkça Büyük Britanya'nın Fransa'yı korumak için savaşa gireceğini ima eden bir şeyler söyledi.

Sonunda savaş Güney Slav topraklarında çıktı. Sırbistan, genç Balkan devletlerinin ilk önce Osmanlı imparatorluğu'nun Avrupa'da kalan topraklarının çoğunu yağmaladıkları ve sonra yağmalanan topraklar için kavga ettikleri 1912-1913 "Balkan Savaşları"nda başarılı oldu ama Sırbistan, Avusturyalıların daha önce itiraz etmedikleri miktardan daha fazla toprak almış olabilirdi. Rusya, Sırbistan'ın arkasında durdu, kuvvetlerini yeniden oluşturma ve artırma programını başlattı. Bu programının meyvesini vermesi üç dört yıl sürecekti. Eğer Güney Slavlara, İkili Monarşi'nin Sırbistan'ı küçük düşüreceği gösterilebilirse onun desteğinden ümitlerini kesebilirler ve ne kadar çabuk harekete geçerlerse o kadar iyi olacağını düşünebilirlerdi. İkili Monarşi'nin müttefiki olan Almanya, kazanacağından emin olduğu bir dönemde Rusya'yla savaşa girmekten çekineceğe benzemiyordu.

Avusturya arşidükü, 1914 Haziranında Bosnalı bir terörist tarafından Saraybosna'da suikast sonucu öldürülünce kriz çıktı. Avusturyalılar suikastın arkasında Sırların olduğuna inanıyorlardı. Sırlara derslerini vermenin ve pan-Slav hareketini tamamen ortadan kaldırmanın zamanının geldiğine karar verdiler. Almanlar onları destekledi. Avusturya 28 Temmuz'da Sırbistan'a savaş ilan etti. Bir hafta sonra bütün büyük güçler savaşa girdi (ironik bir biçimde Avusturya-Macaristan ve Rusya hâlâ barış halindeydiler ve İkili Monarşi ancak 6 Ağustos'ta eski düşmanına savaş ilan etti). Almanya'nın askeri planları olayların akışını belirledi. Kilit niteliğindeki Fransa'yı, Rusya'dan önce dağıtma kararı yıllar önce verilmişti. Almanya'nın planları, Britanya'nın tarafsızlığına kefil olduğu Belçika üzerinden Fransa'ya saldırmasını gerektiriyordu. Arkası çorap söküğü gibi geldi. Rusya, Sırbistan'ı korumak için Avusturya-Macaristan'ı sıkıştırdı, Almanlar Rusya'ya savaş ilan etti. Bunu yaptıktan sonra Fransızlara saldırımları gerekiyordu ve bir bahane bulup Fransa'ya savaş ilan ettiler. Böylelikle, Fransa-Rusya ittifakı fiilen hiç işlemedi. Almanya'nın Fransa'ya saldırmasından tedirgin olan ama bunun önüne geçmek için neyi temel alarak müdahale edeceğini pek de iyi göremeyen Britanya yönetimi, Almanya'nın Belçika'nın tarafsızlığını ihlal etmesiyle ülkeyi birleştirip 4 Ağustos'ta Almanya'ya karşı savaşa sokmak için bir neden buldu.

Savaşın süresi, yoğunluğu ve coğrafi büyüklüğü bütün beklentilerin üzerine çıkacaktı. Japonya ve Osmanlı İmparatorluğu savaş çıktıktan kısa bir süre sonra dahil oldular. Japonya İtilaf Devletleri'nin (Fransa, Büyük Britanya ve Rusya), Türkiye ise İttifak Devletleri'nin (Almanya ve Avusturya-Macaristan) yanında savaşa girdi. İtalya, Avusturya'daki topraklarını geri almak karşılığında 1915 yılında İtilaf

Devletleri'ne katıldı. Zaferden sonraki barış döneminde paraya çevrilecek çekler önerilerek yeni destekçiler kazanılmaya çalışıldı. Bulgaristan 1915 Eylül'ünde İttifak Devletleri'ne, Romanya ertesi yıl İtilaf devletlerine katıldı. Yunanistan 1917 yılında İtilaf Devletleri'ne katıldı. Almanya, 1914 yılında savaşa girmeyi deneyen ama iç sorunları yüzünden bunu başaramayan Portekiz'e 1916 yılında savaş ilan etti. Böylelikle yılın sonunda, savaşın ilk nedeni olan Fransa-Almanya ve Avusturya-Rusya rekabeti, diğer çatışmalarla tamamen karışmıştı. Balkan devletleri üçüncü Balkan savaşını (Osmanlı mirasının paylaşılması için Avrupa sahnesinde yapılan savaş) yapıyor, Britanya, Almanya'nın deniz ve ticaret gücüne karşı savaşıyor, İtalyanlar son Risorgimento savaşını yapıyorken Avrupa'nın dışında Britanyalılar, Ruslar ve Araplar, Osmanlı'nın Asya'daki topraklarını paylaşmak için savaşa başlamışlardı. Japonlar da Uzakdoğu'da hegemonya iddia etmek için bir başka ucuz ve kârlı perdeyi kovalıyorlardı.

1915 ve 1916 yıllarında müttefik aramanın bir başka nedeni de savaşın hiç kimsenin beklemediği bir çıkmaza saplandığına dair belirtiler olmasıydı. Savaşın doğası neredeyse herkesi şaşırtmıştı. Almanya'nın, Kuzey Fransa'ya girmesiyle açılmıştı. Bu müdahale amacı olan çok çabuk bir zaferi getirmedi ama Almanların Belçika'nın küçük bir parçasını ve Fransız topraklarının önemli bir bölümünü almasını sağladı. Doğu'da, Almanlar ve Avusturyalılar Rusya'nın saldırılarını durdurdular. Bundan sonra, doğudan çok batıda savaş alanları daha önce örneği görülmemiş ölçekteki cephelere dönüştü. Bunun iki nedeni vardı. Birincisi modern silahların öldürme gücüydü. Fişekli tüfekler, makineli tüfekler ve dikenli tel ezici bombardıman desteği almamış olan piyade saldırılarını durdurabiliyordu. Bu gerçeğin kanıtı uzun ölü ve yaralı listeleriydi. 1915 yılının sonuna gelindiğinde sadece Fransız ordusunun 300 bin askeri ölmüştü. Bu sayı yeterince kötüydü ama 1916 yılında Varden'in önünde yapılan yedi aylık bir muharebe bu toplama 315 bin kişi daha ekledi. Aynı muharebede 280 bin Alman öldü. Bu savaş devam ederken daha kuzeyde, Somme'de yapılan bir muharebe Britanya'nın 420 bin ve Almanya'nın da yaklaşık aynı sayıda askerini kaybetmesine neden oldu. Bu muharebenin ilk günü olan 1 Temmuz, üçte birinden fazlası ölü olmak üzere 60 bin kayıp veren Britanya ordusunun tarihindeki en karanlık günlerden biridir.

Bu rakamlar, modern savaşın bedelinin, çarpışmayı kısa tutmak için sınırlı olacağı konusundaki kendinden emin tahminleri boşa çıkardı. Bu durum ikinci sürprizin, sanayi toplumlarının savaş çıkarma güçlerini göstermelerinin yansımasıydı. 1916 yılında pek çok kişi yorulmuştu ama savaşan devletler o döneme kadar, halklarını tarihte hiç olmadığı kadar üretim yapmaya, yeni askerleri orduya almaya zorlamak için tahmin edilenden çok daha fazla bir kapasite sergilediler. Bütün toplumlar birbirleriyle çarpışmaya başladı. İşçi sınıfı bu gelişmeye direnmesine rağmen

ne bu sınıfın uluslararası dayanışması ne de yönetici sınıfların bu yıkıma karşı uluslararası çıkarları hiç akla gelmedi.

Savaşan devletlerin birbirlerini savaş alanında teslim olmaya zorlayamamaları savaşın stratejik ve teknik yayılımını hızlandırdı. Bu nedenle diplomatlar yeni müttefikler ve generaller yeni cephele aradılar. İtilaf Devletleri Türkiye'yi savaşın dışına atmak ve Rusya'yla Karadeniz üzerinden bağlantı sağlama umuduyla 1915 yılında Çanakkale Boğazı'na saldırdılar ama bu isteklerini gerçekleştiremediler. Fransızlarla bağlantı sağlama arayışı Selanik'te yeni bir Balkan cephesinin açılması-na neden oldu ve Sırbistan üstünden geçince dağılan cephenin yerini aldı. Sömürge toprakları baştan itibaren, küçük ölçekli de olsa dünyanın her yerinde savaş olacağını gösterdi. Britanya denizlerdeki hâkimiyeti sayesinde Alman sömürgelerini, Afrika'dakiler uzun süre mücadele etmelerine rağmen nispeten kolay bir biçimde ele geçirdi. Avrupa dışındaki en önemli ve büyük hareketler Türk imparatorluğu'nun doğu ve güney kısımlarında oldu. Britanya ve Hint ordusu Mezopotamya'ya girdi. Bir başka kuvvet Süveyş kanalından Filistin'e doğru ilerledi. Arap çölünde Türklere karşı çıkartılan ayaklanma, endüstriyel savaşın acımasız sefaletini ortaya koyan birkaç romantik olay yaşanmasına neden oldu.

Savaşın teknik gelişimi, en çok sanayiye olan etkilerinde ve davranış standartlarının bozulmasında görüldü. Yarım yüzyıl önce yaşanan Amerikan iç savaşı, demokratik bir çağda yapılan kitlesel savaşın ekonomik gereksinimlerini ortaya koyarken sanayiye olan etkisini de göstermişti. Avrupa'nın imalathaneleri, fabrikaları, madenleri ve ocakları daha hiç çalışmadıkları kadar çok çalışıyorlardı. İtilaf Kuvvetleri'nin ulaşabildiği ama Britanya'nın denizlerdeki üstünlüğü yüzünden İttifak Kuvvetleri'nin ulaşamadığı Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'nın imalathaneleri, fabrikaları, madenleri ve ocakları da aynı şekilde çalışıyordu. Savaş alanındaki milyonlarca insana bakmak için sadece silah ve cephane değil yiyecek, giyecek, tıbbi araç gereç ve çok sayıda motorlu araç da gerekiyordu. Milyonlarca hayvana ihtiyaç duyulan bir savaş olmasının yanı sıra içten yanmalı motorların kullanıldığı ilk savaştı. Kamyonlar ve çekiciler, atların ve katırların yemlerini tükettiği hızla benzin tüketiyorlardı. Savaşın yeni ölçeği pek çok istatistiğe bakılarak anlaşılabilir ama bir tanesine bakmak yeterli olur: 1914 yılında tüm Britanya imparatorluğunda hastane yatağı sayısı 18 bin iken dört sene sonra bu sayı 630 bine çıkmıştı.

İhtiyaçlardaki bu büyük artışın sonuçları, bütün ülkelerde yönetimlerin, değişen ölçülerde ekonominin kontrolünü, işçilerin askere alınmasını, kadınların çalışmasında devrimci değişiklikler yapılmasını, yeni sağlık ve yoksullara yardım hizmetlerinin hayata geçirilmesini kontrollerine almasına neden olarak bütün toplumu etkiledi. Denizaşırı ülkelerde de etkileri oldu. Amerika Birleşik Devletleri borç alan

bir ülke olmaktan çıktı. İtilaf Devletleri ihtiyaçlarını karşılayabilmek için oradaki yatırımlarını tasfiye ettiler ve sırayla borçlu konuma düştüler. Hint sanayisi uzun süredir ihtiyaç duyduğu teşviki aldı. Arjantin'deki ve Britanya'nın beyaz Dominyonlarındaki çiftlik sahipleri ve çiftçiler hızlı bir gelişme kaydettiler. Britanya'nın beyaz Dominyonları, Avrupa'ya asker göndererek ve sömürgelerinde Almanlara karşı savaşılarak askeri yükü paylaştılar.

Teknik gelişmeler ayrıca savaşı daha korkunç bir hale getirdi. Bunun tek nedeni makineli tüfeklerin ve gelişmiş patlayıcıların korkunç bir kıyım yaratması değildi. Askerlerin savaş alanının çıkmazından bir çıkış yolu bulabilmek için kullandıkları zehirli gaz, alev makinesi ya da tank gibi yeni silahlar da değildi. Bütün toplumların savaşa bulaştığı gerçeğini, her birinin savaş benzeri hareketlerin hedef olabileceğini anlamalarını sağlamasıydı. Ahlaka, sağlığa ve sivil işçilerle seçmenlerin verimliliğine saldırılar son derece cazip bir hale geldi. Bu tarz saldırılar açığa çıkınca, başka bir mücadele yani propaganda üretmeye başladılar. Kitlelerin okuryazarlığının ve yeni ortaya çıkmış sinema endüstrisinin sağladığı olanaklar, bu tarz bir savaşta kilise ve okul gibi eski kurumları savaş araçlarının arasına ekledi ve kullandı. Britanyalıların, Londra'yı havadan bombalayan Almanları "bebek katili" olarak suçlamalarına karşılık Almanlar, Britanya'nın ablukasını sağlayan gemilerdeki askerlerin de bebek katili olduklarını söyleyip sert bir karşılık verdiler. Almanya'daki bebek ölümlerinin artışı onları doğruluyordu.

Alman Yüksek Komutanlığı kısmen Britanya ablukasının yavaş ama karşı konulamaz başarısı kısmen de savaştan önce inşasıyla iki ülke arasındaki duyguları zehirleyen donanmasını riske atmak istememesi yüzünden, 1914 yılında hak ettiği değeri görmeyen yeni bir silah olan denizaltıyı tasarladı. İtilaf Devletleri'nin ve İtilaf Devletleri'nin ihtiyaçlarını karşılayan tarafsız ülkelerin gemilerine karşı kullandı ve silahsız gemilere çoğunlukla uyarı yapmadan saldırdı. İlk saldırı 1915 yılının başlarında yapıldı ama Almanya'nın o dönemde fazla denizaltısı yoktu ve fazla zarar veremedi. Büyük bir Britanya yolcu gemisi o yıl torpidoyla batırılıp çoğu Amerikalı 1200 kişi ölünce ve Almanya ayrım gözetmeden bütün gemileri batırmaya başlayınca büyük bir yaygara koptu. Bu saldırılar 1917'nin başında kaldığı yerden devam etti. O zamana kadar Almanya, Britanya'yı ilk önce açlıktan öldürmezse, Britanya ablukasında boğulacağı açıktı. O kış boyunca Balkan ülkelerinde kıtlık oldu ve Viyana'nın kenar mahallelerinde yaşayan insanlar açlıktan öldüler. O döneme kadar Fransa 3 milyon 350 bin, Britanya 1 milyondan fazla ve Almanya'da yaklaşık 2.5 milyon kayıp vermişti ve hâlâ iki cephede savaşıyordu. Grevler ve yiyecek yüzünden ayaklanmalar daha sık görülmeye başlandı: Bebek ölümleri 1915'e oranla yüzde elli arttı. Doğu ve batı arasında bölünmüş Alman ordusunun Britanya ve Fransız orduları gibi nakavt olacağını düşünmek için bir ne-

den yoktu ve her durumda savunma savaşı vermek Alman ordusu için daha avantajlıydı. Bu şartlar altında Alman genel kurmayı, 1917’de savaşın gidişatında ilk büyük dönüşüme, Amerika Birleşik Devletleri’nin savaşa girmesine neden olacak ayırım gözetmeyen denizaltı savaşına geri dönmeyi tercih etti. Almanlar, Amerika Birleşik Devletleri’nin savaşa gireceğini biliyordu ama Büyük Britanya’yı (ve özellikle Fransa’yı) dize getirmek için Amerika’nın ağırlığı belirleyici hale gelmeden önce bir kumar oynadılar.

1914 yılında iki tarafı da tutmayan Amerika’nın görüşü, o tarihten sonra çok yol almıştı. İtilaf Devletleri’nin propagandası ve Almanya’nın ilk denizaltı saldırıları da buna yardımcı oldu. İtilaf Devletleri’nin yöneticileri Avrupa’nın, ulusların çıkarlarının korunması temelinde yeniden inşa edilmesini de içeren savaş hedeflerini konuşmaya başlayınca bu durum farklı kültürlerden gelen Amerikalıların da hoşuna gitti. Ayırım gözetmeyen denizaltı savaşının yeniden başlaması belirleyici bir etken oldu. Bu, Amerika’nın çıkarlarına ve vatandaşlarının güvenliğine doğrudan bir tehditti. Amerikan yönetimine, Almanya’nın Meksika ve Japonya’yla Amerika Birleşik Devletleri’ne karşı bir ittifakı görüşmek istediği bildirilince denizaltıların yarattığı düşmanlık onaylanmış oldu. Kısa süre sonra bir Amerikan gemisi hiç uyarılmadan batırıldı ve Amerika Birleşik Devletleri vakit kaybetmeden savaş ilan etti.

Avrupa’daki çıkmazı topyekun savaşı kapsamayan bir yöntemle çözmenin olanaksızlığı, Yeni Dünya’yı kendi isteğinin dışında Eski Dünya’nın kavgalarının içine çekti. Amerika Birleşik Devletleri’nin savaşa girmesi İtilaf Devletleri’ni çok sevindirdi; zafer artık garanti altına alınmıştı. Yine de çok sıkıntılı bir yıl geçirdiler. 1917 yılı, Büyük Britanya ve Fransa için 1916’dan daha karanlıktı. Denizaltı konusunda uzmanlaşmalarının aylar almasının yanı sıra Fransa’da ardı ardına gerçekleşen savaşlar (genellikle Passchendeale ismi altında toplanırlar) Britanya’nın ulusal bilincinde silinmez bir iz bıraktı ve 8 km’lik bir çamur birikintisini almak 400 bin askere daha mal oldu. 1916’daki kahramanca mücadeleler sonucunda iyice yıpranan Fransız ordusunda bir seri isyan yaşandı. İtilaf Devletleri için en kötü gelişme Rus İmparatorluğu’nun yıkılması oldu ve Rusya yılın sonunda yakın gelecekte büyük bir güç olmak üzere savaştan çekildi.

Savaş, Rus devletini yıkmıştı. Bu yıkım Orta ve Doğu Avrupa’daki devrimci dönüşümün başlangıcıydı. Rusya’da, 1917 Şubatında, “devrim” adı verilen şeyin hazırlayıcıları, ulaşım sistemi çöktüğü ve yenilgi kadar meşrutiyet ve liberalizmden de korkan yetersiz ve ahlaksız kişiler yönetimde olduğu için arkalarında aklıktan kırılan şehirlerin olduğu dayanıklı Rus askerlerinin bile sonunda kalplerini kıran Alman ordularıydı. 1917’nin başlarında güvenlik güçlerine artık güvenilemezdi. Yiyecek ayaklanmalarının ardından bir isyan geldi ve otokrasi aniden oldukça kud-

retsiz bir duruma düştü. Liberaller ve sosyalistlerden oluşan bölgesel bir yönetim kuruldu ve Çar tahttan indirildi. Yeni yönetim de imkânsız bir şeyi yani savaşı sürdürmeyi denediği için başarısız oldu. Bolşevik lider Lenin'in de görmüş olduğu gibi, Ruslar barış ve ekmek istiyorlardı. Başarısız olmalarının ikinci nedeni Lenin'in ılımlı bölgesel yönetimden iktidarı almaya kararlı olmasıydı. Parçalanmakta olan bir ülkeye, idareye ve orduya başkanlık eden, şehirlerdeki yokluk sorunlarıyla hâlâ uğraşan bölgesel yönetimin ikinci bir değişiklik, Ekim Devrimi adı verilen darbeyle indirilmesi ve Amerika'nın savaşa girmesi Avrupa tarihinin iki dönem arasındaki kopuş olarak 1917 yılının önemini artırır. Avrupa bu gelişmelerden önce kendi içindeki olayları çözmüştü. Artık Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'nın geleceği konusunda bir şeyler söylemesi gerekiyordu ve yöneticilerinin savaş öncesi Avrupa düzeninin yıkılması ve dünya politikaları için gerçek ve bilinçli bir devrimci merkez olunması gerektiğine inandığı yeni bir devlet kuruldu.

Şu anda Rusya olarak anılan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB), devrimden sonra temel politik kurumları haline gelen işçi ve asker konseylerinin kurulmasının en çabuk ve belirgin sonucu yeni bir stratejik durumun ortaya çıkmasıydı. Bolşevikler, Rusya'nın evrensel oy kullanma hakkıyla seçilmiş olan tek özgür temsilci yapısını dağıtarak ve köylülere toprak ve barış vaat edip sadakatlerini kazanmaya çalışarak, *coup d'état*'larını sağlamlaştırdılar. Hayatta kalmak istiyorlarsa bunu yapmaları gerekiyordu. Rusya üzerinde otoritesini kurmaya çalışan partinin omurgası, var olan birkaç şehirdeki çok küçük sanayi işçileri sınıfıydı. Sadece barış daha güvenli ve geniş bir temel sağlayabilirdi. Ruslar ilk başta Almanların şartlarını uygun görmeyip görüşmeleri durdurdular; sonradan çok daha cezalandırıcı bir sonucu, Brest-Litovsk Antlaşması'nı 1918 Martında kabul etmek zorunda kaldılar. Yeni düzen bu antlaşmayla önemli topraklar kaybetti ama uluslararası sorunlarıyla ilgilenebileceği barış ortamını ve zamanı kazandı.

İtilaf Kuvvetleri çok kızdılar. Bolşeviklerin hareketini ihanet olarak değerlendirdiler. Yeni rejimin yurttaşlarına yönelttiği uzlaşmaz devrimci propaganda tavrılarını yumuşatmadı. Rus liderler, bütün gelişmiş kapitalist ülkelerde bir işçi sınıfı devrimi bekliyorlardı. Bu beklenti İtilaf Kuvvetleri'nin Rusya'nın ilişkilerine askeri müdahalelerini artırdı. İlk amaçları stratejikti. Almanya'nın doğu cephesini kapatmasının sağladığı avantajı sona erdirmek istiyorlardı ama kapitalist ülkelerdeki pek çok kişi ve Bolşevikler bu müdahaleleri anti komünist haçlı seferleri olarak değerlendirdi. Bolşevikler yeni rejimi ortadan kaldıracak gibi görünen bir iç savaşa girmişlerdi. Bu gelişmeler Rusya ve kapitalist ülkeler arasındaki ilişkilerin, Lenin ve mesai arkadaşlarının dünyayı değerlendirdikleri Marksist teoremin kuramsal filtresi olmadan da uzun süre tatsız devam etmesine neden olacaktı. Marksist terimlerle söylenecek olursa gerekli ve sökülemez düşmanlığın onaylanmasıydılar. Bu hatıra-

lar Rus liderlerini sonraki elli yıl boyunca etkiledi. Ayrıca Rus devriminin otoriter bir yönetime dönüşüp haklı çıkmasına yardım ettiler. İstilacıların eski düzeni geri getireceği ve toprak sahiplerinin hamisi olacağı korkusu, rejimin, herhangi bir öz-gürleşmeyi bastırmak için Rusya'nın otokrasi ve polis terörizmi geleneklerini kullanmasıyla birleşti.

Rus komünistlerin Orta ve Batı Avrupa'da çok yakında devrim olacağı inancı bir anlamda doğrudu ama önemli ölçüde yanlıştı. Savaşın devrimci potansiyeli, son yılında açıkça ortaya çıkmıştı ama sınıf devrimi değil ulusal devrim biçimindeydi. İtilaf Devletleri kendi devrim stratejilerini kurmaları için (Kısmen Bolşevikler tarafından) kışkırtıldılar. 1917 yılının sonunda askeri durumları iç karartıcı görünüyordu. Bahar aylarında Fransa'da, düşmanlarının geri çekilmesini sağlayacak Rus ordusu olmadan, Alman saldırısıyla karşı karşıya kalacakları açıldı ve çok sayıda Amerikan askerinin yardım etmek amacıyla Fransa'ya gelmesi için yeterli zaman yoktu ama devrim silahını kendi çıkarları için kullanabilirlerdi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içindeki uluslara uygulayabilirlerdi ve çarist Rusya'yla yapmış oldukları antlaşmaya artık bağlı kalmak zorunda değillerdi. Çarlıkla bağlantısı kalmayan İtilaf Devletleri, ideolojik görüşlerini Amerikalılara karşı daha iyi vurgulayabilirlerdi. 1918 yılında Avusturya-Macaristan orduları arasında yıkıcı bir propaganda yapıldı ve sürgündeki Çeklerle Güney Slavlar cesaretlendirildi. İkili Monarşi, yeniden uyandırılan milliyetçi duygular ve sonunda zaferler getirmeye başlayan Balkan savaşlarının etkisiyle, Almanya teslim olmadan önce çözülmeye başlamıştı. Bu gelişme, eski Avrupa'nın aldığı ikinci büyük darbeydi. Ural Dağları, Baltık Denizi ve Tuna Vadisi'yle sınırlı tüm bölgenin politik yapısı yıllardan sonra ilk defa gündemdedi. Polonya bile yeniden bir ordu kurmuştu. Almanya bu orduyu Ruslara karşı bir silah olarak himaye ederken, Amerikan başkanı bağımsız bir Polonya'nın, İtilaf Devletlerinin barış yapması için gerekli olduğunu söyledi. Önceki yüzyılın bütün kesinlikleri aynı potada eriyor gibiydi.

Giderek artan bu devrimci arka plana karşı önemli savaşlar yapıldı. Yaz geldiğinde İtilaf Devletleri son büyük Alman saldırısını durdurmayı başarmışlardı. İtilaf Devletleri'nin orduları zaferler kazanıp ilerlemeye başlayınca Alman liderler savaşı sona erdirmenin yollarını aramaya başladılar. Ülke içinde devrimci çöküşün işaretlerini gördüklerini de düşünüyorlardı. Kaiser¹ tahttan inince, hanedan imparatorluklarından üçüncüsü de çökmüş oldu; Habsburglar ve eski rakiplerinden daha fazla dayanan Hohenzollernler de gitmişti. Yeni Alman yönetimi ateşkes istedi ve savaş sona erdi.

Bu büyük mücadelenin masrafı tam anlamıyla hiç hesaplanmadı. Şöyle bir rakam büyüklüğünü gösterir: Yaklaşık 10 milyon kişi askeri çarpışmalarda ölmüştü.

1 Kaiser (Alm.) : İmparator (Çev.)

Sadece Balkanlarda yaklaşık 1 milyon kişi tifüs yüzünden öldü. Bu korkunç rakamlar sakat kalanların, kör olanların ya da babalarını ve kocalarını kaybeden ailelerin, idealler, güven ve iyi niyetin ortadan kalkmasından kaynaklanan manevi yıkımın fiziksel zararlarını göstermez. Avrupalılar büyük mezarlıklarına baktılar ve yaptıklarından dehşete düştüler. Ekonomik zarar da çok büyüktü. Avrupalıların büyük bir bölümü açlık çekmişti. Savaştan bir yıl sonra üretimin randımanı 1914'te-kinin dörtte üçü kadardı. Rusya o dönemde ürettiği miktarın ancak yüzde yirmisini üretebiliyordu. Bazı ülkelerde ulaşım neredeyse yeniden sağlanamayacak durumdaydı. Üstelik uluslararası alışverişin karışık ve narin düzeni dağılmıştı ve bazı kısımları yeniden kurulamaz durumdaydı. Bu kaosun ortasında, bir zamanlar Avrupa merkezinin ekonomik dinamosu olan, tükenmiş Almanya vardı. Britanyalı genç ekonomist J. M. Keynes barış konferansında "Servetlerimizin ölü sezonundayız," diye yazdı. "Kendi maddi esenliğimizin mevcut sorunlarının ötesindeki duygu ve ilgi gücü geçici olarak gölgelendi...Sabrımız taşırıldı ve dinlenmeye ihtiyacımız var. Şu anda yaşayanların hayatları boyunca, insanın ruhundaki evrensel cevher hiç bu kadar güçsüz yanmamıştı."

Barış konferansına katılan delegeler 1918'in sonunda toplanmaya başladılar. Barışsızlıklarını vurgulamak bir zamanlar modaydı ama görevlerinin büyüklüğünün görünüşü ve tanımı, yaptıklarına büyük bir saygı duyulmasını gerektirir. 1815'den sonraki en büyük çözüm toplantısıydı ve bu toplantıyı kaleme alacaklar, büyük beklentileri inatçı gerçeklerle uzlaştırmak zorundaydı. Önemli kararlar verme gücü bir grupta yoğunlaşmıştı: Britanya ve Fransa başbakanlarıyla Amerikan başkanı Woodrow Wilson müzakerelere ağırlıklarını koydular. Bu müzakereler galip devletler arasında oldu ve mağlup Almanlara şartlarını sonradan sundular. Alman saldırganlığının üçüncü kere tekrarlanması tehlikesinin farkında olan Fransa'nın ve böyle bir tehlikeyle karşı karşıya olmadıklarının farkında olan Anglosakson devletlerin farklı çıkarlarında Avrupa güvenliğinin temel problemi yatıyordu ama diğer ülkeler de konuya dahil olup bulanıklaşmasına neden oldular. Barış düzeni, dünya düzeni olmalıydı. Sadece -eski büyük düzenlemelerin yapmış olduğu gibi- Avrupa'nın dışındaki bölgelerle ilgilenmediler ama bu düzenin kurulmasında pek çok Avrupa dışındaki ülkenin sesi duyuldu. Temsilcileri ana antlaşmayı imzalayan yirmi yedi ülkenin çoğu, on yedi tanesi başka kıtalardandı. Amerika Birleşik Devletleri bunların en büyüğüydü. Japonya, Büyük Britanya, Fransa ve İtalya'yla birlikte "başlıca" galip güçler diye tanımlanan grubu kurmuştu. Dünya düzeninin konuşulduğu bir toplantıya, Avrupa ve Asya'ya sınırı olan tek büyük güç Rusya'nın katılmaması iyi bir haber değildi.

Teknik olarak ayrı ayrı antlaşmalar grubundan oluşan barış antlaşmaları sadece Almanya'yla değil Bulgaristan, Türkiye ve bölünmüş İkili Monarşi üzerinde hak

iddia eden “mirasçı devletler”le de yapıldı. Bu mirasçı devletler arasında yeniden hayata dönmüş Polonya, “Sırların, Hırvatların ve Slovenlerin krallığı” (sonradan “Yugoslavya”) denilen genişlemiş Sırbistan ve yeni kurulan Çekoslovakya, müt-tefikler olarak konferansa katılırken küçülmüş Macaristan ve eski Avusturya’nın Cermen merkezi, barış yapılması gereken mağlup düşmanlar olarak değerlendirildi. Bütün bunlar zorlu problemlerin çıkmasına neden oldu ama Barış Konferansı’nın temel konusu, Almanya’yla olan sorunun 1919 yılının Haziran ayında imzalanan Versay Antlaşması’yla şekillenecek biçimde çözmektir.

Bu antlaşma cezalandırıcı bir antlaşmaydı ve savaşın çıkmasından Almanların sorumlu olduğunu açık bir dille belirtiyordu. Bu sert şartlar ahlak suçundan de-ğil Fransa’nın eğer mümkünse Almanya’yı üçüncü kere savaş çıkaramayacak du-ruma getirmek istemesinden kaynaklandı. Antlaşmanın en başarısız bölümü olan ekonomik tazminatların amacı buydu. Tazminatlar Almanları kızdırdı ve yenilgiyi kabul etmelerini daha da zorlaştırdı. Ayrıca tazminatların ekonomik olarak hiç-bir anlamı yoktu. Almanya’nın, günün birinde kararı silah zoruyla tersine çevir-memesini sağlayacak olan düzenlemelerin de hiçbir anlamı yoktu ve bu durum Fransızları kızdırdı. Almanya’nın toprak kayıpları, söylemeye gerek yok, Alsace ve Lorraine’i ve doğu’da Polonya’yı kapsıyordu. Fransa, batıda Ren’in Alman kıyısı-nın “silahsızlandırılması”ndan daha fazla bir rahatlama sağlayamadı.

Barışın ikinci önemli özelliği, mümkün olan yerlerde kendi kaderini tayin ve milliyet prensiplerini izlemesiydi. Pek çok yerde bu sadece mevcut gerçekleri tanı-ma anlamına geliyordu. Polonya ve Çekoslovakya barış konferansı toplanmadan önce devlet olmuşlardı ve eski Sırbistan temelinin üzerine Yugoslavya inşa edil-mişti. 1918’in sonunda, Eski İkili Monarşi topraklarının büyük bölümü üzerinde bu prensipler zafer kazanmıştı (ve kısa süre içinde Rusya’nın Baltık eyaletlerinde de kazanacaktı). Kutsal Roma İmparatorluğu’ndan bile daha uzun süre dayanan Habsburglar sonunda ortadan kalktı ve yerlerine yüzyılın geri kalanında, aralıksız olmasa da hayatta kalacak olan devletler kuruldu. Kendi kaderini tayin prensibinin ardından, bazı sınır bölgelerinin kaderinin halk oylamasıyla belirlenmesi geldi.

Ne yazık ki milliyet prensibi her zaman uygulanamazdı. Coğrafi, tarihsel, kül-türel ve ekonomik gerçekler bu prensibin önüne geçiyordu. Bunları aştığı zaman –Tuna’nın ekonomik birliğinin bozulmasında olduğu gibi– sonuçları kötü olabili-yordu. Aşmadığı zamansa ardında incinmiş duygular bıraktığı için sonuçları yine kötü olabiliyordu. Doğu ve Orta Avrupa, hiç sadakat duymadıkları ülkelere yer-leştirilmiş ulusal azınlıklarla dolmuştu. Polonya’nın nüfusunun üçte biri Lehçe ko-nuşamıyordu. Çekoslovakya nüfusunun üçte biri Polonyalı, Rus, Alman, Macar ve Rutenyalı azınlıklardan oluşuyordu. Genişlemiş Romanya’da bir milyondan fazla Macar vardı. Bazı yerlerde bu prensipten kurnazca faydalanıldığı için adaletsizlik-

ler yaşandı. Almanlar, Alman topraklarında Polonya'yı denize bağlayan bir "koridor" olduğu için kızdılar. İtalya, müttefiklerin kendisine, Adriyatik'teki yıkılmış bölgeleri önermesi sonucunda hayal kırıklığına uğradı ve İrlandalılar hâlâ özerkliklerini kazanamamıştı.

En önemli Avrupa dışı sorun Alman sömürgelerinin düzenlenmesiydi. Bu konuda önemli bir yenilik oldu. Amerika Birleşik Devletleri açık bir sömürge hırsını kabul edemezdi. Bunun yerine eskiden Alman ya da Türk yönetimi altındaki Avrupalı olmayan halklar için vekillik aracılığıyla vesayet sağlandı. Yeni bir Milletler Cemiyeti galip güçlere (Amerika Birleşik Devletleri reddetmesine rağmen), bu halklar kendi yönetimlerini kurmak için hazırlanırken bu bölgeleri yönetmeleri için "Manda" hakkı verdi. Avrupa emperyalizminin son büyük fetihlerini sağlamak için kullanılmasına rağmen, toplantıdan çıkan en yaratıcı fikirdi.

Milletler Cemiyeti, barış antlaşmasının ilk bölümü olan en önemli sözleşmeyi garanti altına alan Amerikan başkanı Woodrow Wilson'un şevkine çok şey borçluydu. Görüşmelerin (Britanya imparatorluğu en önemlilerinden birinin Hindistan olduğu ayrı ayrı birimler halinde temsil edilse de) milliyetçilik fikrinin ötesine geçtiği tek örnekti. Avrupa fikrinin de ötesine geçmişti. Cemiyetin kırk iki kurucu üyesinden yirmi altısının Avrupa dışından ülkeler olması yeni bir dönemin başladığının bir başka göstergesiydi. Ne yazık ki Amerika Birleşik Devletleri, Wilson'un hesaba katmadığı ülke içi sorunlar yüzünden üye olmadı. Amerika Birleşik Devletleri'nin katılmaması, cemiyetin ortaya koyduğu beklentileri karşılamasını imkânsız kılan en ciddi zayıflıklardan biriydi. Dünyadaki politik güçlerin mevcut durumu göz önüne alındığında, bu birlik prensipte gerçekleştirilemez görünüyordu. Yine de cemiyet, müdahale etmemesi durumunda tehlikeli bir hale dönüşebilecek konuları çözmekte başarı sağladı. Daha fazlasını yapabileceğine dair ümitler biraz abartılı olsa da önemli ve yaratıcı bir fikir olduğu kadar işlevsel olmadığı anlamına gelmiyordu.

Rusya barış konferansına katılmadığı gibi cemiyete de katılmadı. Muhtemelen ikincisi daha önemliydi. Rus yönetimi için Doğu Avrupa'nın sınırlarının çizilmesi hayati derecede önemli olmasına rağmen, Avrupa tarihinin bir sonraki evresini şekillendirecek politik düzenlemelere Rusya'ya danışılmadan başlandı. Bolşevik liderlerin, dışlanmaları için bahane olabilecek her şeyi yaptıkları doğrudur. Kapitalist ülkelerin kendilerini devirmeye kararlı olduklarına inanan Rus liderler, yaptıkları devrimci propaganda yüzünden önemli güçlerle olan ilişkilerini bozmuşlardı. Britanya başbakanı Lloyd George ve Wilson, Rusya'yla anlaşma konusunda pek çok meslektaş ve seçmenden daha esnekteler –, hatta bu konuya olumlu yaklaşıyorlardı. Diğer yandan Fransız meslektaşları Clemenceau, tutkulu bir Bolşevik karşıtıydı ve bu konuda pek çok eski Fransız askerinden ve yatırımcısından destek görüyordu. Versay, demokratik seçmenleri hayal kırıklığına uğratmanın tehlikelerinin farkında

olan güçlerin yaptığı, ilk önemli Avrupa barışıydı. Bu güçler sorumluluğu almış olmalarına rağmen sonuç, kıtanın bütün ilişkilerinde en fazla ağırlığı olan Avrupa gücü Rusya'ya, yeni Avrupa'nın yaratılmasında danışmamak oldu. Rusya, o dönemde bu hareketliliğin dışında kalmasına rağmen, eninde sonunda anlaşmaları değiştirmek ya da ortadan kaldırmak isteyenlerin seviyesine ulaşması gerekiyordu. Toplumsal düzeni korumaları gereken yöneticilerin, bu düzenden nefret etmeleri durumu daha da kötüleştirdi.

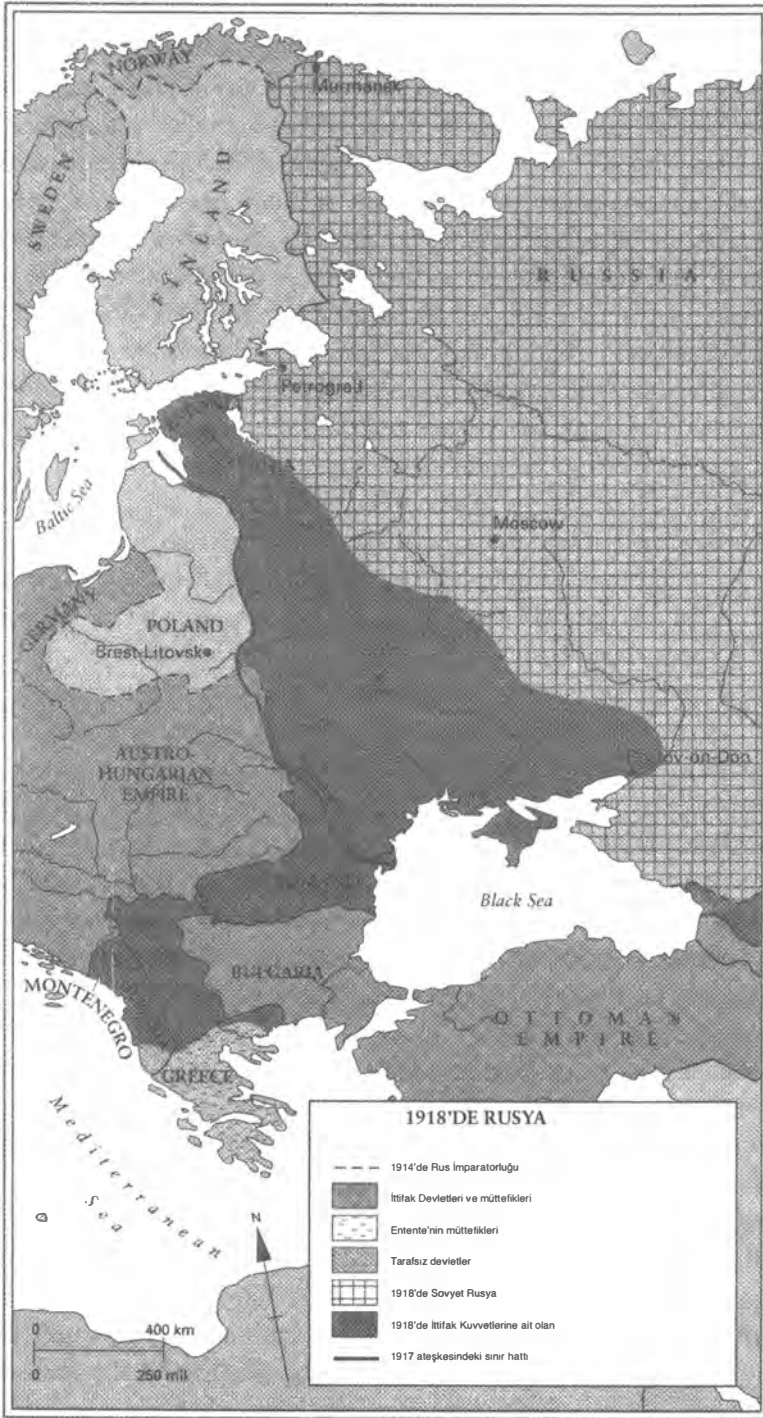
Bu uzlaşma büyük ümitler yarattı. Çoğunlukla gerçekçi değildiler ama barış, son derece açık başarısızlıkları olmasına rağmen pek çok iyi noktası da olduğu için eleştiri üstüydü. Başarısızlığa uğradığı zaman bunun nedenleri, barışı yapanların kontrolünün dışındaydı. İlk olarak, dar politik anlamıyla Avrupa'nın dünya hegemonyası olduğu günler geride kalmıştı. 1919'un barış antlaşmaları, Avrupa'nın uzak geleceğini güvence altına almak için yeterli değildi. Eski imparatorluk polisleri, Avrupa dışı bir yana Avrupa'nın içinde bile işlerini yapamayacak kadar zayıflardı, hatta bazıları tamamen ortadan kalkmıştı. Sonuçta Almanya'yı mağlup etmek için Amerika Birleşik Devletleri'ne ihtiyaç duymuşlardı ama şimdi o da yapay bir izolasyon dönemine girmişti. Rusya da kıtanın istikrara kavuşturulmasına dahil olmak istemiyordu. Bir gücün izole edilmesi ve diğerinin ideolojisi dolayısıyla tasfiye olması, Avrupa'nın kendi yetersiz durumuyla baş başa kalmasına neden oldu. Ruslar Avrupa'da devrim olmayınca kendi içlerine döndüler. Wilson Amerikalılara, Avrupa barışının korunmasına dahil olma şansını verince, Amerikalılar bunu reddetti. İki karar da anlaşılabilir ama etkileri, artık bir gerçeklik olmayan ve sorunların çözümü için uygun bir yapı sağlayamayacak olan Avrupa özerkliği aldatmacasını devam ettirmek oldu. Toplantının en önemli zayıflığı, varsaydığı yeni yapıların ekonomik kırılganlığıydı. Şartları daha fazla sorgulanmaya başladı. Kendi kaderini tayin hakkı, ekonominin berbat olmasına neden oldu ama kendi kaderini tayin hakkının hangi temelde bir tarafa kaldırılacağını görmek zordu. İrlanda sorunu, bağımsız bir Özgür İrlanda Devleti 1922'de ortaya çıktıktan sekiz sene sonra bile devam ediyordu.

Durum daha tutarsız olma yolunda ilerliyordu çünkü Avrupa'da pek çok aldatıcı görüntü ortaya çıkmıştı ve pek çoğu da çıkacaktı. İtilaf Devletleri'nin zaferi ve barışı sağlama söylemi pek çok kişinin liberalizm ve demokrasinin büyük bir başarı kazanacağını düşünmesini sağlamıştı. Dört otokratik, ulusalcılık-karşıtı, liberal olmayan imparatorluk çökmüştü ve barış antlaşması, tarihte her biri demokratik olan önemli güçlerin yaptığı tek antlaşma olma özelliğini bugün bile korumaktadır. Liberal iyimserlik, Wilson'un savaş sırasında aldığı gösterişli tutumdan da güç almıştı. Yüce gönüllü idealler ve ülkelerin eski kötü yöntemlerini bırakmaları durumunda dünyanın demokrasi için daha güvenli olacağı inancıyla (bu inancı tekrarladı) yönetilen Amerika Birleşik Devletleri'nin katılımın diğer İtilaf Devletleri'nin

katılımından tamamen farklı olduğunu açıklığa kavuşturabilmek için elinden geleni yaptı. Bazıları bu görüşün doğruluğunun kanıtlandığını düşündüler. Yeni ülkeler, öncelikle tamamen yenilenmiş Almanya, liberal, parlamenter ve çoğunlukla cumhuriyetçi anayasaları kabul ettiler. Sonunda cemiyetin hayali belirmişti. İmparatorluk olmayan, yeni bir uluslararası otorite sonunda gerçekleşmişe benziyordu.

Yine de bunların hepsinin kökü yanlış fikirlere ve önermelere dayanıyordu. Barış görüşmecileri, liberal prensipleri tahta çıkartmaktan çok daha fazlasını yapmaya zorlandıkları için –borçları ödemek, kazanılmış çıkarlarını korumak ve inatçı gerçekleri dikkate almak zorundaydılar– bu prensipler pratikte fazlasıyla çamura bulandı. Her şeyden önce, tatmin olmamış milliyetçiliği ortada bıraktılar ve Almanya’da yeni ve şiddetli milliyetçi kızgınlıklar yarattılar. Belki bunun önüne geçilemezdi ama içinde liberalizmden başka şeylerin de yetişebileceği bir topraktı. Üstelik, yeni devletlerin –bu konu da eski devletlerin de– demokratik kurumları, ekonomik yapısı çok büyük zarar görmüş bir dünyada suya indirilmişti. Yoksulluk, zorluklar ve işsizlik her yerde politik mücadeleyi şiddetlendiriyor ve pek çok yerde ulusal egemenliğe duyulan saygının yarattığı bozulmalar durumu daha da kötüleştiriyordu. Ticaretin eski ekonomik kalıplarının savaşta çökmesi, köylülerin fakirliği ya da işsizlik gibi sorunlarla baş etmeyi de zorlaştırıyordu. Bir zamanlar Batı Avrupa’nın tahıl ambarı olan Rusya artık ekonomik olarak ulaşılabilir bir durumda değildi. Devrimcilerin faydalanabileceği bir ortamdı. Komünistler, tarihin kendilerine bu rolü verdiğine inandıkları için mutluydular ve harekete geçmeye hazırdılar ama çabaları bazı ülkelerde başka bir radikal olguyla, faşizmle desteklendi.

Komünizm yeni Avrupa’yı iki yolla tehdit etti. Kısa sürede her ülkede devrimci bir komünist parti kuruldu. Çok az olumlu etkileri de oldu ama büyük bir korku yarattılar. Güçlü ilerlemeci partilerin ortaya çıkmasını önlemek için çok şey yaptılar. Bunun nedeni doğum şartlarıydı. Ruslar uluslararası sosyalist hareketin liderliğini almak için 1919 yılının Mart ayında bir “Komüntern”, ya da Üçüncü Enternasyonal topladılar. Aksi takdirde savaşın fırsatlarından yararlanamamalarının nedeni olarak devrimci heyecan duymadıklarını gösterdikleri eski liderlerin geri dönmesinden korkuyorlardı. Lenin için sosyalistlerin hareketlerinin sınanması, Lenin’in etkili bir devrimci partinin ihtiyaçları konusundaki görüşüne uygun, kasten sert, disiplinli ve uzlaşmaz prensipleri olan Komüntern’e bağlılıktı. Bu düşünce neredeyse her ülkede sosyalistleri ikiye böldü. Bazıları Komüntern’e bağlı kaldılar ve komünist ismini aldılar; diğerleri, bazen hâlâ Marksist olduklarını iddia etseler bile milliyetçi partilerde ve hareketlerde kaldılar. İşçi sınıfının desteğini almak için yarıştılar ve birbirleriyle sertçe mücadele ettiler.

Soldan gelen yeni devrimci tehlike pek çok Avrupalı için endişe vericiydi çünkü komünistlerin faydalanabileceği çok sayıda devrimci olanak vardı. Bunlardan en bariz olanı Macaristan'da Bolşevik bir yönetim kurulmasını sağladı ama daha şaşırtıcı olanı Almanya'daki, bazıları başarılı olan komünist darbe girişimleriydi. Yenilginin sonucunda kurulan yeni cumhuriyetin yönetimi, devrimi önlemek için yeniden muhafazakâr güçlere, özellikle eski ordunun profesyonel askerlerine güvenmeye zorlanan sosyalistlerin elinde olduğu için Almanya'nın durumu özellikle ironikti. Bu gelişme Komüntern'in kurulmasından önce oldu ve Almanya'daki sol grupların özellikle canını sıktı. Komünist politika, ılımlıları devrimci retorikle ve komployla korkutarak, muhafazakârlığa karşı ortak direnişi her yerde zorlaştırdı.

Doğu Avrupa'da sosyal tehdit çoğunlukla Rus tehdidi olarak görülüyordu. Bolşevik liderler Komüntern'i, Sovyet dış politikasının aracı olarak manipüle etmişlerdi. Dünya devriminin geleceğinin, ilk sosyalist devleti uluslararası işçi sınıfının kalesi olarak muhafaza etmeye bağlı olduğu varsayımıyla kendilerini haklı çıkartıyorlardı. İç savaşın ilk yıllarında ve Bolşevik iktidarının Rusya'da yavaş yavaş güçlendiği dönemde bu inanç, kapitalist yönetimleri endişelendirmek için o ülkedeki muhalefetlerin kışkırtılmasına yol açtı. Doğu ve Orta Avrupa'da kapitalist yönetimleri endişelendirecek başka şeyler de vardı çünkü bu alandaki bölgesel düzenlemeler, Versay Antlaşması'nın üzerinden uzun süre geçmiş olmasına rağmen hâlâ kesin değildi. O bölgede Birinci Dünya Savaşı, Rusya ve yeni Polonya Cumhuriyeti, 1921 yılının Mart ayında sınırları belirleyen ve 1939'a kadar geçerli kalan barış antlaşmasını imzalayana kadar bitmedi. Polonya, yeni devletler arasında en geniş ve hırslı devlet olmanın yanı sıra geleneksel olarak en Rusya karşıtı ve dinsel olarak en Bolşevik karşıtı devlettir. Yeni kurulan bütün devletler, özellikle artık toplumsal devrim tehdidiyle de birleşmiş olan Rus gücü karşısında kendilerini tehlikede hissettiler. Bu bağlantı, bu devletlerin çoğunun 1939'dan önce, en azından komünizm karşıtı çizgiyi devam ettirecek olan diktatörlük yönetimlerini ya da askeri yönetimleri benimsemelerine yardım etti.

Doğu ve Orta Avrupa'da komünist devrim korkusu en çok, ekonomik çöküntü ve Polonya-Rus savaşının belirsizliğinin (bu belirsizlik bir ara, Varşova'yı da tehdit etmişti) arka planı hazırladığı savaş sonrası yıllarda hissedildi. 1921 yılında barışın sağlanmasıyla ve SSCB'yle Büyük Britanya arasındaki düzenli resmi ilişkilerin sembolik olarak başlamasıyla önemli bir rahatlama oldu. Bu rahatlamanın, Rus yönetiminin iç savaş tehlikesi döneminden çıkmasıyla da bir bağlantısı vardı. Daha iyi bir diplomatik tavır konusunda bir etkisi olmadı ve devrimci propagandayla kapitalist ülkelerin kötülüklerini açığa vurma sona ermedi ama Bolşevikler kendi yıkılmış topraklarını yeniden inşa etmeye başlayabilirlerdi. 1921 yılında Rusya'nın pik demir üretimi, 1913 yılına kıyasla beşte bir oranında azalmıştı. Rusya 1913'te

ürettiğinin yüzde üçü kadar kömür çıkartıyordu ve demiryollarındaki lokomotif sayısı savaşın başındakinin yarısı kadardı. Çiftlik hayvanları dörtte bir oranında azalmıştı ve tahıl üretimi 1916 yılının beşte ikisi kadardı. Güçsüzleşmiş ekonominin üstüne 1921 yılında Güney Rusya’da kuraklık oldu. Kuraklığın sonucu ortaya çıkan kıtlıkta 2 milyondan fazla kişi öldü ve, hatta yamyamlık vakalarına rastlandı.

Ekonominin liberalleştirilmesi, ani değişimi de beraberinde getirdi. 1927 yılında sanayi ve tarım üretimi savaş öncesi seviyelerine ulaşmıştı. Rejim bu yıllarda liderlik konusunda büyük bir belirsizlik yaşıyordu. Bu belirsizlik Lenin’in 1924 yılında ölmesinden önce de vardı ama kabul edilmiş üstünlüğüyle yetkiyi elinde tutan birinin ölümü, Bolşevik liderliğinde bir evrim ve tartışma dönemi açtı. Baş oyuncularından hiçbirisi, düşman kapitalist devletlerin olduğu bir dünyada politik özgürlüğün akla yatkın olduğunu ya da gizli polis kullanımından ve parti’nin diktatörlüğünden vazgeçmeyi düşünmediği için bu tartışma 1917 devrimi sonrası kurulan rejimin merkezi, otokratik yapısı hakkında değildi. Gerçi ekonomi politikası ve taktikler konusunda aynı fikirde olmayabilirlerdi ve kişisel rekabet de bazen bu fikir ayrılığını keskinleştirdi.

Kabaca söyleyecek olursak, iki bakış açısı ortaya çıktı. Birisi devrimin Rus kitlelerinin, köylülerin iyi niyetine bağlı olduğunu vurguluyordu. İlk önce toprakları almalarına izin verilmişti, sonra şehirleri onların parasıyla doyurma denemeleriyle kızdırılmışlardı. Daha sonra ekonominin liberalleştirilmesi ve “NEP”¹ olarak bilinen, Lenin’in uygun bularak onayladığı Yeni Ekonomi Politikası’yla tekrar yatıştırılmışlardı. Bu politikayla köylüler kendileri için kâr elde edebildiler ve daha fazla ürün yetiştirip şehirde satmaya başladılar. Diğer bakış açısı da aynı gerçekleri, daha uzun perspektifle gösteriyordu. Köylüleri yatıştırmak, Rusya’nın düşmanlarla çevrili dünyada hayatta kalması için ihtiyacı olan sanayileşmeyi yavaşlatacak. Partinin bu görüşü savunularla tartışan, uygun rotası şehirlerin devrimci militanlarına güvenmek ve sanayileşmeye, devrimi ülke dışında ilerletmeye çalışırken hâlâ Bolşevikleşmiş köylülerden bu militanlar çıkarına faydalanmaktı. Komünist lider Troçki bu görüşü benimsemişti.

Troçki’ye sert bir omuz atıldı ama görüşleri galip geldi. Partinin karışık politikalarından bürokrasisinin bir üyesi, Lenin ya da Troçki’den entelektüel olarak çok daha geride, onlar kadar acımasız ve daha fazla tarihsel öneme sahip olan Joseph Stalin sıyrılıp başa geçti. Kendini, düşmanlarına olduğu kadar eski çalışma arkadaşlarına ve eski Bolşeviklere karşı da kullandığı güçle donatan Stalin, Bolşeviklerin ellerine geçirdikleri yönetimle yolunu açtığı gerçek Rus devrimini gerçekleştirdi ve Yeni Rusya’nın dayanacağı yeni bir elit yarattı. Onun için sanayi her şeyden önemliydi. Sanayileşmenin yolu, köylüyü iyi bir kâr getirmedeği takdirde tüketmeyi

1 NEP: Novaya Ekonomiçeskaya Politika (Rus.): Yeni Ekonomi Politikası (Çev.)

tercih ettiği ürünü vermeye zorlamanın bir yolunu bulmaktan geçiyordu. İki “Beş Yıllık Plan” 1928’den başlayarak bir sanayileşme programı uygulamaya başladı ve planların kökü, tarımın kolektifleştirilmesinde yatıyordu. Komünist Parti ilk defa kırsal bölgeleri fethediyordu. Yeni bir iç savaş sonucunda milyonlarca köylü öldürüldü ya da başka yerlere götürüldü ve zorla toplanan tahıllar yeniden kıtlığa neden oldu. Polis aygıtının tüketimi minimuma indirmesine rağmen, şehirler beslendi. Reel ücretler düştü ama 1937 yılında Rusya’nın sanayi üretiminin yüzde sekseni 1928’den sonra inşa edilen fabrikalarda yapıyordu. Rusya yeniden önemli bir güç haline gelmişti ve sadece bunun sonuçları bile Stalin’in tarihe geçmesini sağlayacaktı.

Yarattığı acı çok büyüktü. Kolektifleştirme zorlaması, çar dönemindekinden bile fazla gaddarlık yapılmasına neden oldu ve Rusya’yı eski otokrasiden daha etkili bir totaliter devlet haline getirdi. Stalin, kendisi de Gürcü olmasına rağmen daha çok bir Rus figürüne yetkisini acımasızca kullanması Korkunç İvan’ı ya da Büyük Petro’yu hatırlatan bir despota benziyordu. Ayrıca, toplumun ekonomik yapısının politika içinde belirlendiğini öğreten Ortodoks Marksizm’le çelişiyordu. Stalin bunu kesinlikle tersine çevirdi. Politik gücü kullanırsa, ekonomik altyapının zorla devrimci değişikliklere uğrayabileceğini gösterdi.

Diğer ülkelerdeki liberal kapitalist toplumların eleştirileri, bir toplumun ilerlemesi, kültürel ve ahlaki hayatının yeniden canlanmasının örneği olarak çok parlak bir resim veren Sovyet Rusya’nın yavaşlamasına neden oldu. Batı uygarlığının hayal kırıklığına uğrattığı devletlere önerilen tek model bu değildi. 1920’lerde İtalya’da faşizm adı verilen bir hareket çıktı. Diğer ülkelerdeki, liberalizmi reddeden ve güçlü birer Marksizm karşıtı olan radikal hareketlere ismini verecekti. Büyük Savaş meşrutı İtalya’yı çok zorlamıştı. 1914 yılında, büyük güç olarak değerlendirilen diğer ülkelere daha fakir olmasına rağmen savaştan ona düşen pay, oransız bir biçimde ağır ve başarısızlıkla doluydu. Üstelik savaşın büyük bir kısmı İtalyan topraklarında gerçekleşmişti. Eşitsizlikler savaş döneminde toplumsal farkları şiddetlendirmişti. Barışla birlikte enflasyon da artmıştı. Enflasyon tarım alanında olsun, sanayi alanında olsun mal sahiplerini ve işçi azlığı nedeniyle daha fazla ücret isteyenleri, orta sınıflardan ve yatırımlarından gelen gelirle ya da sabit gelirle yaşayanlardan daha az etkilemişti. Bunlar genellikle, 1870’te tamamlanan birleşmenin en inançlı destekçileriydi. Muhafazakâr Katolikler ve devrimci sosyalistler uzun süre karşı çıkmalarına rağmen, anayasal ve liberal bir devleti desteklemişlerdi. İtalya’nın 1915 yılında girdiği savaşı, 19. yüzyılda İtalya’yı birleştirmek için verilen mücadele olan Risorgimento’nun genişlemesi, İtalyan kanından gelen ve İtalyanca konuşanların yaşadığı son topraktan Avusturya’yı çıkartmak için bir haçlı seferi olarak görüyorlardı. Bütün milliyetçilikler gibi bu da karışık, bilimsel olmayan düşüncedydi ama güçlüydü.

Barış, İtalyanlara hayal kırıklığı getirdi ve gözlerinin açılmasını sağladı. Pek çok milliyetçi rüya gerçeğe dönüşemedi. Ayrıca, savaş sonrası ekonomik kriz derinleştikçe, sosyalistler parlamentoda güçlendiler ve Rusya'daki sosyalist devrimci devlet daha tehlikeli gözükmeye başladı. Hayal kırıklığına uğramış ve korkmuş, sosyalist milliyetçilik karşıtlığından yorulmuş çok sayıda İtalyan, liberal parlamentarizmden uzaklaşmaya ve İtalya'nın sorunlarından kurtulması için başka bir çıkış yolu aramaya başladılar. Pek çoğu ülke dışında uzlaşmaz milliyetçiliğe (örneğin Barış Konferansı'nın İtalya'ya vermediği, Adriyatik kıyısındaki Fiume Limanı'nı bir vurguncunun almasına) ve ülke içinde şiddetli Marksizm karşıtlığına sıcak bakıyordu. Marksizm karşıtlığı, Katolik bir ülkede çekici geliyordu ama bunun tek nedeni geleneksel olarak muhafazakâr olan Kilise'nin başına Marksizm karşıtı birinin geçmesi değildi.

1919 yılında, savaş öncesi aşırı sosyalist olan gazeteci ve eski asker Benito Mussolini, *fascio di combattimento* adında, kabaca "mücadele birliği" olarak çevrilebilecek bir hareket oluşturdu. Aralarında, ilk önce sosyalistlere ve işçi sınıfı hareketlerine ve sonra seçilmiş yetkililere karşı şiddet uygulamak da olan yöntemlerle iktidarı almaya çalıştılar. Hareket başarıya ulaştı. İtalya'nın anayasa taraftarı politikacıları, hareketi ne kontrol edebildiler ne de işbirliği yapıp yumuşatabildiler. Faşistler (böyle denmeye başlanmıştı) çoğunlukla resmi ve yarı resmi himayeden ve yerel memurlarla polisin korumasından faydalandılar. Organize suç yarı kurum-sallaştı. 1922 yılında önemli bir seçim başarısı kazanmakla kalmadılar bazı bölgelerde politik düşmanlarını, özellikle komünist ve sosyalistleri korkutarak düzenli yönetimi olanaksız hale getirdiler. Aynı yıl için diğer politikacılar faşizmle mücadelede başarısız olunca Mussolini adındaki kral koalisyon hükümeti kurdu ve şiddet sona erdi. Bu gelişme sonradan faşist mitolojiye "Roma'ya yürüyüş" olarak geçti ama İtalya'da mutlakiyeti sona erdirmeydi. Mussolini yavaş yavaş bir diktatöre dönüştü. 1926 yılında emirlerle yönetim başladı, seçimler iptal edildi. Çok küçük bir karşı çıkış oldu.

Yeni rejimin köklerinde terörizm vardı ve Mussolini yönetimi totaliter olmasına, (ve Mussoli'nin bazen beğendiğini söylediği) Rus yönetimi kadar acımasız olmamasına rağmen liberal idealleri kötüledi. Mussolini ve taraftarlarının büyük bir bölümü şüphesiz devrimsel bir değişiklik istiyordu ama devrimin pratikte büyük ölçüde propaganda talebi olduğu ortaya çıktı. Bunun arkasında hareketindeki radikal baskı olduğu kadar Mussolini'nin, dışlandığını hissettiği yerleşmiş toplum konusundaki sabırsızlığı da vardı. İtalyan faşizmi pratikte ve teoride nadiren tutarlı davranıyordu ve daha çok yerleşik İtalya'nın gücünü yansıtıyordu. Ülke içinde attığı en önemli adım papayla yaptığı diplomatik antlaşmaydı. Kilisenin otoritesine İtalyan hayatında önemli imtiyazlar (bu imtiyazlar bugün de devam etmektedir)

verip karşılığında Kilise'nin İtalyan devletini ilk defa resmi olarak tanımasını sağladı. Faşizm'in devrimci söylemine rağmen bu antlaşmayı da içinde barındıran 1928 Lateran Antlaşmaları, İtalya'daki en önemli muhafazakâr güce verilen imtiyazdı. Papa şöyle dedi: "İtalya'ya Tanrı'yı ve Tanrı'ya İtalya'yı geri verdik." Faşistlerin özel girişim eleştirilerinin sonucu da pek devrimci olmadı. Bireysel çıkarın devlete bağımlı hale gelmesi sendikaların üyelerinin çıkarlarını koruma güçlerini kaybetmelerine neden oldu. İşverenlerin özgürlüğü de biraz kısıtlandı ve faşist ekonomi planlaması alay edilecek bir duruma geldi. Sadece tarımsal üretim oldukça arttı.

Bir yanda tarz ve hırs arasındaki fark diğer yanda başarı, diğer yerlerdeki faşist olarak adlandırılan hareketlerde de dikkat çeker. Bu hareketler, yeni ve post-liberal bir şeyler (kitle toplumunun ifadeleri olmak dışında anlaşılmazdılar) yansıtma-larına rağmen pratikte muhafazakâr etkilerle uzlaşmak için tavizler verdiler. Bu durum "faşizm" olgusu hakkında konuşmayı zorlaştırıyor. Pek çok ülkede otoriter, hatta totaliter olmaya istekli, aşırı milliyetçi ve Marksizm karşıtı rejimler ortaya çıktı ama bu tarz fikirlerin tek olası nedeni faşizm değildi. Örneğin Portekiz ve İspanya'da ortaya çıkan bu tarz yönetimler, yeni kitle politikası olgusunun yarattığı kuvvetten çok geleneksel ve muhafazakâr kuvvetlerden faydalandılar. Bu ülkelerde faşist olan gerçek radikaller mevcut toplumsal düzene verilen tavizlerden hoşnut olmadılar. Sadece Almanya'da "faşist" bir hareket, tarihsel muhafazakârlığa hâkim olan bir devrim yapabildi. Bu nedenlerden dolayı faşizm etiketi, bazen açıklayıcı olduğu kadar kafa da karıştırıcıdır.

1918'den sonraki yirmi yılın iki ayrılabilir olgusunu ayırt etmek belki de en iyisidir. Bunlardan biri yeni radikal politikaların, vurgulanan idealizmin, irade ve fedakârlığın dilini konuşan ve kazanılmış çıkarlara ya da materyalizme verilen tavizlere saygı göstermeden, toplumu ve devleti yeni çizgiler üzerinde kurmak isteyen ideologların ve aktivistlerin (Büyük Britanya ve Fransa gibi en sağlam demokrasi-lerde bile) ortaya çıkmasıydı. Bu ortaya çıkış, çok yaygın olmasına rağmen sadece iki büyük devlette, İtalya ve Almanya'da zafer kazanan bir olguydu. Almanya'da 1933'e kadar gelmemesine rağmen, bu iki ülkedeki başarının kaynakları ekonomik çöküş, şiddetli milliyetçilik ve Marksizm karşıtlığıydı. Bu durum için bir sözcük isteniyorsa, bu sözcük faşizm olabilir. Özellikle Doğu Avrupa'daki, ekonomik olarak az gelişmiş ülkelerde, faşistten çok otoriter rejimlerden söz edilebilir. Bu ülkelerdeki büyük tarım nüfusu, barış antlaşmasıyla daha da büyüyen sorunlar yarattı. Bazen yabancı ulusal azınlıklar devleti tehdit etti. Liberal kurumlar, bu yeni ülkelerin çoğuna sadece görünüşte girmişti ve geleneksel muhafazakâr, toplumsal ve dinsel güçler kuvvetliydi. Benzer ekonomik şartların olduğu Latin Amerika'da olduğu gibi, yönetim eninde sonunda güçlü adamların ve askerlerin eline geçti. 1939 yılından önce Polonya gibi yeni Balkan devletlerinde, (Çekoslovakya hariç)

Orta Avrupa ve Balkanlardaki tek etkili demokrasi olan İkili Monarşi'den doğan bütün devletlerde durum böyleydi. Bu devletlerin bu tarz rejimlere geri dönme ihtiyacı, 1918 yılındaki politik olgunluklarının kazandırdığı ümitlerinin gerçek dışı olduğunu ve özellikle Rusya'ya sınırı olan ülkelerde yeni bir Marksist komünizm korkusu duyulduğunu gösteriyordu. Aynı baskı daha az şiddetli olmakla birlikte geleneksel muhafazakârlığın etkisinin giderek arttığı ve Katolik toplumsal düşüncenin faşizmden çok hissedildiği İspanya ve Portekiz'de de vardı.

Demokrasinin savaş arası dönemdeki başarısızlıkları, eşit hızda devam etmedi. 1920'lerdeki kötü ekonomik başlangıcın ardından, Rusya hariç Avrupa'nın büyük bölümünde insanların refahı kademeli olarak arttı ve 1925'le 1929 arasındaki yıllar bütün Avrupa'da iyi geçti. Bu durum yeni demokratik ulusların politik geleceği hakkında iyimserlik duyulmasını sağladı. On yılın ilk yarısındaki çok yüksek enflasyon yüzünden yeni paralar ortaya çıktı ve enflasyon yeniden sabit bir orana geldi. Pek çok ülkede yeniden altın standardına dönülmesi 1914 öncesi günlerin geri döndüğüne olan inancın işaretiydi. 1925 yılında, Avrupa'da besin ve hammadde üretimi 1913 yılındaki üretim rakamlarını geçti ve fabrikaların üretimi de düzelme yolundaydı. Ticaretin dünya çapında düzelmesi ve artık sermaye ihraç eden Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen büyük para yatırımının yardımıyla Avrupa, 1929 yılından 1954 yılına kadar değişmeyecek bir ticaret seviyesine ulaştı.

Ardından çöküş geldi. Ekonomik düzelme, sağlam olmayan temeller üzerine inşa edilmişti. Ani bir krizle karşılaşan yeni refah hızla dağıldı. Bu çöküşü, iki savaş arasındaki en önemli tekil olay olan ve sadece Avrupa çapında değil dünya çapında yaşanan ekonomik kriz izledi.

1914'teki karışık ama etkili sistem, tamir edilemeyecek bir zarar görmüştü. Uluslararası ticaret savaştan sonra yeni devletlerin, bebeklik çağındaki yeni ekonomilerini korumak için koyduğu gümrük vergisi ve ticaret kontrolüyle büyük ve eski devletlerin zayıflamış ekonomilerini güçlendirmeye uğraşmaları yüzünden büyük kısıtlamalarla engellenmişti. Versay Antlaşması, Avrupa'nın en önemli sanayi devleti olan Almanya'nın sırtına bu tarz kısıtlamalar ve borç yüklediğinden işleri daha da kötüleştirdi. Bu antlaşma sadece ekonomisini bozup kendini toplamasını yıllarca ertelemekle kalmadı, şevkini de kırdı. Doğu'da, Almanya'nın en önemli potansiyel pazarı Rusya, çok düşük miktarda ticaretin geçebildiği ekonomik bir sınırın ardında neredeyse tamamen kopmuştu. Önemli Alman yatırımlarının olduğu Tuna Vadisi ve Balkanlar bölünmüş ve fakirleştirilmişti. Bu zorlukların üstesinden, Amerikan'ın vermeye niyetli olduğu parayla (yine de Avrupa mallarını almayacaklar ve gümrük duvarlarının arkasına çekileceklerdi) geçici olarak gelinebilirdi ama bu durum, Amerika Birleşik Devletleri'nin aralıksız refahına tehlikeli bir bağımlılık getiriyordu.

1920'lerde Amerika Birleşik Devletleri dünya kömürünün yüzde 40'ını üretiyordu ve dünya üretiminin yarısından fazlası bu ülkedeydi. Savaş talepleri nedeniyle artan bu zenginlik Amerikalıların hayatını değiştirdi ve aile otomobiline sahip olabilecek ilk insanlar olmalarını sağladı. Ne yazık ki Amerika'nın iç refahı dünyayı taşıyordu. Amerikan sermayesinin ihraç edilmesini sağlayan güven bu iç refaha dayanıyordu. Bu nedenle ticaret döngüsündeki bir sallantı, dünya çapında ekonomik bir felakete dönüştü. 1928'de, Amerika Birleşik Devletleri'nde kısa vadeli borç almak zorlaştı. Uzun süredir devam eden hızlı büyümenin sonunun geldiğini gösteren ticari malların fiyatları düşmesi gibi işaretler vardı. Bu iki etken, Amerika'nın Avrupa'dan alacaklarını istemesine yol açtı. Bu arada halk ciddi bir durgunluğun geleceğini düşündüğü için Amerika içinde de talep düşüyordu. Amerikan Merkez Bankası faiz oranlarını artırarak ve artırmaya devam ederek felakete katkı yaptı. Neredeyse hiç istemeden de olsa 1929 yılının Ekim ayında borsa aniden ve çok büyük oranlarda düştü. Ardından Amerikalı bankerler güveni tekrar sağlamak için geçici bir süre hisse senedi alınca bu düşüş fazla sorun yaratmadı. Amerika'nın ticaret güveninin ve denizasıırı para yatırımının sonu oldu. 1930'daki son bir hareketlenmeden sonra Amerika'nın ülke dışına yatıracığı para eridi. Dünya'da ticari durgunluk başlamıştı.

Yatırımın kesilmesi sonucunda ekonomik büyüme sona erdi ama kısa süre içinde felaketin gelişini hızlandıran başka bir etken ortaya çıktı. Borçlu ülkeler hesaplarını düzene sokmak için ithalatı durdurdular. Bu gelişme dünyada fiyatların düşmesine neden oldu ve ana malları üreten ülkeler dışarıdan alım yapamaz hale geldiler. Bu arada her şeyden önemlisi, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa mali krize girdi. Ülkeler, paralarının değerlerini altın (uluslararası kabul gören bir değişim aracıydı, bu nedenle "altın standardı" ifadesi ortaya çıktı) karşısında sabit tutabilmek için uğraştıkça hesaplarını dengeleyebilmek için talebi kesen deflasyonist politikalar uyguladılar. Böylece yönetimlerin müdahalesi, durgunluğun felakete dönüşmesine neden oldu. 1933 yılında Fransız parası hariç bütün önemli paralar altın standardının dışına çıktı. Bu gelişme trajedinin, liberal ekonominin eski bir idolünün tahttan inmesinin simgesel ifadesiydi. Gerçek ifadesi, sanayi dünyasında işsiz sayısının 30 milyona ulaşmasıydı. 1932 yılında (sanayi ülkeleri için en kötü yıl) Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'nın sanayi üretimi, 1929 yılındaki üretimin yarısına düşmüştü.

Ekonomik buhranın etkileri, korkutucu ve karşı konulmaz bir mantıkla dışa doğru yayıldı. Pek çok insanın hayat standardının geliştiği 1920'lerin toplumsal kazançları neredeyse her yerde silinip yok oldu. Hiçbir ülkenin işsizlik için bir çözümü yoktu ve Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya bu konuda en kötü durumda olmalarına rağmen işsizlik bütün dünyada, ilk üreticilerin köylerinde ve çiftliklerinde

gizlenmiş biçimde vardı. 1929 ve 1932 arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin milli geliri yüzde 38 düştü. Bu rakam üretilmiş malların fiyatlarındaki düşüştü ama aynı zamanda hammadde fiyatları yüzde 56 ve gıda maddesi fiyatları da yüzde 48 düşmüştü. Bu yüzden daha fakir ülkeler ve gelişmiş ekonomilerin daha fakir sektörleri oransız sıkıntı çektiler. Düşecek fazla şeyleri olmadığı için her zaman sıkıntı içindeymiş gibi gözükmediler. Doğu Avrupalı ya da Arjantinli bir köylü zaten eskiden beri kötü durumda olduğu için durumu fazla kötüleşmiş olmayabilir ama işsiz bir Alman katibi ya da işçisinin durumu kötüleşmişti ve bunun farkındaydı.

Başka bir büyük savaş olmadan dünyanın durumu düzelmeyecekti. Ülkeler gittikçe gümrük vergilerinin arkasına çekildiler (1930 Amerika Birleşik Devletleri gümrük tarifesi ithal mallar üzerindeki vergiyi ortalama yüzde 59 artırdı) ve ekonomik olarak kendilerine yetebilmek için ekonomik yaşam üzerindeki devlet kontrolünü artırdılar. Bazıları diğerlerinden daha başarılı oldu, bazıları olamadı. Felaket, liberal medeniyetin çökmesini bekleyen ya da destekleyen komünistlerle faşistler için ümit verici bir ortam oluşturdu. Her iki grup da çürümüş cesedin üzerinde beklentiyle kanat çırpmağa başladı. Altın standardının ve ekonomiye müdahale etmemeye olan inancın sona ermesi, bir dünya düzeninin ekonomik anlamda çöküşünü olduğu kadar totaliter rejimlerin yükselmesini ve ulusalcılığın kendi politikası içinde yıkıcı bir iklime bürünmesini işaret eder. Liberal medeniyet korkutucu bir biçimde olayları kontrol etme gücünü kaybetmişti. Yine de pek çok Avrupalı bunu görmekte zorlanıyordu ve uygarlığın tartışmasız üstünlüğünü sergileyeceği bir çağın yeniden geleceği hayallerini kuruyorlardı. Uygarlık değerlerinin, bir süre işlemiş olmasına rağmen artık bütün dünyada çürümekte olduğu açıkça görülen politik ve ekonomik hegemonyaya dayandığını unutmuşlardı.

Gelişen Yeni Asya

Avrupa'nın sorunları tek bir kıtayla sınırlandırılmazdı. Diğer bölgelerdeki olayları yönetme kabiliyetini kısıtlayacakları kesindi ve bunun ilk işaretleri Asya'da görüldü. Avrupa'nın Asya'daki sömürge gücü, dünya tarihi açısından bakılacak olursa kesinlikle tartışılmazdı ve tartışılmadı. 1914 yılında Avrupa gücü Büyük Britanya, Uzakdoğu'daki çıkarlarını korumak için kendi kaynaklarına güvenmek yerine Japonya'yla ittifak yaptı. Bir başka Avrupa gücü Rusya, Sarı Deniz'e yirmi yıl boyunca baskı uyguladıktan sonra Japonya'ya savaşta yenilmiş ve tekrar Avrupa'ya yönelmişti. Çin'e yüzyıl boyunca edilen ve Boksör İsyanı sırasında çok zararlı olduğu kanıtlanan zorbalık sona yaklaşıyordu. Bu olaydan sonra Avrupalı emperyalistlere hiç toprak kaybetmedi. Çin, Hindistan ya da Afrika'dan farklı olarak, Avrupa'nın Asya üzerindeki etkisinin azaldığı bir döneme kadar bağımsızlığını korudu. Avrupa'da gerilim artınca ve Japonya'nın hırslarını boşa çıkarttığı açıkça görüldünce, Avrupalı devlet adamları yeni limanlar kazanma ve Uzakdoğu'nun "hasta adam"ını bölüşme hayallerinin zamanının geçtiğini anladılar. Aslında Britanya politikası olan, bütün devletlerin kendi ticari avantajlarını arayacakları "açık kapı" politikası herkes için uygun olacaktı. Bu avantaj da, 1890'ların ümitli günlerinde düşünüldüğünden daha az dikkat çekici olma işaretlerini gösterdi ve bu durum da Uzakdoğu'da daha yumuşak adımlar atmak için bir başka nedendi.

Avrupa'nın Asya'ya hücumu 1914 yılında zirve noktasından inmekle kalmamış Asya'da sömürgecilik, kültürel etki ve ekonomik güçle devrim yapma çabası, ciddiye alınması gereken savunma refleksleri geliştirmişti. Havai kralı 1881 gibi erken bir tarihte Meiji imparatoruna, "Asya Ulusları ve Yöneticileri Birliği ve Federasyonu" kurmayı önermişti. Bu ilk belirtiydi ve Japonya'da da benzer refleksler görülmeye başlamıştı. Modernleşmenin katalizörü olarak yatağını bu yerel ve Asya gücü içinde açan refleksler, Doğu'yla Batı'nın yüz yıllık savaşının bir sonraki evresinin hızını belirledi. Japon dinamizmi 20. yüzyılın ilk kırk yılında Asya tarihine hâkim oldu. Çin devrimi, dışarıdan gelen yeni değiştirici güçlerle birlikte, bu ülkenin Asya'daki meseleleri biçimlendirmede bir kere daha Japonya'nın önüne geçtiği ve Asya'daki Batı çağının kapandığı 1945 yılına kadar benzer bir etki yapmadı.

Japonya'nın dinamizmi ekonomik büyüme ve bölgesel agresiflikte kendini gösterdi. Uzun süre boyunca ekonomik büyüme daha belirgindi. 1920'lerde Japonya hakkında hâlâ liberal ümit duyulmasını ve Japon emperyalizminin maskelenmesini sağlayan, "Batılılaştırma" olarak görülen büyük bir sürecin parçasıydı. 1925 yılında genel seçme hakkı sağlandı ve bu gelişme, liberalizmle ya da ılımlılıkla bir bağlantısı olmadığını gösteren Avrupa kanıtları olmasına rağmen düzenli yapısal ilerleme modelinin 19. yüzyılda başladığını kanıtlar.

Japonya'nın sınai büyümesi, özellikle Büyük Savaş'ın uyandırdığı ve Japonya'ya önemli fırsatlar sunan yaygın iyimserlik havasında, hem Japonlar'a hem de yabancılara güven verdi. Daha önce büyük Batı rekabetiyle karşı karşıya kalan (özellikle Asya'daki) pazarlar, kendi ülkelerindeki savaşın taleplerin karşılayamadıklarını görünce Japonya'ya kaldı. İtilaf Devletleri'nin yöneticileri Japon fabrikalarından önemli miktarda mühimmat sipariş ettiler. Dünyadaki deniz ticareti açığı Japonya tersanelerine ihtiyaç duydukları işi sağladı. Japonya'da kişi başına düşen milli gelir savaş yıllarında yüzde 40 arttı. 1920 genişlemesinde kesintiye uğramasına rağmen bu on yıl içerisinde tekrar eski durumuna döndü ve 1929 yılında Japonlar, yirmi yıl içinde (nüfusun sadece beşte birinden azı bu işlerde yer almasına rağmen) çelik üretimini on kat, tekstil üretimini üç kat ve kömür çıktısını iki kat artıran bir sanayi üssü kurdular. Japonya'nın imalat sektörü Çin ve Malaya'dan demir cevheri, Mançurya'dan kömür ithal ederek diğer Asya ülkelerini de etkilemeye başlıyordu. Japonya'nın üretim sanayisi, batı güçlerinin üretim sanayileriyle karşılaştırıldığında hâlâ küçük olmasına ve hâlâ var olan küçük ölçekli zanaat sektörüyle birlikte işlemesine rağmen Japonya'nın yeni sanayi gücü 1920'lerde yerel politikayı ve yabancı ilişkileri biçimlendirmeye başlıyordu. Özellikle Asya anakarasıyla olan ilişkilerini etkiledi.

Potansiyel olarak en büyük Asya ve dünya gücü olan Çin, Japonya'nın oynadığı üstün ve dinamik gücün tersine karanlıkta kalmıştı. 1911 devrimi çok önemli olmasına rağmen tek başına bu karanlığı kaldıramamıştı. Aslında bir dönemi, Fransız ya da Rus devrimlerinden çok daha iyi simgeliyordu: Konfüçyüsçü devletin Çin'i bir arada tuttuğu ve Konfüçyüsçü ideallerin Çin kültürüne ve toplumuna egemen olduğu iki bin yıllık bir tarihin sonuydu. Ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmiş Konfüçyanizm ve yasa düzeni birlikte çökmüştü. 1911 devrimi geleneksel Çin'in yaşadığı standartların dağıldığını ilan etmişti. Diğer yandan, devrim özellikle iki yolla sınırlandırılmıştı. İlk başta yapıcıdan çok yıkıcıydı. Monarşi, farklı bölgelerin olduğu, neredeyse bir kıta kadar büyük olan bir ülkeyi bir arada tutuyordu. Çökmesi, Çin tarihinde sıklıkla kendini göstermiş olan merkezden kopuk bölgecilğin yeniden başlaması anlamına geliyordu. Pek çok devrimci Pekin'e güvenmiyor

ve Pekin'i kısıkanıyordu. Gizli topluluklar, aristokratlar ve askeri komutanlar bir adım atıp kendi bölgelerindeki olayların kontrolünü almak için hazırды. Bu eğitimler, Yüan Shih-k'ai başstayken (1916 yılına kadar) bir şekilde gizlenmişti ama sonra patladı. Devrimciler, Sun Yat-sen'in çevresindeki Çin Ulusal Halk Partisi, ya da Kuomintang (KMT) adı verilen grupla Pekin'deki parlamenter yapıya dayanan merkezi yönetimi destekleyenler arasında bölünmüştü. Sun'un desteği esasen Canton işadamlarından ve güneydeki bazı askerlerden geliyordu. Yerel diktatörler bu yapıya karşı başarılı oldu. Bu yerel diktatörler, merkezi yönetimin giderek zayıfladığı bir dönemde sağlam kuvvetlerin ve silahların kontrolünü sağlamış olan askerlerdi. 1912 ve 1928 arasında önemli bölgeleri kontrol eden yaklaşık 1300 yerel diktatör vardı. Bazıları reformlar yaptı. Bazıları basit birer hayduttu. Bazılarının yönetime talip olmak gibi önemli statüleri vardı. Daha uzun sürmesine rağmen, Roma İmparatorluğu'nun çöküş dönemine benziyordu. Eski âlim bürokratların yerini kimse almayınca askerler boşluğu doldurmak için atıldılar. Yüan Shih-k'ai'de bunların iyi bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Bu durum 1911 devriminin ikinci sınırlamasını yansıtıyordu: Devrim daha ileri gitmek için anlaşma zemini sağlamamıştı. Sun Yat-sen ulusal sorunun çözümünün, toplumsal sorunun çözümünün önünde olması gerekeceğini söylemişti ama ulusalcı geleceğin biçimi hakkında anlaşmazlıklar vardı ve hanedanlığın ortadan kalkması, ortaya çıkmasını geciktiren ortak düşmanı da ortadan kaldırdı. Çin devrimi yaratıcı olmasına rağmen ilk on yılında devrimciler arasında görülen entelektüel kafa karışıklığı oldukça bölücüydü ve Çin'in muhtemel yenilikçilerini bekleyen büyük vazifenin ilk belirtileriydi.

Bir grup kültürel reformcu 1916 yılından başlayarak özellikle Pekin Üniversitesi'nde toplanmaya başladı. Bir yıl önce, bu reformculardan birisi olan Ch'en Tushiu ateşini yaktıkları tartışmanın odağı olan *Yeni Gençlik* adında bir gazete kurmuştu. Ch'en, devrimin kaderini elinde tuttuğuna inandığı Çin gençliğine eski Çin kültürü geleneğini tümenden reddetmeyi öğütledi. Diğer entelektüeller gibi Huxley ve Dewey'den bahseden ve bu entelektüellerin kafası karışmış yurttaşlarına İbsen'in çalışmalarını tanıtan Ch'en, hâlâ anahtarın Batı'da yattığını düşünüyordu. Darwinçi mücadele anlamında, bireyseliğinde ve faydacılığında hâlâ daha ileri bir yol öneriyor gibiydi ama böyle bir liderlik önemli olmasına ve hevesli taraftarlar bulabilecek olmasına rağmen Çin'i batı değerleriyle iyileştirmek bir handikaptı. Sadece çok sayıda eğitilmiş ve vatansever Çinli bu geleneksel kültüre bağlı oldukları için değil, batı fikirleri sadece Çin toplumunun tipik üyesi olmayan sahil şehirlerindeki tüccarlar ve onların ülke dışında eğitim almış çocukları arasında yaygın olduğu için bir handikaptı. Çin halkına bu tür fikirler ve yaklaşımlarla ulaşmak zordu ve diğer reformcuların yerel bir edebiyat istemeleri de bu gerçeğin bir kanıtıydı.

Çinliler milliyetçi duygunun o kadar etkisindeydiler ki Batı'ya ve pek çoğu için bir çeşit sömürü ve bazı modernleşme yanlılarının kabul etmeleri için zorladıkları uygarlığın en belirgin ögesi olan Batı etkisindeki kapitalizme karşı çıkacak gibiydiler. Gelişmelerin harekete geçirmedeği ve kızgın, Batılılaşmış gençlerin heyecanının farkında olmayan Çinli köylü kitleleri, 1911'den sonra yeniden pasifleşti. Ekonomik durumlarını anlatmak pek kolay değil: Çin çok büyüktü ve çok çeşitliydi. Nüfus düzenli olarak artarken köylülerin toprak isteklerini karşılamak için hiçbir şey yapılmamıştı. Borçluların, topraksızların sayısı arttı ve zaten kötü olan yaşamları, doğrudan savaş ya da savaşın dolaylı etkileriyle açlık ve hastalık yüzünden dayanılmaz hale geldi. Çin Devrimi ancak bu insanlar harekete geçirilirse başarılı olabilirdi ve reformcuların kültüre yaptıkları vurgu, bunun için gerekli politik adımları atma konusundaki isteksizliklerini maskeleydi.

Çin'in zayıflığı, Japonya için bir fırsattı. Dünya savaşı, 19. yüzyıldaki hırslarını tekrar öne çıkartmak için bir fırsattı. Avrupalıların kendi arasındaki kavgalarının yarattığı avantajlardan faydalanılabildi. Japonya'nın müttefikleri, Çin'deki Alman limanlarını almasına pek itiraz etmezlerdi. İtiraz etseler bile Japon gemilerine ve ürünlerine ihtiyaç duydukları bir dönemde hiçbir şey yapamazlardı. Japonya'nın ordusunu savaşmak için Avrupa'ya gönderebileceğine dair ümitleri her zaman vardı ama bu olmadı. Tersine, Japonya usta bir politikayla Almanya'yla barış yapma ihtimalini canlı tutup, İtilaf Devletleri'ni korkuttu ve Çin'e doğru ilerledi.

Japon yönetimi 1915 yılının başında, yirmibir talebin yer aldığı bir liste ve ultimatom verdi. Bu aslında Japonların Çin'e hamilik teklifiydi. Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri talepleri azaltmak için ellerinden gelen bütün diplomatik yolları kullandılar ama Japonya, Mançurya'da ticaret ve kiralama hakları gibi isteklerinden fazlasını aldı. Çinli vatanseverler çok kızdılar ama iç politikalarının düzensiz olduğu bir anda yapabilecekleri bir şey yoktu. Aslında durum o kadar karışıktı ki Sun Yat-sen bile o anda Japonya'nın desteğini arıyordu. Bir sonraki müdahale 1916 yılında, Japonya Britanya'ya, Yüan Shih-k'ai'nin kendini imparator ilan ederek düzeni kurma denemesini onaylamaktan vazgeçmesi için baskı yapınca geldi. Ertesi yıl, Japonya'nın çıkarlarını tanınmasını İç Moğolistan'a kadar genişleten bir başka antlaşma imzalandı.

Çin yönetimi 1917 yılının Ağustos ayında, barış sağlandıktan sonra bağımsız sesini duyurmak için iyi niyet ve destek kazanma umuduyla Almanya'yla savaşa girdi ama sadece birkaç ay sonra Amerika Birleşik Devletleri, "açık kapı" prensibinin onaylanması ve Çin'in bütünlük ve bağımsızlığının sağlanması sözü karşılığında, Japonya'nın Çin'deki özel çıkarlarını resmen tanıdı. Çinlilerin İtilaf Devletleri'nden tek alabildiği, Almanya ve Avusturya dokunulmazlığının kaldırılması ve Boksör Ayaklanması'ndan kaynaklanan tazminat ödemelerinin geciktirilmesi oldu. Japonlar ise 1917 ve 1918 yıllarında yaptıkları gizli antlaşmalarla Çin'den başka imtiyazlar da kazandılar.

Barış, Çinlileri de Japonları da aynı şekilde hayal kırıklığına uğrattı. Japonya artık tartışmasız bir dünya gücüydü ve 1918 yılında dünyanın en büyük üçüncü do-nanmasına sahipti. Barış Antlaşması'ndan fayda sağladığı doğrudur: Shantung'daki eski Alman haklarını aldı (Britanya ve Fransa 1917'de bunun sözünü vermişti), Pasifik'te eskiden Almanya'nın olan pek çok adanın mandasını aldı ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nde daimi bir yer kazandı. "Görünüş"te kazanılan imtiyazlar, cemiyetin sözleşmesinde yazılı olan ırk eşitliği konusunda bir açıklama getirmeyince Asyalıların gözünde değerini kaybetti. Woodrow Wilson bu konuda (Japonların ve Çinlilerin Paris'te omuz omuza durdukları tek konu) kararın oy çokluğuyla alınmasını reddederek oybirliği gerektiğini söyledi. Amerika Birleşik Devletleri'yle birlikte Avustralya ve Yeni Zelanda da karşı çıkınca, konu rafa kaldırıldı. Yirmi bir talep konusunda yaygın bir sempati (özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde) oluşmasına rağmen Shantung kararının bozulmasını sağlayamadıkları için Çinliler de çok incindiler. Amerika'nın diplomatik desteğinden hayal kırıklığına uğrayan ve kendi delegasyonları içinde, Pekin yönetimi ve Kanton'daki Kuomintang yönetimi olarak bölünen Çinliler antlaşmayı imzalamayı reddettiler.

Bunun sonucunda kısa süre içinde Çin'de, bazı yorumcuların 1911 devrimi kadar önemli gördükleri bir ayaklanma çıktı. Bu ayaklanma 1919'da çıkan "4 Mayıs Hareketi"ydi. Çin'in 1915 taleplerini kabul ettiği 7 Mayıs'da, barış antlaşmasına karşı Pekin'de bir öğrenci gösterisi olarak başladı ama yetkililerin harekete geçeceği umularak ilerletildi. İlk başta küçük bir ayaklanmaya ve üniversite rektörünün istifasına yol açtı. Sonra ülke çapında bir öğrenci hareketine dönüştü (Çin'de 1911 yılında sonra yeni yüksekokulların ve üniversitelerin yaygınlaşmasının ilk politik yansımalarından biriydi). Grevlerle ve Japon mallarını boykotla öğrenci olmayanları da içine aldı. Entelektüeller ve onların öğrencileriyle başlayan hareket şehirlerde yaşayanlara, özellikle sanayi işçilerine ve savaştan kâr eden Çinli kapitalistlere de yayıldı. Asya'nın Avrupa'yı reddinin o zamana kadar görülmüş en önemli kanıtıydı.

Sınai bir Çin ilk defa resme girdi. Çin de Japonya gibi savaş sırasında büyük bir ekonomik gelişme yaşamıştı. Avrupa'nın Çin'e olan ihracatının azalması, Japon ve Amerika malları sayesinde dengelenmiş olmasına rağmen limanlardaki Çinli işadamları iç piyasa için üretime yatırım yapmayı kârlı buldular. Mançurya dışındaki ilk büyük sanayi bölgeleri oluşmaya başladı. Bunlar, barışın gelmesiyle başlayan batı rekabeti ve Çin'in yabancıların himayesinden kurtulamadığının kanıtlanması yüzünden devrimci fikirlere sempatiyle yaklaşan ilerlemeci kapitalistlere ait sanayi yatırımlarıydı. İşçiler de bu rahatsızlığı hissetti: işleri tehdit altındaydı. Pek çoğu iş umuduyla kırdan sanayi bölgelerine gelmiş yeni şehirliilerdi. Köylü geleneğinin inatçı toprağından köklerin sökülmesi Çin'de, Avrupa'daki *ancien regime*'de oldu-

ğundan daha önemliydi. Çin'deki aile ve köy bağları çok daha güçlüydü. Şehre göç, ataerkil otoriteyi ve bağımsız üretim birimi ailenin ortak zorunluluklarını ardında bırakmıştı. Bu gelişme, devrimden kurtulan ve Çin'i hâlâ geçmişe bağlayan yaşlı yapının daha da zayıflaması anlamına geliyordu. Böylelikle oluşan yeni ortam yeni ideolojik açılımlar için uygundu.

4 Mayıs Hareketi, ilk geniş tabanlı Çin devrimci koalisyonunun kurulması durumunda neler olabileceğini gösterdi. İlerlemeci batı liberalizmi yeterli gelmemişti. Hareketin kesin başarısı, pek çok kültür reformu taraftarının ümitlerini kırdı. Kapitalist Batı demokrasisi Çin yönetiminin acizliği yüzünden Japonya karşısında değerini yitirmişti. Yönetim şimdi kendi tebaasına karşı da utanmıştı. Boykotlar ve gösteriler yüzünden tutuklanmış öğrencileri serbest bırakmak ve Japon yanlısı bakanlarını görevden almak zorunda kalmıştı ama bu 4 Mayıs Hareketi'nin tek önemli sonucu değildi. Reformcular, sınırlı politik etkileri olmalarına rağmen öğrenciler sayesinde toplumsal hareketin içine girmiş oldular. Bu gelişme hiç olmadığı kadar büyük bir iyimserlik yarattı ve halkın politikanın farkına varmasını sağladı. Çağdaş Çin tarihinin, 1911'den çok 1919'da başladığının söylenmesinin nedeni budur.

Yine de bu patlama, bir Asya gücü olan Japonya'nın hırsından kaynaklanmıştı. Çin'le ilişkilerde kendi içinde bir yenilik getirmeyen bu güç, 1919'dan itibaren kültürel geleneği hızla çözülmekte olan bir Çin'in üzerinde işliyordu. Sınav sisteminin sona ermesi, batıya gönderilen sürgünlerin geri dönmeleri ve savaş yıllarının önemli edebi ve kültürel tartışması, eski değişmez devlete dönülemeyecek değişiklikler getirdi. Yerel diktatörler, inanç sağlamlığını tanımlayacak ve destekleyecek yeni otoriteyi sağlayamadılar. Artık Konfüçyüsçü geçmişin en önemli rakibi olan batı liberalizmi bile sömürgeci yabancılarla bağlantısı yüzünden saldırı altındaydı. Batı liberalizmi hiçbir zaman halk desteği alamamıştı. Entelektüeller üzerindeki çekiciliği de Batı'dan gelen rakip bir ideolojik güç yüzünden tehdit altındaydı. Bolşevik Devrimi Marksizm'e, ülke dışındaki taraftarlarının ilham, rehberlik, liderlik ve bazen de, çözülmekte olan tarihsel döneme girmiş ve bitişini hızlandıracak yeni bir faktör olan maddi destek için baktıkları bir yurt vermişti.

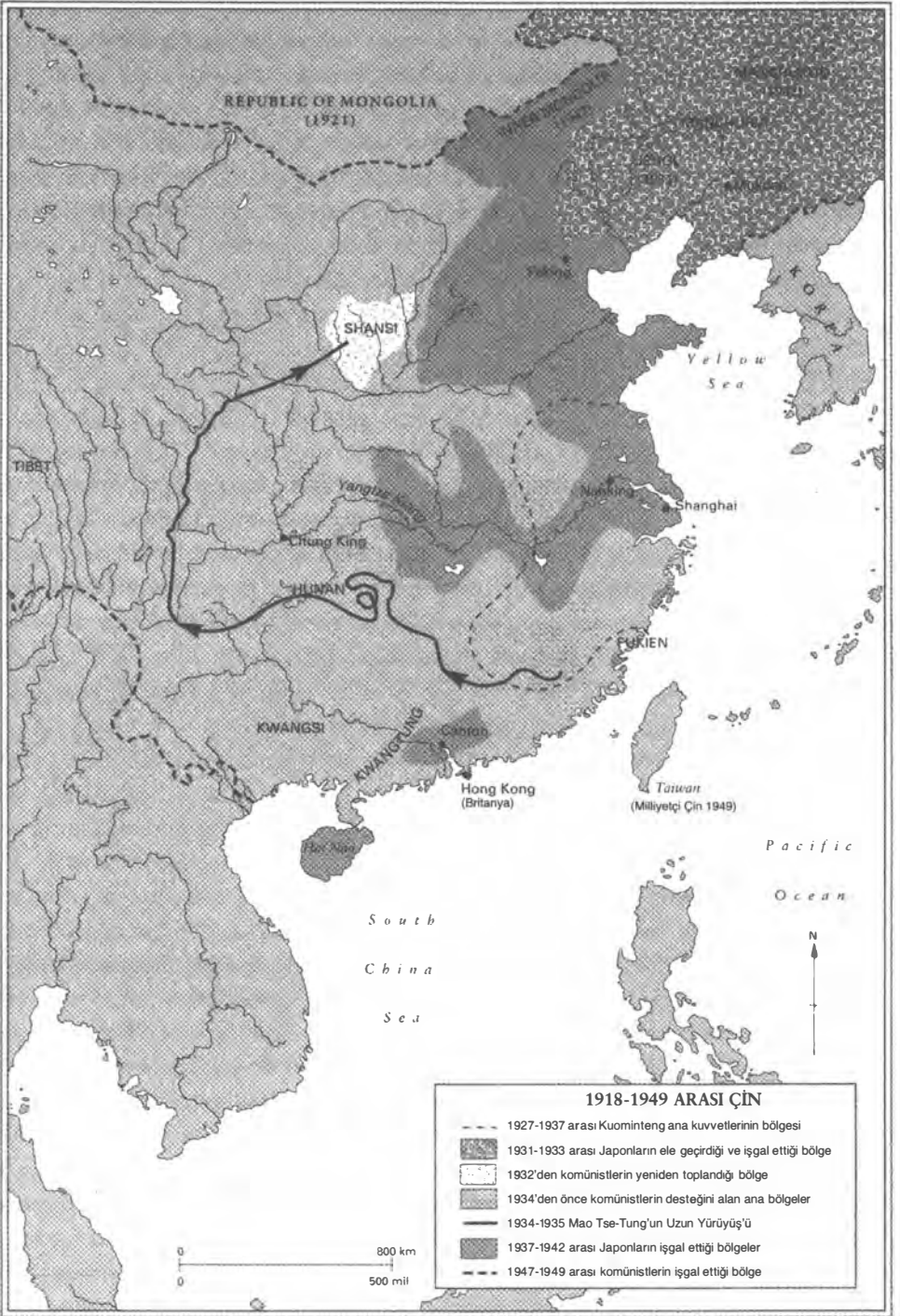
1917 Şubat Devrimi ve Bolşevik zaferi, *Yeni Gençlik*'in yazarlarından biri ve 1918'den itibaren Pekin Üniversitesi'nde kütüphaneci olan Li Ta-cho tarafından sıcak karşılandı. Kısa süre içinde Marksizm'de, dünya devrimi yaratacak gücü ve Çin köylülerini canlandıracak yöntemleri gördü. Rusya, Batı'nın yarattığı hayal kırıklığı yüzünden Çinli öğrenciler arasında oldukça popülerdi. Çar'dan sonra başa geçenler, Sovyet yönetiminin ilk icraatlarından birisi sınırları dışındaki Çarlık döneminden kalan bütün haklardan ve yetkilerden feragat etmek olduğu için eski emperyalist geleneği bırakmışa benziyordu. Bu yüzden Rusya, milliyetçilerin gözünde

eski günahlardan arınmıştı. Üstelik Rus devrimi (büyük bir köylü toplumunda yapılan devrim) Çin'deki savaşın kışkırttığı sanayileşme hamlesine oldukça uygun bir doktrin üzerine kurulduğunu iddia ediyordu. 1918 yılında Pekin Üniversitesi'nde, üyeleri 4 Temmuz Hareketi'nde etkinleşen Marksist çalışma topluluğu kuruldu. Üyelerinden biri üniversite kütüphanesinde asistan olan Mao Tse-tung'du. 1920 yılında öğrenci dergilerinde Marksist yazılar yayınlanmaya başladı ve *Komünist Manifesto*'nun ilk tam çevirisi yapıldı. 4 Temmuz Hareketi'nin desteğiyle grevler düzenlenerek, Marksist ve Leninist ilkelerin yayılması için ilk denemeler yapıldı.

Marksizm, reformcular arasında bölünmelere neden oldu. Ch'en Tsu-hsiu, Çin'in 1920'deki problemlerinin çözümü için Marksizm'e yöneldi. Çin solunu Marksizm etrafında örgütlemek için çok çaba harcadı. Liberaller arkada bırakılmaya başlamıştı. Komüntern bu fırsatı gördü ve Ch'en ve Li Ta-chao'ya yardım etmesi için ilk adamını, 1919 yılında Çin'e gönderdi. Bu gelişme iyi sonuçlar doğurmadı ve tartışmalar çıktı. Yine de, hâlâ karanlıkta olan şartlar altında (isimleri ve tarihleri kesin olarak bilmiyoruz) Çin'in farklı bölgelerinden gelen delegelerle (Mao Tse-tung'da bunlardan biriydi) 1921 yılında Şangay'da bir Çin komünist partisi kuruldu.

Böylelikle Çin Devrimi'nin son evresi ve Avrupa'nın Asya'yla olan ilişkilerini etkileyen son merak uyandırıcı diyalektik başladı. Doğu'nun geleneksel toplumlarına hiç benzemeyen bir toplumda doğmuş ve biçimlenmiş, kökenleri Juda-Hristiyan kültürde kökleşmiş varsayımların geçmişini barındıran yabancı bir Batı düşüncesi olan Marksizm bir kez daha Asyalılar tarafından alınmış ve kullanılmaya başlanmıştı. Modernleşmenin Batılı hedeflerdeki verimliliği, evrensel insan onuru ve eşitliği adına sadece Çin'deki ataletin geleneksel kaynaklarına karşı değil geldiği kaynağa, Avrupa dünyası'na karşı da kullanılacaktı.

Kapitalizm, dış sömürünün ve saldırganlığın arkasındaki birleştirici, bağlayıcı ilke olarak kolayca sunulabildiği için Çin'de büyük ölçüde komünizmden yararlanılabiliyordu. Asya'da çıkarları olan dokuz güçlü devlet Çin'in toprak bütünlüğünü garanti etmesine ve Japonya, Büyük Savaş döneminde aldığı Alman bölgelerini Çin'e geri vermeyi kabul etmesine rağmen Çinli gruplar dış ilişkilerde de komünizmden faydalanmayı düşündüler. Bu gelişme, Washington'da yapılan ve temel amacı deniz gücüne uluslararası bir sınır getirmek olan (silahlanmanın masrafı konusunda önemli bir huzursuzluk vardı) antlaşmalar serisinin bir parçasıydı. Japonya, bu antlaşmalar sonucunda nispeten biraz güçlendi. Dört büyük güç birbirlerinin sömürgeleri için teminat verdiler ve böylece Amerikalıların uzun süredir bitmesi için uğraştığı Britanya-Japonya ittifakı sona erdi ama Çin'e verilen teminatın, Amerikalıların bu garantiyi destekleme mücadelesi için bir hazırlıktan fazlası olmadığını herkes biliyordu. Britanya antlaşmalar yoluyla Hong Kong'da bir deniz üssü *kurmamaya* mecbur edilmişti. Bu arada, "bağımsız" Çin'deki Pekin yönetiminin

dayandığı gümrük ve vergi gelirlerini yabancılar idare etmeye devam etti ve yabancı temsilcilerle iş adamları kendilerine uygun olduğu zaman yerel diktatörlerle doğrudan ticaret yaptılar. Amerikan politikası, Avrupa'nın Asya'daki durumunu zayıflatmasına rağmen Çin'de bu açıkça görülüyordu.

Yabancı şeytanların Çin hayatı üzerindeki belirgin hâkimiyeti, Marksizm'in entelektüeller üzerindeki çekiciliğinin, Çin Komünist Parti'sinin resmi yapısının ötesine geçmesinin nedenlerinden biriydi. Sun Yat-sen partiyle arasındaki kuramsal anlaşmazlığı vurguladı ve KMT'yi geleneksel liberalizm rotasından çıkarıp Marksizm rotasına sokan görüşleri benimsedi. Onun dünya görüşüne göre Rusya, Almanya ve Asya'nın sömürülen güçler olarak, sömürücüleri ve düşmanları olan dört emperyalist güç karşısında ortak çıkarları vardı (Almanya 1921 yılında Çin'le eşit ilişkiler kurunca böyle değerlendirilmeye başlandı). Çin'in bağımlı bir ülke gibi resmi bir hiyerarşi olmadan sömürüldüğü ilişkiler için yeni bir terim olan "alt-sömürge" terimini buldu. Kolektivist bir sonuçla, "Hiçbir şartta bireye daha fazla özgürlük vermemeliyiz, bunun yerine ulusun özgürlüğünü garanti altına alalım," görüşü öne çıktı. Bu görüş, klasik Çin görünüşünde ve geleneğinde zaten olmayan birey özgürlüğünün yine olmayacağını tasdikiydi. Aile, klan ve devlet talepleri her zaman dorukta olmuştu ama Sun Yat-sen Batı fikirleri yüzünden bozulma tehlikesiyle karşı karşıya olan bir duruşu yeniden sağlamak için gerekli kitlesel bilinçlendirmeyi sağlayabilmek adına tek parti dönemi yönetimi planladı.

Çin Komünist Partisi (ÇKP) ve KMT'nin işbirliği yapması için hiçbir engel kalmamıştı. Batı güçlerinin ve yerel diktatörlerin tavrı ortak düşmanlar yaratmıştı ve Rus yönetimi bu iki partinin bir araya gelmesi için yardımcı oldu. Çin'in en uzun kara sınırına sahip olduğu anti-emperyalist güçle ortaklığa gitmesi, en azından sağ duyulu ve potansiyel olarak çok avantajlı görünüyordu. Komünist politikası, Rusya'nın Moğolistan'daki çıkarlarını korumak ve Japonya'yı uzakta tutmak açısından KMT'yle işbirliği yapmayı destekliyordu. SSCB, Asya topraklarında ondan çok çıkarı olan hiçbir ülke olmamasına rağmen Washington konferanslarının dışında bırakılmıştı. Çin'deki muhtemel galiplerle işbirliği yapmak, Marksist kuram böyle bir politikaya uygun olmasa da SSCB için en uygun rotaydı. 1924 yılından itibaren, Çinli komünistler arasında bazı şüpheler olmasına rağmen ÇKP, Sovyetlerin koruması altında KMT'yle birlikte çalışıyordu. Çinli komünistler bir grup olarak olmasa da bireysel olarak KMT'nin mensubu olabilirlerdi. Sun Yat-sen'in yetenekli genç askeri Chiang K'ai-shek, eğitim için Moskova'ya gönderildi ve ideolojik eğitim kadar askeri eğitim de sağlamak için Çin'de bir savaş akademisi kuruldu.

Sun Yat-sen 1925 yılında öldü. Taraftarlarıyla daha kolay komünist işbirliği yapmıştı ve birleşik cephe hâlâ devam ediyordu. Sun Yat-sen'in (Çinli okul çocuklarının ezbere bildikleri) vasiyeti, devrimin henüz tamamlanmadığını ve komünistler belli bölgelerde devrime köylü desteği sağlama konusunda önemli ilerlemeler kaydeder-

ken idealist genç subayların yönetimindeki yeni devrimci ordunun komutanlara karşı ilerlediğini beyan etmişti. 1927 yılında, KMT'nin yönetimi altında ülkede birliğe benzer bir şey sağlandı. Antiemperyalist anlayış Britanya mallarının boykotunu destekledi ve Rusya'nın Çin üzerinde artan etkisinden endişe duymaya başlayan Britanya yönetimi, Hankow ve Kiukiang'daki imtiyazlarından vazgeçti. Ayrıca Weihai-wei'yi Çin'e geri vermeye (1922) söz vermişti ve Amerika Birleşik Devletleri de Boksör tazminatından vazgeçmişti. Bu başarılar, Çin'in sonunda harekete geçtiğinin işaretleriydi.

Bu devrimin bir yönüne uzun süre değinilmedi. Kuramsal Marksizm, sanayi proletaryasının zorunlu devrimci rolünü vurgulamıştı. Çinli komünistler, yeni şehirli işçileri politikleştirme konusunda gösterdikleri ilerlemeden gurur duyuyorlardı ama Çin nüfusunun büyük bir bölümü köylüydü. Hâlâ Malthusçu artan nüfus ve arazi eksikliği kapanı içine sıkışmış yüzyıllık acı, yerel diktatörlük yıllarının merkezi otoritesi çökünce daha da arttı. Bazı Çinli komünistler o çağdaki (Moskovalı teorisyenlerden aldıkları) Marksist kuramla uyuşmasa da Çin'in bir gerçeği olan köylülerde devrimci potansiyel gördüler. Bu komünistlerden biri Mao Tse-tung'tu. O ve onun gibi düşünenler, 1920'lerde dikkatlerini şehirden köye çevirdiler ve köylü kitleleri komünizme kazandırmak için büyük çaba harcadılar. Mao, çelişkili bir biçimde diğer Çinli komünistlerden daha uzun bir süre Kuomintang'la işbirliği yaptı çünkü Kuomintang köylülerin örgütlenmesine kendi partisinden daha sempatik yaklaşıyordu.

Büyük bir başarı sağlandı. Özellikle Hunan'da büyük bir başarı sağlandı ama toplamda yaklaşık 10 milyon köylü ve aileleri, 1927 yılında komünistler tarafından örgütlendi. Mao, "köylüler birkaç ay içinde Dr. Sun Yat-sen'in isteklerini gerçekleştirdiler ama onun ulusal devrime adadıklarını, kırk yıl içinde başaramadılar," diye yazdı. Bu örgütlenme, köylüleri kuşatan pek çok hastalığın ortadan kalkmasını sağladı. Toprak sahiplerinin topraklarına el konulmadı ama aldıkları kiralar düşürüldü. Aşırı faiz oranları mantıklı seviyelere çekildi. Kır devrimi, Çin'de daha önce yapılan ilerlemeci hareketlere benzemiyordu ve Mao bunu 1911 devriminin temel eksikliği olarak tanımladı. Bu hedefe ulaşan komünist başarının temelinde köylülerin devrimci potansiyelini kullanarak başarılı olabileceğini keşfetmesi yatıyordu. Bu başarı bütün Asya'da yeni tarihsel gelişim olanaklarını yarattığı için gelecek üzerinde çok önemli oldu. Mao bunu anlamıştı. "On puanı demokratik devrim içinde dağıtacak olursak şehirli ve askeri birimlerin başarıları üç, kır devrimini gerçekleştiren köylüler yedi puan alır," diye yazdı. Hunan hareketi üzerine bir raporda köylüler temel bir güçle kıyaslarken iki kere şu imgeyi kullandı; "Saldırı fırtına ya da kasırgaya benzer; onun iradesine teslim olanlar hayatta kalır, ona direnenler yok olur". Bu imge önemliydi, anlamında kökleri Çin geleneğinde, toprak sahipleri ve haydutlarla yapılan mücadelede olan bir şeyler vardı. Komünistler,

batıl inançları ortadan kaldırarak ve aile otoritesini kırarak geleneği bir kenara koymaya çalışırken bile onu hatırlayıp kullanacaklardı.

Komünizmin kırlarda yerleşmiş olması, Sun Yat-sen'in ölümünden sonra KMT'yle arasında çıkan krizden kurtulmak için anahtardı. Sun'un ölümü KMT içinde "sol" ve "sağ" kanat arasında bir çatlağın oluşmasına neden oldu. Eskiden bir ilerleme yanlısı olarak görülen genç Chiang, artık kapitalistlerin ve dolaylı olarak toprak sahiplerinin çıkarlarını savunan "sağ"ın askeri lideri olmuştu. KMT içindeki strateji farklılıkları, birliklerine güvenen Chiang'ın, onlara sol grupları ve şehirlerdeki Komünist Parti örgütlerini ortadan kaldırma emri verince çözüldü. Bu görev 1927 yılında Şangay ve Nanking'de, imtiyazları korumak için Çin'e gönderilmiş Avrupalı ve Amerikalı askerlerin gözleri önünde, çok kan dökülerek yerine getirildi. ÇKP yasaklandı ama bu yasaklama, Rusların Chiang'la olan bağlarını koparmak istememesinden dolayı KMT'yle birkaç bölgede devam eden işbirliğinin sonu olmadı. Bu durum şehirli komünistlerin ortadan kaldırılmalarını kolaylaştırmıştı. Çin'deki Komünistlerin başka yerlerde de olduğu gibi dogmatik Marksizm'in aynasında kırılanların Rus çıkarları olduğuna inanarak gelişmeleri uzağı görmeden takip etti. Bu çıkarlar Stalin için öncelikle yerel çıkarlardı. Dış ilişkilerde en büyük emperyalist güç olan Britanya'nın karşısında durabilecek birini arıyordu ve KMT bunun için en iyi aday gibi görünüyordu. Bu seçimleri teoriyle destekledi. Marksist kurama göre proletarya devriminden önce burjuva devrimi olmalıydı. KMT'nin zaferinden hemen sonra Ruslar, yıkıcı bir yeraltı örgütü olmak için açık politikayı bırakan ÇKP'deki danışmanlarını çektiler.

ÇKP olmasa bile Çin milliyetçiliği Rusların yardımıyla iyi şeyler yapmıştı. Devrimin hayatta kalmak için kitlesel talepleri karşılama ihtiyacı duyduğu bir dönemde KMT'nin karşısında zorlu sorunlar ve bir iç savaş vardı. Devrim içindeki bölünme, yerel diktatörler sorunundan kurtulmayı imkânsız hale getiren ve daha da tehlikeli si yabancı karşıtı cepheyi zayıflatan bir aksamaydı. Japon baskısı 1920'lerde Kiaochou'nun geri verilmesinden sonra da devam ediyordu. Yerel arka planı önemli bir yönde değişiyordu. Savaş dönemindeki ekonomik gelişme 1920 yılında sona erince dünyadaki ekonomik bunalımdan hemen önce zorlu bir dönem başladı, toplumsal gerilimler arttı. 1931 yılında Japon fabrikalarının yarısı işlemiyordu. Avrupa'nın sömürge piyasalarının çökmesi ve geride kalanların yeni gümrük vergisi duvarlarının arkasına çekilmeleri, Japonya'nın ihracat miktarını üçte iki oranında düşürdü. Japonya'nın Asya'daki ihracat kapıları çok önemli bir hale geldi. Bunları tehdit eder gibi görünen her şey yoğun bir öfke yarattı. Japon köylülerinin durumu da bozuldu ve milyonlarcası battı ya da hayatta kalabilmek için kızlarını kadın tacirlerine satmak zorunda kaldı. Bu provakasyonunun sınıf çatışmasından daha az olmasına rağmen ciddi politik sonuçları oldu. Bu provokasyona akacak olan güçler, uzun süre boyunca "eşitsiz antlaşmalar"a karşı verilen mücadelenin içine çekil-

mişti. Yoldan çıkanlarla birlikte yeni bir çıkış gerekiyordu ve sanayi kapitalizminin depresyon dönemlerindeki sert tavrı, Batı karşıtı duyguların yakıtını tazeledi.

Şartlar Japonya'nın Asya'da hırslarının peşinden koşması için uygundu. Sömürgeci Batı güçleri tamamen çekilmeler de savunmaya geçmişlerdi. 1920'lerde Hollandalılar Java ve Sumatra'da, 1930'da Fransa Vietnam'da ayaklanmalarla karşılaş-tı; iki yerde de komünistler ayaklananlara yardım etti. Britanyalılar, Hindistan'da benzer zorluklar yaşamadılar. Bazı İngilizler Hindistan'ın kendi kendini yönetmesi gerektiği fikrini henüz kabul edememiş olsa da Britanya politikasının amacı buydu. Britanyalılar Çin'de, nasıl değerlendireceklerini bilemedikleri ulusal hareketle sessiz bir uzlaşma istediklerini daha 1920'lerde belirtmişlerdi. Japonya'daki Amerikan karşıtlığını da ortadan kaldıran ekonomik çöküşten sonra Doğu Asya politikaları daha da zayıflamış görünüyordu. Son olarak Rusya'da da, Çin'deki gelişmeleri etkileme denemesinden sonra solmaya yüz tutmuş görünüyordu. Tersine Çin milliyetçiliği önemli başarılar kazanmış, hiçbir geri çekilme belirtisi göstermemişti ve Japonya'nın Mançurya'da uzun süredir devam eden varlığını tehdit etmeye başlayacağı düşünülüyordu. Buhran derinleştikçe Japon devlet adamları hesap yaparken bütün bu faktörleri hesaba katıyordu.

Mançurya çok önemli bir bölgeydi. Japonya'nın oradaki varlığı 1905'e kadar uzanıyordu. Ardından yoğun bir yatırım gelmişti. Çinliler ilk başta Japon varlığına razı olmuştu ama Japonya'nın İç Moğolistan'ı etkileme tehlikesini sezen Rusların da desteğiyle 1920'lerde sorgulamaya başladılar. Çinliler 1929 yılında, Mançurya'dan geçip Vladivostok'a giden demiryolunun kontrolü konusunda Ruslarla anlaşmazlığa düştüler ama bu sadece Japonların, Çin güçlerinin yeni kuvvetinden etkilenmesini sağladı. Milliyetçi KMT eski imparatorluk topraklarında kendini yeniden ileri sürüyordu. Japonlar, kendilerinin yönetebileceğini düşündüğü Kuzey Çin'deki yerel diktatörlere, KMT askerlerinin saldırmasını önlemek isteyince 1928 yılında silahlı çatışma çıktı. Japon yönetimi bölgenin kesin kontrolünü eline geçirdi. Mançurya'da etkili güç Japon komutanların ellerindeydi ve 1931 yılında Tokya'dakiler karşı çıkmalarına rağmen Mukden yakınlarında, tüm bölgeyi ele geçirmek için kullanacakları bir bahane yarattılar.

Bu gelişmenin ardından (son Mançu imparatorunun yöneteceği) Mançukuo adında yeni bir kukla devlet kuruldu, Japonya'nın saldırganlığına karşı Milletler Cemiyeti'nde önemli itirazlar yükseldi, Tokyo'da askerlerin etkisi altında yeni bir yönetimin kurulmasına neden olan suikastlar yapıldı ve Çin'le olan tartışma daha da büyüdü. Japonlar 1932 yılında mallarını Çinlilerin boykot etmesine karşılık Şangay'a asker çıkardılar. Ertesi yıl, tarihsel Çin'in bir kısmının yönetimini bırakan ve başarısız bir ayrılıkçı Kuzey Çin yaratma denemesi olan bir barışı dayatmak için Çin Seddi'nin güneyine geldiler. Bu sorunlar 1937 yılına kadar devam etti.

KMT yönetimi böylelikle emperyalist baskıya direnemeyeceğini göstermiş oldu. Yeni başkenti Nanking'den sadece birkaç sınır bölgesini yönetebiliyordu. Yaptığı

kötü antlaşmalar yüzünden güç kaybetmeye devam etti ve Batı güçleri KMT yönetimini Asya'daki komünizme karşı çıkmanın bir aracı olarak görmeye başlayınca daha uyumlu göründüler. Bu kazanımlar, KMT'nin yerel başarısını tehlikeye atan önemli zayıflıkları maskeleydi. İşin özü, politik devrim devam ederken toplumsal devrim durmuştu. Entelektüeller, en önemlisi toprak reformu olan reformları yapmayan rejimden desteklerini çektiler. Köylüler komünistlere duydukları bağlılığı KMT'ye hiç duymamışlardı. Chiang'ın, oradaki subayların yönetimine geçtiği ve geleneksel kültürün tamir edilemez bir biçimde bozulduğu bir dönemde giderek muhafazakârlaşması rejim için şanssızlıktı. Rejim kamu maliyesindeki bozulmayla çoğunlukla en üst seviyede lekelenmişti. Yeni Çin'in temelleri sağlam değildi ve iki kanat arasında bir kere daha rekabet yaşanacaktı.

ÇKP'nin merkezi yönetimi bir süre daha şehirlerde ayaklanma çıkmamasını ümit ederken komünist liderler şehirden uzak bölgelerde, Mao'nun Hunan'da işaret ettiği yolda ilerlemeye devam etti. Köylülerin geleneksel merkezi yönetim düşmanlığından faydalanarak toprakları başında olmayan toprak sahiplerinin topraklarına el koydular ve yerel sovyetleri örgütlediler. 1930 yılında, Çin Sovyet Cumhuriyeti'nin 50 milyon kişiyi yönettiği ya da yönettiğini iddia ettiği Kiangsi'de bir ordu kurdular. ÇKP yönetimi 1932 yılında, bu bölgede Mao'ya katılmak için Şangay'dan ayrıldı. KMT komünist orduyu ortadan kaldırmak için tüm çabasını harcadı ama başarılı olamadı. Japon baskısının arttığı bir dönemde yeni bir savaş anlamına geliyordu. KMT'nin yaptığı son büyük deneme, komünistleri bölgelerinden çıkarttı ve 1934 yılında Shensi'ye yapılan "Uzun Yürüyüş"e zorladı. Oraya ulaşabilen yedi bin kişi yerel komünist destek buldu ama hâlâ tehlike altındaydılar. Sadece Japonya'ya karşı gösterilen direncin gereksinimleri, KMT'yi onları daha fazla taciz etmekten vazgeçirdi.

ÇKP ve KMT'nin dış tehlikenin farkında olmaları, 1930'ların sonlarında yeniden işbirliğine gitmeleri konusunda çıkan yazıları açıklar. Komünintern politikalarındaki değişikliğe de bir şeyler borçluydular. Komünistlerin diğer gruplarla ittifak kurduğu "Halk Cephe" dönemi idi. KMT ayrıca Batı karşıtı çizgisini sona erdirmeye zorlanmıştı ve bu sayede İngiltere ve daha önemlisi Amerika Birleşik Devletleri'nde sempati kazandı. Yine de ne komünistlerin işbirliği ne de Batılı liberallerin sempatisi, milliyetçi rejimin 1937'deki Japon saldırısını savunmak zorunda kalmasını önleyemedi.

Japonların "Çin Olayı" adını verdikleri savaş sekiz yıl sürdü ve Çin'e toplumsal ve psikolojik hasarlar verdi. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı olarak da görüldü. 1937'nin sonunda Çin yönetimi, güvenliği için batıdaki Chungking'e taşındı ve Japonlar bütün önemli sahil ve kuzey bölgelerini aldı. Cemiyetin Japonya'yı kınaması ve Rusya'nın uçaklarını göndermesi saldırıyı durdurmaya yetmedi. İlk kara yılların Çin için tek kazancı, vatansever birliğin en üst seviyeye çıkması oldu. Komünistler ve milliyetçiler milli devrimin tehlikede olduğunu gördüler. Japonlar da böyle

düşünüyordu; işgal ettikleri topraklarda Konfüçyanizmin yeniden kurulması için uğraştılar. Bu arada Batı güçleri, acınacak bir halde müdahale edemeyeceklerini düşünüyorlardı. Kendi vatandaşlarının kızgınlığı ve zorlamasıyla yaptıkları protestolar bile 1939 yılında Asya'daki yeni Japon düzeninin tanınmaması durumunda yabancı yerleşimleri engelleyeceğini belli eden Japonlar tarafından dikkate alınmadı. Britanya ve Fransa'nın zayıflığının belirgin bir açıklaması vardı: başka bölgelerde sorun yaşıyorlardı. Amerika'nın etkisizliğinin kökleri daha derine dayanıyordu. Amerika Birleşik Devletleri Asya kıtası için konuşsa bile Amerikalıların belki de akıllı bir düşünceyle, orası için savaşmayacağı gerçeğine dayanıyordu. Japonlar, Nanking yakınlarında bir Amerikan gambotunu bombaladıklarında Dışişleri Bakanlığı burnundan solumasına rağmen Japonya'nın "açıklamalarını" sineye çekti. Amerikalılar Chiang K'ai-shek'e destek kuvvetleri gönderseler de durum kırk yıl önce Havana limanında, Amerikan Gemisi *Maine*'e olanlardan farklıydı.

Çin, 1941 yılında kurtuluşun eşiğinde olmasına rağmen dış dünyayla bağlantısı neredeyse kesilmişti. Verdiği mücadele yılın sonunda dünya savaşıyla birleşti. Çin o dönemde bile çok hasar görmüştü. Potansiyel Asya rakipleri arasındaki mücadeleyi Japonya kazandı. Japon hesabının borç hanesine, mücadelenin ekonomik masrafı ve Çin'deki işgal kuvvetlerinin yaşadığı zorluklar yazılabilir. Öte yandan uluslararası alanda hiç bu kadar güçlü olmamıştı. Bu gücünü Çin'deki Batılı yerleşimcileri aşağılayarak 1940 yılında Britanyalıları Çin'e yardım gelen Burma yolunu kapatmaya ve Fransızları Hindinin'de bir işgal ordusunu kabul etmeye zorlayarak gösterdi. Bu gösterilerde bir ayartma vardı ve askeri güçleriyle yönetimdeki güçleri, 1930'lardan beri oldukları yüksek seviyede kalmaya devam ettikçe bir karşı çıkış olmayacaktı.

Bunun olumsuz bir yönü de vardı. Hırsı, Japonya'yı Güneydoğu Asya ve Endonezya'daki ekonomik kaynakları ele geçirmeye mecbur kıldı. Ayrıca Amerikalıları, çıkarlarını silahlı bir şekilde savunmak için psikolojik olarak hazırladı. 1941 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin bir Asya gücü olup olmadığına ve bunun ne anlama gelebileceğine karar vermesi gerektiği açıktı ama arka planda daha önemli bir şey vardı. Japonya, Çin'e karşı saldırgan bir tutum takınmış olsa da, "Asya Asyalıdır" sloganıyla Batı güçlerinin Asya'daki konumuna zarar vermeye devam etti. Japonların 1938-1941 yıllarında gösterdiği bağımsızlık ve güç, 1905 yılında Rusya'yı yenmeleri gibi Avrupa ve Asya arasındaki psikolojik ilişkilerde yeni bir dönemi simgeliyordu. Bu gelişme, ardından Avrupa imparatorluklarının yıkılmasıyla sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmasına ve "Batılılaştırma" konusunda başarılı olan bir Asya gücü döneminin başlamasına işaret edecekti.

Osmanlı Mirası ve Batı'daki Müslüman Bölgeler

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda, Avrupa ve Afrika'dan neredeyse tamamen silindi. İki kıtada da temel nedenler aynıydı. Milliyetçiliğin dağıtıcı etkisi ve Avrupa güçlerinin bölücü faaliyetleri, 1804 Sırp İsyanı ve Mehmet Ali'nin 1805 yılında Mısır'da kendini vali ilan etmesi Türk gerilemesinin son dönemini başlattı. Avrupa'daki bir sonraki dönüm noktası Yunan İsyanı oldu. O tarihten başlayıp 1914 yılında Türkiye'nin Avrupa'da sadece Doğu Trakya anlamına geldiği süreye kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun öyküsünde sadece yeni devletlerin kurulması anlatılabilir. Osmanlı gücünün Müslüman Afrika'da gerilemesi daha hızlı olmuştu. Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümü 19. yüzyılın başlarında fiilen sultanın yönetiminden çıkmıştı.

Müslüman Afrika'da milliyetçiliğin ortaya çıkmasının bir sonucu da Osmanlılar-dan çok Avrupalılara karşı olmasıydı. Kültürel yeniliklerle de bağlantılıydı. Bunun öyküsü de yine Mehmet Ali'yle başlar. Doğum yeri olan Rumeli'deki Kavala'dan daha batıya hiç geçmemiş olmasına rağmen Avrupa uygarlığına hayrandı ve Mısır'ın bu uygarlıktan bir şeyler öğrenebileceğini düşünüyordu. Teknik eğitimci getirtti, sağlık ve sıhhi şartları geliştirme önlemleri konularında yabancı konsolosları görevlendirdi, Avrupa kitaplarının ve teknik konulardaki yazıların çevirilerini yayınlattı, gençleri eğitim görmeleri için Fransa ve İngiltere'ye gönderdi. Pek de hoş gitmeyen şeyler yapıyordu. Mısır'ı daha önce hiç olmadığı kadar Avrupa (özellikle Fransız) etkisine açmasına rağmen pratikte elde ettikleri onu hayal kırıklığına uğrattı. Çoğu, eğitim kurumları ve teknik kurumlar aracılığıyla gerçekleşti ve ticari alanda Osmanlı devletiyle kurduğu ilişkilerde Fransız çıkarlarını yansıttı. Fransızca kısa süre içinde eğitilmiş Mısırlıların ikinci dili oldu ve Akdeniz'in en önemli kozmopolit şehirlerinden biri olan İskenderiye'de bir Fransız topluluğu gelişti.

Avrupa dışı dünyadaki çok az modernleşme yanlısı devlet adamı Batı'dan sadece teknik bilgi almayı başardı. Genç Mısırlılar kısa süre içinde politik fikirler de almaya başladılar. Bu fikirlerin çoğu Fransızca olarak bulunabiliyordu. Kökler çürüyerek, Avrupa'nın Mısır'la olan ilişkilerini dönüşüme uğratacak gübreye dö-

nüşüyordu. Mısırlılar da Hintlilerin, Japonların ve Çinlilerin aldığı dersi alacaktı: Avrupa hastalığına karşı gerekli antikorları üretmek için bu hastalığa yakalanmak gerekiyordu. Böylelikle modernleşme ve milliyetçilik ayrışamayacak bir halde iç içe geçti. Ortadoğu milliyetçiliğindeki daimi zayıflığın kökü burada yatar. Bu kök, büyük ölçüde Batılı fikirler tarafından bozulmamış İslam kültüründe yaşayan bir toplumdan kopmuş modern aydınların inancı olacak kadar uzundu. Milliyetçiler ise genellikle Mısır, Suriye ve Lübnan toplumlarının en Avrupalılaştırmış üyeleri idi ve bu durum 20. yüzyıla kadar değişmedi. Yine de fikirleri daha çok yankı buldu. Nerede olurlarsa olsun Arapların bir millet olduğu iddiasıyla, Panarap ya da Arap milliyetçiliği (Mısır, Suriye ya da başka bir ülke milliyetçiliğine karşı) fikri ilk olarak Suriyeli Hristiyan Araplar arasında doğdu. Panarabizm, Arap olmayan Müslümanları da kapsayan ama Müslüman olmayan Arapları kapsamayan İslam kardeşliği fikrinden çok farklıydı. Bir Arap ulusunu hayata geçirmek için yapılacak denemelerin neden olabileceği karışıklıklar, Panarabist fikirlerin diğer zayıflıkları gibi 20. yüzyıla kadar ortaya çıkmayacaktı.

Eskiden Osmanlı'ya ait olan bölgelerin tarihinde bir dönüm noktası da 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması oldu. Bu gelişme uzun vadede (dolaylı da olsa) Mısır'ın kaderinin yabancıların müdahalesiyle lanetlenmesi konusunda en etkili gelişme oldu. Yine de Avrupalıların 19. yüzyılda Mısır'a müdahale etmeye başlamasının tek nedeni değildi. Bu müdahaleler İsmail'in (*de facto* bağımsızlığının tanınmasıyla sultandan hidiv unvanını alan ilk Mısır yöneticisi) yaptıkları yüzünden olmuştu. Fransa'da eğitim gören İsmail, Fransızları ve güncel fikirlerini sevmiştir ve Avrupa'da çok dolaşmıştı. Çok müsrifti. 1863 yılında vali olduğunda Mısır'ın ana ihraç ürünü pamuğun fiyatı Amerikan iç savaşı yüzünden yüksekti ve İsmail'in mali beklentileri iyiydi. Maalesef mali yönetimi pek de kurallara uygun olmadı. Bunun sonucunda Mısır'ın devlet borcu arttı. İsmail vali olduğunda 7 milyon pound olan borç sadece on üç yıl içinde yaklaşık 100 milyon pound'a yükseldi. Yıllık 5 milyon pound faiz borcu vardı ve o çağda bu önemli bir miktardı. Mısır yönetimi 1876 yılında iflas edip borçlarını ödeyemez duruma gelince yabancı yöneticiler gönderildi. Biri Britanyalı diğeri Fransız iki kontrolör, Mısır'ın İsmail'in oğlu tarafından geliri artırmaya ve borçları ödemeye öncelik verilerek yönetilmesini sağlamakla görevlendirildiler. Kısa süre içinde milliyetçiler tarafından, borç faizlerini ödemek için Mısırlı yoksulların üzerine vergi yükü bindirmekle ve maaşların düşürülmesi gibi ekonomik gelişmeler yüzünden suçlandılar. Hidiv adına çalışan Avrupalı memurlar, milliyetçilerin gözünde emperyalizmin ajanlarıydı. Mısır'daki çok sayıda yabancıların ayrıcalıklı yasal hakları ve özel mahkemeleri olması konusunda artan bir kızgınlık vardı.

Bu şikayetler milliyetçi bir komplo ve sonunda da devrime yol açtı. Batılılaşma düşmanlarının yanında İslam reformunu, Müslüman dünyanın birliğini ve modern yaşama uygun bir Panislamik hareket isteyenler de vardı. Hıdivin çevresindeki Türklerin üstünlüğüne karşı çıkanlar oldu ama Britanyalılar 1882 yılında bir devrimi bastırmak için müdahale edince bu tür bölünmeler önemini kaybetti. Bu müdahale mali nedenlerle yapılmadı. Yapılmasının nedeni, yönetimin başında Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bölgelerinde milliyetçiliği destekleyen Liberal bir başbakan olmasına rağmen, Britanya politikasının Süveyş kanalından Hindistan'a giden rotanın Kahire'deki dost olmayan bir yönetim tarafından riske edilmesine izin veremeyecek olmasıydı. O zamanlar düşünülemeyecek olmasına rağmen stratejik bir dogma yüzünden Britanya askerleri ancak 1956 yılında Mısır'ı terk ettiler ve orada kalan son askerlerdi.

Bu nedenle 1882'den sonra Britanyalılar, Mısır'daki milliyetçi nefretin bir numaralı hedefi haline geldiler. Güvenilir bir yönetim başa gelir gelmez askerlerini çekmek istediklerini ama hiçbir yönetim onlar için kabul edilebilir olmadığından bunu yapamadıklarını söylediler. Bunun yerine, Britanyalı yöneticiler Mısır'ın yönetimine giderek daha fazla karışmaya başladılar. Bu durum çok da üzülmeyecek bir durum değildi. Borcu azalttılar ve artan nüfusu (nüfus 1880-1914 yılları arasında iki kat artıp 12 milyona çıktı) beslemeye uygun bir sulama planı hazırladılar. Yerli halkı ekonomiyle ilgili memuriyetlere almayarak, yüksek vergiler uygulayarak ve yabancı oldukları için Mısırlıları kendilerine düşman ettiler. 1900'den sonra huzursuzluk ve şiddet arttı. Britanyalılar ve kukla Mısır yönetimi bu çalkalanma karşısında ilerlemeye devam ettiler ve reform yoluyla çözüm bulmak istediler. İlk önce yönetimde bir reform yaptılar ve 1913 yılında, daha güçlü bir yasama meclisi sağlamak için daha fazla temsilci seçen seçimleri getiren yeni bir anayasa hazırladılar. Maalesef meclis savaş başlayıp geçici olarak kapatılıncaya kadar sadece birkaç ay toplanabildi. Mısır yönetimi Türkiye'yle savaşa itildi, Britanya karşıtı komplo düzenlediğinden şüphelenilen hıdiv değiştirildi ve yılın sonunda Britanya hamiliğini ilan etti. Hıdiv, sultan unvanını aldı.

Osmanlı yönetimi, kısmen Türkiye'nin kendi içindeki reformcu milliyetçilik yüzünden Trablusgarp'ı, 1911 yılında orayı zaten işgal etmiş olan İtalyanlara kaptırmıştı. Karışık bir geçmişi ama basit bir amacı olan Jön Türk hareketi 1907 yılında başarılı bir ayaklanma başlattı. Bir Jön Türk şöyle değerlendirmişti: "yabancı müdahaleyi reddetmemize rağmen...Avrupa'nın açtığı yoldan gidiyoruz". Değerlendirmenin ikinci kısmı, Abdülhamid'in despot yönetimini sona erdirmek ve 1876'da çıkartılıp sonradan geri çekilen liberal anayasayı tekrar yürürlüğe koymak istedikleri anlamına geliyordu. Bunu imparatorluğun kendisi için istiyorlardı çünkü böylelikle gerekli modernleşmeyi sağlayıp gerileme dönemine son vererek, impara-

torluğu tekrar eski günlerine döndürebileceklerini düşünüyorlardı. Bu program ve Jön Türk'lerin komplo yöntemleri Avrupa'ya çok şey borçluydu. Mason localarını gizlenmek için kullandılar ve Kutsal İttifak günlerinde Avrupalı liberaller arasında yaygınlaşmış olanlara benzer gizli topluluklar kurdular. İç gelişme için verilen paranın faizine el konulması, Mısır'da olduğu gibi bağımsızlığın kaybedilmesine neden olduğu için Avrupa'nın Osmanlı'nın içişlerine, özellikle para yönetimine karışmasına çok kızdılar. Avrupa kabadayılığı, Osmanlı yönetiminin Tuna Vadisi'nden ve Balkanlardan aşağılayıcı bir biçimde çekilmesiyle sonuçlandı (Jön Türkler böyle düşündüler).

Sultan, bir dizi isyan ve ayaklanma sonucunda 1908'de anayasaya izin verdi. Ülke dışındaki liberaller meşruti Türkiye'ye gülümseyerek baktılar. Kötü yönetim sonunda bitecek gibi görünüyordu ama bir karşı devrim denemesi Jön Türklerin, Abdülhamid'i baştan indirip yerine fiili diktatörlük getiren bir darbe yapmalarına neden oldu. Devrimciler 1909'dan 1914'e kadar meşruti monarşi görüntüsü altında, giderek artan diktatörlük yöntemleriyle ülkeyi yönettiler. Bir tanesi şöyle dedi: "Artık, Bulgar, Yunan, Yahudi, Müslüman yok...Osmanlı olmaktan gurur duyuyoruz". Bu yeni bir şeydi: eski çok uluslu düzenin sona erdiğinin duyurusuydu.

Jön Türkler sonradan daha iyi anlaşıldı. Avrupa dışı ülkelerdeki modernleşme yanlılarının yaşadığı sorunları yaşadılar ve sert yöntemleri pek çok modernleşme yanlısı tarafından, ihtiyaç duydukları ya da ihtiyaç duyduklarını hissettikleri için sonradan da kullanıldı. Yönetimin her dalında (Avrupa'dan danışmanlar getirerek) reform yapmaya çalıştılar. Örneğin, kızların eğitimi geliştirme çalışmaları Müslüman bir ülkede önemli bir tavidir. Geri kalmışlığın bariz işaretlerini gösteren bir imparatorluğun yönetimini, ardı ardına diplomatik aşağılamalara maruz kaldığı bir dönemde almışlardı ve bu da onların Avrupa'yla olan ilişkilerini zayıflatarak güç kullanmalarına neden oldu. Habsburgların Bosna'yı ilhak etmesinden sonra Bulgar hükümdarı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kabul ettirdi ve Giritliler, Yunanistan'la birleştiklerini ilan etti. Kısa süren bir sessizliğin ardından İtalyanlar, Trablusgarp'a saldırdılar ve ardından Balkan Savaşlarıyla askeri yenilgiler geldi.

Böyle gergin bir ortamda, liberallerin reform sonrasında halkın arasında yaygınlaşmasını beklediği birliğin bir mit olduğu ortaya çıktı. Din, dil, toplumsal gelenekler ve milliyet imparatorluktan geriye kalanları hâlâ bölüyordu. Jön Türkler tek bir milliyetçilik, Osmanlı milliyetçiliği olduğu iddiasını savunmaya devam ettiler. Bu durum doğal olarak diğer halkların kızmasına neden oldu. Sonuç bir kere daha katliam, zorbalık ve suikast, İstanbul'daki geleneksel yönetim araçlarının kullanılması oldu. 1913'den Büyük Savaş çıkana kadar ortak diktatörlük olarak ülkenin başında olan üçlü Jön Türk yönetimi bu yöntemleri uyguladı.

Jön Türkler, taraftarlarından çoğunu hayal kırıklığına uğratmalarına rağmen gelecek onların yanındaydı. Osmanlı mirasını bir gün yeniden yaratacak olan milliyetçilik ve modernleşme fikirlerini temsil ediyorlardı. Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da kalan topraklarının kaybına neden olacak şeyler yaptılar (ama bu zaten olacaktı) ve bu onların sırtına büyük bir yük bindirdi. Bıraktıkları miras, 1914 yılında hâlâ çok büyük bir yük olarak durmaya devam ediyordu. Onlardan önce, reform ve milliyetçilik için kullanılabilecek bir alternatif çıkmamıştı. Osmanlı bölgesinin elde kalan son büyük bloğu olan Asya'daki Müslüman bölgelerde 1914 yılından sonra yaşananlar, Panislamist fikirlerin pek fazla anlam ifade etmediğini gösterecekti.

Bu bölgeler 1924 yılında büyük ve stratejik olarak çok önemli bir alanı kapsıyordu. Kafkaslardaki Pers sınırından, Dicle Irmağı'nın ağzındaki Basra Körfezi'ne kadar uzanıyorlardı. Körfezin güney kıyısında Kuveyt çevresi (bağımsız bir Şeyh vardı ve Britanya'nın koruması altındaydı) ve sahil boyunca güneyde Katar'a kadar Osmanlı yönetimindeydi. Bu bölgeden Kızıldeniz'in girişine kadar Arabistan kıyıları bir şekilde Britanya'nın etkisi altındaydı ama iç bölgenin tamamı ve Kızıldeniz kıyısı Osmanlı toprağıydı. Sina Çölü birkaç yıl önce Britanya'nın baskısıyla Mısır'a geçmişti ama antik Filistin, Suriye ve Mezopotamya toprakları hâlâ Türklerindi. Bu bölge, İslam'ın tarihsel kalbiydi ve sultan hâlâ Müslümanların dini lideri olan halifeydi.

Bu miras, üzerinde oynanan dünya savaşı stratejileri ve politikaları yüzünden parçalanacaktı. 1914 yılından önce, İslam'ın tarihsel kalbi olan bölgede bile yeni politik güçlerin işlediğine dair işaretler vardı. Kısmen, Suriye ve Lübnan'da Mısır'dan daha güçlü işleyen yerleşik Avrupa kültürünün etkilerinden kaynaklanıyordu. Fransız etkisinin yanı sıra Amerikan misyonerlerin çabaları ve bütün Arap dünyasında, hem Müslüman hem Hristiyan Arap delikanlıların gittiği okulların ve üniversitelerin açılması da etkili olmuştu. Doğu Akdeniz bölgesi kültürel olarak ilerlemiş ve okuryazardı. Dünya savaşının arifesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda Mısır'ın haricinde yüzden fazla Arapça gazete yayınlanıyordu.

Jön Türklerin zaferinin ve Osmanlılaştırma eğilimlerinin ardından önemli bir billurlaşma oldu. Özellikle Paris ve Kahire'deki Arap sürgünlerin arasında gizli topluluklar ve açık muhalif gruplar oluştu. Arka planda bir başka belirsiz etken vardı. Bu etken, Arap yarımadasındaki sultana sadakatleri zayıf olan hükümdarlardı. Bunlardan en önemlisi olan Mekke Şerifi Hüseyin'e, 1914 yılında Türk yönetiminin hiç güveni kalmamıştı. Arapların bir yıl önce Irak'ın bağımsızlığını değerlendirmek için İran'da toplanmaları da kaygı verici bir işaret olmuştu. Türkler bu gelişmeye karşılık statükonun devam etmesi için sadece Arapların farklı çıkarlarından kaynaklanan iç bölünmeye güvenebilirlerdi.

Son olarak, yakın bir tehlike teşkil etmese de bölgesel milliyetçilik kültürüne en son geçenler Yahudiler oldu. 1897'de amacı bir vatan sağlamak olan bir Siyonist Kongre toplanınca tarihleri yeni bir biçim aldı. Böylelikle Yahudilerin tarihinde, Fransız Devrimi'nin özgürleştirici döneminden sonra bile pek çok Avrupa ülkesinde yaşanan asimilasyon süreci ulusalcılık idealiyle değiştirildi. İstedikleri bölge hemen açıklığa kavuşmadı. Farklı dönemlerde Arjantin ve Uganda önerildi ama yüzyılın sonunda Siyonist görüş Filistin'de karar kıldı. Filistin'e Yahudi göçü küçük miktarda da olsa başlamıştı. Savaşın yayılması bu göçün önemini değiştirecekti.

1914 yılında, Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları arasında garip benzerlikler vardı. İkisi de sorunlarının çözümü olarak savaşı görüyorlardı. İkisi de savaştan zarar görecekti çünkü sınırlarının içindeki ve dışındaki çok sayıda insan savaşı kendi çıkarlarına kullanabilecekleri bir fırsat olarak gördüler. Savaşın sonunda iki imparatorluk da ortadan kalktı. Türkiye'nin savaşa girmesi, Britanyalılar ve Fransızların İstanbul'da çar yanlısı bir gücün ortaya çıkmasına karşı geleneksel dirençlerini ortadan kaldırdığı için tarihsel düşman Rusya daha savaşın başında bile bu işten kârlı çıkmıştı. Fransa'nın Ortadoğu'da kendi çıkarları vardı. Fransızların Britanya'nın Mısır'daki varlığından duydukları kızgınlık bir anlaşma yapılarak Fransa'ya Fas'da özgürlük sağlanıp geçirilince Doğu Akdeniz'de geleneksel bir Fransız rolü oluşmuştu. St. Louis hatıraları ve bazı ateşli Fransızların yaptıkları seferler çok ciddiye alınmamalıdır ama Fransız yönetimlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki, özellikle III. Napolyon'un 1860'larda bir Fransız ordusu gönderdiği Suriye'deki Katolikliğe özel bir koruma uyguladığı inkâr edilemez. Ayrıca, Doğu Akdeniz'deki eğitilmiş insanların Fransızca konuşmalarıyla kendini gösteren kültürel bir üstünlükleri vardı ve o bölgeye büyük bir Fransız sermayesi yatırılmıştı. Bunlar göz ardı edilebilecek etkenler değildi.

Yine de Türkiye'nin Avrupa dışındaki en önemli askeri rakipleri Kafkaslar'da Rusya ve Süveyş'te Büyük Britanya'ydı. Süveyş Kanalı'nın korunması bölgedeki Britanya stratejisinin temeliydi ama önemli hiçbir tehdit olmadığı kısa sürede ortaya çıktı. Daha sonradan, Orta ve Yakındoğu'yu altüst edecek yeni etkenleri ortaya çıkaran gelişmeler oldu. Hint-Britanya ordusu 1914'ün sonunda, İran'dan gelen petrol kaynaklarını korumak için Basra'ya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu tamamen ortadan kalkmadan meydana çıkmasa da, bu çıkartma bölgenin tarihsel kaderinde petrol ve politikanın karşılıklı etkileşiminin başlangıcıydı. Diğer yandan, Mısır'ın Britanyalı valisinin 1914 yılının Ekim ayında Hüseyin'le yakınlaşması, meyvenin çabucak olgunlaşmasını sağladı. Arap milliyetçiliği silahını kullanmak için ilk denemeydi.

Savaş Avrupa'da kanlı ama kararsız bir biçimde devam ederken Almanya'nın müttefikine bir darbe indirmek çok daha önemli bir hale geldi. 1915 yılında,

İstanbul'u alma umuduyla Çanakkale Boğazı'na karadan ve denizden saldırı denemesi batağa saplandı. Avrupa'nın iç savaşı, o döneme kadar bir gün kendisine karşı dönecek güçleri oluşturmaya başlamıştı ama Arap müttefiklere önerilebileceklerin bir sınırı vardı. 1916 yılının başına kadar Hüseyin'le şartlarda anlaşamadı. Hüseyin 37. enlemin güneyindeki bütün Arap toprakları için bağımsızlık istemişti – Halep'le Musul arasındaki çizginin yaklaşık 120 km kuzeyiydi ve Türkiye'yle Kürdistan dışında tüm Osmanlı İmparatorluğu'nu kapsıyordu. Britanya'nın kabul edebileceğinden çok daha geniş bir bölgeydi. Suriye'deki özel çıkarları nedeniyle Fransa'ya da danışılmalıydı. Britanya ve Fransa arasında, bölünmüş bir Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuz bölgeleri hakkında yapılan anlaşmada, Irak'ın statüsü de dahil olmak üzere pek çok konu karara bağlanmadı ama Arap milliyetçiliği politik programı gerçeğe dönüşecek gibiydi.

Bu tarz girişimlerin geleceği kısa süre içinde belirsiz bir hale geldi. Arap İsyanı, 1916 yılının Haziran ayında Medine'deki Türk garnizonuna saldırıyla başladı. Ayaklanma, savaşın ana cephelerindeki ilginin dağılmasından başka bir işe yaramadı ama gelişti ve bir efsane haline geldi. Britanyalılar kısa sürede Arapları daha ciddiye almaları gerektiğini anladı. Britanya birlikleri 1917 yılında Filistin'e girdiler ve Kudüs'ü aldılar. 1918 yılında Araplarla birlikte Şam'a girdiler. Bu gelişmeden önce iki olay durumu daha da karmaşık hale getirdi. Biri Amerika'nın savaşa girmesiydi. Başkan Wilson savaşın hedeflerini açıklarken, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türk olmayan halklar için “karışılmayan mutlak bir gelişme fırsatı”nı tercih ettiğini söyledi. Diğeri Bolşeviklerin, çarlığın gizli diplomatik görüşmelerini yayınlaması oldu. Böylece İngiliz ve Fransızların Ortadoğu için Ruslara yaptıkları teklif ortaya çıktı. Bu anlaşmanın bir bölümü, Filistin'in uluslararası bir yönetimle yönetilmesi idi. Britanya politikasının Filistin'de Yahudiler için bir yurt kurmayı düşündüğü açıklandınca Arapların kızgınlığı daha da arttı. “Balfour Deklerasyonu” Siyonizm'in o güne kadar kazandığı en büyük başarı olarak değerlendirilebilir. Bu açıklananlar, Araplara söylenenlerle uyuşmuyordu ve Başkan Wilson, Yahudi olmayan Filistinlileri korumak için deklarasyona şartlar koymuştu ama Britanyalılar ve Fransızlar, Arapların isteklerine 1918 yılında olumlu yaklaşınca bu deklarasyonun tartışmasız işleyebileceğini düşünmek mümkün değildir. Türklerin savaşı kaybetmesinin ertesi günü görünüş tamamen karışık.

Hüseyin, Büyük Britanya tarafından Arap halklarının kralı ilan edilmişti ama bunun ona pek faydası dokunmadı. Modern Arap dünyasının haritasını Arap milliyetçiler değil Milletler Cemiyeti'nin de yardımıyla Britanyalılar ve Fransızlar çizecekti. Britanyalılar ve Fransızların karışık geçen on yıl içinde bir şekilde dünya politikası sahnesine çıkardıkları Araplarla araları açılırken, Arap liderler de kendi aralarında kavga ediyordu. İslam birliği hayali ve Rus tehdidi (sadece görünüşte

olmasına rağmen) bir kere daha ortadan kalkmıştı ve Ortadoğu'yla ilgilenen sadece iki büyük güç kalmıştı. Birbirlerine güvenmiyorlardı ama Britanyalıların Irak'a, Fransızların da Suriye'ye girmesi temelinde anlaştılar. Milletler Cemiyeti'nin Arap bölgelerinde manda vermesiyle bu anlaşma onaylandı. Filistin, Ürdün ve Irak Britanyalılara gitti, Suriye ise ulusal kongre vasıtasıyla bağımsızlık veya Britanya ya da Amerikan mandası olmak istediğini belirtmesine rağmen güç kullanarak bölgeye yerleşen ve en başından itibaren despotlukla yönetegelmiş olan Fransızlara verildi. Arapların seçtiği, Hüseyin'in oğlu olan kralı indirdiler ve sonucunda ülke çapında bir isyanla karşı karşıya kaldılar. Fransızlar 1930'larda yetkilerin bir kısmını milliyetçilere devretme işaretleri gösterecekler de hâlâ güç kullanarak bölgede duruyorlardı. Ne yazık ki kuzey Suriye'deki Kürtler, bir Arap devletinin içine düşme ihtimalini görüp ayaklanınca, Suriye'deki durum milliyetçiliğin bölücü gücünü gösterdi ve Batılı diplomatlara başka bir Ortadoğu sorununu tanıttı.

Bu arada Arap yarımadası, Hüseyin ve Britanyalıların bir antlaşmayı müzakeret ettikleri başka bir kral arasındaki mücadeleyle boğuşuyordu (tarafhtarları, taht kavgasına ve kabileler arası kavgalara, dini kavgaları da ekleyen püriten bir İslam mezhebinin üyeleriydiler). Hüseyin tahttan indirildi ve 1932 yılında, Hicaz'da yeni Suudi Arabistan krallığı kuruldu. Bu sırada Hüseyin'in oğulları, Irak ve Ürdün kralları olduğu için yeni sorunlar çıktı. Britanyalılar, şiddetli bir savaşın gelecekte yaşanacak sıkıntıları göstermesinden sonra sadece kendi stratejik çıkarlarını korumak için hava ve kara gücü bırakarak mümkün olduğu kadar çabuk bir biçimde mandalığa son verdiler. Böylece Irak da 1932 yılında bağımsız bir devlet olarak cemiyete katıldı. Britanyalılar, bazı askeri ve mali güçlerini ülkede bırakarak 1928 yılında Ürdün'ün de bağımsızlığını tanımıştı.

Filistin'de durum çok daha zordu. 1921 yılından başlayarak Yahudi göçleri ve Yahudilerin Arap topraklarını ele geçirmelerinden kaynaklanan Yahudi karşıtı ayaklanmalar yüzünden bu talihsiz ülke uzun bir süre barış yaşayamayacaktı. Sadece dinsel ya da milliyetçi duygular tehlikede değildi. Yahudi göçü, yeni bir Batılılaştırıcı ve modernleştirici gücün ekonomik ilişkileri değiştiren ve geleneksel toplumdan yeni talepler isteyen müdahalesi anlamına geliyordu. Britanya manda gücü, Yahudi göçünü kısıtlamazsa Arapların vereceği tepkiyle kısıtlarsa Yahudilerin vereceği tepki arasında kaldı. Arap yönetimleri de artık dikkate alınmalıydı ve Britanya'nın güvenliği açısından ekonomik ve stratejik olarak önemli yerler bu yönetimlerin elindeydi. Dünyanın görüşleri de işe karışmaya başlıyordu. 1933 yılında Almanya'da, Yahudilere eziyet eden ve Fransız Devrimi'nden beri sahip oldukları yasal ve toplumsal hakları ellerinden almaya başlayan bir rejim kurulunca sorun daha da büyüdü. 1937 yılına gelindiğinde Filistin'de, Araplar ve Yahudiler arasında meydan savaşları çıkmıştı. Kısa süre sonra bir Britanya ordusu Arap isyanını bastırmaya çalışıyordu.

Arap bölgelerinde hâkim gücün çökmesini, geçmişte çoğunlukla bir düzensizlik dönemi izlemişti. Bu sefer belirsiz olan, düzensizliğin ardından (daha önceki anarşi dönemlerinde olduğu gibi) yeni bir sömürgeci hegemonyanın kurulup kurulamayacağıydı. Britanya bu rolü almak istemiyordu. Sadece bölgedeki kendi çıkarlarını, Süveyş Kanalı'nın ve İran'la Irak'tan gelen petrolün korunmasını garanti almak istiyorlardı. 1918 ve 1934 yılları arasında Kuzey Irak'tan başlayıp Ürdün ve Filistin'i geçerek Hayfa'ya ulaşan büyük bir boru hattı yapılmıştı ve bu gelişme bölgenin geleceğini değiştirdi. Avrupa'daki petrol tüketimi genel bir bağıllık durumu oluşturacak kadar yüksek değildi ve 1950'lerde politik durumu değiştirecek olan önemli keşifler henüz yapılmamıştı ama yeni bir etken kendini hissettiriyordu; Kraliyet Donanması gemilerinde petrol kullanmaya başlamıştı.

Britanya, Süveyş Kanalı'nın güvenliği için en iyi yolun Mısır'da askeri kuvvet bulundurmak olduğunu düşünüyor olsa da bu düşünce sorunların artmasına neden oldu. Savaş Mısır'da milliyetçi duyguları güçlendirmişti. İşgal orduları hiçbir zaman sevilmezler; savaş fiyatları artırıncı, yabancılar suçlandı. Mısırlı milliyetçi liderler 1919 yılında konuyu Paris Barış Konferansı'na taşımak istediler ancak bunu yapmalarına engel olundu. Hemen ardından Britanyalılara karşı, kısa sürede bastırılan bir ayaklanma çıktı fakat Britanyalılar geri çekiliyordu. Hamilik, milliyetçi duyguların bastırılması amacıyla 1922 yılında sona erdirildi. Yeni Mısır krallığının, ardı ardına milliyetçi çoğunluğun seçtiği kralı başa getiren ve böylelikle Mısır hükümetinin, Britanya'nın çıkarlarının korunduğu, bütün Britanya yönetimlerinin kabul edebileceği bir uzlaşmaya varması olanaksız hale geldi. Bu sonuç, 1936 yılında Britanyalılar Kanal Bölgesinde belirli bir müddet asker bulundurma hakkını kabul edene kadar uzun süreli bir krize ve belirli aralıklarla ayaklanma çıkmasına neden oldu. Ayrıca, yabancıların hukuki ayrıcalıklarına da son verildi.

Bu gelişme 1918'den sonra Britanya'nın sömürge bölgelerinden çekilmesinin bir parçasıydı. Britanya dış politikası diğer mücadelelerle ilgilenmeye başladığı için kısmen gücün ve kaynakların aşırı gerilimlerinin bir sonucuydu. Dünya ilişkilerinde Ortadoğu'nun çok uzaklarında yaşanan değişimler böylelikle Müslüman bölgelerdeki Osmanlı sonrası gelişmeleri biçimlendirdi. Diğer önemli etken Marksist komünizmdi. Rusya, savaşların arasındaki dönemde Arap ülkelerine yaptığı radyo yayınıyla ilk Arap komünistleri destekledi. Komünizm, belli bir endişe yaratmasına rağmen bölgede hâlâ en büyük Devrimci etki olan ve 1938 yılında ilgilendiği başlıca konu Filistin olan Arap milliyetçiliğinin yerini alma belirtileri göstermedi. O yıl içinde Filistin Araplarına destek olmak için Suriye'de bir kongre düzenlendi. Arapların, Fransızların Suriye'deki sert davranışlarına duyduğu kızgınlık da Mısırlı milliyetçilerin Britanyalılara karşı çıkardıkları ayaklanmalar kadar açıkça ortaya çıkmaya başladı. Panarap duygusunda, Haşimi Krallıklar arasındaki bölünmeyi sona erdirebilecek bir gücün yattığını düşünenler vardı.

İtilaf devletlerinin savaş sırasında kendi aralarında anlaşmalar yapmaları, Osmanlıların anavatanı olan Türkiye'nin (kısa bir süre sonra bu isim verilecekti) tarihini de karıştırdı. Britanyalılar, Fransızlar, Yunanlar ve İtalyanlar ganimetin nasıl bölüşüleceği konusunda anlaşmıştı. Savaşın getirdiği tek basitleştirme Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki iddiasının ortadan kalkması olmuştu. Fransızların, Yunanların ve İtalyanların istilasına uğrayan sultan, küçük düşürücü bir barış antlaşması imzaladı. Yunanistan'a önemli imtiyazlar verilip Ermenistan'ın bağımsızlığı tanınırken, Türkiye'nin geriye kalanı Britanya, Fransa ve İtalyanlar tarafından paylaşıldı. Bu gelişme emperyalizmin en kaba haliydi ve Almanya'ya Versay'da zorlanandan çok daha sert bir antlaşmaydı. Bu noktaya gelinmesi için Avrupa'nın mali denetimi yeniden sağlandı.

Ardından barış antlaşmasında yapılan ilk başarılı düzeltme geldi. Büyük ölçüde tek bir kişinin, İtalyanları korkutup kaçırdıktan sonra Fransızları ve Yunanları ülkeden atan, eski bir Jön Türk ve Osmanlıların galibiyet almış tek generali Mustafa Kemal'in başarısıydı. Bolşeviklerin yardımıyla Ermenileri de mağlup etti. Britanyalılar 1923 yılında Türkiye'yle ikinci bir antlaşma yapmaya karar verdiler. Milliyetçiliğin, Paris'te alınan kararlara karşı bir zaferiydi ve mağluba kabul ettirilmeye çalışılmayan, iki eşit taraf arasında görüşülen bir barış antlaşmasıydı. Ayrıca Rus görüşmecilerin de bulunduğu tek antlaşmaydı ve diğer barış antlaşmalarından daha iyi sonuçlandı. Kapitülasyonlar ve mali denetimler kaldırıldı. Türkiye Arap bölgeleri ve Ege adaları, Kıbrıs, Rodos ve on iki adalardaki haklarından vazgeçti. Çok sayıda Yunan ve Türk mübadeleye uğradı (380.000 Müslüman Yunanistan'dan Türkiye'ye ve 1.3 milyon Ortodoks Türkiye'den Yunanistan'a gitti) ve böylelikle bu insanların birbirlerine kin gütmelerinin önüne geçildi. Bunları izleyen gelişmelerin ışığında bu sonuç, önüne geçtiği tehlikeleri olaylar açısından bölgedeki en verimli etnik temizlik olarak değerlendirilebilirdi. Türkiye'nin dışında kalan Osmanlı İmparatorluğu bölgeleri altı yüzyıl sonra yara almıştı. 1923 yılında yeni bir ulusal cumhuriyet ortaya çıktı. İmparatorluktan sonra, 1924 yılında halifelik de ortadan kalktı. Bu gelişme Osmanlı İmparatorluğu döneminin sonu, yeni bir Türk tarihinin başlangıcıydı. Anadolu Türkleri, beş ya da altı yüz seneden beri ilk defa devletlerinde çoğunluk durumuna geldiler. Başkent simgesel olarak İstanbul'dan Ankara'ya taşındı.

Kullanmayı tercih ettiği ismiyle Kemal ("Eksiksizlik" anlamına gelen isim), biraz Büyük Petro'yu (başarıyla kabul ettirdiği barış antlaşmasından sonra topraklarını genişletmekle ilgilenmemesine rağmen), biraz da daha aydın bir despotu andırıyordu. Ayrıca yüzyılın en etkili modernleşme yanlılarından ve uygulayıcılarından biriydi. Kanunlar (Fransız Medeni Kanunu model alınarak) laikleştirildi, Hicri takvim kaldırıldı ve 1928 yılında bir değişiklik yapılarak Türkiye'nin bir İslam dev-

leti olduğu ifadesi Anayasa'dan çıkartıldı. Türkiye hâlâ halkı Müslüman olan ve laiklik ilkesini kabul etmiş tek Ortadoğu ülkesidir. Çok eşlilik kalktı. 1935 yılında daha önceden İslam'ın kutsal günü cuma olan tatil günü pazara alındı ve dile yeni bir sözcük girdi: *haftasonu* (cumartesi 13:00'le pazar gece yarısı arasındaki süre). Okullarda dini bilgi verilmesine son verildi. Avrupa'dan gelmiş olmasına rağmen Müslüman başlığı olarak kabul edilen fes yasaklandı. Kemal getirmeye çalıştığı modernleşmenin radikal doğasının farkındaydı ve bu yüzden simgeler onun için önemliydi. Sadece işaretlerdi ama çok önemli bir şeyin, geleneksel İslam toplumunu Avrupa toplumu haline getirmenin işaretleriydi. Bir İslam ideoloğu meslektaşları Türkleri "Türk ulusuna, Müslümanlık dinine ve Avrupa medeniyetine bağlı kalmaları" için teşvik etti ve bunu kazanmaları konusunda pek de zorluk çekmedikleri görüldü. Latin alfabesi kabul edildi ve zorunlu hale getirilen ilköğretiminde çok önemli etkisi oldu. Okul kitaplarındaki milli geçmiş yeniden yazıldı; Adem'in Türk olduğu söylendi.

Millet Meclisi'nin Atatürk ya da "Türklerin Atası" ismini verdiği Kemal çok önemli bir figürdü. Belki de Mehmet Ali'nin yapmak istediği gibi, bir İslam devletini modernleştirerek değiştiren ilk kişiydi. Hâlâ çok dikkat çekici biridir. 1938 yılındaki ölümüne kadar, yaktığı devrim ateşinin sönmesine izin vermedi. Bunun sonucu, bazı açılardan döneminin en gelişmiş devletlerinde birisinin ortaya çıkması oldu. Türkiye'de geçmişten kopuşun en önemli göstergelerinden biri, kadınlara Avrupa'daki kadınlara bile verilmeyen yeni bir rolün verilmesiydi ve 1934 yılında Türk kadınları oy verme hakkını kazandı. Ayrıca iş hayatına girmeleri konusunda da cesaretlendirildiler.

1914 yılından önce Avrupa ya da Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında olsun en önemli İslam ülkesi İran'dı. Britanya ve Rusya 1907 yılında müdahale alanları konusunda anlaşdıktan sonra İran'ın ilişkilerine müdahale etmişlerdi ama Rusya'nın etkisi Bolşevik Devrimi'yle birlikte kesilmişti. Britanya güçleri savaş bitene kadar Pers bölgesinde etkili olmaya devam ettiler. Pers delegasyonuna, durumunu Paris Konferansı'nda dile getirmesine izin verilmeyince Britanyalıları karşı olan kızgınlık arttı. Britanya'nın, kuvvetlerini çektikten sonra Bolşeviklere karşı direnme yöntemlerini bulmakta sıkıntı çektikleri karışık bir dönem oldu. Britanyalılar için fazla masraflı olduğundan Pers devletini kuvvet kullanarak elde tutmanın yolu yoktu. Britanyalı bir general, tahmin edilenden daha zorlu bir yolla da olsa bunu yapabilecek birini, biraz da şans eseri bulmuştu.

Bu kişi, 1921 yılında bir *coup d'etat* ve Bolşeviklerin Britanya korkusundan faydalanarak Rusların Pers devletindeki bütün haklarından ve mallarından vazgeçmesini ve Rus güçlerinin çekilmesini sağlayan bir antlaşma yapmış olan subay Rıza Han'dı. Rıza Han bu antlaşmadan sonra Britanya desteğini alan ayrılıkçıları

mağlup etti. Milli meclis 1925 yılında Rıza Han'a diktatörlük yetkileri verdi ve birkaç ay sonra “Şahların Şahı” ilan edildi. 1941 yılına (Ruslar ve Britanyalılar tahtından indirene) kadar İran'ın Kemal'i gibi ülkeyi yönetecekti. Peçenin ve dini okulların kaldırılması, Türkiye'de olduğu kadar zorla olmasa da laik hedeflerinin göstergesiydi. 1928 yılında simgesel olarak önemli bir adım atılarak kapitülasyonlar kaldırıldı, sanayileşme ve iletişim araçlarının gelişmesi hızla ilerledi. Türkiye'yle yakın bir dostluk kuruldu. Son olarak 1933 yılında Britanya-Pers Petrol Şirketi'nin imtiyazı kaldırılınca, Persli devlet adamı yeni bir sanattaki, petrol diplomasisindeki ilk önemli başarıyı kazandı. Britanya yönetimi sorunu Milletler Cemiyeti'ne taşıyınca, Rıza Şah'ın en önemli zaferi ve Pers devletinin bağımsızlığının en önemli kanıtı geldi. Körfez'de yeni bir dönem açıldı ve buna uygun bir şekilde ülkenin ismi İran olarak değişti. İki yıl sonra Şah'ın karısı ilk defa peçesiz olarak halkın içine çıktı.

İkinci Dünya Savaşı

Avrupa çağının sonunda bittiğinin ispatı, başka bir dünya savaşında ortaya çıktı. 1939 yılında birincisi gibi bir Avrupa savaşı olarak başladı ve yine birincisi gibi birden çok savaşın birleşimiydi. Daha önceki savaşlardan son derece farklı olarak, benzeri görülmemiş talepler ortaya çıktı. Bu sefer geride dokunulmamış, harekete geçirilmemiş ve rahatsız edilmemiş hiçbir şey kalmamıştı. Gerçek anlamıyla “top-yekün” bir savaşı.

1939 yılına gelindiğinde tarihsel bir dönemin sona erdiğini görebilecekler için çok sayıda işaret vardı. 1919 yılı, sömürgeci güçlerin kontrol ettikleri bölgeleri son kez biraz daha genişletmelerine olanak tanımış olmasına rağmen en büyük sömürgeci güç olan Büyük Britanya’nın tavrı, emperyalizmin gerilemese bile savunmaya geçtiğini gösterdi. Japonya’nın enerjisi Avrupa’nın artık uluslararası güç sisteminin merkezinde olmadığı anlamına geliyordu. İleri görüşlü bir Güney Afrikalı devlet adamı daha 1921’de “olaylar Avrupa’dan Uzakdoğu’ya ve Pasifik’e kaydı,” demişti. Öngörüsü bugün çok daha doğru görünüyor, oysa bu öngörüü Çin’in ağırlığını koyma ihtimalinin pek de fazla olmadığı bir dönemde yapmıştı. Güney Afrikalı devlet adamı bu sözü söyledikten on yıl sonra Batı’nın üstünlüğünün ekonomik temelleri, politik temellerinin daha açık bir şekilde sallantıdaydı. En büyük sanayi gücü Amerika Birleşik Devletleri’nde hâlâ 10 milyon işsiz vardı. Hiçbir Avrupalı sanayi ülkesi o dönemde bu kadar sıkıntıda olmamasına rağmen ekonomik sistemin temel kurumlarının sağlığına duyulan güven tamamen ortadan kalkmıştı. Sanayi bazı ülkelerde düzeliyor olabilirdi, bunun nedeni yeniden silahlanmanın sanayiye hareketlendirmesiydi, ama 1933 yılındaki Dünya Ekonomik Konferansı başarısız olunca uluslararası işbirliğiyle ekonomiyi düzeltme denemeleri sona erdi. Birleşik Krallık bile serbest ticareti kaldırdı. İnsanlar hâlâ hakkında konuşuyor olmasına rağmen *Laissez-faire* ölmüştü. Hükümetler 1939 yılında ekonomiye, merkantalizmin en enerjik olduğu dönemden beri etmedikleri kadar müdahale ediyorlardı.

19. yüzyılın politik ve ekonomik tahminleri gibi pek çok başka şey de gitmişti. Entelektüel ve ruhani eğilimlerden bahsetmek, politik ve ekonomik eğilimlerden bahsetmekten daha zordu ama yine de pek çok insan eski sloganları kullanıyor-

du ve düşünceyle fikirlere önderlik eden elitler için eski kurumlar artık pek de geçerli değildi. Pek çok insan hâlâ dini kurumlara gidiyordu (yine de Katolik ülkelerde bile azınlıklıydılar) ama sanayi şehirlerindeki kitleler dini kurumların ya da simgelerin kaldırılmasının hayatlarındaki pek de önemli bir değişiklik yapmayacağı, Post-Hıristiyan bir dünyada yaşıyordu. Entelektüeller de öyleydi, hatta dini inancın kaybedilmesinden daha önemli bir sorunla karşı karşıya olabilirlerdi çünkü 18. yüzyılda Hıristiyanlığın yerini alan pek çok liberal fikrin yerini başka fikirler alıyordu. 1920'ler ve 1930'larda bireyin özgürlüğü, nesnel ahlâki kriter, akılcılık, ebeveynlerin otoritesi ve açıklanabilir mekanik evren konularındaki liberal kesinlikler serbest ticarete olan inançla birlikte sona ermiş benziyordu.

Değişiklik en açık biçimde sanatta görüldü. Avrupalılar sanatların, humanizm çağından beri üç ya da dört yüz yıldır üst bir güzellik seviyesine yükseltilmelerine ya da bütün bireylerin sevebileceği bir biçimde yoğunlaşmalarına rağmen sıradan insanın anlayabileceği tutkuları, anlamı ve zevkleri yansıttığına inanıyorlardı. Bütün bu dönem boyunca sanata zaman ayırabilecek eğitimli bir insan sanattan zevk alabilirdi çünkü sanatlar ortak kültürün ortak standartlarını yansıtıyorlardı. Bu düşünce, sanatçıyı dâhi (Beethoven ilk örneklerinden biriydi) olarak idealize eden romantik hareketin başladığı 19. yüzyılda zayıfladı ve *avant-garde* anlayış geliştirdi.

20. yüzyılın ilk on yılıyla birlikte, çağdaş sanatçıların eserlerini anlayabilmek eğitimli gözler ve kulaklar için bile zorlaştı. Bunun en canlı simgesi, resimde imgenin ortadan kalkmasıydı. Anlatımsal anlayıştan kaçışın, kübizm döneminde bile gelenekle belli belirsiz bir bağlantısı vardı ama ondan sonra uzun bir süre, ortalama “kültürlü insana” –eğer kaldıysa– erişemedi. Ressamların odağı, dada ve sürrealizmde erişilen özel imgelemelerin kaosa doğru kaydı. 1918 sonrası yıllar sanatlardaki ayrışmanın en üst noktasına eriştiği yıllardı. Sürrealizmde nesnellik anlayışı ortadan kalkmış sadece simgeler kalmıştı. Bir sürrealistin söylediği gibi bu hareket “düşünce, aklın bütün kontrollerinin yokluğunda ve bütün estetik ve ahlaki kaygıların dışında hüküm sürmesi” anlamına geliyordu. Sürrealistler şans, sembolizm, şok, öneri ve şiddet aracılığıyla bilincin ötesine geçmeye çalıştılar. Bunu yaparken pek çok yazarın ve müzisyenin aynı dönemde yapmaya çalıştığı şeyi keşfediyorlardı.

Böyle bir görünüm, Avrupa çağının yüksek medeniyetinin son sonucu olan liberal kültürün çürüdüğüne çeşitli biçimlerdeki kanıtıydı. Bu tarz parçalayıcı hareketlerin, geleneksel kültürün, kendi bilinçdışında yatan duygu ve deneyim kaynaklarının dışlanmasıyla sınırlandığı duygusuyla ortaya çıkması önemlidir. Bu görüşe katılabilecek sanatçıların muhtemelen pek azı, 20. yüzyılda bu alanı keşfedecek dille metafor birikimini ve bilinçdışında hayatın sırlarının yattığı güvenini veren adamın çalışmalarını okumuştur.

Bu adam psikanalizin kurucusu Sigmund Freud'du. Eğitimli insanların kendileri hakkında düşünme biçimlerini değiştirdiği için kültür tarihinde Kopernik ya da Darwin'in yanında bir yeri olduğunu düşünüyordu. Freud bilinçdışı düşüncesini, insanlığın narsizmine güneş merkezilik ve evrim teorisinden sonra üçüncü önemli "saldırı" olarak tanımlayarak bilinçli karşılaştırmalar yaptı. Sıradan konuşmalara bazı yeni fikirler soktu: "kompleks" ve "saplantı" sözcüklerine yüklediğimiz özel anlamlar ve "Freudyen dil sürçmesi"yle "libido" gibi tanıdık terimlerin ortaya çıkması, öğretisinin gücünün anıtlarıdır. Etkisi kısa sürede edebiyat, kişisel ilişkiler, eğitim, politika alanlarına yayıldı. Pek çok peygamberin sözleri gibi onun verdiği mesaj da çoğunlukla çarpıtıldı. İnsanların onun söylemiş olduğuna inandıkları şeyler, klinik çalışmalarıyla bilime yaptığı katkıdan çok daha önemli hale geldi. Freud'un önemi de Newton ve Darwin gibi bilimin ötesindeydi – ama bu alana etkisi Newton ve Darwin kadar olmadı – ve yeni bir mitoloji kurmasında yatıyordu. Son derece çürütücü olduğu ispatlanacaktı.

İnsanların Freud'dan aldıkları mesaj, bilinçdışının en önemli davranışın gerçek kaynağı olduğu, ahlaki değerlerin ve tavırların bu bilinçdışını biçimlendiren etkilerin izdüşümleri olduğu ve bu yüzden sorumluluk fikrinin en iyi ihtimalle tehlikeli bir mit olduğu, hatta belki de akılcılığın bir yanılsama olduğuydu. Freud'un kendi iddialarının çoğunun saçmalık olarak değerlendirilecek olması, bunun doğru olmasını engellemedi. Pek çok insan bunu kanıtladığına inandılar ve pek çok insan hâlâ inanıyor. Bu tarz pek çok fikir, liberal medeniyetin temelini ve akılcı, sorumlu, bilinçli birey fikrinin doğruluğuna şüphe düşürdü ve genel olarak önemi buydu.

Freud'un öğretisi, kesinliğin kaybına ve insanın ayaklarının altında çok sağlam bir toprak olduğu düşüncesine katkı yapan tek entelektüel güç değilse de savaş arası dönemin entelektüel hayatındaki en önemli güçtü. İnsanlar, Freud'un anlayışları ele alma biçimi ya da sanatların kaosu ya da birdenbire Laplace ve Newton'u bırakmış görünen bilim dünyasının anlaşılmazlığı yüzünden, telaşla kendilerine destek olabilecek yeni mitolojilerin ve standartların içine atladılar. Bu durum politik alanda faşizme, Marksizme ve eski kesinliklerin akıldışı olanlarına, örneğin aşırı milliyetçiliğe neden oldu. İnsanlar hoşgöründen, demokrasiden ve eski bireysel özgürlüklerden etkilenmiyor ya da heyecanlanmıyorlardı.

Bu tarz etkiler 1930'lardaki derinleşen belirsizlik ve üzerinde bulutlar dolaşmaya başlayan uluslararası ilişkilerin habercileriyle ilgilenmeyi güçleştirdi. Bu gelişmelerin merkezinde Avrupa, Japonya'dan daha büyük bir ayaklanma tehlikesi olan Almanya sorunu vardı. Almanya 1918 yılında ortadan kaldırılmamıştı ve günün birinde kaybettiği hakları geri almak için uğraşması mantıklı bir sonuçtu. Coğrafya, nüfus ve sanayi gücü, birleşik bir Almanya'nın Fransa'yı gölgede bırakıp Orta Avrupa'yı kontrol etmek zorunda olduğu anlamına geliyordu. Tartışılan konu bunun önüne savaş olmadan geçilip geçilemeyeceğiydi. Sadece birkaç garip fikirli kişi,

1871’de birleşmiş olan Almanya’yı tekrar bölerek bunun önüne geçilebileceğini düşünüyordu.

Almanlar kısa süre sonra Versay Antlaşması’nın değiştirilmesi talebinde bulunmaya başladılar. Bu talep 1920’lerde ümitler verilerek geçirtilse de eninde sonunda kontrol edilemez bir duruma gelecekti. Düzeltmelerin gerçek yükü kademe kademe azaltıldı ve Almanların, Versay Antlaşması’nın Batıda oluşturduğu bölgesel yerleşimi onayladığı Locarno Antlaşması, önemli bir dönüm noktası olarak görüldü. Yine de doğudaki düzeltme sorununu çözmedi ve bunun arkasında daha büyük bir sorun yatıyordu: Almanya gibi tarihsel ve kültürel geçmişi olan güçlü bir ülke komşularıyla dengeli, barışçıl bir ilişkiyi nasıl kuracaktı?

Pek çok insan, kurumları Alman toplumunu ve medeniyetini kibarca ve cömertçe yeniden oluşturabilecek demokratik bir Alman cumhuriyetinin bu sorunu çözmesini ümit etmişti. Weimer Cumhuriyeti (kurucu meclisinin toplandığı yer yüzünden bu ismi almıştı) anayasası çok liberaldi ama pek çok Alman çıktığı andan itibaren onu sevmeydi. Ekonomik kriz Alman Cumhuriyeti’nin üzerine oturduğu dar temeli bozunca ve bu temelin maskeleydiği yıkıcı milliyetçi ve toplumsal güçler açığa çıkınca, Weimar’ın Alman problemini çözmesi düşüncesinin bir yanılısı oldu.

Bu yanılısıyla birlikte Almanya’ya hâkim olmak yeniden uluslararası bir sorun haline geldi. 1930’lar, çok sayıda neden yüzünden, bu hâkimiyetin kolay olmayacağını gösteren yıllardı. İlk başta, dünya ekonomik krizinin en kötü etkilerinden bazıları, Doğu ve Orta Avrupa’daki yeni ülkelerin nispeten zayıf ve tarıma dayalı ekonomilerinde hissedildi. Fransa, Almanya’ya karşı daima müttefik aramıştı ama bu müttefikler önemli ölçüde zayıflamıştı. Üstelik bu yeni devletlerin varlığı tartışmasız önemli (gizemli) bir güç olan Rusya’nın, Almanya’ya hâkim olmak için kullanılmasını zorlaştırdı. Rusya’nın ideolojik farklılığı, Birleşik Krallık ve Fransa’yla işbirliği yapmasının önündeki engeldi ama stratejik bir uzaklık da vardı. Hiçbir Rus kuvveti, kısa yaşamları boyunca Rusya ve komünizm korkusuyla yaşamış Doğu Avrupa devletlerinden bir ya da ikisini aşmadan, Orta Avrupa’ya ulaşamazdı: Romanya, Polonya ve Baltık devletleri, her şeyden önce, eski Rus toprakları üzerinde kurulmuştu.

Amerikalılar da yardım edemezdi. Wilson’dan beri Amerikan politikasının eğiliminin vatandaşlarını cemiyete girmeye ikna edememesi, Amerika Birleşik Devletleri’nin geleneksel fikirlere uygun olan izolasyona dönmesine neden oldu. Asker olarak Avrupa’ya gitmiş olan Amerikalılar, aynı deneyimi yeniden yaşamak istemedi. 1920’lerdeki ekonomik patlamayla doğrulanan izolasyon, 1930’lardaki bunalımla da onaylandı. Amerikalılar, kendi sorunları –savaş yıllarından borçlar

sorununun önemli bir psikolojik etkisi oldu çünkü uluslararası mali sorunlarla bağlantısı olduğu düşünülüyordu (Amerikalıların düşündüğü gibi olmasa da aslında bağlantısı vardı)– için Avrupa’yı suçlamayınca daha fazla karışıklık konusunda başkalarına güvenmediler. Yine de depresyon onları da etkiledi. 1932 yılında demokrat bir başkanın seçilmesiyle bu tavrı ortadan kaldıracak önemli bir değişiklik dönemine girdiler ama bu tahmin edilebilecek bir şey değildi.

Amerikan tarihinin bir sonraki evresinde demokratlar beş kere başkanlığı kazanacaktı ve ilk dördünde aynı başkan, Franklin Roosevelt seçilecekti. Daha önce hiç kimse dört kere başkanlığa aday olmamıştı (sadece başarısız sosyalist Eugene Debs olmuştu); kazanması çok şaşırtıcıydı. Halk oyunun büyük bir çoğunluğunu (her seferinde) alması devrim gibi bir şeydi. İç Savaştan beri hiçbir aday böyle bir üstünlük sağlamamıştı (1964’e kadar da sağlamayacaktı). Üstelik Roosevelt zengin, aristokrat bir figürdü. 20. yüzyılın ilk yıllarının en önemli liderlerinden biri olarak ortaya çıkması son derece şaşırtıcıydı. Ümitsizliğe karşı ümidi temel alan bir seçim kampanyası yürüttü. Güven sağlama ve ekonomik depresyonu ortadan kaldırma sözü verdi. Seçim zaferinin arkasından ihmal edilmiş seçmenlerin (Güneyliler, yoksullar, çiftçiler, siyahiler, ilerlemeci liberal entelektüeller) koalisyonu üzerinde, daha fazla destek görmesini sağlayacak demokratik bir hegemonya oluşturdu.

Bu gelişmede biraz da hayalcilik vardı. Roosevelt yönetiminin yaslandığı “Yeni Görüş” 1939 yılına gelindiğinde ekonomiyi hâlâ başarılı bir şekilde yönetemiyordu. Yine de Amerikan kapitalizminin çalışma vurgusunu ve yönetimle olan ilişkilerini değiştirdi. İşsizliğe karşı bir program başlatıldı, milyonlarca kişi bayındırlık işlerinde çalışmaya başladı, maliye konusunda yeni düzenlemeler yapıldı ve Tennessee Vadisi’ndeki hidroelektrik santral planının halkla paylaşılması çok önemli bir deneme oldu. Kapitalizm yeniden doğdu ve yeni bir yönetim düzenlemesi yapıldı. Yeni Görüş, federal yetkililerin Amerikan toplumu üzerindeki gücünün genişletildiği ve eyaletlerin mutlak bir barış içinde yaşamaya başladığı en önemli gelişmeydi. Böylece Amerikan politikası kolektivizme karşı 19. yüzyılda diğer ülkeleri etkilemiş olan baskıyı yansıttı. Roosevelt dönemi bu anlamda da belirleyici oldu. Amerika’nın anayasal ve tarihi yapısının rotasını, İç Savaş’tan sonra hiçbir şeyin değiştirmedığı kadar değiştirdi ve yönetimin ekonomiye büyük ölçüde liberal müdahalesini sağlayarak dünyaya faşizm ve komünizm karşısında demokratik bir alternatif sundu. Bu başarı, kapitalist ülkelerde ekonominin daha büyük ölçüde merkezden yönetilmesini savunan ekonomistlerin tartışmalarına değil demokratik sürece bağlı politikacıların seçimlerine dayandığı için çok daha etkileyiciydi. Amerikan politik sisteminin, insanlara istediklerini düşündükleri şeyi verebildiğini göstermesi açısından önemliydi.

Aynı sistem sadece pek çok Amerikalı'nın hoş görebileceği bir dış politika uygulayabilirdi. Roosevelt, Amerika'nın Avrupa'nın sorunlarından ısrarlı bir şekilde uzak kalmasının yarattığı tehlikelerin, vatandaşlarından çok daha fazla farkındaydı ve görüşlerini yavaş yavaş açığa çıkartabilirdi. Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri uygun durumda olmadığı için sadece Batı Avrupa'nın önemli güçleri gerektiğinde Almanya'nın karşısında durabilirdi. Büyük Britanya ve Fransa, Avrupa'nın polisliğini üstlenmek için uygun bölgede değillerdi. Almanya'yla, Rusya yanlarındayken bile uğraşmanın zorluklarını hatırlıyorlardı. Üstelik 1918'den beri araları açıktı. Askeri olarak da güçsüzdüler. Almanya'nın yeniden silahlanması halinde, insan gücü olarak kendisinden üstün bir duruma geçeceğinin farkında olan Fransa, savunmasını güçlendiren ama saldırı gücünü azaltan bir askeri programa yatırım yapmıştı. Kraliyet Donanması artık rakipsiz değildi ve 1914'den farklı olarak Avrupa sularındaki kaynaklarını kullanma konusunda güvende değildi. Britanya yönetimleri, dünya çapındaki zorunluluklarının kuvvetlerini giderek zorladığı bir dönemde silahlanma masraflarını kısma çalışıyorlardı. Ekonomik bunalım bu eğilimi destekledi. Yeniden silahlanma masraflarının, enflasyona yol açarak toparlanma sürecine zarar vermesinden korkuyorlardı. Pek çok Britanyalı seçmen de Almanya'nın şikayetlerini haklı buluyordu. Alman milliyetçiliği ve hür iradesi için imtiyazlar verme ve, hatta Alman sömürgelerini geri verme eğilimi içindeydiler. Büyük Britanya ve Fransa, Avrupa destesinin jokeri İtalya yüzünden de sıkıntılıydılar. Almanya karşısındaki cephede yer alması ümitleri, 1938 yılındaki Mussolini yönetimiyle ortadan kalkmıştı.

İtalya'nın, Afrika mücadelesinde geç de olsa yer almak için 1935 yılında Etiyopya'yı işgal etmesiyle bu durum iyice ortaya çıktı. Bu hareket Milletler Cemiyeti'nin ne yapması gerektiği sorusunu ortaya attı. Bir üyesinin diğerine saldırması, koyduğu kuralların açıkça ihlali anlamına geliyordu. Fransa ve Büyük Britanya güç bir durumda kalmıştı. Önemli Akdeniz ve Afrika sömürge güçleri oldukları için İtalya'ya karşı cemiyette alınacak tavra önderlik etmeleri gerekiyordu. Almanya'ya karşı yanlarında olmasını istedikleri İtalya'yı dışlamak istemedikleri için bu önderliği son derece zayıf ve isteksizce gösterdiler. Sonuç düşündüklerinin en kötüsü oldu. Cemiyet öfkesini kontrol edemedi ve İtalya dışlandı. Etiyopya, sadece altı yıllığına da olsa bağımsızlığını yitirdi.

Sonradan bakıldığında önemli bir hata olarak değerlendirilebilecek anlardan biriydi. Geriye dönüldüğünde bu şartlarda gelişen durumun, hangi noktada yönetilemez hale geldiğini söylemek imkânsızdır. Almanya'da çok daha radikal ve son derece oportünist bir rejimin ortaya çıkması, kesinlikle en önemli dönüm noktasıydı ama bunalım daha önce gelmişti ve böyle bir rejime yol açmıştı. Ekonomik çöküşün de önemli bir etkisi olmuştu. 1930'larda yaşanan olayların ideolojik yorumlama-

sını makul kıldı ve böylelikle bu olayları daha da şiddetlendirdi. Ekonomik çöküşün getirdiği sınıf çatışmasının yoğunlaşması nedeniyle, konuyla ilgili politikacılar uluslararası ilişkilerin gelişimini, faşizme karşılık komünizm, hatta sağa karşılık sol ya da demokrasiye karşılık diktatörlük olarak yorumladılar. Etiyopya'yı işgal etmesine Britanya ve Fransa'nın verdiği tepkiye kızan Mussolini, Almanya'yla ittifak yaptıktan ve antikomünist bir haçlı seferinden bahsettikten sonra bu ayrımı yapmak kolaylaştı. Bu da bir yanılsamaydı. 1930'larda uluslararası ilişkilerin bütün ideolojik yorumları, Alman sorununun temel doğasını karanlıkta bırakma ve böylelikle ele alınmasını zorlaştırma eğilimindeydi.

Rus propagandası da önemliydi. 1930'larda Rusya'nın iç durumu istikrarsızdı. Sanayileşme programı önemli zorlamalar getiriyor ve fedakârlıklar gerektiriyordu. Bu zorlamalar ve fedakârlıklar, kendini sadece köylülere karşı ortaklaştırma mücadelesiyle değil 1934'den başlayarak rejimin kendi subaylarına karşı terör uygulamasıyla da ifade eden diktatörlüğün şiddet uygulamasıyla yönetildi. Beş yıl içinde milyonlarca Rus idam edildi, hapse atıldı ya da çoğunlukla çalışma kamplarına gönderildi. Dünya, bir yığın sanığın Sovyet mahkemelerinde grotesk "itiraf"larla kendilerini alçaltmalarını şaşkınlıkla izledi. Ordudaki on generalden dokuzu, subay kıtalarının tahminen yarısı gitti. Yeni bir komünist elit geldi. 1939 yılına gelindiğinde, 1934 Parti Kongresi'ne katılan delegelerin yarısından fazlası tutuklanmıştı. Dışarıdan bakanların, Rusya'da ne olduğundan emin olabilmeleri çok zordu ama Rusya'nın ne uygar, liberal bir devlet ne de potansiyel bir müttefik olmadığı kesindi.

Bu gelişme, içinde barındırdığı propaganda yüzünden uluslararası durumu da etkiledi. Propagandanın çoğu şüphesiz Rusya'nın içindeki kuşatma mantalitesinin provokasyonundan kaynaklandı. Marksist dogmada ve 1918-22 müdahalelerinde doğmuş olan dünyayı Biz ve Onlar şeklinde düşünme alışkanlığı, rahatlamış olmaktan çok uzak olan Rusya'da, 1930'larda cesaretlendirildi. Bu düşünce etkili olunca, komünintern tarafından verilen uluslararası sınıf mücadelesi öğütleri de etkili oldu. Bunun yaratacağı karşılıklı etki tahmin edilebilirdi. Muhafazakârların korkuları her yerde arttı. Sol kanada, hatta ılımlı ilerlemeci güçlere verilecek herhangi bir tavizin, Bolşeviklerin zaferi olacağı düşünülmeye başlandı. Sağ kanatta tavırlar böyle sertleşirken, komünistler de kaçınılmaz sınıf savaşı ve devrim tezi konusunda yeni bir kanıt kazanmış oldular.

Hiçbir başarılı sol kanat devrimi olmadı. Devrimci tehlike, savaş sonrası yıllarda hızla azaldı. İşçi partisi hükümetleri 1920'lerin bir bölümünde Büyük Britanya'yı huzurlu ve sakin bir şekilde yönetti. İkinci işçi partisi hükümeti 1931'deki mali kriz yüzünden dağıldı ve yerine büyük bir seçmen desteği alan ve Büyük Britanya'nın "Refah Devleti" olma yolunda yavaş yavaş yaptığı ilerlemeci toplumsal ve yöne-

time ilgili reform geleneğine bağlı olan muhafazakâr koalisyonlar geldi. Komünizme karşılık olarak politik demokrasi ve pratik sosyalizmi birleştirmeleriyle hayranlık toplayan İskandinav ülkeleri de bu yolu izledi. Büyük ve etkin bir komünist partinin olduğu Fransa’da, seçmenlerin çoğunun depresyondan sonra bile sosyalizmin hedeflerini kabul ettiklerine dair bir belirti yoktu. Almanya’da komünist parti 1933 yılından önce daha fazla oy almayı başarmıştı ama işçi sınıfının kontrolünü sosyal demokratlardan almayı hiçbir zaman başaramadılar. Komünizmin devrimci başarısı, bunlardan küçük ülkelerde çok daha az oldu. İspanya’da sosyalistlerle ve anarşistlerle rekabet etmek zorunda kaldı. İspanyol muhafazakârlar komünizmden korktular ve 1931 yılında kurulan cumhuriyetin altında toplumsal bir devrim olmasından korkmaları için yeterli nedenleri vardı ama İspanyol komünizmi onları pek tehdit etmedi.

Yine de ideolojik yorumlar, komünist olmayanların bile ilgisini çekti. Hedeflerine ulaşmak için izlediği yol yüzünden aklının tamamen başında olduğuna inanmamız güç olmasına rağmen kazandığı başarı, politik dehasını inkâr etmemizi zorlaştıran Adolf Hitler’in Almanya’da iktidara gelmesi yorumları güçlendirdi. 1920’lerin başlarında, bir yönetimi (Bavyera) devirmek için yaptığı deneme başarısız olan ve saplantılı milliyetçi ve antisemitik düşüncelerini, sadece hipnotize etme etkisi olan konuşmalarında değil çok az kişinin okuduğu uzun, biçimsiz, yarı otobiyografik kitabında da anlatan, hayal kırıklığına uğramış bir ajitatördü. Başkanlığını yaptığı Milliyetçi Sosyalist Alman İşçi Partisi (kısaca “Nazi”) 1933 yılında Hitler’i Alman cumhuriyeti Şansölyesi yapacak seçmen kitlesine sahipti. Bu seçim Almanya’nın devrimcileşmesi, eski Avrupa ve Almanya’nın yıkımıyla sonuçlanan bir saldırganlık yoluna girip yeni bir dünya yaratması anlamına geldiği için yüzyılın en önemli tekil kararıydı.

Hitler’in mesajları basit olmasına rağmen istekleri karmaşıktı. Halkına, Almanya’nın sorunlarının tanımlanabilir nedenleri olduğunu anlattı. Versay Antlaşması nedenlerden biriydi. Uluslararası kapitalistler bir diğerydi. Alman Marksistlerin ve Yahudilerin milliyetçilik karşıtı eylemlerinin bir başka neden olduğunu varsayıyordu. Ayrıca Almanya’nın politik yanlışlarının doğruya çevrilmelerinin, Alman kültürü ve toplumunun yenilenmesiyle birleştirilmesi gerektiğini söyledi ve bu da Alman halkının biyolojik soyunun içindeki Aryan olmayan bileşenlerden temizlenmesi meselesiydi.

Böyle bir söylem, Hitler’in 1922 yılında pek fazla yol almasını sağlayamadı. 1930 yılında Alman parlamentosunda 107 sandalye –77 sandalye kazanan komünistlerden fazla– kazanmasını sağladı. Naziler ekonomik yıkımdan faydalanmışlardı ve durum daha da kötüye gidecekti. Nazilerin politik olarak ettiklerini biçmelerinin birkaç nedeni vardı ama en önemlilerinden biri komünistlerin diğer

rakipleriyle olduğu kadar sosyalistlerle mücadeleye de çok enerji harcamasıydı. 1920'lerde Almanya'da sol, bu nedenle engellenmiş bir durumdaydı. Bir başka neden antisemitik duygunun demokratik cumhuriyet altında gelişmiş olmasıydı. Ekonomik yıkım da bu duyguyu şiddetlendirmişti. Marksist açıklamanın, bazı kişileri çektiği kadar (böyle olması umuluyordu) bazılarını da kışkırtan sınıf savaşı terimlerinden farklı olarak Antisemitizm, Almanya'nın sorunlarını milliyetçiliğin de yapabildiği gibi kısa yoldan açıklayabiliyordu.

1930 yılına gelindiğinde Naziler, karada büyük bir kuvvet olduklarını göstermişlerdi. Daha fazla taraftar kazanmışlar ve sokak savaşı çetelerinde komünizm karşısı bir güvence görenlerin, yeniden silahlanmak ve Versay Antlaşması'nın düzeltilmesini isteyen milliyetçilerin ve Hitler'den bir parti lideri olarak kendi oyunlarında faydalanmak isteyen muhafazakârların desteğini almışlardı. Naziler karışık manevralarına rağmen 1932 yılında sandalyelerin çoğunluğunu almamış olsalar da Almanya Parlamentosu'ndaki en büyük parti oldular. Cumhurbaşkanı, anayasanın yapısı nedeniyle 1933 yılının Ocak ayında Hitler'i göreve getirdi. Ardından, rejimin radyo tekelinin ve gözdağı vermesinin Nazilere sandalyelerin çoğunu sağlamadığı yeni seçimler yapılırsa da parlamentonun sağ görüşlü üyelerinin desteğini alarak çoğunluğu sağladılar ve bu sağ görüşlü üyeler yönetime özel yasal haklar veren yasanın geçmesinde oylarıyla destek oldular. Bu hakların en önemlisi olağanüstü hal yönetimi idi. Bu gelişme, parlamentonun ve parlamento egemenliğinin sonu anlamına geliyordu. Bu yetkileri alan Naziler, demokratik kurumları devrimci bir biçimde ortadan kaldırdılar. 1939 yılına gelindiğinde Alman toplumunda kontrol etmedikleri ya da sindirmedikleri hiçbir kesim kalmamıştı. Muhafazakârlar da kaybetmişti. Nazilerin, geleneksel yetkililerin bağımsızlığına müdahale edeceklerini anlamaları uzun sürmedi.

Nazi rejimi de, Stalin'in Rusya'sı gibi düşmanlarına karşı kullandığı acımasız teröre dayanıyordu. Bu terör kısa sürede içinde Yahudilere karşı uygulanmaya başlandı ve Avrupa şaşkınlıkla, gelişmiş toplumlarından birinde, ortaçağ Avrupa'sının ya da Çarlık Rusya'sının planlı katliamlarına tanık oldu. Bu durum o kadar şaşırtıcıydı ki Almanya dışındaki pek çok insan olanlara inanmakta zorluk çekti. Rejimin doğası hakkındaki kafa karışıklığı bu sorunla uğraşmayı daha da zorlaştırdı. Bazıları Hitler'i, Atatürk gibi ülkesini yeniden kurmakla uğraşan ve haklı taleplerini iddia eden milliyetçi bir lider olarak gördüler. Diğerleri, Bolşevizm'e karşı yürütülen davanın savunucusu olarak gördüler. İnsanlar Bolşevizm'e karşı kullanışlı bir engel olarak görürken, sol görüşlüler kapitalizmin bir aleti olarak gördüler. Ne var ki Hitler'i ya da hedeflerini (bu hedeflerin neler oldukları konusunda hâlâ bir anlaşmazlık vardır) basit bir formül kapsayamaz ve gerçeğe en yakın akılcı tahmin, Alman toplumunun kızgınlıklarını ve öfkelerini, en olumsuz ve yıkıcı biçimde dışa vurduğu ve çok büyük bir seviyede somutlaştırdığıdır. Ekonomik yıkım, politik

kinizm ve uluslararası güçleri uygun bir şekilde düzenlemesiyle kişiliği güçlenince, bu olumsuz özellikleri uzun vadede, kendi halkı da dahil olmak üzere bütün Avrupalılar pahasına sergiledi.

1939 yılında Almanya'yı tekrar savaşa götüren yol karışıktır. Sonuçtan kaçınabilmek için hangi dönemde bir şans olduğu ya da hiç şans olup olmadığı tartışmaları hâlâ yapılabilir. Önceden Almanya'nın orta Avrupa'daki hırslarına karşı temkinli olan Mussolini'nin, Hitler'le müttefik olması önemli bir andı. İtalya'nın Etiyopya macerasından, Britanya ve Fransa tarafından dışlanmasından sonra, bir grup generalin sol görüşlü cumhuriyete karşı ayaklanma çıkardığı İspanya'da iç savaş çıkmıştı. Hitler ve Mussolini, isyancıların lideri olan General Franco'ya destek olmak için asker gönderdiler. Bu gelişme Avrupa'nın ideolojik bölünmesinin renklerini gösterdi. Hitler, Mussolini ve Franco artık "faşist" olarak tanımlanıyorlardı ve Rus dış politikası, batı ülkelerindeki komünistlerin sol görüşlü partilere saldırılarını durdurarak ve "Halk Cephe"ni destekleyerek İspanya'ya verilecek desteği düzenlemeye başladı. Böylece İspanya, sağ ve sol arasında bir mücadele olarak

görölmeye başlandı. Bu görüş gerçeğin çarpıtılmasıydı ama insanların Avrupa'yı iki bölünmüş kamp olarak düşünmelerini destekledi.

Britanya ve Fransa yönetimleri, Almanya'yla uğraşmanın zorluklarının farkındaydı. Hitler 1935 yılında, yeniden (Versay Antlaşması'yla yasaklanan) silahlanmaya başladığını duyurmuştu. Silahlanması tamamlanana kadar çok zayıf kalmıştı. Dünya silahlanmanın ilk sonucunu, Alman birlikleri Versay Antlaşması'yla çıkartıldıkları, Ren Nehri'nin batısındaki "silahsızlandırılmış" bölgeye girince gördü. Karşı çıkmak için hiçbir müdahale yapılmadı. İspanya'daki iç savaşın, Büyük Britanya ve Fransa'nın daha büyük bir kargaşa çıkacağını düşünmelerine neden olmasından sonra Hitler, Avusturya'yı ele geçirdi. Versay Antlaşması'nın, Almanya ve Avusturya'nın birleşmesini yasaklayan şartlarını savunmak zor görünüyordu. Bu gelişme Fransız ve Britanyalı seçmenlere meşru, haksızlığa uğramış milliyetçilik sorunu olarak gösterilebilirdi. Ayrıca Avusturya'nın da uzun süreden beri devam etmekte olan iç sorunları vardı. *Anschluss* (Almanya'yla birleşmeye bu isim verildi) 1938 yılının Mart ayında gerçekleşti. Sonbaharda Alman saldırganlığının başka bir örneği görüldü ve Almanya, Çekoslovakya'nın bir bölümünü ele geçirdi. Bu gelişme yine kendi geleceğini belirleme iddialarıyla temize çıkartıldı. Ele geçirilen bölgeler o kadar önemliydi ki kaybedilmeleri Çekoslovakya'nın ileride kendini savunma şansına zarar veriyordu ama Almanların yaşadığı bölgelerdi. Ertesi yıl, aynı nedenlerle Memel alındı. Hitler, Prusya Avusturya'yı mağlup ettiğinde kaybedilen eski rüyayı (Alman kanından gelenlerin yaşadığı bütün bölgeleri kapsayan birleşik Büyük Almanya rüyası) yavaş yavaş yeniden hayata geçiriyordu.

Çekoslovakya'nın parçalanması dönüm noktası olmuştu. Bu parçalanma, 1938'de Münih'te yapılan ve Büyük Britanya'yla Almanya'nın ana tarafları olduğu bir dizi antlaşmayla gerçekleşti. Bu antlaşma, Britanya dış politikasının Hitler'i memnun etmeye çalıştığı son büyük teşebbüstü. Britanya başbakanı, Almanya'ya karşı koymak için yeniden silahlanma konusunda hâlâ pek emin değildi ama Almanların, yabancı yönetimler altında yaşayan son önemli grubunun anavatana bağlanmalarının Hitler'i –iyice delinmiş olan– Versay Antlaşması'nın daha fazla düzeltilmesi isteklerinden vazgeçirebileceğini umuyordu.

Yanıliyordu, çünkü Hitler Slav bölgelerine yayılma programını başlatmıştı. İlk adım, 1939 yılının Mart ayında Çekoslovakya'nın kalan bölümünün alınması oldu. Bu gelişme, 1919'daki Polonyalı yerleşimciler sorununu gündeme getirdi. Hitler, Doğu Prusya'ya 1919 yılında uluslararası bir statü verilmiş olan eski Alman şehri Danzig'i de kapsayan "Polonya Koridoru" konusunda kızgındı. Bu noktada Britanya yönetimi, tereddütte de olsa, rotasını değiştirdi ve Polonya, Romanya, Yunanistan ve Türkiye'ye, Alman saldırısına karşı teminat verdi. Ayrıca Rusya'yla temkinli müzakerelere başladı.

Rusya'nın politikasını yorumlayabilmek hâlâ zordu. Stalin, Almanya'nın ilgisinin dağılmaması için cumhuriyete destek vererek İspanya iç savaşının devam etmesini sağlıyor gibiydi ve batıdan gelebilecek saldırıya karşı zaman kazanmak için yollar arıyordu. İşçi devletine karşı dönmekle karşı karşıya kaldıkları tehlikeden kurtulmak isteyen Büyük Britanya ve Fransa'nın, Almanya'yı Rusya'ya saldırmak için cesaretlendirebileceklerini düşünüyordu. Şüphesiz bunu yaparlardı. Hitler'e karşı Britanyalılarla ya da Fransızlarla işbirliği yapmanın, bunu isteseler dahi, çok küçük bir olasılığı vardı çünkü hiçbir Rus ordusu Polonya'dan geçmeden Almanya'ya ulaşamazdı ve Polonyalılar buna izin vermezlerdi. Bir Rus diplomatın Münih kararlarını duyduktan sonra Fransız meslektaşına dediği gibi, Rusya için Polonya'nın dördüncü kere bölüşülmesinden başka yol kalmamıştı. Bu bölüşme için 1939 yazında anlaşmaya varıldı. Almanya ve Rusya, aralarındaki şiddetli Bolşevik-Slav barbarlığı ve faşist-kapitalist sömürü tartışmalarından sonra, Polonya'yı aralarında bölüşmek için Ağustos ayında anlaştılar. Otoriter devletler diplomasi konusunda oldukça esnek davranmışlardı. Hitler bu anlaşmadan sonra Polonya'ya saldırdı. Böylelikle 1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nı başlattı. Britanya ve Fransa iki gün sonra, Polonya'ya verdikleri garantiye bağlı kalarak Almanya'ya savaş ilan ettiler.

Britanya ve Fransa yönetimleri, Polonya'ya yardım edemeyecekleri açık olduğu için pek de hevesli değillerdi. Savaşın çıkmasından bir ay sonra, Rus ve Alman güçleri arasında paylaşılan bu şanssız ülke, bir kere daha ortadan kalktı. Müdahale etmemek Almanların Avrupa'daki üstünlüğünü kabul etmek anlamına geleceği için hiçbir ülke Britanya ya da Fransa'nın desteğini geri çevirmeyi düşünmedi. Böylelikle, Avrupa'nın yapısal olarak güçlü olan iki ülkesi zorla ve 1914'deki heyecanı duymadan, kendilerini totaliter bir rejimin karşısında buldu. Ne halkları ne de yönetimleri bu rol için fazla istekliydi ve liberal, demokratik güçlerin 1918'den beri devam eden gerilemesi, bu iki ülkeyi 1914'deki İtilaf devletlerinden daha kötü bir duruma sokuyordu ama Hitler'in saldırganlığının ve sözlerini tutmamasının yarattığı öfke, ne tür bir barışın Britanya ve Fransa'yı rahatlatabileceğini görmeyi zorlaştırıyordu. Savaşın ana nedeni, 1914 yılında olduğu gibi Alman milliyetçiliği idi ama o zaman Almanya tehdit altında olduğunu düşündüğü için savaşa girmişti. Şimdiyse Almanya'nın yayılmasının yarattığı tehlikeye karşılık veriyorlardı. Bu sefer *onlar* kendilerini tehdit altında hissediyordu.

Kısa süren Polonya seferinden sonra savaşın ilk altı ayında hiçbir şeyin olmaması pek çok gözlemciyi şaşırtmış, bazılarını da rahatlatmıştı. Mekanize birliklerin ve hava gücünün, 1914-1918 arasında oynadıklarından çok daha önemli roller oynayacakları kısa sürede ortaya çıktı. Somme ve Verdun'daki katliamın hatırası, Britanyalı ve Fransızların ekonomik saldırıdan başka bir şey planlamaları için fazlasıyla canlıydı; abluka silahının etkili olmasını ümit ediyorlardı. Hitler onları

rahatsız etmek istemiyordu çünkü barış yapma konusunda tedirgindi. Britanyalılar, İskandinavya sularındaki ablukayı güçlendirmeye çalışınca bu çıkmaz sona erdi. Almanlar, maden kaynaklarını güvence altına almak için Norveç ve Danimarka'yı işgal etti. 9 Nisan 1940'da başlattıkları saldırı, şiddetli bir çarpışma dönemini açtı. Almanya sadece bir ay sonra önce Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u, sonra da Fransa'yı istila etti. Güçlü zırhlı araçlarla Arden'den yapılan saldırı, müttefik devletlerin ordularının bölünmesini ve Paris'in ele geçirilmesini sağladı. Fransa, 22 Haziran'da Almanlarla ateşkes imzaladı. Ayın sonunda, Pirenelerden Norveç'in kuzey ucuna kadar bütün Avrupa sahili Almanların eline geçmişti. İtalya, Fransa'nın teslim olmasından on gün önce Almanya'nın tarafına geçmişti. Vichy'deki yeni Fransız yönetimi, Almanya'nın eline geçmesinden korktukları Fransız savaş gemilerine el koymasından ya da gemileri batırmasından sonra Büyük Britanya'yla ilişkileri kopardı. Birinci Dünya Savaşı kahramanı bir Fransız Mareşalin devletin başına getirilmesiyle üçüncü cumhuriyet sona erdi. Kıta üzerinde hiçbir müttefiki kalmayan Büyük Britanya, Napolyon'la savaştıkları dönemden daha kötü bir stratejik duruma düşmüştü.

Bu gelişme savaşın doğasını değiştirdi ama Büyük Britanya pek yalnız sayılmazdı. Onun yanında savaşa giren Dominyonlar ve istilaya uğramış kıtanın sürgündeki yönetimleri vardı. Bunlardan bazılarının kendi askeri kuvvetleri vardı ve Norveçliler, Danimarkalılar, Hollandalılar, Belçikalılar, Çekler ve Polonyalılar kahramanca ve etkili bir biçimde savaşıyorlardı. Sürgündeki en önemli askerler Fransızlardı ama bu dönemde Fransa'nın yasal yönetimini değil, Fransa içindeki bir grubu temsil ediyorlardı. Ateşkesten önce Fransa'dan ayrılmış ve *in absentia*¹ idama mahkûm edilmiş bir general olan Charles de Gaulle liderleriydi. Britanya tarafından “Özgür Fransa'nın lideri” olarak tanınmıştı ama kendini üçüncü cumhuriyetin anayasal vârisi ve Fransa'nın çıkarlarıyla onurunun koruyucusu olarak görüyordu. Kısa süre içinde, sonunda kendini ülkesinin Clemenceau'dan sonra gelen en büyük hizmetkârı haline getirecek bir bağımsızlık göstermeye başladı.

Fransız İmparatorluğunun, mücadeleye devam etmek için onun yanında yer alacak sempatan bulmayı umduğu bölgelerinde neler olabileceği konusunda belirsizlikler olduğundan De Gaulle Britanyalılar için çok önemliydi. Savaşın coğrafi olarak genişlemesinin bir yoluydu. Böylelikle, Afrika'daki toprakları ve Akdeniz'deki su yolları savaş bölgeleri haline geldiği için İtalya'da savaşa girmişti. Son olarak, Almanların Atlantik ve İskandinavya limanlarını kullanabilmeleri sonradan “Atlantik Savaşı” adı verilecek olan savaş, Britanya'nın deniz ulaşımını kesmek ya da yıpratmak amacıyla yapılan denizaltı, deniz ve hava saldırılarını çok daha şiddetli hale getirecekti.

1 in absentia (Lat.) : gıyabında (Çev.)

Hemen ardından, Britanya Adaları saldırıya maruz kaldı. Zaman, ulusu böyle bir mücadele karşısında kucaklayacak adamı bulmuştu. Winston Churchill, uzun ve renkli bir politik kariyerden sonra, Norveç seferi başarısızlığa uğrayınca Başbakan oldu çünkü Avam Kamarası'ndaki bütün grupların desteğini alan başka bir aday çıkmadı. Zaman geçirmeden kurduğu koalisyon hükümetinde, o güne kadar eksikliği hissedilen gayretli bir liderlik sergiledi. Daha da önemlisi halkına radyodan seslenerek unuttukları niteliklerini hatırlattı. O andan itibaren Britanya'nın, sadece doğrudan karşılaşacağı bir saldırı karşısında yenilirse savaştan çıkacağı anlaşıldı.

Ağustos ve Eylül aylarında Güney İngiltere'de yapılan bir hava muharebesini, radar olarak kendini gösteren Britanya bilimi ve Kraliyet Hava Kuvvetleri sayesinde kazanınca bu durum daha da kesinleşti. İngilizler bir anlığına Maraton Savaşı'nı kazanan Yunanlıların duyduğu rahatlama ve gururu duyular. Churchill'in tekrar tekrar söylenen "Savaş tarihinde hiçbir vakit bu kadar çok kişi, bu kadar az kişiye, bu kadar şey borçlu olmamıştır" sözünde olduğu gibi doğrudu. Bu zafer Almanların deniz saldırısı yapmasını olanaksız hale getirdi (saldırsalar dahi başarı kazanmaları pek mümkün gözüküyordu). Ayrıca Büyük Britanya'nın sadece hava bombardımanıya mağlup edilemeyeceği de görülmüş oldu. Adaların önünde sıkıntılı bir gelecek gözüküyordu ama zafer, pek çok etki yüzünden Almanya'nın dikkatini başka yöne kaydıracağı bir dönemin başlangıcı olduğu için savaşın yönünü değiştirdi. 1940 yılının Aralık ayında Almanlar Rusya'ya saldırmak için plan yapmaya başladılar.

Rusya o kış, olası bir Alman saldırısına karşı bir tepeyi güvence altına almak için batıya doğru ilerledi. Finlandiya'yla yaptığı savaş önemli stratejik bölgeler almasını sağladı. Baltık cumhuriyetleri Letonya, Litvanya ve Estonya 1940 yılında alındı. Romanya'nın 1918 yılında Rusya'dan aldığı Bessarabia, Kuzey Bukovina geri alındı. Bu son gelişmeyle Stalin, Çarlık sınırlarının ötesine geçti. Almanya'nın Rusya'ya saldırma kararı, kısmen Rus genişlemesinin gelecekteki yönü konusundaki anlaşmazlık dolayısıyla alındı: Almanya, Rusya'yı Balkanlardan ve Boğazlardan uzak tutmak istiyordu. Ayrıca Rusya'yı kısa sürede mağlup ederek, Britanya'nın daha fazla savaşmasının anlamsız olacağını göstermek istiyordu. Bu kararda son derece kişisel bir etken de vardı. Hitler Bolşevizm'den daima açıkça ve şiddetli bir biçimde nefret etmişti ve kötü bir ırk olan Slavların, Almanlara doğuda yaşama alanı ve ham madde sağlaması gerektiğini savunmuştu. Onun mücadelesi, Tötonların doğudaki Slavlara Batı medeniyetini kabul ettirmek için verdikleri mücadelenin son, bozulmuş bir görünümüydü. Pek çok Alman böyle bir konuya karşılık vermişti. Eski bir haçlı seferi mitinden çok, korkunç acımasızlıkları haklı gösterme çabasıydı.

Almanlar, devlerin savaşına açılış olacak kısa bir bahar seferiyle Yugoslavya ve (İtalyan kuvvetlerinin 1940 yılının Ekim ayından beri savaştığı) Yunanistan'ı istila etti. Britanya kuvvetleri bir kez daha Avrupa anakarasından çıkartıldı. Almanlar çok başarılı bir hava saldırısıyla Girit'i de aldı. Rusya'ya karşı düzenlenecek olan ve ismini Üçüncü Haçlı Seferi'ni düzenleyen (ve sefer sırasında boğulan) ortaçağ imparatorundan alan "Barbarossa" saldırısı için her şey hazırды.

Saldırı 22 Haziran 1941'de başladı ve ilk başta büyük başarılar kazandı. Çok sayıda esir alındı ve Rus orduları yüzlerce km geri çekildi. Alman öncü kuvvetleri Moskova'nın birkaç km yakınına kadar geldi ama bu mesafe aşılamadı ve Rusların Noel'de gerçekleştirdikleri ilk başarılı karşı saldırılar, Almanların aslında orada saplanıp kaldıklarını gösterdi. Alman stratejisi inisiyatifi kaybetmişti. Eğer Britanyalılar ve Ruslar dayanabilirlerse ve ittifaklarını sürdürebilirlerse, önemli bir güç olan Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni keşfettiği silahlara ulaşma imkânı, güçlerini önemli ölçüde artıracaktı. Bu gelişme Almanya'yı yenecekleri anlamına gelmiyordu ama en azından şartları müzakere etmeye zorlayabilirlerdi.

Amerikan başkanı 1940 yılından beri, Büyük Britanya'yı Amerikan halkının ve tarafsızlık kanunun izin verdiği ölçüde desteklemenin, Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarına olacağına inanıyordu. Aslında zaman zaman bu iki ölçüyü de aştı. Hitler, 1941 yazına gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri'nin, bütün niyetleri ve hedefleri karşısında ilan edilmemiş bir düşman olduğunun farkındaydı. Aynı yılın Mart ayında imzalanan ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Britanya varlıklarının likide edilmesinden sonra Müttefiklerin ücretsiz ürün ve hizmet verilmesini sağlayan Ödünç verme / Kiralama Kanunu'nun çıkartılması önemli bir adımdı. Amerikan yönetimi kısa süre sonra muhafız gemilerini ve Atlantik'ten doğuya yaptığı deniz ticaretinin korumasını artırdı. Almanların Rusya'ya saldırmasından sonra Churchill ve Roosevelt buluştu ve biri savaş diğeri biçimsel olarak barış halinde olan iki ülkenin liderinin, "Nazi tiranlığının sona erdirilmesinden sonra" dünyanın ihtiyaçlarını görüştüklerini duyurdıkları bir açıklama –Atlantik Bildirisi– geldi. Bu gelişme, yalnızcılık politikasına hiç uygun değildi ve Japonya'nın 7 Aralık'ta Britanya ve Amerika topraklarına yaptığı saldırıdan dört gün sonra, Hitler'in 1941 yılında verdiği ikinci önemli ama aptalca karar olan Amerika Birleşik Devletleri'ne savaş ilan etmesinin arka planını oluşturdu. Hitler, Japonlara bu konuda söz vermişti. Böylece savaş küresel bir hâl aldı. Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Japonya'ya savaş ilan etmeleri, sadece Büyük Britanya'nın ikisinde de savaştığı iki ayrı, şiddetli savaşa neden olmuş olabilir. Hitler'in bu hareketi, Amerikan kuvvetlerinin Avrupa'nın dışında kalma ve sadece Pasifik'de yayılma ihtimalini ortadan kaldırdı. Avrupa meselelerini gölgede bırakan birkaç olay bir dönemin sona erdiği gösterdi. Avrupa'nın geleceğini, artık kendi çabaları değil iki yanındaki iki büyük güç Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Rusya belirleyecekti.

Japon politikasının mantığı uzun süredir Amerika Birleşik Devletleri'yle çatışmaya girmeyi gerektiriyor olsa da Japonya karar vermekte sabırsız davranmıştı. Japonya'nın Almanya ve İtalya'yla bağlantıları, iki taraf içinde propaganda değeri taşıyor olmasına rağmen pratikte pek de değerli değildi. Japon politikasının zamanlamasında önemli olan, Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı verilecek ve savaşı da kapsamak zorunda olan mücadelenin tehlikesi hakkında Tokyo'da yapılan tartışmaların sonuca ulaşmış olmasıydı. Meselenin özü, Japonya'nın Çin'deki savaşı başarıyla bitirebilmesi için petrole ihtiyaç duymasıydı ve bu petrolü ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin, Japonya'nın Çin'i ortadan kaldırmasına göz yummasıyla elde edebilirdi. Bunu hiçbir Amerikan yönetimi yapamazdı. Tersine, Amerikan yönetimi Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının Japonya'yla yaptığı ticarete ambargo koydu.

Ardından kökleri Japonya'daki gerici ve militan güçlerin 1930'larda kurduğu üstünlükte yatan sürecin son evreleri geldi. Japon askeri planlamacıları için sorun, stratejik ve teknik bir hal almıştı. Güneydoğu Asya'daki kaynakları güç kullanarak almak zorunda oldukları için verilmesi gereken karar Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı nasıl bir savaşa ve ne zaman girecekleriydi. Kesin başarı şansı oldukça az olduğu için böyle bir karar özünde mantıksızdı. Ulusal gurur tartışmaları galip gelince en iyi saldırı noktası ve anı konusundaki son hesaplamalar dikkatle yapıldı. Pasifik ve Güney Çin Denizi'nde maksimum hareket özgürlüğü sağlayabilmek için Amerikan deniz kuvvetlerine daha işin başında mümkün olan en büyük darbenin indirilebileceği bir seçim yapıldı. Sonuç, ana parçası Pearl Harbour'daki Amerikan donanmasına, savaş tarihindeki en zekice planlanmış ve uygulanmış operasyonlardan birini yapmak olan 7 Aralık saldırısıydı. Saldırı Amerikan deniz hava kuvvetlerini ortadan kaldırmadığı için tam başarıya ulaşmamış olsa da Japonlara ihtiyaç duydukları stratejik özgürlük için aylar kazandırdı. Japonlar Pearl Harbour zaferinden sonra, sonunda kaybetmeye mahkûm oldukları uzun bir savaşa girdiler. Yalnızcılık politikası 8 Aralık'tan sonra görmezden gelinebilirdi. Roosevelt'in arkasında, Wilson'un hiç sahip olmadığı bir halk desteği vardı.

Amerikan anakarasına da birkaç Japon bombası düşünce, bu savaşın birincisinden çok daha fazla dünya savaşı olduğu ortaya çıkmıştı. Almanların Balkanlar'daki operasyonları, Pearl Harbour baskını olduğu sırada kıta Avrupasında sadece dört tarafsız devlet kalmasına neden oldu: İspanya, Portekiz, İsveç ve İsviçre. Kuzey Afrika'daki savaş, Libya ve Mısır arasında şiddetle, ileri geri gidip geliyordu. Bir Alman misyonunun gelmesiyle Suriye'ye ve Alman hava kuvvetlerinin desteğini alan milliyetçi bir yönetimin Britanya kuvvetleri tarafından görevden indirildi ve savaş Irak'a sıçradı. Britanya ve Sovyet kuvvetleri 1941 yılında İran'ı işgal etti. Afrika'da Etiyopya bağımsızlığına kavuştu ve İtalya'nın sömürge imparatorluğu ortadan kalktı.

Japonlar, savaşın Uzakdoğu'da başlamasıyla, sömürge imparatorluklarının yıkılmasını sağladılar. Birkaç ay içinde Endonezya, Hindîçin, Malay Yarımadası ve Filipinler'i aldılar. Burma içinden geçerek Hint sınırına baskı yaptılar ve kısa süre sonra Avustralya'nın kuzeyindeki Darwin limanını, Yeni Gine'den bombalamaya başladılar. Bu arada Alman denizaltıları, uçakları ve gemileri Atlantik, Kutup bölgesi, Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda savaşıyordu. Sadece çok az sayıda ülke bu savaşa katılmamıştı. Çok büyük gereksinimleri vardı ve Birinci Dünya Savaşı'ndan daha fazla kişi askere alındı. Amerika Birleşik Devletleri'nin rolü belirleyiciydi. Üstün üretim gücü "Birleşmiş Milletler" in (Almanlar, İtalyanlar ve Japonlarla savaşan devletlerin koalisyonuna 1942'den itibaren bu isim verildi) maddi üstünlüğünü tartışmasız hale getirdi.

Yine de önlerinde zorlu bir yol vardı. 1942 yılının ilk yarısı Birleşmiş Milletler için çok sevimsiz bir dönemdi. Sonra, dört önemli ve çok farklı çarpışma dönüm noktası oldu. Haziran ayında Midway Adası'na saldıran Japon donanması, büyük oranda uçakların yer aldığı bir çarpışmada dağıldı. Japonların uçak gemisi ve uçak kaybı o kadar fazlaydı ki stratejik insiyatifi bir daha eline alamadı ve Pasifik'deki uzun Amerikan karşı saldırıları başladı. Sonra, Kasım'ın başında, Mısır'daki Britanya ordusu Alman ve İtalyan ordusunu kesin bir mağlubiyete uğrattı ve batıya doğru ilerleyerek Kuzey Afrika'daki bütün düşman kuvvetlerini temizledi. El Alamain muharebesi, Angloamerikan kuvvetlerinin Fransız Kuzey Afrika'sına çıkartma yaptıkları döneme denk geldi. Doğuya doğru ilerlediler ve Afrika kıtasındaki Alman ve İtalyan direnişi 1943 yılının Mayıs ayında sona erdi. Ruslar altı ay önce, 1942'nin sonunda, Hitler'in dikkatsizce yerini belli ettiği bir Alman ordusunu Stalingrad'da, Volga kıyısında sıkıştırmıştı. Bu ordudan geriye kalanlar, Almanya'nın Rusya'da yaşadığı en moral bozucu ve doğu cephesindeki savaşın dönüm noktası olan üç aylık kış ilerlemesinin sonucunda yenilerek Şubat ayında teslim oldular.

Diğer önemli Müttefik zaferinin belirli bir tarihi yoktur ama bunlar kadar önemlidir. Bu zafer Atlantik savaşının kazanılmasıydı. Müttefiklerin ticari gemi kaybı 1942 yılında zirve noktasına ulaşmıştı. Yılın sonunda yaklaşık 8 milyon ton ticari mal kaybedilmişti ve 87 Alman denizaltısı batırılmıştı. 1943 yılında kayıp miktarı 3 milyon 250 bin ton ticari mal ve 237 Alman denizaltısıydı ve bahar aylarında savaş kazanılmıştı. Sadece Mayıs ayında 47 Alman denizaltısı batırılmıştı. Amerikan kaynaklarını kullanmakla ilgili olduğu için Birleşmiş Milletler açısından en önemli savaştı.

Denizlere hâkim olmak, yeniden Avrupa'ya girilebilmesini de sağladı. Roosevelt önceliğin Almanya'yı mağlup etmeye verilmesini kabul etmişti ama Rus ordularını rahatlatmak için Fransa'ya yapılacak çıkartma 1944'ten önce gerçekleştirilemedi ve bu durum Stalin'i kızdırdı. Angloamerikan kuvvetlerinin 1944 yılının Haziran

ayında kuzey Fransa'ya yaptıkları çıkartma tarihteki en büyük deniz seferiydi. Bu sırada İtalyanlar Mussolini'yi devirmiş ve İtalya güneyden işgale uğramıştı. Almanya artık üç cephede birden savaşıyordu. Normandiya çıkartmasından kısa bir süre sonra Ruslar Polonya'ya girdi. Müttefiklerinden daha hızlı ilerlemelerine rağmen Berlin'e ulaşmaları Nisan ayını buldu. Batı'da Müttefikler İtalya'dan geçerek Orta Avrupa'ya ve Hollanda, Belçika, Lüksemburg'dan geçerek Kuzey Almanya'ya girmişlerdi. Savaşın son birkaç ayına kadar hiçbir önemli stratejik etkisi olmayan ağır hava saldırıları Alman şehirlerini yerle bir etmişti. Bu büyük yangını başlatan adam 30 Nisan'da, Berlin'in yıkıntıları arasındaki bir sığınakta kendini öldürdüğünde, tarihi Avrupa mecazen olduğu kadar gerçek anlamda da yıkıntılar içindeydi.

Savaş Uzakdoğu'da biraz daha uzun sürdü. 1945 yılının Ağustos ayının başında Japon yönetimi yenildiğinin farkındaydı. Japonya işgal ettiği bölgelerden çekilmiş, şehirleri Amerikan bombardımanı yüzünden harap olmuş, istilaya karşı savunma ve iletişim sağlayan deniz gücü imha olmuştu. Amerikalılar böyle bir durumda iki Japon şehrine, o ana kadar görülmemiş yıkıcı etkileri olan iki atom bombası attı. Patlamaların arasındaki süreçte Ruslar Japonlara savaş ilan etti. Japon yönetimi, 2 Eylül'de son bir intihar saldırısı planlarından vazgeçtiler ve teslim olma antlaşmasını imzaladılar. İkinci Dünya Savaşı sona ermişti.

Savaşın hemen ardından, yaşananların muazzam sonuçlarını görebilmek zordu. Görülebilen tek açık ve tartışmasız iyi sonuç, Nazi rejiminin yıkılmış olmasıydı. Müttefik orduları Avrupa'nın içine doğru ilerledikçe ve büyük esir kamplarının açılmasıyla, bu kamplarda yaşanan terör ve işkence sisteminin en kötü örnekleri ortaya çıktı. Churchill'in halkına söylediği şu sözün gerçek olduğu ortaya çıktı: "Eğer başarısız olursak, Amerika Birleşik Devletleri dahil bildiğimiz ve ilgilendiğimiz her şey dahil olmak üzere bütün dünya, yolundan çıkartılmış bilimin ışığında daha kötü ve belki de daha uzun süre yeni bir Karanlık Çağ çukuruna batacağı." Bu tehdidin gerçek olduğu ilk olarak Belsen ve Buchenwald'da görüldü. Siyasi suçlulara, diğer ülkelerden gelen köle işçilere ya da bazı savaş esirlerine uygulanan gaddarlıkların dereceleri arasında ayırım yapmak anlamsız olur. Dünyanın hayal gücünü en çok, Almanların Yahudiliği Avrupa'dan silip atmak için uyguladıkları, "Son Çözüm" adını verdikleri ve Avrupa'nın nüfus yapısını değiştirecek kadar ileri götürmeye uğraştıkları sistematik denemeyi, geç de olsa görmeleri etkiledi. Polonyalı Yahudiler nerdeyse tamamen ortadan kaldırıldılar ve Hollandalı Yahudiler de sayılarına oranla önemli bir miktarda acı çektiler. Kesin sayının tahmin edilebilmesi olanaksız olsa da toplam olarak tahminen 5-6 milyon Yahudi gaz odalarında ve imha kamplarındaki fırınlarda, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da görüldükleri yerlerde vurularak ya da aşırı çalışmadan ve açlıktan öldü.

Çok az kişi savaşa, bu tür kötülüklerle mücadele etmek için girdi ve hiçbir devlet bunun için girmedii. Savaş, çarpışmanın ahlaki bir ölçüsü olduğı duygusuyla devam ettikçe savaşa bu amaçla girenlerin yüreklendiğinden şüphe edilemez. Propaganda buna katkı sağladı. İngiltere'nin, Avrupa'da ayakları üzerinde duran ve hayatta kalmak için savaşan tek ülke olduğı dönemde bile, demokratik toplum çarpışmada hayatta kalmaktan ve Nazilerin yok edilmesinden daha olumlu sonuçlar görmeye çalışıyordu. Büyük güçler arasında işbirliğinin olduğı yeni bir dünyayla toplumsal ve ekonomik yeniden yapılanma için duyulan istek Atlantik Bildirisi ve Birleşmiş Milletler'de somutlaştı. Müttefiklere karşı duyulan duygusal iyi niyetle ve çabucak yeniden ortaya çıkan çıkar ve toplumsal ideallerdeki farkların trajik belirsizliğiyle cesaretlendirildiler. Savaş döneminde söylenen etkili sözler, barışın gelmesiyle ters etki olarak geri döndü. Silahlar sustuktan sonra dünyanın incelenmesinin ardından hayal kırıklığı geldi. Yine de Avrupa'da 1939-1945 yılları arasında yaşanan savaş, daha önce büyük güçlerin katıldığı hiçbir savaşın olmadığı kadar büyük bir ahlâk mücadelesi oldu. Bunu unutmamak önemlidir. Müttefiklerin kazandığı zaferin üzücü sonuçları hakkında çok şey duyulacaktı ve liberal uygarlığa karşı yükselmiş en büyük tehdidi ortadan kaldırdığını unutmak çok kolaydır.

Bazı ileri görüşlü insanlar bu durumda derin bir ironi görebilirlerdi. Almanya pek çok yönden Avrupa'daki en ilerici ülkelerden biri olmuştı. Bunu en iyi olarak ulaştığı medeniyetin seviyesinde görebiliriz. Almanya'nın bu ölçekte bir kolektif düzensizliğin kurbanı olması bu medeniyetin köklerinde yanlış bir şeyler olduğunun düşünülmesine yol açtı. Nazi, suçları fetihlerin getirdiğı barbarca sarhoşluk dolayısıyla değil korkunç sonucu haricinde pek de mantıksız yanı olmayan sistematik, bilimsel, kontrollü, bürokratik yollarla işlendi. Asya savaşı bu anlamda farklıydı. Japon emperyalizmi bir süre için eski batı emperyalizminin yerini aldı ama halkın çoğı bu değişiklikten pişman olmadı. Savaş sırasında yapılan propaganda, Japonya'ya "faşist" yaftasını yapıştırmak istedi ama bu son derece geleneksel bir toplumun karakterini çarpıtmaktı. Alman yönetimi altındaki ülkelerin karşılaştığı korkunç sonuçlar, Japonya'nın kazandığı zaferlerden sonra yaşanmadı.

Savaşın ikinci belirgin sonucu, daha önce benzeri görülmemiş yıkıcılığıydı. Bu yıkım özellikle, İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli yeniliklerinden biri olan yoğun hava bombardımanın, İspanya İç Savaşı'nda yapılan bombardımandan daha fazla hayata ve binaya mal olduğı Almanya ve Japonya'nın harabe haline gelen şehirlerinde görüldü. Bu bombardıman denemeleri, pek çok araştırmacıyı bombalamanın tek başına bir ülkeyi dize getireceğini ikna etmeye yeterli olmuştı. Aslında, diğer savaş biçimleriyle birleşme konusunda çoğunlukla bir değeri olmamasına rağmen Britanya Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin 1940'da başladığı ve 1942'den sonra Amerika Birleşik Devletleri Hava Kuvvetleri'nin de dahil olduğu gece gündüz aralıksız

yapılan stratejik Almanya bombardımanı, savaşın son aylarına kadar pek fazla bir şey elde edemedi. Japon şehirlerinin de bombalanması, deniz gücünün ortadan kalkması kadar stratejik bir öneme sahip değildi.

Sadece şehirler darmadağın olmadı. Orta Avrupa'nın ekonomik hayatı ve iletişim sistemi önemli yaralar aldı. 1945 yılında milyonlarca insan bir ev bulabilme amacıyla Avrupa'da dolanıyordu. Yiyecek bulmak zor olduğu için büyük bir açlık ve salgın hastalık tehlikesi vardı. 1918'in büyük sorunları yine Avrupa'nın başındaydı ve bu sefer bu sorunlarla karşı karşıya olan ülkelerin, yenilgi ve işgal dolayısıyla moralleri bozuktu. Sadece tarafsız kalan ülkeler ve Büyük Britanya bu felaketten kendini kurtarabildi. Sivillerin elinde çok sayıda silah vardı ve bazıları devrim olmasından korkuyordu. Asya'da da bu şartlar geçerliydi ama fiziksel yıkım daha azdı ve toparlanma ümitleri daha fazlaydı.

Savaşın devrimci politik etkisi Avrupa'da da açıkça görülüyordu. 1914'e kadar bir gerçeklik olan ve yaşamı iki dünya savaşı arasında aldatıcı bir biçimde uzayan güç yapısının hükmü, 1941 yılında verildi. İki büyük dış güç, Avrupa'ya politik olarak hükmetmiş ve askeri olarak kalbine yerleşmişti. Müttefik liderlerin 1945 yılının Şubat ayında Yalta'da düzenledikleri ve Roosevelt'in, SSCB'nin hangi şartlar altında Japonya'ya karşı savaşa gireceği konusunda Stalin'le gizlice anlaştığı toplantıda bu açıkça görülüyordu. Yalta ayrıca üç büyük güç arasında, Avrupa'nın on yıllardır yakaladığı resmi barış antlaşmasına en yakın şeyin temelini oluşturdu. Sonucunda eski Orta Avrupa ortadan kalkacaktı. Avrupa, doğu ve batı olarak ikiye bölünecekti. Trieste-Baltık hattı bir kere daha hayata geçecekti ama eski hattın üzerinde yeni değişiklikler yapılacaktı. 1945'in sonunda Doğu Avrupa'da, Yunanistan hariç, komünist yönetimleri olan ya da komünistleri yetkiyi başkalarıyla paylaştıkları ülkeler ortaya çıktı. Bu devletleri istila etmiş olan Rus ordusu, uluslararası komünizmin yayılması açısından devrimden çok daha iyi bir araç olduğunu kanıtlamıştı. Savaş öncesinin Baltık cumhuriyetleri Sovyet devletinden ayrılmadı ve Sovyetler Birliği savaş öncesinde Polonya ve Romanya'nın olan bazı bölgeleri de almıştı.

Eski Avrupa güç yapısının merkezinde olan Almanya'nın bu konumu ortadan kalktı. Avrupa tarihine hükmettiği dönem sona ermişti ve Bismarck'ın eseri Rusların, Amerikalıların, Britanyalıların ve Fransızların işgal ettiği bölgelere ayrılmıştı. Batı Avrupa'nın diğer önemli politik birimleri işgal ve yenilgiden sonra yeniden yapılandılar ama güçsüzlerdi. Mussolini devrildikten sonra taraf değiştiren İtalya'da, Fransa'da da olduğu gibi kapitalizmi devrimle yıkmaya kendini adanmış daha güçlü ve daha yaygın bir komünist parti vardı. Sadece Büyük Britanya, dünyanın gözünde 1939'daki itibarını korudu; 1940 ve 1941'deki duruşuyla bu itibarı daha da arttı ve bir süre için Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'yle eşit seviyede kaldı (aslında

bu durum Fransa ve Çin için de geçerliydi ama onlar pek fazla dikkate alınmıyorlardı). Yine de Büyük Britanya'nın dönemi geçmişti. Kaynaklarını ve toplumsal hayatını, Stalin'in Rusya'sı dışında benzeri olmayan bir seviyeye çıkartmak için seferber etmeye büyük bir gayret göstererek ancak konumunu koruyabildi. Yine de Almanya'nın Rusya saldırmasıyla stratejik açmazından çıkabilmiş ve Amerikan desteğiyle suyun üzerinde kalabilmişti. Bu yardımına bir bedeli vardı: Amerikalılar, Britanyalıların masrafları karşılayabilmek için denizaşırı varlıklarını satmaları konusunda ısrar etmişlerdi. Ayrıca Sterlin Bölgesi¹ dağılmıştı. Eski Dominyonlara büyük oranda Amerikan sermayesi girdi. Bu ülkeler savaş dönemindeki güçlerinden ve savunmaları için ana ülkeye güvenerek gösterdikleri zayıflıktan yeni dersler çıkartmışlardı. 1945'den başlayarak resmi bağımsızlıktan olduğu kadar tam bağımsızlıktan da faydalandılar.

Eski sömürgeci güçlerin en büyüğünün konumundaki bu büyük değişikliğin iyiye ortaya çıkması sadece birkaç yıl sürdü. Örneğin, Büyük Britanya Avrupa'daki son büyük askeri çabasını gösterirken bu sefere Amerikalı bir general kumanda ediyordu. Avrupa'daki Britanya güçlerinin sayısı birkaç aylığına Amerika güçlerinin sayısı ile eşit olsa da savaş bittiğinde Amerikan güçlerinin sayısı daha fazlaydı. Uzakdoğu'da da Britanya Burma'yı yeniden almasına rağmen Japonlar Amerika'nın deniz ve hava gücü sayesinde mağlup edilmişti. Churchill'in bütün çabalarına rağmen, Roosevelt savaşın sonunda onu geçip Stalin'le müzakere ediyor ve *inter alia*² Britanya İmparatorluğu'nun dağıtılmasını öneriyordu. Büyük Britanya, 1940'da tek başına başarıyla durmasına ve bunun verdiği ahlaki itibara rağmen savaşın Avrupa'nın politik yapısının üzerindeki dağıtıcı etkisinden kurtulamamıştı. Aslında bu etkiyi Almanya'yla birlikte en iyi gösteren ülke Büyük Britanya'ydı.

Avrupa egemenliğinin sona erdiği Avrupa'nın çevresinde de görüldü. Britanya yönetiminin Amerikan politikasına karşı çıkarak yaptığı son ve tek başarılı denemede, Britanya güçleri Asya'daki Hollanda ve Fransa bölgelerini tam zamanında alıp eski derebeylerine vererek yönetimlerinin sömürgecilik karşıtı güçlerin eline geçmesini engelledilerse de çok kısa süre içinde isyancılarla mücadele etmek zorunda kaldılar ve sömürgeci güçleri zorlu bir geleceğin beklediği açıkça ortaya çıktı. Savaş imparatorluklarda da devrime neden olmuştu. Hakimiyetin sık sık değişen manzarası ustalıkla aniden değişmişti ve savaş sona erdiğinde hâlâ değişiyordu. 1945 yılı durması için iyi bir yıl değildi; gerçeklik o dönemde de bir şekilde görüntüyle maskeleniyordu. Pek çok Avrupalı, Avrupa'da imparatorluk çağının bittiğini acı çekerek keşfetmek zorundaydı.

1 Sterlin Bölgesi : İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla kurulan ve özellikle Büyük Britanya sömürgeleri arasında döviz kontrolü konusunda işbirliği yapılmasını öngören grup. (Çev.)

2 İnter alia (Lat.) : Diğer şeylerin yanı sıra (Çev.)

Yeni Bir Dünyanın Şekillendirilmesi

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra eski düzenin yeniden kurulabileceği hayalini benimsemek hâlâ mümkündü. 1945 yılında hiçbir yetkili böyle bir şeye inanamazdı. Bu durum, yüzyıl içinde uluslararası hayatı yeniden düzenlemek için yapılan iki önemli denemenin şartları arasındaki tek sağlıklı farktı. İki deneme de plan yapılacak temiz bir sayfayla başlayamazdı. Olaylar pek çok yolu kapatmış ve zaferden sonra neler olacağı konusunda önemli kararlar, bazen anlaşmayla bazen anlaşma olmadan alınmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrası alınan kararların en önemlilerinde biri, uluslararası barışı sağlamak için uluslararası bir örgütün kurulmasıydı. Büyük güçlerin böyle bir örgüte farklı gözlerle bakmaları, Amerikalıların uluslararası hayatın kanunla düzenlenmesinin başlangıcı olarak, Rusların ise Büyük İttifak'ı sağlamanın bir aracı olarak görmeleri bu konuda hızla ilerlemelerini engellemedi. Böylelikle Birleşmiş Milletler Örgütü, 1945 yılında San Fransisco'da kuruldu.

Milletler Cemiyeti'nin beklentileri karşılamadaki başarısızlığının nedenleri üzerinde düşünüldü. Eksikliklerinden birisi 1945'de giderildi. Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya örgüt kurulurken üye oldular. Bunun dışında, Birleşmiş Milletler'in temel yapısının anahatları cemiyetinkilere benziyordu. İki temel organı küçük bir Konsey ve büyük bir Kurul'du. Bütün üye devletlerin daimi temsilcileri Genel Kurul'da bulunacaktı. Güvenlik Kurulu'nun ilk başta beşi daimi onbir üyesi vardı; daimi üyeler Amerika Birleşik Devletleri, SSCB, Büyük Britanya, Fransa (Winston Churchill'in ısrarıyla) ve Çin temsilcileriydi. Güvenlik Konseyi'nin eski Cemiyet Konseyi'nden daha fazla yetkisi vardı ve bunun nedeni büyük oranda Ruslardı. Amerika Birleşik Devletleri sadece müttefiklerinin değil Latin Amerika'daki uydu devletlerinin oylarına da güvenebileceği için Ruslar – başlangıçta elli bir ülkenin temsil edildiği – Genel Kurul'daki oylamaları daima kaybedeceklerine inanıyorlardı. Doğal olarak daha küçük güçlerin hiçbiri bundan hoşlanmadı. Her zaman hepsinin yer almayacağı, son sözü söyleyen ve ağırlıklı olarak büyük güçlerin ağırlıklı kararını koyacakları bir yapı onları huzursuz etmişti. Yine de büyük güçlerin istedikleri yapı kabul edildi ve aslında örgüt işleyecekse, böyle olmalıydı.

Derin yapısal tartışmalara neden olan bir diğer konu Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerine verilen veto hakkıydı. Büyük güçlerin örgütü kabul etmeleri için bu gerekli bir özellikti. Sonuçta daimi bir üye, çıkarlarına düşmanca bir tutum alınmadığı müddetçe, onu ilgilendiren konular hakkında inceleme ya da tartışma yapılmasına karşı çıkamayacağı için veto hakkı bir şekilde sınırlandırılmış oluyordu.

Güvenlik Konseyi'nin teoride çok büyük yetkileri vardı ama çalışma biçimi politik gerçekliği yansıtmak zorundaydı. İlk on, yirmi yılında, Birleşmiş Milletler'in öneminin hareket gücünde değil tartışma için yarattığı forumda yattığı kanıtlandı. Daha önce radyo ya da film –ve sonradan televizyon– aracılığıyla bağlantı kurulmayan dünya kamuoyuna egemen devletlerin yaptıkları hakkında Genel Kurul'da yapılan bir tartışma ilk defa sunulacaktı. Bu oldukça yeni bir şeydi. Birleşmiş Milletler uluslararası politikaya yeni bir boyut getirmişti. Uluslararası politika sorunlarıyla uğraşırken etkili, yeni bir iş görmesi çok daha uzun zaman aldı. Uluslararası tartışmaların kamuoyuna duyurulması, hiç kimsenin fikrini değiştirmeyen tartışmalarda sert ve inatçı görüşler arttıkça, çözümsüzlük duygusuna neden oldu ama eğitici bir güç işlemekteydi. Genel Kurul'un daimi merkezinin New York olması gerektiğine karar verilmesi önemliydi. Bu karar Amerikan halkının dikkatini Birleşmiş Milletler'e çekti ve tarihsel yalnızlık engelini kalkmasına yardımcı oldu.

Yine de Birleşmiş Milletler Genel Kurul'u ilk olarak 1946 yılında Londra'da toplandı. Sert tartışmalar hemen başladı. Rusya'nın savaş sırasında işgal ettiği İran Azerbeycanı'nda hâlâ asker bulundurması konusunda şikayetler geldi ve Ruslar da vakit kaybetmeden askerlerini Yunanistan'da tutan Büyük Britanya'yı eleştirdi. Birkaç gün içinde Sovyet delegasyonu ilk vetosunu etti. Çok sayıda veto daha edecekti. Amerikalı ve Britanyalıların özel çıkarlarını korumak için nadir kullanılacak bir önlem olarak gördükleri ve kullanmaya devam ettikleri araç, Sovyet diplomasi tekniğinin bir parçası haline geldi. Birleşmiş Milletler daha 1946 yılında SSCB'nin, henüz gelişmemiş olan ama SSCB'nin uyguladığı politikalar sayesinde giderek sağlamlaşan batı bloğuyla mücadele ettiği bir arena haline gelmişti.

Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya arasındaki anlaşmazlığın kökleri uzun süre önceye, Britanya yönetiminin, Amerikalıların Sovyetler Birliği'ne çok fazla taviz verdiği ve haddinden fazla dostça davrandığını düşündüğü savaşın son yıllarına kadar uzanıyordu. Tabi ki temel bir ideolojik fark daima vardı; Ruslar kapitalist toplumların davranışlarının kökleri hakkında daima derin bir önyargıya sahip olmamış olsalardı, savaştaki müttefiklerine 1945 yılından sonra kesinlikle daha farklı davranırlardı. Ayrıca bazı Amerikalıların Rusya'ya hiçbir zaman güvenmedikleri ve onu bir devrimci tehdit olarak gördükleri de doğrudur. Bu, Amerikan politikasının belirlenmesinde Rusların etkisi olduğu anlamına gelemmez. Amerika'nın savaşın bittiği 1945 yılında Rusların niyetlerine duydukları güvensizlik daha sonradan

duyacakları güvensizlikten daha azdı. İki devlet arasında daha şüpheci ve ihtiyatlı olan taraf Sovyetler Birliği'ydi.

O dönemde Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya'dan başka gerçek güç kalmamıştı. Savaş, Tocqueville'in yüzyıl önce yaptığı, Amerika ve Rusya'nın günün birinde dünyaya egemen olacağı tahmininin gerçekleşmesini hızlandırmıştı. Güvenlik Konseyi kurulurken anlaşılan yasal düzenlemelere rağmen Büyük Britanya fazlasıyla yorgundu, işgal altındayken bulunduğu yaşayan ölü durumundan zorlukla çıkan Fransa iç sorunlarla uğraşıyordu (büyük bir komünist parti istikrarını tehdit ediyordu), İtalya ise eski kavgalarına yenilerini eklemişti. Almanya harabeye dönmüştü ve işgal altındaydı. Japonya işgal altında ve askeri olarak güçsüzken, Çin modern dönemde önemli bir güç haline gelememişti. Amerikalılar ve Rusların, olası bütün rakipleri karşısında çok büyük bir üstünlükleri vardı. Savaşın olumlu şeyler kazandıkları için tek gerçek galip onlardı. Bütün diğer galip devletler, en fazla hayatta kalabilmişler ya da yeniden canlanmışlardı. Savaş, Amerika Birleşik Devletleri ve SSCB'ye yeni imparatorluklar getirdi.

Sovyetler Birliği imparatorluğu, büyük bedeller ödenerek kazanılmasına rağmen Çar döneminden bile daha güçlüydü. Sovyet orduları, büyük bir bölümü Sovyet toprağı olan geniş bir Avrupa şahra şevinde hüküm sürüyordu. Kalan bölgeler 1948 yılında her anlamda uydu konumunda olan devletler şeklinde düzenlenmişti ve bunlardan biri olan Doğu Almanya büyük bir sanayi ülkesiydi. Tepenin ardında, savaşın sonra Rus işgalinin yardımı olmadan ortaya çıkan iki komünist ülke Yugoslavya ve Arnavutluk vardı. 1945 yılında ikisi de Moskova'nın müttefikleri gibi görünüyorlardı. Sovyetler bu avantajlı konumlarını Kızıl Ordu sayesinde kazanmışlardı ama batı yönetimlerinin verdikleri kararlara ve savaşın son dönemlerinde Prag ve Berlin'i Ruslardan önce alma baskılarına karşı çıkan Avrupa orduları başkomutanına da çok şey borçluydular. Sovyetler Birliği'nin orta Avrupa'daki stratejik üstünlüğü çok daha tehdit edici bir duruma gelmişti çünkü 1914 yılında Rus gücünün önünde duran eski geleneksel bariyerler –Habsburg imparatorluğu ve birleşik Almanya– artık yoktu. Yorgun Büyük Britanya ve yavaş yavaş kendine gelen Fransa'dan, Kızıl Ordu'nun önünde durması beklenemezdi ve Amerikalıların evlerine dönmesi durumunda karada hiçbir karşı güç kalmayacaktı.

Sovyet orduları 1945 yılında Türkiye ve komünist bir ayaklanmanın yolda olduğu Yunanistan sınırındaydılar ve kuzey Irak'ı işgal etmişlerdi. Uzakdoğu'da Sinkiang, Moğolistan, Kuzey Kore'nin büyük bir bölümünü ve Port Arthur deniz üssünü ele geçirmişlerdi. Japonya'dan aldıkları tek bölge Sakhalin Adası'nın güney yarısı ve Kuriles Adaları olmasına rağmen Mançurya'nın kalan kısmını da işgal etmişlerdi. Aldıkları diğer bölgelerin Çin'e faydası oldu. Savaşın sonunda Çin'de, Moskova'nın dostu olabilecek yeni bir komünist devletin ana hatları açıkça görüle-

biliyordu. Stalin geçmişte yanlış ata oynamış olabilirdi ama Çinli komünistler, Sovyetler Birliği'nden başka hiçbir devletten maddi ve manevi destek bekleyemezlerdi. Asya'da da bir Sovyet uydusu kuruluyor gibiydi. Sovyet liderliğinin, eski Rusya'nın bir Pasifik gücü olma hırsını unuttuğunu düşünmek için bir neden yoktu.

Yeni Dünya gücü Amerika Birleşik Devletleri, SSCB kadar işgale dayanmıyordu. Savaşın sonunda Avrupa'nın merkezinde bir garnizonu olmuştu ama Amerikalı seçmenler 1945 yılında, bu askerlerin mümkün olduğu kadar çabuk eve dönmesini istiyordu. Geniş Avrasya bölgesinin çevresindeki Amerikan hava ve deniz üsleri bir başka sorundu. Rusya, Asya'da hiç olmadığı güçlü bir konuma gelmiş olmasına rağmen Japon deniz gücünü ortadan kaldırılması, adalardaki hava alanlarının ele geçirilmesi ve büyük donanma seferlerini mümkün kılan teknolojik gelişmeler, Pasifik Okyanusu'nu bir Amerikan gölü haline getirdi. Hepsinden önemlisi Hiroşima ve Nagazaki, (çok az sayıda olmasına rağmen) bir tek Amerika'nın sahip olduğu yeni silahın, atom bombasının gücünü göstermişti. Amerikan emperyalizminin en derin kökleri ekonomik gücünde yatıyordu. Kızıl Orduyla birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin karşı konulmaz sanayi gücü Müttefiklerin zaferinde belirleyici olmuştu. Amerika sadece kendi kuvvetlerini değil müttefiklerinin kuvvetlerini de donatmıştı. Ayrıca, müttefikleriyle karşılaştırıldığında zafer ona çok ucuza mal olmuştu. Amerikan'ın kayıpları müttefiklerin kayıplarından azdı. Birleşik Krallık daha fazla, Rusya ise muazzam kayıp vermişti. Amerika Birleşik Devletleri'nin ana üssü düşman saldırısına çok az maruz kalmıştı ve zarar görmemişti. Sabit sermayesi zarar görmemişti ve kaynakları her zamankinden daha çoktu. Vatandaşları, yaşam standartlarının savaş sırasında arttığını görmüşlerdi. Silahlanma programı, Roosevelt'in Yeni Anlaşması'nın üstesinden gelemediği ekonomik durgunluğu sona erdirmişti. Amerika, başka hiçbir ülkenin sahip olmadığı yatırım sermayesine sahip olan, büyük krediler veren bir ülkeydi. Ayrıca, eski ticari ve politik rakipleri kendilerini toparlayabilmekle uğraşıyorlardı. Kendi kaynakları olmadığı için ekonomileri Amerika'nın çevresine sürüklenmişti. Sonuç, başlangıcı daha savaş bitmeden görülen, dolaylı Amerikan gücünün dünya çapında yayılmasıydı.

Büyük güçlerin kutuplaşmasının geleceğinde kesin olarak yaşanacak bir şeyler, daha Avrupa'da savaş bitmeden belli belirsiz görülmeye başlanmıştı. Rusların, İtalya'nın işgalinde ya da sömürge imparatorluğunun parçalanmasında yer almalarına izin verilmeyeceği, Britanya ve Amerikalıların Stalin'in isteğinin dışında bir Polonya yerleşimi ümit edemeyeceği açığa çıkmıştı. Amerikalılar (kendi yarım kürelerindeki sicillerine rağmen) kesin etki bölgelerinden mutlu olmadılar. Ruslar bu bölgeleri çalışma alanı olarak kullanmak için daha hazırlıklıydılar. İki güç arasındaki çatışmanın, biri ya da diğeri tarafından en başından beri istendiğinin farz edildiği savaş sonrası yıllarda geçerli hale gelen uzaklaşma tahminlerine geri

dönmeye gerek yok. Görünüş aldatıcı olabilir. Amerika Birleşik Devletleri, 1945 yılında güçlü olmasına rağmen bu gücü kullanmak için politik istek pek yoktu. Amerikan ordusunun zafer kazanıldıktan sonra ilk işi, seferberliği mümkün olduğu kadar çabuk sona erdirmek oldu. Müttefiklerle girilen Ödünç Verme-Kiralama ilişkileri, Japonlar daha teslim olmadan kesilmişti. Bu gelişme Amerika'nın dolaylı uluslararası manevra gücünü azalttı. Kısa süre içinde ihtiyaç duyacağı, o anda kendilerini toplama sorunlarıyla uğraşan dostlarını zayıflattı. Amerikan gücünün yerine koyabilecekleri yeni bir güvenlik sistemi üretemiyorlardı. Atom bombaları da ancak son çare olarak düşünülebilirdi; fazlasıyla güçlüydüler.

Stalin'in Rusya'sında neler olduğunu tahmin etmek daha zor. Halkı savaştan, Almanların gördüğünden bile çok zarar görmüştü. Kesin bir sayı vermek mümkün değildi ama yaklaşık 20 milyon vatandaşı ölmüştü. Stalin savaş bittiğinde Sovyetler Birliği'nin eksikliğinin, gücünden daha fazla farkındaydı. Yönetim yöntemleri, Avrupa'da kendisine büyük bir üstünlük sağlayan büyük kara kuvvetlerini terhis etmesi ihtiyacı duymasını gerektirmiyordu. SSCB'nin atom bombası ya da önemli bir bombardıman filosu yoktu ve Stalin'in nükleer silah geliştirme kararı, genel bir ekonomik kalkınmaya ihtiyaç duyduğu bir dönemde Sovyet ekonomisini fazlasıyla zorladı. Savaşın hemen sonrasındaki yıllar, 1930'ların sanayileşme yarışı dönemi kadar zorlu yıllardı. Yine de 1949 yılının Eylül ayında önemli bir atomik gelişme yaşandı. Mart ayında SSCB'nin nükleer silaha sahip olduğu resmen açıklandı. O tarihten sonra çok şey değişti.

İki büyük dünya gücü arasındaki ilişkiler yavaş yavaş bozulmuştu. Bunun nedeni büyük ölçüde, 1945 yılında planlı ve düzenli bir yapılanmaya ihtiyaç duyan Avrupa'da olanlardı. Savaşın yıkımının ölçüsü tam olarak hiç ölçülmemişti. Ruslar hariç, yaklaşık 14 milyon 250 bin Avrupalı öldü. En çok etkilenen ülkelerde hayatta kalanlar harabelerin ortasında yaşadılar. Bir tahmine göre Almanya ve Rusya'da yaklaşık 7.5 milyon ev yıkıldı. Fabrikalar ve iletişim araçları paramparça oldu. Avrupa'nın, ihtiyaç duyduğu ürünleri ithal etmek için parası kalmadı ve para birimleri değerlerini kaybetti. Müttefik işgal kuvvetleri, sigara ve konserve sığır etinin paradan daha değerli olduğunu gördü. Uygar toplum, sadece Nazi savaşının korkusu yüzünden değil işgal, yalancılığı, dolandırıcılığı, aldatma ve hırsızlığı erdemli hareketler sınıfına soktuğu için çöktü. Bunlar sadece hayatta kalmak için gerekli değildi aynı zamanda "direnme" hareketleri olarak övülebiliyordu. Alman işgal kuvvetlerine karşı verilen mücadele yeni mangalar yarattı. Müttefiklerin ilerleyen orduları ülkeleri kurtardıkça, arkalarından idam mangaları çalışmak zorunda kaldı ve eski anlaşmazlıklar unutulup barışıldı. Fransa'daki özgürleştirme "temizlik"inde 1793 Terör dönemindekinden fazla insan öldüğü söylendi.

Hepsinden önemlisi, Avrupa'nın ekonomik yapısı 1918'in sonunda olduğundan daha fazla parçalandı. Avrupa'nın ekonomik yaşamının çarkını büyük ölçüde sanayileşmiş Almanya döndürüyordu ama makineyi yeniden çalıştıracak iletişim ağı, üretim kapasitesi yerinde olsaydı bile Müttefikler, Almanya'nın kendini toplamasını önlemek için sanayi üretimini sınırlandırma eğiliminde olacaktı. Üstelik Almanya bölünmüştü. Ruslar, işin başından itibaren kendi tahrip olmuş bölgelerini onarmak için Alman sermayesini "tazminat" olarak ülke dışına taşıyordu. Almanlar geri çekilirken Rus demiryollarının yaklaşık 63.000 km'sini yıkmıştı. Sovyetler Birliği, toplam sermaye aracının çeyreğini kaybetmiş olabilirdi.

Doğu ve Batı Avrupa arasındaki politik ayrım, daha savaş bitmeden açıkça görülmeye başlanmıştı. Özellikle Polonya'da yaşananlar Britanyalıları telaşlandırmıştı. Sovyetler Birliği Doğu Avrupa'da sadece kendisine boyun eğen yönetimlere müsamaha edecek gibi görünüyordu. Amerikalıların, Doğu Avrupa ülkelerinin kendi yöneticilerini seçme özgürlükleri planı böyle değildi ama savaş bitene kadar ne Amerika Birleşik Devletleri yönetiminin ne de halkının Rusya'yla makul bir anlaşma yapabilecekleri konusunda şüpheleri vardı. Kabaca söyleyecek olursak Roosevelt, Amerika'nın Sovyetler Birliği'yle geçinebileceğinden emindi. Almanya'nın yeniden güçlenmesine karşı çıkmak ve eski sömürge imparatorluklarının altını oymak gibi ortak çıkarları vardı. Ne Roosevelt ne de Amerikan kamuoyu Rus politikasının tarihsel eğilimlerinin farkındaydı. Almanların Yunanistan'dan çekilmesinden sonra, monarşiyi devirmek isteyen komünistlerle çarpışan Britanya kuvvetlerine şiddetle karşı çıkıyorlardı (Stalin buna karşı çıkmamıştı: Romanya'da istediği gibi hareket etmesine karşılık Büyük Britanya'nın Yunanistan'da istediği gibi hareket etmesi konusunda Churchill'le anlaşmıştı).

Roosevelt'in 1945 yılının Nisan ayında ölümünden sonra başkanlığa gelen Truman ve danışmanları, Almanya'daki deneyimlerinden sonra Amerikan politikalarını büyük ölçüde değiştirdiler. Ruslar, Britanya ve Amerika (ve sonradan Fransa) kuvvetlerinin Berlin'e girmesine izin verme ve fethettikleri şehrin yönetimini paylaşma konusunda yaptıkları anlaşmaya uymak konusunda pek istekli davranmıyorlardı. Almanya'nın (savaşın galiplerinin 1945 yılının Temmuz ayında Potsdam'da planladıkları gibi) bir bütün olarak yönetilmesini ve böylelikle yeniden yapılanma için gerekli bir hazine olarak gördükleri Ruhr bölgesini kontrol edebilmeyi istediklerini gösteren her türlü işaret vardı. Yine de Alman ekonomisi kısa süre içinde Doğu ve Batı arasında bir anlaşmazlığa neden olmuştu. Sovyetlerin, Almanların yeniden toparlanmalarını önleme çabaları, işgal ettikleri bölgenin, diğer üç işgal gücünün bölgelerinden giderek ayrılmasına neden oldu. Bu gelişmenin amacı ilk başta muhtemelen birleşik bir Almanya için sağlam ve güvenilir (yani komünist) bir çekirdek oluşturabilmektir ama sonunda, Alman sorununun hiç kimsenin düşünmediği bir

biçimde bölünmeyle sonuçlanmasına neden oldu. İlk başta, işgalin batı bölgeleri ekonomik nedenlerle, doğu bölgeleri dışarıda kalacak şekilde birleştirildi. Bu arada Sovyet işgal politikası giderek artan bir güvensizlik yarattı. Komünizmin Doğu Almanya'da güçlendirilmesi diğer ülkelerde de uygulanan modelin tekrarı gibiydi. 1945 yılında sadece Bulgaristan ve Yugoslavya'da komünistler çoğunlukta ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde komünistler sadece yönetimlerde koalisyon ortaklarıydı. Yine de bu yönetimler, Rusların kuklaları gibi davranmaktan başka şeyler de yapabilecek gibi görünüyordular. Doğu Avrupa'da 1946 yılında bloğa benzer bir şey ortaya çıkıyor gibiydi.

Stalin Almanya'nın, kontrol edemeyeceği bir yönetim altında birleşmesinden açıkça korkuyordu. Rusya'nın birleşik bir Almanya'ya güvenemeyecek kadar çok batıdan gelen saldırı hatırası vardı. Bir uydu devletten çok daha saldırgan davranma potansiyeli daima olacaktı. Rus yönetiminin ideolojik karakteri ne olursa olsun, bu potansiyel her zaman geçerliliğini koruyacaktı. Birleşik Almanya'nın kapitalist olması durumu daha da kötüleştirirdi. Sovyet politikası diğer bölgelerde daha esnekti. Avrupa'yı ayırmaya başlayan çizginin Rusya tarafında, endişeyle bir doğu Almanya kurmaya çalışırken, Çin'de de KMT'yi resmen destekliyordu. Diğer yandan, anlaşmaya varılmasına rağmen İran'daki Sovyet kuvvetlerini çekme konusunda isteksiz davranıyordu. Sonunda çekildiklerinde, arkalarında Azerbaycan'da kurdukları komünist bir uydu devlet bıraktılar. Bu devlet 1947 yılında Amerikalıların askeri yardım yaptıkları İran tarafından ortadan kaldırılacaktı. Sovyetler Güvenlik Konseyi'ndeki veto haklarını eski müttefiklerinin sınırlarını bozacak kadar çok kullandılar ve Batı Avrupa'daki komünist partilerin de Rusya'nın çıkarlarına göre yönetildikleri açıktı. Yine de Stalin'in hesapları hâlâ belli değildi; kapitalist dünyadaki bir ekonomik yıkımı bekliyordu, ümit ediyordu ve, hatta buna güveniyordu.

Eski müttefikleri SSCB'ye karşı iyi niyet beslemişlerdi ve hâlâ besliyorlardı. Winston Churchill 1946 yılında, Avrupa'nın "Demir Perde"yle giderek bölünmesine dikkat çektiğinde, kendi yurttaşlarına ya da Amerikalı dinleyicilerine seslenmiyordu; bazıları onu suçladılar. 1945 yılında seçilen Britanya İşçi Partisi yönetimi ilk başta, "solun solla konuşabileceği" konusunda ümitli olmasına rağmen kısa sürede daha kuşkucu davranmaya başladı. Britanya'nın Yunanistan'daki müdahalesinin özgür seçimlerin yapılmasını sağladığı ve Amerikalı yetkililerin Sovyet politikasının eğilimi konusunda tecrübe kazandığı ortaya çıkınca, Britanya ve Amerika politikası 1946 yılında yakınlaşmaya başladı. Başkan Truman'ın SSCB lehine hiçbir önyargısı kalmamıştı. Britanyalılar da Hindistan'dan çıkacaklardı. Bu karar, Amerika'nın resmi görüşü dikkate alınarak verilmişti.

1947 yılının Şubat ayında Britanya hükümetinden Truman'a, Büyük Britanya'nın uzun süredir direndiği artık bir dünya gücü olmadığı gerçeğini kabul ettiğini gösteren bir mektup gitti. Savaş sırasında gösterilen yoğun çaba, Britanya ekonomisine ölümcül bir darbe vurmuştu. Ülke içinde yatırım yapmak için acilen paraya ihtiyacı vardı. Sömürgelere bağımsızlıklarını vermenin ilk evresi de çok masraflıydı. Britanya'nın 1947 yılında ödeme dengesini sağlayabilmesinin bir yolu, Yunanistan'dan kuvvetlerini çekmesiydi. Başkan Truman, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu boşluğu doldurması gerektiğine karar verdi. Çok önemli bir karardı. Rusya'dan gördükleri baskıdan kendilerini kurtarabilmeleri için Yunanistan ve Türkiye'ye mali yardım yapılacaktı. Yardımı sadece Yunanistan ve Türkiye alacak olmasına rağmen, Truman dünyanın "özgür halklarına", "silahlı azınlıklar ya da dış baskıların tehditlerine" karşı direnmeleri için Amerikan'ın liderlik edeceği bir destek önerdi. Bu öneri Amerika Birleşik Devletleri'nin 1945 yılından beri izlediği Avrupa'dan ayrışma politikasına dönüşün tersine çevrilmesi ve Amerika'nın tarihsel dış politika geleneğinden önemli bir kopuş anlamına geliyordu. Bilinen adıyla Sovyet gücünü "içerme" kararı, Amerikan diplomasisinde Louisiana'nın satın alınmasından beri en önemli karardı. Rusların tavırları ve Stalin'in son on sekiz aydaki politikalarıyla birlikte Britanya'nın zayıflığının yarattığı korku bu davranışı tetikledi. Amerikan gücünün etki sınırlarının gerçekdışı bir biçimde değerlendirilmesine ve o dönemde görülememesine rağmen politika Avrupa sınırlarının dışına da yayıldığı için yeni bir Amerikan emperyalizmi olarak eleştirilmesine neden oldu.

Birkaç ay sonra, ekonomik toparlanmalarını planlamak için toplanan Avrupa devletlerine Amerikan ekonomik yardımını öneren, bir başka ve iyi düşünülmüş adım olarak "Truman Doktrini" tamamlandı. Bu doktrin, adını onu duyuran Dışişleri Bakanı'ndan alan Marshall Planı'ydı. Amacı, komünizmi askeri ve saldırgan olmayan bir yöntemle kontrol etmektir. Herkesi şaşırttı. Britanya Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, planın gizli anlamlarını anlayan ilk Avrupalı devlet adamıydı. Fransa'yla birlikte, Batı Avrupa'nın teklifi kabul etmesi için bastırdı. Teklif bütün Avrupa devletlerine yapılmıştı ama Ruslar bu teklife katılmayacaklardı ve uydularının katılmasına da izin vermeyeceklerdi. Teklife sert bir biçimde karşı çıktılar. Doğu Avrupa'da tamamen komünist bir yönetimi olmayan ve Rus uydusu olarak değerlendirilmeyen tek ülke olan Çekoslovakya'daki koalisyon yönetimi Rusya'nın isteklerinin dışına çıkınca, Sovyet hattına komşu olduğuna pişman oldu. Çekoslovakya'nın bağımsızlığına olan son inanç kırıntıları da 1948 yılının Şubat ayında yapılan ve yönetimi değiştiren komünist bir darbeye temizlendi. Rusya'nın uzlaşmazlığının bir diğer işareti de savaş öncesi bir propaganda aracı olan Komüntern'in, 1947 yılının Eylül ayında Komünform olarak yeniden canlan-

dırılmasıydı. “Amerikan emperyalizminin dünya egemenliğini kurmak için...açıkça yağmacı ve genişlemeci” olarak nitelediği planı suçlamaya başladı. Batı Avrupa, Marshall Planı’nı idare etmek için Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’nü kurunca, Ruslar da karşılık olarak Sovyetlerin doğu ekonomilerini yönetmek için bir kılıf olarak kullandığı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi, Comecon’u kurdu.

Soğuk Savaş (bu isimle anılacaktı) başlamıştı. Avrupa’nın savaş sonrası tarihinin ilk evresi son erdi. Dünya tarihinin de bir evresi olan bir sonraki evre 1960’lara kadar devam edecekti. Bu evrede, birine Amerika Birleşik Devletleri’nin diğerine Sovyet Rusya’nın liderlik ettiği iki devlet grubu, ana rakiplerin arasındaki savaş haricinde kendi güvenliklerini de sağlamak için bir dizi krizle uğraşacaklardı. Söylenenlerin çoğu ideolojik terimlere döküldü. Soğuk Savaş, Batı bloğu haline gelen ülkelerden bazılarında iç savaş ya da savaşa yakın durum ve özgürlük, sosyal adalet ve bireycilik gibi değerlerin tartışılması biçiminde kendini gösterdi. Bazılarında propaganda ve bozulma ya da iki büyük devletin desteklediği gerilla hareketleriyle marjinal alanlarda savaş verildi. Neyse ki bu çarpışmalar, artan güçleri başarılı bir sonuç kavramını gittikçe daha fazla gerçek dışı hale getiren, nükleer silahlarla savaşıma durumuna gelmeden durdu. Soğuk Savaş ayrıca, uydu ve iki tarafa da tahhütte bulunmamış devletlere yardım önerileri ve örnek olma amacıyla ekonomik rekabetti. Oportünizm, süreç içinde kaçınılmaz olarak kuramsal sertlikle çok kez karıştı. Muhtemelen bu kaçınılmazdı ama dünyada yayılmadığı çok az yer kalan bir mikrop ve otuz yıldan uzun bir süredir suç, çürüme ve acı kaynağıydı.

Geriye dönüp bakıldığında, yarattığı dilin basit kabalıklarına rağmen Soğuk Savaş, idelojinin şiddeti ve tutkuyu harekete geçirebildiği ve, hatta bazen inancı seferber edebildiği ama günün karmaşıklıklarını ve karşıt-akımlarını tamamen uzlaştırmadığı, 16. ve 17. yüzyıl Avrupa’sındaki karmaşık din mücadelelerine benzer. Her şeyden önce, milli çıkarların getirdiği karmaşıklıkları kapsayamazdı. Geçmişteki dinsel mücadeleler gibi özel kavgaların yavaş yavaş sona ereceği ve felaketten kaçınılabileceğine dair belirtiler olmasına rağmen retoriği ve mitolojisi gerçekleri yansıtmamaya başladıktan uzun süre sonra bile devam edebilirdi.

Soğuk Savaş’la bağlantısı olan ilk önemli karışıklık, iki tarafa da sıkı bir bağlılık göstermeyen yeni devletlerin sayısının artması oldu. 1945’den sonraki on yıl içinde, sömürgelerden çekilmenin sonucu olarak çok sayıda yeni devlet doğdu.

Yeni devletlerin doğması dünyanın bazı bölgelerinde, Soğuk Savaş’ın yarattığı kadar çok ayaklanmanın çıkmasına neden oldu. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda, (çoğunlukla karıştırılmalarına rağmen) Soğuk Savaş propagandasından çok sömürgecilik karşıtı propaganda önemli oldu. Kısa ömürlü Avrupa İmparatorluğu dünya tarihinin fenomeni olmuş olmasına rağmen, imparatorluğun yıkılması çok daha karışık bir fenomendi. Her sömürge ve her sömürgeci güç, ge-

nelleştirilmiş retoriğe rağmen ayrı bir konu oldu. Modernleştirme süreçleri bazı bölgelerde (özellikle Büyük Sahra Çölü'nün güneyindeki) pek yaşanmamıştı ve sömürgecilik ardında, üzerine bir şeyler inşa edilebilecek pek bir şey bırakmamıştı. Diğerlerinde –Fransız Kuzey Afrika'sı güzel bir örnekti– sömürge yönetimleri uzun süredir o bölgelerde yaşamakta olan beyaz yerleşimcileri göz ardı edemezdi (Fransa'nın bir bölgesi olarak yönetilen Cezayir teknik olarak bir sömürge değildi). Tersine, Hindistan'daki Britanyalılar özgürlüğü kazanma sürecinin yönetiminde pek de önemli değildi. Avrupa yönetimi, 1954 yılına gelindiğinde Asya'da büyük ölçüde ortadan kalkarken, Afrika'da sonraki on yılda kalktığı ve, hatta Portekizliler 1970'lerde hâlâ sömürgelere sahip olduğu için bu süreçlerin yaşandığı dönemler çok farklıydı. Güney Afrika'daki Angola ve Mozambik'in durumları başka açılardan da farklıydı. Diğer Afrika sömürgelerinde yönetimler (yönetme görevi için sayısal güce ve yeterliliği sahip olan) elitlere sakince devredilirken bu bölgeler, Cezayir ve Hindin gibi sömürgeci devletle yerli köylüler arasında savaş olan bölgelerdi. Bazı ülkelerde –çok farklı olmalarına rağmen Hindistan ve Hindin güzel örneklerdir– sömürge yönetimleri gitmeden önce gerçek milliyetçi duygular ve düzen (Britanyalılar Fransızlardan farklı olarak önemli imtiyazlar tanımıştı) mevcutken Afrika milliyetçiliği, bağımsızlığın nedeninden çok sonucuuydu.

Bu kadar farklı şartlar olmasına rağmen emperyalizmin Asyalı sömürge tebaaları 1945 yılından önce de tam başarı sağlamıştı. Bunun nedeni 1939 yılından önce verilen imtiyazlar değil savaştaki yenilgiydi. Japonya, Avrupa emperyalizminin kâğıttan kalesini 1940 ve 1941'de yıkmıştı. Sadece bazı sömürgelerde emperyalist gücün değişmesi meselesi değildi. 1942 yılında Singapur'da, 60 binden fazla Britanya, Hint ve Dominyon askerinin teslim olması, Asya'daki Avrupa İmparatorluğu'nun sona erdiğinin bir işaretiydi. Yorktown Savaşı'ndan daha kötüydü ve oradaki teslim olma gibi telafi edilemezdi. Japonların, bazen yeni fethettikleri yerlerde kötü davranarak avantajlarını kaybetmeleri pek de önemli olmadı. En kötü vahşilikleri bile, yeni tebaalarının tamamını soğutmadı ve aralarında yerel politikacılar da olan çok sayıda işbirlikçi buldular. Müttefiklerin, Japonlara karşı çıkacaklarını düşündükleri kişilere paraşütle attıkları silahlar Müttefiklere karşı kullanıldı. Ayrıca bombalamalar, işçilerin askere alınması, açlık, savaş ve hastalık nedeniyle Avrupa'da çıkan ayaklanmalarla karşılaştırıldığında, Japon yönetimi altındaki pek çok Asya köyünde ve kırsal alanın büyük bir bölümünde hayat son derece sakindi. 1945 yılına gelindiğinde Asya'da değişim için büyük bir potansiyel vardı.

İki etkin dünya gücü, en azından başka halkların imparatorlukları biçimindeki emperyalizme karşı oldukları için emperyalizmin hükmü verilmişti. ABD ve SSCB çok farklı nedenlerle sömürgeciliğin altını oymaya karar verdi. 1939 yılından uzun

süre önce Moskova, rakiplerine yardım ve destek önermişti. Amerikalılar, Atlantik Bildirisi'ndeki ulusların kendi yönetimlerini seçme hakkını çok özel bir anlamda anlamışlardı ve imzalanmasından birkaç ay sonra Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın bir müsteşarı, "emperyalizm çağının bittiğini" duyurmuştu. Sovyet ve Amerika Birleşik Devletleri temsilcileri, sömürge bölgeleri için bağımsızlık hedefini tasdikleyen BM Bildirisi'ni hiç itiraz etmeden imzaladılar. Yine de büyük güçlerin ilişkileri değişecekti. Bu ilişkiler, 1948 yılında Sovyetler Birliği'yle Amerika Birleşik Devletleri arasında neredeyse kırk yıl sürecek bir ayrımı gösterecek kadar açık olsa da Uzakdoğu'nun diplomatik yapısı, kısmen yeni büyük güçlerin ortaya çıkması ve kısmen de imparatorluk yönetiminin kaldırılmasının getirdiği belirsizlikler yüzünden çok daha uzun süre kesin olmayacaktı.

Hindistan'ın kendi kendini yönetmeye başladıktan sonra etkili bir Asya gücü olacağını düşünenler hep olmuştu. 1939'dan önce Britanya yönetiminin programı ve değiştirilmesi genel ifadelerle tartışılırken, Britanya Milletler Topluluğu'na bağlı yeni bir Hindistan'ın bağımsızlığını savunan çok sayıda İngiliz vardı. Britanya Milletler Topluluğu, 1926 Emperyal Konferansı'ndan sonra imparatorluğa verilen resmi isimdi. Bu konferans ayrıca "Dominyon Statüsü"nü, tahta bağlı olmasına rağmen iç ve dış işlerinde özgür milletler birliği olarak tanımlamıştı. Hiçbir Britanya yönetimi 1940'a kadar, hemen varılması gereken bir amaç olarak değerlendirmese de Hindistan için akla yatkın bir hedefti. Bu konferanstan önce düzensiz de olsa de bazı ilerlemeler sağlanmıştı; bu ilerlemeler Hindistan'da, Çin'de olduğu gibi batı karşıtı düşüncelerde bir değişiklik olmamasını kısmen açıklar.

Hintli politikacılar Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok büyük hayal kırıklığına uğramıştı. Çoğunlukla tahta bağlı şekilde davranmışlardı. Hindistan sömürge savaşlarına çok miktarda insan ve para vermişti ve sonradan Hint ulusunun babası olarak görülecek olan Gandhi, bu davranışın ödüllendirileceğini düşünerek taht için çalışanlardan biriydi. Britanya yönetimi 1917 yılında Hindistan'da imparatorluk içinde sorumlu bir yönetime (özerklik) doğru düzenli bir ilerlemeyi tercih ettiğini söylemişti ama bu tercih bazı Hintlilerin istemeye başladıkları şey için yeterli değildi. 1918 yılında yapılan reformlar ümitleri boşa çıkarmıştı ve bazı ılımlıları tatmin etmelerine rağmen, kazandıkları sınırlı başarı kısa sürede dağıldı. Uluslararası ticaret şartları kötüleşince ekonomi de etkili oldu. 1920'lerde Hindistan yönetimi, Hintlilerin Birleşik Krallık lehine olan ticari ve mali düzenlemelere son verme taleplerini destekliyordu ve imparatorluk yönetimine karşı, Hindistan'n imparatorluk savunmasına yaptığı katkı için uygun bir pay almasında ısrar etti. Dünyada ekonomik kriz yaşanmaya başlayınca, Londra'nın Britanya endüstrisi lehine düzenlemiş olduğu gümrük vergisini uygulamasına izin verilmeyeceği ortaya çıktı. Hindistan'daki tekstil üretimi 1914 yılında ülkedeki ihtiyacın sadece dörtte birini karşıliyorken bu oran 1930'da ikide bire yükseldi.

İlerlemeye engel olan bir etken de Hindistan'daki Britanya toplumunun devam eden tecritiydi. Hint milliyetçiliğinin birkaç hırslı entelektüelin meselesi olduğunu düşünen Britanya toplumu, komplolara karşı etkili önlemler alınması için bastırıyordu. Bolşevik Devrimi'nin sonuçlarıyla yüz yüze kalan (aslında Hint Komünist Partisi 1923 yılına kadar kurulmadı) bazı yöneticiler de bunu istiyordu. Yasama Konseyi'ndeki bütün Hintli üyelerin isteklerine rağmen sonuç, şüpheliler için geçerli yasal korumanın geçici olarak kaldırılması oldu. Bu gelişme Gandhi'nin, ilk grev ve pasifist sivil itaatsizlik kampanyasını başlatmasına neden oldu. Şiddetten kaçınma çabalarına rağmen isyanlar çıktı. 1919 yılında Amritsar'da bazı İngilizler saldırıya uğradıktan ve birkaçı öldürüldükten sonra bir general, yurttaşlarının kararlılığının göstergesi olarak apatalca bir karar verdi ve kalabalığın güç kullanılarak dağıtılmasını emretti. Ateş sona erdiğinde yaklaşık dört yüz Hintli ölmüş ve binden fazlası da yaralanmıştı. Hindistan'daki Britanyalı yerleşimciler ve parlamentonun bazı üyeleri yapılanı onayladıklarını yüksek sesle söyleyince, Britanya Hindistan'daki itibarını tekrar kazanamayacağı bir biçimde kaybetti.

Ardından, kongrenin Gandhi'nin programını kabul ettiği bir boykot ve sivil düzensizlik dönemi geldi. Gandhi, kampanyasının şiddet yanlısı olmadığını vurgulasa da düzensizlik arttı. Gandhi 1922 yılında ilk defa tutuklandı ve hapse atıldı (ve hapse ölebileceği endişesiyle kısa sürede serbest bırakıldı). Bu gelişme Hindistan'da birkaç yıllığına düzensizliğin durmasını sağladı. Britanya politikası 1927 yılında yeniden yavaşça ilerlemeye başladı. Son yapılan anayasa değişikliklerinin nasıl işlediğini görmek için Hindistan'a bir komisyon gönderildi (ama bu daha fazla soruna neden çünkü komisyonun içinde hiç Hintli yoktu). Milliyetçiler arasında birliği sağlamış olan heyecan buharlaşmıştı ve tam bağımsızlık isteyenlerle dominyon statüsü için uğraşmayı isteyenler arasında, ancak Gandhi'nin çabalarının ve itibarının arada köprü olabildiği bir çatlak vardı. Kongre söylediği şeyler kadar sert bir yapı değildi. Kökleri kitlelerden çok yerel kodamanlara ve çıkarlara dayanan bir politik gruptu. Ayrıca, Hindular ve Müslümanlar arasında daha ciddi bir çatlak derinleşiyordu. 1920'lerde komünal ayaklanmalar oldu ve kan döküldü. 1930 yılına gelindiğinde Müslümanların politik ittifakının başkanı, Hindistan'ın gelecekteki anayasal yapısının kuzeybatıda ayrı bir Müslüman devletin kurulmasını içermesi gerektiğini öneriyordu.

O yıl çok şiddetli bir yıl oldu. Britanyalı genel vali, Dominyon statüsünü kazanma amaçlı bir konferansın yapılacağını duyurmuştu ama Büyük Britanya karşı çıkınca bu girişimi anlamını yitirdi. Gandhi de bu konferansta yer almayacaktı. Sivil itaatsizlik yeniden başladı ve dünyadaki ekonomik bunalım sıkıntıyı derinleştirdiği için şiddetini artırdı. Köylüler milliyetçi talepler doğrultusunda harekete geçmek için artık daha hazırdılar. Kongre hareketi kitlelerin çıkarlarını dikkate alarak değişince Gandhi, Hindistan'ın tamamında destek talep eden ilk politikacı oldu.

Hindistan Bürosu'nun tekerlekleri artık tartışmalardan ve 1927 komisyonundan aldıkları derslerle dönmüyordu. 1935 yılında sadece savunma ve dışişlerini genel valinin kontrolüne bırakan temsili ve sorumlu bir yönetim getiren Hindistan Yasası çıkınca yetki ve sorumluluk el değiştirdi. Yasada teklif edilen ulusal gücün el değiştirmesi tam anlamıyla uygulanmasa da bu gelişme Britanyalılar tarafından yapılan yasaların zirvesiydi. Ulusal bir politikanın çerçevesini çizmişlerdi. Hintliler arasında her seviyede çıkacak mücadelelerin Kongre grubu içinde yapılacağı açıktı. 1935 yasası, ayrı bölgesel temsil ilkesini bir kere daha tasdikledi ve uygulanması, kısa süre içinde Hindularla Müslümanlar arasında düşmanlığın artmasına neden oldu. Kongre bütün niyetleri ve teklifleriyle Hindu örgütlenmesi haline geldi (yine de Müslüman Birliği'nin Müslümanların tek temsilcisi olduğunu kabul etmeyi reddetti) ama kongrenin de iç sorunları vardı. Bazı üyeleri hâlâ bağımsızlık için bastırırken diğerleri (bazıları Japonların saldırgan tutumlarından korkmaya başlamışlardı) yeni kurumları, emperyal yönetimle işbirliği içinde yürütmek istiyordu. Britanyalıların aslında yönetimde kaldıklarının kanıtı, bölücü olmak zorunda kalmalarıydı. Farklı çıkarlar, belirsiz bir geleceğe karşı kendilerini garanti altına almaya çalışmaya başlamışlardı.

1941 yılına gelindiğinde gelgitler hızla devam ediyordu. Yaklaşık yirmi yıl süren, yerel yönetimde temsilci kurumlar ve yüksek memuriyetlere Hintlilerin getirilmesi süreci, elitlerinin rızası olmadan yönetilemeyen ve demokrasi olmasa bile kendi kendini yönetme eğitimine başlayan bir ülke yarattı. Savaşın yaklaşması Britanyalıların Hint ordusuna duydukları ihtiyacı fark etmelerini sağladığında Hindistan'a bedel ödetmeye çalışmayı bırakmışlardı ve 1941 yılına gelindiğinde modernleşmesinin bedeline katlanıyorlardı. Daha sonradan, Japon saldırısı Britanya yönetiminin elini zorladı. Milliyetçilere, savaştan sonra özerklik ve Britanya Milletler Topluluğu'ndan çekilme hakkı önerdi ama artık çok geçti; tam bağımsızlık talep ediyorlardı. Liderleri tutuklandı ve Britanya Raj'ı devam ettirdi. 1942 yılında çıkan ayaklanma yüzyıl önce isyanın bastırıldığından çok daha hızlı bastırıldı ve Britanyalılar barış içinde devam etmek istiyorlarsa, zamanları azalıyordu. Bir diğer etken de Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısıydı. Başkan Roosevelt, Hindistan'ın (ve Fransız Hindeçin'inin de aralarında bulunduğu diğer Asya bölgelerinin de) bağımsızlığı için hazırlık yapılması konusunda Stalin'le gizli olarak görüştü. Amerika Birleşik Devletleri'nin dahil olması, 1917'de olduğu gibi diğer halkların ilişkilerinde de devrimsel bir değişikliğe neden oldu.

Hindistan ve Burma'nın bağımsızlığını programına almış olan İşçi Partisi, 1945 yılında Westminster'da yönetime geldi. 14 Mart 1946'da, Hindistan Hindu-Müslüman isyanlarıyla bölünmüşken ve politikacıları gelecek konusunda ağız da-laşı yaparken Britanya yönetimi tam bağımsızlık teklif etti. Yaklaşık bir yıl sonra,

1948 yılının Haziran ayına kadar yetkiyi devretmeyeceğini açıklayarak Hintlilerin kafasına bir silah dayadı. Toplumsal rakiplerin kavgasının kesilip yarımadanın bölüşülmesinden sonra, o güne kadar yaşanmış en üst seviyedeki yönetim birliği sona erdi. 15 Ağustos 1947'de yarımada içinde iki Dominyon, Pakistan ve Hindistan ortaya çıktı. Pakistan Müslümandı ve Kuzey Hindistan'ın aşırılıkçılar bölgesinde, kendi içinde iki tabakaya bölündü. İkincisi resmi olarak laikti ve çoğunlukla Hindular vardı.

Belki de bölünme kaçınılmazdı. Hindistan, Britanyalılar tarafından bile hiçbir zaman bir bütün olarak yönetilmemişti ve Hindularla Müslümanlar isyandan sonra giderek bölünmüşlerdi. Yine de bedeli trajik oldu. Gandhi'nin, bölünmede rol aldığı için fanatik bir Hindu tarafından öldürülmesi pek çok milliyetçinin ruhsal durumunu sembolize ediyordu. Azınlıkların olduğu bölgelerde çok büyük katliamlar yaşandı. Yaklaşık 2 milyon kişi dindaşlarının yönettiği bölgelere kaçtı. Bağımsızlıktan hemen sonra elde edilen tek politik fayda, bölgesel sorunun yakın gelecek için kanlı da olsa bir çözüme kavuşmasıydı. Yeni devletlerin bunun dışında sahip olduğu şeyler, büyük güçlerin (farklı nedenlerden dolayı) kendilerine gösterdikleri iyi niyet, bağımsızlıktan önce de sahip oldukları devlet memurluklarının devam etmesi ve kurumlarla hizmetlerin önemli altyapısıydı. Alınan miras eşit olarak paylaşılmadı ve Hindistan, Pakistan'a oranla daha fazla şeyden faydalandı.

Bu tür avantajlar Hint Yarımadası'nın ekonomik ve sosyal geri kalmışlığıyla mücadele etmek için pek işe yarayamazdı. En büyük sorun nüfus sorunuydu. Nüfus, Britanya yönetiminde düzenli olarak artmaya başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 5 milyon Hintliyi vuran büyük İspanyol nezlesi salgını ya da İkinci Dünya Savaşı sırasında milyonlarca insanın ölümüne neden olan Bengal'deki kıtlık gibi Malthusçu felaketler nüfus sorununu hafifletti. 1951'de Hindistan'da ve 1953'de Pakistan'da tekrar kıtlık yaşandı. Etkisi 1970'lere kadar sürdü.

Yarımada'nın sanayileşmesi, 20. yüzyılda (özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda) önemli adımlar atsa da bu tehlikeyi ortadan kaldırmadı. Artan nüfus için yeterince hızlı yeni işler ve kazançlar sağlayamıyordu. Eski sanayinin çoğu yeni Hindistan'a geçmiş olmasına rağmen bu konudaki sorunları Pakistan'ınkilerden daha çoktu. Büyük şehirlerinin dışındaki Hintlilerin çoğu, yeni cumhuriyetin liderlerinin eşitlikçi isteklerine rağmen eşitsizliğin her zamanki kadar büyük bir oranda devam ettiği köylerde yaşayan topraksız köylülerdi. Yönetimdeki Kongre Partisi'ne maddi destek sağlayan ve konseylerine egemen olan toprak sahipleri, bu sorunun çözümü olabilecek toprak reformunun önündeki engeldi. Geçmiş, demokrasi, milliyetçilik, laiklik ve ilerleme gibi batı ideallerini ilan eden yeni bir devletin üzerinde pek çok yönden büyük bir ağırlıktı ve reformla gelişmenin yolunu tıkıyordu.

Çin uzun süredir farklı bir emperyalizmle savaşıyordu. Japonlara karşı kazanılan başarı ve uzun devrim sürecinin tamamlanması İkinci Dünya Savaşı'yla mümkün hale geldi. Bu dönüşümün politik evresi 1941 yılında, Çin-Japonya Savaşı dünya savaşıyla birleşince başladı. Bu savaş Çin'e güçlü müttefikler ve yeni bir uluslararası itibar kazandırdı. Büyük Britanya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'yle yapılan "adil olmayan antlaşmalar"ın son izleri de kaldırıldı. Bu gelişme, 1942'nin başındaki felaketlerden kurtulmaya çalıştıkları için Müttefikler'in Çin'e sağlayabileceği askeri yardımdan daha önemliydi. Bir Çin ordusu Burma'yı ve Japonların Çin'e karadan ulaşma rotasını savunmak için yardıma geldi. Amerikan hava kuvvetleri tarafından destekleniyor olmalarına rağmen batıya doğru kuşatılmış olan ve müttefikleriyle sadece havadan ya da Burma Yolu'ndan bağlantıya geçebilen Çinliler, dayanabildikleri kadar dayandılar. Yine de kesin bir değişim başlamıştı.

Çin, Japonya'nın saldırılarına ilk başta, uzun süredir istenen ama belki de 4 Mayıs Hareketi'nden beri görülmeyen bir milli birlik duygusuyla karşılık verdi. Komünistler ve milliyetçiler arasındaki bazen açık bir çatışmaya dönüşen ihtilafa rağmen bu birlik 1931'e kadar devam etti. Sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nin Japonya'nın düşmanı olması ve eninde sonunda Japonya'yı yenecek olması gerçeği, milliyetçi yönetimin tavırlarını kurnazca değiştirmeye başladı. Zaferin kesin olduğu ve barıştan sonra komünistlere karşı kullanabilecek insanları ve kaynakları kullanmanın anlamsız olduğu düşünülmeye başlandı. Yönetimin bazı üyeleri daha da ileri gitti. Kısa süre içinde KMT yeniden komünistlerle savaşmaya başladı.

İki Çin ortaya çıkıyordu. 1930'ların ilk yıllarında, Milliyetçi Çin bulunduğu desteğin doğası yüzünden KMT'ye zarar vermiş olan uyuşukluk, menfaatçilik ve bozulmayı yansıtmaya başlamıştı. Rejim baskıcıydı ve eleştirileri bastırıyordu. Entelektüelleri soğuttu. Kötü idare edilen ve disiplinsiz askerleri, köylülere Japonlar kadar şiddetli davrandı. Komünist Çin farklıydı. Komünistlerin kontrol ettiği geniş (çoğunlukla Japon hattının arkasındaki) bölgelerde ılımlı ama tartışmasız reformcu ve disiplinli tavırla, mümkün olduğu kadar geniş bir çıkar yelpazesinin desteğini sağlamak için iyi düşünülmüş bir deneme yapıldı. Toprak sahiplerine karşı doğrudan saldırıdan kaçınıldı ama daha düşük kiralar zorlanarak ve tefecilik kaldırılarak köylülerin sempatisi kazanıldı. Bu arada Mao, önlerinde yatan görev için yeni komünist kadrolar hazırlamaya yönelik teorik yazılar yayınladı. Parti ve ordu düzenli bir şekilde büyüdükçe politik eğitime gerek duyuldu. Japonlar 1945 yılında çöktüğünde, yaklaşık 1 milyon komünist Çin askeri vardı.

Zaferin aniden gelmesi, Çin Devrimi'nin son evresini biçimlendiren ikinci etkeni. Çin'in geniş bölgeleri, Çin devleti tarafından aniden yeniden işgal edildi ve yeniden birleşti ama 1945 yılında pek çoğu komünistlerin kontrolündeydi ve diğerleri de milliyetçi güçlerin, komünistler yerleşmeden önce ulaşabileceği durumda değildi. Amerikalılar, milliyetçiler alana kadar limanların bazılarını tutmak için

asker göndererek ellerinden geleni yaptılar. Bazı bölgelerde Japonlara, Çin yönetimi otoriteyi sağlayana kadar kalmaları söylendi. Devrimin son ve askeri evresi açıldığında, komünistlerin ellerinde daha önce hiç olmadığı kadar çok bölge vardı ve komünist yönetiminin, duydukları kadar kötü olmadığını gören halkın da desteğiyle bu bölgeleri ellerinde tuttular.

Japonlar KMT rejimine saldırmadan istemeden de olsa, uzun süredir engellemeye çalıştıkları Çin Devrimi'nin zafere ulaşmasını sağlamışlardı. Milliyetçilerin dikkatleri yabancıların istilası nedeniyle dağılmamış olsaydı ve bunun verdiği zarardan etkilenmemiş olsalardı, Çin komünizmine kısa sürede hâkim olabilirlerdi. KMT 1937 yılında hâlâ vatansever iyi niyetten faydalanabilirdi. Pek çok Çinli, KMT'nin devrimin güvenilir taşıyıcısı olduğuna inanıyordu. Savaş, bundan faydalanma fırsatını ortadan kaldırdı ama Çin'in, ilk önce Avrupalılar sonra da dost Asyalılar tarafından yoldan çıkartılan dünya gücü olma yolundaki ilerlemesine devam etmesini sağladı. Çin milliyetçiliğinin uzun süredir devam eden hayal kırıklığı bitmek üzereydi ve bundan faydalananlar komünistler olacaktı.

KMT'nin iç savaşta mağlup edilmesi üç yıl sürdü. Japonlar genellikle KMT'ye ya da Amerikalılara teslim olmak isteseler de komünistler yeni bölgelerde yönetimi ve Japonlardan çok sayıda silahı almışlardı. Japonların teslim olmasından birkaç gün önce Mançurya'yı istila eden Ruslar, o bölgedeki Japon silahlarını almalarına izin vererek Çinlilere yardım ettiler. Mao kasten ılımlı politik açıklamalar yaptı ve toprak reformunu ilerletmeye devam etti. Bu gelişme, 1949'a kadar süren iç savaşta komünistlere büyük bir avantaj sağladı. Savaşta kazanılan zafer kırsalın, şehir tabanlı rejim karşısında kazandığı zaferdi.

Amerikan politikası, açığa çıkan yetersizlik ve Chiang K'ai-shek yönetiminin bozulmasıyla hayal kırıklığına uğradı. Amerikan kuvvetleri 1947 yılında Çin'den çekildi ve Amerika Birleşik Devletleri iki Çin arasında yaptığı arabuluculuk çabalarına son verdi. Amerikalılar, Kuzey Çin'in büyük bir bölümünün komünistlerin eline geçtiğinin ertesi yılı KMT'ye verdikleri maddi ve askeri yardımı azalttılar. Milliyetçi yönetim bu tarihten itibaren askeri ve politik olarak yokuş aşağı gitmeye başladı. Bu gelişme açığa çıktıkça, hükümete bağlı çalışanlar ve yerel yetkililer, hâlâ fırsat varken komünistlerle anlaşmaya çalıştılar. Yeni bir dönemin doğduğu kanaati gittikçe yayıldı. Aralık ayının başında, Çin topraklarında hiçbir önemli, sağlam milliyetçi askeri güç kalmamıştı ve Chiang, Formosa'ya (Tayvan) çekildi. Amerikalılar bu geri çekilme sırasında yardımı kestiler ve yenilgi için açıkça milliyetçi rejimin yetersizliklerini suçladılar. 1 Ekim 1949 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti Pekin'de resmen kuruldu ve dünyadaki en kalabalık komünist devlet doğmuş oldu. Tanrı'nın Yönetimi bir kere daha geride kalmıştı.

İkinci Dünya Savaşı, Güneydoğu Asya ve Endonezya'da sömürge yönetiminin sona ermesinde diğer yerlerde olduğu kadar belirleyici oldu. Bununla birlikte,

Fransız ve Hollanda sömürgelerinde süreç Britanya sömürgelerinde işlediğinden daha kanlı ve hızlı işledi. Hollandalıların Endonezya'da temsilci kurumları 1939 yılından önce vermeleri, milliyetçi partinin büyümesine engel olamadı ve orada da başarılı bir komünist hareket ortaya çıktı. Aralarında Achmed Sukarno'nun da olduğu bazı milliyetçi liderler, Japonlar 1942 yılında adaları işgal ettiğinde işbirliği yaptılar. Japonlar teslim olduğunda yönetimi almak için avantajlı bir durumdaydılar ve Hollandalılar geri dönmeden bağımsız Endonezya cumhuriyetini ilan ettiler. Çatışmalar ve görüşmeler, Endonezya cumhuriyeti'nin Hollanda tahtına bağlı kalması konusunda anlaşma sağlanana kadar, iki yıl devam etti. Bu anlaşma işlemedi. Hollandalılar "polis operasyonları"na devam ettiler ve ilk defa eski bir sömürge gücü Birleşmiş Milletler'de komünist ve sömürgecilik karşıtı eleştirilerin hedefi oldu. Hindistan ve Avustralya (Hollandalıların eninde sonunda ortaya çıkacak bağımsız Endonezya'yla uzlaşmasının akıllıca olacağını düşünüyorlardı) konuyu Güvenlik Konseyi'ne taşıdılar. Hollanda sonunda pes etti. Amsterdam Doğu Hindistan Şirketi'yle üç yüz elli yıl önce başlayan hikâye böylelikle 1949 yılında, çeşitli dinlerden ve ırklardan gelen yüz milyondan fazla insanın yaşadığı Endonezya Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulmasıyla sona erdi. Hollanda'yla belli belirsiz bir birlik Hollanda Krallığı yönetiminde devam etti ama o da beş yıl sonra sona erdi. 1950lerin başlarında 300 bin beyaz ve esmer Hollanda vatandaşı Endonezya'dan Hollanda'ya geldi.

Hindin'deki Fransızlar bir süreliğine Hollandalılardan daha iyi dayanıyor gibi göründü. Bu bölgenin savaş tarihi Malezya ve Endonezya'dan faklıydı çünkü 1941'de Japonlar askeri kontrolü ele geçirmiş olmalarına rağmen Fransız egemenliği 1945 yılının Mart ayına kadar resmen kalkmadı. Japonlar Annam İmparatoru'na bağlı yeni bir Vietnam devleti kurmak için Annam, Cochinchina ve Tongking'i birleştirdiler. Japonların teslim olmasından hemen sonra ülkenin komünist partisi Viet Minh'in başkanı Hanoi'deki yönetim sarayına yerleşti ve Vietnam Cumhuriyeti'ni ilan etti. Bu adam komünist partide ve Avrupa'da önemli tecrübeleri olan Ho Chi Minh'di. Amerika'nın yardımını ve desteğini almıştı. Çinlilerin de kendisini destekleyeceğine inanıyordu. Çin kuvvetleri Kuzey Vietnam'a girip Britanya kuvvetleri güneye gönderilince devrimci hareket hızla yayıldı. Fransızların yeniden yerleşmelerinin kolay olmayacağı kısa sürede anlaşıldı. Britanyalılar Fransızlarla işbirliği yaptı ama Çinliler yapmadı ve Fransızların yeniden otorite kurmasını yavaşlattılar. Hindin'e büyük bir askeri güç gönderildi ve Fransızların Vietnam Cumhuriyeti'ni Fransız Birliği'ne bağlı özerk bir devlet olarak kabul etmesinin de dahil olduğu imtiyazlar verildi. Bu sefer de büyük bir çeltik üretim bölgesi olan Coch'in'e ayrı bir statü verme sorunu doğdu ve bu konu üzerindeki bütün anlaşma çabaları boşa çıktı. Bu arada Fransız askerleri pusuya düşürüldü, konvoylarına saldırıldı. 1946

yılının sonunda Hanoi'deki yerleşimcilere saldırıldı, çok sayıda insan öldü. Hanoi bombalandı (6000 kişi öldürüldü), Fransız askerleri tarafından işgal edildi. Ho Chi Minh kaçtı.

Tüm bu gelişmeler diğer Hindicini devletleriyle birlikte Fransız Birliği'ne bağlı kalacak, zayıflamış bir Vietnam'ı ellerinde tutmaya çalışan Fransızlarla özünde birleşik bir devletin ulusalçı hedefi için çarpışan komünistlerin karşı karşıya geldiği, otuz yıl sürecek bir savaşa neden oldu. 1949 yılında Vietnam'daki Cochinchina'yı da kapsayan ve Kamboçya'yla Laos'u "ortak devlet" olarak tanıyan bir anlaşmaya razı oldular ama başka devletler de konuyla ilgilenmeye başladı. Böylece Soğuk Savaş Hindicini'e de yayıldı. Moskova ve Pekin Ho Chi Minh yönetimini, Britanya ve Amerikalılar Fransızların kurduğu Annam imparatorunu tanıdılar.

Asya'da sömürgeciliğin sona erdirilmesi Roosevelt'in tasarladığı basit planın dışına çıkmış oldu. Britanyalıların kurtarılan miraslarını tasfiye etmeye başlamaları işleri daha da karıştırdı. Burma ve Seylan 1947 yılında bağımsızlıklarını kazandılar. Ertesi sene Malaya'da komünist destekli bir gerilla savaşı başladı; başarısız olmasına ve 1957 yılındaki bağımsızlığa giden gelişme önünde engel teşkil etmemesine rağmen sömürgecilik sonrası Amerikan politikasına işkence edecek ilk problemlerden biriydi. Komünist dünyaya karşı artan düşmanlık içgüdüsel olarak gelişen sömürgecilik karşıtlığının kısa sürede önüne geçti.

Yalnızca Ortadoğu'da işler biraz daha muntazam devam etti. 1948 yılının Mayıs ayında Filistin'de yeni bir İsrail devleti kuruldu. Bu gelişme, bölgeyi yönetebilmek için sadece iki büyük gücün anlaşmasının yeterli olduğu kırk yıllık dönemin son bulduğunun göstergesiydi. Fransa ve Büyük Britanya bu konuda zorlanmamışlardı. 1939 yılında Fransızların Suriye'de ve Lübnan'da Milletler Cemiyeti'nden kalma mandaları (ilk mandaları ikiye bölünmüştü) vardı. Britanyalıların Filistin'deki mandaları da hâlâ ellerindeydi. Britanyalılar Arap topraklarının farklı bölgelerindeki devletlerin yeni Arap yöneticileri üzerinde, farklı derecelerde güç uyguluyorlardı. Bunlardan en önemlileri, çoğunlukla hava kuvvetleri birimlerinden oluşan küçük bir Britanya kuvvetinin bulunduğu Irak ve hâlâ küçük bir garnizononun Süveyş Kanalı'nı koruduğu Mısır'dı. Mısır İtalya'nın Büyük Britanya'ya karşı düşmanlık sergilediği 1930'larda çok daha önemli bir hale gelmişti.

1939 savaşı, ilk başta açıkça olmasa da başka yerlerde olduğu kadar Ortadoğu'da da değişikliğe neden oldu. İtalya savaşa girdikten sonra Kanal Bölgesi Britanya stratejisinin en önemli bölgelerinden biri haline geldi. Mısır kendini birdenbire batı sınırı için bir ön cephe olarak buldu. Savaşın neredeyse sonuna kadar tarafsız kalmasına rağmen aslında bir Britanya üssüydü. Ayrıca savaş Körfez'den, özellikle Irak'tan gelen petrolü garantiye almak için Mısır'ı vazgeçilmez hale getirdi. Irak 1941 yılındaki bir başka milliyetçi darbeden sonra Almanya'nın tarafına

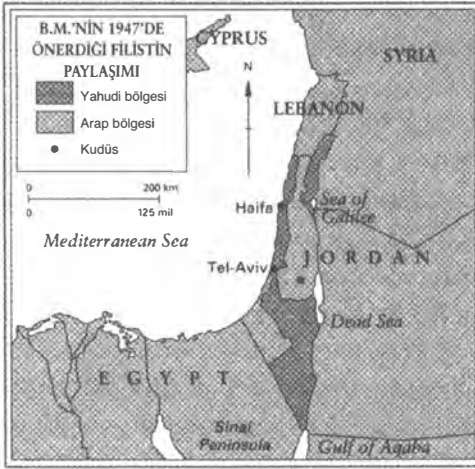
geçme tehdidinde bulununca müdahale kaçınılmaz oldu. Britanya ve Fransa'nın Suriye'yi Almanya'nın eline düşmemesi için istila etmeleri 1941 yılında bağımsız bir Suriye'nin kurulmasını sağladı. Kısa süre sonra Lübnan da bağımsızlığını ilan etti. Fransızlar savaşın sonunda otoritelerini yeniden sağlamaya çalıştılar ama başarısız oldular. 1946 yılında Lübnan'da ve Suriye'de kalan son garnizonlar da ayrıldı. Fransızların 1945 yılında batıda, çatışmanın başladığı Cezayir'de de sorunları vardı. Milliyetçiler Fransa federasyonu altında bir özerklik istiyorlardı. Fransa da 1947 yılında bu yola girdi ama öykü böyle bitmeyecekti.

Britanya etkisinin yüksek olduğu bölgelerde Britanya karşıtı düşünceler hâlâ iyi bir birleşme nedeniydi. Savaş sonrası yıllarda Mısır ve Irak'ta Britanya işgal güçlerine karşı bir düşmanlık vardı. Britanya 1946 yılında Mısır'dan çekilmeye hazır olduklarını duyurdu ama yeni bir antlaşma için yapılan görüşmeler başarısızlığa uğradı ve Mısır konuyu (başarısız bir biçimde) Birleşmiş Milletler'e havale etti. Böylelikle Arap topraklarının geleceğiyle ilgili sorun Yahudilerin Filistin'de güç kullanarak ulusal bir devlet kurma kararıyla başka bir yöne çekildi.

Filistin sorunu o günden beri devam etmektedir. Katalizörü Almanya'daki Nazi devrimidir. Balfour Deklarasyonu'nun yayınladığı tarihte Filistin'de 600 bin Arap ve 80 bin (Araplar bu sayıyı tehdit edici derecede yüksek buluyorlardı) Yahudi yaşıyordu. Bundan birkaç yıl sonra Yahudi göçü kalıcı göçe dönüştü ve Yahudiler için "milli bir yurt" sözünün (Balfour Deklarasyonunun belirttiği gibi) "Filistin'deki Yahudi olmayan toplulukların bireysel ve dinsel hakları'na saygı göstererek yerine getirilmesi sorununun çözülmesi için bir ümit doğdu. Hitler bunu değiştirdi.

Nazi eziyetinin başlamasından sonra Filistin'e gelmek isteyenlerin sayısı arttı. Savaş yıllarında imha politikalarının ortaya serilmesiyle Britanya'nın, Yahudilerin kabul edemeyeceği, göçü engelleme politikaları anlamsızlaştı; diğer yandan Araplar Filistin'in bölünmesini reddettiler. Savaş biter bitmez Dünya Siyonist Kongresi'nin bir milyon Yahudi'nin Filistin'e bir an önce kabul edilmesini talep etmesiyle konu dramatik hale geldi. Başka yeni etkenler ortaya çıktı. Britanyalılar 1945 yılında Mısır, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Yemen ve Ürdün'den oluşan bir "Arap Birliği'nin kurulmasını istemişlerdi. Britanya politikasında daima Panarabizm'in Ortadoğu'yu Osmanlı sonrası karışıklıktan kurtarmak için iyi bir yol olduğu ve Arap devletleri politikalarının koordinasyonunun sorunların çözüm yolunu açacağı hayali vardı. Aslında Filistin kısa süre içinde Arap Birliği'nin tek konusu haline geldi.

Diğer yenilik Soğuk Savaş'tı. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Stalin Büyük Britanya'nın uluslararası kapitalist sistemin asıl emperyalist dayanağı olduğunu savunan eski komünist görüşün hâlâ arkasındaymış gibiydi. Bu yüzden Büyük Britanya'nın onun mevkiine ve nüfuzuna saldırıları devam etti. Sovyet yöne

timî bölgeyle 1919 ve 1939 yılları arasında çok az ilgi göstermiş olmasına rağmen Ortadoğu konusundaki saldırılar geleneksel Rus çıkarlarıyla örtüşüyordu. Boğazlar konusunda Türkiye'ye baskı arttı ve ortamdaki en yıkıcı unsur olan Siyonizm'e dikkat çekici bir Sovyet desteği verildi. Rusların eski Osmanlı topraklarına olan ilgilerinin yeniden gündeme geldiğini görmek için olağanüstü bir politik anlayışa sahip olmaya gerek yoktu. Aynı dönemde Amerikan politikası da Britanya karşısı ya da daha çok Siyonizm yanlısı bir tavıra yöneldi. Bunun önüne geçmenin pek yolu yoktu. 1946 yılında kongre ara seçimleri yapıldı. Yahudi oyları önemliydi. Roosevelt'in iç politikada devrim yapmasından sonra demokrat bir başkanın Siyonizm karşısı bir pozisyon alması düşünülmezdi.

İyice kuşatılan Britanya Kutsal Topraklar'dan çekilmenin yollarını aramaya başladı. 1945 yılında Filistin Yahudi ve Arap terörü ve gerilla savaşıyla karşı karşıyaydı. Britanya hükümeti mandayı sona erdirmek için iki tarafın da kabul edebileceği

bir yol ararken mutsuz Araplar, Yahudiler ve Britanya polisleri ringe hâkim olmak için mücadele ediyorlardı. Amerikan desteğini almaya çalıştılar ama işe yaramadı; Truman Siyonizm yanlısı bir çözüm istiyordu. Sonunda Britanya, sorunu Birleşmiş Milletler'e taşıdı. Meclis bölünmeyi önerdi ama bu, Araplar için uygulanamayacak bir öneriydi. İki toplum arasındaki çatışma giderek şiddetlendi ve Britanya daha fazla gürültü çıkmadan çekilmeye karar verdi. Çekildiği gün olan 14 Mayıs 1948'de İsrail devleti ilan edildi. SSCB ve Amerika Birleşik Devletleri İsrail'i hemen (Amerika Birleşik Devletleri kuruluş duyurusundan on altı dakika sonra) tanıdı; sonraki çeyrek yüzyıl boyunca Ortadoğu'da çok az konuda anlaşacaklardı.

Mısır neredeyse hemen İsrail'e saldırdı ve Birleşmiş Milletler önergesinin Yahudilere armağan ettiği bir Filistin bölgesini istila etti. Ürdün ve Irak kuvvetleri Filistinli Araplara önerilen bölgelerde Arapları destekledi ama İsrail düşmanlarını mağlup edince Birleşmiş Milletler'in denetiminde bir ateşkes imzalandı (görüşmeler sırasında Siyonist bir terörist Birleşmiş Milletler arabulucusunu öldürdü). İsrail yönetimi 1949 yılında Kudüs'e taşındı ve Kudüs Roma imparatorluğu döneminden sonra ilk defa Yahudilerin başkenti oldu. Şehrin yarısı hâlâ Ürdün kuvvetlerinin işgali altındaydı ama bu, geleceğe bırakılan sorunların belki de en önemsiziydi. Amerika ve Rusya'nın diplomatik desteği ve Amerikan parasıyla, Yahudi çabası ve girişimi yirmi beş yıl önce hiçbir temeli olmayan yeni bir ulusal devletin başarıyla kurulmasını sağladı. Ama bunun bedeli uzun süre daha ödenecekti. Arap devletlerinin yaşadığı hayal kırıklığı ve utanç İsrail'e karşı devam eden düşmanlıklarını ve gelecekte büyük güçlerin müdahale fırsatlarını garantilemiş oldu. Dahası, radikal Siyonistlerin ve İsrail kuvvetlerinin 1948-1949'da yaptıkları, Arap mültecilerin toplu göçüne neden oldu. Kısa süre içinde Mısır ve Ürdün'deki kamplarda 750 bin mülteci, toplumsal ve ekonomik bir problem, dünyanın vicdanı üzerinde ağır bir yük ve Arap milliyetçileri için potansiyel askeri ve diplomatik silah ortaya çıktı. İsrail'in ilk başkanının (bazı öğrencilerin inandığı gibi) ülkesindeki bilimadamlarını nükleer enerji programı konusunda çalışmaya teşvik etmesi hiç de şaşırtıcı değil.

Böylelikle birçok akıntı birleşip merak uyandırıcı ve ironik bir biçimde dünya tarihinin daima odak noktası olmuş bir bölgenin girdabına doğru ilerledi. Yüzyıllar boyunca kurban olan Yahudiler artık Araplar tarafından zalim olarak görülüyorlardı. Bölge halklarının uğraşmak zorunda kaldığı sorunlar, yüzlerce yıllık Osmanlı hâkimiyetinin çözülmesinden, emperyalizm mirasçılarının rekabetlerinden (özellikle diğer güçleri gölgede bırakan iki yeni dünya gücünün yükselmesinden), 19. yüzyıl Avrupa milliyetçiliğiyle antik dinin karşılıklı etkileşiminden ve gelişmiş ülkelerin petrole duymaya başladıkları ihtiyaçtan gelen güçlerle zehirlendi. 20. yüzyılda İsrail'in kuruluşu gibi tarihe kazınan çok az an oldu. İsrail'in kuruluşu 20. yüzyılın kalan bölümünü anlatmadan önce iyi bir durak olacaktır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YAKIN ÇAĞ

Hristiyan çağının 20. yüzyılı kapanmaya başlamışken bile önemli ve şaşırtıcı değişikliklerin, sözgelimi 1945 yılından itibaren başladığını kabul etmek kolaydı. Bugün bu durum daha da belirgindir. Dünya tarihinin bir bölümü olarak bastırılmaya çalışıldıkça yükselen sorunlar ortadan kalkmıyor, hatta çözümleri güçleşiyor. Olayların sade hikâyeleri aniden, anlaşılmaz bir biçimde ve kendiliğinden kalınlaşıyor. Yakın geçmişte yaşanan olayların güçlü tesirleri altında, yaklaşık son elli yıllık tarihi daha önceki yaklaşık altıbin yıllık tarihle bağlantılı bir şekilde değerlendirmede doğru bakış açısını yakalamak her zamankinden daha zor.

Sorunun bir kısmı makul olan beklentilerimizde yatıyor. Kendi yaşadığımız dönemler hakkında okuduğumuzda, hatırladığımız olaylara rastlamayı bekleriz ya da kolayca etkilenilebilen bir çağ hakkında duyduklarımızda ve anlatılanlarda karşımıza çıkmazlarsa hayal kırıklığı hissederiz. Oysa tarih bir seçmeler bütünüdür; en dar anlamıyla bir çağın daha önceki bir dönemde neyi dikkate değer bulduğudur. Beklentiye –yerinde veya uygunsuz– tarihin yalnızca bir parçasıdır ve yakın dönem tarihinin tek itiraz kaynağı da değildir. Değişimin hızı başka bir zorluk getirir. Tarih yazarları sadece birkaç yüzyıl önce insanın kültürel evrimi nosyonunu kavramaya başladılar. Ayrıca tarihçiler, kuşakların kültürel olarak farklı olduklarını, içlerinde yaşadıkları toplumların çok derin ve belirleyici bir biçimde değiştiğini, temel tavırların da bu değişimle birlikte değiştiğini doğal karşılamaya çok kısa bir süre önce başladılar. Bugün hayatta olan herhangi bir yetişkin, atalarımızın sahip olduğu deneyimlerden çok daha derin ve çok daha hızlı olmalarına rağmen günümüzde hafife alınan, bilincimizde hapsolmuş ve çoğu zaman gözden kaçan radikal adaptasyon örneklerini hayatının bir döneminde mutlaka yaşamıştır. Nüfusun artması örnek olarak verilebilir; daha önce hiçbir nesil bu kadar hızlı bir nüfus artışı yaşamadı. Yine de çok az insan bunun farkına vardı.

Tarih sadece olayların ilerleyişini hızlandırmakla kalmadı. Getirdiği değişikliklerin hızı çoğu zaman daha geniş, daha derin anlamlara sahipti ve sırf bu hız yüzünden değişiklikler geçmişe göre daha etkili oldu. Örnek vermek gerekirse, ilerlemenin boyutu çok kişiyi tatmin etmemiş olsa da Batı toplumunda kadınlara verilen haklar ve özgürlükler farklı bir oranda, önceki yüzyıldan çok daha farklı

bir sırasıyla büyüdü. Yine de henüz tam etkisini göstermeye (ya da bazı bölgelerde uygulanmaya bile) başlamadı. Aynı şey potansiyel etkilerini tam olarak gösteremeyen teknolojik ve maddi değişiklikler için de söylenebilir.

Son on, yirmi yılın tarihi getirdiği hızlı ve radikal değişiklikler yüzünden daha önceki bir tarihten oldukça farklıysa bu durum onun aynı öykünün bir bölümü olarak yazılmasını da zorlaştırır. Bunu yazmaya girerken (bir anlamda) sadece vites değiştirmek değil farklı bir açıdan bakmak da gerekir. Şu ya da bu olayın, özellikle teknik yenilik içeriyorsa, özel etkisini göstermek için daha fazla açıklama gerekir. Dünya politik sisteminin yıkılışını ve yeniden inşasını gerçek anlamdaki ilk küresel ekonomik düzen kapsamında çözümlemek veya insanın doğaya müdahalesinin sonucu olarak tanımlanabilecek değişimin hangi ölçüde geri döndürülemez olduğu sorusunu tartmak için daha fazla ayrıntıya ihtiyaç vardır. Bu tarz konular daha önceki tarihin değerlendirilmesini de gerektirir ama eski dönemlerde bu tür konuları kapsayan olayların derin ve çok kişiyi ilgilendiren uzantıları kendilerini yavaşça, bazen neredeyse hiç fark edilmeyen bir şekilde gösterme eğilimindeydiler. Şimdi bunu bazen şaşırtıcı, hatta şiddetli bir hızda yapıyorlar. Bu da sağlam bir bakış açısı elde edebilmeyi zorlaştırıyor.

Bir de tarihin temel ilkesi kronoloji var. Tarihin 20. yüzyılın ortasında yeni ve ayırt edici bir evreye ilerlediği düşüncesi pek çoğumuzu kronolojinin dönüm noktaları, noktalama işaretleri, kaçınılmaz kilometre taşları olarak neleri alabileceğimiz sorusuyla baş başa bırakır. On yirmi yıl içinde bu konuların değerlendirilmesinde, 1917'nin 1919'dan daha anlamlı bir dönüm noktası ya da 1931 yılında Mançurya'da olanların 1939 yılında Polonya'da olanlardan daha vurucu bir çıkış noktası olup olmadığı daha önce düşünüldüğü kadar önemli olmayabilir. Bu tarihlerin hiçbirisi, örneğin kadının doğurganlığını kontrol altına alma konusunda etkili olan ve rahatça ağız yoluyla alınabilen bir bileşimin patentinin 1951 yılında alınmış olmasından daha önemli olarak değerlendirilmeyebilir. Bu patent on yıl sonra "doğum kontrol hapsi" olarak tanınacak ve çok önemli etkileri olacak bileşimin gelişiminde bir dönüm noktası olmuştur.

Kitabın ilerleyen bölümlerinde bilinçli olarak bu tarz sorunlarla karşılaşmayı ve ilk başta –hatta bir süre– son elli yılda görülen uzun vadeli konuları ve etkileri kapsayan ya da temsil eden en önemli genel gelişmelerle başlayarak bu sorunları daha az zorlayıcı hale getirmeyi denedim. Ayrıca olayları çoğunlukla başlıklardan oluşan, kısa kronolojik dönemlere ayrılmış bir biçimde anlatmayı denedim. Böylelikle "çağdaş tarih'in ana kronolojik işaretlerini –tarih farklı bir şekilde gelişseydi olayların farklı olabileceği ama şu anki tarih itibarıyla olması gerektiği gibi olanları– ortaya çıkarmayı umuyorum.

Tabi ki başlamadan önce bile hepimizin anlatılacağından emin olduğumuz bazı

genel noktalar var. Örneğin Avrupalıların dünyaya hükmettiği günlerin geride kaldığını görmek zor değil. 1945 sonrası dönemi de post-Avrupa dönemi olarak adlandırabiliriz ama kayda geçirilmesi gereken daha genel ve kapsamlı değişiklikler var. Dünya daha önce hiç olmadığı bir durumda. Dünyanın birkaç yıl içinde tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı, belki de daha temel bir değişime uğradığı dönemlerden biri. Ortak bir medeniyet yaygınlaşmış durumda. Birçok yönden gelmiş geçmiş medeniyetlerden daha fazla paylaşıyor ama durumu sezmemize rağmen gözlerimizin önünde başka bir şeye dönüşüyor. Aslında değişmek zorunda olan ve bu yüzden devrimci etkisi olan bir medeniyet. On yirmi yıl içinde hayatın nasıl olacağına dair tahmin yapmada kendimize atalarımızdan çok daha fazla güvenebiliriz. Daha büyük ekonomik ve teknolojik bağımsızlık, hepsinden önemlisi bilgi kaynaklarının ve bunlardan yararlanma yöntemlerinin gelişmesi bu konuda en belirgin nedenler. Dünyanın herhangi bir yerinde olan neredeyse her şeyin kısa süre içinde başka bölgelerde etkisi olabiliyor; politik liderler ideoloji, hesaplama ya da sadece korku yüzünden bunu fark etmiş görünüyor. Bazen çok yavaş olsa da pek çoğu sonunda tarihin girdiği yolu fark ediyor. Girilen süreçlerden çoğunlukla “modernleşme” olarak bahsediliyor. Modernleşmenin belirtileri sadece istekler olarak görülse de dünyanın her tarafına yayılmış durumda.

İnsanlık tarih öncesi dönemde doğadan bağımsızlığını ilkel teknolojiler aracılığıyla kazandı. Sonraki binlerce yıl boyunca farklı yaşam biçimleri sağlayan, son derece bireysel ve özel kültürlerle medeniyetler yaratan farklı yollar izledi. Birkaç yüz yıl önce bu yollar kesişmeye ve dünyanın bir bölümünden modernleşme süreçleri yayılmaya başladı. Artık bu süreçlerin aynı seviyede olmasa da dünya çapında bir araya geldiğini hissedebiliyoruz. Farkına varmak zorunda olduğumuz (ve neyse ki kolayca varabileceğimiz) şey en yakın tarihin bile eski tarihin ışığında görülmesi gerektiği. Böyle bir anlayış en büyük değişiklikler konusunda bile adil bir bakış açısına sahip olma şansını artırır.

Bakış Açıları

İNSANLAR

Nüfus hakkında bir dünya konferansı ilk defa 1974 yılında Romanya’da yapıldı. Demografik manzara hakkında bilgisi olan azınlığın huzursuzluğu ilk defa insan ırkının nüfusunu değerlendireceği bir forum bulmuştu. Yirmibeş yıl sonra pek çok kişi dünya nüfusundaki birkaç yüzyıldır devam eden irade dışı hızlı artışın yetersiz bilgi dolayısıyla kesin özellikleri bilinemeyen küresel sorunlar yaratacağını düşünmeye başladı. Kesin nüfusları hâlâ bilmiyoruz. Şu anda kaç kişinin yaşadığını yüz milyonluk dilimlerle tahmin edebiliriz. Yine de yanılma payı neler yaşandığı konusundaki izlenimimizi çarpıtmaz. Yuvarlak rakamlarla söyleyecek olursak iki yüz elli yıl önce yaklaşık 750 milyon olan dünya nüfusu yüz elli yıl içinde iki kattan fazla arttı ve 1900 yılında 1.6 milyara çıktı. Sonraki elli yılda yaklaşık 850 milyon arttı. 1950 yılında dünya nüfusu 2.5 milyardı. Sonraki yirmi yılda 850 milyon daha arttı. Şu andaki dünya nüfusuysa 6 milyardan fazla. Bu gelişme daha geniş bir zaman cetveline yerleştirilebilir. *Homo sapiens* nüfusunun 1 milyara (1840’lı yıllarda ulaşılan sayı) ulaşması 50 bin yıldan fazla sürmüşken son 1 milyarın eklenmesi sadece on beş yıl aldı. Son on yirmi yıla kadar toplam nüfus giderek artıyordu ve 1960’ların sonunda yıllık yüzde 2 artış oranıyla zirve noktasına ulaştı.

Malthus, “mevcut bir artma ya da azalma oranına bakılarak gelecekte nüfusun artacağı ya da azalacağı söylenemez,” demiş olmasına rağmen bu büyüme Malthusçu felaket hayaletinin bir süreliğine ortalarda dolaşmasına neden oldu. Bu durumu neyin değiştirebildiğinden emin olamayız. Örneğin bazı toplumlar büyüklüklerini ve biçimlerini kontrol etmek için girişimlere başladılar. Bu çabalar pek de yeni sayılmaz. Bazı bölgelerde adam öldürme ve kürtaj kısıtlı kaynaklara olan talebi düşük tutmak için çoktan geleneksel yöntemler olmuştu. ortaçağda Japonya’da bebekler ölüme terk edilirdi; kız bebeklerin öldürülmesi 19. yüzyılda Hindistan’da yaygındı ve 1980lerde Çin’de yeniden ortaya çıktı (ya da yeniden açıkça kabul edilmeye başlandı). Yeni olan şey yönetimlerin nüfus idaresini daha insani yöntemlerle sağlayacak kaynak ve yetki ortaya koymasıydı. Amaçları kişisel ve ailesel üzüntülerden kaçınmak değil toplumsal ve ekonomik gelişmeyi sağlamaktı.

Sadece birkaç yönetim bu tarz çabalar gösterdi ve teknolojiyle bilgi alanındaki tartışmasız ilerlemeye rağmen ekonomik ve sosyal şartlar her yerde aynı karşılığı bulmadı. 1960'larda pek çok Avrupa ülkesinde davranış ve düşünme biçimlerinde radikal bir etki yaratan yeni bir doğum kontrol yöntemi hızla yayılmasına rağmen batı dünyasının dışında yaşayan kadınların aynı şevkle kabul ettikleri bir doğum kontrol yöntemi yoktu. Dünya çapında nüfus artışının her yerde aynı biçimi alınmasının ya da aynı karşılığı bulmamasının pek çok nedeninden biri buydu. Avrupa dışındaki pek çok ülke 19. yüzyıl Avrupa kalıplarını takip etmesine rağmen (Avrupa dışındaki ülkelerde ölüm oranı düşse de doğum oranı düşmedi) gelişmiş ülkelerin nüfus tarihinin bir sonraki evresini takip edeceklerini tahmin etmek acelecilik olurdu. Bir yerdeki ya da bir toplumdaki doğum oranını düşürme kalıplarının diğer yerlerde de uygulanacağını farz edemeyiz ama uygulanmayacaklarından da emin olamayız. Nüfus artışının dinamikleri cehaletin ölçülmesi zor kişisel ve toplumsal tavırların koyup egemen olduğu sınırları yansıtan aşırı derecede karışık konulardır. Bu dinamiklerin daha açık bir hale gelmesini beklerken bazı fakir ülkeler demografik bir denge yakalamayı uzun süre ümit edemezler. Doğum oranı Avrupa'da, birkaç ülkedeki refahın daha küçük aileleri daha çekici hale getirdiği son birkaç yüzyılda düşmeye başladı; günümüzde hızlı nüfus artışına sahip çok az ülke o noktaya yaklaşmış durumda. Daha iyi tıbbi şartlar, beslenme ve hepsinden önemlisi halk sağlığı şartları işlerin kötüye gitmesine neden olabilir. 1900 yılından bugüne çok büyük ilerlemeler kaydedildi, yine de yüzyıl önce Avrupa'da olduğu gibi ölüm oranını önemli ölçüde düşürmesi gereken pek çok yer var. Bunu yaptıkları yerlerde ve zamanlarda nüfus sayısı hızla artmaya devam edebilir.

Bebek ölümleri gelecekteki nüfus artışı potansiyelini göstermek için faydalı bir gösterge. 1970'den önceki yüzyılda canlı doğan bebeklerin gelişmiş ülkelerdeki ölüm oranı binde 225'ten, binde 20'nin altına düştü; 1988 yılında bu oran Bangladeş'te binde 118, Japonya'da binde 5'ti. Zengin ve fakir ülkeler arasındaki bu farklar geçmişte olduğundan çok daha fazla. Her çağın ortalama yaşam süresi arasında da karşılaştırılabilir farklar var. Gelişmiş ülkelerde ortalama yaşam süresi 1870 yılında 40 yılken yüzyıl sonra bu süre 70 yıla çıktı. Şu anda eşit durumda. Örneğin 1987'de Amerika Birleşik Devletleri'nde 76, Birleşik Krallık'da 75 ve SSCB'de 70 yılı. Aralarındaki bu farklar Etiyopya (41) ve, hatta Hindistan'la (58) karşılaştırıldığında önemsiz kalır. Yine de Hint bebeklerinin hayatta kalma ihtimalleri 1900 yılındaki atalarından ve 1789 yılındaki Fransız bebeklerinden çok daha fazla.

Bu eşitsizlikler yakın gelecekte yeni sorunların çıkmasına neden olacaktır. Tarihin çok büyük bir bölümü boyunca bütün toplumlar tabanda çok sayıda gencin

ve az sayıda ihtiyarın olduğu piramitlere benziyorlardı. Gelişmiş toplumlar artık giderek incelen sütunlara benziyorlar; yaşlı insanların oranı geçmişte olduğundan daha fazla. Fakir ülkelerde ise tersi geçerli. Kenya halkının yarısından fazlası 15, Çin halkının üçte ikisi 33 yaşın altında. Sadece toplam nüfus artışından bahsetmek önemli gerçekleri kaçırmamıza neden olur. Dünya nüfusu büyük bir hızla artmaya devam ediyor ama bunun çok farklı kökenleri var. Çok farklı tarihsel anlamları ve etkileri de olacak.

Bunların nedenlerinden biri nüfusun nasıl paylaşıldığı. 20. yüzyılın sonunda kıtalardaki nüfus durumu aşağıdaki gibidir:

Kıta	Milyon	Toplam içindeki %
Avrupa (Rusya dahil)	3745	13.5
Asya	3424	62.
Afrika	3701	13.
Güney Amerika ve Karayipler	3308	15.5
Kuzey Amerika	3294	15.25
Güneydoğu Asya Adaları ve Okyanusya	3247	10.75

Avrupa'nın dünya nüfusundaki payının 19. yüzyılın ortalarına oranla (o dönemde dünya nüfusunun dörtte biri Avrupa'da yaşıyordu) düşüşü dikkat çekici. Avrupalıların soyundan gelen göçmenlerin kıtadan ayrılıp dünyaya yayıldıkları dörtüzyılın sona ermiş olması da öyle; insanlar 1920'lere kadar Avrupa'dan ayrılıp denizaşırı bölgelere özellikle Amerika'ya gidiyordu. Bu gidişler aynı dönemde Amerika Birleşik Devletleri'ne giriş kısıtlama getirilmesiyle düştü, Büyük Depresyon döneminde daha da azaldı ve o tarihten sonra eski önemini yakalayamadı. Diğer yandan Karayipler, Orta ve Güney Amerika'yla Asya'dan göçler 20. yüzyılın son on yirmi yılına kadar arttı. Ayrıca bazı Avrupa ülkeleri hâlâ dışgöç verirken 1950'lerde kendi ülkelerinde bulamadıkları işi Avrupa'da arayan Kuzey Afrikalılar, Türkleri, Asyalıları ve Batı Hint Adalıları çekmeye başladı. Avrupa artık insanların göç ettiği bir kıtadır.

Yine de bugünkü kalıplar uzun süre aynı şekilde devam etmeyebilir. Asya insanoglunun yarısından fazlasını, Çin beşte birini ve Hindistan altıda birini barındırıyor ama bu oranları yaratan büyük nüfus artışı oranları sonunda düşmeye başlıyor. Nüfus artışının 1960ların başlarında dünya oranının iki katı olduğu Brezilya'da bu oran, nüfus artışı devam etmesine rağmen düştü. 19. yüzyılın sonunda hayat standardının ve hayat beklentisinin nüfusun çoğu için Avrupa'dan iyi olmadığı Latin Amerika ülkelerinde doğum kontrolü ve kürtaja uzun süre karşı çıktığı için Katolik

Kilisesi suçlandı ama nüfus artışının tek açıklaması bu olamaz. Latin Amerikalı erkeklerin tutumları ve çok sayıda (son dönemlere kadar neredeyse hiç sorgulamadan yumuşak başlı davranan) Latin Amerikalı yoksul kadını geniş aileye zorlayan toplumsal kurallar da en az bu kadar önemli. Bu arada en endişe verici nüfus artışı oranları İslam dünyasında görülebilir; Ürdün'ün nüfusu 1990'daki oranına bakılacak olursa on altı yıl içinde bunu ikiye katlayabilir, Irak nüfusu biraz daha düşük bir canlılıkla yılda yüzde 3.5 oranında büyürken Suudi Arabistan'ın daha düşük olan nüfusu yılda yüzde 5.6 oranında artıyor.

Bazı gelişmekte olan ülkelerde aile büyüklüğünün son otuz yılda küçüldüğüne dair kanıtlar var. Şüphesiz bunun kısmen nedeni devletlerin çabaları. Komünist rejimler geleneksel olarak nüfuslarını sabitleme ya da azaltma fikirlerini hoş karşılamamış olmalarına rağmen 1960'larda Çin ve SSCB insanları daha geç evlenmeleri ve daha küçük aileler kurmaları konusunda cesaretlendirmeye başladı. Çin, kız bebeklerin öldürülmesinin tekrar ortaya çıkması pahasına yasal düzenlemeler, vergi teşviği ve toplumsal baskı aracılığıyla önlemleri artırdı. Hint yönetimi doğum kontrolünün yaygınlaştırılması konusunda büyük paralar, kısırlaştırma konusunda da biraz para harcamasına rağmen sınırlı bir başarı elde etti. Japonya gibi ekonomik olarak kökten değişiklikler yapmamış, Çin gibi geleneksel kurumlarına politik saldırıda da bulunmamış olan Hindistan çoğunlukla muhafazakâr fikirlere ve kurumlara sahip büyük ölçüde bir tarım toplumu olarak kaldı. Hindistan'daki kadınların ve erkeklerin statülerindeki ve iş bulma umutlarındaki geleneksel eşitsizlik küçük bir elit azınlık haricinde değişmedi. Avrupa ve Kuzey Amerika'da kadınlara karşı sergilenen (yetersiz olduğu dile getirilen) ve artık doğal karşılanan tutumlar Hindistan'da biraz bile etkili olsaydı kadınların evlenme yaşıyla ortalama bir ailenin çocuk sayısı düşerdi ama böyle bir değişiklik Hindistan'ın geleneksel yöntemlerinde, otorite fırsatlarında ve yapılarında 1947'de politik bağımsızlığın kazanılmasından çok daha radikal bir kırılma getirebilir. Temelleri çok derinlerde olan geleneklerden ve kültürden hiç acı çekmeden kurtulanamaz. Hiçbir ülke böyle bir sarsıntının kolay atlatılabileceğini bekleyemez.

Belki de çok karamsar olmamalıyız. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik durum düzeldikçe doğurganlık düşme eğilimi gösterdi. Hindistan gibi ülkeler halklarının durumunu açıkça geliştirememiş olsalar da Latin Amerika bu gelişimin doğum oranında azalmaya giden yolu açtığını gösteren bir kanıttır. Avrupa geleneğindeki medeniyetin hâlâ genişleyen etkisi, geleneksel yöntemlerin çözümünde tarihin gösterebileceği en kuvvetli çözücüdür. Nüfus yapısındaki değişimin kaçınılmaz olarak dini kültürün zayıflamasına, fabrikaların yapılmasına ya da kadınların özgürleşmesine eşlik ettiği görülür (bu liste uzatılabilir).

Nüfus farklarıyla bu farklardaki değişiklikler, güç farklarını eşitlememesine rağmen ulusların karşılaştırmalı güçlerini etkiler. Kaynaklar ve kültür işin içine girer. Bir amaca yönelik güç başka bir amaç için her zaman güç değildir. Yine de güç ve nüfus pek çok yönden birbiriyle bağlantılıdır. Örneğin Çin'in nüfusu hiçbir dış gücün ülkeyi istila edemeyeceği kadar çoktur ama her zaman böyle doğrudan ve açık bir eşitlik yoktur. 20. yüzyılın sonuna doğru en büyük nüfusa sahip on ülke şunlardır

Ülke	Yıl	Nüfus (milyon)
Çin	(1997)	1.243
Hindistan	(1998)	970
ABD	(2000)	274
Endonezya	(1997)	199
Brezilya	(1997)	159
Rusya	(2000)	145
Pakistan	(1997)	138
Japonya	(1997)	125
Bangladeş	(1997)	122
Nijerya	(1997)	118

(Almanya 1997 yılındaki 82 milyon nüfusuyla Avrupa'nın en kalabalık ülkesiydi)

Hesaplanan şey ne olursa olsun bu liste dünyanın en güçlü üç ülkesini içinde barındırıyor; tabii ki yüzyıl önce en güçlü üç ülke değillerdi. Bu on ülkeden bazıları son derece yoksul. Çin'in toplumsal dönüşümü ağır ve devamlı bir şekilde ilerlerken, diğerleri doğal kaynakları az (Bangladeş) ya da nispi olduğu için çok hızlı bir nüfus artışının içine yuvarlandıklarından (Hindistan ve Endonezya) ve gelişme çekini paraya çevirmeyi başaramadıklarından hâlâ yoksulluk batağının içinde. Yeni üretilmiş varlık bu tür durumlarda daha uzun yaşam beklentisiyle büyük ölçüde tüketildi ama genelleme yapmak cezbedici olsa da kolay değil. Hindistan'ın tarımsal üretimi 1948'le 1973 arasında iki kat arttı. Besin açısından kendine yetebilecek bir döneme girmek üzere olduğu düşünüldü ama bu gelişme ayda bir milyon olan nüfus artış oranını değiştirmede.

Dünya nüfusu başka bir biçimde de değişiyordu, 20. yüzyıl sona ererken dünya nüfusunun yarıya yakını şehirlerde yaşıyordu. Şehir *Homo sapiens*lerin tipik yaşam alanı haline geliyordu. Bu gelişme insan tarihindeki önemli bir değişiklikti. Şehirlerin eski öldürücü güçlerini kaybettikleri gerçeğini taahhüt ediyordu. Geçmişte şehir

hayatının ölüm oranları sayıları yüksek tutmak için kırdı doğmuş göçmenlerin katkısını gerektiriyordu. 19. yüzyılda bazı ülkelerdeki şehirli şehirlerin organik olarak büyümeleri için yeterli sayıda çoğalmaya başlamışlardı. Sonuçlar şaşırtıcı oldu; bugün kaç kişinin yaşadığı tam olarak sayılamayan şehirler var. 1900 yılında nüfusu bir milyon olan Kalküta'nın şimdiki nüfusu bu sayının on beş katından fazladır. Mexico City'nin nüfusu yüzyılın başında 350 binken yüzyılın sonunda 20 milyondan fazlaydı. Diğer gösterimler uzun süreli olarak alınabilir. 1700 yılında dünyada nüfusu yarım milyondan fazla olan sadece beş şehir vardı, 1900 yılında bu sayı kırk üçe çıktı, şu anda sadece Brezilya'nın nüfusu bir milyondan fazla olan yedi şehri var. Sağlık sistemleri ve halk sağlığı için alınan önlemler bazı ülkelerde bu tür değişiklikleri mümkün kılmak konusunda diğer ülkelere göre daha yavaş hareket ediyor ama kentleşme eğilimi de azalacak gibi görünmüyor.

YENİ BOLLUK

Nüfus ve kentleşme dinamikleri dünya kaynaklarında önemli bir büyümeyi ifade eder. Sorunu merhametsizce basitleştirecek olursak pek çok kişi açlıktan ölmesine rağmen çok daha fazla kişi de yaşamıştır. Milyonlarca kişi kıtlık yüzünden ölmüş olabilir ama dünya çapında bir Malthusçu felaket hiç yaşanmadı. Dünya insanları besleyemeseydi insan sayısı daha az olurdu. Bu durumun uzun süre devam edip edemeyeceği başka bir sorun. Uzmanlar artan nüfusu besleyebilecek besini uzun bir süre daha üretebileceğimize karar verdiler. Nüfus politikasının talebi dengeleyeceği konusunda hâlâ ümit var. Bu tür umutların varlığı, olabileceğine inanılan bir şeyin ileride olacağını belirlemek adına önemli olduğu dünyanın şimdiki güncel konumu hakkında bir şeyler söylediği için tarihçileri ilgilendiriyor olsa da bu gibi konular speklasyona girer. Bunu değerlendirirken modern tarihin, özellikle de son elli yılın en önemli ekonomik gerçeğini kabul etmeliyiz: Modern tarih benzeri görülmemiş bir varlık üretimini de beraberinde getirdi.

Bu kitabın okuyucuları muhtemelen kıtlık ve yoksunluğun üzücü görüntülerini televizyonlarında görmeye alışkındırlar. Yine de 1945'ten sonra dünyanın büyük bir bölümünde devam eden ekonomik büyüme ilk defa doğal karşılabilir hale geldi. Bu süreçte uğradığı kesintilere rağmen bir "norm" haline geldi. Büyüme oranındaki herhangi bir yavaşlama artık endişeye neden oluyor. Nüfus sayılarının gösterdiği gibi genel ekonomik büyüme kaba anlamıyla az gelişmiş dünyanın büyük bölümünün öyküsü oldu. Dünyanın 1939 yılında hâlâ sahip olduğu düşünme biçiminin arka planına rağmen bu bir devrim olarak değerlendirilebilir. Yine de öykü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki on yıllarda benzeri görülmemiş bir büyümenin altın çağına başlamaz. Artan dünya nüfusu yükünü taşıyan gelişme için varlık üreti-

mindeki uygun tarihsel arka plan çok daha derindir. Bunu ölçmenin bir yolu bugün ortalama bir insanın 1500 yılındaki ortalama bir insandan dokuz kat daha fazla bir zenginliği kontrol ettiğini göstermektir. Dünyanın Gayrisafi Yurtiçi Hasılası'nın (GSYİH) beş yüz yıl önce 100 olan tabanı bugün 11.600'den fazla bir rakama yükseldi, ama tabii ki bugün çok daha fazla insan tarafından paylaşılıyor.

Kişi başına düşen GSYİH'de ABD (1988) doları cinsinden değişimler

Ülke	1900	1988
Brezilya	436	2451
Japonya	677	23.325
İtalya	1343	14.432
İsveç	1482	21.155
Fransa	1600	17.004
Birleşik Krallık	2798	14.477
ABD	2911	19.815

Aslında servet ve insan sayıları 19. yüzyıla kadar az çok paralel olarak artma eğilimindeydi. Sonra bazı ekonomiler diğerlerinden daha hızlı bir gelişme göstermeye başladılar. Yeni bir varlık üretimi artışı 20. yüzyılın başında çoktan hareket halindeydi. İki dünya savaşı ve 1930'lardaki bunalımın sebep olduğu ayaklanmalar yüzünden geri kalmış olsa da 1945 sonrasında yeniden devam edecek, farklı ekonomiler arasındaki ciddi meydan okumalara ve çarpıcı zıtlıklara rağmen hemen hemen hiç durmayacaktı. GSYİH 1960'dan sonra neredeyse her yerde, genellikle kişi başına arttı. Bazı ülkelerdeki büyük eşitsizlikler ve aksiliklere rağmen ekonomik gelişme daha önce hiç olmadığı kadar çok gerçekleşti.

Aşağıdaki tablodaki seçilmiş rakamlar çok dikkatlice yorumlanmalıdır. Kısa süre içinde değişebilirler ama dünyanın yüzyıl içinde zenginleştiği yolun doğru bir izlenimini verirler. Yine de insanlığın bir kısmı hâlâ üzücü bir şekilde fakirdir:

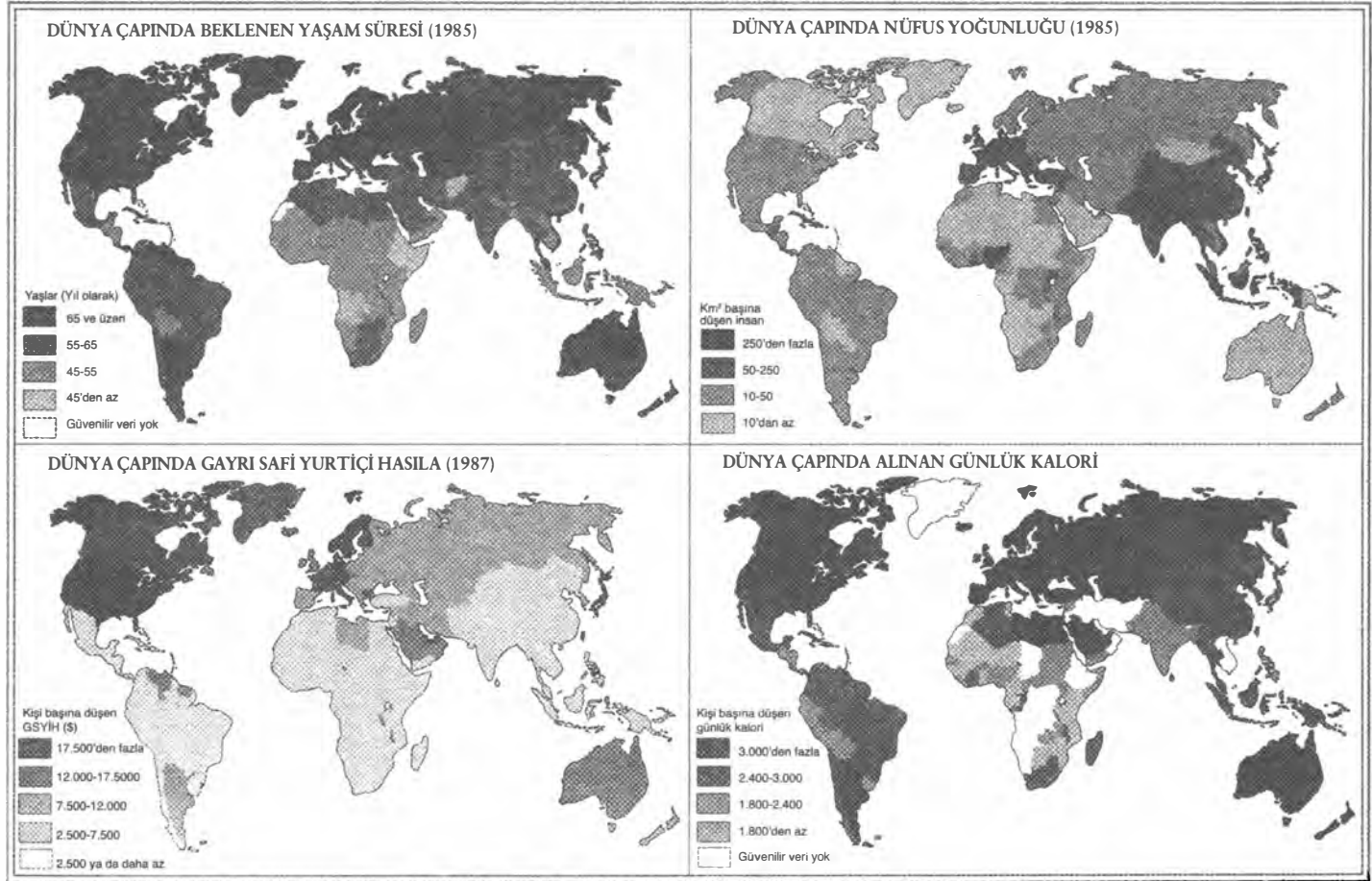
1990'lardaki fakir ülkeler: ABD doları cinsinden kişi başına düşen GSYİH

Afganistan	(1996)	70
Mozambik	(1996)	88
Etiyopya	(1998)	101
Madagaskar	(1996)	132
Kamboçya	(1996)	143
Tanzanya	(1996)	167

Üstünlük durumu varlık üretiminin bir parçasıysa büyük güçlerin birbirleriyle uzun süre barış içinde olmaları varlık üretimine yardım etmiş olmalı. 1945 sonrası yıllar çok sayıda kanlı, küçük ölçekli ya da yeni başlamış çatışmayla doluydu. Yüz binlerce erkek ve kadın savaş benzeri operasyonlarda ya da bu operasyonların yarattığı sonuçlar yüzünden öldü. Büyük güçler kendileri adına başkalarının savaştığı çok sayıda savaş verdiler. Yine de iki dünya savaşında kaybedilen kadar insan ve para kaybedilmedi. Önemli gerilimin çoğu zaman temelini oluşturan uluslararası rekabet pek çok ülkede ekonomik faaliyeti daha ziyade destekledi ya da kısıktı. Bu durum birçok teknolojik yan ürün sağladı ve bazıları reel serveti artıran politik güdüler için sermaye yatırımları ve transferleri sağladı.

Bu transferlerden ilki Amerikan yardımının Avrupa'nın kendini toplamasını sağladığı 1940'ların sonunda gerçekleşti. Bunun başarılı olması için Amerikan dinamosunun 1918'den farklı olarak düzelmeyi geliştirebilecek durumda olması gerekiyordu. Amerikan ekonomisinin ve Amerika Birleşik Devletleri'ni savaş öncesi Bunalım'dan çıkartıp savaş döneminde olağanüstü büyümesi ve Amerika ana üssünün savaşın fiziksel yıkımına maruz kalmaması bunu mümkün kıldı. Amerika'nın ekonomik gücünün yardım şeklinde yayılması (Soğuk Savaş'ın önemli bir parçası olduğu) şartlarla açıklanabilir. Uluslararası gerilim Amerika'nın davranışının çıkarlarına uygun olduğunu gösterdi. Pek çok Amerikalı devlet adamı ve işadamı fırsatlardan planlı bir şekilde faydalandı. Uzun bir süredir bu kadar büyük bir alternatif sermaye kaynağı olmamıştı. Sonuç olarak farklı uluslardan insanlar, savaş bitmeden önce bile, 1930'ların neredeyse öldürücü ekonomik anarşisinin geri dönmelerini önlemek için uluslararası ekonomiyi düzenleyecek kurumlar oluşturmuşlardı. Dünyanın ekonomik hayatını yeniden biçimlendirmenin öyküsü 1945'ten önce, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması'nın ortaya çıkmasını sağlayan savaş dönemi çabalarıyla başlar. 1945 yılından sonra komünist olmayan dünyada sağladıkları ekonomik istikrar yirmi yıl boyunca dünya ticaretinin her yıl yaklaşık yüzde 7 oranında büyümesini sağladı. 1945 ve 1980'ler arasında üretilmiş malların ortalama gümrük vergisi yüzde 40'tan yüzde 5'e düştü. Dünya ticaretiye beş kattan fazla arttı.

Uzun vadede bilim insanları ve mühendisler ekonomik gelişmeye daha az resmi ve çoğunlukla daha az görünen yollarla katkıda bulunuyorlardı. Bilimsel bilginin teknoloji aracılığıyla uygulanması, daha büyük bir verimlilik için süreçlerin ve sistemlerin geliştirilip akılcılaştırılması 1939 yılından önce çok önemliydi. 1945 yılından sonra daha fazla ön plana çıkıp daha büyük bir etki göstermeye başladılar. Gelişmenin sanayileşmeden çok önce başladığı açık olan tarım alanındaki anlamları etkilerinin en önemli örneklerinden biridir. Çiftçiler binlerce yıldır kazançlarını eski yöntemlerle, hepsinden önemlisi yeni bölgeleri temizleyip tarıma açarak artı

ıyorlardı. Uygun bir yatırımla ürünleri artırmak için yapılacak daha çok şey var (son yirmi beş yılda Hindistan gibi kalabalık bir ülkede bile bu alanı kullanmak için çok şey yapıldı). Yine de bu gelişme dünyanın tarımsal üretiminin son döneminde bu kadar çok artmasını açıklamaz. Bunun temel açıklaması modern Avrupa'nın ilk döneminde başlayıp 17. yüzyıldan itibaren görülür hale gelen tarımsal devrimin devam etmesi ve hızlanmasıdır. İki yüz elli yıl sonra bilimin tarım alanında uygulanmasıyla bu devrim çok hızlanmıştı.

Buğday, 1939 yılından uzun süre önce, iklim nedeniyle o ana kadar buğday yetiştirilmeyen bölgelere başarıyla tanıtılmıştı. Bitki genetisyenleri 20. yüzyılın tarım alanına sağlanan ilk bilimsel katkılardan olan ve daha önceki dönemlerde deneme yapılmayla elde edilen "gelişim" in çok ötesinde, yeni tahıl türleri geliştirdiler; ürün türlerinin genetik olarak değiştirilmesi çok sonra sert eleştiriler almaya başladı. Zaten tahıl üretmekte olan alanlarda daha iyi (ve ilk olarak 19. yüzyılda kullanılmaya başlanan) kimyasal gübreler kullanılarak dünya besin kaynaklarına önemli katkılar sağlandı. Toprağa daha önce hiç uygulanmamış oranda nitrojen yerleştirilmesi gelişmiş tarıma sahip ülkelerde şu anda yaşanan ürün artışının temelini oluşturdu. Bunun bedeli yüksek enerji girdileri oldu. 1960'lardaysa ekolojik sonuçları hakkındaki korkulardan bahsedilmeye başlandı. O tarihten sonra daha iyi gübrelerle birlikte etkili otkıranlar ve böcek ilaçları kullanılmaya başlandı. Gelişmiş ülkelerde tarım alanında makine kullanımı oranı çok büyük ölçüde arttı. 1939 yılında İngiltere tarım yapılan alanda kullanılan beygir gücü anlamında dünyadaki en makineleşmiş tarıma sahipti. Bununla birlikte İngiliz çiftçiler o dönemde hâlâ (Amerika'da kullanılmakta olan) biçerdöverden çok atları kullanıyorlardı ama makineleşen sadece tarlalar değildi. Elektriğin bulunması otomatik süt sağmayı, tahıl kurutmayı, harman yapmayı ve ahırların kışın ısıtılmasını sağladı. Günümüzde bilgisayarlar ve otomasyon insan emeğine olan bağımlılığı daha da azaltmaya başladı; gelişmiş dünyada tarımsal işgücü düşmeye devam ederken dönüm başına üretim arttı ve genetik olarak değiştirilmiş ekinler daha büyük mahsülün vaat eder hale geldi.

Bütün bunlara rağmen, dünya nüfusu daha fazla olduğu için bugün dünyada tarımla geçinen kişilerin sayısı 1900 yılında olduğundan fazla. Yine de ekilen alanlardan aldıkları pay ve ürünlerinin değeri düştü. Gelişmiş ülkelerde yaşayan çiftçilerin yüzde 2'si dünya besininin yaklaşık yarısını sağlıyor. Avrupa'da köylüler iki yüz yıl önce Büyük Britanya'da ortadan kalktıkları gibi hızla ortadan kalkıyorlar. Ama bu değişim eşit olmayan bir biçimde yayıldı ve kolayca kesildi. Rusya gelecekte en büyük tarım ekonomilerinden biriydi ama 1947 gibi yakın bir dönemde yamyamlığın bir kez daha ortaya çıkmasına neden olan bir kıtlık yaşadı. Tarımla geçinmenin bir norm olduğu, üretkenliğin düşük kaldığı ve büyük, hızla artan bir nüfusa sahip olan ülkelerde yerel halkın ölmesi hâlâ büyük bir tehlike.

Britanya'nın dönüm başına buğday üretimi Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Hindistan'ınkinin iki buçuk katıydı; 1968'de yaklaşık beş katıydı. Amerikalılar aynı dönemde dönüm başına pirinç üretimini 4.25 tondan yaklaşık 12 tona çıkartırken bir zamanlar "Asya'nın pirinç tası" olan Burma 3.8'den sadece 4.2'ye çıkarttı. Mısır'daki bir tarım işçisi 1968 yılında yalnızca bir aileye yetebilecek kadar bir besin üretirken Yeni Zelanda'daki her çiftlik işçisi kırk kişiye yetecek besin ürettiyordu.

En büyük tarımsal üretkenliği diğer yönlerden de ekonomik olarak gelişmiş olan ülkeler gösterdi. En çok ihtiyacı olan ülkeler önde gelen sanayi ekonomilerinden daha ucuza üretim yapabilmenin imkânsız olduğunu düşünüyorlardı. İronik gelişmeler ortaya çıktı: Önemli tahıl ve pirinç üreticileri olan Ruslar, Hintliler ve Çinliler kendilerini Amerika ve Kanada buğdayını alırken buldular. Gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki eşitsizlik onyıllar içinde çok açıldı. Bugün insanlığın yaklaşık yarısı dünya üretiminin yaklaşık yedide altısını tüketiyor, diğer yarısı kalan bölümü paylaşıyor. Amerika Birleşik Devletleri çok daha müsrif bir tüketici oldu. Her yüz insan arasından yaklaşık yarım düzine Amerikalı 1970 yılında dünyada üretilen 100 varil petrolün 40 varilini kullanıyordu. Her biri yıllık kâğıt üretiminin çeyrek tonunu tüketti; Çin için bu rakam o dönemde yaklaşık 9 kiloydu. Çin'in o dönemde tüm gereksinimleri için kullandığı elektrik enerjisi (söylenenlere göre) Amerika Birleşik Devletleri'ndeki klimaların tükettiği elektrik miktarına eşitti. Nispeten daha az elektrik gücü uluslararası ticarete girdiği ve elektrik enerjisi çoğunlukla üretildiği ülkede tüketildiği için elektrik üretimi karşılaştırma yapmak için en iyi yollardan biridir. Amerika Birleşik Devletleri 1980'lerin sonunda kişi başına Hindistan'dan 40, Çin'den 23 ama İsviçre'den sadece 1.3 kat fazla elektrik ürettiyordu.

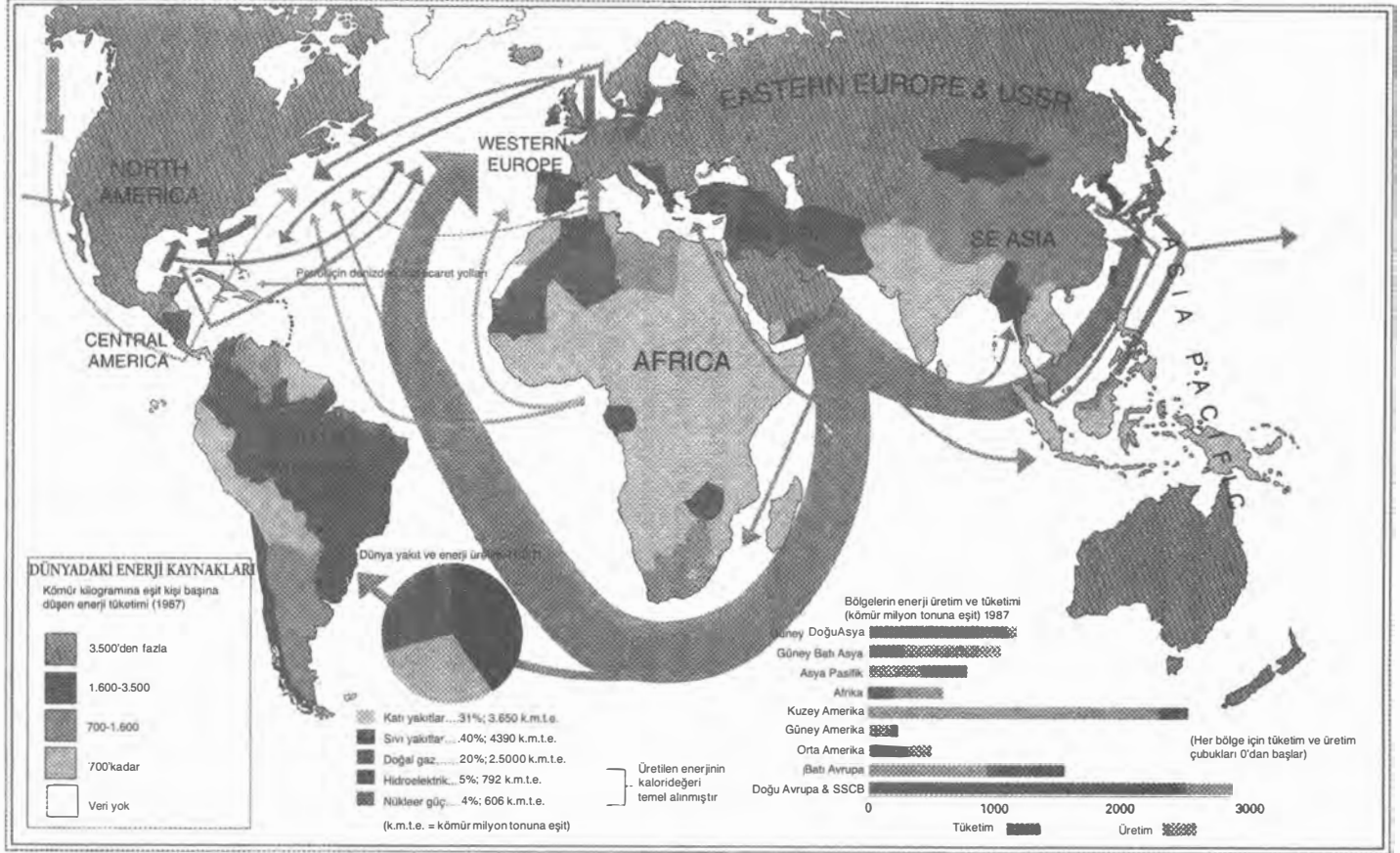
Dünyanın her yerinde zengin ve fakir ülkeler arasındaki fark 1945 yılından sonra, sadece fakir ülkeler daha da fakirleştiği için değil zengin ülkeler daha da zenginleştiği için daha da arttı. Bu durumun neredeyse tek istisnası, kötü yönetimin ve güdümlü ekonomi gereklerinin düşük büyüme oranları getirdiği ya da hiç büyümenin olmadığı SSCB ve Doğu Avrupa'nın (fakir dünya standartlarına göre) nispeten zengin ekonomilerinde görülebilir. Bu istisnalar hariç, görülmeye değer üretim hızlanmaları (örneğin bazı Asya ülkeleri tarım üretimlerini 1952 ve 1970 yılları arasında Avrupa'dan fazla, Kuzey Amerika'dan çok daha fazla artırdı) fakir ülkelerin durumlarını, artan nüfusları yüzünden zengin ülkelerin durumlarına oranla geliştirmeyi çok az başarabildi (zengin ülkeler zaten daha üst bir seviyeden başlamışlardı).

Birbirleri arasındaki sıralama değişse de 1950 yılında en iyi yaşam standartlarına sahip ülkelerin durumu bugün hâlâ aynı (bu ülkelere Japonya da eklendi). Bunlar en büyük sanayi ülkeleri ve kişi başına düşen en yüksek gelire sahipler. Fa-

kir ülkelere, kendi kurtuluşlarını çoğunlukla sanayileşme olarak görülen ekonomik büyümede aramaları için örnek oluyorlar. Günümüzün büyük sanayi ekonomilerinin 19. yüzyıldaki öncellerine pek benzemedikleri doğru. Uzun süredir ekonomik gücün omurgasını oluşturan eski ağır sanayi ve üretim sanayisi artık sanayileşme için yeterli şart değil. Lider ülkelerdeki bir zamanlar önde gelen sanayiler geriledi. 1900'ün üç önemli çelik üreticisi ülkesinden ilk ikisi (ABD ve Batı Almanya) sekiz yıl sonra da ilk beş arasındaydılar ama üçüncü ve beşinci sırada; Birleşik Krallık (1900'de üçüncüydü) aynı sıralamada onuncuydu. İspanya, Romanya ve Brezilya hemen arkasındaydı. Polonya bugünlerde ABD'nin yüz yıl önce ürettiğinden daha fazla çelik üretiyor. Üstelik, daha yeni sanayiler hızlı büyümek için gelişmekte olan bazı ülkelerde olgun ekonomilerden daha iyi bir çevre buluyorlar. Örneğin Tayvan halkı bu sayede kişi başına 1988'den sonra Hindistan'dan onsekiz kat ve Güney Kore'den onbeş kat daha fazla GSYİH'e sahip oldu.

20. yüzyılda ekonomik büyüme çoğunlukla 1945 yılında bile henüz varolmayan sektörlerle (elektronik ve plastik örnek olarak verilebilir) güç kaynaklarında görüldü. 19. yüzyılda sanayi enerjisinin temel kaynağı olarak akarsuyun ve odunun yerini kömür aldı ama 1939'dan uzun süre önce hidroelektrik, petrol ve doğalgaz da kullanılmaya başlandı; son dönemde nükleer füzyon aracılığıyla üretilen enerji de bunlara katıldı. Sanayinin gelişmesi güç kaynakları ve ulaşım masraflarını düşürürken yaşam standartlarını yükseltti. Özellikle bir yenilik çok önemliydi. İçten yanmalı –yani ısıyla elde edilen enerjinin harici bir ateşle kazan içinde üretilen buhar aracılığıyla motora iletilmesi yerine motor silindirin içindeki pistonu hareket ettirmek için kullanıldığı– motorla hareket eden ilk araç 1885 yılında yapıldı. Fransız Panhard Şirketi dokuz yıl sonra modern arabanın atası sayılabilecek dört tekerlekli bir araç yaptı. Fransa Almanya'yla birlikte sonraki on yıl boyunca araba üretimine egemen oldu. Arabalar zenginlerin oyuncakları haline geldi. Bu yaşayanlar otomobilin tarih öncesidir. Otomobil tarihi 1907 yılında Amerikalı Henry Ford, sonradan “T Modeli” olarak ünlü olan otomobil için üretim hattı kurunca başladı. Geniş bir kitle pazarı için planlanan modelin fiyatı düşüktü. 1915 yılına gelindiğinde her yıl 1 milyon Ford arabası üretiliyordu. 1926 yılına gelindiğindeyse T Modeli'nin fiyatı \$300'dan (o dönem için yaklaşık £60) azdı. Çok büyük bir ticari başarı başlamıştı.

Toplumsal ve ekonomik bir devrim de başlamıştı. Ford dünyayı değiştirdi. Kitlelere daha önceleri lüks olarak değerlendirilen bir şeyi ve elli yıl önce bir milyonerin bile sahip olamayacağı bir hareket kabiliyeti vererek yarattığı etki demiryolunun bulunması kadar önemliydi. Konfordaki bu artış tüm dünyaya yayılacaktı ve çok önemli sonuçlara yol açacaktı. Yerel üretim sektörlerine çoğunlukla hâkim olan ve sonunda büyük çaplı uluslararası entegrasyon sağlayan dünya çapında bir araba

üretimi sanayisi sonuçlardan biriydi. 1980’lerde sekiz büyük üretici dünya üzerindeki arabaların dörtte üçünü üretiyordu. Sanayi diğer sektörlerde de büyük bir yatırımı teşvik etti. Birkaç yıl önce dünya sanayisindeki robotların yarısı araba fabrikalarında kaynak, çeyreği de boyama yapıyordu. Araba üretimi petrol ihtiyacını da artırdı. Çok sayıda insan araba sahipleri için yakıt sağlamak ve diğer hizmetler için işe alındı. Yol inşaatı için yapılan yatırım yönetimler için Roman İmparatorluğu döneminden beri olmadığı kadar büyük bir endişe haline geldi.

Ford, diğer pek çok büyük devrimci gibi diğer insanların fikirlerinden kendi fikrini yaratmıştı. Süreç içinde çalışma yerini de değiştirdi. Fabrikasındaki montaj hattı tüketici ürünlerini yapmak için karakteristik bir yöntem haline geldi. Ford’un kurduğu bu montaj hattında araba bir işçiden diğerine geçiyordu. Böylece her bir işçi, gerekli olan minimum zamanda ustası olduğu sınırlı, mümkünse basit işi yapıyordu. Bu sistemin işçi üzerindeki psikolojik etkisi kısa süre içinde eleştiri almaya başladı ama Ford da bu sistemin çok sıkıcı olduğunu görüp yüksek ücretler ödemeye başladı (böylelikle işçilerinin de araba almasını kolaylaştırdı). Bu gelişme oldukça önemli kültürel sonuçları olan başka bir temel toplumsal değişikliğe katkı yaptı. Satın alma gücünü ve talebi artırarak ekonomik refahı besledi.

İLETİŞİM

Bugün bazı montaj hatlarında tamamen robotlar görev alıyor. Gelişmiş sanayi toplumlarını 1945’den sonra etkileyen en büyük teknolojik değişim, bilgi teknolojisi adı verilen, bilgiyi işleyen elektronik makineleri tasarlama, yapma, kullanma ve yönetmenin bileşik bilimi alanında görüldü. Teknoloji tarihindeki çok az yenilikçi dalga bu kadar hızlı ortaya çıktı. Sadece İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılan işler on yirmi yıl içinde geniş ölçüde hizmetlere ve sanayi işlemlerine yayıldı. Bu durum en açık biçimde, ilki 1945 yılında ortaya çıkan elektronik veri işlemcilerinin, “bilgisayarların” yaygınlaşmasında görüldü. Güç ve hızdaki seri artışlar, hacimdeki küçülmeler ve görsel ekran kapasitesindeki gelişmeler, belirli bir zamanda düzenlenmesi ve işletilmesi gereken bilgi miktarında büyük bir artış sağladı. Nicel değişiklik nitel dönüşümü getirdi. O güne kadar veri fazlalığı yüzünden yapılamaz olan teknik işlemler yapılabilir hale geldi. Entelektüel etkinlik hiç bu kadar hızlanmamıştı. Ayrıca, bilgisayarların gücünde ve böylelikle kullanılabilirliklerinde, ucuzluklarında ve taşınabilirliklerinde devrimsel bir gelişme oldu. Otuz yıl içinde kredi kartı büyüklüğünde bir “mikroçip” daha önceden oturma odası büyüklüğünde bir makinenin yaptığı işi yapmaya başladı. Bir “çip’in işlem gücünün on sekiz ayda bir ikiye katlandığı 1965 yılında gözlemlendi. 2000 yılında otuz yıl önce

çiplerin taşıdığı transistörler milyonlarca çoğalmıştı. Dönüştürücü etkileri para ve savaşta, burs ve pornografiye kadar her insani etkinlikte katlanarak hissedildi.

Tabii ki bilgisayarlar iletişimin her türündeki gelişimin ve yeniliğin, katı nesneler –mallar ve insanların– fiziksel ve mekanik hareketindeki ilerlemelerle başlayan uzun hikâyesinin yalnızca bir parçasıdır. 19. yüzyılın başlıca kazanımları buharın kara ve deniz haberleşmesinde kullanılması, sonrasındaysa elektrik ve içten yanmalı motordur. Havada daha önceden balonlar vardı. İlk “zeplin” hava gemileriye 1900 yılından önce uçmuştu ama insan taşıyan ilk “havadan ağır” makine (yani havada, havadan hafif gaz torbaları aracılığıyla durmayan makine) 1903 yılında uçtu. Bu gelişme yeni bir fiziksel ulaşım çağının başladığının habercisiydi. Seksen yıl sonra, Londra’nın en büyük havaalanı aracılığıyla taşınan malların değeri herhangi bir Britanya limanından taşınan malların değerinden fazlaydı. Bugün milyonlarca insan düzenli olarak iş ve tatil amaçlı hava yolculukları yapıyor. Uçuş insana yüzyılın başında hayal gibi görünen bir bölgenin kontrolünü verdi.

Bilgi iletişimi bir başka devrime yol açacak kadar ilerlemişti. Bunun özünde bilgi akışının kaynakla sinyal arasında herhangi bir fiziksel bağlantı olmadan sağlanması yatıyordu. 19. yüzyılın ortalarında demiryollarının yanındaki, telgraf tellerini taşıyan direkler alışılmış görüntülerdi. Dünyayı denizaltından kablolarla birleştirme süreci başlamıştı. Fiziksel bağlantılar hâlâ temel bağlantılardı. Sonra Hertz radyo manyetik dalgayı tanımladı. 1900 yılına gelindiğinde bilim insanları kelimenin tam anlamıyla ilk “kablosuz” mesajı gönderebilmek için elektromanyetik kuramdan faydalanıyorlardı. Vericiyle alıcı arasında artık fiziksel bir bağ olması gerekmiyordu. Marconi’nin Atlantik ötesine ilk radyo mesajını gönderdiği yıl bu keşifle farkını ortaya koyacak yeni bir yüzyılın başlangıcı olan 1901 yılıydı. Otuz yıl sonra kablosuz alıcılara sahip milyonlarca kişinin büyük bir bölümü gizemli “dalgalar” için pencereler açmaları gerektiğine inanmayı bırakmışlardı. Bütün büyük ülkelerde büyük ölçekli yayım sistemi vardı.

Bundan birkaç yıl önce televizyonun temel aldığı aletler ilk kez gösterilmişti. BBC 1936 yılında ilk düzenli televizyon yayını hizmetini başlattı. Yirmi yıl sonra iletişim araçları önde gelen sanayi toplumlarında sıradanlaşmıştı. Şimdiye gerçekten dünya çapında yayılmış durumda. Matbaanın bulunması gibi iletişim araçlarının da önemli uzantıları oldu ama tam anlamıyla ölçülmeleri için iletişimin geliştiği modern dönem kapsamında ele alınmaları gerekir. Politik ya da toplumsal olarak tarafsız ya da daha çok iki taraflı olmalarına rağmen tıpkı matbaanın bulunmasında olduğu gibi, uzantıları hesap edilebilir değildi. Telgraf ve telsiz bilginin daha çabuk iletilmesini sağladı. Bu gelişme hem yönetimler hem de rakipleri için avantajlı oldu. Televizyonun muğlaklıkları çok daha hızlı görünür hale geldi. Televizyon görüntüleri yönetimlerin yüz milyonlarca insanın gözünden saklamak istedikleri

şeyleri göz önüne serebiliyordu ama halkın görüşünün televizyonu kontrol edenlerin çıkarları doğrultusunda biçimlendirildiğine inanılıyordu. 20. yüzyılın sonunda bilgi teknolojisindeki en son büyük ilerleme olan İnternet'in de belirsiz olasılıkları olduğu açıktı.

BİLİM VE DOĞA

1950 yılında modern endüstri doğrudan ya da dolaylı olarak, açıkça ya da değil, kabul edilsin ya da edilmesin bilime ve bilim insanlarına bağlıydı. Üstelik, temel bilimin son ürüne dönüştürülmesi o dönemde çok hızlıydı ve teknolojinin çoğu alanında hızlanmaya devam etti. İçten yanmalı motor prensibinin kabul edilmesinden sonra motorlu arabaların yaygınlaşması yaklaşık elli yıl aldı. Son dönemlerde mikroçip avuç içi bilgisayarların on yıl içinde gelişmesini sağladı. Teknolojik ilerleme çok sayıda insanın bilimin öneminin farkına varması için hâlâ tek yol. Yine de insanların hayatlarını şekillendirme biçiminde önemli değişiklikler oldu. Bilimin en kullanışlı sonuçları 19. yüzyılda hâlâ genellikle bilimsel merakın yan ürünleriydi. Hatta bezen şans eseri ortaya çıktılar. 1900 yılına gelindiğinde bir değişim başlamıştı. Bazı bilim insanları bilinçli bir şekilde yönlendirilmiş ve odaklanmış araştırmanın mantıklı olduğunu gördüler. Yirmi yıl sonra büyük sanayi kuruluşları araştırmayı ufak da olsa yatırımları için uygun bir talep olarak görmeye başladılar. Petrokimyasallar, plastik, elektronik ve biyokimyasal ilaçlar kendilerini gösterdikçe bazı sanayi araştırma departmanları kendi içlerinde büyük kurumlar haline geldiler. Günümüzde gelişmiş bir ülkede yaşayan sıradan bir yurttaş uygulamalı bilime dayanmayan bir hayat sürdüremez. En gösterişli başarılarının etkisiyle birlikte bu yayılmacılık giderek artan bir şekilde bilime gösterilen kabulün nedenlerinden biriydi. Para da bir ölçüdür. 1914 yılından önce nükleer fizikğin temel deneylerinden bazılarının yapıldığı Cambridge'deki Cavendish Laboratuvarı üniversiteden yıllık yaklaşık £300 (o dönem için yaklaşık \$1500) alıyordu. Britanya ve Amerikalılar 1939-1945 savaş dönemi sırasında nükleer silahların yapılması için büyük bir çaba harcanması gerektiğine karar verince, sonuçta ortaya çıkan "Manhattan Projesi" için insanoğlunun bilimsel araştırmalara başlamasından o güne kadar geçen sürede harcanan para kadar para harcandı.

Böyle büyük paralar –savaş sonrası dünyada çok daha büyük faturalarla karşılanılacaktı– bir başka önemli değişikliği, yönetimlerin bilime verdiği yeni önemi işaret eder. Yüzyıllar boyunca yönetimler tarafından sadece ara sıra desteklenen bilim artık önemli bir politik konu haline gelmişti. 1945'ten beri yapılan pek çok şey için sadece yönetimler kaynak yaratabilirdi. Elde etmek istedikleri bir avantaj daha iyi silahlardı ve Amerika Birleşik Devletleri'yle Sovyetler Birliği'nin bilime büyük yatırım yapmalarının nedeni budur. Diğer yandan, artan ilgi ve yönetimlerin katılımı bilimin daha milliyetçi bir gelişim sergilediği anlamına gelmiyordu; aslında

tersi doğrudur. Bilim insanları arasındaki uluslararası iletişim geleneği, bilimin 17. yüzyıldaki ilk önemli döneminden miras aldığı en önemli özelliklerden biridir ama bu özellik olmasaydı bile bilim teorik ve teknik nedenlerden dolayı ulusal sınırların ötesine atlayacaktı.

Tarihsel bağlam bir kere daha karışık ve derin bir şey olarak ortaya çıkıyor. 1914 yılından önce bile, bazıları 17. yüzyıldan beri açık ve faydalı biçimde farklı çalışma alanları olan bireysel bilimlerdeki sınırların yavaş yavaş silindiği, sonra da tamamen ortadan kalktığı açıktı. Yine de bunun tam anlamıyla yaygınlaşması çok geç görülmeye başlandı. 18. ve 19. yüzyılın önemli kimyacılarının ve biyologlarının başarılarına rağmen 20. yüzyılın bilimsel haritasını değiştirenler fizikçiler oldu. Cambridge'deki ilk deneysel fizik profesörü olan James Clerk Maxwell Newtoncu fizikçilerin alanlarına ve dokunmadan bıraktıkları sorunlara giren, elektromanyetizma konusundaki ilk çalışmayı 1870'lerde yayınladı. Maxwell'in teorik çalışmasıyla çalışmanın deneysel araştırması evrenin mekanik bir şeyin doğal, düzenli ve keşfedilebilir kanunlarına uyduğunu, evrenin çeşitli kombinasyonlar ve düzenlemeler içinde yok edilemez bir maddeden meydana geldiği görüşünü önemli ölçüde etkiledi. Bu resme, teknolojik imkanlarının laiklerini ve bilim insanlarını aynı oranda etkilediği yeni keşfedilmiş elektromanyetik alanları da oturtmak gerekiyordu.

Bu çalışmanın ardından gelen ve modern fizik teorisini kuran çalışmalar 1895 ve 1914 yılları arasında, X-ışınlarını bulan Röntgen, radyoaktiviteyi bulan Becquerel, elektronu tanımlayan Thomson, radyumu ayırmayı başaran Curieler ve atomun yapısını araştıran Rutherford tarafından yapıldı. Bu kişiler fiziksel dünyanın yeni bir gözle görülmesini sağladılar. Evren madde yığınları yerine elektriksel güçler tarafından farklı düzenlerde bir arada tutulan küçük partikül güneş sistemleri olan atomların toplamı olarak görülmeye başladı. Bu partiküller madde ve elektromanyetik alanlar arasındaki ayrımı bulanıklaştırır şekilde davranıyor gibiydiler. Doğada bir düzenleme başka bir düzenlemeye yol açabildiği için ve böylelikle elementler başka elementlere dönüşebildiği için partiküllerin bu tür düzenlemeleri sabit değildi. Rutherford'un çalışması partiküller sisteminden oluşan yapıları sayesinde atomların "bölünebileceğini" gösterdiği için sonuca götüren bir çalışmaydı. Maddenin, bu temel seviyesinde bile işlenebileceği anlamına geliyordu. İki partikül kısa süre içinde tanımlandı: proton ve elektron; diğerleri Chadwick 1932 yılında nötronu keşfedene kadar ayrılmadı. Artık bilim dünyasının elinde atomun yapısının bir partiküller sistemi olduğunun deneylerle onaylanmış bir resmi vardı ama Rutherford 1935 gibi geç bir dönemde nükleer fiziğin pratik uzantıları olmayacağını söyledi ve hiç kimse ona karşı çıkmak için atılmadı.

Radikal önem taşıyan bu deneysel çalışmanın hemen yapmadığı şey Newtoncu sistemin yerine yeni bir teorik yapı kurmaktı. Bu yapı ancak teoride yapılan ve 19.

yüzyılın son yıllarında başlayıp 1920'lerde doruğa ulaşan uzun devrim sonrasında kuruldu. Yapı izafiyet ve kuantum teorisi terimleriyle anılan çalışmanın yolunu açan iki farklı problem serisine odaklanmıştı. Öncüleri Max Planck ve Albert Einstein'dı. 1905 yılında, Newtoncu hareket yasalarının artık kimsenin karşı koyamayacağı bir gerçeğin açıklanması için yetersiz olduğunu deneylerle ve matematiksel olarak kanıtlamışlardı. Bu gerçek, maddi dünyadaki enerji hareketlerinin düzgün bir çizgide değil farklı sıçramalarla (bu sıçramalara sonradan *kuanta* adı verilecekti) olduğuydu. Einstein ışığın kesintisiz olarak değil partiküller halinde yayıldığını savundu. Sonraki yirmi yıl içinde çok önemli çalışmalar yapılacak olmasına rağmen Planck'ın katkısı en büyük etkiyi sağladı ve yeniden bir karışıklık yarattı. Newton'un görüşleri eksik bulunmuştu ama yerlerine koyulacak bir şey yoktu.

Einstein, kuantum üzerindeki çalışmasından sonra 1905 yılında, anlaşılmasa da geniş çaplı bir üne sahip olan izafiyet teorisini yayınladı. Bu teori, uzayla zaman ve kütleyle enerji arasındaki geleneksel ayrımın sürekli olarak sağlanamayacağını ortaya koyuyordu. İnsanların dikkatini Newton'un üç boyutlu fiziğinin yerine uzay, zaman ve hareketin, içinde anlaşılabilceği "uzay-zaman sürekliliği"ne çekti. Bu gelişme kısa süre içinde Newton kozmolojisinde gerektiği şekilde hesaba katılmayan ama Einstein teorisinde kendine yer bulan, olayların astronomik gözlemleriyle doğrulandı. İzafiyet teorisinin temel aldığı çalışmanın garip ve umulmadık sonucu Einstein'ın kütleyle enerji arasındaki $E = mc^2$ olarak formüle ettiği ilişkiyi göstermesiydi; E enerji, m kütle, c ise ışığın sabit hızı anlamına geliyordu. Bu teorik formulasyonun önemi ve doğruluğu daha çok nükleer fizik çalışması yapılmadan ortaya çıkmayacaktı. O zaman atom çekirdeğinin parçalanmasıyla kütle enerjinin ısı enerjisine dönüşmesinin Einstein'ın formülüne uyduğunu göreceklardı.

Bu ilerlemeler özümserken fiziği yeniden yazmak için çabalar devam etti ama 1926 yılındaki büyük bir teorik atılım Planck'ın gözlemlerine ve aslında nükleer fiziğe matematiksel bir çerçeve sağlayana kadar fazla ilerleyemediler. Çoğunlukla Schrödinger ve Heisenberg adında iki matematikçiye ait olan atılımın başarısı o kadar büyüktü ki kuantum mekaniği bir süre için bilimlerdeki sınırsız açıklama gücü olarak görüldü. Rutherford ve Bohr'un atomdaki partiküllerin davranışları hakkında yaptığı incelemeler artık açıklanabilirdi. Çalışmalarındaki ilerlemeler yeni nükleer partiküllerin, özellikle 1930'larda gerektiği gibi tanımlanmış olan pozitronun, varlığına dair tahminler ortaya çıkmasını sağladı. Yeni partiküllerin keşfi devam etti. Kuantum mekaniği fizikte yeni bir çağ açmışa benziyordu.

Yüzyılın ortasına gelindiğinde, bilimde bir zamanlar genel yasalar olarak değerlendirilen çoğu şey ortadan kalkmıştı (günlük pek çok amaç için Newton yasalarının yeterli olduğunun doğruluğu devam etti). Fizik alanındaki genel yasa anlayışı o günler için umut edilebilecek en iyi kavram olan istatistiksel olasılık kavramıyla

değiştirdi ve bu kavram diğer bilimlere de yayıldı. Bilimin içeriği de fikri gibi değişiyordu. Bilimler arasındaki sınırlar yeni teoriler ve kullanılan yeni gereçler sayesinde ulaşılan yeni bilginin ani saldırısı altında ezildi. Bilimin önemli geleneksel bölümlerinden her biri tek bir aklın kavrayabileceğinin ötesine geçti. Fizik teorisini nörolojiye ya da matematiği biyolojiye dahil ederek yapılan birleştirmeler, yeni bilgiyi (bazıları o kadar çoktu ki sadece yeni bilgisayarlarla işlenebiliyorlardı) edinme oranını daha önce hiç olmadığı kadar hızlandırdığı gibi 19. yüzyılın rüyası olan bilginin sentezine ulaşmanın önüne bariyerler koydu. Bu tür değerlendirmeler bilim insanlarının itibarlarını sarsmadı ya da geleceğin yönetilmesi için insanoğlunun en iyi ümidi olduklarına duyulan inancı azaltmadı. Şüpheler, Newton'un yarattığı gibi kapsayıcı bir teori yaratamadıkları için değil başka kaynaklardan ortaya çıktı. Bu arada bilimdeki belirli ilerlemeler devam etti.

Fizik bilimlerinin elinde olan asa 1945 yılından sonra biyolojik bilimlerin ya da "hayat" bilimlerinin eline geçti. Elde ettikleri başarının ve vaatlerinin kökü yine derinlerde yatıyordu. 17. yüzyılda mikroskobun icat edilmesi dokunun hücre adı verilen ayrı birimleri olduğunu ortaya çıkardı. 19. yüzyılda araştırmacılar hücrelerin bölünebildiğini ve ayrı ayrı gelişebildiklerini anlamıştı. 1900 yılında büyük oranda kabul gören hücre teorisi kendileri de canlı olan bireysel hücrelerin hayatın araştırılması için iyi bir yaklaşım sağladığını önerdi ve kimyanın bu konuya uygulanması biyolojik araştırmanın ana alanlarından biri haline geldi. Yeni bir disiplin olan genetiğin, çocuğun özelliklerini anne babasından aldığını inceleyen bilim dalının ortaya çıkmasıyla 19. yüzyılın biyoloji biliminde yeni bir ilerleme oldu. Darwin kalıtıma, doğal seleksiyonun izin verdiği özelliklerin yayılmasının yolu olarak başvurmuştu. Bunu mümkün kılan mekanizmayı anlama yolunda ilk adımlar 1850'lerde ve 1860'larda Avusturyalı keşiş Gregor Mendel tarafından atıldı. Mendel, bezelye bitkilerinde yaptığı çok titiz üreme deneylerinden sonra anne babadan çocuğa geçen özelliklerin dışavurumlarını kontrol eden kalıtsal birimler olduğu sonucuna vardı. 1909 yılında bir Danimarkalı bu birimlere "genler" adını verdi.

Hücrelerin kimyası daha iyi anlaşıldıkça genlerin fiziksel gerçekliği kabul edildi. 1873 yılında hücre çekirdeğinde bütün canlıların temel belirleyeni olabilecek bir maddenin varlığı çoktan kabul edilmişti. Sonraki deneyler kromozomlarda genler için bir yer olduğunu gösterdi ve 1940'larda genlerin hücrelerin en önemli bileşeni olan proteinin kimyasal yapısını kontrol ettiği ortaya çıktı. 1944 yılında belirli bir bakteride değişikliklere neden olan, böylelikle protein yapısını kontrol eden özgül etkili maddeyi tanımlamak için ilk adım atıldı. 1950 yılında bu maddeye, fiziksel yapısı (ikili sarmal) 1953 yılında belirlenen "DNA" adı verildi. Bu maddenin (tam ismi Deoksiribonükleik asit) önemi yaşamın temelindeki protein moleküllerinin sentezini tanımlayan genetik bilginin taşıyıcısı olmasıdır. Biyolojik olayların çeşit-

liliğinin altında yatan kimyasal mekanizmalara sonunda ulaşılmıştı. Fizyolojik ve psikolojik olarak bu gelişme insanın kendine bakışını, önceki yüzyılda Darwinci fikirlerin yayılmasından beri benzeri görülmemiş bir biçimde belki de değişmesi anlamına geliyordu.

DNA yapısının tanımlanması ve çözümlenmesi doğa üzerinde yeni bir hâkimiyet olan yaşam formlarını biçimlendirme yolunda atılmış en dikkat çekici adımdı. “Biyoteknoloji” sözcüğü 1947 yılında çoktan icat edilmişti. Bir kez daha sadece daha fazla bilimsel bilgi değil inceleme alanları için yeni tanımlamalar ve yeni uygulamalar da bu gelişmeyi takip etti. Bazı organizmaların genlerinin, bu organizmalara yeni ve istenilen özelliklerin verilmesi için değiştirildiği görüldü. Mayanın ve diğer mikroorganizmaların büyüme süreçlerine müdahale edilerek yeni maddeler (enzimler, hormonlar ya da başka kimyasallar) üretilebiliyordu. Bu gelişme yeni bilimin ilk uygulamalarından biriydi; Ekmek, bira, şarap ve peynir yapmada binlerce yıldır deneysel yollarla rast gele biriktirilen teknoloji ve veri sonunda yakalanmıştı. Bakterinin genetik değişimi artık yeni bileşimler üretebilecekti. 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri’nde yetiştirilen soya fasulyesinin dörtte üçü genetik olarak değiştirilmiş tohumdan üretilirken Kanada, Arjantin ve Brezilya gibi tarım üreticileri de genetik olarak değiştirilmiş ürünler üretiyorlardı.

Daha çarpıcı olarak, 1980’lerin sonundan itibaren dünya çapında işbirliğiyle bir araştırma, İnsan Genom Projesi yürütülüyordu. Neredeyse akıl almaz derecede iddialı olan hedefi insanın genetik sisteminin haritasını çıkartmaktı. Her insan geninin –her hücrede 30 binle 50 bin arasında olduğu söylenen genlerde genetik şifreyi oluşturan dört temel kimya biriminden 30 bin çift olduğu söyleniyordu–yeri, yapısı ve fonksiyonu tanımlanacaktı. Projenin yüzyılın sonunda tamamlanmış olacağı duyuruldu. (Kısa süre sonra insanın gen sayısının meyve sineğinin gen sayısının sadece iki katı (beklenenden çok daha az) olduğu keşfedildi.) Doğaya yeni bir seviyede hâkim olmanın büyük geleceğine kapı açılmıştı ve bunun ne anlama geldiği bir İskoç laboratuvarında bir koyun başarıyla “klonlanınca” anlaşıldı. Daha şimdiden kusurlu genlerin varlığının görüntülendiği bir gerçeklik ve bu genlerin bazılarının yenileriyle değiştirilmesi mümkün. Bunun toplumsal ve tıbbi anlamları olağanüstü. DNA “tanıma” adı verilen işlem günden güne polisin bireylerin kimliklerini kan, tükürük veya sperm örnekleri sayesinde tespit ettiüğü rutin bir işlem halini alıyor.

Bu konulardaki ilerleme şaşırtıcı hızının büyük kısmını bilimsel gelişimin hem yeni bilginin daha hızlı uygulanmasını sağlayan hem de yerleşmiş varsayımlarla dönüm noktalarına uzman olmayanların hesaba katması gereken yeni fikirlerle meydan okuyan bir başka örneğine yeni bilgisayar gücünün varlığına borçludur. Bu mücadelelerin neyi ima ettiklerini ya da ne anlama geldiklerini görebilmek bu-

gün de her zaman olduğu kadar zor. Yaşam bilimlerindeki son büyük gelişmelere rağmen bu gelişmeleri küçük bir azınlık dışında hissedenlerin olup olmadığı şüphelidir.

UZAY: İNSANLIK İÇİN YENİ BİR ÇEVRE

20. yüzyılın ortasındaki bir dönemde bilimin gücü en çok uzayın keşfinde görünüyordu. Beşeri ortamın bu denli genişlemesi bir gün (bu kitapta uzun uzun tartışılan) bütün tarihsel süreçleri geride bırakabilir ama henüz bunun belirtisini göstermedi. Yine de insan kültürünün benzeri görülmemiş mücadelelerle başa çıkma kapasitesinin her zamanki kadar büyük olduğunu gösterdi. Ayrıca bu genişleme insanın doğaya hâkimiyetinin en etkileyici örneğiydi. Uzay Çağı pek çok insan için 1957 yılında, *Sputnik I* ismindeki insansız Sovyet uydusu roketle fırlatılıp dünyanın yörüngesine oturup radyo dalgaları göndermesiyle başladı. Politik etkisi çok büyüktü: Rus teknolojisinin Amerikan teknolojisinin arkasında kaldığı inancını ortadan kaldırdı. Yine de bu olayın önemi gölgelenmişti çünkü süper güçlerin rekabeti pek çok gözlemci için diğer değerlendirmeleri geri plana itmişti. Aslında *Sputnik I* insanın uzaya çıkabileceği konusunda şüphelerin olduğu dönemi sona erdirdi. Böylelikle, tarihsel devamlılıkta Avrupalıların Amerika keşfi ya da Sanayi Devrimi kadar önemli bir kopuşun işareti oldu.

Uzay araştırması hayalleri 19. yüzyılın son ve 20. yüzyılın ilk yıllarında, özellikle Jules Verne ve H. G. Wells'in öyküleriyle Batı toplumunun dikkatini çektikleri dönemde bulunabilir. Teknolojisi de neredeyse o döneme kadar uzanır. Rus bilim insanı K. E. Tsiolkovsky 1914 yılından çok önce iki aşamalı roketleri tasarlamış ve uzay yolculuğunun temel ilkelerinden çoğunu ortaya koymuştu (ayrıca tutkusunu halka yaymak için eser de yazmıştı). Akaryakıtlı ilk Sovyet roketi 1933 yılında (5 km), ilk iki aşamalı roket de altı yıl sonra havalandı. İkinci Dünya Savaşı büyük bir Alman roket programını uygulamaya koydu. Amerika Birleşik Devletleri bu programdan faydalanıp 1955 yılında kendi programını başlattı. Bu program (önde giden) Ruslarinkinden çok daha mütevazı bir donanımla başladı. İlk Amerikan uydusu sadece 1.5 kg'dı (*Sputnik I*, 83.5 kg'dı). 1857 yılının Aralık ayının sonunda, epey reklamı yapılan bir fırlatma denemesi yapıldı ama roket havalanmak yerine ateş aldı. Amerikalılar kısa süre içinde bundan daha iyisini yapacaklardı ama Ruslar yarım ton ağırlığındaki, uzayın ilk yolcusu olan Laika adındaki siyah beyaz köpeği taşıyan başarılı aracı, *Sputnik II*'yi yapmıştı bile. *Sputnik II* yaklaşık altı ay boyunca dünyanın yörüngesinde dönüp bütün yerleşim bölgelerinde kendini gösterdi ve Laika geri dönmediği için binlerce köpek severi kızdırdı.

Rus ve Amerikan uzay programları o zamana kadar birbirlerinden farklıydı. Ruslar savaş öncesi deneyimlerini temel alarak büyük yükleri kaldırabilmeleri için

roketlerinin gücüne ve boyutuna daha çok önem vermişlerdi ve üstünlükleri burada yatıyordu. Askeri anlamları Amerika'nın veri toplamaya ve alet kullanmaya yoğunlaşmış (eşit derecede derin anlamlı ama daha az gösterişli) olanlarına oranla daha barizdi. Kısa süre içinde itibar için rekabet başladı ama insanlar “uzay yarışı”ndan bahsetmesine rağmen yarışmacılar farklı hedeflere doğru koşuyorlardı. Tek önemli istisna (uzaya ilk insanı gönderme isteği) hariç teknik kararları birbirlerinin performansından etkilenmedi. 1957 yılının Aralık ayında başarısızlığa uğrayan Amerikan uydusu *Vanguard* Mart ayında başarıyla fırlatılınca fark yeterince ortaya çıktı. Küçük olmasına rağmen uzaya daha önce gönderilen uydulardan daha derine gitti ve büyüklüğüne oranla diğer uyduların topladığından daha değerli bilimsel bilgi topladı. Birkaç yüzyıl daha da uzayda dolaşacak gibiydi.

Ardından hızla yeni başarılar geldi. 1958 yılının sonunda iletişim amaçlı ilk uydu başarıyla fırlatıldı (Amerikan uydusuydu). 1960 yılında Amerikalılar bir “ilk”e daha (bir kapsülün döndükten sonra tekrar gönderilmesine) imza attı. Ruslar, dört buçuk ton ağırlığındaki, uzaya gidip dönen ilk canlılar olan iki köpeği taşıyan *Sputnik V*'i yörüngeye yerleştirip geri getirerek bu gelişmeyi takip etti. Sonraki yılın ilkbaharında, 12 Nisan'da, uzaya çıkan ilk insan Yuri Gagarin'i taşıyan Rus roketi havalandı. Dünya etrafında bir tur attıktan 108 dakika sonra iniş yaptı. *Sputnik I*'den dört yıl sonra insanlığın uzaydaki yaşamı başlamıştı.

Muhtemelen Amerika'nın Küba'yla olan ilişkilerinde yaşadığı felaketi kamuoyunun gözünden silme isteğiyle hareketlenen Başkan Kennedy, 1961 yılının Mayıs ayında Amerika Birleşik Devletleri'nin on yıl içinde aya bir insan indirmeyi, sonra da başarıyla dünyaya döndürmeyi denemesi gerektiğini söyledi. Bu önerisinin nedenleri olarak söyledikleri 15. yüzyılda Portekizli ve İspanyol yöneticilerin Macellanlarını ve Gamalarını desteklemek için ortaya koydukları nedenlerle mukayese edilebilir. Bu nedenlerden biri böyle bir projenin iyi bir ulusal hedef sağlayacağıydı, bir diğeri itibar kazandıracağıydı (başkan “insanlığı geliştireceğini” söylemişti), üçüncüsü uzayın keşfi için çok önemli olmasıydı ve dördüncüsü (garip bir şekilde) benzersiz bir zorluğa ve masrafa sahip olmasıydı. Kennedy bilimin ilerlemesiyle, bu ilerleminin ticari ya da askeri avantajıyla ilgili hiçbir şey söylemedi. Gerçek motivasyonu (Ruslardan önce yapmak) hakkında da hiçbir şey söylemedi. Şaşırtıcı bir şekilde projeye hiçbir tepki gelmedi ve ilk para kısa süre içinde tahsis edildi.

Ruslar 1960'ların başında çok etkileyici ilerlemeler kaydetmeye devam ettiler. Dünya belki de en çok 1963 yılında uzaya bir kadın gönderdiklerinde heyecanlandı ama araçlarının büyüklüğü –üç kişilik bir araç 1964 yılında fırlatıldı– konusunda teknik üstünlükleri devam ediyordu ve ertesi yıl mürettebattan birisi, araç yörüngeyken araçtan çıkıp (araca bir halatla bağlı olsa da) ilk “uzay yürüyüşü”nü yaptı. Ruslar araçlarını uzayda buluşturmayı ve birbirlerine kenetlemeyi başarma

konusunda önemli ilerlemeler sağlayacaktı ama (bir Rus'un geriye dönüş sırasında ölüp uzay yolculuğunda ilk insan kaybının yaşandığı) 1967 yılından sonra cazibe Amerikalılara geçti. 1968 yılında üç insanlı bir aracı ayın yörüngesine sokup yüzey görüntülerini televizyonda yayınlamayı başararak çok önemli bir başarı kazandılar. Aya iniş projesi *Apollo*'nun başarıya ulaşacağı iyice anlaşılmıştı.

1969 yılının Mayıs ayında projenin onuncu roketiyle yörüngeye yerleştirilen bir araç, aya inişin son aşamasının tekniklerini belirlemek için ayın 10 km yakınına kadar geldi. Birkaç hafta sonra, 16 Temmuz'da üç kişilik mürettebat gönderildi. Ay modülleri dört gün sonra ayın yüzeyine indi. Ertesi sabah, 21 Temmuz'da, görevin komutanı Neil Armstrong aya ayak basan ilk insan oldu. Kennedy'nin hedefine zamanında ulaşılmıştı. Ardından başka inişler de gerçekleşecekti. Amerika Birleşik Devletleri'nin Karayipler'de politik olarak küçük düşmesiyle başlayıp Asya'daki başarısız savaşın batağında bitmekte olan on yılın içerisindeki bu başarı Amerika'nın (yani kapitalizmin) zaferinin onaylanmasıydı. Bu, *Homo sapiens*in ortamını genişletmesinin en son ve en önemli işareti, diğer gök cisimlerine de ulaşacağı tarihindeki yeni bir evrenin başlangıcıydı.

Bu olağanüstü başarı o dönemde bile kötülendi ve düş kırıklığı hissinden kurtulmak artık zor. Eleştirenler, programın ihtiyaç duyduğu kaynakları seferber etmenin gerekçesinin olmadığını çünkü dünyanın gerçek sorunlarıyla hiçbir bağlantısı olmadığını düşündüler. Bazılarına göre, uzay yolculuğu teknolojisi bizim uygarlığımızın Piramit'leriydi, yani eğitim, beslenme, tıbbi araştırmalar için şiddetle paraya ihtiyaç duyan bir dünyada yanlış şeylere yapılan büyük bir yatırımdı. Böyle bir görüşe sempati duymak zor değil. Yine de uzay çalışmalarının geniş kapsamlı bilimsel ve ekonomik etkisinin miktarını ölçmek çok zor. Örneğin denetim sistemleri yapmak için gerekli minyatürleştirme bilgisinin kullanımı belli toplumsal ve ekonomik değeri olan uygulamalara doğru hızla yayılıyor. Uzaya yatırım yapılmasaydı bu bilgiye ulaşılabileceğini söyleyemeyiz. Uzayın keşfedilmesi için harcanan kaynakların bu amaç için kullanılmaması durumunda diğer önemli bilimsel hedeflere ulaşmada kullanılacağından emin olamayız. Toplumsal sistemimiz böyle çalışmıyor.

Yaşananların mitsel önemi değerlendirilmelidir. Üzücü olmasına rağmen, modern toplumlar üyeleri arasında, belirli dönemler (ya da Amerikalı bir profesörün 1914 yılından önce söylediği gibi, "ahlaki eşitliğinin hâlâ arandığı savaş dönemler") hariç, ortak amaçlar için ilgi ve heyecan yaratabildikleriyle ilgili işaretleri pek göstermedi. GSYİH'in artması ya da sosyal hizmetler sistemine gelen yeni bir düzenleme, çok ihtiyaç duyulan şeyler olmalarına rağmen, çok sayıda insanın hayal gücünü hareketlendirmede. Kennedy'nin ulusal hedef tanımı akılcıydı. 1960'larda Amerikalıları kıskırtacak ya da bölecek çok şey vardı ama bunlar uzay uçuşlarını engellemedi.

Uzayın keşfi devam ettikçe daha uluslararası bir hal aldı. 1970'lerden önce uzay çalışmalarıyla ilgilenen en büyük iki devlet olan Amerika Birleşik Devletleri'yle Rusya arasında çok az işbirliği, birbirine benzeyen de birçok çaba ve verimsizlik vardı. Bir Sovyet heyeti, Amerikalılar bayraklarını dikmeden on sene önce aya Lenin'in bir flamasını bırakmıştı. Bu kaygı vericiydi; teknoloji yarışında milli bir rekabet vardı ve milliyetçilik "uzay kapışması"na neden olabiliyordu ama rekabetin tehlikelerinden kaçınıldı. Gök cisimlerinin tek bir devlete ait olmadığına kısa süre içinde karar verildi. 1975 yılının Temmuz ayında, dünyadan yaklaşık 250 km yukarıda Sovyet ve Amerikan uzay araçlarının bağlantıya geçip mürettebatlarının bir araçtan diğerine hareket ettiği bir deneyle işbirliği gerçeklik haline dönüştü. Tüm şüphelere rağmen araştırmalar nispeten ılımlı bir uluslararası ortamda devam etti. Jüpiter'in ötesine insansız bir araç gönderilerek görsel uzay araştırması geliştirildi. 1976 yılında da insansız ilk araştırma aracı Mars gezegeninin yüzeyine indi. 1977 yılında, ilk tekrar kullanılabilir uzay aracı olan Amerikan Uzay Mekiği ilk yolculuğunu yaptı.

Bu başarılar olağanüstüydü ama aynı bizim hayal gücümüz gibi yıprandılar ve artık pek hatırlanmıyorlar. 2000 yılında biraz gülünç bulunan ilk ücretli uzay yolcusunun bir Amerikalı olması gerektiği fikri, uzay yolculuğu fikriyle birlikte ortaya çıktı. Yine de aya inip geri dönmeyi başarabilmiş olmak, üstesinden gelebileceğimiz bir evrende yaşadığımız inancının etkileyici bir kanıtıydı. Bunu yapmak için kullanılan araçlar bir zamanlar büyü ve duaydı, şimdi ise bilim ve teknoloji. Ama süreklilik tarih boyunca insanoğlunun doğal dünyaya egemen olunabileceğine duyduğu güvende yatıyor. Aya inmek, ateşin bulunması, tarımın ortaya çıkması ya da nükleer gücün keşfi gibi, bu süreklilik içinde bir dönüm noktasıydı.

Bu başarı dünyada büyük keşiflerin yaşandığı çağla da kıyaslanabilir. Zaman cetvelleri ilginç bir şekilde farklıdır. Portekizlilerin Afrika ve Hindistan'ın etrafından dolaşması için yaklaşık seksen yıllık bir keşif gerekmişti; ilk insanın uzaya gönderilmesiyle ilk insanın aya ayak basması arasında sadece sekiz yıl var. 1961 yılında koyulan hedefe sadece on sekiz ay farkla ulaşıldı. Uzayın keşfinin daha güvenli olduğu da kanıtlandı. Birkaç önemli kazayla birlikte, kat edilen mesafeye göre ölüm oranına bakılacak olursa uzay yolculuğu insanoğlunun bildiği en güvenli ulaşım biçimi. 15. yüzyıldaki deniz yolculukları çok daha tehlikeliydi. *Santa Maria*'da, hatta *Mayflower*'da seyahat etmek *Apollo* mürettebatının yolculuğundan çok daha riskliydi. Bununla birlikte devamlılıklar da var. Okyanus keşifleri dönemi bilginin çok yavaş bir şekilde birikmesine dayanarak, uzun bir süre sadece Portekizliler tarafından yürütülmüştü. Keşfin dayanağı bilgiler parça parça toplandıkça genişlemişti. Da Gama Ümit Burnu'nun etrafından dolaşmak için Arap bir rotacı almak zorunda kalmıştı. Önünde bilinmeyen denizler uzanıyordu. Beş yüz

yıl sonra *Apollo* insanoğlunun tüm bilimsel bilgisini temel alarak fırlatıldı. 1969 yılında ayın dünyaya uzaklığı, insanları orada bekleyen şartlar, karşılaşılabilecekleri tehlikelerin pek çoğu, gücün ve ihtiyaçların miktarları, geri dönmek için ihtiyaç duyacakları diğer destek sistemlerinin yapısı, bedenlerinin maruz kalacağı basınç biliniyordu. İşler ters gidebilecek olmasına rağmen ters gitmeyeceğine dair yaygın bir inanç vardı. Uzayın keşfi öngörülebilir ve birikimsel özellikleri dahilinde bilim temelli uygarlığımızı özetliyordu. Belki de uzayın düşüncelerimizi ve hayallerimizi, daha önceki önemli keşifler kadar değiştirmemesinin nedeni buydu.

Doğa üzerinde yedi ya da sekiz bin yıl içinde giderek artarak kurulan hâkimiyetin ardında tarih öncesi teknolojinin bir taşı baltanın ucunun keskinleştirilebileceğinin ve ateşin kontrol edilebileceğinin keşfinden başlayarak santim santim ilerlediği yüz binlerce yıl yatarken, genetik programlamanın ağırlığı ve ekolojik baskılar henüz bilinçli yönetimin olduğundan çok daha büyük bir şey gibi görünüyordu. Bundan daha fazla bir bilinçliliğin mümkün oluşu, fiziksel yapısının az çok bugünkü halini almasından sonra insanın evrimindeki en önemli adımdı. Bu bilinçlilik sayesinde deneyimi kontrol etmek ve kullanmak mümkün olmuştu.

YENİ KAYGILAR

Uzay keşifleri 1980'lerde bile pek çok kişinin doğaya müdahale konusundaki rahatsızlığı yüzünden gölgelenmişti. *Sputnik 1*'den birkaç yıl sonra, doğal dünyaya olan ilişkimize bakışımızın ideolojik kökleri konusundaki şüpheler dile getirilmeye başlanmıştı. Artık bu rahatsızlık, o zamana kadar var olmayan ya da o doğrultuda değerlendirilmemiş olan olgulara dayanılarak belirgin bir şekilde dile getirilebilirdi. Yaşananlar hakkında endişe duyulmasına neden olan araçları ve verileri sağlayan bilimin kendisiydi. Doğaya yapılan müdahalenin gelecekte zararlara yol açabileceği kabul edilmeye başlanmıştı.

Tabii ki yeni olan kabul edişi kışkırtan olaylar değil kabul edişin kendisiydi. *Homo sapienler* (ve belki ataları da) yaşadıkları doğal dünyayı pek çok şekilde değiştirerek, diğer türleri ortadan kaldırarak, ona zarar vermişlerdi. Bundan bin yıl sonra, güneye doğru yapılan göçler ve Amerikadan gelen kurak bölge ürünlerinin benimsenmesi Güneybatı Çin'in geniş ormanlarını mahvedip toprak kaymasına, Yangtze nehir yatağındaki akaçlama sisteminin büyük ölçüde kum ve çamurla dolmasına, böylece geniş bölgelerde tekrar tekrar seller yaşanmasına neden olmuştu. Ortaçağın başlarındaki İslami fetihler Kuzey Afrika kıyı şeridinde keçi çobanlığını ve ağaç kesimlerini getirip bir zamanlar Roma tahıl ambarlarını dolduran verimi ortadan kaldırmıştı ama bu denli kapsamlı değişiklikler nadiren gözden kaçmakla birlikte anlaşılmadı. 17. yüzyılda Avrupalılar tarafından başlatılan doğaya müdahalelerin benzeri görülmemiş şekilde hızlanması insanların aklını başına getirdi.

Teknolojinin göz önüne alınmayan gücü 20. yüzyılın ikinci yarısında insanlığı tehlikenin farkına varmaya zorladı. İnsanlar kazanımlar kadar verilen zararı da hesaplamaya başladılar. 1970'lerin ortalarıyla birlikte bazıları, insanlığın çevre üzerindeki hâkimiyeti epik bir öyküyse, bu öykünün trajik bir öyküye dönüşeceğini düşünmeye başladılar.

Bilimden şüphe duyma eğilimi 17. yüzyıldaki bilim devriminin haşmeti ve kapsamı kademe kademe büyüdükçe birkaç ilkel ya da gerici bölgeyle sınırlı kalmış olsa da hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmadı. Tarih, doğaya müdahaleden ve onu kontrol etmek için yapılan denemelerden duyulan rahatsızlık konusunda pek çok kanıt sunabilir ama son zamanlara kadar bu rahatsızlık daha çok ilahi öfkeyi ya da Nemesis'i kızdırmaktan duyulan korku gibi akılcı olmayan nedenlere dayanıyormuş gibiydi. Doğayla olan başarılı etkileşimin hissedilir avantajları ve gelişimler sayesinde, özellikle de daha iyi ilaçtan daha iyi giysi ve yiyeceğe kadar her türlü üründe açıkça görülen varlık üretimi vasıtasıyla bu rahatsızlık zaman içinde azaldı. Yine de 1970'lerde, sadece zengin ülkelerdeki bir azınlık arasında olmasına rağmen bilim kendisine karşı yeni bir kuşkuculuğun yayıldığı açıktı. Çıkarıcı birinin söylemiş olabileceği gibi bilimden herkese düşen pay daha önceden belirlenmişti. Bununla birlikte, kuşkuculuk kendini ilk olarak o dönemde göstermişti ve 1980'lerde "yeşil" politik partiler çevreyi korumaya yönelik politikalar üretmeye çalıştılar. Pek bir şey elde edemediler ama hızla çoğaldılar, "yeşil" temalarla oynayan politik partiler ve zeki politikacılar ürettiler. Çevre konusunda kaygı duyanlara verilen isimle çevreciler, iletişim alanındaki gelişmelerden faydalanıp daha önce haber alınamayan kaynaklardan alınan rahatsız edici haberleri vakit kaybetmeden yayınladılar. 1986 yılında Ukrayna'daki bir nükleer güç istasyonunda kaza oldu. İnsanların çevreye olan bağlılığı birdenbire ve korkunç bir şekilde meydana çıktı. Galler'deki koyunların yediği çimen, Polonyalıların ve Yugoslavların içtiği süt, İsveçlilerin soluduğu hava kirlendi. Çok sayıda Rus ilerideki yıllarda radyasyonun yavaş etkileri yüzünden ölecekti. Milyonlarca insan Amerikan roketinin havaya uçup bütün mürettebatının ölümünden çok uzun olmayan bir süre sonra bu tehlikeli gelişmeyi de televizyondan seyretti. Çernobil ve *Challenger* çok sayıda insana ileri teknoloji sahibi bir uygarlığın sınırlarıyla olası tehlikelerini ilk defa gösterdi.

Bu tür kazalar çevre konusundaki yeni kaygıyı destekleyip yaydı. Bu kaygı kısa sürede başka şeylerle iç içe girdi. Son dönemde artan kaygılardan bazıları uygarlığımızın maddi zenginlik yaratma konusunda iyi işler yaptığını kabul etti ama maddi zenginliğin tek başına insanları mutlu etmeye yetmediğini eklediler. Bu yeni bir görüş sayılmazdı ama tek tek bireyler yerine tüm toplumu etkilemesi yeni bir vurguydu. Toplumsal şartların gelişmesinin insanın memnuniyetsizliğini tamamen ortadan kaldırmayacağı, hatta bazı insanları sinirlendireceği görüşünün

daha da yayılmasına neden oldu. Kirlilik, kalabalık şehirlerin bunaltıcı bilinmezliği ve modern çalışma koşullarının yarattığı stresle gerginlik maddi kazancın getirdiği tatmini kolaylıkla ortadan kaldırılabiliyor ve bu sorunlar yeni değil: 1952 yılında Londra’da hava kirliliği yüzünden bir haftada 4000 kişi öldü ama “dumanlı sis” sözcüğü bu tarihten yaklaşık yarım yüzyıl önce bulunmuştu. Ölçek kendi başına bir sorun olmuştu. Bazı modern şehirler, şu an için çözülemez sorunlar yaratacak kadar büyümüş bile olabilirler.

Bazıları kaynakları mürşifçe kullanıldığımızdan Malthusçu tehlikenin yeni bir versiyonuyla karşı karşıya kalacağımızdan korkuyorlar. Enerji hiçbir zaman bugünkü kadar savurganca kullanılmamıştı. Bir hesaplama insanlığın son yüzyılda daha önceki tüm tarih boyunca (en az 10 bin yıl) kullandığından çok daha fazla enerji kullandığını söylüyor. Yine de en iyi tahminler bu büyük artışı karşılayan fosil yakıtların bitmesi gibi yakın bir tehlike olmadığını söylüyorlar. Daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir alan (bu alan son yüzyılda iki kat arttı) ekilmesine rağmen besin üretme kapasitemizin sonuna gelmedik ama bütün dünya gelişmiş ülkelerin bugün tükettiği seviyede başka besinler tüketme arayışına girerse çözümsüz bir durumla karşı karşıya kalırız. İnsanoğlunun yiyebileceklerinin bir sınırı var ama daha iyi çevre, toplumsal hizmetler, sağlık ve benzeri konular için ne kadar tüketim yapabileceklerinin bir sınırı yok. Enerji tüketiminin çevre üzerinde yönetilemez bir zorlama uyguladığı noktayı (örneği kirlilikte ya da ozon tabakasına verilen zarda) geçmiş olabiliriz ve bu zorlamanın daha da artmasının geri döndürülemez sonuçları olabilir. Şu ana kadar gerçekleşmiş olan değişikliklerin toplumsal ve politik sonuçları henüz anlaşılmaya başlanmadı ve aya insan gönderildiği dönemdeki hedefler konusunda olan bilgimiz, tecrübemiz ya da fikir birliğimiz bugün yok.

Yüzyılın son on yıllarında yeni bir hayalet (insanın neden olduğu geri döndürülemez iklim değişikliği) dolaşmaya başlayınca bu durum daha da açığa çıktı. 1990 yılı daha bitmeden bu yılın, iklim kayıtları tutulmaya başladığından beri en sıcak yıl olduğu söylendi. Bunun “küresel ısınma”nın, daha önce hiç yakılmadığı kadar fosil yakıt yakan büyük nüfusun ürettiği çok büyük miktarda karbondioksitin atmosfere yayılmasıyla ortaya çıkan “sera etkisi”nin işareti olup olmadığını soranlar oldu. Bir tahmine göre atmosferde sanayi öncesi döneme göre yüzde 25 daha fazla karbon dioksit var. Bu doğru olabilir (dünyanın yıllık ürün çıktısının yaklaşık 6 milyar ton olduğu söylenirken bu büyük oranları tartışmak sıradan insanların işi değil). Gezegenin ısıyı dağıtmasını engelleyen gazların atmosferde toplanması gerçeğinin tek nedeni bu değil; metan, diazot monoksit ve kloroflorokarbon gazları da bu soruna katkı yapıyor. Küresel ısınma telaşlanmak için yeterli değilse, asit yağmuru, ozon tabakasında “delikler”e neden olan inceltme ve ormanların daha önce hiç görülmeyen bir oranda azalması çevreyle ilgili yeni kaygılar için önemli

nedenler sağlıyor. Eğer etkili önlemler alınmazsa bu gelişmelerin, iklim değişikliği (dünyanın ortalama yüzey sıcaklığı önümüzdeki yüzyıl içinde bir dereceyle dört derece arasında artabilir), tarımın dönüşmesi, denizlerin seviyesinin artması (yılda altı santimetrelilik bir artış olası ve mantıklı olarak önerildi) ve büyük göçler gibi çok önemli sonuçları olabilir. Süper güçlerin rekabet etmek yerine işbirliği yapmaları durumunda (ne yapılması gerektiği konusunda anlaşabilirlerse) insanoğlunun pek çok ortak kaygısı konusunda işbirliğine gidebilecekleri 1990 yılından beri belliydi.

İNANÇLAR VE TAVIRLAR

Tarihçiler çoğunluğun zihninde ne olduğu konusunda diğer insanlardan daha fazla bilgi sahibi olmadıkları için bu konuda ahkâm kesmemeliler. Bu tavır özellikle en çok şey bildikleri kişiler hakkındaki önemli delilleri büyük ölçüde kaybedenlere göre değil. Ayrıca, düşündüklerinin geniş ölçüde kabul gören fikirler olarak yarattığı etki konusunda spekülasyon yaparken de dikkatli olmalılar. Çevresel kaygılara son zamanlarda verilen politik yanıtların da gösterdiği gibi fikirlerdeki değişiklikler kolektif hayatı kısa sürede etkileyebilir. Ozon tabakasının ne olduğunu çok az kişinin bildiği bir durumda bile bu doğrudur. Fikirlerin daha yaygın, daha belirsiz, daha az tanımlanmış etkilerinin yanı sıra tarihsel etkileri de vardır. Victoria döneminde yaşamış bir İngiliz, pek çok toplumda belirleyici muhafazakâr baskı uygulayan, kökleri derin ve çoğunlukla sorgulanmayan varsayımların biçimlendirdiği tavırlar için “geleneğin kalıbı” tanımını bulmuştu. Bu tür fikirlerin nasıl işlediği konusunda dogmatik olmak, fikirlerin belirli meselelerle nasıl bağlandığını söylemekten çok daha tehlikelidir ama yine de bu çaba gösterilmelidir.

Örneğin, ticari malların giderek artmasının, milyonlar için –kısa süre önce– sabit beklentiler dünyası olan şeyi diğer bütün etkilerden daha fazla parçaladığını artık görebiliyoruz. En yoksul ülkelerin bazılarında bu hâlâ önemli ölçüde oluyor. Ucuz tüketim malları ve onların özellikle televizyon reklâmlarındaki görüntüleri yoksul ülkelerin yetişme tarzında önemli toplumsal değişiklikler yaratıyor. Bu tür mallar statü kazandırıyor; kıskançlık ve hırsı neden oluyor, onları alabilecek maaşlar için çalışmayı teşvik ediyor ve çoğunlukla bu maaşların ödendiği şehirlere ve merkezlere gitmeyi cesaretlendiriyor. Bu durum, geleneksel yöntemlerle ve düzenli, sakin yaşamın gerekleriyle olan bağı kopartıyor. Modernliğe doğru hızlı atılımları besleyen çok sayıda akımdan biri bu.

Bu değişikliklerin karmaşık arka planının bir bölümü ve değişiklik süreci açık bir çelişki: Son yüzyıl belirli bir oranda benzeri görülmemiş, korkunç bir trajedi ve felaketti ama yine de yüzyılın sonunda insan hayatı ve dünyadaki şartların ne

kadar süreceği belli olmasa da geliştirilebileceğine, bu yüzden bunu yapmaları gerektiğine inanan çok sayıda insan vardı. Böyle iyimser düşüncelerin kökenleri yüzyıllar öncesinin Avrupa'sında yatıyor; son zamanlara kadar bu kıtada kök salmış kültürlerle sınırlıydılar. Diğer yerlerde hâlâ ilerleme sağlamaları gerekiyor. Çok azı böyle bir düşünceyi açıkça ve bilinçli bir biçimde formüle edebilir. Yine de bu düşünce hiç olmadığı kadar çok paylaşıp ve her yerdeki davranışları değiştiriyor.

Böyle bir değişiklik, psikolojik etkileri her yerde geleneğin kalıbını kırmaya yardım etmiş somut değişikliklere teşvik edici öğütlerden (bir sürü öğüt olmasına rağmen) daha fazla şey borçlu. Bu somut değişiklikler pek çok yerde, değişimin mümkün olduğunun, her şeyin eskiden olduğu gibi olması gerekmediğinin ilk anlaşılır işaretiydi. Bir zamanlar toplumların çoğu aynı rutine, geleneklere, mevsimlere ve yoksulluğa bağlı şekilde yaşayan köylülerden oluşuyordu. İnsanların (örneğin Avrupalı bir fabrika işçisiyle Hindistan ya da Çin'deki bir fabrika işçisi) arasındaki kültürel farklar artık çok daha fazla. Fabrika işçisiyle köylü arasındaki fark hâlâ kapanmadı. Yine de köylüler bile değişiklik ihtimalini görmeye başlıyor. Değişimin sadece mümkün değil aynı zamanda istenir bir şey olduğu fikrini yaymak, şu anda "Batı" kültürü dediğimiz –köken olarak Avrupalı– kültürün en önemli ve yıkıcı zaferlerinden biri.

Teknik gelişme, davranış kalıplarındaki geçmişten miras alınan özelliklerin altını oyarak böyle bir değişikliği ilerletti. Daha önce de belirtildiği gibi, son iki yüz yıl içinde daha iyi doğum kontrol yöntemlerinin ortaya çıkması da çok önemli bir örnekti ve bu örnek doğum kontrol hapının 1960'larda hızlı ve büyük ölçüde yaygınlaşmasıyla doruk noktasına ulaştı. Batı toplumlarındaki kadınlar uzun süredir bu konulardaki etkili tekniklere ve bilgilere ulaşabiliyor olmalarına rağmen doğum kontrol hapı (esas olarak yumurtaların oluşumunu önleyen kimyasal bir yöntem) cinsel davranışlarda gücü daha önce hiçbir gerecin yapamadığı kadar kadınlara geçirdi. Batı dünyası dışında hâlâ pek yaygın olarak kullanılmamasına ve bütün gelişmiş ülkelerde yasal olarak aynı temelde edinilememesine rağmen doğum kontrol hapı, varlığından daha fazla kadının haberdar olmasıyla cinsiyetler arası ilişkilerde yeni bir dönem açtı. Bilimin ve teknolojinin dönüştürücü gücünün başka çok sayıda örneği verilebilir. İletişim alanındaki iki yüz yıllık, özellikle son atmış, yetmiş yıldaki, kültür tarihinde matbaanın bulunmasından daha önemli değişiklikleri hissetmemek çok zor. Teknik ilerleme, öneminin farkına daha önce hiç olmadığı kadar çok varıldığı için bilimin sihirli gücüne de delil sağlıyor. Bilim insanların sayısını arttı; eğitimde bilime daha fazla dikkat veriliyor; bilimsel bilgi medya aracılığıyla daha hızlı yayılıyor ve daha rahat anlaşılıyor.

Yine de çelişkili bir biçimde, uzay konusunda olduğu gibi başarının hayranlık uyandırma anlamındaki getirileri azaldı. Daha fazla şeyin mümkün olduğu kanıt-

lanınca en son mucizenin insanları şaşırtma oranı düştü. Bazı sorunlar çözülemeyince (gereksiz) hayal kırıklıkları ve öfke görüldü. Yine de çağımıza hâkim olan, eğer yeterli kaynak olursa doğa üzerinde belli bir amaç için değişiklik yapılabileceği düşüncesi bütün eleştirilere rağmen daha fazla sahiplenildi. Bu bir Avrupa düşüncesi ve artık tüm dünyada kabul gören (Avrupa'nın deneyci geleneğini temel alan) bilim, hayat hakkındaki geleneksel tanrı merkezci fikirleri ve anlayışları yıkmaya devam ediyor. Bu düşünce doğaüstü görüşleri tahtlarından indirme sürecinin önemli evresine eşlik etti.

Bilim ve teknoloji böylelikle geleneksel otorite, geleneksel yollar ve kabul edilmiş ideolojinin altını oyma eğilimi gösterdi. Yerleşmiş düzene maddi ve teknik destek vermek istediklerinde bile kaynakları eleştirilere açık hale geldi. Bilim insanlarının yaptıklarıyla ilgili açık fikirlerin genel anlamda toplum arasından sızması zor olabilir ama insanlığın çoğu geleneksel inançlar ve hurafeler tarafından rahatsız edilmiyor olsa da herkesin bildik monotonluğun içerisinde kalması zordur. Bu sadece düşünce ve kültür tarihinde çok önemli yerleri olan entelektüeller için değil bize miras kalan düşünceler ve önyargılar için de geçerlidir. İkinci etki yakın tarihte geçmişte olduğundan daha önemlidir çünkü bilimsel düşüncelerin elitler üzerindeki etkilerini takip etmek daha kolay olsa da gelişen iletişim yeni fikirleri kitle kültürüne daha önce hiç olmadığı kadar hızlı sokmuştur. Newtoncu kozmoloji 18. yüzyılda Hristiyanlık ve diğer tanrı merkezli düşüncelerle, onlara bağlı toplumsal ve ahlâki inançları pek de rahatsız etmeden birlikte var olmayı başarabilmiştir. Zaman geçtikçe bilimin sabit inançlarla uzlaşması gittikçe zorlaşmıştır. Bazen göreciliği ve koşulların baskısını, herhangi bir karşı konulmamış varsayımı veya bakış açısını dışlama pahasına öne çıkarmaya çalışmıştır.

Bu durumun açık bir örneği, 19. yüzyılda yavaş yavaş gelişen yeni bir bilim dalında da –psikoloji– görülebilir. 1900'den sonra halk psikoloji, özellikle de iki ifadesi hakkında çok şey duymaya başladı. Bunlardan Sigmund Freud'un akıl hastalığı üzerinde yaptığı, köklü bir metod olan klinik gözlem çalışmasıyla başlayan ve nihayetinde “psikanaliz” adını alacak olan bir tanesinin toplum üzerinde genel anlamda etkili olduğu söylenebilir. Bu konuda sağladığı gelişmenin adı tıp alanı dışında büyük bir etki sağladığı için hızlı bir biçimde tanındı. Bilimsel olduğu iddia edilen pek çok klinik çalışma kadar teşvik edici olan bu gelişme (konumuna pek çok bilimi adamı karşı çıktı ve hâlâ çıkıyor) pek çok kabul edilmiş varsayımın, hepsinden önemlisi, cinsellik, eğitim, sorumluluk ve cezaya karşı takınılan tavırların altını oydu. Freud'un çalışması, terapiyle hastaların bilinçaltındaki dileklerinin, duygularının ve düşüncelerinin ortaya çıkartılabileceği inancını temel alıyordu. Bu inanç sanatçılar, öğretmenler, ahlakçılar ve reklâm uzmanları için ilham verici bir gelişme olacaktı. Bu arada, başka bir psikolojik yaklaşım da “davranışçılık”ın

(“Freudyen” ve “psikoanalitik” gibi çoğu zaman fazla rahatça kullanılan bir sözcük) uygulayıcıları tarafından izlendi. Kökenleri 18. yüzyıl düşüncelerine dayanıyordu ve kesinlikle psikanalizin klinik başarıları kadar (belki de daha fazla) etkiyici deneysel veriler yaratmayı başardı. Davranışçılıkla özdeşleştirilen ilk öncü isim bir Rus olan “şartlı refleks”in kâşifi I.P. Pavlov’dur. Şartlı refleks, “şartlı dürtülenme” aracılığıyla tahmin edilebilir bir davranış yaratmak için deneydeki bir çift değişkenden birinin kullanılmasına dayanıyordu (klasik deney bir köpeğe yemek yerilmeden önce bir zilin çalınmasıydı. Bir süre sonra zilin çalınması yemek olmasa bile köpeğin salya akıtmasına neden oluyordu). Bunu insan davranışının kaynağıyla ilgili daha fazla bilgi ve inanişe göre daha fazla içgörü sağlayan gelişmelerle düzenlemeleri takip etti.

Psikolojiyle ilgili bu çalışmalar ne gibi avantajlar getirirse getirsin bir tarihçi için çarpıcı olan Freud ve Pavlov’un daha büyük ve kolaylıkla tanımlanamayan kültürel değişime yaptıkları katkıdır. İkisinin de doktrinleri –zihinsel bozukluğun tıbbi tedavisine kimyasal, elektriksel ve diğer fiziksel müdahalelerle deneysel yaklaşımlar gibi– Avrupa ahlâk kültürünün kalbinde yatan ahlâki özerklik ve kişisel sorumluluğa gösterilen geleneksel saygıda çatlaklar açacaktı. Daha keskin bir bakışla, etkileri 19. yüzyılda dinsel inancın altının oyulmasına katkıda bulunan jeologlar, biyologlar ve antropologların etkilerine eklenecekti.

Batı toplumlarındaki, gizemli ve açıklanamayan şeylerin üstesinden büyü ya da dinle gelinmesi düşüncesinin gücü azalmışa benziyordu. Bu azalmanın olduğu yerlerde bilimin hayatın büyük bir bölümünün yönetilmesinin yolu olduğu, yavaş yavaş ve başlangıç olarak da olsa, kabul edilmeye başlanmıştı ama böyle şeylerden bahsetmek çok dikkatli bir tanımlama yapmayı gerektirir. İnsanlar dinin etkisinin azaldığından bahsederken çoğunlukla biçimsel otoritenin ve Hristiyan kiliselerinin etkisinin azaldığını anlatmak istiyorlar; davranışlar ve inanç oldukça farklı konular. Dört yüz elli yıl önce I. Elizabeth’ten sonra hiçbir İngiliz kral ya da kraliçesi taç giyme töreni için uğurlu bir gün söylemesi konusunda bir astroloğa danışmadı. 1980’lerde dünya Amerika Birleşik Devletleri başkanının karısının astroloğun tavsiyelerine başvurduğunu duyunca çok eğlenmişti (ve belki de biraz korkmuştu).

Hindistan dini olmayan bir anayasaya sahip olmasına ve teorik olarak laik olmasına rağmen 1947 yılında Hindistan’ın bağımsızlığının ilan edileceği törenin zamanının astrologlara danışıldıktan sonra belirlenmesi belki de durumu daha iyi açıklar. Dünyada, Müslüman ülkeler dışında din devletlerine ve resmi dinlere pek rastlanmaz. Bu dini inancın ya da dinin taraftarları üzerindeki gerçek gücünün azaldığı anlamına gelmez. Pakistan’ın kurucuları laik, Batılılaşmış insanlardı ama bağımsızlıktan sonra muhafazakâr *ulemayla* girdikleri mücadeleyi kaybettiler. Pakistan, halkının çoğunluğunun inandığı din olarak İslam’a saygı duyan Batı standartlarında laik bir demokrasi değil katı bir İslam devleti haline geldi.

Bugün pek çok insanın dini otoritelerin söylediklerine daha önce hiç olmadığı kadar dikkat ettikleri doğru olabilir: Her şeyden önce daha fazla insan yaşıyor. İngiltere'deki pek çok insan, İranlı bir din adamı 1980'lerde bir yazarın İslam'a ihanet ettiğini söyleyip ölüm cezası verince çok korktu; *bien pensant*¹ ve ilerici çevreler dünyanın pek çok bölgesinde, insanlar farkında olmasa da, ortaçağ'ın hâlâ tüm etkisiyle sürdüğünü fark edince çok şaşırdılar. Çok sayıda Müslüman yurttaşlarının *fetvaya* katıldıklarını görünce korkuları daha da arttı. Öte yandan "köktendincilik" Amerika'nın din sosyolojisinden alınmış bir sözcük. Hristiyan kiliselerinde de modernleşmeden rahatsız olan ya da modernleşme yüzünden etkilerini kaybetmiş olanların modernleşmeyi protesto etmek için kullandıkları bir sözcük. Yine de bazıları, Batı toplumunun diğer toplumlara bu konuda da izleyecekleri bir yol gösterdiğine ve geleneksel Batı liberalizminin galip geleceğine inanıyorlar. Bu doğru olabilir. Aynı şekilde, olmayabilir de. Dinle toplumun karşılıklı etkileşimleri oldukça karışık. İhtiyatlı olmak en iyisi. Mekke'ye hacca gidenlerin sayısının önemli ölçüde artması yeni bir arzuyu işaret edebilir ya da sadece hava yolculuğu olanaklarının iyileştiği anlamına gelebilir.

Müslümanlar son günlerde dinlerine olan bağlılıklarını yüksek sesle yeniden söyleyince endişe yeniden hissedildi. İslam, Avrupa geleneğinin ateist komünizm ideolojisinde dile getirilmesine karşı başarıyla dirense de geleneğin teknolojisinin ve maddeciliğinin neden olduğu yozlaşmadan kendini kurtarabilmiş görünmüyor. Müslüman toplumlardaki radikaller Batılılaşmış ve dinin kurallarına pek dikkat etmeyen Müslüman elitlerle sık sık anlaşmazlığa düşüyorlar. İslam hâlâ yayılmakta olan, misyoner bir inanç ve Müslüman bölgelerde Müslüman birlik anlayışı geçerliliğini yitirmekten çok uzak. Hâlâ insanları harekete geçirebiliyor. Din, kuvvetli toplumsal güçlerle birleşip 1947 yılındaki bölünme döneminde ve 1971 yılındaki Doğu Bengal'in Pakistan'dan ayrılıp Bangladeş adında yeni bir ülke kurduğu dönemde Hint yarımadasından korkunç katliamlara neden oldu. Ulster ve İrlanda'da ayrılıkçı İrlandalılar hâlâ nefretlerini dile getiriyorlar. Geçmiş dönemlerden daha az şiddetli olmakla birlikte, ülkelerinin geleceğini Avrupa'nın 17. yüzyıldaki din savaşlarındaki söylemlerle tartışıyorlar. Tarikatlar ve farklı dinlerin liderleri halkların nezaket alışverişlerini uygun bulsalar da dinin bölücü bir kuvvet olma gücünü kaybettiği söylenemez. Doktrin daha amorf bir hale gelmiş olabilir ama dünyanın her yerinde geçerliliğini kaybediyor olsa ve bugün sadece grup üyeliğinin rozeti olarak önemli olsa da dinin doğaüstü içeriği hâlâ tartışmaya açık.

Daha az şüpheli olan şey kökü bugünün dünyasını şekillendirmede çok büyük emeği geçmiş olan Hristiyanlık'a dayanan dünyada, mezhep çatışmalarının azalmasının Hristiyan inancının genel anlamda yitimiyle ve çoğu zaman cesaret kırık-

1 Bien pensant (Fr.) : İyi düşünceli (Çev.)

lığıyla birlikte hareket etmiş olduğudur. Hristiyanlığın içindeki, en dikkat çekici dışavurumu 1948 yılında Dünya Kiliseler Konseyi'ni (Roma katılmadı) kurmak olan ekümenizm, gelişmiş ülkelerdeki Hristiyanların sahip oldukları çevrelerinin düşmanlarla çevrili olduğu duygusuna çok şey borçludur. Ayrıca Hristiyanlığın ne olduğu ve taleplerinin ne olması gerektiği konusundaki genel cehaletle belirsizliğe de çok şey borçludur. Hristiyanlığın gücündeki ümit verici tek belirgin işaret Katoliklerin sayısının (normalden fazla) artmış olmasıdır. Katoliklerin çoğu artık Avrupalı değildir. Bu değişiklik papanın 1960'larda Güney Afrika'yla Asya'ya ilk ziyaretleri yapmasında ve 1962'de Vatikan Konsili'ndeki yetmiş iki başpiskopos ve piskoposun Afrika kökenli olmasında görülebilir. 1980 yılına gelindiğinde dünya Katoliklerinin yüzde 40'ı Latin Amerika'da yaşıyordu ve Kardinaller Heyeti'nin çoğunluğu Avrupa dışından gelmişti.

Papalığın Roma Kilisesi içindeki 1960'larda zayıflamış görünen tarihsel pozisyonu konusunda İkinci Vatikan Konsili'nde de bazı belirtiler görüldü. Konsil, XXIII. John'un isteğiyle yapılan *aggiornamento*¹ ve günü yakalama çalışmalarını onaylama dışında İslam öğretilerindeki kuşaktan kuşağa aktarılan “doğrulardan” saygıyla bahsedecek kadar ileri gitti. Ama 1978 yılında (üç papanın olduğu yıl) dört yüz elli yıl sonra ilk İtalyan olmayan (Polonyalı) ve taç giyme törenine ilk defa Canterbury'li bir Anglikan başpiskoposunun katıldığı II. John Paul St Peter tahtına oturdu. Papalığın, tarihsel otoritesini ve olanaklarını muhafazakâr anlayışla kullandığı bir dönemdi. Ayrıca Doğu Avrupa'daki Ortodoks kiliselerle uzlaşma aramak için kişisel olarak Yunanistan'a giden ilk papaydı. Kaderi yüzyıllar boyunca papalığındaki kadar değişmiş (Hildebrand Reformu'yla yükselen, bölünme ve konsül hareketiyle gerileyen, Trent'le yükselen, Aydınlanmayla gerileyen, ilk Vatikan Konsili'yle yükselen) bir kurumun tarihindeki eğilimleri daha fazla göstermek tehlikeli olabilir. Bilgi, bilgiye ulaşma ve doğum kontrol yöntemlerinde 20. yüzyılda yaşanan gelişmelerle Roma'nın otoritesinin milyonlarca Katolığın gözünde ölümcül yaralar aldığını kabul etmek en güvenlisi.

DÜNYANIN YARISI

Son dönemlerde yaşanan en etkili değişikliklerden bazılarının ağırlığı ve anlamları hâlâ açığa çıkmayı bekliyor. Ne de olsa, genellikle sadece kadın tarihinin bir parçası olduğunu düşünsük de doğum kontrolü tüm insan ırkını etkiliyor. Konuya tek yönlü yaklaşmak geleneksel ve uygun olsa da kadın erkek ilişkileri bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Çok sayıda kadının kaderini belirleyen çoğu şeyi kabaca değerlendirebilir ve en basit halinde bile bu değerlendirme, değişim ne kadar

1 *Aggiornamento* (İt.): modernleşme

büyük olursa olsun hâlâ kat edilecek çok yol olduğunu hemen ortaya koyar. Radikal değişim sadece birkaç yerde oldu ve oralarda bile sadece son birkaç yüzyılda ölçülebilir. Değişiklikler hakkında tanımlama yaparken çok dikkatli ve yeterli bilgiye sahip olmalıyız; Dünyanın bazı bölgelerindeki kadınların hayatları bin yıl içinde çok az değişmiş olsa da pek çok Batılı kadın büyük büyük annelerinden çok farklı yaşıyor.

Kadınların politika ve hukuk alanında erkeklerle aynı seviyeye gelmeleri yolundaki ilerlemeler kolaylıkla izlenebilir. Birleşmiş Milletler üyelerinin büyük bir bölümü kadınların oy hakkını kabul etmiş durumda. Cinsiyetler arasındaki resmi ve yasal eşitsizlikler de pek çok Batı ülkesinde (ve diğer bazı ülkelerde) uzun süredir eleştiriliyor. Bu eşitsizlikler hakkında uzun süredir devam eden ahlaki sorgulama en azından eşitlikçilerin isteklerine uyulmasını sağladı. Kadınların eşitliğini sağlamak için çıkartılan yasaların kapsamı (örneğin kadınların çalışma yaşamındaki uzun süredir görmezden gelinen dezavantajları) düzenli bir şekilde genişletildi. Bu gelişmeler, muhafazakâr muhalefetle karşı karşıya kalınmasına rağmen Batı dünyası dışındaki ülkelerde de görüldü ve etkili oldu. Bu gelişme, anlayışların değişmesindeki yeni işleyen güç oldu ve tabii ki kadın emeğinin teknolojik ve ekonomik değişim sayesinde daha fazla fırsatlar yakaladığı bir dünyada çok daha etkili oldu. Kadınların ilk başta dokuma fabrikalarında ve daktilocu olarak bulabildikleri işlere diğer teknik yeteneklerini geliştirdikçe alabilecekleri yüzlerce yeni rol eklendi – ve aslında bu işler için gerekli donanımı sağlayacak eğitim olanakları da arttı.

Bu konular, gelişmekte olan toplumlarda sanayileşme dalgası başladıktan sonra birbirine bağlı bir biçimde yayılmaya devam etti. Ev bile bir çalışma yerine dönüştü: Su ve gaz şebekesinin ardından elektrik geldi ve deterjanlar, sentetik elyaflar, hazır yiyecekler sayesinde ev işlerinin yapılması kolaylaştı; ayrıca radyo, sinema, televizyon ve ucuz baskı yöntemleri sayesinde kadınlar bilgiye daha önce hiç olmadığı kadar kolay ulaşabildi. Kültürlü toplumlarda hiçbir değişikliğin 1960’larda ortaya çıkan “doğum kontrol hâpi” kadar temel bir etki yapmadığı söylenebilir. Kullanım kolaylığı sayesinde kadınların bu konularda kendi hayatlarıyla ilgili kontrolü ellere almasında doğum kontrolündeki daha önceki ilerlemeler ve tekniklerden çok daha etkili oldu. Otuz kırk yıl sonra sadece birkaç toplumda görülmesine rağmen cinsellik kültürünün tarihinde yeni bir dönem açtı.

Buna, özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde eşlik eden bir başka gelişme de öncülerinin köklerinin dayandığı liberal gelenekten kurtulan yeni bir feminizmdi. Geleneksel feminizm konusunda yapılan tartışmaların kadınların erkeklere uygulanmayan kanunların ve geleneklerin altında ezildiği ama özgürlükle eşitliğin karşıt bir şey gösterilmekçe iyi şeyler olduğu gerçeğinin sadece erkekler için mantıksal bir genişleme olduğunu söyleyen liberal bir yanı her zaman vardı. Yeni feminizm

yeni bir yön izledi. Kadının cinsel özgürlüğünün üzerinde baskı oluşturan, kadına özgü sorunlar yelpazesini –örneğin lezbienleri korunması– kapsadı ve hepsinden önemlisi erkek baskısının psikolojik, üstü örtülü, kurumsallaşmış biçimlerinin farkına varılmayan görünümelerini teşhis edip ortaya çıkartmak için uğraştı. Elitleri modernleşme ve modernleşme düşünceleri konusunda hassas olan toplumlarla kültürlerde bile farklı etkileri oldu.

Bazı geleneksel toplumlarda herhangi bir feminist ilerlemeye karşı şiddetle mücadele edildi. Sadece bir konuda yaygın ve etkili bir değişim oldu. Bu değişim belli yerlerde feminizme olduğu kadar sömürgecilğe, komünizme ve Hristiyanlık'a da çok şey borçlu. Bu değişim çokeşliliğin dünya çapında gerilemesiydi. Bazı yönetimler şu anda resmi olarak çokeşliliği destekliyorlar. Kadının özgürlüğü konusundaki kültürel tavırların diğer kurumsal ifadeleri hâlâ çok çarpıcı. Batılıların Müslümanların kadınlara davranışları konusundaki yorumlarında buna sık sık rastlanıyor. Yine de kadının özgürlüğü değerlendirilmesi çok zor olan bir başlık. Bu konuda gözlem yapanları çabuk ve genel bir değerlendirilme yapılmaması gereken konularda öznel ve duygusal bir yargıya varmaya sevk ediyor. Özelleştirme de en az genelleştirme kadar tehlikeli ama İslam dünyasının erkek egemenliğini koruyan kısıtlamaların ve davranışların sürdüğü açık. Bunu değiştirmek için yapılan pek çok deneme ya engellendi ya da durduruldu. Yine de Müslüman toplumların hepsi kadınlarını peçe takmaya zorlamıyor ve İran İslam cumhuriyetinde *çarşaf* giyilmesi Müslüman bilimadamlarının kadınların belli haklarını başarıyla savunmalarına engel değil. Bu gerçeklerin makul bir uzlaşma ya da huzursuz bir denge yaratması bir Müslüman toplumundan diğerine farklılık gösterir. Kadınlar için uygun olduğu düşünülen davranışlardaki önemli farkların son dönemlere kadar Avrupa toplumlarında da olduğunu unutmamak gerekir. Bazen inancın benzerlikleri olarak sunulan paradoksları birbirleriyle ilişkilendirmek zordur.

UYDU DEVLETLER VE GÜÇLÜ DEVLETLER

Düzenli din ve sabit ahlaki kurallar kavramı toplumsal düzenleyiciler olarak bazı güçlerini kaybetse de kaybetmeseler de toplumsal düzenin üçüncü önemli tarihsel aracı olan devlet ilk bakışta değişmeden kalmış gibi görünüyor. Bu durum hiç bu kadar yaygın bir şekilde doğal karşılanmamıştır. Daha önce hiç olmadığı kadar çok devlet (tanınmış, coğrafi olarak kabul edilmiş yasama gücüne sahip ve sınırları içinde güç kullanma hakkı olan devlet) var. Daha çok insan yönetimlerine mutlak düşman olarak değil refahlarını korumak için en iyi şans olarak bakıyor. Devlet gücünü almak için bir yarışma olan politika kimi zaman açıkça, dağları

yerinden oynatabilecek inancın odağı olan (bazen piyasa ekonomisini gölgede bırakan) dinin yerini aldı.

Avrupa'nın dünya tarihine bıraktığı en belirgin kurumsal işaretlerden biri uluslararası hayatı temelde egemen (ve şimdi en azından görünüşte çoğunlukla cumhuriyetçi ve genellikle ulusal) devletlerin bir meselesi olarak yeniden düzenlemesiydi. 17. yüzyılda başlayan bu mesele 19. yüzyılda olası bir evrensel sonuç olarak görünmeye başladı ve süreç 20. yüzyılda hemen hemen tamamlandı. Bu süreçte benzer biçimleri devlet aygıtının bazen benimsenerek bazen de emperyal yöneticilerin zorlamasıyla yayıldı. Bu gelişmenin modernleşmenin doğal bir sonucu olduğu varsayıldı. Egemen devlet, yüzyıl önce olmadığı yerlerde bile artık doğal karşılanıyor. Bu durum büyük ölçüde imparatorlukların yavaş yavaş ortadan kalkmalarının mekanik bir sonucu. Eski imparatorlukların yerine yeni devletler kurulması hiçbir seviyede pek sorgulanmadı. Diğer imparatorlukların sona ermesinden yaklaşık yarım yüzyıl sonra SSCB'nin dağılmasıyla, halk egemenliği, temsili kurumlar ve güçler ayrılığının anayasal dili dünya çapında en yaygın seviyeye ulaştı.

Devletin büyümesi –böyle adlandırabiliriz– hiç bu kadar az etkili bir direnişle karşılaşmadı. Geleneksel olarak devlete güvenilmeyen ya da devleti kontrol etmek için kurumların bulunduğu ülkelerde bile halklar birkaç yıl öncesine göre çok daha az karşı koyulabilecek durumda olduklarını düşünme eğilimindedir. Gücün kötüye kullanımının en sağlam kontrolü hâlâ alışkanlık ve varsayım; liberal devletlerdeki seçmenler devletin güç kullanımında kısa süre içinde geri adım atmayacağını varsaydıkları müddetçe, kendilerini çok korkmuş hissetmiyorlar ama liberal demokrasiiyi dünya çapında yayma amacı her zaman çok ümit verici görünmüyor. Dünyada şu anda (Yunanistan, Portekiz ve İspanya'da 1970'lerde ve sonra Doğu Avrupa ülkelerinde değişiklikler olduğu için Avrupa'da az sayıda olmakla birlikte) 1939 yılında olduğundan daha fazla otoriter politik rejim var. Bu durum bir zamanlar gelecekteki amaç olarak düşünülen ama sadece 19. yüzyıldaki birkaç gelişmiş toplumun gerçekleştirebildiği gelişmelerin temellerinin zayıfladığının bir ölçüsüdür. Üstelik, demokrasi ve anayasallıktan daha fazla bahsedildiği ve milliyetçilik hiç olmadığı kadar güçlü olduğu için liberal politika biçimleri bir anlamda başarılı oldu. Yine de bir zamanlar bu fikirlerle ilişkilendirilen önemli özgürlükler çoğunlukla mevcut değil ya da dikkat çekici bir biçimde tehlikede. Devletlerin çoğu demokratik olduklarını iddia etseler de milliyetçilikle liberalizm arasındaki tarihsel ve dolaylı bağlantılar hiç olmadıkları kadar belirgin.

Bunun bir nedeni bu düşüncelerin kendilerine karşıt çevrelere ihraç edilmiş olması. Bunun getirdiği sonuçlara üzülmek tarihsel olmaz; Burke'ün uzun süre önce dediği gibi politik ilkeler renklerini daima şartlardan alırlar. Temsili kurumların ve demokratik biçimlerin bunlara uygun alışkanlıkları olan sağlam kurumların bu-

lunmadığı yerlerde ya da etkili bölücü güçlerin olduğu yerlerde düzgün bir biçimde işlemedikleri son elli yılda sık sık görüldü. Bu şartlarda, sömürge gücünün kurduğu disiplin ortadan kalktıktan sonra otoriter bir yönetim biçimi uygulamak toplumsal ayrışmaya karşı direnmenin çoğunlukla en iyi yolu oldu. Bu durum açıkça sömürgeci güçler çekildikten sonra kurulan devletlerde büyük bir özgürlük anlamına gelmedi. Bunun ardından daha büyük bir mutluluğun gelip gelmeyeceği tartışılabilir ama geleceği varsayılmaz.

Devleti güçlendirmek için modernleşme yanlılarının oynadıkları rol (uzun süre önce Avrupa'nın dışında Mehmet Ali ya da Mustafa Kemal'in önceden tasarlayıp oynadıkları rol) devletin ahlaki otoritesinden giderek artan bir seviyede aldığı yeni kaynakların bir göstergesiydi. Bir hanedana ya da doğaüstü bir gücün onayına olan kişisel bağlılığa güvenmek yerine ortak istekleri karşılayabilecek demokratik ve faydacı bir tartışmaya güvenmeye başlamışlardı. Bunlar genellikle maddi gelişme içindi ama bazen de değildi, bugünse çoğunlukla daha büyük bir eşitlik için oldukları ortaya çıktı.

Bugün devlet otoritesini diğerlerinden daha fazla yasallaştıran bir değer varsa, bu değer hâlâ pek çok dünya politikasının güdüsü, bölücü gücü ve çelişkili bir biçimde geçmişte pek çok ayrı devletin düşmanı olan milliyetçiliktir. Milliyetçilik vatana bağlılığı harekete geçirme konusunda hiçbir gücün olamadığı kadar başarılı oldu. Diğer taraftan dünyayı tek bir politik sistemde birleştirmek için çalışan kuvvetler benzer güçte ahlaki birer fikir veya efsane olmaktan çok durumun gerektirdiği gibi ve maddi davranan güçler olmayı tercih ettiler. Aynı zamanda milliyetçilik, büyük bölümünü ana rakipleri olarak gördüğü çokuluslu imparatorluklarla çatışarak geçirdiği tarihin en devrimci yüzyılının politik anlamdaki en büyük tekil gücü oldu. Şimdiye daha çok rakip milliyetçiliklerle uğraşiyor, kendini onlarla sert ve yıkıcı mücadelelere girerek ifade ediyor.

Devlet milliyetçilikle bir çatışmaya girdiğinde, kullandığı araç çok güçlü olmasına rağmen çoğu zaman çatışmadan zarar görerek çıktı. Komünist merkezileştirme gelenekleriyle desteklenen SSCB ve Yugoslavya ulusal parçalara ayrılmış durumda. Quebec hâlâ Kanada'dan ayrılmaktan bahsediyor. Çok tehlikeli potansiyelleri olan çok fazla örnek daha var. Milliyetçilik yine de yönetimin gücünü büyük ölçüde destekleyip gerçek kapsamını genişletti ve pek çok ülkede politikacılar sömürgecilik sona erdikten sonra ortaya çıkan zayıf yapıları desteklemek için yeni milliyetçilikleri geliştirmek için uğraşiyor.

Milliyetçilik ortak çıkarı sağlamak iddiasıyla en zayıf düzenle de olsa devletlerin ahlaki otoritelerini sağlamaya devam etti. Devletin belirli olaylarda tam olarak hangi yararları sağlayacağı konusunda anlaşmazlık ya da tartışma olduğunda bile, hükümetin modern gerekçeleri bu yararları sağlayabileceği, yani ulusal çıkarları koruyabileceği iddiasına dayandı. Tabii ki devletlerin gerçekten de bu tarz herhangi

bir yarar sağlayıp sağlamadığı çoğu zaman tartışma konusu oldu. Katı Marksistler devletin bir sınıfın egemenliğini sağlamak için bir araç olduğunu ve tarih ilerledikçe ortadan kalkacağını tartıştılar. Bazı yerlerde hâlâ tartışıyorlar. Yine de marksist rejimler bile bu her zaman doğruymuş gibi davranmadılar. Devletin bir hanedanlığın ya da kendi çıkarlarını düşünen bir bireyin özel mülkü olabileceği düşüncesi pek çok yerde gerçeklik ne olursa olsun artık her yerde resmi olarak reddediliyor.

Bazı devletler düzenli sistemlerde, bağlantılarda ve basit bir ittifaktan çok daha fazla amacı olan, egemenlikten taviz vermeleri gerek organizasyonlarda öncellerinden çok daha fazla bir araya geliyorlar. Bazıları belirli faaliyetleri ortaklaşa yapmak için bir araya geliyor, bazıları kendilerine katılanlara yeni fırsatlar sunuyor, diğerleri de bilinçli bir şekilde devlet gücünü sınırlıyor. Yapıları ve uluslararası tutuma etkileri bakımından oldukça ayrılır.

Birleşmiş Milletler egemen devletlerden oluşuyor ama Milletler Cemiyeti'nin ya da önceki kurumların hiç yapmadığı şeyi yaparak bir üyesine karşı ortak eylemi düzenledi ya da düzenlenmesine izin verdi. Daha küçük ama önemli bir ölçekte, ortak talimatların geçerli olmasını gerektiren bölgesel gruplaşmalar ortaya çıktı. Doğu Avrupa gibi bazılarının gelip geçici oldukları kanıtlandı ama doğumuna eşlik eden öngörülerin çoğu hâlâ gerçekleşmemiş olsa da Avrupa Birliği yavaş yavaş ilerliyor. 1 Ocak 2002'de on iki üye devlet ve 300 milyon insan yeni bir para birimiyle tanıştı. Resmi düzenlemeler de hikâyenin tamamını oluşturmuyor. Zaman zaman bağımsız devletlerin özgürlüğünü gölgelemek için ortaya çıkan düzensiz ya da sadece düzenleri körelmiş milletler üstü gerçeklikler var. İslam böyle bir güç olarak zaman zaman kabul edildi ya da İslam'dan korkuldu. Belki de Panafrikanizmin ırksal bilinci ya da bazen söylendiği biçimiyle *negritude*¹ bazı ülkelerin hareketlerini sınırlıyor. Uluslararası ilişkiler ormanına yayılan bu verimli çalılıklar dünyanın bireysel çıkarları dışında sınır tanımadan oynayan bağımsız ve özerk oyunculardan oluştuğu düşüncesini geçersiz kılmalıdır. İlk devletlerarası sağlam yapılar çelişkili bir biçimde, devletlerarası savaşlarda en çok kanın döküldüğü yüzyılda kuruldu.

Uluslararası hukuk devletlerin tutumlarının uygulamalı denetimi konusunda, bu denetimin meşhur başarısızlık örneklerine hâlâ rastlanmasına rağmen daha önce olduğundan çok daha hevesli. Bu durum kısmen halk arasında esen havanın yavaş ve hâlâ düzensiz olarak değişmesi meselesi. Barbar rejimler hâlâ barbarca şeyler yapıyorlar ama kanunlara uyulması konusunda zaferler de kazanıldı. Nazi rejiminin savaş sırasında yaptıklarının 1945 yılında ortaya çıkmasıyla yaşanan şok, büyük kötülüklerin gizleme, reddetme ya da inandırıcı mazeretler bulma çabaları olmadan yapılamayacağı anlamına geliyordu. 1998 yılının Temmuz ayında 120 ülkenin temsilcileri –Amerika Birleşik Devletleri temsilcisi aralarında olmamasına

1 Negritude (Fr.) : Siyahlık (Çev.)

rağmen- savaş suçlarını ve insanlığa karşı işlenen suçları yargılamak için daimi bir uluslararası mahkeme kurma konusunda anlaştılar. Ertesi yıl, en yüksek Britanya mahkemesi daha önce benzeri görülmemiş bir biçimde eski devlet başkanlarından birini kendisine yöneltilen suçlamalara cevap vermesi için başka bir ülkeye teslim etmeye karar verdi. Sırbistan eski devlet başkanı 2001 yılında yurttaşları tarafından uluslararası bir sanık kürsüsüne çıkartıldı.

Abartmamak önemli. Binlerce olmasa bile yüzlerce kötü insan acımasızlıklarına ve zulümlerine devam ediyor. Hesap vermelerini sağlamak içinse çok az umut var. Uluslararası suç devlet egemenliğine karşı çıkan bir kavram ve Amerika Birleşik Devletleri kendi vatandaşlarını uluslararası bir mahkemenin yargılamasına izin verecek gibi görünmüyor ama Amerika Birleşik Devletleri de 1990'ların sonunda Saddam Hüseyin ve Slobodan Miloseviç yönetimlerini devirmek amacıyla devrimci bir yabancı politika uyguladı. Artık başkalarının egemenliğine daha fazla karışmak zorunda kalacağı terörizm karşıtı örgütlenmelerle ilgileniyor.

Yine de yönetimler kendi ülkelerinde kendilerinden isteneni yapmak için iki ya da üç yüz yıldır gittikçe artan bir güç kullanıyorlar. Son zamanlara bakılacak olursa, 1930'lardaki ekonomik sıkıntı ve büyük savaşlar kaynakların seferber edilmesini ve yönetim gücünün genişlemesini gerektiriyordu. Yönetimlerden dolayı bir şekilde halklarının refahını artırmaları ve o güne kadar bilinmeyen ya da geçmişte bireylere ya da ailelerle köyler gibi "doğal" birliklere bırakılmış hizmetleri geliştirmeleri isteniyordu. Almanya ve Büyük Britanya 1914 yılından önce birer refah devletiydi. Son elli yılda devletin GSYİH'den aldığı pay neredeyse her yerde büyük oranda arttı. Ayrıca modernleşme baskısı da vardı. Avrupa dışında çok az ülke yukarıdan talimat almadan bunu başardı. Avrupa'da bile bazı ülkeler modernleşmenin büyük çoğunluğunu hükümetlerine borçluydu. Modernleşmeyi devlet gücüyle sağlamaya çalışan ve bunu başaran iki büyük tarım toplumu Rusya ve Çin 20. yüzyılın göze çarpan örnekleriydi. Son olarak teknoloji, daha iyi iletişim olanaklarıyla, daha güçlü silahlarla ve daha kapsamlı bilgi sistemleriyle bu alana en çok para yatıranlara yani yönetimlere avantaj sağladı.

Çok da uzak olamayan bir geçmişte en büyük Avrupa monarşileri bile nüfus sayımı yapamıyorlardı ya da birleşik bir iç piyasa yaratamıyorlardı. Artık devlet fiziksel kontrolün ana aygıtları üzerinde gerçek bir tekel. Yüzyıl önce bile devletlerin güvenliğini, savaş yüzünden sarsılmamış ya da isyanlar yüzünden bozulmamış polis gücü ya da silahlı kuvvetler sağlıyordu; teknoloji sadece kendilerinden biraz daha emin olmalarını sağladı. Yeni baskıcı teknikler ve silahlar artık öykünün küçük bir kısmı. Devletin tüketici, yatırımcı ya da planlamacı güç olarak ekonomiye müdahalesi ve kitle iletişim araçlarının erişime açık şekilde gelişmesi her şeyin son derece merkezileşmesine yol açtı. Hitler ve Roosevelt (farklı amaçlar için de olsa)

radyodan çok faydalanmışlardır. Radyonun ekonomik hayatı düzenlemek için yapılan denemeleri yönetimin kendisi kadar eskiye dayanır.

Pek çok ülkenin yönetimleri son zamanlarda dünya ekonomisinin yeni entegrasyonu ile daha çok boğuşmak zorunda kaldı, sonuç olarak da kendi ekonomik işlerini yönetirken kısıtlı özgürlükleri oldu. Bu durum Dünya Bankası ya da IMF gibi milletler üstü kurumların işleyişinin ötesinde bir gelişme; uzun süredir görünmekte olan, bugünlerde “küreselleşme” adı verilen bir eğilimin en son belirtisi. Bazen uluslararası anlaşmayla ya da büyük şirketlerin ekonomik büyümesiyle kurumsallaşan ama her yerde artan beklentilerle yürütülen küreselleşme, başkanlık etmeleri beklenen toplumları yönlendirmeye çalışan politikacıların ümitlerini yıkan bir olgu. Ekonomik ve politik özgürlük, düzensiz küresel mali akımlarla, hatta bazıları pek çok küçük devletten daha fazla kaynağa ulaşabilen büyük şirketlerin hareketleriyle kesintiye uğrayabilir. Küreselleşmenin sağlayabileceği devlet bağımsızlığının kısıtlanması konusundaki şikâyetler daha çok insan haklarının ihlali durumunda egemenliğe daha güçlü bir müdahalede bulunabilecek olanlardan geliyor.

Bu tür güçlerin oyunları ilerleyen sayfalarda görülebilir. Belki de başka yerlerde toplanan güçlere büyük ölçüde dokunmazken devlet gücünün azalmasına neden oluyorlar. En azından bu durum radikal güçlerin devleti ortadan kaldırmayı başarımlarından daha olası. Böyle güçler var. Bazen yeni konulardan güç alıp bu konuların içinde gelişiyoırlar . Ekoloji, feminizm, genele yayılmış antinükleer hareketler ve “barış” hareketleri bu güçleri himayesi altına alıyor. Yine de kırk yıllık etkinlik süreçleri boyunca sadece kanunlarda değişiklikler yapılmasını ve yeni kurumların kurulmasını sağlayarak devlet politikasını etkileyip ve biçimlendirdiler. Önemli bir iyileştirmenin etkili bir kurumu devreden çıkararak sağlanabileceği düşüncesi 19. yüzyılın anarşik ve ütopyacı hareketlerinin olduğu dönemlerdeki kadar gerçek dışı.

Yeni Bir Dünya Düzeni

SOĞUK SAVAŞIN KÖKENLERİ

1950 yılıyla birlikte dünya politik düzeninin merkezi özelliklerinin, başka yerde ne olursa olsun, giderek donup hareket edemez hale geldiği bir dönem başladı. Yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra değişimin hızı arttı ve 1980'lerde zirve noktasına ulaştı. 1990 yılına gelindiğinde otuz yıldan uzun bir süredir doğal karşılanan sınır çizgileri (bazen neredeyse bir gecede) ortadan kalktı. Diğer sınırlar da sorgulanmaya başladı. Bu gelişme, uzun ve acı Sovyet-Amerikan zıtlaşmasının dünyanın büyük bir bölümünde kargaşaya neden olup otuz yıl boyunca suç, yozlaşma ve sıkıntı kaynağı yaratarak dünya yaşamının neredeyse diğer bütün alanlarını gölgede bıraktığı uzun bir dönemden sonra yaşandı. Soğuk Savaş tarihi şekillendiren tek güç olmaktan çok uzaktı ve belki de o yıllardaki en temel konu değildi ama onlar için her şeyin merkezindeydi.

İlk ciddi mücadeleleri savaş sonrası tarihin ilk evresinin açıkça kısa sürdüğü ve komünistlerin Çekoslovakya'yı ele geçirmesiyle sonuçlandığı düşünülen Avrupa'da yaşandı. O tarihte kıta zorlukla da olsa ekonomik olarak kendini toplamaya başlamıştı ama eski sorunların yeniden çıkmasına neden olabilecek zeminler vardı. Alman tehdidi bitmişti. Bir zamanlar büyük bir güç olan ülkeden gelebilecek hiçbir tehlike yoktu. Eski rakipleri Avrupa'nın merkezindeki güç boşluğuyla mücadele etmek zorundaydı. Daha doğudaki sınır değişiklikleri, etnik temizlik ve savaş döneminin acımasızlıkları Polonya'yla Çekoslovakya'yı 1939'dan önce yaşamak zorunda kaldıkları ırksal farklılık sorunlarından kurtarmıştı. Yine de Avrupa daha önce hiç olmadığı gibi bölündü. Bu gerçeklik, kesin nedenlerinin tartışıldığı ve hâlâ tartışılabileceği, dünya çapındaki Sovyet-Amerikan zıtlaşmasının içinde yatıyordu. Bir anlamda 1917'de kopan ideolojik ve diplomatik tarihin geç ve etkileyici tezahürüydü. Komünist Rusya en baştan beri uluslararası ilişkilere karşı yeni ve zahmetli bir yaklaşım sergiliyordu. Diplomasi Komünist Rusya için sadece iş görmek için uygun bir yol değil devrimin ilerlemesi için bir silahtı. Eğer tarih 1945 yılına kadar Doğu Avrupa'da kendi bildiğini okumak ve emellerini dünyanın diğer bölgelerine

yaymak konusunda herhangi bir çarlık imparatorluğundan çok daha iyi olan yeni bir dünya gücünü, modern Rusya'ya üretmiş olmasaydı bu bile fazla önem teşkil etmezdi. Stalin başa geçtikten sonraki Sovyet diplomasisi çoğu zaman tarihsel hedeflerini yansıttı. Rusya'nın coğrafya ve tarihle biçimlenen ulusal çıkarı ideolojik mücadeleden ayrı düşünülemediğini kanıtlamalıydı. Dünyanın her yerindeki komünistlerle komünistlere sempati duyanlar uluslararası işçi sınıfının savunucusunu ve aslında (gerçek inananların onayladığı üzere) tüm insan ırkının kaderinin bekçisi olan Sovyetler Birliği'ni korumaları gerektiğine inanıyorlardı. Bolşevikler uzun vadede amaçlarının komünist olmayan toplumları yıkmak olduğunu söyleyince de bu inancı pratiğe geçirdiler. 1945'den sonra yöneticilerinin en azından sözleriyle onayladıkları yeni komünist devletler ortaya çıktı. Bunun sonucu iki kampa ayrılmış bir Avrupayla bir dünya oldu.

1948 yılına gelindiğinde Macaristan, Romanya, Polonya ve Çekoslovakya'nın yönetimleri komünist olmayan unsurlardan arındırılmıştı. Bulgaristan'ın yönetiminde komünistler etkindi. Marshall yardımı programının başlamasının hemen ardından Soğuk Savaş'ın ilk çatışması Berlin'in kaderi konusunda yaşandı. Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'da savaşılmaya hazır olduğu bir nokta yarattığı için bu çarpışma belirleyiciydi. Ruslar kendi kontrolleri altında olmayan birleşmiş ve ekonomik olarak güçlü bir Almanya'nın yeniden ortaya çıkmasını önlemeye çalışarak bu çatışmayı kışkırtmış olsalar da bu sonucu beklemiyorlardı. Bu önleme çabaları Batı güçlerinin çıkarlarıyla –en azından kendi işgal ettikleri bölgelerde Alman ekonomisini yeniden canlandırmak ve bunu Almanya'nın politik geleceği biçimlenmeden yapmak Batı Avrupa'nın bir bütün olarak düzelmesi için önemliydi– çatışıyordu.

Batı güçleri 1948 yılında, Sovyetlerle anlaşmadan, kendi bölgelerinde bir para birimi reformu yaptı. Batı Almanya'da ekonomik toparlanma sürecini başlatan bu reformun çok güçlü bir etkisi oldu. Marshall yardımının (Sovyet kararlarının etkisi sayesinde) sadece Batılı devletlerin işgal ettiği bölgelere verilmesinin ardından gelen bu reform Almanya'nın ikiye bölünmesi yolunda en etkili adımdı. Doğu yarısının düzelmesi Batı Avrupa'yla birleştirilemediği için yenilenmiş bir Batı Almanya kendiliğinden ortaya çıkmıştı. Batı güçlerinin kendi bölgelerini ayağa kaldırmak için uğraşmalarının nedeni şüphesiz ekonomikti ama Doğu Almanya o andan sonra Demir Perde'nin diğer tarafında kalmıştı. Para birimi reformu Berlin'i de bölmüştü. Bu nedenle şehrin Sovyet işgali altındaki bölgesinde komünist bir halk ayaklanması çıkma şansı konusunda önyargılar doğmuştu.

Sovyetlerin cevabı Almanya'yla ve Berlin'in batısındaki işgal edilmiş bölgelerle iletişimi kesmek oldu. İlk nedenleri ne olursa olsun tartışma büyüdü. Batılı bazı görevlilerin aklında bu krizden önce bile Batı Berlin'i diğer üç batı bölgesinde

ayırmayı denemek vardı; “abluka” sözcüğü kullanılmıştı ve Sovyetlerin hareketleri artık bu anlamda değerlendiriliyordu. Sovyet yetkilileri Batılı müttefiklerin kendi kuvvetlerini Berlin’in kendilerine ait bölgesine yerleştirme haklarını sorgulamadılar ama bu bölgedeki Berlinlilere ihtiyaç maddeleri götürme yolları kestiler. Britanyalılar ve Amerikalılar bölgenin ihtiyaç duyduğu maddeleri götürmek için hava köprüsü kurdular. Ruslar Batı Berlinlilere, kendileri istemedikçe Batı güçlerinin orada kalamayacağını göstermek istiyorlardı. Böylelikle komünist olmayan belediyelerin Berlin’deki Sovyet kontrolü önünde oluşturduğu engeli yıkmayı ümit ediyorlardı. Bir güç denemesi başlamıştı. Batı güçleri Batı Berlin’in yaşamını devam ettirmesi için gerekli besin, yakıt ve ilaçları sağlamak için ne kadar masraflı olursa olsun hazırlıklı olduklarını duyurdular. Sadece güç kullanılarak durdurulabilecek gibiydiler. Amerikan stratejik bombardıman uçakları savaş sırasında kullandıkları İngiltere’deki üslerine döndüler. İki tarafta savaşmak istemiyordu ama Almanya konusunda savaş zamanında yapılan anlaşmaları temel alan bir işbirliği umudu sona ermişti.

Kuşatma bir yıldan fazla sürdü ve sona erdirilmesi önemli bir lojistik başarıydı. Bu süre boyunca günde binden fazla uçak ortalama 5000 tondan fazla kömür getirdi. Asıl önemi politiktir. Müttefik yardımı kesintiye uğramadı ve Batı Berlinliler’in gözleri korkmadı. Sovyet yetkilileri şehri bölerek ve belediye başkanının ofisine girmesine izin vermeyerek yenilgiyi ellerinden geldiğince ertelediler. Bu arada Batı güçleri Soğuk Savaş’ın Avrupa’da yarattığı ilk gelişme olarak yeni bir ittifak oluşturan bir antlaşma imzalamışlardı. Kuzey Atlantik Paketi (NATO¹) 1949 yılının Nisan ayında, abluka anlaşmasıyla sona ermeden birkaç hafta önce kuruldu. Pek çok Batı Avrupa ülkesiyle (sadece İrlanda, İsveç, İsviçre, Portekiz ve İspanya katılmadı) birlikte Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada’da bu örgütün üyesiydi. Açıkça savunma amaçlı, herhangi bir üyesi saldırıya uğradığında ortak savunma sağlayan bir örgüttü ve Amerikan dış politikasının artık neredeyse ortadan kalkmış tecrit yanlısı geleneklerinden bir kopuş daha anlamına geliyordu. Mayıs ayında, batıda işgal altındaki üç bölgede yeni bir Alman devleti olan Federal Almanya Cumhuriyeti kuruldu. Ekim ayında da doğuda Demokratik Alman Cumhuriyeti kuruldu. Görünüşe göre artık iki Almanya vardı ve Soğuk Savaş aralarına Churchill’in 1946 yılında önerdiğinden daha doğuya, Trieste’den başlayıp Stettin’e kadar uzanan bir Demir Perde çekecekti. Yine de Avrupa’daki tehlikeli bir dönem sona ermişti.

Avrupa gibi dünya da Soğuk Savaş’la ikiye bölündü. Kore 1945 yılında 38. paralelden ikiye bölündü, sanayi bölgesi olan kuzeyi Ruslar, tarım bölgesi olan güneyi Amerikalılar işgal etti. Yeniden birleşme sorunu sonunda Birleşmiş Milletler’e taşındı. Örgütün tüm ülke için düşündüğü seçimler yapılamayınca örgüt güneyde

1 NATO : North Atlantic Treaty Organization (Çev.)

kurulan yönetimi Kore Cumhuriyeti'nin resmi yönetimi olarak tanıdı. Sovyet bölgesi de tüm ülke üzerinde egemenlik iddia eden bir yönetim kurdu. Rus ve Amerika kuvvetleri çekildi ama Kuzey Kore güçleri 1950 yılının Haziran ayında, Stalin'in onayını alarak ve onun bilgisi dahilinde güneyi istila etti. Başkan Truman iki gün içinde Amerikan kuvvetlerini Birleşmiş Milletler adına hareket etmeleri için gönderdi. Güvenlik Konseyi bu saldırgan davranışa karşı çıkılıp çıkmayacağını oyladı ve Ruslar o dönemde Güvenlik Konseyi'ni boykot ettikleri için Birleşmiş Milletler'in kararını veto edemediler.

Kore'deki BM kuvvetlerinin çoğu Amerikalıydı ama diğer ülkeler de kısa sürede asker gönderdiler. Birkaç ay içinde 38. paralelin kuzeyinde operasyon yapıyorlardı. Kuzey Kore yenileceğe benziyordu ama savaş Mançurya sınırının yakınlarına gelince Çinli komünist kuvvetler müdahale ettiler ve BM ordusunu püskürttüler. Artık daha büyük bir çatışma tehlikesi vardı. Çin dünyadaki ikinci büyük komünist ve nüfus olarak en büyük devletti. Arkasında SSCB duruyordu: Erfurt'tan Şanghay'a kadar (en azından teoride) komünist bölgeden ayrılmadan yürünebilirdi. Amerika Birleşik Devletleri ve Çin arasında, muhtemelen nükleer silahların kullanılacağı, bir savaş tehdidi belirdi.

Truman akıllıca davranıp Amerika Birleşik Devletleri'nin Asya kıtasında daha büyük bir savaşa girmemesi için ısrar etti. Sonraki çarpışmalar Çin'in Kuzey Kore'yi savaş alanında tutabilecek durumda olmasına rağmen Güney Kore'yi Amerika'nın isteklerine karşı çıkmaya zorlayamayacağını gösterdi. Ateşkes görüşmeleri başladı. 1953 yılında göreve gelen yeni Amerikan yönetimi cumhuriyetçi ve kesinlikle antikomünistti ama öncelinin Kuzey Kore'nin bağımsızlığının devam etmesi konusundaki isteğini ve kapasitesini yeterince gösterdiğini biliyordu ve Soğuk Savaş'ın gerçek merkezinin Asya'dan çok Avrupa olduğunu hissetmişti. 1953 yılının Temmuz ayında ateşkes imzalandı. Daha sonradan bu ateşkesi barış antlaşmasına dönüştürmek için gösterilen çabalar başarısızlığa uğradı. Yaklaşık elli yıl sonra iki Kore arasında çatışma potansiyeli hâlâ vardı. Amerikalılar Avrupa'da olduğu gibi Uzakdoğu'da da Soğuk Savaş'ın ilk muharebesini kazanmışlardı ve Kore'de gerçek muharebeler yaşanmıştı; tahminlere göre savaşta üç milyon kişi ölmüştü ve bunlardan çoğu Koreli sivillerdi.

Ateşkestten kısa süre önce Stalin öldü. Bunun ne anlama geleceğini tahmin etmek zordu. Zamanla Sovyet politikasının devamlılığında bir kırılma yaşandığı görüldü ama bu o dönemde çok açık değildi. Amerika'nın yeni başkanı Eisenhower Rusya'nın niyetlerine güvenmemeyi sürdürdü ve Soğuk Savaş 1950'lerin ortalarında hiç olmadığı kadar şiddetlendi. Stalin'in ölümünden kısa sürede sonra ardılları hidrojen bombası olarak bilinen nükleer silahı geliştirdiklerini açıkladılar. SSCB'nin konumunu savaş sonrası dünyada garanti altına alan bu gelişme Stalin'in

son hatırası oldu. Onların vardığı mantıksal sonuç Stalin'in Lenin'in baskıcı politikalarını devam ettirdiği ama ondan çok daha fazla şey yaptığı yönündeydi. Çarlık imparatorluğunun büyük bölümünü yeniden kurmuş ve Rusya'ya en zor döneminde (güçlü müttefiklerinin de yardımıyla) hayatta kalma gücü vermişti. Net olmayan şey, eğer yenilgiden kurtulmak ve Almanlar üzerinde hâkimiyet kurmak yeterli gerekçeler değilse bu başarının ancak böyle bedeller ödeyerek mi elde edilebildiği veya elde edilmeye değer olduğuydu. Sovyetler Birliği büyük bir güçtü ama onu oluşturan öğeler arasında en azından Rusya'nın bir gün komünizm olmadan bir bütün olacağını tahmin etmek zor değildi. Oysa Rus halkı 1945 yılında bile acılarının karşılığı olarak uluslararası gücün sağlanmasından başka pek bir şey alamamıştı. Savaşın sonra ülke içindeki hayat her zamankinden daha zordu; tüketim yıllardır kısıtlanıyordu. Sovyet halkının maruz kaldığı propaganda ve polis sisteminin zorbalıklarıysa savaşın sonra yoğunlaşmıştı.

Stalin'in eserlerinden biri olan Avrupa'nın bölünmesi, ölümünden sonra daha da belirginleşti. Batı kısmı 1953 yılına gelindiğinde Amerika'nın ekonomik desteği sayesinde büyük ölçüde yeniden inşa edilmişti. Artık kendi savunma masraflarının daha büyük bir bölümünü karşılayabiliyordu. Federal Almanya ve Doğu Almanya birbirlerinden gittikçe uzaklaştılar. 1954 yılının Mart ayını takip eden günlerde Ruslar doğu cumhuriyetinin tam egemenliğe sahip olduğunu duyurdular ve Batı Almanya başkanı ülkesinin yeniden silahlanmasına izin veren anayasa değişikliğini imzaladı. Batı Almanya 1955 yılında NATO'ya girdi. Sovyetlerin buna cevabı uydularının ittifakını sağlayan Varşova Pakt'ı oldu. Berlin'in geleceği hâlâ belirsizdi ama NATO güçlerinin anlaşma haricinde Berlin'in statüsünde yapılacak bir değişikliğe karşı savaşacakları açıktı. Doğu Almanya eski düşmanlarıyla uzlaşmaya karar verdi: Oder-Neisse hattı Polonya sınırı olacaktı. Hitler'in 19. yüzyıldaki milliyetçilerden oluşan büyük Almanya rüyası Bismarck Almanya'sının yıkılmasıyla sona ermişti. Tarihi Prusya devrimci komünistler tarafından yönetilirken yeni Batı Almanya yapısal olarak federal, duygusal olarak militarizm karşıtıydı ve Bismarck'ın "*Reich*'in düşmanı" olarak göreceği Katolik ve Sosyal Demokrat politikacılar tarafından yönetiliyordu. Savaşla iki kere Avrupa'yı harap eden Alman gücünü sınırlama sorunu sonunda barış antlaşması olmadan çözüldü. Avusturya tekrar bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkıp son Amerika ve Britanya askerleri İtalya-Yugoslavya sınır sorunu çözüldükten sonra Trieste'den ayrılınca kara sınırları 1955 yılında son halini aldı.

Komünizmin Çin'de kurulmasından sonra dünya çapında kapitalist ve güdümlü (ya da sözde güdümlü) ekonomiler diyebileceğimiz bir bölünme gerçekleşti. Sovyet Rusya'yla diğer ülkeler arasındaki ticari ilişkiler Ekim Devrimi'nden sonra politikalar yüzünden kesintiye uğramıştı. Dünya ticaretinde 1931'den sonra yaşanan

büyük bozulmada kapitalist ekonomiler durgunluk dönemine girdiler. Kurtuluşuysa himayede (hatta dış ülkelere bağımlılığı azaltmada) aradılar. Yine de 1945'den sonra dünya piyasasının önceki bütün bölünmeleri aşılmıştı; kaynak paylaşımını düzenlemenin iki yolu ilk önce gelişmiş dünyayı sonra da diğer bölgeleri, özellikle Doğu Asya'yı böldü. Kapitalist sistemin temel belirleyeni piyasaydı, yine de piyasa eski serbest ticaret ideolojisinin planladığından farklıydı. Uluslararası kuruluşların ve anlaşmaların bir noktaya kadar müdahalesine izin veriyordu; komünistlerin yönettiği ülkeler grubunda (ve bazı başka ülkelerde de) politik otoritenin belirleyici ekonomik etken olması niyetlenmişti. İki sistem arasında ticaret sınırlı bir biçimde olsa da devam etti.

Hiçbir sistem değişmeden kalmadı. Yıllar geçtikçe aralarındaki temaslar çoğaldı. Dünyaya ekonomik büyüme için alternatif yöntemler sunmuşlardı. Rekabetleri Soğuk Savaş politikaları yüzünden kızışıp karşıtlıklarının yayılmasına neden oldu ama bu statik bir durum olamazdı. Çok geçmeden, 1950lerde bir sistem neredeyse tamamen Amerika Birleşik Devletleri'nin, diğer sistem neredeyse tamamen Sovyetler Birliği'nin tahakkümü altına girdi. İkisi de (çok farklı derecede de olsa) 1950'lerde ve 1960'larda ekonomik büyümeyi devam ettirdiler ama piyasa ekonomileri daha hızlı ilerleyince birbirlerinden uzaklaştılar. İki ekonomik sistem arasındaki fark 1945'den 1980'lere kadar dünya ekonomi tarihinin en önemli konusu olarak kaldı.

ASYA DEVRİMİ

Çin'in sosyalist ekonomik sistemler adı verilen dünyaya girmesi ilk başta Soğuk Savaş şartları ve stratejik dengelerde değişiklik olarak değerlendirildi. Stalin öldüğü zaman Güney Afrikalı Devlet Adamı Jan Smuts'un çeyrek yüzyıldan daha uzun bir süre önce yaptığı "sahne Avrupa'dan Uzakdoğu'ya ve Pasifik'e kaydı" kehanetinin gerçekleştiğine dair başka işaretler de vardı. Almanya Soğuk Savaş stratejisinin odağı olmaya devam etmesine rağmen Kore, dünya tarihinin ağırlık merkezinin bir kez daha, bu sefer Avrupa'dan Doğu'ya kaydığına çarpıcı bir kanıttı.

Asya'daki Avrupa gücünün çökmesinden sonra yeni Asyalı devletler çıkarlarının ve güçlerinin (ya da güçsüzlüklerinin) farkına vardıkça daha fazla değişiklikler olması kaçınılmazdı. Eski efendilerinin kurduğu yapılar ve birlikler imparatorlukların uzun süre dayanmasına yetmedi; Hint yarımadası 1947 yılında yüzyıllık bir bağlılığa arkasını döndü ve Hindinin 1950'den itibaren yönetimle ilgili düzenlemelerde bazen zorlanarak önemli değişiklikler yaptı. İç sorunlar bazı yeni ülkeleri sıkıntıya soktu. Endonezya'daki büyük Çinli toplumunun oransız bir ağırlığı ve ekonomik gücü vardı. Yeni Çin'de olan herhangi bir şey onları rahatsız edebilir-

di. Bu ülkeler, politik şartları nasıl olursa olsun, hızlı nüfus artışına sahiptiler ve ekonomik olarak geri kalmışlardı. Avrupa hâkimiyetinin resmen bitmesi pek çok Asyalı için daha önce düşündükleri gibi bir dönüm noktası olmadı. En büyük değişiklikler sonradan gelecekti.

Avrupa'nın Asya ülkelerinin kaderlerini kontrol etmesi çoğunlukla düzensiz olmuştu. Her ne kadar Avrupalılar milyonlarca Asyalının yüzlerce yıl kaderini çizmiş olsa da Asya kültürü bazı elitlerin bile kalbine ve zihnine işlemişti. Avrupa medeniyeti Asya'da dünyanın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar köklü ve kuvvetli geleneklerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Asya kültürleri, Kolomb öncesi Amerika'nın kültürleri gibi bir kenara süpürülememişti (çünkü süpürülemzidler). Hem Avrupalıların doğrudan çabaları hem de Avrupa kültürünün gö-nüllü modernleşme vasıtasıyla yayılımı Ortadoğu'da olduğu gibi önemli engellerle karşılaşmıştı. Kendilerini geçmişlerinden kurtardıklarına en çok inananlarda bile düşünce ve davranışın en derin katmanları değişmeden kaldı: Eğitimli Hindu aileleri bile çocukları doğduğunda ve evlenirken hâlâ geleneksel törenler yapıyorlar. Çinli Marksistler eski Çin davranışlarında yatan mutlak ahlaki üstünlük hislerini Çinli olmayan dünyaya karşı kullanıyorlardı.

Asya'nın dünya tarihinde son zamanlarda oynadığı rolü anlamak için Asya medeniyetinin iki bölgesi yüzyıllardır olduğu gibi hâlâ göz önünde ve önemli. Batı Asya bölgesi Kuzey Hindistan dağ sıralarıyla, Burma ve Siyan ovalarıyla ve Endonezya'nın ana parçası olduğu büyük takımadalarla sınırlı. Merkezi Hint Okyanusu olan bölgenin tarihi boyunca üç ana kültürel etki görüldü: Hindistan'dan güneydoğuya uzanan Hindu medeniyeti, (Hindu medeniyetinin arasından geçerek doğuya doğru yayılan) İslam ve ilk önce ticaret ve Hristiyan misyonerliğiyle, sonra daha kısa bir süre politik tahakkümle hissedilen Avrupa etkisi. Diğer Doğu Asya bölgesiyle Çin'in tahakkümü altında. Bunun nedeni büyük ölçüde Çin'in nüfusu ve halkının göç etmesinin coğrafi gerçeği. Daha dolaylı nedeni ülkenin Doğu Asya çevresindeki (Japonya, Kore ve Hindin üzerindeki) kültürel etkisi. Avrupa'nın Asya üzerindeki doğrudan politik tahakkümü, kapsam ya da süre olarak bu bölgede, daha batıda olduğu kadar etkili olmadı.

1945 sonrasındaki sıkıntılı yıllarda tarihin bizi görmeye zorladıklarının dışındaki farklılıkları gözden kaçırmak kolaydı. İki bölgede de Batı'nın milliyetçi demokratik jargonunu kullanarak ve uzun süredir bilinen çizgiler konusunda dünyanın görüşüne başvurarak Batı'yı kızgın bir şekilde reddetme yolunu seçen ülkeler vardı. Hindistan birkaç yıl içinde Britanya Hindistanı döneminde hayatta kalmayı başarmış prenslikleriyle yarımadada kalan Fransız ve Portekiz bölgelerini yerel geleneğe çok az şey borçlu olan acımasız milliyetçilik adına kendine kattı. Hint güvenlik güçleri kısa süre içinde yeni cumhuriyetin içindeki ayrılıkçılık ve bölgesel özerklik

tehditlerini bastırmaya başladılar. Bu hiç şaşırtıcı değildi. Hintliler açısından, Hint bağımsızlığı, ilk başta sadece eşitliği ve Raj'la ortaklığı amaç edinmiş olsa da ulusallık, eşitlik ve özgürlük fikirlerini Batı'dan almış, Batılı bir eğitim görmüş elitlerin eseri idi. 1947'den sonra elitlerin konumlarına gelen bir tehdit çoğunlukla hemen (ve yürekten), aslında hâlâ yaratılması gereken Hint milletine karşı bir tehdit olarak anlaşıyordu.

Bu çok normaldi çünkü bağımsız Hindistan'ın yöneticileri Britanya Hindistanı'nın çok sayıda amacını ve kurumunu miras almıştı. Bakanlıkların yapıları, kurucu meclisler, merkezle bölge yöneticileri arasında yetkilerin paylaşımı, toplum düzeni ve güvenliği için gerekli aygıtların hepsi alındı, üzerlerine cumhuriyetçi işaretler yapıştirilip 1947 yılından önce olduğu gibi işlemeye devam etti. Yönetimin baskın ve belirgin ideolojisi mevcut Britanya modelinde ılımlı ve bürokratik sosyalizmdi. Raj'ın son yıllarında uyguladığı “delegeler aracılığıyla halka hizmet ve aydınlanmış despotizm” anlayışından pek farklı değildi. Hindistan yöneticilerinin karşı karşıya kaldığı gerçekler arasında eski prenslerin seviyesinin altındaki her seviyede geleneksel imtiyazı rahatsız edecek kadar oyu kontrol eden yerel eşrafın duyduğu muhafazakâr tereddüt de vardı. Hindistan büyük sorunlarla –nüfus artışı, ekonomik geri kalmışlık, yoksulluk (Hintlilerin 1950 yılında kişi başına düşen yıllık gelirleri ortalama \$55'di), cehalet, toplumsal, kabilesel ve dinsel bölünme, bağımsızlıktan büyük beklentiler– karşı karşıyaydı. Büyük bir değişikliğin gerektiği açıktı.

1950'de hazırlanan yeni anayasa, bir kısmı tüm ağırlıklarını yeni Hindistan'ın ikinci onyılından önce hissettirmeye başlamayacak olan gerçeklikleri değiştirme konusunda hiçbir işe yaramadı. Hindistan'ın kırsal bölümlerinde bugün bile hayat savaşın, doğal felaketin ve güçlülerin haydutluğunun izin verdiği zamanlarda eskisi gibi devam ediyor. Köylerde yaşayan fakirlerin üçte birinden fazlası 1960 yılında haftada bir dolardan az kazanıyordu (aynı dönemde şehirde yaşayanların yarısı sağlıklı yaşamaları için almaları gereken minimum günlük kalori miktarını alabilecek parayı kazanamıyordu). Nüfus artışı ekonomik gelişmeyi yutmuştu. Bu şartlar altında Hindistan yöneticilerinin, hükümetin askıya alınması, eyaletlerin “Başkanlık Yönetimi” adı altında Birlik'e boyun eğmeleri, ihtiyati gözaltı ve bireysel hakların kaldırılması gibi Britanya genel valisinin sahip olduğu yetkiler kadar sert yetkileri anayasaya koymaları şaşırtıcı değildir.

Hindistan komşusu Pakistan'la, Hindu bir prensin çoğu Müslüman halkı yönettiği Kaşmir için kavgaya girişince “Yeni ulus”un zayıflıkları ve huzursuzluğu işleri daha da kötüleştirdi. O bölgede çatışma 1947 yılında Müslümanlar Pakistan'la birleşmeye çalışınca başladı; Mihrace Hintlilerin yardımını istedi ve Hint cumhuriyetine katıldı. Kaşmir'in Müslüman sözcüleri kendi aralarında bölününce işler iyice karıştı. Hindistan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin önerdiği halk oy-

lamasını reddetti; Kaşmir'in üçte ikisi, Hindistan-Pakistan ilişkilerinde yara açarak Hindistan'ın elinde kaldı. Çatışma 1949 yılında durdu ama 1965-1966 ve 1969-1970 yıllarında yeniden başladı. Sınır tartışmaları ve İndus Nehri'nin sularının kullanımı hakkındaki görüş ayrılıklarıyla konu daha da karıştı. Müslüman olan ama Bengalce konuşan Doğu Pakistan 1971 yılında Hindistan'ın himayesi altında Bangladeş'i kurmak için Pakistan'dan ayrılınca (bu gelişme yaşayabilir bir devlet kurmak için İslam'ın tek başına yeterli olmadığını gösteriyor) yine çatışma çıktı. Kısa bir süre sonra Bangladeş Hindistan ve Pakistan'dakinden daha büyük ekonomik sorunlarla yüz yüze geldi.

Hintli liderler bu zorlu yollardan geçerken büyük bir hırs sergilediler (bazen yarımadayı yeniden birleştirmek isteyecek kadar ileri gittiler). Bazense diğer halkların (örneğin Nagaların) çıkarlarını açıkça göz ardı ettiler. Hintlilerin hırslarının yarattığı öfke Soğuk Savaş yüzünden daha da karıştı. Hindistan'ın lideri Nehru Hindistan'ın iki tarafta da yer almayacağı konusunda ısrar etti. 1950'lerde bu anlayış Hindistan'ın SSCB ve komünist Çin'le, Amerika Birleşik Devletleri'yle kurduğundan daha sıcak ilişkiler kurduğu anlamına geliyordu. Nehru aslında Hindistan'ın ilerlemeci, barışçı, "herhangi bir bloğa bağlı olmayan" bir demokrasi olduğunu bazı sempatizanlarına göstermek için Amerika'nın yaptıklarını eleştirme fırsatından faydalanmak istemişti. 1959'da Nehru yönetiminin Çin yönetimiyle kuzey sınırları konusunda üç yıldır kimseye söylemeden tartıştığının ortaya çıkması bu sempatizanlar ve Hint halkı için büyük bir şok oldu. 1962 yılının sonunda büyük ölçekli bir savaş başladı. Nehru beklenmedik bir adım atıp Amerikalılardan askeri yardım istedi ve yine hiç beklenmedik şekilde yardım aldı. Aynı zamanda Rusya'dan da destek (uçak motorları biçiminde) aldı. 1950'lerin ortasında en üst seviyede olan itibarı ciddi şekilde zarar gördü.

Genç Pakistan mantıklı bir şekilde Hindistan'ın dostlarına yaranmaya çalıştı. Az sayıda eğitilmiş devlet memuru olan (eski Hint Devlet Memuriyetlerine giren Hindu sayısı Müslüman sayısında çok daha fazlaydı), kurulur kurulmaz coğrafi olarak ikiye bölünen ve kısa süre içinde en yetenekli lideri Cinnah'ı kaybetmiş olan Pakistan 1947 yılında komşusundan çok daha güçsüzdü. Müslüman liderler Raj döneminde bile daima (belki de gerçekçi bir biçimde) demokratik modellere Kongre'den daha az güvenmişlerdi. Pakistan genelde Hindistan karşısında askeri olarak var olmayı, toprak reformu da dahil olmak üzere ekonomik gelişmeyi ve İslami yöntemlerin korunmasını isteyen otoriter askerler tarafından yönetilmişti.

Pakistan resmi olarak Müslümanken komşusunun anayasal olarak laik bir ülke olması (ilk bakışta "Batılı" görünen ama Hindistan'ın ikili kültürel geleneğiyle uyuşması zor bir tutum) Pakistan'ı Hindistan'dan uzaklaştırma konusunda her zaman etkili olmuştu. Bu durum Pakistan'ı uluslararası ilişkilerinde İslamcı bir düzenlemeye götürdü. Yine de dinsel farklılık Pakistan'ın dış ilişkilerini Soğuk Savaş'tan daha az etkileyecekti.

BANDUNG

1955 yılında Endonezya'nın Bandung kentinde yirmi dokuz Afrika ve Asya ülkesinin temsilcilerinin katıldığı bir toplantıdan sonra sözde tarafsız ülkelerin kurduğu bir birlik ortaya çıkınca Soğuk Savaş Asya'yı daha da karıştırdı. Çin delegasyonu haricindeki delegasyonlardan çoğu eski sömürge imparatorluklarının toprakları olan ülkelere geliyordu. Aralarına Avrupa'dan, kendine ait bir emperyal ve yabancı yönetim tarihi olan Yugoslavya katıldı. Ayrıca bu ülkelerin çoğu fakir, muhtaç, Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı duydukları şüphe Rusya'ya karşı duydukları şüpheden fazla olan ve Çin'e bu iki devlete olduklarından daha yakın olan ülkelerdi. Bu ülkelere "Üçüncü Dünya" Ülkeleri denecekti; bu terimi, Fransız Devrimi'nin ilerletici gücü olan, 1789 Fransa'sının yasal ayrıcalıklardan yoksun "Üçüncü Sınıfı"nı hatırlattıkları için Fransız bir gazeteci bulmuştu. Büyük güçler tarafından önemsenmedikleri ve gelişmiş ülkelerin ekonomik ayrıcalıklarına sahip olmadıkları anlamına geliyordu. Kulağa mantıklı gelse de "Üçüncü Dünya" ifadesi aslında bu grubun üyeleri arasındaki önemli farkların üstünü örtüyordu. Üçüncü Dünya politikasının uyumu fazla uzun sürmedi ve 1955'den sonra bu dünyanın içinde çıkan dış ve iç savaşlarda, dışındaki çatışmalarda ölenlerden daha fazla kişi öldü.

Yine de İkinci Dünya Savaşı bittikten on yıl sonra yapılan Bandung toplantısı büyük güçlere, seferber edebilmeleri halinde zayıf devletlerin de güçleri olduğunu gösterdi. Soğuk Savaş'ta müttefik ve BM oylamalarında destek ararken bunu akıllarından çıkartmadılar. 1960 yılına gelindiğinde, Rusya da Çin de az gelişmiş ve tarafsız ülkelerin liderliğine oynadıkları için farklı çıkarları olduğuna dair işaretler göze çarpıyordu. Bu fark ilk önce Yugoslavya'ya karşı gösterdikleri tavırlarda ortaya çıktı, sonunda dünya çapında bir mücadeleye dönüşecekti. İlk sonuçlarından biri zaman içinde Pakistan'ın (Amerika Birleşik Devletleri'yle yaptığı antlaşmaya rağmen) Çin'e, Rusya'nın Hindistan'a yakınlaşması oldu. Amerika Birleşik Devletleri 1965 yılında Hindistan'la yaptığı savaşta Pakistan'a silah vermeyi reddedince Pakistan Çin'den yardım istedi. Ümit ettiğinden daha az yardım aldı ama bu gelişme 1960'ların uluslararası ilişkilerini belirlemeye başlayan yeni bir değişkenliğin ilk işaretlerinden biriydi. Amerika Birleşik Devletleri bu gelişmeyi SSCB'den ya da Çin'den fazla yok sayamazdı. Aslında Soğuk Savaş Amerikalıların Asya'daki rolünde ironik bir değişikliğe neden oldu; sömürgecilik karşıtlığının önderi olan ve müttefiklerinin imparatorluklarını yıkan Amerikalılar, Hint Okyanusu bölgesinden çok Doğu Asya'daki öncellerine benzemeye başladılar (Hindistan'ın ihanet etmesini sağlamak için Hint Okyanusu bölgesinde uzun süreli ve karşılık bulmayan

çabalar gösterildi. Amerika Birleşik Devletleri'nden 1960'dan önce en fazla ekonomik yardım alan ülke Hindistan'dı).

Büyük güçlerin yeni zorluklarla karşılaşmasının en belirgin örneklerinden biri Endonezya'dan geldi. Yayıldığı geniş bölgenin çevresinde çok farklı çıkarları olan halklar vardı. O bölgede gelişen ilk din Budizm olmasına rağmen Endonezya dünyada tek bir yönetim altında yaşayan en kalabalık Müslüman nüfusa sahiptir ve bugün Budistler azınlıktadır. Arap tüccarlar 13. yüzyıldan itibaren Müslümanlığı Endonezya'ya getirmişlerdi. Geleneksel animizm de davranışlarını belirlemede bir etken olmasına rağmen günümüzde Endonezya halkının yaklaşık beşte dördünden fazlası Müslüman'dır. Endonezya'da ayrıca sömürge döneminde zenginlikten ve idari işlerden önemli bir pay almış olan sağlam bir Çin toplumu var. Hollandalıların ülkeden çekilmesi toplumsal gerilimlerin tek bir yöneticinin uyguladığı disipinden kurtulmasına neden oldu. Ayrıca sömürge sonrası sorunlar da (fazla nüfus, yoksulluk, enflasyon) hissedilmeye başladı.

Yeni cumhuriyetin merkezi yönetimine duyulan öfke 1950'lerde giderek arttı. Yeni yönetime karşı 1957'de Sumatra'da ve başka yerlerde silahlı isyan çıktı. Uzun süredir kullanılıp kabul gören (Batı Yeni Gine'de Hollanda halkına karşı kullanılan) muhalifin aklını milliyetçi heyecanla karıştırma yöntemi artık işe yaramıyordu, Başkan Sukarno halk desteğini yeniden sağlayamadı. Yönetim, yeni devletin kuruluşunda takındığı liberal tavrı çoktan bırakmış, gittikçe daha fazla Sovyet desteğine dayanmaya başlamıştı. 1960 yılında parlamentonun görevine son verildi. 1963 yılında Sukarno ömrünün sonuna kadar başkan olarak atandı. Amerika Birleşik Devletleri yardım için Çin'e yönelmesinden korkarak onun yanında durmaya devam etti.

Amerika'nın desteğini alan Sukarno (Hollandalıların öfkesine rağmen) Yeni Gine'den ayrılmış, ileride bağımsız olabilecek bir devleti (Batı Papua) sömürecekti. 1957 yılında Britanya'nın Güneydoğu Asya'da kalmış bölgelerini bir araya getirip yeni Malezya federasyonunu kurdu. Malezya, Britanya'nın da yardımıyla, Endonezya'nın Borneo'ya, Sarawak'a ve Malezya anakarasına yaptığı saldırıları püskürttü. Sukarno hâlâ Amerikan desteğini almasına rağmen (Başkan Kennedy'nin kardeşi ona destek olmak için Londra'ya gitmişti) bu başarısızlık dönüm noktası oldu. Ne olduğu hâlâ tam olarak bilinmemesine rağmen yiyecek sıkıntısı ve enflasyon kontrolden çıkınca arkasında ordunun komünist komutanları olduğu söylenen bir darbe denemesi oldu (ama başarısızlığa uğradı). Mao Tse-tung'un devrimi Endonezya'ya ihraç etme niyeti olmuş olabilir; Sukarno'nun diğer politikacılara karşı denge unsuru olarak kullanmaya çalıştığı komünist partinin o dönemde dünyanın en büyük üçüncü komünist partisi olduğu iddia ediliyordu. Komünist olsun ya da olmasın darbe girişiminden korkanlar ekonomik krizden faydalandılar. Ge-

leneksel Endonezya gölge tiyatroları aylarca politik içerikli ve yaklaşan değişikliğe gönderme yapan Hindu destanlarını sahneliyorlardı. 1965 yılında fırtına patlayınca Sukarno'nun destek için başvurabileceği komünistlerin katledilmesine ordu dikkat çekici bir biçimde müdahale etmedi. Çoğu Çinli ya da Çin kökenli çeyrekle yarım milyon arasında insan öldürüldü. Sukarno ertesi yıl bir kenara çekildi. Anti-komünist bir rejim yönetime geldi ve Çin'le diplomatik ilişkileri kesti (1990 yılına kadar bu ilişki yeniden kurulmadı). 1965'in bazı mağlupları hapse atıldı. Birkaç tanesi de komünizme karşı verilen kararlı mücadelenin kanıtı olarak ve şüphesiz, *pour encourager les autres*¹ asıldı.

ÇİN'İN YENİDEN ORTAYA ÇIKMASI

Amerika'nın Sukarno'ya desteği çelişkili bir biçimde (Endonezya'nın yaşadığı sorunlar göz önüne alınırsa uzun süre anlaşılmayan bir biçimde) güçlü ve refah içinde yaşayan ulusal devletlerin komünizme karşı en iyi istihkâm olduğu inancını yansıtıyordu. Doğu ve Güneydoğu Asya'nın son kırk yıllık tarihi bu prensibi destekleyecek biçimde okunabilir ama her zaman özellikle zor ve karmaşık şartlarda uygulanması gerekti. 1960'la birlikte Singapur'un doğusundaki etkili stratejik gerçek Çin'in yeniden güçlenmesiydi. Güney Kore ve Japonya komünizme başarıyla direnmişlerdi ama Çin Devrimi'nden de faydalanmışlardı. Devrim onlara Batı'ya karşı bir manevra gücü vermişti. Doğu Asyalılar Avrupalılara karşı Hint Okyanusu ülkelerinden daha başarılı bir şekilde durdukları gibi 1947'den sonra bağımsızlıklarını komünist ve komünist olmayan yönetimlerle korumayı ve Çin etkisine teslim olmamayı başardılar. Bazıları bunu yüzyıllarca Çin örneğinden etkilenmiş toplumların derin ve çok yönlü muhafazakârlıklarıyla birleştirdiler. Disiplinli, bileşik sosyal bağlarıyla, yapıcı bir sosyal çaba kapasitesiyle, bireye müsammaha göstermeyen yaklaşımlarıyla, yetkiye ve hiyerarşiye gösterdikleri saygıyla, Batı'dan farklı medeniyetlerin ve kültürlerin üyeleri olduklarının gururla farkında oluşlarıyla Doğu Asyalılar Çin Devrimi'nin başarısından fazlasına sahiplerdi. Aslında devrim sadece farklı biçimlerde kendini ifade eden ve "Asya değerleri" biçiminde özetlenebilecek bir arka plan karşısında anlamlıydı.

Çin Devrimi'nin zaferi ve 1949 yılında devrimcilerin yönetime gelmesiyle Pekin bir kere daha resmen yeniden birleşmiş Çin'in başkenti oldu. Bazıları bu gelişme sayesinde Çin liderlerinin yüzyıldan fazladır karşı karşıya kaldıkları denizden gelecek tehlikeden çok kuzey sınırlarından gelebilecek baskının farkına varabileceklerini düşündü. Yeni Halk Cumhuriyeti'ni (başkentine kısa süre sonra Beijing adı verilecekti) tanıyan ilk devlet Sovyetler Birliği oldu ve onun ardından Birleşik

¹ Pour encourager les autres (Fr.) : diğerlerini cesaretlendirmek için (Çev.)

Krallık, Hindistan ve Burma geldi. Yeni Çin başka bölgelerde yaşanan Soğuk Savaş endişeleri ve ulusal çöküşün getirdiği şartlar dışında dışarıdan önemli bir tehditle karşılaşmadı. Yöneticileri, çok geç kalınmış ve zor olacak bir modernleştirme sürecine yoğunlaşabilirlerdi. Tayvan'da sıkışıp kalmış milliyetçiler o an için Amerikan koruması altında ve yerlerinden oynatılamaz durumda olsalar bile dikkate alınmayabilirlerdi. Birleşmiş Milletler kuvvetleri 1950 yılında Mançurya sınırı olan Yalu Nehri'ne yaklaşp önemli bir tehdit oluşturunca Çin vakit kaybetmeden sert bir tepki verecek Kore'ye büyük bir ordu gönderdi ama Çin'in yeni yöneticilerinin ana meselesi ülkenin iç durumuydu. Dünyanın her yerinde yoksulluk vardı. Hastalık ve yetersiz beslenme oldukça yaygındı. Maddi ve fiziksel durumu düzeltip yeniden yapılanma konusunda geç kalınmıştı, toprak üzerinde nüfus baskısı her zamanki kadar ciddiydi ve önceki yüzyıldaki *ancien régime*in çökmesiyle oluşan ideolojik boşluk doldurulmalıydı.

Başlangıç noktası köylülerdi. Bu konuda 1949 çok önemli bir tarih değildir. Köylüler komünistlerin hâkim olduğu bölgelerde 1920'den beri kendi başlarına toprak reformu yapmışlardı. 1956 yılında köylerin toplumsal olarak dönüştürölüp yeni birimlerin kontrolünün orada yaşayanlara verileceğinin söylenmesiyle birlikte çiftlikler kamulaştırıldı ama köylüler yerine Çin Komünist Partisi'ne (ÇKP) verildi. Yerel köy liderleriyle toprak sahiplerinin ortadan kaldırılması sert oldu; Mao'nun daha sonradan belirttiği üzere Halk Cumhuriyeti'nin ilk beş yılında 800.000 Çinli "tasfiye edildi". Bu arada Çin'in destek alabileceği tek kaynak olan Sovyet yardımıyla sanayileşme de hızla ilerledi. Bu konuda da bir Sovyet planı seçilmişti: Beş Yıllık Plan 1953 yılında duyuruldu ve uygulamaya geçirildi. Çin'in ekonomik yönetimini Stalinci düşüncelerin belirlediği bir dönem başladı.

Yeni Çin'in kısa süre içinde önemli bir uluslararası etki halini aldı. Yine de gerçek bağımsızlığı uzun süre komünist bloğun yüzeysel birliği ve ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin ısrarıyla BM'den çıkartılmasıyla maskelendi. 1950 yılında imzalanan Çin-Sovyet antlaşması, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde Çin'in Soğuk Savaş'a girmesi olarak yorumlandı. Rejim komünistti, devrim ve sömürgecilik karşıtlığından bahsediyordu ve seçimleri Soğuk Savaş'ın parametreleri dahilinde olmak zorundaydı. Çin'in komünist politikasında başından beri gelenekle ilgili kaygılar olmuştı. Çin kurulduktan kısa bir süre sonra geçmiş yüzyıllarda doldurmaya niyetlendiği bölgelerde Çin gücünü yeniden sağlama kaygısı vardı.

Mançurya'nın güvenliği Çin'in Kore'ye askeri müdahalesini açıklamak için yeterlidir ama yarımada uzun süredir emperyal Çin'le Japonya arasında bir tartışma konusuydu. Çin'in 1951 yılında Tibet'i işgal etmesiye yüzyıllarca Çin hükümdarlığında kalmış bir bölgeye yapılan başka bir saldırıydı. Yine de Çin'in çevresindeki bölgeleri kontrolünü yeniden sağlamak için ettiği taleplerden en ses getireni KMT (Kuo-Min Ta-Hui) yönetiminin, Japonlar tarafından 1895 yılında ele geçirilen ve

anakaranın yönetimi altında 1945 yılında yeniden kurulan Tayvan'dan çıkartılması isteydi. 1955 yılıyla birlikte Amerika Birleşik Devletleri yönetimi KMT rejimini desteklemeye o kadar kararlıydı ki başkan Amerika Birleşik Devletleri'nin, sadece adayı değil Çin'in kıyısındaki, adanın savunması için önemli olan küçük adaları da koruyacağını duyurdu. Bu konunun yanı sıra Amerikan yardımı ve misyonerlik çabalarıyla uzun süredir desteklenen bir Çin'in anlaşılabilir reddine karşı Amerikalıların Çin'le ilgili meselelere bakışı on yılı aşkın bir sürede o kadar saplantılı bir şekilde belirginleşmişti ki kimi zaman KMT'nin sözü Amerika'dan daha çok geçiyormuş gibi görünüyordu. 1950'ler süresince Hindistan ve SSCB Amerika Birleşik Devletleri'nin tam tersi bir biçimde bu konunun Çin'in iç meselesi olduğunda ısrar ederek Tayvan konusunda Beijing'i destekledi; böyle davranmanın onlara bir zararı yoktu. Çin'in iki ülkeyle de silahlı mücadeleye girdiği öğrenilince sansasyon büyüdü.

Hindistan'la olan kavga Çin'in Tibet'i işgal etmesiyle çıktı. Çin 1959 yılında bu ülke üzerindeki baskısını artırdığında Hindistan'ın Çin'e karşı politikası hâlâ ılımlıydı. Tibetli sürgünlerin Hint topraklarında bir yönetim kurma denemesi bastırıldı ama toprak tartışmaları başlamış ve fikir ayrılıklarına neden olmuştu. Çinliler 1914 yılında Britanya-Tibet arabulucusunun çizdiği Hindistan sınırını tanımadıklarını ve hiçbir Çin yönetiminin bu sınırı resmi olarak kabul etmediğini duyurdular. Kırk küsur yıllık bir kullanım Çin'in bin yıllık tarihsel hafızası için pek önemli değildi. Sonuç olarak, 1962 yılında Nehru Çinlilerin tartışmalı bölgeden çekilmesini talep ettiğinde daha şiddetli bir çarpışma devam ediyordu. Savaş yılın sonunda Çinlilerin inisiyatifiyle bitmesine rağmen Hintliler kötü duruma düşmüştü.

1963'ün ilk günlerinde Çinli komünistler Sovyetler Birliği'nin Hindistan'a yardım ettiğini, Çin'e yaptığı askeri ve ekonomik yardımı üç yıl önce düşmanca bir tavırla kestiğini iddia ederek Sovyetleri Birliği'ni acı bir biçimde ihbar edince dünya bir anda irkildi. İkinci suçlama bu kavganın nedeninin aslında daha karmaşık olduğunu akıllara getiriyordu ve meselenin köküyle hiçbir ilgisi yoktu. 1920'lerde Çin'in çıkarları Moskova'nın deyimiyle komünizmin uluslararası çıkarları için arka plana itildiğinde neler olduğunu gayet iyi hatırlayan Çinli komünistler vardı (bunlardan biri de Mao'ydu). O tarihten beri Çin partisinin liderliği konusunda Sovyet kuvvetleriyle yerel kuvvetler arasında bir gerginlik vardı. Mao yerel kuvvetleri temsil ediyordu. Bu kurnazlıkları açıklamak maalesef zordu çünkü Çin'in Sovyet politikasına duyduğu kızgınlık dünyanın geri kalanına Marksist jargon içinde yansıtılmalıydı. Yeni Sovyet liderliği o dönemde Stalin mitini yıkmakla uğraştığı için bu durum halka yaptığı duyurularda Çin hükümetinin Stalinci olmayan politikalar izlemelerine rağmen Stalin'den daha Stalinci görünmesine neden oldu.

Çinli olmayan araştırmacıların 1963 yılında çok daha uzak bir geçmişi hatırlamaları gerekiyordu. Çin Devrimi ÇKP'nin kurulmasından uzun süre önce ulusal

yeniden oluşum hareketiydi. Başlıca amaçlarından biri Çin'in kaderinin kontrolünü yabancıların elinden almaktı. Bu yabancılar arasında Ruslar başta geliyordu. Çin bölgesine el uzattıkları tarih Büyük Petro'ya kadar gidiyordu ve Çar döneminde devam edip Sovyet dönemine kadar gelmişti. Çarlar 1914 yılında Tannu Tuva'nın hamiliğini almışlardı ama Sovyetler Birliği bölgeyi 1944 yılında topraklarına kattı. Sovyet orduları 1945 yılında Mançurya'yla Kuzey Çin'e girmişler, böylelikle 1900 yılının Çarlık Uzakdoğusu'nu yeniden kurmuşlardı. 1949'a kadar Sinkiang'da 1955'e kadar Port Arthur'da kaldılar. Moğolistan'da 1920'lerde kurulan Moğolistan Halk Cumhuriyeti uydu devletini arkalarında bıraktılar. Yaklaşık 6000 km'lik (Moğolistan dahil edilirse) Sovyetler Birliği-Çin sınırında anlaşmazlık potansiyeli çok büyüktü. Sovyet yetkililer 1960 yılında Çinlilerin 5000 sınırı ihlalden şikâyet ettiler. Kanada'nın yaklaşık beşte biri büyüklüğünde bir bölge tartışılıyordu. 1969 yılına gelindiğinde (bu yıl içinde kavganın şiddeti arttı ve çok sayıda insan öldü) Çinliler Moskova'daki "faşist" diktatörlükten bahsediyorlardı ve açık açık savaş hazırlıkları yapıyorlardı. Sonunda bütün komünist dünyayı karıştıran Çin-Sovyet kavgasının bir nedeni de Rusların nezaketsizliği idi. Sovyet liderler Asyalı müttefiklerinin duygularına karşı Batılı liderler kadar ilgisiz görünüyorlardı. Bir Sovyet lider Çin'de dolaşırken o ve diğer Rusların "Çinlilerin ilkel örgütlenme biçimlerine güldüklerini" açıkça söylemişti. Sovyetlerin ekonomik ve teknik yardımının 1960'da kesilmesi Çinlileri çok gücendirmişti ve Çin'deki yeni rejimin ilk büyük iç krizini, resmi söylemle selden kaynaklanan "doğal felaketler"i yaşadığı bir anda olduğu için daha da yaralayıcı olmuştu.

Mao Tse-Tung'un kişisel deneyimi bu krizin çıkmasında önemli rol oynamıştı. Temel entelektüel formasyonu Marksist olmasına rağmen ve Marksizmin kategorilerini ülkesinin zor durumunu açıklamak için kullanışlı görmesine rağmen her seferinde bunları pragmatizmle hafifletmiş gibi görünüyor. Mao acımasız, gücün peşinde koşan biriydi; politik olanaklar hakkındaki değerlendirmeler konusunda sadece başarı yıllarında, megalomaninin, kibirin ve sonunda yaşın ona zarar verdiği dönemlerde bocaladı. Genç bir adamken bile ÇKP'ye pahalıya mal olan bir tavırla Sovyet dogmasını reddederek Çinileştirilmiş Marksizmi savunmuştu. Mao'nun dünya görüşünün temelinde toplumla politikayı bir çarpışan güçler arenası olarak algılamak yatıyormuş gibi görünüyordu. Bu arenada ahlaken makbul ve yaratıcı –tabii ki her şeyi bilen bir liderin belirlediği– bir değişimin sağlanma için insan iradesi ve kaba güç kullanılıyordu. Partiyle olan ilişkisi her zaman sorunlu olmamıştı ama köylüler konusundaki politikası şehir komünizmini felakete düşürdükten sonra köylülerin önünde bir yol açmıştı. 1930'ların başındaki geçici bir gerilemeden sonra 1935'den itibaren Mao parti içindeki en üstün kişi haline geldi. Köylülerin etkisi ağır basıyordu. Mao'nun uluslararası olayları etkilemesi için bir yol açılmış

gibi idi; kırdan başlayıp kentlere taşınan uzun süreli devrimci savaş anlayışı, Ortodoks Marksizmin devrimci proletarya yaratılması için sanayinin gelişmesi gerektiğine olan inancının ikna edici görünmediği bölgelerde ümit verici göründü.

1950'lerin ilk yıllarında cebri kamulaştırmalardan ve büyük bir enerjinin açığa çıkmasından faydalanan Çin köylüleri, 1955 yılında yeni bir devrime maruz kaldı. Kırlarda yaşayan yüz milyonlarca kişi, hedefi tarımı ortaklaştırmak olan “komünler” halinde yeniden düzenlendi. Komünler özel mülkiyeti ortadan kaldırdı, üretim için yeni hedefler konuldu ve yeni tarım yöntemleri tanıtıldı. Bu yöntemlerin bazılarının zararları oldu (örneğin tarım ürünlerini yiyerek beslenen kuşların öldürülmesi böceklerin sayısının artmasına neden oldu), bazılarının hiçbir etkisi olmadı. Komünleri yöneten subaylar besin üretiminde hedeflere ulaşıldığını göstermek için giderek artan bir biçimde rakamlarla oynayarak göz boyadılar. Bunun sonucu felaket oldu; üretim çok büyük oranda düştü. 1958 yılında yeni bir deneme, “Büyük Ekonomik İlerleme Planı” ilan edilip ardından komünlerin üzerindeki baskı artınca sorunlar daha da büyüdü. 1960 yılına gelindiğinde pek çok yer kıtlığa ya da kıtlığa yakın şartlara maruz kalmıştı. Gerçeklerin üstü örtüldü; yönetici elitin büyük bir bölümü bile gerçekleri bilmiyordu. Bazı tahminler birkaç yıl içinde kırk milyona yakın Çinli'nin ölmüş olabileceği yönündeydi. Mao, Büyük Ekonomik İlerleme Planı'nın kişisel olarak yakından görmüş olduğu başarısızlığını kabul etmeyi reddedip parti içinde günah keçisi aramaya başladı. Üst seviye memurlar 1961 yılında yaşananların reddedilemez kanıtlarını toplamaya başladılar. Rakipleri gerçeklerin ortaya çıkmasına izin vermeden ekonomiyi tekrar modernleşme yoluna sokunca Mao'nun itibarı zedelendi.

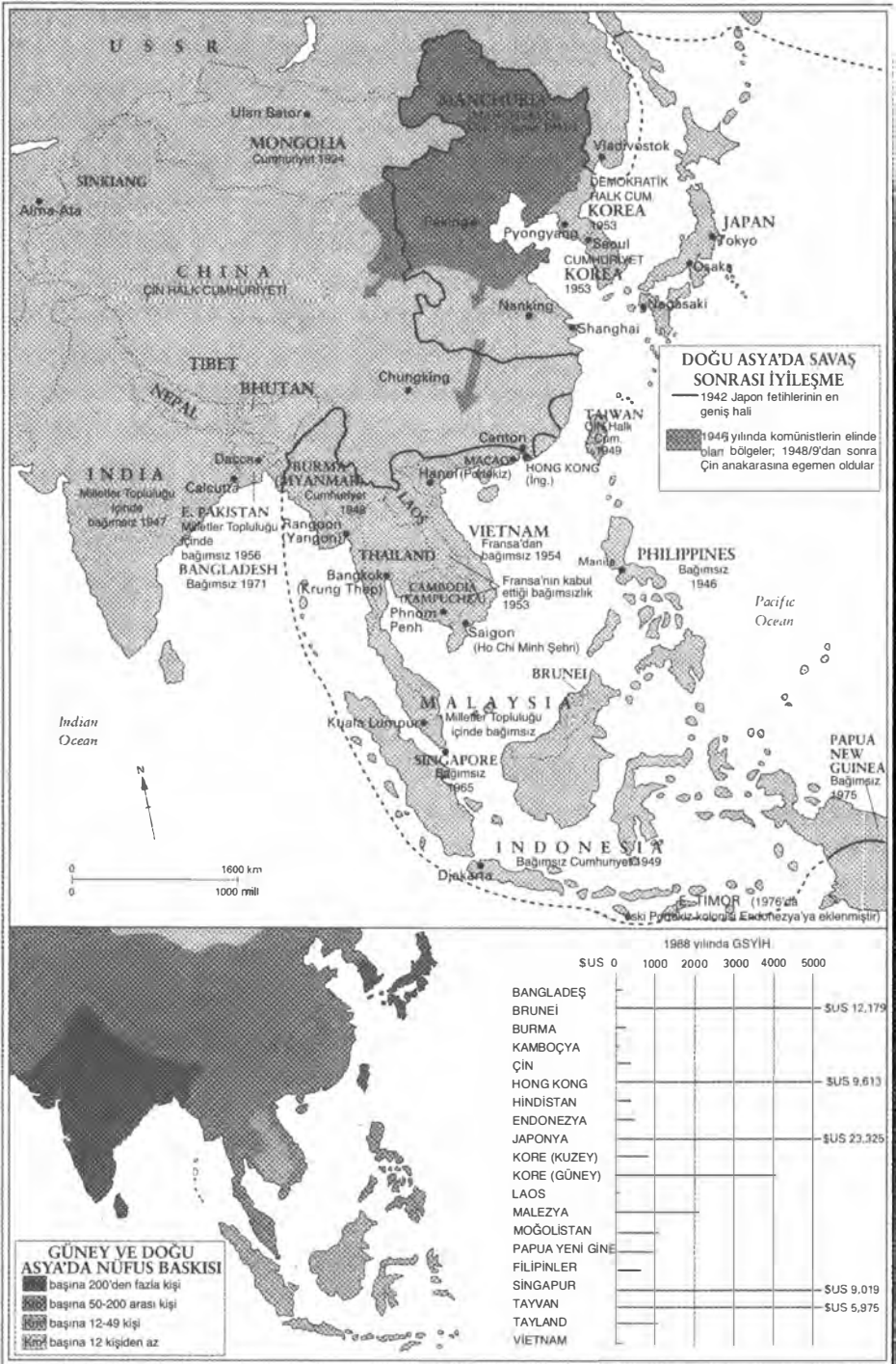
1964 yılında, başka alanda kazanılan bir başarının simgesi olarak Çin nükleer silah üretti. Böylelikle Çin seçkin bir kulüp için pahalı bir giriş kartına sahip oldu. Uluslararası etkisinin temeli kıtlık döneminde azaldıktan sonra yeniden artmaya başlayan büyük nüfusuydu. 1950 yılındaki tahmini nüfusu beş yüz doksan milyondur; yirmi beş yıl sonra bu sayı 835 milyona çıktı. Çin nüfusunun dünya nüfusu içindeki oranı geçmişte daha yüksek olmuş olabilir (belki de Taiping ayaklanmasının arifesinde dünya nüfusunun yüzde 40'ıydı) ama 1960'larda daha önce hiç olmadığı kadar güçlüydü. Ülkenin Liderleri nükleer savaşın ihtimalinden korkmuyormuş gibi konuşuyordu. Nükleer savaş çıkması durumunda bile diğer ülkelerden daha kalabalık bir nüfusu olacaktı. SSCB'nin en az nüfuslu bölgelerinin sınırında böyle büyük bir nüfus olmasının SSCB'yi korkuttuğuna dair işaretler vardı.

Dış dünyada komünist rejime düşmanlıkla yaklaşanlar bile, 1960'ların başında olayların gerçek durumunu (Chiang K'ai-shek'in Tayvan'dan bir çıkarma planladığı ama Amerikalılar tarafından engellendiği söyleniyordu) öğrendiklerindeki gibi

Çin’de yaşananları duyunca da sevindiler. Yine de hasar sansür ve propaganda sayesinde çoğu zaman başarıyla gizlendi. Mao vakit kaybetmeden itibarını yeniden kazanmanın yollarını aramaya başladı. Büyük Ekonomik İlerleme planını haklı göstermek ve plana muhalefet edenleri, böylece kendisine ihanet edenleri cezalandırmak için büyük bir istek duyuyordu. Stalin’in ölümünden sonra SSCB’de yaşananlardan pek çok komünistin rahatsız olması bunlara karşı kullandığı bir silahtı. Diktatörlüğün demir yumruğunun SSCB’de biraz gevşemesi bürokraside ve partide bozulmaya neden olmuş, uzlaşmaya giden kapının açılmasını sağlamıştı. Çin’de disiplinin gevşemesi durumunda aynı şeyler olabileceği korkusu Mao’nun 1966’yla 1969 arasında ülkeyi ve partiyi bölen “Kültür Devrimi”ni ilerletmesini sağladı. Milyonlarca kişi öldürüldü, hapse atıldı, işlerini kaybetti ya da tasfiye edildi. Mao kültü ve Mao’nun kişisel itibarı yeniden canlandırılıp öne sürüldü; kıdemli parti üyeleri, bürokratlar ve entelektüeller taciz edildi; üniversiteler kapatıldı ve geleneksel tavırların değiştirilmesi için bütün vatandaşlardan fiziksel emek talep edildi. Gençler zulmün ana araçlarıydı. Ülke, hayatın her alanında kendilerinden daha kıdemliler üzerinde terör estiren gençlerden oluşan “Kızıl Muhafızlar” tarafından altüst edildi. Oportünistler, kendileri de gençler tarafından ortadan kaldırılmadan Kızıl Muhafızlara katılabilmek için mücadele ettiler. Sonunda Mao bile fazla ileri gidildiğini düşündüğünün sinyalini verdi. Yeni parti kadroları atandı ve kongre Mao’nun liderliğini onayladı ama o yine başarısız oldu. Sonunda ordu, bu sefer de öğrencilerin hayatı pahasına, düzeni sağladı.

Her şeye rağmen Kızıl Muhafızların şevki gerçekte ve bazı açılardan gizemli olan bu dönemde yüzeye çıkan dikkat çekici ahlaki kaygılar bugün bile çarpıcılıklarını koruyorlar. Mao’yu bu dönemi başlatmaya iten etkenler şüphesiz karışık. Büyük Ekonomik İlerleme Planı’nın iptal edilmesine neden olan kişilerden intikam alma isteği bir yana, Devrim’in durabileceği ve o güne kadar taşıdığı ahlaki *élan*¹ kaybedebileceği tehlikesini hissetmeye başlamıştı. Devrimin korunması için eski düşüncelerin rafa kalkması gerekiyordu. Toplum, yönetim ve ekonomi Çin’de başka hiçbir yerde olmadığı kadar iç içeydi. Entelektüellerin ve akademisyenlerin geleneksel itibarı, yüzyılın başında sınav sisteminin yapmış olduğu gibi, hâlâ eski düzeni temsil ediyordu. Entelektüellerin “saygınlık kaybetmeleri” ve kötülüklerin sorumluları olarak gösterilmeleri yeni bir Çin yaratmanın gerekli bir sonucu olarak hız kazandı. Aile otoritesine yapılan saldırılar da aynı şekilde şüpheli bir rejimin muhbirliği ve sadakatsizliği cesaretlendirme değil Çin’in geleneksel kurumlarını çağdaşlaştırma denemeleriydi. Kadınların özgürleştirilmesinin ve erken evlilikler önlemek

1 Élan (Fr.): Hamle, atılım. (Çev.)

için yapılan propagandaların “ilerici” feminist düşüncelerin ya da nüfus kontrolünün ötesine geçen boyutları vardı. Bu gelişmeler geçmişe daha önce hiçbir devrimde olmadığı kadar büyük bir saldırıydı çünkü Çin’in geçmişi kadının rolünün devrim öncesi Amerika’sında, Fransa’sında, hatta Rusya’sında bile olmadığı kadar küçük olması anlamına geliyordu. Parti liderlerine Konfüçyüsçü fikirlerle flört ettikleri suçlamalarıyla yapılan saldırıların nedeni sadece uyumsuzluk değildi. Reddedilen bu denli koklu bir geçmişe yüzyıllardır sahip olmamış olan Batı’yla benzer oldukları düşünülemezdi. Kültür devrimi, bu ışık altında, modernleşme politikalarının bir uygulaması olarak değerlendirilebilir.

Yine de geçmişin reddi hikâyenin yarısıydı. Ch’in’e kadar uzanan iki bin yıllık bir süreklilik de belki Çin Devrimi’ni biçimlendirmiş olabilir. Devrimde otoritenin rolü bu konuda bir ipucudur. Devrim, ödenen bütün bedellere ve acımasızlığına rağmen, İslam’ın yayılması ya da Avrupa’nın modern zamanların başlarında dünyaya saldırısı gibi çok büyük ayaklanmalarla karşılaştırılabilir. Yine de bu ayaklanmalardan farklıdır çünkü en azından niyet olarak merkezden yönetilmiştir. Çin Devrimi’nin halkın arzusuna dayanması ama İlahi Gücün geleneksel temsilcilerinin gizemli itibarını miras alan bir devletten bilinçli bir talimat alınmadan yapılabileceğinin düşünülemez olması bir ikilemdir. Çin gelenekleri otoriteye saygı gösterir ve otoriteye Batı’da bulunması zor olan bir ahlâki onay verir. Çin kendi tarihini, başka herhangi bir büyük devletin kendi tarihini atabileceğinden daha fazla silkip atamazdı. Sonuç olarak komünist yönetim bazen muhafazakâr bir görünüm aldı. O güne kadar hiçbir büyük devlet halkını kolektif meselelerin bireysel meselelerden daha önemli olduğuna, yönetimin devletin iyiliği için milyonlarca insanın hizmetinden her ne pahasına olursa olsun faydalanabileceğine, yönetimin ortak çıkarlar için çalıştığı müddetçe sorgulanamayacağına ikna edememişti. Muhalefet anlayışı Çinliler için tatsızdır çünkü toplumsal bozulmaya neden olur. Bu durum, Çin bireyseliğiyle ya da kolektif köktencililiğiyle değil Batı bireyseliğinin benimsenmesiyle ilgilenen devrim biçiminin reddedilmesini açıklar.

Mao’nun başkanlık ettiği rejim Çin geçmişine zarar vermekle birlikte bu geçmişten faydalandı çünkü Mao’nun rolü Çin geçmişindeki otorite düşüncesi içinde kolaylıkla anlaşılabilirdi. Mao öğretmenlere daima saygı duymuş bir ülkenin politika öğretene bilgi yöneticisi olarak sunuldu. Küçük Kırmızı Kitap’ın her yerde bulunmasının Mao’nun düşüncelerine kazandırdığı statüye Batılı yorumcular gülmüştü (ama çok sayıda Avrupalı Protestanın İncil’e tapındıklarını unutmuşlardı). Mao, bir zamanlar Konfüçyüsçülüğün sunulmuş olduğu gibi toplumun çekirdeği olarak sunulan ahlak doktrininin sözcüsüydü. Mao’nun sanat görüşlerinde geleneksel bir yan vardı. Halkı tarafından bir şair olarak saygı görüyordu. Şiirleri bu

konuda bilgili kişilerin de saygısını kazandı. Çin'de güç daima yöneticinin halkı için iyi şeyler yapıp yapmadığı ve kabul edilmiş değerleri koruyup korumadığına göre onaylanırdı. Mao'nun yaptıkları bu şekilde değerlendirilebilirdi.

ÇİN'İN SINIR ÇEVRESİ VE ÖTESİ

Geçmişin ağırlığı Çin'in dış politikalarında da görülüyordu. Bütün dünya da devrimi himaye edecek duruma gelmiş olmasına rağmen, Çin'in temel kaygısı Uzakdoğu ve özellikle eskiden kendisine bağlı olan Kore ve Hindîçin'di. Rus ve Çin politikası Hindîçin konusunda ayrılmıştı. Çinliler Kore Savaşı'ndan sonra o dönemde ileride olacağı kadar etkili olmayan Vietnam'daki –kararı daha önceden verilmiş– sömürgecilik karşıtı mücadele için komünist gerilla kuvvetlerine silah yardımı yapmaya başladılar. Fransa 1953 yılında Kamboçya ve Laos'u bıraktı. 1954 yılında Dien Bien Phu üssündeki çarpışmayı kaybetti. Bu yenilgi Fransa'nın itibarı ve Fransız seçmenlerinin savaş isteği konusunda belirleyici oldu. Bu yenilgiden sonra Fransızların Kızıl Delta'da tutunabilmeleri imkânsızdı. Cenevre'de düzenlenen bir konferansa Çin temsilcileri de katıldı. Böylelikle Çin uluslararası diplomasi sahasına yeniden girdi. Ülkeyi yeniden bir araya getirebilecek bir seçim yapılana kadar Vietnam'ın Güney Vietnam yönetimiyle kuzeyde egemen olan komünistler arasında ikiye bölünmesine karar verildi. Seçim hiçbir zaman olmadı. Seçim yerine Asya'nın Batı'ya karşı 1941 yılında başlatmış olduğu ve 1945'den sonraki en şiddetli dönemini yaşayan savaş Hindîçin'de başladı.

Savaşın Batılı katılımcıları eski sömürgeci güçler değil Amerikalılardı; Fransızlar evlerine dönmüşlerdi ve Britanyalıların başka yerlerde yeterince sorunları vardı. Diğer tarafta Hindîçin içinde etkili olmak için rekabet eden Rusların ve Çinlilerin desteklediği Hindîçinli komünistler, milliyetçiler ve reformcular vardı. Amerikan sömürgecilik karşıtlığı ve Amerika'nın yerel yönetimleri desteklemesi gerektiği inancı, Amerika'nın Güney Korelileri ve Filipinlileri desteklediği gibi Güney Vietnamlıları da desteklemesine neden oldu. Ne yazık ki Laos'da ya da Güney Vietnam'da ya da en son Kamboçya'da halkın gözünde tartışmasız yasal olan rejimler doğmadı. Amerika'nın hamiliği Doğu Asya'da hiç sevilmeyen Batılı düşmanla işbirliği yapan yönetimleri ortaya çıkardı. Amerikan desteği ayrıca bu rejimlerin, özellikle *de facto* bölünmenin güneyde iyi ve sağlam bir yönetim getirmediği Vietnam'daki rejimin arkasındaki insanları birleştirecek reformları yapma dürtüsünü de ortadan kaldırmıştı. Bu arada Budistler ve Katolikler kavga halindeydi, toprak reformu yapılmadığı için köylüler rejimden iyice kopmuştu ve yozlaşmış yönetici sınıflar art arda yeni yönetimler kurabiliyordu. Bu durum komünistlerin işine yaradı. Kendi şartlarıyla yeni bir birleşme aradılar ve Güney'deki gizli komünist hareket Vietcong için Kuzey'in desteğini aldılar.

1960 yılına gelindiğinde Vietcong Güney'in büyük bir bölümünün kontrolünü almıştı. Amerikan başkanı John Kennedy'nin 1962 yılında aldığı, Güney Vietnam yönetimine sadece mali ve maddi yardım değil ordusunu düzene sokması için 4000 Amerikalı "danışman" gönderme kararının arkasında bu yatıyordu. Truman'ın özellikle kaçındığı bu karar Amerika Birleşik Devletleri'nin Asya anakarasında büyük bir savaşa girmesi yolunda ilk adımdı ve 50 binden fazla Amerikalının hayatına mal olacaktı.

Washington'un Asya'daki Soğuk Savaş'a verdiği yanıtlardan biri de Amerika'nın Japonya'yı işgal etmesiyle kazandığı konumu mümkün olduğu kadar korumaktı. İngiliz Milletler Cemiyeti kuvvetleri de bölgede olmasına rağmen Amerika Japonya'da hemen hemen tekeldi. Bunun nedeni Sovyetlerin Japonya'ya savaş ilan etmede geç kalmalarıydı. Japonların bu kadar çabuk teslim olması Stalin'i şaşırtmıştı. Amerikalılar Sovyet kuvvetlerinin hiçbir şey yapmadıktan sonra işgalde yer alma isteklerini sert bir biçimde reddetti. Sonuç, Batı'nın Asya'daki himayeci politikalarının son büyük örneği ve Japon halkının kendi toplumlarını huzursuz edici değişimlere karşı korurken başkalarından sadece öğrenmek istedikleri kadarını öğrenme yeteneklerinin yeni kanıtı oldu.

1945'te yaşananlar Japonya'yı, teknolojik olarak zaten girmiş olduğu 20. yüzyıla ruhsal olarak da girmeye zorladı. Yenilgi Japon halkını ulusal kimlik, amaç gibi derin ve rahatsız edici sorunlarla baş başa bıraktı. Neiji dönemindeki Batılılaşma "Asya Asyalılar içindir" rüyasının tohumlarını serpmişti. Bu gelişme Uzakdoğu'da oldukça yaygın olan Batı karşıtı anlayışla desteklenen ve Japon emperyalizmi gerçekliğinin üstünü örten bir çeşit Japon Monroe doktrini olarak sunuldu. Bu düşünce yenilgiyle havaya uçmuştu. 1945'ten sonra sömürgeciliğin gerilemesi Japonya'ya Asya'da hiçbir belirgin ve güvenilir rol bırakmamıştı. O dönemde uzun bir süre böyle bir rolü alacak gücü olmadığı doğrudu. Üstelik savaşın Japonya'nın saldıırıya açık olduğunu göstermesi büyük bir şok olmuştu. Japonya'nın güvenliği, Birleşik Krallık gibi deniz yüzeyini kontrol etmeye dayanıyordu ve bunu yitirmesi ülkenin kötü kaderinin başlangıcı olmuştu. Yenilginin başka sonuçları da vardı: Sakhalin ve Kurile Adaları'nda Rusya'ya toprak kaybedilmesi ve Amerikan işgali. Sonuç olarak tamir edilmesi gerek maddi ve insani yıkım çok fazlaydı.

Japonya'nın avantajı, 1945 yılında hâlâ itibarı azalmamış ve, hatta teslim olmayı mümkün kılmış, sağlam bir merkezi monarşi kurumunun olmasıydı. Japonlar İmparator Hirohito'yu savaşa izin veren yönetici olarak değil verdiği kararla Japonları yok olmaktan kurtaran adam olarak görüyorlardı. Pasifik'teki Amerikalı komutan General MacArthur, barışçıl bir işgal için araç olarak monarşiyi sürdürmek istiyordu ve 1941'den önce bir politika geliştirmesine geçit vererek imparatoru tehlikeye atmak istemiyordu. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki cumhuriyetçi

fanatikler müdahale etmeden önce yeni bir Japon Anayasası (seçmen sayısının iki katına çıktığı ve kadınların da oy verebildiği) hazırlamaya dikkat etti. Amerika-
lı vergi mükelleflerinin sırtından Japonya yükünü daha çabuk kaldıracabilmek için
Japonya'nın ekonomik yardım alması gerektiğini tartışmanın iyi olacağını düşün-
dü. Amerikalılar, ülkeye dayattıkları demokratik kurumlarla Japonların toplumsal
birliğinin ve disiplininin altını oyacak gibi gözükseler de bu birlik ve disiplin onlara
çok yardımcı oldu. Japon tarım alanlarının yaklaşık üçte birinin toprak sahiple-
rinden alınıp çiftçilere verildiği büyük toprak reformu bazı sorunların çözümünü
kolaylaştırdı. 1951 yılına gelindiğinde demokratik eğitimle özenli sivilleştirmenin,
Ruslar ve milliyetçi Çinliler (bu ülkelerle şartlar konusunda birkaç yıl içinde anlaş-
ılacaktı) hariç Japonya'nın eski düşmanlarının çoğuyla barış antlaşması yapmasına
yetecek kadar çok şey yaptığı düşünülüyordu. Japonya savunma amaçlı silahlanma
hakkı da dahil olmak üzere tam bağımsızlığını yeniden kazandı ama elindeki bütün
deniz aşırı topraklardan vazgeçti. Böylece Japonya savaş sonrası dönemden kendi
işlerinin kontrolünü kazanmış olarak çıktı. Amerika Birleşik Devletleri'yle yapı-
lan bir anlaşma toprağındaki Amerikan kuvvetlerinin masraflarının karşılanmasını
sağladı. Kendi adasına sıkışmış, daha güçlü ve yüzyıldır bu gücü pekiştirmekte olan
Çin'le karşı karşıya kalan Japonya'nın durumu çok da dezavantajlı değildi. Bu za-
yıflamış konumu yirmi yıldan daha kısa bir süre içinde yeniden dönüşecekti.

Soğuk Savaş Amerikan işgalinin içeriğini 1951'den önce bile değiştirmişti. Ja-
ponya Rusya'dan 10 ve Çin'den 500 deniz mili uzaktaydı. Eski emperyal rekabet
bölgesi Kore'yle arasında sadece 225 km vardı. Soğuk Savaş'ın Asya'ya yayılması
Amerikalıların demokrasi ve kapitalizmin örneği olarak iyi işlediğine ikna olduk-
ları Japonya'ya daha iyi davranmalarını garanti altına almış, Japonya'nın Ameri-
ka Birleşik Devletleri'nin nükleer savunma "şemsiyesi" altına girmesini sağlamıştı.
Kore savaşı Japonya'yı önemli bir üs haline getirip ekonomisini canlandırdı. Sa-
nayi üretimi kısa sürede 1930'lardaki seviyesine ulaştı. Amerika Birleşik Devlet-
leri Japonya'nın dış çıkarlarını diplomasi aracılığıyla destekledi. Japonya 1951'de
yeniden silahlı kuvvet bulundurma hakkı kazanana kadar hiç savunma harcaması
yapmadı.

Amerika Birleşik Devletleri'yle olan sıkı ilişkisi, komünist dünyaya yakınlığı,
gelişmiş, istikrarlı ekonomisi ve toplumu doğal olarak Japonya'nın Amerika Birle-
şik Devletleri'nin Asya ve Pasifik'te kurduğu güvenlik sistemine girmesini sağladı.
Bu sistemin temelleri Avustralya, Yeni Zelanda ve (1946 yılında bağımsızlığına ka-
vuşan) Filipinler'le yapılan antlaşmalardı. Ardından Pakistan ve Tayland'la ant-
laşmalar yapıldı. Bu ülkeler Amerikalıların Tayvan dışındaki tek müttefikleriydi.
Endonezya ve (daha da önemlisi) Hindistan bu sisteme uzak durdu. Bu ittifak-
lar Britanyalılar Hindistan'dan çekildikten sonra Pasifik ve Asya'nın yeni şartla-

rını kısmen yansıtıyordu. Britanya kuvvetleri bir süre daha Süveyş'in doğusunda kalacaktı ama Avustralya ve Yeni Zelanda İkinci Dünya Savaşı sırasında Birleşik Krallık'ın değil Amerika Birleşik Devletleri'nin onları savunabileceğini fark etmişti. Singapur'un 1942 yılındaki düşüşü kararlarını vermelerini sağlamıştı. Britanya kuvvetleri 1950'lerde ve 1960'larda Malezyalıları Endonezyalılar karşısında desteklemiş olsa da Hong Kong sömürgesinin Çin'in öyle işine geldiği için hayatta kalabildiği açıktı. Diğer yandan, devletleri Soğuk Savaş'ta tuttukları tarafa göre sınıflandırarak yeni Pasifik'teki karmaşıklıkları düzene koymak konusunda bir sorun yoktu. Japonya'yla yapılan barış antlaşması büyük bir zorluğa neden oldu çünkü Amerika Birleşik Devletleri politikası Japonya'yı potansiyel antikomünist güç olarak görürken diğerleri –özellikle Avustralya ve Yeni Zelanda– 1941'i hatırlayarak Japonya'nın yeniden güçlenmesinden korkuyorlardı.

Amerikan politikasını sadece ideoloji belirlemedi. Çin'deki komünist başarının ve Çin'in, Afrika ve Güney Amerika gibi uzak bölgelerdeki devrimcileri himaye etmesinin bir felaket olacağı düşüncesi Amerikan politikasını uzun bir süre yanlış yönlendirdi. Çin'in uluslararası konumunda kesinlikle bir dönüşüm olmuştur ve giderek önem kazanacaktı. Çin'in yeniden ortaya çıkmasındaki önemli gerçek bunu kendi başına yapmış olmasıydı. İkili Soğuk Savaş sistemini güçlendirmiyor tersine değerini düşürüyordu. İlk başta sadece eski Çin bölgesiyle sınırlı kalsa da güç ilişkilerine de büyük bir değişiklik getirecekti; bunun ilk işareti Birleşmiş Milletler ordularının durdurulduğu ve Çin'i bombalamanın düşünüldüğü Kore'de görüldü ama Çin'in yükselişi Sovyetler Birliği için de çok önemliydi. İki kutuplu sistemin bir tarafı olan Moskova dünya devrimci hareketindeki tartışmasız üstünlüğünü kaybetmekle birlikte potansiyel bir üçgenin köşesi haline geldi. Belki de Çin Devrimi'nin anlamının kolayca yayılması Sovyetler Birliği'yle bağlantılıydı. Çin Devrimi Asya'ya yayılmış Batı egemenliğinin reddedildiği tek önemli örnek olduğu için de çok önemliydi. Yine de bu reddetme bütün Asya ülkelerinde sanayi kapitalizmi, demokrasi, milliyetçilik ya da Marksizm biçiminde, Batı'dan alınmış biçimlerde, dillerde ve mitolojilerde dile getirildi.

ORTADOĞU

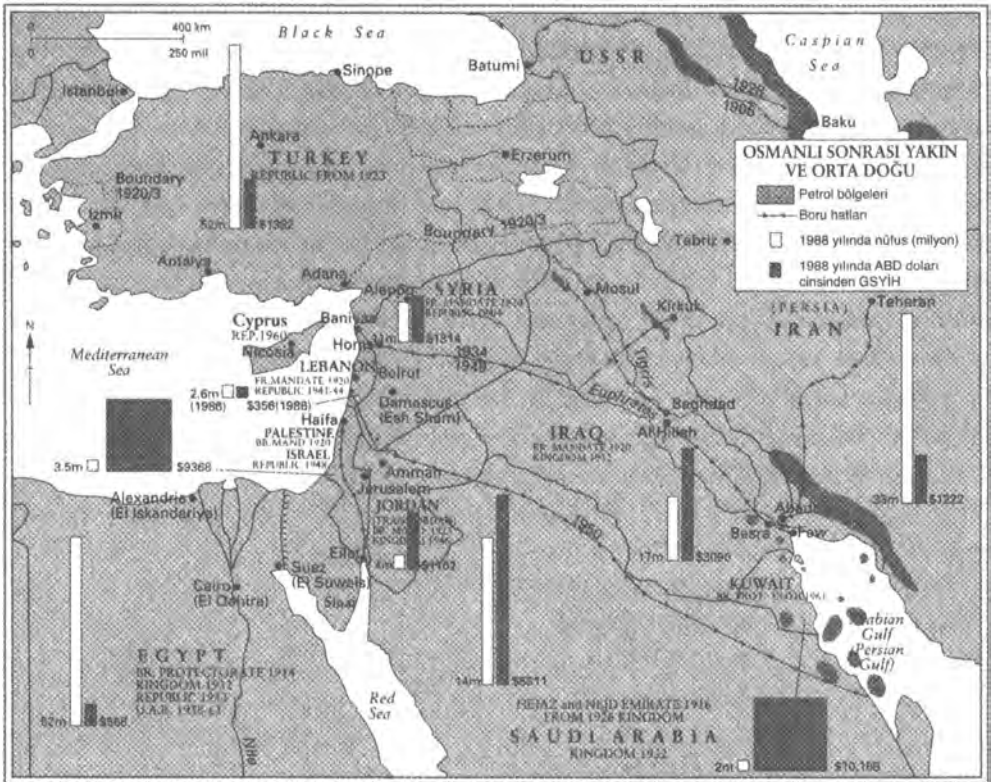
İsrail'in hayatta kalışı, Soğuk Savaş'ın gelişi ve petrol talebindeki büyük artış Ortadoğu politikalarını 1948'den sonra kökten değiştirdi. İsrail Araplık duygusunu Büyük Britanya'nın hiç yapmadığı kadar keskin bir biçimde pekiştirdi. Pan-Arabizm'in akla yatkın görünmesini sağladı. Arap toprakları olarak değerlendirilen topraklara el konulmasındaki adaletsizlik, Filistinli mültecilerin kötü durumu ve büyük güçlerle Birleşmiş Milletler'in onlara çıkarttığı zorluklar konusunda Arap

halklarının çok sert düşünceleri vardı. Arap yöneticiler bu konuda başka hiçbir konuda olmadıkları kadar hemfikirdiler.

Arap devletleri 1948-1949 yenilgisinden sonra bir süre kendi kuvvetlerini açıkça kullanmak için hazır olmayacaklardı. Resmi savaş durumu devam ediyordu ama bir seri ateşkes antlaşması İsrail'in Ürdün, Suriye ve Mısır'la olan ve 1967 kadar süren *de facto* sınırlarını belirledi. 1950'lerin başında sürekli sınır olayları çıkıyordu. Mülteci kamplarından toplanan genç gerilla askerler Mısır ve Suriye topraklarından İsrail'e saldırılar düzenliyordu ama göç, sıkı çalışma ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen para yeni İsrail'i gittikçe güçlendirdi. Kuşatma psikolojisi İsrail'in politikalarının dengelenmesini sağladı; yeni devletin var olmasını sağlayan grubun itibarı giderek azalırken Yahudiler yeni ülkelerini dönüştürdüler. Birkaç yıl içinde çorak toprakları tarıma uygun hale getirip yeni sanayiler kurarak büyük bir ilerleme kaydettiler. İsrail'le kalabalık nüfuslu Arap devletleri arasındaki kişi başına düşen gelir farkı sürekli açıldı.

Bu durum Arapları sinirlendiren başka bir gelişmeydi. Onların ülkelerine yapılan dış yardım böyle önemli bir değişiklik sağlamamıştı. En kalabalık Arap devleti olan Mısır nüfus artışından kaynaklanan sorunlarla boğuşuyordu. Petrol üreticisi ülkelerin 1950'lerde ve 1960'larda gelirleriyle GSYİH'lerinin artması Arap devletleri arasındaki gerginliklerin ve bölünmelerin artmasına neden oldu. Arap devletleri arasındaki ve devletlerin içindeki sınıflar arası farklar derinleşti. Petrol üreticisi ülkelerin çoğu, daha yoğun nüfusa sahip komşularındaki yardıma muhtaç köylüler ve yoksul şehirliyle pek ilgilenmeyen zengin, bazen gelenekçi ve muhafazakâr, zaman zaman milliyetçi ve Batılılaşmış elitler tarafından yönetiliyordu. Savaş döneminde durulmuş yeni bir Arap politik hareketi olan Baas partisi bu farklılıktan faydalandı. Marksizm ve Panarabizm'i sentezlemek istedi ama hareketin Suriye ve Irak kanatları (hareket bu iki ülkede her zaman en güçlüydü) neredeyse başından beri birbirleriyle kavgalıydılar.

Ortak hareket etme dürtüsü İsrail ve batı karşıtı duygulardan kaynaklandığı için Panarabizm'in üstesinden gelmesi gereken çok şey vardı. Haşimi krallıklarının, Arap şeyhliklerinin, Kuzey Afrika'nın Avrupalılaşmış ve şehirleşmiş devletlerinin ve Doğu Akdeniz bölgesinin birbirlerinden farklı çıkarları ve tarihsel gelenekleri vardı. Irak ya da Ürdün gibi bazı devletler 1918'den sonra Avrupalı güçlerin ıhtiyaçları ve istekleri doğrultusunda şekillendirilmiş suni yaratımlardı; bazıları toplumsal ve politik fosildiler. Arapça bile pek çok yerde sadece camilerde ortak dildi (Arapça konuşanların hepsi Müslüman değildi). İslam pek çok Arap arasında bir bağ olsa da uzun bir süre fazla dikkate alınmadı. 1950 yılında bazı Müslümanlar İslam'ın militan, saldırgan bir inanç olduğundan bahsediyordu. Ortak bir düşman, böylece de ortak bir amaç sunan yalnızca İsrail'di.

Genç bir asker olan Cemal Abdul Nasır'ın ortaya çıkmasını sağlayan Mısır'daki devrim pek çok ülkedeki Arabın ümitlerini canlandıran ilk olaydı. Nasır bir süre için Arap dünyasını İsrail'e karşı birleştirmek ve toplumsal değişikliğin yolunu açmak ister gibi göründü. 1954 yılında, bundan iki sene önce Mısır monarşisini deviren askeri cuntanın lideri oldu. Mısır milliyetçiliği duygusu onyıllar boyunca günah keçisi olarak, hâlâ Kanal Bölgesi'nde askerleri olan Britanya'yı görmüştü ve İsrail'in kurulmasında oynadığı rol için yine onu suçluyordu. Britanya yönetimi Arap yöneticilerle işbirliği yapmak için elinden geleni yaptı çünkü Britanya'nın irtibatı ve petrol kaynakları için önemli olan bir bölgede Sovyet etkisinin yayılmasından korkuyordu. Ortadoğu (Britanyalıları buraya gelmeye iten nedenleri daha ilk başta vermişti), Hindistan'dan çekilmelerinden sonra Britanyalılar için stratejik önemini kaybetmemiştir.

Arap dünyasında her yerde Batı karşıtı akımların olduğu bir dönemdi. 1951 yılında Ürdün Kralı suikasta kurban gitmişti. Ondan sonra gelen kral hayatta kalabilmek için Büyük Britanya'yla olan eski özel bağı sıkılaştırdığını söylemek zorunda kalmıştı. Daha batıda, savaştan hemen sonra Fas ve Tunus'un bağımsızlığını

tanımaya zorlanmış olan Fransa, 1954'e gelindiğinde kısa süre içinde savaşa dönüşecek olan milliyetçi Cezayir ayaklanmasıyla karşı karşıya kaldı. Hiçbir Fransız, Avrupa soyundan gelen bir milyondan fazla insanın yaşadığı bir ülkeyi kolayca bırakamazdı. Üstelik Sahra'da petrol bulunmuştu. Nasır'ın toplumsal reform ve milliyetçilik söylemi bu hareketli Arap dünyası bağlamı içinde çok hoş gitmişti. Nasır'ın İsrail karşıtı duygularından şüphe yoktu ve Büyük Britanya'yla Süveyş üssünün boşaltılması için yaptığı başarılı anlaşma kredisini artırmıştı. Rusya'nın Ortadoğu'da yarattığı tehdidin farkına varan Amerikalılar da bir süreliğine ona sömürgecilik karşıtı bir yönetici ve potansiyel bir müşteri gözüyle baktılar.

Nasır kısa sürede onlara çok daha az başvuracak duruma geldi. Önemli Filistin mülteci kamplarının bulunduğu Mısır topraklarından İsrail'e yapılan gerilla saldırıları Washington'un öfkelenmesine neden oldu. 1950 yılında Britanyalılar, Fransızlar ve Amerikalılar Ortadoğu devletlerine yalnızca İsrail'le Araplar arasında denge sağlayacak, sınırlı sayıda silah temin edeceklerini söylemişlerdi. Nasır pamuk mahsullerini korumak için Çekoslovakya'yla silah anlaşması yapıp Mısır komünist Çin'i tanıyınca Nasır hakkındaki düşünceler değişti. Amerikalılar ve Britanyalılar hoşnutsuzluklarını göstermek için Mısır için önemli olan Nil Nehri üzerine büyük bir baraj yapma projesini geri çektiler. Nasır buna yanıt olarak, Süveyş kanalına sahip olan ve işleten özel bir şirketin malvarlıklarına, şirketin elde ettiği kârın barajı finanse edeceğini söyleyerek el koydu. Bu gelişme Britanya duyarlılığının eski bir sinirine dokundu. Emperyalizmin geri çekilmesiyle ancak yarım yamalak kontrol altına alınabilmiş olan içgüdüler antikomünizm ve daha geleneksel Arap devletleriyle kurulan yakınlık sayesinde ilk defa tutarlılık gösteriyor gibiydi. Bu devletlerin yöneticileri Nasır'ı devrimci bir köktenci olarak görmeye başlamışlardı. Britanya başbakanı Anthony Eden da Nasır'ı başarılı bir saldırıya başlamadan önce kontrol altına alınması gereken yeni bir Hitler olarak görmesine neden olan yanlış bir karşılaştırmanın etkisindeydi. Fransızlarsa Nasır'ın Cezayir ayaklanmasına verdiği destekten incinmişlerdi. İki ülke de kanala el konulmasını resmi olarak protesto ettiler ve İsrail'le gizlice anlaşarak Nasır'ı devirmek için plan yapmaya başladılar.

1956 yılının Ekim ayında İsraililer, yerleşimlerini taciz eden gerillaların üslerini ortadan kaldıracakları gerekçesiyle aniden Mısır'a saldırdılar. Britanya ve Fransa yönetimleri hemen ardından kanal trafiğinin tehlikede olduğunu söyleyip ateşkes çağrısı yaptılar. Nasır bu ateşkesi reddedince Mısır'a önce havadan (Guy Fawkes gününde) sonra da denizden saldırdılar. İsrail'le gizli anlaşma yaptıklarını reddettiler ama bu ret mantıksızcadı. Bu bir yalandı ve daha da kötüsü başından itibaren kimse onlara inanmamıştı. Amerikalılar korkmaya başlamışlardı. Bu yeni sömürgecilikten SSCB'nin faydalanmasından korkuyorlardı. Britanya üzerinde mali baskı

uygulayarak Britanyalıları Birleşmiş Milletler'de görüşülen ateşkesi kabul etmeye zorladılar. İngilizler ve Fransızlar bu macerayı küçük düşerek bitirdiler.

Süveyş hadisesi Batılılar için bir felakete benziyordu (ve öyleydi) ama uzun vadede asıl önemi psikolojikti. En çok Britanyalılar zarar gördü; özellikle İngiliz Milletler Cemiyeti'nde itibarlarını yitirdiler. İmparatorluktan vazgeçme konusunda dürüst oldukları düşüncesi ortadan kalktı. Arapların İsrail nefreti kuvvetlendi. İsrail'in Batı'yla koparılmaz bağları olduğu şüphesi Arap devletlerini Sovyetlerin tatlı sözlerini kabul etme durumuna getirdi. Nasır'ın itibarı hâlâ yüksekti. Süveyş meselesi önemli bir anda Batı'nın ilgisini Doğu Avrupa'dan çekmesine neden olduğu için bazıları üzülmüştü (Macaristan'da Sovyet uydu yönetimine karşı yapılan devrim Rus ordusu tarafından bastırılırken Batı güçleri kendi aralarında kavga ediyordu). Yine de bölge olayları, yeni bir Panarap heyecanı yaşanmasına rağmen, krizden önceki gibi kaldı. Süveyş Soğuk Savaş'ın ya da Ortadoğu'nun dengesini değiştirmede.

Baas sempatizanlarının 1958 yılında Mısır ve Suriye'yi Birleşik Arap Cumhuriyeti içinde birleştirme denemeleri 1961 yılında meyvesini verdi. Lübnan'ın Batı yanlısı yönetimi devrildi ve bir yıl sonra Irak monarşisi bir devrimle ortadan kaldırıldı. Bu olaylar Panarabistleri cesaretlendirdi ama Arap ülkeleri arasındaki farklılıklar kısa sürede kendilerini yeniden gösterdi. Nasır yanlısı kuvvetlere karşı destek için Lübnan yönetiminin Amerikan kuvvetlerini, Ürdün yönetiminin de Britanya kuvvetlerini çağırmasını dünya merakla izledi. Gerillalar bir süreliğine kontrol altına alınmasına rağmen Suriye-İsrail sınırında bazen hâlâ çatışma çıkıyordu.

Yine de Süveyş meselesinden 1967'ye kadar Arap dünyasındaki en önemli gelişme o bölgede değil Cezayir'de yaşandı. *Pieds noirs*ların (Fransız yerleşimciler) uzlaşmazlığı ve o bölgede kendilerinden imkânsız bir iş istendiğini düşünen çok sayıda askerin tatsızlıkları neredeyse Fransa'da bir *coup d'état*'a¹ neden oluyordu. General de Gaulle yönetimi Cezayirli isyancılarla gizli görüşmelere başladı ve 1962 yılının Temmuz ayında yapılan bir referandumdan sonra Fransa Cezayir'in bağımsızlığını resmen tanıdı. Fransa'nın politikasından memnun olmayan bir milyon kızgın *pieds noirs* Fransa'ya göç etti. Yirmi yıl içinde ülkelerine gönderdikleri paralar Cezayir ekonomisi için çok önemli olan bir milyondan fazla Cezayirli göçmen işçi Fransa'da çalışmaya başlayacaktı. Libya da 1951 yılında Birleşmiş Milletlerden bağımsızlığını ilan etme yetkisi alınca birkaç küçük İspanyol bölgesi hariç tüm Kuzey Afrika sahili Avrupa egemenliğinden kurtuldu. Yine de dış etkiler, Osmanlı fetihleri döneminden beri olduğu gibi Arap topraklarının tarihini taciz etmeye devam ediyorlardı ama Birleşik Amerika ve Rusya dost satın almaya çalıştığı için artık bunu dolaylı olarak, yardım ve diplomasi aracılığıyla yapıyorlardı.

1 Coup d'état (Fr.): Hükümet darbesi. (Çev.)

Amerika Birleşik Devletleri'nin başında büyük bir dezavantaj vardı: hiçbir Amerikan başkanı ya da kongresi İsrail'i bırakamazdı. Başkan Eisenhower Yahudileri, hem de seçim yılında, Süveyş konusunda sindirecek kadar cesur davranmışsa da Amerikan seçmenleri arasında Yahudilerin önemi çok büyüktü. Amerika'nın hiçbir suçu olmamasına rağmen Mısır ve Suriye politikaları hâlâ Amerikan karşıtı ve rahatsız ediciydi. Diğer yandan İsrail Britanyalıları rahatsız edecek kullanışlı bir silah olma özelliğini yitirince SSCB İsrail'e verdiği desteği kesmişti. Sovyet politikası Arap yanlısı bir çizgi izliyordu ve Arap dünyasındaki Britanya emperyalizmi kalıntılarına Arapların duyduğu öfkeyi körüklüyordu. Ruslar 1960'ların sonunda kendi Yahudilerine baskı yaparak Arapların onayını ucuz bir biçimde kazandı.

Bu arada Ortadoğu sorunlarının içeriği değişiyordu. 1950'lerde petrolle ilgili iki önemli gelişme oldu. Birincisi özellikle İran körfezinin güneyindeki, o dönemde hâlâ Britanya etkisi altında olan şeyhliklerde ve Suudi Arabistan'da eskisinden daha fazla petrol bulunmasıydı. İkincisi Batı ülkelerinde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, enerji tüketiminin hızla artmasıydı. Petrolün hızla önem kazanmasından en fazla faydalananlar büyük petrol üreticileri olan Suudi Arabistan, Kuveyt, Libya ve onların arkasından gelen İran ve Irak oldu. Bu gelişmenin iki önemli sonucu oldu. Ortadoğu petrolüne bağımlı olan ülkeler –Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Almanya ve kısa süre sonra Japonya– diplomalarında Arap görüşlerine daha fazla ağırlık vermeye başladılar. Bu Arap devletlerinin zenginliklerinde ve konumlarında da büyük değişiklikler anlamına geliyordu. En büyük üç petrol üreticisinden hiçbirinin nüfusu fazla değildi ve uluslararası ilişkilerde geleneksel bir ağırlıkları yoktu.

Bu değişikliklerin sonuçları 1966 yılında Sovyet destekli radikal bir yönetimin Suriye'de başa gelmesiyle başlayan 1960'lardaki Ortadoğu krizi sırasında daha ortaya çıkmamıştı. Ürdün Kralı (1964'den itibaren Filistin Kurtuluş Örgütü [FKÖ] olarak düzenli bir hal alan) Filistinli gerillaları desteklemediği için tehdit edildi. Ürdün kuvvetleri Mısır ve Suriye'yle birlikte İsrail'e saldırmak için hazırlık yapmaya başladı ama 1967 yılında ilk saldırıyı Kızıldeniz'deki limanlarına yapılan kuşatma teşebbüsüyle kışkırtılan İsrailliler yaptı. Başarılı bir saldırı sonucunda Mısır hava kuvvetlerini ve Sina'daki Mısır ordusunu ortadan kaldırdılar. Ürdünlüleri de kısa sürede yenerek altı gün süren savaş sonunda Süveyş Kanalı'nı, Golan Tepeleri'ni ve Ürdün'de yeni bölgeler kazandılar. Bu bölgeler savunma açısından eski sınırlarına oranla çok daha iyiydi ve İsrailliler buralardan çekilmeyeceklerini duyurdular. Hepsi bu kadar değildi. Yenilgi Panarabizm'in kabul edilebilir ilk lideri olan Nasır'ın yıldızının sönmesine neden oldu. Nasır yalnızca Rus gücünün (İsrailli öncü kuvvetler Süveyş Kanalı'na ulaşınca küçük bir Sovyet donanması İskenderiye limanına geldi) ve petrol devletlerinin mali desteğiyle ayakta durabilecek bir duru-

ma geldi. İki taraf da sağduyulu davranmasını istedi. Bu durum Arap halklarının radikal liderleriyle zorluklar yaşayacağı anlamına geliyordu.

Yine de 1967'deki Altı Gün Savaşı hiçbir şeyi çözmedi. Yeni Filistinli mülteci dalgaları çıktı; 1973 yılına gelindiğinde yaklaşık 1 milyon 400 bin Filistinliye Arap ülkelerine dağılmaları söylenirken aynı sayıda Filistinli İsrail'de ve İsrail'in işgali altındaki topraklarda kaldı. İsrailliler yeni fethettikleri bölgelerde yerleşim kurmaya başlayınca Arapların kızgınlığı arttı. Zaman, petrol ve doğum oranlarında Araplar avantajlı durumda olmalarına rağmen diğer hiçbir şey net değildi. İki bloğa da dahil olmadıkları varsayılan ülkelerden oluşan "77 Grubu" İsrail'in belirli uluslararası örgütlerdeki üyeliğinin (Güney Afrika gibi) askıya alınmasını ve belki de daha önemlisi İsrail'in Kudüs'ü ilhak etmesinin Birleşmiş Milletler'de oybirliğiyle kınanmasını sağladılar. Komşularının onu tanıması karşılığında İsrail'in Arap topraklarından çekilmesi çağrısı yapıldı. Bu arada FKÖ amaçlarına ulaşmak için tartışmalı bölgelerin dışında terörizme başladı. 1890'ların Siyonistleri gibi Batılı milliyetçilik mitinin kötü durumlarının cevabı olduğuna karar verdiler: Yeni bir devlet milli birliklerinin ifadesi olmalıydı ve silah olarak 1940'lardaki Yahudi militanlar gibi terörizmi (suikast ve ayırım gözetmeden adam öldürme) seçtiler. Zaman içinde başka bir savaş olacağı açıktı. Amerikalı ve Rusların karşıt taraflarla olan çıkar ilişkileri yüzünden 1914'te olduğu gibi yerel bir mücadelenin dünya savaşına dönüşme tehlikesi vardı.

1973 yılının Ekim ayında Mısır ve Suriye Yahudilerin kutsal günü olan Yom Kippur'da İsrail'e saldırınca tehlike yakınlaştı. İsrailliler gelişmiş ve Sovyet silahları kullanan düşman kuvvetleri karşısında ilk defa askeri yenilgi olasılığıyla karşı karşıya kaldılar. Rusların Mısır'a nükleer silah gönderdiği açıklandıktan ve Amerikalılar dünya çapında kuvvetlerini alarma geçirdikten sonra da olsa İsrailliler yine kazandı. Kamuoyu İsraillilerin çok tehlikeli bir durumla karşı karşıya kaldıklarında kullanabilecekleri nükleer silahlara sahip olmaları ihtimalinin o dönemde farkında değildi.

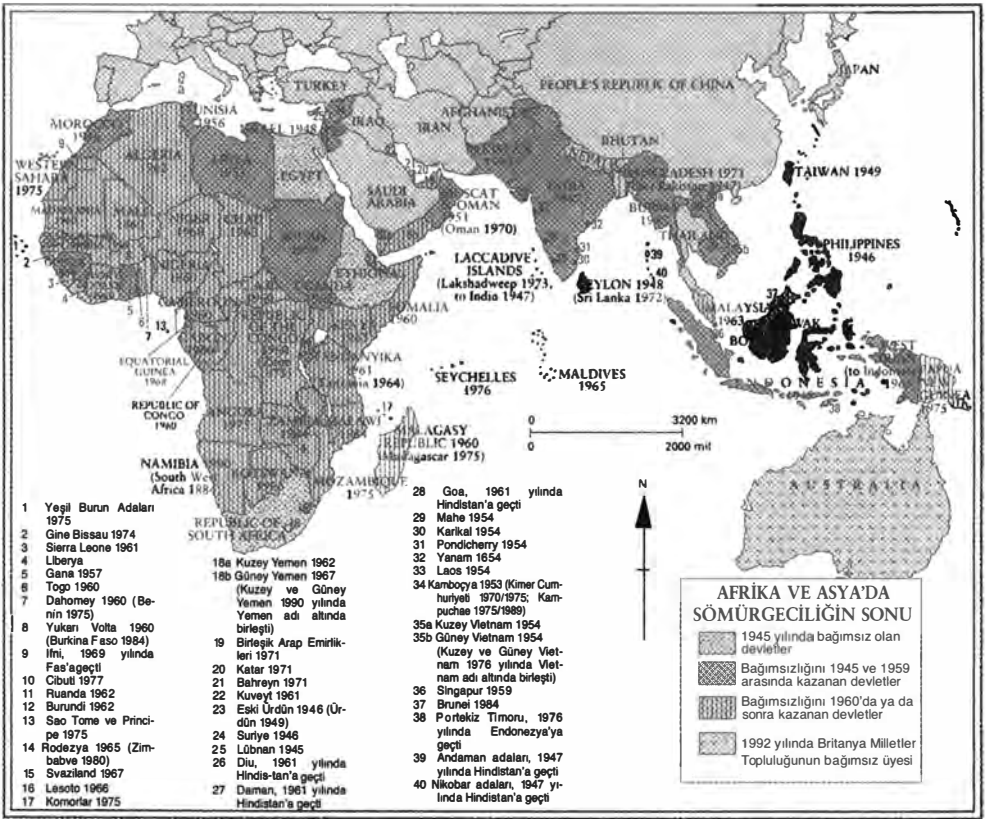
Kriz bütün bölgeye sadece böyle yayılmadı. Osmanlıların 1919'da arkalarını bıraktıkları ve İsrail'in ortaya çıkışı sadece bir parçası olan mirasın sorunları başta Büyük Britanya'nın ve Fransa'nın iki savaş arası politikalarıyla, ardından da Soğuk Savaş'la iyice zehirlenmişti. Ortadoğu'nun dünyadaki rolünde temel bir değişiklik olduğu daha açık bir biçimde ortaya çıkmıştı. 1945 yılında dünyanın en büyük petrol ihracatçısı Venezüella'ydı. Yirmi yıl sonra bu durum değişmişti ve en gelişmiş ekonomiler petrol için Ortadoğu'ya bağımlı hale gelmişti. Britanyalılar'la Amerikalılar 1950'lerde ve 1960'ların büyük bölümünde bölgeden güven içinde ucuz ve kesintisiz petrol alabiliyordu. Kendilerine dostça yaklaşmayan İran yönetimini 1953 yılında yıkarak İran petrolüne ulaşmaları konusunda muhtemel bir

tehdidi ortadan kaldırdılar, 1963'e (Baas rejimi iktidara gelene) kadar Irak'ta gayri resmi bir denetim sürdürdüler ve Suudi Arabistan'ın dostluğunu kazanmakta zorluk çekmediler. Yom Kippur Savaşı bu dönemi sona erdirdi. Arap devletleri, Suudi Arabistan'ın liderliğinde Avrupa, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne petrol ihracatını durdurduklarını duyurdular. İsrail bölge dışında daima bulmuş olduğu diplomatik desteğe her zaman güvenemeyeceği ihtimaliyle karşı karşıya kaldı. Soykırım suçuna, geri kalmış bir bölgede ilerici bir devlet olarak kazandığı sempatiyle takdire ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Yahudi seçmenlerin önemine güvenilecek devam edemeyebilirdi. Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleri için iyi bir dönem değildi. 1974 yılında BM'nin 138 üye devletinin işbirliğiyle ilk defa Genel Kurul'da Batılı güçlere karşı (İsrail ve Güney Afrika konusunda) çoğunluk oluştu. BM İsrailli ve Mısırlıları ayırmak için Sina'ya askeri bir kuvvet yerleştirmeye karar verse de bölgenin temel sorunlarından hiçbirini çözülmedi.

"Petrol diplomasisi"nin etkisi bölgenin dışına da taşdı. 1960'larda baş edilebilir olan ekonomik sorunlar bir gecede çözülemez hale geldi. Dünyadaki petrol fiyatları hızla arttı. Petrol ithalatına bağımlılık her yerde ödeme dengesi sorunlarını iyice büyüttü. Bir Hindinin bataklığına dönüşmüş olan sorunun içinde debelenen Amerika Birleşik Devletleri çok kötü sarsıldı, Japonya'da ve Avrupa'da büyük bir iktisadi durgunluk yaşandı. Belki de yeni bir 1930 geliyordu, güvenli ekonomik büyümenin altın çağı geçmişti. Bu arada petrol ihracatçısı ülkeler arasında petrol krizinden en çok zarar görenler en fakir ülkeler oldu. Çoğunda enflasyon büyük bir hızla arttı ve dış borçlarını ödemek için ihtiyaç duydukları gelir kaynakları ortadan kalktı.

AFRİKA

Yüksek petrol fiyatlarının etkisi en çok Afrika'da hissedildi. Afrika kıtası 1950'lerde ve 1960'ların başında hızlı bir sömürcülükten kurtulma sürecine girmişti. Bu gelişme kıtayı çok heyecanlandırmıştı ama özellikle Sahra çölünün güneyinde bazı dayanıksız yeni devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Fransa, Belçika ve Büyük Britanya genel anlamda barışçıl olan süreçle ilgilenen emperyal güçlerdi. İtalya, Afrika'daki son topraklarını 1943 yılında kaybetmişti. Sadece Cezayir'de ve Portekiz sömürgelerindeki özgürleşme sürecinde kan dökülecekti, Portekiz 1974 yılında kendi ülkesinde devrim olduktan sonra sömürgelerinden vazgeçti. Böylece Avrupa'nın denizasıırı dominyon macerasına liderlik etmiş olan İberyalılar sömürcülüğü bırakan son ülkeler oldular. İmparatorluk haritası ortadan kalktıktan sonra Afrikalılar Afrikalılara saldırınca çok kan döküldü ama Fransızlar ve Britanyalılar için asıl sorunlar beyaz yerleşimcilerin bulunduğu bölgelerde çıktı. Fransız ve Britanyalı politikacılar diğer bölgelerde eski tebaalarına yardımsever bir biçimde davranarak etki kazanmaya çalışıyorlardı.

Sonuç o andaki durumunu (20. yüzyılda politik yapısını Avrupalılara borçlu olan Ortadoğu gibi) 19. yüzyılda Avrupalıların vermiş olduğu kararlardan alan siyah bir Afrika'ydı. Yeni Afrika "ülkeleri" çoğunlukla eski sömürge sınırlarıyla belirlendi ve bu sınırlar uzun süre geçerli kaldı. Bu ülkelerin nüfusu sömürge yönetimlerinin sadece resmi bir birlik sağladığı, farklı diller konuşan, farklı kökenleri ve gelenekleri olan insanlardan oluşuyordu. Asya'dan farklı olarak Afrika'da sömürge bölünmelerini ortadan kaldıracak büyük yerel uygarlıkların birleştirici etkisi olmadığı için sömürge güçlerinin çekilmesinden sonra kıta kendi balkanlaşmasını yaşadı. Batılılaşmış Afrikalı elitlere (Müslüman bir ülke olan Senegal'in Fransızca şiir yazar ve Goethe konusunda uzman olan bir başkanı vardı) çekici gelen milliyetçilik doktrini sömürgeciğin içerdiği ya da idare ettiği önemli gerçekliklere çoğunlukla önem vermeyerek kıtanın bölünmüşlüğüne onayladı. Yeni yöneticilerin sert milliyetçi söylemleri bazen merkezden uzaklaşan kuvvetlerin yarattığı tehlikelere bir cevaptı. Avrupa'da ulus yaratmak isteyen ilk kişilerin yaptığı gibi ulusal mitolojiler yaratmak için Batı Afrikalılar antik Mali ve Gana'nın tarihsel kayıtları-

nı taradılar. Doğu Afrikalılarsa Zimbabwe'nin tarihsel kalıntıları gibi kalıntılarda saklı olabilecek geçmişi aradılar. Milliyetçilik siyah Afrika'daki sömürgeciliği bırakmanın nedeni olduğu gibi aynı zamanda sonucuydu.

Yeni iç bölünmeler Afrika'nın tek ya da en kötü sorunu değildi. Kıtanın büyük bir ekonomik potansiyeli olmasına rağmen refah içinde bir gelecek için ekonomik ve toplumsal temeller sallantılıydı. Emperyal miras bir kez daha en önemli sorun haline geldi. Afrika'daki sömürge rejimleri arkalarında Asya'daki sömürge rejimlerinin bıraktıklarından daha zayıf kültürel ve ekonomik altyapılar bırakmışlardı. Okuma yazma oranı düşüktü, eğitilmiş yönetici kadroların ve teknik uzmanların sayısı azdı. Afrika'nın önemli ekonomik kaynaklarından (özellikle yeraltı kaynaklarından) faydalanılabilmesi için vasıflı eleman, sermaye ve pazarlama olanaklarına ihtiyacı vardı ve bunlar yakın gelecekte ancak dışarıdan gelebilirdi (ayrıca beyaz Güney Afrika pek çok siyahi politikacı için uzun süre “dışarı” olarak kaldı). Üstelik bazı Afrika ekonomileri Avrupa'nın ihtiyaçları ve çıkarları için aksatılmıştı. 1939-1945 savaş yıllarında bazı Britanya kolonilerinde yetiştirilen ürünler değişmiş ve ihracat için tarım ürünü yetiştirilmeye başlanmıştı. Bu değişikliğin daha önceleri sadece kendi tüketimleri için ürün ve hayvan yetiştiren köylülerin uzun vadede çıkarına olup olmadığı tartışılabilir ama kesin olan kısa vadede hızlı ve önemli sonuçları olduğudur. Bu sonuçlardan biri Amerika'nın ve Britanya'nın ihtiyaç duydukları ürünler karşılığında ödedikleri nakit paradır. Bu paranın bir kısmı daha yüksek maaşlar ödemek için kullanıldı ama nakit para ekonomisinin yaygınlaşmasının rahatsız edici yerel etkileri oldu. Beklenmedik şehir büyümeleri ve bölgesel gelişme yaşandı. Böylece pek çok Afrika ülkesi savaş sonrası dünyada savunmasızlıklarını ve sınırlamalarını gözler önüne serecek olan gelişme modellerine bağlanmış oldu. Britanya Sömürgelerini Geliştirme ve Refah Fonu gibi bir programının ya da pek çok uluslararası yardım programının hayırseverlikleri bile Afrikalı üreticileri dünya piyasasına bağlamak için yardım etti. Bu tarz engeller bağımsızlıktan sonra uygulanan yanlış ekonomi politikasıyla birleşince daha da ciddi sorunlar ortaya çıktı. İhracat ürünlerinin fiyatı yerel üretim malların fiyatlarıyla bağlantılı olarak yapay bir şekilde düşük tutulduğu için ithal ikame aracılığıyla sanayileşme çabasının çok kötü tarımsal sonuçları oldu. Çiftçiler neredeyse her zaman şehirlilere feda edildiler ve düşük fiyatlar üretim yapma isteklerini kırdı. 1930'larda başlayan ve 1960'tan sonra hızlanan nüfus artışının neden olduğu memnuniyetsizlik sömürgeci güçlerin başlattığı “özgürlük” gerçeğinden ötürü duyulan hayal kırıklığı gibi kaçınılmazdı.

Bütün zorluklara rağmen siyah Afrika'daki sömürgecilikten çıkma süreci pek kesintiye uğramadı. 1945 yılında Afrika'da Mısır haricindeki gerçekten bağımsız ülkeler Etiyopya (1935'le 1943 yılları arasında sömürge yönetimi altında kalmıştı) ve Liberya'ydı. Güney Afrika Birliği İngiliz Milletler Cemiyeti içinde kendi kendini

yöneten bir Dominyon olduğu için bu kategorinin dışındaydı (durumu biraz daha belirsiz olan Britanya sömürgesi Güney Rodezya'nın üstü örtülü bir bağımsızlığı vardı). 1961 yılına gelindiğinde (Güney Afrika tamamen bağımsız bir cumhuriyet olmuş ve İngiliz Milletler Cemiyeti'nden ayrılmıştı) yirmi dört yeni Afrika devleti kurulmuştu. Toplam sayı elliyi aşmıştı.

Gana 1957 yılında Büyük Sahra çölünün güneyinde kurulan ilk eski sömürge devleti oldu. Afrikalılar sömürgecilikten kurtuldukça sorunları gün yüzüne çıktı. Sonraki yirmi yedi yıl içinde Afrika'da on iki savaş yaşanacak ve on üç devlet başkanı suikasta kurban gidecekti. Özellikle iki kötü çatışma yaşandı. Maden açısından zengin Katanga bölgesinin eski Belçika sömürgesi Kongo'dan ayrılma denemesi karşıt Sovyet ve Amerikan etkilerinin kısa sürede birbirine girdiği, Birleşmiş Milletlerin barışı yeniden sağlamak için uğraştığı bir iç savaşın çıkmasına neden oldu. 1960'ların sonuna doğru, o ana kadar yeni Afrika devletlerinin en istikrarlı ve ümit verici devletlerinden biri olan Nijerya'da iç savaş çıktı. Bu iç savaş Afrikalı olmayanları kana buladı (bunun bir nedeni Nijerya'nın petrol üreticisi ülkeler arasına girmiş olmasıydı). Diğer ülkelerde de gruplar, bölgeler ve kabileler arasında Batılılaşmış az sayıdaki elit politikacıyı rahatsız eden ve onları, sömürgecilik sisteminin gerilediği günlerde çok konuşulan demokratik ve liberal ilkelerden vazgeçmeye teşvik eden, daha az kanlı ama sert çatışmalar yaşandı.

Yeni ülkelerin çoğundaki, parçalanmaktan korunmaya, açık muhalefeti bastırıp merkezi otoriteyi güçlendirmeye duyulan, gerçek ya da hayali ihtiyaç 1970'lerle birlikte otoriter tek parti yönetimine ya da politik otoriteyi askerlerin uygulamasına neden oldu (Kurtuluş Savaşları'ndan sonra kurulan yeni Güney Amerika devletlerinin tarihinden farklı değildi). Belli bir ülkede bağımsızlığa gidilirken kurulan "ulusal" partiye muhalif partiler bağımsızlık kazanıldıktan sonra hainlikle suçlanacaktı. Eski bağımsız Afrika'dan kalan rejimler de kendilerini kurtaramadı. Barışçıl politika ve toplumsal değişiklik sağlamaktan uzak görülen *ancien régime*'e karşı gösterilen sabırsızlık 1974 yılında Etiyopya'da devrime neden oldu. "Yahuda Aslanı"nın ortadan kaldırılması dünya üzerindeki en eski Hristiyan monarşisinin (ve Hazreti Süleyman'ın oğlu ve Sebe Melikesi'ne kadar uzanan öykünün bir versiyonunda olduğu düşünülen krallar serisinin) sonuydu. Yönetimi alan askerler bir yıl sonra eski rejim kadar eleştirilmeye başladılar. Afrika'nın başka yerlerinde gerçekleşen benzer değişimler sonucunda eski Avrupalı diktatörleri hatırlatan tiran benzeri politik liderler çıktı. Yine de bu kıyaslama yanıltıcı olabilir. Afrika uzmanları yeni devletlerin "Güçlü adamları"ndan çoğunun Batılı liderlerden çok sömürgecilik öncesi Afrika krallıklarının mirasçıları olarak görülebileceklerini söylediler. Yine de bu adamlardan bazıları basit birer hayduttu.

Bu adamların kendi sorunları çok sayıda Afrikalının dış dünyaya karşı sık sık

duyduğu öfkeyi azaltmadı. Bu durumun bazı kökleri çok derinde olmayabilir. Afrikalıların ırk sömürsünün en üstün örneği olarak görmeye teşvik edildikleri Avrupa esir ticareti üzerine inşa edilen mitolojik dram bir Avrupa ve Kuzey Amerika uydurmasıydı. Öte yandan politik olarak aşağı bir seviyede olma duygusu nispeten güçsüz (bazılarının nüfusu yarım milyondan az) ülkelerin olduğu bir kıtada yüzeye yakın bir yerde duruyordu. Bölünmeden kaynaklanan zayıflığın üstesinden gelmek için denemeler yapılmış olmasına rağmen birleşmemiş bir Afrika politik ve askeri alanda uluslararası ilişkilere ağırlığını koyamazdı. 1958 yılında başarısız bir Afrika Birleşik Devletleri kurma denemesi yapıldı. 1963 yılında büyük ölçüde Etiyopya imparatoru Haile Selassie'nin sayesinde Afrika Birliği Örgütü'nün kurulmasıyla (ABÖ) sonuçlanan bir ittifaklar, kısmi birliktelikler ve federasyon denemeleri dönemi açıldı. ABÖ 1975 yılında Afrikalı üreticilerin korunması için Avrupa'yla yapılan ticaret görüşmelerini başarıyla sonuçlandırmasına rağmen politik olarak pek başarılı olamadı.

Bağımsız Afrika'nın erken politik tarihinin büyük bölümünün hayal kırıklıklarıyla dolu olması düşünceli politikacıları, eski sömürgeci güçleri hâlâ Afrika'nın en önemli sermaye, bilgi ve danışma kaynağı olan Avrupa'yla ekonomik gelişme konusunda işbirliği yapmaya yönlendirdi. Yine de siyah Afrika'nın ekonomik kayıtları içler acısıydı. Besin üretimindeki artış 1960 yılında zor da olsa nüfus artışı hızına yetişiyordu ama 1982 yılına gelindiğinde Sahra çölünün güneyindeki otuz dokuz ülkenin otuz ikisinde kişi başına düşen besin 1970'e göre azalmıştı. Yozlaşma, yanlış politikalar ve gösteriş için yapılan yatırım projeleri gelişmiş dünyadan gelen ekonomik yardımın çarçur edilmesine neden oldu. 1970'lerin başında çıkan ilk petrol krizi bu güçsüz ülkelere ilk darbe oldu. Ardından ticari durgunluk geldi. Afrika'nın durumunun iyice kötüleşmesine neden olan etkiler kuraklığın başlamasıyla durumu daha da kötüleştirdi. Afrika'nın GSYİH'i 1960 yılında yıllık yüzde 1.6 oranında artıyordu. Bu süreç kısa sürede tersine döndü ve 1980'lerin ilk yarısında yıllık yüzde 1.6 oranında azalmaya başladı. BM Afrika Ekonomik Komisyonu'nun 1983 yılında kıtanın tarihsel eğilimlerinden kaynaklanan ekonomik durumunu "kâbus gibi" olarak değerlendirmesi pek de şaşırtıcı değildi.

Doğal olarak politik kinizm gelişti ve bağımsızlık döneminin pek çok lideri yollarını kaybetmiş gibi davranmaya başladılar. Pek çoğu neredeyse hiç özeleştiri yapmadı ve çoğunlukla yeni kızgınlıklara neden olacak asabiyetler sergilediler (Afrikalıları Soğuk Savaş'a sokmak için yapılan dış denemelere zaman zaman çok sinirlendiler). Soğuk Savaş'a girmeleri de hayal kırıklığı yaratabilirdi. Marksist devrim biraz başarılı olmuştu. Marksist rejimler çelişkili bir biçimde bağımsız Afrika devletlerinin feodal olarak en geri kalmış olanı Etiyopya'da ve eski sömürge bölgelerinin en az gelişmiş olan eski Portekiz sömürgelerinde kök saldı. Eski Fransız ve Britanya sömürgeleri pek etkilenmedi.

Kaçınılmaz olarak günah keçileri arandı. Afrika'daki sömürgelelikten çıkma sürecinin eksiksizliği ve hızıyla Afrika'nın büyük bir bölümünün coğrafi uzaklığı düşünüldüğünde günah keçileri giderek artarak ama belki de açıklayıcı bir biçimde yakınlarda bulundu. Etnik farklılıklar kendini iç savaş ve katliam olarak gösterdi ama Afrika'daki siyah ve beyaz ırk ayrımı konusunda kızgınlıklar yaşandı. Bu durum en güçlü Afrika devleti olan Güney Afrika Birliği'nde çok çirkin bir biçimde kendini gösterdi. 1945 yılında bu ülkeyi yöneten ve Afrikaans (Güney Afrika Cumhuriyeti'nin resmi dili) konuşan Boerler geçmişİ Büyük Göç'e kadar uzanan ve Boer savaşındaki yenilgiyle güçlenen Britanya düşmanlığını devam ettiriyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz Milletler Cemiyeti'yle olan bağları ko-partitler ve Anglosakson kökenli seçmenlerin Cape Town ve Natal bölgelerinde toplanmış olmaları süreci kolaylaştırdı. Boerler Transvaal'da ve sahilden uzaktaki kırsal bölgelerde olduğu kadar önemli sanayi bölgelerinde de güçlü bir biçimde yerleşmişlerdi. Güney Afrika savaşa 1939 yılında Britanya tarafında girdi ve savaş önemli kuvvetlerle destekledi ama sonra kendilerine verdikleri isimle uzlaşmaz "Afrikanerler"¹ Nazilerle işbirliğini savunan bir hareketi destekledi. Hareketin lideri Güney Afrikalı üst düzey devlet adamı Jan Smuts'u genel seçimde yendikten sonra 1948 yılında başbakan oldu. Afrikanerler Birlik içinde giderek güç kazanıp sanayi sektöründe ve finansal sektörde kendilerine ekonomik bir pozisyon sağladıkça siyahi Afrikalılara karşı olan derin önyargılarından farklı bir politika uygulamaları düşünülemezdi. Sonuç ırk ayrımı sisteminin kurulması oldu. Bu sistem siyahi Afrikalıların Boer ideolojisinde sahip oldukları ikincil insan statülerinin yasalarla düzenlenmesini içeriyor ve destekliyordu. Amacı sanayileşme ve piyasa ekonomilerinin büyüyen siyahi nüfusu eski kabile bölünmeleri uyarınca düzenleyip dağıtmak için çok şey yaptığı bir bölgede beyazların konumunu garanti altına almaktı.

Irak ayrımı Afrika'nın diğer bölgelerindeki beyazlardan –Afrikanerlerin primitif batıl inançları ve sözde ekonomik ihtiyaçlarından daha affedilebilir temelleri olan– bazı istekleri oldu. Güney Afrika'dakine benzer siyah ve beyaz nüfus dengesi ve servet yoğunluğu olan tek ülke 1965 yılında İngiliz Milletler Cemiyeti'nden çekilerek Britanya yönetiminin utanç duymasına neden olan Güney Rodezya'ydı. Ayrılma yanlılarının amacı, korkulacak bir biçimde, gittikçe Güney Afrika'dakine benzeyen bir toplum yaratmaktı. Britanya yönetimi tereddüt etti ve şansını kaçırdı. Siyah Afrika ülkelerinin Rodezya için hemen yapabileceği bir şey yoktu ve eski sömürgeye ambargo koyarak "yaptırım da uygulasa" Birleşmiş Milletler'in de yapabileceği bir şey yoktu. Çok sayıda siyahi Afrika ülkesi yaptırımları yok saydı ve Britanya hükümeti büyük petrol şirketlerinin ürünlerinin isyancılara ulaşması için atıkları adımları görmezden geldi. Büyük Britanya soyundan gelenler, zayıf yönetimler

1 Afrikaner (Hol.) : Afrikalı (Çev.)

tarihinin en utanç verici bölümlerinden birinde, 1776'daki isyan kadar kötü olan sömürge isyanını bastırmak için Britanya yönetiminin neden müdahale etmediğini anlamayan Afrikalıların gözünde değerlerini kaybetti. Çok sayıda Britanyalı bunun nedeninin uzakta ve askeri olarak zayıf olan emperyal yönetimin yapacağı müdahalenin cesaret kırıcı görünmesine neden olacak eski örnekler olduğunu söyledi.

Güney Afrika (Afrika'daki en zengin ve güçlü devletti ve zenginleşip güçlenmeye devam ediyordu) kendinden emin görünmesine rağmen 1970'ler başladığında Rodezya ve Portekiz'le birlikte siyahi Afrikalıların öfke duydukları bir ülke oldu. Irk savaşı hatlarının çizilmesi Güney Afrikalı siyahlara verilen bazı ufak imtiyazlarla ve Güney Afrika'nın bazı siyah ülkelerle gelişen ekonomik bağlantılarıyla zorlukla durduruldu. Dış güçlerin de kısa süre içinde dahil olabileceği bir tehlike daha vardı. Portekizliler çekildikten sonra 1974 yılında Angola'ya Marksist bir rejim geldi. Ardından gelen iç savaşta, yönetimi desteklemek için Küba'dan yabancı komünist askerler geldi, Güney Afrika'ysa yönetime karşı isyan edenleri destekledi.

Güney Afrika yönetimi kısa süre içinde harekete geçebileceğini gösterdi. İnatçı ve bağımsız (ümitleri Mozambik'teki Portekiz yönetimi 1974 yılında sona erince ve o ülkeden kendisine karşı gerilla saldırıları başlayınca azalan) Rodezya'yla işbirliği yapmanın utancını üzerinden atmak istiyordu. Amerikan yönetimi Rodezya'nın komünist destek alan siyah milliyetçiler karşısında yenilgiye uğramasının sonucunu değerlendirdi. Rodezyalılara baskı yapması için Güney Amerikalılara baskı yaptı. Rodezya başbakanı 1976 yılının Eylül ayında, siyah çoğunluğun yönetim prensibini kabul etmek zorunda olduklarını üzgün bir biçimde halkına duyurdu. Beyazların yönettiği bir Afrika ülkesi kurmak için yapılan son denemeler de başarısızlığa uğradı. Bu Avrupa'nın gücünün zayıfladığını gösteren önemli bir gelişmeydi. Siyah milliyetçiler koşulsuz şartsız teslim olmalarını istedikleri için gerilla savaşı devam etti. Rodezya bağımsızlığını yeniden, bu sefer Zimbabwe adı altında siyah bir başbakanla tekrar kazanmadan önce 1980 yılında Britanya yönetimine döndü.

Bu gelişme Güney Afrika'nın kıtadaki beyaz ağırlıklı tek ve en zengin devlet olarak kalmasına ve tüm dünyada siyahların (bu bağlamda beyaz olmayanların) kızgınlığına maruz kalmasına neden oldu. ABÖ Angola'daki iç savaş yüzünden bölünmüş olmasına rağmen Afrikalı liderler Güney Afrika'ya karşı ortak temellerde birleşebiliyorlardı. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1974 yılında ırk ayrımı yüzünden Güney Afrika'nın oturumlara katılmasını yasakladı ve BM İnsan Hakları Komisyonu 1977 yılında Güney Afrika'yı (İsrail ve Şili'yle birlikte) iddia edilen kötü davranışlarından dolayı kınarken Uganda'da siyahların yine siyahlar üzerinde uyguladığı korkunç uygulamaların soruşturulması isteklerini ustaca savuşturdu. Pretoria'dan bakıldığında kuzey git gide daha tehlikeli görünmeye başlamıştı. Küba birliklerinin Angola'ya gelmesi SSCB'nin Güney Afrika'ya karşı yeni stratejik

hareketinin gücünü gösteriyordu. Bu eski Portekiz sömürgesiyle Mozambik siyah kasabalarda huzursuzluğu körükleyen ve 1980lerde şehirlerde terörizmi destekleyen Güney Afrikalı muhalifler için birer üstü.

Tüm bunlar hiç şüphesiz Güney Afrika yönetiminin konumunda değişiklikler olması için nedenler arasındaydı. Bu onyınlın ortalarından itibaren, konu artık ırk ayrımının uygunsuz özelliklerinin kaldırılıp kaldırılmaması değil Güney Afrikalı beyazların mücadele etmeden siyah çoğunluğun yönetimini kabul edip edemeyeceği olarak görünüyordu. Yeni bir başbakan 1978 yılında göreve gelince değişiklik açıkça görüldü. P.W. Botha pek çok Afrikaner'in korkularına rağmen yavaş yavaş bir imtiyaz politikası uygulamaya başladı. Yine de bu girişimi çok geçmeden yavaşladı. Güney Afrika'ya Birleşmiş Milletler'de sergilenen düşmanlığın devam eden işaretleri ülkedeki kentsel terörizm, Namibya'nın (BM yönetiminde bir bölge olarak yıllar önce Güney Afrika'ya bırakılmıştı) kuzey sınırındaki askeri müdahale gerektiren tehlikeli durum ve Afrikaner destekçilerinin Botha'ya karşı artan güvensizlikleri Botha'nın geri adım atmasına neden oldu. Gerginliği azaltmak için son hareketi, yetersiz olması yüzünden siyah politik liderleri çok öfkeliendiren ve beyaz olmayanların temsil edilmesi prensibini kabul etmesi nedeniyle beyaz muhafazakârların nefret ettiği, beyaz olmayan Afrikalılara temsil hakkı veren 1983 anayasası oldu.

Bu arada diğer ülkelerin Güney Afrika üzerinde uyguladığı, "yaptırım" adı verilen baskı artıyordu. 1985 yılında Amerika Birleşik Devletleri bile bir ölçüde buna dahil oldu. Güney Afrika ekonomisine duyulan uluslararası güven azalıyor ve bunun etkileri ülke içinde görülüyordu. Yerel görüşlerdeki değişim rüzgârını müjdeleyen ufak belirtiler pek çok Afrikaner'in bağlı olduğu Hollanda Reform Kilisesi'nin ırk ayrımının bir "hata" olduğu ve (iddia edilenlerin tersine) kutsal metinlerle uyumadığıyla ilgili kararında görülebilir. Afrikaner politikacılar arasında da gittikçe büyüyen bir bölünme vardı. Küba güçleri orada kaldığı sürece Angola yönetimini yenmesi mümkün olmamasına rağmen Güney Afrika'nın askeri bir hareketle sınır tehditlerini başarılı bir şekilde savuşturmasının da muhtemelen bunda etkisi olmuştur. 1988 yılında, Namibya Güney Afrika'nın da tatmin edici bulunduğu şartlarla bağımsızlığını kazandı ve Angola'yla barış sağlandı.

P.W. Botha'nın (1984 yılından beri cumhurbaşkanıydı) 1989 yılında gönülsüzce ve hırçınlıkla görevi F.W. de Klerk'e devretmesinin arka planında bunlar yatıyordu. De Klerk liberalleşme hareketinin devam edeceğini, hatta pek çok kişinin düşünebileceğinden daha ileri gideceğini ama bunun ırk ayrımının sonu anlamına gelmediğini söyledi. Politik protestolara ve muhalefete daha fazla izin verildi. Toplantı ve yürüyüşlere müsaade edildi, hapisteki siyah milliyetçi liderler serbest bırakıldı. Bu arada süper güçler arasındaki ilişkilerde olan önemli bir değişiklik Amerika Birleşik Devletleri'yle Sovyetler Birliği'nin Angola ve Mozambik'teki çatışmaları sona

erdirip Namibya'ya bağımsızlık vermek için anlaşmalar yapmalarını sağladı.

Birdenbire ülkenin önünde yeni bir yol açıldı. F.W. de Klerk 1990 yılının Şubat ayında “yeni bir Güney Afrika”yı duyurdu. Afrika Ulusal Kongre’sinin lideri olan ve simgesel önem taşıyan Nelson Mandela dokuz gün sonra hapisten çıktı. Kısa süre sonra ileride neler yapılabileceği konusunda yönetimle görüşmelere başladı. Mandela’nın çok sert bir dili olmasına rağmen beyaz azınlığın siyah çoğunluğun yönetimi altında bir geleceği kabul etmelerini sağlamalarının denemesi için ümit verici işaretler vardı. Bu işaretler diğer siyah politikacıların sabırsızlığını artırdı.

1991’in sonuna gelindiğinde de Klerk epey yol kat etmişti. Taraftarlarını, Mandela’nın kendi taraftarlarını götürdüğünden daha ileri götürmüştü. Irk ayrımının kilit taşı olan toprak yasalarını kaldıracaklarını bile söylemişti. Sonunda, 1991’de diğer ırk ayrımı yasaları yürürlükten kalktı. Bu, Güney Afrika’da yaşananların hı-zının ilginç bir göstergesiydi. Dünya artık beyaz Afrikalı liderlerin samimiyetinden (ya da samimiyetsizliğinden) çok onların siyah meslektaşlarının gerçekçiliğine (ya da gerçekçi olmamalarına) ve yandaşlarını kontrol etme becerilerine (ya da becerisizliklerine) odaklanmıştı. Demokratik bir Güney Afrika’ya doğru akla gelmedik adımlar atılmış olmasına rağmen Nelson Mandela’nın serbest kalmasıyla doğan ümitler kısa sürede yerlerini edişlere bırakacaktı.

LATİN AMERİKA

1900 yılına gelindiğinde bazı Latin Amerika ülkeleri sadece istikrar yoluna değil refah yoluna da girmeye başlamıştı. Arjantin dünyadaki en zengin ülkelerden biriy-di. Kıtadaki sömürge yerleşimlerine Latin Amerika elitlerinin sömürgecilik sonrası dönemde ilgisini çeken 19. yüzyıl Avrupa’sının, özellikle Fransa’nın kültürel etkisi de eklenmişti. Üst sınıflar büyük ölçüde Avrupalılaştı ve çok sayıda büyük şeh-rin modernliği eski sömürge elitlerini ortadan kaldırmaya başlayan Avrupa göçünü yansıttığı gibi bunu da yansıtıyordu. Yerel Amerikalıların soyundan gelenler pek dikkate alınmıyordu. Birkaç ülkede o kadar baskıya uğradılar ki soyları tükenme riskiyle karşı karşıya kaldı.

Neredeyse bütün Latin Amerika ülkeleri tarım ya da maden ürünlerinin önde gelen ihracatçılarıydı. Bazıları nispeten büyük ölçüde şehirleşmişti ama üretim sek-törleri ufaktı ve uzunca bir süre 19. yüzyıl Avrupa’sının toplumsal ve politik sorun-larından zarar görmüş gibi görünmediler. Mali felaket ve hayal kırıklığı dönemleri hariç kıtaya sermaye yağmıyordu. 1914 yılından önce bir Latin Amerika devletinde yaşanan tek toplumsal devrim Meksika diktatörü Porfiria Diaz’ın (yönetim per-sonelinde sayısız değişikliğe karşılık olarak) 1911 yılında iktidardan düşmesiyle başladı. Yaklaşık on yıl sürecek bir çarpışmaya ve milyonlarca ölüme yol açan bu

olayda başrolü sanayi ya da tarım proletaryası değil rejimden yeterli menfaat sağlamadıklarını düşünen orta sınıf oynadı. Bu sınıf 1990'larda iktidarı tekeline alan partinin politikacılarıyla birlikte en çok kâr eden sınıftı. Pek çok Latin Amerika ülkesinin kırsal bölgelerinde sınıf mücadelesi görülmesine rağmen sanayileşmiş ve şehirleşmiş Avrupa'nın toplumsal tatsızlıklarını yaşamadılar.

Ümit verici görünen bu toplumlar Birinci Dünya Savaşı'nı başarıyla atlattılar. Savaş Avrupa ve Kuzey Amerika'yla olan ilişkilerinde büyük değişikliklere neden oldu. Amerika Birleşik Devletleri 1914'den önce Karayipler'de en üstün politik etkiye sahip olmasına rağmen Güney üzerinde fazla ekonomik baskı uygulamadı. 1914 yılında Rio Grande Nehri'nin güneyindeki tüm yabancı yatırımların sadece yüzde 17'si Amerika Birleşik Devletleri'nindi. Büyük Britanya'nın yatırımları daha fazlaydı. Britanya holdinglerinin Dünya Savaşı'nda tasfiye olması bu durumu değiştirdi. 1919 yılına gelindiğinde Güney Amerika'daki dış sermayenin yüzde 40'ını sağlayan Amerika Birleşik Devletleri kıtadaki en büyük tekil yabancı yatırım kaynağı haline gelmişti. Ardından dünya ekonomik krizi yaşandı. 1929 Latin Amerika devletleri için yeni ve kötü bir dönemin, 19. yüzyılın gerçek bitişi ve 20. yüzyılın gerçek başlangıcının kapısını açtı. Pek çoğu dış borçlarını ödeyemedi. Dış sermaye bulmak neredeyse imkânsız hale geldi. Refahın sona ermesi bazen diğer Latin Amerika ülkelerine, bazen Kuzey Amerikalılara ve Avrupalılara karşı milliyetçi iddiaları artırdı. Meksika ve Bolivya'da yabancı petrol şirketleri kamulaştırıldı. Geleneksel Avrupalılaştırılmış oligarşiler düşen milli gelirlerin yarattığı sorunları çözme konusundaki başarısızlıklarından dolayı ödün verdiler. Bağımsızlık Savaşları'ndan sonraki en fazla askeri darbe, ayaklanma ve başarısız isyan 1930 yılıyla birlikte görülmeye başladı.

Ticari malların fiyatı savaş dönemi taleplerinden dolayı arttığı için 1939 yılı yeniden refah getirdi (1950'deki Kore Savaşı bu sürecin devam etmesini sağladı). Arjantinli yöneticilerin Nazi Almanyasına duydukları dile düşmüş sempati ve bazı diğer cumhuriyetlerdeki Alman çıkarını gösteren kanıtlara rağmen Latin Amerika ülkelerinin çoğu ya kendilerine yaranmaya çalışan Müttefik Devletler'e karşı sempati besliyorlardı ya da Amerika Birleşik Devletleri'ne boyun eğiyorlardı. Çoğu daha savaş bitmeden resmen Birleşmiş Milletler'in tarafına geçti ve Brezilya dikkat çekici bir jest yaparak Avrupa'ya küçük bir askeri kuvvet gönderdi. Yine de savaşın Güney Amerika üzerindeki en önemli etkisi ekonomik oldu. Bu ekonomik etkilerin en önemlilerinden birisi üretilmiş mallar için Amerika Birleşik Devletleri'ne ve Avrupa'ya olan eski bağımlılığın kendini bu malların bulunamaması olarak göstermesiydi. Yoğun sanayileşme çabaları pek çok ülkede hız kazandı. Sanayileşmenin

yarattığı şehirli işgücünün üzerinde savaş sonraki dönemdeki askeri ve geleneksel elitlere rakip olarak gündeme giren yeni bir politik yönetim tarzı kuruldu. Otoriter, yarı faşist ama halka dayanan kitle hareketleri iktidara yeni bir güçlü adam türü getirdi. En ünlüsü Arjantin'deki Peron'du ama 1953 yılında Kolombiya'da ve 1954 yılında Venezuela'da benzer yöneticiler başa geçti. Komünizmin kitleler arasında dikkat çekici bir başarısı olmadı.

Önemli bir değişiklik de Amerika Birleşik Devletleri'nin (savaşın sonucu olarak olmasa da) Karayipler'deki etkili gücünü kullanma biçiminde oldu. Amerikan silahlı kuvvetleri yüzyılın ilk yirmi yılında yirmi kere komşu cumhuriyetlere müdahale etti ve iki kere de hamiliğini sağlayacak kadar ileri gitti. 1920'yle 1939 yılları arasında bu tarz sadece iki müdahale, 1924 yılında Honduras'a ve iki yıl sonra Nikaragua'ya yapıldı. 1936 yılına gelindiğinde Latin Amerika topraklarında anlaşmalar sonucu bölgede bırakılan kuvvetler dışında (Küba'daki Guantanamo üssünde) hiçbir ABD kuvveti kalmamıştı. Dolaylı baskı da azalmıştı. Bu gelişme büyük ölçüde değişen şartların makul bir şekilde onaylanmasıydı. 1930'larda doğrudan müdahaleyle bir şey elde edilemezdi ve Başkan Roosevelt tüm Amerikalı devletlerin birbirlerinin işlerine müdahale etmemesini vurgulayan "İyi Komşu" politikasını (bu tabiri ilk olarak göreve başlarken yaptığı konuşmada kullandı) ilan ederek bundan faydalandı (Roosevelt ayrıca resmi sıfatla bir Latin Amerika ülkesini ziyaret eden ilk başkandı). Bu gelişme Washington'un da desteğiyle kıta çapında diplomatik ve kurumsal işbirliği dönemini başlattı (kötüleşen uluslararası durum ve Alman çıkarlarının bölgede işlediğinin giderek daha fazla farkına varılması yüzünden bu işbirliği teşvik edildi). İşbirliği süreci Bolivya ve Paraguay arasındaki 1932'den başlayıp 1935'e kadar süren "Chaco Savaşı"nı sona erdirmeyi başardı ve 1939 yılında Latin Amerika'nın tarafsızlığını ilan edip karasularında 300 millik tarafsız bölge oluşmasını sağlayarak meyvesini verdi. Ertesi yıl bir Amerika Birleşik Devletleri kruvazörü Uruguay yönetiminin Nazi darbesine karşı gösterdiği dirence destek olmak için Montevideo'ya gönderilince, Monroe doktrini ve doktrinin "Roosevelt tabii sonucu'nun sessizce müşterek savunma sistemine çevrilmiş olduğu hiç olmadığı kadar açık bir biçimde görüldü.

Latin Amerika, 1945'ten sonra değişen uluslararası durumu yansıtacaktı. Amerika Birleşik Devletleri politikası Soğuk Savaş'ın ilk evresinde Avrupa hakkındaki kaygılarla belirlenirken Kore'den sonra yeniden yavaşça güneye yönelmeye başladı. İçinde *Yanki* karşıtı unsurlar barındırmasına rağmen Washington Latin Amerika milliyetçiliğinin ara sıra yaptığı gösterilerden pek rahatsız olmadı ama yarıkürenin Rus etkisinin hâkim olacağı bir yere dönüşmesinden giderek endişe etmeye başladı. Soğuk Savaş'la birlikte Amerika Birleşik Devletleri destekleyeceği Latin Amerika

YENİ BİR DÜNYA DÜZENİ

yönetimlerini ince eleyip sık dokumaya başladı. Bu durum bazen 1954 yılında Guatemala'daki komünist destekli yönetimin düşürülmesi gibi gizli operasyonlara yol açtı.

Amerika Birleşik Devletleri politikasını belirleyenler yoksulluk ve hoşnutsuzluk gibi komünizme dayanak olabilecek etkenlerin ortadan kalkması konusunda endişeliydiler. Daha fazla ekonomik yardım sağlayıp (Latin Amerika 1950'lerde Avrupa ve Asya'ya oranla çok daha az ama sonraki on yılda çok daha fazla yardım aldı) toplumsal reform yapmak istediklerini söyleyen yönetimler alkışladılar. Ne yazık ki bu yönetimlerin programları Amerika'nın sermaye kontrolünü ortadan kaldırmaya yönelirse Washington reformu imkânsız hale getirecek bir tazminat talep ederek yeniden fikir değiştiriyordu. Reform, 1958'den önce Küba'da olduğu gibi bir bireysel otorite rejiminin aşırılıklarını göstermeye başlayınca Amerikan yönetimi, Asya'da olduğu gibi Latin Amerika'da da muhafazakâr çıkarları destekleme eğilimi gösterdi. Bu her zaman böyle olmadı. Bazı yönetimler, özellikle Bolivya, 1952'den önce toprak reformu yapacak kadar etkili oldu. Bir önceki yüzyılın büyük bölümünde olduğu gibi, durumları en kötü olan Latin Amerikalılar tabii ki çoğu Amerika Kızılderilisi kökeninden gelen köylülerdi, sadece şehirleri dinleyen halkçı ya da muhafazakâr yöneticilere seslerini duyuramadılar.

Yine de Washington'un tüm tedirginliğine rağmen Latin Amerika'da çok az devrimci hareket vardı. O dönemde çok şey ümit edilen ve çok korkulan Küba'da başarılı bir devrim olmasına rağmen durum böyleydi. Pek çok görüşe göre bu devrim çok istisnai bir sorundu. Küba'nın coğrafi olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne nispeten yakın olması önemini artırıyordu. Kanal Bölgesi'ne olan yaklaşımlar bu bölgenin Amerika Birleşik Devletleri için stratejik olarak Süveyş Kanalı'nın Britanyalılar için olduğundan daha önemli olduğunu gösterdi. İkincisi, Küba Depresyon döneminde çok yara almıştı; ticareti hemen hemen sadece şekere dayanıyordu ve bu ürünün tek çıkış yeri Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Bu ekonomik bağlantı Küba'nın diğer Latin Amerika ülkelerine oranla Amerika Birleşik Devletleri'yle daha yakın ve rahatsız edici bir "özel ilişki" içinde olmasına yol açan birkaç nedenden biriydi. 1898'den daha geriye ve İspanya'dan bağımsızlığın kazanılmasına uzanan tarihsel bağlar vardı. Küba Anayasası'nda 1934'e kadar Küba'nın diplomatik özgürlüğünü kısıtlayan özel koşullar vardı. Amerikalılar adada hâlâ deniz üssü bulunduruyorlardı. Şehir gayrimenkullerinde ve hizmetlerinde önemli Amerikan yatırımı vardı. Küba'nın yoksulluğu ve düşük fiyatları da adayı kumar ve kadın arayan Amerikalılar için cazip bir hale getiriyordu. Bütün bunlar hesaba katılırsa, Küba'da halkın büyük desteğini alan güçlü bir Amerikan karşıtı hareketin olması şaşırtıcı değildi ve böyle bir hareket vardı.

Amerika Birleşik Devletleri uzun süre savaş sonrası kurulan muhafazakâr Küba rejiminin arkasındaki güç olmakla suçlanmıştı ama Diktatör Batista 1952 yılında iktidara geldikten sonra bu iddialar kesildi. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Batista'yı onaylamadı ve 1957 yılında yardımı kesti. Genç bir milliyetçi avukat olan Fidel Castro o sırada yönetime karşı bir gerilla mücadelesine başlamıştı. İki yıl içinde başarıya ulaştı. Yeni, devrimci Küba'nın başbakanı olarak 1959 yılında "insancıl" ve özellikle de komünist olmayan bir rejim kuracağını söyledi.

Castro'nun ilk amaçları hâlâ bilinmiyor. Belki ne düşündüğü konusunda kendisi de tam olarak emin değildi. Başından itibaren liberallerden Marksistlere uzanan geniş bir yelpaze içinde Batisya'yı devirmek isteyenlerle birlikte çalışmıştı. Bu durum onu Karayıplı bir Sukarno gibi himaye eden Amerika Birleşik Devletleri'nin güveninin tazelenmesine yardımcı oldu; Amerikan kamuoyu onu romantik bir figür olarak çok sevdi ve sakalları Amerikalı radikaller arasında çok moda oldu. Castro tarım reformu yapıp şeker işletmelerini kamulaştırarak Amerika'nın ticari çıkarlarına müdahale edince ilişki kısa sürede bozuldu. Ayrıca halka bu işletmelerin Küba toplumundaki, eski rejime destek olmuş ve Amerikanlaşmış öğeler olduğunu açıkladı. Amerikan karşıtlığı Castro'ya Kübalıları devrimin arkasında birleştirme yolunu açan mantıklı bir (belki de tek) araçtı. Amerika Birleşik Devletleri kısa süre içinde Küba'yla diplomatik ilişkilerini kesti ve başka şekillerde de baskı uygulamaya başladı. Amerikan yönetimi adanın Castro'nun giderek daha fazla güvendiği komünistlerin eline düşeceğine ikna oldu. Sovyet lider Kruşev'in Küba'ya karşı askeri bir operasyon düzenlerse Sovyet roketlerinin misilleme yapacağını belirterek Amerika'yı uyarması ve Monroe doktrininin artık öldüğünü açıklaması pek yardımcı olmadı; Amerikan Dışişleri Bakanlığı vakit kaybetmeden doktrinin öldüğü haberlerinin çok abartıldığını duyurdu. Sonunda Amerikalılar Dr. Castro'yu güç kullanarak devirmeye karar verdiler.

Bu müdahaleyi Kübalı sürgünlerin yapmasına karar verildi. 1961 yılında başkanlık el değiştirdikten sonra John Kennedy bu karara sahip çıktı. Sürgünler Amerikan desteğiyle Küba'da hazırlık yapıyorlardı ve Küba'yla diplomatik ilişkiler kesilmişti. Bu faaliyetleri Kennedy başlatmamıştı ama bunları engelleyecek kadar dikkatli ya da düşünceli değildi. Bu durum çok üzücüydü çünkü yeni başkanın, Amerika Birleşik Devletleri'nin iyi niyet tohumları ekmesi gerektiği bir süredir açıkça ortada olan Latin Amerika'ya karşı tavırlarında çok iyi işaretler de vardı. Amerika'nın silah ve para desteğini alan Kübalı sürgünlerin 1961 yılının Nisan ayında çok kötü bir sonuç elde ettiği "Domuzlar Körfezi" olarak bilinen fiyasko daha ılımlı yaklaşım olasılıklarını bir anda havaya uçurdu. Castro artık açıkça yönünü Rusya'ya çevirmişti ve yılın sonunda Marksist-Leninist olduğunu açıkladı.

Soğuk Savaş'ın yeni ve çok daha belirgin bir evresi batı yarımkürede ve Amerika Birleşik Devletleri için kötü başladı. Amerika'nın tavrı hiçbir yerde onay görmedi

çünkü halka dayanan, sağlam bir rejime saldırmıştı. Küba bu tarihten sonra Latin Amerikalı devrimciler için bir mıknaş haline geldi. Batista'nın işkencecilerinin yerine Castro'nunkiler geçti ve yönetim, Amerikan baskısının da etkisiyle, ekonomiye zarar veren ama içinde eşitlikçilik ve toplumsal reform da barındıran politikalar uyguladı (Küba 1970'lerde Latin Amerika'daki en düşük çocuk ölümü oranına sahip olduğunu iddia etti).

Tüm Soğuk Savaş'ın en ciddi karşılıklı meydan okumaları, belki de savaşın dönüm noktası Küba devriminin yan ürünü olarak Küba'da ve neredeyse tesadüfen gerçekleşti. Sovyet hükümetinin Amerika Birleşik Devletleri'nin herhangi bir yerine ulaşabilecek kapasitedeki füzeleri Küba'ya yerleştirmeye neden ve ne zaman karar verdiği tam olarak bilinmiyor ama böyle yaparak potansiyel hedef olan Amerikan üslerinin veya şehirlerinin sayısını ikiye katlamış oldu. Bu kararın Havana'dan mı yoksa Moskova'dan mı geldiği de bilinmiyor. Castro SSCB'den silah istemiş olmasına rağmen kararı Moskova vermiş gibi görünüyor. Şartlar ne olursa olsun, Amerika'nın fotoğraflar sayesinde yaptığı keşif, Rusların Küba'ya füze rampaları kurduğunu 1962 yılının Ekim ayında belgeledi. Başkan Kennedy bu bilgi kesinleşene kadar bekledi. Sonra Amerika Birleşik Devletleri Donanması'nın Küba'ya füze getirecek gemileri durduracağını ve Küba'daki füzelerin de kaldırılmaları gerektiğini duyurdu. Birkaç gün sonra bir Lübnan gemisi durdurulup arandı. Sovyet gemileri sadece gözlemlendi. Amerika'nın nükleer silahları savaş için hazırlandı. Birkaç gün geçtikten ve Kennedy'le Kruşev arasında birkaç kişisel mektup alışverişi olduktan sonra Kruşev füzelerin kaldırılması gerektiğini kabul etti.

Bu kriz yarıkürenin tarihinde uzak ara en önemli konu oldu. Dış dünyadaki yankılarınıysa başka bir yerde tartışmak en iyisi. Latin Amerika tarihine dönüşecek olursa, Amerika Birleşik Devletleri Küba'yı istila etmeyeceğine söz vermiş olsa da onu komşularından mümkün olduğu kadar ayırma denemelerine devam etti. Küba'nın devrim talepleri hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde diğer Latin Amerika ülkelerinin gençleri arasında bir süreliğine kendine taban buldu. Yine de bu, özellikle Castro Küba'dan kıtanın geri kalanı için devrimci bir merkez olarak bahsetmeye başlayınca Castro'yu diğer yönetimlerin gözünde daha sempatik bir hale getirmedi. Devrimin pratikte kolay olmadığı Bolivya'daki başarısız bir deneme sayesinde görüldü. Küba'nın şartları çok farklıydı. Köylü ayaklanmasını başka yerlere taşıma ümitlerinin aldatıcı olduğu anlaşıldı. Diğer ülkelerdeki komünistler Castro'nun çabalarını onaylamadılar. Devrim için potansiyel üyelerin ve malzemelerin kırsaldan çok kentsel, köylüden çok orta sınıf olduğu ortaya çıktı. Gerilla hareketlerinin birkaç yıl içinde manşet haberi olacağı yerler büyük şehirlerdi. Etkileyici ve tehlikeli olmalarına ve onlarla başa çıkmak için yapılan gaddarlıklar bazı ülkelerde otoriter hükümetlere verilen desteğin geri çekilmesine yol açmış olmasına

rağmen gerilla hareketlerinin geniş halk desteği bulup bulmadıkları net değildir. Bu arada Amerikan karşıtlığı tüm şiddetiyle devam ediyordu. Kennedy'nin toplumsal reformu temel alan yeni bir Amerikan girişimi ümitleri –kendi verdiği isimle “İlerleme İttifakı” – Amerika’nın Küba’ya karşı sergilediği tavırların sebep olduğu artan düşmanlığı yarıp geçemezdi. Kennedy’den sonraki başkan Lyndon Johnson daha iyi değildi çünkü Latin Amerika’yla yerel reformla olduğundan daha az ilgileniyordu. İttifak zayıflamaya başlayınca girişim de yeniden ele alınamadı. Daha da kötüsü Amerika dört yıl önce yoz ve zalim bir diktatörün indirilip öldürülmesine ve yerine reform yanlısı demokratik bir hükümet getirilmesine yardım ettiği Dominik Cumhuriyeti’ne 1965 yılında yeniden müdahale edince ittifak hayalleri iyice geri planda kaldı. Reformu bir tehdit olarak gören seçkinleri savunan askerler bu müdahaleye izin vermeyince Amerika yardımı kesti. İlerleme İttifakı ayrımcı bir yaklaşımla kullanılabileceğe benziyordu. Yine de, diğer sağ görüşlü rejimlere olduğu gibi Dominik Cumhuriyeti’ne de yardım kısa sürede yeniden başladı. 1965 yılında askerlere karşı çıkartılan bir ayaklanmayı bastırmak için 20 bin Amerikan askeri gitti.

İttifak 1960’ların sonunda, kısmen Amerikan politikasının komünizm korkusu yüzünden Latin Amerika’daki muhafazakârlara ağırlık vermesi, kısmen de Amerika Birleşik Devletleri’nin çok sayıda başka önemli sorunu olduğu için hemen hemen unutuldu. Komünist tehdit devam ettiği müddetçe Amerikan yardımını kaybetmekten korkmalarına gerek olmayan yönetimlerin Amerika Birleşik Devletleri’nin mülkiyet çıkarlarına saldırımları ironik bir gelişmeydi. Şili en büyük Amerikan bakır şirketini kamulaştırdı; Bolivyalılar petrol işletmelerini, Perulular Amerikalıların elindeki ekim alanlarını aldı. 1969 yılında Latin Amerika yönetimleri arasında Amerika Birleşik Devletleri temsilcisinin olmadığı ve *Yanki* davranışlarının açıkça ve tamamen suçlandığı tarihsel bir toplantı yapıldı. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı’nın bir temsilcisinin yaptığı Latin Amerika turu protestolara, ayaklanmalara, Amerikan mülklerinin havaya uçurulmasına neden oldu ve bazı ülkeler temsilcinin onlardan uzak durmasını istedi. Bu, Eisenhower’ın yardımcısının saldırıya uğramasıyla ve üzerine tükürülmesiyle sona eren on yıl önceki “iyi niyet” turuna benziyordu. Latin Amerika milliyetçiliği 1970’le birlikte yeni ve etkili bir döneme giriyordu. Küba’dan esinlenen gerillalar geçmişte bir tehlike oluşturmuş olsalar da artık bunu başaramayacağına benziyorlardı. Korku duymalarına neden olabilecek etkiler ortadan kalktıktan sonra yönetimlerin Amerikan karşıtlığından faydalanmamaları için pek neden kalmadı.

Oysa Latin Amerika gerçek sorunlarıyla henüz karşılaşmamıştı. 1970’ler ve 1980’ler kronik ekonomik sorunları ortaya çıkardı. 1985’e gelindiğinde gözlemciler çözülemez bir sorundan bahsedeceklerdi. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Kıta

hızla sanayileşmesine rağmen ürkütücü bir nüfus artışının tehdidi altındaydı. Bu artış tam da Latin Amerika'nın ekonomik zorlukları inatla yeniden ortaya çıkmaya başladığında kendini belli etti. İlerleme İttifakı'nın yardım programı bunlarla başa edemedi ve bu başarısızlık Amerikan yardımlarının kullanılması konusunda tartışmalar çıkmasına neden oldu. Yanlış yönetim çok büyük dış borca neden oldu. Bu borç dış sermaye bulma ve ticaret dengelerini düzeltme denemelerine zarar verdi. Toplumsal bölünmeler hâlâ tehlikeliydi. En gelişmiş Latin Amerika ülkelerinde bile önemli zenginlik ve eğitim farkları ortaya çıkmaya başladı. Anayasal ve demokratik süreçler uygulanabildikleri yerlerde bu problemlerle başa çıkmak için giderek yetersiz kaldılar. Peru, Bolivya, Brezilya, Arjantin ve Paraguay 1960'larda ve 1970'lerde uzun süre askerlerin otoriter yönetimleri altında kaldılar. Demokratik ve sivil yönetimlerin yapamadıkları değişiklikleri otoriter yönetimlerin yapabileceğine inanmak isteyen çok sayıda insan vardı.

1970'lerde, dünya bir zamanlar uygar ve anayasal devletler olarak değerlendirilen Arjantin, Brezilya ve Uruguay gibi ülkelere giderek daha çok işkence ve şiddetli baskı haberleri almaya başladı. Bölünmüş Sağ'ın yönetimi azınlık sosyalist koalisyona bıraktığı 1970'e kadar Şili komşularından çok daha uzun ve aralıksız bir süre boyunca anayasal yönetimden faydalandı. Yeni yönetim ekonomik kaos getiren uygulamalarda bulunup sola, hatta kanunsuzluğa kayınca 1973 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin onayladığı ve gizli destek verdiği askeri darbe gerçekleşti. Yine de durumun kötüleşmesinden korkan ve devrilen yönetimin komünist kontrol altında olduğuna inanan pek çok Şilili darbeyi onayladı. Şili'nin yeni otoriter askeri yönetimi, düşmanlarına ve kendisini eleştirenlere en vahşi yöntemleri kullanarak eziyet etmekten dolayı hiç vicdan azabı çekmeyeceğini gösterdi. Sonunda ekonomiyi yeniden inşa edip 1980'lerin sonunda kendini zapt edebilecek gibi görünmeye başladı ama Şili toplumundaki ideolojik ayrımı hiç olmadığı kadar artırdı ve ülke diğer Latin Amerika ülkelerinde üstü örtülü olan tehlikelerin önemli bir simgesi haline geldi. 1970'lerle birlikte Kolombiya'da, ülkenin önemli kokain üretimini kontrol etmek için yapılan çatışmalarla beslenen ve ülkeyi neredeyse bölünme noktasına getiren bir iç savaş başladı (yeni yüzyıl başlamışken hâlâ şiddetle devam ediyor).

1970'lerin başındaki petrol krizi, sorunlu ve şaşkına dönmüş kıtanın en önemli sorunu haline geldi. Petrol ithal eden ülkelerin (yani Meksika ve Venezuela dışındaki ülkelerin çoğunun) dış borç sorununu kontrol edilemez bir duruma getirdi. Sonraki yirmi yıl içinde çok sayıda ekonomik çare farklı ülkelere denendi ama hiçbirinin uygulanamaz oldukları görüldü. Kontrolden çıkmış olan enflasyonla, dış borçların faizleriyle, geçmiş kötü yönetimin neden olduğu kaynak kullanımındaki bozulmayla, bozulmayı besleyen yönetimle ilgili ve kültürel kusurlarla mücadele etmek olanaksız görünüyordu. 1979'da bir halk ayaklanması Arjantin yönetiminin

devrilmesine neden oldu ve Arjantinliler sonraki on yılda yüzde 20.000 oranında bir enflasyon yaşadılar. Latin Amerika hâlâ, ortak geçmişlerine rağmen gittikçe birbirlerinden farklılaşan milletlerin yaşadığı patlamaya hazır, sorunlu bir kıta olarak gözüktüyor. Ekonomik refahtaki farklılıkları güçlü bir şekilde yansıtan Kızılderili, köle, sömürge ve sömürge sonrası deneyimlerin ortaya koyduğu ayrımlara 1950'ler ve 1960'larda fakirlerin değil zenginlerin faydalandığı gelişmiş, yüksek teknoloji sahibi toplumlarla ilgili varsayımların yol açtığı bölünmeler eklendi. Modern uygarlığın Asya'da olduğu gibi tarihsel kökleri derin olan toplumlara etkisinin yarattığı gerginlikler, Latin Amerika bazılarını 16. yüzyıldan beri yaşıyor olmasına rağmen, günümüzde daha önce hiç olmadığı kadar belirgin bir şekilde görülüyor. Bu gerginlikler 1980'lerde radikaller ve diktatörler tarafından terörizm aracılığıyla da ifade ediliyorlardı. Önceden kazanılmış uygar ve yasal standartları tehdit etmeye hâlâ devam ediyorlar.

Bununla birlikte 1990'larda Latin Amerika ülkelerinde anayasal ve demokratik yönetimler yeniden başa geldi ve ekonomik düzelme yaşandı. Askeri yönetim hepsinde ortadan kalktı. Sonunda demokratik olmayan tek rejim Küba'da kaldı. Bu durum yarıkürede ilişkilerin gelişmesine yardım etti. Arjantin ve Brezilya nükleer silah programlarını sona erdirmeye konusunda anlaşıp 1991 yılında Paraguay ve Uruguay'la birlikte ortak pazar Mercosur'u kurmaya karar verdiler. Mercosur kısa sürede gümrük vergilerini düşürdü. 1996 yılında Şili de bu pazara katıldı. Bu ümit verici ortam sadece birkaç darbe denemesiyle sıkıntı yaşadı ve ekonomik şartları düzeltilti. Ne yazık ki bu şartlar 1995'de kıta çapında bozulmaya başladı. IMF Arjantin ve Brezilya'yı ciddi sorunlardan kurtarmak için yeni operasyonlar yaptı. Arjantin para birimini Amerika Birleşik Devletleri dolarına bağlamış olmasına rağmen (bazı sorunlarının kaynağı buydu) Brezilya'da enflasyonun etkileri yeniden görülmeye başlandı. Arjantin'in dış borcu kontrol edilemez duruma geldi. Uluslararası toplum benzeri görülmemiş büyüklükteki bir borcun reddedilmesi durumuna karşı kendini hazırladı. 2001 sona ererken Buenos Aires halkı yeniden sokaklara taşdı. Biraz kan dökülüp on günde üç başkan def edildikten sonra yeni bir deflasyon ve zor zamanlarla karşı karşıya kalındı. Latin Amerika'nın uzun modernleşme yürüyüşü, en zengin ülkelerinde bile, hâlâ sona ermedi.

Değişen Kararlar

SÜPER GÜÇLERİN KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR

İki dev 1945'ten beri olduğu gibi 1970'lerde de dünyaya hükmetmeye devam ediyordu ve hâlâ sanki dünya dostları veya düşmanları olarak bölünmüş gibi konuşuyorlardı. Ama değişiklikler beklendiği gibi geldi. Bazıları Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyetler Birliği karşısında bir zamanlar sahip olduğu askeri üstünlük dahil her türlü üstünlüğü kaybettiğini düşünüyordu. Bu düşünce yanlıştı ama pek çok kişi,, hatta bazı Amerikalılar bile, bu düşüncüyü paylaşıyordu. Dengesizliğin belirtilerinden çabuk korkanlar iki tarafın yeniden karşı karşıya gelmesi durumunda ne olacağını merak ediyordu. Diğerleri daha eşit bir dengenin böyle bir krizi önleyeceğini düşünüyordu. Bunlarla bağlantılı diğer değişikliklerin lehte ve aleyhte olan noktalarını değerlendirmek zordu. Süper güçler tarafından yutulma tehlikesiyle karşı karşıya olan ülkeler tarafından çevrilmiş, bir zamanlar az çok düzenli olan iki blok aşırı gerginlik belirtileri gösteriyordu. Yeni tartışmalar eski ideolojik bölünmelerin üstüne çıkmaya başlıyordu. Daha da ilginç süper güç rolüne soyunmak isteyen yeni devletlerin ortaya çıkabilecek olmasıydı. Bazı insanlar bir *détente*¹ döneminden bahsetmeye başlamışlardı.

Değişimin kökleri bir kez daha geçmişe uzanıyordu ve evreler arasında ayırıcı keskin çizgiler yoktu. Örneğin Stalin'in ölümü Rusya'nın politikasında ani değişikliklere neden olmasa da etkili oldu ve bu politikayı yorumlamayı zorlaştırdı. Önemli personel değişiklikleri yaklaşık iki yıl sonra Nikita Kruşev'in Sovyet yönetiminde etkin hale gelmesine ve Stalin'in eski yardımcısı, Soğuk Savaş diplomasisinin veteranı Molotov'un 1956 yılında dışişleri bakanlığı görevinden emekli olmasına yol açtı. Sovyet Komünist Partisi Yirminci Kongresi'nin gizli oturumunda Kruşev dikkat çekici bir konuşma yaptı. Stalin döneminin hatalarından bahsetti ve Rus dış politikasının hedefinin "bir arada var olmak" olduğunu açıkladı. Konuşma kısa sürede duyuruldu ve o güne kadar dünyaya sunulan tek cephe komünizmini sarsıp o güne kadar Sovyet gerçeklerinden rahatsız olmamış Batılı komünizm ta-

¹ Détente (Fr.): Yumuşama (Çev.)

raftarlarını ilk defa Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırdı. Belki de, açıklamalar zaten hissettikleri uzaklaşmayı dile getirirken vicdan azabı çekmemelerini sağladı.

Kruşev'in konuşmasında Sovyetlerin silahlanmada küçülmeye gideceğini açıklamasıyla birlikte, uluslararası ilişkilerde yeni bir havanın habercisi olması 1950'deki atmosferin hızla bozulmasına engel olamadı. Süveyş macerası Sovyetlerin Büyük Britanya ve Fransa'yı tehdit etmesine neden oldu. Moskova Mısır'a destek vererek Arapların iyi niyetini riske atmayacaktı. Aynı yıl içinde Polonya'da Sovyet karşıtı ayaklanmalar ve Macaristan'da devrim oldu. Sovyet politikası uyduları arasındaki yoldan çıkma ve tatminsizlik işaretlerine karşı daima marazi bir hassaslık göstermişti. 1948 yılında Sovyet danışmanlar o dönemde Kominform'dan atılan Yugoslavya'dan geri çağırılmıştı. Yugoslavya'nın SSCB ve komünist devletlerle yaptığı antlaşmalar feshedildi ve "Titoculuk" a karşı beş yıl sürecek sert saldırılar başladı. İki yönetim ancak 1957 yılında SSCB geri adım atıp Tito'ya yaptığı yardıma sembolik olarak yeniden başlayınca uzlaşabildiler. Yugoslavya'nın Varşova Paktı'nın dışında bir sosyal devlet olarak yaralayıcı ve utandırıcı bir şekilde ayakta kalması Moskova'yı doğu kampındaki sarsıntılara karşı daha hassas bir hale getirdi. Doğu Berlin'de 1953 yılında çıkan Sovyet karşıtı ayaklanmalar gibi 1956 yazında Polonya'da çıkan ayaklanmalar da ekonomik hoşnutsuzluğun alevlendirdiği yurtseverliğin komünizmin merkezine yakın bölgelerde bile komünizme hâlâ meydan okuyabildiğini gösterdi. Benzer güçler, 1956 yılının Ekim ayında Budapeşte'de başlayan karışıklığın nasıl olup da Sovyet güçlerinin ülkeden çekilmesine, özgür seçim ve tek parti yönetimine son verme sözü veren yeni bir Macar hükümetinin başa gelmesine kadar uzayan ülke çapında bir harekete yol açtığına da açıklık getirdi. Aynı hükümet Varşova Paktı'ndan çekileceğini duyurup Macaristan'ın tarafsızlığını ilan edince ve Birleşmiş Milletler'den Macar sorununu ele almasını isteyince Sovyet ordusu geri döndü. Binlerce kişi ülkeden kaçtı ve Macar devrimi bastırıldı. BM Genel Meclisi bu müdahaleyi iki kere kınadı ama bu pek işe yaramadı.

Bu dönem iki tarafın da tavırlarını sertleştirdi. Sovyet liderliği Doğu Avrupa halklarının kendilerini bu kadar az sevmesinden kuşkulandı ve Batılıların onları "özgürleştirme" söylemlerinden kaynaklanan güvensizlikleri iyice arttı. Batı Avrupa ülkeleri Sovyet gücünün gerçek yüzünü yeniden hatırladılar ve güçlerini daha da artırmanın yollarını aradılar.

SON SOĞUK SAVAŞ KRİZLERİ

Sputnik I 1957 yılının Ekim ayında süper güçlerin uzay rekabeti dönemini açtı ve Amerikalıların Sovyet teknolojisinin Amerikan teknolojisinin gerisinde kaldığına duyduğu güveni sarstı. Sovyet dış politikası Kruşev döneminde inatçılık, uzlaşmaz-

lık ve bazen dikkate değer özgüven sergilemeye devam etti. Yeniden silahlanmış bir Batı Almanya tehlikesinden korkan Sovyet liderler kendi uyduları olan Alman Demokratik Cumhuriyeti'ni güçlendirmek istiyorlardı. Batı Berlin'in –Doğu Almanya topraklarıyla çevriliydi– gözle görülür başarısı ve refahı utanç vericiydi. Şehrin içindeki doğu–batı sınırı kolayca geçilebiliyordu. Refah ve özgürlük gittikçe daha çok Doğu Alman'ı, özellikle kalifiye işçileri Batı'ya çekiyordu. SSCB 1958 yılında, Berlin'in son on yıldır altında yaşadığı düzenlemeleri suçlayıp daha iyi düzenlemeler yapılmazsa şehrin Sovyet bölümünün Doğu Almanya'ya verileceğini söyledi. Ardından iki yıl sürecekt tartışmalar başladı. Berlin'deki kriz atmosferi büyüyünce şehirdeki mültecilerin dışarıya akışı hızlandı. Batıya geçen Doğu Almanların sayısı 1959 yılında 140 bin, 1960 yılında 200 bindi. 1961'in ilk altı ayında 100 binden fazla Doğu Alman Batı'ya geçince Doğu Alman yetkililer Berlin'in Sovyet bölümünü Batı'dan ayırmak için aynı yılın Ağustos ayında aniden bir duvar inşa ettiler (duvar kısa süre içinde mayınlarla ve dikenli tellerle güçlendirildi). Kısa vadede gerginlik arttı ama uzun vadede Berlin Duvarı ortamı sakinleştirebilirdi. Kasvetli duvar (ve duvarı geçmeye çalışan Doğu Almanların zaman zaman öldürülmele-ri) Batıların çeyrek yüzyıl boyunca Soğuk Savaş propagandasında kullanacakları bir hediye oldu ama Doğu Almanya göçü durdurmayı başardı. Amerika Birleşik Devletleri'nin savaş riskine rağmen Berlin'in yasal statüsü konusunda yumuşamaya hazır olmadığını anlayan Kruşev aşırı taleplerinden sessizce vazgeçti.

Benzer bir uyum, risk çok daha fazla olmasına rağmen, ertesi yıl Küba konusunda da görüldü. Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupalı müttefikleri Alman yerleşimindeki muhtemel değişikliklerle uğraştıkları için konuyla yakında ilgilenmediler ve Ruslar da Küba'nın çıkarlarına pek önem verir gibi görünmüyorlardı. Üstelik, süper güçlerin adeta “saf” meydan okumalarında Sovyetler Birliği geri çekilmek zorunda kalmışa benziyordu. Sovyetler Birliği tehlikeli bir provokasyon yaratabilecek hareketlerden ve konuşmalardan kaçınıp taleplerini makul seviyeye çekerek rakibine geri çekilme yolunu açarken Başkan Kennedy dikkat çekici bir taviz vermemekle birlikte bir sene sonra Türkiye'deki Amerikan füzelerini geri çekti. Kruşev de Amerika Birleşik Devletleri'nden Küba'yı işgal etmeyeceği garantisini alarak tatmin oldu.

Bu gelişmenin önemli bir dönüm noktası olmadığına inanmak zor. Sovyetler Birliği Soğuk Savaş'ın coğrafi genişlemesinin nihai bedeli olan nükleer savaş ihtimaliyle yüz yüze kaldı ve bunu kabul edilemez buldu. Sonradan iki devletin başkalarını arasında kurulan doğrudan telefon bağlantısı –kırmızı hat– yanlış anlaşılmalardan yüzünden çıkabilecek çatışma tehlikesine karşı sıradan diplomasi kanalları dışında daha yakın bir ilişkinin gerekli olduğunu kanıtladı. Sovyetler üstün olduklarını iddia etmelerine karşın Amerika'nın silahlı gücünün daha önce hiç olmadığı kadar

üstün olduğu açıktı. İki süper güç arasında doğrudan çatışma niyeti konusunda sıkıntı yaratan yeni silah kıtalararası füzeydi. 1962 yılının sonunda Amerikalılar bu silah konusunda bire altı oranında Ruslardan üstündü ve Ruslar bu farkı kapatmak için işe koyulmuştu. Ekmek yerine roket tercih edilmişti ve bunun ceremesini yine Sovyet tüketicisi çekecekti. Bu arada Küba’da yaşanan gelişme nükleer silahların uzayda, atmosferde ya da suyun altında test edilmesinin kısıtlanması konusunda Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında ilk anlaşmanın yapılmasına yardımcı oldu. Silahsızlanma süreci yıllardır başarısızlıkla devam ediyordu ama bu gelişme nükleer silahlar konusundaki müzakerelerin ilk olumlu sonucuydu.

Kruşev 1964 yılında görevden alındı. 1958’den beri yönetim ve parti başkanı olarak Sovyet tarihine yaptığı katkı büyük bir çalkalanma yaratmışa benziyordu. Bu katkı “Stalinizmden kopuş”, tarımda büyük başarısızlık ve silahlı kuvvetlerin öneminde (stratejik roket birimi silahlı kuvvetlerin elit silahı olmuştu) bir değişiklik anlamına gelmişti. Kruşev’in dış politikadaki kişisel teşebbüsleri (feci Küba macerasına ek olarak) görevden alınmasının temel nedeni olabilir. Yine de ordunun hoşgörüsüyle önceden kızdırdığı ve korkuttuğu çalışma arkadaşları tarafından görevden alındı ve öldürülmedi, hatta hapse ya da Moğolistan’daki bir elektrik santalini işletmeye bile gönderilmedi. Sovyetler Birliği görünüşe göre siyasi değişiklik tekniklerini uyarlaştırıyordu. Eski dönemlerle olan fark dikkat çekiciydi.

Aslında Sovyet toplumu Stalin’in ölümünün ardından biraz rahatlamıştı. Yirminci Kongre’de yapılan konuşmanın amacı büyük ölçüde Stalin’in suçlandığı cinayetlerin (Kruşev’in kendisi gibi) suç ortaklarına getirilen eleştirileri dağıtmak olsa da konuşma geri alınamazdı. (Bu suçlamalara karşılık, sembolik olarak Stalin’in naaşı Lenin’in lahdinden, ulusal tapınaktan kaldırıldı.) Birkaç yıl içinde bazılarının “yumuşama” dediği dönem başladı. Rejim, Yahudilere karşı davranışları gibi bazı konularda dünyanın gözündeki konumuna biraz daha fazla ilgi göstermeye başlarken yazarlara ve sanatçılara da çok daha büyük bir ifade özgürlüğü tanıdı. Yine de bu durum kişisel ve düzensizdi: Özgürleşme kendini Kruşev’e duyurabilmeye bağlıydı. Stalin’in ölümünden sonra özellikle Kruşev döneminde partinin Rusların hayatında çok daha bağımsız bir etken olarak yeniden ortaya çıktığı açıktı. Yine de Rus yönetiminin otoriter doğası tahmin edildiği gibi değişmemiş görünüyordu.

“YAKINLAŞMA” YANILSAMASI

Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Rusya’nın giderek birbirine benzediğini ve Sovyet politikasının daha az tehditkâr bir hale geldiğini söylemenin bir süre için moda olması bugün tuhaf görünebilir. Bu “yakınlaşma” teorisi tartışılmaz bir ger-

çeğe, Sovyetler Birliği'nin gelişmiş bir ülke olduğu gerçeğine, çarpıtılmış bir vurgu katıyor. Bu yüzden 1960'larda Avrupa solunun bir bölümü hâlâ sosyalizmin modernleşmek için mantıklı bir yol olduğunu düşünüyordu ama Sovyet ekonomisinin verimsiz ve çarpık olduğu gerçeği görmezden geliniyordu.

Sovyetlerin sanayi gücü ağır sanayi üretiminde uzun süredir açıkça ortada olmasına rağmen Sovyetler Birliği'ndeki bireysel tüketici Amerikalı bireysel tüketiciyle kıyaslandığında yoksuldu ve devletin çok daha fazla mali yardım yapması gerekiyordu. Bir zamanlar Orta Avrupa şehirlerini besleyen ve Çar dönemi sanayileşmesinin masrafını karşılayan Rus tarımı çok kötü durumdaydı; Sovyetler Birliği sık sık Amerika Birleşik Devletleri'nden buğday almak zorunda kalıyordu. Sovyet Komünist Partisi 1961 resmi programı SSCB'nin sınai randımanının 1970 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ni geçeceğini söylüyordu. Başkan Kennedy'nin 1970 yılında aya insan gönderme hedefi gerçekleşmiş olmakla birlikte Sovyetler'in programı gerçekleşmedi. Yine de SSCB gelişmemiş ülkelerle karşılaştırıldığında tartışmasız zengindi. ABD ve SSCB tüketici toplumları olarak aralarındaki fark açıkça görülmesine rağmen yoksulların gözündeydi. Çok sayıda Sovyet yurttaşı kendi ülkelerinin 1940'lardaki saldırıya uğramış ve fakirleşmiş haliyle 1960'lardaki şartları arasındaki farktan çok, ülkelerinin Amerika Birleşik Devletleri'yle kıyaslandığında ortaya çıkan durumdan haberdardılar. İki sistem arasındaki fark tek taraflı değildi. Sovyetlerin eğitim yatırımları okuryazarlık oranının Amerika kadar, hatta bazen daha yüksek olmasını sağlamıştı. Nicelikten çok niteliksel değerlendirmeye kolaylıkla kayabilecek bu karşılaştırmalar Sovyetler Birliği'ndeki kişi başına düşen GSYİH'in 1970'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nin çok gerisinde olduğu temel gerçeğini değiştirmiyor. Eğer Sovyetler Birliği yurttaşlarına 1956 yılında (Britanyalılardan yaklaşık yarım yüzyıl sonra) en azından emekli maaşına verseydi gitgide Batı'dakilerin gerisinde kalan sağlık hizmetlerine de katlanmak zorunda kalırdı. Ortadan kaldırılması gereken uzun bir geri kalmışlık ve aksama mirası vardı. Rusya'daki reel ücretler ancak 1952 yılında 1928'deki seviyelerine ulaşabildi. "Yakınlaşma" teorisi her zaman çok iyimserdi ve basite indirgenmişti.

Yine de 1970 yılına gelindiğinde SSCB'nin karşılaştırmaya uygun bir bilimsel ve sınai tabanı vardı ve Amerika Birleşik Devletleri'nin başarılarına rakip olabiliyordu. En belirgin göstergesi Sovyet yurttaşlarının önemli bir gurur kaynağı olan uzaydaydı. 1980 yılına gelindiğinde yörüngede o kadar çok metal nesne vardı ki ilk Sovyet uydularının yirmi yıl önce yarattığı etkiyi yeniden yaratabilmek zordu. Sovyetlerden sonra Amerikalılar da hızla başarılar elde etmelerine rağmen Sovyetlerin uzay başarıları ilk sırada kaldı. Uzay araştırmalarının raporları yurtsever hayalleri besledi ve SSCB'deki günlük hayatın diğer gelişmelerine karşı sabır gösterilmesini sağladı. Bazı Sovyet yurttaşları için uzay teknolojisinin devrimi doğruladığını söy-

lersek abartmış olmayız. SSCB uzay teknolojisiyle başka bir devletin yapabileceği her şeyi, sadece bir başka devletin yapabileceği kadar şeyi ve bir süre için başka hiçbir devletin yapamayacağı birkaç şeyi yapabileceğini gösterdi. Rusya sonunda modernleşmişti.

Bu gelişmeden, liderleri dış dünyaya daha çok güvenen ve dış dünyadan daha az kuşkulanan, uluslararası görünümü bozma eğilimleri azalmış mutlu bir ülke haline geldiği anlamı çıkıp çıkmayacağı tamamen farklı bir konu. Sovyetlerin Çin'in yeniden toparlanmasına verdiği karşılık bunu göstereceğe pek benzemiyordu; Çin sınırına önleyici bir nükleer saldırı düzenlemek konuşuluyordu. Sovyet toplumu 1970'le birlikte iç sıkıntının yeni işaretlerini göstermeye başlıyordu. Özellikle entelektüel özgürlüğe getirilen kısıtlamaların neden olduğu tartışma ve eleştiriler, serserilik, ahlâksızlık ve alkolizm gibi toplum karşıtı davranışların belirtileri ilk olarak 1960'ların başlarında açıkça görülmeye başlamıştı. Bunlar muhtemelen önemli bir değişim geçiren diğer büyük ülkelerde de az çok görülebilirdi. Daha az belirgin olan gerçekler uzun vadede daha önemli olabilirdi; 1970'lerde ana dili Rusça olanlar Sovyetler Birliği'nde ilk defa azınlığa düştü. Bu arada, özgürlüğün sınırlarının ve bireyin temel imtiyazlarının pratikte yönetim kararlarını ve politik mahkûmiyetleri arkasına almış bir sistemle tanımlandığı bir yerde rejim hâlâ tekti. Sovyetler Birliği'ndeki yaşamla Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ya da herhangi bir Batı Avrupa ülkesindeki) yaşam arasındaki fark Sovyetler Birliği'nin yabancı yayınları bozmak için yaptığı büyük masraf gibi bazı kıstaslarla ölçülebilir.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki değişiklikleri gözlemlemek, açıkça ortada olan nedenlerden dolayı, SSCB'deki değişiklikleri gözlemlemekten çok daha kolaydı ama bu temel değişiklikleri ayırt etmeyi her zaman kolaylaştırmıyor. Amerikan gücünün hızla arttığından ve bu gücün dünya için öneminden şüphe edilemez. Amerika Birleşik Devletleri 1950'lerde dünya nüfusunun yüzde 6'sını barındırıyordu ama dünyanın sanayi ürünlerinin yarısından fazlasını üretiyordu. 2000 yılına gelindiğinde California eyaletinin ekonomisi tek başına dünyadaki en büyük beşinci ekonomi olacaktı. Amerikan nüfusu 1967 yılında 200 milyon sınırını aşmıştı (1900 yılında 76 milyondur) ama sadece yirmide biri Amerika Birleşik Devletleri'nde doğmuştu (Meksika'dan ve Karayipler'den gelen, İspanyolca konuşan göçmenler hakkında on yıl içinde kaygı duyulmaya başlanacaktı). 1960'dan sonra doğum oranı düşmesine rağmen doğumların sayısı arttı, Amerika Birleşik Devletleri başta gelen gelişmiş ülkeler arasında bunu başarabilen tek ülkeydi. Daha önce hiç olmadığı kadar çok Amerikalı şehirlerde ya da şehirlerin banliyölerinde yaşıyorlardı ve habis bir tümör yüzünden ölme ihtimalleri 1900'den beri üçe katlanmıştı. Çelişkili bir biçimde bu aslında toplum sağlığındaki gelişmenin bir göstergesiydi.

Amerika'nın çok başarılı sınai yapısını 1970'de, aralarında bazı ülkelerin sahip olduğundan daha fazla kaynağa ve servete sahip olanların da bulunduğu çok büyük şirketler idare ediyordu. Bu devlerin ekonomideki ağırlıkları göz önüne alındığında daha çok halkın ve tüketicinin çıkarları konusundaki kaygılar dile getiriliyordu ama ekonominin zenginlik ve güç yaratma kapasitesi konusunda hiçbir şüphe yoktu. Kendisinden istenilen her şeyi yapamayacağı görülecek olmasına rağmen Amerika'nın sınai gücü savaş sonrası dünyanın önemli, değişmez bir gerçeğiymi ve Amerika'nın dış politikasını yürütmesi için kaçınılmaz olarak dayandığı büyük askeri potansiyeli destekliyordu.

Politik mitolojiler 1950'lerde hâlâ önemliydi. Başkan Truman'ın ikinci dönemi ve Başkan Eisenhower'ın dönemlerinde şiddetli tartışmalar çıktı ve yönetimin ekonomiye müdahale tehlikesi konusunda hayali bir mücadele gerçekleşti. Büyük ölçüde ana konuyla bağlantısı yoktu. Federal yönetim 1945'ten beri Amerikan ekonomisinin ilk müşterisi olarak önemini korumuş ve aslında artırmıştı. Yönetim harcamaları ekonomiyi canlandıran temel etken olmuş ve bunu artırmak yüzlerce çıkar grubunun ve binlerce kapitalistin hedefi olmuştu; dengeli bütçe ve ucuz, sistematik yönetim ümitleri bu gerçeğin üzerinde karaya oturdu. Üstelik Amerika Birleşik Devletleri bir demokrasiydi. Buna karşı kuramsal itirazlar gelse, buna saldırmak için bir retorik oluşturulsa da refah içindeki ülke yavaş yavaş ilerliyordu çünkü seçmenler böyle olmasını istiyordu. Bu olgular eski yönetimin kontrol ve müdahale etmediği, tamamen özgür teşebbüs idealini giderek gerçekdışı kıldı. Ayrıca demokrat koalisyonun ömrünü uzattı. 1952 ve 1968 yıllarında seçilen cumhuriyetçi başkanlar her iki seferde de savaş yorgunluklarından faydalandı ama ikisi de Amerikalıları cumhuriyetçi kongreler seçmeye ikna edemedi. Diğer yandan 1960'tan önce bile demokratik blok içinde zorlanma belirtileri görülecekti –Eisenhower çok sayıda Güneyli seçmenden oy istedi– ve 1970'le birlikte Cumhuriyetçi Parti bayrağı altında ulusal bir muhafazakâr partiye biraz daha benzeyen bir şey ortaya çıktı çünkü bazı Güneyliler, demokratların siyahların adına yaptıkları yasalara kızmışlardı. İç Savaş'ın Güney'de yarattığı “demokratlara Tam Destek” anlayışı ortadan kalkmıştı.

Başkanlar bazen vurguyu değiştirebiliyorlardı. Eisenhower yılları Amerika Birleşik Devletleri'nin yerel tarihinde o yıllarda çok az hissedilen bir izlenim bıraktı. Bunun nedeni başkanın ülke içinde güçlü bir politik liderlik göstermesi gerektiğini düşünmesi değildi. Kısmen bu sebeple, Kennedy'nin 1960 yılında küçük bir oy farkıyla seçilmesi –yeni (ve aynı zamanda genç) bir adamın başa geçmesi– dikkat çekici bir değişim hissi uyandırdı. O dönemde bu gelişmenin daha yüzeysel görünümüne bakmak yanıltıcı oldu. Bugün geçmişe bakacak olursak, sekiz yıllık yenilenmiş bir demokrat yönetimin Kennedy ya da başkan yardımcısı Lyndon Johnson'un görev başındayken ümit ettiği şekilde olmasa da Amerika Birleşik Devletleri'nin iç ve

dış işlerine büyük değişiklikler getirdiğini söyleyebiliriz.

1960'daki önemli bir konu o günlerde hâlâ “Zenci sorunu” olarak adlandırılabilen konuydu. Köleliğin kaldırılmasından yüz yıl sonra siyah Amerikalılar daha fakirleşmişti, sosyal yardıma daha fazla bağımlıydılar, daha fazla siyah işsizdi ve beyaz Amerikalılardan daha kötü evlerde ve daha sağlıksız şartlarda yaşıyorlardı. Kırk yıl sonra bu durum hâlâ geçerli olacaktı. Yine de 1950'lerde ve 1960'larda bazı şeylerin değişeceği konusunda gelişen bir iyimserlik vardı. Amerikan toplumunda siyahların konumu üç yeni olgu yüzünden daha katlanılmaz bir hale geldi ve önemli bir politik soruna dönüştü. Birincisi siyah göçünün Güney sorununu ulusal bir soruna dönüştürmüş olmasıydı. 1940 ve 1960 yılları arasında Kuzey eyaletlerinde siyahların nüfusu neredeyse üç kat arttı ve bu durum 1990'lara kadar tersine dönmedi. New York Birlik'in en fazla siyah nüfusa sahip eyaleti haline geldi. Bu gelişme siyahları sadece yeni yerlerde değil yeni biçimlerde de gündeme getirdi. Karşılaştıkları sorunun sadece yasal haklar değil daha karışık olduğunu gösterdi; ekonomik ve kültürel ihtiyaçlar sorunun bir parçasıydı. Sorunu ulusal sahneye çıkaran ikinci olgu Amerika Birleşik Devletleri'nin dışındaydı. BM'de çoğunluk haline gelmeye başlayan yeni devletlerin çoğunun halkı beyaz ırktan değildi. Dışarıda kendi siyahlarının teminatı olarak benimsediği ideallere kendi evinde kötü bir şekilde karşı gelmesi Amerika Birleşik Devletleri için utanç kaynağıydı – ve komünist propaganda bundan çok faydalandı. Sonunda siyahların, Gandhi'nin zulme karşı pasif direniş ilkesinden ilham alan liderlerinin başkanlığında başlattıkları hareket pek çok beyazı da ikna etti. Sonuç olarak siyah Amerikalıların yasal ve politik durumu daha iyi yönde radikal bir değişikliğe uğradı. Yine de tatsızlıklar ve kızgınlıklar süreç içinde ortadan kalkmadı, hatta bazı yerlerde arttı.

Siyahlar için eşit statü kampanyasının ilk ve en başarılı evresi “insan hakları” mücadelesiydi. Mücadelenin en önemli unsurları engelsiz oy verme hakkı (uygulamada olmasa bile biçimsel olarak bazı güney eyaletlerinde siyahların oy verme hakkı vardı) ve devlet daireleri ve okullara giriş gibi diğer konularda eşitlik sağlanmasıydı. Yüksek Mahkeme'nin 1954 ve 1955 yıllarında verdiği kararlarla başarı arttı. Süreç böylece yasamayla değil adli yorumla başladı. Bu önemli kararlar devlet okulları sisteminde farklı ırkların ayrılmasının anayasaya aykırı olduğunu ve bu uygulamanın makul bir süre içinde sona erdirilmesini belirtti. Bu karar pek çok Güney eyaletinde toplumsal sisteme bir meydan okumaydı ama 1963 yılına gelindiğinde diğer eyaletlerdeki çocuklar yalnızca siyahların ya da yalnızca beyazların gittiği okullara devam etseler de Birlik'in her eyaletinde devlet okuluna birlikte giden siyah ve beyaz çocuklar vardı.

Yasama 1961'e kadar pek önemli olmadı. Siyah liderlerin düzenlediği başarılı “oturma” eylemlerinin (kendi başlarına da önemli yerel başarılar kazandılar) başlamasından sonra Kennedy oy hakkını güvence altına almanın ötesinde, ırk ay-

rımını ve her türlü eşitsizliği hedef alan bir program başlattı. Sonraki başkan da bu programı sürdürdü. Şehirlerin köhne bölgelerindeki yoksulluk, kötü barınma şartları ve kötü okullar Amerikan toplumunun içindeki derin değişikliklerin belirtilleriydi. Toplumun refahının artmasıyla değişiklikler daha çok rahatsız etmeye başladı. Kennedy yönetimi Amerikalılardan, eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını “Yeni Cephe”nin mücadelelerinden biri olarak görmelerini rica etti.

Kennedy’nin 1963 yılının Kasım ayında öldürülmesiyle başkanlığı devralan Lyndon Johnson bu eşitsizlikleri kaldırmak için yasamaya daha fazla önem verdi. Ne yazık ki Amerika’nın siyah sorununun en derin köklerine, yani büyük Amerikan şehirlerinin “getto” adı verilen bölgelerine kanunun ulaşamayacağı ortaya çıktı. Bu konuya geniş kapsamlı bir bakış açısının yardımı olacaktır. Los Angeles’in siyahların yaşadığı bir bölgesinde, 1965 yılında (köleliğin kaldırılmasının tüm Amerika Birleşik Devletleri’nde kanun haline gelmesinden yüz yıl sonra) çıkan çok şiddetli bir ayaklanmaya yaklaşık 75 bin kişinin katıldığı tahmin ediliyordu. Diğer eyaletlerde de benzer sorunlar çıktı ama aynı büyüklükte değildiler. Yirmi beş yıl sonra Watts’da (Los Angeles ayaklanmasının çıktığı yerde) olanlar şartların daha da kötüleştiğini gösterdi. Amerikalı siyahların sorunlarından biri ekonomik fırsat sorunuydu (genellikle böyle düşünülüyordu) ama bunu çözmek kolay değildi. Çözülmemekle kalmadı çözümden giderek uzaklaşıldığı görüldü. Fırsat sorunu kendini suç, siyahların yaşadığı bazı bölgelerin sağlık standartlarında önemli bir düşüş ve polisin giremediği, dolayısıyla zapt edilemeyen köhne mahalleler olarak gösterdi. Beyaz Amerika’nın kültüründe ve politikasında renk ve ırk sorunlarıyla ilgili kimi zaman nevrotikliğe yakın saplantılara neden oldular.

Başkan Johnson’un fakir Güneyli geçmişi, içinde Amerika’nın geleceğini gördüğü “Büyük Toplum”un ikna olmuş ve ikna edici temsilcisi olarak görünmesini sağladı. Bu geçmiş belki de içinden sıyrıldığı siyahların ekonomik sorunlarıyla ilgilenileceği konusunda ümit vaat ediyordu. Amerika’nın potansiyel olarak önemli devrimci başkanlarından biri olan Johnson isteklerine, deneyimine ve yeteneğine rağmen trajik bir başarısızlığa uğramaktan kurtulamadı. Daha bitmeden bazı kişilerin “Amerika’nın Sicilya Seferi” olarak adlandıracağı kadar feci bir Asya savaşıyla başkanlığı gölgelenince yapıcı ve devrimci çalışmaları kısa sürede unutuldu (ve bir kenara kaldırıldı).

VIETNAM

Eisenhower’ın başkanlık döneminde Amerika’nın Güneydoğu Asya politikası, güvenlik için komünist olmayan bir Güney Vietnam’ın gerekli olduğu ve bölgedeki diğer devletler yıkılmayacaksa Güney Vietnam’ın Batının yanında –ya da Hindistan ve Avustralya gibi uzakta– tutulması gerektiği dogmasına dayanıyordu.

Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri Hindişin'in bir bölümünde kurulmuş olan muhafazakâr yönetiminin destekçisi oldu. Başkan Kennedy bu görüşü sorgulamadı ve Amerikan askeri yardımını "danışmanlarla" desteklemeye başladı. Kennedy öldüğünde Güney Vietnam'da 23.000 Amerikan askeri vardı ve aslında çoğu savaş bölgesindeydi. Başkan Johnson da başka ülkelere verilen sözlerin tutulacağını gösterilmesi gerektiğine inanarak bu rotada devam etti ama Saygon'da art arda değişen yönetimlerin hiçbirinin güvenilir olmadığı oraya çıktı. 1965 yılının başında Başkan Johnson'a Güney Vietnam'ın düşebileceği söylendi. Başkanın harekete geçme yetkisi vardı (bir sene önce Kuzey Vietnam'ın Amerikan gemilerine saldırması üzerine Kongre Johnson'un dikkatli politik yönetimini göz önüne alıp bu yetkiyi vermişti), böylece Kuzey Vietnam'daki hedeflere hava saldırıları düzenlendi. Kısa süre sonra Amerikalı ilk resmi muharebe birlikleri güneye gönderildi. Amerika'nın katılımı hızla artarak kontrolden çıktı. 1968 yılında Vietnam'da 500 bin Amerikan askeri vardı. O yılın Noel'ine gelindiğinde tüm İkinci Dünya Savaşı boyunca Almanya ve Japonya'ya düşen toplam bombadan daha fazla bomba Kuzey Vietnam'a atılmıştı.

Sonuç politik bir felaket oldu. Savaşın yüksek masrafı yüzünden Amerika'nın ödeme dengesinin bozulup ülke içinde ihtiyaç duyulan reform projelerine para aktarılamaması Johnson'un en önemsiz endişeleriydi. Kayıplar artıp müzakere çabalarından bir sonuç çıkmadıkça ülke içindeki protestoların artıyor oluşu daha önemliydi. Zengin gençler (bunların arasında gelecekteki bir başkanı da vardı) askere alınmaktan kurtulmaya çalıştılar. Amerikalılar savaşta ödenen bedelleri evlerindeki televizyonda izlediler. Daha önce hiçbir savaş insanların bu kadar gözü önünde gerçekleşmemişti. Kuzey Vietnam'a silah yardımı yapan Rusya'nın çok büyük masraf etmesi de küçük bir teselliydi.

Vietnam hakkındaki iç çatışmada gençlerin hükümeti protesto gösterilerinden veya vatanseverlik simgelerine edilen saygısızlıklara ve askerlik görevini yapmayı reddedenlere öfkelenen muhafazakârların idealizminden fazlası vardı. Vietnam Amerikalıların dış dünyaya bakışlarını değiştiriyordu. Düşünceli olanlar Amerika Birleşik Devletleri'nin Güneydoğu Asya'da istediği her sonucu alamayacağını, en azından makul bir bedelle alamayacağını anlamaya başladılar. 1960'ların sonu Amerikan gücünün sınırsız ve karşı konulamaz olduğu aldatmacasının sonunu getirdi. Amerikalılar savaş sonrası dünyaya bu aldatmacaya inanarak yaklaşmışlardı. Ülkelerinin gücünün iki dünya savaşının sonucunu belirlediğine inanıyorlardı. Arkalarında Avrupa müdahalesinin olmadığı, Amerikan yarımküresinde hegemonyalarının gittikçe arttığı, bir buçuk yüzyıllık bir karasal genişleme uzanıyordu. Amerika'nın tarihinde tamamen başarısızlığa uğradığı ve çoğu Amerikalının suçluluk hissedeceği hiçbir şey yoktu. Böyle bir arka planın dikkatsizce sınırsız olasılık

varsayımı üretmesi kolay ve olağandı. Refah bu varsayımı yerel konulardan dış konulara da taşıdı. Amerikalılar başarı öykülerinin hangi özel şartların üzerine inşa edildiğini kolayca gözden kaçırdılar.

Aslında bu durum, 1950'lerde pek çok Amerikalı Kore'de bekledikleri kadar iyi olmayan bir zaferle yetinmek zorunda kalınca başlamıştı. Ardından, Amerika'nın onda biri kadar bile güçlü olmamasına rağmen Amerika'ya muhalefet eden ülkelerle kurulan yirmi yıllık sinir bozucu ilişkiler dönemi geldi. Son olarak Vietnam felaketinde gücünün sınırı ve savaşın bedelleri ortaya çıktı. Savaşa karşı giderek artan muhalefetin etkisi 1968 yılının Mart ayında yapılan ön seçimlerde açıkça görüldü. Johnson Amerika Birleşik Devletleri'nin kazanamayacağını düşünmeye başlamıştı. Bombalamayı durdurmaya ve Kuzey Vietnamlılardan müzakerelerin tekrar başlamasını istemeye hazırды ama 1968 seçimlerinde yeniden aday gösterilmeyeceği açıklandı. Kore Savaşı'ndaki kayıpların 1952 yılında Eisenhower'a seçimi kazandırdığı gibi Vietnam Savaşı'nın savaş alanındaki ve ülke içindeki kayıpları 1968 yılında (Johnson büyük bir Demokratik çoğunluk sağladıktan sadece dört yıl sonra) Cumhuriyetçi bir başkan adayının (üçüncü bir aday daha varken) seçimleri kazanmasını ve dört yıl sonra yeniden seçilmesini sağlamıştı. Vietnam tek etken değildi ama eski Demokrat koalisyonun sona ermesindeki en önemli etkenlerden biriydi.

Yeni başkan Richard Nixon göreve başladıktan hemen sonra Amerika'nın kara kuvvetlerini Vietnam'dan çekmeye başladı ama barışın sağlanması üç yıl sürdü. 1970 yılında Kuzey Vietnam ve Amerika Birleşik Devletleri arasında gizli görüşmeler başladı. Amerikalılar asker çekmeye devam ettiler ama Kuzey'i ve Amerikalılara göre Kuzey'in uzantısı olan Kamboçya'yı daha ağır bir şekilde bombalamaya başladılar. Diplomasi çetrefilli ve zordu. Amerika Birleşik Devletleri zorunda olsa da müttefikini terk etmeyi kabul etmiyordu ve Kuzey Vietnamlılar da Güney'deki taraftarları aracılığıyla Güney rejimini taciz edemeyecekleri şartları kabul etmiyordu. 1972 yılında Amerika Birleşik Devletleri halkının yoğun itirazları arasında bombalama yeniden ama son defa başladı. Kısa süre sonra, 27 Ocak 1973'te, Paris'te ateşkes imzalandı. Savaş Amerika Birleşik Devletleri'ne önemli miktarda paraya ve 58 bin ölüye mal olmuştu. Amerika'nın itibarını derinden yaralamış, Amerika'nın diplomatik etkisini azaltmış, iç politikayı harap etmiş ve reformun başarısızlığa uğramasına neden olmuştu. Kazanılsa üç milyonu ölen Hindîçin halkının yaşadığı büyük yıkım ve varlığını devam ettiremeyecek kadar büyük iç sorunları olan zayıf bir Güney Vietnam'ın geçici bir süre elde tutulması oldu. Belki de Amerikan gücü yanılışmasından vazgeçilmesi bu bedelleri bir miktar karşılamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri bu bataklıktan çıkartmak gerçek bir başarıydı ve Başkan Nixon politik olarak bundan faydalandı. Bu riskli girişimden alınının akıyla

çıkmasının ardından Küba krizinden bu yana ne kadar değiştiğini fark ettiğini gösteren işaretler geldi. Bunlardan en dikkat çekici olanı Amerika'nın komünist Çin'le doğrudan ve diplomatik ilişki kurma politikasıydı. İlişkiler ancak 1978'de en üst seviyeye ulaştı ama daha önceki iki çarpıcı olay Vietnam'la barış yapmanın bile önüne geçmişti. BM Genel Kurulu 1971 yılının Ekim ayında Halk Cumhuriyeti'ni Çin'in Birleşmiş Milletler'deki tek yasal temsilcisi olarak tanıdı ve Tayvan temsilcisini azletti. Amerika Birleşik Devletleri belirleyici oy kullanılana kadar böyle bir sonuç olabileceğini düşünmemişti. Sonraki Şubat ayında Nixon Çin'i ziyaret ederek Asya anakarasını ziyaret eden ilk Amerikan başkanı oldu ve bu ziyareti "25.000 km'lik mesafeyi ve yirmi iki yıllık düşmanlığı" kaldırma denemesi olarak tanımladı.

Nixon Çin gezisinden sonra (1972 yılının Mayıs ayında) Moskova'yı ziyaret eden ilk Amerikan başkanı da olup bunu silahların sınırlandırılması konusunda türünün ilk örneği olan geçici bir anlaşma takip edince önemli değişiklikler olacak gibi görünmüştü. Geleceği belirsiz olsa da Soğuk Savaş'ın sade, kutuplaşmış berraklığı bulanıklaşıyordu. Ardından Vietnam anlaşması geldi ve bu anlaşmanın son gelişmelerle bağlantısız olduğu söylenemezdi. Ateşkes sağlanacaksa Moskova ve Pekin de buna onay vermeliydi. Çin'in Vietnam'daki savaşa karşı tavrı, tahmin edilebileceği gibi, hiçbir suretle basit değildi. SSCB'den gelebilecek potansiyel tehlike, Amerika Birleşik Devletleri'nin Asya'nın başka bölgelerinde, özellikle Tayvan ve Japonya'da güç kullanması ve Vietnam milliyetçiliğinin gücünün eski hatıraları bu tavrı karmaşıktırdıyordu. Komünist Hindeğin uydusuna güvenilemezdi. Çin'in eskiden kendisine bağlı bir halk olarak gördüğü Vietnamlılar yüzlerini Fransız emperyalizmiyle olduğu kadar Çin emperyalizmiyle de savaştıkları geçmişe çevirmişlerdi. Vietnam'da devam eden çatışma Amerikalılar çekildikten sonra birleşmiş olan ülkeyi kimin yöneteceği konusunda bir iç savaşa dönüştü.

Kuzey Vietnamlılar meseleyi çözmek için fazla beklemedi. Amerika Birleşik Devletleri yönetimi bir süreliğine bunu görmezlikten gelmek zorunda kaldı; çekilmeyi mümkün kılan barış şartları incelendikten sonra söylenecek pek çok şeyi söylemeye vicdanlar el vermediği için Asya'daki taahhütlerden kurtulunması ülke içinde büyük bir rahatlamaya neden olmuştu. Nixon 1974'te yaşanan bir politik skandaldan sonra istifa etmek zorunda kalınca sonraki başkan tehlikeli dış maceralar olarak gördüğü şeylerden şüphelenen ve bunları engellemeye kararlı bir kongreyle karşı karşıya kaldı. 1972 barış antlaşmasının şartları Güney Vietnam rejimini garanti altına aldığı için bu şartları geliştirmek için bir deneme yapılmadı. 1975 yılının başında Amerika Saygon'a yaptığı yardımı kesti. Neredeyse bütün topraklarını kaybetmiş olan Güney Vietnam hükümeti yalın ve yenik bir orduyla başkenti ve aşağı Mekong'u elinde tutabilmek için geri çekildi. Bu arada Kamboçya'daki

komünist kuvvetler bir zamanlar Amerika Birleşik Devletleri'nin desteklediği bir rejimi daha yıkıyordu. Kongre daha fazla askeri ve mali yardım gönderilmesine engel oldu. 1947'deki Çin modeli tekrar ediliyordu. Amerika Birleşik Devletleri kendisine güvenenler pahasına zararını amorti ediyordu (yine de 117.000 Vietnamlı Amerikalılarla bırakıldı) ve Kuzey Vietnam ordusu 1975 yılının Nisan ayında Saygon'a girdi.

Böyle bir sonuç iki misli ironikti. İlk olarak Asya politikası konusunda sert olanların başından beri haklı olduğunu gösteriyor gibiydi. Amerika Birleşik Devletleri'nin son çare olarak onlar için savaşılmaya hazırlıklı olması sömürgecilik sonrası rejimlerin komünizme direnmelerini garanti edebilirdi. İkincisi Amerika Birleşik Devletleri'nde yeniden soyutlanma politikasına dönülmesi yenilgi ve felaket sonrasında kısık sesle değil önemle belirtildi. Amerika'nın kayıp vermesinde ve büyük masraf etmesinde kusur bulanlar artık tüm Hindişin macerasını kendilerini savunmak için savaşmayacak olan insanların adına yapılan anlamsız ve gereksiz bir harcama olarak görüyorlardı. Yine de Çin'le daha iyi ilişkilerin Vietnam'ın kay-bından çok daha önemli olduğu tartışılırdı.

1980 yaklaştıkça pek çok Amerikalı kafası karışmış ve telaşlı bir haldeydi; ulusal moral iyi değildi. Vietnam ülke içinde korkutucu olduğu düşünülen bir karşı kültü-rün beslenmesine yardım ettiği gibi derin ruhsal yaralar da bırakmıştı. 1960'larda çevreyle ilgili tehlikeler konusunda endişeler artmıştı. 1970'ler petrol krizinin yanı sıra Amerika'nın Ortadoğu müttefiki İsrail'in artık düşmanlara karşı savunmasız olmadığına dair yeni bir izlenimin uyanmasına yol açmıştı. Başkan Nixon'un yürüt-me yetkisini kötüye kullanma skandalından sonra itibarını kaybetmesi ve neredey-se davalık olması devlet kurumlarına duyulan güveni tüketti. Ülke dışında diğer müttefiklerin (Amerika'daki düzensizlik yüzünden telaşlanmış ve kafaları karışmış-tı) tavrı geçmişte olduğu kadar tahmin edilebilir görünmüyordu. Amerikalıların ül-kelerinin insanlık için her zaman direneceği konusunda verdiği söze olan güvenleri, İslam dünyasının büyük bölümü tarafından açıkça reddedilen bir konu karşısında ilk defa sarsılmıştı.

Aslında durumu anlayabilmek kolay değildi. Amerikan demokratik sistemi tüm sorulara cevap bulamıyor olsa da herhangi bir bozulma belirtisi göstermiyor ya da ülkenin ihtiyaçlarını karşılamıyormuş gibi görünmüyordu. Ekonomi çok masraflı bir savaşı karşılayabilmiş, aya insan gönderen bir uzay programını destekleyebilmiş ve dünyanın her tarafındaki askerlerine bakabilişti. Siyah Amerikalılarla ülkenin bazı en büyük şehirlerinin durumlarının daha da kötüleştiği doğrudu. Ülkelerinin tahmini füze gücü Sovyetler Birliği'nden daha iyi olduğu için (bu konu 1980 baş-kanlık seçimlerinde gündeme gelecekti) çok az Amerikalı bu olguları kaygı verici buluyordu. Başkan Gerald Ford (bir önceki başkanın istifasından sonra 1974 yı-

linda başkan olmuştı) Hindiçin'deki müttefiklerine daha fazla yardım göndermek istemeyen Kongre'ye dayanmak zorunda kalmıştı. Önce Kamboçya ardından da Vietnam çökünce ülke içinde ve dışında Amerikan gücünün dünya çapında ne kadar geri çekileceği sorulmaya başlandı. Amerika Birleşik Devletleri artık Hindiçin için savaşmayacaksa Tayland için de mi savaşmayacaktı? Daha da önemlisi İsrail (ya da Berlin) için savaşacak mıydı? Amerikalıların geri çekilme ve korku halinin sonsuza kadar devam etmeyeceğinin düşünülmesi için iyi nedenler vardı ama devam ettiği müddetçe müttefikleri arkalarını kollayacaklar ve kendilerini rahat hissetmeyeceklerdi.

İKİ AVRUPA

Avrupa Soğuk Savaş'ın doğum yeri idi ve uzun süre aña sahnesi oldu. 1970'ten önce bile, NATO ve (daha da sert biçimde) Varşova Paktı'nda kurumsallaşan korunç basitleştirmelerin Avrupa tarihini biçimlendiren tek şey olmayabileceğine dair işaretler vardı. Dışarıdan gelebilecek etkilere karşı Sovyet gücü ve bu gücün güdümlü ekonomisiyle izole edilmiş olmasına rağmen Doğu Avrupa'da bölünme işaretleri vardı. Sovyetler Birliği en küçük Doğu Avrupa devleti olan Arnavutluk'un şiddet kullandığı için kendisini suçlamasına ve 1960'larda Çin'le olan kavgaların da Arnavutluk'un Çin'in tarafını tutmasına tahammül etmek zorunda kalmıştı. Arnavutluk'un diğer Varşova Paktı ülkeleriyle sınırı yoktu ve Kızıl Ordu'yu hesaba katmak zorunda değilmiş benziyordu. Romanya'nın, Çin'in de desteğiyle, ekonomisini kendi çıkarları doğrultusunda geliştirme hakkı olduğunu iddia edip ekonomisini Comecon'un yönlendirmesine karşı çıkması daha dikkat çekiciydi. Hatta yabancı politika sorunları konusunda, hâlâ Varşova Paktında olmasına rağmen tarafsız bir tutum takındı. Üstelik garip bir şekilde bunu yurttaşlarına karşı Doğu Avrupa'daki en baskıcı rejimlerden birini uygulayan bir yönetici yaptı. Romanya'nın hiçbir NATO ülkesiyle sınırı yoktu ve Rusya'yla 800 km uzunluğunda bir sınırı vardı. Yarattığı gerginliğe müsamaha gösterilebilirdi çünkü gerektiğinde engellenmesi kolaydı. Eski yekpare komünizm birliğinin dağılmasına ne kadar izin verileceği Çekoslovakya'daki komünist yönetim 1968 yılında iç işleyişinde özgülleşmeye ve Batı Almanya'yla ticari ilişkiler geliştirmeye kalkınca görüldü. Buna müsamaha gösterilemezdi. Hizaya getirmek için birkaç deneme yapıldıktan sonra 1968 yılının Ağustos ayında Varşova Paktı kuvvetleri Çekoslovakya'yı işgal etti. Çek yönetimi 1956 yılında Macaristan'da olanların tekrar yaşanmasını önlemek için diremedi ve bir Çek politikacının söylediği biçimiyle "insan yüzlü sosyalizm" sağlama denemesi ortadan kaldırıldı.

Çin-Sovyet gerginliği ve Doğu bloğu içindeki çatırdamalar (belki de Amerika Birleşik Devletleri'nin Latin Amerika ülkeleriyle ilişkiler konusundaki rahatsızlığı)

dünyanın bir bütün olarak İtalyan bir komünistin söylediği gibi “çok merkezcilik” için iki kutupluluktan vazgeçtiği önermelere neden oldu. Soğuk Savaş basitleştirmelerinin gevşemesi aslında şaşırtıcı olmuştu. Bu arada Batı Avrupa’da işleri karıştıran başka gelişmeler ortaya çıktı. 1980’e gelindiğinde Avrupa halkları atalarının 500 sene önce yönettiğinden daha fazla dünya bölgesini yönetmedikleri için bu halkların tarihsel rollerinden birinin sona ermiş olduğu açıktı. O tarihten sonra büyük dönüşümler olmuş ve geri döndürülemez şeyler yapılmıştı. Avrupa’nın imparatorluk geçmişi sona ermiş olmasına rağmen yeni bir rol keşfedilmek üzereydi. Batı Avrupa milliyetçiliğinin insanın geniş ölçekli organizasyon potansiyeli üzerindeki kısılcının tam da milliyetçiliğin doğduğu yerde gevşediğinin zayıf işaretlerini göstermeye başlamıştı.

Ortak Avrupa deneyiminin mirasları gayretli çabalar sonucunda Şarlman Hanedanlığı’na kadar takip edildi. Yine de 1945 başlangıç noktası olarak alınabilir. Kitanın geleceği o tarihten itibaren kırk yıldan fazla bir süre boyunca savaşın sonuçları ve Sovyet politikası tarafından belirlenecekti. Batı’da Almanya sorunu yüzünden yeni bir büyük iç savaş çıkma ihtimali yenilgiden ve bölünmenin Almanya sorununu çözüp Fransa’nın korkularını dindirmesinden sonra ortadan kalkmış görünüyordu. Sovyet politikası birbirleriyle daha sık işbirliği yapmaları için Batı ülkelerine çok sayıda yeni gerekçe sağladı. 1940’ların sonunda Doğu Avrupa’da yaşananlar, Amerikalılar evlerine döndüklerinde hâlâ birleşmemiş olurlarsa neler olabileceği konusunda bir uyarı oldu. Marshall Planı ve NATO yeni bir Avrupa birlikteliğine giden yolda atılan adımlardan ilk ikisi oldu.

Birleşmenin birden fazla kaynağı vardı. Marshall Planı’nın başlamasının ardından 1948 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (başlangıçta on altı üyesi vardı ama daha sonradan genişledi) kuruldu ama ertesi yıl NATO’yu kuran antlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra on farklı Avrupa devletini temsil eden ilk politik gruplar ayrıca yeni bir Avrupa Konseyi oluşturdu. Birleşmeye neden olan ekonomik güçler çok daha hızlı bir şekilde geliyordu. Bununla birlikte 1948 yılında “Benelüks” ülkeleri (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) arasında ve Fransa’yla İtalya arasında (farklı bir biçimde) Gümrük Birlikleri kurulmuştu. Son olarak, daha gelişmiş bir birleşmeye doğru atılan ilk adımların en önemlileri Fransa’nın Kömür ve Çelik Topluluğu kurma önerisiyle ortaya çıktı. Bu birlik resmi olarak 1952 yılında kuruldu ve Fransa, İtalya, Benelüks ülkeleri ve en önemlisi Batı Almanya’yı kapsadı. Bu birlik Batı Avrupa’nın sanayi merkezinin canlanmasını sağladı ve Batı Almanya’nın yeni bir uluslararası yapıyla birleşmesi yolunda en önemli adım oldu. Sovyet kara kuvvetlerinin tehdidi altında olan Batı Avrupa’nın ekonomik düzenlemeler aracılığıyla Batı Almanya’nın durumunu düzeltmeye ihtiyacı vardı. Kore’deki gelişmelerin etkisi altında olan Amerika’nın resmi görüşü 1950’lerin başında (bazı Avrupalıların şaşkına çevirecek şekilde) Almanya’nın yeniden silahlandırılması gerektiği yönünde hızla değişiyordu.

Diğer olgular da Avrupa'da uluslar üstü bir örgüte giden yolu kolaylaştırdı. Fransa ve İtalya'daki, belirtisi yerel komünist partilerin varlığı olan politik zayıflıklar ekonomik gelişme sayesinde düzeldi. Komünist partiler 1947 gibi erken bir dönemde bile yönetimlerde yer alamadılar. Böylece Fransız ve İtalyan demokrasilerinin kaderlerinin Çekoslovakya demokrasisinin kaderine benzeme tehlikesi 1950 yılında ortadan kalktı. Antikomünist görüşler, bütünleyici güçleri katolik politikacılar ya da Doğu Avrupa'daki yoldaşlarının kaderlerinin farkına varmış sosyal demokratlar olan partilerde bir araya gelme eğilimi gösteriyorlardı. Kabaca söylenecek olursa, bu değişiklikler ılımlı sağ kanat görünümündeki Batı Avrupa yönetimlerinin 1950'lerde ekonomik toparlanma, sosyal yardım hizmetlerini sağlama ve gerekli konularda Batı Avrupa birlikteliğini sağlama gibi benzer hedefleri kovaladıkları anlamına geliyordu.

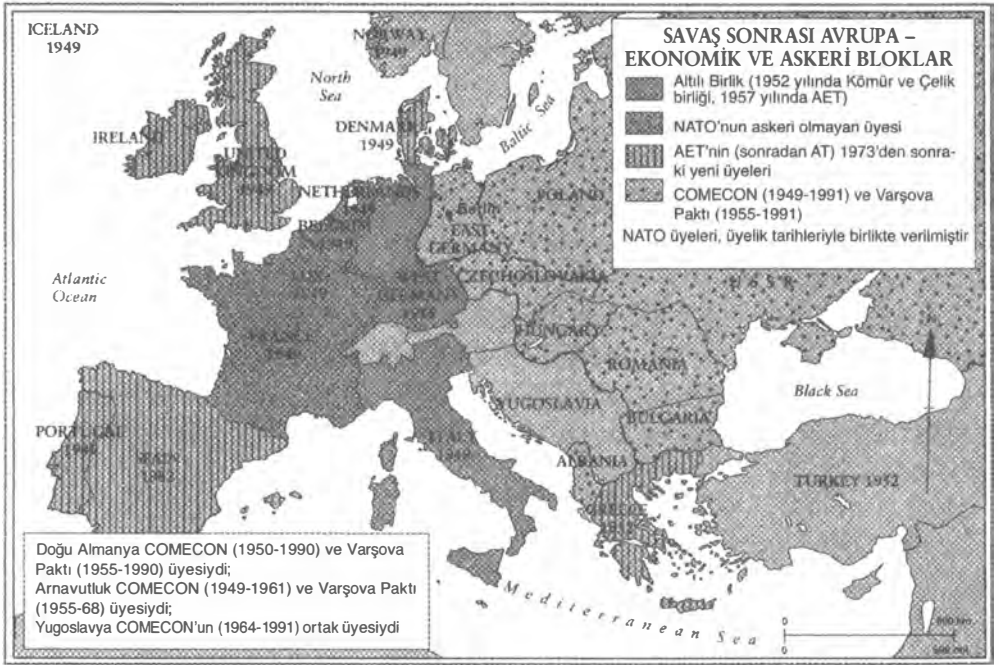
Başka kurumlar da kuruldu. Avrupa Savunma Birliği 1952 yılında Batı Almanya'nın askeri durumunu resmileştirdi. Bunun yerini Almanya'nın NATO üyeliği alacaktı ama daha büyük bir birlik için önemli olan hamle, daha önce olduğu gibi, ekonomikti. En önemli adım 1957 yılında atıldı: Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya Roma Anlaşmasını imzalayınca Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kuruldu. Bu anlaşma, malların, hizmetlerin ve emeğin önündeki sınırların ortak gümrük tarifeleriyle kaldırıldığı bir "Ortak Pazar" yaratmanın yanı sıra karar bir mercii, bir bürokrasi ve tavsiye yetkisi olan bir Avrupa parlamentosu da yarattı. Şarhın mirasının yeniden kurulduğu söyleniyordu. Bu gelişme AET'ye katılmamış ülkeleri, iki buçuk yıl sonra daha serbest ve sınırlandırılmış Avrupa Serbest Ticaret Birliği'ni (ASTB) kurmaları için harekete geçirdi. Başlangıçta altı üyesi olan AET'nin 1986 yılında (o tarihte AT olarak anılıyordu, "ekonomik" sözcüğü kaldırılmıştı) üye sayısı on ikiye çıkmıştı ve ASTB, dört tanesi hariç bütün üyelerini AT'ye kaptırmıştı. ASTB'de kalan ülkeler beş yıl sonra hâlâ AT'yle birleşmeyi düşünüyorlardı.

Batı Avrupa'nın küçük de olsa politik bir birlik yolundaki yavaş ama hızlanan adımları silahlı mücadelenin ülkeler arasındaki işbirliği ve görüşmelere bir alternatif olarak artık kabul edilemeyeceği konusunda düzenlemeleri yapanların güvenini gösteriyordu. Büyük Britanya yönetimi bu gerçeği fark etmesine rağmen bunu uluslararası örgütlere katılarak ifade etme şansını yakalayamadı. AET'ye üyelik başvurusu iki kere reddedilecekti. Bu arada topluluğun çıkarları Almanya, Fransa ve sonradan üye olan yoksul ülkelerde seçmen olarak büyük bir öneme sahip çiftçiler ve köylüler için bir rüşvet olan Ortak Tarım Politikası'yla sağlamlaştırıldı.

Fransa politik ve ekonomik seviyede daha fazla birleşmeye uzun süre kararlı bir şekilde karşı çıktı. Bu görüş dördüncü Fransız cumhuriyeti Cezayir yüzünden iç savaş yaşatacakmış gibi görünürken 1958 yılında başkan olarak politikaya dönen General de Gaulle tarafından güçlü bir şekilde dile getirildi. De Gaulle'ün ilk

görevi bu hızlı büyümeyi müzakere etmek ve Beşinci cumhuriyeti kuran önemli anayasal reformları yapmak oldu. Fransa'ya bir sonraki hizmeti olarak Cezayir taahhüdünü ortadan kaldırması savaş döneminde yaptıkları kadar önemliydi. Aralarından bazıları durumdan hoşnut olmayan lejyonlar ülkeye döndü. Bu hareketi onun ve ülkesinin olumsuz anlamda da olsa daha etkili bir uluslararası rol üstlenmesini sağladı. De Gaulle'ün Avrupa'nın birleşmesi konusundaki görüşü bağımsız ulus devletler arasında işbirliğiyle sınırlıydı. AET'yi her şeyden önce Fransa'nın ekonomik çıkarlarının korunmasının bir aracı olarak görüyordu. Yeni örgütü kendi istediği yola sokmaya zorlamak için oldukça hazırlıklıydı. Üstelik Britanya'nın katılmak için yaptığı başvuruyu iki kere veto etti. Savaş deneyimleri De Gaulle'ün Anglosaksonlara karşı büyük bir güvensizlik ve Britanyalıların kıta Avrupa'sından çok Amerika Birleşik Devletleri kapsayan bir Atlantik birliği peşinde olduğuna dair hiç de temelsiz olmayan bir inanç duymasına neden olmuştu. 1964 yılında komünist Çin'le karşılıklı olarak diplomatik temsilcilikler açınca Amerikalıları kızdırdı. Fransa'nın Amerika'nın koruyuculuğuna bağlı kalmayı redderek kendi nükleer silah programını sürdürmesi konusunda ısrar etti. Sonunda çok zarar verdikten sonra NATO'dan çekildi. Bu gelişme Batı bloğuna "çok merkezlilik" in gelmesi olarak gözükebilir. De Gaulle 1969 yılında başarısızlığa uğradığı bir referandumdan sonra başkanlığı bırakınca Batı Avrupa'da belirsizliğe ve düzensizliğe neden olan önemli bir politik güç ortadan kalmış oldu.

Büyük Britanya nihayet 1973 yılında AET'ye girdi ve tarihi ulus-devletlerin en muhafazakârı olarak 20. yüzyıl tarihindeki gerçekliklere katılmış oldu. Bu karar, imparatorluğun geri adımını tamamladı ve Britanya'nın stratejik sınırının artık Ren'de değil Elbe'de olduğunu tasdik etti. Karar nihai olmasa da belirsizliklerin olduğu bir dönemde önemli bir dönüm noktasıydı. Britanya yönetimleri çeyrek yüzyıl boyunca ekonomik büyümeye, gelişmiş sosyal hizmetlere ve yüksek istihdam seviyesine dahil olmak istemiş ama başarılı olamamıştı. İkinciler kesinlikle birinciye bağlıydı ama bir zorlukla karşılaşıldığında birincisi diğer ikisi için daima feda edilmişti. Neticede Birleşik Krallık da açgözlü ve saf seçmenleri yatıştırılması gereken bir demokrasiydi. Geleneksel olarak uluslararası ticarete bağlı olan Britanya ekonomisinin kırılganlığı da bir engeldi. Başlıca sanayilerinin eski ve yatırıma muhtaç olması ve halkının son derece muhafazakâr tavırları diğer engellerdi. Büyük Britanya zenginleşmiş olmasına (1970 yılında hemen hemen hiçbir Britanyalı el işçisinin yılda dört hafta ücretli izni yoktu, on yıl sonraysa üçte birinin vardı) rağmen varlık ve darlık üretimi oranında diğer gelişmiş ülkelerin oldukça gerisine düşmüştü. Uluslararası gücünü ve sömürgelerini hızla kaybetmeyi ülke içinde şiddet ve huzursuzluk olmadan atlatmayı başarabilen Britanyalıların, geçmişten de başka yöntemlerle kurtulup kendilerine ikinci sınıf bir ülke olarak mütevazı bir refah sağlayıp sağlayamayacakları hâlâ belirsizdi.

Düzene ve uygarlığa açık bir tehdit Kuzey İrlanda'dan geldi. Protestan ve Katolik holiganlar 1970'lerde ve 1980'lerde rakipleriyle işbirliği yapmaktan çok ana-vatanlarına zarar verme eğilimi gösterip binlerce Britanya vatandaşının (askerler, polisler ve siviller, Protestan ve Katolikler, İrlandalı, İskoç ve İngilizler) ölümüne neden oldular. Neyse ki geçmişte İrlandalıların yaptığı gibi Britanya parti politikalarını kargaşanın içine itmediler. Britanyalı seçmenler daha çok maddi meselelerle ilgilenmeye devam ettiler. Enflasyon daha önce benzeri görülmemiş bir seviyede idi (1970-1980 döneminde yıllık enflasyon yüzde 13'ten fazlaydı) ve özellikle petrol krizinin ardından 1970'lerde sanayi sorunlarını yeni bir seviyeye çıkarttı. Pek çok lider ve yorumcu toplumsal bölünme konularıyla meşgulken madencilerin grevi bir hükümeti düşürdüğü için ülkenin "yönetilemez" durumda olduğuna dair spekülasyonlar vardı. 1975 yılının Haziran ayında halk oylamasına sunulan Birleşik Krallık'ın AET içinde kalıp kalmaması sorunu bile bu terimlerle konuşuluyordu. Halk oylamasının sonucunda üyeliğe devam kararı çıkması pek çok politikacı için çok daha şaşırtıcı olmuştu.

Yine de kötü dönemler (ekonomik anlamda) yaklaşmaktaydı; enflasyon (petrol krizinden sonra 1975 yılında yüzde 26.9'du) yönetim tarafından öncelikli tehdit olarak tanımlandı. Sendikaların ücret talepleri enflasyonun devam edeceği tahmin-

lerine yol açıyordu ve tüketimdeki tartışmasız büyüme döneminin bittiği yavaş yavaş anlaşılmaya başlanıyordu. Bir ümit ışığı vardı; Kuzey Avrupa kıyılarının deniz yatağı altında birkaç yıl önce geniş petrol yatakları bulunmuştu. Birleşik Krallık 1976 yılında petrol ihraç eden bir ülke haline geldi. Bunun etkisi hemen görülmedi. Aynı yıl içinde Uluslararası Para Fonu'ndan borç alınması gerekti. Ülkenin (ve Avrupa'nın) ilk kadın başbakanı, aynı zamanda büyük bir partiyi (Muhafazakâr) yöneten ilk kadın olan Bayan Thatcher 1979 yılında göreve geldiğinde kaybedeceği pek bir şey yoktu. Rakipleri de Britanya politikasının uzun süredir eleştirilmeden kabul edilen belirleyicileri olan fikirler gibi sorgulanır haldeydi. Yeni bir radikal hareket bu kez gerçekten bir olasılık olarak görünüyordu. Pek çok kişiyi şaşırtan, destekçilerini de muhaliflerini de hayrete düşüren ve Bayan Thatcher'ın sallantılı bir başlangıçtan sonra 20. yüzyılın en uzun süreli başbakanı olmasını sağlayan şey de buydu.

Başbakan olmasının üzerinden uzun süre geçmeden, 1982 yılında kendini beklenmedik bir şekilde Büyük Britanya'nın son sömürge savaşına başkanlık ederken buldu. Arjantin kuvvetleri tarafından işgal edilmelerinden sonra Falkland Adaları'nı geri alması büyük bir psikolojik ve diplomatik başarı olduğu kadar lojistik anlamda büyük bir kahramanlıktı. Başbakanın uluslararası hukuk prensipleri ve ada halkının kimin tarafından yönetilmek istediklerini söyleme hakkı için savaşma iç güdülerini halkın ruh haliyle uyum sağladı. Thatcher ayrıca uluslararası olanakları da iyi değerlendirdi. Güven vermeyen bir başlangıçtan sonra (Latin Amerika konusunda geleneksel duyarlılığı göstermesi şaşırtıcı değildi) Amerika Birleşik Devletleri önemli ölçüde işe yarar ve gizli yardım sağladı. Sabırsız komşusundan hiç memnun olmayan Şili Britanya'nın Güney Amerika anakarasında yaptığı gizli operasyonlara karşı çıkma isteği göstermedi. Daha da önemlisi AT ülkelerinden çoğu Arjantin'in BM'de tecrit edilmesini ve Arjantin'i suçlu çıkaran çözümleri destekledi. Britanya'nın en başından itibaren, kazanılmış haklara tehdidin ne olduğunu iyi bilen Fransız yönetiminin (Britanyalıları kolay kolay vermeyeceği) desteğini almış olması dikkat çekiciydi.

Arjantin'in bu hareket konusunda önceki yıllardaki Britanya diplomasisinden kaynaklanan tepkilerden dolayı yanlış izlenimlere kapıldığı için cesaret bulduğu artık açıkça görülebiliyor (bu nedenle Britanya dışişleri bakanı kriz başladığında istifa etmişti). Falkland savaşının bir iyi politik sonucu da Arjantin'i yöneten askeri rejimin itibarının ve iktidar hırslarının yara alması ve 1983 yılının sonunda seçilmiş anayasal bir yönetimin başa gelmesi oldu. Bu yeni yönetim Britanya gücünün tek başına yapamayacağını yaptı ve onyılın kalan bölümünde diğer devlet başkanları (özellikle Amerikan başkanı) üzerinde etkisi olan bir ülke yarattı. Bu etkinin her

zaman avantajlı bir şekilde yayıldığı konusunda herkes her zaman aynı fikirde olmadı. Bayan Thatcher'ın kişisel kanaatleri, sabit fikirleri ve ön yargıları General De Gaulle'ünkiler gibi oldukça netti. O da De Gaulle gibi, Avrupalı olmak ulusal çıkarları göz ardı edip Avrupa'ya duygusal, hatta davranışsal bağımlılık anlamına geliyorsa Avrupalı değildi. Bu arada ülke içinde ulusal hedefler konusundaki uzun süredir devam etmekte olan *bien-pensant*¹ konsensüsü bozarak Britanya politikasının terimlerini, hatta belki de kültürel ve toplumsal tartışmanın da terimlerini değiştirdi. Bu gelişme ve bazı politikalarındaki tartışmasız radikallik koyu taraftarlar ve alışılmadık bir düşmanlık yarattı. Yine de en önemli hedeflerinden bazılarını ulaşamadı. Başbakanlığa geldikten on yıl sonra yönetim toplumun bazı alanlarında daha küçük değil daha büyük bir rol oynuyordu ve 1979'dan sonra sağlık ve sosyal güvenliğe harcanan para üçte bir oranında artmıştı (yine de artan talebi karşılamıyordu).

Bayan Thatcher Muhafazakârlara art arda üç seçim zaferi yaşatmasına rağmen (Britanya siyasetinde görülmemiş bir başarıydı) partisindeki pek çok kişi fazla uzakta olmayan bir sonraki seçimde oy kaybına neden olacağına inanıyordu. Kendisine olan bağlılığın ve desteğin azaldığını gören Bayan Thatcher 1990 yılında istifa etti ve bir sonraki başbakana artan bir işsizlik ve kötü bir mali durum bıraktı. Yine de Britanya politikası Topluluk'a yaklaşımda ve ilişkilerde artık daha az engelleyici olacaktı ve Topluluk konusunda daha sade konuşacaktı.

1970'ler AET'nin bütün üyeleri için zor yıllar olmuştu. Büyüme gerilemişti ve ülke ekonomileri petrol krizinin etkisiyle sendeliyordu. Bu durum (özellikle ekonomik ve mali konularda) kurumsal tartışmalarla kavgalara neden oldu ve Avrupalılara o güne kadar elde ettiklerinin sınırlarını hatırlattı. Zorluklar 1980'lerde de devam etti. Japonya'nın başını çektiği Uzakdoğu başarısı ve diğer devletlerin de bu on devlete katılma isteklerinin artmasıyla katlanan zorluklar Topluluk hakkındaki fikirlerin billurlaşmasını sağladı. Pek çok Avrupalı daha büyük bir birliğin, işbirliği alışkanlığının ve artan refahın Avrupa'nın politik bağımsızlığının şartları olduğunu daha açık bir biçimde görüyordu ama bazıları da Avrupa kendini bir dünya gücüne dönüştürmedikçe böyle bir bağımsızlığın anlamsız kalacağını hissediyordu.

Birleşme konusunda daha fazla ilerleme sağlanınca bunun için gayret edenler rahatladı. Avrupa parlamentosu için doğrudan seçimler 1979 yılında yapılıyordu. Yunanistan 1981, İspanya ve Portekiz 1986 yılında Topluluk'a katıldı. Ortak Avrupa para birimi ve para sisteminin temelleri 1987 yılında atıldı (Birleşik Krallık katılmadı) ve 1992 yılının malların, insanların, sermayenin ve hizmetlerin sınırlar olmadan dolaşabileceği gerçek bir ortak pazarın başlangıç yılı olması kararlaştırıldı. Britanya ve Fransa'nın önemli kuşkuları olmasına rağmen üyeler Avrupa politik

1 Bien-pensant (Fr.) : iyi düşüncelere sahip (Çev.)

birliği fikrini prensipte onayladı. Bu fikrin içerdikleri ortaya çıkmaya başlayınca bir anda büyük bir psikolojik uyum ve rahatlama yaşanmadı ama bir çeşit gelişmenin tartışmasız belirtisiydi.

1991 yılının Aralık ayında Maastricht'te, ihtiyatlı Britanya'ya yine bazı ayrıcalıklar ve özel düzenlemeler sağlanması gerekmiş olsa da AT üyeleri Topluluk'ü daha büyük bir birlik haline getirmek için şartlarda anlaştı. Böylece bir adım daha atılmış oldu. AT artık bütün üye devletlerin halklarının vatandaşı olduğu Avrupa Birliği haline gelmişti. Üyelerin kendi para birimlerinin değerini yükseltme veya düşürme özgürlüklerini kısıtlayan ortak para sistemi başlamıştı bile. Bu gelişme ortak bir Avrupa para birimine giden yolda büyük bir adımdı (ortak para birimi 2002'ye kadar kullanılmadı). Topluluk'un tarihinin her anında kavgalar, şüpheler, yanlış anlaşılmalara ve gelecekte neler olması gerektiği ya da olabileceği konusundaki belirsizlikler yüzünden elde edilenlerden duyulan tatmin gölgede kaldı. Yine de diğer pek çok Avrupa ülkesi üyeliğin avantajlarının güzel bir kanıtı olarak giriş kapısını vuruyorlar ya da kapıya yaklaşıyorlardı. Batı Avrupa, Roma Antlaşmasından sonra geçen otuz dört yıl içinde doğan ve büyüyen erkeklerle kadınların fark edebildiğinden çok daha fazla yol kat etti. Politika, toplumsal yapı, tüketim alışkanlıkları, değerler ve hedefler konusunda gerçekleşen kurumsal değişiklikler benzerlikleri yavaş yavaş artırdı. Fransız ve Alman çiftçilerin sayısındaki azalmanın ve gelirlerindeki artışın gösterdiği gibi ekonomik yapının eski eşitsizlikleri bile ortadan kalktı. Diğer yandan, daha yoksul ve politik olarak istikrarsız ülkeler AT'ye katıldıkça yeni sorunlar ortaya çıktı. Karşı çıkılamayacak önemli ortak amaçlar vardı. Bunun gelecekte ne göstereceği hâlâ belirsizdi.

SOĞUK SAVAŞ'IN YARATTIĞI DÜNYA DÜZENİNE KARŞI YENİ MEYDAN OKUMALAR

Gerald Ford 1975 yılının Aralık ayında Çin'i ziyaret eden ikinci Amerikan başkanı oldu. Ülkesinin Halk Cumhuriyeti'ne karşı olan derin güvensizliğinin ve düşmanlığının gözden geçirilmesi Vietnam'dan alınan derslerin yavaş yavaş anlaşılmasıyla başladı. Bu değişim Çin açısından daha büyük bir gelişimin parçasıydı: Çin tarihsel durumuna ve potansiyeline uygun uluslararası ve bölgesel rolünü tekrar kazanmıştı. Bu ancak 1949 yılından sonra gerçekleşmeye başladı ve 1970'lerin ortalarında tamamlandı. Artık Amerika Birleşik Devletleri'yle normal ilişkiler kurulabilirdi. O güne kadar elde edilen gelişmeler 1978 yılında resmen tanındı. Çin'le Amerika arasında yapılan anlaşmayla Amerika Birleşik Devletleri Tayvan'daki kuvvetlerini çekip adadaki KMT yönetimiyle resmi diplomatik ilişkilerini sona erdirerek büyük bir taviz verdi.

Mao 1976 yılının Eylül ayında ölmüştü. Kültür Devrimi politikalarını ilerletmiş olan yardımcılarından oluşan “dörtlü çete”nin (birisi dul eşiydi) nüfuzlarını kullanma tehdidi tutuklanmalarıyla (ve 1981 yılında mahkemeye çıkartılıp mahkûm edilmeleriyle) çabucak ortadan kaldırıldı. Yönetime gelen parti kademlilerinin Kültür Devrimi’nin aşırılıklarını düzelterekleri kısa sürede anlaşıldı. Karşıt akımla yakın bağları olduğu için daha önce iki kere gözden düşen Dean Xiaoping 1977 yılında başkan yardımcısı olarak yönetime yeniden katıldı (oğlu Kültür Devrimi sırasında Kızıl Muhafızlar’dan yediği dayak nedeniyle sakat kalmıştı). En önemli değişiklik Çin’in uzun süredir beklediği ekonomik düzelmenin artık ulaşılabilir bir hale gelmesiydi. Bireysel girişim ve kâr getirecek yatırımlara fırsat verilecek, komünist olmayan ülkelerle ekonomik bağlantılar kurmak cesaretlendirilecekti. Bunun amacı teknolojik ve sınai modernleşme sürecini kaldığı yerden devam ettirmekti.

Yeni dönemin temel tanımı 1981 yılında parti merkez komitesinin bütün üyelerinin hazır bulunduğu toplantıda yapıldı. Bu toplantıda Mao’nun başarıları olan “büyük proletarya devrimi” artık büyük hataları olarak tanımlanan Büyük Atılım ve Kültür Devrimi’nden ayrıldı. ÇKP liderliğindeki değişikliklere, politik gerçeklikleri gölgeleyen gizemli tartışmalarla sloganlara ve Deng Xiaping ve arkadaşlarının muhafazakârları da içeren bir ortak yönetim üzerinde kafa yormak zorunda kalmalarına rağmen 1980’ler yeni bir akımla şekillenecekti. Yüksek sesle söylenemese de (partinin genel sekreteri 1986 yılında dikkatsizce davranıp “Marks ve Lenin bizim sorunlarımızı çözemez” deyince hemen görevden alındı) modernleşme Marksist sosyalizmin önüne geçmişti. Yönetimin söylemine hâlâ Marksist dil hâkimdi. Çin’in “kapitalist yol”a geri döndüğü söyleniyordu. Bu ifade doğal olmakla birlikte belirsizdi. Yönetimde ve partide ekonomik planlama gerektiği düşüncesi vardı; ekonomik ve ulusal güç, gelişmiş yaşam şartları ve genel eşitlik hedeflerine ulaşmak için gerekli düzenlemelerin içine nelerin girip nelerin girmeyeceğini dikkatli bir şekilde belirlemek için gerçekçi sınırların kabul edildiği yeni bir deneme isteği gündemdeydi.

Önemli bir değişiklik de birkaç yıl içinde tarımın yavaş yavaş özelleştirilmesi oldu. Köylüler toprakları üzerinde mülkiyet hakkına sahip olmasalar da ürünlerini piyasada özgürce satmaları konusunda cesaretlendirildiler. Köylerde sanayi ve ticari yatırımların gelişmesini desteklemek için yeni sloganlar bulundu (“zenginleşmek muhteşemdir”) ve gelişmeye giden pragmatik yola “dört modernleşme” levhası dikildi. Ekonomi için, yani kapitalist dünyayla serbest ticaret yapmak için serbest ticaret bölgeleri kuruldu; ilki Çin’in Batı’yla yaptığı ticaretin geleneksel merkezi olan Canton’daydı. Bu bedelleri olmayan bir politika değildi (başlangıçta tahıl üretimi düştü). 1980’lerin başında enflasyon kendini hissettirmeye başladı ve dış borç arttı. Bazıları artan suç oranını ve toplumsal bozulmayı girilen bu yeni yola bağladı.

Yine de ülkenin ekonomik başarısından şüphe edilemez. Çin anakarası 1980'lerde Tayvan'inkine benzer bir ekonomik "mucize" sergilemeye başladı. 1986 yılına gelindiğinde dünyadaki ikinci en büyük kömür ve dördüncü en büyük çelik üreticisi olmuştu. 1978 ve 1986 arasında GSYİH yüzde 10'dan fazlaydı ve sanayi üretimi iki kat arttı. Köylü başına düşen gelir neredeyse üç katına çıktı. 1988 yılına gelindiğinde ortalama bir köylü ailesinin tasarruf bankasında yaklaşık altı aylık geliri vardı. Büyük Atılım ve Kültür Devrimi'nin yarattığı hasarla karşılaştırıldığında fark çok büyüktü. Dış ticaret miktarı 1950 ve 1980'lerin ortası arasında kişi başına yaklaşık yirmi beş kat arttı. Bu değişikliklerin getirdiği toplumsal faydalar da açıkça görülebilir: besin tüketiminin ve yaşam beklentisinin artması, eski rejimde yaşanan çok sayıda öldürücü ve sakat bırakıcı hastalığın yavaş yavaş sona ermesi ve okuryazarlık oranının büyük ölçüde artması. Çin'in devam eden nüfus artışı korkutucuydu ve sert tedbirler alınması gerekti ama bu artış Hindistan'da olduğu gibi ekonomik gelişmenin meyvelerini hırsıyla yiyip yutmadı.

Yeni çizgi modernleşmeyle gücü bağlantılandırdı, Çinli reformcuların 4 Mayıs Hareketi'nden, hatta daha önceden beri devam eden isteklerini yansıttı. Çin'in uluslararası ağırlığı 1950'lerde de hissediliyordu; artık kendini başka türlü de göstermeye başlamıştı. Hong Kong'un bazı bölgelerinin 1997'de bitecek olan kira anlaşmasından sonra Çin'le birleşmesinin şartları konusunda Britanya'yla 1984 yılında anlaşıldı. Daha sonradan Portekizlilerle yapılan bir anlaşma Makao'nun geri alınmasını sağladı. Çin'in komşusu Vietnam'la olan düşmanlığının devam etmesi Çin'in genel güzellikleri arasında bir lekeydi (iki ülke Kamboçya'nın kontrolü konusunda karşı karşıya gelince ilişkileri savaşa girebilecek kadar bozulmuştu). Çin'in Tayvan'a verdiği cumhuriyetin topraklarına katılması durumunda ekonomik sistemine zarar vermeyeceği garantisi Tayvanlıların güvenini yeniden kazanmasını sağladı. Aynı güvenceler Hong Kong'a da verildi. Çin ankarasında dış ticaretin büyüyebileceği özel ticaret bölgelerinin yaratılması gibi bu güvenceler de Çin'in yeni yöneticilerinin ticarete modernleşmenin bir aracı gözüyle baktıklarını gösterdi. Çin'in hızlı büyümesinin geniş bir bölgede politik önemi oldu. 1985 yılına gelindiğinde tüm Doğu ve Güneydoğu Asya benzeri görülmemiş bir potansiyeli olan ticaret bölgesi oluşturmuştu.

Yeni sanayi ve ticaret merkezleri 1980'lerde bu bölgede o kadar hızlı büyüdüler ki ekonomik gücün eski küresel dengesinin ortadan kalktığını doğruladılar. Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur gelişmemiş ekonomilerin yarattığı atmosferi dağıttılar; 1990'larla birlikte Malezya, Tayland ve Endonezya da onlara katılmak için hızla ilerlemeye başladı. Başarıları Doğu Asya'nın elde ettiği başarının bir parçasıydı ve bu sonuç için Japonya vazgeçilmezdi. Japonya'nın da Çin gibi bir güç olarak eski statüsünü hızla yeniden kazanması (ve geliştirmesi) Asya ve dünya

dengeindeki yeri için önemliydi. Japonya'nın ithalatı 1959 yılında savaş öncesi seviyelere ulaştı. 1970 yılı geldiğinde Japonya komünist olmayan dünyada ikinci en yüksek GSYİH'e sahipti. Sanayi kuruluşlarını yenilemiş ve yeni üretim alanlarına başarıyla geçmişti. Bir Japon tersanesi 1951'de ülkenin ilk ticari gemisini denize indirdi. Japonya yirmi yıl sonra dünyadaki en büyük gemi inşa sanayisine sahip olacaktı. Ülke aynı zamanda elektronik ve araba sanayi gibi tüketim sanayisinde etkili bir konuma geldi ve Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra en çok araba üreten ülke oldu. Bu gelişme Amerikalı üreticilerin kızmasına neden oldu, bu en büyük övgüydü. 1979 yılında Japon arabalarının İngiltere'de üretilmesine karar verildi. Böylece AET pazarına girdiler. Bu ekonomik gelişmenin kötü yanı hızlı bir nüfus artışı, Japon doğasının yok edilmesi ve şehir hayatının bozulması karşılığında elde edilmiş olmasıydı.

Japonya uzun süre şartlardan faydalanmıştı. Kore Savaşı gibi Vietnam Savaşı'nın da faydası dokundu; işgal yıllarında Amerikan eğiliminin tüketimden çok yatırımdan yana olması da etkili oldu. İnsanoğlu elverişli koşullardan yararlanmayı biliyordu ve Japonların tavırları da çok önemliydi. Japonya savaş sonrasında halkı arasında yoğun bir gurur ve ortak çaba için benzersiz bir istek yarattı. Bunların kaynağı Japon toplumunun eskiden beri özelliği olan derin birliktelik ve ortak amaçlar için kişisel amaçları feda etme geleneğiydi. Bu tavırlar demokrasi geldikten sonra da değişmedi. Demokratik kurumların Japon toplumunda ne kadar derine kök saldığını değerlendirmek için çok erken olabilir. 1951'den sonra tek parti yönetimi için konsensüs benzeri bir durum sağlandı (ama bundan duyulan rahatsızlık bazıları liberalizm karşıtı olan grupların çıkmasına neden oldu). Geleneksel değerler ve kurumların başına gelenler de huzursuzluğa neden oldu. Ekonomik büyümenin bedelleri sadece şehirlerin genişleyerek birleşmeleri ve kirlilik olarak değil Japon geleneğini bile zorlayan toplumsal problemlerde görüldü. Büyük şirketler geleneksel tavırlar ve kurumlarla desteklenen grup bağlılığı temelinde büyük bir başarıyla çalışıyordu. Yine de farklı bir aşamada, Japon ailesi bile büyük bir gerginlik yaşıyor gibiydi.

Ekonomik ilerleme dış politikanın içeriğini de değiştirdi ve 1960'larda önceki onyılin basitliklerini ortadan kaldırdı. Ekonomik güç yeni uluslararası piyasada Japonya'yı önemli hale getirdi ve Batı'daki para diplomasisinin içine çekti. Japonya'nın refahı ülkenin dünyanın başka bölgeleriyle de ekonomik ilişkiye girmesini sağladı. Japonya pasifik Havzası'ndaki ülkelerin en büyük müşterisiydi; Ortadoğu'da büyük bir petrol ihracatçısı haline geldi. Japonya'nın yatırımı (genel toplam içindeki payı fazla yüksek olmasa da) Avrupa'da bazı endişelere neden oldu ve Japon mallarının ithali Avrupalı üreticileri tehdit etti. Besin arzı bile uluslararası sorulara neden oldu; Japonya 1960'larda protein ihtiyacının yüzde 90'ını balıkçılıkla karşılıyordu. Bu durum Japonya'nın önemli bölgelerde aşırı avlanma yapıyor olabileceği korkusunu doğurdu.

Bu ve bunun gibi meseleler dış ilişkilerin atmosferini ve kapsamını değiştirdiği gibi, özellikle Pasifik bölgesinde olmak üzere diğer güçlerin tavırlarını da değiştirdi. Japonya 1960'larda diğer Pasifik ülkeleriyle kıyaslandığında büyük bir ekonomik üstünlüğe sahipti ve bu üstünlük Almanya'nın 1914'ten önce Orta ve Doğu Avrupa'da kurduğu üstünlüğe benzemiyordu. Japonya dünyanın en büyük ham madde ihracatçısı haline geldikçe Yeni Zelanda ve Avustralya ekonomilerinin gitgide Japonya'yla bağlantılı hale geldiğini gördüler. İkisi de et ve başta kömürle demir olmak üzere Avustralya mineralleri ihraç ediyordu. Asya anakarasında Ruslar ve Güney Koreliler Japon balıkçılığından şikâyet ediyordu. Bu durum eski bir öyküye yeni bir bölüm ekledi. Kore, Japonya'nın en büyük ikinci pazarıydı (en büyüğü Amerika Birleşik Devletleri'ydi) ve Japonlar 1951'den sonra oraya tekrar yatırım yapmaya başlamıştı. Bu durum geleneksel bir güvensizliği yeniden ortaya çıkarttı: Güney Kore milliyetçiliği o kadar Japonya karşıtıydı ki Güney Kore başkanı 1959 yılında yurttaşlarını Kuzey'deki komşularına değil Japonya'ya karşı "tek bir insan gibi" birleşmeye çağırırdı. Japon araba üreticileri yirmi yıl içinde yaratılmasına yardım ettikleri güçlü rekabete şüpheyle bakacaklardı. Tayvan'da olduğu gibi Güney Kore'de de sinai büyüme Japonya'dan alınan teknolojiyle sağlanmıştı.

Japonya'nın ihraç enerji kaynaklarına bağımlı olması petrol fiyatlarının yükseldiği 1970'lerde kötü bir ekonomik şok anlamına gelse de Japonya'nın ekonomik gelişimini uzun süre hiçbir şey etkilemedi. Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan ihracatın tutarı 1971 yılında yaklaşık 6 milyar dolardı; bu toplam 1984 yılıyla birlikte on kat arttı. 1980'lerin sonlarında Japonya GSYİH anlamında dünyanın en büyük ikinci ekonomik gücüydü. Sanayicileri ileri bilgi teknolojisi ve biyoteknolojiye yönelip araba üretim faaliyetini azaltmaktan bahsettiklerinde, ülkenin disiplinli "kendini adama" gücünü kaybettiğini düşünmek için hiçbir neden yokmuş gibi gözüküyordu.

Daha büyük güç daha büyük sorumluluklar anlamına geliyordu. Amerikan idaresinin çekilmesi, 1972 yılında içinde büyük bir Amerikan üssü bulunmasına karşın Okinawa'nın (Japonya'nın geri aldığı ilk denizaşırı yerlerden biri) Japonya'ya geri verilmesiyle tamamlandı. Hâlâ Rusya'nın elinde olan Kuril Adaları ve Çinli milliyetçilerin elinde olan ama Çinli komünistlerin istediği Tayvan sorunları devam ediyordu. Bütün meseleler karşısında Japonya –akıllıca– çekingen davrandı. Ayrıca Sakhalin sorununun yeniden açılması olasılığı da vardı. Çin'in ve Japonya'nın yeniden kendilerini toplamasıyla Asya sahnesine giren değişikliklerin ardından bütün bu konular değişime karşı çok daha hassas ya da en azından yeniden değerlendirilmesi gereken konular olarak görünüyordu. Çin-Sovyet kavgası hem eski hamisi Amerika Birleşik Devletleri'ne hem de Çin ve Rusya'ya karşı Japonya'ya daha fazla manevra özgürlüğü verdi. Vietnam Savaşı devam ettikçe ve Japonya'da savaşa kar-

şı politik muhalefet arttıkça Amerikalılarla çok yakın bir bağ utanç verici olabilir. Bölgedeki diğer üç büyük güç 1970'ten sonra nükleer silah sahibi olduğu için Japonya'nın özgürlüğü sınırlanmıştı (Japonya nükleer silahın etkisini en iyi bilen ülkeydi) ama Japonya'nın ihtiyaç duyması halinde kısa sürede nükleer silah üretebileceğinden kimsenin şüphesi yoktu. Ayrıca Japonya'nın duruşu çeşitli yönlerde gelişme potansiyeline sahipti. Çin başkan yardımcısı 1978 yılında Tokyo'yu ziyaret etti. Japonya tartışmasız yeniden bir dünya gücü haline gelmişti.

Eğer dünya gücü olmak ülkenin kendi coğrafi bölgesi dışında ekonomik, askeri ya da politik olarak belirleyici etkiye sahip olmak anlamına geliyorsa Hindistan 1980'ler geldiğinde hâlâ bir dünya gücü değildi. Bu durum belki de yüzyılın ikinci yarısının en şaşırtıcı durumlarından biriydi. Hindistan eski Avrupa sömürgelerinin ya da yenilgiden sonra Japonya'nın sahip olmadığı avantajlarla bağımsızlık sürecine başlamıştı. 1947 yılında etkili bir yönetim, iyi eğitilmiş ve güvenilir silahlı kuvvetler, iyi eğitilmiş bir elit grup, başarılı üniversiteler (yaklaşık yetmiş tane), uluslararası yardımseverlik ve iyi niyet, savaş yüzünden zarar görmemiş sağlam bir altyapı ve Soğuk Savaş sayesinde faydalanabileceği avantajları devralmıştı. Ülke ayrıca yoksulluk, yetersiz beslenme ve önemli halk sağlığı sorunlarıyla karşı karşıyaydı ama aynı sorunlar Çin'de de vardı. 1980 yılına gelindiğindeyse iki ülke arasında farklılık açıkça görülüyordu; 1970 yılında Çin sokaklarında kullanışlı (ama donuk renkli) giysiler giyen ve iyi beslenen insanlar varken Hindistan sokaklarında yoksulluk ve hastalık vardı. Hindistan'ın zayıf gelişme performansını kötümser bir gözle değerlendirmek için bu örnekler seçilebilir ama önemli ve etkileyici büyümenin yaşandığı sektörler de vardı. Ekonomik büyümenin ardından gelen nüfus artışı bu başarıları gölgeledi; pek çok Hintli 1947 yılında bağımsızlığı kazanan Hintlilerden çok az bir farkla daha iyi bir durumdaydı.

Ülkenin bölünmeye yatkın doğası ve potansiyel bölünmeler göz önüne alındığında Hindistan'ı bir arada tutabilmenin büyük bir başarı olup olmadığı tartışılabilir. Sadece belirli kişiler oy verse de demokratik bir seçim sistemi kuruldu. Yönetim değişiklikleri oyların sonucuna göre oldu fakat Hindistan'ın demokratik tarihi 1975 yılında başbakan (ve Nehru'nun kızı) Bayan Gandhi olağanüstü durum ilan edip eski günlerdeki genel valilerinkine benzer bir başkanlık yönetimi getirince yara aldı (iki Hint komünist partisinden biri destekledi). Bunun ardından Bayan Gandhi 1977 yılında seçimleri kaybetti. Ertesi yıl mahkeme kararıyla başkanlıktan ve parlamentodan ihraç edildi. Bu karar Hindistan'ın anayasaya bağlılığının sağlıklı bir belirtisi olarak görülebilir ama terazinin öbür kefesinde başkanlık yetkilerinin bazı bölgelerdeki anayasal yönetimleri geçici olarak durdurmak için kullanılması ve polisle diğer güvenlik güçlerinin azınlıklara karşı sert davranışları var.

1971 yılında Kongre'nin uyumuna ilk olası tehdit olarak geleneklere bağlı ve

son derece muhafazakâr bir Hindu partisinin Hint politikasına girip üç yıl boyunca ülkeyi yönetmesi bölünme tehlikelerine karşı verilen tepkinin kötü bir belirtisiydi. Yine de uyum devam etti. Kırk yıllık bağımsızlığın ardından kongre Avrupalı bir politik gruptan çok çıkar gruplarının, ileri gelenlerin, politik atamaları yapanların Hindistan çapında koalisyonuna benziyordu ve bu durum kongreye, sosyalist arzuları ve konuşmaları olan Nehru baştayken bile, özünde muhafazakâr bir karakter veriyordu. Britanyalılar gittikten sonra kongrenin işlevi değişiklik yapmak değil uzlaştırmak oldu. Hint yönetiminin hanedanlığa benzeyen yapısı bunun bir simgesi olarak görülebilir. Nehru'nun yerine başbakan olarak kızı Bayan Gandhi geçmişti (cenazesinde dini tören yapılmamasını isteyerek farkını gösterdi). Bayan Gandhi'den sonra başa onun oğlu Rajiv Gandhi geçti. Bir suikasta kurban gidince (o sırada görevde değildi) Kongre liderleri otomatik bir refleks göstererek dul eşini partinin başına geçmesi için ikna etmeye çalıştılar. 1980lerde bu hanedancılığın daha fazla devam edemeyeceğine dair işaretler vardı. Hint ordusu Sih inancının Amritsar'daki en önemli tapınağına saldırı düzenledikten sonra Sih fanatikler 1984 yılında Bayan Gandhi'yi (bir kere daha başbakan olmuştu) suikastla öldürünce dünyanın gündemine geldiler. Sonraki yedi yıl içinde 10 binden fazla Sih militan, masum sivil ve güvenlik kuvveti ölecekti. 1980'lerin sonlarına doğru Pakistan'la Kaşmir konusunda yeniden çatışma çıktı. 1990 yılında, o yıl içindeki Hindu-Müslüman ayaklanmalarında 890 kişinin öldüğü resmen kabul edildi. 1947'den sonraki en yüksek sayı buydu.

Hindistan'ın üzerinde geçmişin ağırlığının hiçbir dinamik kuvvetin atamayacağı ve modernliğin ancak yavaş yavaş ve düzensiz bir biçimde gelmesine izin verecek kadar fazla olduğu genel fikrine dönmek zor. Bağımsızlık öncesi Hindistan'ın hatıraları silindikçe Hint geleneği tekrar kendini gösterecekti. 1947 yılında bağımsızlık gece yarısı gelmişti çünkü Britanyalılar uğurlu bir gün için astrologlara danışmamışlardı ve yeni bir ülkenin doğumu için iki gün arasındaki bir an seçilmişti. Bu, sonraki kırk yıl içinde güçlerinden pek bir şey kaybetmeyecek olan Hint yöntemlerinin kuvvetinin bir ispatıydı. Bölünme, etkin olarak Hindu şartlarıyla yönetilecek olan topluluğu yeniden belirlemişti. Britanya yönetiminde işe alınan son Hintli idari personel de 1980 yılına gelindiğinde emekli olmuştu. Hindistan hâlâ kendisine dışarıdan gelmiş Batılı bir siyasi sistemle bu sistemin üzerine yüklendiği geleneksel toplum arasındaki bilinçli ayrımla yaşıyor. Birçok liderinin, erkeğinin ve kadınının büyük başarılarına rağmen ayrıcalığı, adaletsizliği ve eşitsizliği içinde barındıran köklü geçmiş hâlâ Hindistan'ın önünde bir engel olarak duruyor. Belki de 1947 yılında Hindistan'ın geleceğine inananlar ne kadar zor ve sancılı değişiklikler yapılması gerektiğini fark edemedi. Kendi toplumlarında bundan çok daha az temel değişiklik yapmayı zor bulanlarınsa bu konuda kibirli olmaya hakları yok.

Hindistan'ın komşusu Pakistan bilinçli bir şekilde Müslüman geleneği tercih etmişti ve kısa sürede kendini İslam dünyasının pek çok yerinde görülen yenilenme hareketinin içinde buldu. Batılı politikacılar batıda Fas'tan başlayıp doğuda Çin'e kadar uzanan bölgede İslam'ın güçlü olduğunu hatırlamak zorunda kaldılar. Dünya Müslümanlarının yaklaşık yarısı en büyük Güneydoğu Asya ülkesi olan Endonezya, Pakistan, Malezya ve Bangladeş arasındaydı. Bunların ardından Arap kültürüne sahip ülkeler ve bölgeler geliyordu. Sovyetler Birliği'yle en kalabalık Afrika ülkesi olan Nijerya'da da çok sayıda tebaa vardı (daha 1906 yılında Rusya'daki çarlık yönetimi Müslüman halkını kötü etkileyebileceği korkusuyla İran'daki devrim yüzünden telaşlanmıştı). Yine de İslam dünyasında yeni anlayışların ortaya çıkması zaman aldı. 1970'lerde bile Müslüman olmayan dünyada İslam denildiğinde akla Ortadoğu'daki Arap ülkeleri ve özellikle petrol zengini olanları geliyordu.

Soğuk Savaş da bu sınırlı algıyı uzun süre boyunca gölgeledi ve karıştırdı. Bu çatışmanın aldığı şekil de bazen eski çerçeveyi bulanıklaştırdı. Bazı araştırmacılar göre Rusya'nın geleneksel bölgede etkin olma arzusu Sovyet politikasında hiç olmadığı kadar tatmin edilmiş görünüyordu. 1970 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin dünya çapında Amerika Birleşik Devletleri'ninkine rakip bir donanması vardı, hatta Hint Okyanusu'na bile yerleşmişti. Britanyalıların 1967 yılında Aden'den çekilmesinden sonra bu üs Güney Yemen yönetiminin rızasıyla Ruslar tarafından kullanılmaya başlanmıştı. Bütün bunlar Amerikalılar daha güneyde stratejik başarısızlıklar yaşarken gerçekleşiyordu. Soğuk Savaş'ın Afrika Boynuzu'na ve eski Portekiz sömürgelerine ulaşması daha kuzeyde yaşanan olayların önemini artırdı.

Bununla birlikte Sovyet politikası uzun vadede Amerikan politikasının 1970'lerde Ortadoğu'da yaşadığı önemli düzensizlikten faydalanamamış gibi görünüyor. Mısır o dönemde Suriye'yle anlaşmazlık yaşıyordu ve İsrail'le itibarını kurtaracak bir barış yapmak umuduyla Amerika Birleşik Devletleri'ne dönmüştü. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1975 yılında Siyonizmin bir çeşit ırkçılık olduğunu açıklayıp ve FKÖ'ye kurulda "gözlemci" statüsü verince Mısır kaçınılmaz olarak diğer Arap devletlerinden soyutlanmıştı. Bu tarihten sonra, FKÖ'nün kuzey sınırındaki hareketi sadece İsrail'i taciz etmek değil bir zamanlar Batı değerlerinin kalesi olan ama artık bir FKÖ sığınağına dönüşen Lübnan'ı harap edip parçalamak oldu. İsrail FKÖ saldırılarını sona erdirmek umuduyla 1978 yılında Güney Lübnan'a saldırmıştı. İsrail ve Mısır başbakanlarının ertesi yıl Washington'da buluşarak İsrail'in Sina yarımadasından çekilmesini sağlayan bir barış konusunda anlaşmasını Müslüman olmayan dünya alkışlasa da Mısır başbakanı bunun bedelini üç yıl sonra

Filistin davasına ihanet ettiğini düşünenlerin suikastı sonucu öldürülerek ödedi.

İsrail’le Mısır arasındaki sınırlı anlaşma 1976 Amerikan başkanlık seçimini kazanan Demokrat Jimmy Carter’a çok şey borçluydu. Amerika’nın morali o dönemde Ortadoğu’nun dışındaki başarısızlıklar yüzünden bozuktu. Vietnam Savaşı bir başkanı devirmiş, sonraki başkanın yönetimi Amerika’nın mağlubiyetini ve barış anlaşmasını idare etmek üzerine inşa edilmişti (bu anlaşmanın pek de bir şeye değmediği kısa sürede anlaşılmıştı). Arka planda ayrıca pek çok Amerikalının SSCB’nin gelişen balistik füze gücünden korkması da vardı. Bütün bunlar Amerika-lıların önceden tahmin edilemeyen bir olaya, İran Şahı’nın devrilmesine verdikleri tepkiyi etkiledi. Bu sadece Amerika Birleşik Devletleri’ne bir darbe olmadı, Orta-doğu sorunlarına ve İslam’ın patlama tehlikesine yeni bir boyut getirdi.

Güvenilir bir müttefik olarak uzun süredir Amerika’nın iyi niyetinden faydalanan Şah 1979 yılında tahtından indirilince ülkeyi zulüm görmüş liberallerden ve İslamcı muhafazakârlardan oluşan bir koalisyon yönetmeye başladı. Halk İslamcı grubu desteklediği için anayasal yönetimi sağlamak için yapılan denemeler kısa sürede başarısızlığa uğradı. İran’ın geleneksel yöntemleri ve toplumsal yapısı Şah’ın babası Rıza Han’dan sonra (daha dikkatsiz bir biçimde) devam ettirdiği modernleşme politikasıyla değişmişti. Kısa süre içinde daha yaşlı ve fanatik din adamlarının liderlik ettiği bir Şii İslam Cumhuriyeti kuruldu. Amerika Birleşik Devletleri yeni rejimi hemen tanıdı ama bunun bir faydası olmadı. Eski Şah’ın hamisi ve kapitalizmle Batı materyalizminin önemli bir temsilcisi olduğu için suçlandı. Sovyetler Birliği’nin de İslam’ın saflığını kirleten ikinci bir “Şeytan” olarak İran’ın dini liderleri tarafından aynı muameleye tabi tutulması ufak bir teselli oldu. Iraklı komünistleri acımadan idam ettiği için olumlu gözle bakılan Irak’taki Baas rejimi yeni İran’la (Baasçı laikliğe rağmen) Mezopotamyalı Sünniler ve İranlı Şii Müslümanlar arasındaki geleneksel düşmanlık yüzünden bir anlaşmazlığa düşünce bazı Amerikalılar cesaretlendi. Saddam Hüseyin’in 1979 yılının Temmuz ayında Bağdat’ta başa geçmesi CIA’i cesaretlendirdi: Hüseyin’in Körfez’deki İran tehlikesini ortadan kaldırılabileceği düşünülmüştü.

Bu daha kabul edilebilir bir şeydi çünkü İran devrimi Amerika için müşterisi olan bir devleti kaybetmesinden çok daha fazlasını ifade ediyordu. Şahı deviren sıkıntıların koalisyonu olmasına rağmen (özellikle kadınlara davranış konusunda) hızla eski geleneğe dönüşmesi birden fazla yöneticinin reddedildiğini göstermişti. Yeni İran İslam Cumhuriyeti, belirli bir biçimde Şii olmasına rağmen evrensel iddialarda bulundu. Doğru yönetimin doğru inançtan çıktığı bir teokrasiydi, bir anlamda Calvin’in Cenevre’sine benziyordu. Dünya çapında (özellikle Arap topraklarında) laik Batılılaşmanın saldırısının ve modernleşme sözünün başarısızlığa uğramasının etkisi altında olan Müslümanların paylaştığı öfkeyi ifade ediyordu. Milliyetçilik,

sosyalizm ve kapitalizm Ortadoğu’da diğer bölgelerden farklı olarak bölgenin sorunlarını çözmeyi ya da en azından yükselen istekleri karşılamayı başaramamıştı. Müslüman “köktendinciler” Atatürk’ün, Rıza Han’ın ve Nasır’ın halklarını yanlış yola sürüklediklerini düşünüyordu. Müslüman toplumlar ateist komünizmin kötü etkilerine karşı başarıyla direnmişlerdi ama pek çok Müslüman için liderlerinden çoğunun yaklaşık yüz yıl boyunca peşinden koştuğu Batı kültürünün kötü etkileri tehdit edici görünüyordu. Bu kuvvetli duygusal tepki kendiyile çelişen bir biçimde Batılı devrimci kapitalist sömürünün anlayışından beslendi.

İslamcı köktendinciliğin (bu yetersiz üstü kapalı terimi kullanmak gerekiyor) kökleri çok çeşitli ve derindi. Hristiyanlığa karşı yüzyıllarca mücadele edebilmişlerdi. 1960lardan sonra bölge dışından gelenlerin (SSCB dahil) Soğuk Savaş şartları içinde Ortadoğu ve İran Körfezinde kendi isteklerini yerine getirme çabaları zorlukları artırdı. Türklerin çekilmesinin ardından bölgedeki istikrarsızlığa çare olması için 1880’lerden sonra savunulan Batılı anlamda ulus fikrinin Müslüman Araplarda işe yaramadığına dair örnekler vardı; Osmanlı’nın mirasını paylaşma savaşları daha bitmemişti. Petrol faktörünün ortaya çıkması Batı için sıkıntılara neden olmaya başlamıştı. 1945’ten sonra dindar Müslümanlar Batı ticaretinin, iletişim araçlarının ve petrol zengini ülkelere yaptıkları ayartıcı tekliflerin İslam toplumları için daha önceki (sadece askeri) tehditlerden daha tehlikeli olduğunun farkına vardı. Bu durum gerginlik ve huzursuzluk yarattı.

Oysa bölünmenin tek nedeni bu değildi. Sünni ve Şii düşmanlığı yüzyıllar öncesine dayanıyordu. Çok sayıda Müslümanı etkileyen ve Irak’ta güçlü olan Baas sosyalist hareketi 1945 yılından sonraki dönemde, Filistin tartışmasında bile iki tarafın da “tanrısızlığını” beğenmeyen Müslüman Kardeşler’den aforoz edildi. Halk egemenliği köktendincilerin reddettiği bir hedefti. Onlar toplumun her alanında İslam’ın egemen olmasını istiyorlardı. Çok geçmeden dünya Pakistan’ın kadınların ve erkeklerin birlikte hokey oynamasını yasakladığını, Suudi Arabistan’ın suçları recm ve elleri keserek cezalandırdığını, Umman’ın kız ve erkek öğrencilerin ayrı ayrı oturarak ders dinleyeceği bir üniversite yaptığını ve bunlar gibi haberleri duymaya alışacaktı. Radikal İslamcılar 1980 yılına gelindiğinde bazı ülkelerde hedeflerine ulaşacak kadar güçlenmişlerdi. Nispeten “Batılılaşmış” Mısır’da bile öğrenciler 1978 seçimlerinde radikal İslamcılara oy verdiler. Tıp fakültesindeki bazı kız öğrenciler erkek kadavraları incelemeyi reddettiler ve kız erkek ayrı, ikili eğitim sistemi talep ettiler.

Bu tavırlar (radikal öğrencilerin böyle tepkisel amaçları benimsemelerinin nedenlerini Batılılar başlangıçta merak etmişti) İslam içinde uzun süre batıdakine benzer bir devlet ya da kurum teorisi olmaması bağlamında değerlendirilmelidir. Güvenilir ellerde olsa ve istenilen şeyleri yapsa bile devlet İslam düşüncesinde meşru bir otorite değildi. Arap bölgesine devlet yapısının girişi 19. yüzyıldan beri

Batı'nın, bilinçli ya da bilinçsiz, taklidi biçiminde olmuştur. Sosyalizm politikasının eksikliğini arayıp bulmuş olan (ya da bulduğunu sanan ama her iki durumda da Batı'dan geldiğini düşünen) genç radikalizm, ülkelerde ya da uluslarda kendine özgü hiçbir değer olmadığını hissediyordu. Böylece başka yerlere baktılar. Bu da kanun koyucu otoriteyi geliştirmek için ilk önce Libya'da ve sonra İran ve Cezayir'de gösterilen çabaları kısmen açıklar. İslam'ın kamu kuruluşlarına karşı ve aşiretçilikle İslam kardeşliği yanlısı asırlık görüşlerinin devamlılığını zaman gösterecektir. Bu kardeşlik bile dünyadaki Müslümanların çoğunun Arapça bilmediğini kabul etmek zorundadır.

İslam dünyasının bazı bölgelerindeki düzensizlik, hatta yıkıcı çatışma potansiyeli basitleştirme yapmayı gerektirir. İslam dünyası kültürel olarak homojen değildir. Bazı ünlü vaizlerin 1980'lerde camilerde suçladıkları mitolojik "Batı" kadar İslam da tutarlı, münferit, sınırları açıkça çizilmiş bir medeniyet olarak tanımlanabilir. "İslam" sözcüğü de "Batı" sözcüğü gibi tanımlama yaparken kolaylık sağlayan bir soyutlamadır. Dini düşünme biçimine sahip Müslümanlar da dahil olmak üzere pek çok Müslüman biri Batı diğeri İslam ideallerine dayanan iki dünyada da üzerinde durabilecekleri bir yer ararlar. Her dünya dinamizmin tarihsel bir merkezini, enerji kaynağını temsil eder ama bu durum İslami değerlerden çok Batı medeniyeti için doğrudur.

Pek çok Arap devletindeki İslamcı politikanın rahatsız edici şiddeti gibi bunun nedeni de baskıcı otoriterlik ve radikal dalga arasındaki basit kutuplaşmadır. Fas ve Cezayir 1980'lerde buna benzer ülke içi sorunlar yaşadılar. Nüfus yapısı durumu daha tehlikeli hale getirdi. Pek çok İslam toplumunda yaş ortalamasının on beşle on sekiz arasında olduğu söyleniyor ve bu toplumlar büyük bir hızla büyüyorlar. Barışa dair ümit verici olabilecek bir gelecek için çok fazla gençlik enerjisi ve tatminsizlik var. Bu durum İran devriminden kısa bir süre sonra Tahran'daki öğrencilerin Amerikan büyükelçiliğine saldırmalarının ve diplomatlarla diğer insanları rehin almalarının nedenini açıklamaya yardımcı olur. Dünya şaşkınlık içinde İran yönetiminin öğrencileri desteklediğini, rehinelere gözaltına aldığını ve öğrencilerin Şah'ın dönüp mahkemeye çıkması isteklerini uygun bulduğunu gördü. Amerika'nın İslam dünyası politikası o dönemde Sovyetlerin Afganistan'a girmesiyle meşgul olduğu için Başkan Carter'ın daha zor bir durumla karşı karşıya kalmış olması pek muhtemel değildi. İran'la diplomatik ilişkilerin kesilip ekonomik yaptırımlar uygulanması ilk karşılıklardı. Sonra bir rehine kurtarma operasyonu düzenlendi ve başarısızlığa uğradı. Talihsiz rehiner sonunda müzakereler aracılığıyla (ve fidye verilerek: Amerika Birleşik Devletleri'ndeki devrimle birlikte dondurulan İran hesaplarının karşılığında) kurtarıldı ama Amerikalıların küçük düşmesi dönemin tek ya da en önemli olayı değildi.

Politik yankılarının yanı sıra rehinelerin alıkonulmasının simgesel bir önemi vardı. Bu ilk önce Avrupa’da başlayıp sonraki üç yüz yılda bütün Avrupa’da gelişen diplomatik görevlilerin dokunulmazlığı ilkesine de büyük bir darbeydi (BM’de oy-birliğiyle kınanmasına karar verildi). İran yönetiminin bu davranışı kabul edilmiş kurallarla oynamadığını gösteriyordu. Bu hareket “uygarlaşmış” varsayımların açık bir reddiydi ve Batı dünyası ilk defa İslam devriminin ne anlama gelebileceğini düşünmek zorunda kaldı.

Bir Dönemin Kapanışı

HAYAL KIRIKLIKLARI

1980’ler değişiklikler getirecekti ama on yıllık süre başladığında en çok değişikliği yaşayacakmış gibi görünen Ortadoğu en az değişikliğin olduğu yer oldu. Bölgenin üzerine önemli bir durgunluk çökmüş gibiydi. 1980 yılında gerilim ve İsrail’in Osmanlı İmparatorluğu’nun bir mirasçısı gibi Filistin’e yerleşmesinden kaynaklanan sorunu çözme konusunda ilgili tarafların ümitleri yıllardır olduğu gibi yüksekti. Belki de küçük bir İsraili azınlığınkiler dışında bu ümitler boşa çıkacaktı. Bir süre için İran yönetimi o zamana kadar oynadığı oyunun kurallarını yumuşatıyormuş gibi göründü ve bazıları bunun gerçekten olacağını ümit etti. On yıl sonra bile bu oyunun İran’ın dışında neyi değiştirdiğini ya da bunun İslam dünyasında kopardığı gürültünün gerçek önemini söylemek zor olacaktı. Bir süreliğine İslamcı bir diriliş olarak görülen İran devrimi, yüzyıllar boyunca zaman zaman inançlıları harekete geçiren ve yeniden ortaya çıkaran püritenizm dalgalarından biri olarak da görülebilirdi. Gerilimin açıkça nedeni şartlardı, İsrail’in Kudüs’teki İslam’ın üçüncü Kutsal Mekânını işgal etmesi İslam dayanışması duygusunu aniden yükseltti. Irak’ın 1980 yılında İran’a saldırması sekiz yıl süren ve milyonlarca insanın hayatına mal olan bir savaşın çıkmasına neden oldu. Arkasında başka hangi neden olursa olsun bu meselede önemli olan Irak’ın Sünni İran’ın ise Şii olmasıydı. Müslümanlar bir kez daha güncel sorunlar yüzünden olduğu kadar tarihsel nedenlerle de bölünmüştü.

İran’ın süper güçleri (özellikle milyonlarca Müslüman vatandaşı olan SSCB’yi) rahatsız etmesine rağmen onların işlerini bozamayacağı kısa sürede anlaşıldı. Rusya ordusu 1979 yılında Müslüman isyancılara karşı kukla bir komünist yönetim kurmak için Afganistan’a girince İran yöneticileri çaresizce seyrettiler. İranlıların teröristleri ve insan kaçırıcıları desteklemesinin bir nedeni de elinden gelen en iyi (ya da en kötü) şeyin bu olmasıydı. Amerikan rehineri konusunda başarılı olmalarına rağmen eski Şah’ı İslam mahkemelerine çıkartamadılar. İran rehiner konusunda Amerika’yı dize getirerek onu aşağılamıştı ama sonradan bu olay önemini

kaybetti. Başkan Carter'ın 1980 yılında İran Körfezi'nin Amerika Birleşik Devletleri için çok önemli olduğunu söylemesi gelecek konusunda bazı fikirler veriyordu. Bu Amerika'nın abartılı tereddüt ve yenilgiyi kabullenme hallerinin sona erdiğinin bir işaretiydi. Uluslararası politikanın merkezi bir gerçekliği kendini yeniden göstermek üzereydi. Küba krizinden sonra yaşanan bütün değişikliklere rağmen Amerikan cumhuriyeti 1980'de hâlâ (resmi bir Sovyet tanımıyla söyleyecek olursak) "katılımı olmadan tek bir uluslararası sorunun bile çözülemeyeceği en büyük dünya güçleri"nden biriydi. Bu katılım bazı durumlarda gizli olabilirdi ama bu, dünyanın işleyiş şekliyle ilgili temel bir bilgiydi.

Diğer taraftan tarihin gözdeleri uzun süreli değildir. Küba füze krizinden sonra bazı Amerikalılar Sovyet gücünden korkmuş olmalarına rağmen Sovyet yöneticilerin 1970'lerin başlarında zorluklar yaşadığına dair sayısız işaret vardı. Marksizmin kendi açıkladığı bir gerçeklikle yüzleşmek zorundaydılar: bilinç maddi şartlarla gelişir. Sovyet toplumundaki gerçek ama sınırlı rahatlamamanın iki sonucu oldu: ufak çaplı ama daha büyük bir dini özgürlük istenmesi ve daha fazla maddi kazançların gelmekte olduğu izlenimini yaratan açık bir muhalefet. Sovyetler Birliği yine de silahlanmaya büyük para (1980'lerde GSYİH'in yaklaşık çeyreği) harcamaya devam etti. Görünüşe göre bu miktar anca yetiyordu. Bu yükü taşımak için Batı teknolojisi, yönetim teknikleri ve muhtemelen sermaye gerekecekti. Bunun ne gibi değişiklikler getireceği tartışmalıydı ama bir değişim olacağı kesindi.

Yine de 1980'le birlikte iki güç arasındaki en zorlayıcı bağ güçlenmeye başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin Amerika Birleşik Devletleri'nden daha fazla nükleer vurucu güce sahip olmak için harcadığı bütün çabalara rağmen bu seviyedeki bir üstünlük kavramsal bir meseleydi. Slogan bulmadaki becerilerini sergileyen Amerikalılar durumu MAD¹ olarak özetlediler, yani iki ülke de "Mutually Assured Destruction"² yaratma kapasitesine sahipti. Daha açıkça söylemek gerekirse, savaşa girme potansiyeli olan iki devletin en iyi silahları sürpriz bir saldırıyla ortadan kalksa bile, ellerinde kalanlarla düşmanının şehirlerini harap edecek ve silahlı kuvvetlerini sadece saldırıdan kurtulanlarla uğraşmaktan başka bir şey yapamayacak duruma getirebilecek vurucu gücü olduğu bir durumdu.

Bu garip ihtimal büyük bir koruyucu güçtü. Dr Johnson'un insanın asılacağını bilmesinin düşüncelerini mükemmel bir biçimde toplama imkânı verdiğiyle ilgili gözlemi yetkili koltuklarda(basitçe söylemek gerekirse) çılgın adamların oturması durumunda bile bu büyüklükte bir felaketle tehdit edilen devletlere uygulanabilir: Aptalca bir hatanın ardından ortadan kalkacağını bilmek sağduyulu olmak için önemli bir etkidir. Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Sovyetler Birliğinin bazı tartışmalara

1 MAD : Çılgınlık (Çev.)

2 Mutually Assured Destruction : Karşılıklı Mahvetme (Çev.)

rağmen 1970'ten beri sergilemekte oldukları işbirliğinin yeni boyutunun en temel açıklaması budur. 1972'deki savunma füzelerini sınırlama antlaşması bu işbirliğinin ilk meyvelerinden biriydi. Bilimin bu tarz antlaşmaların ihlalinin gözlemleyebilecek duruma geldiğini iki tarafın da anlaması bu anlaşma için önemli bir etkendi (askeri araştırmaların hepsi tansiyonu artırmak için yapılmamıştı). Ertesi yıl daha fazla silah sınırlamasının söz konusu olduğu konuşulurken Avrupa'da kapsamlı bir güvenlik düzenlemesi ihtimalini araştırmak için de görüşmeler başladı.

Sovyet müzakereciler Avrupa'nın savaş sonrası sınırlarının (hepsinden önemlisi iki Almanya arasındaki sınırın) kesin olarak tanınması karşılığında Doğu ve Batı Avrupa arasında ekonomik ilişkiyi artırma ve insan haklarıyla politik özgürlüğü garanti altına alma konusunda 1975 yılında Helsinki'de anlaşmaya vardılar. Politik özgürlük konusunda, tabii ki zorlama yapılmayacaktı. Bu gelişme Sovyet müzakerecilerin çok önem verdiği sınırların tanınmasının sembolik kazançlarından çok daha önemliydi. Batı'nın insan hakları konusundaki başarısı komünist Avrupa'daki ve Rusya'daki muhaliflere büyük bir cesaret vermekle kalmadı, komünist devletlerin iç işlerine karışmak olarak değerlendirilen eski kısıtlamaları da bir kenara koydu. İşin sonunda Doğu Avrupa'da değişiklik olmasına yardımcı olacak halk eleştirileri yavaş yavaş başladı. İki Avrupa arasındaki ticaret ve yatırım akışı yavaş yavaş da olsa artmaya başladı. Bu, İkinci Dünya Savaşı'nı bitiren genel barış antlaşmasına en fazla yaklaşılan durumdu ve Sovyetler Birliği'ne liderlerinin en çok arzu ettiği şeyi, 1945 yılındaki zaferin en önemli ganimetleri olan bölgesel yerleşimlerin güvenliğini verdi.

Bütün bunlara rağmen Amerikalılar 1980, yani başkanlık seçimi yılı yaklaşıkça dünyada yaşanan olaylar konusunda endişeliydiler. On sekiz yıl önce Küba krizi Amerika Birleşik Devletleri'nin patron olduğunu dünyaya göstermişti. Küba krizinden sonra üstün bir askeri güçten, müttefiklerinin (genellikle güvenilir) desteğinden, dünya çapında müşteri ve uydu devletlerden ve ülke içinde büyük sorunlar yaşarken halkının dünyada diplomatik ve askeri çaba göstermesi isteğinden faydalanmıştı. Oysa 1980 yılına gelindiğinde pek çok yurttaşı dünyanın değiştiğini hissediyordu ve bu durum pek hoşlarına gitmiyordu. Yeni cumhuriyetçi başkan Ronald Reagan 1981 yılında başkan olunca taraftarları Amerika'nın giderek güçsüzleşmiş gibi görüldüğü onıyla geri dönüp baktılar. Reagan büyük bir bütçe açığını, Sovyet kuvvetlerinin Afrika'yla ve Afganistan'daki son ilerlemeleri karşısında duyulan hayal kırıklığını ve Amerika'nın 1960'larda sahip olduğu nükleer üstünlüğü kaybettiği inancının yarattığı korkuyu miras aldı.

ORTADOĞU SORUNLARI

Başkan Reagan sonraki beş yıl içinde (çoğunlukla göz boyamak için de olsa) önemli liderlik başarıları göstererek yurttaşlarının moralini düzeltecekti. Göreve başlama töreninin yapıldığı gün İranlılar Amerikalı rehineleri serbest bıraktılar ve aşışılavıcı, sinir bozucu bir dönem sona erdi (pek çok Amerikalı bu serbest bırakılma zamanının yeni yönetimin taraftarları tarafından düzenlendiğine inanıyordu). Yine de bu gelişme Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'daki ve Körfez'deki sorunlarının bittiğı anlamına gelmiyordu. İki temel zorluk –Soğuk Savaş tavırlarının sürdüğü bir sırada o bölgedeki uluslararası düzenin karşı karşıya olduğı tehdit ve İsrail sorunu– ortadan kalkmadı. Pek çok insan İran ve Irak arasındaki savaşın ilk tehlikenin kanıtı olduğunu düşünüyordu. Bazı Arap ülkelerindeki istikrarsızlık kısa süre içinde daha açık bir biçimde görölmeye başladı. Suriye'yle İran'ın hamiliğini yaptığı silahlı adamların çatışmaları nedeniyle anarşi yaşamaya başlayan Lübnan'da düzenli yönetim hemen hemen ortadan kayboldu. Bu durum FKÖ'nün devrimci kanadına eskisinden daha iyi bir operasyon üssü sağlayınca İsrail kuzey sınırlarının ötesinde sert ve pahalı askeri operasyonlar düzenlemeye başladı. Bunun ardından 1980'lerde gerilim arttı ve İsrail-Filistin anlaşmazlığı şiddetlendi. Amerikalıları daha çok korkutan, anarşinin yaşandığı Lübnan'a Amerikan deniz piyadeleri gittikten sonra Amerikan büyükelçiliğinde ve piyadelerin kışlalarında bombaların patlayıp 300'den fazla insanın ölmesi oldu.

Devamlı güçlüklerle başı dertte olan sadece Amerika Birleşik Devletleri değildi. Sovyetler Birliğı Afganistan'a asker gönderince (sonraki onyılın büyük bir bölümünde bu bataklığa saplanıp kalacaklardı) İranlıların ve her yerdeki Müslümanların öfkesi Sovyetler Birliğı'ndeki Müslümanları da etkileyecekti. Bazıları, İslam dünyasında artan kargaşanın iki süper gücün dikkatini çekebileceğine ve böylelikle bölgedeki uydularıyla ve müttefiklerine şartsız destek sağlayabileceklerine inanarak bu durumun ümit verici bir işaret olduğunu düşündüler. Bu durum, tabii ki en çok İsrail'i ilgilendiriyordu. Bu arada daha tehlikeli gösterilerle İran devrimi söylemi bazılarının medeniyetler çatışmasının başladığını düşünmesine neden oldu. İran'ın saldırgan püritenliğı muhafazakâr Araplar ve Körfezin petrol zengini krallıkları (hepsinden önce Suudi Arabistan) arasında korkuya neden oldu. Diğer bazı İslam ülkelerinde İran devriminin radikal gericilerine duyulan sempatinin yayıldığına dair çok sayıda işaret vardı; bazı radikaller 1981 yılında Mısır başkanını öldürdü. Pakistan yönetimi İslam geleneğın devam ettirdiğini duyurup (ve zorla uygulayıp) Afganistan'daki komünizm karşıtı isyancılara yapılan yardımlara göz yumdu (üstelik diğer İslam devletlerinden farklı olarak onyılın sonunda bir kadını başbakan olarak kabul etmişti, hatta 1989 yılında İngiltere Miletler Cemiyeti'ne yeniden katıldı).

Zaman içinde Kuzey Afrika'da da radikal İslamcı duygunun geliştiğine dair kaygı verici kanıtlar ortaya çıktı ama Libya'nın heyecanlı diktatörünün garip hamleleri ve açıklamaları (Albay Kaddafi, Libya petrolünün üçte biri Amerika Birleşik Devletleri'nde Pazar bulmaya devam ederken, diğer petrol üreticisi ülkeleri Amerika Birleşik Devletleri'ne petrol satışını durdurmaya çağırdı ve 1980 yılında ülkesini kısa süre içinde Baasçı Suriye'yle "birleştirdi") Cezayir'in durumundan daha önemliydi. Cezayir bağımsızlığını kazandıktan sonra ümit verici bir başlangıç yapmıştı ama 1980'lere gelindiğinde ekonomisi dalgalanıyordu ve gençleri tek çıkış yolu olarak çalışmak için Avrupa'ya göçmeyi düşünüyordu. 1990 Cezayir seçimlerinde ilk defa köktendinci bir parti bir Arap ülkesinde oyların çoğunu aldı. Önceki yıl Sudan'da yapılan askeri darbe, militan bir İslamcı rejimi başa getirmişti ve bu rejim de mutsuz ülkenin halkının elinde kalan birkaç özgürlüğü elinden almıştı.

İslamcı radikalleştirmenin bütün çekiciliklerine rağmen 1990'larda ılımlı ve muhafazakâr Arap politikacıların köktendincilere karşı çıkmalarının bazen etkili olduğuna dair işaretler vardı. İslam devriminin sözde destekçileri, farkında olmadan hâlâ İslam öğretisi ve gelenekleriyle uyumsuz olan güç ve modernleşme hedeflerine ulaşmaya çalışırken, başarılı bir İslam devriminin yapılabilirliği hakkında politik gerçeklikler ve daha derin sorular bir kenara koyulduktan sonra bile sözde devrimcileri harekete geçirebilecek yeterli itici gücün olduğuna inanabilmek zor. Libya diğer Afrika ülkelerinin dengesini bozabilir ve İrlandalı teröristleri silahlandırabilirdi ama ufak tefek başka şeyler elde etti. Değişen şartlar yüzünden başka yerlerle ilgilenen eski Sovyet-Amerikan rekabetinden faydalanma olanakları azalıyordu. Köktendincilerin yapabileceği tek şey potansiyel zengin iki Müslüman ülke olan İran ve Irak'a dönmekti ama bu iki ülke de 1980'lerin büyük bölümünde masraflı bir mücadele halindeydi.

Amerikalılar tarafından yönlendirilen ve Ortadoğu'nun önemli sorun kaynaklarından biri olan Irak yöneticisinin İslam'ı sadece taktik gereği ve faydacı bir bakışla desteklediğine dair giderek artan deliller vardı. Saddam Hüseyin Müslüman olarak yetiştirilmişti ama hamiliğe, aileye ve askerlerin kendi çıkarlarına dayanan resmen laik bir Baasçı yönetime başkanlık ediyordu. Bunu sağlamak için güç ve modernleşmeyi bir araç olarak görüyordu. Iraklıların durumlarıyla ilgilendiğine dair bir kanıt yoktu. İran'a savaş açınca çarpışmanın uzaması ve bedellerinin ortaya çıkması diğer Arap devletlerinin (özellikle Körfez'deki diğer petrol üreticilerinin) rahatlamasına neden oldu çünkü hem tehlikeli bir haydudu hem de korktukları İranlı devrimcileri kıpırdayamaz hale getirdi. Yine de dikkatlerin Filistin sorunundan savaşa çekilip bu durumun İsrail'in FKÖ'yle mücadelesini kolaylaştırması hiç hoşlarına gitmedi.

Batılıların, Körfez'deki petrol ikmaline müdahalelerini artıran seferler yapıp tehlike işaretlerini gördükleri yaklaşık on yıl boyunca özellikle İran ve Amerika

Birleşik Devletleri arasında silahlı bir çatışma çıkma olasılığını artıran olaylar yaşandı. Bu arada Doğu Akdeniz'deki gelişmeler o bölgede de bir çıkmaza girilmesine neden oldu. İsrail'in Golan Tepeleri'nde devam eden işgali, Filistinli gerilla gruplarına karşı Lübnan'da yaptığı şiddetli operasyonlar, İsrail'in patronlarının ve hükümetinin (özellikle SSCB'den) daha fazla Yahudi göçünü teşvik etmesi birleşik Arap ordularıyla karşılaşabileceği günü yakınlaştırmaya neden oldu. 1987'nin sonunda İsrail işgali altındaki topraklarda yaşayan Filistinliler arasında ilk şiddetli isyanlar çıkmaya başladı. Israr ettiler ve belirli aralıklarla tekrarlamaya başladılar ama dirençli isyanların, yani *intifadanın*, kanıtlayacağı şey, İsrail'in var olma hakkını tanıyarak uluslararası sempati toplayan FKÖ'nün 1989 yılında İran - Irak savaşı bitince dezavantajlı bir konuma düşmesi olacaktı. Ertesi yıl Ayetullah Humeyni öldü. Öncelinin Filistin ve köktendinci İslam meselelerinde daha az maceracı olabileceğine dair işaretler görülmeye başlandı.

Amerika Birleşik Devletleri kısmen köktendinci tehlike abartıldığı için İran-Irak savaşında Irak'ı tutmuştu. Yine de Amerikalılar kendilerini Körfez'de bir savaşın içinde bulunca karşılarında İran değil Irak vardı. 1990 yılında İran'la barış sağlandıktan sonra Saddam Hüseyin Kuveyt şeyhliğiyle eski bir sınır tartışmasını yeniden başlattı. Kuveyt hükümdarıyla petrol kotaları ve fiyatları konusunda da kavga etti. Bu konulardaki şikâyetlerin gerçekliğine inanmak kolay değil; bu şikâyetler Saddam Hüseyin için ne anlama gelirse gelsin onu harekete geçiren Kuveyt'in büyük petrol zenginliğini ele geçirme kararlılığıydı. 1990 yazında tehditleri arttı. 2 Ağustos'ta Irak orduları Kuveyt'i işgal etti ve birkaç saat içinde ele geçirdi.

Ardından BM'de Irak'a karşı görüşler hızla yükselmeye başladı. Saddam Hüseyin kendi hırslarını Arapların İsrail düşmanlığıyla karıştırarak İslam ve Arap kartlarını oynamaya çalıştı. Ortadoğu sokaklarında ona destek için yapılan gösterilerin pek değeri olmadı. Sadece FKÖ ve Ürdün açıkça onun lehinden resmi görüş bildirdiler. Şüphesiz onu en çok şaşırtan, ona karşı hızla oluşturulan ittifaka Suudi Arabistan, Suriye ve Mısır'ın da katılması oldu. SSCB'nin de olmaları kabul etmesi onu aynı derecede şaşırtmış olmalı. Hepsinden önemlisi Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu (büyük bir çoğunlukla) Irak'ın davranışını suçlayan ve Kuveyt'in bağımsızlığına yeniden kavuşması için Irak'a karşı güç kullanımına izin veren bir dizi karar aldı.

Amerika'nın komutası altında Suudi Arabistan'da büyük kuvvetler toplandı. 16 Ocak 1991'de harekete geçtiler. Irak önemli sayıda kayıp verdikten (müttefikler çok az kayıp verdi) sonra birkaç ay içinde geri çekildi. Yine de bu aşağılanma Hüseyin'in varlığını tehdit etmedi. Ortadoğu'da pek çok kişinin beklediği dönüm noktası yine gelmemişti. Savaş Arap devrimcileri ve Batı'nın sözde barıştırmacılarını hayal kırıklığına uğrattı. En zararlı çıkan FKÖ ve en kârlı çıkan İsrail oldu; Arap-

ların askeri başarısı yakın geleceği belirsizliğe düşürebilirdi. Osmanlı topraklarının bölüşümü için yapılan bir başka savaşın sonunda İsrail sorunu hâlâ devam ediyordu. Suriye ve İran Kuveyt krizinden önce de müzakere edilmiş bir anlaşma sağlamak için denemeler yapma niyetinde olduklarını göstermeye başlamışlardı ama bir anlaşmanın çıkması önemli bir öncelik olsa da Amerika Birleşik Devletleri için başka bir sorun oluşturacaktı.

Belki de, radikal ve köktendinci Panislamist hareketin korkutucu etkisinin dağılmış olması başka bir ilerlemeydi. Arap Birliği'nin, uygulanabilir amaçlar için bir yanılı olduğu bir kez daha kanıtlandı. Pek çok Müslüman'ın Batı'yla karşı hissettiği sıkıntı, rahatsızlık ve tatminsizliğe rağmen bu kızgınlıklarını etkili bir şekilde kullanacaklarına ve bunu Batı'nın önerdiği modernleşmenin bozucu etkileri olmadan yapacaklarına dair bir işaret yoktu. Körfez krizi, petrol silahının gelişmiş dünyayı tehdit etme gücünü kaybettiğini gösterdi ve korkulan petrol krizi çıkmadı. Bu arka plana rağmen Amerikan diplomasisi 1991 yılında Arapları ve İsraillileri Ortadoğu konusunda yapılacak bir konferansa katılmaya ikna etti.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE RAHATMA

Bu arada başka yerlerde önemli dönüşümler gerçekleşmişti ve Ortadoğu'daki gelişmelere etkileri olmuştu. Etkileri olmasının tek nedeni ABD ve Rusya'nın Ortadoğu'da yaptıklarını biçimlendirmeleriydi. Amerikan başkanlık seçimi kampanyası 1979-1980 yıllarında halkın Sovyetler Birliği'nden duyduğu korkulardan faydalanmak için kullanıldı. Bu gelişme hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde düşmanlığın başkanlar seviyesinde yeniden uyanmasına neden oldu; Sovyetler Birliği'nin muhafazakâr liderleri, politikasının gösterdiği eğilimden dolayı Amerika Birleşik Devletleri'ne yeniden şüphe duymaya başladılar. Silahsızlanma yolunda atılan ümit verici adımlar bir kenara süpürüleceğe ya da daha kötü bir şeyler olacağı benziyordu. Amerikan yönetimi dış işlerinde yeni bir faydacılık sergileyecek gibiydi ve Sovyet tarafında iç değişiklikler daha büyük bir esnekliğe giden yolu açacaktı.

Önemli bir dönüm noktası Kruşev'den sonra başa geçen ve on sekiz yıl Parti'nin genel sekreterliğini yapan Leonid Brejnev'in 1982 yılının Kasım ayında ölmesi oldu. Onun yerine geçen başkan da (KGB'nin başkanı) kısa süre içinde öldü ve onun yetmiş yaşlarındaki ardılı daha da kısa bir süre içinde ölünce 1985 yılında Politbüro'nun¹ en genç üyesi Mihail Gorbaçov genel sekreter oldu. 54 yaşındaydı. Hemen hemen tüm politik geçmişi Stalin sonrası dönemde geçmişti. Ülkesinin ve dünyanın tarihine yapacağı etki unutulmaz olacaktı.

Gorbaçov'u öne çıkaran güçlerin birleşimi hâlâ bilinmiyor. Tahminen KGB yükselmesine karşı çıkmadı ve ilk hareketleriyle konuşmaları (bir sene önce Britanya

1 Politbüro: Komünist parti yönetim kurulu (Yay. hzl.)

başbakanı üzerinde iş yapılabilir bir izlenimi bırakmış olmasına rağmen) Ortodoksçaydı. Kısa sürede yeni bir politik ton kullanmaya başladı. “Komünizm” sözcüğü konuşmalarında daha az duyuldu ve “sosyalizm” eşitlikçiliği dışarıda bırakacak şekilde yeniden yorumlandı (yine de zaman zaman çalışma arkadaşlarına *eski*den komünist olduğunu hatırlattı). Yabancılar amacını özgürleştirme olarak gördüler ama bu terim Gorbaçov’un kullandığı iki Rusça sözcüğü karşılamak için yeterli değildi: *glasnost* (açıklık) ve *perestroika* (yeniden yapılanma). Yeni sürecin içerdikleri çok derin ve dramatik olacaktı. Gorbaçov’sa onyılların geri kalanında bunlarla uğraşacaktı.

Süreç içinde gerçekleşenler başlarken Gorbaçov’un aklında olanlar olamaz. Şüphesiz radikal değişiklikler yapılmadan Sovyet ekonomisinin SSCB’nin eski askeri gücünü sağlayamayacağını, müttefiklerine verdiği sözleri tutamayacağını, ülke içinde yaşam şartlarını (yavaş ve mütevazı de olsa) geliştiremeyeceğini ve teknik ilerlemeyi devam ettiremeyeceğini gördü. Gorbaçov komünizmi kendi Leninizm görüşüne açarak, hepsinden önemlisi çoğulcu bir sistem haline getirerek ve devlet politikasına aydın kesimi dahil ederek komünizmin yıkılmasını önlemeye çalıştı. Böyle bir rota değişikliğinin ne anlama geldiği kendinden bile gizlenmişe benziyor. Yetmiş yıl boyunca modernleşmeye sosyalizmle ulaşma denemesinin başarısızlığa uğradığının itirafıydı. Ne özgürlük ne de refah gelmeyecekti. Üstelik artık masraflar taşınamayacak kadar ağırlaşıyordu.

Ronald Reagan Gorbaçov’un öngörülerinden payına düşeni kısa sürede almaya başladı. Sovyet politikasının yeni bir tondan konuştuğu toplantıdan kısa süre sonra ortaya çıktı. Yeniden silahları azaltma müzakereleri yapıldı. Başka konularda da anlaşma sağlandı (Sovyet liderliğinin 1989 yılında kuvvetlerini Afganistan’dan çekme kararı alması anlaşmayı kolaylaştırdı). Amerikanın iç politikasındaki pek çok başkanın döneminde sert politik tartışmalara neden olan çok büyük ve hâlâ büyümekte olan bütçe açığıyla dalgalanan bir ekonomi, uluslararası sahnedeki dönüşümün yarattığı coşku sayesinde yıllar geçtikçe yavaş yavaş gözden kayboldu. Pek çok Amerikalının Sovyetler Birliği “şeytan imparatorluğu”ndan (Reagan bu terimi kullanmıştı) duyduğu korku yavaş yavaş kaybolmaya başladı.

Amerika yönetimi uzayda yeni savunma önlemleri alma sözünü verirken SSCB’nin bölünme ve ilişkilerini geliştirirken zorlanma belirtileri göstermesi iyimserlikle güvenin artmasını sağladı. Binlerce bilim insanı bu projenin gerçekçi olmadığını söylese de Sovyet yönetimi böyle bir projeye rekabeti karşılayamazdı. Amerikan bombardıman uçakları 1986 yılında, dengesiz lideri Amerikan karşıtı teröristleri destekleyen Libya’yı vurmak için İngiltere’den havalandığında Amerikalılar yine cesaretlendi (Sovyetler bu konuya pek çok diğer Avrupalı devlet kadar ilgi göstermedi). Yine de Başkan Reagan Amerika Birleşik Devletleri’nin Orta

Amerika'daki çıkarlarını korumanın onların yararına olacağı konusunda yurttaşlarını ikna etmede bu kadar başarılı olamadı. Yine de halkın ona karşı sevgisi devam etti; döneminin Amerika'daki zenginlerle fakirler arasındaki uçurumun en fazla açıldığı dönem olduğu daha sonradan anlaşıldı.

Silahların kontrolü konusundaki müzakerelerin meyveleri 1987 yılında orta menzilli nükleer füzeler konusunda yapılan bir anlaşmada toplandı. Çok sayıda şoka ve yeni güç odaklarının ortaya çıkmasıyla önemini kaybetmiş olmasına rağmen nükleer denge süper güçlerin uzun süredir yaptığı ilk geri çekilme oldu. Diğer ülkeler nükleer silah elde etmeye çalışmazsa nükleer savaşın insanlığın neredeyse tamamen ortadan kalkması anlamına geleceğini fark edip bu konuda bir şeyler yapmaya başladılar. ABD ve SSCB 1991 yılında mevcut silah stoklarında önemli indirimlere gitmeyi kabul edince büyük gelişmeler oldu.

ÇÖZÜLME SAHNESİ

Uluslararası ilişkilerdeki bu büyük değişim diğer uluslar için yarattığı sonuçlardan ayrı düşünülemez. Ayrı ayrı anlatılmaları gerekir ama biri olmadan diğeri de olamaz. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği halklarının 1980'in sonunda, 1940'dan beri rastlanmayan değişiklikleri göreceğine inanmak için bir neden yoktu. Avrupa'daki komünist ülkelerin daha önce yakalamış oldukları büyüme oranlarını artık devam ettiremedikleri açıkça görülüyordu. Komünist olmayan dünyanın piyasa ekonomileriyle yapılan karşılaştırmalarda giderek kötü duruma düşüyorlardı ama bu durum 1953, 1956 ve 1968 hükümlerine ya da Doğu Avrupa'daki Sovyet gücüne karşı bir mücadeleye dönüşmüyordu. Varşova Paketi'yle oluşan sert kabuk otuz yıldır gittikçe belirginleşen toplumsal ve politik değişikliği (ayrıca İkinci Dünya Savaşı ve sonrasının değişikliklerini) kapsayabilecekmiş gibi duruyordu.

Komünist Avrupa ilk bakışta bir örnek gibiydi. Her ülkede Parti en yüksek güçtü; kariyer peşinde olanlar daha önceki dönemlerde sarayın, efendilerin ya da Kilise'nin etrafında toplananlar gibi hayatlarını Parti'ye göre kuruyorlardı. Her ülkede (SSCB'de de) şikâyet edilemeyen ve çözülemeyen, ağırlığıyla entelektüel hayatı ve politik tartışmaları bozan, hakkında konuşulamaz ve araştırma yapılamaz bir geçmiş vardı. Doğu Avrupa'da ağır sanayi ve sermaye mallarına yapılan yatırım erken büyümeyi (bazı ülkelerde diğerlerinden daha fazla) ve sonra da SSCB'nin önderlik etti, merkezi planlama hedefleriyle bağlanmış, komünist ülkeler arası bir ticaret sistemini beraberinde getirdi. Devlet güvenliğiyle ilgili meseleler olarak gizli tutulan çevre ve halk sağlığı sorunlarının artmasına neden oldu. Tüketim mallarına gittikçe artarak duyulan talep karşılanamadı. Batı Avrupa'da ticari mal olarak değerlendirilen mallar, Doğu Avrupa ülkeleri uluslararası ekonomik uzmanlaşmanın

avantajlarından faydalanamadıkları için bu bölgelerde lüks mallardı. Özel mülkiyet 1950'lerin ortalarından sonra azalmış ve yerlerine kooperatifler ve devlet çiftliklerinin karışımı bir şey gelmişti. Bu tekdüze resim içinde sonradan farklı desenler ortaya çıkmıştı. Örneğin Polonya'da tarım alanlarının yaklaşık beşte dördü komünist yönetim altında bile özel kullanıma dönecekti. Yine de ürün miktarı düşük kaldı; Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu Avrupa Topluluğu ülkelerinin sadece dörtte üçü oranında ürün alabiliyordu. 1980'lerde Doğu Almanya hariç bütün Doğu Bloğu ülkeleri ekonomik olarak kötü durumdaydı. Doğu Almanya'da GSYİH 1988 yılında \$9.300'ken Federal Almanya'da GSYİH \$19.500'di. Diğer sorunlar da büyüyordu. Altyapıya yapılan yatırım ve dünya ticaretindeki payları düşüyordu. Rezerv para borçları birikiyordu. Sadece Polonya'da 1980'lerde reel ücretler beşte bir oranında düştü.

Brejnev'in daha sonradan (bir görevlinin 1968 yılında Varşova'da yaptığı konuşmadan sonra) "Brejnev doktrini" olarak adlandırılacak görüşüne göre Doğu bloğu ülkelerindeki gelişmeler SSCB ve müttefiklerinin çıkarlarını sosyalist ekonomileri kapitalizme geri döndürme denemeleri karşısında korumak için Sovyetler Birliği'nin o yıl Çekoslovakya'da olduğu gibi doğrudan müdahalesini gerektirebilirdi. Yine de Brejnev *détente* sağlamak da istiyordu ve doktrini komünist Avrupa'daki bölünme gelişmelerinin uluslararası istikrara verebileceği olası zararlar konusundaki gerçekliği yansıtıyordu. Hâlâ başarıyla büyümekte ve 1940'ların hatıralarıyla yıkılma ihtimalini ardında bırakmış olan Batı Avrupa'daki iç değişiklikler Doğu-Batı gerginliği çıkarabilecek bazı nedenleri ortadan kaldırmıştı. 1980'le birlikte, İspanya ve Portekiz'deki devrimci değişikliklerden sonra Trieste-Stettin hattının batısında hiçbir diktatörlük kalmadı ve demokrasi her yerde zafer kazandı. Otuz yıl boyunca sanayi işçileri politik yöneticilerine karşı sadece Doğu Almanya, Macaristan, Polonya ve Çekoslovakya'da (hepsi komünist ülke) ayaklandılar.

1970'ten ve özellikle 1975 Helsinki anlaşmasından sonra, Batı Avrupa'yla olan fark Doğu bloğunda hissedilmeye başladıkça ortaya çıkan muhalif gruplar baskıya rağmen hayatta kaldı, hatta güçlendi. Bazı memurlar ya da ekonomi uzmanları, hatta bazı Parti üyeleri ayrıntılı merkezi planlamanın verimliliği hakkında kuşku belirtileri göstermeye başladılar. Piyasa mekanizmalarını kullanmanın avantajları konusunda tartışmalar çıktı. Yine de temel değişikliğin anahtarı başka bir yerdedi. Brejnev doktrininin geçerli kalması ve Sovyet ordusunun arkasında durması halinde Varşova Paktı ülkelerinin hiçbirinde değişiklik olabileceğine inanmak için bir neden yoktu.

Değişiklik olasılığının ilk işareti 1980'lerin başında Polonya'da görüldü. Polonyalılar yöneticilerinin değil rahiplerinin peşinden giderek bir birliktelik göstermişti. Katolik Kilisesi, kalıcı bir dayanak olarak pek çok Polonyalının duygularında ve düşüncelerinde hâkimdi ve çoğunlukla onlar adına konuşuyordu. Polonyalı bir

Papa'nın tahta çıkması da etkili olmuştu. Kilise 1970'lerde hatalı yönetimi suçlayarak ekonomi politikasını protesto eden işçiler adına da konuşmuştu. Bu protesto ve kötüleşen ekonomik şartlar Polonya için kriz yılı olan 1980'in arka planıydı. Bir dizi grev Gdansk tersanesindeki destansı mücadelede en üst seviyeye ulaştı. Bu grevlerden yeni ve çabucak oluşturulan bir sendikalar federasyonu olan Dayanışma doğdu. Federasyon grevlerin ekonomik hedeflerine politik talepler de ekledi; bu taleplerden biri özgür ve bağımsız sendikalardı. Dayanışma'nın lideri dikkat çekici, sık sık hapse atılan, elektrik sendikası lideri, Polonya'daki dini liderlerle yakın bağlantısı olan dindar Katolik Lech Walesa'ydı. Papa'nın resmi tersane kapılarına asılmıştı ve açık hava gösterilerinde grevçiler tarafından taşınıyordu.

Sallantıda olan Polonya yönetiminin grevler yayıldıkça Dayanışma'yı bağımsız ve kendi kendini yöneten bir sendika biçiminde tanıyarak tarihi imtiyazlar sağlaması dünyayı şaşırttı. Pazar günleri yapılan Katolik ayinlerinin televizyondan yayınlanması da kabul edildi. Yine de kargaşa yatışmadı ve kışla birlikte krizin havası ağırlaştı. Polonya'nın komşularından olası müdahale tehditleri geldi. Kırk Sovyet tümenine Doğu Almanya'da ve Rus sınırında hazır olmaları söylendi ama beklenen olmadı. Sovyet ordusu harekete geçmedi ve ne Brejnev ne de sonraki yıllarda yerine gelenler böyle bir emir verdi. Bu, sonraki on yıl içinde Doğu Avrupa'da yaşanacakların öncüsü olacak olan Moskova'daki değişikliklerin ilk işaretiydi.

1981 yılında tansiyon arttı, ekonomik durum kötüleşti ama Walesa provakosyanları önlemek için uğraştı. Varşova Paktı kuvvetlerinin Rus komutanı beş kere Varşova'ya geldi. Son gelişinde radikaller Walesa'nın kontrolünden çıktı ve hükümetin olağanüstü durum ilan etmesi durumunda genel greve gidilmesi için çağrı yapıldı. 13 Aralıkta sıkıyönetim ilan edildi. Sert bir baskı uygulandı ve yaklaşık yüz kişi öldü ama Polonya ordusunun yaptıkları Rusların işgaline gerek bırakmadı. Dayanışma yeraltına çekildi ve askeri yönetimin ekonomik bozulmayı önlemeyeceğinin ve "gerçek" Polonya'nın desteğini alamayacağının görülüp halkın komünizmden uzaklaştığı yedi yıllık rejim için mücadele dönemi başladı. Batılı bir gözlemci Polonyalıların "özgür bir ülkede yaşıyormuşçasına" davrandıklarını söyleyerek durumu tanımladı; gizli örgütler ve yayınlar, grevler ve gösteriler, kilisenin rejime karşı devam eden suçlamaları iç savaş ortamını sağladı.

Hükümet birkaç ay sonra sıkıyönetimi kaldırsa da çeşitli üstü açık ve kapalı baskı örnekleri sergilemeye devam etti. Bu arada ekonomi daha da kötüleşti. Batı devletleri ne yardım etti ne de en ufak bir sempati gösterdi. Moskova'daki değişiklikler 1985'ten sonra etkilerini göstermeye başladılar. Polonya için 1945'ten sonraki en önemli yıl ve diğer ülkeler için de Polonya örneği sayesinde önemli bir yıl olan 1989 yılında doruk noktasına ulaşılar. O yıl, rejimin Dayanışma da dahil olmak üzere farklı politik partilerin ve örgütlerin politik sürece dahil olmasını

kabul etmesiyle açıldı. Gerçek politik çoğulculuğa giden ilk adım olarak, bazı koltuklar için ilk defa özgürce yarışılan seçimler Haziran ayında yapıldı. Dayanışma bütün koltukları kazandı. Yeni parlamento vakit kaybetmeden 1939 yılında yapılan Alman-Sovyet anlaşmasının fesih edileceğini duyurdu, Çekoslovakya'nın 1968 yılında işgal edilmesini kınadı ve 1981 yılından sonra işlenen politik cinayetler için soruşturma başlattı.

Walesa 1989 yılının Ağustos ayında Dayanışma'nın koalisyon hükümetini destekleyeceğini bildirdi. Gorbaçov komünist muhafazakârlara bunu denemelerini söyledi (bazı Sovyet Birlikleri ülkeyi terk etmişti). Dayanışma'nın çoğunluğa sahip olduğu ve 1945'ten sonra ilk defa komünist olmayan bir başbakanın liderlik ettiği bir yönetim Eylül ayında Polonya'nın başına geçti. Batılılar ekonomik yardım sözü verdiler. 1989 yılının Noel'iyle birlikte Polonya Halk Cumhuriyeti tarihten silindi ve tarihi Polonya Cumhuriyeti mezarından kalktı. Daha da önemlisi Polonya Doğu Avrupa'nın özgürleşmesi yolunda öncü oldu. Olayların önemi yöneticileri korkuya düşen diğer komünist ülkelerde de anlaşıldı. Doğu Avrupa'nın tamamı yeni bir etkene karşı farklı derecelerde savunmasız kalmıştı: komünist olmayan ülkeler hakkında Batı televizyonları (özellikle Doğu Almanya'da kolaylıkla izlenebiliyordu) aracılığıyla edinilen bilgiler. Daha fazla hareket özgürlüğü, yabancı kitap ve gazetelere daha kolay ulaşabilme imkânı her yerde eleştiri sürecini geliştirdi. Bilgi akışını kontrol etmek için yapılan bazı saçma denemelere rağmen (daktilo yazıları devlet yetkililerinin kontrolünde yazıldığı için Romanya bilgi akışına hâlâ ihtiyaç duyuyordu) insanların bilinci değişiyordu.

Moskova'da da durum böyleydi. Gorbaçov bu gelişmelerin ilk evrelerinde yönetime gelmişti. Beş yıl sonra Gorbaçov'un yönetim ilkelerinin Sovyetler Birliği'nde, ilk önce yetkinin partiden alınıp yeni muhalefet güçlerinin fırsatlardan yararlanmasıyla ve hepsinden önemlisi Birlik'in içinde özerklik istemeye başlayan cumhuriyetlerin çıkmasıyla devrimsel kurumsal değişiklikler sağladığı görüldü. Kısa süre sonra kendi otoritesinin altını oyuyormuş gibi gözükmeye başladı. Çelişkili ve korku verici bir biçimde ekonomik durum gitgide kötüleşiyordu. Hızlı ya da yavaş bir biçimde serbest piyasa ekonomisine geçişin Sovyet vatandaşları üzerine düşünüldenden daha fazla yük getireceği ortaya çıktı. 1989 yılına gelindiğinde Sovyet ekonomisinin kontrolden çıkıp hızla zayıfladığı ortadaydı. Modernleşme, Rus tarihinde hep olduğu gibi, merkezden başlatılmıştı ve otoriter yapılar tarafından çevreye yayılmıştı ama bu düzene ilk olarak *nomenklatura* ve kumanda ekonomisi yönetiminin karşı çıkması, ardından da onyılın sonunda merkezin gücünün hızla zayıflaması yüzünden artık güvenilemezdi.

1990 yılına geldiğinde dünyanın geri kalanı Sovyetler Birliği'nin gerçek durumu ve halkının davranışları konusunda daha fazla bilgi alabilecek durumdaydı. Sadece

halkın duygularını açıkça ortaya koyduğu olaylar yaşanmakla kalmadı, Sovyetler Birliği *glasnost* sayesinde ilk defa halkın görüşlerini seçimler aracılığıyla görebildi. Bazı pratik yargılarda bulunulabilirdi: 1990 yılında parti ve *nomenklatura* diğer Varşova Paktı ülkelerindeki kadar olmasa da gözden düşmüştü. Daha da ilginç uzun süredir sesini çıkarmayan Ortodoks kilisesi Marksist-Leninist *ancien régime*in kurumlarından daha fazla saygı görüyordu ve halk üzerinde daha etkiliydi.

Bununla birlikte ekonomik başarısızlığın her yerde, politik süreçleri liberalleştirmenin üzerinde bir bulut gibi asılı durduğu açıktı. 1989 yılında Sovyet vatandaşları da yabancı gözlemciler gibi iç savaş ihtimalinden bahsetmeye başladılar. Geçmişin demir pençesinin gevşemesi ekonomik çöküş ve fırsat sayesinde heyecanlanan milliyetçi ve bölgesel duyguların ortaya çıkmasını sağlamıştı. Sovyet İnsanı'nı yaratmak için yetmiş yıldır gösterilen çabadan sonra aslında SSCB'nin birbirinden farklı halklar topluluğu olduğu ortaya çıktı. Birliği oluşturan on beş ülkeden bazıları (özellikle Letonya, Estonya ve Litvanya) kaderlerinden memnun olmadıklarını göstermek konusunda çabuk davrandılar. Politik değişime giden yola gireceklerdi. Azerbaycan ve Sovyet Ermenistan'ı Birlik'in tamamının üzerinde asılı olan İslamcı huzursuzluk gölgesiyle bağlantılı sorunlar çıkaracaktı. Askeri darbe tehlikesi olduğuna inananlar bile vardı. Bazı Amerikalı askerlerin Vietnam'daki başarısızlık yüzünden mutsuz olduğu gibi Sovyetlerin Afganistan'daki başarısızlığından mutsuz olan komutanlardan potansiyel Bonapartelar olarak bahsediliyordu.

Gorbaçov yönetimde kalıp bazı yetkilerini artırmayı başarsa da dağılma belirtileri çoğaldı. Yönetimde kalmak ve yetki artışı başarısızlığın sorumluluğunu üstlenmek anlamına da geliyordu. Litvanya parlamentosunun 1939 ilhakının geçersiz olduğunu açıklaması, karmaşık müzakerelerden sonra, farklı şartlarla da olsa Letonya ve Estonya'nın da bağımsızlıklarını talep etmelerine yol açtı. Gorbaçov bölünme gerçeğini hükümsüz kılmaya çalışmadı ama Baltık cumhuriyetlerinin bazı konularda SSCB'ye bağlı kalmalarını garanti altına alan anlaşmalar yaptı. Bu onun için sonun başlangıcı oldu. Reformcu ve muhafazakâr gruplar arasında hızlı manevraların yapıldığı, ilk önce biriyle, sonra dengeyi sağlamak için diğeriyle ittifakların kurulduğu dönem 1990'ların sonunda işletilemeyecek tavizlerin verilmesine neden oldu. Yeni yılın başlarında askerlerle KGB'nin Vilnius ve Riga'da gösterdiği baskıcı tutuma göz yumması akıntıyı durduramadı. Dokuz Sovyet cumhuriyeti bağımsızlıklarını ilan etmiş ya da Birlik yönetiminden kapsamlı bir özgürlük talep etmişlerdi bile. Bazıları yerel dilleri resmi dil yaptılar ve Sovyet bakanlıkların ekonomi bürolarını yerel hükümetin kontrolüne bıraktılar. Rus Cumhuriyeti –en önemli cumhuriyet– Birlik'in geri kalanından bağımsız kendi ekonomisini yürütmeye başladı. Ukrayna Cumhuriyeti kendi ordusunu kurmayı teklif etti. Mart ayında seçimler Gorbaçov'u bir kere daha reformu ve Sovyet devletinin merkezi rolünü koruyacak

yeni bir Birlik anlaşması yoluna soktu. Dünya şaşkınlık içinde seyrediyordu.

Diğer ülkeler giderek bölünen, hatta felç olmuş bir SSCB'nin diğer Varşova Paketi ülkelerinin komünist parti bürokrasilerindeki kuklalarına müdahale etmeyeceğini (belki de edemeyeceğini) fark ettikçe Polonya örneği bu ülkelerde daha fazla itibar topladı. Bu gelişme 1986'dan sonra o ülkelerde olanları biçimlendirdi. Macarlar, politik değişiklik bile yapmadan, hızla, Polonyalılar gibi ekonomik liberalleşmeye doğru ilerlediler ama komünist Avrupa'nın çözülmesine en önemli katkıları 1989 yılının Ağustos ayında oldu. Doğu Almanların turist olarak Macaristan'a girmesine izin verildi ama Doğu Almanların asıl amacı Federal Almanya büyükelçiliğinden ve konsolosluklarından sığınma hakkı talep etmektir. Macaristan'ın sınırları Eylül ayında tamamen açılınca (Çekoslovakya da sınırlarını açınca) akıntı sele dönüştü. Üç gün içinde 12.000 Doğu Alman bu ülkelerden dolaşarak batıya geçti. Bu gelişme Doğu Almanya için sonun başlangıcıydı. Sovyet yetkililer bu durumun "olağandışı" olduğunu söylediler. Sosyalist bir ülke olarak kırk yıllık "başarı" kutlamasının arifesinde ve Gorbaçov'un ziyareti sırasında (Alman komünistlerin korkularına rağmen Doğu Almanları şanslarını değerlendirmeleri konusunda teşvik etti) toplum polisi Doğu Berlin sokaklarında yönetim karşıtı göstericilerle çarpışıyordu. Yönetim ve parti liderlerini görevden uzaklaştırdı ama bu yeterli olmadı. Kasım ayı, pek çok şehirde çürüdüğü artık iyice belli olan rejime karşı yapılan gösterilerle açıldı. 9 Kasım'da aralarındaki en önemli simgesel eylem gerçekleşti ve Berlin duvarında bir gedik açıldı. Doğu Alman Politbüro'su çöktü ve ardından duvarın geri kalanı da yıkılmaya başladı.

En gelişmiş komünist ülkelerde bile yıllar içinde halkların rejimden soğuduğunu en çok Doğu Almanya'daki olaylar gösterdi. 1989 yılı bunun iyice anlaşılmasını sağladı. Doğu Avrupa'daki komünist yönetimlerin hepsinin, kendilerine karşı ayaklanan ya da sırt çevirip düşmelerine izin veren halklarının gözünde hiçbir hükümleri olmadığı ortaya çıktı. Bu soğumanın kurumsal ifadesi, rakip partilerin özgürce propaganda yapabilecekleri özgür seçim istekleri oldu. Polonyalılar yeni anayasa hazırlıkları yaparak kısmen özgür seçimlerini düzenlediler. Bu seçimde bazı koltukları mevcut rejimi destekleyenler kazandı: 1990 yılında Lech Walesa başkan oldu. Macaristan birkaç ay önce komünist olmayan bir hükümet kuracak olan parlamentoyu seçmişti. Sovyet askerler ülkeden çekilmeye başladılar. 1990 yılının Haziran ayında Çekoslovakya'da yapılan seçimlerde özgür bir yönetim seçildi ve Sovyet askerlerinin 1991 yılının Mayıs ayına kadar ülkeyi terk etmeleri istendi. Eski komünist politikacılar bu seçimlerin hiçbirinde yüzde 15'ten fazla oy alamadı. Bulgaristan'daki oylama sonuçları nihai olmadı: orada seçimi kazanan devrimci olmuş ve kendilerine sosyalist diyen komünist parti üyeleri oldu.

Olaylar iki ülkede farklı sonuçlandı. Romanya 1989 yılının Aralık ayındaki ayaklanmadan sonra şiddetli bir devrim yaşadı (sonunda eski komünist diktatör

öldü). Böylece geleceği ve daha fazla mücadele olacağını gösteren iç bölünmeler hakkındaki belirsizlikleri sergiledi. Bazı kişilerin hâlâ eski komünistlerin etkisi altında olduğuna inandığı bir yönetim 1990 yılının Haziran ayında, artık kendilerini eleştiren eski taraftarlarının bazılarını saldırdı. Gönüllü madenci gruplarının da yardımıyla, birkaç hayat ve ülke dışında eleştiriler pahasına öğrenci protestosunu sert bir şekilde bastırdı. Olayların farklı sonuçlandığı diğer ülke Doğu Almanya'ydı. Farklı bir durum olmak zorundaydı çünkü politik değişim sorunu kaçınılmaz olarak Almanyaların yeniden birleşmesi sorunuyla bağlantılıydı. Duvarın yıkılması sadece komünizmi değil Doğu Almanya'yı da destekleme isteğinin olmadığını göstermişti. 1990 yılının Mayıs ayında yapılan genel seçimlerde koltukların çoğunu ve oyların yüzde 48'ini Batı Almanya Federal Cumhuriyeti'ni yöneten Hristiyan Demokrat Parti önderliğindeki koalisyon kazandı. Birleşmeden artık şüphe duyulmuyordu. Geriye sadece prosedür ve takvimin düzenlenmesi kalmıştı.

Haziran ayında iki Almanya'da parasal, ekonomik ve sosyal birlik sağlandı. Ekim ayında politik olarak da birleştiler ve eski Doğu Almanya toprakları Federal Cumhuriyetin bölgeleri oldu. Bu önemli bir değişimdi ama Moskova'da bile hiçbir ciddi itiraz duyulmadı ve Gorbaçov'un bunu kabul etmesi Alman ulusuna yaptığı ikinci büyük hizmet oldu. Yine de SSCB'de bir endişe duyulmuş olmalı. Yeni Almanya Batı'daki ikinci en büyük Avrupa gücü olacaktı. Rus gücü 1918'den beri ilk defa gölgede kalmıştı. Gorbaçov'un ödülü yeni Almanya'yla imzalanan ve Sovyet modernleşmesi için ekonomik yardım sağlayan bir anlaşma oldu. 1939-1945'i hatırlayanların içini rahatlatmak için yeni Almanya'nın sadece eski *Reich*'in yeniden hayat bulması olmadığı söylenebilir. Almanya artık eski Doğu Alman topraklarından ayırmıştı (aslında resmi olarak bırakmıştı) ve Bismarck'ın imparatorluğuyla Weimar Cumhuriyetinden farklı olarak Prusya'nın tahakkümü altında değildi. Hâlâ güven tazelemekte (ve geçmişte şüphe duyan Batı Avrupalılar için önemli) olan Federal Cumhuriyet ekonomik başarıyı yakalamış, yaklaşık kırk yıllık demokratik politika tecrübesi olan AB ve NATO yapılarına girmiş, federal ve anayasal bir devlettir. En azından o an için Batı Avrupalıların eski hatıralarından kaynaklanan şüphelerden fayda sağladı.

SOĞUK SAVAŞ DÜNYASININ SONU

Bir zamanlar tek parça olarak görülen Doğu Avrupa bloğu 1990'ın sonunda genelleştirmelere ya da kısa tanımlamalara karşı geldi. Bazı eski komünist ülkeler (Çekoslovakya, Polonya, Macaristan) AB'ye başvururken ya da başvurmak için hazırlık yaparken (Bulgaristan) araştırmacılar daha önce hiç olmadığı kadar geniş bir Avrupa birliğinden bahsetmeye başladılar. Yeni, tehlikeli ulusal ve bölgesel bölünmelerin ortaya çıkışını ya da eskilerin yeniden ortaya çıkışını işaret edenler daha dikkatli yargılarda bulundu. Tüm Doğu Avrupa'nın üzerinde ekonomik başarısızlığın fırtına bulutları ve bunların yaratabileceği türbülans dolanıyordu. Kurtuluş geliyor olabilirdi ama çok farklı seviyelerde bilgileri, gelişmişlikleri ve çok farklı tarihsel kökenleri olan halklara ve toplumlara geliyordu. Tahmin yapmak akıllıca olmazdı ve böyle olduğu 1991 yılında anlaşıldı. O yıl, Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerden ikisi federal devletten ayrılma kararlarını duyurunca barışçıl değişim beklentilerinin iyimserliği üzerine önemli bir darbe indi.

Sırbistan ve Karadağ'ın ardılı olarak 1918 yılında ortaya çıkan "Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı" eski bölünmeleri silmek ve yeni bir kral diktatörlüğü kurmak için ismini 1929 yılında "Yugoslavya" olarak değiştirmişti. Oysa yeni krallık Sırp ve Sırp olmayan tebaanın çoğu tarafından eski "Büyük Sırbistan" rüyasının hayata geçirilmesi olarak görüldü. İkinci kralı Aleksander'ı 1934 yılında Fransa'da öldürenler Macar ve İtalyan yönetimlerinin desteğiyle hareket eden bir Makedonyalı ve ona yardım eden bir Hırvat'tı. Ülkenin kendi içindeki bölünmelerin tatsızlığı, ilişkilerine karışmak isteyen yabancıların dikkati çekti ve yerel politikacılar dışarıdan destek aramaya başladılar. Alman birliklerinin 1941 yılında gelmesinin ardından Hırvatlar bağımsızlıklarını ilan etti.

Yugoslavya demografik ve toplumsal farklılıkların (Yugoslav nüfusu 1931 yılında Sırp-Hırvatlar, Slovenler, Almanlar, Macarlar, Romenler, Vlaklar, Arnavutlar, Türkler, "Diğer Slavlar", Yahudiler, Çingeneler ve İtalyanlardan oluşuyordu) yanı sıra gelenek, zenginlik ve ekonomik gelişme farklılıkları da gösteriyordu. Bazı bölgelerinde 1950 yılında bile ortaçağ yaşanırken diğer bölgeleri moderndi, şehirleşmişti ve önemli sanayi kuruluşlarına ev sahipliği yapıyordu. Genel olarak tarıma dayalı ekonomileri olan bölgeler hızlı nüfus artışıyla fakirleşmişti. Alman savaşları arasında Yugoslav politikası temelde Hırvat-Sırp husumeti üzerinde işliyordu ve savaş dönemindeki acımasızlıklarla Hırvatlar, çoğu Sırp olan komünistler (başlarında bir Hırvat olan Tito vardı) ve 1941 yılından sonra Sırp kralcılar arasındaki üç taraflı iç savaş bu husumeti derinleşirdi. Bu çatışma bir terör harekâtı ve yeni Hırvatistan'ın iki milyon Sırbına karşı bir etnik temizlikle başladı, 1945 yılında komünistlerin zaferiyle sona erdi. Tito diktatörlüğü bu farklı milletleri federal bir

yapı içinde birleştirdi. Bu durum eski Bosna ve Makedonya sorunlarını çözmüş gibi duruyor, yabancıların toprak arzularını savuşturacağı benziyordu. Bu tarihten kırk beş ve Tito'nun ölümünden on yıl sonra eski meseleler hâlâ canlı olduklarını gösterdiler.

Yugoslav federal hükümetinin 1990 yılında ekonomik sorunlarını çözme denemelerine hızlanan politik bölünme eşlik etti. Kendi kaderini belirleme demokratik hakkı Tito'nun başarılarını bozdu ve farklı milliyetlerden Yugoslavlar komünizmin çökmesiyle oluşan politik boşluğu doldurmanın yollarını araştırmaya başladılar. Sırp, Hırvat, Makedon, Sloven çıkarlarının yanı sıra Yugoslav fikrini ve federasyonu savunan partiler kuruldu. Kısa sürede Makedonya hariç cumhuriyetin bütün yönetimleri seçilmiş çoğunluklara dayanmaya başladı. Yeni azınlık partileri bile cumhuriyetlerin içinde seslerini duyurmaya başladılar. Hırvat Sırlar özerkliklerini ilan ettiler ve beşte dördü Arnavut olan Sırp bölgesi Kosova'da kan dökülmeye başladı. Bağımsız bir cumhuriyetin ilanı Sırlara büyük bir sembolik hakaret olmuştur – öncelleri Balkan savaşı günlerinden beri Makedonya tutkularından vazgeçmemiş olan Yunan ve Bulgar hükümetler de kaygılanmıştı. Ağustos ayında Sırlarla Hırvatların hava ve kara kuvvetleri arasında düzensiz çarpışmalar başlamıştı. Dış güçlerin daha önce yaptıkları müdahalelerin sonu iyi olmamıştı (yine de farklı AB üyelerinin farklı görüşleri vardı) ve SSCB Temmuz ayında yerel bir mücadelenin uluslararası boyuta taşınmasının tehlikeleri konusunda bir uyarı alınca müdahale düşüncesi pek de çekici gelmemeye başladı. Yılın sonunda Makedonya, Bosna-Hersek ve Slovenya da, Sırbistan gibi, bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Sovyet uyarısı rejimin son *démarchesi*¹ oldu ama kısa sürede çok daha önemli bir olayın gölgesinde kaldı. 19 Ağustos'ta Mihail Gorbaçov'u devirmek için hâlâ gizemini koruyan bir *coup d'état* denemesi yapıldı. Başarısız oldu ve Gorbaçov üç gün sonra yeniden başkanlıktaydı ama konumu aynı değildi; uzlaşma sağlamak için sürekli taraf değiştirmesi politik güvenilirliğini kaybetmesine neden olmuştu. Parti'nin ve Birlik'in başında çok uzun süre kalmıştı. Pek çok kişinin gözünde Sovyet politikası bölünmeye doğru gidiyordu. Darbe şartları, Birlik'teki en büyük cumhuriyet olan Rus cumhuriyetinin lideri Boris Yeltsin'e bir fırsat yaratmıştı. O da bu fırsatı kullandı. Yeltsin taraftarları için tek muhtemel tehdit olan ordu da ona karşı harekete geçmedi. Hem Sovyet sahnesinin rızası olmadan hiçbir şey yapılamayan güçlü adamı hem de diğer cumhuriyetleri tehdit edebilecek Rus şovenizminin muhtemel sancaktarı olarak ortaya çıkmıştı. Yabancı gözlemciler neler olduğunu anlamak için beklerken darbeyi desteklemiş ya da darbenin içinde yer almış olanların temizlenmesi her seviyedeki Birlik memurlarının değiştirilmesine, KGB'nin rollerinin yeniden tanımlanmasına ve kontrolünün Birlik'le cumhuriyetler arasında yeni-

1 Démarche (Fr.) : Diplomatik hareket (Çev.)

den dağıtılmasına dönüştü. En çarpıcı değişiklik neredeyse hiç vakit kaybetmeden gerçekleştirilen Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin ortadan kaldırılması oldu. 1917 Bolşevik devriminin büyük eseri, en azından ilk başta, neredeyse hiç kan dökülmeden sona eriyordu. Ardından iyi bir şey gelip gelmeyeceği belli olmamasına rağmen ilk başta sevinmek için yeterli neden var gibi görünüyordu.

Yıl sona erdiğinde de ardından ne geleceğini görmek kolay değildi. Rus cumhuriyetindeki fiyat kontrollerinin yakın bir gelecekte kaldırılması kararı, sadece Sovyet sisteminin ilk günlerinden beri görülmemiş bir enflasyona değil belki de milyonlarca Rus'un açlıkla karşı karşıya kalmasına neden olacaktı. Bir başka cumhuriyet olan Gürcistan'da ilk özgür seçimlerde seçilen başkanın taraftarları ve durumdan hoşnut olmayan karşıtları arasında kavga başlamıştı bile. Bu gelişmeler Bolşevik devriminin kanlı tecrübelerinden doğmuş olan dev bir süpergücün sona ermesinin yanında çok küçük kalıyordu. Bu süper güç yaklaşık yetmiş yıl boyunca ve neredeyse sonuna kadar dünya çevresindeki devrimcilerin umudu ve tarihteki en büyük kara çarpışmalarını kazanmış olan askeri gücün yaratıcısıydı. Derken birdenbire ve çaresiz bir biçimde mirasçı devletlere ayrılmıştı. Rusya, Ukrayna ve Belarus liderleri 8 Aralık'ta Minsk'de toplanıp Sovyetler Birliği'nin sona erdiğini ve Bağımsız Devletler "Topluluğu"nun kurulduğunu ilan edince çok uluslu büyük Avrupa imparatorluklarının sonuncusu ortadan kalktı. Eski cumhuriyetlerin on bir tanesinin temsilcisi bunu onaylamak için 21 Aralık 1991 tarihinde Almaata'da toplandı. Birliğin resmi bitiş tarihinin yılın son günü olmasına karar verdiler. Gorbaçov hiç vakit kaybetmeden istifa etti.

Bu, modern tarihin en şaşırtıcı ve önemli değişikliklerinden birinin zirve noktasıydı. İleride ne olacağından kimse emin olmazdı ama tehlikeli, zor ve pek çok eski Sovyet vatandaşı için ıstıraplı bir dönem olacağı kesindi. Diğer ülkelerdeki politikacılar gelişmeler hakkında tedbiri elden bırakmayarak görüş bildirdiler. Gelecek hakkında çok fazla belirsizlik vardı. Birkaç tanesi olayların gelişimine yılın önceki dönemlerinde pek sıcak bakmamıştı ve Ağustos'ta başarısız olan darbe girişimini onayladıklarını ya da desteklediklerini söylemişlerdi. Libya ve FKÖ bu şekilde davranmışlardı çünkü Soğuk Savaş gruplaşmasına benzer herhangi bir gruplaşmaya geri dönüş, ABD ve Rusya arasındaki *détente*, ardından da SSCB'nin giderek güçsüzleşmesiyle daralan uluslararası manevra olanağı ümitlerini artıracaktı.

ÇİN

SSCB'deki gelişmeler Çin'de özel bir ilgiyle takip edilmiş olmalı. En uzun kara sınırlarının olduğu ülkede komünizm çöktükten sonra olabileceklerden endişelenmek için Çin yöneticilerinin kendi nedenleri vardı. Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasıyla, hâlâ bozulmamış olan tek çokuluslu imparatorluğun yöneticileri ha-

line gelmişlerdi. Üstelik Çin 1978'den beri dikkatli ve kontrollü bir modernleşme sürecini devam ettiriyordu.

Deng Xiaoping bu gelişmedeki hâkim etki olarak görülebilir ama kolektif bir liderlik içinde çalışıyordu. Yerel ve müşterek girişime ve kâr güdüsüne faaliyet alanları verilecekti. Komünist olmayan ülkelerle ticari bağlar cesaretlendirilmeye başlanmıştı. Yeni rota uygun Marksist dilde tanımlanmasına rağmen sonuç ekonominin önemli ölçüde liberalleştirilmesiydi (en azından eski moda komünistlerin gözünde) ama rejimin güç arzusunda bir azalma yoktu. Çinli yöneticiler kontrolü ellerinden bırakmadılar. Eski Çin toplum disiplininin devam etmesi, Kültür Devrimi'ni geride bırakmış olmanın milyonlara verdiği rahatlık, Mao'nun hatırasına olan tutku ve ekonomik kazanımların sistem aracılığıyla köylülere akması politikası onlara yardımcı oldu. Bu politika kırsal alım gücü yarattı ve bu gelişme de kırlarda memnuniyetle karşılandı. Pek çok bölgede kır komünlerinin gücü büyük ölçüde azaldı ve 1985'ten sonra aile çiftlikleri Çin'in büyük bölümünde kırsal üretimin etkin modeli oldu.

Eleştirmenlerin Çin'in "kapitalist yol"a girdiği konusundaki şikâyetlerine rağmen yumuşak vicdanlar "Çin özelliklerini barındıran komünizm" ifadeleriyle ve yerel çıkarlar ve bölgesel farklılıklar konusundaki ihtiyatlı pragmatizmle yatıştırıldı. Köye yapılan sınai ve ticari yatırımlar Büyük Atılım dönemindeki "komünler"den ve "ekipler"den çıkmıştı. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde kırdaki gelirin yarısı sanayi işçilerinden geliyordu.

Yeni politikanın bedelleri yok değildi. Büyüyen köy piyasaları çiftçileri cesaretlendirmiş ve onlara yeniden işe girişmek için yeterli kâr sağlamaya başlamıştı ama şehirli artan fiyatların etkilerini hissetmeye başladı. Zaman geçtikçe yerel zorluklar arttı. Onyılın sonunda dış borç hızla artmış ve yıllık enflasyon oranı yaklaşık yüzde 30'a çıkmıştı. Yolsuzluklar ortaya çıktıkça kızgınlık arttı ve liderlikte bölünme olduğu (Partiyi yöneten yaşlılar arasında ölümler ve hastalıklar görünmesinden sonra) herkes tarafından bilinmeye başladı. Politik kontrolün yeniden sağlanması gerektiğine inananlar ilerlemeye başladılar. Deng Xioping'i yenmek için bir takım önlemler aldıklarını gösteren işaretler vardı. Yine de ekonomik liberalleşme Batılı gözlemcilerin ve belki de bazı Çinlilerin politik gevşeme ihtimali hakkındaki gerçek dışı ve aşırı iyimser görüşlere kapılmalarına neden oldu. Doğu Avrupa'daki heyecan verici değişimler bu konuda ümitlerin artmasına neden oldu ama hayaller kısa süre içinde yıkıldı.

Çin şehirlerinde yaşayanlar 1989 yılı başlarken hem yüksek enflasyonun hem de enflasyonla mücadele etmek için uygulanan sert programının baskılarını hissediyorlardı. Yeni öğrenci talepleri dalgasının arka planında bu vardı. Yönetim oligarşisinde liberalleşme taraftarları bulunmasından cesaret alan öğrenciler Parti'yle

yönetimin yeni kurulmuş ve resmi olmayan öğrenci birliğiyle yolsuzluk ve reform hakkında diyalog başlatmasını talep etti. Daha gelişmiş bir “demokrasi” için toplantılar yapıldı, posterler taşındı. Rejimin liderliği korktu ve yeni bir Kızıl Muhafızlar hareketinin habercisi olabilecek olan birliği reddetti. 4 Mayıs Hareketi’nin 17. yıldönümü yaklaştıkça eylemciler kampanyalarına vatansever bir renk katmak için hareketin hatırasına başvurdular. Pek çok şehirde taraftar gösteriler olmasına rağmen kırlarda pek destek bulamadılar ama ÇKP genel sekreteri Zhao Ziyang’ın yardımsever tavrından cesaret alarak Beijing’de büyük bir halk sempatisi ve desteği kazanan kitlesel açlık grevine başladılar. Grev Gorbaçov başkente gelmeden çok kısa süre önce başlamıştı. Gorbaçov’un ziyareti Çin’in uluslararası pozisyonuna olan güvenini tazelemek yerine sadece liberalleşme politikalarının sonucunda SSCB’de neler olduğunu halka hatırlattı. Bu gelişme muhtemel reformcuları cesaretlendirirken muhafazakârları korkuttu.

Aralarında Deng Xiaoping’in de bulunduğu yönetimin en yaşlı üyeleri tamamen telaşlanmış görünüyordular. Çok yakında yaygın bir düzensizlik olabilirdi; Çin’in büyük bir krizle karşı karşıya olduğuna inanıyorlardı. Bazıları işler kontrolden çıkarsa yeni bir Kültür Devrimi olabileceğinden korkuyordu. 20 Mayıs 1989’da sıkı yönetim ilan edildi. Bölünmüş bir yönetimin istediğini gerçekleştiremeyebileceğine dair işaretler vardı ama ordunun güvenilirliği kısa sürede kanıtlandı. İki hafta sonra gelen baskı acımasız oldu. Öğrenci liderleri dikkatlerini, Mao’nun kırk yıl önce Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşunu ilan ettiği Pekin’deki Tiananmen Meydanında kamplarını kurmaya ve orada diğer muhaliflerle buluşmaya vermişlerdi. Büyük bir Mao resmi Yasak Şehrin kapılarından birinin üzerinden protestocuların simgesine bakacaktı: bu simge New York’taki Özgürlük Heykeli’ni çağrıştıran, alçıdan yapılmış “Demokrasi Tanrıçası” figürüydü. 2 Haziran’da ilk askeri birimler meydana ulaşmak için Pekin’in kenar mahallelerine girdi. Askerler ilerlemeye çalıştıkça alelacele bulunan silahlar ve kurulan barikatlarla direniş başladı. Göstericiler 3 Haziran’da tüfek ateşiyle, göz yaşartıcı gazla ve meydana giren tankların kamplarını ezip geçmesiyle mağlup edildiler. Kıyım birkaç gün daha devam etti, ardından tutuklamalar geldi (yaklaşık 10.000 kişi tutuklandı). Olayların çoğu, günlerce göstericilerin kamplarından yayın yapan yabancı film ekiplerinin sayesinde dünyanın gözlerinin önünde yaşandı.

Neredeyse tüm dünyadan olumsuz tepkiler geldi. Yine de Çin’de sık sık olduğu gibi, gerçekten ne yaşandığını bilmek zor. Çin yöneticilerinin ölümcül bir tehlikeyle karşı karşıya olduklarını hissettikleri açıktı. Çinli yurttaşları da bu tavırlarını beğenmemiş ve karşı çıkmış olabilir. Seksenden fazla şehirde bazıları ciddi olan karışıklıklar vardı ve ordu Pekin’in bazı işçi sınıfı mahallelerinde direnişle karşılaştı. Buna rağmen kitleler protestocuları desteklemek için harekete geçmedi, çoğunlukla

protestoculara düşmanlardı. İlerideki yıllarda Tiananmen Meydanı'nda Çinlilerin insan haklarına saygı göstermediklerini kanıtlayan pek çok olay daha yaşanacaktı ama eğer parti öğrenci hareketine izin verseydi Çin'in bundan fayda sağlayacağı kesin olarak iddia edilemez. 1990'lardaki bankacılık fiyaskoları yüzünden hayatları parçalanmış Asyalı sayısı Çin'in 1989'daki sorunları yüzünden hayatları parçalanmış Asyalı sayısından fazlaydı.

Parti ve yönetim hiyerarşisi uyumsuz olsa da politik Ortodoksluğu zorla kabul ettirmek için önemli çaba gösterildi. Neomarksist sloganlar bir daha duyulmadı. Ekonomik liberalleşme bir süreliğine durdu. Çin'in Doğu Avrupa'nın ya da SSCB'nin yolundan gitmeyeceği kısa sürede anlaşıldı. Peki nereye gidiyordu? Belki de bu safhada varılabilecek en güvenli sonuç, rejim ve protestocuların birbirine benzeyen konuşmalarına rağmen, kendine özgü güçler tarafından harekete geçirilip bir kez daha kendi ritmine döndüğüdür. Tiananmen Meydanı'nda karşılarında tankları bulan gençler özgürlüklerinin sembolü olarak bir heykel yapmakla kalmadılar, "Enternasyonel"i söyleyerek Çinli olmayan, Batılı bir fikre neler borçlu olduklarını da gösterdiler. Bu örnek muhalefet hareketinin karmaşıklığını (hatta uyumsuzluğunu) ve Çin'de hâlâ etkili olan pek çok şeyden farklı olduğunu gösterir. 1987 gibi yakın bir tarihte yapılan bir anket şehirli Çinliler arasında bile en beğenilmeyen ahlâki kusurun "çocukların itaatsizliği" olduğunu gösterdi. Dünyanın büyük bölümü dönüşüme uğramış olmasına rağmen Çin'in, Tiananmen Meydanı'ndan sonra bile hâlâ sınırlarının dışındaki akımlara kitlesel bir ilgi göstermemesi araştırmacıları ve gelecekbilimcileri hâlâ şaşırtıyordu. Yönetimlerinin geleneksel rollerinden biri daima Çin değerlerinin koruyucusu gibi davranmak olmuştur. Modernleşmenin dünya üzerinde "Batılılaşma" anlamına gelmediği bir yer varsa orası Çin olabilir. İki bin yıllık tarih kendini pek de kolay unutturmuyor.

Açılışlar ve Kapanışlar

MİLLİYET VE ETNMSİTE

SSCB'nin yıkılmasından uzun zaman önce bile, dünyanın sadece çok küçük bir bölümünün Avrupa'daki olaylardan etkilenmeyeceği açıktı. Soğuk Savaş'ın bitmesi kıtanın doğusunun tamamında eski kimlik sorunlarını yeniden uyandırdı ve yenilerini yarattı. İnsanlar kendilerini ve başkalarını, kısa süre içinde bazıları için serin bir şafağa dönüşecek olan ışıktaki yeniden gördüler; bazı kâbuslar ortadan kaldırılmıştı ama bu sadece sorunlu manzaraların ortaya çıkmasına yol açmıştı. Temel sorular sorulabilirdi ve bu çok rahatsız ediciydi. Dünya tarihinde bir kez daha belirleyici yeni şartlar ortaya çıkıyordu.

Varşova Pakti'yla Avrupa'nın yarısının güvenlik düzenlemeleri ortadan kalkmakla kalmamış aynı zamanda kıtanın diğer yarısını oluşturan NATO da ustaca değiştirilmişti. En büyük potansiyel rakip olan SSCB'nin yıkılması, birliğin sadece ana rolünü değil ana rolü biçimlendiren baskıyı da kaybetmesine neden oldu. SSCB, sıcak bir odadaki bir pelte gibi bir parça eğilmeye başladı. Rusya ileride eski gücüne kavuşup yeniden bir tehdit olarak ortaya çıksa bile, ideolojik mücadelenin bitmiş olması potansiyel rakiplerin bu konuda farklı düşünceleri gerekeceği anlamına gelecekti. Kısa süre içinde NATO'ya katılmak isteyen eski sosyalist ülkeler çıktı. 1999 yılında Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti NATO'ya katılacaktı ama eski SSCB ülkelerinden hiçbirisi onların peşinden gideceğe benzemiyordu (Rusların ilgi göstermeye devam ettiği ülkeler Baltık ülkeleriydi).

Amerika yönetimi 1990'larda NATO'ya, özellikle eski Yugoslavya'daki yeni Avrupa sorunlarıyla ilgilenmek için bir araç olarak daha istekli baktı; böylelikle ittifak yeni bir amaç edindi. Doğu Avrupa'daki insanların kaderi yüzyıl içinde ilk defa tamamen ve açıkça kendi ellerindeydi. Eski hanedan imparatorlukları ya da Alman ve İtalyan diktatörlerin İkinci Dünya Savaşı'nda aniden kurdukları düzenler gibi bölgenin komünist yapı iskelesi artık çökmüştü. Toprak altındaki tarih yeniden günyüzüne çıktıkça ve daha fazlası hatırlandıkça veya uyduruldukça ortaya çıkan genellikle cesaret kırıcıydı. Slovakların Çekoslovakya içinde olmak konusun-

da rahatsızlıkları vardı ama Slovakya'da da Romanya'da olduğundan daha fazla Macar vardı. Yine de Macarlar, Romanya Transilvanyası'nda Macarlara karşı takınılan tavırdan duydukları ıstırapı artık daha açık bir şekilde dile getirebiliyorlardı. Hepsinden önemlisi, eski konular, eski Yugoslavya'da hızla yeni şiddet eylemlerine ve krize dönüştü. Yugoslav cumhuriyetleri azınlıklarına davranışları konusunda birbirleriyle kavga etmeye başlamışlardı. Hırvatistan ve Bosna'da "etnik temizlik" başladı ve Bosna'daki Müslümanlarla Sırp lar arasında etnik ve toplumsal şiddetin yayılacağını haber veren bir anlaşmazlık çıktı. Eski klişeler yeniden diriltildi ve kullanıldı. Bosnalı Sırp lar rakiplerinden "Türkler" diye bahsettiler. Katolik Hırvat rahipler Ortodoks Sırp larla olan anlaşmazlığın ateşini körüklerken Sırbistan'daki Ortodoks rahipler Bosna'nın yaşadığı sorunları İslam'ın Avrupa'da yeniden ilerlemeye başlamasının sonuçları olarak nitelemekten mutluydular. Sırp Cumhuriyeti'nin yöneticileri (eski Yugoslavya'daki, 1989 öncesi komünist liderlerin on yıl sonra iktidarda olduğu tek cumhuriyet burasıydı) etnik anlamda karışmış bölgeler sorununa karşı nihai çözüm fırsatını kullanma konusunda acımasızdılar. Eski Yugoslav ordusu Sırp ların egemenliğindeydi ve bu durum Sırbistan'a federasyonu korumak için savaşıma avantajını sağlıyordu. Yine de federal Yugoslavya kısa sürede sadece Sırbistan ve Karadağ haline gelmişti. Ülkenin eski halinin korunması akla yatkın geliyordu ve ganimetler için savaş yakındı.

Bu yüzden 1989-1991 yıllarında milyonlarca Doğu Avrupalı çok ciddi sorunlarla karşı karşıyaydı. Prensip leri ve fikir leri kanuna uygun hale getirmek için anlaşma yapılmıyordu. Bölge "modernleştirici" elitlere sahip olmasına rağmen bu elitler, etkili olsunlar olmasınlar, genellikle eski komünist hiyerarşilerde bulunabiliyordu. Bazı ülkelerde kaçınılmaz olarak kariyerlerini komünist yapılar içinde geçirmiş profesyoneller, yöneticiler ve uzmanlar yönetmeye devam ettiler çünkü onların yerine geçebilecek kimse yoktu. Bir başka sorun da politik devrimin yarattığı ani coşku geçtikten sonra artık özgürce oy verebilen halkların yanardönerliğiydi. Eski günlerdeki etkin güvenliğe özlem vardı. İnsanlar devletin meşruluğu konusunda yeni bir temel bulabilmek için çalışırken, tek olası aday, geçmiş politikalara bazen yüzyıllarca rahat vermemiş olan milliyetçilikti. Eski aşiretçilik yeniden yüzeye çıktı ve hayali öyküler, geçmişte gerçekten yaşananlardan fazla önemsenmeye başladı.

İkinci Dünya Savaşı bazı antik yüzleştirmeleri trajik bir şekilde sona erdirmişti. En korkunç ve önemli örneği olan ve Nazilerin Yahudileri tamamen ortadan kaldırmayı denedikleri Soykırım Doğu Avrupa'nın dünya Yahudiliğinin merkezi olması öyküsünü sona erdirmişti. 1901 yılında dünya Yahudilerinin dörtte üçü o bölgede, çoğunlukla Rus İmparatorluğu'nda yaşıyordu. Bir zamanlar Yahudi Almancası konuşulan bölgelerde artık Yahudilerin yüzde 10'undan yalnızca biraz fazlası yaşıyor. Dünyadaki Yahudilerin yarıya yakını artık İngilizce konuşulan ülkelerde ve yüzde

30'u İsrail'de yaşıyor. Geleneksel antisemitizmden faydalanmak isteyen komünist partiler Doğu Avrupa'da (Sovyetler Birliği'nde de) Yahudilere zulmederek ve adli zorunlar çıkartarak göçü teşvik etmişlerdi. Birkaç ülkede Yahudiler 1945 yılında önemli bir demografik öge oldukları için bu uygulamadan yavaş yavaş vazgeçildi. 1945 yılında hayatta kalabilen iki yüz bin Polonyalı Yahudi kısa süre içinde kendilerini yine geleneksel planlı katliamların ve işkencelerin kurbanları olarak buldular. 1990 yılına gelindiğinde göç etmemiş Yahudilerin sayısı sadece altı bindi. Eski Doğu Avrupa Yahudiliğinin merkezi artık yoktu.

Bazı Batı Avrupa ülkelerinde de azınlıklar yeni bir direnç sergilediler. Ayrılıkçı Baskılar İspanya'yı terörize etti. Belçika'da Valonlar ve Flamanlar birbirine düştü. Kuzey İrlanda belki de en çarpıcı örnekti. Birlik taraftarı ve milliyetçi duygular Kuzey İrlanda'da 1990'lar boyunca anlaşmaya giden yolu tıkadılar. 1985 yılında İngiltere'yle İrlanda arasında yapılan anlaşma, İrlanda Cumhuriyeti'ne Ulster'in geleceği konusunda yapılan tartışmalarda rol alması ve bunun için yeni bir mekanizma kurması hakkını tanıdı. Bir ateşkes on sekiz aydan sonra trajik bir şekilde sona erdi ama İşçi Partisi hükümeti 1997 yılında iktidara gelince İRA'lı teröristleri maskeleyen politik hareket Sinn Fein'le doğrudan pazarlık yolunu açacak olan önemli sembolik adımı atma konusunda istekli olduğunu kanıtladı. Yılın sonuna gelmeden Britanya başbakanı Londra'da Sinn Fein temsilcilerini kabul etti. 1998 yılında İrlanda hükümetinin de işbirliğiyle, Britanya'nın İrlanda çapında yapılacak olan referandum önerisini hem Sinn Fein'in resmi liderlerinin hem de Ulster Birlik Taraftarları'nın kabul etmesini sağlama girişimleri her şeye rağmen başarıya ulaştı. Bu öneri kuzeydeki ulusal azınlığın ve kuzeyin Birleşik Krallık'la olan tarihi bağının korunmasını daha önce hiç olmadığı kadar kurumsallaştırıyordu. Bu gelişme, tahtın egemenliğinin ileride ne anlama geleceği konusunda temel bir değişiklik demekti (ve Britanya yönetimi aynı dönemde İskoçya'da ve Galler'de uygulamaya koyduğu yetki devri önlemlerinden çok daha ileri gitmişti). Bu ayrıntılı hâlâ potansiyel olarak bölücü olmasına rağmen yeni düzenlemelerin ilkeleri sınırın iki tarafında da halkın onayını aldı. Yine de milliyetçi-birlikçi bölünmenin iki tarafındaki akılsız çevrelerin barışa giden yolu kesmeleri beklentisi vardı. Üyeleri çalışmaktan kaçınan ve, hatta birbirlerinin bölgesinden alışveriş yapan, bölünmüş sektör topluluklarının eski kızgınlıklarından ve nefretlerinden hâlâ faydalanabilirlerdi.

DAİMA YAKINLAŞAN BİR AVRUPA BİRLİĞİ Mİ?

AT üyesi ülkelerin vatandaşlarına verilen pasaportlarda 1986'dan sonra pasaportu veren ülkenin ismi dışında "Avrupa Topluluğu" ibaresi de vardı. Yine de topluluk pratikte gittikçe büyüyen zorluklarla karşı karşıyaydı. Ana merkezi kurumlar

–Üye Devletler Bakanlar Konseyi, Komisyon ve Adalet Divanı– durmaksızın çalışmasına rağmen tartışmalar çıkıyordu ve politika (özellikle balıkçılık ve ulaşım konusunda) halkın iyi bildiği farklılıkları teşvik ediyordu. Özellikle doların dönüştürülebilirliğiyle Bretton Woods sisteminin 1971 yılında sona ermesinden ve petrol krizinden sonra döviz kurlarındaki dalgalanmalar beceriksizliğin ve kurumsal tartışmaların bir başka kaynağı oldu. Yine de 1980’lerde cesaret verici bir ekonomik başarı yakalandığına dair sağlam kanıtlar vardı. ABD 1970’lerde, önemli bir dış yatırım alıcısı olma konusunda 1914 öncesi durumuna dönmüştü, aldığı yatırımın üçte ikisi Avrupa’dan geliyordu. Batı Avrupa dünya ticaretinden en büyük payı alıyordu. Dışarıda kalanlar fakir ülkelere çekici rüşvetler öneren bir örgüte girmek istiyordu. Yunanistan 1981, İspanya ve Portekiz de 1986 yılında örgüte katıldı.

Gümrük birliğinden tek, sınırların olmadığı iç pazara 1992 yılında geçmek için daha fazla adım atılması gerektiği konusunda anlaşma sağlanınca, 1986 çok önemli bir yıl haline geldi. Sermaye, mallar, hizmetler ve insanlar sonunda ulusal sınırların izni ya da engellemesi olmadan özgürce hareket edebilecekti. Bu konu hakkındaki müzakereler, üye devletlerin temel prensipler üzerinde anlaşmaya çalışacakları on yıl boyunca sürdü ama sonunda tek bir Avrupa pazarı için yeni düzenlemelerin yapıldığı, tam bir ekonomik ve finansal birlik için 1999’u geçmeyecek bir zaman çizelgesinin çıkartıldığı Maastricht’te 1991 yılının Aralık ayında meyvesini verdi.

İhtiyatlı Britanyalılar için bir kere daha ayrıcalıklar ve özel düzenlemeler sağlandı. Margaret Thatcher’ın ardılı John Major pek tanınmıyordu ama bir anda kendini Maastricht görüşmelerinde ülkesinin konumunu savunurken buldu. Partisi içinde bu konuda bölünmeler vardı. Yapılan antlaşma ortak para birimine ve bu para birimini düzenleyecek özerk bir merkez bankasına giden yolu açtı. Maastricht ayrıca bütün üye ülkelerin vatandaşlarına, AB’nin yerine geçen yeni bir “Avrupa Birliği vatandaşlığı” verdi, üyelerine çalışma şartlarında ve toplumsal konularda uymaları gereken ortak standartlar getirdi. Antlaşma son olarak, AB’nin çoğunluk oylarıyla, politikasını belirleyeceği bölgeyi genişletti. Antlaşma, şüpheyi yaklaşanları ikna etmek için çaba gösterip, kökleri Katolik toplum öğretisinde olan bir sözcük kullanılarak “yetki ikamesi” prensibinde anlaşmaya varmasına rağmen bu gelişmelerin hepsi merkezi gücün önemli ölçüde yayılması gibi görünüyordu; Brüksel’deki Komisyon’un ulusal yönetimlerin detaylarına müdahale hakkına sınır getirilmesi gerektiğini işaret ediyordu. Avrupa savunma ve güvenlik politikası hakkında da anlaşmaya varılmasına rağmen Bosna’daki olaylar yüzünden bu konu çözülmesi imkânsız bir karışıklık haline gelecekti.

Maastricht bazı ülkelerdeki zorlukları artırdı. Danimarkalılar ertesi yıl referandum sonucu bu antlaşmayı reddetti. Fransa’daki benzer bir imtihanda sadece küçük bir üstünlük sağlandı. Britanya yönetimi (müzakere ettiği özel korunma ön-

lemlerine rağmen) bu konu hakkındaki parlamento oylamasını kazanabilmek için çok zorlandı. Yönetimdeki Muhafazakâr Parti'de yaşanan bir bölünmenin partiyi bir sonraki seçimlerde kötü duruma düşüreceği ortaya çıktı. Avrupalı seçmenler hâlâ çoğunlukla bölgesel ya da ulusal geleneksel çıkarları korumayı ya da bozmayı düşünüyordu ve bu düşünceler 1990'ların başlarında ekonomik şartlar kötüleşince kendini gösterdi. Yine de sonunda on beş üye devlet Maastricht'i onayladı. Tartışma, Brüksel'deki Komisyon'un üye ülkelerin bağımsızlıklarına el uzattığıyla ilgili iddialar ve bireysel ülkelerin Birlik'in kurallarını kullanmalarının ya da suistimal etmelerinin mukayeseli doğruluğu veya yanlışlığı üzerinde devam etti.

Başka değişen şeyler de vardı. Soğuk Savaş'ın iki kutuplu Avrupa'sı ortadan kalkmıştı ve eski komünist ülkelerden AB'ye katılmak için ilk başvuruların gelmesiyle, her seviyedeki Avrupa kurumlarını etkileyen yeni sorular sorulmaya başladı. Ortak Tarım Politikası (OTP) bütün önemine rağmen 1960'larda geldiği anlama gelmiyordu: Bazı ülkelerde çok sayıda küçük çiftçiye verilen seçim rüşvetinden, daha az sayıdaki ama daha zengin ziraatçı için mali destek sistemine doğru çevriliyordu. Ulusal tepkiler, yeni Birlik için de 1960'larda, hatta daha sonraları olduğu gibi değildi. Almanya artık Birlik'in itici gücünü ve mali desteğinin çoğunu sağlıyordu. Şansölye Helmut Kohl'un en büyük zaferi olan Almanya'nın birleşmesi, Almanya'nın Avrupa'nın önde gelen gücü pozisyonunu onaylamıştı. Yine de bu çok masraflı olmuştu. Almanya ticari dengesinde açık vermeye ve birleşmenin şartlarından duyulan hoşnutsuzluk dile getirilmeye başladı. Zaman geçtikçe, Almanlar için eski bir kâbus olan enflasyon tehlikesinden ve Doğu Almanlar batıya geçip işsizlik artınca Alman vergi mükelleflerinin sırtına binen yükten bahsedilmeye başlanacaktı. Aslında ekonomik durgunluk 1990'larda AB üyesi ülkelerin çoğunun üzerine gölge gibi çöküp Avrupa halklarına aralarındaki ekonomik güç eşitsizliklerini ve farklılıklarını hatırlattı. 1990'larda her yerde yaşanan mali sıkıntılar, bütçe ve döviz sıkıntıları yönetimlere duyulan güvenin altını oyacaktı.

Hesaba katılması gereken çok sayıda politikacı vardı. Görüşler her yerde değişiyordu. Örneğin Fransızlar için Avrupa konusundaki itici gücün en derin kökleri Almanya korkusuna uzanıyordu. Fransız devlet adamları Almanya'yı önce Ortak Pazar'a, sonra Topluluk'a sıkıca bağlamaya çalışmışlardı ama Alman ekonomisi güçlendikçe Avrupa'nın gelecekteki yapısının belirlenmesinde en fazla Almanya'nın payı olacağını kabul etmek zorunda kalmışlardı. De Gaulle'ün ulus devletlerden oluşan Avrupa ideali Fransızlar arasında, Fransa'ya (örneğin Brüksel'deki atamalar aracılığıyla) resmi olmayan ve maksimum kültürel ağırlığın verilmesi için kurulacak daha federal, yani daha merkezileştirici bir Avrupa görüşünün yayılmasına yol açtı. Eğer Avrupalı bir süper devlet olacaksa, Fransa en azından bu devlete tahakküm etmeyi deneyebilirdi. Bununla birlikte Fransa'nın 1995 yılında yeniden NATO'ya katılma kararı alması de Gaulle'ün yollarından açık bir sapmaydı.

Alman yönetimi 1990'dan sonra, eski komünist komşularıyla yeniden dost olmayı deneyerek yeni nüfuzunu göstermeye çalışacaktı. Alman işadamlarının ve yatırımcılarının bu ülkelerde işe başlama çabuklukları ve Almanya'nın bağımsızlığını yeni kazanmış Hırvatistan'la Slovenya'yı tanıma (taniyan ilk ülkeydi) hızı ve arzusu diğer AB üyelerinin güvenini kazanmaktan çok uzaktı. Bu durum, eski komünist ülkelerin katılması durumunda üye ülkelerinin mali kayba uğrayacağı AB'yi genişletme düşüncelerini etkiledi. Eski komünist ülkelerin başvuruları Moskova'da da kaygı yarattı.

Yeni üyelerin nasıl bir Avrupa'ya katılacakları belli değildi. Demokratik Alman Cumhuriyeti mevcut gruba (NATO'ya da katıldığı gibi) 1990 yılında Federal Almanya'yla birleşerek *de facto* katılmıştı ama katılmayı isteyen diğer ülkeler mevcut üyeler arasında nasıl bir Avrupa arzu edildiği ya da nasıl bir Avrupa'nın mümkün olabileceği konusunda tartışmalar çıkmasına neden olacaktı. 500 milyon nüfusu olan, Kuzey Kutup Dairesi'nden Ege Denizi'ne, Portekiz'den Pruth'a uzanan bir AB akla yatkın bir sonuç olabilirdi ama başka bir sonuç eski Birlik'ten (ulusal parçalarına dönmesine gerek kalmadan) kopuş anlamına gelebilirdi. Bu arada ASTB'den kalanlar, AB ülkeleriyle 1994 yılında ortak bir "Avrupa Ekonomi Bölgesi"nde birleştiler ve Avusturya, Finlandiya ve İsveç 1 Ocak 1995'te AB'ye katıldı.

Ortak Pazar Topluluğu ve AB içinde, otuz yıldan fazla bir sürede kaçınılmaz olarak kültürel yakınlaşma oldu. Artan tüketim standartlaştırması, Avrupa politikasına, zekice pazarlama tekniklerine ve halk seviyesinde büyüyen uluslararası iletişime borçlu olduğundan daha az şey borçlu (sonuç geçmişte genellikle "Amerikanlaştırma" olarak düşünülüp beğenilmiyordu). Yavaş gelişen böyle bir yakınlaşmanın, bilinçli bir şekilde, örneğin tarım alanında geliştirilmesi çok masraflı olmuştu ve OTP çiftçiler dışındaki seçmenleri anlaşılır bir biçimde sinirlendirmişti. Birlik dış ilişkilerini yürütmek konusunda da zayıf görünüyordu; Yugoslavya'nın parçalanması sonucunda girdiği testte göstere göstere başarısız oldu. Yüzyılın sonu yaklaşırken Avrupa'nın geleceği hakkında hâlâ çok sayıda belirsizlik vardı. Bunlardan bir tanesi de ortak Avrupa para birimi projesiydi. Bunu konu hakkında yapılan tartışmalar her zaman baskın bir politik tat barındırmış olsa da ortak para birimi kullanılmasının önemli ekonomik getirileri olacağı ve fiyatlarla faiz oranlarını düşüreceği iddia ediliyordu. Ortak para birimine geçen ülkelerin kendi ekonomik hayatlarının önemli görünümelerini kaybedecekleri de iddia ediliyordu. Ortak para birimi egemenliğin biraz daha kaybedilmesi anlamına gelecekti. Politikacılar ortak para sisteminin sonuçları ortaya çıkmaya başladığında seçmenlerin ne düşüneceğini tahmin etmeye çalıştılar. Ortak para birliği kabul edilmezse ve genişleme gerçekleşmezse AB sadece basit bir gümrük birliği olacağı için kabul etmemek zordu.

Helmut Kohl'un Almanya'da 1998 yılının Kasım ayında yapılan seçimleri kaybetmesi ve yerine birleşik Almanya'nın ilk sosyalist şansöyesinin geçmesi Alman hükümetinin ortak para birimi hedefini değiştirmede. Fransız hükümeti de bunu destekledi. Danimarka ve İsveç katılmak istemediklerini duyurdular. 1997 yazına kadar Muhafazakârların yönettiği Birleşik Krallık'ın ne yapacağını tahmin edebilmek imkânsızdı; İşçi Partisi'nin kurduğu yeni hükümet bazılarında şimdilik ihtiyatlı ama zaman içinde gittikçe istekli olacakları izlenimini uyandıran bir karar aldı ve ileri bir tarihte, şartlar uygun görüldüğü zaman bir Britanya yönetiminin ortak para birimini muhtemelen kabul edeceğini söyledi. 1 Ocak 1999 tarihinde üye ülkelerin çoğu Şarلمان döneminden sonra ilk defa ortak para birimi prensibinde anlaştı. Tarihteki önemli isimler (kralların, florinlerin, frankların, markların, thalerlerin) ulusal hassasiyetlere saldırı anlamına gelebileceği için yeni para birimine "Euro" adı verildi. Üç yıl sonra Euro banknotları ve bozuk paraları on iki üye ülkenin 300 milyon vatandaşı arasında dolaşmaya başladı.

Birlik'i genişletmenin zorlukları artık daha açık bir biçimde görülebiliyordu. En uzun süredir aday olarak bekleyen ülke, topraklarının büyük bölümü Asya'da ve halkının büyük bölümü Müslüman olduğu için bazılarının "Avrupalı" olup olmadığını sorguladığı Türkiye'ydı. Daha kötüsü Atatürk'ün modernleşme mirası altmış yıl hüküm sürdükten sonra bir meydan okumayla karşı karşıyaydı. İslamcılar rejimin geleneksel laikliğine daima kızmışlardı. Avrupalı olmanın ölçütü kurumların modernleşmesi (örneğin temsili yönetim ve kadın hakları) ve belli bir seviyede ekonomik gelişme Türkiye Avrupa'ya Müslüman Yakındoğu'ya olduğundan daha yakındı. Türkiye'nin politik muhalefete ve azınlıklara (özellikle Kürtler'e) karşı davranışları ülke dışında hoş karşılanmıyor ve Türk yönetiminin insan hakları geçmişini sorgulanıyordu. Türkiye böylelikle Avrupa'nın ne olduğu konusundaki eski ve cevaplanamaz soruyu yeniden gündeme getiriyordu. Ayrıca, Türkiye'yle Kıbrıs konusunda bir çatışma içinde olan AB ülkesi Yunanistan acele bir üyelik kararına karşı çıkacak gibiydi.

İsveç, Finlandiya ve Avusturya gelişmiş ekonomiler ve etkili demokrasiler olarak AB'ye kolayca girdi. Zaman içinde ekonomik farklılıklar azaldığı için Macarların ve Çeklerin girmesi sorun teşkil etmeyecekti. Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya ve Slovenya'nın üyelikleri için müzakerelerin başlamasına 1997 yılında karar verildi ama aynı toplantıda Türkiye'nin şartlarının yeterli olmadığına da karar verildi. Diğer bazı Doğu Avrupa ülkeleri hâlâ pek de çekici adaylar değildi. Bazıları SSCB döneminde olduğu gibi batı sınırlarındaki politik düzen konusunda hassas olan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyeleriyle AB arasındaki ilişkilerde problem çıkacaktı.

2000 yılının sonunda Nice'te yapılan müzakerelerde, eski komünist dünyanın ilk adaylarının 2004 yılının sonunda kabul edilmelerinin denenmesine karar ve-

rildi. Nihai olarak yaklaşık 27 devletten oluşacak AB'nin 2010 yılında mümkün olabileceği planlandı. Oylama şartları değiştirildi ama Fransa, artık tartışmasız Birlik'in en büyük ve zengin üyesi haline gelmiş olan Almanya'yla aynı "ağırlıkta" oylama hakkını elinde tutmayı başardı. Nice antlaşması ulusal parlamentolarda da onaylanmak zorundaydı ve İrlanda yönetimi bu onay konusunda düzenlediği referandumun kaybedilmesi sorunuyla karşı karşıya kaldı; bu gelişme sistem için büyük bir şok oldu. 2001 yılının sonunda, AB kurumlarının çalışmalarıyla kurumlardaki olası değişikliklerin değerlendirmesini özel bir kurala bağlayan bir anlaşmanın imzalanması bu sorunu biraz dengeledi.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Avrupa'nın uzun süredir görüldüğünün aksine sadece coğrafi bir tanım olmadığını ortaya çıkarmıştı. Avrupa uygarlığı tek başına dünya uygarlığının ana kaynağı olabileceği için Avrupa'ya özgü bir öz ya da ruh aramanın anlamı yoktu. Roma Antlaşmasından sonra elde edilenler sayesinde, kitelerin duygularını eski ulusal bağlılıklar gibi harekete geçirecek bir Avrupa milliyetçiliğine dair bir işaret olmadığı için Avrupa 21. yüzyıl başlarken seslerinin kendi iç dinamiklerinde yankılandığı bir ulusal kültürler birlikteliği idi. Avrupa parlamentosu için yapılan seçimlerdeki tavrın halk oyu aracılığıyla belirleme yöntemi halk oyunun zorunlu olduğu ülkeler dışında her yerde kalkmıştı. Dil şovenizmi büyük, düzensiz karmaşıklıkları kurumlarda politik mantık arayanların çabalarını boşa çıkartan ve insanların Avrupa fikrinden sıkılmalarına kuşkusuz katkıda bulunan Birlik'in kurumlarının çalışabilirliğini tehdit ediyordu.

Aslında çok daha fazla şey kazanılmıştı. Birlik her şeyden önce anayasal demokrasilerin topluluğu ve tek bir devletin hegemonyasına dayanmayan Avrupa birleşmesini sağlama konusunda başarılı olan ilk denemeydi. AB 20. yüzyıl sona erdiğinde ekonomik fırtınalara bile dayanmış bir ekonomi başarısıydı. İsviçre de dahil olmak üzere (AB üyesi değildi) Batı Avrupa, dünya ticaretinin yüzde 75'ine (büyük bölümü kendi üye ülkeleri arasında), dünya GSYİH'nin yüzde 40'ına sahipti. O yıl içinde GSYİH'i Amerika Birleşik Devletleri'ninkinden büyük, Japonya'nınkinin iki katından fazlaydı. Avrupa dünya ekonomisini son elli yılda hareketlendiren üç güçten biriydi. Hâlâ nereye gittikleri konusunda endişeleri olan Avrupalılar olmasına, (hatta 1999 yılında, Birlik içinde önemli bir karışıklık yaşandı ve haklarında kötü yönetim gösterdikleri ve işleri kötü yürüttükleri için rapor hazırlanan Komisyon üyelerinin hepsi istifa etti) rağmen dışarıda kalan pek çok ülkenin katılmak istediği bir takımdı.

ÇİN VE DOĞU ASYA

1989 yılı sadece Tiananmen'in yaşandığı değil Çin'deki çiftlik gelirlerinin ekonomik reformdan sonra ilk defa reel olarak azaldığı yıldır. Yine de Deng Xioping liderlikteki üstünlüğünü yeniden kurdu. O başa geçtikten sonra fiyat kontrolleri biraz daha kaldırıldı, ülkeye çok yüksek miktarda Batı sermayesi gelmeye başladı. Hızla yükselen enflasyon organize suç, haydutluğu ve köylerdeki huzursuzluğu artırdığı gibi yetkilileri de telaşlandırdı. Deng'in 1997 yılının Şubat ayında ölmesi yüzyılın sonu yaklaşırken Batılılara Çin'in, bütün ekonomik başarısına rağmen pek çok kişinin genel terimlerle liberalleştirme politikaları olarak gördüğü şeylere kurumsal koruma getiremediğini hatırlattı. Ülkenin insan hakları ihlalleri olarak görülen davranışları, Deng'in cesaretlendirdiği genel politik eğilimlerin ardı Jiang Zemin'in yönetiminde de sağlıklı bir şekilde devam ettiği dönemde bile, ülke dışın-da giderek artan eleştirilere neden oldu.

SSCB'nin yıkılması Halk Cumhuriyeti'ni teknik olarak dünyadaki tek büyük komünist güç konumuna getirdi. Bu durum artık eskisi kadar önemli bir fark yaratmasa da stratejik durumu hemen değiştirecekti. 6000 km'den uzun SSCB sınırının yerinde artık bunun yarısı kadar, yeni bağımsızlığını kazanmış, daha güçsüz Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırları vardı. Bu durumun ne getirebileceğini önceden görebilmek zordu. Bu arada, Çin'in iç politikasını ve dış ilişkilerini etkileyen Tayvan meselesi Tayvan'daki ulusalcı rejimle Halk Cumhuriyeti arasındaki asıl çatışmanın ana konusu olan, Amerika'nın Tayvan ulusalcı rejimiyle diplomatik ilişkisini resmen kesmesinden ve Tayvan'ı Birleşmiş Milletler'den çıkartmasından sonra bulanıklaştığı elli yılın ardından, 1990'larda hâlâ eskisi kadar canlıydı. Pekin'in uzun vadeli bir hedef olarak Tayvan'ı (Hong Kong ve Makao gibi) Çin anakarasına katma politikasını sürdürdüğü 1990'larda, adada bağımsızlık düşüncesinin artmaya başladığı haberleri geliyordu. Tayvan Cumhuriyeti başkanının 1995'te Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı ziyaret sırasında endişeleri en üst seviyeye ulaşan Pekin açıkça çok rahatsız olmuştu. Halk Cumhuriyeti'nin Washington büyükelçisi geri çağırıldı ve bir devlet gazetesi Tayvan konusunu "bir fıçı barut kadar patlayıcı" olarak değerlendirdi. Tayvan'ın bağımsızlığını ilan etmesi durumunda arkasından bir istilanın geleceği açıktı.

Üstelik Tayvan Doğu Asya'daki belirsizlik ve huzursuzluk kaynaklarından sadece bir tanesiydi. Soğuk Savaş sona erdikten sonra bölgede istikrarsızlığın ve hareketliliğin arttığı açıkça görülüyordu. Nispeten iyi tanımlanmış ve bu sayede aydınlatıcı olan çatışmayı sona erdirmenin ne anlama geleceğini ilk bakışta anlamak zordu; örneğin Kore'de çok az değişikliğe neden oldu. Yöneticilerinin soyutlanmaya kayan bir komuta ekonomisi uygulamaya kararlı oldukları Kuzey Kore Güney'le

arasındaki kapıları inatla kilitli tutuyordu. Güney’le olan bazı kavgalarının kökleri çok derinlere, 1939 öncesine uzanıyordu. Ama yanlış ekonomi yönetimi, Sovyet yardımının 1991’de kesilmesi ve yönetimdeki diktatörün gücünü kendi hanedanlığı çıkarına kullanması Korelileri 1998’in başlarında açlıktan ölmenin eşiğine getirdi. Kuzey’in sorunları olağandışı bir biçimde kendine has ve bölgesel eğilimlerden bağımsız kalmayı başardı ama Güney Kore için böyle olamadı. Güney Kore 1990’ların ortalarından sonra, büyüyen ekonomik sıkıntılarla boğuşan, sonunda da bütün eski “kaplan” ekonomilere ve, hatta Japonya’ya bile zarar veren bir ülke haline geldi.

Asya’nın yeniden dirilmesinin lideri olan Japonya ekonomik düzensizlik ve para istikrarsızlığı belirtileri göstermeye başlayınca 1980’lerin başında yaşanan büyüme ve refah çatırdamaya başlamıştı. Emlâk spekülasyonları ve verimsiz faaliyetlerle çok küçük geri dönüşü olan sektörlere yapılan büyük yatırım Japonya’nın bankalarının ve mali kurumlarının belini ödenemez borçlarla büktü. Japon parası çok değer kaybetti, hemen Japonya karşıtı spekülasyonlar yapılmaya başladı ve mali işlemlerin eskisinden çok daha hızlı yapıldığı bir dönemde Japonya’yı çok yaraladı. Bu olaylardan sonra belirleyici bir etki yaratamayacağı ortaya çıkan resmi ve mali ağının içine iyice düşmüş gibi görünen Japonya’nın iş kültürü koşullar kötüleştikçe çözümleri zorlaştırdı.

Bunun sonuçlarının tüm dünyayı etkileyebileceği sonunda anlaşıldı. Uzakdoğu’daki pek çok ekonomi, Japonya kadar olmasa da sıkıntı çekti: Uluslararası para spekülasyonları, karşılıksız krediler, tehlikedeki bankacılık sistemleri ve sermayenin (Japonya’da olduğundan daha fazla) denizaşırı göçe maruz kalınmasının ardından yatırım patlamaları geldi. Bazı ülkelerdeki otoriter yönetimler, yönetimdekilerin ve ailelerinin dostlarının çıkarları için devletin kaynaklarını kullandı. Aynı yönetimler değişen ekonomik şartlar ve ticaret koşullarıyla başa çıkabilecek yetenekte ve esneklikte olmadıklarını kanıtladılar. İlk olarak, Tayland 1997 yılında parasını desteklemek için verdiği mücadeleyi kaybetti. Tayland’daki devalüasyonun ardından bölgedeki diğer paralar da çöktü. Ama en çarpıcı politik sonuç ertesi yıl Endonezya’da, halkın öfkesinin artan ekonomik zorluklar yüzünden patlaması oldu. 1998 yılının Mayıs ayında, Endonezya ekonomisinin yılın başından o güne kadar yüzde 8’den fazla küçülmesinden ve Endonezya parasının dolar karşısında beşte dört oranında değer kaybetmesinden sonra çıkan ayaklanmalar başkanın görevi bırakmasına neden oldu. Otuz iki yıldır sert bir biçimde yönetilen, çürümüş ama resmi olarak “demokratik” olan sistem sona erdi. Yeni yönetim de eskisine benziyordu. Endonezya gibi Müslüman çoğunlukla önemli Hindu ve Çin toplulukları arasında bölünmüş bir ülkede tehlikeli bir iç çatışma potansiyeli vardı. Çetelelerin zor kullandığı durumlar, Endonezyalı Hristiyanlara yapılan saldırılar oldu.

Avrupa ülkelerindeki ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri’ndeki yatırımcı-

lar, uzun süreden beri yükselen borsadan faydalanıyorlardı ama özetle Asya'nın "erimesi" diyebileceğimiz gelişmeler tehlikeli olabilirdi. Özellikle 1998'deki döviz türbülansının Rus rublesini devalüasyona zorlamasından sonra dünyadaki şartların Amerikan piyasasını çöküşe sürükleyebileceği ve 1929 krizine benzer sonuçlar doğurabileceği endişeleri bile vardı. Latin Amerika da petrol ve meta fiyatlarının düşmesinden çok kötü bir biçimde etkilenmeye başlıyordu. Bir Pasifik ülkesi ve özellikle bakır fiyatlarının düşmesine karşı çok hassas olan Şili yeniden kötü duruma düştü ve 21. yüzyıl başlarken, dikkatli yönetimlerin kovaladığı şeytanlar – enflasyon ve düzensiz bütçe, özellikle Arjantin'de hatta Brezilya'da bile intikam almak için geri dönmüştü.

HİNDİSTAN YARIMADASI

Çin gibi Hindistan da çoğu Doğu Asya ülkesinin yaşadığı mali ve ekonomik düzensizliği hemen yaşamadı. Geçmişteki politikaların bu konuda yardımı oldu. Kongre yönetimleri bağımsızlığın ilk yıllarındaki sosyalizmden uzaklaşmalarına rağmen uzun süre boyunca himayeci, güdümlü, devlet olarak kendi kendine yetmeyi savunan otarşik fikirlerden etkilenmişti. Bedeli düşük büyüme oranları ve toplumsal muhafazakârlık oldu ama bunların etkisiyle ülke uluslararası sermaye akışlarından diğer ülkelere oranla daha az etkilendi.

Hindu ve milliyetçi Bharatiya Janata Partisi (BJP) Kongre'yi büyük bir yenilgiye uğrattı ve parlamentonun alt kanadındaki en büyük parti oldu. Tek başına hükümet kuramayacaktı ve yönetime gelen koalisyon da 1998 yılındaki (çok sert) genel seçimlerde başarılı olamadı. Parlamento'da bir çoğunluk oluşmadığı için bu seçimler bir sonuca varmadı ama BJP ve müttefikleri parlamentodaki en büyük grubu oluşturmuşlardı. Yeniden koalisyon hükümeti kuruldu ve Janata'nın taraftarları "Hindistan, Hintliler tarafından inşa edilmelidir" diyen tehlikeli bir milliyetçi bildirisi yayınladılar. Milliyetçilik, yaklaşık yüzyıldır Kongre tarafından cesaretlendirilmesine rağmen, yarımadanın bölünebildiği gerçeğinin ve gizli şiddetinin farkına varılmasıyla dengelendiği bir ülkede bunu endişe verici bulanlar oldu. Yeni yönetim gerici ve mezhepçi olmayan, hızlandırılmış bir toplumsal değişim önerecekti. Hindistan'ın kendi kültürel kaynaklarından gerçek bir modernleşme programı çıkarabileceğine dair bir işaret yoktu. Her şeyi olduğu gibi tutmak isteyen çok insan vardı.

Modernleşme programı milliyetçilik kartını oynayarak yerel başarı kazanma kararlılığına uygun düşse de Pakistan'la devam etmekte olan eski tartışmanın neden olduğu sıkıntılar bağlamında düşünülmeliydi. Janata hükümetinin 1998 yılının Mayıs ve Haziran aylarında nükleer deneme patlamaları yapma kararını dünya

anlamakta zorlandı. Bu karar Pakistan yönetimini benzer denemeleri yapmak için kışkırttı; iki yönetim de artık taşınabilir nükleer silahları olduğu bilinen devletler kulübünün üyeleri idi. Bu gerçeğin içine yerleştirilebileceği bağlamlar (Hint başbakanının dikkat çektiği), nükleer gücü olan ve Hintlilerin 1962 Himalaya savaşının galibi olarak hatırladıkları Çin'den ve Pakistan yönetiminin diğer ülkelerdeki (özellikle Kabil'de 1996 yılında hizipçi bir grubun "Taliban" adı altında güçlü, gerici bir hükümet kurduğu Afganistan'daki), köktendinci Müslümanlara karşı artan sempatisinden korkmaları idi. Pakistan bombasının ayrıca bir Müslüman bombası olabileceğini düşünenler oldu. Nükleer silahların çoğalmasının önüne geçilmesi konusunda büyük bir terslik çıkmıştı; nükleer silahların yayılması konusunda testlerin sağladığı kanıt evrensel bir endişeye neden oldu. Bazı ülkeler Delhi'deki büyükelçilerini çektiler. Bazı ülkeler de Amerika Birleşik Devletleri'nin izinden gidip Hindistan'a verdikleri yardımı ya tamamen kestiler ya tamamen da durdurdular. Bu tavırlar Pakistan'ı Hindistan örneğini izlemekten caydırmadı. Görünüşe göre dünya Soğuk Savaş'ın bitmesiyle nükleer savaş tehlikesinden kurtulamamıştı. Ayrıca bu tehlike artık, bazılarının 1960'lardan daha istikrarlı olduğunu düşündüğü bir dünya içinde ve Kaşmir konusunun hâlâ önemli bir sorun olduğu Hindistan-Pakistan ilişkileriyle birlikte anlaşılmalıydı.

YENİ BİR RUSYA

BDT ülkelerinin en büyüğü ve önemlisi olan Rusya, 1991 yılının Haziran ayında, ülkenin 1917'den sonra yaptığı ilk özgür seçimlerde, yüzde 57'lik bir oy oranıyla Boris Yeltsin'i cumhurbaşkanı olarak seçti. Rus Komünist Partisi kasım ayında başkanlık kararıyla kapatıldı. 1992 yılının Ocak ayında, cesur bir darbeyle ekonomiyi belirli kontrollerden tamamen kurtaran radikal bir ekonomik reform başlatıldı. İddia edildiği gibi hiperenflasyon yaşanmadı ama Yeltsin onyılın ilk yarısında yavaş yavaş çöken bir ekonomiyle karşı karşıya kaldı. Enerji tüketimi üçte bir oranında azaldı, işsizlik arttı, ulusal gelir ve reel ücretler düştü, sanayi üretimi yarı yarıya azaldı, yönetim organlarında bozulmalar görüldü ve suçlar çoğaldı. Bu çıkarımlar pek çok Rusa göre kişisel acıların vahşi detayları olarak ülkeye getirilmişti. Halk sağlığı kötüleşti ve insanların ortalama ömrü kısaldı (erkeklerin ortalama ömrü bu dönemde 60 seneydi). Yine de, 1990'larda doğan bir Rus bebeğinin geç yaşlara kadar hayatta kalabilme ihtimali 1890'larda doğan bir Rus bebeğinden fazlaydı. Sovyet modernleşmesinin kazandıklarının tamamı kaybedilmemişti.

1993 yılında düşmanlarının çoğunun seçildiği yeni parlamento Yeltsin'in zorluklarına bir yenisini daha ekledi. Diğer zorluklar BDT'nin Rus olmayan cumhuriyetleriyle olan ilişkiler (bu cumhuriyetlerde 27 milyon Rus yaşıyordu), Yeni

Rusya'daki bürokrasi ve sanayi çevrelerinde ortaya çıkmış politik çıkar gruplarıyla Yeltsin'in kovduğu çok sayıda hayal kırıklığına uğramış eski reformcuydu. Rusya'nın sorunlarının sadece Sovyet mirasıyla değil Rusya'nın tarihsel kültürünün ve medeniyetinin genel durumuyla da yakından bağlantılı olduğu kısa süre içinde fark edilmeye başlandı.

Rusya 1992 yılında tek başına bir federasyon oldu ve ertesi yıl çıkartılıp başkana büyük yetkiler veren, hatta otokratik anayasa ülkenin anayasal yapısını tamamladı. Ama Boris Yeltsin fazla geçmeden hem sağ hem de sol muhalefetle, sonunda da bir ihtilalle mücadele etmek zorunda kaldı. Parlamentonun işlevlerini "kademeli anayasa reformu" kararıyla geçici olarak durdurduktan sonra Moskova'da 1917'den beri yaşanan en kanlı olaylarda yüzden fazla insan öldü. Komünist Parti'yi dağıtması gibi bu olay da başkanlık zorbalığı olarak görüldü. Başkanın kişiliğiyle tarzının onu sabırlı diplomasiden çok, sert hareketlere yönlendireceği konusunda şüphe yoktu. Yozlaşmış memurlar ve mevki kazanmaya çalışan girişimciler tarafından istismar edildiği için ekonominin Ruslara maddi rahatlığa giden yolda sunabileceği pek bir şey olmadığı düşünülecek olursa, Yeltsin'in Rusların Sovyet döneminin daha iyi olduğunu düşünmelerinin önüne geçmesini sağlaması ve 1996 yılında tekrar seçilmesi bir yönetim başarısıydı.

Bu olaydan iki yıl önce yeni bir sorun ortaya çıkmıştı: Rusya federasyonuna bağlı, nüfusu çoğunlukla Müslüman olan, denize kıyısı olmayan özerk Çeçenistan cumhuriyetinde milliyetçi bir ayaklanma başlamıştı. Bazı Çeçenler memnun değil-lerdi ve 18. yüzyıldaki fethin ahlaksızlarıyla Büyük Katerina'nın yaptığı eziyetlerin intikamını alacaklarını söylediler. Diğer Müslümanların da Çeçenleri örnek alma tehlikesinden endişe eden Rusların Çeçenistan'ın başkentini yerle bir etmeleri, kırsal bölgelerini de aklığa mahkûm etmeleri Çeçenlerin öfkelerini ve direncini artırdı. Binlerce Çeçen öldürüldü ama Rusların kayıpları Afganistan hatıralarını canlandırdı. Üstelik savaşın komşu cumhuriyetlere yayılma tehlikesi de vardı. Bununla birlikte, bir Rus garnizonu 1992'den beri Tacikistan yönetimini Pakistan'ın desteklediği radikal Müslümanlara karşı koruyordu. Bu şüpheli arka plana karşı, 1996 yılına gelindiğinde *perestroika* ve *glasnostun* yeşerttiği ümitlerden geriye pek bir şey kalmamıştı. Başkan Yeltsin'in sağlık durumunun kötü olduğu (ve muhtemelen çok içki içmek yüzünden daha da kötüleştiği) ortaya çıkınca durum daha da kasvetli hale geldi. O zamana kadar Rusya'nın dışında, özellikle eski Yugoslavya'da gelişen olaylar, bağımsız bir egemen devletin ilişkilerine müdahale konusunda kaygılarının artmasına rağmen Rusya'nın Batı güçlerine karşı hâlâ gerektiğinde süper güç rolünü oynayabileceğini hatırlattı.

Bununla birlikte, Rus hükümeti 1998 yılında zorlukla vergi toplayabiliyor ve çalışanlarının parasını zorlukla ödeyebiliyordu. 1997 yılı 1991'den sonra GSYİH'in

küçük bir artış gösterdiği ilk yıl oldu ama devlet, yatırımlarını özel sektöre, genellikle bazı kişileri özellikle seçerek sattığı için ekonomi özel çıkarların merhametine bırakılmış durumdaydı. Bazı kişiler hızla büyük servet kazandılar ama milyonlarca Rus ödenmeyen ücretlerin, günlük ihtiyaçların piyasadan kalkmasının, devam eden fiyat artışlarının ve yüksek tüketim yapanların sokakta fakirlerle karşı karşıya gelmesiyle ortaya çıkan kızgınlıklarla düşmanlıkların sıkıntılarını yaşadılar. 1998 yılında mali krizin ve dış borçların tanınmaması geldi. Yeltsin piyasa ekonomisine bağlılığı nedeniyle seçmiş olduğu başbakanı rakiplerinin zorla kabul ettirdiği bir başbakanla değiştirdi. Yine de bir sonraki parlamento seçimleri Yeltsin'le pek kavgaya etmeyecek bir parlamento oluşturdu. Yeltsin 1999 yılbaşı gecesi istifasını açıklayabilecek durumda olduğunu hissetti.

Ardılı o dönemde başbakandı. Boris Yeltsin usulen kendisinden sonra Vladimir Putin'in başkan olacağını duyurdu ve Mart 2000 seçimlerinden sonra Putin ülkenin başına geçti. Eski bir KGB üyesi olan Putin Çeçenistan'ı yatıştırıp ve tehlikenin Çeçen sınırlarının dışına taşmasını önleyerek çok sayıda Rus'un güvenliğini kazanmıştı. Çeçenistan'daki insan hakları ihlallerine karşı ülke dışında çıkan yüksek sesler Vladimir Putin'in halk arasında destek kazanmasına yardım etti ama ayrıca Batı başkentlerinde de iyi bir izlenim bıraktı. Başkanlığının ilk aylarında yaşadığı ve Rusya'nın altyapısının sağlıksız olduğunu gösteren talihsiz kazalara rağmen sonunda ciddi sorunların çözülebileceğine dair bir yeni bir his uyanmıştı. Putin'in başkanlığı döneminde işlediği suçlar için dokunulmazlık sağladığı Yeltsin'in ve ailesinin ciddi sorunları da çözülecekti.

GELİŞTİRİLMİŞ PAX AMERICANA

21. yüzyılın başlarından geriye doğru dönülüp bir bakıldığında Amerika Birleşik Devletleri, 1945'den daha açık bir şekilde, dünyanın en büyük gücüydü. 1970'lerle 1980'lerdeki ağır havaya ve bütçe açığı yüzünden devlet borcu artan bir şövalye olmasına rağmen devasa ekonomisi uzun vadede büyük bir dinamizm, sıkıntılarından kurtulmak için de sonsuz bir güç gösterdi. 1990'ların sonuna doğru yavaşlayan ekonomi bunu doğrulamadı. Amerika Birleşik Devletleri, yabancıları etkileyen politik muhafazakârlığına rağmen dünyadaki değişimlere en rahat uyup hızla değişen toplumlardan biri oldu.

Yine de 20. yüzyılın son onyıllı başladığında hâlâ çözülmemiş sorunlar vardı. Refah bu sorunlarla kişisel olarak karşılaşmak zorunda kalmamış Amerikalıların sorunlarla başa çıkabilmelerini kolaylaştırdı ama ayrıca siyah Amerikalıların istekleri, korkuları ve kızgınlıkları için yakıt işlevi gördü. Bu gelişme, siyah Amerika'yı sorunlarından kurtaracak kanunları çıkarmak için elinden geleni yapan Johnson'un

başkanlığından başlayarak ülkenin gösterdiği toplumsal ve ekonomik ilerlemeyi yansıtıyordu. Ülkenin tarihindeki ilk siyah eyalet valisi 1990 yılında göreve gelmesine rağmen, çeyrek yüzyıl önceki ayaklanmaları yüzünden adları kötüye çıkmış olan Watts sakinleri birkaç yıl sonra Los Angeles polis gücünü işgal ordusu olarak gördüklerini gösterdiler. Ülke çapında genç bir siyah erkeğin, muhtemelen başka bir siyah tarafından, öldürülme ihtimali genç beyaz bir erkeğin öldürülme ihtimalinden yedi kat fazlaydı ve siyahlar hapse girmeye üniversiteye girmekten çok daha yakındı. Amerikalı kadınların toplamının dörtte biri evlenmeden doğum yaparken siyah Amerikalı kadınların üçte ikisi evlenmeden çocuk doğuruyordu. Bu da siyah Amerikalı topluluklarda ailenin çöktüğünü gösteriyordu. Suç, bazı bölgelerde sağlığın kötüleşmesi ve şehir merkezlerindeki kontrol altına alınamayan yoksul mahalleler yüzünden sorumluluk sahibi çoğu Amerikalı hâlâ Amerika'nın sorunlarının giderek çözümden uzaklaştığına inanıyordu.

Aslında, bazı istatistikler daha iyi görünmeye başlıyordu. Eğer (1992 yılında başkanlığa gelen) Bill Clinton, aslında çıkarabileceği yasalar konusunda taraftarlarının çoğunu hayal kırıklığına uğrattıysa bunun suçluları Kongre'deki Cumhuriyetçilerdi. Meksika ve Karayip ülkelerinden yasal ya da yasadışı yollarla Amerika Birleşik Devletleri'ne giren "Hispanik" Amerikalıların sayısının hızla artması pek çok kişiyi kaygılandırmasına rağmen Başkan Clinton göçü kısıtlama tavsiyelerine kulak asmadı. Hispanik soyundan gelenlerin nüfusu otuz yılda iki katına çıkmıştı. Günümüzdeyse toplam nüfusun yüzde 11'ini oluşturuyorlar. En zengin eyalet olan Kaliforniya'da nüfusun çeyreği Hispanik'ti ve düşük ücretler karşılığında çalışıyorlardı; Hispanikler çıkarlarının göz ardı edilmemesini sağlamak için Teksas'da bile politikayı kullanmaya başlamışlardı. Modaya uygun bir şekilde söyleyecek olursak Clinton ekonomik dalganın üzerinde sörf yapabiliyordu. Taraftarları, Clinton'ın iç politikada yarattığı hayal kırıklıklarının suçunu, Clinton'un kendi liderlik zaafalarına veya seçimle ilgili düşüncelerle aşırı ilgilenmesine değil rakiplerine attılar. Demokratlar 1994 yılında parlamentonun kontrolünü kaybetmelerine rağmen Clinton'un 1996 yılında yeniden seçilmesi önemli bir zaferdi. Ardından partisinin ara seçim başarısı gelecekti.

Bununla birlikte Clinton'un ikinci başkanlık dönemi hayal kırıklığıydı. Onu savunmak adına bir şeyler söylemek gerekirse, Johnson döneminden ve Nixon'un ilk yıllarından sonra ilk defa itibarı ve gücü azalmış bir başkanlık mirasını daha en başında almıştı. Başkanlığın Woodrow Wilson, Franklin Roosevelt ve Soğuk Savaş'ın ilk dönemlerinde sahip olduğu itibar Nixon'dan sonra hızla ve çarpıcı bir biçimde azalmıştı. Clinton'sa yozlaşmayı durduracak hiçbir şey yapmadı. Aslında pek çok Amerikalıya göre bunu hızlandırdı. Kişisel düşüncesizliği yüzünden, mali ve cinsel iddiaların halkın gözünde olan uzun soruşturmalarına açık duruma geldi ve

bunlar 1999 yılında beklenmedik bir olaya neden oldu: Senato tarafından seçilmiş bir başkana karşı dava açılmasına neden olan suçlamaların duruşması (tesadüfen aynı yıl içinde Boris Yeltsin'e karşı dava açılması denemeleri başarısızlığa uğradı). Clinton'un kamuoyu yoklamalarındaki durumu duruşmalar başladığında bir yıl öncesine göre daha iyiydi ve dava çabaları başarısızlığa uğradı. Clinton'a oy verenler onun karakter bozukluklarına karşı ilgisiz olmasalar da yapmaya çalıştığına inandıkları şeyden memnundular.

Clinton'ın başkanlıkta yaptıkları ortaya serilirken Amerika Birleşik Devletleri de Soğuk Savaş'ın bitmesiyle kazandıkları dünya liderliği olasılıklarından faydalanmaya çalışıyordu. Amerikan gazetelerinin ve televizyon bültenlerinin genel haberleri ne olursa olsun bir an için geleneksel dar kafalılığın ve soyutlama politikasının kalıcı olarak karanlığa gömüleceğine dair umutlar vardı. Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın her tarafında göstermesi gereken sürekli ve yorucu çaba konusundaki kaygılar yok sayılamazdı. Bu kaygılar sonraki on yıl içinde artacaktı ama bu durumun üstü Amerikan politikasının belirsizliği yüzünden kısa sürede örtülecekti. Bu belirsizlik Sırpların, Hırvatlarla Bosnalı Müslümanların ve Sırp ordusunun desteğini alan Bosnalı Sırpların 1992'den beri savaştığı Bosna'daki gizli ve açık operasyonlar arasındaki farkta ortaya çıktı. Washington'un BM'nin o bölgeye uyguladığı silah ambargosuna resmi destek verdiği 1990ların başında, CIA Bosnalı Müslümanlara el altından silah veriyordu (yaklaşık aynı dönemde İsrail yönetimi de Bosnalı Sırlara yardım ediyor gibiydi).

Birleşmiş Milletler'in barışı sağlama çabaları kısa süre sonra Amerikan politikasına zarar vermeye başladı. Birleşmiş Milletler'in 1945 yılında kuruluşunun ellinci yıldönümü Clinton'u vatandaşlarına örgüte sırtlarını dönmelerinin tarihten alınan derslere önem vermemek olacağını söylemeye teşvik ediyordu. Başkanın yaptığı açıklamalar Amerikan Kongresi'nin alt kanadından o yıl içinde Amerika'nın BM'nin barışı sağlama masraflarına yaptığı katkıyı kesme önerileri gelmesine neden oldu. Amerika'nın BM'nin normal bütçesine yaptığı katkı 270 milyon dolar-dan fazlaydı (bütün devletlerin ödemesi gerek toplam paranın onda dokuzu).

ABD'nin uluslararası rolü konusundaki belirsizlik onyılın ortasında açıkça görülüyordu. BM Genel Sekreteri 1994 yılında bile kendini, BM'nin öncelikle barışı koruyan bir örgüt olarak düşünülmemesi gerektiğini söylemek zorunda hissetmişti ama üye ülkeler arasında o zamana kadar gerçekleşen bölünmeler zayıflık ve utanç kaynağıydı. Amerika Birleşik Devletleri politikası, BM'nin 1993 yılında Somali'ye yaptığı müdahalenin başarısız olup BM güçlerinin kayıp vermesine, kızgın veya sevinçli Somalilerin Amerikan askerlerinin cesetlerine gösterdiği saygısızlığın televizyonlarda yayınlanmasına neden olmasıyla bir dönüm noktasına gelmiş benziyordu. Amerika'nın, BM'nin Afrika ülkeleri Burundi'ye Ruanda'ya müdahalesine

katılmayı ya da destek vermeyi reddetmesi, Amerika'nın, barışı sağlamak şöyle dursun, sağlanan barışı korumayı reddetmesinin veya kara kuvvetlerinin müdahalesine izin vermesinin sonuçlarının neler olabileceğini gösterdi. Kuşaklardır yönetici azınlık ve tebaa çoğunluk arasında etnik ayrımın olduğu bu iki küçük ülke de 1995-1996'da soykırım katliamları yaşandı. 600 binden fazla insan öldürüldü ve milyonlarcası da (iki ülkenin toplam nüfusu yaklaşık on üç milyondur) mülteci olarak sürgün edildi. Washington harekete geçmezse BM hiçbir şey yapamayacağı benziyordu.

Başka bir ülkenin daha barışı koruma çabaları etkili olamayacağı benziyordu. NATO'nun Bosna'ya (Amerika'nın katılımı olmadan) yaptığı kara müdahalesinin sivil halk için "güvenli" bölgeleri acımasızlığa ve katliamlara karşı koruyamadığı ortaya çıktı. BM'nin barışı korumak için bölgeye gönderdiği Fransız, Hollandalı ve Britanyalı kara kuvvetleri etkisiz kaldı ve Sırp kuvvetleri 1995 yılının Temmuz ayında, güvenli olduğu düşünülen Srebrenica'dan 7000 Müslüman erkeği alıp soğukkanlılıkla katledince güçsüzlükleri açıkça görüldü. Bu gelişme Amerikan yönetimini Sırbistan'a hava saldırısı düzenlemesi için NATO'ya yetki ve destek vermeye sonunda ikna edip Sırp kuvvetlerinin çekilmesini ve Bosna'nın paylaşımı için anlaşma yapılmasını sağladı. Yine de bölgede o ana kadar 200 bin kişi ölmüştü (Kızılağaç sonradan 14.000 Müslüman erkeğin iz bırakmadan ortadan kaybolduğunu açıkladı) ve BM'nin barışı koruma bütçesi çökmüştü.

O zamana kadar bilimadamları, gazeteciler ve politikacılar arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyadaki rolünün ne olması gerektiği, Birlik'in durumunun ne olduğu, Amerikan gücünün uygun kullanımıyla hangi ölçüye kadar kullanılacağı ve, hatta olası medeniyetler savaşı hakkında tartışmalar vardı. Bu arada Amerikan politikası, demokratik değerlerin haklı savunması haricinde savaşmanın doğru olmadığını düşündüğü eski ahlâk fikirlerine sıkıca sarılmışa benziyordu. Bazı yürütme organlarının hedefleriyle Amerikan askerlerinin hayatlarını kaybetmesini önlemek arasındaki ayrılıktan dolayı kafası karışmış gibiydi.

Karşı karşıya kalınan yeni uluslararası sorunlar arasında potansiyel yeni nükleer tehlike kaynaklarının ortaya çıkmış olması da söz konusuydu. Kuzey Kore'nin 1993-1994'teki mütevazı nükleer programı, Amerika Birleşik Devletleri'nin sevgiyat ve potansiyel saldırı ağırlığı olmasına rağmen, artık giderek sayıları artan nükleer silaha sahip (yedisi bilinen, ikisi bilinmeyen) ülkelerden biri haline geldiğini gösterdi (Hindistan ve Pakistan'ın 1998 yılında yaptığı denemeler bunu tekrar doğruladı). Amerika'nın, bütün bu ülkelerin çıkarlarının nerede olduğu konusunda akılcı hesaplamalar yaptıklarına (bazen geçmişte inanmış olduğu gibi) inanması için bir neden yoktu. Ama nükleer silahlar Soğuk Savaş bittikten sonra politika yaparken dikkate alınması gereken tek yeni gelişmeydi.

Amerika'nın 1990'ların başında Ortadoğu'da, Yahudi yerleşimlerinin Batı Şeria'ya da yayılması üzerine uyguladığı mali baskı, *intifada* ve ona eşlik eden terörizmin rahat bırakmadığı İsrail hükümetini Filistin sorunun sadece askeri yöntemlerle çözülemeyeceği konusunda ikna edebilirmiş gibi görünüyordu. İsrailli ve Filistinli temsilcilerin, Norveç hükümetinin de katkıda bulunduğu büyük çabalarından sonra, 1993 yılında, Oslo'da yaptıkları gizli görüşmeler cesaret verici yeni bir açılıma giden yolu açtı. İki taraf da "onyıllardır süren mücadele ve çatışmaya son verme, karşılıklı yasal ve politik hakları tanıma ve barış içinde birlikte yaşamaya çabalama" zamanının geldiğini söyledi. Batı Şeria ve Gazze şeridini yönetmek için özerk bir Filistin Otoritesi kurulmasına (inatla "geçici" olarak tanımlandı) ve beş yıl içinde kesin bir barış anlaşmasının neticelendirilmesine karar verildi. Bu gelişme Ortadoğu'nun tümünde daha gelişmiş bir istikrar sağlayacak gibiydi; Filistinlilere ilk önemli politik kazançlarını sağlamıştı. İsrail kuvvetlerinin işgal ettiği bölgelerde yeni İsrail yerleşimlerinin kurulmaya devam etmesi genel atmosferi yine bozdu. Yeni yerleşimlere yapılan terörist saldırılar ya da misillemeler sona ermeyince iyimserlik azalmaya başladı. El Halil'de bir camiye girip otuz Filistinliyi öldüren silahlı bir Yahudi öldürüldükten sonra vatandaşlarının çoğundan bu hareketi için alkış alırken Arap bombaları İsrail şehirlerinin caddelerinde dolaşıp alışveriş edenleri öldürdü veya sakat kalmalarına neden oldu. Bütün bunlara rağmen ümitler kesilmedi; Suriye, Ürdün ve Lübnan İsrail'le barış müzakerelerine devam etti ve İsrail kuvvetlerinin bahsedilen özerk Filistin bölgelerinden çıkmasıyla bir başlangıç yapılmış oldu. İsrail başbakanına 1995 yılının Kasım ayında fanatik bir yurttaş tarafından suikast düzenlendi. Ertesi yıl, parlamentoda fanatik Yahudi partilerinin desteğini alan muhafazakâr bir başbakan göreve geldi. Halk desteği azdı ama hiç olmazsa yakın gelecekte İsrail'in agresif bir yerleşim bölgelerini artırma politikası izleyeceği ve Oslo anlaşmalarının geleceğinin belirsiz olduğu ortaya çıktı. Yeni İsrail seçimleri daha fazlasını ümit edenler için bir felaketti. Kısa süre içinde Amerika Birleşik Devletleri, geçmişte olduğu gibi, Güvenlik Konseyi'nin ve Genel Kurul'un kararlarına karşı İsrail'i BM'de tek başına savunmaya başlamıştı. Bu arada Filistinlilerin memnuniyetsizliği yeni bir şiddet olarak patlamıştı (bu gelişme İsrail'deki sertlik yanlılarının seçim başarısına katkıda bulunmuştu). Amerikalılar, yüzyıl önceki Siyonist programın ve 1917 Balfour deklarasyonunun yaratılmasının sonuçlarıyla mücadele etmek için bölge dışı kuvvetlerin yaptığından daha iyi bir şey yapmıyordu.

Amerika Birleşik Devletleri'nin İran körfezinde uyguladığı politika da kalıcı sonuçlar doğurmadı. BM'nin uyguladığı müeyyideler İran ya da Irak'ta bir işe yaramadı. Irak'ın gösterdiği sabırlı ve gayretli çaba 1990'ların ortalarıyla birlikte, 1991 yılında kendisine karşı kurulan geniş tabanlı koalisyonun devam ettirilmesi şansını

ortadan kaldırdı. Saddam yönetimi yaptırımlardan rahatsız olmamışa benziyordu. Bu yaptırımlar tebaasının üzerinde bir yük oluşturmuyorlardı ama rejimin ihtiyaç duyduğu malların kaçak olarak getirilmesiyle sakinleştirilebilirlerdi. Irak hâlâ önemli bir petrol ihracatçısıydı ve bu kaynağın getirileri askeri potansiyelini biraz düzeltmesini sağlamıştı ama Birleşmiş Milletlerin emrettiğinin aksine ülkenin kitle imha silahları yapıp yapmadığı incelenmiyordu. Amerikan politikası, devrimci ve aşikâr rejimi devirme hedefine ulaşmaktan uzaktı ve 1998 yılının Ocak ayında dört gece boyunca (sadece Britanya'nın desteklediği) hava saldırısı düzenlemesi de işe yaramadı. Bombalama zamanının, Washington'da başlayacak olan suçlama süreciyle aynı zamana denk gelmesinin bu sürecin üzerindeki ilgiyi dağıtmak için özel olarak seçildiği şüpheleri Amerika'nın itibarının düzelmesine hiç yardımcı olmadı.

1998 yılı, Başkan Clinton'ın ulusa sesleniş konuşmasında, ülke içi şartların bu dönemin Amerikalılar için “iyi zamanlar” olduğunu işaret ettiğini ama bunun dış ilişkiler için geçerli olmadığını söylemesiyle başladı. Müslüman Teröristler Kenya'daki ve Tanzania'daki Amerikan büyük elçiliklerine Ağustos ayında saldırdı ve önemli miktarda can kaybına neden oldu. Amerika birkaç hafta içinde Afganistan'la Sudan'daki terörist üsleri olduğu iddia edilen yerlere (biyolojik savaş için silah ürettiği söylenen bir fabrikaya saldırıldı ama bu suçlamanın güvenilirliği hızla ortadan kalktı) füze saldırısı düzenleyerek karşılık verdi. Bill Clinton, Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarına karşı başka saldırılar da düzenleneceğine dair “güçlü” deliller olduğunu söylediği bir konuşmada, büyükelçilik saldırılarını Suudi radikal Müslüman Usama Bin Ladin'le ilişkilendirdi. Füze saldırılarının gözle görülür başarısızlığıyla başkanın dikkati Washington'da kendi hakkında devam eden soruşturmalardan başka bir yöne çekmek istediğine dair şüpheler bu iddiaların etkisini azalttı. Kasım ayında Manhattan federal araştırma jürisi Usama Bin Ladin'i büyükelçilik saldırılarıyla, Amerikan askeri personeline düzenlenen saldırılarla ve 1993 yılında New York'daki Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan başarısız saldırıyla ilgili 200'den fazla suçlama getirdiğinde, bu suçlamalara cevap vermek için mahkemeye çıkmaması kimseyi şaşırtmadı. Bin Ladin'in, Sovyet kuvvetlerinin Afganistan'dan çekilmesinden sonra başa geçen sert İslamcı ve radikal Taliban rejiminin koruması altında Afganistan'da saklandığına inanılıyordu.

Aynı yıl içinde, Uzakdoğu'daki Amerikalı diplomatlar Amerika Birleşik Devletleri başkanının yazın Çin'e yapacağı ziyaretin iyi yönde değişiklikler getireceğini umuyorlardı. Çin o senenin Aralık ayında, Körfez Krizi devam ederken, Güvenlik Konseyi'nde Amerika'nın politikasını sert bir dille eleştirdi. Ülke basını ABD'nin “hegemonik tehdidi”nden bahsetmeye başladı. Bir şeylerin ters gittiği açıktı. Bu eleştirinin arka planında Pekin'in insan hakları konusundaki azarlara, Tayvan konusundaki gerilimin önceki yıl söylenen güzel sözlerin etkisini sildiğinde ve Clinton'un

1996 yılında Çin denizine uçak gemileri göndermesine duyulan öfke vardı. 1999 yılına gelindiğinde Çinliler, 1996 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü'ne girmelerini Amerika'nın engellediğini düşünüyorlardı. Sonra aniden sorunlar daha da kötüleşti.

1999 yılı başlarken Kosova eski Yugoslavya sorunlarının ortasındaydı. NATO kuvvetlerinin (esasen Amerika ve Britanya kuvvetlerinin) Sırbistan'a hava saldırısı düzenlemesi konusunda alınan stratejik kararın, Sırların direnme isteğiyle Kosovalı mültecilerin sayısını artırmaktan başka bir işe yaramadığı ilkbahardan yaza geçilirken anlaşıldı. NATO'nun BM'nin onayını almadan gerçekleştirdiği bu hareket Rusları telaşlandırdı ve bölgedeki geleneksel çıkarlarının göz ardı edildiğini düşündüler. Bill Clinton'un NATO güçlerinin ülkeyi işgal etmeyeceğini garanti etmesi Sırbistan başkanı Slobodan Miloseviç'in güvenini artırırken hem Kosovalı hem de Sırp sivillerin ölmesi on dokuz NATO ülkesinin kamuoyunda korkuyla karşılandı. Gelişen durum aslında alışılmışın dışındaydı: Egemen bir Avrupa devleti kendi vatandaşlarına karşı davranışlarından dolayı silahlı baskı görmüştü.

Bu arada, bir milyon Kosovalı mültecinin dörtte üçünden fazlası, Sırların uyguladığı gözdağı ve gaddarlık öykülerini de yanlarına alıp, güvenlikleri için Makedonya ve Arnavutluk sınırlarını geçti. Belgrad yönetiminin planlı niyetinin Sırp olmayan çoğunluğun yaşadığı bölgeleri boşaltmak olduğu anlaşıldı. Bu gelişmelerin ardından feci bir talihsizlik yaşandı. Tarihi geçmiş bilgiyle (ve bu yüzden büyük bir hatayla) hareket eden Amerikan uçakları Belgrad'daki Çin büyükelçiliğini vurdular ve görevlileri öldürdüler. Düzenli bir televizyon kampanyası Çin halkını NATO müdahalesinin tamamen Amerikan saldırısı olduğuna inandırmıştı. Düzenli öğrenci çeteleri Pekin'deki Amerika ve Britanya büyükelçiliklerine saldırıyordu (Kültür Devrimi sırasında yaşanan aşırılıklar kadar ileri gitmediler). Öğrencilerin öfkesi döneme uygun bir biçimde (Tiananmen Meydanı'nın onuncu yıldönümü yaklaşıyordu) yabancı karşıtı ayaklanmalara dönüştü.

Çin'in Amerika'nın dünyadaki rolü hakkındaki kaygılarının derinliğinden şüphe edilemezdi ve Çin'in Kosova krizine müdahalesi, Rusya'nın müdahalesi gibi, NATO'nun hedeflerine ulaşmasını zorlaştırdı. Çinlilerin devlet egemenliğinin korunması olarak gördükleri Güvenlik Konseyi veto sistemine güçlü inançları vardı. Kendi büyük ülkelerinde daima bölünme tehlikesiyle karşı karşıya oldukları için ayrılıkçı Kosovalılara sempatiyle bakmıyorlardı. Bu görüşün arka planında kendilerinin dünyadaki tarihsel rollerini yeniden iddia etme düşünceleri ve son yıllardan kalan özel öfkeler yatıyor olmalı. Çin, Afyon Savaşları'ndan yüz yıl sonra, şehirlerinin bazılarında "düzen'i sağlayan Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri birliğinin aşağılanması maruz kalmıştı. Bazı Çinlilerin kafasından, Çin askerlerinin

Avrupa'daki barış gücü kuvvetlerine katılması halinde talihlerinin döneceği geçmiş olabilir.

Amerikan başkanının her ne pahasına olursa olsun kara askerlerini tehlikeye atmak istememesi yüzünden Kosova, Bosna'nın uluslararası düzeni sağlayan kuruluş olarak Birleşmiş Milletler'in güvenilirliğini tehlikeye attığı gibi, NATO'nun güvenilirliğini tehlikeye atmış gibi görünüyordu. Bununla birlikte, Rusya'nın zamanında müdahale ederek arabuluculuk yapmasına rağmen bombalamanın neden olduğu zarar ve Britanya'nın NATO kara kuvvetlerinin harekete geçmesi konusundaki baskısı haziran ayında Sırp yönetiminin isteklerini zayıflatmaya başladı. Rus yönetiminin rol aldığı haziran ayındaki arabuluculuk çalışmalarından sonra, NATO kara kuvvetlerinin "barış gücü" olarak Kosova'ya girmesine karar verildi. Sırp kuvvetleri Kosova'dan çekildi ve bölge NATO askerleri tarafından işgal edildi. Bu gelişme eski Yugoslavya'nın sorunlarının sonu olmadı. NATO kuvvetleri iki yıl sonra hâlâ oradaydı. Ayrılıkçı Arnavut ayaklanmasının tüm hızıyla devam ettiği Makedonya'da da NATO kuvvetleri vardı. Yine de o tarihe kadar Belgrad'daki ruh hali ve yönetim önemli ölçüde değişmişti. Eski Sırbistan cumhurbaşkanı tutuklanmış ve savaş suçları işleyerek uluslararası kanuna karşı gelenleri yargılamaya başlayan Lahey'deki uluslararası mahkemeye teslim edilmişti.

Clinton başkanlığının sonuna doğru yaklaştıkça savunma harcamalarındaki düşüşün tersine çevrilmesi gerektiğini iddia etti, iklimle zarar veren sanayi gazlarının yayılımına sınırlamalar getiren tekliflerin kabul edilemez olduğunu söyledi ve Çin'le normal ticaret ilişkilerin yeniden kurmaya uğraştı. Çin Dünya Ticaret Örgütü'ne 2001 yılında girecekti. 2000 yılı başkanlık seçimlerinin Cumhuriyetçi adayı George W. Bush başarılı seçim kampanyasında Amerikan birliklerinin ülke dışındaki barış gücü görevlerinde kullanılmalarının önüne geçme isteğini ve Amerika Birleşik Devletleri'ni nükleer silahla donanmış "serseriler"e karşı korumak için Nükleer Füze Savunma sisteminin kurulmasına izin vereceğini vurguladı. Bir *pax Americana* sağlanmasının Amerika Kalesi'nin inşa edilmesini sağlayabileceğine dair ipuçları vardı. Tarihsel soyutlanmanın yeniden dirildiğinden bahsetmek için biraz erkendi ama herşey bir yandan yavaş yavaş, öte yandan düşündüğümüzden daha hızlı değiştiği için bu kitabın önceki baskıları şaşırtıcı olduğunu düşünebileceğimiz olayların gözlemleriyle bitiyordu. Bu gözlem, 11 Eylül 2001 tarihinde yaşanan trajik olaylar her şeyi yeniden değiştirdiğinde her zaman olduğu gibi doğrulanmış görünüyordu.

11 Eylül 2001 sabahında, Amerika Birleşik Devletleri içinde tarifeli uçuşlarını yapan dört büyük yolcu uçağı uçuş sırasında İslamcı ya da Ortadoğu kökenli kişiler tarafından kaçırıldı. Teröristler, benzer uçak kaçırma olaylarından farklı olarak fidye istemek ya da amaçlarını insanlara duyurmak yerine uçakları rotalarından

saptırıp intihar ve cinayeti birleştirerek ikisini aşağı Manhattan'daki Dünya Ticaret Merkezi'nin devasa kulelerine birini de Washington'daki askeri planlama ve yönetim merkezi olan Pentagon binasına çarptı. Dördüncüsü, bazı yolcularının uçağı ele geçiren teröristleri etkisiz hale getirmek için kahramanca davranışlar göstererek uçağı indirmeye zorlamaları yüzünden açık bir bölgeye düştü. Uçaklardaki hiç kimse kurtulamadı, iki şehirde de (özellikle New York da) çok büyük hasar meydana geldi, çoğu Amerikalı olmayan 3000 kişi öldü.

Bu trajediler hakkındaki bütün gerçekleri keşfetmenin zaman alacağı açıktı ama Amerikan yönetiminin vakit kaybetmeden gösterdiği tepki sorumluluğı genel anlamda aşırı İslamcı teröristlere atmak oldu ve Başkan Bush "terörizm" olgusuna dünya çapında savaş açtığını duyurdu. Özellikle Usame Bin Ladin aranacak ve adaletin önüne çıkartılacaktı. 11 Eylül'ün sorumlusunun kim olduğu en önemli acil değerlendirme değildi. Çok daha önemli olan Müslüman radikalizminin ve belki de İslam'ın böyle bir acımasızlıkla olan ilişkisinin dünya çapında yarattığı heyecandı. Bu nedenle, olayların yarattığı etki, binlerce kişinin acı ve korku duymasından veya neden olduğu fiziksel ve ekonomik zarardan potansiyel olarak çok daha önemliydi. Bu etkilerden birkaç tanesi bazı ülkelerde yapılan Müslümanlık karşıtı gösterilerde açıkça hemen görüldü.

11 Eylül olaylarının her şeyi değiştirdiği hızla bir klişe haline geldi. Bu, tabii ki abartılı bir ifadeydi. Olayların pek çok geri dönüşü olmasına rağmen dünyanın çoğu yerinde tarihsel süreç değişmeden ilerledi ama saldırıların etkisi tartışmasız çok güçlüydü ve kesin olmayan bazı düşünceler için önemli bir kanıttı. Amerika'nın bilincinde ani ve tartışmasız bir şok etkisi yarattı. Bu etki sadece başkanın, yaşananları (belirli bir düşman olmamasına rağmen) "savaş"ın başlangıcı olarak değerlendirmesini destekleyen kamuoyu görüşüyle ya da yılın başındaki tartışmalı bir seçimden sonra göreve gelmesini pek çok kişinin sorguladığı yeni başkan George Bush'un politik durumunun değişmesiyle ölçülemez. Yurttaşlarının yaklaşık altmış yıl önceki Pearl Harbour saldırısından sonra hissetmiş oldukları ulusal öfke ve birliği yeniden hissettikleri açıktı. Amerika Birleşik Devletleri yirmi yıldır ülkenin içindeki ve dışındaki terörist saldırılara dayanıyordu. Daha önce benzeri görülmemiş büyüklükteki 11 Eylül trajedisi ileride başka acımasızlıkların da yaşanabileceğini gösterdi. Bush'un demokrasiye yapılan bir saldırıya karşı sert bir dil kullanabileceğini düşünmesi ve ülkenin arkasında sıraya dizilmesi şaşırtıcı değildi.

Gölgeler içindeki Bin Ladin'in yakalanıp mahkemeye çıkartılması hedefinin terörizme destek verdiği düşünülen "serseri devletler"ın yarattığı tehdidi güç kullanarak ortadan kaldırma hedefine eklendiği kısa süre içinde görüldü. Bu hedefin pratik görünümüleri konvansiyonel askeri hazırlıkların çok ötesine geçti ve manevi destekle pratik yardım sağlayabilmek için dünya çapında etkili bir diplomatik atak

başladı. Bu atak çok başarılı oldu. Bütün yönetimler aynı heyecanı göstermedi ama bazı Müslüman ülkeler, daha da önemlisi Rusya ve Çin de dahil olmak üzere hepsi olumlu yanıt verdi. Güvenlik Konseyi de benzer sempatisini göstermekte zorluk çekmedi. NATO güçleri sorumluluklarını hatırladılar ve saldırıya uğrayan müttefiklerinin yardımına koştular.

Avrupa'nın muhafazakâr güçleri, Napolyon Savaşları'ndan sonraki Kutsal İttifak günlerinde olduğu gibi, komplo ve devrim kâbusları görüyorlardı ve kaçırma-lardan sonraki haftalarda İslamcı terörizme karşı duyulan abartılı korku endişelere neden oluyordu. Yaşanan olaylar dikkatlice ve akıllıca planlanmıştı, hiçbir şüphe olamazdı, ama bu saldırıları gerçekten hangi güçlerin düzenlediği ve bu güçlerin yaygınlıklarının ölçüsü hakkında çok az şey biliniyordu. İlk bakışta bütün bunları tek bir kişinin düzenlemiş olabileceği akla yatkın gelmiyordu ama dünyanın, bazı kişilerin söylediği gibi, medeniyetler çatışmasına girdiği de akıllıca değildi.

Amerika Birleşik Devletleri'nin ülke dışındaki politikalarının (hepsinden önem-lisi İsrail'e olan desteğinin) Arap ülkelerinde Amerikan karşıtı duyguların artmasını cesaretlendirdiği pek çok Amerikalı için yeni bir görüş olmasına rağmen tartışıl-mazdı. Amerikan iletişim araçlarının duygusuz kapitalist kültürün göstergelerini yoksulluktan kırılan ülkelere zorla empoze etmesinin neden olduğu kızgınlık hız-la büyüyordu. Bazı bölgelerde Amerikan işgal orduları gözüyle bakılan ve hiçbir ülkede hoş karşılanmayan Amerikan kuvvetleri, yozlaşmış rejimlerin destekçileri olarak resmediliyordu. İslam medeniyetinin çeşitliliği, tek parça Batı'nın karşısında tek parça rakip olarak görülemeyeceği için bu durumların hiçbirisi haçlı seferi nedeni olamazdı. Kısa süre içinde elde edilen başarı, Taliban'ın yerel düşmanlarıyla Ame-rikan bombalaması, teknolojisi ve özel kuvvetlerinin işbirliği sayesinde Kabil'deki Taliban rejiminin ortadan kaldırılması oldu. 2001 yılının sonunda, askeri liderlerin tımarları olarak tehlikeli bir şekilde bölünmüş, Amerikalıların geçici BM kuvve-tini bırakıp çekildikleri, kaynakları olmayan bir Afgan devleti kurulmuştu. Terö-rizme karşı iyi tanımlanmamış savaşın sonuçları Filistin'deki durumu karıştırdı. İsrail, uluslararası terörizme sefer adı altında Filistinlilere saldırınca Arap devlet-leri Filistin'e destek olmaya devam ettiler. 2002 yılı başlarken Amerika Birleşik Devletleri'nin itaatsiz müttefikini sınırlayabileceğine ya da sınırlayacağına dair bir işaret yoktu. Dünyanın pek çok yerinde eski çatışmalar hâlâ devam etmesine rağ-men 11 Eylül'de benzeri olmayan bir tarihsel anın gerçekleştiğine şüphe yoktu. Amerika Birleşik Devletleri tarihteki ilk evrensel hegemonya örneğini açıkça gös-terdi. Bu hegemonyayla ne yapacağını göreceğiz.

Bu kitapta anlatılan öykünün belli bir sonu yok. Bir dünya tarihi ne kadar etkileyici ve karışık olsa da belli bir kronolojik sınırdan duraklamaz ya da bitmez. Yazarın yazmayı kestiği yılda bitirmek sadece biçimseldir; o sırada devam eden tarihsel süreçlerin geleceği hakkında hiçbir şey söylemez ve böylelikle geçiş sürecinde zorlaşır. Tarih bir çağın düşündüğünün diğeri için bir değeri olmaması olduğu için son dönemde yaşanan olaylar yeni anlamlar kazanacak ve insanlar yaşadıkları dünyanın nasıl o hale geldiklerini tekrar tekrar düşündükçe mevcut kalıplar belirgin taslaklarını kaybedecektir. Bugün neyin önemli olduğu konusundaki yargılar, artık olaylar çok hızlı geliştiği için birkaç ay sonra tuhaf görünecektir. Belli bir bakış açısı sağlayabilmek gün geçtikçe zorlaşmaktadır.

Ama bu durum tarihsel kayıtların sadece bir olgular koleksiyonu ya da kaleydoskopdaki görüntüler gibi sürekli yeniden düzenlenen olaylar silsilesi olduğu anlamına gelmez. Ayırt edilebilir eğilimlerle kuvvetler, uzun dönemler boyunca ve geniş bölgelerde iş başında olmuştur. Bu tarz, birbirine bağlantılı üç eğilimin en uzun dönemlerinde fark edilir: değişimin giderek artan hızı, insan deneyimlerinin giderek birleşmesi ve insanın çevreyi kontrol etme kapasitesinin artışı. Bu üç eğilim günümüzde ilk defa gerçek bir birleşmiş dünya tarihinin görünmesini sağlamıştır. “Tek dünya” ifadesi, bu ifadeyi ilk kullananların idealizmine rağmen, yapmacık bir terimden fazlasını ifade etmez. Çok fazla çatışma ve kavga var ve daha önce hiçbir yüzyılda, 20. yüzyılda yaşanan kadar şiddet yaşanmadı. 20. yüzyıl politikaları, Soğuk Savaş’ın açıkça gösterdiği gibi, savaşa dönüşmeseler bile pahalı ve tehlikeliydi. Yeni bir yüzyıla girdiğimiz şu günlerde bile hâlâ yeni bölünmeler var. *Birleşmiş Milletler* hâlâ ironik bir biçimde, (elli yıl öncesi kadar kesin olmasa da) yerkürenin tüm yüzeyinin yaklaşık 200 egemen devlete ait bölgelere bölündüğü teorisine dayanıyor. Eski Yugoslavya’nın acı sorunları yeniden başlayabilir ve pek çok kişinin İslam Medeniyeti–Batı Medeniyeti çatışması ısrarıyla basitleştirdiği konu Afganistan gibi fazlasıyla İslamcı bir ülkede bile görülen kabilesel ayrılıklarla yarım düzine yola ayrılabilir.

Benzer türde pek çok örnek verilebilir. Yine de bu durum insanlığın geçmişte olduğu kadar çok şey paylaşmadığı anlamına gelmez. İnsanoğlu yavaş yavaş bir birlik haline gelmiştir. Kökeni Hristiyan olan bir takvim artık dünyanın büyük bölümünde yönetim faaliyetlerinin temelidir. Modernleşme, hedeflerin giderek ortaklaşması anlamına da geliyor. Kültür çatışmaları geçmişe oranla daha nadir ama daha açık bir biçimde yaşanıyor. Artık milyonların sıradan kişisel deneyimleri seviyesinde bir paylaşım yaşanıyor; toplum aynı ilgilerin paylaşılması anlamına geliyorsa insanlar aralarındaki farkları günlük yaşamlarında kuvvetle hissetmelerine rağmen dünya-

nın daha önce hiç paylaşmadığı kadar çok şey paylaşıyor. Komşu köylerde yaşayanlar çok farklı lehçeler konuşsa da, hayatlarının çoğunda evlerinden en fazla 15 km uzaklaşsalar da, giysileri ve aletleri büyük teknoloji, tarz ve gelenek farklarını işaret etse de, bugün geçmişe oranla daha benzer deneyimleri yaşıyorlar. Önemli fiziksel, ırksal ve dilsel farkların üstesinden gelmek günümüzde geçmişe oranla daha kolay. Bunun nedeni gelişmiş iletişim olanaklarının ve İngilizce'nin eğitilmiş insanlar arasında, yaygın eğitimde, ortak ihtiyaçların seri üretiminde evrensel bir *lingua franca*¹ olarak yaygınlaşmış olmasıdır. Seyahate çıkan biri bazı ülkelerde alışılmadık kıyafetler görebilir ama yerkürenin önemli bir bölümünde insanlar geçmişe oranla daha benzer bir şekilde giyiniyorlar. Geleneksel kıyafetler zaman geçtikçe yoksulluk ve geri kalmışlık işareti olarak görülürken, İskoç etekleri, kaftanlar ve kimonolar turistik eşya ya da geçmişin dikkatlice korunmuş kutsal emanetleri haline geliyor. Birkaç kendini düşünen muhafazakâr ve milliyetçi rejimin geçmişlerinin simgelerine bağlı kalmaları sadece bunu tasdikliyor. İranlı devrimciler dış dünyadan ülkeye yansıyan hayat tarzlarının ahlâk ve geleneği bozacağını düşündükleri için kadınları tekrar *chadora* soktular. Büyük Petro saray mensuplarının Batı kıyafetlerini giymelerini emretti ve Atatürk ilerlemeci bir kültürü benimsediğini göstermek ve yeni bir geleceğe simgesel bir adım atmak için Türklerin fes giymesini yasakladı.

Bununla birlikte, günümüzde paylaşılan ortak deneyimin temeli bilinçli bir kararın ikinci derecede sonucudur. Tarihçilerin bu konuyu ihmal etmelerinin ve ilgi alanlarının dışında bırakmalarının tek nedeni budur. Yine de nispeten kısa bir zaman içinde farklı kültürlerden gelen milyonlarca erkek ve kadın elektrik, havalandırma ve tıbbın neden olduğu iklim farklılıklarının çok sayıda etkisinden kurtuldu. Dünyadaki bütün şehirlerde sokak ışıkları ve trafik lambaları doğal karşılanıyor, belli yerlerde polisler var, bankalarda ve süpermarketlerde işler aynı şekilde görülüyor. Başka ülkelerde satılan malların aynıları süpermarketlerde bulunabiliyor (Japonlar Noel döneminde Noel pastaları satıyor). Birbirlerinin dilinden anlamayan insanlar farklı ülkelerde aynı makineleri kullanıyor. Arabalar her yerde sıkıntı yaratıyor. Kırsal bölgeler bazı yerlerde modern hayatın etkilerinin dışında kalabilmiş durumda ama insanların daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir oranda yaşadıkları şehirler bu etkileri barındırıyor. Milyonlarca şehirli aynı bakımsızlığı, ekonomik istikrarsızlığı ve mahrumiyetleri paylaşıyor. Müslüman, Hindu ve Hristiyan kökenleri ne kadar farklı olsa da camilerde, tapınaklarda ve kiliselerde ibadet etseler de Kahire, Kalküta ve Rio benzer sıkıntıları çekiyorlar (az olsa da benzer seviyede zenginliği yaşıyorlar). Diğer talihsizlikler de artık daha kolay paylaşıyor. İnsanların modern ulaşım yöntemleri sayesinde birbirlerine karışması, eski kısıtlamaların ortadan kalkması nedeniyle, hastalıkların da artık yayıldığı anlamına

¹ *Lingua franca* : uluslararası dil (Çev.)

geliyor. AIDS (muhtemelen Antarktika hariç) her kıtada görülüyor ve günde 6000 kişiyi öldürdüğü söyleniyor.

İmparatorluk Roma'sından Han başkenti olan imparatorluk Loyang'ına giden bir gezgin, birkaç yüzyıl önce bile, modern çağ gezgininin gördüğü farklardan çok daha fazla fark görebilirdi. Zenginlerin ve fakirlerin farklı dikilmiş, farklı madde-lerden yapılmış kıyafetler giydiğini, sokaklarda farklı cins hayvanların dolaştığını, farklı bir yemek ikram edildiğini, farklı silahlar ve zırhlar kullanıldığını görecekti. El arabaları bile farklıydı. Günümüzde Pekin'e ya da Şangay'a giden bir Amerikalı ya da Avrupalı, pek çok yönden muhafazakâr olan bir ülkede gördüklerine bile fazla şaşırmayabilir; Çin mutfağını tercih ederse (buna ihtiyaç duymayabilir) biraz fark görebilir ama bir Çin yolcu uçağı diğer uçaklara benzer ve Çinli kızlar da file çorap giyerler. Kısa bir süre önce Çinlilerin okyanusta kullandığı yelkenli gemiler aynı dönemlerde Avrupalıların kullandığı çarklı gemilere ya da karavellere hiç benzemiyordu.

Paylaşılan maddi gerçekler zihinsel işaret levhalarının ve tavırların paylaşımını geliştirdi. Bilgi ve eğlence artık küresel tüketim için üretiliyor. Popüler müzik grupları ortaçağ Avrupa'sında dolaşıp şarkılarını ve gösterilerini farklı ülkelerde sergileyen halk ozanları gibi dünyayı turluyorlar. Özellikle gençler, ceplerinde yedek para olan başka bölgelerdeki gençlerden kendilerini ayıran yerel özellikleri terk ediyorlar ve artık böyle milyonlarca genç var. Bütün dünya televizyonlarında, dublajlı ve alt yazılı, gösterilen aynı filmler izleyicilerin benzer fanteziler ve rüyalar yaşamasını sağlıyor. Demokrasi ve insan haklarının dili Batılı sosyal hayat nosyonlarını farklı ve daha bilinçli bir seviyede en azından fısıldayabilmek için hiç olmadığı kadar geniş bir alanda kullanıldı. Yönetimler ve medya neyi söyleme niyetinde olurlarsa olsunlar kendilerini demokrasiye, kanunun üstünlüğüne, insan haklarına ve kadın erkek eşitliğine inandıklarını *söylemek* zorunda hissettiler. Kötü sarsıntılar, tavırlarda ikiyüzlülükler, kabul edilmemiş ahlaki anlaşmazlıkların ya da kültürlerin kendi geleneklerini ya da hassasiyetlerini kirleteceğini düşündükleri şeyleri keskin bir biçimde reddettiklerinin ortaya çıkması ara sıra hâlâ oluyor.

Milyonlarca insan köylerde yaşayıp aşırı muhafazakâr toplumlarda geleneksel aletler ve yöntemler kullanarak hayatlarını kazanmaya çalışırken zengin ve yoksul ülkeler arasındaki eşitsizliğin geçmişe oranla çok daha fazla olduğu doğru. Bin yıl önce bütün toplumlar bugünün standartlarına göre yoksulken artık daha fazla zengin ülke var ve zenginler hiç olmadıkları kadar zengin. En azından geçmişte toplumların günlük hayatları bugüne oranla daha fazla birbirine benziyordu. Günlük ekmeği kazanmanın zorluğu ve insan hayatının, insanı çim gibi biçen gizemli, acımasız güçler karşısındaki kırılganlığı, erkeklerin ve kadınların, hangi dili ko-

nuşurlarsa konuşsunlar ya da hangi inanca sahip olurlarsa olsunlar, paylaştıkları şeylerdi. İnsanoğlunun sadece küçük bir azınlığı kişi başına düşen ortalama yıllık geliri 3000 dolar olan ülkelerde yaşarken diğer milyonlarca insan kişi başına düşen ortalama yıllık gelirin bunun onda biri olduğu ve fakirlerin arasında bile büyük farkların olduğu ülkelerde yaşıyor. Bu farklılıklar belli bir tarihsel dönemin son zamanlardaki ürünleri; uzun süre böyle kalacak olmalarından ziyade kolayca ve hızla ortadan kalkacaklarını varsaymalıyız.

Yönetici sınıflar ve elitler, en yoksul ülkelerde bile, sorunlarından kurtulmak için en az bir yüzyıl modernleşmenin farklı biçimlerine baktılar. İstekleri, yaygın olarak Avrupa medeniyetinin etkisinde olduklarını gösterdi. Bazıları modernleşmenin sadece bir teknoloji meselesi olduğunu ve inanç, kurumlar, gelenekler gibi daha temel meselelerin hâlâ toplumsal tavrın güçlü belirleyenleri olduğunu söylediler. Oysa kültürü maddi deneyim hakkındaki bu kenarda kalmış sorunlar biçimlendirdir. Bazı temel fikirlerle kurumların da maddi araçlar ve teknikler gibi insanlık arasında yayılmış olduğunu gösteren kanıtlar geliyor. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Deklarasyonu gibi belgelerin pratikteki etkisi ne olursa olsun, bu belgeleri imzalayan bazı devletlerin onlara saygı göstermeye pek niyetleri olmadığı dönemlerde bile, bu belgelerin hazırlanmasına ve imzalanmasına gösterilen ilgi yoğun oldu. Bu prensiplerin her zaman Batı Avrupa geleneğinden alındığı görüldü. Bu geleneğin açgözlü, zalim, vahşi ve sömürücü olduğunu düşünssek de geliştirici, faydalı ve insani olduğunu düşünssek de aslında tam olarak ne o ne de öbürüdür. Aztek ve İnka medeniyetleri İspanyollara katlanamıyordu; Hindu ve Çin medeniyetleri, “Frank”ler karşısında sadece çok az daha başarılıydı. Bu ifadeler doğru ya da yanlış olabilir ama gerçekler ne övgüye değer ne de iticidir, yalnızca Avrupa’nın eski dünyayı yeniden şekillendirdiği ve modern dünyayı kurduğu gerçeğini tescil ederler.

Avrupa’dan alınan bazı “Batılı” fikirlerle kurumlar çoğunlukla beğenilmemiş ve bunlara karşı direnilmiştir. Müslüman ve Hristiyan toplumlarda kadınlara davranış biçimleri (iyi ya da kötü anlamda olduğu önemli değil) hâlâ farklıdır ama bugünkü Müslüman toplumların hepsinde ya da “Batılı” toplumlar diyebileceğimiz toplumlarda aynı değildir. İngilizler tren tarifelerine (kesin bilgi alabilirlerse) ya da “bilimsel” olduğuna inandıkları, kesin olmayan hava tahminlerine ilgi gösterirken Hintliler evlenecekleri günü belirlemek için astrolojiyi dikkate almaktadırlar. Farklı gelenekler ortak teknolojilerin ve fikirlerin kullanılışlarını bile farklılaştırır. Japon kapitalizmi, Britanya kapitalizmi gibi işlememiştir. Bu durumun açıklaması başka alanlarda benzer (örneğin istilaya açık ada ülkeleri olmaları) olan bu iki halkın farklı geçmişlerinde yatıyor olmalı. Yine de hiçbir gelenek başka gelenekleri belirleme konusunda Avrupa medeniyeti kadar enerji ve çekicilik sergilememiştir.

En kaba tezahürleri (maddi açgözlülüğü ve hırsı) bile bunu gösterir. Bir zamanlar her şeyi olduğu gibi kabul eden toplumlar, maddi refahın sınırsız gelişiminin kendileri için uygun hedef olduğu inancını sahiplenmişlerdir. İstendiği takdirde değişiklik sağlanabileceği inancı, değişimin mutluluğa giden yol olduğu düşüncesi kadar derinden yıkıcıdır. Çok sayıda insan artık kendi hayatları süresince pek çok şeyin değiştiğini bilmektelerdir ve daha iyi yönde değişiklikler olabileceğini ve muhtemelen olacağını hissetmektelerdir. İnsani sorunların prensip olarak başa çıkılabilir ya da en azından tedavi edilebilir olduğunu sorgulamadan kabul etme tavrının yaygınlaşması önemli bir psikolojik dönüşümdür. Birkaç yüzyıl önce Avrupalılar bile bunu öngöremezdi. Her ne kadar milyonlarca insan hâlâ hayatlarının büyük bölümünde geleceklerini, derin mutsuzluklar ve endişeler dışında, nadiren düşünüyor olsa da –çoğunlukla aç gezdiklerini ancak güçlerini toplayabildiklerinde düşünebiliyorlar– olayların normal seyrinde çok daha fazla milyonlar aç *gezmiyor*. Her zamankinden çok sayıda insan gerçek ihtiyaçlarını hiç bilemeyecek olmalarını doğal karşılıyor. Daha küçük ama yine de önemli miktarda insan hayatlarının iyileşeceğine inanmayı kolay buluyorlar. Çoğu da böyle yapmaları gerektiğini hissediyorlar.

Bu bakış açısı değişikliği en çok, bugün dünyanın kaynaklarını on yirmi yıl önceki zengin ülkelerin bile tüketebildiğinden fazla tüketen zengin ülkelerde görülüyor. Yoksul azınlıklara ve alt sınıflara da sahip olmasına rağmen Batı dünyasındaki insanların çoğu günümüzde bu anlamda zengin. Sıradan bir İngiliz sadece iki yüz yıl önce bile doğduğu yerden birkaç kilometre uzağa gidebilmek için yürümek zorundaydı. Yüz elli yıl öncesine kadar temiz su kaynaklarına ulaşabileceğini garanti edemezdi. Yüzyıl önce sıradan bir kaza ya da çaresi bilinmeyen veya bulunmayan, tıbbi bakımın yapılamadığı bir hastalık sonucu sakat kalma, hatta ölme riski büyükken, onun gibi pek çok kişi ve ailesi fazla besleyici olmayan yiyeceklerle yetersiz beslenirken (lezzetli olmadıklarını söylemeye gerek yok) İngiltere’de artık sadece en fakirler bu şekilde besleniyor. O zamanlar insanları ellilerinde ya da altmışlarında (bu kadar yaşamayı başarabilirlerse) ağırlı ve yoksul bir yaşlılık bekliyordu. Diğer Avrupalılar, Kuzey Amerikalılar, Avustralyalılar, Japonlar ve başka uluslar için de aynı şey söylenebilirdi. Artık dünyanın en fakir bölgelerinde bile milyonlarca insan talihlerinin değişebileceğini az da olsa düşünebiliyorlar.

Böyle bir değişiklik için uğraşılabilmesine, ilerlenebilmesine ve aslında böyle bir değişimin gerçekleştirilebilmesine inananların olması en önemlisi. Politikacılar bunun olabileceğini söylüyor, insanların ve yönetimlerin hayatındaki ve toplumların hayatındaki sorunların çözülebileceğine olan inanç artık daha açıkça görülüyor. Bazıları ileri gidiyor ve bu sorunları çözeceklerini hissediyorlar. Bu tabii ki mantıken doğal karşılanamaz. Ucuz fosil yakıtların ve su kaynaklarının sonuna gelmiş olabiliriz. 20. yüzyılın toplum mühendisliği denemelerini ya da hâlâ kan

dökülmesine ve acılara neden olan batıl inançlarıyla sekterliğini, uzlaşmaz ahlakçılığını ve mezheplere sadakatini hatırladığımız zaman dünyayı insanların toplam mutluluğunu artırmak için tekrar düzenlemek konusuna şüpheyle yaklaşabiliriz. Yine de her zamankinden çok sayıda insan problemlerinin çoğu prensipte çözülebirmiş ya da tedavi edilebirmiş gibi davranıyor. Bu durum insan tavırlarında bir devrim anlamına geliyor. Bu tavrın en derin köklerinin, ilk insanların ateş yakmayı ya da uygun bir çakmaktaşı parçasını sivriltmeyi öğrendikleri zaman doğaya hâkim olma kapasitelerini yavaş yavaş artırdıkları tarih öncesi bin yılda yattığına şüphe yok. Bu hâkimiyetin çok yakın bir zamanda ve ilk olarak sadece birkaç önemli dönemle kültürel bölgenin anlayışı olarak ortaya çıkmış olabileceğine dair kuramsal bir düşünce var ama bu düşünce artık doğal karşılanıyor, hatta dünya çapında zaffer kazandı. Biz artık dünyanın her yerinde insanların kendilerine neden durumun daha iyi bir hale getirilebilecekken olduğu gibi kaldığını sormaları gerektiğini ve soracaklarını doğal karşılıyoruz ve bu soruyu sormak tarihteki en önemli değişikliklerden biri.

DOĞAYA HÂKİM OLMAK

Bu değişimin daha görünür temelleri insanoğlunun son yüzyıllarda maddi dünyaya hâkim olma becerisini artırmasıyla atıldı. Bilim gerekli araçları sağladı. Günümüzdeyse daha fazla araç sunuyor. Doğaya (örneğin genetik mühendisliğiyle) daha önce hiç olmadığı kadar kapsamlı bir şekilde hâkim olunacağı sözünün verildiği ve tehlikesinin yaşandığı bir dönemin kıyısındayız. Belki de önümüzde insanların geleceklerini sipariş edebilecekleri bir dünya var. İnsanların doğmamış çocuklarının genetik yapısını planlayabilecekleri ve bilgi teknolojisi mevcut, gerçeklikten daha mükemmel, sanal gerçeklikler yaratacak kadar geliştikçe kendilerine “rafta hazır” deneyimler alabilecekleri artık akla yatkın geliyor. İnsanlar, istemeleri halinde bilinçli hayatlarını genel dünyanın dışında, kendi yarattıkları dünyalarda yaşayabilirler.

Bu tarz spekülasyonlar korkutucu olabilir. Her şeyden önce büyük bir düzensizlik ve istikrarsızlık potansiyeli sunuyorlar. Ne olabileceği ya da ne olamayacağı konusunda endişelenmek yerine tarihe, insanların hayatını geçmişte nelerin değiştirdiğine bakmak en iyisi. Maddi refahtaki değişiklikler, örneğin sadece beklentileri değil politikacıların karar vermek zorunda kaldıkları şartları da değiştirdikleri için politikayı, kurumların işleme biçimlerini, toplumdaki gücün dağılımını dönüştürdü. Din günümüzde sadece birkaç toplumda eskiden oynadığı rolü oynayabiliyor ya da oynuyor. Bilim sadece insanoğlunun doğayla mücadele etmek için kullanacağı araçların sayısını artırmakla kalmadı milyonların günlük hayatta doğal karşıla-

dıkları şeyleri de dönüştürdü. Bu yüzyıl içinde, insan sayısındaki artışın, ülkelerin ilişkilerindeki temel değişikliklerin, dünya ekonomisinin tüm sektörlerindeki artışla azalmanın, dünyanın hep birlikte anında iletişim kurma denemelerinin ve başka pek çok şaşırtıcı değişikliğin nedenlerini gösterdi. Son yüzyıl politik demokrasi için pek bir şey yapmamış olsa da bilim sayesinde özgürlükleri genişletti. Bilimsel bilgi (ilk çıkışları Asya medeniyetlerinin yapmasına rağmen) köken olarak çok büyük ölçüde Batılı olsa da daha iyi teknolojiyle ifade edilmesi tüm dünyayı kısa sürede etkiledi.

Sadece daha zengin ülkelerin entelektüel liderleri arasında, insanın (sihir ve din-den çok) bilim ve teknoloji aracılığıyla dünyayı yönetebileceği ve insanların isteklerini karşılayabileceği konusunda 1960'lara kadar karşı çıkılmayan bir güven vardı. Bu güvenin kat etmesi gereken daha çok yol vardı. Doğal çevremizin bozulabilirliği ve daha kötüye gidebilirliği hakkında artık daha fazla şey biliyoruz. Doğaya hâkim olmanın getirdiği faydaların bir bedeli olduğunun, bazılarının korkunç sonuçları olabileceğinin ve daha önemlisi insanlığın bilgiyi iyi amaçlar için kullanmasını sağlamak için toplumsal ve politik yeteneklerle kurumlara henüz sahip olmadığımızın farkına vardık. Kamu çıkarı hakkında yapılan tartışmalar ancak son dönemlerde “çevreyle ilgili kaygılar” başlığı altında toplayabileceğimiz kaygılara –en önemlileri kirlilik, erozyon, su kaynaklarının azalması, türlerin ortadan kalkması, ormanların azalması– ağırlık vermeye başladı.

Atmosferdeki ve stratosferdeki ısının yayılma ve kaybolma oranını etkileyen değişikliklerin neden olduğuna inanılan “küresel ısınma”, dünya yüzeyindeki ortalama sıcaklığın artması sorununa son yıllarda verilen dikkat bu farkındalığın arttığını gösterir. Bu olgular son dönemlere kadar tartışılıyordu ama 1990 yılında Cenevre’de düzenlenen bir BM konferansı küresel ısınmanın büyüyen bir tehlike olduğunu, insan yapımı gazların atmosferde birikmesinin büyük ölçüde buna neden olduğunu kabul etti. Küresel ısınmanın son yüzyılda ortalama sıcaklıkta önemli artışlara neden olduğu konusunda anlaşma sağlandı; iklim Buzul Dönemden beri hiç olmadığı kadar hızlı değişiyor. Bunun en büyük nedeninin insanoğlu olduğuna dair bir konsensüs sağlanmış durumda.

Isının daha ne kadar artabileceği ve bunun olası sonuçlarının (örneğin denizlerin seviyesinin artması) neler olabileceği konusunda tartışmalar devam ederken insanın neden olduğu iklim değişiklikleri konusunda bir sözleşme taslağı için hazırlıklar başladı ve sözleşme 1992 yılında hazırlandı. Sözleşmenin temel amacı 2000 yılına gelindiğinde emisyon seviyelerinin 1990’daki seviyelerle aynı olmasını sağlamaktı. Bu amaç 1997 yılında Kyoto’da, bütün temel “sera gazları’nın emisyonunu kapsayan düzenleyici bir sözleşmeye dönüştü. Sözleşme emisyon seviyelerinin azaltılmasını ve en büyük yükü gelişmiş ülkelere getiren bir planlamayı gerektiriyordu.

Başkan Clinton, anlaşma imzalanmadan önce bu azaltmaların Birleşik Devletler için kabul edilemez olduğunu duyurmuştu. Başkan George W. Bush'da bu görüşü 2001 yılında onayladı. Bu arada, küresel ısınmanın kötü etkilerinin işaretleri çoğaldı. İklim değişikliğinin neden olduğu zararlar konusunda hukuki çareler bulabilmek için ilk denmeler yapıyordu.

Bu büyüklükte bir soruna politik olarak kabul edilebilir çözümler bulabilmek için on yıl pek yeterli değil. Durumun daha kötüye gitmeyeceğini varsaymak için bir neden yok ama daha da önemlisi herkesin üzerinde anlaşabileceği bir çözüm bulunamaması için de bir neden yok. İnsanlığın bilime olan güveni bir hayale değil gerçek başarıya dayanır. Bu güven günümüzde arttıysa bunun nedeni bilimin bize dikkate alacağımız daha fazla bilgi vermiş olmasıdır. İnsanoğlu daha büyük memelileri tarih öncesi doğadan başarıyla ortadan kaldırdıktan sonraki en büyük geri döndürülemez değişikliği üretirken bazı tehlikeli sorunlarla karşılaşmış olabilir ama insanın alet kutusu henüz ortadan kalkmadı. İnsanlık Buzul Çağı'yla karşı karşıya kaldığında hem bilgi hem de teknoloji anlamında çok daha az kaynaklara sahipti. Doğaya müdahale, kendi değiştirdiğimiz çevredeki doğal solüsyon yüzünden ilaçlara karşı bağışıklığı olan yeni bir bakterinin ortaya çıkmasına neden olduysa bu sorunun üstesinden gelmek için araştırmalar da devam edecektir. Bulunacak başka kanıtlar insanoğlunu, küresel ısınmayı insanların yarattığı hipotezinden vazgeçirmeye zorlayacak olursa – küresel ısınmanın nedeninin, Buzul Çağı'nda olduğu gibi insanın kontrolünün ötesinde olan doğal nedenler olduğu akla yatkın gelmeye başlarsa – o zaman bilim de bunun sonuçlarıyla ilgilenmeye başlayacaktır.

Geri döndürülemez değişiklik bile insanoğlunun uzun vadede kendini zorluktardan kurtarma gücüne olan inancının kaybolmasını sağlayamaz. Bazı seçenekleri tamamen ortadan kaldırmış olsak bile insanın yaptığı seçimlerin uygulanabileceği arena (tarihin kendisi) insan soyu tükenmediği müddetçe ortadan kalkmayacak. İnsan soyu insanın neden olduğu doğal bir felaket yüzünden tükenebilir ama bunun hakkında spekülasyon yapmak birkaç durum dışında (örneğin dev bir göktaşının dünyaya çarpması) hiç de faydalı değil (hatta riskli). İnsanoğlu hâlâ düşünen ve alet yapan bir hayvan. Bu gerçeğin sağlayabileceği olasılıkları ortadan kaldırmaktan hâlâ çok uzağız. Bir bilim insanının başka organizmaların bakış açısıyla çarpıcı bir biçimde ortaya koyduğu gibi, insanoğlu en başından itibaren önemli bir karşı koyma gücü olan salgın bir hastalığa benziyor. Diğer türlere ne yapmış olursa olsun, rakamlar ve insan ömrü, insanın kendini çıkarları için kullandığı gücünün, yaşamış olan insanlara zarardan çok yarar getirdiğini kanıtlıyor. Bilim ve teknoloji sorunları çözümlerden daha hızlı yaratıyor olsa da gerçek bu.

İnsanoğlunun gücü neredeyse hiç fark ettirmeden, Avrupa liberalizminin tarihsel deneyimlerinden çıkmış varsayımların ve mitlerin diğer kültürlerle iyi niyetle aktarılmasını, politikaya karşı iyimser bir yaklaşımın yayılmasını son dönemlerdeki,

hatta günümüzdeki kanıtlara rağmen cesaretlendirdi. Toplumlari küresel ısınmaya karşı etkili bir cevap vermeye adapte edebilmek için önemli bedeller ödemek gerektiği doğrudur ve bu bedellerin geniş ölçekli sıkıntı ve baskı olmadan ödenip ödenemeyeceğini sormak doğru olur. Politik kültürümüzün ne kadar yaygın olduğunu düşünerek olursak, ona olan güvenimizin yüksek olduğu söylenebilir. Günümüzde dünyanın her yerinde cumhuriyetler var, herkes demokrasi ve insan haklarının diliyle konuşuyor. Hükümetle yönetime akılcılaştırıcı ve faydacı bir yaklaşım getirip Avrupa geleneğine sahip ülkelerde başarılı oldukları görülen kurumların modellerini kopyalamak için yaygın çabalar var. Siyahlar, içinde yaşadıkları ve beyazların hâkim olduğu toplumlara karşı yüksek sesle bağırdıklarında Avrupalıların geliştirdiği insan hakları ve saygınlık ideallerini kendileri için de hayata geçirmeyi istemişlerdi. Çok az kültür bu kuvvetli geleneğe karşı koyabildi: Çin, piyasanın önünde secde etmeden çok önce Marks'ın ve bilimin önünde secde etti. Bazı toplumlar diğerlerinden daha başarılı bir şekilde direndiler ama neredeyse her yerde diğer önemli politik kültürlerin kendilerine has özellikleri bir ölçüye kadar özüksendi. Modernleşme yanlıları Batı'nın baskın politik modelinin içinden bir modernleşme yöntemi seçmeye çalıştıklarında bunu yapmanın kolay olmadığını gördüler. Bir modernleşme yöntemi seçmek, belli bir bedel karşılığında mümkün ama bu model bazı hoş gitmeyen parçaları da olan bir paket içinde geliyor.

Politik kültürlerin giderek birbirine benzemesinin getirdiği refahın sonuçlarının belirsiz olduğuna dair en iyi kanıt, son yüzyılda neredeyse tüm dünyada başarı kazanan milliyetçiliğin hâlâ kaybetmediği dinçliği idi. En kapsamlı uluslararası (genel kabul görmesi önemli olan bir sözcük) örgütün adı Birleşmiş Milletler ve öncelinin adı da Milletler Cemiyeti'ydi. Eski sömürgeci imparatorluklardan yeni milletler doğdu. Mevcut ulusal devletlerden çoğu millet olduklarını, bu nedenle ayrılma ve kendi kendilerini yönetme hakkına sahip olduklarını iddia eden azınlıklara karşı kendi varlıklarını ispat etmek zorunda kaldı. Bu azınlıklar parçası oldukları devletten ayrılmak istediklerinde (örneğin pek çok Baskının, Kürdün, Quebecinin yaptığı gibi) bunu, kazanamadıkları millet olma hakkı adına yaptıklarını söylediler. Millet kavramı, diğer sarhoş edici ideolojilerin kesemeyeceği susuzluğu kesme konusunda üstün başarı gösterdi; sınıfı ve dini bir kenara iterek, eski bağların çürüdüğü modernleşen bir dünyada kendilerini terk edilmiş hissedenlere bir anlam ve aidiyet sağlayarak, modern toplumun önemli yaratıcılarından biri oldu.

Devlet kurumunun ya da milliyetçilik fikrinin göreceli olarak erimesi ya da solması konusunda hangi görüşe sahip olunursa olunsun, dünyadaki politika pratik içinde gelişmesine ve karmaşılaşmasına rağmen dünyanın entelektüel hayatının giderek artan bir oranda Avrupa kökenli bilimin etrafında belirlenmesi gibi, Avrupa kökenli kavramlar etrafında belirleniyor. Kültürel transferler beklenmedik bir şe-

kilde işleyebilir ve bunun şaşırtıcı sonuçları olabilir. Bireyin kendi haklarını savunması fikri gibi bunları ilk belirginleştiren ülkelerden alınan fikirler, kendi başarılarının altında yattığını düşündükleri prensipleri destekleyenlerin tahmin ettiklerinden çok daha etkili oldu. Yeni makinelerin gelmesi, demiryollarının inşa edilmesi ve madenlerin açılması, bankaların ve gazetelerin gelmesi toplumsal hayatı kimsenin tahmin etmediği bir biçimde değiştirdi. Başladıktan sonra geri döndürülemez olan süreciyse artık televizyon devam ettiriyor. Avrupa yöntemleri ve hedefleri kabul edildikten (neredeyse her yerdeki elitler bunları az ya da çok, bilinçli ya da bilinçsiz kabul etmişti) sonra kontrol edilemez bir evrim başladı. İnsanlık tarihi biçimlendirmeye devam etmesine rağmen yönünü artık eskisi kadar tayin edemiyordu. En sıkı kontrol edilen modernleşme denemelerinde bile zaman zaman yeni ve beklenmedik ihtiyaçlar, talepler çıkıyordu. Modernleşmenin başarısının insanoğluna fiziksel ve psikolojik olarak ulaşamaz, sınırsızca genişleyen ve prensip olarak tatmin edilemeyen hedefler koyduğu kuruntusu belki de olduğundan daha büyük görünüyor.

Bu hafife alınabilinecek bir beklenti değil ama kehanette bulunmak, değerlendirmesi maskesi altında olsa bile bir tarihinin işi değil. Tahminlere ancak mevcut gerçeklere ışık tutuyorlarsa ya da pedagojik yardım işlevi görüyorlarsa izin verilebilir. Fosil yakıtların kaderi belki de insanların tarih öncesi avladığı büyük memelilerinin kaderi gibi olacak, belki de olmayacak. Tarihinin konusu geçmiştir. Sadece geçmiş hakkında konuşmalıdır. Konu yakın geçmişse, daha önce olanlarla tutarlı olup olmadığına, devamlılık sağlayıp sağlamadığına bakmayı ve başımıza üşüşen olgular yığınının neden olduğu zorluklara dürüstçe göğüs germeyi deneyebilir. Bu olguların neden olduğu kafa karışıklığı daha öncekilerden daha devrimci bir dönemi akla getirir ve değişimin devam eden hızlanması hakkında şimdiye kadar söylenenler bunu tasdik eder. Diğer yandan bu durum, daha şiddetli ve kapsamlı değişikliklerin geçmişten açıklanabilir ve çoğunlukla anlaşılabilir bir biçimde çıkmadığı anlamına gelmez.

Bu tür sorunların farkında olmak bugün dünyayı akla yatkın bir şekilde görme yöntemlerinin geçmişte olduğundan daha az olma nedeninin bir parçasıdır. Çinliler yüzyıllar boyunca rahatsız olmadan ve sorgulamadan Pekin'deki, ilahi emrin desteklediği evrensel monarşiyi merkez alan bir dünya düzeninin terimleriyle düşünebildiler. Müslümanlar, soyut devlet fikrini kendi düşüncelerinde bir yere oturtamadılar ve hâlâ da oturtamıyorlar. Onlar için inanan ve inanmayan arasındaki fark daha önemli. Milyonlarca Afrikalı uzun süre boyunca bilim kavramı olmadan yaşamak konusunda zorluk çekmediler. Bu arada, "Batı" ülkelerinde yaşayanlar, İngilizlerin bir zamanlar kriket sahasında "centilmenler"i, "oyuncular"dan ayırdığı gibi, kafalarında dünyayı "medenileşmiş" ve "medenileşmemiş" olarak ayırdılar.

Artık oldukça körelmiş olan böyle keskin farklılıklar sonunda “tek dünya” seviyesine ulaştığımızı gösteriyor. Çinli entelektüeller artık liberalizmin ya da Marksizmin diliyle konuşabiliyorlar. Cidde ve Tahran’da bile düşünceli Müslümanlar, geleneğin baskısıyla yabancı bir modernizmin tehlikeli cazibesi hakkında entelektüel bilgi sahibi olma ihtiyacı arasındaki gerilimi azaltmak zorunda. Hindistan bazen liderlerinin 1947 yılında tasarladığı laik demokrasinin değerleriyle geçmişinin baskısı arasında şizofrenik bir bölünme yaşıyormuş gibi görünüyor. Ama geçmiş iyisiyle kötüsüyle hep bizimle. Tarihin bugünümüzü hâlâ karıştırdığını ve bunun sona ereceğine dair bir işaret olmadığını kabul etmeliyiz.

-Son-

Dünya Tarihi'nin ikinci cildinde 18. yüzyıl ve sonrası ele alınıyor. "Avrupa Çağının Oluşumu"yla başlayan bu dönem Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin birer süper güç olarak karşımıza çıkmasıyla devam edip küreselleşme ve küresel kirliliklerle son buluyor.

"Mükemmel bir çalışma."

Olivia Constable, Notre Dame Üniversitesi

"Dünya tarihi hakkında yapılacak bütün çalışmalar için harika bir kaynak kitap."

William Bakken

"J.M. Roberts'ın zekâsı, birikimi ve akıcı üslubuyla ortaya çıkmış başarılı bir araştırma."

Library Journal

"En iyi dünya tarihi kitabı."

The Times

 /inkilap.yayinlari

 /inkilapkitabevi

ISBN 978-975-10-3066-5

9 789751 030665

 /inkilapkitabevi

Online alışveriş: www.inkilap.com